

ТЕОДОР ДРАЈЗЕР (1871—1945)
АМЕРИЧКА ТРАГЕДИЈА

Превео: Живојин В. Симић
издање 1975 година

Америчка трагедија вероватно је најзначајније Драјзерово дело, а неки мисле да је то највећи роман који је икад написан на америчком тлу. То је прича о једној несрећној младости, о сиромашном дечаку Клајду Грифитсу који, жељан животних радости и уживања, не преза ни од убиства, и делом хотимице а делом несвесно убија своју драгану идоспева на електричну столицу.

Цео роман представља збир моралних докумената за оцену да ли је Клајд крив, и колико? Он доиста изазива наше сажалење, али не зато што се покајао, зато што је од злочина одустао у последњем часу, већ зато што видимо да је производ и жртва једне одређене средине: од његовог првог отпадништва, од оног најмањег одступања од прописане стазе моралног владања, његова је судбина била запечаћена и казна је морала да уследи са језивом извесношћу и окуптношћу.

САДРЖАЈ

КЊИГА ПРВА	КЊИГА ДРУГА	КЊИГА ТРЕЋА
❖ глава I	❖ глава I	❖ глава I
❖ глава II	❖ глава II	❖ глава II
❖ глава III	❖ глава III	❖ глава III
❖ глава IV	❖ глава IV	❖ глава IV
❖ глава V	❖ глава V	❖ глава V
❖ глава VI	❖ глава VI	❖ глава VI
❖ глава VII	❖ глава VII	❖ глава VII
❖ глава VIII	❖ глава VIII	❖ глава VIII
❖ глава IX	❖ глава IX	❖ глава IX
❖ глава X	❖ глава X	❖ глава X
❖ глава XI	❖ глава XI	❖ глава XI
❖ глава XII	❖ глава XII	❖ глава XII
❖ глава XIII	❖ глава XIII	❖ глава XIII
❖ глава XIV	❖ глава XIV	❖ глава XIV
❖ глава XV	❖ глава XV	❖ глава XV
❖ глава XVI	❖ глава XVI	❖ глава XVI
❖ глава XVII	❖ глава XVII	❖ глава XVII
❖ глава XVIII	❖ глава XVIII	❖ глава XVIII
❖ глава XIX	❖ глава XIX	❖ глава XIX
	❖ глава XX	❖ глава XX
	❖ глава XXI	❖ глава XXI
	❖ глава XXII	❖ глава XXII
	❖ глава XXIII	❖ глава XXIII
	❖ глава XXIV	❖ глава XXIV
	❖ глава XXV	❖ глава XXV
	❖ глава XXVI	❖ глава XXVI
	❖ глава XXVII	❖ глава XXVII
	❖ глава XXVIII	❖ глава XXVIII
	❖ глава XXIX	❖ глава XXIX
	❖ глава XXX	❖ глава XXX
	❖ глава XXXI	❖ глава XXXI
	❖ глава XXXII	❖ глава XXXII
	❖ глава XXXIII	❖ глава XXXIII
	❖ глава XXXIV	❖ глава XXXIV
	❖ глава XXXV	❖ глава XXXV
	❖ глава XXXVI	❖ глава XXXVI
	❖ глава XXXVII	❖ глава XXXVII
	❖ глава XXXVIII	❖ глава XXXVIII
	❖ глава XXXIX	❖ глава XXXIX
	❖ глава XL	❖ глава XL
	❖ глава XLI	❖ глава XLI
	❖ глава XLII	❖ глава XLII
	❖ глава XLIII	❖ глава XLIII
	❖ глава XLIV	❖ глава XLIV
	❖ глава XLV	❖ глава XLV
	❖ глава XLVI	❖ глава XLVI
	❖ глава XLVII	❖ УСПОМЕНА

ПРЕДГОВОР

Задоцнели тријумф натурализма у Сједињеним Државама припада исто онолико историји народног укуса колико и историји књижевности. Крејн и Норис нису далеко одвели покрет, јер су исувише млади умрли. Гарланд се латио романтичних прича, Лондон и Синклер су нагињали мелодрами, Херику је недостајало гипкости и жара. Терет је највећим делом пао на Теодора Драјзера (1871—1945), и већа полемика него што се икад водила ма о којем америчком романсијеру. Оптужбе против њега обично су гласиле да он пише грубо о непријатним особама. Истина је, пак, да је он у амерички роман уносио грађу и став који су били потпуно туђи домаћој традицији, и да је то вређало. Пре њега, сви амерички романсијери водили су порекло од старијих стабала из народа, и, премда уз повремено неслагање, сматрали су као неоспорне извесне обрасце живота који су били, иако овде онде преиначени, у суштини англо-амерички. Драјзер је био први значајан амерички писац који је потекао од усељеника у деветнаестом веку, за разлику од оних из седамнаестог и осамнаестог. Рођен у Терехоту (Terre-Haute), у држави Индијана, био је син једног Немца, католика, који је дошао у

Америку да би избегао војну обавезу, и једне менониткиње¹ словенског порекла из Пенсилваније. За време Драјзеровог детињства и младости породица је била не само сиромашна, но и непоћудна суседима. Побожни отац — Драјзер га је назвао затуцаним — тиранисао је канда своје синове и кћери, и неки од њих одали су се неуредном и несрећеном начину живота. Између свих њих само је Пол Дресер (тако је он исписивао своје име) имао успеха, прво као путујући глумац, а потом као писац и композитор популарних песмица, сладуњав и извештачен. Премда се отац њега одрекао, он је доцније помагао своје сиромашне родитеље, а своје млађем брату служио је као пример успеха.

"У Празнику у Индијани и у Зори Теодор Драјзер је, изгледа, писао сасвим отворено о својој породици и својој младости, и доцније ће из њих обилато црпсти грађу за своја дела. Његови рани доживљаји и искуство духовно су утицали на њ. Као дечак, замишљао је себе да споља, кроз осветљене прозоре, гледа амерички живот. Но он није, као Лондон и Синклер, развио у себи компензирајуће осећање класног сукоба. Драјзер је пре жудео за светом реда и раскоша и лепоте, неголи што би му тај свет био немио. Непознат, неспретан, запостављен, био је испуњен жудњама, испуњен надама које се једва усуђивао да гаји, испуњен сумњама које није могао избећи. Па ипак је његов живот, посматран споља, био близак познатој америчком обрасцу. Могао је да прочита много књига. Похађао је средњу школу, и један његов наставник силом га је натерао да прими од њега зајам за једногодишњи боравак на универзитету у Индијани. Бавио се разним ситним пословима, као безбројни дечасти, у Индијани и Чикагу, куда се породица преселила кад је њему било шеснаест. У двадесет и првој постао је новинарски репортер, не толико зато што би га то могло одвести књижевности, колико зато што би му то отворило пут у неки узбудљивији, истакнутији живот. "Упражњавао је свој занат у Чикагу, Сент-Луису, и мањим градовима Средњег запада, а у двадест и трећој прешао је у Њујорк, где га је Пол Дресер упознао са блиставим чарима Бродвеја. Безмало истих година као и Стивн Крејн, Драјзер није имао нимало Крејнове прерано сазреле бриљантности и жестине, и почео је свој први роман тек неколико месеца пре Крејнове смрти. Роман је привукао пажњу Франка Нориса, тада лектора једне издавачке куће, и појавио се 1900. године.

Сестра Кери била је тако непријатна једном члану фирме, или његовој супрузи, да је књига, премда је изишла тачно према Драјзеровом уговору, објављена без икаквог одушевљења, и мало је примерака било продато. Одиста, њена судбина била је донекле слична судбини Крејнове Маги. Али Драјзерова је књига више узнемиравала. Маги је дочекала свој смртни удес због својих престапа, иако се може показати да су они за жаљење. Кери Мибер, у последњем поглављу своје повести, већ је стекла име у позоришту, и пред њом је лепа будућност. Читаоци, одавно навикнути да у романима виде животе жена приказане у строгој схеми награда и казни, били су ужаснути. О животу којим живи Кери не треба говорити, чак ако се такве ствари и догађају. Драјзер није имао симпатија за моралност која је противречила његовим опажањима. Прва привлачна жена с којом се упознао била је метреса његовог брата Пола. Једна његова сестра побегла је с неким ожењеним човеком из Чикага у Њујорк, и живела је доста удобно. Драјзер је становао извесно време у њеној кући, и зацело му је она послужила, више или мање, као модел за Кери. Да је имала талента, могла се уздићи у своје свету, као што је Кери учинила. Да је њен муж, уместо што је изгубио нешто новца, изгубио сав новац и пропао, могао је постати један од оних несрећних скитница које је Драјзер виђао по смрзнутим улицама и који су му нагостили Херствудов лик. У томе се састојало све оправдање које је Драјзеру било потребно за казивање те приче. Но њему није требало оправдања. Никаква пренемагања неће га спречити да каже оно што зна. А да је то истина, било је све извињење које му је требало. Те ствари су истина о томе свету. Ако их је природа створила, он може да пише о њима.

Можда су људи ранијег соја у Америци били онако прости и класични у своје понашању као што су сами то тврдили или замишљали. Познија раса усељеника имала је друкчије законице. Постојао је један утоноу амерички свет, нагонски и неукроћен, преко којег је литература прелазила. Што се тога тиче, цела Америка се изменила или пак — као што је Драјзер држао — није никад била оно што је академски реализам замишљао. У Америци, као и ма где другде у људском друштву, може се проучавати слепа воља за делатношћу. Американци су, исто колико и други људи и жене, увек унапред прорачунавали добит или губитак од поступака пред којима су се налазили. Гониле су их страсти, издавале их варке, и колебали су се између добра и зла. Њихове истинске повести могу се испричати само онде где има разумевања и самилости. У Сестри Кери Драјзер је нежно замислио и поштено испричао повећ једне девојке која из своје варошице одлази у Чикаго, завели најпре једног човека па онда другог, и прераста их обојицу, као што су то учиниле толике друге жене на своје путу ка позорници. Драјзер највише жали Херствуда, другог човека, који због заљубљености оставља жену и децу и положај, сазнаје да ни то није довољно, постепено пада све ниже док не изгуби Кери, и, утоноу у крајњу беду, изврши самоубиство. Никад пре тога ниједан амерички романсијер није испричао такве верне животне повести таквих ликова. У Драјзеровој уметности није било никакве моралне снисходљивости, па чак ни много преваге над Кери и Херствудом у погледу знања и укуса.

¹ Менонити су протестантска верска секта, створена у 16. веку. Између осталог, они су проповедали неомирање злу, крштавање одраслих, ограничење брачног избора на чланове своје верске групе, итд.

Он је стајао поред њих док је причао њихову повест.

Сестра Кери била је боље примљена у Енглеској неголи у Америци, где је критика била неспретна и без маште. Запостављено од издавача, дело није могло да продре у јавност, а Драјзер је био исувише обесхрабрен да би наставио рад на другоме роману који је био почео. За време од десет година, у току којих је с успехом уређивао разне часописе, он је нека врста легендарна личности, поштован од неколицине одушевљених присталица, но његова дела готово нико не чита. Објављивање Џени Герхард, 1911. год., привукло је Х. Л. Менкена да изиђе на поприште као неустрашив бранилац малне Драјзерове ствари, поистоветивши је ватрено са новим духом америчке књижевности. После путовања у Европу, описаног у Путнику у четрдесетој (1913), Драјзер је врло брзо написао и објавио Финансијера (1912), Титана (1914), и Генија (1915). Ово последње дело издавач је после годину дана повукао из продаје, присиљен претњом Њујоршког друштва за сузбијање порока, које је усмерило на Драјзера свој први напад против смелих и оригиналних књига.

У току тих година Драјзерово је стално место у америчкој новелистици постајало све неоспорније, упркос многобројних непријатељских критичара и знатног неодобравања јавности. Предан мудро разматрању, он није имао спретности и вештине популарних приповедача, и догодило се да је тај недостатак у њега сматран врлином. Не само што он никад није допустио никоме да реши за њ питања која се тичу значаја, сврхе, и обавезе људскога рода, но им ни сам никад није нашао коначно решење. Сва његова размишљања обојена су великом сумњом. „Све што знамо, јесте да не можемо знати.“ Једини закон у који људи могу разложно да верују, јесте закон промене. Правда је „повремена нагодба у вечној бици“. Врлина и честитост су „систем тегова и мера, равнотежа постигнута између човека и човека“. Разборитост, као филозофија, захтева да људи увек буду спремни да одбаце своја стара веровања и навике, и да храбро кроче иза угла, онамо куда ће стварност отићи, чак и кад они буду зидали своје домове на стени која им изгледа исконска и вечита. Плиме промена, Драјзер је показао, долазе из дубина, козмички ветрови промене дувају из бескрајног хаоса; планине, у дугам геолошким раздобљима, померају се и плове као облаци: па и сама вечита небеса може једног дана разбити експлозија или притисак нових прилика. Негде у томе плану стоји сићушни човек на неком Арарату што се диже из потопа, или је то само тренутни рт који ће опет одмах потонути: и сва његова снага посвећена је неизвесној борби за опстанак. Како у овом варавом свету да човек полаже право за себе на части неке значајне старине, или неке значајне судбине? Усред ове огромне случајности, шта значи, и на шта излази, људско достојанство?

Филозоф који има таква широка сагледања тешко постаје драматичар или романијер. Ако је доследан, најстрашнија људска трагедија њему мора изгледати само као нешто што за часак зауставља дах, најпријатнија људска комедија само као мали трептај радости. Према позадини сунца која умиру на другој страни Алдебарана, згажена кртица може изгледати исто тако значајна величина као што је Един или Лир у својој последњој агонији. Такав козмички филозоф, да би био уопште драматичар или романијер, мора да сузи свој поглед на малено острво насељено људима, мора да преудеси своја интересовања према коначним интересима, мора да сведе своју причу на разумљиву људску меру. Збрка елемената, тако често очевидна у Драјзеровом делу, долази услед сукобљавања његових широких расположења и његове свести која се ваљано труди да тачно прикаже праве чињенице понашања и карактера. Под претпоставком да су стање и положај целог човечанства у суштини тако јадни, романијер нема потребе да се озбиљно мучи око задатка да проналази његове херојске ликове. Просте приче о простом свету вреде као и ма које друге. Пошто су у овоме неизвесном свету сва учења и сви идеали вероватно лажни, најбоље је држати се што је могућно више појединца. Кад је појединац одистински, он има бар нека позитивна својства; његова повест може да има неког смисла за друге, ако се изложи са пуном искреношћу. Људи могу делимично да побегну од опште бесмислености живота ако сами постану, или ако проучавају, јединке које су истинске, и које су стога приметници и средишта неке врете стварности.

За време рата, кад је ма која непопуларна особа могла бити названа германофилом, Драјзеру је срдито био прикачен тај назив. Та оптужба, тачније протумачена, значила је да је он изишао из обичних оквира англо-америчких романа, и да је обрађивао оне теме које су познатије на европском континенту неголи на Британским Острвима. Израз „континенталан“ у америчкој критици још увек је значао „туђински“. Драјзер, иако Американац, није био Англосаксонац. Али у проширењу међа домаћег романа он није, као међународни романијери врете Хенрија Џемса, обрађивао помодарски европски свет. Драјзер је остао код куће, прионуо за тле. И, у недостатку бољег израза, могло би се рећи да је његов дух био сељачкога типа у погледу његовог темперамента и главних одлика. Обдарен генијалношћу, приступачан свима осећањима и идејама, веома мало спутан снагом навика и предрасуда, — он је ипак носио са собом свуда куд год је ишао праву сељачку простосрдачност погледа, говорио је са природном твореношћу сељака, и као сељак био је збуњен пред сложеностју. Докле је он сагледао живот на једном простом плану може се видети из његове кратке приче Кад је стари век био нови, у збирци Слободне и друге приче. Овај покушај, да у приповеци реконструише Њујорк из 1801, показује како је Драјзер, упркос извесној смишљеној ерудицији, чудесно неспособан да се снађе и у неком другом времену које није његово. Због исте простосрдачности погледа Путник у

четрдесетој је тако занимљив документ, а сам Путник изгледа као прави Наивко у иностранству, но без бучне и довитљиве сналажљивости Американца као што је Марк Твен. Драјзеров припрост говор о разноврсним темама, еуфемизиран од стране ранијих америчких реалиста, имао је свесну сврху и одговарао је његовим књижевним принципима, но његова отвореност долазила је од његове природе: он је размишљао о припростим појмовима пре него што би говорио о њима. Он је говорио припросто о тананим и сложеним темама — о моћи и богатству, о љубави и уметности — које су га занимале више него све друге.

Повест Франка Купервуда, у Финансијеру и Титану, упадљиво основана на историји финансијера и магната Чарлса Т. Јеркиса, дала је прилику Драјзеровој огромној и стрпљивој вредноћи да изгради један солидан чињенични монумент који је, иако каткада досадан, неоспорно уверљив. Амерички финансијер ретко је имао, или му је требало, много утанчаности у своме лику. Духом једнострук, дебеле коже, „наговештавајући“, као што Драјзер вели, „моћ која проналази човека за једну сврху а не за другу, као што се генерали, светитељи, и њима слични проналазе“, он се пробија лактовима кроз море мука и односи свој плен.

Човек као што је Купервуд представљао је малу тешкоћу за Драјзера. Он је разумео пут жудње до свога циља. Њега су изгледа, веома занимале крупне финансијске операције будући подстакнут са своје поетске стране (као Марло у Малтешком Јеврејину) опијеношћу златним сновима а са своје циничне стране изненађен лукавошћу и храброшћу и неодољивошћу којих финансијер мора да се лати. Драјзер је писао као посматрач који стоји по страни. Он је упростио извештај о Купервудовој пустоловној потери за моћи и богатством у Филадельфији и Чикагу, питајући се као сељак - премда генијалан сељак — како ли се стварно стиче велики иметак, и погађајући у чему је тајна. И тај је погодак вероватно био ближе истини управо зато што и финансијер и Драјзер нису били врло танкоћутни. Песник који крене у лов на финансијера не може бити нимало сигуран да ће уловити ту зверку. Ова трилогија Жудње није никада добила свој завршни трећи део² у којем је Купервуд требало да буде приказан како проширује свој моћни напад на Лондон, куда је Јеркис био отишао да би постао председник компаније која је градила подземне железнице. Драјзер није довољно познавао финансије у Енглеској, и тешко је могао шта да научи. Али његова трилогија, донде докле досеже, још увек је најснажнији еп који амерички „бизнис“ може да покаже у књижевности.

Тренутке свога ведријег расположења Купервуд проводи у полигамим забавама малне као предводник неког четвороножног чопора. Међу Драјзеровим чувеним романима, у томе погледу, човек се сећа Сестре Кери и Џени Герхард, историја жена које подлежу мушком освајачу исто онако лако као и Купервудове многобројне метресе. Драјзер, који није хтео да осуди финансијера-пустахију, није осудио ни љубавника-пустахију. Он је писао о љубави са слободом биолога у погледу моралности. У овим романима љубав је жива, експанзивна енергија, која неодољиво дејствује кроза све људско ткиво, не познајући ни извесно добро ни извесно зло, у непрестаном рату са правилима и табуима које је људски род смислио да би регулисас амативне нагоне. За козмичког филозофа није тако важно да ли се овај или онај људски мужјак спарује с овом или оном људском женком, и да ли та веза траје до века. Такво гледиште љутило је пре рата америчке читаоце, или им је бар сметало. Они су знали како да подесе своје осећање према широкој хроници као што је Мол Фландерсова или високој мелодрами као што је Теса од Д'Урбервила. Џени Герхард била је нешто друго. Драјзер није ничим показао да он њу сматра посрнулом женом. Њен начин живота није последица уживања којем се одаје већ жртве коју приноси У њој нема ничега чудовишног ни порочног. Она је добра кћи, пре штедра неголи несносна метреса, и страсно је одана само своме детету. Драјзер сматра да је она достигла пуну меру свога бића упркос њеног несрећног удеса. „Зар ћеш рећи расцветалој ружи, „Баш си лепа?“ Или скрханом бору што га ветрови туку и муње шибају, „Ти несрећо?“ У хемијском кретању и току ствари, како је нама мало познато ма шта о успеху или о неуспеху! Постоје ли они? Ова кћи сиромаштва, рођена да живи у трци и пометњи овог бучног света . . . каква жалосна слика! . . . Не бити огорчен, срдит, груб, плаховит — какав губитак!. . . Гле! Има хијерархија и сила већих и мањих но што је мера нашег опажања. Дато нам је да једним делом видимо, и да верујемо једним делом. Али о ономе што је савршено ко хоће да прориче? . . . Џени је волела, и волећи, давала. Има ли веће мудрости? Постоје ли њени знаци и спомени? Од кога нам је, дакле, живот и све што је добро — и зашто?“

Нема сумње да је Драјзер потценио — или није потпуно приказав — оне снаге које у просвећеном друштву по правилу обуздавају силовита чувства љубави. Његов је свет исувише прост да би знао за обуздавање, или је исувише Слободан и немиран. Једна од његових омиљених ситуација јесте кад снажан човек, не више млад, воли неку просту неку девојку која је на друштвеним степеницама испод њега, а коју је засенио његов сјај, и осетљива је на његово удварање. Слика средовечности која се подмлађује на ватри младости има наравно свој романтични као и свој реалистички смисао. Драјзер је у том погледу каткада био романтичар. Вољу и разбор жена он је

² Драјзер је написао трећи део трилогије, роман Стоик, који је објављен 1948. године. — Прев.

најчешће запостављао, и, сем малог броја изузетака, приказивао је своје јунакиње као неку врсту воска у рукама њихових удварача, готово без посебног идентитета докле га неки љубавник не би уобличио. Ако је и познавао жене одлучније врсте, он је ретко писао о њима као љубавницама. У његовим романима воља припада готово искључиво мушкарцима.

Драјзер је, кажу, између својих романа нарочито издвајао *Генија*, једну тешку, мутну, снажну повеет са мало чара. Његова пристрасност може се приписати његовој јакој наклоњености ка уметничком животу у којем се креће његов „Геније“, помало јунак и помало пикаро. Јуџин Витла је под опсесијом исто онолико колико и Купервуд, Воља за богатством, воља за љубави, воља за уметношћу: Драјзер их је све замислио као органске енергије које немају друге сврхе сем самоостварења. То је било ново поимање за америчке читаоце, који су 1915. сматрали уметности као облике васпитања са простим моралним сврхама. Премда су Американци углавном опростили Поу, они су сматрали његове недаће као недела за која је био правично кажњен. Тако и човек као што је Витла треба да буде кажњен за своје безобзирно понашање, нарочито у сексуалним стварима. Али Драјзер је очевидно расположен према Витлином грубом апетиту за животом промена и раскоша, неспутаном правилима која се прописују за ситније људе. Ако такав човек жалосно прође у свету, Драјзер мисли, кривица је више до света неголи до човека, а свет који сакати или гуши такве људе губи богатство личности и постигнућа које би они, ако би били слободни, остварили. У лику Витле Драјзер није дао добар пример генија. О њему се вели да је даровит сликар, но без уверљивих доказа. Као што је Кери у току неколико недеља постала позната глумица, и Витла је, исто тако брзо, постао познат илустратор. И у другим Драјзеровим романима има мањих уметника који не испољавају ниједну од оних способности које им се придају. Нигде нема ниједне финије анализе тајанственог поступања генијалног човека. Драјзерови уметници једва су уопште личности. То су гоњена створења, и чудо лежи у скривеној енергији која их гони на поступке. Козмички филозоф у Драјзеру види почетак и крај процеса боље него што романсијер увиђа његове методе. И сељак у њему, иако зна да је свет уметности диван и велик, говори о њему изразима који су неспретни и немогући.

Премда десет година после *Генија* Драјзер није објавио ниједан роман, он је писао много у другим облицима. Позоришне игре о природном и натприродном (1916) и Лончарева рука (1918) једва су изишли на позорницу. Његове мрачне теме и ничим ублажено излагање представљали су већу сметњу редитељима неголи издавачима. Његова козмичка самилост према психопатичном убици детета у Лончаревој руци створила је код Драјзера осећање да представа не мора бити гледаоцима неподношљива — као што им је несумњиво изгледала. После путовања у Европу, Драјзер је аутомобилом прокрстарио Индијану, и своје утиске о томе саопштио у књизи *Празник у Индијани* (1916), запостављеном делу које има знатну вредност као историја, и које је уз то драгоцено због приказа Драјзеровог завичаја! Он је наставио овај аутобиографски извештај у књизи о мени (1922), за време оних година кад је радио као новинар, и у њујоршким скицама *Боја великога града* (1923), у којима је приказао своје прве године у томе месту. Дванаесторица (1919) приказује тада Драјзера готово у његовом најбољем изразу. У тој књизи он је изложио повести и карактере дванаест особа које је присно познавао, и сва његова честитост била је покренута да тачно усклади свој извештај са стварношћу, да саопшти истину без злобе и без извињења. Студије о његовом брату Полу, Вилјему Малдуну (Кегејн, Солидни човек), и Харису Мертону Лајону (Де Мопасан, Млађи) боље су познате него друге зато што су ови људи били познатији, али све су те студије свеже и живе. У књизи тајанства и ужаса и чуда живота (1920) Драјзер се подухватио да изложи своју општу филозофију, но са мало умешности. Он није имао способност аргументисања, и знатно губи од своје снаге чим почне да умује. Он мора да исприча неку причу, а у току ових десет година није дао ништа од те врсте сем Слободних и других прича (1918), од којих су неке биле написане раније. Из године у годину његови су издавачи оглашавали излазак новог романа који ће се звати *Бедем*³ Онда је 1925. изишла Америчка трагедија, његово велико ремек-дело и његов велики успех.

Прича се оснива на стварном суђењу Честеру Гилету због убиства Грејс Браунове, 1906. год. Драјзер је тај догађај толико проширио и уздигао, да је мала трагедија која се збила у округу Херкајмер добила широк национални значај. Он се вратио у доба живота Клајда Грифитса (тако се Гилет зове у роману) када је овоме било дванаест година, и био безазлен и учтив дечак о коме се старају побожни родитељи. Ако он има неких амбиција, то су само оне које се препоручују сваком америчком дечаку. Он треба да се уздигне у свету и остави на њ свој упечаток. Али њему нико не говори како ће да се уздигне. Његови родитељи су припрости и неспособни људи, и као да нису од овога света. Он је мало похађао школу. Посао курира у једном великом хотелу у Канзас-Ситију свакодневно га доводи у додир са људима широке руке и лаких навика, и то му задаје велике муке. У некој другој земљи он је могао бити задовољан својим местом у животу. У Сједињеним Државама то би значило недостатак предузимљивости. Клајд не налази никакве подстицаје у самом себи, нити га икава рад дубоко занима. Немајући одређен карактер, њега прилике вуку тамо и амо. Он осећа неку неодређену, гладну чежњу за светом раскоша и лепоте, који му је неприступачан, па зато још више

³ *Бедем* је објављен тек после Драјзерове смрти. — Прев.

занимљив. Његова теорија успеха, као да је сама по себи вредност, потврђује његову чежњу. Традиционалне америчке идеје о демократској једнакости и вредности простог народа имају мање дејства на њ неголи огроман притисак модерних огласа који упорно понављају да он мора имати ово или оно ако цени себе и ако хоће да буде срећан. Њему нико не говори шта треба да буде. Свако му каже шта треба да има.

Колико он може да вида, људи напредују у свету колико својом заслугом толико и протекцијом. Када га један богати стриц позове да ради у његовој фабрици у Ликургу, у држави Њујорк, Клајд прихвата позив испуњен надом да ће се његово сродство са новим послодавцем можда показати корисно. Технички узев, он се налази у положају, класичном у Америци, да му ваља почети са дна, уз тек могућан изглед да се радом уздигне, но стварно он је послодавчев синовац и разликује се од свих других посленика у фабрици. Као послодавац, Семјуел Грифитс очекује од Клајда да сам зарађује средства за живот; као стриц, он позива дечака својој кући и упознаје га са светом који би му иначе остао непознат. Живећи у два света, Клајд је подељен у самоме себи. У његовим годинама природно је што та два света симболишу за њ две девојке: у фабрици, Роберта Алден, коју он нагонски воли, и у отменом Ликургу, Сондра Финчли, која га неодољиво привлачи. Просто изложен, ово је најовешталији сукоб између љубави и снобизма. Клајдова магловита воља, која му допушта да и даље облеће од једне девојке до друге, док му се не учини да је његов положај постао очајан, и то га доводи да почини неспретно убиство, није исход једног јединог опаког момента, као што није ни резултат дугог и опаког предумишљаја. Цео његов живот припремио га је за тај грозни, глупачки чин. И цела Америка, доказивао је Драјзер, условила је и упутила Клајдов живот. Прва књига романа прати његове пометене кораке, који, иако ниједан од њих није криминалан, доводе Клајда до тачке да би могао постати убица. Потребна је још и друга књига да би се испричала потпуна повест о томе како је он био осуђен и погубљен. Цивилизација која га је науком и примером опремила цртом карактера која му не даје да се у невољи спасава своје слабости, обара се против њега чим јој је једном подлегао, и кажњава га исто онако страшно као да је био Слободан у своме избору и намерно изабрао да твори зло. Ни казна коју му је неумитна правда изрекла не односи се само на спровођење закона. Сви службеници запослени у његовом случају, новинари који од тога праве сензацију, јавност која се поделила за и против њега: то су особе које је уобличио иста цивилизација, које покрећу амбиције, које вуку слична осећања. Његова је казна многострука и страшна као што је и историја његовог злочина.

Америчка трагедија тиче се исто толико читаве једне цивилизације колико и једне трагичне јединке. Проучавајући Клајда као младића кога су прилике начиниле таквим какав је и условиле његове поступке и упропастиле га, Драјзер се трудно да о свима тим приликама поведе рачуна у једној огромној документацији времена. Ниједан амерички злочин није био испитан тако пажљиво у погледу оквира његове позорнице, споредних ликова, поступака. Но ипак, коначни утисак тиче се Клајда. Драјзер нигде не каже да ли је он или није заслужио своју казну. Он нема никаквог мерила за такву казну. Он жели само да следи, са разумевањем и самилошћу, промене које су једног доброћудног дечака, у току неколико година, довеле до дела такве свирепости. Ни у једној тачки Драјзер није могао утврдити да се Клајд мелодраматично променио, да се добар дечак претворио у рђавог. Он се колеба између издајничких нагона који су га исто тако лако могли избавити као што су га гурнули у пропаст. Он греши за длаку. Кад човек чита о њему, чини му се као да хода по затегнутом конопцу преко провалије замишљеног искуства, и дршће на помисао каква маленкост дели оне који прелазе од оних који падају.

Роман је имао широк круг ревносних читалаца. Био је претворен у дирљив позоришни комад, као и кинематографски филм, који је, упркос Драјзеровом негодовању, банализирао ту жалосну повест. После ове трагедије, Драјзер није издао друга роман, но сабрао је збирке приповедака, Ланци (1927) и Галерија жена (1928), које заостају за његовом Дванаесторицом како у занимљивости тако и по вредности. Отпутовао је у Русију да осмотри тамошње прилике. О америчким стварима расправљао је у сметеној књизи Трагична Америка (1932). Вратио се аутобиографији и почео је Моју историју, у четири књиге, од којих је објавио само прву, под насловом Зора (1931).

Иако је највећма живео повученим животом у унутрашњости, Драјзер је био истакнут грађанин чији се поступци мотре и чије се речи наводе. Он је био вођа америчког натурализма, и научно је своје земљаке новој толеранцији према ономе што се може приказати у роману. После њега дошли су следбеници који су били одлучнији и вештији него он. Али он остаје поглавар своје школе. Неспретност његовог стила, његова повремена глагољивост, његове честе ирелевантности не могу да помуте оно што је најбоље у њега: велики дух што снатри над светом који дубоко, суморно воли. Он може да не уочи извесне тананије нијансе карактера нарочито у образованом друштву. Његова савесност да каже просту истину мрже каткада да страда због његовог систематског одбијања да повуче црту између добра и зла, или између лепог и ружног, или између мудрог и будаластог. Но, у целини узев, он исто толико добива колико губи услед ширине свог козмичког филозофирања. Оним сићушним душама над којима он снатри, а које имају тако мало достојанства у себи, његово размишљање о њима даје извесно достојанство. Ма колико биле мале, он им је дошао са далеких

узлетања, и донео је отуда узнесену визију која богата његове тешке нарације. Њих окружује нешто што је час сабласно час светло. Однекуда допиру акценти једног ауторитета кога не објашњава довољно сама тачност његове верзије живота. Иако може бити тешко једном мислиоцу најширих погледа да се скупи до димензија које захтева натуралистичка уметност, па иако често може промашати кад то покуша, ипак, кад успе у томе, пружа му се прилика, која вреднијим писцима недостаје, да своју уметност оплемени великом светлошћу великих песника⁴

Карл Ван Дорен
(Превео Б. Недић)

АМЕРИЧКА ТРАГЕДИЈА

КЊИГА ПРВА

ГЛАВА I

Сутон летњег вечера.

И високи зидови трговачког средишта једног америчког града од око 400.000 становника — зидови од којих ће временем можда остати само прича.

А широком улицом, сада прилично тихом, ишла је мала група од шестеро — човек педесетих година, сасвим безначајна изгледа, киска раста, пун, разбарушене косе испод округлог црног филцаног шешира, који је носио мале ручне оргуље какве обично употребљавају улични проповедници и певачи. А са њим жена можда око пет година млађа од њега, виша, не тако крупна, али чврсто грађена и снажна, врло обична лица и одећа, али ипак не ружна, која је једном руком водила малишана од седам година, а у другој носила Свето писмо и неколико свезака црквених песама. Са ово троје, али иза њих, ишли су девојка од петнаест, дечак од дванаест и девојчица од девет година — сви следе послушно, али не исувише одушевљено, трагом осталих.

Била је врућина, али ипак у свему томе било је неке слатке чежње.

Велику улицу којом су ишли пресећала је под правим углом друга улица, слична кањону, кроз коју се пробијало мноштво света, возила и трамваја разних пруга који су звонили и напредовали како су најбоље могли услед брзих струја саобраћаја. Али мала група као да није била свесна ничега сем чврсте намере да се пробије кроз унакрсне струје саобраћаја и пешака које су текле поред ње.

Кад су стигли до раскрснице с ове стране друге главке улице — стварно само пролаз између две високе зграде, сада без икаквог живота — човек спусти оргуље, а жена их одмах отвори, намести пулт и стави на њега широку танку свеску црквених песама. Она затим додаде Свето писмо човеку и стаде поред њега, а дванаестогодишњи дечак намести столицу преклапушу испред оргуља. Човек — то је био отац — погледа око себе са привидно великим самопоуздањем и објави, као да не мари да ли ће уопште имати слушаца или не:

„Прво ћемо отпевати химну хвале, и свако ко жели да призна Господа може да нам се придружи. Хоћеш ли да будеш тако љубазна, Естеро?”

На то старија девојчица, витка и још неразвијена тела, која се дотада трудила да изгледа што је могућно равнодушнија, седе на столицу и узе да преврће листове песмарице, пумпајући оргуље, а њена мајка рече:

„Мислим да би било лепо да вечерас отпевамо двадесет седму химну — ‚Како је благ мелем Исусове љубави.’”

У тај час, појединци различитих положаја и занимања, који се враћаху кућама, опазивши како се та мала трупа распоређује, успорише ход за тренутак да је осмотре испод ока, или застадоше да виде шта то она ради. Ово застајање човек очевидно схвати као знак пажње, ма како пролазне, те искористи тренутак и освоји их као да су они нарочито ту да би га чули.

„Запевајмо, онда, сви двадесет седму — ‚Како је благ мелем Исусове љубави.’”

На то млада девојка засвира ту мелодију на оргуљама, производећи слабу мада правилну арију, а у исто време придружи свој прилично висок сопран мајчином, а такође и очевом сумњивом баритону. Остала деца су пискутаво и слабо пратила, пошто су дечак и девојчица били узели песмарице са мале гомиле наслагане на оргуљама. Док су певали, ова разнолика и равнодушна улична публика је сеирала, привучена необичношћу призора што та породица, тако безначајна изгледа, јавно подиже свој заједнички глас против огромног скептицизма и животне апатије. Неки су били заинтересовани или ганути изгледом доста нежне и још неразвијене девојке поред оргуља, други непрактичним изгледом и очигледно неспособним оцем, чије су неодлучне плаве очи и прилично млитаво тело и сиромашно одело више него ишта сведочили о неуспеху. У тој групи

⁴ Овај предговор преведен је из књиге „The American Novel”, гл. XIII, стр. 245—259, Њујорк, 1940, од Карла Ван Дорена, проф. универзитета у Колумбији, САД.

истицала се само мајка, као личност која има ону снагу и одлучност које су, ма колико следе или грешне, корисне у борби за самоодржање, ако не и за успех у животу. Она је, више него ико од осталих, давала утисак неке али ипак некако честите уверености. Да сте је посматрали како стоји с књигом у спуштеној руци и с погледом управљеним право у простор испред себе, рекли бисте: Ево једне која, ма какви били њени недостаци, вероватно чини, колико је год то могуће, оно што верује. У свакој црти њеног лица и у сваком њеном покрету беше утиснута нека врста тврде, борбене вере у мудрост и милост оне одређене свемоћне и свевидеће силе коју је она објављивала.

Христова љубав наш је спас а божја љубав води нас, певала је звонко, мада помало кроз нос, између високих зидова суседних зграда.

Дечак је немирно стајао час на једној час на другој нози, очи је држао оборене, и већим делом само је упола певао. Висок али још неразвијен, имао је занимљиву главу и лице — белу кожу, црну косу — изгледао је да пажљивије посматра и да је знатно осетљивији од већине осталих — и очевидно је мрзео положај у коме се нашао, и чак је патио због њега. Јасно је било да је више наклоњен паганству него вери, и да га живот занима, мада још није био сасвим свестан тога. Све што би се сада могло истински рећи за њега јесте да га све то нимало не привлачи. Био је исувише млад, његов дух исувише поводљив за видовима лепоте и задовољства који су имали врло мало, ако ишта заједничко са далеком и магловитом романтиком која је овладава духом његове мајке и оца.

Стварно, домаћи живот овога дечака и разни додири, материјални и духовни, које је дотада био доживео, нису служили да га увере у стварност и снагу свега онога у шта је изгледало да његова мајка и отац тако поуздано верују и што исповедају. Штавише, њихов живот био је више-мање испуњен бригама, бар материјалним. Његов отац је стално читао Свето писмо и држао проповеди на митинзима, а нарочито у „мисији“, коју су он и његова мајка водили недалеко од тога угла. У исто време, као што му је било познато, они су, овде-онде, скупљали новац од разних заинтересованих и милосрђу наклоњених пословних људи, који су веровали у такав човекољубив рад. Па ипак, породица је увек била „у оскудици“, никад добро одевена, и лишена многих удобности и задовољстава која су другима изгледала сасвим обична. А његов отац и мајка стално су проповедали љубав и милост и бригу божју за њега и за све људе. Јасно је да негде нешто не ваља. Он није био у стању да усклади све то, али ипак није могао да не поштује своју мајку, жену чију је снагу и преданост, а такође и њену доброту, много ценно. Упркос великог рада у мисији и породичних брига, успевала је да буде доста ведра, или бар стрпљива, и често је уверљиво говорила, нарочито у данима велике оскудице у храни и одећи, „Даће Бог“ или „Бог ће нам показати пут“. А ипак, упркос тога, као што су он и сва друга деца могли видети, Бог очевидно није показивао врло јасан пут, иако је увек постојала велика потреба да се он благонаклоно умета у њихове ствари.

Вечерас, идући великом улицом са својим сестрама и братом, желео је да то никад више не морају чинити, или бар да он не мора да суделује у томе. Други дечаци нису радили такве ствари, а осим тога, то је изгледало некако бедно, па чак и понижавајуће. Више него једном, пре него што су почели да га овако изводе на улицу, други дечаци су му довикивали и исмевали су његовог оца, зато што увек јавно истиче своја верска мишљења или уверења. Тако, у једном крају вароши у којем су живели кад му је било само седам година, чуо је дечаке како довикују, „Ено старог слава-буди-Господу Грифитса“, зато што је његов отац почињао сваки разговор са „Слава буди Господу“. Или би довикивали њему, «Еј, ти чија сестра свира у оргуље. У шта би још могла да свира?»

„Зашто он свуда говори, „Слава буди Господу“? Други свет то не чини.“

Ова стара жудња маса за сличношћу у свим стварима узнемиравала је и њих и њега. Ни његов отац ни његова мајка нису били као остали свет, јер увек су толико истицали веру, а сада су најзад направили и посао од ње.

Те вечери, у тој великој улици са њеним аутомобилима и гомилама света и високим зградама, он се стидео што је извучен из обичног живота да би постао предмет општег посматрања и подсмеха. Лепи аутомобили који су јурили мимо њих; докони пешаци који су ишли за забавама и уживањима које је он само наслућивао: весели млади парови који су се смејали и шалили, и дечурлија која је буљила у њих; све га је то испуњавало нелагодним осећањем нечега друкчијег, бољег, лепшег од његовог, или тачније њиховог живота.

И сада, појединци ове устумаране и непостојане уличне гомиле, која је непрестано пролазила и мењала се око њих, као да су осетили психолошку грешку свега тога уколико се то тицало те деце, јер су подгуркивали један другог, а вискренији и равнодушнији лизали су обрве и презриво се смешили, док су они осетљивији или искуснији правили опаске о бескорисном присуству те деце.

„Виђам их у овом крају готово сваке вечери — бар два или три пута недељно“, рече неки млад чиновник који се баш тада састао са својом девојком и повео је према некој гостионици. „Зацело, изводе неку верску удурму.“

„Онај настарији дечак не воли што је ту. Он осећа да му ту није место, то се вида. Није право присиљавати таквог дечка да учествује у томе ако он то не жели. Он и онако не може да разуме све то.“ Ово је рекао неки доколичар и нерадник четрдесетих година, један од оних чудних беспосличара који се увек налазе у трговинском средишту града, обраћајући се неком незнанцу љубазна изгледа

који беше застао.

„Да, мислим да сте у праву“, сложи се овај други, посматрајући особитост дечакове главе и лица. С обзиром на нелагодан и постиђен израз на његовом лицу кад год би подигао главу, човек је могао с правом рећи да је помало свирепо, а и бескорисно, натурати тако јавно верска и духовна вежбања — која више приличе мисаоним личностима зрелијих година — уму који још није способен да схвати њихов значај.

А ипак било је тако.

Што се тиче остале деце, најмлађа девојчица и дечак били су исувише мали да би заиста разумели то или хајали да сазнају о чему је све то. Најстаријој девојчици, која је стајала поред оргуља, као да су више годиле. него што су јој биле мрске пажња и примедбе изазване њеним присуством и певањем, јер су је више пута — не само незнанци, већ и мајка и отац — уверавали да има пријатан и мио глас, што је било само делимично тачно. Њен глас није био добар. Они нису стварно разумевали музику. Физички, она је била бледа, слаба и ситна, а без стварне умне снаге или дубине, те је њу лако било уверити да је ово изврсна област у којој се може одликовати и привући мало пажње. Што се тиче родитеља, они су били решени да одухове свет колико је год то могућно, и, пошто је завршена химна, отац се спусти у један од оних изанђалих описа радости ослобођења од мучних брига нечисте савести, путем личног сазнања божје милости, Христове љубави и божје добре воље према грешницима.

„Сви су људи грешници у очима Господа“, објавио је он. „Ако се не покају, ако не приме Христа, његову љубав и опроштај, никада не могу сазнати срећу духовног здравља и чистоте. Ах, пријатељи моји! Кад бисте само упознали мир и задовољство који долазе са сазнањем, са оним унутрашњим разумевањем, да је Христос живео и умро вас ради, и да је он с вама сваког дана и сваког часа, у светлости и мраку, у зори и сутону, да би вас подржао и окрепио за овоземаљске задатке и бриге који су увек пред вама. Ах, какве замке и клопке окружују све нас! А како је утешно сазнање да је Христос увек с нама да нас посаветује, да нам помогне, да нас окрепи, да нам превиије ране и да нас исцели! Ах, тај мир, то задовољство, та утеха и слава који су у томе!“

„Амин!“ свечано рече његова жена, а за њом, као одјек, и кћи Естера, или Еста, како су је звали у породили, подстакнута потребом за што већом јавном подршком за све њих.

Клајд, старији дечак, и оба млађа детета само су гледали у земљу, или, овда-онда, у свог оца, са осећањем да је све то можда истинито и важно, али да однекуд није тако значајно ни привлачно као што су неке друге ствари које живот садржи. Они су се били много наслушали тога, али њиховим младим и жељним духовима се чинило да је живот створен за нешто више него што је улично или мисијско проповедање ове врсте.

Најзад, после друге химне и после проповеди г-ђе Грифитс, при чему је она искористила прилику да помене рад мисије коју они заједнички воде у оближњој улици, и њихове делатности на корист Христове науке уопште, отпевана је и трећа химна, а потом је раздвојено неколико књижица у којима је описан спасоносни рад мисије, па је Аса — отац — скупии добровољне прилоге, уколико их је било. Мале оргуље су затворене, столица преклапуша склопљена и предата Клајду, Свето писмо и песмарице покупила је г-ђа Грифитс, а Грифитс, старији, узео је оргуље и пребацио њихов ремен преко рамена, и сви су се упутали у правцу мисије.

За све то време Клајд је говорио у себи да не жели никад више то да ради, да он и његови родитељи изгледају будаласти и више него необични — „бедни“ била је реч коју би он употребио да је могао да изрази у потпуности своје негодовање што је приморан да учествује у томе — и да он то више неће радити ако буде могао то да спречи. Шта њима користи што га воде са собом? Његов живот не треба да је такав. Други дечаки не морају да чине ово што он чини. Сада је, одлучније него икада, смишљао побуну којом би се ослободио таквог ходања по улицама. Нека старија сестра иде ако хоће; њој се то допада. Млађа сестра и брат можда су исувише млади да схвате шта то значи. Али он —

„Чини ми се да су људи вечерас изгледали мало пажљивији него обично“, рече Грифитс својој жени успут, јер га је омамљивост летњег вечерњег ваздуха омекшала па је великодушније тумачио уобичајену равнодушност пролазника.

„Да, вечерас су њих двадесет седам узели књижице, а у четвртак осамнаест.“

„Христова љубав мора најзад победити“, утешно рече отац, да охрабри колико жену толико и себе. „Задовољства и бриге овога света држе многе у оковима, али кад их задеси жалост, онда ће нешто од овог семена ухватити корена.“

„Уверена сам у то. Та мисао ме увек бодри. Жалост и тежина греха доводе временем неке људе да увиде да је њихов начин живота погрешан.“

Сада су ушли у уску побочну улицу из које су били изишли и, прошавши мимо дванаестак врата иза угла, ушли су у капију жуте једносратне дрвене зграде, чији су велики прозор и два стаклена окна средњих улазних врата били обојени сиво-белом бојом. Преко оба прозора и на мањим дрвеним плочама двокрилних врата било је написано масном бојом: „Вратнице Наде. Неконформистичка Независна Мисија. Састанци средом и суботом увече, од 8 до 10. Недељом у 11,

3, и 8. Добродошао свако." Испод овога, на сваком прозору, биле су наштампане речи: „Бог је љубав", а испод тога опет, ситнијим словима: „Кад сте последњи пут писали мајци?"

Мала дружина уђе у жуту неугледну капију и ишчезе.

ГЛАВА II

Лако је наслутити, а уосталом и тачно је да је таква породица, иако овако површно приказана, имала особену и прилично чудну историју. Та породица стварно представља једну од оних настраности духовног и друштвеног рефлекса и мотивације за чије је објашњење потребна не само вештина психолога већ такође и хемичара и физичара. На првом месту, Аса Грифитс, отац, био је од оних рђаво склопљених и неусклађених организама, производ околине и верске теорије, без властитих водећих начела и прошадљивости, а ипак осетљив и зато врло узбудљив човек, а без икаквог практичног смисла. Било би доиста тешко рећи шта њега управо привлачи у животу, или која је права боја његовог осећајног реаговања. С друге стране, пак, као што је већ речено, његова жена била је чвршћег ткива, али тешко је рећи да је тачније и са више практичног смисла гледала на ствари.

Историја овог човека и његове жене није овде ни од каквог нарочитог интереса сем уколико је утицала на њиховог дванаестогодишњег сина, Клајда Грифитса. Овај дечак изузимајући извесну карактеристичну осећајност и егзотични смисао за романтику, које је наслеђе више од оца него од мајке, гледао је на ствари са живљом и интелигентнијом маштом, и стално је размишљао о томе како би поправио своје стање, ако му се за то укаже прилика; замишљао је места у која би ишао, ствари које би видео, и како би сасвим друкчије живео, само кад би се ово, оно, или нешто друго остварило. Главна ствар која је мучила Клајда до његове петнаесте године, и остала му још дуго после тога у сећању, била је та што звање — или занимање — његових родитеља изгледа тако недостојно у очима другог света. Јер толико је пута у току његовог детињства, у разним градовима у којима су његови родитељи водили мисију или проповедали по улицама — у Гранд Рапидсу, Детроиту, Милвокију, Чикагу, и најзад Канзас-Ситију — било очевидно да свет, или бар дечаки и девојчице које је сретао, гледају с висине на њега и на његову браћу и сестре зато што су они деца таквих родитеља. У више прилика, а много против воље својих родитеља који никад нису одобравали такве изливе љутње, застајао је због тога да се потуче с овим или оним дечаком. Али увек, тучен или победник, био је свестан чињенице да се занимање његових родитеља не свиђа осталом свету — да је оно недостојно и безначајно. И увек је размишљао о томе шта би учинио кад би се једном домогао места из којег би могао да побегне.

Јер Клајдови родитељи су се показали непрактични у питању будућности своје деце. Они нису схватили важност или битну потребу за неком врстом практичне или стручне обуке за свако своје дете. Уместо тога, утонули у мисао о преобраћању људи јеванђељу, они су занемарили редовно школовање своје деце. Селили су се тамо-амо, понекад у средини школске године, ради пространијег и бољег поља за своју верску делатност. А наилазила су таква времена кад је тај рад био сасвим неуносан, и Аса није могао да заради довољно новца на двема стварима у којима се најбоље разумео — повртарству и врбовању купаца за овај или онај изум — па су били без довољно хране и пристојног одела, те деца нису могла да иду у школу. У таквим неприликама, ма шта да су деца мислила, Аса и његова жена били су пуни наде као и увек, или су бар уверавали себе у то, и имали су непоколебљиву веру у Господа и његову намеру да их снабде.

Спајање куће и мисије, у дому у којем је та породица становала, било је у већини својих видова довољно мучно да обесхрабри просечног дечака или девојчицу са иоле духа. Била је то стара, приземна, сасвим безбојна и неуметничка зграда, која се налазила у ономе делу Канзас-Ситија што лежи северно од булевара Индипендес и западно од улице Труст засађене дрворедима, у улици званој Бикел, врло кратком пролазу који се одвајао од нешто дуже али нимало занимљивије Мисури улице. И цео тај крај подсећао је донекле, и то непријатно, на трговачки живот који се одавно одселио даље на југ, ако не на запад. Мисија је била за неких пет група кућа удаљена од оног места где су сви верски занесењаци и проповедници двапут недељно одржавали своје скупове под ведрим небом.

У приземљу те зграде, чије је прочеље гледало у Бикел улицу и у запуштена дворишта подједнако запуштених дрвених кућа, налазила се спреда преградом одвојена дворана, величине четрдесет са двадесет пет стопа, у којој је било отприлике шездесет дрвених столица преклапуша, проповедаоница, карта Палестине или Свете земље, и, као украси по зидовима, неких двадесет и пет штампаних неурамљених изрека, од којих су неке гласиле:

„ВИНО ЈЕ ПОДСМЈЕВАЧ, СИЛОВИТО ПИЋЕ НЕМИРНИХ,
И КО ГОД ЗА ЊИМ ЛУТА НЕЋЕ БИТИ МУДАР."

„УЗМИ ОРУЖЈЕ И ШТИТ, И ДИГНИ СЕ МЕНИ У ПОМОЋ." — ПСАЛМИ 35, 2.

„А ВИ СТЕ СТАДО МОЈЕ, ОВЦЕ ПАШЕ МОЈЕ, ВИ ЉУДИ, А ЈА САМ БОГ НАШ,

„ГОВОРИ ГОСПОД БОГ." — КЊИГА ПРОРОКА ЈЕЗЕКИЉА, 34, 31.

„БОЖЕ! ТИ ЗНАШ ЈЕ ЛИ У МЕНИ БЕЗУМЉЕ, И КРИВИЦЕ МОЈЕ
НИЈЕСУ САКРИВЕНЕ ОД ТЕБЕ." — ПСАЛМИ 69, 5.

„АКО ИМАТЕ ВЈЕРЕ КОЛИКО ЗРНО ГОРУШИЧНО, РЕЋИ ЋЕТЕ ГОРИ ОВОЈ: ПРИЈЕЋИ ОДАВДЕ
ТАМО; И ПРИЈЕЋИ ЋЕ; И НИШТА НЕЋЕ ВАМ БИТИ НЕМОГУЋЕ." — ЈЕВ. ПО МАТЕЈУ 17, 20.

„ЈЕР ЈЕ ДАН ГОСПОДЊИ БЛИЗУ." — КЊИГА ПРОРОКА АВДИЈА, 15.

„ЈЕР НЕМА ПЛАТЕ НЕВАЉАЛЦУ." — ПРИЧЕ СОЛОМУНОВЕ 24—20.

„НЕ ГЛЕДАЈ НА ВИНО КАД СЕ РУМЕНИ; НА ПОШЉЕДАК ЋЕ КАО ЗМИЈА УЈЕСТИ
И КАО АСПИДА УПЕЋИ." — ПРИЧЕ СОЛОМУНОВЕ, 23, 31, 32.

Ова моћна преклињања била су као сребрне и златне плоче на прљавом зиду.

Простор од последњих четрдесет стопа овог простог приземља био је замршено али ипак спретно подељен на три мале спаваће собе, собу за седење која је гледала у споредно двориште и ограде главних дворишта ништа бољих од овога, затим одају од тачно десет квадратних стопа која је служила као кујна и трпезарија, и најзад собу за оставу мисијских књижица, песмарица, кутија, сандука, и свакојаким других ствари које су припадале породици и представљале вредност за њу, иако тренутно нису биле од потребе. Ова собица била је одмах иза мисијске дворане, и у њу су се г. и г-ђа Грифитс повлачили пре и после проповедања и кад год је био потребан неки договор — а такође и у време размишљања или молитве.

Колико су пута Клајд и његове сестре и млађи брат видели мајку или оца, или обоје, у већању с неком пропалом или полупокајничком душом која је дошла ради савета или помоћи, а најчешће ради помоћи. И ту би покатад, у часовима највећих финансијских тешкоћа, затицали мајку и оца у размишљању, или, као што је Аса Грифитс понекад безнадежно говорио, „у тражењу пута молитвом", а то је био прилично жалов пут, као што је Клајд доцније почео да увиђа.

Цео тај крај био је тако бедан и запустен, да је он мрзео и саму помисао што живи у њему, а камоли своје учествовање у раду који изискује стално обраћање за помоћ, и састоји се од непрекидног мољења Богу и молитава захвалница.

Г-ђа Елвира Грифитс, пре него што се удала за Асу, била је само неукa сеоска девојка, одгајана без много размишљања о ма каквој вери. Али, пошто се заљубила у њега, убризган јој је заразни отров јеванђелизма и обраћања људи вери који је владао њиме, и она му је следила радосно и одушевљено у свим његовим потхватима и лудовањима. Ласкало јој је сазнање што може да држи говоре и пева, што је у стању да утиче на људе и да их уверава и управља њима „речју Господњом", као што је она то схватила, те је због тога постала више-мање задовољна сама собом и стекла уверење да треба тако и да продужи.

Понекад би за проповедницима свратила у мисију каква групица људи, или би, сазнавши кроз њихову уличну делатност за њено постојање, дошла тамо група чудних, поремећених или растројених душа које се налазе свуда. А Клајдова обавезна дужност, у току свих тих година док још није постао самосталан, била је да се нађе и буде на услузи на тим разним састанцима. И увек су га више љутили него што су поволено утицали на њега сви ти људи и жене који су долазили — већином мушкарци — пропали радници, лењивци, пијанице, скитнице, свакојаки дроњави и беспомоћни људи који су навраћали вероватно зато што нису имали куда да иду. И они су увек сведочили како их је спасао Бог, или Христос, или божанска милост, од ове или оне невоље — а никад како су они спасли неког другог. А отац и мајка су увек говорили „Амин" и „Слава Господу" и певали су похвалне песме а после тога су скупљали прилоге за оправдане трошкове одржавања дворане — прилоге који су, како је слутио, били прилично мали — једва довољни за одржавање разних мисија које су они водили.

Оно што је њега стварно занимало у вези с родитељима било је постојање, негде на Истоку — у малој вароши Ликургу, близу Утике, како је разумео — неког стрица, брата његовог оца, који је био сасвим друкчији човек. Тај стриц — Семјуел Грифитс по имену — био је богат. На овај или онај начин, из случајних речи његових родитеља, Клајд је разумео да би баш тај стриц могао да учини извесне ствари за човека, над би хтео; да је он вешт, способан трговац; да има велику кућу и велику фабрику оковратника и кошуља у Ликургу, у којој је запослено ништа мање него три стотине особа; да има сина, отприлике Клајдових година, и неколико кћери, најмање две, и сви они, како је Клајд замишљао, живе раскошно у Ликургу. Вести о свему овоме очигледно су на неки начин донели на Запад људи који су познавали Асу и његовог оца и брата. Клајд је замишљао тога стрица као неког Креза који живи тамо на Истоку у удобности и раскоши, док овде на Западу — у Канзас-Ситију — он и родитељи и брат и сестре живе оним истим бедним и досадним животом од руке до уста којим су увек живели.

Али томе — не узимајући у обзир оно што би он сам могао да учини за себе, као што је рано почео да увиђа — није било лека. Већ у петнаестој години, па чак и нешто раније, Клајд је почео да схвата да је његово образовање, као и његових сестара и брата, сасвим занемарено. И да ће за њега

бити врло тешко да савлада ту препреку, јер се други дечази и девојчице, са више новца и у бољим домаћим приликама, обучавају за нарочите врсте послова. Како да се уопште почне нешто под таквим околностима? Још у својој тринаестој, четрнаестој, и петнаестој години, кад је почео да разгледа новине које се, као исувише световна ствар, нису смеле уносити у кућу, приметно је да се већином тражи стручна спрема, или се тражи да дечази уче оне занате који га тада нису нарочито занимали. Јер, сходно мерилу америчке омладине, или општем америчком ставу према животу, он се осећао супериоран према свакој врсти чисто ручног рада. Шта! Зар да он рукује неком машином, да слаже цигле, да учи за дрводељу, или гипсара, или лимара, кад су дечази, ништа бољи од њега, чиновници, дрогериски помоћници, књиговође и помоћно особље у банкама и предузећима за купопродају некретнина, и томе слично! Зар човека не понижава, исто тако бедно као и живот којим је дотад живео, кад мора да носи старо одело и устаје рано ујутру и обавља све оне простачке послове које такви људи раде?

Јер Клајд је био исто толико сујетан и поносан колико и сиромашан. Он је био један од оних занимљивих јединака које гледају на себе као на нешто посебно — никад он није био потпуно и неразлучиво спојен са породицом чији је члан, никад није осећао ма какве дубље обавезе према онима који су били одговорни за његов долазак на свет. Напротив, био је склон да проучава своје родитеље, не исувише оштро и огорчено, али са врло добрим разумевањем њихових особина и способности. Па ипак, и поред толике моћи расуђивања у томе правцу, он никад није био у стању — бар не пре него што је ушао у шеснаесту годину — да створи икакав план у односу на самога себе, па и тада прилично магловито и непоуздано.

Некако у то време почела је да се испољава у њему осетљивост према дражима или примамљивости пола, и већ га је јако занимала и узнемиравала женска лепота, чари девојака за њ и његова привлачност за њих. И, разуме се, истовремено је почело не мало да га брине питање његовог одела и физичког изгледа — како он изгледа и, како друга дечази изгледају. Сад му је задавала бол помисао да му одело није како треба; да није тако леп као што би могао да буде, ни тако занимљив. Како је то бедно бити рођен сиромашан и немати никога ко би иоле могао да ти помогне, и не моћи ни сам учинити богзна шта за себе!

Његово повремено посматрање самог себе у огледалу, кад год би му се указала прилика за то, прилично га је уверило да није тако ружан — прав, добро скројен нос, високо бело чело, таласаста, сјајна, црна коса, очи црне и покаткад прилично сетне. А ипак, чињеница да је његова породица тако бедна, да он никад није имао правих пријатеља и да их, као што је схватио, никад не може ни имати због занимања и веза његових родитеља, сад је све више и више производила у њему неку врсту потиштености или меланхолије која није обећавала ништа добро за будућност. То га је чинило бунтовним, па стога и покаткад апатичним. Због својих родитеље он је, упркос својој доиста необично пријатној и допадљивој спољашњости, био склон да погрешно схвата заинтересоване погледе које би му овда-онда добациле младе девојке сасвим друкчијег друштвеног положаја од његовог — презриве а ипак прилично заводничке, у жељи да виде да ли је заинтересован или не, да ли је храбар или плашљив.

А ипак, и пре него што је сам зарадио иједне паре, стално је мислио како би било кад би само имао бољи оковратник, лепшу кошуљу, финије ципеле, добро одело, кицошки врскапут, као неки други дечази! Ах, лепа ли одела, дивних ли кућа, часовника, прстенова, игала за кравате којима су се по неки дечази шепурили; ах, какви су гиздавци већ неки дечази његових година! Неки родитељи његових вршњака дозвољавали су им да имају властите аутомобиле да се у њима возе. Они су се могли виђати у главним улицама Канзас-Ситија како пролећу тамо-амо као муве. Па још су и лепе девојке биле с њима. А он нема ништа. И никад није ништа ни имао.

А ипак, свет је био препун ствари које су се могле радити — тако много света је било срећно и имало је успеха. Шта он да ради? На коју страну да се окрене? Које ствари да се лати и да је савлада — нечега што би га одвело нечему! Није умео рећи. Ни сам није знао тачно. А ти чудни родитељи и сами су били недовољно упућени да би га могли посаветовати.

ГЛАВА III

Једна од ствари које су допринеле да помраче Клајдово расположење баш некако у време кад је тражио неко практично решење за себе, а да и не говоримо о њеном убитачном дејству на породицу Грифитс као целину, била је чињеница да је његова сестра Еста, за коју се он не мало интересовао (мада су стварно имали мало чега заједничког), побегла од куће с неким глумцем који је случајно играо у Канзас-Ситију и коме се она тренутно допала.

У ствари, Еста, упркос свом строгом одгоју и привидној верској и моралној ревности која ју је покаткад тобож обузимала, била је само чулна, слаба девојка, која још ни сама није знала шта хоће. Упркос атмосфери у којој се кретала, она и разна *вјерују* света, она је ушла у те делатности и заузела побожњачки став тако неосетно још њој није битно припадала. Као и већина оних који исповедају и свакодневно понављају догме од најранијег детињства, да све до овог времена, па чак ни доцније, није знала смисао свега тога. Јер потреба за размишљањем била је отклонена саветом, законом или

„откровењем“, и све док се друге теорије и ситуације и побуде спољне па чак и унутрашње природе нису појавиле и сукобиле са овима, она је била у довољној безбедности. Али, у случају таквог сукоба, могло се унапред закључити да њени верски појмови, незасновани ни на каквом уверењу, нити на склоностима њене нарави, неће моћи да одоле потресу. И тако за све време, као и код њеног брата Клајда, њене мисли и осећања лутали су тамо-амо — ка љубави, удобности — ка стварима које углавном имају мало, ако ичега, заједничког са било којом верском теоријом самоодрицања и самопожртвовања. У њој је хемијска делатност снова некако сузбијала све што је вера имала да каже.

Она, међутим, није имала ни Клајдову снагу нити, пак, његову отпорност. Углавном се поводила за општом струјом, и имала је неодређену жудњу за лепим хаљинама, шеширима, ципелама, тракама, и томе слично, и поврх тога наметнуту верску теорију или идеју да не треба да буде таква. Биле су ту дугачке блиставе улице ујутру, по подне после школе, и увече. Па чар неких девојака које су шетале, руку под руку, шапћући тајне једна другој, или дечака, неуглађених, али који су својом немирном смешном чулношћу откривали снагу и смисао оне хемије и нагона за спаривањем који лежи иза сваке младалачке мисли и радње. Па и у њој самој, кад је с времена на време опажала љубавнике или ловце љубавне разоноде који су доколичили по уличним угловима или око капија и гледали је чежњиво и жељно, будило се нешто и настајала је устрепталост живчане плазме која је гласно говорила у прилог свих на изглед материјалних ствари живота, а не за ваздушасте радости неба.

И ти погледи продирали су кроз њу као невидљиви зраци, јер је била мила наоко и сваким часом постајала све привлачнија. Расположена других будила су одговарајућа расположења у њој, а на тим узајамно ускладљивим хемијским дејствовањима заснована је сва моралност или неморалност света.

И једног дана кад се из школе враћала кући, један младић, од оне наоко допадљиве врсте зване „лафови“, ступи у разговор с њом, поглавито зато што су га њен поглед и расположење подстакли на то. А мало је шта могло да је задржи, јер је она у суштини била попустљива, ако не и заљубљива. Међутим, код куће су јој толико уливали у главу да треба да буде скромна, обазрива и чедна, да бар у тој првој прилици није било опасности од блиског пада. Али томе нападу, пошто је једном извршен, следили су други, и били су прихваћени или бар не брзо избегнута, па су постепено поткопали зид обазривости изграђен њеним домаћим васпитањем. Постала је ћутљива, и своје је путеве скривала од родитеља.

Младићи су покатакд шетали и разговарали с њом и против њене воље. Они су тако уништили њену претерану стидљивост, која је одстрањивала друге, бар за извесно време. Она је желела и друге додире — сањала је о некој блиставој, веселој, дивној љубави.

Најзад, после спорог али снажног развитка расположења и жеље у њој, дошао је тај глумац, једна од оних сујетних, лепих, животињских личности, сав одело и манир, без морала (без укуса, без учтивости, па чак и без праве нежности), али неодољива магнетизма, и успео је у току једне кратке недеље и неколико састанака да је потпуно залуди и улови у мрежу, тако да је заиста постала његова, да ради с њом шта хоће. А стварно, он једва да је уопште и марио за њу. За њега, празноглава младића, она је била само једна девојка више — прилично лепа, очигледно чулна и неискусна, наивка која се могла освојити са неколико нежних речи — глумљењем тобож искрене љубави, причањем о могућностима ширег, слободнијег живота, којим ће она, као његова жена, живети на путовањима и у другим великим градовима.

Његове речи, међутим, биле су речи љубавника који ће увек бити веран. Све што она има да учини, објаснио јој је, то је да пође с њим и постане његова невеста, одмах — сад. Одлагање је излишно кад се нађу двоје као што су они. Овде има нека тешкоћа око венчања, коју он не може да објасни - односи се на пријатеље — али у Сент-Луису он има пријатеља проповедника који ће их венчати. Она ће имати нове и лепше хаљине него што је икад имала, дивне проводе, љубав. Путоваће с њим и видеће велики свет. Никад више неће морати да се брине ни за шта осим за њега; и док је све ово за њу било истина — усмено јемство искрене љубави — за њега је то био прастари и згодан метод наговарања ласкавим речима, који је употребљаван раније, и често с успехом.

И тако је за једну једину седмицу, у разним часовима јутра, поподнева и вечера, извршено ово хемијско омађијавање.

Вративши се прилично доцкан кући једне суботе увече, у априлу, из шетње по трговачком средишту града, да би избегао редовно суботње вечерње бденије у мисији, Клајд је затекао мајку и оца забринуте због Естине одсутности. Она је, као и обично, свирала и певала на том скупу. И све је код ње изгледало како треба. После скупа отишла је у своју собу, рекавши да се не осећа сасвим добро и да хоће да легне рано. Али око једанаест часова, управо пре него што се Клајд вратио, мајка је случајно погледала у њену собу и видела је да ње нема тамо нити игде у кући. Извесна празнина у соби — однете су неке украсне драгулије и хаљине, а нестало је и стари породични кофер — прво је привукла мајчину пажњу. Пошто је прегледом куће установљено да она није ту, Аса је изишао да погледа горе-доле по улици. Она је покатакд одлазила у шетњу сама, или је стајала или седела пред

мисијом кад она није радила.

Кад ово тражење није открило ништа, Клајд и његов отац отишли су до угла, а затим булеваром Мисури. Есте нигде није било. У дванаест су се вратили, и после тога се, наравно, радозналост у вези с њом тренутно повећала.

Испрва су мислили да је, ко зна због чега, отишла негде у шетњу, али када је прошло дванаест и тридесет, па најзад један, па и један и тридесет, а Есте није било, хтели су да обавесте полицију, кад је Клајд, отишавши у њену собу, опазио цедуљицу причвршћену иглом за јастук њеног малог дрвеног кревета — поруку која је избегла мајчином оку. Нагло јој је пришао, са радозналошћу и изненадним схватањем, јер се често питао на који би начин, ако икад зажели да оде кришом од куће, обавестио своје родитеље, јер је знао да они никад не би одобрили његов одлазак ако им не би било омогућено да га надзиравају у свима појединостима. А сад, ево, Есте је нестало и ово је без сумње неко такво саопштење какво би и он могао оставити. Он узе цедуљу, жељан да је прочита, али тога тренутка мајка уђе у собу и, видећи је у његовој руци, узвикну, «Шта је то? Цедуља? Је ли од ње?» Он је предаде, а она је разви и брзо прочита. Приметно је да је њено снажно широко лице, увек преплануло и црвенкасто-мрке боје, пребледело кад се окренула да оде у другу собу. Њена доста велика уста сада јој се стиснуше у чврсту, праву линију. Њена велика, јака рука задрхта једва приметно док је држала цедуљицу горе.

„Асо!“ викну она, а затим, ушавши тешким кораком у суседну собу, где је био он, проседе косе која му се разбарушено коврџала изнад округле главе, рече му, «Прочитај ово.»

Клајд, који беше ушао за њом, виде како он својом здепастом руком узе цедуљу прилично нервозно, а његове усне, увек слабе и са првим борама старости, сада су му се некако чудно мицале. Свако ко је познавао историју његовог живота рекао би да је то онај исти израз, нешто појачан, са којим је примао несрећне ударце у свом животу.

„Ц! Ц! Ц!“ био је једини звук који је он у почетку изушно, усисни звук језика и непца — врло слаб и недовољан, како се учинило Клајду. Затим још једно «Ц! Ц! Ц!», са одмахивањем главе. А онда, «Шта мислиш, шта је њу могло натерати да то учини?» Затим се окрете и загледа у жену, која му одговори празним погледом. А онда, ходајући горе-доле, с рукама позади, док су његове кратке ноге несвесно правиле необично дугачке кораке а глава му се опет клатила, дао је одушка још једном беспомоћном «Ц! Ц!

Увек пријемчивија за утиске, г-ђа Грифитс се сада показала приметно друкчијом и енергичнијом у овој тешкој ситуацији: нека врста љутње и незадовољства са самим животом, заједно са очевидним телесним болом, изгледали су да пролазе кроз њу као видљива сенка. Чим је њен муж устао, она испужи руку и узе цедуљу и само је мрско погледа, лица окрутна али у исти мах болна и узнемирана. Држање јој је било као у особе дубоко узнемирене и незадовољне, особе која прстима бесно трза чвор а не може да га размрси, особе која покушава да се уздржи и да се не жали иако јој се жали горко и гневно. Јер за њом су биле све оне године верског рада и вере, које као да су, у њеној недовољно усклађеној савести, неодређено говориле да би било право да је поштеђена овога. Где је њен Бог, њен Христос, у овом часу кад се врши очито зло? Зашто Он није иступио ње ради? Како ће Он да објасни ово? Његова библијска обећања! Његово вечито вођство! Његове објављене милости!

Пред лицем тако велике несреће било јој је врло тешко, као што је Клајд могао да види, да све то усклади, бар у том тренутку. Мада се то, наравно, као што је Клајд доцније дознао, могло најзад учинити. Јер на неки слеп, дуалистички начин, и она и Аса, као и сви верници, увек су одвајали Бога од зла, грешке и беде, иако су му у исто време приписивали врховни надзор. Они су тражили нешто друго - неку злу, издајничку, обмањивачку силу која, упркос божјем свезнању и свемоћи, ипак обмањује и води странпутицом — и најзад су то налазили у заблуди и изопачености људског срца, које је Бог створио, али га не обуздава, јер не жели да га обузда.

У том часу, међутим, њу су испуњавали само бол и бес, па ипак њене усне нису се грчиле као Асине, нити су њене очи показивале ону дубоку тугу која је испуњавала његове очи. Уместо тога, она коракну уназад и поново прегледа оно писамце, готово љутито, и онда рече Аси, „Она је побегла с неким а не каже —“ Тада одједном застаде, сетивши се присуства деце — Клајд, Јулија и Франк, сви су били присутни и сви гледали радознано, пажљиво, с неверицом. „Ходи овамо“, зовну она мужа, «хоћу да говорим с тобом један часак. А ви, децо, најбоље идите у кревет. И ми ћемо ускоро.»

Онда се са Асом брзо повукла у собицу иза мисијске дворане. Чули су је кад је одврнула електрично осветљење. А онда су се чули њихови гласови у тихом разговору, док су Клајд, Јулија и Франк гледали једно у друго, мада би се за Франка, тако младог — било му је десет година — тешко могло рећи да је потпуно схватио у чему је ствар. Чак и Јулија тешко да је разумела сав значај тога. Али је Клајд, због свог већег додира са животом и због мајчине изјаве („Она је побегла с неким“), доста добро разумео. Ести је све ово досадило, као и њему. Можда је отишла с неким младићем, сличним оним гиздавцима које је виђао по улицама са најлепшим девојкама. Али куда? И какав ли је он? Оно гдасамце казивало је нешто, али му мајка није допустила да га прочита. Одузела га је исувише брзо. Да га је само најпре прочитао, ћутећи и за себе!

„Мислиш ли да је побегла заувек?“ упита он Јулију с неверицом, док су родитељи још били

изван себе; Јулија је међутим и сама изгледала збуњена и зачуђена.

„Откуд бих ја знала?“ одговори она помало љутито, узнемирена очајањем родитеље и том тајанственошћу, а такође и Естиним поступком. „Никад ми ништа није рекла. Мислим да није могла од стида.“

Јулија, мање узбудљива од Есте и од Клајда, била је обично пажљивија према својим родитељима, па зато и жалоснија. Додуше, она није потпуно схватила шта то значи, али је подозревала нешто, јер је покатак разговара-рала са девојчицама, мада на врло опрезан и уздржљив начин. Сада се, пак, више љутила на Есту због начина на који је изабрала да оде, напуштајући родитеље и браћу и њу, јер, зашто да оде и учини нешто што родитеље тако страшно жалости? То је страшно. Ваздух је пун несреће.

И док су родитељи разговарали у својој собици, Клајд је такође размишљао, јер је сада био врло радознао у погледу живота. Шта ли је то Еста стварно учинила? Је ли то, као што је он страховао, једно од оних страшних бекстава и непријатних љубавних афера о којима дечаки на улици и у школи увек кришом говоре? Колика срамота, ако је тако! Можда се она никад више неће вратити. Отишла је с неким човеком. Без сумње, ту нешто није како треба, бар што се тиче девојке, јер све што је икад чуо о томе било је да сви пристojни односи између младића и девојака, између људи и жена, воде само једној ствари — браку. А сада је Еста, поврх свих њихових других невоља, отишла и учинила то. Заиста је њихов живот мрачан, а због овога ће бити још мрачнији, а никако светлији.

Ускоро су се родитељским вратили, и лице г-ђе Грифитс, мада још увек укочено и згрчено, било је нешто мало друкчије, мање гневно можда, а више безнадежно препуштено судбини.

„Еста је нашла за сходно да нас остави, бар за кратко време“, беше све што је у почетку рекла, видећи децу да радознало чекају. „Ви не треба нимало да се бринете због ње, нити да мислите о томе. Вратиће се она после кратког времена, сигурна сам. Из неког разлога одлучила је да иде својим путем, за извесно време. Нека буде воља Господња.“ („Нека је благословено име Господње!“ убаци Аса.) „Мислила сам да је била срећна овде с нама, али изгледа да није. Мислим да мора сама да види мало света.“ (Ту Аса убаци још једно „Ц! Ц! Ц!“) „Али не треба да гајимо строге мисли. То сада не би ништа користило — већ само мисли љубави и доброте.“ А ипак је рекла ово са извесном строгошћу која ју је некако утеривала у лаж — као да јој је нешто сметало гласу. „Остаје нам само да се надамо да ће она ускоро увидети колико је била неразумна и непромишљена, и да ће се вратити. Она не може напредовати на путу којим иде сада. То није пут ни воља Господња. Исувише је млада, и погрешила је. Али ми јој можемо опростити. И морамо. Наша срца морају бити отворена, блага и нежна.“ Говорила је као да се обраћа скупу, али тврда, тужна, ледена лица и гласа. „А сад, сви у кревет. Сад једино можемо да се молимо Богу, и да се надамо, ујутру, у подне, и увече, да је неће снаћи никакво зло. Волела бих да није то учинила“, додаде она, сасвим нескладно осталом делу своје изјаве, и, заиста, и не мислећи на присутну децу — већ само на Есту.

Али Аса!

Какав је то отац, често је Клајд размишљао доцније.

Осим свог властитог јада, он је, изгледа, само запажао значајнији јад своје жене, и био је под његовим утиском. За све то време стајао је будаласто по страни — низак, сед, чупав, недорастао.

„Па, нека је благословено име Господње“, убацивао је он с времена на време. „Наша срца морају бити отворена. Да, не смемо судити. Морамо се надати најбољем. Да, да! Хвалите Господа — морамо славити Господа! Амин! О, да! Ц! Ц! Ц!“

„Ако ико упита где је она“, настави г-ђа Грифитс, после извесног времена, не поклањајући никакве пажње мужу и обраћајући се деци, која јој се беху приближала, „казаћемо да је отишла у посету неким мојим сродницима у Тонаванди. То баш није сасвим истина, али ми и не знамо где је она нити шта је истина — а она може и да се врати. Те зато, док не сазнамо, не смемо рећи нити учинити ништа што би њој нашкодило.“

„Да, слава буди Господу!“ слабачко рече Аса.

„И тако, ако ико ма кад упита, док не сазнамо, рећи ћемо тако.“

„Дабоме“, рече Клајд услужно, и Јулија додаде, „Добро.“ Г-ђа Грифитс застаде и погледа децу строго, а ипак као да се извињава. Аса, са своје стране, изусти још једно „Ц! Ц! Ц!“ а затим деци дадоше знак да иду у кревет.

На то се Клајд, који је заиста желео да дозна шта пише у Естином писму, али је из дугог искуства био уверен да му мајка то неће рећи ако не буде хтела, опет увече у своју собу, јер беше уморан. Зашто је још не траже, ако има наде да ће је наћи? Где ли је она сада — овог часа? У неком возу негде? Очеvidно не жели да је нађу. Вероватно је незадовољна, баш као и он. Ето, он је сасвим недавно размишљао да оде некуд и питао се како би то породица примила, а сад је она отишла пре њега. Како ће то утицати на његове погледе и поступке у будућности? Доиста, упркос ојађености оца и мајке, он није могао да сматра њен одлазак толиком несрећом, бар не са гледишта самог одласка. То је само био један доказ више да ствари овде нису онакве какве би требало да су. Мисијски рад није ништа. Све то верско узбуђење и причање такође не вреди много. То није спасло Есту. Очеvidно је да она, баш као ни он, није тако много веровала у то.

ГЛАВА IV

Овај закључак навео је Клајда да размисли о себи озбиљније него икад раније. А главни исход тога размислања био је да он мора да учини нешто за себе, и то ускоро. До овога времена најбоље чиме је могао да се позабави било је да ради оне повремене ситне послове које добивају сви дечаци између дванаесте и петнаесте године: једне године је за време летњих месеца помагао неком разносачу новина, целог једног лета радио је у приземљу једне све-по-пет-и-десет-цента радње, и суботом, у току једне зиме, отварао је сандуке и распакивао робу, и за то је примао огромну своту од пет долара недељно, своту која му је у то време изгледала безмало читаво богатство. Осећао се богатим и, упркос противљењу родитеља, који су били против позоришта и биоскопа, и то не само као световних већ и као грешних установа, могао је покатак да посети једно од њих — на галерији — а ту врсту разоноде морао је да крије од родитеља. Али то га није задржавало. Осећао је да има право да иде о властитом трошку; а такође и да води са собом млађег брата Франка, који је био срећан да иде с њим и да не каже ништа.

Доцније, исте године, желећи да остави школу јер је осећао да је већ много заостао у трци живота, нашао је место помоћника код продавца соде у једној од јевтинијих дрогерија у вароши, одмах до позоришта које јој је било добар муштерија. Оглас „Тражи се дечак“ — поред кога је пролазио на путу за школу — одмах је привукао његову пажњу. Доцније, из разговора са младим човеком чији је помоћник требало да постане, и код кога је требало да изучи занат, под претпоставком да има воље за то и да је окретан, разабрао је да ће, ако савлада ту вештину, моћи да зарађује петнаест па чак и осамнаест долара недељно. Причало се да Страудова радња, на углу Четрнаесте и Балтиморске улице, плаћа толико двојници својих продаваца. Радња којој се он обратно плаћа само дванаест, што је уобичајена плата већине таквих места.

Али да би стекао ту вештину, како му је, сада речено, потребни су време и помоћ стручњака. Ако жели да ступи ту и да почне са пет — па добро, са шест долара, јер његово се лице беше сневеселило — може се надати да ће ускоро ДОВОЉНО научити вештину справљања слатких напитака и украшавања многих разноврсних сладоледа слатким течностима, претварајући их тако у воћне сладоледе. У прво време шегртовања значи прање и рибање прибора и справа на тој тезги, а да се и не говори о раном отварању и чишћењу радње у седам и по, о пајању, и о разношењу поруџбина које ће власник радње слати по њему. У доконим тренуцима, кад његов први претпостављени — неки г. Силберлинг — двадесетогодишњак, ватра човек, самопоуздан и говорљив — буде имао исувише посла да би сам могао извршити све поруџбине, може се десити да буде позван да справља мање важне напитке — лимунаде, кока-коле, и слично — према потреби посла.

После обавезног саветовања са мајком, одлучио је да ступи на то занимљиво место. Прво, имаће, као што је наслућивао, колико год хоће сладоледа и соде, бесплатно — преимућство које није за презирање. Затим, како му се чинило у то време, била су то отворена врата једном занату — а то му је недостајало. Најзад, што по његовом мишљењу није било наодмет, од њега се тражило да буде у радњи ноћу све до дванаест часова, а у накнаду за то имаће извесне слободне часове у току дана. То га је ноћу одводило од куће — и, најзад, од вечерње школе за дечаке која је одржавана у десет часова. Неће се моћи тражити од њега да присуствује ма каквим састанцима сем недељом, па чак ни тада, јер је требало да ради недељом после подне и увече.

Осим тога, помоћник који је руководио радом у тој содаџиници, редовно је добивао бесплатне улазнице од управника суседног позоришта, а једна врата позоришне чекаонице водила су у дрогерију — што је Клајда просто очарало. Изгледало је тако занимљиво радити у радњи тако блиско повезаној са позориштем.

А најбоље од свега, као што је Клајд видео на своје задовољство, а каткад и очајање, у ту радњу су долазиле, у дане матинеа, пре и после представе, трупе девојака, саме или у пратњи, и седале су за тезгом, кикотале се и ћеретале, и дотеривале косу и лице пред огледалом. А Клајд, жуто-кљун и неискусан у погледу света и супротног пола, никад није могао довољно да се нагледа лепоте, смелости, спретности и милине тих девојака. Први пут у животу, док је вредно прао чаше, пунио судове сладоледом и соком, ређао лимуне и поморанџе на послужавнике, дала му се прилика да тако изблиза и готово без престанка посматра девојке. Дивних ли створења! Већином су биле лепо одевене и отмене — и имале су прстење, брошеве, крзна, дивне шешире и лепе ципеле. И врло често их је слушао како расправљају о тако занимљивим стварима — забавама, игранкама, вечерама, представама које су виделе, местима у Канзас-Ситију и околини куда ће ускоро ићи, разлици у моди између ове и прошле године, чарима појединих глумаца и глумица -нарочито глумаца — који сада играју или ће ускоро доћи у град. А дотада, у својој кући, никад ништа није чуо о свему томе.

Врло често је ову или ону младу лепотицу пратио мушкарац у вечерњем оделу, тврдо углачаној кошуљи, и цилиндру, с лептир-машном, са белим рукавицама и лакованим ципелама — одећа која се Клајду у то време чинила последњом речју сваке праве отмености, лепоте, кавалерства, и блаженства. Моћи носити такво одело с таквом лакоћом и отменошћу! Умети разговарати с девојкама, и држати се хладнокрвно као неки од тих отмених младића! Какво савршено

постигнуће! Њему се чинило да ниједна лепа девојка неће хтети ни да погледа на њ ако не буде имао ту сјајну опрему. Јасно је да је то потребно — битно. А кад то једном постигне — кад буде могао да носи таква одела — ех, зар неће онда бити на стази која води свим блаженствима? Све радости живота биће му онда сасвим надомак.

Пријатељски осмеси! Тајни стисци руке, можда — рука око струка ове или оне — пољубац — веридба — а онда, а онда!

И све то као муњевито, блиставо откровење, после свих оних година табанања по улицама са оцем и мајком, молитава у јавности, седења у капели и слушања оних чудних и незанимљивих појединаца — људи који само жалосте и узнемирују човека кад причају како их је Христос спасао и шта је Бог учинио за њих. Сад је сигурно да ће се он ослободити свега тога. Радиће, и штедеће новац, и постаће неко. Ова проста а ипак идилична смеса свакидашњих ствари заиста је имала у себи свој сјај и чудесност духовног преображаја, и била је права фатаморгана за изгубљену и ижеднелу жртву која вапије у пустињи.

Али, невоља те службе, као што је време показало, била је у томе што она, мада га је могла оспособити да справља напитке и да временем зарађује дванаест долара недељно, није представљала непосредно решење за жудње и стремљења која су му већ нагризала срце. Јер Алберт Силберлинг, његов први претпостављени, беше решен да задржи за себе што је могућно више од свог знања а такође и најпријатније делове посла. А уз то се он потпуно слагао са власником дрогерије, да Клајд, поред тога што помаже у содаџиници, треба да иде да разноси разне поруџбине кад год се газди то прохте, те је Клајд, готово за све време док је био на дужности, био много запослен.

Према томе, од свега тога није било никаквог брзог резултата. Клајд није видео могућности да се одева боље него што се одевао. Још горе, морила га је чињеница што има врло мало новаца и врло мало познанства и веза — тако мало, да је изван куће био усамљен, а и у њој се осећао готово исто тако. Естино бекство унело је хладноћу у верску делатност код куће, а зато што се она још није вратила, породица је, како је чуо, помишљала да прекине с радом у томе месту и да се, немајући никакав бољи план, пресели у Денвер, у држави Колорадо. Али Клајд је сад већ био уверен да не жели да иде с њима. Од какве је то користи, питао се он. И тамо ће бити само друга мисија, иста као и ова.

Он је увек живео код куће — у собама иза мисије у улици Бикел, али то му је било мрско. И од своје једанаесте године, откада њихова породица стално живи у Канзас—Ситију, стидео се да доводи другове кући или близу куће. Из тога разлога увек је избегавао другове, и већином је шетао и играо се сам или са својим братом и сестрама.

А сад кад има шеснаест година, довољно је одрастао да крчи себи пут, па треба да се ослободи свега тога. Међутим, није зарађивао готово ништа — плата му не би била довољна за живот, кад би био сам — а још није био стекао довољно вештине или храбрости да нађе нешто боље. Па ипак, кад су његови родитеље почели говорити о сеоби у Денвер, и изразили своје мишљење да би могао да нађе посла тамо, не сумњајући ни за тренутак да он не жели да иде, он поче наговештавати да би било боље да не иде. Њему се допада Канзас-Сити. Од какве је користи мењати? Он сада има запослење, а можда ће наћи и нешто боље. Али његови родитељи, сећајући се Есте и судбине која ју је задесила, сумњали су не мало у исход његове тако ране самосталности. Кад би они отишли, где би он становао? Код кога? Каквим би утицајима његов живот био изложен, ко би био поред њега да му помаже, да га саветује и води правом и уском стазом, као што су они то чинили? О томе се морало добро размислити.

Али подстакнут близином одласка у Денвер, који се сада сваким даном приближавао, и чињеницом да је Силберлинг, ускоро после говора о селидби, изгубио своје место у дрогерији због свога исувише упадљивог кавалџерства према лепом полу, и Клајд добио новог, кошчатог и хладног старешину коме као да баш није било стало да му он буде шергт, он је одлучио да напусти то место — не одмах, већ прво, кад иде послем из радње, да види да ли може да нађе нешто боље. Тражећи тако, и гледајући тамо-амо, једног дана дође на мисао да говори с управитељем одељења за содну воду у радњи која се налазила у згради главног градског хотела — а тај хотел је био велико здање од дванаест спратова, које је, по његовом мишљењу, представљало врхунац раскоши и удобности. Прозори хотела увек су били застрвени тешким завесама, а главни улаз (никад се није усудио да погледа даље) био је величанствена творевина, са надстрешницом од стакла и гвожђа и мермерним ходником оивиченим палмама. Често је пролазио туда, питајући се у својој дечачкој радозналости какав ли је живот у таквом месту. Пред његовим улазом увек су чекали толики таксији и аутомобили.

Данас, гоњен нуждом да учини нешто за себе, ушао је у дрогерију, која је заузимала главни угао и гледала на Четрнаесту и Балтиморску улицу, и слазивши младу благајницу у малој стакленој прегради близу врата, упшта је ко је главни продавац соде. Заинтересована његовим плашљивим и несигурним држањем, као и дубоким и доста привлачним очима, и оценивши нагонски да он тражи посла, она рече, «Г. Секор, онај тамо, шеф радње.» Показала је главом у правду малог, беспрекорно одевеног човека од тридесет и пет година, који је намештао нарочиту збирку тоалетних новитета на

врху стакленог ормана. Клајд му приђе, али пошто још није поуздано знао како треба поступати да би се постигло нешто у животу, а и видећи га заузетог оним што је радио, премештао се с ноге на ногу, док се најзад тај човек, осетивши да се ту неко врпољи ради нечега, није окренуо и упитао, „Које добро?”

«Да ли вам је случајно потребан помоћник у продавници соде?» Клајдов поглед говорио је јасније од ичега, „Ако имате неко такво место, молим вас лепо да ме примите. Потребно ми је.”

„Не, не, не”, одговори овај човек, плав и снажан и помало раздражљиве и свадљиве нарави и хтеде да му окрене леђа; али видећи како сенка разочарења и потиштености пређе преко Клајдовога лица, окрете се и додаде, „Јеси ли икад радио у оваквом месту?”

„Не у тако дивном као што је ово. Не, нисам господине”, одговори Клајд, усхићен свим оним што је видео. „Сада радом у г. Клинковој радњи, на углу Седме и Бруклин улице, али она није ни принети овој, па бих желео да нађем нешто боље ако могу.”

„Хм”, рече његов саговорник, прилично задовољан тим безазленим признањем отмености његове радње. „Па, то је сасвим разумљиво. Али засад овде нема ништа што бих ти могао понудити. Ми не мењамо често. Али ако би волео да будеш хотелски момак, могу ти рећи где би могао да добијеш место. Баш сад траже још једног момка овде у хотелу. Шеф послуге ми је говорио да му је потребан момак. Мислим да је то исто тако добро као и помагати код содног апарата.”

Видећи да Клајдово лице одједном заблиста, он рече, „Али не смеш му рећи да сам те ја послао, јер ја те не познајем. Само питај за г. Сквајерса, тамо унутра, испод степеница, и он ће ти рећи све о томе.”

На сам помен о запослењу у једној тако величанственој установи као што је Грин-Девидсон, и могућности да он то добије, Клајд прво рашири очи и осети да подрхтава од узбуђења, а затим, захваливши се саветодавцу на доброту, оде право улазу од зеленог мермера, који је из задњег дела радње водно у предворје хотела. Кад је ушао, угледао је предворје које је на њега — кога је бојажљиво сиромаштво и поред свих његових година спречило да завири у такав свет — учинило много јачи утисак него ишта што је досада видео. Све је ту било тако раскошно. Под ногама је био мермерни под у црним и белим коцкама. Над њим таваница од бакра, бојадисаног стакла и позлате, подупрта читавом шумом црних мермерних стубова, блиставо углачаних као и под — глатких као стакло. А између стубова који су се ређали према трима посебним улазима, десним, левим, и једним право према булевару Далримпл — биле су светиљке, кипови, ђилими, палме, столице, дивани, софе за седење удвоје — раскошан приказ. Кратко речено, све је било просто набијено оним неукусним раскошним намештајем чија је сврха, као што је неко једном заједљиво приметно, да створи „отмену искључивост за масе”. Стварно, за главни хотел у једном великом и напредном америчком трговачком граду, он је био готово прераскошан. Његове собе, дворане, предворја и трпезарије били су исувише богато намештени, без икаквог обзира на лепоту упрошћености и стварну потребу.

Док је Клајд стајао, бленући по предворју, видео је велику групу људи — нешто жена и деце, а највише мушкараца, колико је могао да види — који су шећкали, или стајали и разговарали, или, један поред другог или издвојени, ленчарили на фотељама. А у малим одељењима с тешким завесама и богатим намештајем, у којима су били писаћи столови, новине на штаповима, телефонска канцеларија, базар и тезга са цвећем, биле су друге трупе. У граду се одржавао конгрес зубних лекара, па их је не мали број, са женама и децом, био ту окушвен; али за Клајда, који то није знао, као ни методе и значај конгреса, ово је представљало уобичајени, свакодневни изглед тога хотела.

Гледао је око себе са страхопоштовањем и запањеношћу, а онда, сетивши се имена Сквајерс, пошао је да потражи тога човека у његовој канцеларији „испод степеница”. Десно од њега налазиле су се величанствене црно-беле степенице које су, у два посебна крила и у пространим завијуцима водиле из приземља на први спрат. А између та два велика крила налазила се очевидно канцеларија хотела, јер је ту било много чиновника. Али иза најближих степеница, близу зида са улазним вратима, био је висок писаћи сто, за којим је стајао неки младић, отприлике његових година, у униформи кестењасте боје, сјајне од многих месинганих пуцади. На глави је имао округлу капицу, сличну кутији за пилуле, кицошки нахерену на уво. Био је запослен уписивањем нечега оловком у књигу, која је лежала отворена пред њим. Разни други дечаци, отприлике његових година и униформисани као и он, седели су на дугачкој клупи близу њега, или су се могли видети како јуре тамо-амо, враћајући се понекад к њему са цедуљицама или кључем или каквом белешком, а онда би опет сели на клупу очито у очекивању новог позива, који је, изгледа, долазио прилично брзо. Телефон на малом столу за којим је стајао униформисани младић готово је стално звонио, а младић би, пошто установи шта се тражи, ударао у звонце пред собом, или викнуо „први”, на шта би се одазвао први дечак на клупи. Једном позвани, они би одјурили уз једне или друге степенице, или према једном од неколико улаза или дизалица, и онда су готово без изузетка виђани како прате особе којима су носили торбе, кофере, капуте, и голфске палице. Други су опет ишчезавали и враћали се са разним пићима на послужавнику или неким пакетима, које су носили у неку собу на спрату. Очевидно, то је посао који ће се тражити и од њега, под претпоставком да буде тако срећан да га приме у установу као што је та.

И све је било тако живо и весело, да је пожелео да га послужи срећа да добије то место. Али,

да ли ће? И где ли је г. Сквajerс? Он приђе младићу за малим столом и упита, „Знате ли где бих могао да нађем г. Сквajerса?”

„Ево га иде”, одговори младић, дижући поглед и испитујући Клајда оштрим, сивим очима.

Клајд погледа у означеном правцу и виде како му се приближава жустар, спретан човек препредена изгледа, од око двадесет и девет или тридесет година. Био је тако витак, оштроуман, оштрих црта лица и добро одевен, да је на Клајда не само учинио утисак, већ га одмах испунио и страхопоштовањем — изгледао је врло проицљив и лукав. Нос му је био дугачак и мршав, очи врло оштре, усне танке, а брада шиљата.

„Јесте ли видели оног високог, седог господина са шкотским пледом што је малочас прошао овуда?” застаде он да упита свог помоћника за столом. Помоћник климну главом. «Чуо сам да је то гроф од Ландреила. Стигао је јутрос са четрнаест сандука и четири слуге. Ко би рекао! Он је велика зверка у Шкотској. Али чујем да не путује под тим именем. Пријавио се као г. Блант. Можете ли да разумете та енглеска посла? Они заиста умеју да истакну своје господство, ех?”

„Као што кажете!” понизно одговори помоћник.

Он се тада први пут окрете и летимично погледа Клајда, али не обраћајући пажњу на њега. Помоћник притече Клајду у помоћ.

„Тај младић жели да говори с вама”, објасни он.

„Желите да говорите са мном?” упита шеф хотелских момака, окренувши се Клајду, и осмотри његово нимало добро одело, а у исто време и добро га одмери.

„Господин из дрогерије”, поче Клајд, коме се није сасвим свиђао изглед човека пред њим, али је био решен да се представи што пријатније, „причао је — то јест, рекао је да бих вас могао упитати да ли има какве могућности да постанем хотелски момак овде. Сада радим у Клинковој дрогерији, на углу Седме и Бруклин улице, као помоћник, али волео бих да изиђем оданде, и он ми је рекао да бисте ви могли — то јест, мислио је да сада имате једно упражњено место.” Клајд је био тако збуњен и узнемирен хладним, испитивачким очима човека пред собом, да је једва дисао и тешко гутао плувачку.

Први пут у животу дође му мисао да треба да задобије наклоност људи ако жели да напредује — да чини или говори оно због чега ће га заволети. Тек му сада испаде за руком да направи ревностан и ласкав осмех којим подари г. Сквajerса, и додаде, „Ако бисте хтели да ми пружите прилику, много бих се трудно и показао бих најбољу вољу.”

Човек пред њим само га хладно погледа, али пошто је био душа лукавости и грамжљивости на један ситан начин, и пошто му се свиђао свако ко има вештине и воље да буде дипломата, он сада потисну нагон да одречно одмахне главом, и рече, „Али ви немате никакве спреме за овај посао.”

„Немам, господине, али зар не бих могао да то научим прилично брзо, ако бих се озбиљно потрудио?”

„Па, да размислим”, рече старешина хотелских момака, почешавши се по глави у недоумици. „Немам сад времена да разговарам с вама. Дођите у понедељак после подне. Онда ћемо се разговарати.” Затим се окрете и оде.

Клајд, остављен сам на овај начин, и не знајући сасвим шта то значи, гледао је забленуто и питао се у себи: Је ли он заиста позван да дође поново у понедељак? Да ли је могућно да — Окренуо се и журно изишао, сав устрептао. И сама помисао! Затражио је од тога човека место у најотменијем хотелу у Канзас-Ситију, и он му је рекао да дође у понедељак? Ах! Шта ли ће то да значи? Је ли могућно да ће бити примљен у тако величанствен свет — и то тако брзо? Може ли то заиста бити?

ГЛАВА V

Летови Клајдове маште у вези са свим овим — његови снови о томе шта би значило за њега да ради у једној тако славној установи — могу се само навестити. Јер његове представе о раскоши биле су углавном тако претеране и погрешне и извитоперене — само лутања потиснуте и незадовољене уобразиље, која се до тада хранила само маштаријама.

Вратио се својим старим пословима у дрогерији — и, после рада, одлазио је кући да једе и спава — али за оно преостало време, у току петка, суботе, недеље и понедеоника до доцкан у дану, заиста је био као у облацима. Духом је био одсутан, и његов претпостављени у дрогерији морао је неколико пута да га опомене да се „пробуди”. А после рада, уместо да иде право кући, одлазио је на угао Четрнаесте и Балтимор улице, где се налази тај велики хотел, и гледао је у њега. Ту је, чак и у поноћ, пред сваким од три улаза — по један за сваку од три улице — стајао вратар у дугачком кестењастом капуту са многим пуцадима и с високом капом са широким штатом. А унутра, иза набраних француских свилених завеса, још су блештале светиљке, јер трпезарија а la carte и амерички бар у сутерену близу једног угла били су још отворени. И око њих је било много таксија и аутомобила. И увек се чула музика — однекуд.

Пошто је Клајд посматрао све то у петак увече, и опет у суботу и у недељу ујутру, дошао је опет у понедељак после подне, сходно речима г. Сквajerса, који га прими доста осорно, јер га је већ био готово и заборавио. Али с обзиром да му је тада заиста требало помоћи, а уверен да би Клајд

могао бити користан, он га уведе у своју малу канцеларију испод степеница, где га, с велике висине и са много стварне равнодушности, поче испитивати о родитељима, о томе где станује, шта је дотле радио, и где и од чега му живи отац незгодно питање за Клајда, јер он је био поносан и много се стидео да призна да му родители воде мисију и проповедају јеванђеље по улицама. Уместо тога одговорио је (што је понекад било и тачно) да његов отац врбује купце за рачун једне фабрике машина за прање и цеђење рубља проповеда недељом верско откриће што није било нимало непријатно овом господару момака, пре склоних свему другом неголи мирном домаћем животу и конзервативности. Да ли би могао донети неко уверење оданде где сада ради? Могао би.

Г. Сквајерс се упусти у објашњавање да је тај хотел врло строг. Многи младићи су, због призора и сјаја који виде овде, и због додира са претераним раскошем на који нису навикнути — мада ово нису речи које је г. Сквајерс употребио — склони да изгубе главу и пођу странпутицом. Он често мора да отпушта момке који, зато што су зарадили мало више новаца, не знају како да се понашају. Он мора имати момке послушне, уљудне, хитре, љубазне према свакоме. Они морају бити чисти и пристојно одевени, и морају долазити на дужност тачно — у секунд — и сваког дана бити орни за рад. А који год младић уобрази, зато што је зарадио нешто мало новаца, да може да се лола десно лево и безобзирно да одговара, или да банчи ноћу, па да онда не дође на време или дође преморен, па зато није брз и окретан, нека не мисли да ће се овде дуго задржати. Биће отпуштен, и то сместа. Он не трпи никакве глупости. То треба разумети, сад једном засвагда.

Клајд је често климао главом у знак слагања и убацио је неколико ревносних „да, господине" и „не, господине", и на крају га је уверавао да је далеко од његових мисли и његове нарави и да сања о било којем таквом крупном злочину или грестугу какве је он сада поменуо. Г. Сквајерс је затим објаснио да тај хотел плаћа својим момцима само петнаест долара месечно, и храну — у трпезарији за послугу у сутерену — ни више ни мање, свима подједнако. Али — и ово обавештење дошло је Клајду као најчудније откривење — сваки гост за кога неки од момака учини нешто — понесе кофер или донесе бокал воде или уради ма шта — даје му напојницу, често врло велику — десет, петнаест цента, четврт долара, понекад и више. И те напојнице, објаснио је г. Сквајерс, укупно износе просечно од четири до шест долара дневно — не мање, а понекад и више — огромна награда, помисли Клајд. Срце му јако закуца и умало га не угуши и само помињање тако велике своте. Од четири до шест долара! Па то је двадесет осам до четрдесет и два долара недељно! Једва је могао да верује. И то поврх оних петнаест долара месечно и хране. И, као што му г. Сквајерс тада рече, не наплаћује се ништа за оне лепе униформе што момци носе. Али оне се не смеју износити ван зграде и носити напољу. Његово радно време, објашњавао је г. Сквајерс даље, биће овако: понедељком, средом, петком и недељом радиће од шест ујутру до подне, а онда после шест часова прекида, од шест увече до поноћи. Уторком, четвртком, и суботом радиће само од подне до шест, и тако ће бити Слободан свако друго поподне, односно вече. Али сви обеди му морају бити ван радних часова, и тачно десет минута пре почетка радног времена сваке смене мора се пријавити у униформи своје претпостављеном ради постројавања и смотре.

Што се тиче неких других ствари које је у тај мах имао на уму, г. Сквајерс није рекао ништа. Знао је да има других који ће то казати уместо њега. Зато је додао, што је у том тренутку за Клајда, који је седео као у заносу, представљало неочекиван врхунац, „Мислим да сте спремни да одмах ступите на посао, је ли тако?"

„Јесам, господине, јесам, господине", одговори он.

„Врло добро!" Онда је устао и отворио врата. „Оскаре", зовну он младића који је седео на челу момачке клупе, на што се брзо одазва повисок, прилично крупан младић у тесној, лепој униформи. „Одведите овог младића — Клајд Грифитс је ваше име, је ли? — горе у гардеробу на дванаестом спрату и видите да ли Џекоб може да му нађе подесно одело. Ако не може, реците му да одело преправи за сутра. Мислим да би оно што је Силби носио било таман за њега."

Онда се окренуо помоћнику за столом, који је у том часу гледао у њих. „Узео сам га на пробу", рече он. „Нека га један од момака уведе мало у посао, вечерас или кад већ дође његов ред. Идите, Оскаре", довикну он момку коме је поверио Клајда. „Још је зелен за овај посао, али мислим да ће бити добар", додаде он помоћнику, кад Клајд и Оскар ишчезоше у правду једне дизалице. А онда оде да унесе Клајдово име у платни списак.

У међувремену, Клајд је, у пратњи овог новог ментора, слушао читав низ обавештења каква му раније никад нису допрла до ушију.

«Не бери бригу што још ниси радио на овом послу", поче тај младић, чије је презиме, како је Клајд дознао доцније, било Хегланд, и који је из свог родног места, 'Џерси-Ситија, у држави Њу Џерси, донео необично наречје, покрете и остало. Био је висок, снажан, риђокос, пегав, весео и брбљив. Ушли су у дизалицу с натписом „За особље". „Није много тешко. Прво место добио сам у Буфалу, пре три године, а ондак нисам знао ама баш ништа.

Да знаш, све што имаш да радиш, то је да гледаш како други раде. Јеси л разумео то, а?"

Клајд, који је био много образованији од свога вође, оштро је критиковао у себи употребу речи као што су „млого", „ондак" и „ама баш", али је у том часу био толико захвалан за сваку љубазност, да

је био склон да опрости ма шта свом очигледно љубазном ментору због његове срдачности.

„Испрва посматрај кад год неко нешто ради, знаш, док не увардаш, знаш. Тако се то ради. Кад звоно зазвони, ако си први на клупи, ред је на тебе, знаш, а ондак скочи и иди брзо. Овде волу ако си брз. И кад год видиш да неко уђе на врата или изађе с куфером, а ти си први на клупи, скочи па било да шеф зазвони и викне „идући“, или не. Понекад је он, знаш, заузет, или не гледа, али он очекује да то урадиш. Мотри добро, јер ако не добијеш куфер, нећеш добити ни бакшиш, разумеш? Ко год има куфер, или ма шта друго, мора му се понети, сем ако он неће да му се ствари носе.”

„Гледај да се нађеш негде близу стола кад год неко уђе да се упише за собу“, брбљао је он док су се пели у дизалици. „Готово сваки узима собу. Ондак ће ти чиновник дати кључ, а после тога имаш само да однесеш куфере у собу. Ондак само да одврнеш електрику у купатилу и клозету, ако га има, да људи знају. А ондак дигни завесе ако је дан, или их спусти ако је ноћ, и погледај има ли пешкира у соби, а ако нема, кажи то собарици, а ондак, ако ти гост не дадне бакшиш, мораш да идеш, али обично, ако баш ниси наишао на тврдицу, све што треба да радиш то је да се задржиш мало — да застанеш, разумеш ли — да се мало поиграш с кључем или да пробаш да ли је прозор добро затворен. Разумеш? Ондак ће ти гост, ако је иоле човек, дати бакшиш. А ако ти не да, имаш да се чистиш, и то ти је све. Разумеш? Не смеш ничим да покажеш да ти је криво — ни најмање. Разумеш? Ондак ћеш сићи, и ако он не тражи хладне воде или што друго, с њим си готов. Разумеш? Враћаш се брзо на клупу. Није то ништа тешко. Само мораш увек да будеш брз, разумеш, да ти нико не промакне кад долази и одлази — то је главна ствар.”

«И кад ти даду униформу и отпочнеш рад, не заборави да даш шефу један долар после сваке смене пре него што одеш, разумеш ли? — а два долара оног дана кад имаш две смене, а само долар оног дана кад имаш једну. Разумеш? Тако се овде ради. Ми то сви радимо, па ћеш морати и ти ако желиш да задржиш место. Али то ти је све. После тога, сав остатак је твој.

Клајд је разумео.

Један део од његових двадесет и четири или тридесет и два долара, како је он израчунао, очигледно је имао да оде у свом сјају — једанаест или дванаест долара свега — али шта то мари! Зар му неће остати дванаест или петнаест, па чак и више? Па још и храна и униформа. Благи боже! Какво остварење раја! Какав врхунац раскоши!

Г. Хегланд из Џерси-Ситија одвео га је у собу на дванаестом спрату, где су затекли на служби неког смежураног и проседог старчића неодређених година и нарави, који је Клајда одмах снабдео оделом које му је тако добро стајало да га није било потребно преправљати. Пробао је неколико капа, и нађена је једна таман за њега — стајала му је кицошки нахеро — само, као што му је Хегланд рекао, „Мораћеш да се ошишаш. Најбоље је да је подшишаш позади. Коса ти је сувише дугачка.” То је Клајд и сам помислио, пре него што му је он то рекао. Коса му заиста није изгледала добро у новој капи. Мрзео ју је сада. Кад је сишао и пријавио се г. Виллу, г. Сквајерсовом помоћнику, он му рече, „Врло добро. Таман вам је, је л те? Добро, онда, почећете овде у шест. Јавите се у пет и тридесет, и будите овде у униформи у пет и четрдесет пет ради смотре.”

На то је Клајд, по Хегландовом савету да одмах оде да узме своју униформу и однесе је у облачионицу у сутерену и тражи од кључара орманче за себе, тако и учинио, а онда је, у највећем узбуђењу, отишао из хотела — прво да се подшита, а затим да извести породицу о својој великој срећи.

Биће момак у великом хотелу Грин-Девидсон. Носиће униформу, и то лепу. Зарађиваће — али мајци није одмах тачно рекао колико ће зарађивати — вероватно више од једанаест или дванаест долара у почетку — није знао засигурно. Јер сада је, одједном, видео пред собом привредну независност за себе, ако и не за породицу, па није хтео да је отежава захтевима које би његово признање о правој величини плате свакако подстакло. Али рекао је да ће имати бесплатну храну — јер је то значило хранити се ван куће, што је он и желео. Поред тога, живеће и стално ће се кретати у славној атмосфери тога хотела — неће морати да иде кући пре поноћи, ако не жели — имаће добро одело — занимљиво друштво, можда — проводе, дивота!

И док је журно обављао своје разне послове, паде му на памет коначна лукава и изврсна мисао да не мора ићи кући оних вечери кад му се прохте да иде у позориште или другде. Остаће просто у граду и рећи ће да је морао да ради. А уз то још и бесплатна храна и добро одело — замислите! И сама помисао на све то толико га је запаливала и усхићавала да није могао да јој се довољно предаје. Мора чекати да види. Мора чекати да види колико ће тачно зарађивати у том савршено чудесном — чудесном краљевству.

ГЛАВА VI

Околности су биле такве да се необично привредно и друштвено неискуство Грифитса — Асе и Елвире — сасвим подударало са његовим сновима. Јер ни Аса ни Елвира нису нимало познавали праву природу посла на који је он имао да ступи — једва су знали нешто више и од њега самог — нити су знали шта би то могло значити за њега у моралном, мисаоном, финансијском или ма у ком другом погледу. Јер ниједно од њих, целог свог века, није никад одсело у хотелу бољем од четвртог

реда. Ниједно од њих није никад јело у другом ресторану осим у оном у којем су се хранили људи слабог финансијског стања каквог су били и сами. Њима није ни падало на памет да би се дечак Клајдових година и нарави могао забавити и другим облицима рада а не само ношењем гостинских кофера од хотелских врата до канце-ларије и натраг. И обоје су наивно замишљали да плата за такав рад мора бити свуда врло мала, око пет или шест долара недељно, и стога стварно недовољна за Клајдове услуге и године.

И с обзиром на то, Г-ђа Грифитс, која је увек била практичнија од свога мужа и јако се интересовала за Клајдово финансијско стање, као и остале своје деце, стварно се зачудила зашто се Клајд одједном толико одушевио тим новим местом, које, према његовом властитом казивању, значи дуже радно време и не врло много, ако иоле, већу плату. Додуше, он је већ наговестио да ће га оно можда одвести на неки виши положај у хотелу, да ће добита неку чиновничку службу, али није знао кад ће то бити, док му је оно прво место обећавало скорији и одређенији успех — бар што се тиче новца.

Али кад га је видела како је дојурио кући у понедељак после подне и изјавио да је добио место, и да мора одмах да промени кравату и оковратник и да се подшиша, а онда да се врати и јави на дужност, осетила се спокојнијом. Јер никад га раније није видела тако одушевљеног, а кад је он тако задовољан собом — а не онако суморан као што је понекад био — то већ значи нешто.

Али радно време којег се он сада почео држати — од шест ујутру до поноћи — са само погдекојим раним доласком у оне слободне вечери кад би нашао за сходно да дође кући — којом приликом се тешко да објасни да је пуштен мало раније — а такође и извесна нестрпљивост и немир у његовом понашању — жеља да не буде код куће, да буде ван ње готово у свим оним часовима кад није лежао у постељи или се свлачио или облачно, доводили су у недоумицу његову мајку, и Асу такође. Хотел! Хотел! Стално је морао журити у хотел, а све што је имао да каже било је да му се то место много допада и да сматра да добро напредује. То је пријатнији посао од рада у содаџиници, и можда ће ускоро зарађивати више новаца — не би могао рећи тачно — али више од тога или није хтео или није смео да каже.

Међутим, за све то време Грифитси — отац и мајка — су осећали да би због оног догађаја у вези са Естом заиста требало да се преселе из Канзас-Ситија — да оду у Денвер. А Клајд је сад био упорнији него икад да не жели да остави Канзас-Сити. Они могу да иду, али он сада има доста добро место, и он жели да га задржи. А ако они оду, он ће негде наћи собу — и неће му бити рђаво — мисао која се њима није нимало допала.

Али у међувремену, каква огромна промена у Клајдовом животу! Почев од те прве вечери, кад се у 5.45 појавио пред г. Биллом, својим првим претпостављеним, и био примљен — не само зато што му је униформа пристајала, већ и због свог општег изгледа — свет се за њега потпуно променио. Постројен са осталом седморицом у одаји за послугу, одмах иза главне канцеларије у предворју, после смотре г. Вилла, он је, у чети од осморице, тачно у шест сати, прошао кроз врата што воде у предворје с друге стране степеница од места где се налази сто г. Вилла, затим около, па испред главне пријавнице до дугачке клупе на другој страни. Неки г. Варне, који се смењивао са г. Биллом, преузео је тада сто шефовог помоћника, и момци су поседали — Клајд у дну клупе — само да би били брзо и редом позивани да изврше овај или онај посао — док је г. Виплова смењена чета отишла, као и раније, у задњу одају за послугу, где се растурила.

„Цин!”

Звоно на портировом столу је зазвонило, и први момак је пошао.

„Цин!” опет је зазвонило, и други момак је скочио на ноге.

„Следећи!” — „Средња врата!” викну г. Варне, и трећи момак се отклиза низ дугачак мермерни под ка улазу да дочепа куфере госта који долази, чије је беле записке и младалачко, светло одело од лаке вунене тканине Клајдово непосвећено око угледало на даљини од стотине стопа. Тајанствена а ипак света визија — напојница!

„Следећи!” опет викну г. Варне. „Види шта тражи 913, свакако воду с леда.” И четврти момак оде.

Клајд, помичући се стално дуж клупе уз Хегланда, који је био одређен да га мало поучи, сав се претворио у очи, уши, живце. Био је у тако напрегнутом стању да је једва дисао, и врпољио се и трзао, док му најзад Хегланд не довикну, „Еј, не узбуђуј се. Притегни мало узде. Не бој се. Такав сам и ја био онда кад сам почео — сав од живаца. Али тако не ваља. Овде човек мора да буде хладнокрван. И треба да се правиш ко да не види никога — да гледаш само преда се.”

„Следећи!” опет викну г. Варне. Клајд је једва обраћао пажњу на оно што Хегланд говори. „115 тражи писаће хартије и пера.” Пети момак оде.

„Где има писаће хартије и пера кад људи затраже?” молећиво упита он свога ментора гласом човека на издисају.

„Тамо код стола с кључевима, казао сам ти већ. Код оног тамо лево. Он ће ти дати. А воду с леда добићеш у соби у којој смо се малопре постројили — на оном крају тамо, знаш — видећеш једна вратанца. Ономе човеку тамо мораћеш покаткад да даш десет цента, иначе ће да се љути.”

„Цин!" Портирово звоно. Шести момак оде без речи у том правцу да изврши неки налог.

„А сад упамти", настави Хегланд, јер сад је он био на реду, па је хтео да га опомене последњи пут, „ако затраже неко пиће, добићеш га у бару иза трпезарије. И пази да запамтиш како се зову пића, јер ће се иначе љутити. А ако показујеш собу, спусти завесе вечерас и одврни електрику. А ако ти треба што из трпезарије, обрати се главном келнеру — и њему се даје бакшиш, разумеш."

„Следећи!" Он је устао и отишао.

Сад је Клајд био број један. А број четири већ је поново седео поред њега — али је пажљиво мотрио да ли је потребан коме.

„Следећи!" зачу се г. Варне. Клајд скочи па пред њега, захвалан што није нико с куферима, али је и страховао да не буде нешто што неће разумети или неће моћи брзо да уради.

„Види шта хоће 882." Клајд похита према једној од две дизалице означене „За особље"; мислио је да треба њу да употреби, јер је њоме био одвезен на дванаести спрат, али један момак, излазећи из брзе гостинске дизалице, упозори га на ту грешку.

„Идеш ли у собу?" довикну му. „Употреби гостинску дизалицу. Ове су за послугу или за оне који носе пртљаг."

Клајд пожури да забашури грешку. „Осми", рече он. Како у дизалици није било никога сем њих двојице, црначки момак који је руковао дизалицом одмах га поздрави.

„Ви сте нов, је л те? Овде вас нисам видео раније."

„Да, тек сам ступио", одговори Клајд.

„Па, овде вам неће бити мрско", изјави тај младић на најпријатељскији начин. „Нико не мрзи ову кућу, морам вам рећи. Осми, рекосте ли?" Он заустави дизалицу и Клајд изиђе. Био је исувише узбуђен да би се сетио да пита за правац, те стаде загледати у собне бројеве, али је брзо приметно да је погрешно ходник. Мек мрк ћилим под ногама; зидови обојени нежном жућкастом бојом; снежно-беле кугласте светилке на таваници — све му се то чинило као део готово невероватног савршенства и друштвене отмености — тако далеко од свега што је икад видео.

И најзад, нашавши 882, закуцао је бојажљиво, и после једног тренутка поздравио га је одсечан врло дебелог и снажног тела у спаваћој кошуљи с белим и плавим пругама и одговарајући одсечак округле и црвене главе у коју је било усађено једно око са неколико бора са стране.

„Ево ти долар, синко", као да око рече, а затим се појави рука држећи новчаницу од једног долара. Рука је била пуна и црвена. „Иди у галантеријску радњу и купи ми пар подвезица — бостонских свилених подвезица за чарапе — и пожури се."

„Добро, господине", одговори Клајд и узме долар. Врата се затворише и он пожури ходником ка дизалици, питајући се каква ли је то галантеријска радња. Мада му је било већ седамнаест година, тај му је назив био нов. Никада га раније није чуо, па ни запазио. Да је човек рекао „трговина", разумео би одмах, али ето речено му је да оде у галантеријску радњу, а он не зна шта је то. Хладан зној му изби по челу. Колена су му дрхтала. До ђавола! Шта да ради сад? Да ли би могао упитати некога, макар и Хегланда, а да не изгледа —

Он притисну дугме дизалице. Дизалица се поче спуштати. Галантеријска радња, галантеријска радња. Одједном му паде на ум добра мисао. Рецимо он не зна шта је то галантеријска радња? Па добро, човек тражи пар свилених бостонских подвезица. А где се купују свилене бостонске подвезице? — У радњи, наравно, где се продају ствари за господу. Сигурно помодна трговина за господу. Отрчаће у такву радњу. И спуштајући се, он примети једног другог љубазног Црнца на дежурству у дизалици, и упита га, „Знаш ли има ли ту негде у близини галантеријска радња за господу?"

„Има једна овде у згради, капетане, одмах поред јужног предворја," одговори Црнцац, и Клајду лакну, па одјури тамо. Али осећао се чудно и необично у униформи припијеној уз тело и са необичном капом на глави. Непрестано га је узнемиравала мисао да ће му та мала, округла, тесна капа спасти с главе. Сваки час ју је Критом, али чврсто, намицао. Утрчао је у галантеријску радњу, блиставу од светилки, и узвикнуо је, „Хтео бих пар бостонских свилених подвезица."

„Добро, синко, ево изволи", одговори добро одевен човек са сјајном ћелом, црвенкастим лицем и наочарима у златном оквиру. „Вероватно за неког у хотелу? Добро, рачунаћу то седамдесет и пет цента, а ево и десет за тебе", рече он, умотавајући подвезице пошто је спустио долар у аутоматску касу. „Ја волим да се увек покажем како ваља према вама, момцима оданде, јер знам да долазите мени над год можете."

Клајд узме десет цента и пакетић, не знајући сасвим шта да мисли. Подвезице зацело стају седамдесет и пет цента — он је тако рекао. Према томе, човеку треба вратити само двадесет и пет цента. Онда су десет цента његови. И сада, можда — да ли ће му онај човек заиста дати још и напојницу?

Одјурио је у хотел, а затим ка дизалицама. Музика гудачког оркестра допирала је однекуд и испуњавала предворје умилним звуцима. Свет се кретао тамо-амо — лепо одевен, тако самопоуздан, тако различит од већине света по улицама и другде, како се њему чинило.

Врата дизалице се нагло отворите. Уђоше разни гости. За њима Клајд и још један хотелски

момак који га погледа с интересовањем. На шестом спрату тај момак изиђе. На осмом изиђоше Клајд и нека стара госпођа. Он одјурџи вратима свога госта и закуца. Човек отвори, нешто одевенији него раније. Имао је на себи панталоне и бријао се.

„Вратио си се, ех”, рече он.

«Да, господине,» одговори Клајд, пружајући му пакетић и остатак новца. „Трговац је рекао да стају седамдесет и пет цента.”

„Он је безочан пљачкаш, али ипак задржи остатак”, одговори он, додајући му четврт долара и затварајући врата. Клајд је стајао, сасвим опчињен за тренутак. «Тридесет и пет цента» — мислио је — „тридесет и пет цента”. Само за једну малу услугу. Зар је овде заиста тако? Стварно, то не може бити. То није могуће — не увек.

А затим, док су му ноге тониле у мек ћилим а рука у џепу стезала новац, осетио је да би могао да вршти или да се гласно смеје. Ето, тридесет и пет цента — за тако малу услугу! Тај човек му је дао четврт долара, а онај други десет цента, иако он није урадио ништа.

Похитао је из дизалице у приземљу — звуци оркестра опет су га очарали, а чаробност тако лепо одевене гомиле света усхићавала га је — и сео је на клупу са које је био устао.

После тога био је послан да однесе три куфера и два кишобрана неког старог брачног пара, на изглед фармера, који је узео салон и спаваћу собу са купатилом на петом спрату. „Успут су га ти људи, приметно је, често погледали, али нису му рекли ништа. Али кад су дошли у собу, и пошто је он код врата брзо упалио светилке, спустио завесе и ставио куфере на полицу за пртљаг, средовечан и прилично незграпан супруг — врло свечана особа са записима — одмери га и најзад рече: „Младићу, ти ми изгледаш неки добар и окретан дечак, доста бољи од већине које смо досад видели, морам признати.”

«Ја заиста не мислим да су хотели подесно место за дечаке”, зацвркута његова мила супруга — крупна и дебела жена, која је у то време била заузета пажљивим загледањем суседне собе. „Зацело не бих волела да неки мој син ради у хотелу — Како се ту свет само понаша!”

„Слушај, младићу” продужи супруг, скидајући врскапут и пипајући по џепу од панталона. „Сиђи и донеси ми три или четири вечерње новине, ако их има толико, и бокал воде с леда, па ћеш добити петнаест цента кад се вратиш.”

„Овај хотел је бољи него онај у Омахи, тата”, додаде жена срдечно. „Има боље ћилиме и завесе.”

Ма колико да је Клајд био неискусан, није могао а да се не насмеши у себи. Споља је пак сачувао маску свечаности, привидно бришући сваки траг мисли с лица, узео је ситнину и изишао. А после неколико тренутака вратио се са водом с леда и свим вечерњим листовима, и, осмежујући се, отишао је са својих петнаест цента.

Али ово је био само почетак, бар уколико се тицало читаве ове вечери, јер тек што је опет сео на клупу, позват је у собу 529, само да би био послат у бар да донесе пиће — две боце пива од ђумбира и два сифона соде — и то за групу господски одевених младића и девојака који су се смејали и ћаскали у соби, док је један од њих одшкринуо врата таман толико колико да му каже шта жели. Али благодарећи огледалу изнад камина, успео је да види то друштво, и у њему једну лепу девојку у белом костиму и капи како седи на наслону фотелје на којој је седео заваљен неки младић који је држао руку око њеног струка.

Клајд се забленуо, мада се претварао да не гледа. У његовом духовном стању, тај приказ му је изгледао као да гледа кроз рајске двери. Ту, у тој соби, младићи и девојке, не тако много старији од њега, смеју се, разговарају, па чак и пију — не соду са сладоледом или нешто с лично, већ без сумње она пића против којих његова мајка и отац увек говоре да воде у пропаст, а ови овде очевидно не виде у томе никакво зло.

Брзо је сишао у бар и, пошто је добио пиће и цедуљицу с рачуном, вратио се, и дали су му долар и по за пиће и четврт долара напојнице. Још једном је угледао онај привлачни приказ. Само сада је један пар играо уз арију коју су певали и звиждукали друга два пара.

Али колико посете разним собама и посматрање гостију у њима, њега је исто толико занимала променљива панорама главног предворја — карактер службеника иза главног стола — портира, кључара, службеника за пошту, благајника, и помоћника благајника. Па разне тезге унаоколо — тезга за цвеће, за новине, за цигаре, телеграфска канцеларија, канцеларија за ауто-таксије, и њихово особље, које му је изгледало некако испуњено атмосфером те средине. А око и између свега тога ходали су или седели наочити људи и жене, младићи и девојке, сви одевени по моди, сви тако румена и задовољна изгледа. Па онда аутомобили и друга возила којима су се неки гости довозили пред вечеру или доцније. Могао је да их види у блеску спољашње светлости. Па огртачи, крзна, и друга горња одећа у којима су се појављивали, или које су други момци и он често односили кроз велико предворје у аутомобиле или трпезарију или дизалице. И све то, колико је Клајд могао да види, од најбољег материјала. Каква дивота! Ово је, дакле заиста оно што значи бити богат, бити важна личност у свету — имати новаца. То значи чинити што ти је воља. Да те друга људи, сличим теби, служе. Да имаш сав тај раскош. Да идеш како, куда, и кад хоћеш.

ГЛАВА VII

И тако, од свих утицаја који су у то време могли деловати на Клајда, било корисно или штетно по његов развитак, можда је најопаснији по њега, с обзиром на његову нарав, био баш тај Грин-Девидсон, јер се место разметљивије и више огрезло у богаташку трулеж није могло наћи нигде другде између два велика америчка планинска ланца. Његов замрачен салон за чај, сав у јастуцима, тако таман а ипак весело обојен бојадисаним светилкама, био је идеално састајалиште, не само за неискусне и жудне шипарице које се могу уловити на лепак раскоши, већ такође и за оне искусније и можда помало увеле лепотице, које мисле на своје лице и на предности тамних и нејасних светилки. Тај хотел, као и већина хотела те врсте, посећивао је изванредан тип лакомих и славољубивих људи неодређених година и положаја, који су рачунали, ако се бар једанпут, ако не двапут дневно, појаве ту у извесним живим и занимљивим часовима, да ће стећи глас виђених и предузимљивих грађана или људи богатих, или од укуса, или привлачних људи, или људи који су све то.

Није прошло много откако је Клајд ступио на посао, кад су га ти необични момци, његови другови, од којих су неки стално седели с њим на „одскочној дасци“, како су своју клупу називали, обавестили да се чак и ту виђа и постоји — а ускоро су му и показали разне примерке тих особа — изванредан тип морално поремећених и друштвено презрених покварењака који настоје да привуку и заинтересују момке свога типа, да би ступили у неки недопуштен однос с њима, што Клајд у почетку није схватио. И од саме помисли на то смучило му се. Па ипак, о некима од тих момака, како је сада био обавештен, мислило се — нарочито за једног младића који у то време није био у истој смени с њим — да су склони да се „хватају на тај лепак“, како је то казао један од њихових другова.

Разговор и ћаскање у предворју и бару, а да и не говоримо о ресторанима и собама, били су довољни да увере сваки неискусан и непосматралачки дух да је главни посао у животу за свакога ко има нешто новаца или друштвени положај, да иде у позориште, на игре лоптом кад им је сезона, на игранке, да се вози аутомобилом, да приређује гозбе пријатељима, или да путује у Њујорк, Европу, Чикаго, Калифорнију. А у животу већине ових момака толико је недостајало свега што би макар и издалека личило на удобност и укус, а да и не говоримо о раскоши, да су они, као и Клајд, били склони не само да преувеличавају значај свега што виде, већ да у свом изненадном прелазу виде могућност да учествују у свему томе. Ко су ти људи с новцем, и шта су учинили да уживају у толиком раскошу, док други, на изглед исто тако добри као и они, немају ништа? И по чему се то ови други разликују тако много од оних који успевају? Клајд то није могао да види. А те мисли севале су кроз главу сваком поједином од ових момака.

У исто време много се говорило о наклоности према њима жена или девојака извесне врсте — да и не помињемо њихове тајне понуде — које су, можда спутане друштвеном средином у којој су живеле, али имајући финансијска средства, могле да продру у област као што је ова, и да лукавством, осмесима и новцем задобију милошту неких привлачнијих хотелских момака.

Тако, на пример, младић по имену Ратерер — хотелски момак — кад је седео поред њега следеће поподне, угледавши како улази једна лепо одевена, добро развијена плавуша од око тридесет година, са псићем на руци, сва у крзну, прво га је гурнуо лактом а онда, неприметно показавши главом у њеном правцу, шапнуо, „Видиш ли ону? Она ти је лафица. Причаћу ти о њој кад једном будемо имали времена. Ех, шта ти све она не чини!“

„А шта то?“ упита Клајд, врло радознао, јер му је она изгледала изванредно лепа и омамљива.

„Ох, ништа, сем што је овде била са осам разних мушкараца, откако сам ја овде. Једно кратко време била је луда за Дојлом“ — и он је био хотелски момак кога је Клајд већ био запазио као савршено оличење отмености, лепог понашања и лепоте, као младића на кога се треба угледати — «али сад већ има другога.»

„Заиста?“ упита Клајд, врло изненађен и радознао да ли ће и њега икад задесити таква срећа.

„Нема сумње у то“, настави Ратерер. „Она је птица те врсте — никад њој није доста. Њен муж, кажу, има велико дрварско предузеће тамо негде у Канзасу, али не живе више заједно. Она има један од најлепших апартмана на шестом спрату, али ни половину свога времена не проводи у њему. То ми је рекла собарица.“

Тај исти Ратерер, омален и здепаст, али леп и насмејан, био је углађен, благ и уопште пријатан, те се одмах допао Клајду, и пожелео је да се боље упозна с њим. А Ратерер му је узвратио то осећање, јер је имао утисак да је Клајд безазлен и неискусан, па би радо учинио неку стварчицу за њега, ако кад буде могао.

Тај разговор прекинуо је позив на дужност, и никад више није настављен о тој жени, али његово дејство на Клајда било је јако. Она је била врло допадљива и лепо одевена жена, чисте коже, сјајних очију. Зар је могуће да је оно што му је Ратерер испричао заиста истина? Она је тако лепа. Седео је и зуррио, и визија нечега што ни самом себи није смео да призна прожимала му је душу.

Па онда нарави и филозофија тих момака — Кинзела, омален, дебео и глатка лица, и помало глуп, како се Клајду чинило, али леп и снажан, за кога се говорило да је чаробник у коцкању, који је у току прва три дана, у часовима кад његова пажња није била заузета другим стварима, био тако добар

да делимично настави Хегландово старање око поучавања Клајда. Био је углађенији и боље је говорио од Хегланда, али, по Клајдовом мишљењу, није био тако привлачан као Ратерер, јер није имао његове саосећајности.

Па Дојл — Еди — који је Клајда од самог почетка јако занимао, и коме је не мало завидео на његовој лепоти, стаситости, неусиљеном и отменом држању, и тако меком и пријатном гласу. Опходило се на неописив начин, који је одмах освајао све с којима је долазио у додир — службенике иза тезге ништа мање од незнанаца који би ушли и упитали га ово или оно. Његове ципеле и оковратник били су тако чисти и уредни, а коса подшишана, зачешљана и намазана уљем на начин који би доликовао и неком филмском глумцу. Од самог почетка Клајд је био очаран његовим укусом у одевању — носио је најлепша тамна одела и капе, са краватама и чарапама у одговарајућој боји. И он ће носити исти такав таман капут с појасом. Мора имати тамну капу. И одело исто тако добро скројено и привлачно.

Сличан, али ипак друкчији утисак начинио је на Клајда младић који га је овде први пут увео у посао — Хегланд — један од старијих и искуснијих хотелских момака, од знатног утицаја на остале због свог веселог и безбрижног става према свему оном што се налази ван тачне границе његових хотелских дужности. Хегланд није био ни тако школован ни тако привлачан као неки други, али због своје врло живе и динамичне природе — а уз то и широкогрудости кад се тицало новца и провода, и храбрости, и снаге и смелости у чему се ни Дојл ни Ратерер ни Кинзела нису могли такмичити с њим — снаге и смелости понекад готово потпуно лишене разума — он је необично занимао и очаравао Клајда. Као што је сам доцније причао Клајду, он је био син Швеђанина, пекарског радника, који је пре неколико година у Џерси-Ситију напустио његову мајку и оставио је да се пробија како сама зна и уме. Због тога ни Оскар ни његова сестра Марта нису имали богзна какво васпитање нити неко пристојно друштвено искуство. Напротив, у својој четрнаестој години, он је напустио Џерси—Сити у теретном вагону и отада се сналазио како је најбоље умео. И он је, као и Клајд, лудовао за уживањима која је замишљао да види како се ковитлају око њега, и јурио је за пустоловинама у сваком правду, али није имао онај нервоз-ни страх од последица који је карактерисао Клајда. Имао је и једног пријатеља, младића по имену Спарсер, нешто старијег од себе, који је био шофер код неког богатог грађанина у Канзас-Ситију и понекад је успевао да кришом узме аутомобил и послужи Хегланда у погледу кратких излета овде или онде; та услуга, мада незгодна и нечасна, изазивала је у Хегланду осећање да је он ђида и много важнији од неких других момака, а у њиховим очима давала му је сјај који је више одговарао њиховој уобразиљи него стварности.

Пошто он није био тако привлачан као Дојл, њему није било лако да привуче пажњу девојака, а оне које је успео да заинтересује за себе нису ни издалека имале исте дражи и важност. Али ипак се претерано поносио додирима које је успео да успостави, и хвалио се њима не мало, а Клајд му је поклањао више вере од већине других, јер је био мање искусан. Због тога је Хегланд заволео Клајда готово од самог почетка, наслућујући можда у њему задовољног и радог слушаоца.

Зато је он, кад би с времена на време затекао Клајда на клупи поред себе, настављао с поучавањем. Канзас-Сити је место у коме је лепо живети ако знаш да живиш. Он је радио и у другим градовима — у Буфалу, Кливланду, Детроиту, Сент-Луису — пре него што је дошао овамо, али њему се ниједан није више допао, поглавито зато што (али ову чињеницу није се тада трудно да истакне) у тим местима није прошао тако добро као овде. Прао је судове, чистио аутомобиле, био је лимарски помоћник, и још штошта, пре него што је најзад, у Буфалу, уведен у хотелски посао. И онда га је неки младић, који је некад радио овде, наговорио да дође у Канзас-Сити. Па ето:

„Видиш — нигде човек не добија већи бакшиш него у овом хотелу. Ја то знам. И, штавише, овдена раде згодни људи. Учиниш ли ти своје према њима, и они ће ондак бити добри према теби. Овдена сам више од годину дана, и нема ништа на шта би се потужио. Онај Сквајерс је добар човек ако му не направиш некакву незгоду. Строг је, али мора да пази и због себе — то је сасвим разумљиво. Али не отпушта никога без разлога. Ја то знам. А што се тиче осталог, колај работа! Кад свршиш посао, можеш да накривиш капу. Људи су овдена добри другари, сви до једног. А нису ни разметљивци ни тврдице. Кад год је нешто у програму — неки провод или нешто слично, они су за то, готово сви. А не извлаче се и не гунђају ако штогод не испадне баш како треба. Ја то знам, јер сам много пута био с њима.”

Од њега је Клајд добио утисак да су сви ти младићи међу собом најбољи пријатељи — присни — сви сем Дојла, који се држи мало по страни, али не хладно. „Превише жена трче за њим, то ти је све.” Испричао му је такође да покатад одлазе заједно којекуда — у дворану за играње, на вечеру, у неку коцкарницу доле поред реке, у јавну кућу — „Код Кејт Свинеј” — где има неколико девојака као пуслице — и тако даље, и тако даље, читаво море обавештења каква Клајду још никад нису долазила до ушију, и која су га навела на размишљање, сањарење, сумњу и брижно питање о мудрости, дражи, и уживању које се налази у свему томе — а такође и о допустљивости свега тога уколико се тиче њега. Јер, зар није он целог свог живота друкчије упућиван? Све што је сада слушао тако пажљиво представљало је за њега велику чар али и велико питање.

Ту је био и Томас Ратерер, младић за кога би човек на први поглед рекао да вероватно не би био у стању да буде штетан или опасан ни по кога. Није био виши од пет стопа и четири инча, дебео,

црне косе, коже маслинасте боје, и очију бистрих као вода и пуних срдачности. И он је, као што је Клајд доцније дознао, потицао од неугледне породице, те се није могао користити никаквим друштвеним и финансијским преимућствима. Али имао је такав начин опхођења да су га сви ти момци волели, и питали су га за савет готово о свему. Био је родом из Вичите, и недавно се преселио у Канзас-Сити. Он и његова сестра били су главна потпора њихове обудовљене мајке. У својим ранијим годинама, док су још били деца, гледали су како њихову добродушну и осетљиву мајку, коју су искрено волели, понижава и злоставља њен неверни муж. Било је дана над су били без икакве хране. Више пута су избаћивани из стана због неплаћања закупнине. Томас и његова сестра школовали су се нередовно, у разним школама. Најзад, кад му је било четрнаест година, побегао је у Канзас-Сити, где је радио разне послове, док није успео да се запосли у Грин—Девидсону; доцније су му се придружиле мајка и сестра, које су се преселиле из Вичите у Канзас-Сити да би били заједно.

Али чак ни раскош хотела, ни ти младићи које је он брзо али сигурно почео да одгонета, нису чинили толики утисак на Клајда као плъусак ситнине који се изливао на њега и правио малу гомилу у десном џепу његових панталона — десетаци, никлењаџи, четвртаци па чак и полудолари, множили су се и множили већ првога дана, тако да је око девет часова имао у џепу преко четири долара, а у дванаест, кад је одлазио с посла, имао је преко шест и по — колико је раније зарађивао за недељу дана.

А од свега тога, као што је сазнао, треба да да г. Сквајерсу само један долар — Хегланд му је рекао да не треба више — а остатак, пет и по долара, припада њему за једновечерњи занимљив — да, диван и чаробан — рад. Једва је могао да верује. Изгледало је фантастично и, заиста, као из бајке. Међутим, тачно у дванаест тога првог дана, негде је одјекнуо гонг — чули су се кораци и појавила су се три момка — један да заузме Барнсово место за столом, друга двојица да одговарају на позиве. И на Варнсову заповест, осморици присутних је наређено да устану, да доведу у ред своје униформе, и одмарширају. И у предњој дворани, баш кад је одлазио Клајд је пришао г. Сквајерсу и пружио му долар у сребру. „У реду“, рекао је г. Сквајерс. Ништа више. Затим је Клајд, заједно са осталима, отишао до свога ормана, пресвукао се и изишао у замрачене улице, а осећање среће и осећање одговорности у погледу будуће среће толико су га узбуђивали да је подрхтавао — чак је осећао и вртоглавицу.

Кад само помисли да сада, најзад, заиста има такво место! Кад помисли да толико можда може да заради сваког дана. Упутио се кући, јер му је прва мисао била да мора да се добро испава, да би ујутру био оран за посао. Али, помисливши да сутра неће требати да дође у хотел пре 11.30, одлутао је у неку кафану, отворену целе ноћи, да попије шољу кафе и поједе пастету. Сада је једино мислио на то да сутра треба да ради само од подне до шест, и да ће онда бити Слободан до следећег јутра у шест. Зарадиће још новаца. Доста новаца да потроши на себе.

ГЛАВА VIII

Испрва је Клајда највише занимало питање како да задржи за себе, ако је икако могућно, већи део зарађеног новца. Јер откако је почео да ради и зарађује, очекивало се од њега да доприноси велики део од свега што прими — бар три четвртине оне мање плате коју је дотада добивао — издржавању куће. Али сада, ако каже да прима најмање двадесет и пет долара недељно, па и више — и то сасвим независно од плате од петнаест долара месечно и хране — његови ће родитељи зацело очекивати да им даје десет или дванаест долара недељно.

Њега је дуго морила жеља да изгледа лепо, као и сваки други добро одевен момак, да сада, кад му се пружила прилика, он није могао да се одупре искушењу да прво одене себе, и то што је могућно брже. Стога је одлучио да каже мајци да све напојнице које добива не износе просечно више од једног долара дневно. А да би дао себи већу слободу у располагању својим слободним временем, изјавио је да се од њега често очекује, поред дугог радног времена које је прописано, да замењује друге момке кад су болесни или упућени на какав други посао. Такође је објаснио да управа захтева од свих момака да изгледају пристојно ван хотела као и у хотелу. Он се не сме дуго виђати да долази у хотел у оделу које сад носи. Г. Сквајерс, рекао је, већ му је то наговестио. Али, као да је хтео да ублажи ударац, додао је да му је један хотелски момак рекао за неку радњу у којој ће моћи да набави све потребив ствари на отплату.

Његова мајка била је тако безазлена у тим стварима да му је поверовала.

Али то није било све. Он је сада свакодневно био у додиру са младићима који су, због свог већег познавања света и раскоши и порока варошког живота, већ били посвећени у извесне Клајду до тада потпуно непознате, облике разврата и порока, који су га чудили до запањености и у почетку га испуњавали бојажљивим гнушањем. Тако му је, на пример, Хегланд рекао да се извесни младићи из групе којој је и Клајд сад припадао заједнички упуштају у посве редовне пустоловине, обично оне ноћи кад приме месечну плату. Те су их пустоловине, према тренутном расположењу и дубини кесе, одводиле у један од два прилично позната ресторана, сумњива гласа и отворена преко целе ноћи. Као што је постепено дознао из разговора, они су уживали у томе да с времена на време заједнички приређују разметљиве касне вечери с пијанком, после којих су обично одлазили на неку разуздану

игранку у доњем граду, да нађу девојке, или су, ако то није занимало групу, одлазили у неку озлоглашену — а по њиховом мишљењу чувену — јавну кућу, често камуфлирану као пансион, где су, као што су се често хвалили, за много мање новца него што су имали у џепу, „могли имати ма коју девојку у кући“. И ту им је, наравне, због њихове младости, незнања, широке руке, и опште веселости и доброг изгледа, обично указивана нарочита пажња; разне мадаме и девојке таквих кућа дочекивале су их са великом добродошлицом, јер су се трудиле, из финансијских разлога наравно, да их намаме да опет дођу.

А Клајдов живот је до тада био тако скучен, и он тако жељан готово ма каквог уживања, да је још од почетка слушао отворених ушију све приче ма о чему што је наговештавало пустоловину и уживање. Додуше, не може се рећи да је он одобравао такве пустоловине. Стварно, испрва га је то вређало и чинило потиштеним, јер је увиђао да се то противи свему о коме што је био чуо раније и што му је кроз толике године проповедано као истина. Али то је представљало тако наглу промену и ослобођење од досадног и уског круга у коме је одгајен, да није могао да не мисли о свему томе са чежњом за разноликошћу и бојом, које — њему се чинило — све то наговештава. Слушао је радо и жудно, чак и онда кад у себи покатад није одобравао оно што чује. Видећи га тако пријемчива и усрдна, један по један од тих младића предлагали су му да пође с њима овамо или онамо — у позориште, ресторан, у кућу неког од њих, где се могу картати удвоје или утроје, па чак и у неку од бестидних кућа, у које је Клајд испрва одлучно одбијао и да завири. Али постепено се присно спријатељио са Хегландом и Ратерером, јер су му се обојица много свиђали, па кад су га они позвали на веселу вечеринку — „лумперај“, како су они то назвали, код „Фризела“ — одлучио је да пође.

„Сутра увече, Клајде, приредићемо опет наш месечни лумперај код „Фризела“, рекао му је Ратерер. „Зар нећеш и ти с нама? Ниси још био?“

Тада се Клајд, навикнут на ту успаљиву атмосферу, ни издалека није толико двоумио као испрва. Јер сада се он, подражавајући Дојла, кога је врло пажљиво проучио на своју велику корист, био снабдео новим тамним оделом, капом, врскапутом, чарапама, иглом за кравату и ципелама, што је могућно више по угледу на свој узор. И одело му је лепо пристајало — изврсно — тако да је био много привлачнији него икад раније у свом животу; и не само његови родитељи, већ и млађи брат и сестра, били су изненађени, па чак и запрепашћени том променом.

Како је Клајд могао тако брзо да дође до све те дивоте? Колико ли је могло да стаје све то што он сада носи? Није ли, ради тог привременог сјаја, положио више од своје будуће зараде него што је заиста мудро? Она му може затребати у будућности. Осталој деци су такође потребив разне ствари. И да ли је морална и духовна атмосфера тога хотела, у коме је радно време тако дуго и које га редовно задржава до тако позно у ноћи, а за тако малу плату, таква да он треба да ради у њему?

На све то он је одговорио, прилично вешто за њ, да ће све испасти добро и да се он не претрже од рада. Одело му није ни издалека превише фино — његова мајка треба да види неке друге младиће. Он не трочи превише. А у сваком случају, дат му је дуг рок да исплати све то што је купио.

А сад, о оној вечери. То је сасвим друга ствар, чак и за њега. Како ће, питао се он, ако та седељка, као што и очекује, буде трајала дуго, објаснити мајци и оцу зашто је остао тако позно. Ратерер је рекао да ће то можда трајати до три или четири сата, иако он, наравне, може да оде кад хоће. Али како би то изгледало да напусти дружину? Уосталом, до ђавола, већина њих не станује код својих као он, а ако неки и станују, као Ратерер, они имају родитеље који не хају шта они раде. Ипак, тако касна вечера — је ли то паметно? Сви ти младићи пију, и не виде ништа рђаво у томе — Хегланд, Ратерер, Кинзела, Шил. Мора бити да је глупо од њега што мисли да је баш тако опасно попити понешто, као што они то чине у тим приликама. А истина је такође да он не мора да пије ако неће. Могао би да оде, а ако код куће кажу штогод, рећи ће да је морао да остане дуго на послу. Какву разлику то чини ако покатад остане доцкан? Зар није он сада човек? Зар не зарађује више него ма ко у породици? Зар не сме већ једном да почне да ради шта је њему воља?

Почео је да осећа радост личне слободе — да мирише ваздух личне и дивне романтике — и више га нису могле задржати никакве речи његове мајке.

ГЛАВА IX

И тако је дошло до те занимљиве вечере којој је присуствовао и Клајд. Одржана је код „Фризела“, као што је Ратерер био рекао. И сада је Клајд, ступивши у срдачне односе са свим тим младићима, био у најлепшем расположењу у погледу свега тога. Кад само помисли на свој нови положај у животу! Само пре неколико недеља био је сасвим сам, без иједног пријатеља међу младићима, па готово и без познаника у свету! А ево сада, после тако кратког времена, иде на ту лепу вечеру са овим занимљивим друштвом.

Складно варкама младости, тај ресторан је изгледао далеко занимљивији него што је стварно био. Био је мало шта бољи од оне изврсне гостионице старијег америчког типа. На зидовима је било мноштво потписаних слика глумаца и глумица, заједно са позоришним објавама из разних времена. И због његове изврсне кујне, а да и не помињемо срдачност садашњег гостионичара, он је постао стециште путујућих глумаца, месних трговаца, а поред њих, и многих других које увек привлачи оно

што је нешто мало друкчије од онога на што су навикли.

Ти младићи, пошто су се наслушали од фијакериста и шофера да је то један од најбољих локала у граду, изабрали су га за своје месечне вечере. Порција ма којег јела стајала је од шездесет цента до једног долара. Кафа и чај служени су само у сервисима. Могли сте добити које год пиће хоћете. Лево од главне сале налазила се тамнија, ониска соба са камином, у коју су одлазили само мушкарци и у њој седели и пушили и читали новине после вечере, и баш тој соби највише су се дивили ови младићи. Једући ту, они су се осећали некако старији, мудрији, важнији — прави светски људи. И Ратерер и Хегланд, којима је Клајд сада био сасвим привржен, а и већина осталих, били су уверени да у целом Канзас-Ситију нема тако доброг лежала као што је тај.

И тако, тога дана, пошто су у подне примили плату и изишли с посла у шест увече, скупили су се испред хотела у углу најближем оној дрогерији у којој је Клајд прво тражио посла, и отишли су у срећном и бучном расположењу — Хегланд, Ратерер, Пол Шил, Девис Хигби, још један младић, Артур Кинзела и Клајд.

„Јесте л чули како је онај из Сент-Луиса насамарио јуче главну канцеларију?“ упита Хегланд цело друштво кад су пошли. „Прошле суботе телефонирао је из Сент-Луиса и тражио салон, спаваћу собу и купатило за себе и жену, и наручио да се стави цвеће у собу. Џими, собар, баш сад ми је причо о томе. Ондак је дошо и пријавио се са својом девојком као муж и жена, и, богами, она је права лепотица — видео сам је. Оћете л да слушате, другови? А онда, у среду, пошто је провес овде три дана, и они почели помало да сумњају у њега — јела су му ношена у собу, и све то — дошао је доле и рекао да његова жена мора да се врати у Сент-Луис, и да њему неће требати цео апартман, већ само једна соба, и да могу да пренесу његов велики куфер и њене куфере у његову собу до поласка њеног воза. Међутим, тај велики куфер није његов, знате, него њен. И она није намеравала да путује, нити је она знала ма шта о томе. Него он. Ондак је уватио маглу, знате, а њу и велики куфер оставио је у соби. И то без пребијене паре, разумете ли? А ови не пуштају ни њу ни куфер, а она плаче и телеграфише пријатељима, и рачун је ђаволски нарастао. Замислите само тако нешто! Па још и цвеће! Руже! И по шест разних обеда у соби и разна пића за њега!“

„Заиста знам на кога мислиш“, узвикну Пол Шил. „Лично сам му носио нека пића. Осетио сам нешто сумњиво код тог човека. Био је исувише углађен и говорио је исувише гласно. А ипак ми је дао само десет цента.“

„И ја га се сећам“, узвикну Ратерер. „У понедељак ме је послао да купим све чикашке новине, и дао ми је само десет цента. Изгледао ми је као нека варалица.“

„Па ето, они из управе награисали су с њим.“ То је рекао Хегланд. „А сад покушавају да исцеде паре из ње. Шта велите на то?“

„Мени није изгледала да има више од осамнаест до двадесет година, ако и толико“, убаци Артур Кинзела, који је до тада ћутао.

„Јеси ли их ти видео, Клајде?“ упита Ратерер, који је показивао наклоност према Клајду, и подстицао га и укључивао у све.

„Нисам“, одговори Клајд. „То двоје су ми некако промакли. Нисам видео ни једно ни друго.“

«Е, кад ниси видео њега, изгубио си прилику да видиш једну ретку птицу. Висок, дугачак црн жакет, плећат, црн полуцилиндер навучен на очи, и бисерастосиве камашне. Испрва сам мислио да је неки енглески војвода или нешто слично, судећи по начину како је ишао, и то са штапом. Све што имају да раде ти људи, то је да изигравају Енглезе, да говоре гласно и наређују свима, па ће сваки пут успети.“

„Тако је“, примети Девис Хигби. „То је добар метод, изигравати Енглеза. Не бих био с раскида да једног дана и сам то покушам.“

Обишли су се до групе столова поред зидног седишта обложеног кожом. Главни келнер, познавши Ратерера, Хегланда и Кинзелу као старе муштерије, нареди да се саставе два стола и да донесу маслац, хлеб и чаше. Они се распоредише око стола, Клајд, Ратерер и Хигби на седишту поред зида, а Хегланд, Кинзела и Шил према њима.

„А сад, ја сам за добри стари манхатан, за почетак“, узвикну Хегланд жудно, гледајући наоколо на гомилу света у трпезарији и осећајући да је он сада заиста неко. Црвенкастомрке коже, очију оштрих и плавих, загасито црвенкасте косе зачешљане право натраг, личио је помало на великог петла који се шепури.

Исто тако и Артур Кинзела, нашавши се ту, одмах се испрсио, ободрен својом садашњом славом. Разметљиво је засукао рукаве од капута, шчепао јеловник, и, процењујући листу пића на полеђини, узвикнуо, „Па, мартини је довољно добар за почетак.“

„А ја ћу да почнем с вискијем и содом“, рече Пол Шил свечано, проучавајући у исто време

списак јела с месом.

„Ја нисам вечерас за те ваше коктеле", рече Ратерер весело, али са неком уздржаном гласу. „Рекао сам да вечерас не намеравам да пијем много, а и нећу. Мислим да ће ми чаша рајнског вина са минералном водом бити довољно."

„За име света, чујете ли шта каже", узвикну Хегланд прекорно. „Он оће да почне с рајнским вином! Он који је увек волео манхатан! Шта ти је одједном, Томи? Мислио сам да си реко да оћеш да се лепо проведеш ноћас."

„Па и хоћу", рече Ратерер, „али зар се не могу провести а да не полочем све што има овде? Ноћас желим да останем трезан. Неће морати да ме буде ујутру, ако пазим шта радим. Прошли пут умало нисам одоцнио на посао."

„То је тачно", узвикну Артур Кинзела. „Ја не желим да се напијем толико да не знам шта радим, али нећу већ сад да бринем због тога."

„А ти, Хигби?" обрати се Хегланд округлоком младићу.

„И ја ћу манхатан", одговори он, а затим погледа у келнера који је стајао поред њега, и додаде, „Како иде, Денисе?"

„Па, не могу да се потужим", одговори келнер. „Иде ми добро у последње време. Како је тамо у хотелу?"

„Одлично, одлично", одговори Хигби расположено, проучавајући јеловник.

„А ти, Грифитсе? Шта ћеш ти?" упита Хегланд, јер је он, као главни мајстор свечаности, изабран да води рачуна о поручивању, да плати рачун и почаст келнера, сада вршио своју улогу.

„Ко, ја? Ох, ја", узвикну Клајд, не мало збуњен тим питањем, јер до тада — до самог овог часа — није ни сркнуо ничег јачег од кафе и соде са сладоледом. Био је не мало изненађен брзим и искусним начином на који су ти младићи поручивали коктеле и виски. Он сигурно не може ићи тако далеко, а ипак, знао је врло добро, из разговора тих младића, да они пију у оваквим приликама, те није видео како би он могао то да избегне. Шта би они мислили о њему ако не би попио бар нешто? Јер откако је међу њима, стално се трудно да изгледа исто толико светски човек као и они. Међутим, имао је за собом, као што је то јасно и осећао, све оне године у току којих су му уливани у главу „ужаси" алкохола и рђавог друштва. И мада се у срцу већ одавно потајно бунио против малне свих текстова и изрека на које су се његови родитељи стално позивали, дубоко мрзећи ону бескорисну, излишку и дроњаву руљу дангуба и пропалица коју су они стално спасавали, ипак је сада био склон да промисли и да оклева. Да ли да пије или да не пије?

Колебао се само један делић секунда, док је све ово у њему говорило, а затим је додао, „Па, ја, ох! — мислим да ћу такође рајнско вино са минералном водом." Сматрао је да је најлакше и најбезопасније да каже то. Већ су Хегланд и сви остали били нагласили умереност, па чак и нешкодљивост рајнског вина са минералном водом. Ето, и Ратерер узима то вино — те је због тога његов избор мање упадљив и, осећао је, мање смешан.

„Чујете ли сад ово?" узвикну Хегланд драматично. „И он каже да оће рајнско вино с водом. Видим да ће се ово друштво засигурно растури у пола девет, ако нико од нас не предузме ништа."

И Девис Хигби који је био много оштрији и бучнији него што је његова пријатна спољашност показивала, окрете се Ратереру и рече, „Зашто тако рано почињеш с тим рајнеким вином и минералном водом, Томе? Зар нећеш да се вечерас мало проведемо?"

„Па, рекао сам вам зашто", одговори Ратерер. „Осим тога, кад смо последњи пут ишли у онај бурдељ, имао сам четрнаест долара кад сам ушао, а ни цента кад сам изишао. Овог пута хоћу да знам шта се дешава."

„Онај бурдељ", помисли Клајд, чувши то. Значи, после ове вечере, пошто се сви напију и наједу, отићи ће у један такав „бурдељ" — а то је у ствари јавна кућа. Нема сумње у то — он зна шта значи та реч. Тамо ће бити жена — рђавих жена и неваљалих жена. И од њега ће се очекивати — сме ли — хоће ли?

Сада се први пут у животу нашао пред одлуком која се тицала његове жеље за тачнијим упознавањем великог чаробног тајанства које већ тако дуго лебди пред њим, очарава га, збуњује, а ипак и помало плати. Јер, упркос свим његовим многим мислима о свему томе и о женама уопште, он још никад није имао таквог додира ни са једном од њих. А сад — сад —

Одједном је осетио како га брзо подилазе жмарци уз и низ леђа и по целом телу. Руке и лице посташе му врели, а затим се овлажише — а образи и чело букнуше. Осећао је то. Чудне, брзе, примамљиве а ипак неспокојне мисли пролетаху му кроз главу. Сав је био као на жеравици, и видео је слике — баханалијске призоре — које је брзо, али узалуд, покушавао да истисне из свести. Оне су се стално враћале. Он је и желео да му се враћају, и није желео. А уз све то, он се сада и прибојавао. Пих! Зар он нема ни трунке храбрости? Ове друге младиће не узнемиравају изгледи онога што предстоји. Они су врло весели. Већ почињу да се смеју и узајамно задирују због извесних смешних ствари што су се десиле кад су последњи пут ишли на заједнички провод. Али шта би мајка помислила кад би знала? Његова мајка! Сад није смео да мисли ни на мајку ни на оца, и обоје их је одлучно потиснуо из својих мисли.

„Еј, слушај, Кинзела", рече Хигби. „Сећаш ли се оне мале црвенкосе, у оном бурдељу у улици Пасифик, што је хтела да бежиш с њом у Чикаго?"

„Сећам ли се?" одговори расположени Кинзела, узимајући мартини, који му је тога часа био донет. „Чак је хтела да напустим хотел, па да ме она уведе у неки посао. Не бих уопште морао да радим, ако бих се држао ње, рекла ми је."

„О, не, не би морао ништа да радиш, сем једне једине ствари", рече Ратерер.

Келнер спусти на сто пред Клајда чашу рајнског вина са минералном водом, а он, заинтересован и напрегнуте пажње, узнемирен и очаран свим оним што је чуо, узео чашу, сркну вино и, осетивши да је благо и доста пријатно, испи чашу наискап. Али његове мисли беху тако узрујане, да је тада једва био свестан да је чашу испио.

„Браво", рече Кинзела најсрдачније. „Зацело ти се свиђа."

„О, па није тако рђаво", одговори Клајд.

А Хегланд, видећи то, и осећајући да Клајда, новог и зеленог за тај свет, треба развеселити и ободрити, шапну келнеру, заклонивши уста руком, „Слушај, Џери! Још један шприцер, али повелики."

И тако је вечера текла. Било је близу једанаест пре него што су исцрпли разне, за њих занимљиве, предмете разговора — приче о ранијим пустоловинама, пређашњим пословима, прошлим смелим подвизима. И у току причања Клајд је имао доста времена да размишља о свим тим младићима — и био је склон мишљењу да он није ни издалека тако зелен као што они мисле, а ако и јесте, бар је мудрији од већине њих — стварно, боље је интелигенције. Јер ко су они, и каква су њихова стремљења? Хегланд је, као што је могао да вида, сујетан, бучан и будаласт — човек који се може преварити и придобити са мало ласкања. А Хигби и Кинзела, обојица занимљиви и допадљиви младићи, сујетни су због ствари којима се он не би поносио — Хигби зато што зна нешто мало о аутомобилима — имао је ујака у том послу — Кинзела због картања, па чак и бацања коцке. А што се тиче Ратерера и Шила, могао је да види, а то је и приметно већ од неког времена, да су они задовољни својом службом хотелских момака — да остану у њој и ништа више — док он већ и сада не верује да ће га та служба увек привлачити.

У исто време, нашавши се пред питањем када ли ће они штети да пођу у ону кућу у коју се он никад раније није усудио да завири, и да раде ствари о којима он себи никад није дозволио ни да помисли на такав начин, осећао се помало узнемирен. Да ли би било боље да се извини кад буду изишли, или можда, пошто пође с њима правцем који изабере, да тихо умакне иза неког угла и врати се кући? Зар није већ чуо да се понекад добију најстрашније болести баш у таквим кућама, и да људи доцније умиру грозном смрћу због ниских порока тако започетих? Сећао се мајчиних речи о свему томе, али готово без икаквог непосредног познавања. А опет, као противан доказ, ево ови младићи овде нису нимало узнемирени оним што намеравају или желе да учине. Напротив, врло су весели и расположени због свега тога — и ништа више.

Стварно, Ратерер, који је већ много заволео Клајда, више због његовог изгледа и начина на који је запиткивао и слушао, него због ма чега што је Клајд учинио или рекао, гуркао га је лактом и смејући се питао, „Шта велиш, Клајде? Хоћеш ли ноћас да будеш посвећен у ствар?" а затим се клиберито. Или, видећи да је Клајд покатакд сасвим ћутљив и замишљен, говорио му је, „Неће ти оне ништа, само ће те ујести, Клајде."

А Хегланд је, управљајући се према Ратереру и престајући за часак са славопојкама о себи, додао, „Никад више нећеш бити онај исти, Клајде. Нико није. Али сви ћемо бити с тобом у случају незгоде."

А Клајд је, нервозан и љут, одговорио, „Ах, та престаните с тим, вас двојица. Доста са задиркивањем. Од какве вам је то користи што покушавате да се прикажете као да знате много више од мене?"

А Ратерер је очима дао миг Хегланду да престане, и покатакд би шапнуо Клајду, „Добро, друже, немој да се љутиш. Ти знаш да смо се само шалили, то је све." А Клајд би на то, врло одан Ратереру, попустио и зажалио што је тако глуп па показује о чему стварно мисли.

Најзад, око једанаест часова, наситили су се разговора, хране и пића, и били су готови да пођу с Хегландом на челу. И уместо да тај простачки и тајни поход произведе код њих неку врсту озбиљности и духовног или моралног самоиспитивања и самобичевања, они су се смејали и разговарали као да је пред њима само нека изврсна забава. Штавише, на Клајдово велико гнушање и чуђење, почели су сада да се присећају својих других похода у тај свет, нарочито једнога који их је све много занимао и тицао се неког „бурдеља" — као што су они ту кућу звали — у коме су једном били, а који се звао „Бетина". Тамо их је одвео неки разуздан младић, звани Румени Џонс, момак из једног другог месног хотела. Тај и још један младић по имену Бирмингам, заједно са Хегландом, који је био трештен пијан, упустили су се у такве разузданости да умало нису били ухапшени -разузданости које разузданости тако грубе и одвратне да му се помало смучило од њих.

„Ох, па ондак онај бокал воде што ми је девојка са другог спрата сручила на главу кад сам излазио", узвикну Хегланд, смејући се од срца.

„Па онај велики дебелко на другом спрату, што је изишао на врата да види. Сећаш ли се?" смејао се Кинзела. „Мислио је сигурно да је пожар или буна."

„Па ти и она мала дебела девојка, Прасенце. Сећаш ли се, Ратерере?" вриштао је Шил, гушећи се од смеха кад је покушао да то исприча.

„А Ратерерове ноге се искривиле под теретом. Охој!" узвикну Хегланд. „Па како су ондак њих двојица склизнули низ степенице."

«Ти си за све то крив, 'Хегланде', довикну Хигби са Кинзелине стране. „Да ти ниси покушао оно мењање, не би нас избацили напоље."

„Кажем вам, био сам пијан", бранно се Ратерер. „Њихово пиће би опило свакога."

„А онај дугачки мршавко из Тексаса, са великим брковима — можеш ли га икада заборавити? Па начин на који се смејао?" додаде Кинзела. „Он није хтео да помогне никоме против нас. Сећаш ли се?"

„Чудо је што нас нису све побацали на улицу или похапсили. Јој, каква ноћ!" присећао се Ратерер.

Клајду се сада већ помало вртело у глави од тих открића. „Мењање." То је могло значити само једну ствар.

И они можда очекују од њега да учествује у таквим оргијама. То не сме бити. Он није човек те врсте. Шта би његова мајка и отац мислили кад би чули о тим страхотама. А ипак —

Све тако у разговору, стигли су до извесне куће у мрачној и доста широкој улици, где су поред ивичњака с обе стране, у дужини више кућа, стајали многи фијакери и аутомобили. На обличјем углу стајали су неки млади људи и разговарали. А преко пута било је још људи. После неколико кућа, прошли су поред два полицајца који су у доколици разговарали. Мада нигде није било светлости, ни у прозорима ни изнад врата, ипак се, зачудо, осећало снажно зрачење живота. Човек га је могао осетити у тој мрачној улици. Таксији су јурили и трубили, а два старинска фијакера, још у употреби, возили су тамо-амо са спуштеним завесама. Врата су лупала, отварала се и затварала. Покаткад је зрак блиставе унутрашње светлости пробијао спољашњу таму, и затим опет ишчезавао. На небу је те ноћи било много звезда.

Најзад, без икакве примедбе ма са чије стране, Хегланд, у пратњи Хигбија и Шила, пође уз степенице те куће и зазвони. Готово истог тренутка отвори врата девојка, Црнкиња у црвеној хаљини. „Добро вече. Изволите унутра", гласно је љубазни позив, и пошто су њих шесторица прошли поред ње, па кроз завесе од тешке кадифе, које су делиле ово мало предсобље од главних одаја, Клајд се нађе у светлом, неукусно намештеном ошптем салону или соби за пријем, чији су зидови били украшени сликама нагих или полунагих девојака у позлаћеним рамовима и са неколико високих огледала. Под је био покривен светлоцрвеним дебелим ћилимом, и на њему је било много столица обојених позлатом. У позадини, испред врло светлих црвених завеса, налазио се позлаћен клавир. Али од гостију и укућана као да није било никог сем девојке Црнкиње.

„Изволите седите. Осећајте се као код своје куће. Позваћу мадам." Па, отрчавши уз леве степенице, она узе дозивати, „О, Мари! Сади! Карелин! У салону има младе господе."

У том тренутку, кроз врата у дубини, појави се висока, витка и прилично бледолика жена од својих тридесет осам или четрдесет година — врло права, врло енергична, врло интеллигентна и елегантна — у провидној а ипак скромној хаљини, и рече, уз доста уморан а ипак бодрећи осмех, „О, здраво Оскар, па то сте ви! И ви, Поле, здраво! Здрав, Денисе! Осећајте се сасвим као код своје куће, сви. Фани ће одмах доћи. Донеће вам нешто за пиће. Баш сам најмила новог клавирistu, Црнца из Сент-Џоа. Чекајте само док га чујете. Врло је вешт."

Она се врати у дубину салона и викну, „Саме!" У тај час, девет девојака, различитих година и изгледа, али, рекло би се, ниједна преко двадесет и четири или двадесет и пет, сиђоше трупкајући низ бочне степенице, одевене како Клајд никад и нигде није видео одевену ниједну жену. Све су се, улазећи, смејале и ћаскале, а очевидно врло задовољне саме собом и нимало се не стидећи свог изгледа, који је у неких био сасвим необичан, бар за Клајдове очи, јер су њихове хаљине биле врло различите, од највеселијих и најтањих будоарских неглижеа до нешто трезвенијих, иако не мање отворених, хаљина за играчке и балове. Оне су биле врло различитих типова, узраста и боје лица — витке, дебеле, осредње, високе, мале, и црномањасте и плаве или нешто између тога. И ма колико година да су имале, све су изгледале младе. И осмехивале се тако топло и одушевљено.

„О, здраво, срце моје! Како си! Зар нећеш да играш са мном?" или „Да ли би хтео да попијеш нешто?"

ГЛАВА X

Мада је Клајд био припремљен да мрзи све то, јер су му толико уливана расположена и начела противна стварима те врсте, ипак је његова урођена склоност била тако чулна и романтична, а он толико гладан полног доживљавања да је, уместо да се згади, био сасвим очаран. И сам раскош телеса већине тих девојака, ма како тупи и неромантични били мозгови који управљају њима, занимао га је у том часу. На крају крајева, ту је била лепота грубе, путене врсте, откривена и на

продају. И ни у једне од тих девојака није требало савлађивати никакве тешкоће у вези са њиховим расположењем или духовним потискивањем полног нагона. Једна од њих, сасвим лепа црнка у црној и црвеној хаљини, са црвеном траком преко чела, изгледа да је била Хигбијева стара познаница, јер је већ играла с њим у бочној соби уз махниту мелодију џеза на клавиру.

А Ратерер је, на Клајдово изненађење, већ седео на једној позлаћеној столици а на коленима му је седела висока млада девојка врло плаве косе и плавих очију. Пушила је цигарету и својим златним папучама лупкала по такту клавирске мелодије. За њега је то био заиста сасвим чудесан и чаробан приказ. А пред Хегландом је стајала девојка немачког или скандинавског типа, пуначка и лепушката, подбочених руку и раскорачена. Клајд ју је чуо како га пита повишеним гласом, „Хоћеш ли са мном ноћас?" Али Хегланд, кога тај позив очевидно није много привлачио, хладно одмахну главом, на што она оде Кинзели.

Док је он то посматрао и размишљао, једна сасвим привлачна плавуша од најмање двадесет и четири године, мада је Клајду изгледала млађа, привуче столицу и седе поред њега, па рече, „Зар ти не играш?" Он нервозно одмахну главом. „Хоћеш ли да ти покажем?"

„Не бих желео да пробам овде", одговори он.

„Ох, па то је лако", настави она. «Хајде!» Али пошто он није хтео, мада је био прилично задовољан њоме јер је била пријатна према њему, она додаде, „Па, како би било онда да попијемо нешто?"

„Врло добро", сложи се он галантно, и она одмах даде знак младој Црнкињи која се беше вратила као кепнерица, и зачас се нађе пред њима сточић са боцом вискија и содом - приказ који толико изненади и узнемири Клајда да је једва могао да говори. Имао је у џепу четрдесет долара, а цена пићу овде како је чуо од других не може бити мања од два долара; па зар он по таквој цени да купује пиће таквој жени! А мајка, сестра и брат код куће једва састављају крај с крајем. Па ипак поручио је и платно неколико вискија, осећајући непрестано да се упустио у страховито расипништво, готово оргију, али кад је већ ту, мора ићи до краја.

А уосталом, као што је сад видео, та девојка је заиста лепа. Имала је на себи црвено-плаву вечерњу хаљину од кадифе, и папуче и чарапе у одговарајућој боји. У ушима је имала плаве наушнице, а њен врат, рамена и руке били су обли и глатки. Највише га је узнемиривало то што је њена хаљина била дубоко изрезана на грудима — једва је смео и да је погледа ту — а образи и усне били су јој нашминкани - посве сигурни знаци развратнице. Па ипак, она није изгледала врло наметљива, стварно је била сасвим човечна, и са приличним интересовањем гледала је у његове дубоке, црне и узнемирене очи.

„И ти радиш преко у Грин-Девидсону, је ли?"

„Да", одговори Клајд, трудећи се да изгледа као да све то није ново за њега — као да је често био баш у таквим кућама као што је ова, и међу таквим приказима. „Откуд знаш?"

„Ох, познајем Оскара Хегланда", одговори она. „Он покатакд долази овамо. Је ли он твој пријатељ?"

«Да. То јест, он ради са мном у хотелу.»

„Али ти никад ниси долазио овамо."

„Нисам", брзо рече Клајд, али са извесном радозналешћу. Зашто ли је казала да он није долазио овамо?

„Тако сам и мислила. Већину ових младића већ сам виђала, али тебе никад нисам видела. Ти не радиш одавно у хотелу?"

«Не», одговори Клајд, љутнувши се због питања, а обрве и кожа на челу дозале су му се и спуштале док је говорио — то скупљање и ширење долазило му је нехотице над год је био нервозан или је дубоко мислио. „Па шта је с тим?"

„Ох, ништа. Знала сам да ниси. Не личиш много на те тамо младиће — изгледаш сасвим друкчији." Она се осмехну чудно и умиљато, али Клајд није могао да разуме тај осмех и расположење.

„Како друкчији?" упита он озбиљно и свадљиво, па диже чашу и отпи.

„Могла бих да се опкладим у нешто", настави она, прелазећи преко његовог питања. „Ти не волиш много девојке као што сам ја, је л да?"

„Ох, да, волим", одговори он неуверљиво.

„Не, не волиш. Видим ја то. Али ипак ми се допадаш. Свиђају ми се твоје очи. Ти ниси као ти остали младићи. Некако си отменији. Ја то видим. Не изгледаш као они".

„Ох, не знам", одговори Клајд врло задовољан и поласкан, а чело му се набирало и ведрило као и малопре. Ова девојка можда стварно није тако рђава као што је мислио. Интелигентнија је — а и мало отменија од осталих. Њено одело није тако непристојно. И није се бацила на њега као оне друге на Хегланда, Хигбија, Кинзелу, и Ратерера. Готово сви из те трупе сада су седели на столицама или диванима у соби, а на коленима су им биле девојке, и испред сваког пара био је сточић са боцом вискија.

„Погледајте ко то пије виски!" довикну Кинзела онима који су били вољни да обрате пажњу на њега, гледајући у Клајдовом правцу.

„Па, не треба да ме се бојиш“, продужи девојка, док је Клајд бацао хитре погледе на њене руке, и врат, и превише разголићене груди, од којих је осећао и језу и ватру. „Не бавим се одавно овим послом. А не бих ни била овде сада да ме у животу није пратила толика зла срећа. Кад бих могла, радије бих живела код куће са својима, али они ме сад не би примили.“ Гледала је прилично озбиљно у под, поглавито мислећи о томе како је Клајд мала неискусна будала — тако сиров и зелен. И о оном новцу који је видела кад га је извадио из џепа — сасвим лепа свота. А такође и о томе како је он заиста zgodан дечак, не леп ни снажан, али допадљив. А он је у том часу мислио на Есту, куда ли је отишла и где ли је сад. Шта ли јој се десило — ко би то знао? Какво ли јој је зло учињено? Да ли је и ова девојка, неким случајем, имала неки такав несрећан доживљај, као Еста? Осећао је према њој све веће саучешће, али са извесне висине, и погледао ју је као да је хтео да каже, „Ти, сирото створење.“ Али у том тренутку није се усудио да каже ма шта нити ма шта да упита.

„Ви мушкарци, кад дођете у овакву кућу, увек строго судите о свакоме. Знам ја какви сте ви. Али ми нисмо тако рђаве као што ви мислите.“

Клајдово се чело набра, па се опет разведри. Можда она није тако рђава као што је мислио. Она је, без сумње, ниско пала — покварена је, али је лепа. И заиста, гледајући по соби с времена на време, ниједна му се друга девојка није више допала. А и она је њега сматрала бољим од тих осталих младића — отменијим — она је то приметила. То ласкање је упалило. Ускоро му је напунила чашу и предложила да се куцну. Отприлике у то време дошла је једна друга група младића — а иза тајанствених двери у позадини појавише се друге девојке да их поздраве — а Хегланд, Ратерер, Кинзела, и Хигби, видео је Клајд, тајанствено ишчезоше уз оне задње степенице одвојене тешким завесама од салона. Кад су ови други ушли, девојка га позва да седе на дивану у бочној соби, где је светлост тамнија.

Кад су сели ту, она се сасвим приближи њему и узме да му милује руке, и најзад, провуче руку испод његове мишице па, приљубивши се сасвим уз њега, упита га да ли жели да вида како су лепо намештене неке собе на другом спрату. Видећи да је сад сасвим сам — од читаве групе с којом је дошао није било никога да мотри на њега — и да се та девојка наслања на њ топло и мило, дозволио је да га поведе уз оне покривене задње степенице у малу ружичасто и плаво намештену собу, а у себи је непрестано понављао да је тај његов поступак сраман и опасан, и да се лако може свршити несрећно по њега. Може му се десити да добије неку страшну болест. Можда ће му она тражити више него што може да плати. Плашио се ње — себе — свега -стварно, дубоко узнемирен и готово нем од бојазни и гриже савести. Па ипак је ишао, и, пошто су врата закључана за њим, та заносно обла и љупка Венера, чим су се нашли унутра, пред високим огледалом које ју је у потпуности приказивало њој и њему, почела је да се скида.

ГЛАВА XI

Дејство ове пустоловине на Клајда било је онакво какво се могло очекивати код младића толико новог и туђег у таквом свету. Упркос свој оној дубокој и јакој радозналости и жељи која га је напоследку одвела тамо и навела да попусти, илак, због моралних поука које је већ одавно добро познавао, као и због нервозног естетског потискивања које му је било својствено, није могао а да се не сећа свега тога као нечег врло унижавајућег и грешног. Његови родитељи су вероватно били у праву кад су проповедали да је све то ниско и срамно. Па ипак је за њега цео тај доживљај, заједно са светом у коме се одиграо, сад кад је прошао, био обасјан неком врстом грубе, паганске лепоте или простачке дражи. И докле га други и занимљивији држивљаји нису делимично збрисали, он није могао а да га се не сећа са знатним интересовањем, па чак и задовољством.

Уз то, он је често говорио себи да сада, кад зарађује толики новац, може да иде куд хоће и ради шта год хоће. Не мора више ићи тамо ако не жели, али би могао да иде другде, где није тако просто можда — отменије. Не би волео да опет иде са гомилом. Радије би да има негде само једну девојку, ако буде могао да је нађе — као што су оне са којима је виђао Силберлинга и Дојла. И тако је он, упркос свих својих синоћних неспокојних мисли, брзо придобијен за овај нови извор уживања иако не и за исти оквир. Мораће да нађе за себе негде неку слободну паганску девојку, ако буде могао, као Дојл, и трошиће свој новац на њу. Једва је могао да чека да му прилика пружи могућности и да се задовољи на тај начин.

Али у то време за њега је била много занимљивија и кориснија чињеница што су и Хегланд и Ратерер — упркос томе што су, или можда баш зато што су, приметили да Клајд себе потајно сматра бољим од њих — били склони да гледају на њега са не малим интересовањем, да му се удварају и да га укључују у све своје мисли о пустоловинама и проводима. Ускоро после те прве пустоловине, Ратерер га је позвао кући, где се, као што је Клајд врло брзо увидео, живело сасвим друкчије него у његовој кући. Код Грифитса све је било озбиљно и уздржано, тихо расположење оних који осећају притисак догме и уверења. У Ратереровој кући било је готово сасвим супротно. Мајка и сестра, с којима је живео у заједници, иако не без извесних моралних начела нису имале никаквих нарочитих верских уверења, и биле су склоне да гледају на живот веома широкогрудно или, како би се изразио неки моралиста, са моралном лабавошћу. Ту никад није било неког строгог моралног или уопште

одређеног упућивања. И тако су Ратерер и његова сестра Лујза, две године млађа од њега, радили готово све што год су хтели, не лупајући много главу око тога. Али његова је сестра била мудра девојка, или довољно јаке индивидуалности, и није желела да се баца у наручје коме било.

Занимљива страна свега овога била је та, што је Клајд, упркос извесној утанчаности духа која га је наводила да с неодобравањем гледа на већи део тога, ипак био очаран сировом сликом живота и слободе коју је ту видео. Међу таквим светом могао је бар ићи тамо куд никад раније није ишао, чинити оно што никад раније није чинио, и бити онакав какав никад раније није био. А нарочито је био задовољан и начисто — или, тачније, ослобођен сумње — у вези с оном нервозом и неизвесношћу у погледу своје привлачности и дражи за девојке његових година. Јер све до тог времена, упркос својој недавној првој посети еротичном храму у који су га одвели Хегланд и остали, још увек је био уверен да он нема ни вештине ни чари кад су у питању девојке. И сама њихова близина или приближавање били су довољни да га натерају да се повуче у себе, да се смркне или нервозно затрепти, и да изгуби и оно мало природне вештине за разговор или одмерено пецкање које је другим младићима тако ишло од руке. Али сад, приликом посете Ратереровом дому, као што је брзо запазио, имаће довољно могућности да испроба да ли се његова стидљивост и непоузданост могу савладати.

Јер тај је дом био стециште пријатеља Ратерерових и његове сестре, који су били више или мање истих погледа на живот. Ту се играло, картало, и љубакало прилично отворено и непостиђено. Заиста, све до тог времена, Клајд не би могао ни замислити да би једна мати могла бити тако лабава и равнодушна, као што је Г-ђа Ратерер очевидно била у погледу понашања и морала уопште. Не би могао ни замислити да би иједна мати дозволила такво олако пајташтво као што је било оно које је постојало између младића и девојака у дому г-ђе Ратерер.

И врло брзо, благодарећи неколиким Ратереровим срдчним позивима, он је постао нераздвојан члан те дружине — дружине на коју је он са једне тачке гледишта - идеје њених чланова и прилично рђав енглески језик којим су говорили — гледао с висине. Са друге тачке гледишта — слободе и жара са којим су смишљали друштвене забаве и општења — дружина га је привлачила. Јер њему је то, први пут у животу, пружало могућност, буде ли хтео, да има своју девојку, само ако буде могао да прибере храброст. И он је ово, благодарећи добронамерним услугама Ратерера и његове сестре и њихових пријатеља, ускоро покушао да оствари. То је управо почело приликом његове прве посете Ратереровима.

Лујза Ратерер радила је у једној галантеријској радњи, и често је доцкан долазила кући на вечеру. Тога пута није је било до седам, те је зато и породични обед био одложен. У међувремену, дошле су две Лузине пријатељице да се посаветују с њом око нечега, па видећи да је она одоцнила, а да су ту Ратерер и Клајд, остадоше као да су у својој кући, јер је Клајд са својим новим лепим оделом оставио утисак на њих. А он се, и жељан девојака и стидљив пред њима, држао нервозно по страни, што су оне погрешно протумачиле као знак његове уверености да је бољи од њих. Стога су оне, привучене тиме, одлучиле да му покажу како су заиста занимљиве, и да га ништа мање него очарају. Њему су се, пак, њихова сирова живост и дрскост много свиделе — тако да су га брзо освојиле дражи једне од њих, неке Хортензе Бригс, која, као и Лујза, није била ништа друго доли обична продавачица у једној великој радњи, али лепушкаста и црномањаста и свесна својих дражи. А ипак је, већ од почетка, видео да је она не мало груба и проста — врло далеко од типа девојке какву је он желео и замишљао у својим сањаријама.

„Ах, зар још није дошла?“ узвикнула је Хортенза, кад ју је Ратерер увео унутра и чим је видела Клајда близу једног уличног прозора кроз који је гледао. „Зар није то страшно? Па, мораћемо мало причекати, ако немате ништа против.“ Ово последње је казала са нагласком и шепурењем који су јасно говорили, „А ко би и могао имати нешто против да будемо с њим?“ И одмах је почела да се дотерује и диви самој себи пред огледалом над жуто-мрком каминском полицом која је красила празно огњиште у трпезарији. А њена пријатељица, Грета Милер, додаде: „Богами, јесте. Надам се да нас нећете отерати пре него што она дође.“

Нисмо дошле да једемо. Мислиле смо да сте већ вечерали "

„Откуд вам таква мисао — да вас отерамо?“ одговори Ратерер цинично. „Као да би неко могао да отера вас две одавде ако не желите да одете. Седите и навијте грамофон или радите што вам је воља. Вечера ће ускоро бита готова а Лујза тек што није дошла.“ Онда се вратио у трпезарију да погледа новине које је био читао, пошто је прво застао да представи Клајда. А овај, због изгледа и држања њих две, одједном се осети као да је остављен у малом чуну без крме на непознатом мору.

„Ах, не говорите ми о јелу!“ узвикну Грета Милер, која је мирно одмеравала Клајда као да се у себи пита да ли је вредан лова или није, и најзад одлучила да јесте, „тек ћемо имати вечерас да једемо толики сладолед и колаче и пастете и сендвиче. Баш смо хтеле да опоменемо и Лујзу да сада не једе превише. Знате, Кити Кин слави свој рођендан данас, Томе, па ће имати велики колач и све што следује. И ви ћете доћи доцније, је л те?“ заврши она, помишљајући на Клајда и на могућност његовог друштва.

„Нисам мислио на то“, мирно одговори Ратерер. „Клајд и ја смо намеравали да идемо у позориште после вечере.“

«Ах, ал је то глупаво», убаци Хортенза Бриге, више да привуче пажњу на себе и одврати је од Грете него због ма чега другог. Још увек је била пред огледалом, али се сада окрете да добаци заводљив осмех свима, а нарочито Клајду, јер је мислила да њена другарица можда жели да га упеца, „кад можете да дођете да играте. Ја сматрам да је то глупо.“

„Па да, играње је све на шта вас три мислите — ви и Лујза“, одговори Ратерер. „Чудо је да никад нећете нимало да се одморите. Ја сам на ногама цео дан, па волим покатак да седнем.“ Он је понекад могао да буде сасвим прозаичан.

„Ах, не говорите ми о седењу“, примети Грета Милер с охолим осмехом и клизнувши левом ногом као да игра, „сад кад су пред нама толике заказане игранке за ову недељу. Ох, боже!“ Подигла је очи и обрве и драматично склопила руке. „Заиста је страшно колико још имамо да играмо ове зиме, зар не, Хортенза? Четвртком увече, па суботом и недељом увече.“ Враголасто је бројала на прстима. „Ух, то је заиста страшно.“ Она се осмехну на Клајда осмехом који је тражио његово саучешће. „Погодите где смо биле пре неко вече, Томе. Лујза и Ралф Торп, Хортенза и Берт Гетлер, и ја и Вили Басик — код Пегрена у авенији Вебстер. Ох, требало је да видите ону гомилу. Сам Шафер и Тили Варне били су такође. Играли смо до четири ујутру. Мислила сам да ће ми колена попуцати. Не сећам се да сам икад била толико уморна.“

„Ох, заиста!“ убаци Хортенза, искоришћујући прилику да и она говори, и драматично подиже руке. „Мислила сам да сутрадан никад нећу стићи на посао. Једва сам могла да видим муштерије. А што је моја мајка била џандрљива због тога! Ух! Још се није смирила. Она није толико против суботе и недеље, али над су у питању друге ноћи, кад сутрадан морам да устанем у седам — ух — како она само зна да чантра!“

„Не кривим је“, примети Г-ђа Ратерер, која је баш тада улазила са тањиром кромпира и хлебом. „Вас две ћете се разболети, а и Лујза такође, ако се будете толико замарале. Ја њој стално говорим да неће моћи задржати своје место, нити ће моћи да издржи посао, ако не спава више. Али она се осврће на моје речи колико и Том, а то ће рећи баш нимало.“

„Ох, па, не можете очекивати, мама, да човек моје струке увек долази рано кући“, беше све што Ратерер рече. А Хортенза Бриге додаде, „Ух, умрла бих кад бих морала да останем код куће једну ноћ. Кад се ради по цео дан мора се имати мало провода.“

Ова породица узима ствари олако, помисли Клајд. Како је слободоумна и равнодушна. Па тај изазивачки, враголасти начин држања тих двеју девојака. И њихови родитељи очевидно не мереју томе. Кад би само он могао да има девојку, леггу као што је та Хортенза Бриге, са њеним малим, чулним устима и сјајним продорним очима.

„Двапут недељно рано у кревет, то је све што мени треба“, изјави Грета Милер враголасто. „Отац мисли да сам луда, али више од тога мени би шкодило.“ Она се насмеја подруљиво. И упркос њиховог простачког изговора, оне су на Клајда учиниле јак утисак. Ту су младост и срданост и слобода и љубав за животом.

Управо тада се отворише спољашња врата и у собу ступи Лујза Ратерер, осредња раста, лепо саздана, снажна девојка у црвено опшивеном огртачу и меканом плавом филцаном шеширу натученом на очи. Била је живља, окретнија и гипкија од свога брата, а лепушкаста као и ма која од ове две.

„О, где ко је овде!“ узвикну она. „Вас две птичице долетеле сте пре мене. Ето, задржала сам се вечерас због неке збрке у мојој продајној књизи. Па сам морала да идем код благајника. Наравне, то није била моја грешка. Погрешно су прочитали оно што сам написала“, а затим опазивши Клајда први пут, изјави, „Кладим се да знам ко је ово — г. Грифитс. Том често говори о вама. Чудила сам се што вас није раније довео.“ Клајд, врло поласкан, промрмља да би волео да је Ратерер то учинио.

Две гошће, после саветовања са Лујзом у малој спаваћој соби, куда су све биле отишле, појавише се опет, и на велико наваљивање које стварно није било потребно, одлучише да остану. Клајд је, због њиховог присуства, био јако узбуђен али и смотрен — желео је да направи добар утисак и да буде примљен ту као пријатељ. А те три девојке, сматрајући да је он привлачан младић, трудиле су се да буду толико пријатне према њему, да се он први пут у свом животу осећао лагодно у друштву супротног пола, те му се и језик одрешо.

„Ваш смо хтеле да те опоменемо да не једеш много“, насмеја се Грета Милер, обраћајући се Лујзи, „а сад, ето, све се трудимо да опет једемо“. Она се насмеја од срца. „А код Кити биће пастета, колача, и свега и свачега!“

„Ох, и од нас се очекује да играмо после свега тога. Нека ми небеса помогну, то је све што могу да кажем!“ убаци Хортенза.

Због особене милине њених уста, као што их је Клајд видео, и начина на који их је набирала кад се смешила, Клајд беше сасвим изван себе од дивљења и задовољства. Изгледала му је дивна, чаробна. Деловала је на њега тако да је гутао брзо, и мало се загрцнуо кафом коју је пио. Смејао се и био је необуздано весело.

У том тренутку она се окренула њему и рекла, „Где, шта сам му сад учинила!“

«Ох, није то све што сте ми ви учинили», узвикну Клајд, изненадно обузет надахнућем и

навалом мисли и храбрости. Одједном због њеног дејства на њега, осетио се смео и храбар, мада помало будаласт, и додао је, „Богами, већ ми се почело вртети у глави од свих ових лепих лица што видим око себе.”

„Ох, побогу, Клајде, не треба се предавати тако брзо”, опомену га Ратерер срдечно. „Ове разбојнице тераће те да их водиш куд год им се прохте. Боље да не почињеш на тај начин.” И заиста, Лујза Ратерер, нимало збуњена примедбом свог брата, рече, „Ви играте, зар не, г. Грифитсе?”

„Не, не играм”, одговори Клајд, одједном враћен стварности тим питањем и љуто жалећи што ће му то вероватно бити сметња у овоме друштву. „Али, можете бити сигурни да сад желим да могу”, додаде он галантно и готово молећиво, погледавши прво у Хортензу, а затим у Грету Милер и Лујзу. Све су се претварале да нису приметиле која му се највише свиђа, мада Хортенза устрепта у свом тријумфу. Није била сигурна да се он њој тако много допада, али је ипак значило нешто однети тако лако и потпуно победу над осталима. И остале су то осетиле. „Каква штета!” примети Хортенза, доста равнодушно и с висине, кад је увидела да му се она највише допада. „Могли бисте поћи с нама, ви и Том, кад бисте умели да играте. Код Кити ће углавном бити игранка.”

Клајда одједном обузе приметна потиштеност. Зар она девојка, која га од свих њих највише привлачи, може тако лако да напусти њега и његове снове и жеље, и то само зато што не уме да игра? Свему томе криво је његово проклето домаће васпитање. Осећао се скрхан и преварен. Каква ли глупачина мора он да изгледа што није у стању да игра. И Лујза Ратерер је изгледала помало у недоумици и равнодушна. Али Грета Милер, која му се свиђала мање од Хортензе, притече му у помоћ, „Ох, па то није тако тешко научити. Могла бих вам ја то показати за неколико минута, после вечере ако желите. Треба да научите само неколико корака. А онда бисте могли да пођете с нама, ако хоћете.”

Клајд јој је био захвалан, па је то и рекао — решен да научи ту или другде првом приликом. Зашто раније није ишао у школу за играње, питао се. Али највише га је болела Хортензина очевидна равнодушност, сад кад је јасно показао да му се она допада. Можда му то већ поменути Берт Гетлер, са којим она одлази на игранке, смета да је заинтересује за себе. И тако да он увек мора да наилази на неуспех у овоме погледу. Ох, боже!

Али чим се вечера завршила, и док су остали још разговарали, прва која је ставила плочу за игру и пришла му раширених руку била је Хортенза, решена да не дозволи својој супарници да је тако претекне. Клајд њу није нарочито занимао нити очаравао, бар не до те мере да би се узнемиравала око њега као Грета. Али ако њена пријатељица намерава да га освоји на тај начин, зар није најбоље да је она предухитри? И тако, док је Клајд толико погрешно схватио промену њеног става да је чак помислио да јој се допада и више него што је мислио, она га узе за руке, мислећи у исто време да је он превише срамежљив. Ипак, ставила је његову десну руку око свога паса, а леву, стиснуту у својој, себи на раме, па му је скренула пажњу на своја и његова стопала и почела да му показује неколико основних покрета игре. Али он је био толико ревностан и захвалан — готово усхићен и смешан — да јој се није много допадао, сматрала га је ломало неискусним и превише младим. У исто време, било је у њему извесне дражи која је у ње изазивала жељу да му помогне. И убрзо се он окретао с њом сасви лако — и доцније са Гретом, па онда са Лујзом али је за све време желео да је то Хортенза. Најзад је проглашен довољно вештим да пође с њима, ако хоће.

Сада га је помисао на њу, да опет игра с њом, толико привлачила, да упркос тога што су се појавили на позорници три младића да их прате, међу њима и онај Берт Гетлер, и упркос тога што су се он и Ратерер били договорили да иду у позориште, он није могао да не покаже да би много више волео да иде с њима — и то тако много више, да је Ратерер најзад пристав да напусти мисао о позоришту. И ускоро су пошли, а Клајд је жалио што не може да иде са Хортензом, која је ишла са Гетлером, и мрзео је свог супарника због тога; али он се ипак трудно да буде учтив према Лујзи и Грети, које су му поклањале довољно пажње да би могао да се осећа пријатно. Ратерер је приметио да се њему Хортенза допада много више од осталих, па му је рекао кад су за часак били сами, «Боље да се не заћориш превише у ту Хортензу Бриге. Мислим да је она неискрена према свакоме. Она има оног Гетлера, а има и друге. Само ће да те искористи, а од ње не можеш да добијеш ништа.”

Али је Клајда, и поред те поштене и добронамерне опомене, било немогуће одвратити. На први поглед, због чаролије осмеха, мађије и снаге покрета и младости, био је сасвим залуђен, и дао би или учинио ма шта за још један осмех, поглед или стисак руке. И то упркос чињенице што има посла с девојком несталном као лептирак, и која је управо доспевала у оно стање у коме је налазила да је згодно и уносно искоришћавати младиће својих година, па и мало старије, за све забаве и хаљине које јој се прохтеју.

Друштво се показало само као једна од оних ускипелости младости у доба спаривања. Кућа Кити Кин, у сиромашној улици и под голим децембарским дрвећем, била је мало боља од какве учерице. Али за Клајда, због оне страсти за лепим лицем која је одједном букнула у њему, она је имала боју и облик и веселост саме романтике. А девојке и младићи које је тамо видео — девојке и младићи Ратереровог, Хегландовог и Хортензиног типа — били су управо од грађе и ткива оне живости, лакоће и слободе за које би он дао и душу само над би могао да их и он има. И зачудо,

упркос извесне нервозе, он је, благодарећи својим новим друговима и познаницима, постао саставни део тога весеља.

Овом приликом било му је суђено да посматра на делу тип девојке и младића какве раније није имао среће или несреће (како хоћете) да види. Било је ту, на пример, неке врете сексуалног играња, којем су се Лујза, Хортенза, и Грета подавале са највећом нехајношћу и сигурношћу. У исто време, многи од ових младића носили су виски у џепним боцама, из којих су не само они пили, већ давали и другима да пију — младићима и девојкама без разлике.

Пошто је услед овога општа веселост не мало порасла, они су се упуштали у блискије односе — љубакали су се једно с другим — Хортенза, Лујза, и Грета такође су у томе учествовале. А понекад су се и свађали. И није изгледало ништа необично, видео је Клајд, да овај или онај младић загрли девојку иза врата, да је држи на свом крилу на наслоњачи у неком усамљеном кугу, да лежи с њом на дивану, шапћући јој присне и њој неоспорно пријатне речи. И мада ниједном није опазио да Хортенза то ради — ипак, видео је, она се није устручавала да појединим младићима седи на крилу, да иза врата ћуфори са супарницима. За извесно време то га је толико обесхрабрило, и у исти мах толико љутило, да је осећао да више не може и неће да има ништа с њом — јер је исувише јевтина, проста, безобзирна.

У исто време, пошто је пио разна пића која су му била понуђена — да не би изгледао мање светски човек од осталих — изазвао је у себи храброст и смелост које му обично нису биле својствене, па се усудио да је упола моли а упола прекори због њеног исувише слободног понашања.

„Ви сте једна кокета, јесте, богами. Вама је свеједно ко за вас мари, зар не?" Ово је рекао кад су око један сат после поноћи играли уз звуке раштимованог клавира на коме је свирао неки младић по имену Вилкинс. Она је покушавала на љубазан а ипак кокетан начин да му покаже неки нови корак, и изгледала је раздрагана и сензуална.

„Шта хоћете да кажете кад кажете ‚кокета‘? Не разумем вас."

„Ех, не разумете?" рече Клајд помало љутито, али се ипак трудно да своје право расположење прикрије лажним осмехом. „Чуо сам о вама. Ви плените све њих."

„Ох, збиља?" одговори она сасвим љутито. „Па нисам се баш тако много трудила да вас запленим, јесам ли?"

„Немојте одмах да се љутите", рече он молећиво и прекорно, бојећи се да је можда отишао предалеко и да ће је сад сасвим изгубити. „Нисам мислио ништа нарочито. Не поричете да дозвољавате многим од ових младића да вам се удварају. У сваком случају, изгледа да им се допадате."

«Ох, па, наравно да им се допадам, бар тако ми се чини. Ја то не могу да спречим, је л тако?"

„Па, рећи ћу вам нешто", бубну он хвалисаво и страсно. «Ја бих могао потрошити на вас много више него они. Имам новаца." При том је мислио на педесет и пет долара у новчаницама које су му удобно почивале у џепу.

„Ох, не знам", одговори она, не мало заинтересована том, тако рећи, звечећом понудом, и у исто време не мало расположена чињеницом што је у стању да тако упали готово све младиће. Била је доиста мало луцкаста, врло лакомислена, заљубљена у своје сопствене дражи, па се огледала у сваком огледалу, дивећи се својим очима, коси, врату, рукама и стасу, и увежбавајући неки особито заводљив осмех.

У исто време, није била равнодушна према чињеници да је Клајд не мало допадљиве спољашњости, иако је тако зелен. Болела је да задиркује такве почетнике. Чинило јој се да је он приглуп. Али запослен је у Грин-Девидсону, добро је одевен, и без сумње има доста новаца, као што је сам рекао, и потрошио би га на њу. Неки од оних који су јој се највише допадали нису имали много новаца за трошење.

„Многи младићи с парама волели би да их потроше на мене." Забацила је главу, трепнула је, и поновила свој најдражеснији осмех.

Клајдово лице се одједном замрачи. Чаробност њеног погледа била је превише за њега. Кожа му се на челу набра, а затим опет изглади. Очи му заплаштеше појудно и огорчено, његово старо негодовање против живота и немаштине опет се испољи. Без сумње, све што је рекла истина је. Има других који имају више и који би више потрошили. Он се хвалисао и испао је смешан, и она му се смеје.

После једног тренутка додао је непоуздано, „То је свакако истина. Али они вас не могу желети више од мене."

Она непрорачуната искреност ласкала јој је не мало. Он ипак није тако рђав. Љупко су клизили унаоколо уз звуке музике.

„Ох, па не флертујем свуда као овде. Ови младићи и девојке сви се узајамно познају. Ми увек идемо заједно. Не смете да замерате због оног што видите овде."

Лагала је вешто, али то је њега ипак умиривало. „Богами, дао бих све на свету само да budete добри према мени", молио је очајно а ипак усхићено. „Никад нисам видео девојку коју бих више волео него вас. Дивни сте. Луд сам за вама. Зашто не бисте ишли са мном на вечеру, па да вас после водим

у позориште? Зар не бисте хтели сутра увече или у недељу? Те две вечери сам Слободан. У друге вечери радим."

Оклевала је испрва, јер још увек није била сигурна да ли жели да одржава ту везу. Ту је Гетлер, а да и не помиње неколико других, који су сви љубоморни и мотре на њу. Па чак и да троши на њу, можда би јој ипак био досадан. Већ и сада је исувише жудан, па би могао постати и незгодан. Али ипак, урођена кокетерија њене природе није јој дозвољавала да га остави. Могао би пасти у Гретине или Лујзине руке. Зато је најзад уговорила састанак за идући уторак. Али у њену кућу не може долазити, нити је вечерас пратити до куће — због њеног пратиоца, г. Гетлера. У идући уторак, дакле, у шест и тридесет, близу Грин-Девидсона. Обећао јој је да ће прво вечерати код „Фризела", а онда ће ићи да гледају „Гусара", музичку комедију код „Либија", само неколико корака даље.

ГЛАВА XII

Ма колико овај сусрет изгледао некима безначајан, он је био од највећег значаја по Клајда. Све до тада он није видео девојку са толико чари која би га удостојила погледа, или је бар он тако замишљао. А сада ју је нашао, и она је лепа, и он јој се довољно допада да пристаје да иде с њим на вечеру и у позориште. Истина, можда је кокета, можда стварно није искрена ни према коме, и можда испрва он не може ни очекивати да ће постати средиште њене пажње, али ко зна — ко то може рећи? Верна обећању, састала се са њим идућег уторка на углу Четрнаесте и Вајандот улице, близу Грин-Девидсона. Он је био тако узбуђен и поласкан и усхићен да је једва могао бар донекле да среди своје збркане мисли и осећања. Али да би показао да је достојан ње, нагиздао се готово необично — намазао је косу, везао лептир-машну, ставио свилен шал и обоу свилене чарапе да би још боље истакао своје сјајне жуте ципеле, нарочито купљене за ту прилику.

Али кад се састао с Хортензом, није могао рећи да ли је све то од икакве важности за њу. Јер, на крају крајева, њу је занимао њен властити изглед, а не његов. Штавише једно њено лукавство — одлучила је да га пусти да је чека до близу седам сати, а то њено закашњење било је произвело у њему најдубљу потиштеност. Јер, под претпоставком да је она у међувремену закључила да јој није стало до њега и да не жели да га опет види, онда би он, наравне, морао бити без ње. Али то би такође доказало да он није занимљив за тако лепу девојку, упркос свег свог лепог одела које сада може да носи и новца који може да троши. Био је решен да има или лепу девојку или никакву. Ратереру и Хегланду канда је било свеједно да ли је девојка коју познају допадљива или није, а за њега је то била страст. На помисао да треба да се задовољи неком не тако привлачном готово му се смучило.

И ето, сад он стоји ту, на углу улице у помрчини — унаоколо блесак многих огласа и светиљки, стотине пешака журе тамо-амо, мисао на пријатне планове и састанке исписана је на лицима многих од њих — а он, само он, можда ће се морати окренути другде, вечерати сам, ићи у позориште сам, ићи кући сам, а затим ујутру опет на посао. Таман је био закључио да је он човек који никад нема успеха, кад се из гомиле, мало даље, појави лице и прилика Хортензина. Била је лепо обучена, у црном сомотском капутићу са црвенкастомрким оковратником и манжетнама, и имала је набрану округлу капу од исте тканине, са црвеном кожном копчом са стране. Образи и усне били су јој мало нарумењени. Очи су јој блистале. И као и обично, држала се као особа која је врло задовољна собом. „Ох, здраво, одоцнила сам, зар не? Шта сам могла! Знате, заборавила сам да сам имала још један састанак с неким младићем, мојим пријатељем — ах, и он је силан дечко, и тек сам се у шест сетила да имам два састанка. Ето, нашла сам се у неприлици. Морала сам учинити нешто с једним од вас. Таман сам хтела да вам телефонирам, да уговоримо састанак за неко друго вече, кад сам се сетила да ви нећете бити у хотелу после шест. Том никад није. А Чарли је увек на дужности до шест и тридесет, понекад и дуже; он је красан дечко у том погледу — никад не гунђа нити што друго. И он је хтео да ме води у позориште и на вечеру. Он држи дувански киоск, преко у Орфији. И тако сам њему телефонирала. Па, то му се није много допало. Али обећала сам му за неко друго вече. А сад, зар нисте радосни? Зар не мислите да сам била врло добра према вама што сам због вас разочарала једног тако лепог дечка као што је Чарли?"

Приметила је у Клајдовим очима узнемирен и љубоморан а ипак бојажљив поглед док је говорила о оном другом. И сама помисао да га чини љубоморним била је наслада за њу. Видела је да је он много очаран њоме. Зато забаца главу и осмехну се, и пође укорак с њим кад је кренуо низ улицу.

„Врло је лепо од вас што сте дошли", натерао је себе да каже, мада је помињање Чарлија као „силног дечка" канда истовремено утицало и на његово грло и на срце. Каквог изгледа има он да ће задржати једну тако лепу и тако самовољну девојку? „Ала вечерас дивно изгледате", продужи он, нагонећи себе да говори, и сам помало изненађен својом способношћу да то чини. „Допада ми се како вам стоји то капче, а и капут такође." Гледао је право у њу, очи су му пламтеле од дивљења и биле су пуне жарке чежње. Желео је да је пољуби — њена мала уста — али није смео ту, нити игде другде засад.

„Не чудим се што морате да отказујете састанке. Довољно сте леви. Хоћете ли неку ружу, да

се заштитите?" Пролазили су у том тренутку поред цвећарнице, па га је поглед на руже навео на помисао о поклону. Чуо је како је Хегланд рекао да жене воле људе који чине нешто за њих.

„Ох, дабоме, волела бих руже“, одговори она, улазећи у радњу. „Или можда коју од ових љубичица. лепе су. Мислим да би боље пристајале уз овај капут.“

Било јој је мило што је Клајд тако пажљив па мисли на цвеће и што говори тако пријатне ствари о њој. У исто време била је уверена да је он младић који је имао врло мало, или нимало, додира с девојкама. А она је волела младиће и људе са више искуства, не тако подложке њеном ласкању — које није тако лако задржати. Па ипак није могла а да не помисли да Клајд припада бољем типу младића или људи него што је онај на који се она навикла — отменији је. И из тог разлога, упркос његове неспретности (у њеним очима), била је склона да га трпи — да види како ће се показати.

„Ове су баш лепе“, узвикну она и узне прилично велику киту љубичица и задену је за капутић. „Њих ћу да узмем.“ Док је Клајд плаћао, стала је пред огледало и удешавала их по свом укусу. Најзад, задовољна својим изгледом, окрете се и узвикну, „Ево, готова сам“, и узне га под руку.

Клајд, не мало устрављен њеним духом и понашањем, беше у недоумици шта још да каже тога тренутка, али није морао да се брине — њен главни интерес у животу била је она сама.

„Ох, кажем вам, имала сам жестоку седмицу прошле недеље. Сваке ноћи ван куће до три. А у недељу до зоре. Ах синоћње друштво ваш је било бучно. Јесте ли икад били код „Баркета“, код Гифордове скеле? Ох, то је сјајно место, заиста, право из Биг Блуа у Тридесет деветој улици. Лети играње, а зими, кад се смрзне, можете се клизати или играти на леду. И божанствен мали оркестар.“

Клајд је посматрао игру њених уста, сјај њених очију и брзину њених покрета, не мислећи много о ономе што она говори — готово нимало.

„Био је с нама Волас Троун — ох, он нам је велики шаљивџија — а кад смо после сели да једемо сладолед, изишао је у кујну, нагаравио лице, ставио келнерску кецељу и капу, па се онда вратио и служио нас. Тако је смешан. И изводио је разне смешне мајсторије са зделама и кашикама.“ Клајд уздахну што он није ни издалека тако обдарен као тај даровито Троун.

„А онда, у понедељак ујутру, кад смо се сви вратили, било је скоро четири, а ја сам морала да устанем у седам. Била сам мртва уморна. Била сам у стању да напустим то своје место, и учинила бих то, да људи у радњи нису тако добри и да није г. Бека. Он је шеф мог одељења, знате; и ви немате појма колико ја мучим тог сиротог човека. Увек спроводим свој ђеф у радњи. Једнога дана дошла сам доцкан после ручка; једна друга девојка због мене је, мојим кључем, помакла натраг сат, а он је био у одељењу и видео је то, па ми је рекао доцније, око два после подне, „Слушајте, г-ђице Бриге (он мене увек зове г-ђице Бриге, јер му не дозвољавам да ме зове друкчије; кад бих му дозволила постао би дрзак), то позајмљивање оног кључа не иде. Престаните с тим одсада. Ово није варијете. Морала сам да се насмејем. Он се понекад страшно љути на све нас. Али ја њему ипак не остајем дужна. Некако је мек према мени, знате — не би ме отпустио ни за шта на свету. Рекла сам му, „Слушајте, г. Бече, не можете ви разговарати са мном на такав начин. Ја немам навику да одоцњавам често. А, уосталом, ни ово није једино место у К. С. где могу да радим. Ако не могу да одоцним покатак а да ми се то не пребације, онда изволите послати за мој обрачун, и то је све, разумете ли?!“ Нисам хтела да га пустим да прође олако. И баш као што сам и мислила, одмах је омекшао. Рекао је само, „Па, ипак вас опомињем. Други пут ће вас можда видети г. Тирни, и онда ћете заиста имати прилику да пробате неку другу радњу.“ Знао је да само блефира, а знала сам и ја то. Морала сам се насмејати. А видела сам и њега да се смеје са г. Скотом, отприлике два минута после тога. Али, ох, ја заиста тамо понекад направим галаму.“

У том су она и Клајд, а да он са своје стране није рекао готово ниједне речи, на његово велико задовољство и олакшање стигли до „Фризела“. Први пут у свом животу имао је задовољство да у једном таквом ресторану седне за сто с девојком. Сад су заиста почели да се збивају доживљаји који заслужују то име. Био је сасвим усхићен романтиком свега тога. Због њеног врло високог мишљења о себи, њезине врло наглашене представе о себи као девојци која добро познаје толике младиће и девојке који се лепо проводе, он је осећао да до тог часа уопште није ни живео. Брзо су му пролетеле кроз главу разне ствари о којима му је она причала — Баркет на Биг Блу-у, клизање и играње на леду, Чарли Троун, млади продавац дувана са којим је вечерас имала састанак, г. Бек, у радњи, који је толико занет њоме да се не би могао одлучити да је отпусти. И гледајући је како поручује што год јој се свиди, нимало не мислећи на његов џеп, брзо је посматрао њено лице, стас, облик руку који му је увек наговештавао нежност и облину њених мишица, њене напупеле груди, већ врло изражене, лук њених обрва, округлу привлачност њених глатких образа и браде. И у боји њеног гласа било је нечег меког и глатког, што га је и привлачило и узнемиравало. За њега је све то било дивно. Ах, кад би само могао да има такву девојку само за себе!

Она је ту, као и напољу, ћеретала о себи, а да очевидно није била ни под каквим утиском што вечера ту, у ресторану који је њему изгледао изванредно отмен. Кад није гледала себе у огледалу, проучавала је јеловник и решавала је шта ће да поручи — јагњетину са желеом од метвице — не, омлет, не, говеђину — ох, да, филе мињон с печуркама. Коначно се одлучила на то, са целером и

карфиолом. И волела би један коктел. Да, Клајд је чуо од Хегланда да ниједан обед не вреди без пића, па је бојажљиво предложио коктел. Па кад су попили тај коктел, и још један, она се канда загрејала и постала веселија и брбљивија него икад.

Али за све то време, приметно је Клајд, њен став, уколико се тицао њега, био је прилично удаљен — безличан. Кад би се он макар за часак усудио да и најмање скрене разговор на њих двоје, на своје дубоко интересовање њоме, и да ли она стварно дубоко мари за неког другог младића, она би га пресекла изјавом да се њој стварно допадају сви младићи. Сви су они тако дивни — тако су добри према њој. Па и морају да буду. Кад нису, она нема више ништа с њима. Она њима „привеже канту за реп“ као што је једном казала. Њене хитре очи затрепташе притом, и она пркосно забаци главу.

Клајд је био очаран свим тим. Њени покрети, држање, пућење уста и ставови били су чулни и пуни обећања. Изгледало је да воли да задиркује, да обећава, да се излаже извесним обавезама и закључцима, а затим да се повуче и претвара да у томе није било ничега — да није свесна ничега сем најуждржљивијих мисли о самој себи. Углавном, Клајда је усхићавала и подстиљала и сама њена близина! Било је то мучење, а ипак слатко мучење. Био је испуњен најгорим танталовским мислима о томе како би то било дивно кад би само смео да је привуче уза се, да пољуби њена уста, да је можда и угризе. Да покрије њене усне својим! Да је угуши пољупцима! Да здружи и милује њено лепо тело! Понекад би га погледала значајним, занесеним погледом, а њега је тада од болне жеље издавала снага — готово му је било мука. Једини му је сан био да јој се допадне на неки начин, било личним дражима или новцем.

А ипак, пошто је био с њом у позоришту и испратио је до куће, није могао опазити да је учинио ма какав приметан напредак. Јер за све време представе „Гусара“ код Либија, Хортенза, коју је због њеног несигурног интересовања за њега, комад стварно занимао, није говорила ни о чем другом сем о сличним комадима које је гледала, о глумцима и глумицама и своје мишљењу о њима, и који ју је младић водио у позориште. А Клајд, уместо да предњачи у духовитости и пркосу, и њене доживљаје надмаши својима, морао је да се задовољи одобравањем.

А за све то време она је мислила да је освојила још једног. И како више није била непорочна, а била је уверена да он има нешто новаца за трошење, и да се може навести да га троши на њу, дошла је на мисао да буде довољно пријатна према њему — ништа више — да га држи, да јој буде на располагању ако је могуће, док ће она у исто време ићи својим путем и проводити се колико год је могуће са другима, а Клајд ће јој куповати ствари и чиниће ово или оно што ће јој испуњавати доколицу — кад не буде у довољној мери или довољно забавно заузета другде.

ГЛАВА XIII

За време бар од четири месеца ствари су текле тачно овако. Састајући се с њоме, посвећивао је знатан део свог слободног времена покушајима да је придобије толико да се интересује за њ бар онолико колико му се чинило да се интересује за друге. У исто време, он није могао рећи може ли се у ње изазвати осећање неке нарочите љубави било према коме. А није се могло веровати ни то да је у свему томе посредни само невино другарство. Она је, међутим, била тако примамљива да га је опијала мисао да ће она, ако су његове најгоре сумње тачне, најзад изабрати њега. Био је толико освојен њеном атмосфером чулности и необичности, печатом жеље изражене у њеним покретима, расположењима, гласу, начину одевања, да није могао ни помислити да је остави.

Напротив, лудо је јурио за њом. Видећи то, она је одлагала састанке с њим, понекад га избегавала, принуђавала га да се задовољи са нешто мало више од мрвице њеног друштва, а у исто време га почаствовала описима или сликама својих других делатности и сусрета, који су у њему будили осећање да више не може да подноси да само тако иде за њеним трагом. Тада би у гневу рекао самом себи да је више никад неће видети. Од ње стварно нема никакве користи. Али, видећи је поново и осећајући хладну равнодушност у свакој њеној речи и чину, њега је остављала храброст, те није могао ни помислити да прекине ту везу.

Али, у исто време, она се није нимало устручавала да му говори о стварима које су јој потребне или које би волела да има — биле су то ситнице у почетку, нова пудријера, руж за усне, кутија пудера или боца мириса. Доцније, а да није пружила Клајду ништа више сем површних и уздржаних миловања — присних и чежњивих припијања у његовом загрљају који су обећавали много али се увек сводили ни на шта — постала је тако смела да му је у разним часовима и на разне начине указивала на ташне, блузе, кућне ципеле, чарапе, шешир, које би волела да купи кад би имала новаца. А он, да би задржао њену наклоност и што више јој се умилио, куповао јој је то, мада му је то понекад, због неких других развоја у вези с његовом породицом, падало врло тешко. А ипак, почео је да увиђа крајем четвртог месеца, у њеној наклоности напредовао је очевидно мало шта даље него што је био у почетку. Кратко речено, он упустио у грозничав и готово болан подухват без икаквог одређеног обећања награде.

У међувремену, уколико се тицало његових веза с кућом, бриге и потиштеност које су биле готово нераздвојно повезане са чланством у породили Грифитса остале су исте као и увек. Јер после

Естиног нестанка био је настао период утучености који је још увек трајао. Само, уколико се тицало Клајда, та потиштеност је била погоршана тајанственошћу која га је мучила, па чак и љутила; јер кад је у породили Грифитс долазило до ичега у вези са сексом, није било родитеља на свету који су показивали већу гадљивост.

А ово је нарочито важило за тајну која је већ од неког времена окружавала Есту. Она је отишла. Није се вратила. И уколико је Клајду и другима било познато, од ње није стигла ни једна једина реч. Али Клајд је приметио да су после првих неколико недеља њене одсутности, за време којих су и мајка и отац били врло узнемирени и много бринули где је она и зашто не пише, ови одједном престали да брину и постали помиренији са судбином — или бар их је мање мучило стање које раније као да је било сасвим безазлено. Он то није могао да објасни. То је било сасвим приметно, а ипак ништа није речено. Ускоро затим, Клајд је једног дана имао прилику да опази да се његова мајка дописује с неким преко поште — што је сасвим ретко чинила. Јер она је имала тако мало друштвених и пословних веза да је ретко примала или писала писма.

Једно поподне, сасвим ускоро пошто је ступио у Грин—Девидсон, дошао је кући доста раније него обично и затекао је мајку нагнуту над писмом које је очевидно тек било стигло, и које је њу очевидно много занимало. Такође му је изгледало да она има везе с нечим што треба да се крије. Јер, кад га је угледала, одмах је престала да чита, и, збуњена и очито усплахирана, устала је и склонила писмо не рекавши ништа о томе шта је читала. Али Клајд је из неког разлога — можда интуиције — помислио да би оно могло бити од Есте. Није био сигуран. А био је исувише далеко да би могао да запази рукопис. Али ма шта да је било, мајка после тога није рекла ништа. Изгледала је као да не жели да је он пита, а њихови односи су били тако уздржани да он не би ни помислио да је пита. Само се питао у себи, а затим је делимично, али не сасвим, потиснуо то из своје свести.

Месец дана или пет недеља после тога, управо некако у време кад је постао сразмерно добро обучен у свом послу у Грин-Девидсону и почео да се интересује за Хортензу Бриге, дошла му је његова мајка са једним за њу врло необичним предлогом. Не објашњавајући му шта је посреди, нити казујући изричито да она осећа да је он сада можда у бољем положају да јој помогне, позвала га је у дворану мисије кад је дошао с посла и, гледајући га врло пажљиво, али и помало нервозно за њу, казала је, „Ти не би знао, Клајде, је ли, како бих могла одмах да дођем до сто долара?“

Клајд се толико изненадио да је једва могао веровата својим ушима, јер само пре неколико недеља било би бесмислено и помињати њему ма какве своте изнад четири или пет долара. Мајка је то знала. А ето, сад га пита може ли да јој помогне, и очевидно замишља да је он у стању да то учуни. И с правом, јер и његово одело и његово опште држање показују да су за њега настали бољи дани.

У исто време, прва му је мисао, наравно, била да је она запазила његова одела и кретање, и да је уверена да је он обмањује у погледу износа своје зараде. Ово је делимично било тачно, само се Клајдово држање и последње време било толико изменило, да је његова мајка била принуђена да заузме сасвим друкчији став према њему, и почела је не мало да сумња у свој даљи надзор над њим. Одскора, или откако је добио ово своје последње место, њој је из неког разлога изгледало да је он постао мудрији, самопоузданији, да мање сумња у себе, да је склон да иде својим путем и да ради по свом нахођењу. И док је ово у једну руку не мало узнемиравало, у другу руку ју је прилично радовало. Јер значило је нешто за њу видети Клајда, који је због своје осетљивости и немира одувек представљао велики проблем, како се развија на тај врло занимљив начин; мада се она покатакд, због његовог сасвим скорашњег скупог одела питала и бринула о томе какве ли је врете то друштво коме се он креће. Али пошто је његово радио време било тако дуго и заморно, и сва му зарада очевидно ишла на одело, осећала је да нема стварног разлога да се жали. Њена друга мисао је била да он можда поступа помало себично — да мисли исувише на своју личну удобност — а ипак, с обзиром на његова дуготрајна лишавања, није могла да му замери на његовом привременом благовању.

Клајд, несигуран у њен прави став, само је погледа и узвикну, „Па где бих ја могао да добијем сто долара, мама?“ Указаше му се визије како се његов новонађени извор богатства исцрпљује нечувеним и необјашњивим захтевима као што је тај, па му се туга и неповерење одједном појавише на лицу.

„Нисам ни мислила да би ти могао да ми набавиш целу ту своту“, рече г-ђа Грифитс тактично. „Смислила сам канда како да набавим њен већи део. Али сам хтела да ми помогнеш да смислим како да дођем до остатка. Нисам хтела да овим досађујем твом оцу ако не морам, а ти си сада довољно стар да будеш од помоћи.“ Она погледа у Клајда с одобравањем и извесном радозналешћу. „Твој отац нема никаквог смисла за пословне ствари“, продужи она, „и понекад је обрван бригада.“

Она пређе великом и уморном руком преко лица, и Клајда гану њена невоља, ма шта она била. У исто време, без обзира да ли је вољан да се растане са толиком свотом или не, и да ли има да је да, он је био врло радознао да сазна ради чега је све то. Сто долара! За име света!

После једног или два тренутка, мајка додаде, „Рећи ћу ти шта сам мислила. Ја морам имати стотину долара, али сада ти не могу рећи ради чега, ни теби ни другоме, и не смеш ме питати. У мом писањем столу је стари златан сат твога оца и мој златан прстен и брош. Те ствари треба да вреде

најмање двадесет и пет долара, ако се продаду или заложу. Па онда онај прибор сребрних ножева и виљушака, и она сребрна здела и бокал" — Клајд је добро знао те успомене — „сама здела вреди двадесет и пет долара. Мислим да све заједно треба да донесе бар двадесет или двадесет и пет долара. Па сам мислила да те ствари однесеш у неки добар заложни завод, негде у близини где радиш, и, ако можеш да ми за неко време дајеш још пет долара недељно више" (Клајдово се лице смрачи), „могла бих узјамити од једног мог пријатеља — г. Марча, оног што долази овде, знаш — довољно да домирим стотину, па бих му враћала од онога што ми ти будеш давао. И ја имам десетак долара."

Погледала је у Клајда као да је хтела рећи: „Нећеш ме зацело оставити сад у часу невоље", и Клајд омекша, упркос томе што је рачунао да ће све што заради употребити за себе. Пристао је да однесе драгоцености у заложни завод и да јој засад даје пет долара недељно више док се не измири разлика између онога што се добије за драгоцености и једне стотине долара. Па ипак, није могао а да се, и против своје воље, не љути на то изванредно оптерећење, јер је тек одскора почео прилично да зарађује. А его, мајка тражи све више и више, види он то — десет долара недељно одсада! Увек нешто искрсне, помислио је Клајд, увек нешто треба, и није нимало сигурно да доцније неће бити и више таквих захтева.

Узео је драгоцености и однео их је у најбољи заложни завод који је могао наћи, и кад му је за све понуђено четрдесет и пет долара, пристао је. Ово је са мајчаних десет долара износило педесет и пет, и са четрдесет и пет које ће узјамити од г. Марча, биће стотина. Само, то значи да ће јој током девет недеља морати давати по десет долара недељно уместо пет. А то, с обзиром на његове садашње жеље да се одева, живи и проводи на посве друкчији начин него до сада, није била ствар на коју је могао мислити са задовољством. Али ипак је одлучио да то учини. На крају крајева, он дугује нешто својој мајци. Она је у прошлости поднела многе жртве за њега и остале, па није могао да буде исувише себичан. То не би било лепо.

Али најтрајнија мисао која га је тада обузела била је ова: ако његова мајка и отац очекују од њега финансијску помоћ, они треба да буду вољни да и њему указују више обзира него што су то раније чинили. На првом месту, треба да му дозволе слободније доласке и одласке уколико се тиче његових ноћних часова. А, уосталом, он се одева и храни у хотелу, а то по његовом мишљењу није мала ствар.

Међутим, ускоро је искрснуо још један проблем. Не дуго после оног питања око сто долара, угледао је мајку у улици Монтроз, једној од најсиромашнијих улица које се пружају северно од Бикела, и која се састоји само од два непрекидна реда дрвењара и двоспратница са многим становима без намештаја. Чак и Грифитсе, иако сиромашне људе, понижавала би помисао да станују у таквој улици. Његова мајка је силазила низ уличне степенице једне од мање рабатних кућа тога реда, у чијем је нижем предњем прозору стајао упадљив оглас „Намештене собе". А она је, не окрећући се и не видећи Клајда на другој страни улице, отшила до једне друге куће у непосредној близини, која је такође имала оглас за издавање соба с намештајем и, пошто је пажљиво осмотрила њену спољашњост, попела се уз степенице и зазвонила.

Клајдов први утисак је био да она тражи неку особу која је занимала а чију адресу не зна сигурно. Међутим, прешавши на њену страну отприлике у тренутку кад је власница куће помолила главу кроз врата, чуо је своју мајку где каже: «Ви имате собу за издавање?» — «Да." „С купатилом?" — „Не, али има купатило на другом спрату." — „Колико стаје недељно?" — „Четири долара." — „Да ли бих могла да је видим?" — „Да, изволите унутра."

Г-ђа Грифитс као да је оклевала а Клајд је стајао доле, удаљен мање од двадесет и пет стопа, гледао је у њу и чекао да се она окрене и да га позна. Али она уђе не окрећући се. Клајд је радознано гледао за њом, јер мада није било немогуће да његова мајка тражи собу за некога, ипак је чудновато што је тражи у тој улици кад се она за те ствари обично обраћа Војсци спаса или Хришћанској заједници младих жена. Прва му је мисао била да је сачека и упита шта ради ту, али имајући да сврши неке своје послове, продужио је пут.

Те вечери, вративши се кући да се преобуче и видећи мајку у кујни, рекао јој је, „Видео сам те јутрос, мама, у улици Монтроз."

„Да", одговори његова мајка после једног тренутка, али не пре него што је опазио да се тргла, као да ју је то обавештење изненадило. Љуштила је кромпире и гледала га је радознано. „Па, шта је с тим?" додаде она мирно, али ипак поцрвене — што је за њу било сасвим необично у опхођењу према њему. Онај изненађени трзај заинтересовао је Клајда и пробудио његову радозналост. „Ишла си у неку кућу тамо — тражила си, чини ми се, собу с намештајем."

„Да, јесам", одговори г-ђа Грифитс, сад сасвим просто. „Треба ми соба за некога ко је болестан а нема много новаца, али то није тако лако наћи." Она се окрете као да није склона да о томе и даље говори, али Клајд, мада је очевидно осетио њено расположење, није могао да одоли а да не дода, „Ех, то није богзна каква улица за становање." Његов ноћни посао у Грин-Девидсону већ га је навео да мисли друкчије него некада о томе како човек — па ма ко он био — треба да живи. Она му не одговори, и он оде у своју собу да се пресвуче.

Отприлике месец дана доцније, идући позно једне вечери авенијом Мисури, опет је видео своју мајку где иде у супротном правцу. У светлости једне од малих трговина поређаних у низу у тој улици, спазио је да она носи прилично тешку старовремску торбу, која је одавно била у кући али је нико није много употребљавао. Кад је угледала да јој се он приближава (као што је то доцније закључио), одједном је стала и скренула у засвођен улаз једне троспратнице од опека, али кад је дошао тамо, видео је да је капија затворена. Он је отвори и угледа нејасно осветљене степенице, којима је она вероватно отишла. Али није се потрудио да ствар извиди, јер, кад је већ дошао тамо, није био сигуран да ли је она ушла да посети некога или не, све се то збило тако брзо. Али, чекајући на првом углу, најзад ју је опазио да излази. И, на његово све веће изненађење, освртала се опрезно пре него што је продужила у истом правцу као малопре. Ово га је навело на мисао да она покушава да се сакрије од њега. Али зашто?

Прво је хтео да се окрене и пође за њом, толико га је занимало њено чудно држање. Али доцније је одлучио да је можда боље да не зна шта она ради, ако она не жели да он то зна. У исто време, то избегавање сусрета учинило га је врло радозналим. Зашто мајка не жели да је он види куда то носи кофер? Бежање и сакривање не припадају њеној правој нарави (тако различитој од његове). Готово истог тренутка његов ум је почео да доводи у везу тај случај са оним кад ју је видео како силази низ степенице оне куће са собама за издавање у улици Монтроз, и са оним писмом што је читала, и новцем који је морала да набави — оном стотином долара. Куда ли то она иде? Шта ли то крије?

Размишљао је о свему томе, али није могао одлучити да ли то има икакве одређене везе с њим или с ма којим другим чланом породице док му се, отприлике после недељу дана, кад је пролазио Једанаестом улицом близу Балтимора, није учинило да је видео Есту, или бар неку девојку толико сличну њој да би свако помислио да је то она. Била је исте висине и имала је исти ход као Еста. Само, сад му се чинило да је изгледала старија. Али она је тако брзо наишла и прошла у гомили света да он није могао да се увери. Био је то само летимичан поглед, и он се окренуо и покушао да је стигне, али кад је дошао на оно место, ње више није било. Ипак, он је био толико уверен да ју је видео, да је отишао право кући и, затекавши мајку у мисији, испричао јој да је сигурно видео Есту. Зацело се вратила у Канзас-Сити. Могао би се заклети у то. Видео ју је у близини Једанаесте улице и Балтимора, или бар мисли да ју је видео. Је ли мајка чула ишта од ње?

А онда је, на своје изненађење, опазио да мајчино понашање није тачно онакво какво је он замишљао да треба да буде у тим околностима. Његов властити став био је мешавина изненађења, задовољства, радозналости, и саосећања због Естине изненадне појаве после њеног изненадног нестанка. Да ли је можда мајка употребила оних сто долара да би је вратила? Та мисао му је дошла — зашто и откуда, није умео рећи. Питао се. Али ако је тако, зашто се она није вратила својој кући, бар да извести породицу да је овде?

Очекивао је да ће се мајка исто толико изненадити и зачудити као и он — да ће бити нестрпљива и радознала да сазна појединости. Уместо тога, она му је изгледала очевидно збуњена и пренеражена том вешћу, као да слуша о нечему што већ зна, али је у недоумици какав став треба да заузме.

„Ох, је ли? Где? Малопре, кажеш? Код Једанаесте и Балтимора? Ах, зар то није чудно? Морам говорити Аси о томе. Чудновато је што није дошла овамо, ако се вратила.“ Њене очи, приметно је, уместо да изгледају изненађене, изгледале су збуњене, узнемирене. Њена уста, као и увек кад је била збуњена и у незгоди, чудно су се мицала — не само усне већ и вилица.

„Ех, ех“, додаде она после кратког ћутања. „То је чудновато. Можда је то само био неко ко личи на њу.“

Али Клајд, посматрајући је крајичком ока, није могао да верује да је она онолико изненађена колико се приказује. А кад је затим Аса дошао кући, Клајд још није био отишао у хотел, па је чуо како претресају ствар некако немарно и неодређено, као да то није баш такво изненађење као што је њему изгледало. И протекло је доста времена пре него што су га позвали да исприча шта је видео.

А онда, као да је случај хтео да му разјасни ту тајну, срео је мајку једног дана где иде улицом Спрус, носећи тога пута котарицу о руци. Она је, приметно је, у последње време почела редовно да излази ујутру и после подне или увече. Том приликом, много пре него што је она могла да га опази, разазнао је њену необичну тешку прилику у старом мрком капуту који је увек носила, па је скренуо у улицу Миркел и, заклоњен иза једног згодног новинског киоска, сачекао је да она прође, и пошао је за њом, пустивши је да одмакне неколико десетина корака. Код улице Далримпл, прешла је у улицу Бодри, која је стварно продужење улице Спрус, само не тако ружна. Куће су биле сасвим старе — некадашње богаташке куће претворене у пансионе и станове за издавање, али пре него што је то учинила осврнула се испитивачки унаоколо.

Пошто је ушла, Клајд се приближио кући и загледао ју је са великим интересовањем. Шта ради његова мајка унутра? Кога је отишла да посети? Једва је могао и самом себи да објасни своју велику радозналост, а ипак, откако му се учинило да је видео Есту на улици, имао је неодређено осећање да би то могло бити нешто у вези с њом. Ето, и она писма, и оних сто долара, па намештена

соба у улици Монтроз...

Укосо од куће у улици Бодри налазило се дрво са дебелим стаблом, оголено сада у зимском ветру, а покрај њега оближњи телеграфски стуб правио је заједничку сенку с њим. Иза њих је он могао да стоји непримећен и да са тог zgodног положаја посматра више прозора, бочних и предњих, у приземљу и на првом спрату. Кроз један од уличних горњих прозора видео је своју мајку како се креће по соби као да је код своје куће. А тренутак доцније, на његово изненађење, видео је Есту где прилази једном од два прозора и спушта завежљај на прозорску даску. Изгледало је да има на себи само лаку кућну хаљину или огртач пребачен преко рамена. Овог пута није се преварио. Стварно се тргао кад је видео да је то она, и да је мајка тамо с њом. Шта ли је то она учинила да је морала да се врати и да се крије на овај начин? Да ли ју је муж, тај човек с којим је побегла, напустио?

Био је толико радознао да је одлучио да причека напољу, да види да ли ће мајка изићи, па да онда он оде Ести. Желео је тако много да је опет види — да дозна у чему је цела та тајна. Чекао је, мислећи о томе како је увек волео Есту, и како је чудновато што је она ту, и што се крије на тај тајанствен начин.

После једног сата, мајка је изишла, очевидно са празном котарицом, јер ју је лако држала у руци. И, као и малопре, погледала је опрезно унаоколо, а на њеном је лицу, као и увек тих дана, био онај постојан а ипак бригом обележен израз — нешто између вере која уздиже и сумње која мучи.

Клајд ју је посматрао док се удаљавала улицом Бодри, према мисији. Кад је сасвим ишчезла из његовог видика, он се окрене и уђе у кућу. Унутра је, као што је и очекивао, било много намештених соба, а на вратима неких од њих била су имена станара. Пошто је знао да се Естина соба налази на југоисточној страни на спрату, отишао је тамо и закуцао. И заиста, изнутра су му одговорили лаки кораци, и ускоро после кратког застоја који је наговештавао неко ужурбано припремање, врата су се одшкринула и Еста је промолила главу — прво радознало, а затим са лаким узником изненађења и извесном збуњеношћу. Јер кад су радозналост и опрезност ишчезле, схватила је да гледа у Клајда. Одмах је широм отворила врата.

„Ох, Клајде“, узвикнула је. „Како си успео да ме нађеш? Баш сам мислила о теби.“

Клајд је одмах загрли и пољуби. У исто време је схватио, и то са неодређеним осећањем узнемирености и незадовољства, да се она знатно променила. Била је мршавија, блеђа — очи готово упале, и ништа боље одевена него кад ју је последњи пут видео. Изгледала је немирна и потиштена. Прва мисао која му је пала на ум била је где јој је муж. Зашто он није ту? Шта је с њим? Док је гледао по соби и у њу, приметио је да је Естин поглед збуњен и несигуран али је у томе било и извесног задовољства што види њега. Њена уста беху делимично отворена због жеље да се осмехне и да га поздрави, али њене очи су показивале да се бори са неким проблемом.

„Нисам те очекивала овде“, додаде она брзо, чим ју је пустио. „Ниси видео —“, затим застаде, јер умало није рекла нешто што очевидно није желела да каже.

„Да, јесам — видео сам маму“, одговори он. „Тако сам сазнао где си. Видео сам је кад је малопре изишла, и видео сам и тебе кроз овај прозор.“ (Није хтео да призна да је пратио и уходио мајку читав сат.) „Па кад си се вратила?“ продужи он. „Чудим се да нама осталима ниси јавила ништа о себи. Баш си ти нека, богами — отишла си и остала месецима, а нама никоме ни словца. Могла си бар мени написати неколико речи. Ми смо се увек прилично добро слагали, је ли?“

Његов је поглед био испитивачки, радознао, заповеднички. Она је, пак, осећала жељу да се повуче у себе и огради — сасвим несигурна шта да мисли, каже, и исприча.

Изустила је, „Нисам могла ни замислити ко би то могао бити. Нико не долази овамо. Али што ти лепо изгледаш, Клајде! Сад имаш тако лепо одело. Па и виши си. Мама ми је причала да радиш код Грин-Девидсона.“

Гледала га је задивљено, а њему је ласкало што је она све то приметила. Али у исто време он није могао да одврати мисли од њеног стања. Није могао да скине поглед с њеног лица, њених очију, њеног мршаваг-пуног тела. И док је гледао у њен пас и њено мршаво лице, јасно је схватио да њој није све добро. Родиће дете. И зато му опет дође мисао — где је њен муж — или бар онај човек с којим је побегла. У њеном првом писму, према мајчиним речима, писало је да ће се удати. Али он је сада сасвим јасно осетио да се она није удала. Она је напуштена, препуштена сама себи у овој бедној соби. Он то види, осећа, схвата.

Одмах је помислио да је то типично за све што се дешава у његовој породици. Ето, он је тек почео, покушава да постане неко, да успе у животу, да се лепо проводи. А ево Еста, после свог првог покушаја да учини нешто за себе, дочекала је овакав свршетак. То га је заболело и испунило негодованием.

„Колико има откако си се вратила, Еста?“ понови он несигурно, готово не знајући шта да каже, јер сад, кад је већ био ту и видео њу такву, почео је да предосећа издатке, невољу, јад, те је готово пожелео да и није био тако радознао. Зашто му је то требало? Сад то само значи да ће морати да је помаже.

„Ох, нема тако много, Клајде. Око месец дана, мислим. Не више.“

„Тако сам и мислио. Чини ми се да сам те видео у Једанаестој улици близу Балтимора,

отприлике пре месец дана. Сигуран сам да сам те видео", додаде он мало мање радосно — а ту промену Еста опази, и у исто време потврдно климну главом. „Знао сам да сам те видео. Тако сам тада и рекао мајци, али она као да се није сложила са мном. Али није се ни изненадила онолико колико сам очекивао. Сад знам зашто. Држала се тако као да није желела да јој причам о теби. Али ја сам знао да се нисам преварио." Гледао је чудно у Есту, сасвим поносан због своје проницљивости у овоме случају. Али је ипак заћутао, не знајући шта још треба да каже и питајући се да ли је оно што је рекао имало икаквог смисла или значаја. Јер то није наговештавало никакву стварну помоћ за њу.

А она, не знајући како да пређе преко свог положаја, нити како да га призна, беше у недоумици шта да каже. Нешто се морало учинити. Јер Клајд је и сам могао видети да је њена невоља страшна. Једва је могла да поднесе поглед његових испитивачких очију. И, више да испетља себе него мајку, најзад је рекла, „Сирота мама. Не треба да мислиш да је то чудно од ње, Клајде. Она стварно не зна шта да ради. То је све, наравно, моја грешка. Да нисам побегла, не бих јој проузроковала сву ову невољу. Она је у великој оскудици, и њен је живот увек био тежак." Изненадно му је окренула леђа, њена рамена почела су да се тресу, а стране грудног коша да се надимају. Покрила је лице рукама и ниско погнула главу — и онда је знао да она тихо плаче.

„Ох, немој секо", узвикну Клајд, прилазећи јој брзо и жалећи је дубоко у том тренутку. „Шта је? Зашто плачеш? Зар се онај човек са којим си отишла није оженио с тобом?"

Она одречно одмахну главом и зајеца још више. У том тренутку синуо је Клајду први психолошки као и социолошки и биолошки значај сестриног стања. Она је у невољи, трудна — а без новца и без мужа. Због тога је мајка тражила собу. Због тога је покушавала да од њега узајми сто долара. Стидела се Есте и њеног стања. Стидела се не само мишљења света изван породице, већ и онога што би он, Јулија и Франк могли помислити — плашила се можда дејства Естиног стања на њих — јер то, у очима света није честито ни морално. И стога је покушавала да то сакрије, причајући неистине, што је за њу несумњиво врло необична и тешка ствар. А ипак, била је слабе среће, и није богзна колико успела.

Сад је он опет био збуњен и у недоумици, не само због сестриног стања и оног шта оно значи за њега и остале чланове породице овде у Канзас-Ситију, већ и због мајчиног узнемиреног и нешто неморалног става у погледу тог обмањивања. Она је избегла да му каже истину, ако га није и стварно обманула о свему томе, јер је све време знала да је Еста ту. У исто време није био склон да буде исувише неосетљив према њој у том погледу — далеко од тога. Јер такво обмањивање, у таквом случају без сумње је неминовно, чак и код људи тако побожних и истинољубивих као што је његова мајка, или је бар он тако мислио. Не може се све рећи свету. И он заиста не би дозволио да свет дозна истину о Ести, ако би могао то да спречи. Шта би људи мислили? Шта би рекли о њему и њој? Зар није опште стање њихове породице довољно неповољно и такво какво је? И тако је сада стајао, забезекнут и у недоумици, док је Еста плакала. А она је, поимајући да је он у недоумици и да се стиди због ње, плакала још више.

„Богами, мучна ствар", рече Клајд забринуто али ипак и нежно, после неког времена. „Додуше, ти не би побегла с њим да га ниси волела — је ли?" (Мислио је на себе и Хортензу Бриге.) „Жао ми те је, Ес. Богами јесте, али ти ништа неће користити да сад због тога плачеш, је ли? Има у свету још доста младића сем њега. Све ће изићи на добро."

„Ох, знам", јецала је Еста, „али ја сам била тако луда. И толико сам пропатила. А сад задајем толику бригу мами и свима вама." Она се загрцну и ућута за тренутак. „Он је отишао и оставио ме у хотелу у Питсбургу без пребијене паре", додаде она. „И да није било маме, не знам шта бих урадила. Послала ми је сто долара кад сам јој писала. Радила сам једно време у ресторану — докле сам могла. Нисам хтела да пишем кући и да јавим да ме је он оставио. Стидела сам се да то учиним. Али напослетку, кад сам почела да се осећам тако рђаво, нисам знала шта друго да радим."

Она се опет заплака; и Клајд, увиђајући све шта је мајка учинила и покушала да учини да јој помогне, сада је жалио мајку готово исто толико колико и Есту па и више, јер је Еста имала мајку да се стара о њој, а њихова мајка није имала готово никога да јој помогне.

„Сад не могу да радим, и нећу моћи још за неко време", продужи она. „А мама не жели да сад дођем кући, јер неће да Јулија, Франк и ти сазнате. То је право, ја знам. Наравне да јесте. И она нема ништа, а ни ја. И понекад се овде осећам тако усамљена." Њене очи се напунише сузама, и она опет поче да се гуши. „И била сам тако луда."

Клајд осети за тренутак као да ће и он да заплаче. Јер живот је тако чудан, тако тежак понекад. Какав је само био према њему у току свих ових година. Све до недавно он није имао ништа, и увек је хтео да побегне. А Еста је то учинила, па где шта ју је снашло. И однекуд се сети ње како, међу високим зидовима зградурина у пословном делу града, седи за очевим малим уличним оргуљама, пева и изгледа тако невинна и добра. Ах, живот је мучан. Како је суров свет! Какве се чудне ствари дешавају!

Погледао ју је, осврнуо се по соби, и најзад јој је рекао да неће бити остављена сама, да ће он опет доћи, само она не сме рећи мајци да је долазио, и да може да се обрати њему ако јој штогод затреба, мада и он не зарађује тако много — и онда је изишао. А затим, идући у хотел на посао,

непрестано је мислио о томе како је све то бедно — како му је жао што је ишао за мајком, јер иначе можда не би сазнао. Али и да није, ствар би избила на видело. Мајка не би могла унедоглед да то крије од њега. Временом би можда тражила још новаца. Али какав је то гад, тај човек, да оде тако и остави његову сестру без иједне паре у великом непознатом граду! Размишљао је и сетио се девојке у Грин-Девидсону остављене пре неколико месеца са неплаћеним рачуном за собу и храну. А како је то изгледало смешно њему и осталим младићима у оно време — јако обојено сензуалном занимљивошћу.

Али ово, па ту је посредни његова рођена сестра. Да један човек може тако мало да цени његову сестру. А ипак, мислио колико хоће, то му више није изгледало онако страшно као кад ју је слушао да плаче у соби. Око њега је овај живи блистави град, пун народа и радиности, а ту је и весели хотел у коме ради. То није тако рђаво. Уз то, још и његова љубав, Хортенза, проводи. Неки излаз мора постојати за Есту. Опоравиће се она већ, и све ће бити добро. Али кад помисли да је он члан породице која је увек била тако сиромашна и тако неугодна да јој се могу дешавати овакве ствари — многе разне ствари — као проповедање по улицама, немогућност плаћања закупнине на време, очево продавање простирака и часовника по улицама да би се могло живети — Естино бекство и доживљавање оваквог свршетка. Ах!

ГЛАВА XIV

Све је то утицало на Клајда и навело га је да размишља о полном проблему одређеније него икад раније, и то на један нимало уобичајен начин. Јер, мада је осуђивао сестриног љубавника што ју је тако немилосрдно напустио, ипак није био нимало склон да њу сматра сасвим беспрекорном. Она је отишла с њим. Као што је сада дознао од ње, тај човек је, једну годину пре него што је она побегла с њим, боравио у граду недељу дана, и тада се с њом упознао. Кад је следеће године поново дошао на две недеље, она је потражила њега, или је бар Клајд тако наслуђивао. И с обзиром на властиту загрејаност и расположење према Хортензи Бриге, није било његово да каже да у самој полној привлачности има ма чега рђавог.

Тешкоћа је, видео је сад, пре лежала у последицама које су уследиле услед непромишљености или незнања неголи у самом чину. Јер да је Еста знала више о човеку кога је заволела, више о томе шта такав однос са њим значи, она се не би нашла у својој садашњој љутој невољи. Зацело девојке као Хортенза Бриге, Грета и Лујза никад не би дозволиле да буду доведене у положај као што је Естин. Или можда би? Оне су исувише мудре за тако што. И у поређењу с њима, у његовим мислима бар у то време, Еста је прошла горе. Требало је, по његовом мишљењу, да све то боље удеси. И тако је његов став према њој полако отврдно до извесне мере, мада у срцу није био равнодушан.

Али једини утицај који је сада деловао на њега и узнемиравао га и мучио, била је његова залуђеност за Хортензу Бриге — утицај који је највише могао да узнемири младића његових година и његове нарави. После неколико сусрета она му се чинила савршеним оваплоћењем свега онога што је он раније желео у девојака. Била је тако ведра, сујетна, дражесна, и заиста лепа. У очима јој је, њему се чинило, треперила ватра. Пућила је и отварала усне на најдражеснији начин, и у исто време гледала је равнодушно и право преда се, као и да не мисли на њега, што је у њему изазивало жар и језу, Понекад га је због тога издавала снага и хватала вртоглавица, и осећао је како га мајушни живи кончићи ватре пеку кроз вене, а то се само могло описати као свесна похота, нешто мучно а ипак неизбежно што се у односу с њоме није могло спровести даље од загрљаја и пољубаца, облик уздржаности и поштовања према њој који је она стварно мрзела баш код оних младића код којих се трудила да га изазове. Тип младића, за који је она стварно марила и увек га тражила, био је онај који би збрисао сву њену тобожњу честитост и охолост и натерао је чак и против њене воље да му се пода.

У ствари, она се, у свом осећању према њему, стално колебала између наклоности и немара. Стога је он био у сталној сумњи на чему је, а она је врло много уживала у том стању, мада није дозвољавала да се оно толико учврсти у његовој души и да га наведе да је сасвим напусти. После какве забаве, вечере или позоришне представе, на коју му је дозволила да је поведе, и за које време је он био нарочито тактичан — не исувише наметљив — она је умела да буде тако попустљива и примамљива у свом расположењу да би то задовољило и најамбициознијег љубавника. И то је могло трајати до пред сам крај вечера, а онда би се изненадно, пред својом кућом или пред станом какве девојке код које је намеравала да преноћи, окренула и, без икаквог повода или разлога, покушала да се опрости само руковањем или млаким загрљајем или пољупцем. У тим приликама, ако би Клајд био довољно непромишљен да покуша да је натера да му пружи оно за чим је жудео, она би се устремила на њега са бесом пакосне мачке, отргла би се од њега, развијајући за тренутак жестоко осећање противљења које једва да би умела објаснити самој себи. Изгледа да је главни духовни садржај тога био противљење сваком присиљавању с његове стране. А он, због своје залуђености и нејаких покушаја услед претераног страха да је не изгуби, морао је да оде, обично у мрачном и потиштенем расположењу.

Али она га је привлачила тако снажно да он није могао да изостаје задуго, већ је морао да одлази онамо где је било највероватније да ће је опет видети. Стварно, тих дана, и упркос особеном развоју догађаја у вези с Естом, живео јеу чежњивом, слатком и чулном сањарењу о Хортензи. Кад би га она само заиста заволела! Ноћу, у кревету код куће, лежао је и мислио о њој — њеном лицу — изразу њених уста и очију, њеним облицима, покретима њеног тела у ходу или игрању — и она је треперила пред њим као на биоскопском платну. У његовим сновима она је била у слатком загрљају с њим, приљубљена уз њега — цело њено дивно тело било је његово — а онда, у тренутку врхунца кад је изгледало да ће сасвим да му се преда, пробудио би се и видео да ње нема — пука обмана.

А ипак било је више ствари које као да су му предсказивале успех. На првом месту, она је, као и он, припадала сиромашној породици — кћи машинисте који је све до тада постигао мало шта више сем зараде за голи живот. Од детињства није имала ништа сем дрангулија и тричарија до којих је успевала да дође својом довитљивошћу. А њен друштвени положај све доскора био је тако низак да није била у стању да дође у додир ни с ким бољим од месарских и пекарских момака — простачком млађаријом из суседства која је имала у изгледу само најпростија ситна пословања. Па чак и ту је сасвим рано схватила да може и треба да уновчава своју лепоту и дражи — па је тако и радила. Не мало њих ишли су тако далеко да краду, да би дошли до новаца да њој пруже провод и забаву.

Кад је дошла у године да почне да ради, и тако доспела у додир са типом младића и човека који ју је тада занимао, почела је да увиђа да би смотреним поступањем, а да се не предаје исувише, могла стећи бољу опрему него што је раније имала. Али била је тако дубоко чулна и склона уживањима да није увек одвајала своју корист од свог задовољства. Напротив, често ју је мучила жеља да воли оне које је хтела да искористи и, обрнуто, да се не обавезе онима које није могла да воли.

У Клајдовом случају, волећи га само мало, није могла да одоли жељи да га искоришћује. Свиђала јој се његова готовост да јој купи сваку стварчицу која би јој се допала — торбицу, шал, новчаник, рукавице — све што би могла оправдано затражити или примити а да му се не обавезе превише. А ипак, још од самог почетка, увидела је, у својој великој препредености, да неће моћи да га држи врло дуго не буде ли хтела да му попусти — не буде ли му једном приликом пружила одређену награду за којом је знала да жуди.

Највише ју је узбуђивала мисао да би, судећи по Клајдовој готовости да троши новац на њу, лако могла добити од њега и неке сасвим скупе ствари — лепу и доста скупу хаљину, можда, или шешир, или чак и крзнени капут какав се онда излагав и носио у граду, а да и не помиње златне наушнице и ручни сат, што је све она стално и жудно посматрала по разним изложима.

Једног дана у подне, не тако дуго пошто је Клајд пронашао своју сестру Есту, Хортенза је, идући са Дорисом Трајн, продавачицом из истог одељења, Балтиморском улицом близу места где се ова сече са Петнаестом — најотменијим трговачким делом града — слазила у излогу једне од мањих и јевтинијих крзнарских радњи бунду од дабровине, која је за њу, посматрана са гледишта њеног стаса, боје и нарави, била тачно оно што јој је требало да би снажно појачала своју врло ограничену личну гардеробу. Није то била тако скупа бунда, вредела је можда стотину долара — али била је скројена на тако особит начин да је она помислила да би се њене телесне дражи, кад би је обукла, боље истицале него икад раније.

Обузета том мишљу, застала је и узвикнула, „Ах, зар није ово најотменија, најлепша бунда коју си икад видела! Ох, погледај те рукаве, Дорис.“ Шчепала је другарицу жестоко за мишицу. „Погледај крагну. И поставу! Па те џепове! Ох, боже!“ Готово је устрептала од силног дијалења и усхићења. „Ох, зар није тако слатка да човек занеми? И баш она врста бунде о каквој сањам не знам откад. Ох, лепа бундице!“ Узвикнула је извештачено, мислећи у исто време колико на бунду у излогу толико и на своју позу пред излогом и на утисак који оставља на пролазнике. „Ох, кад бих могла да то имам!“

Запљескала је длановима задивљено, док је Исидор Рубинштајн, постарији власников син, стојећи тога тренутка изван њеног видокруга, опазио њено пљескање и одушевљење, и одмах закључио да бунда мора вредети бар двадесет и пет или педесет долара више за њу, у случају да је затражи. Фирма ју је, иначе, нудила за сто долара. „Ох, охо!“ промрмља он. Али пошто је био чулне и помало романтичне природе, такође је размишљао у себи прилично одређено о вредности такве бунде на тржишту љубави. Шта би, рецимо, оваква лепа девојка, подстакнута својим сиромаштвом и таштином, дала за такву бунду?

У међувремену, Хортенза је, пошто се наслађивала докле јој је њен подневни одмор то допуштао, отишла, још увек сањарећи и подјарујући своју успламтелу таштину мишљу како би неодољиво изгледала у таквој бунди. Али није ушла да упита за цену. Стога се сутрадан, осећајући да мора да је види још једном, вратила, али овога пута сама, иако није знала на који би је начин могла купити. Напротив, само је неодређено премишљала о проблему како би је под претпоставком да је довољно јевтина, могла купити. У том часу није могла да смисли ништа. Али видећи бунду још једном, а видећи и г. Рубинштајна-Млађег унутра, који ју је посматрао врло љубазно и срдечно, најзад се усудила да Уђе.

„Допада вам се бунда, ех?“ примети Рубинштајн услужно над је отворила врата. „Морам рећи

да то само показује да имате добар укус. То је једна од најелегантнијих бундица коју смо икад имали у нашем излогу. Заиста је лепа. И како би тек изгледала на тако лепој девојци као што сте ви!" Извадио је бунду из излога и подигао. „Видео сам вас над сте је гледали јуче." У очима му беше блесак похлепног дивљења.

Приметивши то, и осећајући да ће јој уздржано а ипак не сасвим нељубазно држање донети више обзира и учтивости него што би присније опхођење, Хортенза само рече, „Да?"

„Да, заиста. И одмах сам рекао, та девојка зна шта је елегантна бунда чим је види."

То ласкање јој је годило упркос њој самој.

„Погледајте је! Погледајте је!" продужи г. Рубинштајн, окрећући бунду и држећи је пред њом. „Где ћете у Канзас-Ситију наћи данас нешто што би јој било равно? Погледајте ову свилену поставу — права малинсонска свила — па ове косе џепове. И дугмета. Мислите ли да је ове ствари не чине нарочитом? Данас нема овакве бундице у Канзас-Ситију — ниједне. А неће ни бити. Ово је наша мустра, а ми своје моделе никад не понављамо. Ми штитимо наше муштерије. Али ходите овамо, молим." (Одвео ју је до троструког огледала у позадини.) „Само, да би се добио најбољи утисак — потребно је да овакву бунду носи одговарајућа особа. Дозволите ми да је пробам на вама."

И сада се, при вештачкој светлости, пружила прилика Хортензи да види како стварно заносно изгледа у њој. Подигла је главу, и вртела се и окретала, и загнурила увенце у крзно, док је Рубинштајн стајао по страни, посматрајући је са не малим дивљењем и готово трљајући руке.

„Ето сад", продужи он. „Погледајте само. Шта велите на то, ех? Зар вам нисам рекао да је просто као створена за вас? Срећан проналазак за вас. Савршен избор. Никад у овоме граду нећете добити овакву бунду. Ако је добијете, поклоните ју вам ову." Пришао јој је сасвим близу, пружајући своје дебеле руке, са длановима окренутим горе.

„Па, морам рећи да на мени изгледа елегантно", примети Хортенза, а њена ташта душа жудела је за њом. „Али мени све такве ствари добро стоје." Увијала се и окретала све више, заборављајући потпуно на њега и на утицај који ће њено држање имати на цену. Затим је додала, „Пошто је?"

„Па, то је стварно бунда од две стотине долара", рече г. Рубинштајн вешто. Затим, опазивши да сенка одустајања брзо пређе преко Хортензиног лица, он хитро додаде, „То звучи велика свота, али дабоме, ми овде не тражимо толико за њу. Сто педесет долара је наша цена. Али да је та бунда у Јарековој радњи, толико бисте платили за њу, па и више. Ми овде не плаћамо велику кирију за радњу. Али бунда вреди две стотине долара, и ни цента мање."

„А ја опет мислим да сте страшно заценили, просто ужасно", узвикну Хортенза тужно, почевши да скида бунду. Осећала је као да је живот лишавана готово свега што вреди. „Па, его, код Бригса и Бекса има по тој цени доста полудугачких капута од куне и дабровине, и отменог су кроја."

„Може бити, може бити. Али не оваква бунда", тврдио је Рубинштајн упорно. „Само је погледајте још једном. Погледајте крагну. Хоћете ли да кажете да тамо можете да нађете овакву бунду? Ако можете, купићу је за вас и продаћу вам је за сто долара. Стварно, ово је особита бунда и рађена је пре почетка сезоне према једном од најелегантнијих летошњих њујоршких модела. Елегантна је. Нећете наћи овакву бунду."

„Ох, али ипак, сто и педесет долара је више него што ја могу да платим", примети Хортенза тужно, облачећи у исто време свој стари прости капут са крзеном јаком и манжетнама и полазећи према вратима.

„Чекајте! допада вам се бунда?" мудро рече г. Рубинштајн, пошто је закључио да је чак и сто долара превише за њен џеп, ако не буде допуњен из новчаника каквог мушкарца. „То је заиста бунда од две стотине долара. Кажем вам то отворено. Наша редовна цена је сто и педесет долара. Али ако бисте ми могли донети сто двадесет и пет долара, пошто је толико желите, его, даћу вам је по ту цену. А то вам је као да сте је нашли на путу. Таква дивна девојка не треба да има никакве тешкоће да нађе туце кавалера који би се радовали да купе ту бунду и да јој је поклоне. Ја зацело бих, кад бих веровао да бисте били љубазни према мени."

Он јој се ласкаво насмеши, а Хортенза, осетивши природу те понуде и мрзећи је — зато што је потекла од њега — устукну мало. У исто време није била сасвим незадовољна комплиментом садржаним у томе. Али још није била довољно огрубела да дозволи да јој било ко даје поклоне. Заиста не. То мора бити неко ко јој се допада, или бар неко ким је завладала.

А ипак, чак и док је Рубинштајн то говорио, и извесно време после тога, њене мисли пођоше могућним кандидатима — љубимцима — које би чаролије њених дражи могле навести да јој купе ту бунду. Чарли Вилкинс, на пример — онај из дуванџинице на Орфији — који јој је заиста одан на свој начин, само то је био начин који није наговештавао да би он хтео да учини много за њу а да у накнаду за то не тражи врло много.

Па онда Роберт Кеин, један други младић — врло висок, врло весео и врло наклоњен њој, који је радио у подружници месног електричног друштва, али његово место није довољно уносно — обичан књиговођа. А и превише је штедљив — стално говори о својој будућности.

Па Берт Гетлер, младић који ју је одвео на игранку оне ноћи кад се Клајд упознао с њом, али

он једва да је нешто више од лакомисленог играча, на њега се не може ослонити у оваквом случају. Он је само продавац ципела, плата му износи једва двадесет долара недељно, а и пази на сваку пару. Али ту је и Клајд Грифитс, младић који изгледа има доста новаца и вољан је да га нештедимице троши на њу. Тако су јуриле њене брзе мисли у томе часу. Али она се питала да ли ће моћи сада, овако изнебуха, да га наведе да јој направи тако скуп поклон? Није била много љубазна према њему — већином је била равнодушна. Зато није била нимало сигурна. Па ипак, док је стајала ту, размишљајући о цени и лепоти бунде, мисао на Клајда стално јој је била у памети. А за све то време г. Рубинштајн је стајао и гледао у њу, неодређено осећајући, на свој начин, природу проблема пред којим се нашла.

„Па, девојчице“, рече он најзад, „видим јасно да бисте волели да имате ову бунду, па и ја бих то волео. А сад ћу вам рећи шта ћу да учиним. Више од тога није ми могућно, а и ово не бих учинио ни за кога другог — ни за кога у овоме граду- Донесите ми сто петнаест долара у које било време током идућих неколико дана — у понедељак, у среду или у петак, и ако је бунда још ту, имаћете је. Учинићу и више. Сачуваћу је за вас. Шта кажете на то? До идуће среде или петка. Више од тога нико вам не би учинио, је ли тако?“

Он се извештачено насмешио и слегнуо раменима, и држао се тако као да јој заиста чини велику услугу. А Хортенза је, одлазећи, осећала да би начинила диван пазар кад би само — кад би само могла да добије тај капут за сто петнаест долара. Исто тако, ван сваке је сумње, да би тада била најелегантније одевена девојка у Канзас-Ситију. Само кад би на неки начин могла да добије сто петнаест долара пре идуће среде или петка.

ГЛАВА XV

Као што је Хортенза добро знала, Клајд је све гладније наваљивао у правду њеног коначног попуштања, што је, мада му то она никад не би признала, била повластица двојице других. Више никад нису били заједно а да Клајд не би упорно покушавао да истражује праву дубину њених осећања према њему. Зашто она, ако и најмање мари за њега, одбија да учини ово или оно — не дозвољава му да је љуби колико он жели, не дозвољава му да је држи у загрљају онолико колико би он то волео. Увек има састанке с другим младићима, а кад је он у питању, или не дође на састанак или одбија да му га закаже. Какав је стварно њен однос према тим другим мушкарцима? Мари ли она заиста више за њих него за њега? Стварно, нигде нису били заједно а да тај проблем сједињења није био најглавнији — и то прикривен само танком копреном.

А њој је била мила мисао да он све то време пати због незадовољене жеље за њом; да га она мучи, и да моћ да уклони његову патњу лежи потпуно у њеним рукама - садистичка црта која је нашла плодно тле у Клајдовој масохистичкој чежњи за њом.

Међутим, због жеље за бундом, његова важност и занимљивост почели су да расту у њеним очима. Упркос чињеници да је тек јуче ујутру сасвим охоло известила Клајда да никако неће моћи да се види с њим до идућег понедељка — да су јој све вечери до тада заузете — ипак је сад, кад се нашла пред крупним проблемом бунде, врло помно смишљала како да одмах удеси састанак с њим, а да не изгледа при том исувише ревна. Јер је већ била коначно одлучила да покуша да га наговори, ако је могућно, да јој купи бунду. Само, наравне, мораће из основа да измени своје држање према њему. Мораће бити много слађа — заводљивија. Иако није изричито рекла себи да би чак можда била вољна и да му се пода, ипак јој је та мисао била у дубини душе.

За неко кратко време није могла да смисли како да почне. Како да се види с њим данас, или најдаље сутра? Како да му изложи потребу тога поклона, или зајма, као што је она то најзад назвала? Можда би га могла наговорити да јој позајми довољно новца да купи капут, а она после да му то постепено враћа (али знала је добро, кад већ једном буде имала бунду, да то неће бити потребно). Или, ако он не буде имао толико новца одједном, могла би му предложити да удеси са г. Рубинштајном да се плаћа у отплатама, које би Клајд био у стању да исплаћује. У вези с овим, њене се мисли одједном окретоше и усредсредише на разматрање како да ласкањем придобије и наговори г. Рубинштајна да јој прода бунду под лаким условима отплаћивања. Сетила се да јој је он рекао да би јој радо купио капут, кад би веровао да ће она бити љубазна према њему.

Њен први план у вези са свим тим био је да предложи Лујзи Ратерер да позове свог брата, Клајда, и још једног младића на имену Скала, који се удварао Лујзи, да дођу те исте вечери у извесну дворану за играње, а већ је била уговорила да иде тамо са оним продавцем дувана коме је поклањала више пажње. Сада је пак намеравала да откаже тај састанак и да се појави сама са Лујзом и Гретом, а да каже да је тај њен кавалер болестан. Тако би јој се пружила прилика да оде рано с Клајдом и прође с њим поред Рубинштајнове трговине.

Али, пошто је имала ћуд паука који плете мрежу за мушице, предвидела је да би се онда могло десити да Лујза исприча Клајду и Ратереру да је Хортенза саставила то друштво. Можда би то чак довело и до тога да Клајд доцније случајно помене бунду Лујзи, а то, осећала је, не би било нимало zgodно. Није волела да њене пријатељице сазнају на који се начин она одева. Стога је одлучила да не би било zgodно по њу да се у овом случају обрати Лујзи или Грети.

Већ је стварно почела да брине како да удеси тај састанак, кад Клајд, који се задесио у близини враћајући се кући с рада, уђе у трговину у којој је она радила. Намеравао је да уговори састанак с њом за идућу недељу. На његову велику радост, Хортенза га најсрдачније поздрави најзаводљивијим осмехом и махањем руке. "У том тренутку била је заузета око неког купца. Али је брзо завршила, пришла му је и, држећи једно око на надзорнику спрата, који није марио посетиоце, узвикнула, „Баш сам мислила на тебе. Ти ниси мислио на мене, је ли? Посао је код мене на последњем месту." Затим је додала полугласно, „Немој да се понашаш као да разговараш са мном. Видиш тамо надзорника."

Занет необичном умилношћу њенога гласа, а да и не говоримо о топлој осмеху којим га је поздравила, Клајд је одмах оживео и охрабрио се. „Јесам ли мислио на тебе?" одговори он весело. „Да ли икад мислим ма на ког другог? Кажу! Ратерер каже да си ми ти увек у памети."

„Ох, он", рече Хортенза, напућивши се пркосно и презриво, јер Ратерер, зачудо, њу није много марио, а она је то знала. „Уображава да ми је нешто нарочито", додаде она. „Знам толике девојке којима се он не допада."

„Ох, Том је добар младић", бранио га је Клајд верно. „То је само његов начин изражавања. Ти му се свиђаш."

„Ох, не, заиста не", одговори Хортенза. „Али не желим да разговарам о њему. Шта ћеш да радиш вечерас око шест сати?"

„Ох, боже!" узвикну Клајд разочарано. „Не мислиш ваљда да кажеш да си вечерас слободна, је ли? Зар није то малер? Мислио сам да си заузета све ово време. Морам да радим!" Стварно је уздахнуо, толико га је ожалостила мисао да је она можда вољна да проведе вече с њим, а он не може да искористи ту прилику, а Хортенза је, приметивши његово дубоко разочарење, била задовољна.

„Па, имам уговорен састанак, али не желим да идем", продужи она, презриво скупивши усне. „Не морам дакле да га отказујем. Али бих, да си ти слободан." Клајдово срце брзо закуца од усхићења.

„Ах, кад не бих морао да радим", продужи он, гледајући је. „Јеси ли сигурна да не би могла да удесиш за сутра увече? Онда сам слободан. Баш сам навратио да те упитам да ли би хтела да пођеш на излет аутомобилом у недељу после подне. Један Хегландов пријатељ има аутомобил — пакард — и сви смо слободни у недељу. Па ме је молио да нађем друштво да се извеземо до Екселсиор Извора. Он је красан младић" (ово зато што је Хортенза показала знаке да је то не занима много). „Ти га не познајеш добро, али заиста је красан. Уосталом, говорићемо о томе доцније. Шта кажеш за сутра увече? Онда сам слободан."

Хортенза се, због надзорника спрата који је туда лебдео, претварала да показује Клајду неке џепне марамице, а сама је размишљала како је то незгодно што ће морати проћи читавих двадесет и четири часа пре него што ће моћи да га одведе да види бунду — и тако добити прилику да почне са својим мајсторијама. У исто време, претварала се да јој је врло тешко да прихвати предлог о састанку сутра увече — теже него што он то може да замисли. Чак се претварала да није сасвим сигурна да жели да се састане с њим.

„Претварај се као да разгледаш ове марамице", продужи она, плашећи се да их надзорник спрата не омете. „Сутра имам уговорен састанак", настави она замишљено, „па не знам да ли могу да га откажем. Да видим." Правила се да дубоко мисли. „Па, мислим да ћу моћи", рече најзад. „Бар ћу покушати. За овај један пут. Буди овде на углу, између Петнаесте и Главне улице, у 6.15 — не, 6.30 је најраније кад ти можеш доћи, је ли? — ја ћу видети да ли ћу моћи да дођем. Нећу ништа да обећавам, али гледаћу, и мислим да ћу доћи. Је ли то zgodно?" Упутила му је један од својих најумилнијих осмеха, и Клајд је био сасвим ван себе од задовољства. Кад само помисли да ће она ради њега да откаже уговорен састанак! Најзад! Њене очи су биле топле од милоште а уста извијена у осмех.

„Као у воску", узвикну он језиком хотелских момака. „Бићу тамо засигурно. Хоћеш ли да ми учиниш једну љубав?"

„Шта то?" упита она опрезно.

„Стави оно црно шеширче са црвеном пантљиком испод браде. У њему изгледаш тако љупка."

„Ох, ти", насмеја се она. Било је тако лако подвалити Клајду. „Хоћу, ставићу га", додаде она. „Али сад морам ићи. Ево долази онај матори сом. Знам да ће да се праћака. Али, баш ме брига! Шест и тридесет, је ли? До вићења." Она се окрете да послужи нову муштерију, неку стару даму која је стрпљиво чекала да је пита да ли зна где се продаје муслин. А Клајд, озарен радошћу због овог неочекиваног блаженства које му је подарено, упути се усхићен најближем излазу.

Није био прекомерно радознао због ове неочекиване милости, и следеће вече, тачно у шест и тридесет, у сјају наднесених сијалица што су као плусак просипале своју блиставу светлост, она се појавила. Као што је одмах приметно, имала је на глави шешир који је он волео. И била је заносно раздрагана и љубазна, више него икад откад ју је упознао. Пре него што је имао времена да јој каже да изгледа лепо, или како му је мило што носи тај шешир, она рече:

„Богами, ти постајеш прави љубимац, морам рећи, кад отказујем састанке и носим стари

шешир који не водим, само да бих теби угодила. Волела бих да знам шта се то дешава са мном."

Он је био озарен као да је однео велику победу. Да ли је заиста могућно да најзад постаје њен љубимац?

„Кад би само знала како дивно изгледаш у том шеширу, Хортенза, не би га кудила“, рече он задивљено. „Ти и не знаш како лепо изгледаш.“

„Охо. У овој старудији?“ рече она подругљиво. „Тебе је заиста лако задовољити, морам рећи.“

„А очи су ти као мека, црна кадифа“, продужи он одушевљено. „Дивне су.“ Мислио је на сепаре у Грин-Девидсону застрт црном кадифом.

„Ох, шта је теби вечерас?“ смејала се она задиркујући га. „Мораћу учинити нешто с тобом.“ Затим, пре него што је могао ишта да одговори на ово, она се упусти у сасвим измишљену причу о томе, како је већ имала заказан састанак са неким, по њеном казивању, господином из вишег друштва — Томом Киријем по имену — који је последњих дана прати у стопу, позива је да иде на вечере и игранке с њим, али тек је вечерас решила да га остави „на цедилу“, претпостављајући Клајда, неравно, бар за ову прилику. И телефонираше је Кирију и рекла му да вечерас не може да се види с њим — отказала је целу ствар. Али кад је излазила кроз врата за особље, угледала је баш тог истог Тома Кирија где је, беспрекорно одевен у светлосиво одело, и са камашнама, чека у свом затвореном аутомобилу, Одвезао би је у Грин-Девидсон, да је хтела да иде тамо. Сјајан друг. Али она није хтела. Бар не вечерас. Али да није успела да му побегне, он би је задржао. Али она га је прва спазила и отрчала је у супротном правцу.

„Да си само видео моје ножице како су севале уз улицу Сарцант па око угла у Беили трг“, наслика она нарцистички своје бекство. Клајд је био толико залуђен том њеном сликом и тим дивним Киријем, да је све њене ситне лажи примао као истину.

А онда, док су ишли у правцу „Гаспија“, ресторана у Вајандрту у близини Десете улице за који је тек недавно сазнао да је бољи од „Фризела“, Хортенза искористи прилику да застајкује и загледа у разне излоге, говорећи, док је тако гледала, да много жели да нађе неки капутић који би јој пристајао — да је овај који има на себи већ изношен и да ускоро мора набавити нов — незгода која је тада навела Клајда да се упита да ли то она не наговештава да он треба да јој купи капут. И да ли би то помогло његовој ствари код ње ако би јој купио тај капутић, кад јој већ треба.

Али Рубинштајнова радња већ беше на видуку на истој страни улице, са лепо осветљеним излогом и бундом на видном месту, те Хортенза застаде као што је и била смислила.

„Ох, погледај ту дивну будницу тамо“, поче она усхићено, као да је сада први пут привучена њеном лепотом, јер цело њено држање наговештавало је први и неискварени утисак. „Ох, зар није то најмилија, најслађа, најдивнија стварчица коју си икад видео?“ продужила је, а њене глумачке моћи расле су упоредо са жељом да је има. „Ох, погледај само крагну, па те рукаве и џепове! Зар то није најдивнија ствар коју си икад видео? Зар не бих могла лепо загрејати своје ручице у њој?“ Погледала је Клајда испод ока да види да ли је учинила снажан утисак на њега.

А он је, подстакнут њеним великим интересовањем, посматрао бунду с не малом радозналешћу. То је неоспорно лепа бунда — врло лепа. Али, до ђавола, колико таква бунда стаје? Да ли она покушава да га заинтересује за одлике те бунде зато да би јој је он купио? Па то је зацело бунда од најмање две стотине долара. Он уопште не зна цену таквих ствари. Он заиста нема новаца за такву бунду. Нарочито сада када мајка узима за Есту добар део његових ванредних прихода. А ипак, нешто у њеном држању као да му наговештава да она баш то мисли. То га испрва расхлади и он готово претрну.

Па ипак, помислио је тада тужно у себи, ако Хортенза жели ту бунду, она ће засигурно наћи неког ко ће јој је купити — оног младог Тома Кирија, на пример, кога је малочас помињала. И, на жалост, она је управо таква девојка. Ако он не буде могао да јој је купи, неко други ће моћи, и она ће га презрети зато што не може да чини за њу такве ствари.

На његово велико запрепашћење и незадовољство, она узвикну, „Ох, шта не бих дала за такву бунду!“ У том тренутку она није намеравала да се изрази тако нагло, јер је желела да тактично саопшти Клајду мисао која јој је лежала најдубље у души.

Клајд, иако неискусан и нимало проницљив, ипак је био у стању да схвати значење њених речи. То значи — то значи — за тренутак није био сасвим вољан да јасно каже самом себи шта то значи. А сад — сад — кад би само знао цену те бунде! Осећао је да она смишља неки сигуран начин да дође до ње. А опет, како да он то изведе? Како? Кад би само могао да удеси да јој купи ту бунду — кад би само могао да јој обећа да ће јој је купити до извесног датума, рецимо, ако није прескупа, шта онда? Има ли он храбрости да јој наговести вечерас, или сутра, рецимо, пошто дозна цену бунде, да ће јој, ако она буде хтела — у том случају — у том случају, ето, купити бунду или ма шта друго што стварно жели. Само мора бити сигуран да га она неће направити будалом, као што је то већ чинила у мањим стварима. Не би пристао да јој набави бунду а да онда не добије ништа за то — никад!

Док је размишљао о томе, трептао је и дрхтао поред ње. А она је, стојећи ту и гледајући бунду, мислила: ако он сад не буде имао толико памети да јој купи ту ствар и да схвати шта она мисли — како она намерава да му плати за то — е па онда, ово је крај. Нека он не мисли да ће она да траћи

своје време с ким било — с човеком који не може или неће ни толико да учини за њу. Никад.

Наставили су пут према „Гаспију“. И за све време вечере она је говорила о мало чему другом сем о тој бунди — како је лепа, како би јој дивно стајала.

„Веруј ми“, пркосно рече она у једном тренутку, осећајући да је Клајд у том часу можда још несигуран у своју моћ да јој купи бунду, „наћи ћу неки начин да дођем до ње. Мислим да би ми је можда Рубинштајнова радња дала на отплату, ако бих отишла и поразговарала са Рубинштајном о томе и положила одмах довољну своту. Једна девојка из наше радње купила је једном бунду на тај начин“, лагала је брзо, надајући се да ће тако навести Клајда да јој помогне. Али је Клајд, уплашен од тако претераног издатка, оклевао да каже тачно шта мисли. Није имао ни појма о томе колико једна таква ствар стаје — можда две, а чак и три стотине долара — а он се плашио да се обавезе на нешто што доцније можда неће бити у стању да испуни.

„Не знаш колико би тражили за ту бунду, је ли?“ упита он нервозно, мислећи у исто време о томе да ако јој сада учини овакав скуп поклон без икаквог јемства с њене стране, с каквим правом он може очекивати да ће од ње добити заузврат ма шта више доли оно што је увек добивао од ње? Знао је како га је улагивањем намамљивала да јој купује разне ствари, а после му није дозвољавала ни да је пољуби. На помисао да она канда сматра да може да се игра с њим како хоће, поцрвенео је мало и ускипео је у себи од негодовала. А ипак, сетио се сада, малопре је казала да би учинила све за оног ко би јој купио ту бунду — или тако нешто.

«Не-не», оклевала је она испрва, неодлучна за тренутак да ли да каже тачну цену или нешто већу, јер ако затражи бунду на отплату, Рубинштајн ће можда тражити више. А опет, ако каже много више, Клајд јој можда неће хтети помоћи. „Али знам да не би коштала више од сто двадесет и пет долара. Више од тога не бих платила за њу.“

Клајд уздахну од олакшања. Ипак то није две или три стотине. Сад је почео да мисли: ако би она удесила да се положи одмах само извесна разложна свота — рецимо, педесет или шездесет долара — он би онда можда успео да исплати све у року идућих две или три недеље. Али ако буду тражени одједном свих сто двадесет и пет долара, Хортенза ће морати да причека, а и он ће морати да зна — то сасвим одређено — да ли ће бити награђен за то.

„То је добра мисао, Хортенза“, узвикну он, али не показујући ничим зашто му се она толико допала. „Зашто не учиниш то? Зашто прво не питаш колико траже за бунду, и колико траже да се положи одмах? Можда бих ти могао помоћи.“

„Ох, зар то не би било заиста дивно!“ Хортенза запљеска рукама. „Ох, хоћеш ли? Ох, зар то није сјајно? Сад знам да могу имати ту бунду. Знам да ће ми је дати, ако будем говорила с њима како треба.“

Она је, као што је Клајд видео и са страхом очекивао, сасвим заборавила чињеницу да је он тај који омогућава куповину бунде, и сад ће бити баш онако како је и мислио. Чињеница да он плаћа за њу узмеће се као нешто што се разуме само по себи.

Али тренутак доцније, приметивши његово мрачно лице, она додаде, „Ох, ти си најслађи и најмилији човек зато што хоћеш да ми помогнеш. Можеш бити сигуран да ја то нећу заборавити. Само причекај па ћеш видети. Неће ти бити жао. Само причекај.“ Њене очи су се преливале веселошћу, па чак и великодушношћу према њему.

Он је можда лакомислен и млад, али није шкрт, и она ће га наградити, одлучила је сад. Чим добије бунду, што мора бити кроз недељу или две најдоцније, она ће бити врло љубазна према њему — учиниће нешто за њега. И да би нагласила своје властите мисли и саопштила му шта мисли пустила је да јој очи омекшају, засузе, и да га гледају са пуно обећања — мало романтично глумљење које њему одузе снагу и узнемири га. Обиле њене милоште чак га је мало и уплатило, јер је наговештавало, уображавао је, немирну животну снагу која можда неће бити равна његовој. Сад се осећао помало слаб пред њом — помало страшљив — пред оним што је замишљао да би њена права љубав могла да значи.

Ипак је сад изјавио да ако капут не стаје више од сто двадесет и пет долара, и ако се та свота подели на уплату од двадесет и пет долара и две накнадне отплате од по педесет долара, он ће моћи да јој то учини. А она је са своје стране одговорила да ће одмах сутра да се распита о томе. Можда ће г. Рубинштајн пристати да јој да бунду одмах по исплати двадесет и пет долара; а ако не, онда крајем друге недеље, кад ће готово све бити исплаћено.

А онда је, у истинској захвалности према Клајду, излазећи из ресторана и предући као мачка, шапнула му да она никад неће то заборавити и да ће он видети — и да ће бунду први пут обући за њега. Ако он не буде тада радио, моћи ће да оду негде на вечеру. У противном, онда ће је сигурно обући кад пођу на онај излет аутомобилом који је он, или тачније Хегланд, предложио за идућу недељу, али који би се могао и одложити.

Предложила му је да оду у извесну дворану за играње, и тамо се за време играња приписала уз њега на значајан начин, а после је наговестила такво расположење да се Клајд помало узбудио и подрхтавао.

Најзад је отишао кући, сањарећи о минулом дану, спокојно уверен да неће имати муке да

скупи прву отплату, па чак и кад би износила свих педесет долара. Јер је сада, подстакнут тим обећањем, намеравао да узајми двадесет и пет долара од Ратерера или од Хегланда, и да врати после пошто капут буде исплаћен.

Али, ах, лепа Хортенза! Њена чар, то огромно, неодољиво, заносно блаженство. И кад само помисли да ће она најзад, и то ускоро, бити његова! Ово је заиста она грађа од које се снови граде — невероватно постаје стварно.

ГЛАВА XVI

Верна свом обећању, Хортенза је сутрадан дошла г. Рубинштајну, и, уз сва лукавства своје природе, и много прећуткивања, изложила је карактер недоумице пред којом се нашла. Да ли би икако могла да добије бунду за сто петнаест долара, и то на отплату са подужим роком? Г. Рубинштајн одмах одмахну главом у знак озбиљног одрицања. Ово није радња која продаје на отплату. Кад би хтео да тргује на тај начин, могао би тражити две стотине за бунду, и без муке их добити.

„Али могла бих положити и свих педесет долара кад узмем бунду“, образложила је Хортенза.

„Добро, а ко ће да јамчи да ћу добити осталих шездесет и пет, и кад?“

„Идуће недеље двадесет и пет, па онда друге недеље двадесет и пет; и треће недеље петнаест.“

„Наравно. Али замислимо да вас сутрадан пошто узмете бунду прегазе аутомобил и убије. Шта онда? Како бих ја добио свој новац?“

Ту је сад чвор. И она стварно нема начина да докаже да би ико платно ту бунду. А пре тога морало би се проћи кроз све оне неугодности око прављења уговора и тражења неке заиста одговорне личности — неког банкара, рецимо — да га потпише. Не, не, ово није радња која продаје на отплату. Ова радња продаје само за готово. Зато јој се бунда и нуди за сто и петнаест долара, али ни долара мање. Ни једног долара.

Г. Рубинштајн је уздахнуо и говорио даље. Најзад га Хортенза упита да ли би јој дао бунду — да је однесе кући - ако би му могла дати одмах у готову седамдесет и пет долара, а да осталих четрдесет исплати кроз недељу дана?

„Али недеља дана — недеља — шта је то недеља дана?“ образлагао је г. Рубинштајн.

„Ако можете да ми донесете седамдесет и пет долара идуће недеље или сутра, и још четрдесет после недељу или десет дана, зашто не причекати ту недељу дана и донети ми свих сто и петнаест долара? Онда је бунда ваша и нема шта да бринемо. Оставите бунду овде. Навратите сутра и положите ми двадесет и пет или тридесет долара капаре, па ћу извадити капут из излога и закључати га за вас. Онда га нико неће моћи чак ни видети. Кроз недељу или две донесите ми остатак. И капут је ваш.“ Г. Рубинштајн је објашњавао поступак као да је то нека тешко схватљива ствар.

Али образложење, једном изложено, било је довољно јако. Оно је Хортензи оставило мало шта за оспоравање. У исто време, оно је мало потиштило њен дух. Кад само помисли да не може одмах да узме бунду. Међутим, кад је изишла из радње, њена снага опет оживе. Јер, на крају крајева, одређено време ускоро ће проћи, и, ако Клајд брзо изврши свој део споразума, бунда ће бити њена. Сада је најважније да добије од њега двадесет и пет или тридесет долара да би учврстила тај дивни споразум. Само је сада, зато што је осећала да јој уз бунду треба и нов шешир одлучила да каже да она стаје сто двадесет и пет долара уместо сто петнаест.

Кад је овај закључак изнесен пред Клајда, он је у њему видео врло паметно решење — кад се све узме у обзир — право олакшање после забринутости која га беше обузела после његовог последњег разговора са Хортензом. Јер он и тако још није знао како да скупи више од тридесет и пет долара те прве недеље. Идуће недеље биће нешто лакше, јер је намеравао, ако буде могао, да узајми од Ратерера двадесет или двадесет и пет долара, што би, са двадесет или двадесет и пет долара добивених од напојница, било сасвим довољно за другу отплату. Треће недеље мислио је да узајми бар десет или петнаест долара од Хегланда — можда и више — а ако то не буде довољно, и да заложити свој часовник за петнаест долара, часовник који је купио пре неколико месеци. Толико најмање треба да добије за њега; платно га је педесет.

Али, помислио је тада, ту је Еста у својој бедној соби, у очекивању најнесрећнијег исхода свога јединог романа. Како ће ге они извући, питао се, иако је стварно страховао да не буде увучен у финансијски проблем који су представљали како Еста тако и цела породица. Његов отац није сада — а никад није ни био — ма од какве стварне финансијске помоћи. А сад, ако тај проблем због тога буде пребачен на њега, како ће испливати? Зашто отац мора вечито да торбари са часовницима и простиркама, и да проповеда по улицама? Зашто мајка и отац не могу да напусте тај мисијски рад?

Али, знао је, излаза из тога стања није било без његове помоћи. Доказ за ово дошао је крајем друге седмице после његовог споразума са Хортензом; тада му је, кад је имао педесет долара у џепу које је намеравао да преда Хортензи у недељу, мајка, погледавши у спаваћу собу у којој се облачи, рекла, „Хтела бих да разговарам с тобом један минут Клајде, пре него што изађеш.“ Приметио је да је

била врло озбиљна кад је то рекла, стварно, већ неколика дана осећао је да њу мори нека брига. У исто време, зато што су извори његових прихода били тако рећи заложени, њега никако није остављала мисао да неће моћи да учини ништа. Или, ако би и учинио, то би значило губитак Хортензе. А на то се није усуђивао.

И опет, какво би разумно извињење могао дати мајци што неће да јој мало помогне, нарочито с обзиром на одело које носи и начин на који одлази којекуда, изговарајући се увек послом, мада је вероватно тиме није обмањивао онолико колико је мислио. Додуше, тек пре два месеца био се обавезао да ће јој у току пет недеља давати десет долара недељно више, па је тако и учинио. Али то је њој вероватно само доказало да је он у стању да даје тај вишак, мада је у то време покушао да јој објасни да ће због тога морати да скомрачи. А ипак, ма колико се колебао да јој помогне, није могао то да учини, јер се жеља за Хортензом била испречила непосредно пред њим.

После извесног времена отишао је у заједничку собу, и, као обично, мајка га је повела једној клупи у мисији невеселој и хладној тих дана.

„Нисам мислила да ћу морати да говорим с тобом о овоме, Клајде, али не видим другог излаза. Немам никога на кога да се ослоним сем на тебе, сад кад постајеш човек. Али мораш ми обећати да нећеш рећи никоме од осталих — ни Франку, ни Јулији, ни оцу. Нећу да они знају. Ето, Еста се вратила овамо у Канзас-Сити, и у невољи је, и ја просто не знам како да јој помогнем. Имам тако мало новаца на располагању, а твој отац није ми више од неке велике помоћи.”

Уморно и замишљено прешла је руком преко чела, и Клајд је знао шта долази. Прва му је мисао била да се претвара да не зна да је Еста у граду, јер се већ ионако претвара тако дуго. Али сад, одједном, пред мајчином исповести и потребом да се претвара да је изненађен, ако хоће да и даље одржава обману, он рече, „Да, знам.”

„Ти знаш?” упита мајка, изненађена.

„Да, знам”, понови Клајд. „Видео сам те кад си улазила у ону кућу у улици Бодри, једно јутро кад сам пролазио онуда”, рече он довољно мирно. „А после сам видео и Есту како гледа кроз прозор. Па сам ушао кад си ти отишла.

„Колико има отада?” упита она, више да добије у времену него због ма чега другог.

„Ох, мислим око пет или шест недеља. Ишао сам да је посетим два три пута отада, само ни Еста није хтела да о томе ишта говори.”

„Ц! Ц! Ц!” зацокта г-ђа Грифитс. „Онда знаш у чему је невоља.”

„Да”, одговори Клајд.

„Па, шта ће бити — биће”, рече она, помирена са судбином. „Ниси ништа рекао Франку или Јулији, је ли?”

„Нисам”, одговори Клајд замишљено, мислећи како ли је потпун неуспех његове мајке да ствар одржи у тајности. Није она способна да икога превари, па ни отац. Сматрао је себе далеко, далеко лукавијим.

„Па и не смеш”, опомену га мајка озбиљно. „Мислим да је за њих боље да не знају. Довољно је зла и овако”, додаде она, искрививши уста у грчу, док је Клајд мислио на себе и Хортензу.

„И кад човек помисли”, додаде она после једног тренутка, а очи јој се испунише тужном, сивом маглом, „какво је зло нанела и себи и нама. Кад ионако толико оскудевамо. И то после свих поука које је добила — и васпитања. „Пут грешника —’.”

Затресла је главом, склопила своје крупне шаке и чврсто их стезала, док је Клајд зурio, размишљајући о положају у којем су и о свему што он може значити за њега.

Седела је ту, сасвим утучена и збуњена својом чудном улогом у свему томе. Стварно, она је обмањивала као и сваки други. И ево, ту је Клајд, сада, потпуно обавештен о њеним лажима и довијању, а она изгледа глупа и неискрена. Али зар није она покушавала да спасе од свега тога — њега и остале? Он је сад довољно стар да то разуме. А ипак је почела да му објашњава зашто је то радила, и да му говори како јој страшно све то изгледа. У исто време, објаснила му је такође, сада је, у вези с тим, принуђена да се обрати њему за помоћ.

«Еста ће сада бити врло болесна”, настави она изненадно и круто, јер изгледа да није могла, или бар није хтела да гледа Клајда док је то говорила, а ипак је била решена да буде искрена колико год је то могуће. „Требаће јој лекар сасвим ускоро, и неко ко ће бити с њом све време кад ја не будем тамо. Морам набавити новаца однекуд — бар педесет долара. Ти ми не би могао набавити толико на неки начин, од неког од твојих младих пријатеља, је ли, само као зајам, на неколико недеља? Знаш, ти би то могао брзо вратити ако би хтео. Не би морао ништа да ми дајеш за собу док то не исплатиш.”

Гледала је Клајда тако упорно, тако молећиво, да се он осетио сасвим потресен снагом и уверљивошћу њене молбе. И пре него што је могао додати ишта узнемиреној тами која је сенчила њено лице, она рече, „Онај други новац био је за њу, знаш, да би могла да се врати овамо пошто ју је њен — њен” — оклевала је коју реч да употреби, али је најзад додала — „муж оставио тамо у Питсбургу. Замишљам да ти је причала о томе.”

„Да, причала ми је”, одговори Клајд тешко и тужно. Јер ипак, Естин је положај очевидно критичан, а он се раније није ни потрудио да размисли о томе.

„Ах, мама“, узвикну он, а помисао на педесет долара у његовом џепу и на сврху којој су намењени много га је мучила — баш тачно она свота коју његова мајка тражи. „Не знам да ли бих могао да ти помогнем или не. Не познајем тамо ни једног младића довољно добро да бих могао да затражим тако што. А и они не зарађују ништа више од мене. Могао бих узјамити нешто мало, али то не би изгледало нимало лепо.“ Грло му се стегло и гутао је пљувачку, јер му није било лако лагати мајку на такав начин. Стварно, никад није био у прилици да лаже поводом нечега што је тако мучно и то тако бестидно. Јер ето, у џепу има сада педесет долара, Хортенза је на једној страни а његова мајка и сестра на другој, и тај новац би решио мајчин проблем исто тако потпуно као и Хортензин, а уз то и часније. Како је ужасно не помоћи њој. Заиста, како би могао да је одбије? Немирно је гризао усне и прешао руком преко чела, јер му је од нервозе избио зној по лицу. Осећао се измучен и низак и неспособан.

„А сада, је ли, немаш нимало свог новца који би ми могао дати?“ Мајка га је готово молила, јер је за неколико ствари у вези с Естиним стањем новац био прешно потребан, а она га је имала тако мало.

„Не, немам, мама“, рече он, погледавши за тренутак постиђено у мајку а затим у страну, и да она и сама није била толико распамећена, приметила би лаж на његовом лицу. А овако, осетио је бол помешаног сажалења и презирања самог себе, заснованих на тузи коју је осећао према својој мајци. Није могао ни помислити да изгуби Хортензу. Он је мора имати. А ипак, његова мајка изгледа тако осамљена и тако беспомоћна. То је бесрамно. Низак је он, стварно подао. Зар можда не би могао доцније бити кажњен због овога?

Покушао је да смисли неки други начин — неки начин да нађе нешто мало новаца преко тих педесет долара, да би јој помогао. Само да има мало више времена — још неколико недеља. Само да Хортенза није баш сада дошла на ту мисао о капуту.

„Рећи ћу ти шта бих могао да урадим“, продужи он, сасвим бесмислено и глупо, док је мајка давала себи одушка беспомоћним «Ц! Ц! Ц!» „Да ли би ти пет долара било од какве користи?“

„Па, и то би било бар нешто“, одговори она. „Моћи ћу да их употребим.“

„Па, толико ти могу дати“, рече он, мислећи да их надокнади из напојница идуће недеље и надајући се бољој срећи у току те недеље. „И видећу шта могу да учиним идуће седмице. Можда ћу ти онда моћи дати десет долара. Не могу рећи засигурно. Морао сам да узјамим један део оног новца што сам ти дао, па нисам ни то још све вратио, а ако сада покушам да узјамим још, они ће мислити — па, знаш како је то.“

Мајка уздахну, мислећи како је то бедно што мора до те мере да искоришћује свог јединца сина. И то баш онда кад он покушава да крене у живот. Шта ће он мислити о свему томе у доцнијим годинама? Шта ће мислити о њој — о Ести — о породици? Јер упркос свом његовом стремљењу и храбрости и жељи да ради и да се пробиве, Клајд је њој одувек изгледао као дечак не исувише снажан телесно нити отпоран морално и духовно. Уколико се тицало његових живаца и осећања, понекад је изгледало да више личи на свог оца неголи на њу. И махом га је било лако узбудити — изазвати га да покаже напрегнутост и упињање — као да није нарочито способан ни за једно ни за друго. А због Есте и свог мужа и њиховог заједничког несрећног живота, баш она је гомилала већи део тог терета на њега.

„Па, ако не можеш, не можеш“, рече она. „Морам покушати да смислим неки други излаз.“ Али у том тренутку није видела никакав излаз.

ГЛАВА XVII

У вези са аутомобилским излетом који је за следећу недељу предложио и удесио Хегланд са својим пријатељем шофером, објављена је промена плана. Аутомобил — скупоцени пакард, ништа мање — није се могао добавити у тај дан, већ се морао искористити првог четвртка или петка или никако. Јер, као што је раније било објашњено свима али не придржавајући се сасвим строго истине, аутомобил је припадао неком г. Кимбарку, остаријем и врло богатом човеку, који је у то време путовао по Азији. Такође није било истина да је тај младић г. Кимбарков шофер, но је у ствари био лола и небригиша, син Спарсера, надзорника једног од г. Кимбаркових сточних мајура. Тај син, рад да се представља као нешто више од сина надзорника мајура, и као повремено чувар, а имајући приступ аутомобилима, одлучио је да узме најбољи и да се провоза у њему.

Хегланд му је предложио да он и његови хотелски другови учествују с њим у неком занимљивом излету. Али пошто је општи позив већ био упућен, стигла је вест да ће се г. Кимбарк вероватно вратити кроз неколико недеља. Због тога је Вилард Спарсер одмах одлучио да би најбоље било не употребљавати више тај аутомобил, јер изненадним доласком г. Кимбарка могао би га можда неочекивано ухватити на делу. Кад је ту потешкоћу изложио Хегланду, који је једва чекао да пођу на излет, овај је с презирањем одбио ту мисао. Зашто да не искористе аутомобил бар још једанпут? Он је заинтересовао за то све своје другове, па му је сад непријатно да их разочара. Било је утврђено да се излет изведе у идући петак, између дванаест и шест часова увече. А пошто је Хортенза променила своје планове, одлучила је да пође с Клајдом, који је, наравно, био позван.

Али као што је Хегланд објаснио Ратереру и Хигбију, пошто он узима аутомобил без сопствениковог одобрења, то ће морати да се састану мало подаље — мушкарци у једној мирној улици близу Седамнаесте и Вест-Проспекта, а отуда ће отићи на неко подесније место да се састану са девојкама, наиме, код Двадесете и Вашингтонове улице. Одатле ће пуним гасом на север преко Парквеја и Ханибаловог моста, па на исток у Харлем, Северни Канзас-Сити, Минавил, и тако кроз Либерти и Мосбеј на Екселсиор Изворе. Главна им је мета била једна мала гостионица — Вигвам — миљу или две с ове стране Екселсиор Извора, отворена преко целе године. Она је заиста била и ресторан и дворана за играње и хотел, све уједно. Грамофон и аутоматски клавир замењивали су музику. Излетничке трупе нису биле ретке, а Хегланд и Хигби, који су одлазили тамо више пута, сматрали су гостионицу првокласном. Храна је била добра, а пут одличан. Одмах испод ње текла је речица у којој се бар лети могло веслати и пецати. Зими су се неки клизали над је било леда. Додуше, у то доба — јануар — пут је био тешко затрпан снегом, али се преко њега лако прелазило. Недалеко од Екселсиора налазило се језерце, такође залеђено у то доба године, и, по Хегландовом мишљењу, који је увек имао бујну машту и предузимљив дух, могли би отићи тамо и клизати се.

„Слушајте само ко говори о клизању на оваквом излету!“ примети Ратерер прилично цинички, јер по његовом мишљењу то није била прилика ни за какве споредне атлетске вежбе, већ искључиво за удварање и љубакаље.

„Ох, до ђавола, зар човек не може ни да се нашали а да му се зато не смеју?“ одговори творац идеје о клизању.

Осим Спарсера, Клајд је био једини који је иоле осећао грижу савести у вези са свим тим. Јер њега је од самог почетка узнемиравала и готово љутила чињеница да аутомобил који ће употребити не припада Спарсеру већ његовом послодавцу. Он није волео да се узима чак и привремено, ма шта што припада неком другом. Могло би се нешто десити. Могли би их ухватити.

„Зар не мислиш да је опасно да се возимо у том аутомобилу?“ упитао је Ратерера неколико дана пре излета, пошто је потпуно схватио откуда тај аутомобил.

„Ох, не знам“, одговорио је Ратерер, који се није много узнемиравао због таквих замисли и планова, јер је био навикнут на њих. „Ја не узимам аутомобил, а ни ти, је л тако? Ако он хоће да га узме, то је његова ствар, зар не? Ако он хоће да пође с њим, поћи ћу. Зашто не бих? Све што ја тражим то је да будем враћен овде на време. То је једина ствар до које ми је стало.“

И Хигби је, пришивши им тога тренутка, изразио сасвим исто мишљење. Али Клајд је остао забринут. Могло би то и не испасти добро; могао би изгубити место због једне такве ствари. Али био је толико очаран помишљу да се вози у таквом лепом аутомобилу, са Хортензом и са свим тим осталим девојкама и младићима, да није могао да се одупре искушењу.

У петак те седмице, одмах после дванаест, учесници излета скупили су се на уговореним местима. Хегланд, Ратерер, Хигби и Клајд на углу Осамнаесте улице и Вест-Проспекта, близу железничке маневарске станице. Мајда Акселрод, Хегландова девојка, Лусил Николас, Ратерерова пријатељица, Тајна Когел, Хигбијева пријатељица и Лора Сајп, девојка коју је Тајна Когел повела да се том приликом упозна са Спарсером, на углу између Двадесете и Вашингтонове улице. Али Хортенза је у последњем тренутку јавила Клајду да мора да оде кући да узме нешто, и зато нека они дођу аутомобилом на угао Четрдесет девете и Џинеси улице, где она станује, те су тако и учинили, али не без гунђања.

Тај дан, пред крај јануара, био је мутан због тмурних облака, нарочито у околини Канзас-Ситија. Чак је покатак претио снегом — што би за њих у аутомобилу био занимљив и сликовит призор. Они су то волели.

«Ох, надам се да ће падати», узвикнула је Тајна Когел, над је неко поменуо ту могућност, а Лусил Николас је додала, „Ох, понекад просто уживам да гледам како пада снег.“ Одвезли су се Вест Блаф улицом, Вашингтоновом и Другом улицом, и најзад преко Ханибаловог моста стигли су у Харлем, а одатле вијугавим друмом, који је водио поред брежуљака и реке, у Рандолф Хаите и Минавил. А затим су дошли Мосбеј и Либерти, до којих је пут био бољи, са изгледом на занимљива мала пољска добра и пуста, снегом покривена јануарска брда.

Клајд, који се у току свих година које је провео у Канзас-Ситију није усуђивао да одлази много даље на запад од Канзас-Ситија, у држави Канзас, нити источније од примитивних и природних шума Своун Парка, нити дуж река Канзас и Мисури даље од Арџентајна на једној страни и Рандолф Хаитса на другој, био је очаран мишљу на путовање које је све то наговештавало — мишљу о далеком путовању. Све је то било толико друкчије од његове уобичајене свакидашњице. И том приликом Хортенза је била склона да буде врло срдачна и љубазна. Она се шћућурила поред њега на седишту, и кад ју је он, видећи да су други већ привукли своје девојке у љубавни загрљај, обгрлио и привукао себи, није се много противила. Напротив, погледала га је и рекла, „Чини ми се да ћу морати да скинем шешир.“ Остали су се насмејали. У њеном брзом, одсечном начину било је покатак нечег забавног. А била се и очешљала друкчије те је изгледала много лепша, па је желела да то и други виде.

„Хоћемо ли моћи тамо да играмо?“ довикну она осталима, не гледајући око себе.

„Како да не“, рече Хигби, који је већ наговорио Тајну Когел да скине шешир и држао је

приљубљену уза се. „Има тамо аутоматски клавир и грамофон. Да сам се сетио, понео бих свој корнет. Умем да свирам „Дикси“ на њему.“

Аутомобил је јурио вратоломном брзином преко снежног белог пута и између белих поља. У ствари, Спарсер је, сматрајући себе вештаком у шофирању као и стварним власником кола у том часу, покушавао да види коликом брзином може да вози по таквом путу.

Тамне контуре шума промицале су десно и лево. Поља су јурила, а околни брежуљци се дизали и спуштали као таласи. Страшило раширених руку, разлепрано на ветру и са нахереним отрцаним цилиндром, стајало је сасвим близу на једном месту. А из његове близине прхнуло је јато врана и одлетело у правду далеке шуме која се лако оцртавала у позадини снежног предела.

На предњем седишту, поред Лоре Сајп, седео је Спарсер и управљао аутомобилом као човек за кога је такав величанствен аутомобил сасвим обична ствар. Њега је стварно више занимала Хортенза, али је ипак, бар засад, сматрао за дужност да указке нешто пажње Лори Сајп. И, да не би изостао иза других у кавалерству, обгрлио је Лору Сајп једном руком, док је другом држао волан, подвиг који је узнемирио Клајда који је још увек сумњао у мудрост узимања аутомобила. Могу се сви поломити при таквој брзој вожњи. Хортензу је само занимала чињеница да је Спарсер очевидно показао да му се она допада, а да он, хтео не хтео, мора да указује извесну пажњу Лори Сајп. И кад га је видела да ју је привукао себи и с висине упитао да ли се много возила аутомобилом по Канзас-Ситију, она се само осмехнула у себи.

Али Ратерер, приметивши тај покрет, ћушну лактом Лусилу Николас, а она ћушну Хигбија, да би му скренула пажњу на љубавни развој напред.

«Јесте ли се удобно сместили, ви тамо напред, је ли, Виларде?» довикну Ратерер срдачно, да би се спријатељио с њим.

„Ја морам рећи да јесам“, одговори Спарсер весело и не осврћући се. „А како је теби, девојчице?“ „Ох, добро ми је“, одговори Сајп.

Али Клајд је непрестано мислио да од свих присутних девојака ниједна није тако лепа као Хортенза — ни близу. Била је одевена у црвено-црну хаљину са одговарајућом загаситоцрвеном шиљатом капицом. А на леви образ, одмах испод малих нарумењених уста, прилепила је малени квадратић црног фластера по узору на лепотицу коју је видела на некој слици. Доиста, пре поласка на излет, била је одлучила да баци у засенак све остале, и сада је јасно осећала да успева у томе. А Клајд се, са своје стране, слагао с њом.

„Ти си овде најлепша“, шапну јој Клајд, грлећи је нежно.

„Ију, мали, што ти умеш да будеш сладак, над хоћеш“, викну она гласно, и остали се насмејаше. А Клајд мало поцрвене.

Око шест миља иза Минавила, аутомобил је стигао на кривину у ували где се налазио сеоски дућан, и ту су Хегланд, Хигби и Ратерер изишли да купе бомбона, цигарета, сладоледа, и пива од ђумбира. После тога је дошао Либерти, а затим су, неколико миља с ове стране Екселсиор Извора, угледали Вигвам, који је био само једна стара двоспратна мајурска кућа, угнежђена поред утрине која се дизала иза ње. Али на једној страни била је дозидана нова и већа једноспратна кућа, која се састојала од трпезарије, дворане за играње, и бара, сакривеног преградом на једном крају. На великом огњишту пламтела је весело ватра. Доле, у ували прекопута, могла се видети река или речица Бентон, сада сва замрзнута.

«Ено ти твоје реке», викну Хигби весело док је помагао Тајни Когел да изиђе из аутомобила, јер је већ био добро загрејан пићем које је успут попио. Сви се зауставише за тренутак да би се дивили потоку који се вијугаво губио у даљини кроз дрвеће. „Хтео сам да дружина понесе клизальке па да идемо тамо доле“, уздахну Хегланд, «али они неће. Па, свеједно сад.“

Тада Лусил Николас, угледавши одсев устрепталог пламена у једном малом прозору гостионице, повика, „Ох, глете, они имају ватру.“

Паркирали су аутомобил, и сви су у гомили ушли у крчму, а Хигби је одмах пришао великом, бучном, трештавом, лименом аутомату, брзо је убацио никлени новчић у њега, и пустио га је да свира. А Хегланд, да не би изостао за њим, а и шале ради, отрчао је грамофону који је стајао у једном углу и ставио је плочу „Сиви медвед“, коју је ту нашао.

На прве звуке те арије, коју су сви знали, Тајна Когел узвикну, «Ох, хајте сви да одиграмо ово, хоћете ли? Зар не би могао да зауставиш ону тамо крнтију?» додаде она.

„Како да не, али пошто одсвира“, објасни Ратерер, смејући се. „Једини начин да се та крнтија заустави јесте не кљукати је никлићима.“

Уто је ушао келнер, и Хигби узме да пита шта ко жели.

А у међувремену.. да би показала своје дражи, Хортенза је изишла на средину дворане и почела да подражава сивом медведу кад иде на задњим ногама. Она је то чинила доста вешто и сасвим љупко, те Спарсер, видећи је саму на средини пода и жељан да је заинтересује за себе, ишао је за њом и покушавао да подражава њене покрете. Видећи да је он вешт у томе, а жељна играња, она се најзад остави подражавања, пружи му руке и заигра с њим по соби врло живо. Клајд, који ни издалека није био тако добар играч, одједном постаде љубоморан — болно љубоморан. Жудећи за

њом, њему је изгледало неправедно што га је она напустила тако рано — већ у самом почетку. А она, заинтересована Спарсером, који је изгледао много више светски човек, није уопште обраћала пажњу на Клајда, већ је продужила да игра са својим новим робом, чија се ритмична вештина дивно подударала с њеном. На то су остали, да не би били ван игре, одмах изабрали девојке, и Хегланд је заиграо са Мајдом, Ратерер са Лусилом, и Хигби са Тајном Когел. Тако је Лора Сајп остала Клајду, а он није много марио за њу. Она није била баш тако савршена као што би се могло пожелети — пуначка девојка подбула лица и непривлачних појудних плавих очију — а пошто Клајд није био особито вешт играч, играли су само обични уанстеп док су остали поклецивали, клатили се и вртели.

Клајду се готово смучило од гнева кад је приметно да Спарсер, који је још увек играо са Хортензом, сад њу већ држи припијену уза се и гледа јој право у очи. А она му то дозвољава. Осетио је због тога као да има комад олова у желуцу. Је ли могућно да она почиње да воли тог младог никоговића који има онај аутомобил? А обећала му је да ће сада волети њега. На то га обузе мисао да је она нестална — да је вероватно сасвим равнодушна према њему. Хтео је да учини нешто — да заустави играње и отме је од Спарсера — али се није могло ништа док се плоча не заврши.

Уто, управо пред крај плоче, келнер донесе на послужавнику пиво од ђумбира и сендвиче, и стави коктеле, све то на три мала састављена стола. Сви су сем Спарсера и Хортензе престали са играњем и пошли столовима — ту чињеницу Клајд је брзо опазио. Она је кокета без срца! Она стварно не мари за њега. И то пошто га је сасвим недавно уверавала у своју наклоност — и навела да јој помогне око набавке оне бунде. Нека иде она до ђавола! Показаће он њој. И он је још чека! Зар то није врхунац! Најзад, видећи да се остали скупљају око столова поред ватре, Хортенза и Спарсер престадоше да играју и приђоше. Клајд је био блед и тмуран. Стајао је по страни, на изглед равнодушан. А Лора Сајп, која је већ била приметила његов бес и схватила разлог, сада га је оставила и придружила се Тајни Когел којој је објаснила зашто је он тако љут.

Кад је приметила његову натмуреност, Хортенза му је пришла, поигравајући по такту „Сивог медведа“.

„Ах, зар није било дивно?“ рече она. „Ах, просто уживам да играм уз такву музику!“

„Наравне, за тебе је дивно“, одговори Клајд, горећи од зависти и разочарења.

„Па шта је теби?“ упита она, тихим и готово увређеним гласом, претварајући се да не схвата, иако је знала сасвим добро зашто је он љут. „Нећеш ваљда да кажеш да си бесан зато што сам играла прво с њим, је ли? Ох, како је то глупо! Зашто ми онда ниси пришао и играо са мном? Нисам могла одбити да играм с човеком кад је био баш тамо, је ли?“

„Ох, не, дабоме, ниси могла“, одговори Клајд заједљиво, тихим, узбуђеним гласом, јер и он, као и Хортенза, није желео да их остали чују. „Али ниси морала да се сва припијаш уз њега и да му чежњиво пиљиш у очи, је ли?“ Сав је пламтео. „Немој да кажеш да ниси то чинила, јер ја сам те видео.“

На то га она чудно погледа, схватајући не само оштрину његовог прекора, већ и то да је ово први пут да он показује толику смелост према њој. Мора бити да се почео осећати исувише сигуран у погледу њихових односа. Указивала му је превише пажње. У исто време схватила је да сад није време да му покаже да не мари за њега онолико колико га је била уверила, јер јој је потребна бунда, о чему су се већ били споразумели.

„Ох, па то прелази сваку границу“, одговори она љутито, али више зато што ју је љутила чињеница да је његова отпужба истинита него због ма чега другог. „Баш си ти неко гунђало. Па шта ја могу, ако си та наумио да будеш толико љубоморан! Нисам учинила ништа, само сам мало играла с њим. Нисам мислила да ћеш се зато љутити.“ Учинио је покрет као да хоће да се удаљи од њега, али схвативши да између њих постоји споразум, и да мора да га одобровољи ако жели да се ствар настави, она га повуче за ревер капута и поведе ван домашаја слуха осталих, који су већ посматрали и ослушкивали, и рече:

„Сад, слушај, ти. Немој да будеш такав. Нисам мислила ништа рђаво оним што сам учинила. Чисти ми, нисам.“

Стварно, сви данас тако играју. И нико при том не мисли ништа зло. Зар нећеш да будем према теби добра, као што сам ти обећала, или хоћеш?“

Сад му се загледала мило, заводљиво и срачунато право у очи, као да је он једини од свих присутних кога она заиста воли. И намерно, и с циљем, страсно је напућила уста — она је то умела — и мицала је уснама као да жели да га пољуби — уста која су га доводила до лудила.

„Добро“, рече он, гледајући у њу немоћно и попустљиво. „Можда сам ја будала, али добро сам видео шта си радила. Ти знаш да сам ја луд за тобом, Хортенза — просто сам махнит! Не могу друкчије. Понекад пожелим да могу. Волео бих да нисам толика будала.“ И погледао је у њу и био је жалостан. А она, схватајући своју моћ над њим, и како је лако окренути га, одговори, „Ох, ти — није тако. Ако будеш добар, пољубићу те мало доцније, кад остали не буду гледали.“ У исто време била је свесна чињенице да Спарсер мотри на њу. А такође и да она њега силно привлачи, и да га воли више него икога од оних с којима се у последње време упознала.

ГЛАВА XVIII

Врхунац поподнева, међутим, достигнут је кад је, после неколико игара и чаша, Хегланд погледавши кроз прозор, опет скренуо пажњу свих на малу речницу и њене могућности, и изненада узвикнуо, „Шта фали оном леду доле? Погледајте како је лед диван. Чикам свакога ко сме да сиђе доле на клизање.“

Сви су појурили измешани — Ратерер и Тајна Когел, држећи се за руке, Спарсер и Лусил Николас, који су малопре играли, Хигби и Лора Сајп, која се овоме довољно свиђала промене ради, и Клајд и Хортенза. Али једном на леду, који је био само један узан поток који је кривудао између честара безлисног дрвећа а са којег је ветар местимично очистио снег, друштво је личило на младе сатире и нимфе из старих времена. Трчали су тамо-амо, клизали се и поводили — Хигби, Лусил и Мајда одмах су пали, али су се дигли уз грохотан смех.

Хортенза је, уз Клајдову помоћ у почетку, ситно скакутала. Али ускоро је почела да трчи и да се клиза, вриштећи у тобожњем страху. И сад је не само Спарсер већ и Хигби, и то упркос Клајду, почео да облеће око Хортензе.

Они су се клизали са њом, трчали су за њом и тобож покушавали да јој подметну ногу, а онда су је хватали кад би посрнула. А Спарсер ју је узео за руку и одвукао је, на изглед против њене воље и других, далеко уз поток, чак иза једне окуке где их нису могли видети. Решен да више не мотри на њу и не показује своју љубомору, Клајд је остао по страни. Али није могао а да не осети да ће Спарсер можда искористити прилику да јој закаже састанак, па чак и да је пољуби. Она је у стању да му то и дозволи, чак и кад би се претварала да га не жели. Трпео је љуте муке.

Упркос самом себи, почео је да гори од немоћног бола - зажелио је да може да их вида. Али пошто је Хегланд позвао све да се ухвате за руке и направе „змију“, Клајд је узео руку Лусиле Николас, која је држала Хегландову, а другу руку дао је Мајди Акселрод, која је опет своју слободну руку дала Ратереру. Хигби и Лора Сајп таман су хтели да образују „реп“, кад се Спарсер и Хортенза вратише клизајући се — а он ју је држао за руку. И њих двоје сад се ухватите на крају. Затим Хегланд и остали потрчаше, заокрећући напред и назад, док сви не попадаше и пустите руке. И, као што је Клајд приметно, Хортенза и Спарсер су се оклизнули при паду и откотрљали заједно до ивице обале где је било снега, лишћа, и граница. Хортензина сукња, усукавши се некако при том, подигла се до изнад колена. Али уместо да покаже збуњеност, као што је Клајд помислио и зажелио, она је седела неколико тренутака без икаквог стида, па чак се и весело смејала — и Спарсер се смејао заједно с њом, држећи је још увек за руку. Лора Сајп пала је тако да је оборила и Хигбија, који је пао преко ње; и они су лежали смејући се, иако су, по Клајдовом мишљењу, били у врло незгодном положају. Опазио је такође да је и сукња Лоре Сајп била задигнута преко колена, а Спарсер, који је сада седео усправно, показивао је на њене лепе ноге и гласно се смејао. И сви остали смејали су се грохотом и вриштали.

„До ђавола!“ помисли Клајд. „Зашто тај човек, сто му мука, мора да је стално поред ње? Зашто није довео своју девојку, ако жели да се проводи? С каквим правом они иду тамо где нико не може да их види? Па још она мисли да ја верујем да све то нема никаквог значаја. Са мном се никад не смеје тако весело. Шта она сматра да сам ја, кад мисли да може тако да ми замазује очи?“ Гледао је мргодно један тренутак, али упркос његових мисли „змија“ је опет ускоро била образована, и Лусил Николас је и овога пута држала његову руку. Спарсер и Хортенза опет су били на крају Али је Хегланд, несвестан Клајдовога нерасположења и мислећи само на игру, довикнуо, „Боље пустите да неко други буде реп, је л те?“ Осећајући да је то право, Ратерер и Мајда Акселрод и Клајд и Лусил Николас отошли су доле, а Хигби и Лора Сајп и Хортенза и Спарсер горе. Само, приметно је Клајд, Хортенза је још увек држала Спарсера за руку, али се помакла до њега и узела и њега за руку, тако да јој је он био с десне стране, а Спарсер с леве и држао је чврсто за руку, што је Клајда доводило до беснила. Зашто се он не држи Лоре Сајп, девојке која је доведена овамо због њега? А Хортенза га још и подстиче.

Био је врло тужан, и тако љут и огорчен да је једва могао да учествује у тој игри. Хтео је да престане и да се посвађа са Спарсером. Али је Хегланд био тако брз и ревностан да су се залетели пре него што је могао и почета да своју мисао приводи у дело.

Затим, ма колико да се трудно да одржи равнотежу, он и Лусил и Ратерер и Мајда Акселрод били су одбачени наниже и вртели су се по леду као чигре. А Хортенза, пустивши га у правом тренутку, очито је хотимице изабрала да се ухвати за Спарсера. Склупчан с осталима, Клајд је полетео с њима четрдесет стопа преко глатког, зеленог леда и попадали су једни преко других на снежну обалу. На крају је видео да Лусил Николас лежи преко његовог колена, лицем окренута према земљи, у тако смешном положају да је морао да се насмеје. Мајда Акселрод лежала је на леђима, поред Ратерера, са ногама подигнутим право увис; намерно, помислио је он. Она је била исувише груба и смела за њега. На то су, наравно, настали весела вриска и грохотан смех — тако бучни да су се могли чути на даљину од пола миље. Хегланд, јако подложен хумору у свако доба, пресавијен до колена ударао се по бутинама и урликао. А Спарсер је разјапио своја велика уста и смејао се и

правио гримасе док није постао сав црвен. Исход је био тако заразан да је Клајд за извесно време заборавио на своју љубомуру. И он је гледао и смејао се. Али Клајдово расположење не беше се стварно променило. Он је још увек осећао да она не доступна поштено.

На крају свег тог лудирања Лусил Николас и Тајна Когел беху толико уморне да иступише из игре. И Хортенза такође. Клајд је одмах оставио своју трупу да би се придружио њој. Ратерер је затим отишао с Лусилом. И остали су се разилазили, и Хегланд је одгурао Мајду Акселрод низ поток за једну кривину ван видокруга осталих. Хигби, очито прихватајући тај миг, одвукао је Тајну Когел уз поток, а Ратерер и Лусил, видећи тобож нешто занимљиво, отишли су у честар, смејући се и разговарајући успут. Чак и Спарсер и Лора, препуштени себи, одлутали су некуда, остављајући Клајда и Хортензу саме.

Онда су њих двоје отишли до једног обореног стабла које је лежало паралелно с потоком, и она је села на њ. Али Клајд, патећи од замишљених рана, стајао је ћутећи, а она је, осетивши шта њега мучи, ухватила опасач његова капута и почела да га потезе.

„Ђи, коњићу“, шалила се. „Ђи. Мој коњић мора сад да ме вуче по леду.“

Клајд је погледа мргодно, са срџбом у души, јер његове мисли нису се могле тако лако одвратити од зала које је претрпео.

„Зашто дозвољаваш да тај Спарсер стално скакуће око тебе?“ упита он. „Видео сам кад си малопре отишла с њим уз поток. Шта ти је тамо рекао?“

„Није ми рекао ништа.“

„Ох, не, наравно да није“, рече он цинички и огорчено. „Није те можда ни пољубио.“

„Таман посла“, одговори она одсечно и пркосно, «волела бих да знам шта ти мислиш о мени. Ја не дозвољавам мушкарцима да ме љубе при првом сусрету, паметњаковићу, то треба да знаш. Нисам ни теби дозволила, је ли?“

„Ох, то је додуше истина“, одговори Клајд, „али ме ниси ни волела као што волиш њега.“

„Ох, зар нисам? Па, можда те и нисам волела, али какво право ти имаш да кажеш да волим њега. Хтела бих да знам смем ли ја мало да се забављам а да ти не мотриш на мене све време. Ти ми идеш на живце, ето ти.“ Била је сасвим љута на њега због власничког држања које је он почео да заузима.

Тада Клајд, одбијен и донекле поколебан овим њеним изненадним противнападом, одмах одлучи да је за њега можда најбоље да промени свој став. Она му, уосталом, никад није ни казала да га заиста воли, чак ни у вези са прећутним обећањем које му је дала.

„Ох, па ето“, рече он тмурно после једног тренутка, и не без туге у гласу, „знам једну ствар. Кад бих казао да марим за некога онолико колико ти понеки пут кажеш да мариш за мене, ја не бих флертовао са другима, као што ти то чиниш овде.“

«Ох, не би ли?“

„Не бих.“

„Па ко то флертује, волела бих да знам.“

„Ти.“

„Ја не, и волела бих да одеш и да ме оставиш на миру, ако мораш стално да се свађаш са мном. Зато што сам мало играла с њим тамо у ресторану, то није разлог да кажеш да флертујем. Ох, ти ми идеш на живце, ето ти.“

„Је ли тако?“

„Јесте.“

„Па, онда је можда боље да одем и да ти више не досађујем“, одговори он, пошто искра мајчине храбрости изби у њему.

„Па можда је и боље, ако ти хоћеш тако да мислиш о мени непрестано“, одговори она, ударајући љутито врхом ципеле у лед. Али Клајд је осетио да то не би могао да учини - да исувише жуди за њом — исувише је под њеним утицајем. Он омекша и загледа се узнемирено у њу. А она, сетивши се опет бунде, одлучи да буде пристojна.

„А ниси гледала у његове очи, је ли?“ упита он малодушно, вративши се у мислима на њено играње са Спарсером.

„Кад?“

„Кад си играла с њим.“

„Не, нисам, бар уколико знам. Али рецимо да јесам. Па шта је с тим? То није ништа. За име света, намћорко, зар човек не сме да погледа у чије год очи жели?“

„Онако како си ти гледала у његове? Не, ако тврдиш да волиш неког другог, то је моје мишљење.“ И кожа на Клајдовом челу се диже и спусти, а очни му се капци сузише. Хортенза само нестрпљиво и љутито цокну језиком.

„Ц! Ц! Ц! Ти си заиста немогућ!“

„И малопре тамо на леду“, настави Клајд одлучно али и болно. „Кад си се вратила одозго, уместо да си дошла тамо где сам ја стајао, отишла си с њим на крај змије. Видео сам те. И држали сте се за руке, све време док сте се враћали. А онда, кад си пала, седела си тамо и он те је држао за

руку. Ако то није флертовање, волео бих да знам како ти то зовеш. Шта је то онда? Уверен сам да он мисли да јесте, још како!"

„Ипак, нисам флертовала с њим, и свеједно ми је шта ти кажеш. Али ако баш хоћеш да то тако тумачиш, изволи. Не могу ти забранити. Ти си тако проклето љубоморан да не би дозволио никоме да ишта ради, ето такав си ти. Како се друкчије може играти по леду а да се играчи не држе за руке, то бих волела да знам? Господе боже! А шта да кажемо о теби и оној Лусили Николас? Видела сам је како ти лежи на крилу а ти се смејеш. Ја томе нисам придавала никакву важност. Шта би ти хтео да радим — да дођем овамо и да седим као клада? — да те пратим као сенка? Или да ти пратиш мене? Шта ти уопште мислит да сам ја? Нека глупача?"

Клајд јој зановета, помислила је, а то се њој не свиђа. Мислила је на Спарсеру, који јој се тада стварно више допадао него Клајд. Био је више материјалистичан, мање романтичан, непосреднији.

Он се окренуо, скинуо је капу и суморно се протрљао по глави, а Хортенза је, гледајући га, прво мислила о њему а онда о Спарсеру. Спарсер је мужевнији, није такав плачљивко. Он би је вероватно оставио заувек, и више је не би ни погледао. А ипак, Клајд је, на свој начин, занимљив и користан. Ко би друга урадио за њу оно што је он учинио? И он бар не покушава да је катера да се упусти с њим сада као што су остали учинили и као што је она страховала да ће он можда покушати — пре њеног плана и жеље. Ова свађа је то спречила.

„Сад, слушај", рече она после извесног времена, закључивши да је најбоље да га умири и да ипак није тако тешко управљати њиме. „Хоћемо ли ми да се непрестано свађамо, Клајде? Од какве је то користи? Зашто си тражио да дођем овамо, кад само хоћеш да се свађаш са мном? Не бих дошла да сам могла помислити да ћеш целог дана бити такав."

Она се окрете и поче да удара у лед мајушним врхом своје ципелице, а Клајд, као и увек освојен њеним дражима, загрли је и привуче уза се, узнемајући је да тражи њене груди и притисну своје усне на њене, настојећи да је задржи и милује. Али сада, због своје изненадно пробуђене наклоности према Спарсеру, и делимично због свог садашњег нерасположења према Клајду, она му се оте, узнемирана и незадовољна и собом и њиме. Зашто да му дозволи да је принуђава да ради нешто што не жели, бар не сада, питала се она. Она није била одлучила да данас буде према њему онолико љубазна колико он то буде зажелио. Још не. Бар засад није хтела да он тако поступа с њом, па му неће то ни дозволити, радио он шта му драго. И Клајд, слутећи сад какво је право стање њеног расположења према њему, коракну натраг, али настави да је гледа мргодно и гладно. А она је њега само хладно мотрила.

„Мислио сам да си рекла да ме волиш", рече он, готово у дивљем бесу, осећајући да његови снови о срећном излету тога дана ишчезавају ни у шта.

„Па, волим те кад си добар", одговори она лукаво и заобилазно, смишљајући на који би начин избегла заплете око првобитног обећања које му је дала.

„Да, волиш ме", прогунђа он. „Видим како ме волиш. Ето, овде смо сад, а ти ми не дозвољаваш ни да те дотакнем. Да ми је само знати шта си мислила кад си казала све оно?"

„Па шта сам казала?" дочека га она, само да би добила у времену.

„Као да не знаш."

„Ох, па — али то није имало да буде одмах, је ли? Мислила сам да смо рекли" — она застаде у недоумици.

„Знам шта си рекла", продужи он. „Али видим сад да ме не волиш, и то је све. Какву би то разлику чинило кад би ти заиста марила за мене, да ли ћеш бити добра према мени сад или идуће недеље или оне друге? Богами, човеку дође да помисли да то зависи од тога шта ћу ја учинити за тебе, а не од тога да ли ти мариш за мене." У своме болу био је сасвим жесток и храбар.

„То није тачно!" брецну се она, љутито и огорчено, раздражена истинитошћу његових речи. „Нећу да ми тако говориш. Сад ми баш није ни стало до оне дрљаве бунде, ако хоћеш да знаш. А можеш узети натраг и твој дрљави новац, не треба ми. И одсада остави ме на миру", додаде она. „Добићу све бунде које зажелим и без твоје помоћи." Затим се окрете и оде.

Али Клајд, као и обично, жељан да је одобровољи потрча за њом. „Не иди, Хортенза", молио је он. „Причекај један минут. Нисам мислио тако, части ми, нисам. Луд сам за тобом. Части ми моје. Зар ти то не видиш? Ох, не иди сад. Не дајем ти ја новац да бих добио нешто за њ. Можеш га имати забадава ако хоћеш. За мене нема никог на свету као што си ти, и никад није ни било. Можеш имати тај новац што се мене тиче, и то сав. Не треба ни да ми га враћаш. Али, богами, мислио сам да ме бар мало волиш. Зар нимало не мариш за мене, Хортенза?" Изгледао је потиштен и уплашен, и она се, осетивши своју моћ над њим, мало сажали.

„Наравно да марим", рече она. „Али ипак то не значи да можеш да поступаш са мном тек тако."

Изгледа да ти не разумеш да једна девојка не може да чини све што зажелиш тачно баш у час кад ти то зажелиш."

„Шта управо хоћеш да кажеш тиме?" упита Клајд, не схватајући сасвим њену мисао. „Не разумем те."

„Ох, да, разумеш ти то." Није могла веровати да он то не зна.

„Ох, мислим да знам о чему говориш. Знам шта ћеш сад да кажеш“, продужи он разочарано. „То је она стара прича коју све причају. Знам ја то.“

Сада је готово дословно декламовао речи и нагласак осталих хотелских момака — Хигбија, Ратерера, Едија Дојла — који су му причали о природи таквих ствари, и како девојке покатакд лажу да би се извукле из незгодног положаја, и јасно му објаснили шта то значи. Хортенза је сад знала да он зна.

„Богами, ти си подао“, рече она тобож увређено. „Теби се баш ништа не може рећи и очекивати да верујеш. Ипак, то је истина, веровао ти или не.“

„Ох, знам шта је с тобом“, одговори он тужно а ипак помало с висине, као да је та ситуација њему одавно позната. „Не волиш ме, то је све. Ја то сад добро видим.“

„Богами, заиста си подао“, упорно понови она, претварајући се да је увређена. „То је божја истина. Веровао ми или не, кунем се у то. Части ми, истина је.“

Клајд је стајао. По његовом мишљењу, на то мало лукавство није се могло рећи богзна шта. Он је није могао натерати да учини ишта. Ако она хоће да лаже и да се претвара, он ће морати да се претвара да јој верује. А ипак га обузе велика туга. Он је, дакле, ипак неће освојити — то је јасно. Он се окрете, а она, уверена да он осећа да она лаже, осети да је потребно да учини нешто поводом тога — да га опет придобије за себе.

„Слушај, Клајде, молим те“, поче она сад врло вешто. „Истину сам ти рекла. Јесам, заиста. Зар ми не верујеш? Али хоћу идуће недеље, засигурно. Части ми, хоћу. Зар нећеш да ми верујеш? Све што сам рекла, рекла сам искрено. Части ми, јесам. Волим те — много. Зар ми ни то не верујеш — реци, молим те?“

Клајд, устрептао од главе до пете под утицајем њених последњих лукавих речи, изјави да јој верује. И он опет поче да се смешка весело. А кад су стигли до аутомобила — Хегланд их је неколико минута пре тога позвао јер је било време — и пошто ју је претходно држао за руку и више пута пољубио, био је потпуно уверен да је остварење његовог сна сасвим извесно. Ох, како ће дивно бити кад се сан обистини!

ГЛАВА XIX

Готово за све време повратка у Канзас-Сити није било ничега што би покварило Клајдову врло пријатну обману. Седео је поред Хортензе, а она му беше наслонила главу на раме. И мада јој је Спарсер, који је чекао да уђу сви пре него што узме волан, стегао руку, и заузврат добио поглед пун обећања, Клајд то није приметно.

Али како је већ било доцкан, и како су Хегланд, Ратерер и Хигби непрестано опомињали да треба журити, а Спарсер, због погледа који му је Хортенза даровала, био врло весело и опијен, није потрајало дуго пре него што су се указале прве светилже града. Јер аутомобил је јурио вратоломном брзином. На једном месту, међутим, где се једна од главних источних пруга приближује граду, дошло је до дугог, неочекиваног и nelaгодног чекања код укршталишта, где су се два теретна воза укрстила и прошла. Мало даље, у Северном Канзас-Ситију, почео је да пада снег, и велике, меке, мокре пахуљице падале су као паперје и претварале површину пута у клизав слој блата, што је захтевало већу обазривост него до тада. Било је пет и по. У обичним приликама, даљих осам минута брзе вожње били би сасвим довољни да аутомобил стигне на последњи или претпоследњи угао до хотела. Али сада, са још једним застојем близу Ханибаловог моста због укрштања пута и друге, било је двадесет минута до шест пре него што су прешли мост и дошли до улице Вајандот. И већ су сва четири младића били изгубили свако осећање уживања у излету и задовољства што им је друштво тих девојака било пружило. Јер су се већ почели бринути да ли ће стићи у хотел на време. Налицкана и строга прилика г. Сквajerса лебдела им је свима пред очима.

„Богами, ако не будемо ишли брже“, примети Ратерер Хигбију, који је нервозно вадио часовник, „нећемо стићи. И овако једва ћемо имати времена да се пресвучемо.“

Клајд, чувши то, узвикну, «Ох, до ђавола! Кад бисмо могли да пожуримо мало. Богами, камо среће да нисмо ни ишли данас. Биће повуци-потегни ако не стигнемо на време.“

Хортенза, приметивши његову изнемоглу узрујаност и узнемиреност, додаде, „Зар мислиш да нећете стићи на време?“

„Не на овај начин“, одговори он. Али Хегланд, који је посматрао снежни ваздух напољу, свет који је изгледао сав прошаран крпцама памука које су падале, повика, „Еј Виларде! Морамо брже. За нас ће то ондак значити ђаво и по ако не стигнемо на време.“

А Хигби, пробуђен бар једанпут из своје коцкарске безочности и хладнокрвности, додаде, „Пропашћемо ако не измислимо неку добру причу. Да ли би ко могао да смисли нешто?“ Што се тиче Клајда, он је само нервозно уздисао.

А онда, као за инат, готово на свакој раскрсници била је неочекивано велика навала возила. Спарсер, кога је нарочито узрујавала та незгода, нестрпљиво је посматрао саобраћајчеву подигнуту руку, која као да је била дигнута против њега на раскрсници између Девете и Вајандот улице. „Опет је дигао руку“, узвикну он. „Шта да радим! Могао бих скренути у Вашингтонову улицу, али не знам да ли

ћемо уштедети што у времену ако идемо тим путем."

Читав минут је прошао пре него што му је дат сигнал да може да прође. Онда је брзо скренуо аутомобил удесно, и на трећем углу ушао је у Вашингтонову улицу.

Али прилике ни ту нису биле боље. Два збијена низа возила кретали су се у супротним правцима. А код сваког следећег угла губили се драгоцени тренуци због укрштања саобраћаја. После тога аутомобил би појурио ка идућем углу, врдукајући и пробијајући се како је најбоље могао.

На раскршћу Петнаесте и Вашингтонове улице Клајд довикну Ратереру, „Како би било да изиђемо из Седамнаесте и пођемо пешке?"

„Нећете добити ништа у времену, ако будем могао да скренем тамо", викну Спарсер. „Брже ћу стићи донде него што бисте ви могли."

Отимао је од осталих аутомобила сваки педаљ слободног простора. На раскрсници између Шеснаесте и Вашингтонове улице, учинило му се да је лево видео прилично празну улицу, па је скренуо и јурио њоме док се није опет приближио улици Вајандот. Ваш кад се приближавао углу и спремао да скрене великом брзином, заокрећући поред самог тротоара, једна девојчица од око девет година, која је трчала према раскрсници, скочила је право пред захуктали аутомобил. И зато што није имао могућности да заокрене и да је заобиђе, кола су је оборила и вукла неколико стопа пре него што је машина могла бити заустављена. У исто време зачули су се продорни врисци бар пола туцета жена и повици истог толиког броја људи, сведока несрећног случаја.

Одмах су сви појурили детету, обореном и прегаженом точковима. А Спарсера, који беше извирио и видео како се свет окупља око прегажене девојчице, обузе неизрецив страх при помисли на полицију, затвор, оца, сопственика аутомобила, и строгу казну у многим видовима. И мада су сада сви остали у аутомобилу стајали и давали одушке очајним узвизима, као „О, боже! Прегазео је девојчицу!" „Ах, побогу, убио је дете!" «Милостиви боже!" „О, Господе!" „О, боже, шта ћемо сад?" он се окрете и узвикну, „Исусе, полицајци! Морам се извући из овога заједно са аутомобилом."

И не саветујући се са осталима, који су још увек полустајали, али готово неми од страха, он повуче полуку на прву, другу, па на највећу брзину и, давши мотору пун гас, појури ка идућем углу.

Али тамо, као и на другим угловима у тој околини, био је постављен полицајац, који је већ био приметно већу ускомешаност на углу западно од њега, па је пошао са свог места да утврди шта је то. Док се приближавао, повици „Зауставите тај аутомобил!" „Зауставите тај аутомобил!" допреше му до ушију. И неки човек, трчећи са места несреће према седану, показа на њега и викну, „Зауставите тај аутомобил, зауставите тај аутомобил. Убили су дете."

Схвативши шта је посреди, полицајац се окрете колима, а у исти мах принесе устима своју полицијску звиждаљку. Али Спарсер, који је чуо узвике и видео полицајца да долази, пројури брзо поред њега у Седамнаесту улицу, којом је јурио брзином од безмало четрдесет миља на сат, окрзнувши у једном тренутку главнину неких кола, у другом, згуливши браник једног аутомобила, промашујући за доле или четвртине цола возила и пешаке, док су они иза њега већином седели укрупнени као кипови, у великој живчаној напетости, разрогачених очију, стиснутих песница, скамењена лица и усана — или, као Хортенза, Лусил Николас и Тајна Когел, непрестано понављали, „Ох, боже!" „Ох, шта ће се сад десити?"

Али ни полиција ни они који су се дали у потеру нису се могли тако брзо победити. Полицајац, пошто није могао да прочита број аутомобила, а видећи по његовој јурњави да он нема намеру да стане, зазвижда дуго и гласно својом звиждаљком. А полицајац на другом углу, видећи како аутомобил пројури, и схватајући шта то значи, зазвижда у звиждаљку, затим стаде, скочи на папучу једног спортског аутомобила који је пролазио, и нареди возачу да пође у потеру. На то, видећи шта је посреди, или да нешто није како треба, три друга аутомобила, којима су управљали возачи склони пустиловини, придружише се потери, трубећи гласно у сирене у току трке.

Али је пакард био далеко бржи него његови гонитељи, и мада су се дуж првих неколико улица у почетку потере чули повици „Зауставите тај аутомобил!" „Зауставите тај аутомобил!" они су, због много веће брзине аутомобила, ускоро ишчезли и уместо њих чуло се дуго, помамно крештање далеких сирена које су трубиле у сав мах.

Спарсер је већ био прилично одмакао и, увиђајући да ће потеру најмање збунити ако буде возио једним правцем, брзо је скренуо у Макци, сразмерно мирну улицу, кроз коју је пројурио до широког и вијугавог пута Гилхам-Парк, који је водио на југ. Али возећи њиме страховитом брзином, он већ код Тридесет прве улице одлучи да опет скрене, јер су га куће у даљини збуњивале, а околина северног предграђа изгледала му је да пружа најбољу могућност да побегне од својих гонитеља. Стога је сада скренуо лево, јер је мислио да ће у тим сразмерно мирним улицама моћи да кривуда тамо-амо и тако да умакне потери — бар толико колико да истовари своје путнике негде и врати аутомобил у гаражу.

И он би успео у томе да није, при скретању у једну удаљену периферијску улицу тога краја, у којој готово није ни било кућа и где се није видео ниједан пешак, одлучио да угаси фарове, да би што боље затурио траг. Затим је, још увек јурећи источно, северно, и наизменично источно и јужно, најзад улетео у једну улицу, где је, после неколико стотина стопа, калдрма одједном престала. Али пошто се

са неких стотинак стопа даље видела једна друга попречна улица, помислио је да ће скретањем у њу можда опет избити на калдрму, па је појурио и затим нагло скренуо улево и снажно ударно у гомилу камења које је предузимач оставио ради калдрмисања коловоза. Немајући светлости, он то није могао да опази. А дијагонално супротно томе, дуж планираног плочника, лежала је гомила дрвене грађе за кућу.

Ударивши у великој брзини у ивицу камења за калдрмисање, одскочио је и умало није претурио аутомобил, а онда је појурио право супротној гомили грађе, на коју је налетео. Само уместо да удари у њу попречке, аутомобил ју је погодио с једног краја, тако да је она попустила и расула се, таман толико да се десни точкови пропну високо и аутомобил сасвим претури на леву страну, у траву и снег изван пешачког пута. Тада, уз разбијање стакла и сударања властитих телеса, путници су били избачени на гомилу, напред и налево.

Шта се десило после, остало је више-мање тајна и велика збрка, не само за Клајда већ и за све остале. Јер Спарсер и Лора Сајп, који су седели напред, ударили су у стаклени ветробран и кров и пали онесвешћени при чему је Спарсер тако повредио раме, кук и лево колено да је морао бити остављен да у том стању лежи у аутомобилу док не дођу кола за спасавање. Било је немогуће извући га кроз врата која су, како је аутомобил сад лежао, била на крову. На другом седишту, Клајд је, седећи до левих врата, а до њега Хортенза, Лусил Николас и Ратерер, био пригњечен мада не здробљен њиховом заједничком тежином. Јер Хортенза је при паду била бачена потпуно преко њега, према крову, који је сада представљао леви зид. А Лусил, одмах изнад ње, пала је тако да је лежала преко Клајдових рамена, док је Ратерер, сад поврх њих троје, при паду био бачен преко седишта пред собом. Али док је падао, он се ухватио за волан испред себе, који је Спарсер био испустио, и тако је делимично умањио свој пад. Али и тако, његово лице и руке били су исечени и изубијани, а раме, кук и рука уганути, но не толико да не би могао помоћи осталима. Јер схвативши одмах невољу осталих, као и своју, и ганут њиховим јауцима, Ратерер је успео да се извуче кроз горња, односно побочна врата, која је отворио бауљајући преко осталих.

Када је изишао, попео се на греду преврнутог аутомобила, а затим је пружио руку унутра и дохватио Лусилу, која се борила и јечала и, као и остали, узалуд покушавала да се попне. Упињући се из све снаге и викнувши, „Сад буди мирна, слатка моја, држим те. Ништа то није, извући ћу те“, подигао ју је тако да је села на врата, а затим ју је спустио на снег, где је остала седећи, плачући и пипајући се по рукама и глави. После тога је помогао Хортензи, чији су образ, чело и обе руке крварили и били изубијани, али не озбиљно, мада она то тада није знала. Плакала је, дрхтала и тресла се - беше је обузела нервозна ледена језа после збуњеног и готово несвесног стања проузрокованог првим потресом.

У том тренутку Клајд, подигавши збуњено главу изнад побочних врата аутомобила, изубијан по левом образу, раменима и рукама, али иначе неповређен, помислио је да и он мора што пре да се извуче из тога. Прегажено је дете; аутомобил украђен и упропашћен; његов посао зацело изгубљен; полиција у потери, и може их наћи ту сваког тренутка. А испод њега, у аутомобилу, Спарсер, испружен онако како је пао, и Ратерер већ покушава да му помогне. А поред њега, Лора Сајп, такође онесвешћена. Осетио се дужним да учини нешто — да помогне Ратереру, који се нагињао и покушавао да подухвати Лору Сајп а да је не повреди. Али његове мисли беху тако збркане да би беспомоћно стајао ту да му Ратерер није љутито довикнуо, „Помози ми, Клајде, хајде! Да видимо можемо ли да је извучемо. Онесвешћена је.“ А Клајд, окренувши се сад, уместо да покуша да изиђе, поче да се упиње да њу подигне изнутра, стојећи на разбијеном бочном прозорском окну и покушавајући да је повуче натраг и дигне са Спарсеровог тела. Али то је било немогуће. Била је исувише млитава — исувише тешка. Успео је само да је повуче натраг — са Спарсеровог тела — и онда ју је оставио да лежи између првог и другог седишта, на боку аутомобила.

Међутим, позади, Хегланд је, будући најближи врху и само мало ошамућен, успео да доспе до најближих врата и да их одгурне. И тако, благодарећи свом атлетском саставу, успео је да устане и да се извуче, говорећи при томе, „О, Исусе, какав свршетак! О, Христе, ово је врхунац! О, Исусе, боље да киднемо одавде доклен нису дошли полицајци.“

Али видећи остале испод себе и чувши њихове јауке, он није могао ни помислити да их тако кукавички напусти. Уместо тога, чим је изишао, окренуо се и, разазнавши Мајду испод себе, узвикнуо је, „Овамо, за Христа бога, дај ми руку. Морамо да се извучемо из овога, и то ђаволски брзо, велим ти.“ А затим, окренувши се од Мајде, која је тада пипала своју рањену главу, попео се на греду аутомобила и, сагнувши се, дохватио је Тајну Когел, која је, само мало ошамућена, покушавала да се подигне у седећи положај док је тешко лежала поврх Хигбија. А Хигби, чим је ослобођен терета осталих, клекнуо је и почео да се пипа по глави и лицу.

„Дај ми руку, Деве“, викну Хегланд. „Пожури! За име Христа! Овдена немамо времена за губљење. Јеси л повређен? Христа ми, морамо се извући одавде, велим ти. Видим неког човека где долази, али не знам да л је полицајац.“ Покушао је да ухвати Хигбија за леву руку, али га је Хигби одгурнуо.

„Ух, ух“, узвикну он, „не вуци. Добро ми је. Сам ћу изићи. Помози другима.“ И уставши, с

главом изнад висине врата, он поче да загледа по колима не би ли нашао што да спусти ногу. Пошто је задњи јастук био пао напред, ставио је ногу на њега и подигао се до висине врата, сео је на њих и извукао ногу. Онда погледавши око себе, видео је Хегланда како покушава да помогне Ратереру и Клајду око Спарсера, пришао је да им помогне.

Међутим, напољу је већ дошло до чудних и пометених збивања. Јер Хортенза, која је извучена пре Клајда и изненадно почела да пила своје лице исто је тако изненадно увидела да су јој леви образ и чело не само огребани већ и да крваре. И обузета помишљу да је њена лепота можда заувек упропашћена тим несрећним случајем, одмах је пала у стање необузданог себичног страха, па је због тога потпуно заборавила не само на невољу и повреде осталих, већ и на опасност да их пронађе полиција, на убиство детета, уништење скупоценог аутомобила — стварно на све осим на себе и на вероватноће или могућности да је њена лепота уништена. Одмах је почела да цвили и млатара рукама горе-доле. „Ох, боже, боже, боже!“ викала је очајно. „Ох, каква страхота! Какав ужас! Ах, лице ми је све исечено.“ И осетивши неодолјив нагон да учини нешто поводом тога, одједном се упутила (и то не рекавши ни речи никоме, док је Клајд још унутра помагао Ратереру) јужно, Тридесет петом улицом, ка граду где су биле светилке и гушће настањене улице. Њена једина мисао била је да што пре стигне кући, да би могла да учини нешто за себе.

На Клајда, Спарсера, Ратерера, и девојке није ни мислила. Шта су они сад? Само на махове и између мисли на своју унакажену лепоту мислила је о прегаженом детету — грозота тога дела, па и полицијска потера, чињеница да кола нису Спарсерова и да су упропашћена, и да су сви можда подложни затвору, све је то утицало на њу врло мало. Њена једина мисао о Клајду била је да ју је он позвао на тај злосрећни излет — и стога је, стварно, он крив. Ти проклети младићи — кад само помисли да су је они уплели у ово, а нису имали довољно мозга да ствар боље изведу.

Остале девојке, сем Лоре Сајп, нису биле озбиљно повређене — ниједна од њих. Биле су више уплашене него ишта друго, и њих је сад обузео паничан страх да их полиција не стигне, ухапси, озлогласи и казни. Оне су стајале на улици и викале, „Ох, побогу, пожурите, зар не можете брже? Ох, боже, сви треба да идемо одавде. Ох, све је то тако ужасно.“ Хегланд је најзад узвикнуо. „За име Христа, ћутите, чујете ли? Ми чинимо што најбоље можемо, зар не видите? Како сте надале дреку, жаце ће вас зачас напипати.“

А тада, као одговор на његове речи, неки осамљен становник предграђа, који је становао мало подаље од места несреће и чуо тресак и јауке у ноћи, дошао је да види шта се десило, приближио им се и радознало је посматрао уплашену групу и аутомобил.

„Несрећан случај, хм?“ узвикну он доста срдачно. „Је ли ико озбиљно повређен? Ах, то је страшно. Па још и скупоцен аутомобил! Могу ли да помогнем штогод?“

Клајд чу његове речи и извири напоље, али Хортензу није видео нигде, а и за Спарсера није могао да учини ништа више сем да га опружи по дну аутомобила, те очајно и уплашено погледа око себе. Јер га је мисао о полицији и сигурној потери била снажно обузела. Он се мора извући одавде. Не сме дозволити да буде ухваћен. Кад само помисли шта би му се десило ако би био ухваћен — како би био осрамоћен и вероватно кажњен, и лишен свог лепог света пре него што би могао рећи и једну реч. Његова мајка би чула — г. Сквајерс — сви. Сигурно би допао затвора Ах, како је та мисао ужасна — раздирала му је месо као точак за мучење. За Спарсера нису могли учинити ништа више, а задржавањем само су се излагали опасности да буду ухваћени. И тако, пошто упита, „Куда је отишла г-ђица Бриге?“ он се извуче из кола и загледа се у мрачна и снежна поља не би ли је угледао. Прва му је мисао била да јој помогне да оде куд год буде желела.

Али у том тренутку зачуше се у даљини сирене и хуктање најмање двају аутомобила који су брзо јурили у овом правду. Јер жена оног становника предграђа, чувши тресак и јауке, већ је била телефонирали полицији да се ту догодио несрећан случај. И сад им је становник предграђа објашњавао, „То су они. Рекао сам жени да телефонира за кола за спасавање.“ Чувши то, сви се дадоше у бекство, јер су схватили шта то значи. А сем тога, гледајући преко поља, могли су видети светилке мотоцикла који су се приближавали. Заједно су дојурили до угла Тридесет треће и Кливланд улице, а затим је један мотоцикл скренуо јужно, право према овом месту, дуж Кливланд булевара, а други је продужио источно, Тридесет првом улицом, да би извидео како је дошло до несреће.

„Бежите сви, за име бога“, прошапта Хегланд узбуђено. „Растурајте се!“ И одмах је, узевши Мајду Акселрод за руку, потрчао источно Тридесет петом улицом, у којој је аутомобил тада лежао, према периферијским источним предграђима. Али после једног тренутка, одлучивши да то не би ваљало, да би било исувише лако гонити га улицом, појурио је у североисточном правцу, право преко отворених поља изван града.

Сад се и Клајд, осетивши одједном шта би значило кад би био ухваћен — како би се све његове лепе мисли о уживању сасвим сигурно завршиле срамотом или вероватно затвором, даде у трк. Само, уместо да пође за Хегландом или неким другим, он је ударно јужно, булеваром Кливланд, према јужним међама града. Али као и Хегланд, увиђајући да би то био лак пут за потеру у случају да неки гонитељ пође за њим, и он је скренуо у поља. Само уместо да бежи даље од града, као

мало пре, сада је ударио југозападно и трчао је према оним улицама које леже јужно од Четрдесете улице. Али пошто је пред њим био велики слободни простор који би морао прећи да би стигао до тих улица, а у близини се видело неко жбуње, и светлост мотоцикла већ брисала пут иза њега, притрчао је и прућио се иза тог жбуња.

У аутомобилу су остали само Спарсер и Лора Сајп, којој је тога тренутка почела да се враћа свест. А онај незнанац из предграђа стајао је дубоко запањен поред аутомобила.

„Охо, гле ти њих!“ изненадно рече он самом себи. „Зацело су украли тај аутомобил. Немогућно је да су кола њихова.“

Управо тада стигао је на место несреће први мотоцикл, па је Клајд из свога не исувише удаљеног скривалишта могао да прислушкује. „Ето, ипак нисте могли да побегнете с колима, је ли те? Мислили сте да сте врло вешти, али нисте успели. Ви сте тај кога тражимо. А шта се десило са осталом дружином, ех? Где су они, а?“

Чувши становника предграђа како сасвим одлучно изјављује да он нема никакве везе с тим, да су они који су били у аутомобилу побегли и да их полиција још увек може похватати ако жели, Клајд, још увек довољно близу, поче да бауља по снегу прво у јужном правцу, а затим у југозападном, стално према некој од оних далеких улица које је, осветљене сијалицама и окружене полусјајном атмосфером, видео југозападно од себе, и надао се да ће се, ако не буде ухваћен, ускоро у њима сакрити, изгубити и тако избећи — ако му судбина буде наклоњена — беду и казну и бесконачно незадовољство и разочарење, јер би га иначе, као што је сад сасвим јасно увиђао, снашло све то.

КЊИГА ДРУГА

ГЛАВА 1

Дом Семјуела Грифитса у држави Њујорк, у Ликургу, граду од неких двадесет и пет хиљада становника, на средини пута између Утике и Албаннја. Већ је скоро време вечери и породица се полако окупља на овај уобичајени обед. Припреме су овога пута нешто брижљивије него обично због тога што г. Семјуел Грифитс, муж и отац, последња четири дана није био код куће, јер је у Чикагу присуствовао конференцији фабриканата кошуља и оковратника, која се показала потребном да би фабриканти на Истоку нашли неко решење и прилагодили се обарању цена од стране неких скоројевића конкурената на Западу. Он се управо био вратио, и јавио се рано по подне телефоном да је приспео и да је отишао у канцеларију у фабрици где ће остати до вечере.

Навикла већ одавно на поступке свога практичног и самоувереног мужа, који је веровао у себе и сматрао свој суд и своје одлуке разумним — готово непогрешивим, бар у већини случајева — г-ђа Грифитс није овоме придавала никакву важност. Доћи ће он и поздравиће се с њом чим буде могао.

Знајући да он воли јагњећи бут више него ишта друго, она је, после потребног договора с г-ђом Трусдел, својом припостом али ваљаном куварицом, наредила да се спреми јагњетина. А кад је решено и питање поврћа и слаткиша који уз то иду, она поче да мисли о својој старијој кћери Мири, која је, пошто је пре неколико година завршила Смитсов колеџ, још била неударна. А разлог томе, како је г-ђа Грифитс добро знала, иако то није хтела никад отворено да призна, био је тај што Мира није била много лепа. Нос јој је био исувише дугачак, очи исувише близу једно другом, брада недовољно заобљена да би јој могла дати пријатан девојачки изглед. Обично је изгледала исувише замишљена и занесена студијама — и по правилу се није интересовала за свакидашњи друштвени живот у граду. Такође није имала ни оне окретности, а још мање оне нарочите привлачности за људе, које су карактеристичне за неке девојке чак и кад нису лепе. Како се њеној мајци чинило, била је заиста исувише критична, исувише интелектуална, обдарена духом који је био доста изнад средине у којој је живела.

Одгајена у приличном раскошу, ослобођена тешких брига око зарађивања насушнога хлеба, она је ипак наилазила на тешкоће да нађе пут ка друштвеним симпатијама и љубави — двама циљевима до којих се без лепоте или дражи долази исто онако тешко као што просјак долази до великог богатства. Жалостило је, да не кажемо и оздоједило, то што је већ дванаест година — још од своје четрнаесте године — посматрала како живот других младића и девојака у овом њеном малом свету пролази весело, док се њен ограничава на читање, музику, на старање да се одене што елегантније и што привлачније, и да одлази у посете, надајући се да ће можда, негде и некако, наићи на онај једини темперамент који би јој одговарао. И то упркос околности што је материјално благостање њених родитеља и њено било изузетно.

Баш сад је прошла кроз собу своје мајке и отишла у своју, остављајући утисак као да је ништа много не интересује. Таман је мајка хтела да смисли и да каже нешто што би је мало одобривољило, кад нагло улете млада кћи, Бела, долазећи из кратке посете код Финчлијевих, богатих суседа, код којих је била свратила враћајући се из Снедекерове школе.

Насупрот својој сестри, високој, црномањастој и прилично бледој, Бела је, иако мања, била дражеснија и снажнија. Коса јој је била густа, кестењаста — скоро црна — лице мрко и црнпурасто са руменилом, а очи, кестењасте и веселе, сијале су живахно и радознано. Поред здравог и пријатног

изгледа, била је жива и окретна. Руке и ноге биле су јој лепе и живахне. Било је јасно да воли ствари онакве какве јесу, да се радује животу какав јесте, те је тако, насупрот својој сестри, необично привлачила људе и младиће — људе и жене, старо и младо — и то је њеним родитељима било добро познато. Није било опасности да ће њој, кад томе дође време, недостајати прилике за удају. Како је мајка опазила, око Беле су облетали већ многи младићи и зрели људи, и тако се постављало питање мужа који би јој одговарао. Бела је показивала склоност да ступа у брзо и присно пријатељство не само са потомцима старијих и конзервативнијих породица које су сачињавале најугледније друштво у граду, већ, на прилично незадовољство своје мајке, и са синовима и кћерима неких новијих и стога за друштво мање важних породица у овоме крају — са синовима и кћерима прерађивача сланине, фабриканата електричних усисивача прашине, судова за конзервасање, фабриканата дрвене и плетене робе и писаћих машина, који су били довољно солидан финансијски елемент у граду, али су сачињавали и оно што би се у локалном животу назвало „ветропирима“.

Младеж је, по мишљењу г-ђе Грифитс, исувише играла, ишла по кабареима, возикала се аутомобилима од града до града без ичијег надзора. Али, ето, у поређењу са сестром Миром, какво олакшање! Само због тога што Бела није била довољно под надзором, или док се лепо не уда какато захтева религија, г-ђа Грифитс се бринула или јој је чак и замерала због већине њених садашњих познанстава, забава и радости. Желела је да је заштити.

„Е, а где сити била?“ упита она кад кћи улете у собу, баца књиге и приђе ватри која је горела у камину.

„Замисли само, мама“, поче Бела потпуно равнодушно и готово не обраћајући пажњу на мајчине речи, „Финчлијеви намеравају на лето да напусте свој летњиковац на Гринвуд језеру и да иду на Дванаесто језеро близу Јеловог рта. Тамо ће сазидати нов летњиковац. Сондра каже да ће га подићи на самој обали — а не далеко од обале као што им је онај био. И намеравају да направе велику веранду са подом од тврдог дрвета. И бараку за чамце довољно велику за моторни чамец, тридесет стопа дуг, који г. Финчли намерава да купи Стјуарту. Зар то неће бити дивно? И каже да могу — ако хоћеш да ме пустиш — да идем тамо на цело лето или на колико год хоћу. И Гил такође ако хоће. То је тачно с друге стране језера, према летњиковцу Емери, знаш, и хотелу Ист Гејт. А летњиковац Фентсових, знаш, Фентсових из Утике, одмах је испод њиховог, близу Шарона. Зар то није дивно? Зар неће бити славно? Мама, волела бих да се ти и тата једном решите да подигнете тамо нешто. Чини ми се да тамо горе прелазе сви који овде нешто значе.“

Говорила је тако брзо и окретала се тако хитро, гледајући час у разгорелу ватру у камину час кроз два висока прозора кроз које се видео травњак пред кућом и цела авенија Викигај, осветљена електричним светилкама у зимском сутону, да мајка није имала прилике да убаци никакву примедбу док кћи није завршила. Али је ипак успела да примети, „Је ли тако? Лепо. А Антонијеви, а Николсонови, а Тејлорови? Нисам још чула да они напуштају Гринвуд језеро.“

„Ах, знам, ни Антонијеви ни Николсонови ни Тејлорови не иду. Ко очекује да они пређу? Исувише су старомодни. Нису они људи који икуд крећу, зар не? Нико и не мисли да јесу. Па ипак, Гринвуд језеро није као Дванаесто језеро. Ти то и сама знаш. А сви који уопште значе нешто овде на Јужној Обали иду сигурно тамо. Кренстонови иду идуће године, каже Сондра. А после тога, кладим се, ићи ће и Харијетови.“

„Кренстонови и Харијетови и Финчлијеви и Сондра“, убаци мати упола весело упола љутито. „Кренстонови и ти и Бертина и Сондра — само то слушам у последње време.“ Јер Кренстонови и Финчлијеви су, упркос извесном локалном успеху у вези са овом новијом и „ветропиром“ групом, били, много више него други, предмет прилично неповољних разговора. Пошто је Кренстон преселио из Албанија своју фабрику каблова, а Финчли из Буфала фабрику електричних усисивача прашине, и пошто су подигли велике фабричке зграде на јужној обали реке Мохок, а да и не помињемо нове и велелепне палате у авенији Викигај и летњиковце на Гринвуд језеру, двадесетак миља према северозападу — почели су да дају прилично разметљив, и зато непријатан, тон свима богатим становницима овога краја. Волели су да носе најелегантнија одела, волели су последње новине у погледу аутомобила и забава и представљали су проблем за оне који су, са мање средстава, сматрали свој положај и своју опрему нечим утврђеним, занимљивим и привлачним како само може бити. Кренстонови и Финчлијеви били су управо кост у грлу осталој елити у Ликургу — исувише разметљиви и наметљиви.

„Колико пута сам ти рекла да не желим да се толико дружиш са Бертином или Летом Харијет или њеним братом? Исувише су дрски. Исувише трче тамо-амо, причају, показују се. А и твој отац мисли о њима исто што и ја. А што се тиче Сондре Финчли, ако она мисли да иде и са Бертином и с тобом, онда се нећеш више ни с њом дуго дружити. Осим тога, не знам сигурно да ли ће твој отац одобрити да поћеш ма куда без ичије пратње. Још си млада. А што се тиче твога одласка на Дванаесто језеро Финчлијевима, е, ако не пођемо сви, нећеш ни ти тамо ићи.“ И сад се г-ђа Грифитс, која је нагињала више ставу и тактици старијих ако не и мање богатих породица, загледа незадовољно у своју кћер.

Но ипак ово Белу није много збунило ни наљутило. Напротив, познавала је своју мајку и знала

је колико је мајка воли, а знала је и то да је мајка под утицајем њезине дражи и њеног сигурног друштвеног успеха исто толико колико и отац, који је кћер сматрао савршенством и на кога је могла да утиче ма и најмањим, и место примењиваним осмехом.

„Још сам млада, још сам млада“, гунђала је Бела прекорно., „Хоћеш ли да чујеш? Мени ће у јулу бити осамнаест година. Волела бих да знам кад ћете ти и тата закључити да имам довољно година да пођем некуд и без вас двоје. Куд год вас двоје пођете, морам и ја, а куд год ја зажелим да идем, морате и вас двоје.“

„Бела!“ опомену је мати. Затим, после краћег ћутања, док је кћи нестрпљиво стајала пред њом, додаде, „Па разуме се, шта би хтела да радимо? Кад ти буде двадесет једна или двадесет две, ако се дотле не удаш, моћи ћеш да мислиш на то да идеш сама. Али у овим годинама не би требало да мислиш на тако штогод.“ Бела искриви своју лепу главу, јер се у том тренутку отворише доле споредна врата, и Гилберт Грифитс, јединац син ове породице, уђе и попе се уз степенице. Лицом и стасом, мада не и држањем и недостатком енергије, много је личио на Клајда, свога рођака са Запада.

Гилберт је тада био снажан, уображен, разметљив младић од двадесет и три године, који је, у поређењу са сестрама, изгледао много одлучнији и далеко практичнији. Био је вероватно и много интелигентнији и предузимљивији у пословима — област за коју се ниједна од његових сестара није ни најмање интересовала. Држање му је било жустро и нестрпљиво. Сматрао је да је његов друштвени положај апсолутно сигуран, и потпуно је презирао све осим пословног успеха. Па ипак га је веома занимао живот месног друштва у коме су, по његовом мишљењу, он и његова породица били најважнији. Свестан у сваком тренутку достојанства и друштвеног положаја своје породице у тој заједници, подешавао је према томе своје држање и своје речи. На први поглед остављао је утисак приличне оштрине и неприступачности, а не младости и веселости, како би се могло очекивати према његовим годинама. Па ипак је био млад, привлачан и занимљив. Говорио је строго, иако не сјајно — умео је понекад да ставља оштре и циничне примедбе. Због његове породице и положаја сматрало се да је он најбољи кандидат за женидбуу Ликургу. Но он је толико био занет самим собом да је у његовом свету једва било места за тачно и заиста интелигентно разумевање ма кога другог.

Чувши га како се пење одоздо и улази у своју собу, која је била у задњем делу куће, одмах до њене, Бела сместа изиђе из собе своје мајке, и кад дође до његових врата, викну, „Ах Гиле, могу ли да уђем?“

„Свакако.“ Звиждао је весело и већ се спремао да обуче вечерње одело за неку забаву.

„Куда идеш?“

„Никуд, на вечеру. После вечере, Вајнентовима.“

„Ах, сигурно због Констансе.“

„Не, никако због Констансе. Ко ти је то рекао?“

„Као да не знам.“

„Глупости! Јеси ли зато ушла овамо?“

„Не, нисам зато ушла. Шта мислиш? Финчлијеви на лето зидају летњиковац на Дванаестом језеру, на самој обали, одмах до Фентсових, а г. Финчли хоће да купи Стјуарту моторни чамац од тридесет стопа и да му сагради бараку за чамац, бараку са сплавом за сунчање над самом водом. Зар то неће бити силно, а?“

„Немој говорити 'силно' и немој говорити 'а'. Зар не можеш да се ослободиш уличног изражавања? Говориш као каква фабричка радница. Је ли то све чему вас уче у тој вашој школи?“

„Где ко прича о уличном изражавању! А шта је с тобом? Ти овде, видим, пружаш диван пример.“

„Е, ја сам пет година старији од тебе. А осим тога ја сам мушкарац. Ниси никад чула Миру да говори тако.“

„Ах, Мира! Него, да не говоримо о томе. Помисли само на ту нову кућу коју ће да зидају, и како ће се на лето лепо проводити тамо. Зар не желиш да и ми тамо пређемо? Могли бисмо, кад бисмо хтели — само кад би тата и мама пристали.“

„Ах, не знам да ли би то било тако дивно“, одговори брат, који се у ствари ипак био веома заинтересовао. „Има и других места осим Дванаестог језера.“

„Ко каже да нема? Али не за људе са којима се ми овде познајемо. Хтела бих да знам куда иде сад најбољи свет из Утике и Албанија, ако не тамо. Дванаесто језеро ће постати прави центар, каже Сондра, са најфинијим летњиковцима дуж западне обале. Па ипак ће и Кренстонови и Лембертијеви и Харијетови ускоро да пређу тамо“, додаде Бела врло одлучно и пркосно. На Гринвуд језеру неће их остати много, нити ће то бити најотменији свет, па макар остали и Антонијеви и Николсонови.“

„Ко каже да Кренстонови прелазе горе?“ упита Гилберт, сад веома заинтересован.

„Па Сондра!“

„Ко јој је рекао?“

„Бертина.“

„Богме, све су беснији и беснији“, рече брат чудно и помало са завишћу. „Још мало па ће им Ликург бити мали.“ Он оштро повуче кравату коју је покушавао да постави на средини и необично искриви лице кад га тесни оковратник мало уштину.

Иако је Гилберт недавно ступио код свога оца у фабрику оковратника и кошуља као главни надзорник производње, и имао све изгледе да на крају води и контролише читав посао, ипак је био суревњив на младога Гранта Кренстона, младића његових година, врло симпатичног и привлачног, који је био смелији и више се допадао девојкама новијег друштва. Изгледало је да се Кренстон задовољава схватањем да је могућно и забављати се у друштву и радити за оца у фабрици, са чиме се Гилберт није слагао. Млади Грифитс би у ствари више волео да може да каже за младог Кренстона да је неозбиљан, али је овај досад увек умео да се држи умерено. А Кренстонова фабрика каблова се несумњиво истицала као једна од водећих у Ликургу.

„Јесте“, додаде он после једног тренутка, „они се шире брже него што бих ја то чинио да сам на њиховоме месту. А нису ни најбогатији људи на свету.“ Па ипак је мислио да су Кренстонови, насупрот њему и његовим родитељима, стварно смелији, а више теже и за друштвеним животом. Завидео им је.

„И још нешто“, додаде Бела одушевлено, „Финчлијеви ће над бараком за чамце удесити под за играње. А Сондра каже да се Стјуарт нада да ћеш ти отићи тамо и остати дуго овога лета.“

«Е, нада се?» одговори Гилберт мало завидљиво и заједљиво. «Ваљда хоћеш да кажеш да је рекао да ћеш ти отићи тамо и остати дуго. Ја ћу да радим овога лета.“

„Није он рекао ништа слично, лепи мој. Уосталом, не би нам ништа шкодило кад бисмо отишли тамо. На Гринвуд језеру, колико ја видим, нема више ништа нарочито. Све саме старе квочке.“

„Тако? Мајка би волела да то чује.“

„И ти ћеш јој и рећи, разуме се.“

„А не, нећу. Али исто тако не верујем ни да ћемо поћи за Финчлијевима или Кренстоновима на Дванаесто језеро. Ти можеш, ако хоћеш, ако те тата пусти.“

Баш у том тренутку доња врата опет шкљоцнуше, и Бела, заборављајући своју препирку са братом, појури наниже да се поздрави са оцем.

ГЛАВА II

Отац породице Грифитс у Ликургу, у поређењу са оцем породице Грифитс у Канзас-Ситију, био је веома занимљив. Није био омален и несрећан као његов брат са Капије Наде кога није био видео већ тридесет година, већ нешто изнад просечне висине, врло добро саздан, иако мало мршав, проницљива погледа и одсечног држања и говора. Одавно навикнут да се бори за себе, и поучен подухватима и резултатима да је човек изнад просечности у погледу окретности и трговачке способности, понекад је био склон да буде мало нетрпељив према онима који нису били такви. Држање му није било ситничарско нити непријатно, али се увек трудно да задржи изглед мирноће и разборитости. А себи је говорио, правдајући се за своје извештачено држање, да себе цени само онолико колико други цене њега и све оне који су, као и он, имали успеха.

Дошао је у Ликург пре двадесет и пет година са нешто капитала и са решеношћу да га уложи у једно ново предузеће за израду оковратника, како му је било предложено, и успео је после тога преко својих најсмелијих очекивања. И то га је, природно, испунило сујетом. Његова породица је данас — двадесет и пет година доцније — живела несумњиво у једној од најбољих и најраскошнијих кућа у Ликургу. „Уживала је такође углед једне од најбољих породица у граду — пошто је била, ако не најстарија, бар међу најконзервативнијим, најугледнијим и најбогатијим у Ликургу. Његов син и млађа кћи, али не и старија, били су у друштвеном погледу међу првима у млађој и веселијој генерацији, и досад се ништа није догодило што би ослабило или помрачило његов углед.“

Кад се данас вратио из Чикага, пошто је тамо закључио неколико уговора, што је значило склад и напредак у послу бар за годину дана, био је склон добром расположењу и добрим односима са светом. Ништа се није догодило на овоме путу што би му помутило расположење. Грифитсова фабрика оковратника и кошуља радила је за време његовог одсуства као да је и он био присутан. Поруцбине су у том тренутку биле велике.

Кад уђе на врата своје куће, он спусти тешку торбу и модерно скројени капут и окрете се да види — што је са приличном сигурношћу и очекивао — Белу како му трчи у сусрет. Она је заиста била његово мезимче, најсимпатичније, најзанимљивије, најфиније уметничко дело, како се њему чинило, што му је икад живот донео — младост, здравље, веселост, интелигенција и љубав — све у облику једне лепе кћери.

„Ах, татице“, викну она најумиљатије и најзаносније кад га виде на улазу. „Јеси ли ти то?“

„Јесам. Или се бар осећам тако у овом тренутку. Шта ради моја девојчица?“ И он рашири руке и дочека своје најмлађе дете, које му полете у загрљај. „Моја добра, јака, здрава девојка“, рече он кад одвоји своје усне од њених. „А како се владала моја неваљала девојчица откако сам отишао? Без лагуцања овога пута.“

„Ах, просто дивно, татице. Можеш питати кога хоћеш. Не може бити боље.“

„А како је мама?"

„Врло добро, татице. Горе је у својој соби. Верујем да није чула кад си ушао."

„А Мира? Је ли се већ вратила из Албанија?"

„Јесте. Ено је у својој соби. Баш сам је чула како свира. И ја сам тек малопре дошла."

„Е-хе. Скитала опет тамо-амо. Знам ја тебе." Он весело подиже кажипрст и припрети јој, а Бела му се обеси о руку и пође укорак с њим на горњи спрат.

„Ах не, нисам сад", гугутала је она спретно и умиљато. „Гледај само како ти мене нападаш, татице! Била сам само мало код Сондре. И шта мислиш, татице? Они намеравају да напусте свој летњиковач у Гринвуду и да одмах подигну велики, леп летњиковач на Дванаестом језеру. А г. Финчли хоће да купи Стјуарту велики моторни чамац, па ће да оду и да живе тамо на лето, можда од маја па све до октобра. Можда и Кренстонови исто тако."

Г. Грифитса, одавно навикнутог на улагивања млађе кћери, није у овоме тренутку толико интересовало оно што је она желела да му стави на знање — да се Дванаесто језеро, у друштвеном погледу, пре може пожелети неголи Гринвуд — колико га је заинтересовала чињеница да су Финчлијеви у стању да се из чисто друштвених разлога изложе овако изненадном и прилично крупном трошку.

Уместо да одговори Бели, он се попе уз степенице и оде у собу своје жене. Пољуби г-ђу Грифитс, завири код Мире, која дође до врата да га загрли, и поче да говори о успеху свога путовања. По томе како је загрлио своју жену могло се видети да међу њима постоји срдечно разумевање — не дисхармонија — а по томе како је загрлио Миру, да он, иако се не слаже баш сасвим са њеним темпераментом и схватањима, обухвата и њу својом широком љубављу.

Док су разговарали, г-ђа Трусдел јави да је вечера готова, и Гилберт сад уђе пошто се био пресвукао.

„Слушај, тата", викну он, „желим да разговарам с тобом ујутру о нечему занимљивом. Могу ли?"

„Добро. Бићу тамо. Дођи око подне."

„Ходите сви, иначе ће се вечера охладити", опомену г-ђа Грифитс озбиљно, и Гилберт се одмах окрете и пође доле, за њим отац, водећи још увек Белу под руку. За њима пођоше г-ђа Грифитс и Мира, која сад изиђе из своје собе и придружи се њима.

Пошто поседаше за сто, почеше одмах да говоре о стварима од тренутног локалног значаја. Јер Бела, која је била за породицу главни извор прича, доносићи их највећим делом из Снедекерове школе, кроз коју као да су све друштвене новости кружиле највећом брзином, наједном узвикну, „Замисли, мама! Розета Николсон, братаница г-ђе Дистон Николсон, она што је долазила овамо прошлог лета из Албанија — знаш, долазила је оне ноћи кад је код нас у башти одржан ђачки кермес — сећаш ли се — млада девојка са жутом косом и разроким плавим очима — њен отац држи велику бакалницу ангро тамо — е, она се верила са оним Хербертом Тихемом из Утике што је прошлог лета био у посети код г-ђе Ламберт. Ти га се не сећаш, али ја се сећам. Висок и црномањаст, некако сметен, и страшно блед, али врло згодан — ах, прави филмски глумац."

„Ето вам, г-ђо Грифитс", добаци Гилберт лукаво и цинично својој мајци. „Делегација госпођица из Снедекерове школе за Одабране искрада се с времена на време у биоскоп да употпуни своје познавање филмских јунака."

Наједном Грифитс отац рече, „Овога пута десило ми се у Чикагу нешто занимљиво, што ће, мислим, занимати и вас остале." Мислио је на случајан сусрет пре два дана у Чикагу са младићем, који је, како се испоставило, био најстарији син његовог млађег брата Асе. И о одлуци коју је донео о њему.

„Ах, шта то, татице?" поче Бела одмах да моли. „Причај ми брзо!"

„Испричај нам ту велику новост, тата", додаде Гилберт, који се услед велике милости код оца осећао према њему увек врло слободан и врло близак.

„Па, ето, док сам био у Чикагу, у клубу Унион, упознао сам се са једним младићем, нашим рођаком, вашим братом од стрица, децо, и то најстаријим сином мога брата Асе, који је, како чујем, сад тамо у Денверу. Нисам га видео ни чуо о њему већ тридесет година." Он застаде и замисли се у недоумици.

„Није ли то онај, татице, што је проповедник негде?" упита Бела дигнувши поглед.

„Јесте, проповедник. Бар чујем да је то био неко време пошто је отишао од куће. Али његов син ми каже да се сада оставио тога. Ради негде у Денверу — посреди је неки хотел, чини ми се."

„А какав му је тај син?" упита Бела, која је знала само оне добро истимарене и веома назадне младиће и људе које је, према своме садашњем друштвеном положају и назору, могла да познаје, те се стога веома заинтересова. Син неког хотелијера са Запада!

„Брат од стрица? Колико му је година?" упита Гилберт одмах, желећи да чује штогод о његовом карактеру, положају и способностима.

„Па, врло интересантан младић, рекао бих", настави Грифитс опрезно и помало у недоумици, пошто досад још није био донео прави суд о Клајду. „Сасвим лепо изгледа и лепо се држи — твојих

година, Гиле, рекао бих, и много личи на тебе - врло много — исте очи и уста и брада." Он погледа испитивачки свога сина. „Можда је мало виши и изгледа мало виткији, мада не верујем да заиста јесте."

При помисли на рођака који изгледа као он — који је можда у сваком погледу исто тако привлачан — и носи исто презиме, Гилберт охладне и мало се накомстрешу. Јер овде у Ликургу, до сада је он био на добром гласу и познат као јединац син и вероватни наследник послова свога оца и најмање једне трећине његовог имања, ако не и већег дела. А сад, ако би се случајно сазнало да постоји неки рођак, брат од стрица његових година, који изгледа, и чак се и држи, као он — он се наругуши на ту помисао. Зато одмах (психичка реакција коју он није разумео и није могао сасвим да савлада) закључи да га не воли — да не може да га воли.

„Чиме се бави?" упита он одсечно и прилично зловољно, иако се трудно да уклони зловољу из свога гласа.

„Па, морам да кажем да нема богзна какву службу", осмехну се Семјуел Грифитс замишљено. „Засад је само курир у клубу Унион у Чикагу, али је врло пријатан младић и господског је изгледа, морам да кажем. Необично ми се свидео. У ствари, пошто ми је рекао да у садашњој служби нема много прилике за напредовање, и да би волео да ступи негде где би било више изгледа да постигне нешто и да значи нешто, рекао сам му, ако жели, да дође овамо и да окуша срећу код нас, да бисмо можда могли учинити нешто за њега — бар пружити му прилику да покаже колико вреди."

Није намеравао да одмах изиђе на среду са чињеницом да се до те мере заинтересовао за синовца, већ радије да причека и да у више махова претресе то са женом и са сином, али како је изгледало да се пружила прилика, он им је рекао. А сад, кад је казао, било му је врло мило, јер је желео да учини нешто за Клајда зато што овај толико личи на Гилберта.

Али Гилберт се наругушио и ледио, док су се Бела и Мира прилично загревале овом идејом, насупрот г-ђи Грифитс, која је повлађивала своје сину у свему и више волела да он нема никаквих блиских рођака нити ма каквих супарника. Рођак, који се презива Грифитс, леп, и Гилбертових година — и који је, како је отац причао, пријатан и углађен — то се допадало Бели и Мири, док се г-ђа Грифитс није тако узбуђивала видећи да се Гилбертово лице мрачи. Он га неће волети. Али из поштовања према ауторитету и општој способности свога мужа да се снађе у свим питањима, она је ћутала. Али Бела није могла да ћути.

„Ах, хоћеш да му даш нешто, је ли, татице?" рече она. „То је занимљиво. Надам се да он изгледа боље него наши остали рођаци."

„Бела!" укори је г-ђа Грифитс, док се Мира мудро осмехну сетивши се једног неспретног ујака и његовог сина који су им пре неколико година били дошли из Вермонта у госте на неколико дана. За ово време се Гилберт, дубоко озлојеђен, борио у души против те замисли. Он уопште није могао да је схвати. „Разуме се, ми не одбијамо никога ко жели да ступи у фабрику и научи посао", рече он оштро. „Ах, знам", одговори отац, „али не баш браћу од стрица и синовце. Уосталом, он ми се учинио врло интелигентан и амбициозан. Неће бити никаква штета ако допустимо бар једном од наших рођака да дође овамо и покаже шта зна. Не видим зашто не бисмо запослили њега као и свакога другог."

„Мени се чини да се Гилу не свиђа да у Ликургу буде још неко са истим презименом и сличан њему", убаци Бела лукаво и са извесном пакошћу, због тога што је брат увек налазио да њој замери понешто.

„Глупости!" прасну Гилберт раздражено. „Зашто једном не кажеш нешто паметно? Шта се мене тиче да ли се он презива као ја или не — или да ли личи на мене?" Израз његова лица био је у овом тренутку нарочито зловољан.

„Гилберте!" умеша се мајка прекорно. „Како можеш да говориш тако? И то својој сестри?"

„Добро, нећу да учиним ништа за тога младића, ако треба да изазове несугласице овде", продужи Грифитс старији. „Знам само да његов отац никад није био нарочито практичан, и сумњам да је Клајду икад пружио неку стварну прилику." (Његов син се жацну кад отац овако пријатељски и присно помену рођака по имену.) „Доводећи га овамо, желео сам само да му помогам да стане на ноге. Ја не знам да ли ће он ваљати или не. Можда хоће, можда и неће. Ако не би —" Он одмахну руком као да хоће да каже, „Ако не буде ваљао, одбацићемо га, разуме се."

„Добро, тата, ја мислим да је то врло лепо од тебе", примети г-ђа Грифитс љубазно и дипломатски. „Надам се да ће се он показати како треба."

„А онда још нешто", додаде Грифитс мудро и одмерено. „Не желим да се према овоме младићу, док буде запослен код мене, и баш зато што је мој синовац, понашате друкчије него ма према коме другом у фабрици. Он долази овамо да ради, не да се забавља. И док буде овде на проби, не очекујем да му ико од вас указује ма какву пажњу, ни најмању. Он ионако није од оних младића који желе да се наметну — бар на мене није оставив такав утисак — и неће доћи овамо са помишљу да ће бити примљен као раван ма коме од нас. То би било глупо. Доцније, ако се заиста покаже ваљан и способан да се стара о себи, ако буде знао где му је место и умео да га чува, и ако би ма ко од вас желео да му укаже какву малу пажњу — добро, биће онда доста времена да видимо, али не раније."

За то време је девојка Аманда, помоћница г-ђе Трусдел, склонила посуђе и спремила се да служи слаткише. Али како је г. Грифитс ретко јео слаткише и, уколико није било никаквих гостију, обично у оно време прегледао берзанске и банкарске хартије, које је држао у малом писаћем столу у библиотеци, он одмаче своју столицу, устаде, извини се својима и оде у библиотеку која је била у суседној соби. Остали остадоше.

„Волела бих да га видим како изгледа. А ти?“ упита

Мира мајку.

„И ја бих волела. И надам се да ће испунити сва очекивања твога оца. Оцу неће бити пријатно ако их не испуни.“

„Не разумем то“, примети Гилберт, „доводити људе овамо над једва можемо да водимо рачуна и о овима које имамо. А, осим тога, помислите шта ће ови људи око нас рећи кад чују да је наш рођак био хотелски курир пре него што је дошао овамо?“

«Ех, па неће они то сазнати. Је ли тако?» рече Мира.

„Ех, неће? Де, шта ће њега спречити да говори о "томе - осим ако му ми кажемо да не говори — или некога ко наиђе овуда а виђао га је тамо?“ Гилбертове очи гневно севнуше. „Ја се на сваки начин надам да он неће говорити о томе. То заиста не би било zgodно за нас.“

А Бела додаде, „Надам се да није досадан као она два сина уја Алена. Они су најдосаднији младићи које сам икад видела.“

„Бела!“ опомену је мајка још једном.

ГЛАВА III

Клајд, о коме је Семјуел Грифитс причао да га је видео у клубу Унион у Чикагу, био је мало друкчији од онога Клајда који је пре три године побегао из Канзас-Ситија. Сада му је било двадесет година, био је мало виши и чвршћи, али не и снажнији, и, разуме се, знатно искуснији Јер откако је оставио своју кућу и службу у Канзас-Ситију и дошао у додир са извесним тешкоћама у животу - ниским пословима, бедним собама, самоћом, а поврх тога још и потребом да се пробија како зна и уме — у њему су се развили самопоуздање и одрешитост у опхођењу, што би се пре три године у његовом случају тешко могло веровати. Иако није био ни издалека онако господски одевен као кад је оставио Канзас-Сити, на њему се примећивала извесна отменост у држању, која је изазивала допадање, чак иако у почетку није скретала пажњу на себе. Поред тога — а ово је врло мало личило на онога Клајда који се из Канзас-Ситија извукао у затвореном теретном вагону — изгледао је много опрезнији и уздржанији.

Јер откако је побегао из Канзас-Ситија и био приморан да на овај или онај бедни начин крчи свој пут, све више је долазио до закључка да његова будућност зависи само од њега самог. Породица, како је сад коначно схватио, није могла да учини за њега ништа. Били су исувише сиромашни - отац, мајка, Еста, сви. У исто време, упркос свим њиховим невољама, није могао да се отме осећању да га они привлаче, нарочито мајка, као и стари породични живот који га је окружавао као дечака — његов брат и сестре, па и Еста, јер су и њу, као и њега, увиђао је сада, прилике којима вероватно више није могла да управља доведе до истог степена. И често су се његове мисли и расположење враћали тамо са одређеним и немирним болом због поступка према мајци и због начина на који се изненада прекинуо његов живот у Канзас-Ситију — губитак Хортензе Бриге — тежак удар за њ; невоље које су га отада снашле; бриге које су због њега морале обузети мајку и Есту.

Кад је, два дана по своме бекству, стигао у Сент-Луис, и у освит зимског јутра био грубо избачен у снег на сто миља од Канзас-Ситија, и кад су му двојица кочничара, који су га пронашли скривеног у вагону, дигли часовник и зимски капут, нашао је неке новине из Канзас-Ситија — Звезду — и уверио се да су се испуниле његове најцрње слутње у погледу свега што се догодило. Јер тамо, под насловом преко два ступца, и у тексту од ступца и по, налазио се потпун извештај о свему што се догодило: једанаестогодишња девојчица, кћи неке имућне породице у Канзас—Ситију, прегажена и скоро на месту мртва — умрла један сат доцније; Спарсер и г-ђица Сајп у болници и затвору у исти мах, јер их чува полицајац који седи у болници и чека да оздраве; дивна кола врло тешко оштећена; Спарсеров отац, у одсуству сопственика кола код кога је радио, бесан и страховито несрећан због лудости, безобзирности и готово злочиначког понашања свога сина.

Али, што је било још горе, несрећни Спарсер, који је био већ оптужен за крађу и убиство, желећи несумњиво да умањи свој удео у овој озбиљној несрећи, не само да је одао имена свих оних који су били с њим у колима — првенствено младиће и адресу хотела у којем раде — већ је изјавио да су они криви исто толико колико и он, јер су га, против његове воље, гонили да вози брзо — оптужба сасвим тачна, као што је Клајд знао. А г. Сквјајерс је, кад су га саслушали у хотелу, дао полицији и новинарима имена њихових родитеља и адресе њихових станова.

Овај последњи ударац био је најтежи. Јер после тога су долазиле потресне слике како су чији родитељи или рођаци примили вест о њиховим преступима. Г-ђа Ратерер, Томова мајка, плакала је и изјавила да је њен син добар младић и да је сигурна да он није мислио ништа рђаво да учини. А г-ђа Хегланд — Оскарова предана и стара мајка — рекла је да нема поштеније и боље душе од Оскара и

да мора бити да је он био пијан. А у његовој кући — Звезда је описала његову мајку како стоји бледа, сва уплашена и веома ожалошћена, склапа и шири руке и изгледа као да једва може да схвати шта јој се говори, неће да верује да је њен син био у томе друштву и уверава свакога да ће се он сигурно ускоро вратити и све објаснити, и да ту мора бити посреди неки неспоразум.

Међутим, он се није вратио. Нити је после тога икад ишта више чуо. Јер, услед страха пред полицијом, а и пред мајком — пред њеним тужним очајничким очима — није месецима писао, а онда једно писмо мајци само да јој јави да је добро и да она не треба да брине. Није ставио ни име ни адресу.

Доцније је одлутао даље, покушавао једну службицу за другом, у Сент-Луису, Пеорији, Чикагу, Милвокију — прао судове у неком ресторану, продавао соду у неком малом локалу на периферији, покушавао да научи да буде обућарски помоћник, бакалски помоћник, и шта све још; бивао отпуштан или избациван, или је сам напуштао послове зато што их није волео. Послао је једном мајци десет долара — други пут пет, кад је, како му се чинило, могао да одвоји толико. После готово године и по дана дошао је до закључка да је потеря морала попустити, да је његов удео у злочину заборављен, можда, или се сад не сматра довољно важним да би на њега и даље мотрили и — кад је једном већ нашао скромну зараду у Чикагу као возар кола за разношење робе, за шта је добивао петнаест долара недељно, одлучи да пише мајци, јер је сад могао рећи да има пристојно место и да се дуже време влада како треба, иако не под својим именом.

И тако је тада, док је становао у једној заједничкој спаваоници на западном крају Чикага — Паулинина улица — написао мајци ово писмо:

Драга Мајко,

Јеси ли још у Канзас-Ситију? Волео бих да ми пишеш и да ми се јавиш. Тако бих волео да чујем најзад нешто о теби и да ти пишем опет, ако заиста желиш да ти пишем. Искрено бих волео, мама. Био сам тако усамљен овде. Само пази и не говори још никоме где сам. То не би било ни од какве користи, а мени би могло нанети много штете, сад, кад се толико трудим да опет кренем напред. Ја лично нисам онда учинио ништа рђаво. Веруј ми да нисам, иако су новине писале да јесам — само сам био у ономе друштву. Али плашио сам се да ме не казне за нешто што нисам учинио. Тада просто нисам могао да се вратим. Нисам био крив а затим сам се плашио шта би ти и отац могли мислити. Али они су ме позвали, Мама. Ја њему нисам рекао да вози брже или да узме онај аутомобил, као што је он то изјавио. Узео га је сам, и позвао је мене и остале да пођемо с њим. Можда смо сви криви што смо прегазили ону девојчицу, али ми то нисмо хтели. Нико од нас. И мени је све отада тако страшно жао. Кад само помислим на све оне бриге које сам вама задао! И то баш онда кад сам вам био најпотребнији. Јао, Мајко, надам се да ћеш моћи да ми опростиш. Хоћеш ли моћи?

Непрестано мислим како сте. И Еста, Јулија, Франк, и отац. Волео бих да знам где сте и шта радите. Ти знаш како је мени због тебе, је ли, Мама? Сад сам много разумнији, и у сваком случају, гледам на ствари друкчије него пре. Желим да постигнем нешто у овоме свету. Желим да имам успеха. Сада имам углавном пристојно место, не онако добро као у К. С., али пристојно, и не много слично оном ранијем. Ипак желим нешто боље, мада не желим да радим опет по хотелима, ако је то могуће. Рачунам да за младог човека као што сам ја није добро да лети тако високо. Видиш да знам много више него што сам онда знао. Воле ме много овде где сам, али ја морам да закорачим напред у свет. Осим тога, ја овде у ствари не зарађујем више него колико за живот, таман за стан, храну и одело, али се трудим да уштедим мало, да бих могао прећи на неки посао где могу да радим и да научим нешто. Човек данас мора да има неко стручно занимање. То сад увиђам.

Хоћеш ли ми писати и испричати како сте ви и шта радите? Волео бих да знам. Поздрави Франка, Јулију, оца, и Есту, ако су још сви тамо. Волим те као и увек, и надам се да мислиш помало на мене. Је ли тако? Нећу потписати своје право име зато што би то могло бити опасно. (Нисам се служио њиме откако сам отишао из К. С.) Али рећи ћу ти своје друго име, које ћу ускоро да одбацам и да узмем своје старо. Волео бих да могу то одмах да учиним, али још се плашим. Можеш ми писати, ако хоћеш, на адресу:

Хари Тенет Пост ресторант, Чикаго.

Кроз неколико дана отићи ћу на пошту по твоје писмо. Потписујем се овако да не бих стварао неприлике ни себи ни теби, разумеш ли? Али чим будем сигурнији да је она ствар легла, опет ћу се потписивати својим правим

именом, немај бриге.

Воли те, Твој Син

На месту где је требало да потпише своје име, он повуче црту, а испод ње написа „знаш”, и однесе писмо на пошту.

Како се његова мајка за све то време бринула и питала где ли је он, то он ускоро доби писмо са поштанским жигом из Денвера, што га веома изненади, јер је очекивао да чује од ње да је још у Канзас-Ситију.

Драги сине,

Изненадила сам се и много обрадовала кад сам добила писмо од свога сина и кад сам сазнала да си жив и здрав. Надала сам се и молила Богу да се вратиш на ону праву стазу — једину која ће те одвести ма каквом успеху и срећи, и да Бог да да чујем од тебе да си здраво и добро, да радиш негде и да ти је добро. И, ето, Он је сад услишио моје молитве. Знала сам да ће их услишити. Нека је благословено Његово свето име.

Не кривим само тебе за све оне страшне неприлике у које си довео себе, и што си наукао толико срамоте и патње на себе и на нас, јер знам добро како ђаво куша и прогони све нас смртне, а нарочито децу као што си ти. Ах, сине мој, кад би само знао колико мораш бити на опрези да избегнеш такве замке! А ти имаш пред собом тако дуг пут. Хоћеш ли увек бити опрезан и увек се трудити да се чврсто држиш поука нашег Спаситеља, о којима се твоја мајка увек старала да их улије у душе и срца све вас, миле деце? Хоћеш ли застати и послушнути глас Господа нашег који је увек с нама, и са сигурношћу упућује наше стопе по каменитој стази која води у рај многолепши него што га ми овде можемо икад замислити? Обећај ми, дете моје, да ћеш се чврсто држати свега онога чему смо те у детињству учили, и да ћеш увек имати на уму „да је у праведности сила” и, сине мој, да никад, никад нећеш ништа пити, па ма ко те нудио. Пићем влада ђаво у свем свом сјају, и он је увек спреман да ликује над слабим. Сећај се увек онога што сам ти тако често говорила: „У жестоком пићу је бес, у вину поруга”, и ја се озбиљно молим Богу да ти ове речи одјекну у ушима кад год западнеш у искушење — јер сад сам сигурна да је можда то био прави узрок оне страшне несреће.

Ја сам због тога много препатила, Клајде, и то баш у оно време кад сам имала да погледам у очи онако страшном искушењу са Естом. Умало је нисам изгубила. Она је толико патила. Сирано дете, скупо је платила свој грех. Морали смо грдно да се задужимо, и требало је много времена да одужимо тај дуг — али најзад смо се одужили, и сад ствари не стоје сасвим онако рђаво као што су стајале.

Као што видиш, сада смо у Денверу. Овде имамо своју мисију, са стамбеним просторијама за све нас. Имамо и неколико соба за издавање о којима се стара Еста, а ти знаш, дабоме, да се она сад зове г-ђа Никсон. Она има лепог синчића, који твога оца и мене много подсећа на тебе кад си био мали. Он се неки пут дури као ти, те нам се готово чини да си опет с нама — као некад. То је понекад утеха.

Франк и Јулија су много порасли и већ ми помажу. Франк продаје новине и зарађује нешто новаца, и то нам је од користи Еста жели да их шаљемо у школу докле год можемо.

Отац ти није сасвим добро, али, наравно, он стари и ради колико може.

Врло ми је мило, Клајде, што се толико трудиш да се поправиш у сваком погледу, а синоћ је твој отац опет рекао да је твој стриц, Семјуел Грифитс, из Ликурга, врло богат и да је постигао велики успех, те помислих да би он можда хтео да те прими тамо да научиш занат, кад би му ти писао и замолио га. Не видим зашто он то не би учинио. Па ти си његов синовац, уосталом. Знаш да он тамо у Ликургу има велику фабрику оковратника, и, кажу, јако је богат. Зашто му не пишеш и не видиш? Мени се некако чини да би он можда нашао неко место за тебе, и онда би имао неки сигуран посао. Јави ми, ако му будеш писао, шта ти је одговорио.

Желим да ми се често јављаш, Клајде. Пиши ми, молим те, да знамо све о теби, и како напредујеш. Хоћеш ли? Наравно да те ми волимо као увек, и

увек ћемо чинити све што можемо да те упутимо правим путем. Више него што слутити, желимо ти да успеш, али исто тако желимо да будеш добар младић и да живиш чистим, поштеним животом, јер, сине мој, шта користи ако човек стекне цео свет, а изгуби душу своју?

Пиши својој мајци, Клајде, и не заборави да је њена љубав увек уз те — да те она воли — и моли те да чиниш оно што је поштено и право пред Господом.

Воли те, Твоја Мајка

И тако је Клајд почео да мисли на свога стрица Семјуела и на његово велико предузеће још много пре него што се упознао с њим. Такође му је веома лакнуло, кад је сазнао да његови родитељи нису више у онаквим новчаним неприликама у каквим су били кад их је оставио, и да су добро смештени у неком хотелу, или бар у неком коначишту, вероватно у вези са новом мисијом.

Затим два месеца по пријему првог мајчиног писма, док се готово сваког дана решавао да предузме нешто, и то одмах, догодило се једног дана да је имао да преда у клубу Унион, на Џексоновом булевару, пакет кравата и марамница које је неки посетилац, који је допутовао у Чикаго, купио у трговини за коју је он радио. Кад је дошао у клуб, имао је кога и да вида: Ратерера, у униформи службеника клуба. Ратерерова дужност је била да даје обавештења и прима пакете на вратима. Иако ни један ни други нису одмах схватили чињеницу да стоје један према другоме, Ратерер узвикну после једног тренутка, „Клајде!“ А затим, хватајући га за руку, додаде одушевљено али опрезно и врло тихим гласом, „Ко би то рекао! До врага! Шта кажеш на то? Говори! Одакле долазиш?“ А Клајд, исто тако узбуђен, узвикну, «Гле, тако ми бога, па ово је Том. А шта ти радиш овде?»

Ратерер, који је (као и Клајд) за тренутак сасвим заборавио ону њихову непријатну тајну, одговори, „Тако је. Овде сам скоро већ годину дана.“ Затим тргнувши Клајда изненада за руку, као да хоће да каже „Ћути!“ он га повуче у страну да их не би чуо младић са којим је разговарао кад је Клајд наишао, и додаде, „Пет! Радим овде под својим правим именем, али не бих желео да знају да сам из К. С., разумеш. Сматра се да сам из Кливланда.“

Рекавши то, он још једном весело стеже Клајдову мишицу и одмери га погледом. А Клајд, такође дирнут, додаде, „Сигурно. То је сасвим у реду. Мило ми је што си могао да се укопчаш. Ја се зovem Тенет, Хари Тенет. Не заборави то.“ И обојица су сијали од радости сећајући се старих дана.

Али Ратерер, приметивши Клајдову разносачку униформу, рече, „Разносиш робу, а? Слушај, то је збиља смешно. Ти возиш разносачка кола! Замисли! То не поимам. Зашто мораш то да радиш?“ А онда, видећи по Клајдовом лицу да ова његова примедба о садашњем Клајдовом положају можда није најпријатнија, пошто Клајд одмах рече, „Па морао сам“, он додаде, „Слушај, желим да се видимо. Где станујеш?“ (Клајд му рече.) „У реду. Ја радим овде до шест. Зашто не би навратио овуда кад свршиш посао? Или, да ти кажем — рецимо да се нађемо — јесте, шта велиш: у посластичарници Хенрићи, у улици Рандолф? Важи? У седам, рецимо. Готов сам у шест, и могу да будем тамо у седам, ако ти можеш.“

Клајд усхићен од среће, што се опет нашао са Ратерером, весело климну главом.

Он се попе на своја кола и продужи са разношењем, али цело поподне мислио је само на предстојећи састанак. У пет и по пожуре у депо, затим у стан у западном крају, обуче обично одело, а онда пожуре ка посластичарници Хенрићи. Није чекао на углу ни један минут, кад се Ратерер појави, врло расположен и љубазан, и одевен, ако се може рећи, уредније него икад.

„Е, слушај, баш је добро што смо се нашли, стари друже!“ поче он. „Знаш ли да си ти једини од оне дружине кога сам видео по одласку из К. С.? Одиста. Писала ми је сестра, пошто смо отишли од куће, да канда нико не зна шта је било ни с Хигбијем, ни с Хеџијем, ни с тобом, Спарсера су затворили на годину дана — јеси ли чуо? Гадно, је ли? Али не толико зато што је убио ону девојчицу колико зато што је узео ауто, возио без дозволе и није зауставио на дати знак. Зато су га осудили. Него, чујеш“ — овде он значајно спусти глас — „и ми бисмо се тако провели да су нас ухватили. Ах, боже, како сам се био препао! И како сам бежао!“ И опет поче да се смеје, али помало хистерично. „Какво бежање, а? И просто смо оставили њега и ону девојку у колима. Ох, боже! Гадно, је ли? А шта је друго човек и могао да учини? Није потребно да идемо сви у затвор, је ли тако? Како се оно зваше? Лора Сајп. А ти си киднуо пре него што сам те и видео. А и она твоја мала, Бриге. Јеси ли је отпратио кући?“

Клајд одмахну главом у знак одрицања.

„Можеш веровати да ми то није било ни на крај памети“, узвикну он.

„Па куд си онда отишао?“ упита Ратерер.

Клајд му исприча. И пошто је испричао сва своја путовања, Ратерер поче, „Слушај, ниси знао да је мала Бриге одмах после онога отишла са неким лафом у Њујорк? Са једним што је радио у некој фабрици, тако ми је Лујза рекла. Видела ју је после онога, баш пред полазак, са новом бундом и свим и свачим.“ (Клајда ово непријатно дирну.) „Него, ти си био будала што си се млатио с њом. Није

њој било стало до тебе нити до икога другог. Али ти си се био канда сасвим зацопао, а?" И он се задовољно искези на Клајда и заголица га испод мишице на свој стари начин, задиркујући га као некад.

Али о себи он поче да прича причу о безначајним доживљајима, знатно друкчију од оне коју је Клајд испричао, причу у којој је било мање узбуђења и брига, а више постојане храбрости и вере у сопствену срећу и могућности. И најзад се „ухватио“ за овај посао, јер, како рече, „у Чикагу увек можеш наћи нешто“.

И овде је био све то време, „не чујући се жив, разуме се“, али нико му никад није ни речи рекао.

И он одмах поче да објашњава да у Унион клубу тренутно нема ништа, али да ће говорити са г. Хелијем, који је домоуправитељ у клубу — па, ако Клајд жели, а г. Хели зна за неко празно место, покушаће да види има ли прилике или изгледа да Клајд одмах ускочи.

„Али одбаци те секирације“, рече он Клајду пред растанак. „Од тога немаш никакве вајде.“

А онда, само два дана после овога разговора који је уливао толико храбрости, и док је Клајд још размишљао да ли да остави своје садашње место, да узме своје право име и обиђе неколико хотела и потражи посла, курир из Унион клуба донесе у његову собу писмо које је гласило: „Јави се г. Лајтолу, у Великом Северном хотелу, сутра пре подне. Тамо има једно празно место. Није баш најбоље, али доцније ћу ти наћи нешто боље.“

И тако Клајд, пошто је телефонирао пословођи свога одсека да је болестан и да тога дана неће моћи да ради, пође у хотел у свом најбољем оделу. И на основу оцена које је могао да покаже о себи, примише га на посао под његовим правим именем, на његову велику радост. Такође на његову радост, плата је утврђена на двадесет долара месечно, поред хране. Али напојнице, како је сад дознао не износе више од десет долара недељно — али, тешио се он, то је, уз храну, много више него што сад зарађује; и посао је много лакши, мада га је враћао на стару стазу, и плашио се да ће га неко видети и да ће бити ухапшен.

Отада није прошло много — не више од три месеца — кад се нашло једно место у Унион клубу. Ратерер, који се неко време пре тога био запослио као дневни помоћник шефа особља у клубу, и био у добрим односима са њим, могао је да каже да познаје једног човека који би управо био за оно место — Клајда Грифитса — тренутно запосленог у Великом Северном хотелу. И тако су послали по Клајда. Како га је Ратерер био унапред брижљиво поучио како треба да приђе свом новом претпостављеном и шта да говори, добио је место.

И у овоме хотелу, сасвим друкчијем од Великог Северног и са друштвеног и материјалног гледишта, како је Клајд то схватио, вишем чак и од Грин-Девидсона, он је још једном могао изближе да види један начин живота који је, на несрећу, веома утицао на његово осећање положаја и угледа. Јер у овај клуб је свакодневно долазило или из њега одлазило такво друштво, њему се чинило, интелектуалне и друштвене елите какво он раније није никад видео; људи савршени и самопоуздани, не само из свих покрајина његове земље, већ и из свих држава и са свих континената. Амерички политичари са Севера, Југа, Истока и Запада, важни политичари и шефови партија, или признате величине разних струка — хирурзи, научници, чувени лекари, генерали, књижевне и друштвене величине, не само из Америке већ из целог света.

У клубу уз то — што је оставило дубок утисак и чак узнемирило његову радозналост и дивљење — није било ни најмањег трага онога сексуалног елемента који је био карактеристичан за цео начин живота који је могао да види у Грин-Девидсону и, доцније, у Великом Северном. У ствари, колико је могао да се сети, изгледало је да овај елеменат прожима и покреће готово све, ако не и све, појаве живота, уколико је он дотле био дошао у додир с њима. Али овде није било сексуалног елемента — ни трага од тога. Жене нису имале приступа у клуб. Разни истакнути људи долазили су и одлазили, по правилу сами, са оном тихом снагом и уздржанашћу којима се одликују људи који постижу највеће успехе. Они су често јели сами, разговарали по двојица или у групама, тихо — читали новине или књиге, или ишли тамо-амо у брзим аутомобилима — и, највећим делом, изгледало је, нису примећивали или нису потпадали под утицај онога елемента страсти, који је, како се дотле чинило Клајдовом незрелом духу, подстицао и реметио много што-шта у ономе нижем свету који је он дотле познавао.

Можда човек не би могао да освоји и одржи своје место у тако необичном свету као што је овај ако не би био равнодушан према сексуалном елементу, који је, разуме се, ружна страст. И зато је човек, у присуству или пред очима таквих људи, морао да се понаша и да се претвара као да су далеко од њега такве мисли, које с времена на време ипак навале.

Пошто је краће време радио овде, заузео је, под утицајем ове средине и разних људи који су долазили овамо, врло господствен и уздржан став. Кад се налазио под кровом клуба, осећао се као да је друкчији него што је у ствари био — мирнији, мање склон сањарењу, практичнији, сигурнији да ће, ако би покушао да подражава само разборитије светске људе, моћи једнога дана да успе, не много, али бар нешто више него сад. И ко зна? Рецимо, ако буде радио вредно, дружно се само са људима на свом месту, владао се врло смотрено, можда ће се допасти некоме од ових врло

знаменитих људи које је гледао како долазе или одлазе, па ће му тај понудити нешто важно негде, неку прилику какве досад није имао, и то би га могло уздићи у свет какав још никад није упознао.

Јер, да кажемо истину, Клајд је имао душу којој није било суђено да сазри. Њему су, несумњиво, недостајали она духовна јасноћа и унутарње осећање правда, који тако великом броју људи омогућавају да између чињеница и стаза живота издвоје управо оно што непосредно служи њиховом напретку.

ГЛАВА IV

Међутим, њему се сад чинило, пролазио је тако рђаво зато што није имао образовања. Услед честих сеоба у детињству из места у место, њему никад није било омогућено да стекне ма на којем пољу толико практичног образовања колико је потребно човеку, мислио је, да се вине ка оним вишим световима којима припадају ови људи. А његова душа је чезнула за тим: за светом који живи у лепим кућама, одседа у великим хотелима, а људи као што су Сквајерс и шеф курира служе их и старају се о њиховој удобности. Он је још курир, а ускоро ће му бити двадесет и једна година! То га је понекад тешко жалостило. Толико је желео да ступи на какав посао где би могао да напредује и да значи нешто — да не остане вечито курир, како се понекад бојао да би се могло десити.

У време кад је дошао до овога закључка о себи, и размишљао о неком начину на који би побољшао и осигурао своју будућност, допутовао је у Чикаго његов стриц Семјуел Грифитс. И како је овде имао веза које су, као неминовну учтивост, захтевале да остави своју карту у клубу, дошао је право у клуб и ту је неколико дана преговарао с људима који су долазили да се виде с њим, или је журио у град да се нађе с људима, или да посети предузећа која је сматрао да треба да посети.

Није био прошао ни један час од његовог доласка, кад Ратерер, у чију је свакидашњу дужност спадало и старање о табли поред врата са именима посетилаца, и који је тренутак раније ставио на њу име г. Грифитса, даде Клајду знак да приђе.

„Рече ли ти мени једном да негде у држави Њујорк, у индустрији оковратника, имаш неког стрица или рођака који се презива Грифитс?“

„Наравне“, одговори Клајд. „Семјуел Грифитс. Има велику фабрику оковратника у Ликургу. Оно су његови огласи што их видиш по свима новинама, и оно је његова светлосна реклама тамо у авенији Мичиген.“

„Би ли га познао кад би га видео?“

„Не“, одговори Клајд. „Нисам га никад у видео.“

„Смем да се кладим у што год хоћеш да је то он“, рече Ратерер. „Дивој му је однео кофере горе у одељење К. Лепо „Погледај — Семјуел Грифитс, Ликург, Њујорк. То је вероватно тај, а?“

„Сасвим сигурно“, додаде Клајд, веома заинтересован, чак и избуђен, јер је то био стриц о коме је тако дуго мислио.

„Баш пре неколико минута прошао је овуда“, продужи Ратерер. „Дивој му је однео кофере горе у одељење К. Лепо изгледа. Добро би било да припазиш и да погледаш кад опет сиђе. Можда је то твој стриц. Изнад средњег је раста и прилично мршав. Има мале седе бркове, шешир светлосив. Добро изгледа. Показаћу ти га. Ако је то твој стриц, згодно би било да му се јавиш. Можда ће учинити нешто за тебе — поклониће ти једно два оковратника“, додаде он смејући се.

И Клајд се насмеја као да му се ова шала веома допала, мада је у ствари био узбуђен. Његов стриц Семјуел! И у овоме клубу! Да, онда је ово прилика да се представи своме стрицу. Намеравао је да му пише и пре него што је добио ово место, а сад, кад је он већ ту, може и да разговара с њим, ако хоће.

Али, стој! Шта би његов стриц мислио о њему кад би се он, рецимо, сам представио? Јер он је опет курир, и ради као такав у овоме клубу. Како ли, на пример, његов стриц гледа на младиће који раде као курири, нарочито у његовим — Клајдовим годинама? Јер он је био навршио двадесету и већ је прилично престарио за курира, то јест, ако уопште намерава да буде ишта друго. Можда човек тако богат и на високом положају гледа на курирски посао као на понижавајући, нарочито ако му је неки курир случајно рођак. Можда он неће хтети ни да разговара с њим — можда неће желети ни да му се он уопште обраћа. Ово расположење држало је Клајда пуна двадесет и четири часа пошто је дознао да је његов стриц дошао у овај клуб.

Сутрадан по подне, пошто га је видео бар пет-шест пута и успео да добије о њему најлепши утисак, јер му се стриц учинио врло хитар, чио, енергичан — тако различит у сваком погледу од његовог оца, и тако богат и поштован од свих овде — Клајд поче да се пита, чак и да се плаши, да ли ће пропустити ову дивну прилику. Јер, најзад, чинило му се да стриц није нимало нељубазан, напротив, врло је пријатан. А кад је, по савету Ратереровом, отишао у стричеву собу да прими неко писмо које је требало да носи нарочити курир, стриц га је једва погледао, само му је пружио писмо и пола долара. „Постарај се да неки момак одмах однесе ово, а новац задржи за себе“, рекао је.

У том тренутку Клајдово узбуђење било је тако велико да се чудило како се стриц не досећа да му је он синовац. Али он се очигледно није досећао. И Клајд оде мало покуњен.

Доцније, кад је за стрица остављено у преграду за кључеве и пошту неколико писама,

Ратерер скрете Клајду пажњу на њих. „Ако желиш опет да одеш до њега, ево ти прилике. Носи му ова писма. Мислим да је у својој соби.“ И Клајд, после извесног оклевања, узне писма и још једном оде у стричеву собу.

Његов стриц је у томе тренутку седео и писао, и само је рекао, „Напред!“ Онда је Клајд, улазећи и осмехујући се прилично загонетно, рекао, „Ево поште за вас, г. Грифитсе.“

„Хвала ти, синко“, одговори стриц, и поче да тражи ситнину по џепу од прсника. Али Клајд, користећи се приликом, узвикну, „Ах, не, не желим никакву награду за ово!“ И пре него што је стриц могао ишта да каже, мада је и даље држао у руци нешто ситнине, Клајд додаде, „Чини ми се да смо ми рођаци, г. Грифитсе. Ви сте г. Семјуел Грифитс, сопственик Грифитсове фабрике оковратника у Ликургу, је л' те?“

„Јесте, имам нешто мало везе с тим предузећем, чини ми се. А ко сте ви?“ упита стриц гледајући га оштро.

„Ја се зovem Клајд Грифитс. Мој отац, Аса Грифитс, ваш је брат, мислим.“

При помену свога брата, који, колико су сви чланови породице знали, очигледно није материјално успео, лице Семјуела Грифитса се мало намршти. Јер Асино име прилично је непријатно изазвало пред његовим очима здепасти и несумњиво запуштenu прилику његовог млађег брата, кога није видео већ толико година. Он га се још јасно сећао као младог човека отприлике Клајдових година, у кући њиховог оца у Бертвику (Вермонт). Али каква разлика! Клајдов отац био је тада омален, дебео, рђаво саздан и духовно и физички — некако љигав и мекан. Његово лице није имало одлучног израза, очи водњикаво плаве, коса коврџава. А овај његов син био је уредан, хитар, наочит, и, чинило му се, углађен је и интеллигентан, као већина хотелских курира. И он му се допаде.

Семјуел Грифитс, међутим, који је са својим старијим братом Аленом наследио већи део скромне очеве имовине, и то зато што је Џозеф Грифитс био нерасположен према својем најмлађем сину, увек је осећао да је Аси можда учињена неправда. Јер, како се Аса није показао много практичан и интеллигентан, отац је најпре покушао да га отера, а после није хтео да зна за њега, и најзад га је, кад је био Клајдових година, удаљио из куће и оставио већи део свога имања, око тридесет хиљада долара, двојици старијих синова — а Аси само бедну хиљаду долара.

Ова помисао на млађег брата подстакла га је да прилично радознано осмотри Клајда. Јер, као што је могао да види, Клајд није нимало личио на оног млађег брата који је, пре толико година, био лишен очинскога дома. Више га је подсећао на његовог сина Гилберта, на кога је личио, као што је то сад запазио. На Семјуела Грифитса је такође, насупрот свим Клајдовим страховањима, очигледно оставило добар утисак то што Клајд има ма какву службу у овом занимљивом клубу. Јер Семјуел Грифитс, углавном упућен на ограничен круг људи и на околину Ликурга, поштовао је изглед и положај овог изванредног клуба. Младићи који служе госте у оваквој установи већином су способни и ненаметљиви. Стога је повољно мислио о Клајду, гледајући га како стоји пред њим у лепој сиво-црној униформи, и изгледа као човек код кога је бар друштвено држање изврсно.

„Ама, шта велиш?“ узвикну он заинтересовано. „Ти си, дакле, Асин син! Ко би то рекао! Е, то је изненађење! Знаш ли, ја твог оца нисам видео нити сам чуо о њему бар — па, тако, двадесет и пет-шест година. Кад сам последњи пут чуо о њему, живео је у Гранд Рапидсу, у Мичигену, чини ми се. Је ли он овде? Није ваљда и он овде?“

„Ах, не, господине“, одговори Клајд, коме је било мило што може то да каже. „Моја породица живи у Денверу. Ја сам овде сасвим сам.“

„Надам се да су ти отац и мајка живи.“

„Јесу, господине. Обоје су живи.“

„Твој отац се још увек бави мисионарством, је ли?“

„Па, јесте, господине“, одговори Клајд мало несигурно, јер је још био уверен да је мисионарство каквим се бави његов отац најјадније и, друштвено, најниже од свих. „Само црква у којој је сад“, продужи он, „има уза се коначиште. Око четрдесет соба, мислим. Он и мајка воде и коначиште и мисију.“

„Ах, тако?“

Клајд се старао да код стрица створи бољи утисак него што је изгледало да стварно стање допушта, те је био сасвим склон да мало претера.

«Е, па мило ми је што им је тако добро», настави Семјуел Грифитс, прилично под утиском уредне и снажне Клајдове појаве. «Ти сигурно волиш свој посао?»

„Па, не нарочито. Не, г. Грифитсе, не волим га“, одговори Клајд, осетивши одмах могућности које се крију иза овог питања. „Исплаћује се прилично. Али не волим начин на који се овде зарађује новац. Не одговара уопште моме схватању зараде. Али ступио сам овде зато што нисам имао могућности да се спремам за неки позив или да ступим у какво предузеће где има стварне могућности за рад, да створим нешто од себе. Мајка је желела да вам пишем једном и да вас упитам да ли у вашем предузећу има могућности да започнем и да се пробијем, али ја сам се бојао да вам се то не би много свидело, и тако вам никад нисам писао.“

Он застаде осмехујући се, али и гледајући упитно.

Стриц га погледа за тренутак озбиљно, задовољан његовим изгледом и уопште његовим начином иступања у овоме случају, а затим одговори, „Е, то је врло занимљиво. Требало је да пишеш, ако си желео да. . .“ Затим, по свом обичају, опрезно застаде. Клајд примети да се он устеже да му улије наде.

„Зар нема ништа у вашем предузећу што бисте ми допустили да радим?“ усуди се он смело после једног тренутка.

Семјуел Грифитс га је само замишљено посматрао. Ова непосредна молба њему се и допаде и не допаде. Клајд му се, међутим, учинио бар врло способан да се прилагоди свему! Изгледао је бистар и амбициозан — врло сличан у томе његовом сину — и могао би бити погодан у неком одељењу, као надзорник или помоћник, под управом његовог сина, пошто буде научио разне ступње производње. У сваком случају, могао би да покуша. У томе не би могло бити никакве стварне штете. Осим тога, ту је, его, и тај његов млађи брат, коме он и старији брат Ален дугују, можда, изврстан обзир, ако не и накнаду.

„Добро“, рече он мало после, „морао бих мало о томе да промислим. Не бих могао сад напамет да кажем да ли има што или нема. У почетку не бисмо могли да ти плаћамо колико овде зарађујеш“, опомену га он.

„Ах, не мари ништа“, узвикну Клајд, кога је помисао на успостављање веза са стрицем заносила више него ишта друго. „Ја, разуме се, то не бих ни очекивао, док не бих био у стању да то и зарадим.“

„Осим тога, могло би да се деси да се теби не допадне тај посао са оковратницима, кад се упознаш с њим, или да ми увидимо да се ти не допадаш нама. Није баш свако способан за тај посао.“

„У том случају, имали бисте само да ме отпустите“, рече Клајд уверљиво. „Мада сам увек мислио да бих био способан, чим сам чуо за вас и ваше велико предузеће.“

Ова последња примедба допаде се Семјуелу Грифитсу, Било је јасно да он и његов успех лебде овоме младићу пред очима као идеал.

„Врло добро“, рече он. „Сад нећу моћи да посветим више времена овоме. Али остаћу овде још дан-два, и промислићу. Можда ћу моћи да учиним нешто за тебе. Не могу сад да кажем.“ А онда се напречац окрете својим писмима.

А Клајд, осећајући да је оставио најбољи утисак који се могао очекивати у овим околностима, и да од овога може бити нешто, захвали се са много речи и журно оде.

Сутрадан, пошто је промислио и закључио да ће се Клајд, услед своје бистрине и интелигенције, вероватно показати користан колико и неки други, Семјуел Грифитс, размисливши о ситуацији код куће, обавести Клајда да ће му радо јавити ако се у фабрици укаже какво место. Али није хтео да му зајемчи да ће неко место ускоро бити слободно. Мораће да причека.

И тако је Клајду остављено да нагађа кад ће се у фабрици његова стрица наћи место за њега, ако се уопште нађе.

Семјуел Грифитс се, међутим, вратио у Ликург. После још једног саветовања са сином, одлучио је да Клајда може упослити бар у најнижем делу посла — у подруму Грифитсове фабрике, где се врши квашење и потапање свега материјала који се употребљава у изради оковратника, и где се уводе почетници који заиста желе да науче технику производње, јер он је желео да Клајд постепено научи посао од дна до врха. А како се Клајд мора издржавати на неки начин, а да то у Ликургу не буде на штету угледа породице Грифитс, решено је да у почетку добива издашну своту од петнаест долара.

Јер иако су Семјуел Грифитс и његов син Гилберт схватили да је ова свота мала (не за обичног ученика, већ за Клајда, рођака), ипак су обојица нагињали више практичности неголи милосрђу у погледу свих који су радили за њих, и сматрали су да је утолико боље уколико је почетник у већој нужди и невољи.

Ни један ни други није трпео социјалистичку теорију о капиталистичкој експлоатацији. Обојица су били мишљења да треба да постоје све више и више друштвене класе, ка којима би ниже класе могле стремити. Касте морају да постоје. Човек се непромишљено меша у потребне и неизбежне друштвене законе, и руши их, ако покушава да се против реда заузима за кога било — па био он и рођак. Кад човек има каква посла, трговачка или финансијска, са класама и интелигенцијом нижом од своје, потребно је поступати с њима на начин на који су они навикли. А најбољи од свих ових начина јесте онај који овим нижим створењима јасно показује како је тешко доћи до новца — како је потребно за све оне који су запослени око онога што се обојици чинило да је једини важан и конструктиван посао на свету — посао материјалне производите — да схвате како је битна дресура, и то оштра и систематска, у свим појединостима и поступцима које тај конструктивни посао обухвата. И да се у тој дресури навикну на скучен и умерен живот. То је добро по њихове карактере. То обучава и јача вољу и дух оних којима је суђено да напредују. А они, којима то није суђено, треба да остану онде где су.

И тако, недељу дана доцније, кад је донето коначно решење о природи Клајдовог посла, Семјуел Грифитс му је лично писао у Чикаго и изложио да, ако жели, може да се пријави кад год хоће у току наредних недеља. Али мора се писмено пријавити бар десет дана пре доласка, да би се могли

постарати за њега како треба. А по доласку, треба да потражи, у канцеларији фабрике, Гилберта Грифитса, који ће повести рачуна о њему.

Кад доби ово писмо, Клајд се веома узбуди и одмах написа писмо мајци да је заиста осигурао место код стрица и да иде у Ликург. И да ће се сад трудити да постигне неки стварни успех. На то му је она написала дугачко писмо молећи га да пази на своје владање и да пази с ким се дружи. Рђаво друштво је узрок готово свих погрешака и неуспеха у које западају амбициозни младићи као што је он. Све би било добро кад би само хтео да избегана зле или будаласте и својеглаве младиће и девојке. Рђаве жене лако заводе на странпутицу младиће његовог изгледа и карактера. Видео је шта му се догодило у Канзас-Ситију. Сад је још млад и спрема се да ради за човека који је врло богат и који може да учини за њега врло много, ако буде хтео. И нека јој пише често о резултатима својих напора.

И тако, пошто је известно стрица како је овај захтевао Клајд најзад пође у Ликург. Али по доласку, он не оде одмах у фабрику, пошто писмо његовог стрица није одређивало неки нарочита сат за то, већ уместо фабрике потражи једини важан хотел у Ликургу, Ликуршки дом.

И онда, са доста времена на расположењу и врло радознао у погледу овога града у којем ће радити, и у погледу положаја свога стрица у њему, он пође да га разгледа, јер је знао да можда неће ускоро опет имати времена за то, над се једном пријави у фабрику и почне да ради. Тако ишета на Средишну авенију, срце Ликурга, коју у овом делу пресеца неколико улица са трговинама, које заједно са Средишном авенијом са по неколико блокова кућа на обе стране сачињавају, како се њему чинило, пословно средиште — и све оно што значи живот и веселост у Ликургу.

ГЛАВА V

Кад је ушао у њ и мало прошетао, колико му је све ово изгледало друкчије од онога света на који је до недавно био навикао. Јер овде је, колико је у први мах видео, све било много мањих размера. Железничка станица, из које је изишао пре пола сата, била је врло мала и мртва, неузнемиравана великим саобраћајем, као што је то јасно могао да види. А предграђе са фабрикама, које је лежало прека овоме малом граду — с оне стране Мохока — било је само црвена и сива група зграда са понеким димњаком овде—онде. Оно је било везано са градом помоћу два моста — удаљена један од другог за неколико улица — а један је од њих био управо код ове железничке станице, широк мост за колски саобраћај преко којег је прелазила трамвајска пруга и вијугала заједно са Средишном авенијом, начичканом овде-онде дућанима и малим кућама за становање.

Средишна авенија, међутим, била је врло жива од саобраћаја, пуна пешака и аутомобила. Укосо према хотелу, који је имао читав низ широких прозора са великим окнима од кристалног стакла, иза којих се видело мноштво столица између палми и стубова, налазило се главно текстилно стовариште Старка и компаније, повелико предузеће, на четири спрата, од белих опека, бар стотину стопа дугачко. Неколико њихових излога изгледали су весели и занимљиви, пуни лепих модела као и ма где другде. Било је и других великих трговина, још један хотел, неколико аутомобилских салона, биоскоп.

Он примети да пута све даље и даље, док се изненада, изишавши из пословног дела града, нађе опет у једној широкој, дрвећем засађеној улици са кућама за становање које су изгледале простране, имале веће травњаке, више општег мира, одмора и достојанства него друге куће које је раније видео. Укратко, као што је осетио при овом првом погледу њеног средишњег дела, изгледало му је да је ова, иако малоградска улица, ипак богата, чак и раскошна. Толике величанствене ограде од кованог гвожђа, скупих и лепих аутомобила који стоје пред капијама или јуре широком улицом. А у неким дућанима — најближим Средишној авенији и пословном средишту, где је почињала ова широка и лепа улица — могле су се видети изложене ствари, веома скупе и очигледно елегантне, које маме људе богате и навикнуте на удобност — мотори, накит, рубље, кожна роба, и намештај.

Где ли живи његов стриц са породицом? У којој ли кући? У којој ли улици? Да ли је њихова кућа већа и лепша од ових које је видео у овој улици?

Мора се одмах вратити, закључи он, и јавити се стрицу. Мораће да потражи адресу фабрике, која је свакако у ономе предграђу преко реке, и отићи тамо да се јави. Шта да каже, шта да ради? Какав ли ће му посао стриц дати? Какав ли је тај рођак Гилберт? Шта ли ће мислити о њему? У свом последњем писму стриц је поменуо свога сина Гилберта. Он се врати Средишном авенијом на станицу, и убрзо се нађе под самим зидовима огромног предузећа које је тражио. Фабрика је била од црвене опеке, на шест спратова готово хиљаду стопа дугачка. Била је сва у стаклу — бар онај део који је недавно дозидан и служио производњи оковратника. Старији део, као што је Клајд доцније дознао, био је везан са новијим помоћу неколико мостова. Јужни зидови обеју зграда ишли су упоредо са реком Мохок, пошто су били на обали. Било је, видео је, и неколико улаза из Речне улице, удаљених по стотину стопа или више један од другог. Сваки улаз је чувао стражар у униформи. Улази број један, два, и три имали су натписе „Само за запослене“, изнад улаза број четири писало је „Канцеларија“, а улази број пет и шест били су, изгледа, намењени уношењу материјала и утоваривању.

Клајд уђе у део зграде где су се налазиле канцеларије, и, пошто га нико није заустављао, он

прође кроз двоја врата што се обрћу око своје осовине и нађе се пред телефонисткињом, која је седела поред телефона иза неке оgrade са малим вратима, очигледно јединим улазом у главну канцеларију. Она је чувала овај улаз. Била је мала, дебела, око тридесет и пет година стара, непривлачна.

„Молим?“ викну она кад се Клајд појави.

„Желим да говорим са г. Гилбертом Грифитсом“, поче Клајд мало узбуђено.

„Ради чега?“

„Па, знате, ја сам његов рођак. Зовем се Клајд Грифитс. Имам овде писмо од свог стрица, г. Семјуела Грифитса. Мислим да ће ме примити.“

Кад стави писмо пред њу, он примети да се њен строг и потпуно нехајан израз промени и претвори не толико у љубазност колико у страхопоштовање. Јер било је јасно да је не само ово обавештење већ и његов изглед оставило на њу дубок утисак, и она поче да га загледа потајно и радознало.

„Видећу да ли је у канцеларији“, одговори она много учтивије, и споји у исто време линију која је везивала личну канцеларију Гилберта Грифитса. Како је отуда свакако одговорено да је г. Гилберт Грифитс заузет у томе тренутку и да га нико не сме узнемиравати, она додаде, „Овде је рођак г. Гилберта, г. Клајд Грифитс. Има писмо од г. Семјуела Грифитса.“ Затим рече Клајду, „Изволите сести! Г. Гилберт Грифитс сигурно ће вас одмах примити. Тренутно је заузет.“

А Клајд, примећујући необично поштовање које му се указује — поштовање какво му никад раније у животу није указивано — био је необично дирнут. Кад помисли само да је он близак рођак ове тако богате и утицајне породице! Ова огромна фабрика! Тако дугачка, широка, и шест спратова висока! А кад је малопре ишао с друге стране реке, видео је кроз неколико отворених прозора огромне собе пуне жена и девојака у великом послу. И то га је узбудило и против његове воље. Јер високи црвени зидови зграде остављали су на неки начин утисак енергије и материјалног успеха, успеха готово савршеног, како се то њему чинило.

Он погледа сиве гипсане зидове ове спољашње чекаонице — натпис на унутрашњим вратима који је гласно: „Грифитсово предузеће за израду оковратника и кошуља, А. Д. Председник Семјуел Грифитс, секретар Гилберт Грифитс“ - и упита се како ли изгледа унутра, какав ли ће бити Гилберт Грифитс — хладан или срдачан, љубазан или нељубазан.

И онда, док је седео и размшљавао, она жена се изненада обрати њему и рече, „Сад можете ући. Канцеларија г. Гилберта Грифитса налази се сасвим на крају овога спрата, тамо према реци. Сваки намештеник показаће вам пут.“

Она се упола диже као да хоће да му отвори врата, али Клајд, осетивши њену намеру, брзо прође поред ње. „Хвала“, рече он најљубазније, па отворивши стаклена врата угледа просторију са више од стотину службеника — поглавито младих људи и жена. Сви су очигледно били јако заузети својим послом. Већина је имала зелене штитове над очима. Готово сви су имали кратке радне капуте од алпака—вуне или навлаке за заштиту рукава. Скоро све те младе жене носиле су чисте и лепе цицане хаљине или радне мантиле. А свуда око овог средишњег простора с округлим белим стубовима, који није имао преграда, биле су канцеларије, обележене именима разних нижих чиновника и службеника предузећа — г. Смили, г. Лач, г. Готбој, г. Барки.

Како је телефонисткиња рекла да се г. Гилберт Грифитс налази сасвим на крају, Клајд, без много оклевања, пође дуж ограђеног крила, ка ономе крају зграде где је на полуотвореним вратима писало „Г. Гилберт Грифитс, секретар“. Ту застаде не знајући да ли да уђе или не, а онда закуца. Неки оштар, продоран глас викну одмах, „Напред“ и он уђе и нађе се пред младићем који је изгледао можда мало мањи и старији, и несумњиво много хладнији и окретнији, него он — укратко, младић какав би Клајд волео да буде — вешт у наређивању, очигледно ауторитативан и способан. Био је одевен, Клајд одмах примети, у светлосиво одело са врло упадљивим шарама, јер се пролеће приближавало. Његова коса, нешто светлија него Клајдова, била је зачешљана и савршено заглађена натраг са слепоочница и чела, а очи, које је Клајд осетио како продиру кроз њега од првог тренутка кад је отворио врата, биле су бистре и водњикаве, сивкасто-зелене боје. Имао је велике наочаре са рожаним оквирима које је носио само у канцеларији, а очи, које су зуриле кроз њих, пређоше преко Клајда брзо и пажљиво, од ципела до округлог мрког филцаног шешира који је држао у руци.

«Ви сте, мислим, мој брат од стрица», рече он ледено, слабо и свакако не много љубазно осмехујући се кад Клајд приђе и застаде.

„Да, јесам“, одговори Клајд, заплашен и збуњен овим мирним и прилично студеним пријемом. Увиђао је да засад никако не може ценити и поштовати овога рођака онако како је ценно и поштовао његова оца, чија је велика способност створила ово важно предузеће. У дубини душе осећао је чак да овај младић, само наследник овог великог предузећа и ништа више, придаје себи важност и надмоћност које не би биле могућне без очеве способности.

У исто време, његово право на ма какве нарочите обзире било је тако неосновано и незнатно, а он тако захвалан за све што би неко учинио за њ, да се већ осећао веома обавезан, и покушавао је да се осмехне најлепше и најумиљатије. Али изгледа да се Гилберту Грифитсу одмах учинило да је

ово знак наметљивости која се не сме трпети код обичног рођака, поготову не кад тај рођак тражи неку услугу од њега и његова оца.

Али, како се отац потрудио да се заинтересује за овог рођака, Гилберт није имао куд, па продужи свој кисели осмех и немо испитивање, говорећи у исто време:

„Мислили смо да ћете се појавити данас или сутра. Јесте ли добро путовали?"

„Да, врло добро", одговори Клајд, мало збуњен овим питањем.

„И тако, ви желите да научите штогод о производњи оковратника, је л' те?" Његов глас и држање били су прожети крајњом снисходљивошћу.

„Свакако бих желео да научим нешто што би ми пружило прилике да напредујем, да осигурам себи будућност", одговори Клајд ведро и са жељом да одбровољи свог младог рођака.

„Да, отац ми је причао да је разговарао с вама у Чикагу. Према ономе што ми је рекао, закључујем да нисте имали много практичног искуства. Не знате књиговодство, је ли тако?"

„Не, господине, не знам."

Кад Клајд рече ово, он осети са силном оштрином да му недостаје свако школовање. И ето, Гилберт Грифитс га посматра као сасвим безнадежног кандидата са гледишта овог предузећа.

„Па, мислим да је најбоље што се може учинити с вама", продужи он, као да му отац није тачно рекао шта има да се учини у овом случају, „да почнете у квасионици.

Тамо почиње процес производње у овој фабрици, и можда би било добро да посао научите из темеља. Доцније, кад видимо како напредујете, моћи ћемо мало тачније рећи шта да радимо с вама. Да имате мало канцеларијске праксе, могли бисмо вас употребити овде горе." (Клајдово лице се сневесели, и Гилберт то примети. То му би мило). „Али свакако, добро је научити и практичну страну посла", додаде он прилично хладно, не зато што је желео да и мало утеша Клајда, већ само да то каже као чињеницу. И видећи да Клајд не говори ништа, он продужи, „Али рачунам да ће за вас најбоље бити да се најпре сместите негде пре него што покушате да радите ишта овде. Нисте још нигде узели собу?"

„Не, тек сам стигао возом у подне", одговори Клајд. „Био сам прљав па сам отишао у хотел да се мало уредим. Мислио сам доцније да потражимо какву собу."

„Добро, добро. Немојте да тражите собу. Рећи ћу нашем главном управнику да вас упуту у какав добар пансион. Он познаје град боље од вас." Говорећи ово, имао је на уму да је Клајд ипак близак рођак и да не би било згодно пустити га да станује где било. У исто време веома се плашио да Клајд не уврти себи у главу да се породице Грифитс много тиче његов стан, што, по његовом схватању, никако није случај. Његово коначно осећање било је да лако може одредити Клајду стан и контролисати га, тако да он никако не буде ни за кога важан — ни за оца, ни за породицу, ни за људе који раде у предузећу.

Он пружи руку према дугмету на столу и притиште га. Појави се врло уредна, озбиљна и повучена девојка у зеленој цицаној хаљини.

„Замолите г. Вигема да дође овамо."

Она изађе, и одмах уђе човек средњег раста и снажан, али умерено пун, који је изгледао као да је на некој великој муци. Било му је око четрдесет година — био је уздржљив и затворен — и гледао је радознано и подозриво око себе, као да се пита какво ли се ново зло спрема. Изгледало је, Клајд одмах примети, да му глава непрестано тежи да се повије напред, док је у исто време тако подизао поглед као да би више волео да га не подиже.

„Вигеме", поче млади Грифитс заповеднички, „ово је Клајд Грифитс, наш рођак. Сећате се да сам вам говорио о њему.

„Сећам се, господине."

„Добро, он ће засад радити у квасионици. Можете му показати шта има да ради. После би било добро да кажете г-ђи Брали да га упуту где да нађе собу." (Све ово било је претресено и утврђено већ недељу дана раније између Гилберта и Вигема, али он свему даде изглед новине.) „И добро би било да упишете његово име код надзорника рада и да кажете да почиње са радом од сутра, разумете ли?"

„Разумем, господине", и Вигем се поклони с поштовањем. „Је ли то све?"

„Да, то је све", закључи Гилберт одсечно. „Идите са Вигемом, г. Грифитсе. Он ће вам рећи шта имате да радите "

Вигем се окрете. „Ако бисте хтели одмах да пођете са мном, г. Грифитсе", рече он с поштовањем — и то поред свег надменог држања његовог рођака — и изиђе, а Клајд у стопу за њим. А млади Гилберт се исто тако хитро окрете своје столу, али вртећи главом. Он је у том тренутку осећао да Клајд, по свој прилици, није интелектуално изнад каквог доброг курира у неком градском хотелу. Иначе, зашто би дошао овамо. „Интересује ме шта ли замишља да ће радити овде", продужи он да размишља, „и шта мисли да постигне?"

А Клајд је, идући за г. Вигемом, мислио о дивном положају г. Гилберта Грифитса. Он, несумњиво, долази и одлази кад хоће — долази у канцеларију доцкан, одлази рано, и, свакако, станује негде у овом врло занимљивом граду, са родитељима и сестрама у некој врло лепој кући. А

њега, его, Гилбертовог брата од стрица и синовца богаташа, воде на рад у неко безначајно одељење овог великог предузећа.

Па ипак, кад их г. Гилберт Грифитс више није могао видети ни чути, Клајд, под утиском призора и шума ове велике фабрике, заборави мало ове мисли. Јер на овом истом спрату, али иза оне огромне канцеларије кроз коју је прошао, налазила се друга, много већа просторија, испуњена низовима рафова, окренутих пролазима, не ширим од пет стопа и пуним, као што је Клајд могао да види, огромних количина оковратника, упакованих, према величини, у мале картонске кутије. Ове рафове су пунили дечаци из складишта, који су у великим дрвеним колицима доносили све нове и нове оковратнике из просторија за паковање, или су их исто тако брзо празнили службеници из експедиције, који су, гурајући пред собом мала четвртаста колица, извршавали поруџбине према дупликацима поруџбеница које су држали у рукама.

„Сигурно нисте никад раније радили у фабрици оковратника, г. Грифитсе“, рече г. Вигем нешто живље, сад кад више није био у присуству Гилберта Грифитса. Клајд одмах примети да га он ословљава са „г. Грифитсе“.

„Ах, не, нисам“, одговори он брзо. „Никад раније нисам радио ни у каквом сличном предузећу.“

„Али, рачунам, очекујете да с временем научите све у вези са производимом.“ Говорећи ово, ишао је живо дуж једног од оних дугачких пролаза, али Клајд примети да он потајно погледа на све стране.

„Волео бих да научим“, одговори он.

„Да“, има ту много више да се учи него што неки мисле, мада човек често чује како нема много да се учи.“ Он отвори друга врата, па прођоше кроз неку мрачну одају и уђоше у другу, пуну рафова као и она прва, а сви су рафови били препуни малих комада белог платна завијеног у трубе.

„Можда је добро да знате мало и о овоме, пошто ћете почети у квасионици. Ово је материјал од којег се оковратници кроје, оковратници и постава. Назива се труба. Сваки овакав пакетих је једна труба. Одавде износимо у сутерен и квасимо их, јер се овако не могу употребити. Кад би се овај материјал употребио овако, оковратници би се скупљали после кројења. Уосталом, видећете. Квасимо их у шафољима, а после их сушимо.“

Он је свечано марширао даље, и Клајд осети још једном да га овај човек никако не сматра за обичног радника. Оно „г. Грифитсе“, његова претпоставка да Клајд има да научи све о производњи, као и снисходљивост око објашњавања оних труба платна, све је то већ уверило Клајда да се на њега гледа као на некога коме се мора указивати бар неко мало поштовање.

Ишао је за г. Вигемом, радознао шта ово има да значи, и ускоро се нађе у огромном сутерену у који су се спустили степеницама из једне треће одаје. Овде, при светлости четири дуга низа електричних лампи, он разазна дуге редове порцеланских шафоља или корита, поређаних дуж целе просторије, с краја на крај, од једног спољашњег зида до другог. У овима су се, у кључалој води, квасиле велике количине оних истих труба платна које је малопре видео горе. А сасвим близу, северно и јужно од ових шафоља, и упоредо с њима дуж целе просторије, сви око сто педесет стопа дугачки, стајали су огромни уређаји за сушење или покретни столци, обавијени са свих страна цевима с врелом паром, између којих су на ваљцима — но тако да се користе топлотом из свих цеви одозго, одоздо и са обе стране — биле ове трубе, али развијене, влажне и окачене, како је речено и кретале се лагано на ваљцима са источног краја просторије на западни. Ово кретање, Клајд је одмах видео, пратила је силна звек и бука зупчастих точкова који су аутоматски тресли и покретали са истока на запад ове низове комада платна који су се у кретању сушили и онда се на западном крају ових уређаја опет увијали у трубе на дрвеним калемима, са којих их је скидао један младић, чија је дужност била да „узима“ са ових покретних сталака. Један младић је, видео је Клајд, „узимао“ са две од ових трака на западном крају, док је на источном крају други младић његових година „давао“. То јест, он је узимао трубе овога делимично стегнутог али још мокрог платна, причвршћивао један њихов део на покретне кукле, и пазио да се оне лагано и како треба размотају и простру по уређају за сушење целом дужином ових трака. И чим би једна труба отишла куд и све друге, одмах би причвршћивао нову.

Између свака два реда шафоља, у средини собе, биле су огромне центрифуге или цедиљке. У ове центрифуге стављане су трубе како су долазиле из шафоља, у којима су се квасиле двадесет и четири сата, и из њих је центрифугалном силом цеђено што је могуће више воде пре него што би биле раширене на уређајима за сушење.

У почетку Клајд схвати готово само спољашњи изглед овога простора — његову буку, врућину, пару, енергију са којом су десетак људи и младића обављали разне послове. Сви су без изузетка имали на себи само поткошуље без рукава, старе панталоне стегнуте око појаса, а на босим ногама платнене ципеле са гуменим потплатима. Било је јасно да овакво одело захтевају вода, испарење и врућина у овом простору.

„Ово је квасионица“, рече г. Вигем кад уђоше. „Овде није пријатно као у неким другим радионицама, али ту почиње производни процес. Кемерере!“ викну он.

Појави се омањи, дежмекаст човек, широких груди, блед, буцмаст, белолик и, на изглед, јаких

мишића, одевен у прљаве, изгужване панталоне и фланелску кошуљу без рукава. Као што је Вигем са страхопоштовањем стајао пред Гилбертом, тако је изгледало да овај човек стоји пред Вигемом.

„Ово је Клајд Грифитс, рођак Гилберта Грифитса. Говорио сам вам прошле недеље о њему. Сећате ли се?“

„Да, господине.“

„Он треба да почне овде. Пријавиће се сутра.“

„Разумем, господине.“

„Запишите његово име на листи. Он ће почети у прописано време.“

„Разумем, господине.“

Клајд примети да г. Вигем држи главу више и говори непосредније и са више ауторитета него икад досад. Изгледало је да је сад господар, не потчињени.

„Рад овде почиње у седам и тридесет изјутра“, продужи г. Вигем, обавештавајући Клајда, „али сви долазе мало раније — око седам и двадесет или мало раније, да би људи имали времена да се пресвуку и дођу до машина. Па, ако желите“, додаде он, „г. Кемерер вам може, пре него што пођете, показати шта ћете имати да радите сутра. Тако би се могло уштедети мало времена. Или можете то оставити за сутра, ако желите. Мени је свеједно. Само, ако бисте хтели да навратите до телефонисткиње на главном улазу око пет и тридесет, рећи ћу г-ђи Брали да вас чека тамо. Она ће вам, мислим, помоћи да нађете собу. Ја нећу бити тамо, али ви само питајте телефонисткињу за њу. Она ће знати.“ Он се окрете и додаде, „Тако, а сад ћу вас оставити.“

Он обори главу и пође баш кад Клајд поче, «Е па много сам вам захвалан, г. Вигеме.» Уместо да одговори, он одмахну мало млитавом руком и оде наниже између шафоља према западним вратима. А г. Кемерер — још нервозан и очигледно испуњен страхопоштовањем — одмах поче:

„Ах, лако ћемо за то шта имате да радите, г. Грифитсе. Даћу вам сутра за почетак само да донесите трубе са горњег спрата. Али ако имате какво старо одело, боље би било да га обучете. Одело као ваше не би овде дуго трајало.“ Он је са зазирањем гледао Клајдово врло уредно, иако јевтино одело. Његово држање, као малопре г. Вигемото, било је мешавина несигурности и мале надмоћности над Клајдом, а уз то и крајњег поштовања и неке потајне сумње коју је само време могло разјаснити. Бити Грифитс овде, то свакако није мала ствар, па макар тај рођак и не био можда толико добродошао овако моћним рођацима.

У први мах, и с обзиром на његове снове у вези с овим предузећем, Клајд је био склон да се побуни. Јер младићи и људи које је видео овде били су, по његовој процени и на први поглед, прилично испод онога типа човека који је он очекивао да нађе овде — ови људи нису ни издалека онако интелигентни и онако окретни као они који су служили у Унион клубу или Грин-Девидсону. А што је још горе, осетио је да су много лукавији, потиштенији и необразованији — стварно прави аутомати. А њихове очи су, кад је ушао са г. Вигемом, врло добро виделе све што се одиграло, иако су се претварали да не гледају. Он и г. Вигем били су, у ствари, циљ свих њихових потајних погледа. У исто време, њихов оскудни и практични начин одевања једним је ударцем убијао сваку помисао на елеганцију у овом послу овде. Каква штета што је тако неук па не може да буде узет у канцеларију или нешто слично, тамо горе!

Ишао је са г. Кемерером, који се потрудио да каже да су ово шафољи у којима се трубе платна стежу преко ноћи — ово центрифугалне цедиљке — ово уређај за сушење. Онда му рече да може ићи. Било је тек три сата.

Он изиђе на најближа врата, и, кад се нађе напољу, честита себи што је ухватио везу са овим великим предузећем, питајући се у исто време да ли ће задовољити г. Кемерера и г. Вигема. Рецимо, да их не задовољи. Или, рецимо, да не може да издржи све ово? Посао је врло тежак. Па ништа, ако би се десило баш најгоре, помисли, могао би да се врати у Чикаго, или да продужи за Њујорк, и да нађе посла.

Али зашто Семјуел Грифитс није био љубазан да га прими и дочека добродошлицом? Зашто се млади Гилберт Грифитс осмехивао онако цинично? И каква ли је жена та г-ђа Брали? Да ли је поступио паметно што је дошао овамо? Хоће ли ови Грифитсови учинити нешто за њега, сад кад је дошао овамо?

Тако је, лутајући према западу Речном улицом, у којој је било неколико фабрика, затим према северу кроз неколико других улица у којима је било још фабрика — лима, плетене робе, велика фабрика електричних усисивача прашине, предузеће за производњу тепиха, и слично — дошао најзад до сиротињског дела града који је, иако мали, био гори од оних које је видео у Чикагу и Канзас-Ситију. Сиротиња и друштвена несређеност и сировост свега тога тако га разљутише и онерасположише — за њега је све то значило само једно, друштвену беду — да се одмах окрете, пође натраг и поново пређе реку Мохок оним мостом даље на западу, и нађе се у потпуно друкчијем крају — крају са истим онаквим кућама каквим се дивео пре него што је пошао у фабрику. А идући даље на југ, дође у ону исту широку, дрвећем засађену авенију коју је видео раније и коју је и сам спољашњи изглед обележавао као најлепшу улицу за становање у Ликургу. Била је врло широка, лепо поплочана и оивичена дивним кућама. Наједном се веома заинтересова за становнике ове

улице, јер му одмах паде на ум да је врло вероватно да и његов стриц Семјуел станује овде. Куће су готово све биле француског, италијанског или енглеског стила, и уз то сјајне копије стилова разних епоха, мада он то није знао.

Очаран њиховом лепотом и пространошћу, шетао је улицом и гледао час у једну час у другу кућу питајући се у којој ли живи његов стриц, ако станује овде, и био је потпуно опчињен оволиким богатством. Како ли се његов рођак Гилберт мора осећати надмоћан господин кад изјутра изиђе из овакве једне куће!

— Затим застаде пред једном кућом којој је морао да се диви због дрвећа, стаза, новоуређених леја за цвеће, иако без цвећа због велике гараже позади, великог водоскока лево од куће, како ју је он видео. У средини водоскока стајао је дечак и држао лабуда у наручју, а једног усамљеног јелена од ливеног гвожђа, десно од куће, гонило је неколико паса, такође од ливеног гвожђа. Био је очаран господственошћу ове куће, која је била у нешто измењеном старом енглеском стилу, те упита неког пролазника — средовечног човека у прилично похабаном оделу, на изглед радника, „Чија је она кућа, господине?" А човек одговори, „Како, па то је стан Семјуела Грифитса. Онога што има велику фабрику оковратника с оне стране реке."

Клајд се наједном трже као поливен хладном водом. Његовог стрица! Његова кућа! Па онда је оно његов аутомобил што стоји тамо пред гаражом. А види се и други кроз отворена врата гараже.

Наравно, у његовом незрелом и стварно не много сјајном духу, ова кућа наједном изазва представу ружа, мириса, светлости и музике. Ова лепота! Овај удобан живот! Ко је од његове уже породице икад слутио да његов стриц овако живи? Овај раскош? А његови родитељи су тако бедни — тако сиромашни, проповедају јеванђеље по улицама Канзас-Ситија, а несумњиво и Денвера. Мисионари! И мада се досад нико од стричеве породице није потрудио да га види, осим његовог хладног рођака, па и то само у фабрици, и мада су га тако равнодушно упутали на онај прост посао, он се ипак осећао узнесен. Јер, најзад, зар он није Грифитс, брат од стрица и синовац оне двојице тако важних људи који живе у овој кући, и зар не ради сада за њих, у каквом било својству? А зар се то не мора протумачити као будућност, боља од свега што је досад упознао? Јер, помислите, шта Грифитси значе овде према ономе шта Грифитси значе, рецимо, у Канзас-Ситију — или у Денверу Огромна разлика! Али то се мора најбрижљивије крити У исто време осетио је одмах нову потиштеност, јер, замислимо да се ови Грифитси овде — његов стриц или брат од стрица или неки њихов пријатељ или агент — распитају о његовим родитељима и његовој прошлости? Господе! Оно прегажено дете у Канзас-Ситију! Бедни, несигурни живот његових родитеља! Еста! И његово се лице одмах смрачи чим се на његове снеге навукосе тако црни облаци. Ако наслуте? Ако осете?

Ах, до врага — а ко је он уопште? И шта значи он у ствари? Чему је могао заиста да се нада од овако високе господе, кад једног дана буду сазнали зашто се потрудио да дође овамо?

Помало згађен и потиштен, он се окрете да се врати, јер одједном оштро осети да је нико и ништа.

ГЛАВА VI

Соба коју је Клајд, захваљујући помоћи г-ђе Брали, нашао истога дана, налазила се у улици Торп, а по квалитету, мада не и по удаљености, била је врло далеко од оне у којој је становао његов стриц. Разлика је заиста била довољна да јасно ублажи све његове лепе замисли о себи као човеку који је, на крају крајева, у сродству с тим господином. Обичне куће, мрке или сиве боје, прилично чађаве и оронуле, гледале су на ову улицу — на голо и зимом утучено дрвеће које је, како се чинило, упркос диму и прашини обећавало близак нов живот — мајско лишће и цвеће. Али док је са г-ђом Брали улазио у ову улицу, видео је како се из разних фабрика с оне стране реке враћају кућама многи јадни, обични људи и жене и старије девојке, сви слични г-ђи Брали. Г-ђу Брали и њега дочека на вратима не много углађена жена у чистој цицаној кецељи преко тамне хаљине. Она их одведе у собу на другом спрату, не премалу или неудобно намештену, коју, рече му, може добити за четири долара, без хране, или за седам и по долара, са храном — понуду коју он одлучи да прихвати, пошто му г-ђа Брали рече да је ово нешто боље него што би ма где добио за тај исти новац. И, пошто захвали г-ђи Брали, он одлучи да остане овде, а доцније сиђе и седе да вечера са једном малом групом трговачких помоћника и фабричких радника, људима на какве је донекле већ био навикао у Паулининој улици у Чикагу пре него што је прешао у отменији круг Унион клуба. А после вечере ишета у главне улице Ликурга, али виде само групе неуљедних фабричких радника које, судећи по дневном изгледу ових улица, не би очекивао да врве овуда ноћу — девојке и младићи, људи и жене различитих народности и типова — Американци, Пољаци, Мађари, Французи, Енглези — у много чему, иако не у свему, обележени нечим нарочитим — глупошћу или грубошћу душе или тела, или са извесним недостатком укуса и окретности или смелости, што их је, изгледало је, све до једнога обележавало као припаднике оног света подземља који је то поподне видео. Ипак, у неким улицама и трговинама, нарочито у оним близу авеније Викигај, виђали су се младићи и девојке, уредни и живахни, који би могли припадати, а вероватно су и припадали, канцеларијском особљу разних предузећа с оне стране реке.

И тако је Клајд шетао горе-доле од осам до десет, а онда је, као по неком договору, гомила у

живљим улицама изненада ишчезла и оставила их сасвим празне. И за све време поредио је све ово са Канзас-Ситијем и Чикагом. (Шта ли би рекао Ратерер кад би могао сада да га види — да види велику кућу и фабрику његовог стрица?) Допаде му се и Ликуршки хотел, можда зато што је био мали, уредан и сјајан, жариште активног друштвеног живота. Па пошта и нека црква са лепим торњем и старим сликовитим гробљем, руку под руку са трговином аутомобила. И нови биоскоп у споредној улици одмах иза угла. И разни младићи и девојке, људи и жене, који су шетали тамо и овамо, а неки флертовали, као што је могао да види. И осећало се некако да изнад свега тога лебде нада и полет и младост — она нада, онај полет, она младост који се налазе у основи сваке стваралачке енергије на целом свету. Најзад се врати у своју собу у улици Торп, закључивши да воли ово место и да ће радо живети овде. Она дивна авенија Викигај! Велика фабрика његовог стрица! Оне многобројне лепе и веселе девојке које је видео како журе горе-доле!

У међувремену, Гилберт Грифитс, у одсуству свога оца који се налазио у Њујорку (што Клајд није знао, а Гилберт није сматрао да је потребно рећи), саопштио је мајци и сестрама да је видео Клајда, и да Клајд, ако није најглупљи, није ни најзанимљивији човек на свету. Кад је у пет и по часова, оног истог дана кад се Клајд пријавио, дошао кући и срео Миру, сматрао је да треба да јој каже, „Е, стигао је данас наш рођак из Чикага.“

„Је ли?“ рече Мира. „А какав је?“ Њу је то интересовало зато што је отац описао Клајда као младића господског и интелигентног изгледа, мада се питала зашто се он потрудио да дође, пошто је знала Ликург и индустријски живот у њему, и чему се могу надати они који раде у фабрикама као што је фабрика њеног оца.

„Па, мени се не чини да је он нешто нарочито“, одговори Гилберт. „Прилично је интелигентан и не изгледа рђаво, али признаје да никад није имао никакве пословне праксе. Као и сви ти младићи који раде по хотелима. Мисли да је одело главно, чини ми се. Био је одевен у светлосмеђе одело, имао је смеђу кравату, исти такав шешир и жуте ципеле. Кравата му је била мало исувише светла, а кошуља са ружичастим пругама какве су се носиле пре три или четири године. Осим тога, одело му није скројено како треба. Нећу да кажем ништа, јер је тек дошао и не знамо да ли ће издржати или неће. Али ако издржи, и мисли да се представља овде као наш рођак, онда ће боље бити да буде мало скромнији, или ћу посаветовати газди да му прочита коју. Иначе, рачунам да ће после извесног времена моћи добро да послужи као надзорник или тако нешто у неком одељењу. Али не могу да замислим шта види он у свему томе, те сматра да се исплати доћи овамо. Мислим, у ствари, да му отац није тачно објаснио како мало изгледа има овде за човека који заиста није чаробник или тако нешто.“

Стајао је леђима окренут према широком камину.

„Ех, па знаш шта је мајка пре неки дан рекла о његовом оцу. Она мисли да тата осећа да се њему никад није пружила прилика. Можда ће учинити нешто за њега, било да га задржи у фабрици или не. Рекла ми је да јој се чини како тата осећа да њихов отац није поступио правично према Клајдовом оцу.“

Мира ућута, а Гилберт, коме је мајка раније рекла исто ово, нађе да је најбоље да се претвара како не схвата шта то значи.

„Добро, није тако важно. Ако газда жели да га задржи овде, без обзира на то да ли је способан или није, то је његова ствар. Само, баш он увек говори о способности у сваком одељењу, и о томе да суве гране треба подсецати и уклањати.“

Кад се доцније састао са мајком и Белом, испричао им је исте вести и готово исте мисли. Г-ђа Грифитс уздахну, јер, најзад, у месту као што је Ликург, и са положајем који они заузимају, требало би да је свако ко носи њихово име веома пажљив и да се брижљиво влада, да има добар укус и суд. Није од њеног мужа било мудро што је довео некога ко није сасвим такав, и још бољи.

Бела, међутим, није била нимало задовољна тачношћу слике коју је Гилберт дао о Клајду. Она није знала Клајда, али је познавала Гилберта, и знала је да је он у стању врло брзо да пресуди да овоме или ономе човеку недостаје све, док, у ствари, то у њеним очима може да изгледа сасвим друкчије.

„Ах“, примети она пошто за вечером чу Гилбертове даље примедбе о Клајдовим особеностима, „ако тата жели да он буде овде, он ће га, верујем, задржати, или ће најзад учинити нешто за њ.“ Ово Гилберта, жацну, јер је то био непосредан шамар његовом тобожњем ауторитету у фабрици, ауторитету који је он желео да прошири у сваком правцу, што је његова млађа сестра добро знала.

Идућег јутра, међутим, кад је Клајд дошао у фабрику, видео је да му је име, или изглед, или и једно и друго — његова сличност са г. Гилбертом Грифитсом — од нарочите користи, коју засад није могао довољно да процени. Јер кад је дошао до улаза број један, вратар на стражи као да се трже.

„Ах, јесте ли ви г. Клајд Грифитс?“ упита он. „Ви ћете радити код г. Кемерера? Да, знам. Дакле, код онога човека тамо биће ваш кључ“, и показа на неког округлог, дебелог старца кога је Клајд доцније упознао као „Старог Џефа“, чувара контролног сата, који је, на једној платформи мало даље у истој одаји, давао и примао све кључеве између седам и тридесет и седам и четрдесет.

Кад му Клајд приђе и рече: „Ја сам Клајд Грифитс и радићу доле код г. Кемерера“, он се такође трже и рече: „Свакако, свакако. Да, господине. Изволите, г. Грифитсе. Г. Кемерер ми је јуче говорио о вама. Ваш број ће бити седамдесет и један. Даћу вам стари кључ г. Давнија.“ Кад Клајд сиђе у квасионицу, старац се окрете вратару који се био примакао и узвикну: „Зар није чудо колико овај човек личи на г. Гилберта Грифитса? Пљунути Гилберт. Шта ти мислиш, шта му је он, брат, рођак, шта ли?“

„Не питај“, одговори вратар. „Никад га раније нисам видео. Али сигурно је у сродству са фамилијом. Кад сам га први пут видео, помислих да је г. Гилберт. Таман сам хтео да скинем шешир, кад видех да није.“

А кад уђе у квасионицу, као и претходног дана, Клајд виде да је Кемерер исто онако пун поштовања и обзира. Као и Вигем пре њега, Кемерер још није могао да одлучи какав ће стварно бити Клајдов положај у предузећу. Јер, како је Вигем обавестио Кемерера јуче, г. Гилберт није рекао ни речи којом би ставио до знања г. Вигему да Клајдов положај треба да се олакша или отежа. Напротив, г. Гилберт је рекао: „У погледу времена и рада, с њим се има поступати као и са свим другим радницима. Никакве разлике.“ Али кад је представљао Клајда, рекао је: „Ово је мој рођак. Он жели да покуша да научи овај посао“, што би значило да ће Клајд с временем прелазити из одељења у одељење док се не упозна са целим током производње.

Стога је Вигем, пошто је Клајд отишао, дошапнуо Кемереру као и још неким, да би се лако могло показати да је Клајд шефов штићеник, те због тога закључише да „пазе шта раде“, бар док не виде какав је његов положај овде. А Клајд, примећујући ово, био је понесен, јер није могао да не осети да ово, само по себи, и независно од свега што би његов рођак Гилберт могао мислити или желети да учини, може лако бити предзнак неке наклоности од стране његовог стрица, што може довести до неког добра за њ. И тако, кад је Кемерер почео да му објашњава да не треба да мисли да је посао тако тежак, или да засад има много посла, Клајд је то примио са изгледом лаке снисходљивости. А Кемерер је због тога говорио са још више поштовања.

„Само обесите шешир и капут тамо у један од оних ормара“, продужи он благо, чак и улагујући се. „Онда можете узети једна од оних колица тамо и поћи на горњи спрат да донесете неколико труба. Показаће вам одакле да их узмете.“

Следећи дани били су занимљиви, а ипак пуни брига за Клајда, који се покатак чудно и узнемиравао због необичног друштвеног положаја и радничког света у којем се нашао. Пре свега, ови из његове садашње непосредне околине у фабрици нису били људи које би он иначе изабрао за своје друштво — били су далеко испод хотелских курира, разносача или било каквих намештеника.

Били су, сви од реда, као што је сад јасно видео, тешки и тупи духом и телом. Носили су одела каква носе само најпростији радници — одела каква обично носе они којима је лични спољашњи изглед последња брига — којима су рад и тешки материјални опстанак главна брига у животу. Поврх тога, не знајући тачно ко је Клајд, или шта би његов долазак могао значити за њихове појединачне положаје, били су склони да сумњају и подозревају.

Међутим, после недељу дана или две, кад су дознали да је Клајд синовац председника а брат од стрица секретара предузећа, и да стога нема изгледа да ће остати дуго у ма каквом подређеном положају, постали су мало љубазнији, али, с обзиром на осећање потчињености које је ова чињеница изазивала код њих, склони да буду према њему суревљиви и подозриви на други начин. Јер, најзад, Клајд није био њихов друг, нити је могао то бити у таквим околностима. Може он да се осмехује и да буде љубазан али он ће увек долазити у додир са онима који су изнад њих, зар не — или су бар тако мислили. Он је, у њиховим очима, припадао богатој и надмоћној класи, а сваки сиромаш је знао шта то значи. Сиромаси морају свуда да се држе заједно.

Он, опет, са своје стране, док је седео у тој посебној соби за време ручка, чудно се неколико првих дана како ови људи могу да се интересују за ствари које су њему биле тако досадне — квалитет платна које је долазило овамо у трубама — неке ситне грешке у ткању или у тежини материјала — последњих двадесет труба нису се онако добро скулиле као претходних шеснаест; или што Кренстонова фабрика каблова нема онолико радника колико је имала прошлог месеца — или што је Антонијева фабрика дрвенарија истакла објаву да ће полудневни одмор суботом важити тек од првог јуна, а прошле године је важно од половине маја. Изгледало је да су сви утонули у једноликост и досаду свога посла.

Услед тога се његов дух враћао срећнијим сликама. Желео је понекад да је у Чикагу или Канзас-Ситију. Мислио је на Ратерера, Хегланда, Хигбија, Лујзу Ратерер, Еди Дојла, г. Сквајерса, Хортензу — на све из оног младог и лакомисленог друштва чији је члан и сам некад био, и питао се шта ли они сад раде. Шта је било са Хортензом? Најзад је добила ону бунду — вероватно од онога трафиканта, и онда је отишла с њим, пошто га је толико уверавала да њега воли — бештија мала! И то пошто је извукла онолико новаца од њега. Сама помисао на њу и на све што је она могла значити за њега да се догађаји нису одиграли онако, каткада га је чинила болесним. Према коме ли је сад слатка? Како ли се снашла по одласку из Канзас-Ситија? И шта би рекла кад би га сад видела овде и знала за његове високе везе? Хе! То би је мало расхладило. Али о његовом садашњем положају не

би имала високо мишљење. То је сигурно, али би га ценила мало више кад би могла да види његовог стрица и рођака, ову фабрику и њихову велику кућу Сасвим би одговарало њој да онда покуша да буде љубазна према њему. Да, показао би он њој, само да се опет с њом сретне — окренуо би од ње главу, а то би тада сигурно лако могао да учини.

ГЛАВА VII

Уколико се тицало живота у пансиону г-ђе Капи, ни тамо се није био најсрећније сместио. Јер то је била сасвим обична кућа за издавање стана и хране, која је, у најбољем случају, привлачила оне конзервативне људе из фабрика и трговина који су гледали на рад и наднице и на схватања религиозног света средње класе у Ликургу као на најбитније ствари за поредак у свету и за благоданство света. Са гледишта забава и веселја, ова кућа била је углавном врло досадна.

У исто време, захваљујући неком Волтеру Диларду — празноглавом младићу који је недавно дошао овамо из Фонде — Клајд је ипак налазио нешто у овој кући. Дилард — младић Клајдових година и са истим друштвеним амбицијама, али без Клајдовога такта или способности за разликовање битних факата живота — радио је у одељењу за мушка одела код Старка и компаније. Био је хитар, окретан, физички прилично привлачан, врло светле косе, врло светлих ретких бркова, деликатног држања и наступа малоградског кицоша. Како никад није имао никакав другтвени положај, нити је икад располагао икаквим средствима — пошто му је отац био малоградски трговац ситном робом и после пострадао на томе послу — било му је, услед неког атавистичког нагона или подстицаја у крви, веома стало да дође до каквог положаја у друштву.

Али како досад у томе није успео, интересовао се за оне који су успели и завидео им — чак много више него Клајд. Слава и поступци водећих породица баш овога града значили су много за њега — Николсонови, Старкови, Харијетови, Грифитсови, Финчлијеви, итд. Шта, Грифитс! Синовац богатог Семјуела Грифитса из Ликурга, и то у овоме пансиону! Крај њега, за овим столом! Одмах се његово интересовање до те мере пробудило да је одлучио да се мора позабавити тим незнанцем што је могућно пре. Е праве друштвене прилике, куца на његова врата спојнице са једном од најбољих породица! А, поред тога, није ли овај незнацац млад, привлачан и вероватно амбициозан као и он сам — човек кога би ваљало искористити, ако се може? Он одмах поче да се приближава Клајду. Ово је изгледало готово исувише добро да би могло бити истинито.

Стога је брзо предложио шетњу, поменуо да мало даље на Мохоку има неки биоскоп који је изврстан — врло модерно уређен. Не би ли Клајд хтео да пође? А Клајд је био склон да пође са њим због његове уредности, елеганције због нечега на њему што је било далеко од једноликости или тешке свакидашњице фабричких људи и осталих у свету овога пансиона.

Али, помисли он сад, ту су његови велики рођаци, и мора пазити шта ради. Ко зна да ли неће учинити неку велику погрешку дружећи се тако слободно и олако. Грифитсови — као и сав њихов круг — мора бити да су врло далеко од овдашњег обичног света, наслућивао је он по општем држању оних који су чак и са њим долазили у додир. Више по инстинкту него на основу разума, био је склон да се држи по страни и да изгледа врло надмоћан, утолико више што је изгледало да га сви — па и овај младић овде — према којима се тако држао, све више поштују због тога. И мада је на велику жељу — и у неку руку, чак и молбу — пошао сад са овим младићем — пошао је ипак опрезно. А Дилард је његово охолост и снисходљиво држање одмах протумачио као „класу“ и „везе“. Кад само помисли да се са њим упознао у овом досадном, простом пансиону. И то по самом доласку — на прагу његове каријере овде.

И тако се Дилард држао као ласкавац — мада је имао бољи положај и зарађивао више него Клајд, двадесет и два долара недељно.

„Ви ћете ваљда проводити много времена са својим рођацима и пријатељима овде“, поче он приликом њихове прве заједничке шетње, и пошто је извукао од Клајда онолико обавештења колико је овај сматрао да треба да му да, то јест, готово ништа, а сам је испричао нешто мало веома улепшаних делића из своје историје. Отац има сад галантеријску радњу. Он је дошао овамо да проучи друге методе рада, и тако даље. Има ујака овде — у вези са Старком и компанијом. Упознао се са неколицином — не много — zgodних људи, пошто није одавно у Ликургу свега четири месеца.

А Клајдови рођаци!

„Слушајте, ваш стриц мора бити да је пребацио милион је л те? Кажу да је тако. Оне куће у авенији Викигај заиста су дивне. Лепших нећете видети ни у Албанију, ни у Утики ни у Рочестру. Јесте ли ви рођени синовац Семјуела Грифитса? Та није ваљда! Е, то вам овде сигурно много вреди. Волео бих да ја имам таквог рођака. Верујте да бих ја то умео да искористим.“

Смешио се на Клајда, жељно и са надом, а Клајд по томе још више осети колико је стварно важна она родбинска веза. Кад помисли само колико она значи овом непознатом младићу!

„Па, не знам“, одговори Клајд уздржљиво али веома поласкан што Дилард претпоставља да је он у срдачним односима са Грифитсовима. „Дошао сам овамо да проучим израду оковратника, разумете. Не да се забављам много. Мој стриц жели да се што више посветим послу.“

„Свакако, свакако, знам како је то“, одговори Дилард. „Исто то захтева и мој ујак од мене.“

Жели да се посветим послу и да се не забављам много. Он је, знате, набављач за Старка и компанију. Али човек не може само и вечито да ради. Мора мало и да се разоноди."

„Да, то је тачно", рече Клајд — први пут у животу мало с висине.

Ишли су кратко време не говорећи ништа. А онда:

„Играте ли?"

„Играм", одговори Клајд.

„И ја. Има овде пуно јевтиних локала за играње, али ја никад не оддазим у њих. Не можете ићи тамо и дружити се са пристојним људима. Кажу да је овај град у том погледу врло мали. Најбољи људи неће да знају за вас, ако се не дружите с ким треба. Исто тако и горе у Фонди. Имате да „припадате" одређеном друштву или нисте пристали никуд. И тако и треба, мислим. Па ипак има овде пуно лепих девојака са којима човек може да се дружи — девојака из сасвим добрих породица — не из отменог друштва, разуме се — али ипак, о њима се не прича, разумете. А ни оне се не даду молити. Неке од њих су права ватра. А не морате ни да се жените њима." Клајду се он учини као човек можда мало исувише раскалашан за његов нови живот. У исто време он му се у извесној мери и допадао. „Усталом", продужи Дилард, „куд мислите у недељу по подне?"

„Па, никуд нарочито, колико ми је то познато у овоме тренутку", одговори Клајд осећајући нов проблем. „Не знам тренутно какав посао може искрснути до недеље, али засад нема ништа."

„Па како би било да пођете са мном, ако не будете много запослени? Ја сам се упознао са више девојака откако сам овде. Пристојних девојака. Ако желите, могу вас повести и упознати са породицом свога ујака. То је добар свет. А после — могли бисмо потражити две девојке које познајем — праве лепотице. Једна од њих радила је у дућану, али више не ради — не ради ништа. Друга је њена најбоља пријатељица. Имају виктрол⁵ и умеју да играју. Знам да овде није обичај играти недељом, али нико не мора да зна о томе. Њихови родитељи не замерају. После бисмо могли да их поведемо у биоскоп или где другде — ако хоћете — не тамо доле близу фабричког краја, него у оне боље — разумете ли?"

У Клајдовој се свести појави питање како треба да поступи у погледу предлога као што је овај. У Чикагу, у последње време — због оног што се десило у Канзас-Ситију — трудио се да буде што повученији и што опрезнији. Јер — после онога, и док је служио у клубу, био је дошао на мисао да живи према идеалу који му је наметало привидно строго лице те установе: конзерватизам — истрајан рад — штедња — уредан и господски изглед. Али то је био рај без Еве.

Но упркос својој мирној околини овде, сам ваздух овога града као да је мамио на такво попуштање какво је овај младић сам предлагао — неку врсту разоноде која је можда сасвим безазлена, али је ипак у вези са девојкама и забавом с њима — а овде их је, како је видео, било тако много. Улице су биле после вечере тако пуне лепих девојака и младих људи. Али шта ли би мислили о њему његови новопронађени рођаци кад би га случајно видели како се клатари на онај начин како се чинило да треба разумети предлог овог младића? Зар није он сад баш рекао да је ово страшно мали град и да сваки зна готово све о свакоме? Он застаде у недоумици. Мора се сад одлучити. И онда, како је био усамљен и жељан друштва, одговори: «Па — добро — мислим да хоћу." Али додаде мало у недоумици, „Наравне, моји рођаци овде . . ."

„Ах, свакако, тако је", одговори Дилард брзо. „Морате се чувати, разуме се. Па и ја тако чиним." Кад би само могао да се виђа по граду са једним Грифитсом, иако је овај новајлија овде и не познаје много људе, зар му не би то знатно подигло углед? Сигурно да би — и већ му је подизало, како му се чинило.

И одмах се понуди да купи Клајду цигарета — кракер - што год хоће. Али се Клајд, осећајући се још увек веома туђ и несигуран, извини после извесног времена и врата у своју собу, јер му је овај младић, са самозадовољним обожавањем друштва и положаја, био досадан. Био је обећао мајци писмо и помисли да би боље било да иде и да га напише, и да уједно промисли мало о пробитачности овог новог познанства.

ГЛАВА VIII

Како је следећег дана била субота, и поподне слободно преко целе године у овом предузећу, Вигем зађе по фабрици са омотима у којима су биле плате.

„Изволите, г. Грифитсе", рече он као да нарочито уважава Клајдов положај.

Клајду се, док је узимао омот, прилично допаде то што га Вигем назива господином и, пошавши према своме орману, одмах раздера омот и стави новац у џеп. После тога узео шешир и капут и одшета према своме стану, где је ручао. Али како се осећао усамљен, а Диларда није било, пошто је морао да ради, он одлучи да се одвезе тролејбусом до Гловерсвила, града од двадесет хиљада становника о коме се причале да је исто тако жив, иако не тако леп као Ликурга. Овај га је излет забавио и заинтересовао, зато што га је водио у град који се по свом друштвеном саставу веома разликовао од Ликурга.

⁵ Механички клавир

Али следећи дан — недељу — провео је доконо, лутајући сам по Ликургу. Јер испоставило се да је Дилард, из неког разлога, морао да се врати у Фонду и није могао да одржи споразум у погледу недеље. Кад је пак у понедељак увече срео Клајда, саопштио му је да се у прву среду приређује друштвено вече са закуском у сутерену Конгрегационалне цркве у авенији Дигби. А по мишљењу младог Диларда, то вече бар обећава да буде вредно посете.

„Можемо само да одемо тамо“, тако рече он Клајду, „и да мало узбунимо девојке. Желим да се упознате са мојим ујаком и ујном. Они су заиста zgodни људи. А и девојке. Нису нимало млитаве. А онда можемо да се извучемо око десет сати и да одемо до Зеле или Рите. Рита има више добрих плоча, али код Зеле је боље за играње. Овај ... да нисте случајно донели своје вечерње одело са собом?“ упита он. Јер како је, кад Клајд није био код куће, већ био испитао његову собу, која је била на трећем спрату, изнад његове, и видео да Клајд има само омањи ручни кофер а никакав већи, и очигледно нема вечерњег одела, закључио је да Клајд, упркос томе што његов отац има хотел и што је радио у Унион клубу, мора бити врло равнодушен у погледу друштвене опреме. Или, ако није, мора бити да се труди да прокрчи себи пут без ичије помоћи, ослањајући се само на своја својства и способности. Ово није било сасвим по његовом укусу. Човек никад не треба да занемарује оно што је у друштву битно. Но ипак, Клајд је Грифитс, а то је било довољно да му не замери ништа, бар засад.

„Не, нисам“, одговори Клајд, који није био баш сасвим сигуран у вредност ове авантуре — чак ни сад — и поред све своје усамљености, „али намеравам да га набавим.“ По доласку овамо он је већ размишљао о својој оскудици у овом погледу и наумио је да одвоји бар тридесет и пет долара од своје недавно тешко зарађене уштеде и да набави вечерње одело.

Дилард је и даље брбљао о томе како породица Зеле Шуман додуше није богата — станују у сопственој кући — али се Зела ипак дружи са пуно овдашњих пристојних девојака. Исто тако и Рита Дикерман. Зелин отац има мали летњиковац на Екарт језеру, близу Фонде. Кад дође лето, и са њим одмор и пријатни излети крајем недеље, онда он и Клајд, ако му се Рита допадне, могу понекад отићи тамо у песету, јер су Рита и Зела готово нераздрожне. И лепе су. „Зела је црномањаста а Рита плава“, додаде он одушевљено.

Клајда заинтересова чињеница да су девојке лепе, и што га овај Дилард овако из ведрог неба и усред садашње осамљености толико уважава. Али да ли је мудро да се толико везује с њим? То је питање, јер, најзад, он заиста не зна ништа о њему. И разабра из Дилардовог држања, из његовог брзог одушевљења за ову прилику, да Диларда ове девојке много више интересују као такве — извесна слобода или прикривена распусност која је била карактеристична за њих — него што га је интересовао друштвени положај онога света коме су оне припадале. А зар није због тога настрадао у Канзас-Ситију? Баш овде у Ликургу, кад се труди да постигне нешто боље, најмање је смео то заборавити.

Па ипак, идуће среде у осам и тридесет пошли су, а Клајд је био пун нестрпљивог очекивања. А у девет сати нашли су се усред једне полурелигиозне, полудруштвене, полуганутљиве црквене приредбе, чији је циљ био да се прикупи новац за цркву — а општи исход састојао се у томе да се старијима пружи прилика за оговарање а млађим члановима извесна мера веселог мада прикривеног удварања и флертовања. Постојали су и базари за продају којечега, почев од пастета, колача и сладоледа па до чипки, лутки и свакојаким драгулија којих су се чланови лишили и приложили их у корист цркве. Пречасни Питер Израелс, свештеник, и његова жена били су присутни. Исто тако и Дилардов ујак и ујна, двоје жустрих али незанимљивих људи, и Клајд је осетио да они овде немају никакве друштвене важности. Били су исувише срдачни и друштвени у оном специфичном комшијском смислу, мада се Гровер Вилсон, као набављач Старка и компаније, с времена на време трудно да изгледа озбиљан и важан.

Он је био омален дебео човек који, изгледа, није умео или није имао средстава да се одева лепо. Насупрот беспрекорном оделу његовог сестрина, његово одело било је далеко од савршеног кроја. Било је неуглачано и помало прљаво. Његова кравата исто тако. Имао је обичај да трља руке као дућански помоћник, или да мршти веће и да се с времена на време чеше по потиљку као да га понешто што хоће да каже стаје много размишљања и као да је то нешто врло важно. Док, у ствари, као што је чак и Клајд могао да види, ништа од свега што је говорио није било нимало важно.

А тако је било и са дебелом и крупном г-ђом Вилсон, која је стајала поред њега док се он трудно да се уздигне до Клајдове важности. Она се само смешкала својим пуним лицем. Била је готово незграпна, ружичаста, нагињала је стварању подвољка. Осмехивала се и осмехивала, понајвише зато што је по природи била весела и што то ова прилика захтева, али поред тога, и зато што је Клајд био оно што је. Јер, као што је Клајд и сам могао да види, Волтер Дилард није пропустио прилику да својим рођацима добро нагласи да је он Грифитс. И да су се њих двојица упознали и спријатељили, и да га он, Волтер, прати по граду.

„Волтер нам је причао да сте ви тек дошли овамо да радите код свога стрица. Чујем да сте у пансиону г-ђе Кагш. Не познајем је, али слушала сам да држи уредан и отмен пансион. Господин Пароли, који станује код ње, мој је школски друг. Али ретко га виђам. Јесте ли се већ упознали с њим?“

„Не, нисам“, одговори Клајд.

„Да, знате, очекивали смо вас прошле недеље на вечеру, али је Волтер морао да отпутује кући. Али морате нам ускоро доћи. У свако доба. Волела бих да дођете.“ Зрачила је, а њене мале сивкасте очи затрепаше.

Клајд примети да га, услед славе његовог стрица, заиста сматрају као неко друштвено откриће. Тако су се опходили и остали из овога друштва, стари и млади: пречасни Питер Израелс и његова жена; г. и г-ђа Микех Бампас, локални продавац штампарских боја, и њихов син; г. и г-ђа Максимилијан Пик, трговац сеном, житом и сточном краном и на велико и на мало; г. Витнис, цвећар, и г-ђа Труп, месни посредник за некретнине. Сви су по чувењу знали Семјуела Грифитса и његову породицу, и свима њима изгледало је не мало занимљиво и чудновато што се Клајд, рођени синовац тога човека, налази овде међу њима. Једина незгода у свему томе била је та што је Клајдово држање било врло кротко и не толико упадљиво колико би требало — не довољно насртљиво и презриво. А већина од њих припадала је оном типу људи који цене дрскост чак и кад се претварају да је осуђују.

Ово се још јаче примећивало уколико су младе девојке биле у питању. Јер Дилард је савршено јасно наглашавао свакоме ово Клајдово важно сродство. „Ово је, знате, Клајд Грифитс, синовац Семјуела Грифитса, рођак г. Гилберта Грифитса. Управо је дошао овамо да проучава производњу оковратника у фабрици свога стрица.“ А Клајду, који је осећао како је плитко ово истицање, било је ипак врло мило, и дејство овога истицања остављало је на њега не мали утисак. Дрскост овога Диларда! Безочност са којом се он, на Клајдов рачун, наметао као неки покровитељ ових људи! Овом приликом водао је он Клајда тамо-амо, и готово за све време није хтео да га остави самог ни за тренутак. У ствари био је решио да сви које познаје међу овим младићима и девојкама треба да чују ко је и шта је Клајд, и да га он представља. Исто тако, они које не воли, треба да виде Клајда што је могуће мање — уопште не треба их ни представљати. „Она не значи ништа. Њен отац има само малу гаражу овде. Ја се не бих освртао на њу да сам на вашем месту.“ Или, „Није он нешто нарочито овде. Обичан помоћник у нашем магацину.“ У исто време, кад је говорио о неким другима, сав се претварао у осмехе и комплименте, или је, у најгорем случају, правдао њихове друштвене недостатке.

Најзад га је упознао са Зелом Шуман и Ритом Дикерман, које су из неких разлога, међу којима је приличну улогу играла жеља да изгледају мало мудрије и виспреније него остале, задоцниле. И било је тачно, као што је Клајд убрзо после тога увидео, да су оне друкчије — мање једноставне и скучене него све девојке са којима га је Дилард дотле упознао. Морално и религиозно оне нису биле онако чврсте као оне друге. И, као што је чак и Клајд приметно кад се упознао с њима, желеле су — а да то ни саме себи нису признавале — да се приближе световним задовољствима колико год је то могуће, а при том да не буду жигосане. И отуда је у њиховом држању, у самом начину упознавања, било нечега што му је одмах пало у очи као различите од општег тона ове црквене трупе — не баш да су биле лабаве у погледу морала и религије, већ много слободније, мање скучене, мање повучене него што су биле друге.

„Ах, ви сте, дакле, г. Клајд Грифитс“, рече Зела Шуман. „Боже, много личите на свога рођака, зар не? Виђам га врло често кад пролази аутом кроз Средишну авенију. Волтер нам је о вама све причао. Свиђа ли вам се Ликург?“

Начин на који је она казала „Волтер“, заједно са нечим интимним и поседничким у своме гласу, одмах изазва код Клајда осећање да њени односи са Дилардом морају бити много ближи и слободнији него што је то он сам показао. Мала црвена „лептир“ машна од кадифе под њеним грлом, две мале наушнице од граната, врло елегантна и уз тело припијена црна хаљина са богатим карнерима, изгледало је да показују да она нема ништа против тога да истакне своју фигуру, да је веома цени, а то би, да није било смерног и прилично уздржљивог држања које је она показивала, несумњиво изазвало замерке на оваквом месту.

Рита Дикерман, пак, била је бујна и плава, румених образа, светлосмеђе косе и плавичасто-сивих очију. Иако није имала оне наметљиве елеганције којом се одликовала Зела Шуман, из ње је ипак избијало нешто неодређено што се, како је Клајду изгледало, слагало са оним слободним иако потајним ставом њене пријатељице. Њено држање, како је Клајд видео, иако је много мање наговештавало прерушену смелост, било је попустљиво, према њему срачунато такво, а и по природи изазивачко. Било је уговорено да ће се она забављати с њим. Како је била под врло јаким утицајем Зеле Шуман, и као привезана за њу, оне су биле нераздвојне. А кад јој је Дилард представио Клајда, она се на њ осмехнула тако заводљиво да се он не мало узнемирио. Јер овде у Ликургу, како је говорио сам себи у то време, мора добро пазити с ким се зближава. А ето, на несрећу као и у случају Хортензе Бриге, она је у њему будила помисли на интимности, које су га, иако неизвесне и далеке узнемиравале. Али мора да буде опрезан. Овај исти слободан став који је наговештавао Дилард, држање као што је код ових девојака, већ су га једном увалили у невољу.

„Е, сад ћемо да поједемо мало сладоледа и колача“, предложи Дилард после првих уводних речи, „а онда можемо да идемо одавде. Вас две прођите мало кроз гомилу и поздравите се са светом. Онда можемо да се нађемо код тезге за сладолед. После тога, ако пристајете, можемо да идемо. Шта

велите?"

Он погледа у Зелу Шуман као да хоће да каже: «Ти знаш шта је најбоље», а она се осмехну и одговори: „Добро. Можемо одмах да пођемо. Видим тамо своју рођаку Мери. И мајку. И Фреда Брукнера. Рита и ја ћемо само мало прошетати, а онда ћемо се наћи с вама, је л тако.” А Рита Дикерман се одмах осмехну на Клајда, присно, као на некога ко припада њој.

Отприлике после двадесет минута шврљања и зајавања, Дилард ухвати неки Зелин сигнал, и он и Клајд застадоше близу тезге за сладолед, чије су столице биле у средини собе. После неколико тренутака случајно им се придружише Зела и Рита са којима поједоше мало сладоледа и колача. А онда, ослобођен сваке обавезе, и пошто и неки други почеше да одлазе, Дилард рече: „Хајде да киднемо. Могли бисмо да одемо твојој кући, зар не?”

„Зацело, зацело”, прошапута Зела, и пођоше заједно ка гардероби. Клајд је још сумњао да ли је паметно све ово што чини, па је зато био склон ћутању. Није знао да ли му се Рита свиђа или не. Али кад су изишли на улицу, далеко од цркве и људи који су се враћали кући после тражења забаве, он и Рита се нађоше заједно, јер су Зела и Дилард били измакли напред. И мада ју је Клајд био узео под руку, како је мислио да је ред, она ослободи руку и стави своју топлу шаку на његов лакат, као да га милује њоме. И приђе му сасвим близу, раме уз раме, па наслањајући се упола на њ, поче да чаврља о животу у Ликургу.

Сад је у њеном гласу било нечега меког и кадифеног. Клајду се то свиђало. У њеном телу било је нечег тешког и малаксалог, нека врста зрака или електрона који га је изазивао и мамио упркос њему самоме. Осећао је да о волео да помилује њену мишицу, и да би могао ако би хтео — могао би чак и да је обгрли око паса, и то тако брзо. Али ето, он је Грифитс — био је довољно опрезан да помисли — ликуршки Грифитс — и у томе је сад сва разлика због које су девојке на овој црквеној приредби биле толико заинтересоване за њ и тако љубазне. Па ипак, упркос овој мисли, он врло нежно стеже њену мишицу. Она нити му што пребаци нити што рече.

А кад су стигли у дом Шуманових, велику, старинску, четвороугаону кућу са четвртастом куполом, дубоко повучену иза дрвећа и травњака, сместите се у соби која је била много лепше намештена него и у једној кући у коју је Клајд дотле улазио. Дилард одмах поче да издваја плоче, које је, како се чинило, добро познавао, и да склања два велика тепиха испод којих се показа гладак паркет.

„Ова кућа, ово дрвеће и ове тихе грамофонске игле имају једну добру страну”, рече он Клајду у хатар, наравно, јер је још увек мислио да је Клајд можда, а вероватно и јесте, неки опрезан човек који пази на сваки свој корак овде. „На улици се не може чути ни звук овог грамофона, зар не, Зела? Заиста, ни горе на спрату, са овим тихим иглама. Ми смо овде више пута свирали и играли до четири ујутру, а они горе нису то ни знали, јер ли, Зела?”

„Тако је. Али отац је мало тврд на ушима. А ни мајка не чује ништа кад оде у своју собу и удуби се у читање. Али стварно, слабо се чује.”

„Збиља, зар се овде толико замера што свет игра?” упита Клајд.

„Ах, не — не замерају људи из фабрика — они уопште не замерају”, одговори Дилард, „али већина црквених људи замера. Мој ујак и ујна замерају. И замерају готово сви које смо видели вечерас у цркви, осим Зеле и Рите.” Он их погледа са великим одобравањем и охрабрењем. „Оне су исувише широкогруде да их буни таква ситница. Зар није тако, Зела?”

Ова млада девојка, која је била толико очарана њиме, насмеја се и климну главом: „Зацело је тако. Ја у томе не видим никакво зло.”

„Ни ја”, убаци Рита, „ни мој отац ни мајка. Само не воле да говоре о томе, нити воле да ја осетим да желе да играм исувише.”

Дилард је већ био навио плочу „Црне очи”, па Клајд и Рита, Дилард и Зела почеше одмах да играју, а Клајд је неосетно упадао у неку врсту интимности са овом девојком која је предсказивала нешто што ни сам није знао да одреди. Она је играла тако топло и одушевљено — била је то нека врста преплитања и њихања који су наговештавали свакојаке потиснуте чежње. Усне јој се одмах извише у лирски осмех који је указивао на жеђ за уживањем. А била је врло лепа, више него икад, док је овако играла и осмехивала се.

„Слатка је”, „мислио је Клајд, «иако је мало пуначка. Била би задовољна са сваким другим готово исто толико колико и са мном, али ја јој се свиђам зато што мисли да сам неко.» готово у истом тренутку она рече: „Зар ово није дивно? А ви сте тако добар играч, г. Грифитсе.”

„Ах, не”, одговори он осмехујући јој се у очи. „Ви сте прави играч. Ја умем да играм само зато што играм са вама.”

Могао је сада да осети да су њене мишице пуне и меке, њене груди бујне за овако младу девојку. Усхићена игром, била је сасвим као опијена, а њени гестови били су готово изазивачки.

„Сад ћемо да ставимо „Љубавни чун””, викну Дилард чим се „Црне очи” завршише. „Ви играјте са Зелом, а Рита и ја ћемо да се окренемо који пут. Шта велиш, Рита?”

Међутим, његова вештина играња, као и његова природна радост у игри, њега су толико заносили да није могао да сачека док стави другу плочу, већ одмах дохвати Риту за руке и поче да

клизи тамо-амо, да изводи обрте и фигуре које Клајд никако не би могао да изведе, и који су одмах показали да је Дилард бољи играч. Тек потом довикну Клајду да стави плочу „Љубавни чун“.

Али, као што је Клајд могао да види пошто је једанпут одиграо са Зелом, ово је било смишљено да буде срећно друштво два узајамно подударна пара који неће сметати један другом, већ ће се узајамно допуњавати у својим различитим плановима да уживају у друштву једни других. Јер док је Зела играла с Клајдом, а играла је добро и говорила много, он је за све то време осећао да њу занима Дилард и само Дилард, и да би више волела да је с њим. А после неколико игара, док су он и Рита седели на дивану и разговарали, Зела и Дилард изиђоше у кујну да попију штогод. Само су се, како Клајд примети, задржали много дуже него што би било потребно да се ма шта попије.

Исто тако, за време ове паузе изгледало је као да је Рита то намерно удесила да би се њих двоје више зближили. Јер, увиђајући да разговор на дивану запиње за тренутак, она устаде без икаквог повода — без музике и без речи — и даде му знак да поигра још мало с њом. Са Дилардом је играла неке нарочито кораке па је сад тобож хтела да то покаже Клајду. Али ови кораци су били такве природе да су је довели у знатно ближи додир са Клајдом — у близак додир. И док су стајали тако врло близу једно другоме и док је показивала Клајду, држећи га за лакат и руку, како треба да игра, њено лице и образ примакоше му се врло близу исувише близу за снагу његове воље и његових принципа. Он притисну свој образ на њен, а она се окрете и погледа га насмејаним, охрабрујућим очима. У тренутку нестаде његовог самосавлађивања, и он је пољуби у уста. А затим опет — и опет. И уместо да измакне своје усне, као што је Клајд очекивао да ће учинити, она му се препуштала — стајала је непомично да би је он могао још љубити.

И наједном, над осети ово подавање њеног топлот тела, и притисак њених усана на својим, он схвати да се упустио у однос који можда неће моћи тако лако изменити или од њега побећи. Исто тако, да ће му бити врло тешко да се одупре, пошто му се она сад свиђа, а очигледно и он њој.

ГЛАВА IX

Поред тренутног узбуђења и усхићења, овај додир баци Клајда, као и раније, у размишљања о проблему исправности његовог владања овде. Јер ево, ова девојка му приступа на тако непосредан начин који толико обећава. И он то чини тако брзо, пошто је обећао себи и својој мајци да ће његово владање овде бити друкчије — без оних зближења и односа који су га упропастили у Канзас-Ситију. А ипак — ипак —

Запао је сада у тешко искушење, јер је у додиру са Ритом осетио да она очекује од њега да наговести неки даљи корак — и то брзо. Да, али како и где? Никако у вези са овом великом, необичном кућом. Било је у њој и других соба осим кујне у коју су се Дилард и Зела тако упадљиво повукли. Али и овако, шта ће кад се такав однос једном већ успостави? Шта онда? Зар се од њега неће очекивати да тај однос продужи или, ако то не буде хтео, зар да се уплете у могуће компликације? Играо је са њом и миловао је смело и насртљиво, али је за то време мислио: „Не би требало ово да чиним. Ово је Ликург. Овде сам ја Грифитс. Знам како овај свет мисли о мени — чак и њихови родитељи. Је ли мени стварно стало до ње? Зар нема у њеном брзом и лаком подавању нечега, ако не баш опасног за моју будућност овде, онда нечега што није баш сасвим на своме месту, зар та интимност није пребрза?“ Имао је осећање слично свом расположењу у јавној кући у Канзас-Ситију — осећао је да га она привлачи а уједно и одбија. Није могао ништа друго него да је љуби и милује са извесном уздржљивошћу, док се најзад Дилард и Зела нису вратили, а после тога таква интимност више није била могућа.

Кад неки часовник негде изби два, Рита се наједном сети да мора да иде — јер ће јој родитељи замерити што је остала тако дуго. И како Дилард није показивао да жели да остави Зелу, било је, разуме се, јасно да ће је Клајд отпратити кући, задовољство које је сад и код Клајда и код Рите било помућено неким неодређеним осећањем разочарења или неуспеха. Није испунио њена очекивања, мислио је он. Очигледно још нема смелости да искористи милошту коју му је нудила, објашњавала је она себи.

Пред њеним вратима, не много далеко, и после разговора који је још био обојен наговештајима неке будуће згоде која би се показала као повољнија — њен став је храбрио, чак и овде. Раस्ताдоше се, али је Клајд још понављао у себи да овај нови однос исувише брзо напредује. Није био сигуран да ли сме да се упушта овде у један такав однос — бар не тако брзо. Где су сад све оне његове лепе одлуке које је био смислио пре него што је дошао овамо? На шта да се одлучи? А због сензуалне топлине и привлачности Ритине, љутила га је његова одлука, и љутио се што не може да поступи онако како би то иначе учинио.

Два догађаја који су му помогли да се одлучи дошли су убрзо један за другим. Један је био у вези са држањем Грифитсових, које, не узимајући Гилберта у обзир, није било непријатељско нити потпуно равнодушно према њему, премда Семјуел Грифитс, а због њега углавном и остали, није могао да схвати у први мах прилично неморалан иако не и сасвим усамљен положај у коме ће се Клајд наћи ако се породица не одлучи да му укаже бар мало пажње или да га с времена на време пријатељски не посаветује. Али Семјуел Грифитс, како никад није имао времена, једва се и сетио

Клајда, бар за првих месец дана. Он је ту, смештен је пристојно, како чује, о њему ће се убудуће пристојно водити рачуна — па шта му треба више, бар засад?

И тако је за свих пет недеља, пре него што је ишта предузето, и Гилберт Грифитс био тиме умирен, Клајд био остављен да се креће у свом свету у сутерену и да се пита шта ли намеравају да учине с њим. Држање осталих, укључујући Диларда и ове девојке, најзад је учинило његов положај овде чудним.

Мњђутим, месец дана по Клајдовом доласку, и првенствено зато што је Гилберт изгледао тако задовољан да не говори ништа о њему, Грифитс старији упита једног дана:

„Ех, а шта је с твојим рођаком? Шта ради он сад?”

А Гилберт, помало забринут шта ли има из овога да изиђе, одговори: „Па, добро је. Пустео сам га да почне у квасионци. Је ли то добро?”

„Мислим да јесте. То је добро за њега као почетак, као и свако друго место. Него — шта мислиш сад о њему?”

«Ах», одговори Гилберт врло уздржљиво и несумњиво самостално — црта карактера због које му се отац увек дивио — „ништа нарочито. Ваљда је човек на свом месту. Можда ће се изградити у раду. Али не изгледа ми као човек који ће икад постићи нешто нарочито на овоме послу. Он, знаш, нема готово никакве школе. То је свакоме јасно. Осим тога, није много предузимљив и не изгледа енергичан. Исувише је млитав, чини ми се. Но, не желим ипак да га упропастим. Можда је човек на свом месту. Теби се свиђа, а ја се можда варам. Али уверен сам да је он, у ствари, долазећи овамо замишљао да ћеш ти, само зато што је наш рођак, учинити за њега више него што би учинио за неког другог.”

«А, тако мисли. Е, ако тако мисли, вара се.” Али у исто време додаде са веселим осмехом: „Можда он и није тако непрактичан као што ти мислиш. Још није довољно дуго овде да бисмо то могли рећи, зар не? Мени се у Чикагу није учинио такав. Осим тога, има пуно ситних места за која би он могао бити подесан без велике штете, чак и ако није најдаровитији човек на свету, зар не? А ако се он задовољава неким ситним послом у животу, то је његова ствар. То ја не могу да спречим. Али, у сваком случају, не желим још да га истратим, то не, и не желим да ради на акорд. То не би изгледало право. Он је, најзад, наш рођак. Пусту га просто нека иде својим путем још за неко време, па онда да видимо шта је у стању да учини за себе.”

„Добро, газда”, одговори син који се надао да ће његов отац у својој расејаности оставити Клајда тамо где је — на најнижем месту у фабрици.

Али сад, на његову жалост, Семјуел Грифитс додаде: „Мораћемо ускоро да га позовемо на вечеру, зар не? Мислио сам већ на то, али нисам имао времена да се позабавим тиме. Требало је већ раније да говорим с мајком о томе. Он још није долазио овамо, је ли?”

„Не, оче, колико је мени познато”, одговори Гилберт кисело. Ово му се нимало није свидело, али је био исувише опрезан да би се противно у овоме тренутку. „Чекали смо ваљда да ти кажеш нешто о томе.”

„Врло добро”, продужи Семјуел. „Добро би било да видиш где станује и да га позовеш. Не би било згорега у следећу недељу, ако тога дана немамо ништа друго.” Приметивши искрицу сумње или неодобравања у очима свога сина, он додаде: „Најзад, Гиле, он је наш рођак, и ми не можемо дозволити себи да нимало не водимо рачуна о њему. То, знаш, не би било ни лепо. Треба да говориш с мајком вечерас и да то уредиш, или ћу морати ја.” Он затвори фиоку у којој је тражио некакве хартије, устаде, узне капут и шешир и изиђе из канцеларије.

Као последица овог разговора, послат је Клајду позив да дође у следећу недељу, у шест и по по подне, да вечера са породицом. Недељом, у један и по, служен је важан породични ручак на који је обично позиван овај или онај пријатељ породице из места или са стране. До шест и по готово сви гости би отишли, а понекад и једно или двоје од самих Грифитса, те би за хладну вечеру сели г. и г-ђа Грифитс и Мира — а Бела и Гилберт су обично одлазили некуд на другу страну.

Овом приликом, међутим, како су се г-ђа Грифитс, Мира и Бела договориле, сви ће присуствовати вечери осим Гилберта, који је, нешто из опозиције а нешто и због неког другог састанка, рекао да ће навратити само за тренутак пре него што пође од куће. Тако ће Клајд, на Гилбертово задовољство, бити примљен и угошћен без изгледа да дође у додир и да се упозна са неким од важнијих породичних пријатеља који би случајно навратили то поподне. А и породица ће имати прилике да га упозна и стекне стварни утисак о њему, не излажући се при том ни на какав начин. Али је у међувремену у вези са Дилардом, Ритом и Зелом дошло до ситуације која је, због проблема који је постављала, морала бити покварена баш због ове одлуке Грифитсових. Јер после оне вечери у кући Шуманових, и зато што су, упркос Клајдовом устезању за све то време, све троје, укључујући и Риту, били уверени да Клајд мора или да ће бити побеђен њеним чарима, дошло је до разних наговештавања а најзад и до непосредног позива или предлога са Дилардове стране да, због другарства које се створило између њега и Клајда и ових двеју девојака, поћу крајем недеље некуд на излет — првенствено у Утику или у Албани. И девојке би пошле, разуме се. Он ће то, преко Зеле удесити са Ритом у Клајдово име, ако Клајд сумња или се плаши да ли се то може уговорити. «Ви

знате да јој се свиђате. Причала ми је Зела пре неки дан да је Рита рекла да сте слатки као шећер. Женски љубимац, а?" И он гурну Клајда лактом, весело и интимно — како се то ради у овом модерном и отменом свету у којем се сад нашао — што се Клајду, с обзиром на његов значај овде, не допаде колико би му се иначе допало. Познаје он те људе који се тако намећу кад мисле да неко значи нешто више него они! Имао је искуства.

У исто време, овај његов предлог — са једног гледишта узбудљив и привлачан како само може бити — могао је лако да изазове бескрајне невоље — зар не? Прво, није имао новаца — свега петнаест долара недељно, засад — и ако би се од њега очекивало да се упушта у тако скупе излете, то он, наравне, не би могао. Подвоз, храна, рачун у хотелу, можда и возња аутомобилом у двоје. А затим нашао би се у блиским односима са овом Ритом коју једва и познаје. А зар не би њој могло пасти на ум да буду интимни и овде у Ликургу — да очекује да је он редовно посећује — да излазе заједно по локалима — а онда — ех, да — Грифитсови, рецимо — његов рођак Гилберт све то чује или види? Зар није Зела рекла да га је видела често овде и онде на улици у Ликургу? Зар није вероватно да га могу срести негде — некад — кад сви буду заједно? И зар то Клајда не би обележило као присног друга једног човека који, на крају крајева, не значи много — обичан трговачки помоћник, Дилард? То би могло значити чак и крај његове каријере овде! Ко зна куд би то могло да одведе?

Он се накашља и поче да се извињава на разне начине. Баш сад има много посла. Осим тога — такав ризик — морао би најпре да промисли. Његови рођаци, знате. Поред тога, у ову недељу и ону другу, због неког нарочитог посла у вези са фабриком, мораће да остане у Ликургу. После тога ће видети. У ствари, он се колебао на свој начин — питао се, како су му у тренуцима долазиле и узнемиравале га помисли на Ритине дражи, да ли ипак не би било лепо да пође, без обзира на његову противну одлуку — да шкртари и да живи скромно две-три недеље, па да ипак пође. Био је уштедео нешто за вечерње одело и цилиндер на склапање. Зар не би могао да узме нешто од тог новца — иако је знао да тај план није нимало на свом месту? Плавокоса, пуначка, сензуална Рита!

А тада, не баш у томе тренутку — него у међувремену које је следило, дошао је позив од Грифитсових. Кад се једне вечери вратио са посла, врло уморан и размишљајући о веселој пустиловини коју је Дилард предлагао, нашао је на столу у својој соби писамце писано на врло дебелој и лепој хартији које је у његовом одсуству донео неко од Грифитсове послуге. Оно је за њега било утолико занимљивије што су на омоту, у високом рељефу, била утиснута слова «Е. Г.» Одмах отвори омот и журно прочита:

Драги синовче,

Од вашег доласка мој муж је готово непрестано био одсутан, и мада смо желели да нам дођете раније, сматрали смо да је најбоље да причекамо њега. Он је сад слободнији, и нама ће бити врло мило ако вам буде згодно да дођете у недељу, у шест сати, и да вечерате код нас. Ми вечерамо обично — без других гостију — те тако, било да можете било да не можете да дођете, не морате се трудити да нам пишете или телефонирате. Нити је потребно да се за ту прилику нарочито одевате. Али дођите, ако можете. Виће нам мило да вас видимо.

*Са искреним поздравом, ваша
стрина,
Елизавета Грифитс*

Кад Клајд оно прочита — а за све време онога ћутања и рада у квасионци, који му је био тако непријатан, њега је све више и више притискивала помисао да ће се, најзад, и овај његов покушај можда показати као узалудан и да ће бити искључен од сваког стварног додира са својим великим рођацима — он живну, његова машта поче да ради врло романтично, те према томе и врло непрактично. Јер, где само — ево овога господског писма са својим „биће нам мило да вас видимо“, по чему би се можда могло закључити да они ипак не мисле тако рђаво о њему. Семјуел Грифитс није био код куће за све ово време. То је дакле. Сад ће отићи да види своју стрину и рођаке и унутрашњост оне велике куће. Мора да је дивна. Можда ће га чак сасвим прихватити после овога — ко зна? Али како је то значајно што га прихватају баш сад, кад је закључио да га неће прихватити.

И одмах његово интересовање и његова слабост према Рити, као и према Зели и Диларду, почеше да ишчезавају. Шта! Зар да се меша са светом тако далеко испод њега — један Грифитс — који је овде на друштвеним лествицама, и то по цену довођења у опасност своје везе са овом важном породицом! Никад! То је била велика погрешка. Зар то не доказује ово писмо које је дошло баш у прави час? И срећом — (колика срећа!) — он је имао толико здравог разума да се засад не упушта ни у шта. И тако ће сад, без много муке — а то ће се врло вероватно убудуће показати и потребно да учини — моћи постепено да се ослободи ове везе са Дилардом — и селиће се од г-ђе Капи, ако буде потребно — или казаће да га је стриц опоменуо — шта било, свеједно, само неће више ићи са овом булументом. То никако не би ваљало. То би довело у опасност његове изгледе у вези са новим развојем догађаја. И уместо да сад лупа главу због Рите и Утике, почео је опет да замишља како у

суштини изгледа приватни живот Грифитсових, каква су она чаробна места куда они сигурно одлазе, и они занимљиви људи са којима морају одржавати везе. И одмах поче да мисли о потреби вечерњег одела, или бар црног капута са пругастим панталонама. И тако идућег јутра доби дозволу од Кемерера да изиђе у једанаест и да се врати у један сат, и за то време успе да купи капут, панталоне и лаковане ципеле, као и бели свилени шал, за новац који је већ био уштедео. Тако опремљен, осећао се сигуран. Мора оставити добар утисак.

И за све време, од тада до недеље увече, мислио је о овом позиву уместо да мисли о Рити, Зели и Диларду. Бити примљен у средину такве величине значило је догађај, то је било јасно.

Једина мрачна страна свега овога, како је добро осећао, био је исти онај Гилберт Грифитс, који га је, кад год би га ма где срео, гледао тако строго и хладно. Он ће можда бити тамо и вероватно ће заузети онај виши став, да Клајд осети свој нижи положај, ако буде могао — а Клајд је понекад западао у слабост да у себи призна да Гилберт то може. И нема сумње, ако он (Клајд) буде покушао да се прави важан пред овом породицом, Гилберт ће настојати да му то на неки начин избије из главе доцније у фабрици. Може се, на пример, постарати да његов отац сазна о Клајду само неповољне ствари. И наравно, ако га задрже у оној проклетој квасионици, и не пружи му никакву бољу прилику, како се може надати да ће постићи нешто или бити неко? Његова зла срећа је хтела да по доласку овамо наиђе на овог истог Гилберта, који му је толико сличан, а толико против њега без икаквог видљивог разлога.

Међутим, упркос свим својим сумњама, он одлучи да ову прилику искористи што боље може, и тако у недељу, у шест сати, пође према кући Грифитсових, живаца затегнутих због тешког испита који је имао да полаже. А кад стиже до велике засвођене главне капије од кованог гвожђа, кроз коју се широком завојитом стазом од опека приступало главном улазу у кућу, готово дршћући од узбуђења пред овим доживљајем, он подиже тешку резу која је затварала врата. Приближавајући се стазом, помисли да га можда посматрају пажљиви и критички погледи. Можда га кроз неки од ових прозора са тешким завесама гледа г. Семјуел, или Гилберт Грифитс, или нека од сестара. У приземљу је неколико прозора било осветљено неком примамљивом светлошћу.

Ово расположење, међутим, не потраја дуго, јер слуга ускоро отвори врата, прими његов врскапут и позва га у велики салон који је био врло упечатљив. Клајду се ова соба учини врло лепа, чак и после Грин-Девидсона и Унион клуба. У њој је било толико лепог намештаја и тако богатих тепиха и завеса. Ватра је горела у великом високом камину који је био окружен диваном и фотељама. Било је светиљака, висок часовник, велики сто. У томе тренутку у соби није било никога, али ускоро, док се Клајд нервозно окретао и разгледао одају, чуо је шуштање свиле тамо где су се из горњих соба спуштале широке степенице. И видео је како му оданде прилази г-ђа Грифитс, блага, мршава жена, увела изгледа. Али њен ход је био жустар, држање учтиво, мада уздржљиво, као и увек по њеном обичају, и, после неколико тренутака разговора, он осети у њеном присуству мир и прилично спокојство.

„Ви сте, је л те, мој синовац“, осмехну се она.

„Јесам“, одговори Клајд просто и, услед свога узбуђења, са необичним достојанством. «Ја сам Клајд Грифитс.»

„Врло ми је мило што вас видим и што могу да вас поздравим“, поче г-ђа Грифитс са извесном сигурношћу коју је најзад стекла у додиру са месним вишим круговима. „И мојој деци ће бити мило, разуме се. Бела тренутно није овде, није ни Гилберт, али ће ускоро доћи, надам се. Мој муж се одмара, али баш сад сам га чула да се креће, те ће и он одмах сићи. Зар нећете сести?“ Она показа на широки диван између њих. «Недељом готово увек вечерамо сами овде, па сам мислила да би било лепо кад бисте дошли баш да budete сами с нама. Како вам се допада Ликург?»

Она седе на један од широких дивана пред ватром, а Клајд се спусти доста неспретно на пристојној удаљености од ње.

«Ах, веома ми се свиђа», рече он напрежући се да буде весео и да се осмехне. «Нисам, разуме се, још видео много у Ликургу, али оно што сам видео допада ми се. Ова улица је једна од најлепших које сам икад видео», додаде он одушевљено. «Куће су тако велике, а вртови тако лепо.»

„Да, ми у Ликургу поносимо се Викигај авенијом“, осмехну се г-ђа Грифитс, која је била бескрајно задовољна лепотом и рангом своје куће у овој улици. Њој и њеном мужу требало је толико времена да се попну на ову висину. „Изгледа да тако мисле сви који виде ову улицу. Просечена је пре много година, док је Ликург још био обично село. Тек у току последњих петнаест година постала је овако лепа каква је сад. Него, морате ми причати нешто о својој мајци и о своме оцу. Знате, никад их нисам видела, мада сам, наравно, често слушала о њима од свога мужа — то јест, бар о његовом брату“, поправи се она. „Мислим да вашу мајку није никад видео. Како је ваш отац?“

„Ох, врло добро“, одговори Клајд просто. „И мајка исто тако. Сад живе у Денверу. Неко време смо живели у Канзас-Ситију, али последње три године живе тамо. Баш пре неки дан сам добио писмо од мајке. Све је добро, каже.“

„Значи дописујете се с њом, је л те? То је лепо.“ Она се осмехну, јер се сад заинтересовала за Клајда, и његов изглед јој се углавном свидео. Изгледао је тако уредан и могао се свуда показати,

толико сличан њеном рођеном сину да се у почетку мало тргла и постала радознала због тога. Ако је било неке разлике, Клајд је био виши, развијенији и отуда лепши, само што она никад не би пристала да то призна. Јер Гилберт је за њу, иако је понекад био неподношљив и груб чак и према њој, глумећи љубав која је била колико стварна толико и ствар обичаја, био ипак покретан и предузимљив човек који је своју личност и своје закључке истицао испред свега другога. Клајд је међутим био мање енергичан, неодређенији, несређенији. Снага њеног сина морала је потицати од урођене способности њеног мужа, као и од карактера неких рођака с њене стране који су били слични Гилберту, док је Клајдов недостатак енергије потицао од личне безначајности његових родитеља.

Решивши овај проблем у корист свога сина, г-ђа Грифитс хтеде да упита за Клајдове сестре и браћу, кад их прекиде у речи Семјуел Грифитс који сад наиђе. Одмеривши још једном врло оштро Клајда, који се био дигао, и оценивши да веома задовољава бар изгледом, он рече: „Дакле, ту си, је ли тако? Упослили су те и без мене, како чујем.”

„Да, господине”, одговори Клајд понизно, напола се клањајући у присуству тако великог човека.

„Добро. Па седи! Седи! Врло ми је мило што су то учинили. Чујем да засад радиш доле у квасионци. Није богзна како пријатно, али није ни тако рђаво за почетнике - ваља почети са дна. Каткада и најбољи људи потичу отуда.” Осмехну се и додаде: „Нисам био у граду кад си дошао, иначе бих те примио.”

„Да, господине”, одговори Клајд, не усуђујући се да седне док г. Грифитс није утонуо у велику наслошачу крај дивана. И г. Грифитс, видећи сад Клајда у црном капуту, са лепо углачаном кошуљом и црном краватом уместо клупске униформе у којој га је видео последњи пут у Чикагу, био је склон да помисли да је Клајд још симпатичнији него раније — не баш онако незнатан и безначајан како га је његов син Гилберт приказао. Али, како је био свестан да су у пословима потребне снага и енергија, и како је осећао да Клајду ове особине несумњиво недостају, он пожеле да Клајд има у себи више животне снаге и покретљивости. То би се лепше огледало на Грифитсовом огранку породице, и можда би се више допадало његовом сину.

„Волиш ли свој садашњи посао?” упита он с висине.

„Па да, господине, то јест, не бих рекао да га баш волим”, одговори Клајд сасвим поштено. „Али то ми не смета. То је, сматрам за почетак добро, као и све друго.” У том тренутку на уму му је била мисао да би желео да на свог стрица остави утисак да се родио за нешто боље. А чињеница да његов рођак Гилберт није тренутно присутан, давала му је храброст да то каже.

„Е, то је исправно схватање”, примети Семјуел Грифитс задовољно. „Признајем да оно није најпријатнији део у нашем процесу производње, али је једна од најбитнијих ствари које треба упознати у почетку. А данас је, наравне, у сваком послу потребно мало времена да се ма шта постигне.”

Чувши ово, Клајд се упита колико ли ће га оставити у оном мрачном свету у сутерену.

Али док је мислио о овоме, дође Мира, радознала да види какав је он и како изгледа, и врло задовољна што није онако незанимљив како га је Гилберт насликао. Видела је нешто у Клајдовим очима — нешто нервозно и некако притајено и молећиво или жудно — што је одмах заинтересова и можда подсети на нешто у њој самој, пошто ни сама није имала неког нарочитог успеха у друштву.

„Миро, ово је твој рођак Клајд Грифитс”, рече Семјуел Грифитс немарно кад Клајд устаде. „Моја кћи Мира”, додаде он обраћајући се Клајду. „То је онај младић о коме сам вам говорио.”

Клајд се поклонил и прихвати хладну и не много енергичну руку коју му Мира пружи, али је осетао у исто време да је та рука љубазнија и пажљивија него добродошлица ових других.

«Па надам се да ће вам се овде допасти, сад кад сте већ дошли”, поче она срдечно. „Ми сви волимо Ликург, само мислим да вама, после Чикага, овај град неће изгледати богзна шта.” Она се осмехну, а Клајд, осећајући се веома крут и укочен у присуству ових високих рођака, одговори круто „хвала вам”, и управо хтеде да седне кад се отворише спољашња врата и Гилберт Грифитс уђе. Пре тога се чула хука аутомобилског мотора — аутомобила који је стао пред великим источним улазом. „Само тренутак Долце”, довикну он некоме напољу, „ево ме одмах.” Затим, обраћајући се породици, додаде: „Извините, сад ћу се вратити.” Одјурео је уз степенице и вратио се после једног часка, да би иступио пред Клајда, мада не и пред остале, са оним истим прилично леденим и безобзирним држањем које је Клајда већ узнемиравало у фабрици. На себи је имао светао и врло необично ишаран шоферски капут са појасом, тамну кожну капу и рукавице што му је готово давало војнички изглед. Пошто је доста круто климнуо главом према Клајду и додао „добро вече”, ставио је покровитељски руку оцу на раме и рекао: „Здраво, тата. Здравно, мама. Жао ми је што вечерас не могу да останем с вама. Али, ето, сад сам баш стигао из Амстердама са Долцом и Јустисом да поведем Констансу и Жаклину. Има некаква забава тамо код Бриџмена. Али вратићу се пре јутра. У канцеларији ћу бити на сваки начин. Је ли код вас све добро, г. Грифитсе?” рече он обраћајући се оцу.

„Јесте. Немам ни на шта да се потужим”, одговори отац. „Али чини ми се да је дуго да останеш сву ноћ, је ли тако?”

„Ах, нисам то мислио”, одговори син запостављајући Клајда потпуно. „Хтео сам само да кажем

да ћу остати тамо, ако не будем могао да се вратим до два, и то је све." Он опет пријатељски потапша оца по рамену.

„Надам се да нећеш возити тај ауто брзо као обично", пожали се његова мајка. „То није нимало паметно."

„Петнаест миља на сат, мајко. Петнаест миља на сат. Знам ја прописе." Он се охоло осмехну.

Клајду не измаче снисходљиви и поуздан глас којим је Гилберт све ово говорио. Било је јасно да је он и овде, као и у фабрици, неко с ким се мора рачунати. Изузев, можда, оца, овде није било никога коме је он указивао ма какво поштовање. Какав надмоћан став! помисли Клајд.

Како мора да је дивно бита син који, иако није морао све да заради, ипак може толико да значи, да схвата себе тако озбиљно, да тако заповеда и да има толику власт! Могло је бити, као што је несумњиво и било, да је овај младић својим гласом толико супериоран и тако равнодушан према њему. Ах, кад само помисли — бити такав младић, и имати толико власти на располагању!

ГЛАВА X

У овоме тренутку девојка објави да је вечера на столу и Гилберт се одмах удаљи. У исто време устаде и цела породица, а г-ђа Грифитс, упита девојку, «Је ли Бела већ телефонирао?»

„Не, госпођо", одговори девојка, „није још." „Замолите г-ђу Трусдел да телефонира Финчлијевима и види да ли је она тамо. Кажите да сам рекла да треба одмах да дође кући."

Девојка зачас изиђе, док се група кретала према трпезарији која се налазила западно од степеница. И то је, како Клајд виде, била сјајно намештена соба у врло светлој смеђој боји, са дугам средишњим столом од ораховине украшене резбаријама, који се очигледно употребљавао само у нарочитим приликама. Био је окружен столицама са високим наслонима и осветљен свећњацима који су у правилним размацима стајали на њему. Иза овога стола, у кружном удубљењу са нижом таваницом, али ипак пространом, с изгледом на јужну страну врта, био је поставлен мањи сто за шестеро. Вечераће дакле у овоме удубљењу, нешто друкчије него што је Клајд из неких разлога очекивао.

Седећи врло мирно, Клајд је одговарао на питања која су се првенствено односила на његову породицу: Како живе и како су живели? Колико је година његовом оцу? Његовој мајци? Где су све живели пре него што су дошли у Денвер? Колико има браће и сестара? Колико година има његова старија сестра Еста? Чиме се бави? А остали? Свиђа ли се његовом оцу вођење хотела? Чиме се бавио његов отац у Канзас-Ситију? Колико су живели тамо?

Клајд је био не мало узнемирен и збуњен овим низом питања која су, прилично тешко и свечано, ређали Семјуел Грифитс и његова жена. А по Клајдовим уздржљивим одговорима, нарочито о животу његове породице у Канзас—Ситију, обоје закључише да га нека од ових питања збуњују и узнемиравају. Они протумачише да то, наравно, долази због крајње немаштине њихових рођака. Јер кад су га упитали: „Ви сте ваљда почели да радите у хотелима у Канзас-Ситију кад сте свршили школу, зар не?" Клајд поцрвене до ушију, јер се сетио авантуре са украденим аутомобилом и своје оскудности у погледу истинског школовања. Зацело, није му била пријатна помисао да га доводе у везу са хотелским животом у Канзас-Ситију, нарочито не са Грин-Девидсоном.

Срећом, у овом тренутку отворите се врата и уђе Бела у друштву двеју девојака за које би Клајд одмах рекао да припадају овоме кругу. Колико су се разликовале од Рите и Зеле, које су тако недавно узнемиравале његове мисли. Белу, наравно, није познавао док није почела врло интимно да се обраћа својима. А оне друге — једна је била Сондра Финчли, коју су Бела и њена мајка тако често спомињале — девојка тако елегантна, сујетна и лепа какву Клајд још никад није видео — тако различна од свих које је икад познавао и толико супериорна. Била је одевена у тесно скројен костим који је тачно истицао њене облике, а употпуњавао га је мали тамни кожни шешир, кокетно навучен дубоко на очи. Око врата је имала кожну огрлицу исте боје. На кожнатој вођици водила је француског булдога и преко руке носила је веома необично кариран црно-сиви капут — не сувише изразит а ипак сличан модерном мушком врскапуту. Клајдовим очима изгледала је најдивније женско створење које је икад видео. Деловала је на њега као додир електричне струје — узбудљиво — и будила је у њему необично осећање жаоке: шта значи желети нешто а немати — желети задобити нешто а осећати, готово са физичким болом, да је суђено да га она чак и не погледа. То га је мучило и збуњивало. У једном је часу пожелео да склопи очи и да је не гледа — у другом да непрестано гледа У њу — тако је истински био опчињен.

Она, међутим, у почетку ничим не показа да ли га је видела или није, већ подвикну своје псу, «Слушај, Бисле, или ћеш се понашати како треба, или ћу те извести напоље и везаћу те тамо. Ах, не могу остати овде ни за тренутак, ако се он не буде боље понашао." Пас је био угледао мачку и трзао узицу да би јој се приближио.

Поред Сондре била је још једна девојка која се Клајду не свиде ни издалека толико, али која је, на свој начин, била исто тако елегантна као и она, и за неке можда исто толико привлачна. Била је плава — са косом као лан — јасних зеленкасто-сивих бадемастих очију, ситног, дражесног тела као мачкица и опрезним мачјим понашањем. Одмах, чим је ушла, она пређе преко собе оном крају стола

где је седела г-ђа Грифитс и, нагнувши се над њу, поче сместа да преде.

„Ах, како сте, г-ђо Грифитс? Тако ми је драго што вас опет видим. Већ одавно нисам била овде, је л те? Али, ето, мајка и ја смо биле на путу. Она и Грант су данас у Албанију. А ја сам сад баш наишла на Белу и Сондру, ту код Ламбертових. Вечерате мирно сами, је л те? Како си, Миро?" викну она и, пруживши руку преко рамена г-ђе Грифитс, додирну немарно Мирину мишицу као да је то нека уобичајена формалност.

У међувремену Бела, која се после Сондре учинила Клајду несумњиво најлепша, узвикну, „Ах задоцнила сам. Извините, мамице и татице. Је ли то довољно засад?" А затим, приметивши Клајда као да га је тек сада угледала, иако је он устао кад су оне ушле и још је стајао, застаде у полушаљивој постиђености, као и оне друге две. А Клајд, претерано осетљив баш према таквом понашању и таквом разликовању, просто је дрхтао од осећања сопствене неподобности, чекајући да буде представљен. Јер за њега су младост и лепота на оваквом ступњу као што је овај представљали највиши тријумф жене. Његова слабост према Хортензи Бриге, да и не помињемо Риту, која није била привлачна као ниједна од ове две, давала је слику о утицају женске лепоте на њ, без обзира на њену вредност.

„Бела", рече Семјуел Грифитс, лагано, видећи да Клајд још стоји, „твој рођак Клајд."

„Ах, да", одговори Бела приметивши да Клајд веома личи на Гилберта. „Како сте? Мајка је казала да ћете нас посетити ових дана." Она му пружи прст или два, а затим се окрете својим другарицама. „Моје пријатељице, г-ђица Финчли, г-ђица Кренстон, г. Грифитс."

Обе девојке се поклонише, свака врло круто и званично, посматрајући Клајда у исто време врло пажљиво и не много прикривено. „Где, много личи на Гила, је ли?" шапну Сондра Бертини, која јој се била примакла. А Бертина одговори, „Никад нисам видела такву сличност. Он је стварно zgodнији, зар не — много?"

Сондра климну главом, задовољна што види, прво, да он изгледа нешто лепши него Белин брат, кога није марила, затим да га је она очигледно освојила, што јој је по праву припадало, како је редовно закључивала о тако освојеним младићима. Али пошто дође до таквог закључка, и видећи да се његов поглед непрестано и беспомоћно окреће према њој, она реши да не треба више да обраћа пажњу на њега, бар засад. Био је исувише лак плен.

Али сад г-ђа Грифитс, која није очекивала ову посету и била мало љута на Белу што је довела своје другарице, јер се тиме одмах постављало питање Клајдовога друштвеног положаја, рече, „Зар не би било боље да вас две скинете капуте и седнете. Рећи ћу Надини да постави за вас на овоме крају стола. Бела, ти можеш сести до тате."

„Ах, не, никако", и „Не, заиста, ми одмах идемо кући. Не могу остати ни тренутак", одговорише Сондра и Бертина. Али сад, кад су већ овде, и Клајд се показао тако привлачан, њих заголица да виде каква је његова друштвена вредност, ако је уопште има. Гилберт Грифитс, како су обе знале, био је далеко од тога да буде популаран у неким круговима — нарочито у њиховом, ма колико да су волеле Белу. Он је, за овакве две самосвесне лепотице, показивао исувише насртљивости, самовоље и понекад презира. Док је Клајд, ако се може судити по његовом изгледу, у најмању руку много савитљивији. Па ако се покаже да припада истом друштвеном положају, или да Грифитси тако мисле, он ће зацело бити на располагању, зар не? У сваком случају, било би занимљиво знати да ли је богат. Али ову им жељу готово одмах испуни г-ђа Грифитс, која рече прилично одређено и намерно Бертини: „Г. Грифитс је наш рођак са Запада, и дошао је да види може ли да створи за себе какво место у фабрици мога мужа. Он је младић који мора сам себи да прокрчи пут у животу, а мој муж; био је тако добар да му пружи прилику."

Клајд поцрвене, пошто је ово очигледно био знак за њега да је његов друштвени положај овде знатно испод положаја Грифитсових или ових девојака. У исто време он примети такође да се поглед Бертине Кренстон, коју су интересовали само богати младићи, измени и, од радозналост, претвори у равнодушност. Сондра Финчли, пак, ни издалека тако практична као њена пријатељица, мада на вишем степену друштвених лествица, пошто је била врло лепа а њени родитељи још богатији — опет погледа Клајда са мишљу која је била јасно исписана на њеном лицу: То је велика штета, јер заиста је врло привлачан.

У исто време, Семјуел Грифитс, који је Сондру нарочито волео, али не и Бертину, коју ни г-ђа Грифитс није волела сматрајући је препреденом и лукавом, довикну, „Хајде, Сондра, вежи пса за неку столицу овде у трпезарији, па дођи и седи крај мене. Баци капут преко те столице. Ево ти места." Даде јој знак да дође.

„Не могу, чика Семјуеле", рече Сондра фамилијарно и намештено, али ипак некако слатко, трудећи се да се умили овим тобожњим сродством. „Задоцниле смо. Осим тога Бисл неће да буде добар. Бертина и ја смо одиста баш биле пошле кући."

«Ох, јесте, тата", упаде Бела брзо, „Бертинином коњу се јуче забо ексер у копито, те данас храмље. А ни Грант ни његов отац нису код куће. Она жели да зна да ли ти знаш нешто што би ту помогло."

„Која је то нога?" упита Грифитс заинтересовано, док је Клајд и даље гледао Сондру како је

најбоље могао. Тако је дивна, мислио је он — нос јој је тако мали и пркосан — горња усна тако несташно уздигнута према носу.

„На предњој левој. Јахала сам јуче по подне исткингстонским друмом. Џерију је отпала једна потковица, и мора да се набо на нешто оштро, али Џон не може да пронађе шта је то.”

„Шта мислиш, да ли је дуго ишао са тим ексером?”

„Око осам миља — цео пут натраг.” „Онда најбоље кажи Џону да стави какву маст и завије, и да зове ветеринара. Проћи ће то, сигуран сам.”

Девојке нису показивале намеру да иду, и Клајд, препуштен самом себи за тренутак, размишљао је како то мора бити удобан, диван живот — живот овог отменог друштва. Јер, ето, овај је свет очигледно небрижан. Сав њихов разговор тиче се кућа које зидају, коња које јашу, пријатеља са којима су се видели, места куда ће ићи, ствари које ће учинити. Па ето тај Гилберт, који је тек мало пре отишао — вози се некуд у ауто са трупом младића. Па Бела, његова сестра од стрица, забавља се са овим девојкама по лепим кућама у овој улици, а он је одбачен у собицу на трећем спрату код г-ђе Капи, и нема куда да иде. И треба да живи са петнаест долара недељно. А сутра ће опет радити у сутерену, док ове девојке буду тражиле нове забаве. А тамо у Денверу живе његови родитељи са својим малим коначиштем и мисијом, што овде није смео ни да опише тачно.

Две девојке се наједном опростише, изјавише да морају да иду. А он и Грифитсови опет остадоше сами — он са осећањем да му овде није место и да је занемарен, пошто је изгледало да Семјуел Грифитс и његова жена и Бела, у сваком случају, ако и не Мира, сматрају да је њему дозвољено само да завири у један свет коме не припада; и да је њему, због његове сиротиње, немогуће да се укључи у тај свет — ма колико сањао о друговању са тако дивним девојкама као што су ове. И наједном се растужи — много, и његово расположење и очи смрачише се у толикој мери да то примети не само Семјуел Грифитс већ и његова жена и Мира. Кад би некако могао да уђе у овај свет, да нађе пута у њега. Али у овој групи осећала је једино Мира, и нико други, да је он врло вероватно усамљен и потиштен. И због тога, кад су сви устали да се врате у онај велики салон (док је Семјуел прекоревао Белу због њене навике да је чекају), Мира приђе Клајду и рече, „надам се да ће вам се Ликург, после извесног времена, вероватно више свидети него сад. Има овде у околини пуно лепих места куд човек може да оде — језера и планине Адирондакс одмах су ту на северу, отприлике седамдесет миља одавде. А кад дође лето и настанимо се на Гринвуд језеру, сигурна сам да ће отац и мајка желети да нам с времена на време дођете мало.”

Није била нимало уверена да је ово тачно, али, било тачно или не, она је у овој прилици желела да то каже Клајду. А после тога, пошто се поред ње осећао мало лагодније, разговарао је с њом колико је могао не занемарујући ни Белу ни остале, до отприлике девет и по, а онда је, осетивши изненада да му овде није место и да је усамљен, устао и рекао да мора да иде, пошто ујутру мора да порани. А кад је устао, Семјуел Грифитс га је испратио до главних врата. Али и он сада, као Мира мало пре, осетивши да је Клајд доста мио, али да ће га, због његове сиротиње, убудуће вероватно занемаривати не само његова породила, већ и он сам, он сад рече љубазно и с намером да му пружи неку надокнаду: „Дивно је напољу, зар не? Викигај авенија још није онаква каква она зна да буде, јер пролеће још није сасвим грануло. Али кроз неку недељу”, и он погледа упитно на небо и удахну ваздух позног априла, „морамо те опет довести овамо. Онда ће све цвеће и дрвеће бити у цвету, па ћеш моћи да видиш како је заиста лепо. Лаку ноћ.”

Осмехнуо се и унео је у свој глас врло срдачан тон, и Клајд је још једном осетио да његов стриц није равнодушан према њему, ма какав став заузимао Гилберт Грифитс.

ГЛАВА XI

Дани су пролазили, па иако се Грифитсови више нису јављали, Клајд је још био склон да прецењује важност овог једног сусрета и да с времена на време сањари о дивним састанцима са овим девојкама и о томе како би било лепо кад би се између њега и једне од њих развила љубав. Како је леп свет у којем се оне крећу! Чаробан раскош према његовој стварности. Дилард! Рита! Фуј! Они су били стварно мртви за њега, тежио је оном првом или ничему, као што је сад увидео, и почео је да се удаљава од Диларда што је више могао, а то је држање постелено потпуно отуђило тога младића, јер је у Клајду видео сноба, што је он у ствари и био, само да је могао постићи оно што жели. Међутим, како је доцније гочео да увиђа, време је пролазило а он је остављен да ради све док није, притиснут једноликошћу, мршавом зарадом и простим друштвом у квасионици, почео да помишља не толико да се врати Рити или Диларду помисао на њих није више значила за њ никакво задовољство — колико да дигне руке од овога покушаја овде и да се врати у Чикаго или да оде у Њујорк где би, у случају потребе, задецо могао да се запосли у каквом хотелу. Али тада се, као ради оживљавања његове храбрости и потврђивања његових ранијих снова, догоди нешто што му даде повода да верује да су Грифитси — отац и син — почели да га цене, без обзира на то да ли себи дају труда да га и друштвено прихвате или не. Јер догодило се једне суботе у пролеће да је Семјуел Грифитс одлучио да, у пратњи Џошуе Вигема, обиђе и прегледа целу фабрику. Кад дође у квасионицу око подне, виде први пут са извесним запрепашћењем Клајда у поткошуљи и панталонама како ради

на полазном крају двају уређаја за сушење, јер је његов синовац већ био стекао потребну вештину како у „давању“ тако и у „узимању.“ И сетивши се како је само пре неколико недеља у његовој кући изгледао уредан и пристојан, силно се узнемири због ове супротности. Јер утисак који је имао о Клајду, како у Чикагу тако и у својој кући, био је да је он уредан и углађен младић. Семјуел Грифитс је, готово колико и његов син, како пред људима у овој фабрици тако и пред светом уопште, суревњиво чувао не само име већ и општи друштвени изглед Грифитсових. Поглед на Клајда, који је толико личио на Гилберта, како ради овде међу овим људима у кошуљи без рукава и у старим панталонама, оштрије га је него ишта раније подсетило да је Клајд његов синовац, и да га не би требало присиљавати да и даље ради овај врло прости посао. Другим радницима би се могло учинити да је он претерано равнодушан према значењу таквог сродства.

Не говорећи, међутим, ни речи Вигему или ма коме другом, он сачека док се његов син у понедељак изјутра врати са неког излета, а онда га позва у своју канцеларију и рече, „Обишао сам фабрику у суботу и нашао сам младога Клајда још увек у квасионци.“

„Па шта је с тим, тата?“ одговори син, необично заинтересован зашто ли његов отац жели сад баш да говори о Клајду на овај нарочита начин. „Радили су и други пре њега тамо доле, и ништа им није шкодило.“

«Све је то тачно, али они нису били моји синовци. И нису личили на тебе колико он личи» — примедба која је веома дражила Гилберта. „Не може тако, кажем ти. Не изгледа ми сасвим правично, а неће, бојим се, изгледати ни другим људима који виде колико он личи на тебе и знају да је он твој брат од стрица и мој синовац. Нисам то одмах схватио, јер нисам силазио доле, али мислим да није мудро држати га даље на том послу. То не иде. Мораћемо то да променимо. Пребацити га на неко друго место где неће тако изгледати.“

Очи му се замрачише, чело намршти. Утисак који је Клајд оставио, у свом старом оделу и са грашкама зноја на челу, није био пријатан.

„Ама, да ти кажем како је то, тата“, остајао је Гилберт упоран, у жељи и решености да због урођене зловоље задржи Клајда тамо ако може. „Не знам сигурно да ли бих могао ма где да нађем баш право место за њега — бар не а да не кренем некога ко је одавно овде и ко је добро запео да дође до тога места. Он засад нема праксе ни у чему другом осим у послу који ради.“

„Не знам то и не тиче ме се“, одговори Грифитс старији, осећајући да је његов син мало суревњив и услед тога склон да буде неправичан према Клајду. „Није оно место за њега, и нећу да и даље остане тамо. Доста је био. А ја не могу да дозволим да име било кога од ове породице значи ишта друго осим оно што сада овде значи повученост, способност, енергију, разборитост. Није то добро за наш посао. А све што није добро за наш посао, значи губитак. Разумеш ме, је ли?“

„Да, сасвим те разумем, тата.“

„Добро, онда учини како ти кажем. Нађи Вигема и смисли какво друго место за Клајда, и то не место акордног или мануелног радника. На првом месту било је погрешно послати га доле. У некоме од одељења мора бити неко мало место где он може да се смести као неки надзорник, нечији први, други или трећи помоћник, и где може да носи пристојно одело и да изгледа као човек. А, ако је потребно, дај му одсуство са пуном платом док не нађеш нешто за њега. Али ја желим да се ово измени. Узгред речено, колико му се плаћа сад?“

„Нешто око петнаест, чини ми се“, одговори Гилберт благо.

„То није довољно, ако желимо да он овде изгледа како треба. Нека буде двадесет и пет. Знам да не вреди толико, али шта сад можемо. Мора да има довољно за живот док је овде, и више волим да му одсад плаћамо толико, него да ико помисли да не поступамо с њим правично и исправно.“

„Добро, тата, добро. Молим те, немој се само љутити због тога“, молио је Гилберт опазивши очеву раздраженост. „Нисам ја за све крив. На првом месту, ти си пристао кад сам ја ово предложио, зар ниси? Али мислим да си овде у праву. Препусти ти то само мени. Нађи ћу му неко пристојно место“, и, окренувши се, пође да потражи Вигема, мада је у исто време размишљао како да спроведе све ово а да не дозволи Клајду да уобрази да он уопште значи нешто овде - да му стави до знања да му се све ово даје као милостиња, а не због неких његових заслуга.

И одмах како се Вигем појави, а после врло дипломатског Гилбертовог говора, он поче да се домишља, да се чеше по глави, онда оде и врати се после извесног времена па рече да, пошто Клајд очигледно нема стручне праксе, не може да се сети ничег другог осим места помоћника г. Лигета, надзорника у пет великих шивара на петом спрату, али који има да води рачуна и о једном малом специјалном, али никако стручком одељењу, којем је потребан нарочита надзор помоћне надзорнице или надзорника.

Била је то соба за обележавање бројева — одвојена просторија западно од спрата са шиварама, у коју је, из кројачнице на горњем спрату, долазило сваког дана седамдесет и пет до стотину хиљада туцета несашивених оковратника разних врста и величина. Овде су их обележавале трупе девојака према листићима или упутствима и величини или врсти оковратника који су били причвршћени уз њих. Једина дужност помоћног надзорника овде била је, како је Гилберт добро знао, осим одржавања потребног реда, да пази да се овај посао обележавања врши без прекида. Осим

тога, пошто се оних седамдесет и пет до стотину хиљада туцета оковратника обележе и пребаце шваљама, које су биле одмах ту у оној већој просторији, да припази да се прописно проведу кроз контролну књигу. Такође да се број туцета оковратника што их обележи свака девојка правилно упише, како би њена плата одговарала њеном раду.

У ту сврху налазио се ту мали писаћи сто са разним књигама за увођење, према броју и врсти оковратника. Исто тако листићи кројача, кад би их раднице скинуле са свежева оковратника, предавани су овоме помоћнику, по дванаест или више одједном, и низани на шипке. Сав посао није у ствари био ништа друго него мало службеничко место које су раније заузимали младићи или девојке, старци или средовечне жене, већ према томе како су то послови захтевали.

Вигем се плашио, и то је одмах рекао Гилберту овом приликом, да се Клајд, услед своје неискусности и младости, можда у почетку неће показати онако одрешит и строг господар овога одељења као што то посао захтева. Тамо су само младе девојке — неке од њих сасвим привлачне. И да ли је паметно сместити човека Клајдових година и изгледа међу толике девојке? Јер, ако је осетљив, што лако може да буде у тим годинама, могао би се показати исувише лабав — недовољно строг. Девојке би га могле искористити. Али ако би било тако, онда не би било могућно задржати га дуго тамо. Али ето, то је привремено празно место, једино у целој фабрици у овом тренутку. Зашто га засад не би послали горе, проба ради? Можда ће ускоро г. Лигет или он сам сазнати за нешто друго, или ће установити да ли је он подесан за тај посао горе или није. У том случају лако ће га опет преместити.

И тако, око три поподне истог понедељка, послаше по Клајда, и, пошто је морао да чека четврт часа, по Гилбертовој методи, пустише га пред ту строгу личност.

„Па како напредујете тамо доле где сте сад?“ упита Гилберт хладно и инквизиторски. А Клајд, који се неминовно осећао потиштен кад год би се нашао у близини свога рођака, одговори с јадно усиљеним осмехом, „Ах, отприлике као и увек, г. Грифитсе. Не могу се потужити. Заиста ми се свиђа. Мислим да сам нешто мало научно.“

„Мислите?“

„Па, наравно. Знам да сам научно две-три ствари“, додаде Клајд црвенећи мало и осећајући у исто време далеко негде у дубини душе оштро негодовање кад му је успело да произведе осмех којим се упола улагивао а упола извињавао.

„Е, то је већ мало боље. Тешко да човек може бити тамо доле тако дуго као што сте ви били а да не зна да ли је научно нешто или није.“ Затим, закључивши да је можда исувише строг, измени мало тон и додаде: „Али нисам вас зато звао. Има нешто друго о чему бих желео да говорим с вама. Кажите ми, јесте ли икад у животу водили надзор над ким другим осим над самим собом?“

„Не знам да ли вас тачно разумем“, одговори Клајд, који, у својој нервозности и збуњености, није сасвим тачно схватио питање.

„Хоћу да кажем, да ли сте икад имали некога да ради под вашим надзором — да ли су вам икад дали неколико људи да управљате њима у каквом одељењу? Да ли сте икад били надзорник или помоћник надзорника коме је било поверено неко место?“

„Не, господине, нисам никад“, одговори Клајд, али тако нервозно да готово замуца. Јер Гилбертов тон био је врло строг и хладан — веома презрив. У исто време, сад кад је суштина питања била јасна, он схвати чему оно води. Упркос строгости његовог рођака, упркос његовом ружном понашању према њему, Клајд је ипак могао да види да његови послодавци намеравају да га поставе за надзорника — да му повере некога — људе. Сигурно је тако! Најједном почеше уши и прсти да га сврбе — коса у корену да га бриди. „Али гледао сам у хотелима и клубовима како се то ради“, додаде он одмах. „И мислим да бих могао да радим то кад би ми се дало да покушам.“ Образи су му се сад били веома зажарили — очи јасне као кристал.

„Није то једно исто. Није то једно исто“, остајао је Гилберт при своме. „Гледати и радити — то су две сасвим различите ствари. Човек без искуства може да замишља много, али кад дође да се нешто уради, онда га нигде нема. У сваком случају, ово је посао који захтева знање.“

Гледао је пажљиво у Клајда, критички и подругљиво, док се Клајд смиривао, осећајући да мора бити да је погрешно кад је помислио да помишљају да учине нешто за њега. Образи му побледеше као и обично, а из очију несташе светлости.

„Да, господине, претпостављам да је то тачно“, одговори он.

„Али у овоме случају немате шта да претпостављате“ заинтачио је Гилберт. „Знате. То је невоља са људима који не знају. Они увек претпостављају.“

Гилберт је у ствари био тако раздражен што мора да ствара неко место за свога рођака, и то и поред тога што тај рођак није учинио ништа да га заслужи, да је једва могао да скрије горчину која је сад тровала његово расположење.

„Имате право, знам“, рече Клајд помирљиво, јер се још надао наговештеном унапређењу.

„Дакле, чињеница је“, продужи Гилберт, „да сам вас могао сместити у њиговодству предузећа кад сте дошли, да сте били стручно квалификовани за то.“ (Израз „стручно квалификован“ направи дубок утисак на Клајда и уплаши га јер је једва схватао шта то значи.) „Али овако“, настави Гилберт

немарно, „морали смо да учинимо најбоље што смо могли. Знали смо да тамо доле није врло пријатно, али онда нисмо могли да учинимо ништа друго.“ Он поче да добује прстима по столу. „Али данас сам вас позвао овамо горе због овога. Желим да поразговарам с вама о једном тренутно упражњеном месту у једном нашем одељењу горе, јер нас занима — оца и мене — да ли бисте ви могли да га попуните.“ Клајдово расположење невероватно порасте. „Отац и ја“, продужи Гилберт, „мислили смо већ неко време да учинимо нешто мало за вас, али, као што рекох, то нам је врло тешко, пошто ви немате праксе ни у чему. Нисте учили ни трговину ни занат, и то нам двоструко отежава ствар.“ Он поћута довољно дуго, да би се ове речи урезале у Клајдову свее — да осети да је заиста уљез. „Али“, додаде он после једног тренутка, „кад смо сматрали за сходно да вас доведемо овамо, одлучили смо да вас испробамо на једном бољем послу него што је овај који сад радите. Не би било zgodно да вас пустимо да останете вечито доле. А сада да вам кажем нешто мало о томе шта сам наумио“, и поче да му објашњава природу посла на петом спрату.

А кад је после извесног времена позвао Вигема, и овај се појавио и одговорио на Клајдов поздрав, Гилберт рече: „Вигеме, сад сам баш говорио своје рођаку о нашем јутрошњем разговору и о ономе што сам вам говорио о нашем плану да га испробамо као шефа оног одељења. Молим вас одведите га горе до господина Лигета и кажите њему или коме другоме да му објасни посао.“ Он се окрете своје столу. „После тога можете га опет послати мени“, додаде. „Желим још да говорим с њим.“

Затим устаде и отпусти их обојицу охоло, а Вигем још увек помало скептичан у погледу овога експеримента, али сад врло расположен да буде пријатан према Клајду, пошто још није могао рећи шта све још мојке од њега бити, пође напред ка спрату г. Лигета. А тамо, усред заглашне лупе машина, поведе Клајда на крајњи западни део зграде, па у једно много мање одељење које је од веће просторије било одвојено само ниском оградом. Овде је било око двадесет и пет девојака и њихових помоћница с корпама, које су се свим силама трудиле да савладају непрекидну реку свежњева несашивених оковратника који су падали кроз неколико пропуста са горњег спрата.

И одмах га, пошто је представљен г. Лигету, одведоше до малог ограђеног стола за којим је седела омања дебела девојка отприлике његових година, не много лепа, која устаде кад они приђоше. „Ово је г-ђица Тод“, рече Вигем. „Она је вршила надзор већ десетак дана у одсуству г-ђе Анжије. И сад бих вас молио, г-ђице Тод, да објасните г. Грифитсу, што брже и што јасније можете, свој посао овде. А доцније у току дана, кад он дође овамо, желео бих да му помогнете да води ствари док тачно не схвати шта се тражи и не буде могао сам да ради. Ви ћете то учинити, је л те?“

„Свакако, г. Вигеме. Биће ми врло мило“, рече г-ђица Тод и одмах поче да скида контролне књиге и да показује Клајду како се воде књиге примања и издавања робе, затим како се врши обележавање, како девојке са корпама узимају свежњеве који падају кроз пропусте и деле их равномерно према потребама оних радница које врше обележавање, и како их доцније, чим буду обележене, друге девојке односе у корпама шваљама. А Клајд, веома заинтересован, осети да може да ради овај посао, само се осећао веома необично међу толиким женама на овом спрату. Било је ту толико, толико много жена — стотине њих — у дугоме низу између белих зидова и белих стубова све до источног краја зграде. А високи прозори, од пода до таванице, пуштали су унутра читаво море светлости. Ове девојке нису све биле лепе. Гледао их је крајичком ока док су му најпре г-ђица Тод, а затим Вигем па чак и Лигет, објашњавали главне тачке.

„Важно је“, објашњавао је Вигем мало доцније, „старати се да не буде грешака у бројању хиљада туцета оковратника који долазе овамо и овде се обележавају, а исто тако да не буде застоја у обележавању и одашиљању шваљама. Такође да се о раду ових девојака воде тачне забелешке, да не би било никаквих грешака у погледу њиховог радног времена.“

Најзад Клајд схвати шта се тражи од њега и услове под којима се овде ради, па тако и рече. Био је врло узбуђен, али је одмах закључио да, ако ова девојка може да ради овај посао, може и он. И пошто су Лигет и Вигем због његовог сродства са Гилбертом били врло љубазни и остајали при томе да се задржи овде, говорећи да су убеђени да ту нема ничега што он не би могао да ради, он се после извесног времена врати са Вигемом Гилберту, који, видећи га да улази, одмах рече: „Дакле, како гласи одговор? Да или не? Мислите ли да ћете моћи да радите онај посао или нећете моћи?“

„Уверен сам да могу“, одговори Клајд са много храбрости за себе, али са унутрашњим осећањем да можда неће успети, ако му срећа не буде мало ишла на руку. Било је толико ствари које је требало узети у обзир — наклоност оних изнад њега и оних око њега — али да ли ће му они бити увек наклоњени?

„Онда, врло добро. Седите само за тренутак“, настави Гилберт. „Желим да поразговарам још мало с вама у вези са оним послом горе. Изгледа вам лак, је ли тако?“

„Не, не бих рекао да изгледа баш тако лак“, одговори Клајд узбуђен и мало блед, јер је због свог неискључивости осећао да је ово велика прилика — прилика која ће захтевати да сачува сву вештину и храброст. „Па ипак, мислим да могу да радим онај посао. То јест, знам да могу, и желео бих да покушам.“

„Е, добро, то звучи мало боље“, одговори Гилберт суво и мало милостивије. „А сад желим да

вам кажем још нешто о томе. Ви ваљда још никад нисте помислили да постоји просторија са толико жена, зар не?"

„Нисам, господине", одговори Клајд. „Знао сам да су негде у згради, али нисам знао тачно где." „Сасвим тако", продужи Гилберт. „У овој фабрици од подрума до крова раде готово искључиво жене. У производном одељењу, могу да кажем, има десет жена на сваког мушкарца. Стога сви којима поверимо ма какву одговорност овде морају нам бити познати по своме моралном и религиозном карактеру. Да нам нисте род, и да нисмо сматрали да услед тога знамо нешто мало о вама, не би нам ни пало на ум да вас поставимо као старешину тамо горе или ма где у овој фабрици док не дознамо какви сте. Али немојте мислити, зато што сте у сродству с нама, да вас нећемо позивати строго на одговорност за све што се догађа горе, као и за ваше владање. Позиваћемо вас, и утолико пре што сте нам рођак. Ви то разумете — је ли тако? У питању је углед имена Грифитс."

„Разумем, господине", одговори Клајд.

„Онда, врло добро", продужи Гилберт. „Пре него што икога поставимо овде на ма какав старешински положај, ми морамо да будемо сигурни да ће се он увек понашати као господин — да ће његов поступак према женама које овде раде увек бити уљудан. Ако би неки млад човек, или и старији, свеједно, дошао овамо ма кад и помислио да ће, зато што овде има жена, моћи да се игра и да занемарује свој посао, да флертује и да се понаша како не треба, томе би овде брзо одзвонило. Жене и људи који раде за нас морају да буду свесни, пре свега и после свега и у свако доба, да су најмљени радници — и тога морају да буду свесни и на улици. Не поступају ли тако и ако ми дознамо ма шта о томе, са тим човеком или том женом свршено је уколико смо ми у питању. Не желимо такве и нећемо их. А кад једном обрачунамо с њима — обрачунали смо."

Он застаде и погледа Клајда као да хоће да каже: „Надам се да сам био јасан. И да нећемо имати никаквих неприлика уколико си ти у питању."

А Клајд одговори: „Да, разумем. И мислим да је то исправно. У ствари, знам да тако мора да буде."

„И да треба да буде", додаде Гилберт.

„И да треба да буде", понови Клајд.

У исто време питао се да ли је заиста тачно ово што Гилберт каже. Зар није он већ слушао да се о фабричким девојкама говори олако? Али свесно није у том тренутку доводио себе у везу ни са једном од оних девојака горе. Његово је садашње расположење било да ће бити најбоље, због његовог превеликог интересовања за девојке, ако не буде имао никаква посла с њима, ако не буде никад говорио ни са једном од њих, ако задржи хладан и удаљен став као Гилберт према њему. Тако мора да буде, бар ако жели да задржи ово место. А он је био решен да га задржи и да се влада увек онако како његов рођак жели.

„Дакле", настави Гилберт као да допуњава Клајдове мисли, „сада бих желео да знам да ли се могу поуздати, ако се решим да вас поставим у оно одељење макар и привремено, да ћете умети да владате собом, да ћете савесно вршити своју дужност, и да нећете губити главу зато што радите међу мноштвом жена и девојака?"

„Да, господине, уверен сам да можете", одговори Клајд под јаким утиском Гилбертовог сажетог захтева, мада, после Рите, мало несигуран.

„Ако не могу, онда је сада тренутак да то кажете", заинтачио се Гилберт. „По крви, ви сте члан наше породице. И као наш помоћник овде, а нарочито на таквом положају, ви нас представљате. Не можемо дозволити да у вези с вама икада искрсне нешто што не би било сасвим исправно. И зато желим да одсад будете на опрези и пазите на сваки свој корак. Не сме вам се догодити ни најситнија ствар о којој би се могло рећи ма шта неповољно. Јесте ли разумели?"

„Јесам, господине", одговори Клајд најсвечаније. „Ја то разумем. Владаћу се како треба, или ћу отићи." И у томе тренутку је озбиљно мислио да ће то моћи и штети. Оне многобројне жене и девојке тамо горе изгледале су му сада врло далеко и нимало важне.

„Врло добро. Сад ћу вам рећи још нешто што желим од вас. Желим да данас оставите посао, да одете кући, да преспавате ову ствар и добро промислите. А онда дођите ујутру и идите горе на посао, ако будете остали при овоме мишљењу. Плата ће вам одсад бити двадесет и пет долара, и желим да се одевате уредно и чисто да бисте послужили као пример осталим људима који воде одељења."

Устао је хладно и уздржљиво, али Клајд, веома охрабрен и одушевљен овим изненадним скоком плате, као и саветом да се добро одева, осети такву захвалност према своме рођаку да пожеле да се спријатељи с њим. Зацело, он је строг, хладан и сујетан, али ипак, мора бити да мисли лепо о њему, и његов стриц исто тако, јер иначе не би чинили све ово за њега, и то тако брзо. И ако би икад успео да се спријатељи с њим, да прекрчи пут ка његовој милости, како би онда лепо био смештен овде, какве ли би га онда друштвене и финансијске части запале?

У томе тренутку, био је толико узнесен, да је веселим кораком изишао из велике фабрике, решен, између осталог, да одсад било шта било, стави себе на пробу у погледу живота и рада, и да буде сасвим онакав како то његов стриц и рођак очигледно очекују од њега — прибран, чак и хладан,

а ако буде потребно, и строг, кад су у питању жене и девојке из онога одељења. Нема више дружења са Дилардом и Ритом или било ким сличним, бар засад.

ГЛАВА XII

Имати двадесет и пет долара недељно! Бити на положају шефа одељења у којем је запослено двадесет и пет девојака! Опет носити лепо одело! Седети за службеним столом у куту из којег се дивно види река и осећати да си најзад, после два месеца у ономе бедном одељењу доле, постао неко у овом огромном предузећу! Због његовог сродства и новог положаја, Вигем и Лигет долазе с времена на време са саветима и веселим и корисним напоменама. А неки од шефова других одељења, међу којима и неколико њих из предње канцеларије — један рачуноиспитач и један из рекламне службе — застану понекад у пролазу да га поздраве. И појединости посла довољно је савладао да може с времена на време да погледа око себе, да се заинтересује за фабрику као целину, за њен рад и снабдевање, као, на пример, одакле долазе те огромне количине платна и памука, како се то платно кроји у огромној кројачници изнад ове просторије, са стотинама искусних кројачица које добивају врло високе наднице; за биро у којем се примају радници, за фабричког лекара, за фабричку болницу, за нарочиту трпезарију у главној згради, где чиновници предузећа — али нико други — могу да ручају, и где и он, као шеф одаљења може одсада да руча са њима, у томе нарочитом ресторану, ако жели и ако може да плати. Такође је ускоро дознао да се на неколико миља од Ликурга, на реци Мохоку, близу засеока Ван Труп, налази међуфабрички пољски клуб коме је припадала већина шефова одељења разних околних фабрика, али је, на жалост, дознао такође да Грифитс и компанија не воле да се њихови службеници мешају са службеницима из ма које друге компаније, те их је тако у том клубу било мало. Али он, као члан породице, могао је, како му је Лигет једном рекао, вероватно да поступи у овом случају како сам нађе за сходно. Али, због оних озбиљних опомена Гилбертових, а и зато што је био у блиском сродству са породицом он је одлучио да ће бити најбоље ако се држи што је могуће даље. Па ипак се готово увек осмехивао и био је према свима колико је могао љубазнији, а да би избегао Диларда и друге његовог кова, и премда је био много усамљенији него што би иначе био, одлазио је у своју собу или на јавне тргове овога или оближњих градова суботом и недељом поподне, и чак је, помишљајући да ће на тај начин угодити своје стрицу и своје рођаку и подићи свој углед у њиховим очима, почео да одлази у једну од главних презвитеријанских цркава — Другу Цркву или Цркву Главне улице у коју су, како је већ дознао, и сами Грифитсови обично одлазили. Међутим, с њима се никад није лично сусрео, пошто су они од јуна до септембра проводили суботу и недељу на Гринвуд језеру, где се преносио сав друштвени живот овога краја.

У Ликургу је живот лети, уколико је посреди било отмене друштво, заиста био врло досадан. У то време се у граду није догађало ништа нарочито, мада је пре тога у мају било разних догађаја у којима су учествовали Грифитсови и њихови пријатељи, о којима је Клајд читао или их посматрао издалека — матурска свечаност и играња у Снедекеровој школи, вртна забава код Грифитсових, са великим, пругастим шатором на једном крају травњака и са кинеским лампионима на дрвећу. Клајд је оно случајно видео кад је једне вечери сам шетао по граду. Ово побуди код њега многе чудне и жарке мисли о овој породици, њеном високом положају и његовом сродству с њом. Али, Грифитсови су сад, пошто су га поставили на један мали чиновнички положај који није био тежак, престали да мисле на њега. Њему је сада доста добро, а доцније ће се још мало позабавити њим, можда.

А онда је, мало доцније, прочитао у ликуршкој Звезди да ће се двадесетог јуна одржати годишња међуградска цветна парада и утакмица аутомобила (Фонда, Гловерсвил, Амстердам и Шенектади), која ће се ове године приредити у Ликургу и бити последњи друштвени догађај од важности, како се Звезда изразила, пре годишње сеобе на језера и у планине оних који могу да пођу на таква места. Имена Беле, Бертине и Сондре, а да се и не говори о Гилберту, помињала су се као имена такмичара и бранилаца лепога гласа града Ликурга. И како се ово одиграло једне суботе поподне, Клајд је, у свом најбољем оделу, али одлучно желећи да се прикрије као обичан посматрач, могао још једном да види ону девојку која га је залудила на први поглед. Очигледно, борила се против струје покривене белим ружама и управљала свој брод веслом искићеним жутим зеленкадама — цветни приказ неке индијанске легенде у вези са реком Мохок. Са својом црном косом уплетеном на индијански начин, са жутим пером и нискама од смеђих ђинђува била је довољно замамљива не само да освоји награду, већ да поново освоји и Клајдову машту. Како је дивно припадати томе свету!

На истој тој ревији видео је Гилберта Грифитса у друштву неке врло привлачне девојке како управља једним од четири сплава који су представљали четири годишња доба. И док је његов сплав представљао зиму, а она девојка из отменог локалног друштва стајала у хермелину, а беле руже свуда око ње представљале снег, одмах за њима наишао је други сплав у којем је Бела Грифитс, огрнута лаким тканинама и чућећи крај водопада од плавих љубичица, представљала пролеће. Утисак је био врло јак, и испунио је Клајда чежњом за љубављу, младошћу и романтиком, осећање које је било слатко али и врло болно за њ. Можда је ипак требало да задржи Риту.

Међутим, наставио је да живи као и раније, само не онако скучено уколико су његове мисли

биле у питању. Јер, пошто је добио повишицу, прва мисао му је била да би добро било да оде од г-ђе Кали и нађе неку бољу собу у каквој приватној кући која би, иако можда мало даље, била у некој бољој улици. То ће га одвојити од сваког додира са Дилардом. А сад, над га је стриц унапредио, може се десити да га неки његов или Гилбертов представник потражи каквим послем. И шта би такав човек помислио кад би видео да он станује у таквој собици као што је ова?

Стога он, десет дана по повећању плате, и због значаја свога имена, лако нађе собу у једној од бољих кућа и улица — у Цеферсоновој авенији, која је, само неколико блокова даље, ишла упоредо са Викигај авенијом. Била је то кућа неке удовице чији је муж био пословођа у некој фабрици и која је издавала две собе без хране, да би могла да одржи овај дом који је у Ликургу био изнад просечног за жену таквог положаја. А г-ђа Пејтон, пошто је одавно живела у вароши и знала много о Грифитсовима, препозна не само име, већ и сличност Клајдову са Гилбертом. И како је ово веома заинтересова, као и његов општи изглед, она му одмах понуди једну особиту собу по ниској цени од пет долара недељно, и он је сместа узео.

На послу у фабрици, међутим, упркос чињеници да је био донео онако строгу одлуку с обзиром на раднице под његовом управом, ипак му није било увек могућно да мисли само на механичку једноликост и да на ову групу девојака не мисли као на девојке, пошто су бар неке од њих биле привлачне. Јер било је лето — крај јуна. И по целој фабрици, нарочито око два, три или четири по подне, кад се чинило да бескрајно понављање посла пада на све као покров, изгледало је да се по просторијама шири права равнодушност слична чамотињи, а у понеким случајевима сензуалности. Било је тамо толико жена и девојака, толико различитих типова и ћуди. А овде су оне биле тако далеко од мушкараца или доконих задовољстава ма које врсте, заиста посве саме са њим. И ваздух у дворани био је готово увек тежак и изазивао физичку млитавост, а кроз многе отворене прозоре који су досезали од пода до таванице видело се како се Мохок ковитла и таласа између својих обала са зеленом травом и сеновитим местима под дрвећем. Изгледало је увек да наговешћује задовољства која човек може наћи кад докон шета њезиним обалама. А како су ове раднице биле запослене тако механички да им је дух био Слободан да лута с једне мисли о задовољству на другу, увек су мислиле највише о себи и о томе шта би радиле да нису приковане за овај једнолики рад.

И зато што су им нарави биле тако живе и страсне, често су биле склоне да се забаве најближим предметом. А пошто је Клајд готово увек био једини присутни мушкарац — и тих дана у свом најбољем оделу — биле су склоне да се забављају њиме. Биле су, заиста, пуне сваковрсних фантастичних идеја у погледу његових приватних односа са Грифитсима и њима сличним, о томе где и како станује, и каква би га девојка могла занимати. А он, опет, кад га није превише обуздавало сећање на оно што му је казао Гилберт Грифитс, био је склон да мисли о њима — нарочито о извесним девојкама — у представама које су се граничило са чулним. Јер упркос жеља фирме Грифитс, и напуштене Рите или можда баш због ње, приметно је да га занимају три различите девојке. Оне су — тај трио — биле паганског соја и склоне уживањима, и сматрале су Клајда врло лепим. Ружа Никифорић — руско-америчка девојка — крупна, плавокоса и чулна, замагљених смеђих очију, прџаста дебела носа и браде, много се заносила њиме. Само, он се увек тако држао да се она једва усуђивала да призна то самој себи. Јер њој је он, са онако глатко раздвојеном косом, у кошуљи са светлим пругама, засуканих рукава до лаката у те топле дане, изгледао исувише савршен да би био достижан. Дивила се његовим чистим, сјајним, жутиим ципелама, црном каишу са блиставом копчом, и лепршавој дугачкој кравати.

Ту је била и Марта Бордалу, здепаста, жива канадско—француска девојка, згодна, иако дебељушна стаса и облик ногу, црвенкасто-златне косе и зеленкасто-плавих очију, пуначких, ружичастих образа, и руку пуних а ипак малих. Неука и чулна, она је у Клајду видела човека кога би, макар само за један сат, ако би он хтео, једва дочекала — и то најпожудније. У исто време, мајке ћуди и дивља, она је мрзела све и сваку која би се само усудила да покуша да га заинтересује, и стога је презирала Ружу. Јер, приметила је, Ружа је покушала да подгуркује Клајда и да се наслања на њега кад год би се он довољно приближио. Међутим, и она сама трудила се свим могућим познатим јој вештинама — блуза јој је била дубоко отворена до испод међа њених белих груди, сукња спретно задигнута преко ножних листова за време рада, а њене пуначке беле руке разголићене до рамена, да би му показала да је бар у телесном погледу вредна његове пажње. Па њени лукави уздаси и чежњиви погледи кад би се он нашао у близини, што је навело Ружу да узвикне једног дана, „Та француска мачка! Као да би он гледао њу!“ И имала је јаку жељу да је удари због Клајда.

Ту је још била и омалена а весела Флора Брант, изразит амерички тип из нижег сталежа, грубих а ипак примамљивих црта, црне косе, крупних, замагљених црних очију са дугачким трепавицама, прџаста носа и пуних, чулних а ипак лепих усана, и снажна, не неспретна тела, која је, из дана у дан, откад је он ту, гледала у њега као да је хтела рећи: „Шта! Зар не мислите да сам привлачна? Како можете да се и даље не осврћете на мене? Многи младићи били би срећни да имају вашу прилику, то вам ја могу рећи.“

И, у вези са овим трима, пало му је на ум после извесног времена, пошто су оне тако различите и, по његовом мишљењу, обичније, под лабавијим надзором и нехатније у погледу

убичајених предрасуда о владању, да би можда било могућно да се у потаји забавља са овом или оном од њих — или са све три наизменично, ако му се можда буде прохтело да иде тако далеко — а да то нико не дозна, нарочито ако им претходно озбиљно предочи чињеницу да им он чини особиту милост тиме што их уопште запажа. Сасвим је сигурно, ако је судити по њиховом понашању, да би га оне радо наградиле тиме што би му се негде препустиле на вољу, а после му не би замерале ако би одлучио да више не зна за њих, што би и морао да учини да би задржао свој положај. Али ипак, пошто је дао реч Гилберту Грифитсу, још се плашио да је прекрши. Те мисли будила је у њему с времена на време ситуација која је за њега била претешка. Његову су природу лако и често жестоко разбуктавале хемија секса и формула лепоте. Није се могао лако одупрети чарима, а још мање позиву секса.

Држање и маневри сваке од њих посебице заиста су га покатакд доводили у искушење, нарочито тих топлих и чежњивих летњих дана, кад није имао куда да иде нити икога присног с ним би могао да општи. С времена на време није могао одолети да се не приближи баш тим девојкама које су се највише трудиле да га доведу у искушение, мада је, упркос њиховим погледима и подгуркивањима, покатакд не врло успешно скривеним, одржавао своју достојанственост и тобожњу равнодушност, сасвим необичну за њега.

Али баш некако у то време настала је навала поруцбина, због које је, као што су Вигем и Лигет саветовали, било потребно да Клајд узме на пробу неколико нових девојака, вољних да раде за оно мало што су мogle зарадити послујући на парче по убичајеној цени док не савладају технику посла, а онда ће наравно моћи да зарађују више. Било је много таквих које су се пријавиле у пријавном одељењу главне канцеларије у приземљу. У време кад је посао слабо ишао све су молбе за запослење одбијане или је вешана објава „Радници нису потребни“.

А пошто је Клајд био сразмерно новајлија у томе послу, и до тада није никога ни запослио ни отпустио, Вигем и Лигет су се сложили да све раднице које буду послате горе прво испита Лигет, коме су такође требале нове шваље. У случају да се нађу такве које обећавају да ће постати добре жигосачице, биће упућене Клајду на пробу. Али пре него што је Клајду упућена иједна, Лигет се постарао да му објасни да у вези с тим привременим запослењем и отпуштањем постоји нарочит систем. Никад се новој радници, ма како добро радила, не сме рећи да је иоле боља од оне осредње, све док се њена способност потпуно не испроба. То би ометало не само њен правилан развитак као раднице на парче, но такође и њено постизавање највећих могућих резултата. Колико је год девојака потребно за извесну ситуацију могу се слободно узети, а затим, кад прође навала, могу се отпустити без икаквог устручавања изузев кад се понекад међу почетницама нађе врло добра радница. У том случају увек је добро покушати да се таква особа задржи, било отпуштањем неке раднице која мање задовољава, било премештањем неке особе у друго одељење, да би се направило место за нову крв и нову снагу.

Сутрадан, пошто је објављена навала поруцбина, дошле су четири девојке, свака понаособ и свака у пратњи Лигета, који је у сваком посебном случају казао Клајду, „Ево девојке која ће вам можда одговарати. Зове се г-ђица Тингал. Могли бисте је узета на пробу.“ Или, „Могли бисте видети да ли ће вам ова девојка бити од неке користи.“ А Клајд им је, пошто би их испитао о томе где су радиле, шта уопште знају и умеју да раде и да ли живе са својима ту у Ликургу или су саме (фабрика није много марила за самице), објашњавао природу посла и колика је награда, а затим би позвао г-ђицу Тод, која би их прво повела у гардеробу где се налазе орманчићи за капуте, а затим ка једном од столова да им се покаже метод рада. А доцније су г-ђица Тод и Клајд одлазили да виде како оне напредују и да ли их вреди задржати или не.

Све до тог времена, изузев оних девојака које су га биле одређено заинтересовале, Клајдов утисак о типу девојака које су ту радиле није био врло повољан. У његовим очима, оне су већином биле троме и приглупе, па је помишљао да би се можда мogle наћи окретније девојке и лепшег изгледа. Зашто не? Зар њих нема у фабричком свету и Ликургу? Толике од ових овде имају дебеле руке, широка лица, тешке ноге и чланке. Неке чак имају стран нагласак, јер су Пољкиње или деца Пољака, и живе у оном сиротињском крају северно од млина. И свима њима највише је стало до тога да улове „момка“, да после одлазе с њим на игранке, и још некуда. Такође, Клајд је приметно да су амерички типови ту сасвим друкчијег кова, мршавији, нервознији и већином кошчатији, и уопште уздржанији и повученији због расних, моралних и верских предрасуда, које им очевидно не допуштају да се мешају с тим другим девојкама па ни с мушкарцима.

Али међу прекобројним или пробним радницама које су му биле доведена тога дана, најзад је дошла једна која је заинтересовала Клајда више него иједна девојка коју је дотад ту видео. Била је, закључио је на први поглед, интелигентнија и допадљивија — одуховљенија — мада очевидно не мање снажна, иако усклађенијег тела. Стварно, кад ју је први пут видео, изгледала му је као да има неку чар коју нема ниједна друга у том одељењу, извесну чежњивост и зачуђеност спојене са неком врстом самопоуздане храбрости и одлучности, чиме је одмах остављала утисак девојке прилично јаке воље и чврстог уверења. Па ипак, казала је да је неискусна у тој врсти посла, и сасвим је несигурна да ли ће се показати од користи ту или ма где другде.

Звала се Роберта Алден и, као што је одмах додала, раније је радила у једној малој трикотажи у Трипетс Милоу, градићу удаљеном педесет миља северно од Ликурга. На глави је имала мрк шеширић који није изгледао нимало нов, а био је ниско навучен на мало, правилно и лепо лице у ореолу сјајне кестењасте косе. Очи су јој биле прозранчно сиво-плаве. Њена хаљиница била је сасвим обична, а ципеле нису изгледале богзна како нове нити добрих потплата. Изгледала је практична и озбиљна, а ипак тако ведра, чиста, пуна воље и наде и снаге, и њему се, као и Лигету, који је први разговарао с њом, одмах допала. Била је сасвим изнад просечне девојке у том одељењу. И док је разговарао с њом, није могао да не буде радознао, јер је изгледала тако узбуђена и помало забринута за исход тога испитивања, као да је то за њу представљало врло велики доживљај.

Објаснила је да је до тог времена живела код својих родитеља у близини града који се зове Билц, а да сада станује ту код пријатеља. Говорила је тако поштено и просто, да је Клајд био ганут и пожелео да јој помогне. У исто време питао се да ли она није можда стварно изнад врсте посла који сада траже. Њене очи су тако округле и плаве и интелигентне — усне, нос, уши и руке тако су мали и мили.

„Значи ви ћете становати у Ликургу, ако овде добијете посао?” упита он, више да би разговарао с њом него због ичега другог.

„Да”, одговори она, гледајући га искрено и право у очи.

„Ваше име, опет?” Он отвори бележницу.

„Роберта Алден.”

„А ваша овдашња адреса?”

„Тејлор улица, 228.”

„И сам не знам где је то”, рече јој он, јер је волео да разговара с њом. „Знате, нисам овде одавно.” После се питао зашто јој је тако брзо рекао то о себи. Затим је додао, „Не знам да ли вам је г. Лигет рекао све о овоме послу овде. Али то је рад на парче, знате, жигосање оковратника. Хајте са мном, па ћу вам показати”, и он је поведе до оближњег стола где су биле жигосачице. Пошто ју је пустио да осмотри како се то ради, узео је један оковратник и, не позивајући г-ђицу Тод, објаснио јој је све што је у своје време било објашњено њему.

У исто време, због напрегнуте пажње са којом је она посматрала њега и његове покрете, и због озбиљности с којом је очевидно примала све што је рекао, он се осетио помало нервозан и збуњен. У њеном погледу било је нечега испитивачког и продорног. Пошто јој је још једном објаснио колико се плаћа од свежња, и колико ураде једне а како мало друге раднице, и она радо пристала да покуша тај посао, позвао је г-ђицу Тод, која је одведе у гардеробу да остави шешир и капут. Затим је ускоро виде како се враћа, бујне, светле косе подигнуте изнад чела, образа помало зажарених, а очију врло пажљивих и озбиљних. Видео је како је, по савету г-ђице Тод, засукала рукаве, откривајући лепе подлактице. Затим се даде на посао, и по њеним покретима Клајд је оценио да ће се показати брза и тачна. Јер изгледало је да јој је било много стало до тога да добије и задржи то место.

После кратког времена, он јој је пришао и посматрао како са гомиле поред себе узима оковратнике, жигосе их и баца на другу страну. А такође и брзину и тачност којом је то радила. За тренутак она се окрете и погледа га, осмехнувши се на њега безазленим а ипак веселим и храбрим осмехом, и он јој, врло задовољан, узврати осмехом.

„Па, мислим да ћете добро радити”, усуди се он да каже, јер није могао да не осети да ће тако и бити. И тада, само за тренутак, она се окрете и опет се осмехну. Клајд и нехотице затрепери од задовољства. Одмах му се допала, али наравно, због свог положаја и обећања које је дао Гилберту, одлучио је да се мора чувати присности ма с којом радницом у том одељењу — па чак и са тако дражесном девојком као што је ова. То не би било добро. Чувао се у свом општењу са осталима, па мораће и са њом, мада му је то тада изгледало помало чудно, јер она га је много привлачила. Тако је лепа и мила. А ипак она је радница, сетио се он сад — фабричка радница, као што би Гилберт рекао, а он је њен претпостављени. Али заиста, тако је лепа и мила.

Одмах је отишао осталим девојкама које су биле примљене тог дана, и најзад је пришао г-ђици Тод и замолио је да га ускоро обавести како г-ђица Алден напредује — јер жели то да зна.

Али у исто време кад је ословио Роберту и она му одговорила осмехом, Ружа Никифорић, која је радила два стола даље, гурнула је лактом девојку до себе и, да то нико није приметно, прво је намигнула, а затим лаким покретом главе показала на Клајда и Роберту. Хтела је да их њена пријатељица осмотри. И пошто је Клајд отишао а Роберта продужила да ради као и раније, она се нагнула и шапнула, „Већ је рекао да ће бити добра.” Затим је подигла обрве и стиснула усне. А пријатељица је одговорила тихо да је нико није могао чути, „Прилично брзо, ех? А раније је изгледало као да уопште не види никога.”

Затим се обе осмехнуше врло мудро, за њих је то била ретка посланица. Ружа Никифорић је била љубоморна.

ГЛАВА XIII

Разлози због којих је девојка Робертиног кова тражила запослење код Грифитса и компаније у

то време и у томе својству имају извесну важност. Јер, донекле као и Клајд у односу према својој породици и животу, и она је сматрала свој живот великим разочарењем. Била је кћи Тајтаса Алдена, пољопривредника — из околине Билца, варошице у округу Мајмико, удаљене око педесет миља на север. Још од свог детињства мало је шта упознала сем сиромаштва. Њен отац — најмлађи од три сина Ефрајма Алдена, такође пољопривредника у том крају — имао је тако мало успеха у животу да је у својој четрдесет и осмој години још увек живео у кући која је већ била стара и захтевала многе оправке још у оно време кад му ју је његов отац оставио у наследство, а сада је била готово склона паду. Та кућа, мада је првобитно представљала диван пример оног изврсног укуса који је створио оне лепе куће са кровом на калкан, које су красиле сваку просечну варош или улицу у Новој Енглеској, сад је већ била толико оронула услед нестајања боје, шиндре, и оних плочица које су некад образовале кривудава путању од дворишне капије до улазних врата, да је пружала врло тужан изглед, као да кашље и каже, „Ето, не иде ми добро.“

Унутрашњост куће одговарала је њеној спољашњости. Даске на поду и степеницама биле су слабе и покатакд су шкрипале врло језиво. Неки прозори су имали капке, неки нису. Намештај је потицао из старијег и новијег времена, али био је у оронулом стању, измешан без икаквог реда и пружао је такав неодређен општи изглед да га готово не вреди ни описивати.

Што се Робертиних родитеља тиче, они су били одличан пример оног домородачког америчког типа који се опире чињеницама а обожава обману. Тајтас Алден био је један од оног огромног броја појединаца који се роде, прођу кроз живот, и умру а да им ниједна ствар не пође за руком. Они се појаве, праве грешке, и заврше у магли. Као и његова два брата, оба старија од њега и готово исто тако магловита, Тајтас је био пољопривредник само зато што је и његов отац био пољопривредник. И живео је на том имању зато што му је оно остављено у наслеђе и зато што је било лакше остати ту и покушавати земљорадњу него отићи негде другде. Био је републиканац зато што је и његов отац био републиканац и зато што је и тај округ био републикански. Никад му није падало на памет да би могао да буде ишта друго. И, као у политици и вери, тако је и појмове о томе шта је право а шта није позајмио од оних око себе. Ниједан члан те породице никад није прочитао ниједну озбиљну, паметну или истинску поучну књигу — ни једну једину. Али они су ипак били одлични људи уколико се тиче обичаја, морала и вере — поштени, исправи, богобојажљиви и угледни људи.

Што се, пак, тиче кћери тих родитеља, и насупрот природној даровитости која ју је оспособљавала за нешто боље него што је свет у коме је она поникла, она је ипак, бар делимично, била израз верских и моралних појмова који су тада тамо преовлађивали — гледишта месних свештеника и световњака уопште. У исто време, због своје топле и чулне нарави са јаком маштом, она је била обузета — пошто је ушла у петнаесту или шеснаесту годину — оним као свет старим сном свих Евиних кћери, од најружнијих до најлепших — да ће њена лепота или дражи можда једног дана, и то ускоро, неодољиво очарати душу извесног човека или извесних људи.

И тако, иако је у току целог свог детињства и девојаштва била принуђена да слуша о невољама и тежбама сиромаштва, и да их подноси, ипак је, благодарећи својој урођеној машти, стално мислила на нешто боље. Можда ће — ко то зна — једног дана доспети у неки већи град као што су Албани или Утика! У новији и бољи живот!

Па онда, какви снови! И доцније, између своје четрнаесте и осамнаесте године, у воћњаку у пролећном дану, кад је рано мајско сунце претварало свако старо дрво у ружичасту светиљку а земља била застрта ружичастим ћилимом од опалог мирисног бехара, она би стајала и дисала и понекад се смејала, или чак и уздисала, са рукама уздигнутим или раширеним у сусрет животу! Бити жив! Имати младост и свет пред собом. Мислити о очима и осмењу неког младића из тога краја који је пуким случајем прошао поред ње и погледао је, и који је можда више никад неће погледати, али је ипак оним погледом пробудио снове у њеној младој души.

Али је ипак била стидљива, и стога повучена — плашила се људи, нарочито оних простијих каквих је било много у томе крају. А они су се опет, одбијени њеном стидљивошћу и отменошћу, клонили ње, упркос све њене телесне дражи, исувише нежне за тај крај. Међутим, у седамнаестој години отишла је у Билц да ради за пет долара недељно у Аплмановој трговини тканинама, и виђала је многе младиће који су је привлачили. Али због стања њене породице, као и чињенице да је њеним неискусним очима изгледало да су они у много бољем положају од ње, била је уверена да она њих не може занимати. И тако је и ту њено суморно расположење успело да их готово сасвим отуђи. Ипак је до своје деветнаесте године остала да ради код г. Аплмана, осећајућим за све то време да не ради ништа за себе, јер је била исувише везана за кућу и породицу, којима је била потребна.

А онда, отприлике у то време, догодила се готово револуционарна ствар за тај део света. Због јевтине радне снаге у том потпуно земљорадничком крају, подигнута је мала фабрика трикотаже у Трипетс Милсу. Мада је Роберта, због гледишта и мерила који су преовлађивали у тој околини, замишљала да је та врста посла испод њеног достојанства, ипак је била очарана вестима о високим надницама које ће се ту плаћати. Стога је отишла у Трипетс Милс; тамо је становала и хранила се код њиховог некадашњег суседа у Билцу, а враћала се кући сваке суботе после подне, и смишљала је да скупи довољно средстава да би изучила нешто практично — течај у трговачкој школи у Хомеру или

Ликургу или неком другом месту који би је оспособио за нешто боље — књиговодство или стенографију.

У том њеном сну и покушавању штедње протекле су две године. И мада је сад зарађивала више (доцније и по дванаест долара недељно), ипак, зато што су разним члановима њене породице биле потребне многе ситнице а и сама је желела да им донекле ублажи немаштину од које је и сама патила, готово све што је зарађивала ишло је њима.

И ту, као и у Билцу, већина младића који су јој боље одговарали у погледу интелекта и нарави — гледали су на обичне фабричке раднице као на свет који је у много чему испод њих. И мада је Роберта била далеко изнад обичних фабричких радница, ипак је, дружећи се с њима, била наклоњена да прими понешто од њихове психологије, уколико се то тицало њиховог друштвеног положаја. Тада је стварно већ била прилично уверена да се ниједан од месних младића који су јој се свиђали не би интересовао за њу — бар не ни у каквој часнијој намери.

А затим су се десиле две ствари које су је навеле да озбиљно размисли не само о браку већ и о својој будућности, па било да се уда или не. Њена сестра Агнес, која је тада имала двадесет година и била три године млађа од ње, недавно се поново састала са младим учитељем који је до пре извесног времена био управитељ, средске школе близу Алденове фарме, и видевши да је он сада више по њеном укусу него што је био онда над је била у школи, одлучила је да се уда за њега. А ово је по Робертином мишљењу значило да ће њу сматрати уседелицом ако се ускоро не уда. Па ипак није сасвим знала шта да ради, све док трикотажу у Трипетс Милсу нису изненадно затворили, да је никад више не отворе. Тада се Роберта, да би помогла мајци а такође и сестри око удаје, вратила у Билц.

Али тада је дошла трећа ствар, која је одлучно утицала на њене снове и смерове. Греис Мар, девојка са којом се упознала у Трипетс Милсу, отишла је у Ликург и после неколико недеља успела је да се запосли, са платом од 15 долара недељно, у Финчлијевом предузећу за производњу вакуумских апарата за чишћење, и одмах је писала Роберти и јавила јој о тадашњим могућностима упослења у Ликургу. Пролазећи свакодневно пред Грифитсовог предузећа, видела је велики оглас изнад источних врата пријемног одељења, који је гласно „Траже се раднице“. Кад се распитала, дознала је да раднице у том предузећу увек почињу са девет или десет долара, онда брзо изуче неку врсту рада на парче, па кад се оспособе, често зарађују и по четрнаест до шеснаест долара, према својој вештини. А пошто се на стан и храну троши само седам долара од онога што се заради, она је то са радошћу јавила Роберти, коју је много волела, рекавши јој да би могла да дође и да станује с њом ако хоће.

Пошто је Роберта доспела у стање у којем је осећала да више не може да подноси живот на фарми и да се мора опет латити неког посла, најзад се договорила с мајком да оде, да би својом зарадом могла да јој буде од непосредније помоћи.

Али кад је дошла у Ликург и запослила се код Клајда, њен живот, после првог одушевљења које јој је донела тако велика промена, није био тако много побољшан ни друштвено ни материјално у поређењу с оним што је био у Билцу и Трипетс Милсу. Јер, упркос срдачној присности Греисе Мар — девојке ни приближно тако привлачне као Роберта, а која је, због Робертине лепоте и већим делом намештене веселости, рачунала да ће јој она омогућити разоноду и друштво које иначе не би имала — ипак, свет у којем се ту нашла једва да је био ишта широкогрудји или разноликији од онога у којем је поникла.

Јер, пре свега, Њутони, сестра и зет Греисе Мар, код којих је становала, мада не нељубазни, били су, готово више и од особа са којима се дружила у Билцу и Трипетс Милсу, најобичнији паланачки фабрички радници — побожни и прилично затуцани људи. Џорџ Њутон, као што је свако могао да види и осети, био је пријатан иако не врло осећајан и романтичан човек, који је придавао највећу вредност разним својим ситним плановима у вези са својом особом и својом будућношћу. Пре свега, он се трудно да уштеди оно мало новаца колико је могао од радница које је зарађивао као ткач у фабрици Кренстона Виквајера, да би могао да се упусту у неки самосталан посао за који се сматрао способним. У ту сврху, а и да би повећао своју мршаву уштеђевину, преузео је заједно са женом једну стару кућу у улици Тејлор у којој је било довољно соба за издавање да би се покрила закупнина за кућу и трошак око хране за породицу и пет станара, не рачунајући посао и бриге око тога. С друге стране, Греис Мар, као и Њутонова жена Мери, припадале су оној врсти која се ту и другде друштвено задовољава у главном ситницама око уређивања једне мале куће и успостављања њене важности и угледа у једном ситничарском и врло конвенционалном суседству, а гледа на живот и понашање кроз наочари чисто секташке вере.

И тако, кад је једном постала нераздвојан део те породице, Роберта је, после извесног времена, увидела да је она, ако не и Ликург, уских назора и скучена — не много друкчија од оних породица уских и скучених назора које је познавала у Билцу. А, по мишљењу Њутона и њима сличних, тих назора треба се строго придржавати. Никакво добро не може произићи ако се они прекрше. Ако је човек фабрички радник, он треба да се прилагоди свету и обичајима боље врсте хришћанских фабричких радника. И тако је она — ускоро после свог доласка — устајала рано и задовољавала се

како је могла не врло обилним доручком у Њутоновој трпезарији, обично заједно са Греисом и још двома девојкама готово истих година као и оне — Опалом Фелис и Оливом Поуп — које су радиле у фабрици Кренстона Виквајера. Ту је такође био и неки млад електричар, Фред Шарлок, који је радио у Градској електричној централни. А одмах после доручка придруживала се дугачкој поворци која је, из дана у дан, у тај час ишла у фабрике преко реке. Одмах пред кућом неизоставно је сретала групе девојака и жена, младића и људи, који су одлазили у фабрике, а да и не помињемо многе старице уморна изгледа које су више личиле на сабласти него на људска бића, сви из оближњих улица и кућа. А када се та гомила, услед општег сливања придошлица из других улица, згусне на Средишној авенији, лепше девојке меркали су извесни фабрички радници, који, иако нису познавали ниједну од њих, ипак су тражили, приметила је Роберта, познанство на недопуштен начин и нешто још горе. А на то су се много кикотале и смејале девојке извесне врсте, које нису биле ни издалека тако строге као већина оних које је познавала другде. Страшно!

А увече, образовала се код фабрике иста гомила, прелазила мост код слагалишта, и враћала се као што је и дошла. Роберта пак, због свог друштвеног и моралног васпитања и нарави, и упркос свом упадљивом лепом изгледу и јаким жељама, осећала се усамљена и незапажена. Ох, како је жалосно гледати тај весели свет а бита усамљен! Увек је стизала кући после шест. А после вечере стварно није имала шта да ради, сем ако не би отишла с Греисом у биоскоп или се нерадо наканила да са Њутонима и Греисом оде у методистичку цркву.

Ипак, кад је већ једном постала нераздвојан део те породице и радила у Клајдовом одељењу, била је задовољна променом. Ова велика варош. Ова дивна Средишна авенија са својим радњама и биоскопима. Ова велика фабрика. Па г. Грифитс, тако млад, привлачан, насмејан и заинтересован њоме.

ГЛАВА XIV

Исто тако се Клајд, у сусретима с њом, веома узбуђивао. После неуспелог познанства са Дилардом, Ритом и Зелом, и после очито бесмисленог позива Грифитсима, где је био представљен и тек се летимично упознао с Белом, Сондром Финчли и Бертином Кренстон, остао је заиста усамљен. Тај господски свет! Јасно је да њему неће бити дозвољено да суделује у њему. А ипак, због своје узалудне наде у погледу тог света, био је одлучио да се овако осами. А у коју сврху? Није ли он сад усамљенији него икад раније? Г-ђа Пејтон! Одлазак на посао и враћање с посла и само климање главом у знак поздрава или узредни разговор — или чак и врло срдачан са овим или оним трговцем дуж Средишне авеније који би га љубазно поздравио — па чак и сусрети са понеком фабричком радницом која га није занимала или са којом се није усуђивао да успостави пријатељски однос. Шта је то? Баш ништа у ствари. Али у накнаду за све то, зар није он Грифитс, и зар самим тим нема право на њихово поштовање и дивљење? Да чудног ли положаја! Шта да ради?

А у исто време, та Роберта Алден, пошто се ту тако сместила и боље упознала месне прилике, а такође и Клајдов положај, његову привлачност, његово прикривено а ипак осетно интересовање за њу, почела је такође да постаје неспокојна. Сместивши се у дому те породице којој је пришла, постајала је свесна разних месних табуа и ограничења, и изгледало јој је вероватно да ту никада неће моћи да да израза своје интересовање за Клајда или ма за кога другог који је службеним положајем изнад ње. Јер постојао је месни табу против тога да фабричке раднице бацају око на своје претпостављене или да се интересују за њих. Побожне, моралне и смерне девојке то не чине. И, као што је ускоро увидела, гранична класна линија између богатих и сиромашних била је у Ликургу тако оштра као да је усечена ножем или омеђена високим зидом. И био је још један табу у погледу свих девојака и младића из иностраних породица — неких, бедних, неморалних, неамеричких! С њима — пре свега — не треба имати никаквих веза.

Али видела је код тог света — побожне и моралне трупе ниже средње класе којој је припадала и сама и сви њени најближи — да играње и весели проводи, као шетње по улицама и одласци у биоскоп, такође представљају табу. А ево, и сама је у то време заволела играње. Још горе од тога, разни младићи и девојке у цркви у коју су испрва ишле она и Греис Мар, већином су припадали старијим и имућнијим градским породицама, па нису били склони да гледају на Роберту и Греису као на себи равне. И тако, после неколико недеља похађања богослужења и других црквених приредаба, биле су отприлике онде где и у почетку сматране су пристојним и пријатним, али без равноправног приступа забавама и разонодама са онима који су припадали истој цркви али били бољег стања.

И тако је Роберту, пошто је видела Клајда и наслутила виши свет у коме је замишљала да се он креће, и била очарана његовом личношћу, заразно онај исти бакцил амбиције и немира који је и њега мучио. И свакога дана у фабрици није могла да не осети на себи његов поглед, миран, жељан, а ипак непоуздан. Али у исто време осећала је да он није сигуран шта би она мислила ако би покушао да ступи у ближе познанство с њом, и да се стога устеже, из страха да не буде одбијен или његов поступак рђаво протумачен. А ипак је покатакд, после прве две недеље рада у фабрици, желела да је он освоји — да почне на неки начин — а покатакд је помишљала да то не сме бити — да би то било страшно и немогуће. Друге девојке би то одмах приметиле. А пошто су све оне јасно осећале да је

он исувише добар и недостижан за њих, одмах би опазиле да он у њеном случају прави изузетак, па би то протумачиле на свој начин. Знала је да би те девојке које раде у Грифитсовом одељењу за жигосање имале само једно тумачење за то — распусност.

У исто време, уколико се тицало Клајда и његове наклоности према њој, постојало је оно правило које му је поставио Гилберт. И мада се, због тога, досад понашао као да не примећује нарочито ниједну девојку нити иједној поклања већу пажњу него другима, ипак је, после Робертиног доласка, био готово несвесно склон да прилази њеном столу и застаје у њеној близини да види како напредује. Као што је одмах у почетку опазео, она је била брза и интелигентна радница, па је ускоро, и без много упућивања стекла потпуну умешност у послу, а после тога је зарађивала колико и оне најбоље — петнаест долара недељно. Њено држање увек је било такво као да ужива у послу и као да је срећна што јој је дата та повластица да ту ради. И било јој је мило кад год јој је он поклонно мало пажње.

У исто време, на своје изненађење, које је било утолико веће што му је она изгледала тако отмена и друкчија од осталих, приметно је код ње извесну бујност и веселост која је била не само осећајне већ, на један танан песнички начин, и чулне природе. Такође је опазео да је она, упркос својој особености и повучености, у стању да се спријатељи са иностраним девојкама које су се битно разликовале од ње, и умела је да схвати њихово гледиште. Слушајући је како разговара о послу у одељењу, прво с Леном Шликт, Ходом Петканас, Ангелином Пити, и још са неким које су брзо ступале у разговор, закључио је да она није ни приближно онако конвенционална ни повучена као већијача америчких девојака. А ипак је изгледало да тиме није губила ништа од свог угледа код њих.

Тако једног поподнева, кад се вратио с ручка у приземној чиновничкој трпезарији мало раније него обично, затекао је њу и неколико девојака из усељеничких породица, а међу њима и четири америчке девојке, окупљене око Полжиње Марије, једне од највеселијих и најсировијих туђинки, која је прилично гласно причала како јој је неки младић с којим се синоћ упознала поклонно торбицу од ђинђува, и у каквој намери је то учинио.

„Хоће да идем с њим и да му будем швалерка“, рече она ликујући и машући торбицом пред заинтересованом трупом. „А ја сам му рекла, „Па узећу је и мислићу на тебе.“ Врло лепа ташна, је л те?“ додаде она, држећи је високо и окрећући је. „Каж ми“, додаде она са изазивачким а ипак вероватно само тобож озбиљним погледом, машући торбицом према Роберти, „шта да радим с њом? Да л да је задржим и да будем његова швалерка, ил да му је вратим? Свиђа ми се много ова ташна, нема шта.“

И мада је, по законима свога одгоја, као што је Клајд наслућивао, требало да Роберта буде запањена тим, она то није била, приметно је — далеко од тога. Ако се могло судити по изразу њеног лица, то ју је много забављало.

Одмах је одговорила са веселим осмехом, „Па, то све зависи од тога колико је човек леп, Марија. Ако је врло привлачан, забављала бих се с њим бар извесно време, и задржала бих ташну докле год бих могла.“

„Ах, али он неће да чека“, изјави Марија враголасто и, очевидно, са пуним разумевањем опасности тог положаја, а у исто време намигну на Клајда који се беше приближио. „Морам да му вратим ташну или да ноћас будем његова швалерка, а тако лепу ташну никад нећу моћи купити.“ Гледала је торбицу враголасто и несташно, а уста су јој се развличила у осмех, јер цела ствар беше смешна. „Шта сад да радим?“

„Богами, то је прилично тугаљив разговор за сељанчицу као што је г-ђица Алден. Можда јој се то неће допасти“, помисли Клајд у себи.

Али Роберта се, видео је, показала дораслом ситуације, јер се претварала да је забринута. „Богами, ти си у великом шкрипцу“, рече она. „Не знам шта треба да радиш.“ Отворила је широм очи и претварала се да је у великој недоумици. Клајд је приметно да она само глуми, али изводи то врло успешно.

Сад приступи Лена, Холанђанка коврџасте косе, и рече, „Узећу ја и ташну и њега, засигурно, ако га ти нећеш.“

„Где је он? И тако сам без момка.“ Она пружи руку као да хоће да узме ташну од Марије, али је ова брзо трже. Све девојке у соби прснуше у весео смех, јер их је та груба шала забављала. Чак се и Роберта гласно насмеја, што Клајд примети са задовољством јер њему се свиђао тај груби хумор, пошто га је сматрао само безазленим игром.

„Па можда си у праву, Лено“, чуо је како она додаде баш у тренутку кад је пиштаљка зазвиздала и стотине шиваћих машина зазујале у суседној соби. „Добар човек не налази се сваки дан.“ Њене плаве очи су светлцуале, а усне, замамљиво извијене, развукоше се у широк осмех. У ономе што је рекла било је више шаљакања и претварања него ма чега другог, видео је Клајд, али је осетио да она није ни издалека тако уских погледа као што се бојао. Била је човечна, весела, трпељива и доброћудна. Очевидно, имала је доста смисла за шалу. И упркос томе што је њено одело било сиромашно — онај исти округли мрки шеширић и плаво одело у коме је први пут дошла — била је лепша него иједна друга. И никад њој није било потребно да румени усне и образе као те туђинске

девојке, чија су лица понекад изгледала као колачи премазани ружичастом превлаком. И како су њене руке и врат леги — пуни и дивно уобличени! И било је у ње неке љупкости и страсног самозаборава кад се предавала послу, као да стварно ужива у њему. Док је брзо радила за време најтоплијих часова дана, на горњој усни, бради и челу избијале су јој ситне капљице зноја, те је на махове застајала у раду да их отаре марамицом, а њему се чинило да оне, као бисери, само повећавају њену дражесност.

Дивни су то сада били дани за Клајда. Јер још једном је, и то овде где је могао по цео дан да буде у њеној близини, имао девојку коју је могао да посматра, да јој се диви и постелено да жуди за њом свом силином свога бића — као што је некад жудео за Хортензом Бриге — само са више задовољства, јер је она, видео је, пристодушнија, љубазнија и честитија. И мада је доста дуго Роберта изгледала или се претварала да је равнодушна према њему и да уопште није ни свесна његова постојања, то стварно није било истина ни од самог почетка. Она је само била забринута какав став треба да заузме. Лепота његовог лица и руку — његова црна и мека коса, његове тамне, сетне и заводљиве очи. Привлачан је — врло привлачан. За њу, стварно, леп.

Затим, једног дана ускоро после тога, Гилберт Грифитс, пролазећи туда, застао је да поразговара са Клајдом, што је њу навело да помисли да је Клајд, друштвено и финансијски, стварно много важнија личност него што је првобитно мислила. Јер баш над је Гилберт долазио, Лена Шликт, која је радила поред ње, нагну се и рече, „Ево долази г. Гилберт Грифитс. Његов отац је власник целе ове фабрике, а после његове смрти, кажу, он ће је наследити. А он је његов брат од стрица“, додаде она, показавши главом према Клајду. „Много личе један на другог, зар не?“

„Да, личе“, одговори Роберта, лукаво посматрајући не само Клајда већ и Гилберта, „само мислим да је г. Клајд Грифитс мало лепши, зар не?“

Хола Петканас, која је седела са друге стране Роберте и чула ту последњу примедбу, насмеја се. „То мислимо све овде. А он није ни тако уображен као г. Гилберт Грифитс.“

„Је ли и он богат?“ упита Роберта, мислећи на Клајда.

„Не знам. Кажу да није“, и она напући усне у сумњи, и сама као и друге прилично заинтересована Клајдом. „Пре него што је дошао овамо, радио је доле у одељењу за потапање. Мислим да је радио само као надничар. Али дошао је овамо тек недавно да изучи посао. Можда овде неће радити још дуго.“

Та последња примедба одједном узнемири Роберту. Она није мислила о Клајду ни на какав романтичан начин, или се бар трудила да себе увери да није, али помисао да би он могао сваког часа да оде, да га она никад више не види, сад ју је узнемиривала. Тако је млад, тако жив, тако мио. А и она се њему допада. Да, то је јасно. Али ипак је погрешно мислити да би могао да се интересује за њу — или да она покуша да га привуче ма и најмањим својим поступком, јер он је тако важна личност овде — тако далеко изнад ње.

Јер, сходно свом друштвеном комплексу, чим је чула да Клајд има тако високе везе и да је можда чак и богат, она није била тако сигурна да би његове намере према њој могле бити часне. Јер, зар није она сиромашна радница? А он синовац врло богатог човека? Он се, дабоме, не би оженио њоме. А какву би другу допуштену везу могао тражити од ње? Она мора бити опрезна према њему.

ГЛАВА XV

Клајдове мисли у то време о Роберти и свом општем положају у Ликургу биле су већим делом збркане и неспокојне. Јер није ли га Гилберт опоменуо да се не дружи с овдашњим радницима? У другу руку пак, уколико се тицало његовог стварног свакидашњег живота, његов друштвени положај био је исти као и раније. Сеоба код г-ђе Пејтон изменила је чињенично стање само утолико што је доспео у бољу улицу и суседство, али ту му стварно није било онако добро као код г-ђе Капи. Јер тамо је бар био у додиру с младим светом који би могао да га прилично разоноди да је сматрао за паметно да се дружи с њим. А сада, сем нежењеног брата г-ђе Пејтон, старог колико и она, и њеног тридесетогодишњег сина — сувоњавог и повученог човека који је радио у некој ликуршкој банци — није виђао никога ко би могао или хтео да се потруди да му пружи забаве. Као и други с којима је долазио у додир, они су сматрали да он има таква познанства да би било непотребно па чак и помало наметљиво ако би му они предлагали како да се забавља.

У другу руку, мада Роберта није припадала оном високом свету коме је он сада стремио, ипак је у себи имала нешто што га је неизмерно мамило. Из дана у дан, и зато што је био тако усамљен, као и зато што је хемијско или темпераментно привлачење постајало све јаче, он није могао да одвоји очи од ње — а ни она од њега. Било је међу њима потајних а ипак напрегнутих и грозничавих, муњевитих погледа. После сваког таквог његовог погледа — кад би му она покатак узвратила брзим и бојажљивим погледом — без икакве намере да он то примети, осећао се малаксао а затим грозничав. Њена лепа уста, њене дивне крупне очи, њен зрачан и ипак тако често стидљив и прикривен осмех. И, ах, њене су руке тако лепе — тело и покрети тако спретни, гипки, осетљиви и брзи. Кад би само смео да се спријатељи с њом — да се усуди да разговара с њом, а затим да се састану негде — кад би она само телу и он само смео. Збрка. Чежња. Часови сагоревања и жудње.

Јер њега су стварно не само збуњивале већ и раздраживале необичне и противречне супротности које му је живот ту пружао — усамљеност и чежња насупрот чињеници да готово сви који га познају замишљају да он проводи живот у пријатном и занимљивом друштву.

Стога, да би се проводио на неки начин који донекле доликује његовом садашњем положају, и да би се склонно од очију оних који замишљају да се он много лепше забавља, правио је у последње време, суботом после подне и недељом, доконе излете у Гловерсвил, Фонду, Амстердам и друга места, а такође и на језера Греј и Крам, где је било чамаца, плажа и купатила, и где су се могли изнајмити костими за купање. Пошто је увек мислио да ће му, у случају да га Грифитси приме у своје друштво, бити потребно да зна што више ствари корисних у друштву, а како се тамо упознао са неким човеком коме се допао и који је умео да плива и рони, то је одлично научио обе ове вештине. Али веслање га је заиста очаравало. Уживао је у живописности свог летњег изгледа у спортској кошуљи и платненим ципелама, док је веслао по језеру Крам у једном од оних светлоцрвених или зелених или плавих чамаца који се изнајмљују на сат. У тим приликама чинило му се да ти летњи призори имају у себи нечег прозачног и вилинског, нарочито кад је високо горе у плаветнилу лебдео погдекоји летњи облак. И тако се његов дух упуштао у сањарења о томе како би то било бити члан једне од богатских група које посећују познатија летовалишта на северу — Ракет језеро — Шрун језеро — Џорџ језеро и Чамплеин језеро — играти, играти голф и тенис, веслати са онима који себи могу да дозволе трошак да иду у таква места — ликуршки богаташи.

Отприлике у то време Роберта је са својом пријатељицом Греисом пронашла Крам језеро и, уз одобрење г. и г-ђе Њутон, одлучила се за њега као једног од најбољих и најповученијих мањих излетишта у околини. И тако се десило да су и оне почеле да се извозе суботом или недељом после подне до павиљона, а одатле су, добро утабаном стазом дуж западне обале, одлазиле до једног шумарка, где су седеле под дрвећем и посматрале воду, јер ниједна није знала да весла ни да плива. Ту је било шумског цвећа и купиновог жбуња које се могло пљачкати. А на извесним мочварним местима, до којих се могло доћи ако би се човек усудио да загази двадесетак или више стопа од обале, могли су се дохватити и набрати бели кринови са нежним жутиим срцима. Они су заиста доводили човека у искушење, и већ су двапут те две пљачкашице донеле отуда г-ђи Њутон пуне руке пољског и воденог цвећа.

Треће недеље по подне у јулу, Клајд, усамљен и бунтован као и увек, веслао је у тамноплавом чамцу дуж једне обале језера, отприлике миљу и по од места где се изнајмљују чамци. Био је скинуо капут и шешир, и чежњиво и полуљутито замишљао је таште ствари у погледу живота којим би најрадије живео. Овде-онде на језеру, у каицима и гломазнијим чамцима, седели су младићи и девојке, људи и жене. Покаткад би и преко воде допро њихов смех или одломци разговора. А у даљини је било још чамаца и још сањала, срећно заљубљених, као што је Клајд неизоставно закључивао, а то је пружало најштрију супротност његовој усамљености.

У сваком случају, и сам поглед на ма ког младића који се тако романтично забавља са својом девојком био је довољан да узбурка потиснути и негодујући либидо његове природе. А ово би нагнало његов дух да наслика другу слику у којој би он, да га је судбина била обдарила бољим пореклом, сада био у неком чамцу на језеру Шрун, Ракет или Чамплеин са Сондром Финчли или неком таквом девојком, и веслао би и посматрао обале отменије од ових. Или би можда јахао или играо тенис, или би увече играо или јурио из места у место у снажном аутомобилу са Сондром поред себе? Осећао се туђ, тако усамљен, узнемирен и мучен свим оним што је ту видео, јер свуда где би погледао чинило му се да види љубав, романтику, задовољство. Шта да ради? Куда да иде? Није могао продужити овако сам заувек. Био је исувише несрећан.

У сетном сећању његов дух се враћао оним неколиким веселим срећним данима које је провес у Канзас-Ситију пре оне ужасне несреће — Ратереру, Хегланду, Хигбију, Тајни Когел, Хортензи, Ратереровој сестри Луџи — кратко речено, оном веселом друштву чији је део био почео да постаје кад се догодио онај страшни несрећни случај. А затим Диларду, Риги, Зели — друштву које би зацело било боље од ове самоће. Зар Грифитси никад неће учинити ништа више за њега? Је ли он дошао овамо само зато да служи за подсмех своме брату од стрица, и да га све оно блиставо друштво коме припадају деца његовог богатог стрица одгурне у страну? А он је, по толиким занимљивим догађајима, чак и сада у овој мртвој летњој сезони, могао јасно да види како су повлашћени, распојасани и очевидно врло срећни они који припадају томе кругу. Готово свакодневно су излазиле белешке у месним листовима о њиховом кретању тамо-амо, велики и скупоцени аутомобили Семјуела и Гилберта Грифитса стајали су пред улазом у главку канцеларију оних-дана кад су они били у Ликургу — покаткад се видела трупа младих личности из вишег друштва пред баром ликуршког хотела, или испред какве лепе куће у авенији Викигај, јер се неко вратио у град на један сат или за једну ноћ.

И у самој фабрици, кад год је један од њих двојице био ту — Гилберт или Семјуел — у најотменијем летњем оделу и у пратњи било кога од г. Смилија, Лача, Готбоја или Баркија, високих чиновника предузећа, вршио се строг па чак и краљевски свечан обилазак огромне фабрике, саветовало се и саслушавали се извештаји разних шефова мањих одељења. А ето, ту је он — брат

од стрица тог истог Гилберта и синовац угледног Семјуела — оставлен да се сам злопати и чезне у самоћи, и то ни из каквог другог разлога сем, као што је сам јасно увиђао, зато што није довољно добар за њих. Његов отац није тако способан као овај богати стриц — а његова мајка (нека је бог поживи!) није тако угледна ни тако искусна као ова његова хладна, охола, равнодушна стрина. Зар не би било најбоље да оде? Није ли учинио глупост што је уопште дошао овамо? Шта, ако ишта, намеравају ти високи рођаци да учине за њега?

У усамљености и негодовању и разочарењу, његов је дух сада оставио Грифитсе и њихов свет, а нарочито ону лепу Сондру Финчли, које се сећао са јаким и болним узбуђењем, и стремио је Роберти и свету у коме су ту живели и он и она. Мада је она сиромашна фабричка радница, ипак је много привлачнија од свих тих других девојака са којима је био у свакодневном додиру.

Како је то неправедно и бесмислено што Грифитиси захтевају да се човек у његовом положају не дружи са девојком као што је, на пример, Роберта, и то само зато што она ради у фабрици. Само зато он не сме чак ни да се спријатељи с њом, ни да је изводи на неко овакво језеро, ни да је посећује у њеном малом стану. А ипак не може да се дружи са другима достојним себе, можда, јер нема ни средстава ни веза. А поред тога, она је тако привлачна — врло — нарочито примамљива за њ. У мислима је могао да је види како брзим, љупким покретима ради за својом машином. Њене лепо уобличене мишице и руке, њена глатка кожа и светле очи и њен осмех упућен њему. Мисли му се напајају из оних истих осећања која га редовно обузимају у фабрици. Сиромашна или не — радница само због злог удеса — њему је јасно да би могао бити врло срећан с њом, под условом да не мора да се ожени њоме. Јер сад је његово честољубље у погледу брака било привучено чврсто, као магнетом, оном свету коме припадају Грифитиси. А ипак је она разбуктала његове жеље у жарки пламен. Само кад би се усудио да више разговара с њом — да је једног дана отпрати из фабрике кући — да је доведе овамо на језеро у неку суботу или недељу, да је провоза у чамцу — само да пландује и сањари с њом.

Опловио је рт начичкан дрвећем и жбуњем поред којег је био плићак са много водених кринова чије је широко лишће лежало равно на мирној језерској води. Лево на обали стајала је нека девојка и гледала кринове. Била је без шешира, а очи је заклонила руком јер је била окренута сунцу и гледала доле у воду. Усне су јој биле полуотворене у немарној радозналости. Врло је лепа, помисли он, преставши са веслањем да би је осмотрио. Рукави бледоплаве блузе допирали су јој само до лаката. А тамнија плава фланелска сукња наговештавала је лепоту њеног тела. То није Роберта! Није могућно! Јесте, она је!

Готово пре него што је то и закључио, створио се сасвим близу ње, неких двадесет стопа од обале, и гледао је горе у њу, лица озарена као у човека који у неверици гледа изненадно остварење свога сна. А она опет, као да је он неко пријатно привиђење изненадно искрсло ни из чега и ниоткуда, песничка творевина уобличена из дима или устрепале енергије, стајала је и зурила у њега, а усне јој нису могле да се отму оној таласастој линији лепоте коју им је срећно расположење увек доносило.

„Где, г-ђица Алден! Па то сте ви, зар не?“ узвикну он. „Питао сам се да ли сте то ви. Нисам био сигуран из даљине.“

«Да, ја сам», насмеја се она, збуњена и помало застиђена његовим присуством. Упркос очевидној радости што га опет види, само површно потиснут за први тренутак или два, одмах су почеле да је узнемирују мисли о њему — тешкоће које је ближе познанство с њим наговештавало. Јер тај сусрет је можда значајно везу и пријатељство, а она више није била расположена да му се одупире па ма шта свет мислио о томе. А ипак, ту је била и њена пријатељица, Греис Мар. Жели ли она да Греис дозна за Клајда и њено интересовање за њ? Била је у неприлици. Па ипак није могла да се не смеши и да га не погледа искрено и радосно. Толико је мислила о њему и желела га на неки срећан, безбедан, частан начин. А он је, ево, сад ту! И ништа не би могло бити невиније од његовог присуства овде — и њезиног.

„Изишли сте мало у шетњу?“ нагнао је себе да каже, мада је, због среће и страха од ње, био не мало збуњен сад кад је она била ту пред њим. У исто време, сетивши се како је пажљиво гледала у воду додао је, „Желите ли неки од оних водених кринова? Јесте ли то тражили?“

„Аха“, одговори она, још увек смешећи се и гледајући право у њега, јер ју је изглед његове црне косе разбарушене од ветра, бледоплаве спортске кошуље раскопчане око врата, засуканих рукава и жутог весла које је држао над лепим плавим чамцем, сасвим усхићавао. Кад би само могла да освоји таквог младића — да буде само њен и ничији више на целом свету. Изгледало јој је да би то био рај — и да никад не би пожелела ништа друго на свету, само кад би он био њезин. И ето пред самим њеним ногама седи он сад у том светлом чамцу овог ведрога јулског поподнева у овом летњем свету — за њу тако новом и милом. И он се на њу смеши тако искрено и задивљено. Њена пријатељица је негде далеко позади, и тражи красуљке. Може ли? Сме ли?

„Гледала сам може ли човек некако да дохвати неки од тих Цветова“, настави она помало узнемирено, а у њеном гласу готово се осећало подрхтавање. „Нисам раније видела ниједан цвет на овој страни.“

„Набраћу вам колико хоћете,“ узвикну он живо и весело. „Останите само ту где сте. Донећу

вам их." Али тада, помисливши да би било много лепше да је и она у чамцу с њим, он додаде, „Али, слушајте — зашто не бисте дошли овамо к мени? Има доста места, и могу вас одвести куд год хоћете. Има много још лепших кринова горе уз језеро, недалеко одавде, а такође и на другој страни. Видео сам их на стотине тамо преко, одмах иза оног острва."

Роберта погледа. И док је гледала, прошао је један други чамац, у коме су седели младић, отприлике Клајдових година, и девојка не старија од ње. Имала је белу хаљину и ружичаст шешир, а чамац је био зелен. А далеко преко воде, баш у близини оног острва о коме је Клајд говорио, био је још један чамац — светложут, а у њему такође младић и девојка. Мислила је о томе како би волела да уђе у чамац без другарице, ако је могућно — са њом, ако је потребно. Тако је желела да буде сама с њим. Да је само дошла ту сама. Јер буде ли и Греис Мар с њима, она ће онда знати, и можда ће доцније причати о томе, или ће мислити богзна шта ако икад опет чује ишта о њима. А опет, ако због тога одбије да уђе у чамац, страховала је да је он можда више неће волети — да ће је можда чак и омрзнати или престати да се интересује за њу, а то би било страшно.

Стајала је загледала и замишљена, а Клајд, узнемирен и на муци због њеног оклевања и своје усамљености у жељи за њом, одједном узвикну, „Ох, молим вас, не реците не. Само уђите, хоћете ли? Допашће вам се. Ја то желим. Онда ћемо наћи колико год хоћете кринова. Могу вас искрцати где год хоћете да изиђете — и кроз десет минута ако желите."

Приметила је оно „Ја то желим." То ју је умирило и ојачало. Видела је да он нема намеру да злоупотреби ту прилику.

„Али и моја је пријатељица овде са мном", рече она готово тужно и у недоумици, јер је ипак желела да пође сама — никад у животу није никог мање желела него Греис Мар у том тренутку. Зашто ју је довела? Она није тако лепа и можда се Клајду неће допасти, а то би могло покварити ту прилику. „Уосталом", додаде она готово у истом даху док су се у њој бориле многе мисли, „можда је боље да не дођем. Је ли сигурно?"

«Ох, да, можда је боље да дођете", насмеја се Клајд, видећи да она попушта. „Сасвим је сигурно", додаде он ревносно. Затим притера чамац уз обалу, која је била стопу изнад воде, ухвати се за корење да би га држао мирно, и рече, „Наравно, нећете бити ни у каквој опасности. Позовите онда вашу пријатељицу, ако хоћете, и провозаћу вас обе. Има места за обе, и свуда тамо има доста водених кринова." Он показа главом према источној страни језера.

Роберта није могла више да се одупире, те се ухвати за једну наднесену грану да би се придржала. У исто време она узе да дозива, «Гре-ис! Гре-ис! Где си?" Јер најзад беше одлучила да је најбоље да поведе и њу.

Далеки глас одговори брзо, „Ооој! Шта је?" „Ходи овамо. Ходи. Имам нешто да ти кажем." „О не, дођи ти овамо. Красуљци су просто дивни." „Не, дођи ти овамо. Овде је неко ко хоће да нас провоза у чамцу." Намеравала је да то викне гласно, али ју је глас некако издао, те њена пријатељица оста да бере цвеће. Роберта се намршти. Није знала шта да ради. „Ох, па добро, онда", изненадно се одлучи она и, усправивши се, додаде, „Можемо одвеслати тамо где је она, зар не?"

А Клајд, радостан, узвикну, „Ох, то је дивно. Дабоме. Уђите. Прво ћемо набрати ове овде, а онда, ако она не дође, одвеслаћу ближе њој. Само станите право у средину, тако ће се одржати равнотежа."

Он је седео затурен и гледао горе у њу, а Роберта му је нервозно а ипак топло гледала у очи. Осећала је као да ју је одједном прожелела радост и обавила ружичаста магла. Она спусти једну ногу. „Је ли сасвим сигурно?" „Сигурно, сигурно", потврди Клајд. „Држим чамац чврсто. Само се придржите за ту грану." Држао је чамац врло мирно док је улазила. А онда, кад се чамац мало нагнуо на једну страну, она се уз мали врисак спусти на седиште с јастуком. Тај врисак учинио се Клајду као врисак малог детета.

„Добро је", храбрио ју је он. „Само седите ту на средину. Нећемо се преврнути. Богами, ово је чудновато. Не могу још да дођем себи. Знате, баш кад сам долазио око оног рта тамо мислио сам о вама — како бисте ви можда волели да понекад дођете овамо. И ето, ви сте овде, и ја сам ту, и све се то ето тако десило." Одмахнуо је руком и пуцнуо прстима.

Роберта, очарана том исповешћу а ипак и помало уплашена њоме, додаде, „Заиста?" Мислила је на властите мисли о њему.

„Да, и штавише", додаде Клајд, „мислио сам о вама цео дан, стварно. То је истина. Желео сам да вас видим негде јутрос и да вас доведем овамо."

„Ох, слушајте, г. Грифитсе. Ви знате да тако не мислите", молила је Роберта, плашећи се да тај изненадни сусрет не добије пребрзо исувише присан и сентименталан обрт. То јој се није много допало, јер се плашила и њега и себе, те га је сад погледала, покушавајући да изгледа помало хладна или бар равнодушна, али то беше врло слаб покушај.

„Па ипак, то је сушта истина", казао је Клајд.

„Па, и сама мислим да је овде лепо", признаде Роберта. „И ја сам била овде већ неколико пута. Моја пријатељица и ја." Клајд опет беше усхићен. Она се сад смешила и изгледала је задивљена.

„Ох, збиља?" узвикну он, а онда јој је причао зашто воли да долази овамо и како је ту научно да плива. „И кад само помислим да сам заокренуо овамо и гле! ви сте стајали на обали и гледали оне кринове. Зар то није чудно? У мало нисам испао из чамца. Мислим да вас никад нисам видео тако лепу као што сте били кад сте малопре стајали тамо."

„О слушајте, г. Грифитсе", опет је Роберта опрезно молила. „Не смете тако говорити. Помислићу да сте неки страшан ласкавац. Па и мораћу да мислим да сте то, ако тако одмах говорите такве ствари."

Клајд се опет нежно загледа у њу, а она се насмеши, јер је помислила да је лепши него икад. Али шта би он помислио, додаде она у себи, кад би му казала да је и она, баш пре него што се он појавио иза рта, мислила о њему и желела да је он ту с њом, а не Греис. И како би онда седели и разговарали, и можда се држали за руке. Можда би је чак и загрлио око паса, и она би му то можда дозволила. То је било страшно, јер би их неко ту опазио, у то је била сигурна. Никад му не сме рећи те своје мисли — никад. То би било исувише присно — исувише смело. Али ипак је тако. А шта ли би онај свет у Ликургу мислио сад о њој и њему, кад би видео како му је дозволила да је воза у чамцу тамо-амо! Он, фабрички шеф, а она намештеница у његовом одељењу. Закључак! Можда чак и саблазан. А Греис Мар је ту — или ће ускоро доћи. Њој ће већ моћи да објасни — зацело. Он је био у чамцу, а познају се, па зашто јој, ако је хтео, не би помогао да набере мало кринова? То је било готово неизбежно — та садашња ситуација, зар не?

Клајд је већ био управио чамац тако да су сад пловили међу воденим криновима. И док је говорио, пошто је оставио весло у страну, дохватио је кринове, извлачио их и бацао са њиховим дугачким влажним стабљикама пред њене ноге, а она је седела заваљена, са једном руком пребаченом преко ивице чамца у води, као што је видела да чине и друге девојке. И за тренутак њене мисли беху разнежене и промењене лепотом његове главе и руку и разбарушене косе која му је сад била пала преко очију. Како је леп!

ГЛАВА XVI

Исход тога поподнева био је тако диван за обоје да данима после тога ниједно није престајало да мисли о томе и да се диви што их је нешто тако романтично и чаробно здружило тако присно, и то онда кад су обоје сматрали да није мудро ни за једно од њих да се познају ишта ближе него што приличи потчињеном и претпостављеном.

После неколико тренутака ћаскања у чамцу, док је он говорио о лепоти кринова и како му је мило што их бере за њу, укрцали су њену пријатељицу, Греис, и најзад се вратили да оставе чамац.

Кад су изишли настало је не мало оклевање и с њене и с његове стране како даље да поступе, јер су се нашли пред проблемом заједничког повратка у Ликург. По Робертином мишљењу, то не би било zgodно и могло би изазвати оговарање. Он је, пак, мислио на Гилберта и друге познанике. На незгуду која би могла произићи из тога. Шта би Гилберт рекао ако би чуо. И тако су и он и она, као и Греис, одмах посумњали у мудрост заједничког повратка. Греис је бринула за свој добар глас, а и пекло ју је што је Клајд равнодушен према њој, чињеница које је била потпуно свесна. Роберта је видела то по њеном држању, и казала је, „Шта мислиш да је најбоље да урадимо, да се извинимо?"

Роберта се одмах даде на размишљање како да се њих две најбоље извуку а да не увреде Клајда. Она је била тако одушевљена да би јој, да је била сама, било милије да се одвезе у град заједно с њим. Али са Греисом, па још у том опрезном расположењу, никад. Мора измислити неки изговор.

У исто време и Клајд се питао како треба да поступи сада — да ли да се повезе натраг заједно с њима и дрско се изложи могућности да их види неко ко ће можда јавити ту новост Гилберту Грифитсу, или да то избегне овим или оним изговором. Није могао да смисли ништа, и већ је хтео да пође с њима у аутобус, кад их с балкона павиљона позва млади електричар, Шарлок, који је становао у Њутоновој кући. Био је у друштву са својим пријатељем који је имао мали аутомобил, и били су спремни да се врате у град.

„Ох, каква срећа", узвикну он. „Како сте, г-ђице Алден? Како сте, г-ђице Мар? Да ли вас две случајно идете куд и ми? Ако је тако можемо вас повести."

Ово је чула не само Роберта већ и Клајд. Одмах је хтела да каже да би за њих две било zgodније да се врате на тај начин, јер је прилично доцкан а она и Греис су се договориле да са Њутонима оду у цркву на вечерње. Али се упола надала да ће Шарлок позвати и Клајда и да ће он примити тај позив. Али кад је он то учинио, Клајд је одмах одбио. Казао је да је одлучио да остане још мало. И тако га је Роберта оставила са погледом у очима који је довољно јасно изражавао захвалност и усхићење које је осећала. Провели су се тако лепо. А он опет, упркос свим сумњама у мудрост свега тога, утону у размишљања о томе како је тужно што он и Роберта нису могли ту да остану сами још сатима. Одмах пошто су оне отишле, он се сам вратио у град.

Идућег јутра желео је више него икад да опет види Роберту. И мада му је његов особито изложен положај у фабрици онемогућавао да јасно покаже своја осећања, ипак је она, по брзим, задивљеним и жудним осмесима који су му играли преко лица и пламтели у очима, знала да је он

исто онако одушевљен, ако не и више, као што је био синоћ. А она пак, иако је осећала да ће ускоро доћи до неке кризе, и упркос потреби за скровитошћу коју је мрзела, није могла да се уздржи и да му не узврати топлим и сасвим преданим погледом. Дивно је чудо што се он интересује за њу! Дивно чудо и радост!

Клајд је одмах закључио да је њој његова пажња још увек мила и да се може усудити да јој каже нешто, ако се укаже прилика. И тако, кад је после чекања од једног сата видео да су је оставила две раднице између којих је радила, искористио је прилику да јој се приближи, узео је један оковратник који је тек била жигосала, и рекао јој је, као да говори о томе, „Било ми је веома жао што сам морао синоћ да вас оставим. Волео бих да смо и данас тамо а не овде, и то само ви и ја. А ви?“

Роберта се окрете, свесна да је куцнуо час да се одлучи да ли да га ободри или сасвим обесхрабри у његовом удварању. У исто време готово је горела од жеље да прими његово удварање, без обзира на проблем који ће произићи из тога. Његове очи! Његова коса! Његове руке! И тада, уместо да га прекори или охлади на неки начин, она га је само погледала, и то погледом исувише меким и разнеженим да би значајно ишта друго доли попуштање и неизвесност. Клајд је видео да је она безнадежно и беспомоћно очарана њиме, као и он њом. Одмах је одлучио да јој, чим буде могао, закаже састанак насамо, јер је било јасно да она, као и он, не жели да их виде заједно. Знао је данас јасније него икад да ступа на опасно тле.

Почео је да прави грешке при рачунању, да осећа да због њене близине не може да се усредсреди на оно што ради. Исувише је примамљива, исувише је неодољива за њ у много чему. Због нечега што је на њој било тако топло, тако весело и мило, осећао је да би био најсрећнији човек кад би могао да задобије њену љубав. Али ту је и оно правило, и мада је јуче на језеру закључио да његов положај на томе месту није ни издалека онако повољан како би требало да буде, ипак, док је Роберта, ту поред њега, као што је сад изгледало да ће вероватно и бити, зар не би било много пријатније за њ да остане овде? зар не би могао, бар засад, да и даље трпи Грифитсову равнодушност? И ко зна, можда ће се они ипак заинтересовати за њ као за подесну друштвену личност, само ако не учини ништа што би их увредило? А ето, он покушава да чини управо оно што му је забрањено. Уосталом, какво право има Гилберт да му намеће ту забрану? Кад би само могао некако да се споразуме с њом можда би она пристала да се састају потајно, и онда би свака могућност критике била отклоњена.

Тако је размишљао Клајд док је седео за столом или ишао тамо-амо. Јер његов је ум, упркос дужности, био готово сасвим обузет њоме, и није могао да мисли ни о чему другом. Одлучио је да јој предложи, ако пристане, да се први пут састану у малом парку одмах западно од првог излетишта на реци Мохок. Али у току целог дана није имао прилике да говори с њом, јер су девојке радиле тако близу једна другој. Дошло је и подне, и сишао је доле на ручак, али се вратио мало раније у нади да ће је наћи довољно издвојену да би могао да јој шапне да жели да се састану негде, Али она тада беше окружена другим девојкама, и тако је цело послеподне прошло а да није улучио прилику.

Кад је излазио, дошао је на мисао да ће се усудити да говори с њом ако би је случајно срео саму на улици. Јер она жели да он то учини — то он зна, па ма шта она рекла. Само мораће да нађе неки начин да то изгледа случајно и стога безазлено, и њој и другима. Али кад је засвирала сирена и она остављала зграду, придружила јој се нека другарица, те је морао да смисли неки други начин.

Али исте вечери, уместо да доколичи у Пејтоновој кући или да иде у биоскоп, као што је сад уобичавао, или да сам шета некуда да би ублажио свој немир и усамљеност, одлучио је да потражи Робертину кућу у улици Тејлор. То није била лепа кућа, оценио је, нити и приближно тако пријатна као кућа г-ђе Капи или она у којој он сада станује. Била је исувише стара и тамна, а суседство никакво, иако конзервативно. Али светиљке што су у разним собама сијале у тај рани час давали су јој пријатељски и срдачан изглед. И оно неколико дрвета испред куће стварало је пријатан утисак. Шта ли Роберта сада ради? Зашто није могла да причека у фабрици? Зашто не може да осети да је он напољу, и да изиђе? Јако је желео да може на неки начин да је натера да осети да је он ту, па да изиђе. Али она не изиђе. Напротив, видео је г. Шарлока како изиђе и ишчезе у правду Средишне авеније. И после тога, пешак за пешаком излазио је из разних кућа те улице и одлазио у правцу Средишне авеније, те он поче брзо да шета тамо-амо да не би био примећен. У исто време уздисао је често, јер беше дивна ноћ — пун месец је изишао око девет и тридесет и лебдео је велик и жут над врховима димњака. Он се осећао тако усамљен.

Али у десет, месечина је постала тако јака, а Роберте није било, те он одлучи да оде. Није мудро да се врма туда. Али како је ноћ била тако дивна, мрзео је и саму помисао на своју собу, те је шетао горе-доле по авенији Викигај, посматрајући њене лепе куће — међу њима и кућу свога стрица Семјуела. Сад сви њихови укућани беху на летовању. Куће беху мрачне. А Сондра Финчли и Бертина Кренстон и цело оно друштво — шта ли они раде у оваквој ноћи? Где ли играју? Куда журе? Где проводе љубав? Тако је тешко бити сиромашан, немати новаца ни положаја и не моћи радити у животу баш оно што се жели.

Идућег јутра, ревноснији него обично, изишао је из куће г-ђе Пејтон у шест и четрдесет пет, жељан да нађе неки начин да се опет удвара Роберти. Она гомила фабричких радника и радница већ је ишла северно дуж Средишне авеније. А и она ће, наравне, бити с њима око седам и десет. Али

његов пут до фабрике био је бесплодан. Јер пошто је попио шољу кафе у неком малом ресторану близу поште и прошао целу Средишњу авенију у правду фабрике, па се зауставио пред једном продавницом дувана да види да ли ће Роберта неким случајем наићи сама, био је награђен тиме што ју је опет видео са Греисом Мар. Баш је проклет, луд овај свет, закључи он одмах, и како је тешко у овом бедном граду састати се насамом ма са ким. Сви познају готово све. Уосталом, Роберта је знала да он покушава да нађе прилику да разговара с њом. Зашто онда није пошла сама? Гледао ју је јуче довољно. А ето, она иде са Греисом Мар и изгледа задовољна. Шта ли је то с њом?

Кад је стигао у фабрику био је врло кисео. Али кад је видео Роберту како заузима своје место за столом и с радосним осмехом му додајује весело „добро јутро“, расположив се и осетио је да све није изгубљено.

Било је три сата после подне и, због поподневне врућине, због умора од непрестаног рада и одблеска светлости споља са реке, све беше обузео полудремеж. Туп, туп, туп металних стројева који су жигосали по неколико двадесетина оковратника истовремено — готово увек мало јаче од зујања и зврјања шиваћих машина у другој просторији — сада је било мало слабије него обично. Ружа Никифорић, Хода Петканас, Марта Бордалу, Ангелина Пити и Лена Шликт придружиле су се песми »Љубавници«, коју је неко био започео. А Роберта, стално свесна Клајдових очију и његовог расположења, мислила је о томе колико ли ће још проћи пре него што јој он приђе да јој каже нешто. Јер желела је да он то учини — а због јучерашњих прошапутаних речи била је сигурна да неће проћи дуго, јер он неће моћи да одоли. Његове очи рекле су јој то прексиноћ. Али, због незгодне ситуације, знала је да је он на муци да смисли начин како би поразговарао с њом. А опет било је тренутака над јој је ово било и мило, јер било је тренутака кад је осећала да јој је опет потребна сигурност коју јој је пружала присутност толиких девојака.

И док је размишљала о свему томе, жигосући за столом оковратнике заједно са осталима, одједном је приметила да један свежањ који је већ обележила бројем шеснаест, није те величине већ мање. Погледала је свежањ брзо и нервозно, а затим је одлучила да остаје само једна ствар да се уради — да остави свежањ у страну и сачека примедбе неког надзорника, укључујући ту и Клајда, или да га сад однесе право њему — стварно, то би био бољи начин, јер би тако спречила да то надзорник види пре њега. Тако су радиле све девојке кад направе неку грешку. И од свих обучених радница очекивало се да примете сваку такву грешку.

А ипак је сада, и поред своје жарке жеље, оклевала, јер то би је одвело право Клајду и пружио му прилику коју тражи. Али, што је најстрашније, то би и њој дало прилику коју тражи. Колебала се између верности Клајду као старешини и верности својим старим назорима и навикама које су у опреци с њеном новом и неодољивом жељом и потискиваном чежњом да Клајд разговара с њом — а затим је отшила са свежњем и ставила га на његов сто. Али док је то радила, њене су руке дрхтале. Лице јој је било бледо — грло стегнуто. Тако се десило да је он управо у том тренутку готово узалудно покушавао да на основу примљених цедуљица пред собом израчуна радни ефекат појединих радница, и много се мучио око тога, јер умом није био усредсређен на оно што је радио. А онда је погледао горе. Ту је стајала Роберта нагнута према њему. Његови живци се затегоше, грло и усне се осушише, јер ето сад му се пружила прилика. И, као што је могао да види, Роберта се готово гушила од напора који је својом смелошћу и самообманом наметнула својим живцима и срцу.

„Поткрала се крешка“ (хтела је рећи грешка) «са овим свежњем код оних горе», поче она. «Нисам ни приметила док их нисам готово све жигосала. Ови оковратници су петнаест и по, а ја сам жигосала готово све бројем шеснаест. Жао ми је.»

Клајд примети да она, док је то говорила, покушава да се смеши и изгледа мирна, али њени су образи били сасвим бледи а руке, нарочито она којом је држала свежањ, подрхтавају. Одмах је схватио да, иако су је ред и пропис довели преда њ с том грешком, ту има још нешто посреди. На беспомоћан, бојажљив, а ипак заљубљен начин она се њему удвара; пружа му прилику коју је тражио, и жели да је он искористи. А он, збуњен и потресен за тренутак том изненадном посетом, ипак се осети охрабреним и отврдну у неку врсту смелости и неустрашивости које никад раније није осећао према њој. Она њега тражи — то је јасно. Она се интересује за њ, и довољно је довитљива да му омогући да говори с њом. Дивно! Како је слатка њена смелост.

„Ох, није то ништа“, рече он, правећи се још храбрији и смелији према њој него што је био чак и у том тренутку. „Послаћу их у перионицу, па ћемо после видети да ли можемо да их поново жигосамо. То није наша грешка, стварно.“

Он се осмехнуо најтоплије, а она је сусрела његов поглед са уздржаним осмехом, и већ се беше окренула да пође страхујући да је исувише јасно показала шта ју је довело њему.

„Али не идите“, додаде он брзо. „Желим да вас упитам нешто. Покушавао сам још од недеље да говорим с вама. Желео бих да се састанем с вама негде, хоћете ли? Овде постоји правило које гласи да шеф одељења не сме имати ништа с девојком која ради у његовом одељењу — ван фабрике мислим. Али ја ипак желим да се састанемо. Хоћете ли? Знате“, и он се осмехну заводљиво, и молећиво је погледа у очи, „готово лудујем за вама још откако сте дошли овамо, а недеља је то још и погоршала. И, колико стоји до мене, нећу да дозволим да се икакво старо правило испречи између

вас и мене. Хоћете ли?"

„Ох, не знам да ли могу“, одговори Роберта, која је сад, пошто је успела у ономе што је желела, почела да се плаши властите смелости. Почела је да се обазире нервозно, са осећањем да су све очи у соби упрте у њу. „Ја станујем код г. и г-ђе Њутон, зета и сестре моје пријатељице, знате, а они су врло строги. То није исто као —“ хтела је да дода „да сам код своје куће“, али јој Клајд упаде у реч.

„Ох, молим вас сада, немојте рећи не. Молим вас, немојте. Желим да вас видим. Не бих хтео да вам направим никакву незгоду, то је све. Иначе бих вас радо посетио у вашем стану. Знате и сами како је.“

„Ох, не, то никако не смете“, опомену га Роберта. „Бар не засад.“ Била је толико збуњена да је чак и несвесно открила Клајду да очекује да ће јој он, после извесног времена, долазити у кућу.

„Па“, осмехну се Клајд, видећи да она делимично попушта, „могли бисмо се састати близу угла неке улице — улице у којој ви станујете, ако хоћете. Тамо нема кућа. Или има један мали парк — Мохок — западно од Дримланда, поред трамвајске пруге за улицу Мохок. Сасвим је поред реке. Могли бисте доћи тамо. Сачекао бих вас код последње трамвајске станице. Хоћете ли тако?“

„Ох, плашила бих се да то учиним — то јест, да идем тако далеко. Никад раније нисам учинила тако нешто.“ Изгледала је лако безазлена и искрена кад је то казала, да је Клајд био сасвим занет њеном љупкошћу. Па још кад помисли да уговара потајан састанак с њом. „Овде се готово плашим да идем ма где сама, знате. Кажу да свет овде много оговара а сигурно је да би ме неко видео. Али —“

„Али шта!“

„Бојим се исувише сам се дуго задржала поред вашег стола, зар не?“ Готово је изгубила дах док је то изустила. А Клајд, увиђајући да су превише изложени посматрању, иако у њиховом поступку стварно није било ничега врло необичног, поче да говори брзо и уверљиво.

„Па, шта кажете онда о углу улице у којој станујете?“ Зар не бисте вечерас могли доћи тамо, само на кратко време — на пола сата или толико отприлике, можда?“

„Ох, вечерас не бих могла, мислим — не тако брзо. Морам прво да видим, знате. То јест, да удесим. Али неког другог дана.“ Била је толико узбуђена и узнемирена овим својим великим доживљајем да се њено лице, као и Клајдово покатак, час упола смешило час упола мрштило а да она није ни била свесна те промене.

„Онда како би било у среду увече, у осам и тридесет или у девет? Зар не бисте могли тада? Хајте, молим вас.“

Роберта се замисли мало, узнемирено. Клајд је био очаран њеним држањем у том часу, јер је погледала унаоколо, свесна — или је тако изгледала — да је посматрају и да се предуго задржала приликом те прве песете.

„Мислим да је најбоље да се сад вратим на посао“, рече она, стварно не дајући му одговора.

„Чекајте један тренутак“, замоли је Клајд. „Нисмо утврдили време у среду. Зар нећете да се састанемо? Реците у девет или осам и тридесет или у које год време хоћете. Ако хоћете, чекаћу вас тамо после осам, хоћете ли?“

„Добро, онда, рецимо у осам и тридесет или између осам и тридесет и девет, ако будем могла. Је ли вам то zgodно? Доћи ћу ако будем могла, знате, а ако се нешто деси, рећи ћу вам следећег јутра.“ Поцрвенела је, и још једном је погледала унаоколо неприбраним, унезвереним погледом, а затим је одјурила своје столу, горући од главе до пете, и са изгледом кривца који је ухваћен на делу у неком грозном злочину. А Клајд се за својим столом готово гушио од узбуђења. Дивно је чудо да је пристала, да је разговарао с њом тако, да се усудила да уопште уговори састанак с њим ту у Ликургу, где је он тако добро познат! Дивота!

А она је опет мислила како би било дивно шетати и разговарати с њим по месечини, осећати притисак његове руке, и слушати његов меки, мио глас.

ГЛАВА XVII

Било се сасвим смркло кад се Роберта искрала у среду увече да се састане са Клајдом. Али пре тога колико гриже савести и размишљања због своје готовости и пристанка да то учини. Јер не само да јој је било тешко да ућутка унутрашњи глас своје савести, већ су ту биле и све оне незгоде које су проистикале из обичне, тесногруде верске атмосфере којом је била окружена код Њутонових. Откако је дошла к њима, једва да је ишла ма куда без Греисе Мар. Осим тога — и на ово је била заборавила кад је разговарала с Клајдом — већ је била пристала да са Њутонима и Греисом иде у Гедеонову баптистичку цркву, где се у среду, после службе, приређивала забава, са колачима, чајем и сладоледом.

И због тога је била на великој муци како да то удеси, док се није сетила да јој је пре дан-два г. Лигет, као да је приметно како је брза и умешна, рекао да ће је, кад буде хтела да научи шивење које се обављало у суседној соби, упутити г-ђи Брали, која ће је томе научити. А пошто су Клајдов позив и та црквена приредба падали у исто вече, одлучила је да каже да има састанак са г-ђом Брали у њеној

кући. Такође је одлучила да причека до пред саму вечеру у среду, па да онда каже да ју је г-ђа Брали позвала да дође њеној кући. Тако ће моћи да се састане с Клајдом. И док се Њутони и Греис врате, она ће бити код куће. Ох, како ће дивно бити кад јој он опет буде говорио — кад јој опет каже, као што је рекао у чамцу, да никад није видео никога да изгледа тако лепо као што је изгледала она кад је стајала на обали и очима тражила водене кринове. Многе, многе мисли — неодређене, страшне, пуне боје, долазиле су јој у памет — како и куда би могли ићи — бити — чинити — одсада па надаље, само ако би могла да се спријатељи с њим без икаквог зла по њу или по њега. Ако би било потребно, одлучила је, могла би да напусти фабрику и да се запосли другде — а та промена ослободила би Клајда од сваке одговорности у вези с њом.

Али за њене мисли и осећања постојао је још један проблем у вези са свим овим, проблем који се тицао њеног одела. Јер откако је дошла у Ликург опазила је ту да се разборитије девојке облаче боље него оне у Билцу и Трипетс Милсу. Она је, пак, слала мајци приличан део своје зараде, а да то није чинила, имала би довољно новаца — увиђала је сада — да се ваљано одене. Али откако ју је Клајд толико занео, почела се бринути за свој изглед, и оне вечери после разговора с њим у фабрици, прегледала је сву своју малу опрему и одлучила се за мекани плави шешир, који Клајд још није видео, фланелску сукњу са плавим и белим коцкама и беле платнене ципеле које је прошлог лета купила у Билцу. Њен план је био да сачека да Њутони и Греис оду у цркву, а онда да се брзо обуче и изиђе.

У осам и тридесет, пошто се ноћ коначно спустила, упутила се источно улицом Тејлор до Средишне авеније, а затим пошла западно, заобилазним путем ка месту састанка. Клајд је већ био тамо. Стајао је наслоњен на стару дрвену ограду неке њиве од око два хектара, и гледао је према занимљивом градићу и светлостима многих његових домова који су светлели кроз дрвеће. Ваздух је био пун мириса — помешаног мириса многих трава и цвећа. Лак поветарац је дувао кроз дугачко сабљасто лишће кукуруза иза њега — и кроз лишће дрвећа над њим. И виделе су се звезде — Велики Медвед и Мали Медвед и Млечни Пут — сазвезђа која му је мајка давно показала.

А он је размишљао о томе колико је његов положај овде друкчији него што је био у Канзас-Ситију. Тамо је био тако нервозан у присуству Хортензе Бриге или ма које друге девојке — готово се плашио да им каже иједну реч. Овде међутим, а нарочито откако му је поверен надзор у одељењу за жигосање, као да је постао свестан чињенице да је наочитији него што је икад раније мислио, и да се допада девојкама и више их се толико не плаши. Чак и Робертине очи показале су му тога дана колико јој се он допада. Она је његова девојка. И кад дође, загрлиће је и пољубити. А она неће моћи да му се одупре.

Стајао је и послушкивао, снатрећи и мотрећи, а шуштање кукуруза иза њега будило је у њему неку стару успомену, а онда је одједном угледао њу да долази. Била је чила и брза али ипак усплахирана, и застала је на крају улице да би погледала око себе као уплашена и опрезна животиња. Клајд јој одмах пожури у сусрет и рече нежно, „Здраво. Ах, дивно је што сте дошли. Јесте ли имали икаквих препрека?“ Мислио је о томе колико је она милија од Хортензе Бриге и Рите Дикерман, од којих је прва била велика рачунџика, а друга тако слободна у својој чулности и нимало пробирачица.

„Јесам ли имала каквих препрека? Ох, још како!“ И одмах се упусти у дуг и сликовит опис не само о томе како је заборавила на своје обећање да ће те вечери ићи с Њутонима, већ и решености Греисе Мар да не иде на црквену забаву без ње, и како је морала да лагуца, ох, тако страшно, да иде г-ђи Брали да учи да шије — споразум Лигет — Роберта, о коме Клајд досад није био чуо ништа и око кога је био јако радознао, јер је одмах помислио да то Лигет можда већ намерава да је удаљи испод његовог надзора. Тек кад ју је испитао о томе допустио јој је да продужи своју причу, а Роберта је приметила то његово интересовање, и била је врло задовољна њиме.

„Али да знате, не могу да останем врло дуге“, изјави она чило и умиљато чим ухвати прилику, а Клајд је узе за руку и поведе ка реци, која је лежала северно и чије су обале биле ненасељене у том далеком крају. „Забаве баптистичке цркве никад не трају много после десет и тридесет или једанаест, и они ће се ускоро вратити. Зато морам удесити да се вратим пре њих.“

Затим је навела многе разлоге зашто не би било паметно да остане после десет, а ти разлози онерасположили су Клајда али је признао њихову мудрост. Надао се да ће је задржати дуже. Али видећи да ће време бити кратко, још је више жудео за што ближим додиром с њом, па отпоче да јој ласка како има леп шешир и мантил и како јој они лепо стоје. Одмах је покушао да је загрли око паса, али она, осетивши да је његов поступак брз, уклони његову руку, или бар покуша да то учини, рекавши најнежнијим и најумиљатијим гласом, „Не, не — то није лепо, је л те? Зар не можете само да ме узмете под руку или да пустите да узмем ја вас.“

Али је приметно да је она, пошто га је наговорила да уклони руку с њеног паса, чврсто обухватила његову мишицу приликом се узгањ и подесила свој корак с његовим. Одмах је помислио како је њено држање природно и неусиљено, сад пошто је пробијен лед између њих.

И како чаврља! Воли Ликург. Само сматра да је то најпобожнији град у којем је икад била — гори је од Билца и Трипетс Милса у том погледу. А онда је морала да огдаше Клајду какви су Билц и

Трипетс Миле — и њена кућа — али не врло подробно, јер не воли да говори о томе. А затим се вратила на Њутоне и Греису Мар и на то како они мотре на сваки њен покрет. Док је говорила, Клајд је размишљао о томе колико се она разликује од Хортензе Бриге или Рите, и од свих других девојака које је познавао — много је простодушнија и поверљивија — без икакве сладуњавости као Рита, није крута, сујетна и уображена као Хортенза, а ипак је стварно лепа као и оне и много љупка. Није могао да не мисли како би била дивна да је отмено одевена. И питао се шта ли би она мислила о њему и његовом ставу према Хортензи, у поређењу са његовим садашњим односом према њој, да јој је то познато.

„Знате“, рекао је чим је улучио згоду, „стално сам покушавао да говорим с вама откако сте дошли у фабрику, али видите како сви мотре. То већ прелази сваку границу. Казали су ми кад сам ступио да се не смем интересовати ни за једну девојку која ради у предузећу, па сам се тешко да то и не чиним. Али ово нисам могао да спречим, богами.“ Он јој нежно стеже руку, а затим изненадно стаде, ослободи своју руку од њене и загрли је обема рукама. „Знате, Роберта, луд сам за вама. Богами, јесам. Мислим да сте ви најдраже, најслађе створење. Ах, реците! Љутите ли се што вам то кажем? Откако сте се први пут појавили тамо, готово не могу да спавам. То је истина — части ми. Мислим и мислим о вама. Имате тако лепе очи и косу. Вечерас изгледате љупки — дивни, богами. Ах, Роберта“, и он јој изненада обујми лице обема рукама и пољуби је пре него што се она могла одмаћи. После тога ју је држао док се она опирала, иако јој је то било готово немогуће. Осећала је да жели да и она њега загрли или да је он држи чврсто, а то осећање збуњивало ју је и узнемиравало. То је страшно. Шта би свет мислио — рекао — кад би знао? Она је рђава девојка, стварно, а ето, она жели да буде таква — да буде близу њега — сад као никад раније.

„Ах, немојте, г. Грифитсе“, молила је. „Стварно не смете то да радите. Молим вас. Неко би нас могао видети. Чини ми се да чујем некога да долази. Молим вас, престаните.“ Обазирала се, очевидно сасвим уплашена, а Клајд се, опијен, смејао. Живот му је најзад пружио изванредну посланицу. „Знате да никад раније нисам радила овако нешто“, продужи она. «Богами, нисам. Молим вас. То је само зато што сте рекли — Клајд ју је притискао уза се, не говорећи ни речи — а његово бледо лице и црне гладне очи били су врло близу њезиним. Љубио ју је непрестано упркос њеном негодовању, јер њена мала уста, брада и образи изгледали су пребајни — исувише неодољиви — а затим јој је молећиво шаптао, јер је био исувише узбуђен да би могао да говори крепко.

„Ох, Роберта, најмилија, молим те, молим, реци да ме волиш. Молим те! Ја знам да ме волиш, Роберта. Ја то могу да видим. Молим те, реци ми сад. Сасвим сам луд за тобом. Имамо тако мало времена.“

Пољубио ју је опет у образ и уста, и одједном је осетио да је она клонула. Постала је сасвим мирна и неотпорна у његовом загрљају. Осетио је чудну дивоту нечега — није знао чега. Одједном је на њеном лицу осетио сузе, глава јој клону на његово раме, а затим је чу да каже, „Да, да, да. Волим те. Да, да. Волим те. Волим те.“

У њеном гласу беше јецај — пола од јада, пола од среће — и Клајд га чу. Био је толико ганут њеном искреношћу и простодушношћу да и њему навреше сузе на очи. „Све је добро, Роберта, Све је добро. Молим те, немој плакати. О, тако си мила, Роберта. Знаш да јеси. Знаш, Роберта.“

Погледао је горе, и на истоку пред њим, изнад ниских градских кровова, указао се сасвим танак, жут срп јулског месеца. Изгледало је за тренутак као да му је живот поклатио све — све — што је могао да затражи од њега.

ГЛАВА XVIII

Врхунац овог састанка био је само предигра, као што су се Клајд и Роберта уверили, низу доживљаја и уживања који су имали да трају ко зна докле. Они су пронашли љубав. Били су необично срећни, па ма какви били проблеми који би могли произићи из садашњег остварења љубави. Али начини и средства да љубав устраје представљали су сасвим другачију ствар. Јер не само да је Робертина веза са Њутонима стварала препреку сваком редовном општењу с Клајдом, већ је и сама Греис Мар пружала један посебан проблем. Она је била много спутанија него Роберта, и то не само својом непримамљивом спољашношћу, већ и тесногрудим учењем и домаћим васпитањем свога раног друштвеног и верског живота. А ипак и она је желела да буде весела и слободна. А замишљала је да у Роберта, која је, мада весела и хвалисава покаткад, ипак живела у границама конвенција које су њу спутавале, види девојку која није тако везана. И зато се она припила уз њу чврсто и, по Робертином мишљењу, досадно. Замишљала је да оне могу да измењују мисли, шале и исповести у вези са љубавним животом и својим сновима, а да не наносе никакво зло једна другој. И до тада то је била једина њена утеха у свету иначе сивом.

Али Роберта, чак и пре него што је Клајд ушао у њен живот, није волела да се ико тако прилепи за њу. Досадно је то. А доцније је постала закопчана према Греис у погледу Клајда. Јер је не само знала да би Греис негодовала против тог изненадног отпадништва, већ и то да и сама не жели да отворено претреса у себи изненадна и револуционарна душевна стања која су је сад обузимала. Пошто га је у исти мах срела и заволела, није се ни сама усуђивала да мисли шта све не би била

кадра да му дозволи. Зар такви додири између класа нису овде забрањени? Знала је да јесу. Стога уопште није марила да говори о њему.

И тако у понедељак увече, после оне недеље на језеру, кад је Греис весело и присно упитала за Клајда, Роберта је одмах одлучила да ни издалека не изгледа тако заинтересована њиме као што је то Греис можда већ замишљала. Стога је само рекла да је он врло пријатан према њој и да је питао за Греис, а та примедба побудила је Греис да је лукаво погледа и да се упита да ли јој она заиста казује све што се стада догодило. «Био је толико љубазан да сам помислила да ли није заљубљен у тебе.»

«Ох, каква глупост!» одговори Роберта лукаво, и помало узнемирено. „Па он ме не би ни погледао. Осим тога, постоји правило у предузећу које њему то не дозвољава докле год ја радим тамо.“

Ово последње, више него ишта друго, умирило је Греисине сумње у погледу Клајда и Роберте, јер њен дух био је тако укалупљен уобичајеним моралним назорима да није могла ни помислити да би неко смео да крши правила предузећа. Ипак је Роберту то узнемирило, јер се бојала да Греис не помисли да се она састаје с Клајдом у потаји, те је одлучила да буде двоструко опрезнија у погледу Клајда — да глуми равнодушност коју не осећа.

Али све је ово било само увод за незгоде, бриге и страховања који нису имали ничег заједничког са оним што се раније догодило, него су потекли из тешкоћа које су настале доцније. Јер, кад је већ једном дошло до потпуног разумевања с Клајдом, није видела друге могућности да се састаје с њим сем у потаји, и то тако врло ретко и нередовно да никад није могла унапред одредити кад ће бити идући састанак.

„Видиш, то је овако“, објашњавала је она Клајду кад је, неколико вечери доцније, успела да се искраде на један сат и шетала с њим од угла улице Тејлор доле према Мохоку, где су била отворена поља и ниска обала поред пријатне реке. „Њутони готово не иду никуда а да не позову и мене Па чак и да ме не позову, Греис не би никада изишла ако не бих пошла и ја. Зато што смо у Трипетс Милсу биле толико заједно, она осећа као да сам ја члан породице. Али сад је то друкчије, а ипак не видим како да се извучем из тога ускоро. Не знам шта да им кажем — куда идем и с ким.“

„Знам ја то, слатка“, одговори он нежно и мило. „Све је то истина. Али од какве нам је то помоћи сад? Не можеш очекивати да се задовољим само тиме да те гледам у фабрици, је ли?“

Он се загледа у њу тако предано и чежњиво да она осети сажаљење према њему, па да би умањила његову потиштеност додаде, „Не, не желим то, драги. Знаш да не желим. Али шта да радим?“ Она спусти нежну и молећиву руку на надланицу Клајдове мршаве, дугачке и нервозне руке.

„Али, рећи ћу ти нешто“, настави она после подужег размишљања. „Имам сестру у Хомеру, у држави Њујорк. То је око тридесет и пет миља северно одавде. Могла бих рећи да ћу да идем тамо једне суботе после подне или недеље. Она ми је писала да дођем, али нисам мислила на то раније. Али могла бих отићи — то јест — могла бих —“

„Ох, па зашто не учиниш то?“ узвикну Клајд одушевљено. „То је дивота! Добра замисао!“

„Да видим“, рече она, не обзирући се на његов узвик. „Ако се добро сећам, прво се мора ићи у Фонду па тамо променити воз. Али ја бих могла поћи одавде тролејбусом у ма које време, а из Фонде има само два воза дневно, један у два, други у седам, суботом. И тако бих могла поћи одавде у ма које доба пре два, па онда ако не бих ухватила воз у два, ништа за то, зар не? Ухватила бих онај у седам. И ти би могао да будеш тамо, или да ме сретнеш на путу, главно је да нас нико овде не види. Онда бих ја могла да продужим а ти би се могао вратити. Могла бих то да удесим са Агнесом сигурна сам. Мораћу јој писати.“

„А како ћемо све ово време одсада па до тада?“ упита он јетко. „Дуго је дотле, знаш.“

„Па, мораћу да видим шта могу да смислим, али нисам сигурна, драги. Мораћу да видим. Па и ти промисли. Али сад треба да се вратим“, додаде она узнемирено. Одмах је устала, те и Клајд устаде, погледа у часовник и виде да је већ близу десет.

„Али како ћемо нас двоје!“ настави он упорно. „Зашто не би могла рећи идуће недеље да идеш у неку другу цркву а не у ту вашу, па да се уместо тога састанемо негде? Зар би они то морали знати?“

Клајд је одмах приметно да се Робертино лице мало смрачило, јер је тиме дирнуо у нешто што је још увек било исувише повезано са њеном раном младосћу и уверењима и није дозвољавала никакво закорачење.

„Ох“, одговори она сасвим ревно, „то не бих хтела да радим. Осећала бих да то није право. Па не би ни било право.“

Клајд одмах осети да је ступио на опасно тле, те повуче тај предлог, јер никако није желео да је увреди или уплати. „Ох, па добро. Како ти кажеш. Само сам мислио — пошто ти канда ниси у стању да смислиш ништа друго.“

„Не, не, драги“, молила је она нежно, јер је приметила да је осетио да би она могла бити увређена. „Нека си рекао, само не бих хтела да учиним то. Не бих могла.“

Клајд одмахну главом. Сећање на забране из његовог властитог детињства изазва у њему

осећање да можда није право што је то предложио.

Вратили су се у правцу Тејлор улице а да се ниједно од њих није сетило никаквог одређеног решења сем предложеног излета у Фонду. Уместо тога, пошто ју је још неколико пута пољубио, могао је само да предложи, и то пред сам растанак, да се обоје потруде да смисле неки начин да се састану раније, ако то буде могућно. И она је, пошто га је за тренутак загрлила, отрчала улицом Тејлор, а њена мала прилика заносила се на месечини.

Али, сем још једног вечерњег састанка који је омогућила Робертина издаја да мора опет да иде г-ђи Брали, нису се више састајали до идуће суботе, кад је Роберта отпутовала у Фонду. А Клајд се, пошто је тачно утврдио час, одвезао трамвајем раније и придружио се Роберти на првој западној станици. Отада па до вечери, кад је морала да отпутује возом у седам, били су неизрециво срећни, и лутали су по околини варошице која је обома била прилично непозната.

На неколико миља од Фонде наишли су на парк, звани Звездана светлост, у којем је, поред неколико вашарских средстава за увесељавање, као круг са причвршћеним аеропланима, амерички долап, вртешка, стара воденица, и под за играње, било и језерце са чамцима. Било је то идилично место своје врсте, са малом трибином за музику на острвцу у средини језера и озбиљним медведом у кавезу на обали. Откако је дошла у Ликург, Роберта се није усудила да посети ниједно обично излетиште у околини, а сва су била врло слична овом, само много бучнија. Чим су то место угледали, узвикнули су углас, „Ох, гле!“ И Клајд је одмах додао, „Да сиђемо овде, хоћеш ли — да сиђемо? Шта кажеш? Монако смо сасвим близу Фонде. А овде ћемо се боље провести.“

Одмах су сишли. И пошто је привремено сместио њен куфер, одвео ју је прво до кобасичареве тезге. А затим, пошто се „рингишпил“ већ окретао пуном брзином, Роберти није остајало ништа друго него да се провоза с њим. У највеселијем расположењу, попели су се обоје, и он ју је посадио на зебру, и онда је остао поред ње да би је држао руком око паса, и обоје су покушавали да ухвате бронзану алку. И ма колико да је све то било обично, бучно и простачко, чињеница да су најзад сами, далеко од туђих очију, била је довољна да изазове код обоје усхићење које се није нимало слагало са трошним и тричавим призором. Вртели су се наоколо на бучном, шкрипавом механизму, посматрајући час неколико доконих излетника у чамцима на језеру, час неке који су летели у шареним зелено-белим аеропланима, час оне који су се дизали увис а онда се спуштали доле у висећим кавезима америчког долапа.

Обоје су гледали у шуму и небо с оне стране језера; погледали су доколичаре и играче у павиљону за играње који су сањарили и уживали, а онда је Клајд одједном упитао, „Ти играш, Роберта, зар не?“

„Не, не играм“, одговори она помало невесело, јер је баш у том тренутку доста потиштено посматрала срећне играче и размишљала каква је то штета што јој никад није било дозвољено да игра. Можда то није добро ни пристојно — њена црква каже да није — али ипак, сад кад су ту и овако заљубљени — ти људи изгледају тако весели и срећни — лепо шаренило које се креће унаоколо у зеленом и мрком оквиру — њој то не изгледа тако рђаво. Зашто да свет не игра? Девојке као што је она и младићи као Клајд? Њен млађи брат и сестра, упркос назору њених родитеља, већ су казали да ће почети да уче играње чим им се укаже прилика.

„Ох, каква штета!“ узвикну он, мислећи како би било дивно држати Роберту у загрљају. „Сад бисмо се тако провели, да умеш. Ако хоћеш могао бих те научити за неколико минута.“

„Па, не знам“, одговори она некако упитно, а њене очи су говориле да јој се допада његов предлог. „Нисам тако вешта у тим стварима. А у мом крају не сматра се да је играње врло пристојна ствар. Па и моја црква то не одобрава. И знам да моји родитељи не желе да то чиним.“

„Ох, којешта“, одговори Клајд будаласто и весело, „то су лакрдије, Роберта. Па данас свако игра или готово свако. Како можеш мислити да у томе има нечега рђавог?“

„Ох, знам“, одговори Роберта чудно, „можда људи из твог круга играју. Знам да већина фабричких девојака то чине. И замишљам да кад човек има новац и положај њему је све допуштено. Али у случају девојке као што сам ја, то је друга ствар. А мислим да и твоји родитељи нису били тако строги као моји.“

„Ох, мислиш да нису?“ насмеја се Клајд, коме није промакло оно „у твојом кругу“ и „кад човек има новац и положај.“

„Па, то је све што ти знаш о томе“, продужи он. „Били су строги као и твоји, а можда и строжи. Али ја сам ипак играо. Нема у томе никаквог зла, Роберта. Хајде да те научим. То је дивно, богами. Зар нећеш, најмилија?“

Ставио је руку око ње и загледао јој се у очи, и она је упола попустила, сасвим клонула од жеље за њим.

Управо тада се „рингишгдал“ зауставио, и без плана и одговора они се нагонски упутише оној страни павиљона где су се играчи — не многобројни али предани — живо окретали унаоколо. Прилично велики оркестар свирао је „фокстроте“ и „уанстепе“. Код окретаљке на улазу — сви остали делови павиљона били су ограђени платном — седела је лепа закупница и продавала карте — десет цента од игре за сваки пар. Али боје, музика и покрети играча који су ритмички клизили тамо-амо

сасвим су освојили и Клајда и Роберту.

Оркестар је престао и играчи су излазили. Али чим су изишли, већ су се продавале улазнице по пет центи за нову игру.

„Не верујем да ћу умети“, бранила се Роберта, док ју је Клајд водио окретаљки где су се продавало улазнице. „Бојим се да сам исувише неспретна. Знаш, никад нисам играла.“

„Зар ти неспретна, Роберта!“ узвикну он. „Ох, каква глупост. Па ти си окретна и лепа како се само пожелети може. Видећеш. Ти ћеш бити дивна играчица.“

Већ је платно улазницу и ушли су.

Понесен смелошћу, од које је три четврти потицало од тога што је она гледала на њ као члана вишег ликуршког друштва и као богаташа на положају, повео ју је у један угао и одмах узео да јој показује кораке. То није било тешко, а за девојку Робертине природне окретности и ревности било је чак и лако. Кад је засвирала музика, Клајд је привукао себи, и она је без тешкоће ушла у одговарајући став и корак, па су се заједно кретали ритмички и нагонски. Била је усхићена дивним осећањем што је он држи и води тамо-амо — што се ритам његовом тела чудесно подудара с њезиним.

„Ох, љубави моја“, шапутао је он. „Па ти си дивна мала играчица. Већ си научила. Ти си право чудо од девојке. Једва могу да верујем.“

Обиграли су под још једном, па онда и по трећи пут - пре него што је музика престала, и Роберту је већ био обузео занос радости какав никад раније није осетила. Кад помисли да је играла! И да је то тако дивно! И то с Клајдом! Он је тако витак, окретан — најлепши од свих младића на том поду за играње, мислила је она. А он је опет мислио да никад није познавао милије девојке од Роберте. Тако је весела и примамљива и попустљива. Она никад не би покушала да га искоришћује. А што се тиче Сондре Финчли, па, она се није ни осврнула на њега и зато не треба више ни да мисли на њу — а ипак, чак и овде, поред Роберте, он није могао сасвим да је заборави.

У пет и тридесет, кад је оркестар заћутао јер није више било довољно играча и кад је истакнута објава „Идући концерт у 7,30“, они су још увек играли. После тога су отишли да поједу сладолед, а затим да се мало заложе, а онда су, јер време је тако брзо прохујало, морали да ухвате први трамвај за депо у Фонда.

Док су се приближавали тој последњој станици, Клајд и Роберта били су пуни планова о томе како да се договоре за сутра. Јер Роберта ће се тада враћати, па ако буде могла да пође од сестре мало раније, он би могао да јој дође у сусрет из Ликурга. Могли би се задржати у околини Фонде бар до једанаест, кад из Хомера долази последњи воз који иде на југ. А онда, као да је она тобож допутовала тим возом, и ако не буде било никог познатог у ликуршком аутобусу, њих двоје би могли заједно да се врате у Ликург.

Како су се договорили тако су и учинили. И шетали су, разговарали и планирали по мрачним, забаченим улицама тога града, и Роберта је причала Клајду понешто — мада не много — о свом домаћем животу у Вилцу.

Али, сем њихове узајамне љубави и њеног непосредног изражавања у пољупцима и загрљајима, била је још једна ствар од крупне важности по њих, наиме, како ће и где ће се убудуће састајати. Морали су да пронађу неки начин, само, стварно, као што је и Роберта увиђала, она мора бити та која ће то пронаћи, и то ускоро. Јер мада је Клајд врло нестршљиво желео да буде с њом што је могуће више, ипак он није био тако брз са својим предлозима — бар не са предлозима који су остварљиви.

Али, увиђала је и сама, то није било лако. Јер бар за месец дана није се могло ни мислити на могућност још једне посете сестри у Хомеру или родитељима у Билцу. А какав би други изговор могла да смисли? Нове пријатељице у фабрици — пошту — библиотеку — ХЗМ⁶ — све Клајдови предлози тога тренутка. Али све је то значило бити заједно сат или два највише, а Клајд је мислио да заједнички проводе крај недеље, као ово сад. А летњих недеља било је остало тако мало.

ГЛАВА XIX

Робертин и Клајдов повратак, а такође и њихов заједнички излет, остали су сасвим непримећени по њиховом мишљењу. У аутобусу из Фонде нису познали никога. А код Њутнове куће Греис је већ била у постељи, и пробудила се само толико да би поставила неколико питања о путовању, узгредних и равнодушних. Како је Робертине сестра? Је ли остала цео дан у Хомеру или је ишла и у Билц или Трипетс Миле? (Роберта је казала да је остала код сестре.) И она ће ускоро морати ићи у Трипетс Миле да види родитеље. Затим је заспала.

Али сутрадан, за време вечере, г-ђица Опал Фелис и Олива Поуп, које нису биле на доручку јер су се исувише позно вратиле из Фонде, и то баш из оног краја у којем је Роберта провела суботу поподне, сале су за сто и, чим је Роберта ушла, добабиле су неколико веселих и добронамерних али, уколико се тичало Роберте, заиста незгодних примедба.

«О, ту сте! Гле ко се то вратио из парка Звездана светлост. Како вам се допало играње, г-ђице

⁶ Хришћанска заједница младих жена

Алден? Виделе смо вас, али ви нас нисте видели." И пре него што је Роберта имала времена да смисли шта да одговори, г-ђица Фелис додаде, «Покушале смо да ухватимо ваш поглед, али ви канда нисте могли да видите никога сем њега. Морам рећи да играте изврсно."

Роберта, која никад није била у врло присним односима ни са једном од тих девојака и није имала ни дрскости ни довитљивости да се извуче из тако брзог, потпуног и неочекиваног обелодањења, одмах је поцрвенела. Била је готово занемела и само је зурила, сетивши се одмах да је казала Греиси да је цео дан провела код сестре. А преко пута ње седела је Греис и гледала право у њу, полуотворених усана као да је хтела да узвикне, „Ах, ко би још то помислио! И играња. Неки мушкарац!" У прочељу је седео Џорџ Њутон, мршав, бесприговоран и радознао, а његове оштре очи, нос и шилгата брада беху сада окренути у њеном правцу.

Али тога тренутка, схватајући да нешто мора рећи, Роберта одговори, „Ох, да, тако је. Била сам тамо једно кратко време. Неки пријатељи моје сестре ишли су тамо, па сам и ја пошла с њима." Хтела је да дода, „Нисмо остали врло дуго", али је ућутала. Јер тога тренутка притече јој у помоћ извесна борбена особина наслеђена од мајке, а која се и раније испољавала у њеним односима са Греисом. На крају крајева, зашто да не иде у парк Звездана светлост, ако јој је то воља? И какво право имају Њутони, или Греис, или ма ко други да је испитују о томе? Она плаћа за свој боравак у тој кући. Но ипак, схватила је да је ухваћена у смишљеној лажи, и то само зато што станује ту и што је стално испитују и мотре на сваки њен корак. Г-ђица Поуп додаде радознало, „Мислим да тај младић није из Ликурга. Не сећам се да сам га икад овде видела."

„Не, он није одавде", одговори Роберта кратко и хладно, јер сад је готово дрхтала од помисли да је ухваћена у лажи пред Греисом. Такође и зато што ће Греис жестоко негодовати против тог тајења и отпадништва. Одједном је осетила да би волела да устане од стола, да оде и да се никад не врати. Али, уместо тога, трудила се што је боље могла да се прибере, и погледала је мирним погледом те две девојке са којима никад није била присна. У исто време пркосно је погледала Греису и г. Њутона. Ако још штогод буде речено, намеравала је да измисли име или два — да каже да су то пријатељи њеног зета у Хомеру, или још боље, да одбије да да икакво обавештење. Зашто би?

Међутим, као што је дознала исте вечери, није остала поштеђена непријатности ускраћивања одговора. Греис, дошавши одмах за њом у њихову собу, прекорила ју је речима, „Чини ми се да си рекла да си све време провела код своје сестре?"

„Па шта, и ако сам рекла?" одговори Роберта пркосно и чак јетко, али без иједне речи ублажавања, јер помисли да се Греис зацело претвара да јој држи моралне придице, иако је у ствари прави узрок њене срџбе тај што јој се Роберта измиче и тако је занемарује.

„Па, убудуће не мораш да ми лажеш, да би ишла ма куда или виђала се ма с киме без мене. Ја не желим да идем с тобом. И, штавише, не желим да знам куда идеш нити с ким идеш. Али волела бих да не говориш мени једно, а онда Џорџ и Мери да утврде да то није истина, па да мисле да ти просто покушаваш да ме се отресеш или да им ја лажем да бих себе заштитила. Нећу да ме стављаш у такав положај."

Била је врло увређена и тужна и свадљива, па је Роберта и сама видела да нема другог излаза из те мучне ситуације сем да се пресели. Греис је пијавица — крпељ. Она нема свог властитог живота, нити је у стању да га створи. И докле год буде ма где у њеној близини, она ће захтевати да своју пажњу посвећује њој — да дели с њом сваку мисао и расположење. А опет, ако би јој казала о Клајду, то би њу запрепастило и она би заузела критички став и најзад би се несумњиво окренула против ње или је чак и одала. Стога је само одговорила, „Ох, па добро, нека буде тако како ти хоћеш. Мени је свеједно. Немам намеру да говорим оно што не желим."

Греис је одмах схватила да је Роберта више не воли и да неће да има никакве везе с њом. Одмах је устала и изишла из собе, врло подигнуте главе и врло укочене кичме. А Роберта је, схвативши да је у њој стекла непријатеља, пожелела сада да се некуд пресели. Ионако су сви исувише тесногрудни. Они никад не би разумели нити би трпели овај њен тајни однос са Клајдом — очито њему тако потребан, као што је објаснио, а тако мучан па чак и сраман по њу са једне тачке гледишта, а ипак тако драг. Она њега тако много, много воли. И сад, мораће да нађе неки начин да заштити себе и њега — мораће да се пресели у други стан.

Али за то је требало веће храбрости и одлучности него што их је она тренутно имала. Необичан и незаштићен положај станара код непознатог света. Кад само помисли на то. Па доцније објашњавање мајци и сестри. А ипак, после овога, било је готово немогућно остати ту, јер су се како Греис тако и Њутонови — нарочито г-ђа Њутон, Греисина сестра — држали исто онако као и они рани пуританци или квекери који су ухватили „брата" или „сестру" у неком великом греху. Играла је — и то тајно! Па присуство оног младића још недовољно објашњено њеним повратком у Ликург, а да и не помињемо задржавање у парку Звездана светлост. Сем тога, Роберти се наметала мисао да ће под ухођењем које ће морати уследити, а да и не рачуна Греисин незадовољан и диктаторски став, имати мало прилике да буде с Клајдом онолико колико је то сада жарко желела. И тако, после два дана мучног размишљања а затим и саветовања с Клајдом, који је сав био за то да се она одмах осамостали у новом стану где је нико неће знати ни уходити, замолила је да је пусте с посла за сат

или два; и пошто се одлучила за југоисточни део града као највероватнији крај у којем ће бити слободна од сваког додира како с Њутоновим тако и са онима које је дотад виђала у њиховој кући, распитала се и, после мало више од једног сата тражења, нашла је собу која јој се допала. То је била стара кућа од опека у улици Елм, и у њој је становао неки тапетар са женом и две кћери, од којих је једна била модискиња, а друга још ученица. Соба коју су јој понудили била је с улице, у приземљу, десно од малог предњег трема. Једна врата водила су из тог трема у собу за седење која је одвајала собу за издавање од осталих делова куће и стварала су засебан улаз који није имао никакве везе са осталим одељењима куће. А то је, по њеном мишљењу, било важно, јер се још увек састајала с Клајдом потајно.

Осим тога, као што је разабрала из разговора са г-ђом Гилпин, домаћицом, укућани нису били тако строги ни радознала карактера као Њутонови. Г-ђа Гилпин је била крупна, трома, чиста, не врло жива жена педесетих година. Казала је Роберти да она обично не мари да има станаре нити абоненте, јер породица има довољно средстава за живот. Али пошто породица готово никад не употребљена ту собу с улице, која је прилично одвојена од осталог дела куће, одлучила је да је под закуп изда, пошто се њен муж томе не противи. И она више воли неког ко ради, као Роберта — и то девојку а не мушкарца — неког ко би радо пристао да доручкује и вечера заједно са породицом. Пошто јој није поставила никаква питања о њеној породици и везама, већ ју је само посматрала с интересовањем и стекла повољно мишљење на основу њеног изгледа, Роберта је закључила да овде нема оних мерила која су преовлађивала код Њутонових.

А ипак, колико гриже савести на помисао о таквој соби. Јер у целом том прикривеном поступку било је, по њеном мишљењу, нечега непристојног па чак и грешног, а поврх свега тога још и свађа са Греисом Мар, њеном једином дотадашњом пријатељицом у томе месту, а због тога и с Њутоновима, иако је, као што је добро знала, била само Греисина заслуга што је она уопште ту. Рецимо да њени родитељи или сестра у Хомеру чују о томе од неког Греисиног познаника, зар се неће зачудити зашто ли се она тако усамила у Ликургу? Је ли то право? Је ли могућно да она може да уради тако нешто — и то тако брзо после свог доласка у Ликург? Почела је да осећа као да се њена дотад беспрекорна начела круне.

А опет, ту је сада Клајд. Да ли би могла да га остави?

После многих болова срца закључила је да не би могла. И зато, пошто је положила капару и уговорила да ће се уселити кроз неколико дана, вратила се на посао и истог дана после вечере саопштила је г-ђи Њутон да ће се селити. Њено унапред смишљено објашњење гласило је да је недавно наумила да позове свог млађег брата и сестру да дођу да живе с њом, па пошто је вероватно да ће једно или обоје ускоро доћи, то сматра да је најбоље да се благовремено припреми.

А Њутонови као и Греис, осећајући да је то све због Робертиних нових познанстава која теже да је отуђе од Греисе, били су задовољни што она одлази. Јасно је да је она почела да се упушта у ону врсту пустиловина коју они нису могли да одобре. Такође је јасно да се она не би показала од онолике користи Греиси као што су они у почетку замишљали. Вероватно је да она зна шта хоће. Али је још вероватније да је заведена мислима о неком проводу који је у нескладу са оним повученим животом којим је живела у Трипетс Милсу.

И сама Роберта, пошто се преселила и сместила у тој новој атмосфери (ако не рачунамо да јој је то дало много већу слободу у погледу састајања с Клајдом) сумњала је у мудрост свог поступка. Можда — можда — се преселила пренагло и у срцби, и можда ће се кајати. Али ето, свршено је с тим, и то се више не може поправит. Зато је одлучила да опроба то за извесно време.

Више да би умирила своју савест него због чега другог, одмах је написала мајци и сестри објашњење, на изглед врло вероватно, зашто је била принуђена да остави Њутонове. Греис је постала исувише наметљива, самовољна и себична. То је постало неподношљиво. Али мајка не треба да брине. Добро је смештена. Има засебну собу, па би сада могла да угости Тома, Емилију, мајку или Агнесу, ако јој дођу у посету. И моћи ће да их упозна са Гилпиновима, које је затим описала. Међутим, њена основна мисао у вези са свим тим, уколико се тицало Клајда и његове велике страсти за њом — и њене за њим — била је да се она заиста игра ватром и да се можда уз то још излаже опасности да буде друштвено осрамоћена. Јер, мада је у то време једва била вољна да свесно призна чињеницу да је та соба — због њеног геометријског положаја у односу на остали део куће — била од највеће важности за њу у часу кад ју је први пут видеала, ипак је подсвесно знала то врло добро. Пут којим је пошла опасан је — зна она то. Па ипак, као што се сад често питала у тренуцима кад би јој се нека жеља сукобила са осећањем стварности и друштвеног морала, како би могла друкчије?

ГЛАВА XX

Међутим, као што су Роберта и Клајд ускоро увидели, после неколико недеља у току којих су се састајали овде—онде по местима до којих се лако могло доћи међуградским трамвајима, још увек је било потешкоћа, а главна од њих односила се на став Роберте и Клајда у погледу те собе, и како, ако икако, да је заједнички употребе. Јер, упркос чињеници да до тада Клајд никад није отворено

признао себи да су његове намере у погледу Роберте иоле друкчије од оних које сваки младић обично има у погледу девојке према којој гаји уобичајене друштвене обзире, ипак, сад пошто се она преселила у ту собу, у њему се пробудила она неискорењива и можда прекорљива а ипак врло људска и готово неизбежна жеља за нечим још већим — за могућношћу све веће и веће присности са Робертом и владањем њоме, свим њеним мислима и поступцима, тако да на крају постане потпуно његова. Али како његова? Путем венчања и обичног, конвенционалног трајног брачног живота који иза тога редовно и неминовно следи? Он то досад никад није себи рекао. Јер у флертовању с њом или ма с којом другом девојком нижег друштвеног положаја него што је положај Грифитсових у том месту (Сондра Финчли, Бертина Кренстон, на пример) он не би сматрао брак паметним — и то поглавито због става својих новопронађених рођака и њиховог врло високог положаја у томе граду. Шта би они мислили кад би дознали за то? Јер друштвено, као што је сад, ако и не пре свог доласка ту, гледао на себе, сматрало се да је он нешто више од Роберте, и, дабоме, он то треба и да искористи. Осим тога, ту су и сви они који га овде познају, бар толико да разговарају с њим. С друге стране, зато што му је њен темперамент био тако привлачан, он засад није био у стању да каже да она није достојна њега, и да он не би био срећан с њом кад би било могућно или саветно да се ожени њоме.

А било је још нешто што је сада отежавало ствари. Приближавала се јесен са својим хладним ветровима и ноћним мразевима. Први октобар је већ био на прагу и већина локала по излетиштима који су, бар до средине септембра, пружали извесну разоноду, и то на безбедној удаљености од Ликурга, сад је већ била затворена. Није се више ни играло, изузев у дворанама оближњих градова за које она однекуд није марила, те нису ни долазиле у обзир. А што се тиче цркава, биоскопа и ресторана у Ликургу, како су могли под постојећим околностима, због Клајдовога положаја, да се уопште појављују у њима? Обоје су закључили да је то немогућно. И тако, иако је сад слобода њеног кретања била неограничена, нису имали куда да иду, сем ако неком изменом њихових међусобних односа њему не би било омогућено да је посећује у њеном стану. Али он је знао да она неће штети ни да чује за то, а и сам, испрва, није имао храбрости да јој то предложи.

Једне ноћи раног октобра, неких шест недеља пошто се она преселила у нови стан, стајали су на крају неке улице. Звезде су биле оштре. Ваздух хладан. Лишће почело да жути. Роберта беше обукла свој кратки зимски капут са зеленим и жутиим пругама који је носила у то годишње доба.

На глави је имала мрк шешир, украшен мрком кожом, који јој је лепо пристајао. Било је пољубаца и пољубаца — она иста грозница која је стално владала њима још од првог сусрета, само још жешћа, ако је то могућно.

„Хладно, зар не?“ То је рекао Клајд. Било је једанаест сати и врло хладно.

„И те како. Мораћу ускоро да облачим тежи капут.“

«Ја не знам како ћемо одсада, а ти? Немамо више куда да идемо, а неће бити пријатно шетати овако улицама сваке ноћи. Зар не бисмо могли удесити да те понекад посетим у Гилпиновој кући? Тамо није онако као што је било код Њутонових.“

„Ох, знам, али они употребљавају своју собу за седење свако вече до близу десет и тридесет па и до једанаест. А и њихове две кћери сваки час улазе и излазе, све до дванаест, и често седе у тој соби. Не видим како бих могла. Уосталом, и сам си рекао да не желиш да те ико види са мном, а ако би дошао, не бих могла да те не представим.“

„Ох, па ја и не мислим тако“, одговори Клајд смело, осећајући да је Роберта исувише шкрта и да је већ крајње време да буде шире руке према њему ако мари за њега онолико колико изгледа. „Зашто би било незгодно да свратим на који тренутак? Они не би морали да знају, је ли?“ Извадио је часовник и помоћу жижице видео да је једанаест и тридесет. Показао јој је колико је сати. „Сад тамо нема никога, зар не?“

Одмахнула је главом у знак противљења. Та мисао не само да ју је платила, већ јој је била и одвратна. Клајд се исувише осмелио кад јој предлаже тако нешто. Осим тога, тај предлог садржи и сва она тајна страховања и неодољива расположења која она, иако су постојала у њој, још није била вољна да призна. Има у томе нечега грешног, ниског, ужасног. Она неће. То је сигурно. У исто време, надмоћни нагон њене потиснуте и плахе жеље сада је гласно тражио уважење.

„Не, не, не могу ти то дозволити, то не би било добро. Нећу то. Могао би неко да нас види. Могао би неко да те позна.“ За тренутак, њено морално гнушање, било је тако јако да је несвесно покушала да се ослободи његовог загрљаја.

Клајд је осетио како је дубока та изненадна побуна. Утолико га је више шибала жеља да поседује оно што је сад, полустраћујући, сматрао за недостижно. Читавно туце заводљивих изговора навирало му је на усне, „Ох, па ко би нас видео у ово доба ноћи? Нема никог живог. Зашто не бисмо свратили само на неколико тренутака, ако нам је воља? Нико нас не би чуо. Не морамо говорити гласно. Чак ни на улици нема никога. Хајде да прођемо поред куће, да видимо има ли кога да још није легао.“

Пошто му дотад никад није дозволила да се приближи њеном стану, њено негодовање било је не само нервозно, већ и снажно. Али овом приликом Клајд се показао помало бунтован, и Роберта, пошто је донекле осећала према њему страхопоштовање, као свом претпостављеном и као

љубавнику, није могла да га спречи да не дође на неколико стопа од куће, где су и стали. Сем лајања једног пса, нигде се није чуо никакав звук. А у кући се није видела светлост.

„Видиш, сви су легли“, казао је Клајд уверљиво. „Зашто не бисмо ушли на кратко време, ако нам је воља? Нико неће знати. Нећемо правити ларму. Уосталом, каквог зла има у томе? И други то раде. Није то ништа тако страшно, да девојка мало поразговара с неким у својој соби, ако она то жели.“

„Ох, није, је ли? Па, можда и није у твоме друштву. Али ја знам шта је добро, и мислим да то није добро, и нећу то да чиним.“

Чим је то казала, њено срце је задрхтало од бола и слабости, јер је, рекавши то, показала више индивидуалности и пркоса него што је он икад видео у ње, више него што је и сама мислила да је у стању да испољи према њему. То је не мало уплаши. Можда је он сад неће волети толико, ако и даље продужи да говори тако.

Он се одмах смрачио. Зашто она мора да поступа тако? Исувише је опрезна, исувише се плаши свега што доноси мало живота и уживања. Друге девојке нису такве — Рита, па оне девојке у фабрици. Претвара се да га воли. Не противи се да је грли и љуби под дрвећем на крају улице. Али кад год је у питању нешто мало присније или блискије, она не пристаје. Стварно, каква је она девојка? Шта вреди трчати за њом? Да ли ће и ово опет бити случај Хортензе Бриге, са свим њеним лукавствима и изврдавањима? Наравно, Роберта ни у ком погледу не личи на њу, али ипак је тако упорна.

Мада му није могла видети лице, знала је да је љут, љут како га никад није видела.

„Па добро онда, ако нећеш, не мораш“, зачуше се његове речи са сасвим хладним призвуком. „Има и других места куд могу да идем. Примећујем да ти никад нећеш да радиш оно што ја желим. Волео бих да знам како ти то замишљаш — шта треба да чинимо. Не можемо се шетати по улицама сваке боговетне ноћи.“ Глас му беше туробан и претећи — свадљивији и огорченији него икад раније. Помињање других места запрепастило је и уплашило Роберту — толико да се њено расположење готово одједном променило. Оне друге девојке из његовог света с којима се без сумње виђа с времена на време! Оне друге девојке у фабрици које га стално маме погледима! Видела је да то чине, и то често. Она Ружа Никифорић — груба као што јест, али лепа. Па она Флора Брант! Па Марта Бордалу — ух! Кад само помисли да такве беднице лове оваквог доброг човека. И због тога се уплашила да он не помисли да је сузите непопустљива — да јој недостају искуство и смелост на које је он навикао у свом вишем свету, па да не оде једној од њих. Онда би га изгубила. Та мисао ју је испунила ужасом. И њен пркосни став одмах се претворио у молећиво уверавање.

„Ох, молим те, Клајде, немој да се љутиш на мене, немој, молим те. Ти знаш да ја бих, кад бих могла. Тако нешто не могу да учиним овде. Зар не схваташ? Па знаш и сам. Они би сигурно дознали. А како би се ти осећао ако би нас неко видео или препознао тебе?“ Помирљиво је ставила руку на његову мишицу, а затим око паса, и он је осетио да је она, упркос оштрог опирања пре једног тренутка, веома узнемирена — болно дирнута. „Молим те не тражи то од мене“, додала је молећивим гласом.

„Па зашто си се онда одселила од Њутонових?“ упита он јетко. „Не видим где бисмо другде могли ићи сад ако не дозволиш да те покатак посетим. Немамо куда да идемо.“

На ту мисао Роберта застаде. Јасно је да се такав однос не може држати у дозвољеним границама. У исто време, није видела како би уопште могла да пристане. То је исувише недозвољено — исувише неморално — рђаво.

„Мислила сам да смо узели собу“, рече она малаксало и помирљиво, „зато да бисмо могли одлазити којекуд суботом и недељом.“

„Али где сад можемо да идемо суботом и недељом? Све је затворено.“

Роберта се опет нађе пред оним нерешљивим, замршеним тешкоћама које су их мучиле обоје, и она беспомоћно узвикну, „Ох, волела бих да знам шта да радим.“

„Ох, то би било сасвим лако кад би ти хтела, али таква си ти увек, просто нећеш.“

Стајала је ту, а ноћни ветар је шумео, и тресао је полусуво лишће. Проблем којег је она тако дуго плашила у вези с њим, сад је јасно био пред њом. Је ли јој могућно, упркос свем исправном учењу, да сад поступи онако како јој он предлаже? Потезале су је и заносиле противне силе које су се у њој сукобљавале, обе снажне и неумољиве. У једном тренутку, ма како то болно било за њено морално и друштвено осећање, била је готова да се повинује — другом, једном засвагда да одбије сваки такав, по њеном мишљењу, смео и зао предлог. Али, упркос овом последњем, као и због своје неодољиве љубави, она није могла да се опходи према њему друкчије доли нежно и молећиво.

„Не могу, Клајде, не могу. Бих, кад бих могла, али не могу. То не би било лепо. Кад бих могла да натерам себе, ја бих, али не могу.“ Она се загледа у његово лице — бледи дугуљаста облик у мраку — покушавајући да види да ли он схвата, да ли осећа, да ли је ганут ње ради. Али он, очевидно љут због тог коначног одбијања није могао бити ганут. Све је то, по његовом мишљењу, личило на онај дуги низ пораза који су пратили његове односе са Хортензом Бриге. Али сада, богме, он неће да трпи ништа слично томе. Ако она намерава тако да поступа, онда нека поступа тако — али не с њим.

Сад он може да има доста девојака — још колико — које ће се према њему боље опходити.

Одједном, слегнувши љутито раменима, као што је и она приметила, он се окрете да оде, рекавши при том, „Ох, па добро, ако ти тако мислиш." А Роберта је стајала занемела и запрепашћена. „Молим те не иди, Клајде. Молим те не остављај ме", узвикну она изненадно и дирљиво, док се у њеном пркосу и храбрости одигравала дубока и жалосна промена. „Нећу да идеш. Ја те тако водим, Клајде. Бих кад бих могла. Ти знаш то."

„Ох, да, знам, али није потребно да ми то кажеш" (искуство са Хортензом и Ритом подстицало га је да заузме тај став). Он се оте из њеног загрљаја и брзим корацима оде мрачном улицом.

А Роберта, поражена тим изненадним обртом, тако болним по обоје, узвикну, „Клајде!" А онда потрча мало за њим, надајући се да ће он стати и да ће пустити да га још моли. Али он се није вратио. Уместо тога продужио је брзим корацима. И за тренутак, она се једва уздржа да не продужи да трчи за њим и да га, ако је потребно, чак и силом заустави. Њен Клајд! И она опет потрча мало у његовом правцу, али одједном стаде, заустављена за часак просјачком, срамном улогом у којој се нашла први пут у животу. Јер, с једне стране, све њено старинско васпитање сад јој је налагало да стоји чврсто — да се не понижава на тај начин — док, с друге стране, све њене жеље за љубављу, разумевањем, другарством, гониле су је да потрчи за њим пре него што буде доцкан и он буде отишао. Његово лепо лице, његове лепе руке. Његове очи. А одјек његових корака постајао је све даљи. Али уобичајени назори који су јој све до тада уливани тако су је снажно везали да је, иако уз страховит бол, успостављена равнотежа између оне две силе, и она је застала, осећајући да нити може да иде напред нити да стоји мирно — ни да разуме нити да поднесе тај изненадни расцеп у њиховом дивном пријатељству.

Од бола јој се срце грчило а усне постајале бледе. Стајала је скамењена и нема — неспособна да изусти гласа, да изговори Клајдово име, које јој је стално навирало у грло као неизречен дозив. Уместо тога само је мислила, „Ох, Клајде, молим те, не иди, Клајде. Ох, молим те не иди." Али он је већ био далеко и удаљавао се журно и туробно, а бат и одјек његових корака одзвањали су све слабије у њеним ушима.

ГЛАВА XXI

Није лако описати стање Робертиног духа те ноћи. Јер посреди је права и жарка љубав, а у младости тешко је одолети правој и жаркој љубави. Осим тога, с њом су се здружиле најузбудљивије величанствене обмане о Клајдовом богатству и друштвеном положају — обмане чијем је стварању он мало допринео, но које су се оснивале на нагађањима и причањима која он није могао да спречи. А њен властити стан, као и њен лични положај, тако је бедан — никакве наде ниоткуда сем од њега. А ето, она се свађа с њим — тера га љутитог од себе. С друге стране, зар није он почео да срља исувише ватрено ка оним мучним и без сумње страшним слободама и интимностима, које њена морално одгојена савест не може да сматра исправним? Шта да ради сад? Шта да каже?

И сада је сама себи казала у тмини своје собе, пошто се полако и замишљено свукла и нечујно увукла у велики старински кревет, „Не, то нећу да учиним. Не смем. Не могу. Бићу неваљалица ако то урадим. Не смем то да учиним чак ако он то и тражи од мене, па чак и ако буде претио да ће ме заувек оставити ако одбијем. Треба да се стиди што тражи то од мене." И истог тренутка, или идућег, питала се, па шта им друго под тим околностима преостаје. Сасвим је сигурно да је Клајд бар делимично у праву над тврди да готово нигде другде не могу ићи а да их неко не препозна. Како је неправичан онај пропис предузећа. А без сумње и без тога прописа Грифитсови би сматрали да је испод његовог достојанства да се дружи с њом, а тако би уосталом сматрали и Њутонови и Гилпинови, кад би чули и сазнали ко је он. Ако би се дознало, то би наудило и њему и њој. А она не би хтела да учини ништа што би њему шкодило — никад.

Сад јој је пала на ум мисао да се запосли у неком другом предузећу, јер тако би овај проблем био решен — проблем који је у том часу имао мало шта заједничког са непосреднијим и блискијим проблемом његове жеље да је походи у њеној соби. Али то би значило да се више не би виђала с њим по цео дан — већ само ноћу. А и то ни у ком случају сваке ноћи. То ју је навело да одбаци помисао о неком другом запослењу.

У исто време размишљала је о томе да ће сутра сванути зора и да ће Клајд бити у фабрици. И рецимо да он не говори с њом, ни она с њим. Немогућно! Бесмислено! Ужасно! На саму помисао она седе у постелји, и, растројеној, појави јој се визија Клајда како је равнодушно и хладно гледа.

Одмах је устала и упалила једну сијалицу која је висила са средине таванице. Пришла је огледалу изнад старог ораховог орманчета и загледала се у свој лик. Већ јој се чинило да вида тамне колутове испод очију. Трнула је и било јој је хладно; беспомоћно и растројено затресла је главом. Он не би могао бити толико зао. Не би могао бити толико свиреп према њој — би ли? Ох, кад би само знао како је то тешко — како је немогућно то што он тражи од ње! Ох, само да сване дан, да опет види његово лице! Ох, само да је ово друга ноћ, да узме његове руке у своје његову мишицу — да осети његове руке око себе.

„Клајде, Клајде", узвикнула је полугласно, «ти то не би урадио мени, би ли — не би могао."

Пришла је старој, избледелој и доста расклиматаној и пренабијеној фотелји у средини собе, поред сточића на коме је било неколико безначајних књига и часописа — Суботња вечерња пошта, Мансејев часопис, Месечник популарне науке, Бибово баштенско семење, и да би побегла од мисли које су је растројавале и пекле, села је и поднимила се с лактовима на коленима. Али болне мисли навирале су и даље и било јој је хладно, те је узела покривач с постеље и увила га око себе, а затим је отворила каталог семења — али га је одмах бацила.

„Не, не, не, он не би могао бити такав према мени, он то не би хтео.“ Не сме му дозволити. Ето, казао јој је безброј пута да је луд за њом — да је лудо заљубљен у њу. Били су заједно по свим оним дивним местима..

И сад, нимало свесна својих покрета, умала је са фотелје и села је на ивицу постеље, поднимљена, са лактовима на коленима; онда је стајала пред огледалом или узнемирено гледала напоље у мрак да види почиње ли свитати. И у шест, у шест и тридесет кад је тек почело да се раздањује и приближавало се време облачењу, још увек је била будна — седела је на фотелји, на ивици постеље, или је стајала у куту пред огледалом.

Дошла је само до једног одређеног закључка, наиме, да на неки начин мора удесити да не изгуби Клајда. То не сме бити. Запело има нешто што би могла да каже или учини па да је он и даље воли — чак иако, чак иако — па, чак иако му буде морала допустити да покатак долази овамо или другде — у неку другу собу у некој другој кући са собама за издавање, где би могла то да удеси унапред на неки начин — да каже да је он њен брат или тако нешто.

Али осећање које је овладало Клајдом било је друкчије природе. Да би га човек правилно разумео, а такође и пуну меру тврдоглавости и набусите свадљивости, које су се у њему изненадно створиле, морао би се вратити у Канзас—Сити и у оно време кад је онако узалудно обигравао око Хортензе Бриге. А од важности је и то да је био принуђен да напусти Риту — и то без икаквог резултата. Јер, мада су садашње околности и ситуација били друкчији, и мада он није имао моралног права да окриви Роберту за онакво неправедно поступање према њему какво је доживео од Хортензе, ипак је ту била и чињеница да су девојке — све без изузетка — очито тврдоглаве и само чувају себе, увек одвајају себе и чак се стављају и изнад просечног човека, а желе да га принуде да чини за њих многе ствари иако неће да му то ичим узврате. И зар му Ратерер није увек говорио да је он, уколико се тиче девојака, више-мање будала исувише провидан — исувише склон да им покаже карте и да на знање да се зацопао у њих. Ратерер му је још казао да он има лепу спољашњост — „капитал“ - па зато зашто онда да стално трчи за девојкама сем ако га оне желе врло много. Ова мисао и комплимент начинили су у оно време велики утисак на Клајда. Али само због неуспеха код Хортензе и Рите сада је ствар узимао озбиљније. А ето, опет је у опасности да поново доживи оно што га је задесило са Хортензом и Ритом.

У исто време оптуживао је себе да тражећи то, срља у односе који нису дозвољени и који ће се показати опасним у будућности. Јер, размишљао је мрачно и неодређено, ако он тражи односе на које она, због својих предрасуда и васпитања, мора да гледа само као на рђаве, не даје ли јој тиме право да она у будућности захтева извесне обзире од њега о које му тада неће бити лако да се оглуши? Јер, на крају крајева, он је заводник — не она. И због тога, као и онога што би могло да уследи у вези с тим, зар неће она бити у положају да захтева од њега више него што ће он можда бити вољан да да? Намерава ли он да се ожени њоме? У дну душе нешто му је чак и сада говорило да никад неће желети да се ожени њоме — да то не би могао да учини с обзиром на своје овдашње високе породичне везе. Зато, да ли треба да и даље наваљује — или не треба? Буде ли и даље наваљивао, да ли ће моћи да побегне од њених права у будућности?

Он није баш тако јасно изразио себи своја најскривенија осећања, али она су углавном била таква. Али Робертине нарав и њене телесне дражи толико су га привлачиле да је, упркос миговима и слутњама који су га упозоравали на опасност устрајања у његовом захтеву, стално говорио себи да више неће имати ништа с њом ако му она не дозволи да је посећује у њеној соби, јер је жеља за њом била готово свемоћна.

Ова борба која претходи сваком примарном сједињавању између полова, било у браку или ван њега, изборена је сутрадан у фабрици. И то без иједне речи с једне или с друге стране. Јер Клајд, мада је сматрао да је дубоко заљубљен у Роберту, ипак није био толико занесен да његова по природи себична, честољубива и похотљива нарав не би одолела у овом случају и савладала сваки прохтев. И био је решен да заузме став увређеног човека који више не жели њено пријатељство и у коме нимало не попушта, сем ако она не учини неки уступак којим би га одобривољила.

Стога је тога јутра ушао у одељење за жигосање са лицем и држањем човека који је презаузет стварима које имају мало или нимало заједничког с оним што се збило прошле ноћи. Али како није био нимало уверен да ће га такав став довести ичему сем поразу, у души је био потиштен и непоуздан. Јер Робертин поглед, која је тек била стигла, па иако бледа и мало унезверена ипак дивна и енергична као увек, није му обећавао никакву блиску па чак ни далеку победу. И мислећи да је добро познаје, имао је мало наде да ће она попустити.

Погледао ју је више пута кад она није гледала. А кад је она опет у више махова гледала у

њега, али испрва само кад он није гледао, а доцније и кад је засигурно осећала да његове очи, па било да су право уперене на њу или не, зацело је виде, није могла да опазе никаквог знака да је он свестан њене присутности. И сада, на њено горко разочарање, не само да се није ни обазирао на њу, већ је, први пут откако су се њих двоје зближили, почео да поклања, ако не упадљиву, а оно бар приметну и намерну пажњу оним осталим девојкама које су се увек интересовале за њ, и које су увек, бар она је увек тако замишљала, једва чекале и најмањи миг с његове стране па да му се препусте да ради с њима што год хоће.

Сад гледа преко рамена Руже Никифорић, а њено пуначко лице са прћастим носом и неразвијеном брадом окренуто је заводљиво према њему; он јој говори нешто што очито нема нарочите везе с послом, јер се обоје доконо смеше. После кратког времена, ето га поред Марте Бордалу, и њена пуна француска рамена и руке голе до лаката близу су његових. И упркос њеној меснатој гојазности и сасвим страначком изгледу, има у ње довољно онога што се већини људи допада. И са њом покушава Клајд да се шали.

Доцније је дошла на ред Флора Брант, врло чувлна и допадљива Американка, којој се Клајд, као што је Роберта приметила, покатакд помало удварао. Па ипак, никад није хтела да поверује да би се он заинтересовао ма за коју од њих. Не Клајд, зацело.

А ипак он њу сад и не гледа — не може да нађе времена да јој каже макар једну једину реч, поред свих тих пријатних речи и веселих погледа за све остале. Ох, како је то горко! Ох, како је свирепо! И како она безмерно презире све те девојке са њиховим очијукањима и неприкривеним покушајима да га отму од ње. Ох, како је то страшно. Зацело му је сада врло немила — иначе не би могао да ради све то, а поготову не после свега онога што је било међу њима — љубави — пољубаца.

Сати су се отезали унедоглед за обоје, подједнако болни и за Клајда и за Роберту. Јер он је био грозничав и нестрпљив кад се тицало његових снова, и тешко је подносио одлагања или разочарења, што су главне и најистакнутије црте свих славољубаца, па ма какве нарави они били. Сатима га је мучила мисао да ће изгубити Роберту или да ће морати да се покори њеним жељама да би је поново придобио.

Њу је опет раздирало питање, не толико да ли ће морати да попусти у овој ствари (јер сад јој је то већ била готово најмања брига), већ да ли ће се, пошто буде попустила, Клајд задовољити само тиме што ће њихови састанци у соби остати у извесним границама које друштво поставља. Да ли ће он пристати да се њихово пријатељство продужи под тим у словом. Јер више од тога она неће дозволити — никад. А ипак — та неизвесност. Колики јад због његове равнодушности. Једва је могла да то подноси од минута до минута, а камоли од часа до часа, и најзад, очајно незадовољна самом собом што је све то навукла на себе, отишла је у собу за одмарање око три сата после подне и тамо је, на парчету хартије које је нашла на поду и малом оловком коју је имала при себи, саставила писамце:

Молим те, Клајде, не љути се на мене. Молим те, немој. Молим те, погледај ме и говори са мном, зар нећеш? Тако ми је жао због онога синоћ, богами — много ми је жао. Морам те видети вечерас на крају улице Елм, у 8.30 ако можеш, хоћеш ли? Имам нешто да ти кажем. Доћи молим те, и молим те погледај ме и реци ми да хоћеш, иако си љут. Неће ти бити жао. Ја те толико волим. Ти то знаш и сам.

Твоја тужна Роберта

И као неко ко је у очајном трагању за каквим опојним средством, савила је писмо, вратила се у собу и пришла Клајдовом столу. Он је био за столом, нагнут над неким забелешкама. Брзо, у пролазу, спустила му је хартијицу у руке. Он је одмах погледао горе, а његове црне очи јој беху тврде због помешаног бола, немира, незадовољства и одлучности који су га мучили током целог дана, али кад је видео Роберту која је већ одлазила, а такође и писмо, одмах му је лакнуло, и талас збуњеног задовољства и радости блеснуо му је у очима. Отворио је писамце и прочитао га. И одмах нешто топло проструја његовим телом, и он осети малаксалост.

А кад се Роберта вратила своје столу и пошто је застала да види да ли ју је ко случајно опазео, сад је опрезно гледала у њ напрегнутим и нервозним погледом. Па видећи да Клајд гледа право у њу, очију испуњених победничком а ипак попустљивом светлошћу и са осмехом на уснама, и клима главом у знак срећног пристанка, она одједном осети вртоглавицу, као да јој је исто тако све дотада заустављена крв, задржавана стегнутим срцем и стегнутим живцима, одједном ослобођена. И све пресушене мочваре и испуцане и скореле обале њене душе — усахли потоци, реке и језера јада који су јој прожимали цело биће - исто тако изненадно запљусну обилна набујала снага живота и љубави.

Он ће доћи на састанак. Састаће се вечерас. Загриће је и љубити као и раније. Моћи ће да гледа у његове очи. Више се неће свађати — ох, никад више, буде ли то зависило од ње.

ГЛАВА XXII

Дивота и радост новог и блискијег односа, опореченог протеста, савладаних приговора савести! Пошто су се узалуд опирали већој блискости, иако су је обоје желели, и најзад јој се предали, настали су дани кад су обоје очекивали ноћ са жудњом која је личила на грозницу пуну страха. Колико је ту било гриже савести — колико протестовања с Робертине стране; колико одлучности, мада не без осећања порочности — заводништва — издаје с Клајдове стране. А кад је то једном било учињено, дивље, грчевито уживање обузело их је обоје. Али ипак, пре свега тога, Роберта је добила његово обећање да је он никад — ма шта се догодило (природне последице тако необузданог односа биле су јој много у мислима) — неће оставити, јер би без његове помоћи била изгубљена. Ипак, брак није био изричито поменут. А он ју је, потпуно обрван и заузет жудњом, без размишљања уверавао да је никад, никад неће оставити. Она бар у то може бити сигурна, рекао је, мада чак ни тада није ни помишљао на брак. Он се неће оженити њоме. Били су одбацили све моралне обзире, и мада је Роберта у току дана дубоко размишљала и осуђивала себе, ипак су се из ноћи у ноћ потпуно предавали једно другом. А после су необуздано и махнито сањарили о тој радости, и једва су чекали да дугачки дан прође — да дође скривена, дарежљива, грозничава ноћ.

И Клајд је осећао, као и Роберта, која је у то била чврсто па чак и болно уверена, да је то грех — убиствен, смртни грех — јер су му и отац и мати наглашавали то да је он заводник — прељубник — који тражи плен ван светих ограда брака. А Роберта је узнемирено гледала у празну будућност, питајући се шта ће — како ће у случају да се Клајд промени или је напусти. Али кад дође ноћ, њено се расположење опет мешало, и она је као и он хтела да се састане с њим негде — да би се само доцније, у тишини поноћи, кришом увукли у ту неосветљену собу која је за њих представљала рај какав можда ниједно од њих више никад неће имати — тако је махнито и неповратна грозница младости.

И — понекад — и упркос свим другим сумњама и страховањима, Клајд је, због овог изненадног Робертиног подавања његовим жудњама, осећао, први пут у свим својим грозничавим годинама, да је најзад постао светски човек — човек који заиста почиње да познаје жене. И зато је заузео став или држање које је говорило као најјасније речи — „Погледајте, ја нисам више она неискусна, запостављена наивчина од пре неколико недеља, већ важна личност — човек који зна нешто о животу. Шта имају сви ти нашепурени младићи и веселе, заводљиве, кокетне девојке а шта ја немам? И ако бих хтео — ако бих био мање одан него што јесам — шта све не бих могао да учиним?“ И ово му је доказало да је сасвим погрешно уверење које је код њега створила Хортенза Бриге — а да и не помиње свој недавни пораз код Рите — да је он или шепртља или нема среће кад су у питању девојке. Ипак је он, упркос разним неуспесима и препрекама, младић Дон Жуановог или Лотаријево⁷ кова.

И кад је Роберта очигледно вољна да се тако жртвује за њега, зар није сигурно да би то учиниле и друге?

Због овога је, упркос тадашњој равнодушности Грифитсових, био чак и поноснији него до тада. Иако ни они нити ико из њиховог друштва нису хтели ни да знају за њ, ипак је с времена на време гледао себе у огледалу са самопоуздањем и дивљењем које до тада није никад осећао. Јер Роберта, осећајући да њена будућност стварно зависи од његове воље и ћуди, трудила се да му ласка готово непрестано, да буде што предусретљивија и да му угађа у свему.

Стварно, по њеном схватању правилног поретка у животу, она је сад његова и само његова, исто онако као што жена припада мужу, и овај може да ради с њом што год хоће.

И стога је Клајд за извесно време заборавио да је ту прилично запостављен и задовољавао се тиме што се посветио њој, не мислећи много на будућност. Једино га је покатакд узнемирила мисао да би се, у вези са њеним првобитним страховањем о којем му је у своје време говорила, могла десити нека неприлика која би, због њене искључиве оданости, могла бити врло незгодна. Али он се није трудно да о томе много размишља. Сад је имао Роберту. Њихови односи, уколико су то обоје могли да виде и суде, били су дубока тајна. Задовољства овог незаконитог меденог месеца била су у пуном јеку. Преостали свежи а често сунчани и топли новембарски дани, као и први дани децембра, прошли су стварно као у сну — била је то нека врста заносног раја усред свакидашњег досадног, уобичајеног, незнатног и недовољно плаћеног радног света.

Грифитсови су били ван града већ од средине јуна, и још од њиховог одласка Клајд је размишљао о њима и о свему ономе шта они значе у његовом животу и у животу тога града. Њихова велика кућа, затворена и тиха, без икога изузев вртлара и погдекојег шофера или слуге које је виђао кад је покатакд пролазио поред ње, била је за њега готово исто што и светилиште — симбол оне висине коју се још увек надао да ће достићи неким обртом судбине. Јер он још никад није био сасвим у стању да избије из главе мисао да ће се његова будућност морати на неки начин спојити са величанственошћу која се ту пружа пред његовим очима.

⁷ Весели заводник из комедије „Лепа покојница“, од Н. Роа (Rowe, 1674—1718)

Али о кретањима Грифитсових и њима равних ван Ликурга знао је мало шта сем онога што би с времена на време прочитао у друштвеним вестима двају месних листова, који су готово понизно описивали доласке и одласке свих чланова важнијих породица града. Покаткад је, после читања тих извештаја, чак и кад би био са Робертом у каквом скромном излетничком месту о којем новине пишу, замишљао како Гилберт Грифитс јури у свом великом аутомобилу, а Бела, Бертина и Сондра играју, веслају на месечини, играју тенис, јашу коње у неком отменом летовалишту где је јављено да се налазе. Та ствар га је пекла и болела готово неподношљиво и покаткад му обасјавала блештећом јасноћом његов однос са Робертом. Јер, на крају крајева, ко је она? Фабричка радница! Кћи родитеља који живе и раде на фарми, а која је и сама принуђена да ради за голи живот. Док он, међутим — он — само кад би му се срећа мало осмехнула! Треба ли ово да буде крај свих његових снова у вези са његовим изгледом на бољи живот?

Тако су текле његове мисли покаткад у мрачнијим расположењима, а нарочито пошто му се она предала. Она стварно није угледна као он — као Грифитсови, којима је сад жудно тежио. Али, у исто време, ма какво расположење стварале у њему вести које би прочитао у Звезди, он се ипак враћао Роберти јер оно друго расположење које га је привукло њој досад још није било нимало избледело, и замишљао ју је дивном, драгоценом и изванредном са гледишта лепоте, уживања и сласти — а све су то својства и дражи које најбоље означавају ма који предмет насладе.

Али кад су се Грифитсови и њихови пријатељи вратили у град, и Ликург опет добио онај жив, индустријски, друштвени замах који му је увек био својствен бар седам месеци у години, њега је то опет, па чак и јаче него раније, омамљивало. Како су лепе оне разне куће дуж авеније Викигај и њених непосредних притока! Па та необична и занимљива атмосфера покрета и живота, ту тако очевидна. Ох, кад би и он припадао томе!

ГЛАВА XXIII

А онда, једне новембарске вечери, док је Клајд шетао авенијом Викигај, одмах западно од Средишне авеније, и то њеним најчувенијим делом којим је, откако се преселио код г-ђе Пејтон, често одлазио на посао и враћао се с посла, догодило се нешто чему је, уколико се тицало њега и Грифитсових, било суђено да изазове низ догађаја које нико од њих није могао предвидети. У то време његово срце и душа били су испуњени песмом која је наслеђе младости и полета и коју као да је умирање старе године, уместо да слаби, само појачавало. Он има добро место. Овде га поштују. Поврх стана и хране преостаје му ништа мање од петнаест долара недељно да троши на себе и Роберту, и мада тај приход није раван оном који је имао у Грин—Девидсону или у Клубу Унион, ипак сада није оптерећен породичним невољама, као што је био у Девидсону, нити је усамљен као у Униону. А и Роберта потајно припада њему. И Грифитсови, хвала богу, не знају и не треба да знају ништа о томе, а како би се то у случају незгоде могло избећи, није се чак ни трудно да размисли. По нарави није био склон да се оптерећује другим бригама сем најближим.

Па иако га ни Грифитсови ни њихови пријатељи нису друштвено признавали, ипак су то све више чинили сви они који су га познавали а нису припадали вишем месном друштву. Баш тога дана, можда зато што је прошлог пролећа поставлен за шефа одељења, или зато што је Семјуел Грифитс недавно застао и поразговарао с њим, главом г. Рудолф Смили, један од неколико активних потпредседника, запитао га је најсрдачније да ли игра голф, па ако игра, да ли би волео идућег пролећа да се зачлани у Амоскиг, један од два заиста важна голфска клуба удаљена око шест миља од града. Дакле, шта би то могло да значи, ако не то да г. Смили почиње да види у њему човека који ће друштвено напредовати, и да као и многи други из фабрике постаје свестан да је он важан за Грифитса, ако не за фабрику.

Ова мисао и још једна — да ће се опет после вечере састати с Робертом у њеној соби, и то већ у једанаест ако не и раније — веселила га је и гонила да корача брже и радосније. Јер, пошто су се упустили у ову тајну пустиловину већ много пута, обоје су и несвесно постали смелији. Пошто до тада нису били ухваћени, веровали су да можда неће ни бити. А ако би и били, она би представила Клајда као свог брата или рођака, и тако бар у првом моменту не би дошло до скандала. Доцније, да би се избегло оговарање и да их не би опет ухватили — сложили су се обоје после извесног претресања те ствари — Роберта би се морала преселити у неки други стан где би се опет састајали као и раније. Али то би било лако, или бар боље него немати слободу састајања. И Роберта је била принуђена да пристане на то.

Међутим, овом приликом дошло је до сусрета и прекида који су скренули његове мисли у сасвим другом правцу. Дошавши до прве важније куће у авенији Викигај, загледао се са интересовањем, мада уопште није знао ко ту живи, у високу ограду од кованог гвожђа и у леп травњак унутра, нејасно осветљен уличним светилкама, на чијој је површини опазио многе гомилице скоро опалог жутог лишћа које је ветар у својој игри растурао, носио и ваљао. Све је то у његовим очима било тако озбиљно, мирно, повучено и лепо, да су га то достојанство и богатство сасвим узбудили. Кад се приближио главној капији, изнад које су гореле две светилке и правиле круг светлости око себе, један велики затворени скупочен аутомобил стао је пред самим улазом. Кад је

шофер изишао и отворио врата, Клајд је одмах познао Сондру Финчли, која се беше нагнула напред у аутомобилу.

«Идите на споредан улаз, Давиде, и реците Миријам да не могу да је чекам јер идем код Трамбулових на вечеру, али вратићу се око девет. Ако није тамо, оставите ову цедуљицу и пожурите се, молим вас!» Њен глас и држање имали су онај заповеднички и ипак пријатан начин који га је толико очарао прршлог пролећа.

У исто време њој се учинило да види Гилберта Грифитса да долази тротоаром, па је довикнула. „О, здраво! Шетате вечерас? Ако хоћете да причекате један минут, можете се повести са мном. Баш сам послала Давида са једном белешком. Сад ће он одмах.”

Сондра Финчли, упркос чињеници да се интересовала за Белу и богатство и. престиж Грифитсових уопште, није била ни мало задовољна Гилбертом. Он је био равнодушан према њој у почетку кад је покушала да га освоји, па је и остао такав. Увредио је њен понос. А за њу, претерано сујетну и уображену, ово је била најгора увреда, и она то није могла да му опрости. Није могла и није хтела да трпи никога ко је и најмање истицао своје Ја, а најмање сујетног, хладног, уображеног Белиног брата. По њеном мишљењу, он је имао исувише лепо мишљење о себи, исувише га је распињала сујета да би икоме био од користи. „Хм! Онај глупавко.” Тако је увек мислила о њему. „Шта он уопште уображава да је? Свакако замишља да је овде богзна ко. Човек би помислио да је Рокфелер или Морган. Што се мене тиче, не видим у њему ничег занимљивог — не више. Волим Белу. Сматрам да је она дивна. Али тај гиздавац. Канда би хтео да се девојке њему удварају. Е, ја нисам та.” Такве су углавном биле Сондрине опаске кад год би јој ко причао о томе шта је Гилберт урадио или рекао.

А Гилберт опет, кад би с времена на време, чуо од Беле о Сондриним подвизима и њеном охолом држању и стремљењима, обично би рекао, „Шта, та мала жгеба! Шта замишља она да је? Да ли је икад било уображенијег деришта!..”

Међутим, друштвене ограде Ликурга биле су тако постављене, тако је мало било изабраних, да је за оне „унутра” било готово нужно и обавезно да се слажу међу собом како најбоље знају и умеју. И зато је она сада тако поздравила Клајда мислећи да је Гилберт. А кад се мало помакла од врата да му направи места, Клајд је пришао, готово скамењен од чуда тим неочекиваним препознавањем, и сасвим избијен из своје равнотеже и замишљености, и несигуран да ли је добро чуо, а држање му је било слика и прилика умиљатог, оданог и чежњивог пса од добре расе и нарави.

„Ох, добро вече”, узвикну он, скинувши капу и поклонивши се. „Како сте?” а у себи је помислио да је то заиста она лепа, дивна Сондра са којом се пре неколико месеци упознао код свога стрица, и о чијим је друштвеним делатностима у току лета читао у новинама. И сада је лепа као и увек, и ето је седи у овом лепом аутомобилу и очевидно обраћа се њему. Сондра је одмах видела да је погрешила и да то није Гилберт, те се сасвим збунила, и за тренутак није знала како да се извуче из ситуације која је у најмању руку била помало шкакљива.

„Ох, извините, ви сте г. Клајд Грифитс, сад видим. Погрешила сам. Мислила сам да сте ви Гилберт. Нисам могла добро да вас видим при овој светлости.” За тренутак њено је држање било збуњено, узнемирено и уздржано, а Клајд је то приметно и схватио да то значи да је она направила грешку која није сасвим ласкава по њега нити је пријатна њој. То је и њега збунило па је пожелео да се удаљи.

„Ох, опростите. Не мари ништа. Нисам имао намеру да будем наметљив. Мислио сам. . .” Поцрвенео је и коракнуо назад у истинској неприлици.

Али Сондра, видећи одмах да је Клајд много привлачнији од свога брата од стрица и далеко бојажљивији, и очевидно под великим утиском њених дражи а такође и њеног друштвеног положаја, привели се да каже уз чаробни осмех, „Ништа зато. Уђите, молим вас, и дозволите да вас повезем куд желите. Ох, само уђите. Биће ми пријатно да вас повезем.”

Јер у Клајдовом држању, од тренутка кад је дознао да га је ословила благодарећи грешци, било је нечега што је чак и њој говорило да је он увређен, постиђен и разочаран. Његове очи имале су увређен израз, а на уснама му је лебдео осмех оклевања, извињења и туге.

„Ох, да, па наравно”, рече он испрекидано, „то јест, ако хоћете да будете тако љубазни. Разумем како се то десило. Свеједно. Али немојте се освртати на то, ако не желите. Мислио сам. . .” Био се упола окренуо да се удаљи, али она га је толико привлачила да је једва могао да се одвоји од ње пре него што је она поновила, »Ох, хајте, молим вас, уђите, г. Грифитсе. Биће ми тако мило ако хоћете. Давид ће вас зачас одвести тамо куд желите. А због онога ми је тако жао богами. Нисам мислила, знате, да само зато што ви нисте Гилберт Грифитс —«

Мало је оклевао, збуњено је коракнуо напред, ушао у аутомобил и сео на седиште поред ње. А она, заинтересована његовом личношћу, одмах је почела да га загледа, и било јој је пријатно што је то он а не Гилберт. Да би боље видела а и да би показала Клајду своје, по њеном мишљењу, неодољиве дражи, упалила је кровну светиљку. Пошто се шофер вратио, упитала је Клајда куда жели да иде — и он јој доста нерадо рече своју адресу, јер је становао у улици посве друкчијој од њезине. Док је аутомобил јурио, њега је подстицала грозничава жеља да некако искористи ову кратку прилику

да би она стекла повољно мишљење о њему и — можда, ко зна — помало зажелела да се опет неком згодом види с њим. Тако је истински желео да припада њеном свету.

„Заиста је лепо од вас што сте ме повезли“, окрете се он њој и рече смешећи се. „Нисам знао да сте ме заменили са мојим братом од стрица, иначе вам не бих пришао.“

„Ох, не мари ништа. Не вреди трошити речи око тога“, одговори Сондра враголасто, са неком врстом болећиве умилности у гласу. Видела је сада да њен првобитни утисак о Клајду није био тако жив. „То је моја грешка, не ваша. Али сад ми је мило што сам је учинила“, додаде она сасвим одређено и са умилним осмехом. „Мислим да бих свакако радије повезла вас него Гила. Он и ја не слажемо се баш најбоље. Прилично се свађамо кад се негде видимо.“ Смешила се, пошто се била потпуно повратила од тренутне збуњености, и сад је седела заваљена као принцеза, а њен поглед је с интересовањем испитивао Клајдове врло правилне црте лица. Његове су очи тако меке и насмејане, помислила је. А на крају крајева, расуђивала је, он је Белин и Гилбертов брат од стрица, а изгледа да му добро иде.

„Ох, каква штета“, рече он круто, покушавајући врло неспретно и неуспело да се покаже поуздан па чак и раздраган у њеном присуству.

„Ох, није то ништа озбиљно. Споречкамо се покатакд, и то је све.“

Приметила је да је узнемирен, стидљив и сасвим пометен у њеном присуству, и годила јој је мисао да може да га толико залуди и збуни. „Радите ли још код вашег стрица?“

„О, да“, одговори Клајд брзо, као да би то значило огромну разлику за њу кад не би радио. „Сад сам шеф једног одељења.“

„Ох, заиста, нисам знала. Нисам вас виђала уопште, после оног првог пута. Немате ваљда времена да много излазите.“ Погледала га је мудро, као да је хтела рећи, „Ваши рођаци се не интересују много за вас“, али пошто јој се он стварно допадао, казала је уместо тога, „Били сте ваљда у граду целог лета?“

„О, да“, одговори Клајд сасвим просто и спретно. „Морао сам да останем овде, знате. Због послова, знате. Али виђао сам често ваше име у новинама, и читао о вашем јахању и тениским утакмицама, и видео сам вас у цветној поворци прошлог јуна. Заиста сам мислио да сте били дивни, скоро као анђео.“

Његове очи зрачиле су задивљено и предано, и то ју је сада сасвим очарало. Какав пријатан младић — сасвим друкчији од Гилберта. И кад само помисли да је он тако очевидно и безнадежно поражен, иако она може тек узредно да се интересује за њ. Било јој је помало жао због тога, и зато је била љубазна према њему. Осим тога, шта ли би Гилберт мислио кад би знао да је тако потпуно освојила његовог брата од стрица — ала би био љут — он, који њу очевидно сматра гушчицом? Гилберт би добио оно што је заслужио кад би неко прихватио Клајда и створио од њега већу друштвену личност него што се он (Гилберт) икад може понадати да постане. Та мисао јој је много годила.

Али тога тренутка, на жалост, аутомобил заокрену и стаде пред кућом г-ђе Пејтон. Изгледало је да је за Клајда и њу доживљај окончан.

„Врло је лепо од вас што то кажете. То нећу заборавити.“ Смешила се враголасто док је Клајд, пошто му је шофер отворио врата, излазио затегнутих живаца због величанствености и важности тога сусрета. „Ту станујете, дакле. Миселите ли да останете у Ликургу целе зиме?“

„Ох, да. Зацело. Бар се ја тако надам“, додаде он сасвим чежњиво, а очи су му потпуно изражавале његову мисао.

„Па, можда ћемо се негде опет видети, некад. Бар ја се тако надам.“

Климнула је главом и пружила му прсете уз најзаводљивији и најумилнији осмех, а он је, одушевљен до лудила, додао, „Ох, и ја се надам.“

„Лаку ноћ! Лаку ноћ!“ довикну она кад аутомобил појури, а Клајд, гледајући за њом, питао се да ли ће икад опет бити у њеној близини и тако присно разговарати с њом. Кад само помисли да се опет срео с њом на тај начин! И она се показала сасвим друкчија него што је била приликом оног првог сусрета кад се — сећао се јасно — није нимало интересовала за њ.

Са надом и извесном сетом упутио се својим вратима.

А Сондра. . . зашто ли се Грифитси, размишљала је док је аутомобил јурио даље, очевидно не интресују много за њ?

ГЛАВА XXIV

Овај тако случајан сусрет стварно је дејствовао разорно више него у једном погледу. Јер упркос удобности и задовољству које му је Роберта пружала, сад се још једном, и то на овај позитиван и за њега чаробан начин, поставило цело питање његових друштвених могућности. И за дивно чудо, то питање поставила је баш девојка из тог горњег сталежа, која је за њега најпотпуније изражавала и увеличавала значај самог тог горњег сталежа. Лепа Сондра Финчли! Њено бајно лице, дивне хаљине, весело и отмене држање! Само да је, кад се први пут упознао с њом, успео да је заинтересује за себе. Или кад би то сада могао.

Чињеница да су његови односи са Робертом били оно што су, није имала довољног значаја ни тежине да би у Клајдовој нарави и машти потрла дејство девојке као што је Сондра, и свега оног што она представља. Кад човек само помисли да је Вимблингер Финчлијево Друштво за производњу електричних чистилица једно од највећих овдашњих фабричких предузећа. Његови високи зидови и димњаци сачињавали су део упадљивог видика с оне стране Мохока. И дом Финчлијевих у авенији Викигај, у близини Грифитсовог, био је један од најпечатљивијих у оном господском реду кућа које су се истицале најновијим и наутанчанијим ондашњим архитектонским укусом — италијанском ренесансом — изграђене у жућкастом мермеру и пешчару из области Дачес. И Финчлијеви спадају у овдашње породице о којима се највише говори.

Ах, упознати се присније са том савршеном девојком! Стећи њену наклоност — постати, благодарећи тој наклоности, део тог отменог света којем она припада. Зар није и он Грифитс — бар исто тако наочит као и Гилберт Грифитс? И исто толико привлачан, само кад би имао исто толико новаца — или бар део тога новца. Кад би био у стању да се одева као Гилберт Грифитс; да се вози у онако лепом аутомобилу као што је онај у којем се он шепури! Онда би се, зацело, таква девојка радовала да га познаје — можда би се, ко зна, чак и заљубила у њега. Могао би да ствара чудеса. Али овако, размишљао је туробно, може само да се нада, нада, нада.

До ђавола! Вечерас неће ићи Роберти. Измислиће неки изговор — рећи ће јој сутра да га је звао стриц или брат од стрица да раде нешто. У оваквом расположењу он не може и неће да иде к њој.

Толико о дејству богатства, лепоте, особеног друштвеног положаја коме је он највише тежио, на нарав течну и непостојану као вода.

Сондра је, ипак, размитљајући доцније о сусрету с Клајдом, осетила да њу привлачи оно што би се само могло описати као његова драж за њу, и то утолико више што је то представљало сушту супротност увредљивом држању његовог брата од стрица. Његово одело и држање, а такође и његова примедба о томе да сада ради у предузећу у неком званичном својству, изгледа да су указивали да он можда има бољи положај него што је она замишљала. Али сетила се такође да никад није било ниједне речи о Клајду, мада је била са Белом у току целог лета и, с времена на време виђала се са Гилбертом и Миром и њиховим родитељима. Стварно, све што је знала о њему било је оно што је оном првом приликом чула од г-ђе Грифитс, која јој је казала, да је он сиромашан синовац њеног мужа и да га је он довео овамо да би му помогао на неки начин. Међутим, овом приликом добила је утисак да он нимало не изгледа тако безначајан и пуки сиромаш — сасвим је занимљив, прилично отмен и врло привлачан и, као што је могла да види, очевидно жели да га девојка као што је она узме обзирно. А та жеља, долазећи од Гилбертовог брата од стрица — једног Грифитса — њој је ласкала.

Догнавши Трамбуловима, породици чији је стожер тада био неки Даглас Трамбул, имућан адвокат, удовац и берзијанац чувен у том крају, који је, благодарећи својој деци, свом лепом понашању и правничкој оштроумности, успео да уђе у најбоље кругове ликуршког друштва, одмах се поверила Џули Трамбул, старијој од двеју адвокатових кћери: „Знаш, данас сам имала чудан доживљај.” И подробно јој је испричала све што се десило. Доцније, за вечером, пошто је Џил сматрала да је та прича необично занимљива, Сондра ју је поновила Гертруда и Тресију, млађој кћери и сину јединцу породице Трамбул.

„Ох, да”, примети Треси Трамбул, студент права, приправник у очевој канцеларији, „зацело, ја сам видео тог младића три или четири пута на Средишној авенији. Много личи на Гила, зар не? Само се не шепури толико. Летос сам му два-три пута климнуо главом, јер ми се за тренутак учинило да је Гил.”

„Ох, и ја сам га видела”, рече Гертруда Трамбул. „Понекад носи капу и капут с појасом као Гилберт Грифитс, зар не? Арабела Старк ми га је једном показала, а после смо га Џил и ја виделе једне суботе поподне кад је пролазио поред Старкове радње. Ја мислим да је он много лепши од Гила.”

Ово је учврстило Сондру у њеном мишљењу о Клајду, па је сад додала, „Бертине Кренстон и ја упознале смо се с њим једне вечери пролетос код Грифитсових. Учинило нам се онда да је исувише стидљив. Али волела бих да га видите сада — стварно је леп младић, необично благих очију и пријатна осмеха.”

„Охо, слушај ти, Сондра”, рече Џил Трамбул, која је, осим Бертине и Беле, била Сондрина најприснија другарица, јер су биле у истом разреду у Снедекеровој школи, „знам некога ко би био љубоморан кад би то чуо.”

„А Гил Грифитс не би волео да чује да је његов брат од стрица лепши од њега?” убаци Треси Трамбул. „Ох, слушај —”

„Ох, он” шмркну Сондра љутито. „Он је тако уображен. Смела бих се опкладити у што год хоћете да због њега Грифитсови неће да знају за свога рођака. Сад, кад помислим о томе, уверена сам да је тако. Наравно, Бела би се радо дружила с њим, јер сам је чула пролетос кад је рекла да сматра да је он леп младић. А ни Мира не би учинила никоме нажао. Био би то занимљив

обешењаклук ако би га једног дана неко од нас прихватио и почео да га позива овамо и онамо — покатад, знате — шале ради, колико да видимо какав би се показао. И како би Грифитсови то примили. Знам врло добро да то не би љутило г. Грифитса, ни Миру, ни Белу, али уверена сам да би се Гил жив појео. Ја лично то не бих могла, јер Бела је моја другарица, али знам ко би могао а да они не могу ни да зуцну." Застала је, мислећи на Бертину Кренстон и на то да она не воли ни Гила ни г-ђу Грифитс. „Волела бих да знам да ли он игра, јаше, игра тенис или тако што?" Заћутала је и задовољно размишљала, а остали су је посматрали. А онда Џил Трамбул, немирна, жива девојка као и она, али мање лепа и блистава, рече, „ала би то била шала, зар не? Мислиш ли да би то Грифитсовима заиста било много криво?"

„Па шта, иако би?" прихвати Сондра. „Све што би они могли да учине то је да се не обзиру на њ, зар не? А коме би то сметало, волела бих да знам. Не онима који га позову у госте."

„Хајте, хајте, децо, изазовите месну свађу", убаци Треси Трамбул. „Кладио бих се у шта год хоћете да ће се на крају то и изродити. То се неће допасти Гилу Грифитсу, будите уверене. Не би ни мени, да сам на његовом месту. Ако хоћете да направите читаву узбуну овде, онда приступите томе, али кладим се да ће доћи до свађе."

Међутим, Сондра Финчли била је управо такве нарави да јој се много свидела мисао те врсте. Али ма колико да је та замисао била занимљива у то време, ништа одређено не би проистекло из ње да вест о тој пустиловини, заједно са извесним опаскама о Клајду — после тога разговора и неколико других са Бертином Кренстон, Џилом Трамбул, Патрицијом Антони и Арабелом Старк — није најзад допрла до ушију Гилберта Грифитса, па и то само преко Констансе Винант, која је, како се причало у граду, била његова будућа вереница. Констанса, која се надала да ће се Гилберт можда оженити њоме, и сама се наљутила када је чула да је Сондра одлучила да се заинтересује за Клајда, и да је још, по њеном мишљењу без икаквих оправданих разлога, прогласила да је он допадљивији од Гилберта. Па, колико да олакша самој себи, толико и да створи неки план да се освети Сондри, ако то буде могућно, саопштила је целу ствар Гилберту, који је одмах почео да прави разне заједљиве примедбе на рачун Клајда и Сондре. А те примедбе, саопштене Сондри са извесним Констансиним измишљеним додацима, постигле су жељено дејство. Оне су послужиле да пробуде у Сондри најватренију жељу за одмаздом. Она зацело може, ако то хоће, да буде љубазна према Клајду, и да удеси да и други буду пријатни према њему. А то би могло значити да би се Гилберт могао наћи пред друштвеним супарником — и то још својим братом од стрица, који ће, иако сиромашан, можда постати омиљенији од њега. Ала би то био потез! У исто време смислила је на који би начин могла најлакше да уведе Клајда у друштво а да не изгледа да она то чини, а такође и без икакве велике штете по себе ако то не би испало онако како она жели.

У Ликургу је, међу млађим члановима отменијих породица чија су се деца школовала у Снедекеровој школи постојао прилично неодређено и несталан клуб за вечеринке и игранке, назван „Повремени клуб". Он није имао одређено устројство, ни управу, ни просторије. Свако ко је, на основу класних и друштвених веза могао да буде биран и желео да му припада, могао је сазвати састанак осталих чланова у циљу да се у дому једног од њих приреди вечера, игранка или чајанка.

Било је најпростије, закључила је Сондра, размишљајући о најподеснијем начину како би увела Клајда у друштво, ако би се неки други члан клуба приволео да приреди нешто, па да онда, на њен предлог, позове и Клајда. Ништа лакше, рецимо, него да Џил Трамбул приреди вечеру са игранком за чланове „Повременог", на коју би могли позвати и Клајда. Помоћу овог лукавства она би могла да се опет види с њим и да утврди колико је он стварно интересује и какав је.

И тако је, за први четвртак у децембру, објављена вечера за чланове клуба и њихове пријатеље, а Џил Трамбул је имала да буде домаћица. На вечеру биће позвани Сондра и њен брат Стјуарт, Треси и Гертруда Трамбул, Арабела Старк, Бертина и њен брат, а такође и неки други из Утике и Гловервила. И Клајд. Али да би се Клајд обезбедио против сваке могућности неуспеха, па чак и било каквих неповољних опаски, не само Сондра већ и Бертина, Џил и Гертруда биће пажљиве и пуне обзира према њему. Њихова је дужност била да се постарају да он има партнерку за сваку игру на програму, и да ни за време вечере ни за време игранке не буде остављен сам, већ да вешто буде предаван од једне другој све док вече не буде завршено. Јер на тај ће се начин можда и други заинтересовати за њега, што би не само извадило жаоку из помисли да је Сондра једина, од свих угледнијих особа у Ликургу, пријатељски расположена према њему, већ би и наоштрило оштрицу овог развоја против Гилберта, иако не против Беле и осталих чланова породице Грифитс. И поступљено је по овоме плану.

И тако се десило да се Клајд, по повратку из фабрике једне вечери раног децембра, око две недеље после сусрета са Сондром, изненадио угледавши жућкасти омот поред огледала свог тоалетног стола. Био је адресован крупним, нечитким и непознатим рукописом. Узео га је и окренуо, али никако није могао да одреди порекло. На полеђини су били иницијали Б. Т. или Џ. Т., али није знао тачно који, јер су уметнички стилизована слова била исувише испреплетана. Отворио је омот и извадио позивницу која је гласила:

Повремени клуб одржава своју прву
ЗИМСКУ ВЕЧЕРУ СА ИГРАНКОМ

У дому Дагласа Трамбула
Викигај авенија 135

У четвртак, 4. децембра
Срдачно се позивате

Изволите одговорити г-ђици Џили Трамбул

На полеђини позивнице, истим цифрастим рукописом који је красио омот, било је написано: „Драги г. Грифитсе, мислила сам да ће вам можда бити пријатно да дођете. Биће без икаквих формалности. Уверена сам да ће вам се допасти. Ако ћете доћи, известите Џилу Трамбул. Сондра Финчли.“

Изненађен и усхићен, Клајд је стајао и зурio. Јер све време од оног другог сусрета с њом био је опчињен одређеније него икад раније својим сном да ће се некако, на неки начин, уздигнути из ниског друштвеног положаја у којем сада живи. Сад је сматрао да је он стварно исувише фини за обичан свет који га окружује. И ето, сад је ту ово — ова позивница „Повременог клуба“, који је, иако он о њему није ништа чуо, зацело нешто важно чим га представљају тако изузетне особе. И зар није на полеђини баш Сондрин рукопис? Дивна ли чуда, заиста!

Био је тако изненађен да се једва могао уздржати од радости, па је морао да шећка тамо-амо, да се огледа у огледалу, па да пере руке и лице, а затим је помислио да му кравата можда није баш сасвим како треба, па је ставио Другу — мислећи унапред о томе како ће се обући, и, уназад, како га је Сондра погледала приликом последњег сусрета. И како се осмехнула. У исто време није могао а да се не упита, чак и у том тренутку, шта ли би Роберта помислила кад би неким чудом могла да види његову радост због тог позива. Зато што више није био под утицајем конвенционалних назора својих родитеља, он је очито дозволио себи да западне у такав положај према њој који би значио мучење за њу кад би дознала какво је његово садашње расположење, и та га је мисао не мало збунила, али није нимало изменила његове мисли о Сондри.

Та дивна девојка!

Та лепотица!

Тај свет богатства и друштвеног положаја у којем она живи!

У исто време толико су паганске и неконвенционалне биле његове мисли у погледу на све то, да је сада био у стању да се упита, и то довољно озбиљно, зашто њему не би било допуштено да скрене своје мисли са Роберте на Сондру, пошто му у том тренутку мисли на њу пружају већу радост. Роберта не може да сазна о овоме. Она не може да прозре у његову душу — је ли тако — да постане свесна његовог посебног доживљавања, ако јој он то не би казао. А он заиста не намерава да јој то каже. И какво је зло у томе, питао се он, што један сиромашан младић тежи таквим висинама? Други младићи, сиромашни као он, оженили су се девојкама богатим као Сондра.

Јер упркос свему што се десило између њега и Роберте, он њој, сада је јасно осећао, није дао реч да ће се оженити њоме, изузев у случају једне околности. А у светлости знања које је нарочито јасно стекао у Канзас-Ситију, држао је да је вероватно да се та околност неће ни десити.

А Сондра, сад кад је тако изненадно опет банула на њега, била је за његову машту исто што и грозница. Та богиња у свом светилишту од позлате и шљокица, бајна и чаробна за њ, смиловала се да се сети њега овако отворено и непосредно и да предложи да и он буде позван. Без сумње и она ће бити тамо, а та мисао неизмерно га је радовала.

И шта све Гилберт и Грифитсови неће помислити кад чују да он иде на ту приредбу, а зацело ће чути? Или ако се доцније сретну с њим на некој другој забави на коју ће га Сондра можда позвати? Кад само помисли на то! Да ли ће их то наљутити или обрадовати? Допринети да га цене мање или више? Јер, на крају крајева, он зацело није то сам извео. Зар га нису прописно позвале особе из истих друштвених кругова којима они припадају овде у Ликургу, особе које они зацело морају да поштују? И то без икаквог удешавања с његове стране — пуки случај — а околности су такве да он никако не може изгледати као наметљивац. Мада је оскудевао у неким тананијим преливима духовне проицљивости, ипак је налазио лукаво и иронично задовољство у помисли да ће сада Гилберт и Грифитсови можда бити принуђени да га подносе, хтели не хтели — па чак и да га позивају у своју кућу. Јер ако други то буду чинили, како ће они моћи то избећи? Ох, радости! И то упркос Гилбертовом охолостом презирању. Готово се смејао док је мислио о томе, осећајући да, ма колико то било мрско Гилберту, ни његов стриц ни Мира неће тако бити расположени, и да ће стога бити ван опасности од сваке Гилбертове потајне жеље да му се због тога свети.

Али како је диван овај позив! Чему то Сондрино занимљиво дописивање ако се она помало не интересује за њ? Чему? Та мисао је била тако узбудљива да је Клајд те вечери једва могао да вечера.

Узео је позивницу и пољубио рукопис. И уместо да иде да посети Роберту као обично, одлучио је, као и приликом првог поновног сусрета са Сондром, да мало прошета, а затим да се врати у стан и рано легне. А сутра ће јој, као и прошли пут, рећи неко извињење — рећи ће да је ишао у дом Грифитсових, или неке од шефова фабрике ради неког саопштења у вези с послом, а таква су се конферисања често држала. Јер, са овим позивом у памети, он није желео вечерас да види Роберту нити да разговара с њом. Не би ни могао. Она друга мисао — о Сондри и њеном интересовању за њ — била је сувише омамљива.

ГЛАВА XXV

Али у међувремену он Роберти уопште није помињао Сондру, мада, чак и кад се налазио у њеној близини у фабрици или у њеној соби, није могао да задржи своје мисли да не одлутају онамо где је замишљао да би Сондра могла бити у свом господском и отменом свету. А Роберта, само осећајући покатак да су његове мисли далеке и да блуде, и да она није узрок томе, питала се шта ли је то што га у последње време тако потпуно обузима. А он је опет, кад она није гледала, размишљао — претпостављао — питао се (пошто се она потрудила да га подсети на себе) да ли је могућно да се девојка као што је Сондра интересује за њ. А шта би онда било са Робертом? Шта? И то поред овог интимног односа који постоји између њих? (Проклетство! До ђавола!) А још и мари за њом (да, заиста) мада је сада — сунчајући се на непосредним зрацима ове нове звезде једва могао и даље да виђа Роберту, тако су јаки били у свом хемијском дејству актинички зраци ове друге. Је ли он сасвим на погрешном путу? Је ли грех бити овакав? Његова мајка би казала да јесте! Па и отац такође — и можда сви они који правилно мисле о животу — Сондра Финчли може бити — Грифитсови — сви.

А ипак! Ипак! Падао је први ситан снег те зиме кад се Клајд, у новом цилиндру и са белим свиленим шалом, које му је препоручио пријатељ галантериста — Орин Шорт, с којим се недавно упознао — и с новим свиленим кишобраном којим се штитио од снега, упутио ка врло занимљивом, иако не врло величанственом дому Трамбулових на авенији Викигај. Та кућа је била необична, ниска и без одређеног стила, а светилке које су сијале изнутра на многе спуштене завесе давале су јој изглед божићне дописнице. А пред кућом је, иако је дошао тачно на време, већ стајало поређано пола тучета лепих аутомобила разних стилова и боја. Кад их је видео, покривене снежним пахуљицама снега по крову, папучама и блатобранима, болно је осетио недостатак који вероватно неће моћи ускоро да отклони из свога живота — оскудицу обилних средстава да се снабде једним тако нужним предметом. Кад је пришао вратима, чуо је помешане гласове, смех и разговор.

Висок, мршав слуга ослободи га шешира, капута и кишобрана, и он се нађе лицем у лице са Џилом Трамбул, која га је очевидно чекала — љупка плавуша коврцаве косе, не исувише узбудљиво лепа, али жива и отмена, у белој сатинској хаљини, голих руку и рамена, са ниском вештачких дијаманата око чела.

„Није тешко погодити ко сте ви“, рече она весело, прилазећи Клајду и пружајући му руку. „Ја сам Џил Трамбул. Г-ђица Финчли још није дошла. Али мислим да и ја могу да дочекам госта исто тако добро као и она. Изволите овамо где су и остали.“

Повела га је кроз читав низ соба, које као да су биле спојене једна с другом под правим угловима, и казала му је узгред, „Страшно личите на Гида Грифитса, је л те?“

«Зар личим?» осмехну се Клајд простосрдечно и храбро, веома поласкан тим поређењем.

Таванице су биле ниске. Лепе светилке иза обојених штитова биле су приљубљене уз тамне зидове. Ватре у каминима двеју спојених соба бацале су ружичаст одсјај на удобан намештај са многим јастучићима. Било је ту слика, књига, уметничких предмета.

„Слушај, Треси, молим те, изврши ти представљање“, довикну она. „Мој брат, Треси Трамбул, г. Грифитс. Г. Клајд Грифитс — сви остали“, додаде она погледавши цело друштво које опет усредреди погледе на њега, а Треси Трамбул га узе за руку. Клајд је с нелагодношћу осетио да га мере, али ипак је успео да се топло насмеши. У исто време приметно је да је разговор бар за тренутак престао. „Немојте сви да ћутите због мене“, усуди се он да каже с осмехом, што већини даде утисак да је неусиљен и да се добро сналази. У исти мах Треси додаде, „Нећу да вас представљам појединачно. Стајаћемо овде и ја ћу вам свакога показати. Она тамо је моја сестра Гертруда, у разговору са Скотом Николсоном.“ Клајд примети да му се лако поклониле мала црномањаста девојка у ружичастој хаљини, лепушкаста, јогунаста и допадљива лица. А врло отмено одевени младић поред ње, необично лепо развијен и румена лица, одсечно му климну главом. „Добро вече.“ Неколико стопа даље од њих, близу прозорског удубљења, стајала је висока а ипак љупка девојка, црномањаста али нимало заносна лица, и разговарала са неким плећатим младићем мањим од ње, и за њих му је речено да су то Арабела Старк и Франк Харијет. „Препиру се око недавне фудбалске утакмице између Корнела и Сиракузе . . . Барчард Тејлор и г-ђица Фант, из Утике“, настави он готово пребрзо за Клајда да би могао да запамти. „Перли Хејнс и г-ђица Ванда Стил . . . па, то је канда све засад. Ох, не, ево долазе Грант и Нина Темпл.“ Клајд је застао и гледао док је висок и прилично налићкан младић, оштра лица и мутних сивих очију, уводио у средину собе младу пуначку девојку у жућкасто-сивој хаљини и са плетеницом отворенокестењасте косе пажљиво увијеном изнад чела.

„Здраво, Џил. Здраво, Ванда. Здраво, Винета.“ Усред тог поздрављања, Клајд је представљен овим двома, а ниједно од њих није обратило много пажње на њ. „Нисам мислио да ћемо моћи доћи“, рече млади Кренстон обраћајући се свима у исти мах. „Нина није хтела да дође, али ја сам обећао Бертини и Џили, иначе не бих ни ја. Били смо код Баглија. Погоди, Скоте, ко је био тамо. Ван Питерсон и Рода Хал. Дошли су само на један дан.“

„Ама, је л' могућно“, узвикну Скот Николсон, младић одлучна и уображена изгледа. Клајд је уочио врло одређено осећање друштвене безбедности и безбрежности које је зрачило из свих њих. „Зашто их ниси довео? Волео бих да опет видим Роду, а и Вана такође.“

„Нисам могао. Кажу да морају да се врате рано. Можда ће доцније навратити за тренутак. Побогу, зар се још не служи вечера? Надао сам се да ћемо одмах сести за сто.“

„Ови правници! Зар ниси знао да они не једу често?“ примети Франк Харијет, омален, прсат, насмејан младић, врло пријатан, врло леп и равних, белих зуба. Он се Клајду допаде.

„Па, јели они често или не, ми ћемо да једемо, или ја одох. Јесте ли чули кога кандидују за првог веслача идуће године у Корнелу?“ Клајд није могао да разуме ово школско ћаскање које се односило на Корнел, и у коме су учествовали Харијет, Кренстон и остали. Једва и да је чуо за разне колеџе које је ова група савршено познавала. У исто време био је довољно mudar да осети свој недостатак и да се не упушта ни у каква питања ни разговоре у вези с њима. Али због тога одмах се осетио по страни. Ови младићи боље су обавештени од њега — били су у колеџима. Можда би било добро да изјави да је и он био у некој школи. У Канзас—Ситију чуо је о Државном канзашком универзитету недалеко од самог града. Па о Мисурском универзитету. А у Чикагу о Чикашком универзитету. Да ли би смео да каже да је био у неком од њих — у оном канзашком, бар за извесно кратко време? Одједном је одлучио да то каже, ако га упитају, а да ће затим промислити шта би требало да зна о томе — шта је, на пример, студирао. Чуо је негде о математици. Зашто не то?

Али ти младићи, приметно је, исувише су били заинтересовани собом да би обрађали много пажње на њ. Може он бити Грифитс и бити важан за неке изван тог друштва, али не овде — то је бар јасно. И зато што се Треси Трамбул окренуо за тренутак да каже нешто Винети Фант, осетио се сасвим усамљен, избачен на обалу, беспомоћан, и без икога с ким би могао разговарати. Али управо тада му приђе она омалена црномањаста девојка, Гертруда.

„Дружина се прилично споро скупља. Увек је тако. Да смо казали осам, они би дошли у осам и по или у девет. Зар није увек тако?“

„Заиста јесте“, одговори Клајд захвално, трудећи се да изгледа чио и неусиљен колико год је то могућно.

„Ја сам Гертруда Трамбул“, понови она. „Сестра лепе Џиле“, и циничан а ипак весео осмех заигра јој око уста и очију. „Климнули сте ми главом, али ме не познајете. Али ми смо слушали доста о вама.“ Задиркивала га је, покушавајући да га мало збуни, ако је могућно. „Неки тајанствени Грифитс овде у Рачову посластичарницу. Ви то нисте знали, је л те? Волите ли бомбоне?“

„Ох, да, волим бомбоне. А зашто?“ упита Клајд брзо, узнемирен њеним задиркивањем, јер је бомбоне био купио за Роберту. У исто време није могао да не осети извесно олакшање у разговору са овом девојком, јер, мада цинична и не тако привлачна, њено држање било је срдечно и она је сада значила излаз из усамљености, па следствено и ослобођење од малодушности.

„Ви то вероватно само тако кажете“, рече она, са несташним осмехом у очима. „Вероватније је да сте их купили некој девојци. Ви имате девојку, је л те?“

„Зашто —“ Клајд застаде за делић секунда, јер кад је то упитала, он се сети Роберте и кроз мозак му сину питање, „Да ли га је икад ико видео са Робертом?“ У исто време помислио је како је ова девојка смела, несташна, умна, друкчија од свих које је дотада познавао. Али без икаквог даљег застајања додао је, „Не, немам је. Шта вас је побудило да то питате?“

Кад је то рекао, помислио је шта ли би Роберта помислила кад би га чула. „Али, какво питање“, продужи он, сад помало узнемирен. „Ви волите да задиркујете, зар не?“

„Ко, ја? Ох, не. Ја никад не бих радила тако нешто. Али ипак, уверена сам да имате. Волим покатак да постављам питања, само да видим шта ће људи рећи кад не желе да знам шта стварно мисле.“ Насмешила се весело и пркосно Клајду у очи. «Али свеједно, ја знам да ви имате девојку. Сви наочити младићи имају.“

„О, зар сам ја наочит?“ насмеја се он нервозно, развеселен и задовољан. „Ко је то рекао?“

„Као да не знате. Па, разне особе. Ја, на пример. И Сондра Финчли такође мисли да сте zgodни. Она се интересује само за такве младиће. Уосталом, то каже и моја сестра Џил. И она воли само лепе младиће. Ја сам друкчија, јер ни сама нисам тако наочита.“ Жмиркала је цинички и изазивачки гледајући му у очи, а он је нелагодно осећао да се не налази у своме елементу, да уопште није у стању да се понесе са таквом девојком, а у исто време њене речи ласкале су му и забављале су га. „Али не мислите да сте наочитији од нашег брата од стрица“, продужи она оштро и чак заповеднички. „Неки мисле да јесте.“

Мада је био помало збуњен али и поласкан тим питањем које је казивало оно у што би он

волео да верује, и мада га је занимало интересовање ове девојке за њ, ипак Клајд не би ни у сну тврдио тако што чак и кад би мислио тако. Ове речи су му исувише живо дочарале остварљив, одлучан, и покатак чак и осветољубив Гилбертов лик, који, озлојеђен таквим извештајем, не би се нимало устручавао да га исплати и отпусти.

„Ни на памет ми не пада да тако мислим“, насмеја се он. „Част ми, не мислим. Наравно да не мислим.“

„Ох, па онда можда ви и не мислите, али јесте. Уосталом, то вам неће много помоћи ако немате новаца — то јест, ако желите да се дружите са светом који има.“ Погледала га је и додала сасвим отворено. „Свет више воли новац, више и од лепоте.“

Како је оштроумна ова девојка, помисли он, и каква свирепа, хладна поставка. Ово га је не мало пресекао, мада то није била њена намера.

Али баш тада уђе Сондра са неким младићем -високим, сувоњавим, али врло гиздаво одевеним — кога Клајд није познавао. А за њима Бертина и Стјуарт Финчли.

„Ево и ње“, додаде Гертруда помало пакосно, јер јој је било мрско што је Сондра толико лепша и од ње и од њене сестре, и што се заинтересовала за Клајда. „Мотриће да ли примећујете како је лепа, па зато немојте је разочарати.“

Ова опаска, која је тачно изражавала истину, није била потребна да би се Клајд пажљиво, па чак и ревно загледао. Јер независно од њеног друштвеног положаја, богатства и укуса у одевању и понашању, Сондра је била девојка управо оне врсте и духа која га је највише занимала — друга Хортенза Бриге, само нешто отменија и, због богатства и положаја које је уживала, мање дивља, мада једва нешто мање учаурена у своју личност. На свој мали, али жесток начин, била је жудна Афродита, жељна да докаже сваком ко је довољно привлачан рушилачку моћ својих дражи, док је у исто време добро чувала своју личност и индивидуалност од сваке везе или уступка који би је могао довести у неприлику. Али, из разних разлога, које ни сама није могла сасвим да објасни, Клајд јој се допадао. Можда он ништа не значи друштвено ни финансијски, али њој је занимљив.

Стога је сада желела, прво, да види да ли је он ту, друго, да не помисли да је прво њега видеала, и најзад, да се ради њега понаша што величанственије — у свему Хортензин поступак и замисао, подешени и тачно прорачунати да направе утисак на њега. Он је зурио у њу — а она је лепршала тамо-амо у паучинастој балској хаљини, која се преливала од најблеђе жуте до најзагаситије наранџасте боје, и нарочито је истицала њене црне очи и косу. И пошто је измењала туце или више узвика „О, здраво!“ и приметила штошта о овом или оном месном догађају, најзад је изволела да запази његово присуство.

„Ох, ту сте. Ипак сте се одлучили да дођете. Нисам била сигурна да ли ћете сматрати да вреди да се потрудите. Представљени сте свима, наравно?“ Погледала је унаоколо као да је хтела рећи да би она то радо учинила да већ није био представљен. Иако Клајд на оне остале није учинио нарочити утисак, њих је ипак веома занимала чињеница што се она толико интересује за њ.

„Да, мислим да сам се упознао готово са свима.“

„Осим са Фредијем Селсом. Он је управо дошао са мном. Овамо, Фреди“, довикну она високом и витком младићу, глатка лица и очито бреноване косе, који је сад пришао и у свом тесно припијеном вечерњем оделу гледао Клајда као што би пролећни петак гледао доле у врапца.

„Ово је Клајд Грифитс, о коме сам ти говорила, Фреде“, рече она брзо. „Зар не личи много на Гилберта?“

„Богами, личите“, узвикну тај пријатни младић, чији је вид био прилично слаб, те се беше нагнуо сасвим близу. „Чујем да сте Гилов брат од стрица. Познајем га добро. Заједно смо учили у Принстону. Живео сам овде пре него што сам ступио у Опште електрично друштво у Шенектадију. Али и сада долазим овамо доста често. И ви ваљда радите у фабрици?“

„Да“, одговори Клајд, осећајући се прилично малим пред тим младићем очито много школованијим и образованијим од њега. Побојао се да ће тај човек покушати да разговара с њим о стварима које он неће моћи да разуме, о стварима у које, пошто није имао систематског образовања, није ни био стручно упућен.

„Водите ваљда неко одељење?“

„Да“, одговори Клајд опрезно и нервозно.

„Знате“, продужи г. Селе живо и са интересовањем, јер га је занимала како техничка тако и трговачка страна послова, увек сам се питао шта тачно има, осим новца, у том послу с оковратницима. Гил и ја смо се препирали око тога кад смо били у колеџу. Покушавао је да ме увери да производња и дистрибуција оковратника има извештан друштвени значај, да јевтини оковратници дају извесну углађеност и отменост људима који их иначе не би имали.

Мислим да је то зацело прочитао у некој књизи. Увек сам му се смејао.“

Клајд хтеде да покуша да му одговори, мада је то већ било исувише дубоко за њега. „Друштвени значај“. Шта ли он подразумева под тим — неко дубоко, научно знање које је стекао у колеџу. Од неодређеног или сасвим незналачког одговора спасла га је Сондра, која је, и не помишљајући да је он у некој неприлици, узвикнула, „Ох, никакво аргументисање, Фреде. То није

занимљиво. И желим да се г. Грифитс упозна са мојим братом и Бертином. Сећате ли се г-ђице Кренстон? Пролетос је била са мном код вашег стрица."

Клајд се окрете, а Фред је, гледајући у Сондру коју је много обожавао, ћутке и покорно примио прекор.

"Да, наравно", заусти Клајд, јер је посматрао и то двоје заједно са осталима. Поред Сондре, њему је и Бертина изгледала врло привлачна, мада, ни њу није могао да разуме. Пошто је била сложене нарави, неискрена и лукава, изазивала је у њему само узнемирено осећање немоћи, па стога и неизвесности, уколико се тицало њеног посебног света — ништа више.

"О, како сте? Мило ми је што вас опет видим", рече она развлачећи, а њене зеленкасто-сиве очи гледале су га са осмехом, а ипак равнодушно и подругљиво. Сматрала је да је он привлачан младић, али ни приближено онако лукав и чврст како би она желела. „Били сте ваљда много заузети вашим послом. Али сад, кад сте већ једном изишли у друштво, надам се да ћемо вас виђати овде."

"И ја се надам", одговори он, показујући своје равне зубе.

Њене очи као да су говориле да она не верује у оно што говори, као ни он, али да је потребно а можда и забавно рећи тако нешто.

На сличан начин, само мало измењен, понашао се према њему и Стјуарт, Сондрин брат.

"О, како сте. Мило ми је. Сестра ми је баш малопре причала о вама. Остајете ли дуго у Ликургу? Надам се да остајете. У томе случају ваљда ћемо се виђати покаткад."

Клајд у томе није био нимало сигуран, али дивио се лаком, површном начину на који се Стјуарт смејао и показивао своје равне, беле зубе — брз, весео, равнодушан смех. Такође и начин на који се окренуо и ухватио Винету Фант за њену белу руку док је пролазила. „Причекај тренутак, Вин. Желим да те упитам нешто!" Отишао је — у другу собу — нагнувши се к њој сасвим близу и говорећи брзо. Клајд опази да је крој његовог одела савршен.

Какав весео свет, помисли он. Пун живота. Управо тада Џил Трамбул позва, „Хајде, народе. Није моја кривица. Куварица је бесна због нечега а и ви сте сви задоцнили. Да свршимо с тим, па да играмо, је ли тако?"

"Седећете између мене и г-ђице Трамбул, пошто она размести остале", рече му Сондра. „Зар то неће бити лепо? А сад ме можете повести."

Провукла је своју белу руку испод Клајдове, и он осети као да полако али сигурно ступа у рај.

ГЛАВА XXVI

За вечером се ћаскало о разним местима, личностима и плановима који већином нису имали никакве везе са оним што је Клајд овде доживео. Али благодаречи своје добром изгледу, брзо је успео да савлада туђење а тиме и равнодушност неких, нарочито девојака, које је занимала чињеница да се он допада Сондри Финчли. А Џил Трамбул, која је седела поред њега, желела је да зна одакле је, како се живи у његовој кући, какве је везе имао у родном месту, и зашто је одлучио да дође у Ликург — питања која су, убачена док се ћаскало о разним девојкама и њиховим удварањима, натеривала Клајда да се замисли. Осећао је да никако не сме рећи истину о својој породици. Зато је изјавио да његов отац има хотел у Денверу — не тако велики, али ипак хотел. И да је он дошао у Ликург зато што му је стриц то предложио у Чикагу, да изучи производњу оковратника. Није уверен да га тај посао много занима и да ће се увек њиме бавити, осим ако се покаже да се то исплати; тачније речено, он покушава да види шта би то могло значити за његову будућност, а та примедба навела је Сондру, која је такође слушала, а и Џилу којој је била упућена, да закључе да Клајд, упркос свим гласовима који су се приписивали Гилберту, зацело има средстава и положај којима би се могао вратити у случају да овде не успе најбоље.

Ово је било важно, не само за Сондру и Џилу, већ и за све остале. Јер, упркос његовој пријатној спољашности и овдашњим породичним везама, мисао да је он нико и ништа и да, према причању Констансе Винант, покушава да се пришљамчи породици свога стрица, била је онеспкојавајућа. Према писарчићу без новаца или благодејанцу не може се бити ништа више него љубазан, па ма какве биле његове породичне везе; док, међутим, ако би он имао нешто новаца и изван месни положај негде другде, ситуација би била сасвим друкчија.

Сондри је лакнуло колико због овога толико и због чињенице да се показао друштвенији него што је мислила, па је сад била склона да се више позабави њиме него што би то иначе учинила.

"Хоћете ли ми дозволити да играм с вама после вечере?" било је прво што ју је запитао, охрабрен њеним срдачним осмехом усред ћаскања о предстојећој игранци.

"Па да, наравне, ако желите", одговори она кокетно, трудећи се да код њега изазове још романтичније осећање према себи.

"Само једну игру?"

"Колико бисте ви хтели? Знате, овде има читаво туце младића. Јесте ли добили програм над сте дошли?"

"Нисам га ни видео."

„Не мари. Добићете га после вечере. И можете ме записати за трећу и осму игру. Тако ће вам остати довољно игара и за остале." Смешила се чаробно. „Знате, морате бити љубазни према свима."

„Да, знам." Још увек је гледао у њу. „Али још откако сам вас видео код мог стрица прошлог априла, стално сам желео да вас опет видим. Увек тражим ваше име у новинама."

Гледао ју је чежњиво и радознано, а Сондра је, и против њене воље, освојило то његово наивно признање. Јасно је да он није у могућности да иде онамо куда она иде и да ради оно што она ради, али, ето, он се труди да кроз штампу прати њена кретања. Није могао да одоли жељи да чује још нешто о томе.

„Ох, заиста?" додаде она. „То је лепо од вас. А шта читате о мени?"

„Да сте били на Дванаестом и Гринвуд језеру, и горе на Шарону на пливачким утакмицама. Прочитао сам да сте ишли и код Пола Смита. Изгледа да су овдашњи листови мислили да сте се заинтересовали за неког са Шрун језера и да ћете се можда удати за њега."

„Ох, зар? Каква глупост. Овдашње новине увек пишу такве глупости." Њен глас је наговештавао да је можда прекорачио границу. Изгледао је збуњен. То је омекша, те после једног тренутка она настави разговор у пређашњем расположењу.

„Волите ли јахање?" упита она љупко и помирљиво.

„Још нисам јахао. Знате, никад нисам имао много прилике за то, али увек сам мислио да бих могао, само кад бих покушао."

„Наравно, то није тешко. Ако бисте узели један или два часа из јахања научили бисте и", додаде она нешто тишим гласом, „онда бисмо могли ићи покаткад да мало прогаломирамо. У нашој штали има доста коња који би вам се зацело допали."

При самој помисли на то Клајда подиђоше топли трнци. Сондра га стварно позива да иде с њом покаткад на јахање, и још му нуди једног од својих коња.

„Ох, много бих то волео", рече он. „То би било дивно."

Друштво је устајало од стола. Вечера је једва икога занимала, јер је камерни оркестар од четворо био стигао, и звуци првог фокстрота већ су допирали из суседне собе — дугачке, широке одаје из које је, сем столица поред зидова, сав намештај био изнесен да не би сметао.

„Биће добро да се постарате за програм и игре док још има слободних дама", опомену га Сондра.

„Да, одмах ћу", одговори Клајд, „али јесу ли две игре све што ћу добити од вас?"

„Добро, даћу вам трећу, пету и осму у првој половини програма." Онда га отпусти веселим махањем руке и он журно оде да потражи програм.

Све у свему игре су биле живој фокстротског типа тога времена, са уметцима и варијацијама према расположењу и темпераменту појединих играча. Пошто је у току прошлог месеца играо тако много са Робертом, Клајд је био сасвим увежбан, а помисао да је најзад у друштвеном па чак и пријатељском односу са тако дивном девојком као што је Сондра узбуђивала га је до крајности.

И мада је желео да изгледа љубазан и наклоњен и према другима са којима је играо, хватала га је скоро вртоглавица кад би у пролазу погледао Сондру. Њихала се тако предано и снено у загрљају Гранта Кренстона, а покаткад је, на изглед случајно, гледала у његовом правцу кад би се нашли у близини, дозвољавајући му да осети како је њено држање према свему дражесно, романтично и песничко — какав је она диван цвет живота. А Нина Темпл, са којом је сад играо, приметила је у том тренутку, „Дивна је, је л'те?"

„Ко?" упита Клајд, глумећи безазленост коју није могао да потврди физички, јер му образи и чело поцрвенеше. «Не знам на кога мислите."

„Зар не знате? Зашто сте онда поцрвенели?"

Постао је свестан да је поцрвенео. И да је смешан његов покушај да се извуче. Зато се окренуо, али управо тада музика је престала и играчи су одлазили столицама. Сондра је отишла са Грантом Кренстоном, а Клајд је одвео Нину до меке наслоњаче у прозорском удубљењу у библиотеци.

Следећу игру играо је са Бертином, и осећао се прилично збуњен због њене хладне, циничне охолости са којом је примала његову пажњу. Њено интересовање за Клајда потицало је једино из тога што је изгледало да се Сондра интересује за њ.

„Ви заиста добро играте. Зацело сте играли много пре него што сте дошли овамо — у Чикагу, је л'те, или где?"

Говорила је споро и равнодушно.

„Био сам у Чикагу пре него што сам дошао овде, али нисам играо тако много. Морао сам да радим." Мислио је о томе како девојке као што је она имају све, насупротив девојкама као што је Роберта, које немају ништа. Па ипак, осетио је у овом случају да му се Роберта више допада. Милија је, срдачнија и љубазнија — није тако хладна.

Кад је музика опет почела са звучном сетом једног саксофона који је покаткад упадао, Сондра му је пришла, ставила своју десну руку у његову леву, и пустила га да је загрли око паса. Тај њен лак,

срдачан и незбуњен приступ, усред Клајдовога сањарења о њој, усхитио га, је.

А онда му се, на свој кокетан и вешт начин, осмехнула право у очи љупким и варљивим а ипак на изглед пуним осећања осмехом, те његово срце закуца брже а грло му се стеже. Неки нежан парфем који је употребљавала пријатно му је дражио ноздрве као опојни мирис пролећа.

„Проводите ли се?”

„Да — гледам у вас.”

„Код толико других лепих девојака?”

«Ох, нема тако лепих као што сте ви.”

„И ја играм боље него иједна друга, и најлепша сам од свих девојака овде. Ето — сад сам све рекла уместо вас. Шта ћете сад да кажете?”

Погледала га је враголасто, а Клајд се, осетивши да има посла са девојком сасвим друкчијом од Роберте, збуни и поцрвене.

„Видим”, рече он озбиљно. „Сви младићи вам то говоре, па нећете да вам и ја то кажем.”

„Ох, не, не сви.” Сондру је у исти мах и забављала и пометала простота његовог одговора. «Има их доста који не мисле да сам врло лепа.”

„Ох, да ли је баш тако?” одговори он сасвим весело, јер је одмах схватио да га она не исмејава. Па ипак се готово плашио да јој каже још који комплимент. Зато поче да смишља шта би јој друго рекао, и вративши се разговору за столом о јахању и тенису, упита, „Ви волите спорт у природи и атлетику, је л те?”

„Ах, да ли волим?” гласно је њен брз и одушевљен одговор. „Ништа друго не волим толико. Просто сам луда за јахањем, тенисом, пливањем, вожњом у моторном чамцу и једрењем. Ви пливате, је л те?”

„Па дабоме”, одговори Клајд хвалисаво.

„Играте ли тенис?”

„Управо сам почео”, одговори он, плашећи се да каже да уопште не игра.

„Ох, ја просто обожавам тенис. Могли бисмо понекад играти заједно.”

Ово Клајду потпуно врати расположење. И лепршајући лако као птица, уз сетне звуке омиљене љубавне песме, она одмах продужи, „Бела Грифитс и Стјуарт и Грант и ја сјајна смо четворка. Победили смо готово у свим финалима на Гринвуду и Дванаестом језеру. А што се тиче једрења и скакања у воду главачке, треба да ме видите. Ми сад имамо најбржи моторни чамац на Дванаестом језеру — Стјуарт га има. Прелази шездесет миља на сат.”

Клајд је одмах схватио да је погодио управо онај предмет који њу не само очарава, већ је чак и узбуђује. Јер он се тиче не само телесних вежбања у природи, у којима је очевидно уживала, већ и њене моћи да тријумфује и да бере ловорике у оним гранама спорта које највише занимају оне са којима је друштвено повезана. И најзад, мада је то нешто што је тек доцније јасно схватио, њу је готово доводила у занос могућност коју све то пружа да често мења тоалете и да друштвено парадире, а то ју је интересовало више од свега. Како ли само изгледа у костиму за купање, за јахање, за тенис, за вожњу аутомобилом, у балској хаљини!

Играли су и даље заједно, усхићени бар за тренутак узајамном свесношћу о истоветности и стварности интересовања које су осећали једно према другом — извесном тренутном топлином или одушевљењем које се изражавало у срдачном и чежњивом очијукању и Сондриним наговештајима да ће га — ако он успе да се прилагоди спортски, финансијски и у сваком другом погледу у свету као што је тај — можда моћи позивати покатак; широким и за тренутак самообмањујућим замислима с његове стране да би то могло да буде и да ће бити, док је у стварности, одмах испод површине његове спољашње или привидне уверености и поуздања текла дубока струја непоузданости у самог себе, што се све огледало у врло ревнојој а ипак помало сетној светлости у његовим очима, извесној јачини и поузданости његова гласа, који је ипак био обојен, мада она то није јасно опажала, нечим што је било врло далеко од самопоуздања.

„Ох, игра је свршена”, рече он тужно. „Да тражимо да је понове”, рече она и запљеска. Оркестар засвира врло живу игру, и они опет откликнуше заједно, понирући и њихајући се тамо-амо — складно се препуштајући ритму музике — као две иверке које баца тамо-амо узбуркано али пријатељско море.

„Ох, тако ми је мило што сам опет с вама — што играм с вама. То је дивно . . . Сондра.”

„Али ви ме не смете звати тако. Још се не познајемо тако добро.”

„Хтео сам рећи г-ђице Финчли. Али ви се ваљда не љутите опет на мене, је л те?”

Његово лице било је опет врло бледо и тужно.

Она то примети.

„Не, зар сам се љутила на вас? Стварно нисам. Допадате ми се ... прилично ... кад нисте сентиментални.”

Музика је престала. Лако поигравање ногу претворило се у ход.

„Волела бих да видим да ли напољу још пада снег, а ви?” То је питала Сондра.

„Ох, да. Хајдемо.”

Брзо су прошли између парова у покрету и изишли на побочна врата у свет покривен меким, памучастим, бешумним снегом. Ваздух беше пун пахуљица које су бешумно падале у ковитлацима.

ГЛАВА XXVII

Следећи децембарски дани донели су Клајду извесне пријатне доживљаје, али скопчане са тешкоћама и немиром. Јер Сондра Финчли, наставши у њему тако пријатног обожаваоца већ од самог почетка, није хтела да га заборави и занемари. Али, како је у друштву заузимала прилично истакнут положај, испрва је била у недоумици како да поступи. Јер Клајд је био исувише сиромашан, па и сами Грифитсови су га толико занемаривали да се чак ни она није усуђивала да исувише упадљиво покаже своје интересовање за њ.

Сада је, поврх првобитне побуде за све ово — њене жеље да љути Гилберта својим пријатељевањем с његовим братом од стрица — била још једна. Он јој се свиђао. Његова дражесност и његово дивљење према њој и њеном положају ласкали су јој и изазивали њену радозналост. Њена нарав била је таква да је тражила обожавање отприлике у оној мери у којој га је Клајд пружао — искрено и романтично обожавање. А у исто време он је имао она телесна и духовна својства која су јој годила — заљубљивост без храбрости да јој, бар у то време, досађује превише; обожавање које ипак гледа на њу као на људско биће; духовну и телесну живост која одговара њеној и сасвим јој је равна.

Стога је за Сондру била веома мучна мисао како да се понаша према Клајду а да не привуче сувише пажње на себе и да не изазове неповољне примедбе — мисао која је ноћу мучила њен лукави мали мозак пошто би легла у постељу. Међутим, они који су се упознали с њим код Трамбулових на вечери били су под јаким утиском њеног интересовања за њ, као и чињенице да се он показао тако пријатан и приступачан, па су — нарочито девојке — дошли до закључка да је он сасвим пристојан.

И тако, две недеље доцније, Клајд је, тражећи у Старковој трговини јевтине божићне поклоне за мајку, оца, сестре, брата и Роберту срео Џилу Трамбул која је куповала нешто у том позном часу пред затварање радње, и она га је позвала на предбожићну игранку коју Ванда Стил приређује сутра увече у својој кући у Гловерсвилу. Џил је обећала да ће ићи са Франком Харијетом, али није знала поуздано да ли ће доћи и Сондра Финчли. Изгледа да је Сондра била заузета нечим другим те вечери, али је ипак намеравала да дође ако буде могла. Али њеној сестри Гертруди биће пријатно ако је он буде пратио — врло учтив начин подешавања за Гертруду. Сем тога, она мисли да ће Сондра, ако чује да ће Клајд бити тамо, можда одустати од оног што је била уговорила за то вече.

„Треси ће на време радо свратити по вас“, продужила је, „или —“ оклевала је — „можда бисте волели да вечерате код нас пре него што пођемо. Неће бити гостију, а нама би било мило да дођете. Игранка неће почети пре једанаест.“

Игранка је била одређена за петак увече, а Клајд је био уговорио да ће то вече провести са Робертом, јер сутрадан она одлази да проведе тродневни божићни одмор код својих родитеља — најдуже што је до тада била одвојена од њега. А зато што му је, кришом, купила поклон — цепно перо и патент-оловку — много је желела да то последње вече проведе с њом, а то му је и нарочито нагласила. И он је такође намеравао да је те последње вечери изненади црно—белим тоалетним прибором.

Али сада је био толико раздраган могућношћу да се опет види са Сондром, да је одлучио да откаже састанак са Робертом те последње вечери, мада је нелагодно осећао да ће то бити тешко и неуљудно. Јер упркос чињеници да га је Сондра сада толико привлачила, Роберта му је још увек била драга и није желео да је тако жалости. Знао је да би то њу много разочарало. А ипак овај изненадни, мада задоцнели, друштвени развој тако му је ласкао и одушевљавао га, да није могао ни помислити да се не одазове Џилином позиву. Шта? Зар пропустити да оде Стиловима у Гловерсвил, у друштву Трамбулових, и то без икакве помоћи Грифитсових? То би, можда, била невера, свирепост, издаја према Роберти, али зар није вероватно да ће се тамо састати са Сондром?

Стога је изјавио да ће доћи, али је одмах одлучио да мора отићи и објаснити Роберти, мора наћи неки подесан изговор — на пример, да су га Грифитсови позвали на вечеру. Њој ће то изгледати и довољно важно и обавезно. Али кад је стигао њеној кући она није била ту, па је одлучио да јој објасни ствар сутра ујутру у фабрици — писмено, ако буде било потребно. Да би поправио ово, одлучио је да јој обећа да ће је у суботу испратити до Фонде, и тада ће јој предати поклон.

Али у петак ујутру у фабрици уместо да јој објасни са оном озбиљношћу па чак и дубоким ганућем који би га били обузели раније у сличном случају, сада је само прошапутао, „Морам да откажем наш састанак за вечерас, мила. Позван сам код стрица и морам да идем. Нисам сигуран да ли ћу моћи да дођем код тебе после тога. Покушаћу, ако се то сврши на време. Али, ако не будем могао, видећу те сутра у возу за Фонду. Имам нешто што желим да ти дам, па немој да будеш тужна. Тек су ми јутрос јавили, иначе бих те обавестио раније. Нећеш се исувише жалостити, је ли?“ Гледао ју је тужно колико је год могао да би тиме и сам изразио своје жаљење.

Роберта видећи да су њени дарови и њено срећно последње вече одгурнути у страну тако нехајно, и то први пут на тај начин, затресла је одречно главом, као да је хтела рећи „Ох, не“, али

била је дубоко потиштена и питала се шта ли значи то што је он тако изненадно оставља у то време. Јер све до тада, Клајд је био оличење пажљивости, и крио је свој недавни сусрет са Сондром под велом тобожње непромењене љубави, што је било довољно да је обмане. Можда је истина, као што јој је рекао, да је искрснуо неки неизбежен позив и да је све то потребно. Али, ох, њено срећно вече које је замишљала! А сад неће бити заједно читава три дана. У фабрици, и доцније у својој соби, била је обузета тугом и сумњом док је размишљала о томе да је Клајд могао бар предложити да сврати к њој доцније, после вечере код стрица, да би могла да му преда поклоне. Али он се коначно извинио тиме што је казао да ће вечера вероватно исувише дуго потрајати. Није могао да буде сигуран. Говорило се да ће се после вечере ићи још некуда.

Клајд је, међутим, отишавши Трамбуловима и доцније Стиловима, био поласкан и охрабрен низом доживљаја какве пре месец дана није могао ни у сну замислити. Код Стилових је одмах био представљен двадесетини особа које су га, видећи да је дошао у друштву Трамбулових и сазнавши да је он Грифитс, позвале на своје приредбе — или наговестиле будуће приредбе на које ће и њега позвати, тако да је на крају био срдечно позван на игранку о Новој години код Вандамових у Гловервилу, а такође и на вечеру с игранком на Бадње вече код Харијетових у Ликургу, приредбу на коју су и Гилберт и његова сестра Бела, и Сондра, Бертина и други такође били позвани.

Најзад, око поноћи, појавила се и Сондра на позорници у друштву са Скотом Николсом, Фредијем Селсом и Бертином, и прво се претварала да уопште није свесна његовог присуства, али га је напослетку ипак удостојила поздравом, „Ох, здраво! Нисам очекивала да вас видим овде.“ Била је огрнута врло заводљиво загасито-црвеним шпанским шалом. Али Клајд је још од почетка осетио да је она потпуно свесна његове присутности, па јој је пришао и чежњиво упитао, чим му се указала прилика, „зар нећете уопште да играте са мном?“

„Наравне да хоћу, ако ви то желите. Али мислила сам да сте ме досад можда већ заборавили“, рече она шалећи се.

„Као да бих ја вас уопште могао заборавити. Једини разлог што сам вечерас овде јесте што сам мислио да ћу вас можда опет видети. Откако сам вас видео последњи пут нисам мислио ни о коме и ни о чему другом осим о вама “

Стварно, толико је био залућен њеним понашањем да је, уместо да се наљути због њене тобожње равнодушности, био још више привучен. Његово узбуђење сада достиже такву јачину да му она није могла одолети. Очни канци му се упола склопише, а очи запламтеше од жудње која ју је узнемиравала.

„Богами, ви умете да кажете најпријатније ствари на најпријатнији начин, кад хоћете.“ Играла се за тренутак великим шпанским чешљем у својој коси и смешила се. «И кажете их тако као да заиста то и мислите.»

„Хоћете ли да кажете да ми не верујете, Сондра,“ упита он готово грозничаво, и по други пут освоји је по имену, што је њу узбудило исто онолико колико и њега. Мада је била склона да негодује због његове толике смелости, одустала је зато што јој је то годило.

„Ох, не, верујем вам. Наравно“, рече она помало непоуздано, први пут узнемирена у разговору с њим. Постало јој је помало тешко да тачно одреди како треба да се држи према њему, да ли да га више-мање обуздава. „Али морате ми рећи коју игру желите. Видим да неко долази по мене.“ И она му враголасто пружи свој мали програм. „Можете имати једанаесту. То је прва после ове.“

„Је ли то све?“

„Па и четрнаесту, онда, несите један“, насмеја се она гледајући му у очи, а тај насмејани поглед сасвим зароби Клајда.

Кад је доцније, у току игре, дознала од Франка Харијета да је Клајд позван његовој кући за Бадње вече, и да га је Џесика Фант позвала у Утику на дочек Нове године, одмах је помислила да је он предодређен да постигне стваран успех, и закључила је да ће се он вероватно показати мањим друштвеним теретом него што се у почетку плашила. Привлачан је — о томе нема сумње. И тако јој је одан. Зато је сад закључила да је сасвим могућно да се нека од ових девојака, видећи да га уважавају неки од имућнијих људи овде и другде, довољно заинтересује за њ, па чак можда и заљуби, толико да пожели да га одврати од његове оданости према њој. Али, зато што је била таште и охоле нарави, одлучила је да то не сме бити. Стога је за време своје друге игре с Клајдом рекла, „Позвани сте код Харијетових за Бадње вече, је л те?“

«Да, и све то дугујем вама», узвикну он топло. „Хоћете ли и ви бити тамо?“

„Ох, много ми је жао. Позвана сам, и тако бих сада желела да дођем. Али, знате, већ сам раније уговорила да ћу провести празник у Албанију, а затим ћу ићи у Саратогу. Одлазим сутра, али вратићу се пре Нове године. Неки Фредијеви пријатељи приређују велики дочек Нове године у Шенектадију. Ваша сестра од стрица, Бела, и мој брат Стјуарт, и Грант и Бертина иду тамо. Ако бисте волели, могли бисте поћи с нама.“

Умало није рекла «са мном», али је то променила у „с нама“. Мислила је да би то јасно показало свима да она господари њиме, јер то поништава позив г-ђице Фант. Клајд је одмах пристао, и то с радошћу, јер ће тако опет бити у њеној близини.

У исто време изненадила га је и готово уплашила чињеница да она на овај узгредан а ипак врло присан и одређен начин смишља да га опет доведе у додир са Белом, која ће одмах обавестити своју породицу да се он дружи с њом и свим осталима. А чему ли ће то одвести, јер га Грифитсови до тада још нису били позвали нигде — па чак ни за Божић? Јер мада им је било дошло до ушију да је Сондра примила Клајда у свој аутомобил, и да га је доцније позвао Повремени клуб, ипак нису ништа предузели. Гилберт Грифитс је био љут, а његов отац и мајка били су у недоумици како да поступе, али су ипак остали по старом.

Сондра је очекивала да ће друштво можда остати у Шенектадију до идућег јутра, али се није потрудила да то одмах каже Клајду. А он је сада био сасвим заборавио да ће се Роберта, после свог тродневног боравка у Билцу, вратити пре тога и да ће, пошто ју је он оставио за време Божића, зацело очекивати да заједно дочекају Нову годину. Та тешкоћа ће се појавити тек доцније. Сад је осећао само блаженство што Сондра мисли на њега, па је одмах ревносно и одушевљено пристао.

„Али знате“, рече она опрезно, „не смете обрађати сувише велику пажњу на мене тамо, ни овде, нити ма где, и немојте придавати важност томе ако и ја не будем обрађала пажњу на вас. Јер ако то будете чинили, можда нећу моћи да вас виђам тако често. Објаснићу вам то једном приликом. Видите, мој отац и мајка су помало чудни. А такви су и неки моји овдашњи пријатељи. Али ако будете само љубазни и ако се будете понашали као да сте равнодушни — знате — онда ћу можда моћи да вас виђам доста често ове зиме. Разумете ли?“

Неизрециво усхићен речима овог њеног признања, које је, као што је добро знао, дошло услед његовог исувише жарког обожавања, гледао ју је жудно и испитивачки.

„Онда ви помало марите за мене, зар не?“ упита је он полупоуздано, полумолећиво, а очи му блистаху оном заводљивом светлошћу која је њу тако очарала. Опрезна а ипак привучена, гоњена чулношћу и осећањима а ипак у недоумици у погледу мудрости онога што чини, Сондра одговори, „Па, рећи ћу вам. И марим и не марим. То јест, не могу још да знам. Допадате ми се, много. Понекад мислим да ми се допадате више од осталих. Видите, ми се још не познајемо врло добро. Али, ићи ћете са мном у Шенектади, је л те?“

„Ох, зар још питате!“

„Писаћу вам још о томе, или ћу вам телефонирати. Имате ли телефон?“

Дао јој је свој број.

„А ако случајно наступи нека промена, или ако будем морала да откажем, немојте придавати томе никакву важност. Видећу вас доцније — негде, сигурно.“ Она се насмеши, а Клајд осети као да се гуши. И сама помисао да је она тако отворена према њему, и да му је казала да јој се много допада, понекад, била је доведена да у њему изазове вртоглавицу од радости. Кад само помисли да та лепа девојка толико жели да га укључи у свој живот, ако буде могла — та дивна девојка окружена толиким пријатељима и обожаваоцима, од којих би могла да изабере којега год хоће.

ГЛАВА XXVIII

Шест и тридесет следећег јутра. Клајд, после само једночасовног одмора по повратку из Гловерсвила, устаје, а глава му је пуна збрканих и узнемирених мисли како да подеси своје држање у вези са Робертом. Она данас одлази у Билц. Обећао је да ће је испратити до Фонде. Али сад му се не иде. Наравно, мораће да измисли неки изговор. Али какав?

Срећом јуче је чуо да је Вигем рекао Лигету да ће се данас после свршетка рада одржати састанак шефова одељења у Смилијевој канцеларији и да ће и он морати да присуствује. Клајду није било ништа речено, јер је његово одељење било укључено у Лигетово, али је сад одлучио да то наведе као разлог, па је, отприлике један сат пре дванаест, спустио на њен сто цедуљицу која је гласила:

Мила, много ми је жао, али сад ми је баш речено да у три морам да присуствујем састанку шефова одељења. То значи да не могу ићи с тобом до Фонде, али свратићу у твоју собу на неколико минута одмах после затварања фабрике. Имам нешто што желим да ти предам, па зато чекај ме засигурно. али немој да се жалостиш много. Не могу да пропустим овај састанак. Видећу те зацело кад се вратиш у среду.

Клајд

Пошто није могла да то прочита одмах, Роберта се прво обрадовала, јер је мислила да цедуљица садржи још неку лепу реч о поподневном састанку. Али кад ју је после неколико минута прочитала у женској соби за одмор, њено лице се сневеселило. Ово, спојено са синоћним разочарењем због Клајдовога изостанка, заједно са његовим држањем тога јутра које јој се чинило уздржано ако не баш хладно, навело ју је да се упита шта ли је то што је изазвало ту изненадну промену. Можда он заиста не може да избегне гај састанак, као што није могао да не оде стрицу кад је био позван. Али јуче, пошто јој је био саопштио да јој неће моћи доћи увече, његово понашање било

је веселије, мање озбиљно него што би његова љубав требало да дозволи пред њен одлазак. Уосталом, он је већ знао да ће она отпутовати на три дана. А такође знао је и то да њој ништа није теже него расанак с њим па макар и за најкраће време.

Њено лепо расположење одмах се претворило у дубоку потиштеност — очајање. Увек се њој у животу дешавају такве ствари. Ето — још два дана па ће Божић, и сад мора да иде у Билц, где неће бити никакве радости сем оне коју ће сама донети, и целим путем биће сама, и то пошто буде провела с њим само један тренутак. Вратила се своме столу, а њено лице изражавало је сву несрећу која ју је одједном обузела. Држање јој је било клонуло, покрети равнодушии — а ту промену Клајд је приметио; али ипак, због своје нагле и очајне заљубљености у Сондру, он није осетио ни најмање кајање.

У један, циновске сирене неких суседних фабрика објавиле су суботњи час свршетка рада, па се он и Роберта упутише понаособ њеној соби. Успут је размишљао шта сад да каже. Шта да ради? Како са овом изненадно замрзнутом и избледелом љубављу да глуми топлину коју не осећа — како уопште да продужи однос који је сад, ма колико био жив и снажан још колико пре петнаест дана, изгледао сасвим бескрван и безбојан? Не би било паметно да јој каже или наговести на неки начин да више не мари за њу — јер би то било тако свирепо, и можда би побудило Роберту да каже ко зна шта. Да учини ко зна шта. А у другу руку, такође не би било паметно, с обзиром на његове чежње и изгледе у погледу Сондре, да продужи са овом врстом понашање и изјава који нису ни истинити ни разборити, и који би само послужили томе да одржавају ствари онакве какве јесу. Немогућно! А сем тога зар не би он био решен да напусти Роберту ако буде могао, на први Сондрин наговештај узајамне љубави? А и зашто не? У поређењу са девојком Сондриног положаја и лепоте, шта Роберта има стварно да понуди? И да ли би било право да девојка Робертиног положаја, с обзиром на везе и могућности које му Сондра пружа, захтева или очекује од њега да продужи да се дубоко и искључиво интересује њоме насупрот овој другој? То заиста не би било право, је ли тако?

Тако је он размишљао док се Роберта, крећући испред њега свом стану, питала шта је ово сад што је тако изненадно искрсло — што је обузело Клајда — откуд ова изненадна равнодушност, ова готовост да откаже предбожићни састанак, и то пред њен одлазак кући, и неће га видети три дана, па ни за Божић — шта је то због чега он не жели ни да је испрати бар до Фонде? Он ће можда рећи да је то због оног пословног састанка, а да ли је тако? Може она чекати до четири ако је потребно, али нешто у његовом држању је искључивало то — нешто неприступачно и неодређено. Ох, шта све ово значи? И то тако ускоро после успостављања ове присности, која као да их је од почетка па све до сада привлачила једно другом невидљивом силом. Значи ли то промену — угрожавање или чак и крај њиховог дивног љубавног сна? Ох, боже! А дала му је тако много, и сада од његове верности зависи све — њена будућност — њен живот.

Стајала је у својој соби, дубоко размишљајући о том новом проблему, кад је Клајд стигао с божићним пакетом испод мишке, али још увек чврст у својој решености да измени свој садашњи однос са Робертом, ако буде могао — а ипак рад да томе поступку да што је могуће безначајнији вид.

„Богами, много ми је жао због овога, Берта“, поче он брзо, а његово држање је сдавало мешавину усиљене веселости, саосећања и неизвесности. „Све до пре два сата нисам знао да ћемо имати тај састанак. Али знаш како је. Просто је немогућно извући се. Нећеш се много жалостити, је ли?“ Јер већ је, по њеном изразу у фабрици, као и овде, схватио да је она у најцрњем расположењу. „Али мило ми је што сам могао да ти донесем ово“, додаде он, пружајући јој свој поклон. „Мислио сам да ти то донесем синоћ, али искрсла је она друга ствар. Богами, жао ми је због свега тога. Богами јесте.“

Ма колико да би била усхићена да је тај дар добила синоћ, сада је спустила кутију на сто, и сва радост коју би иначе осетила била је потпуно ишчезла.

„Јеси ли се синоћ лепо провео, драги?“ упита она, радознала за исход догађаја који ју је био лишио његовог друштва.

„Ох, прилично“, одговори Клајд, у жељи да што неверније прикаже вече које је тако много значило за њега а њој предсказивало тако велику опасност. „Мислио сам да ћу код стрица остати само на вечери, као што сам ти био рекао. Али кад сам дошао тамо видео сам да су ме стварно позвали зато да бих пратио Белу и Миру на неку забаву у Гловерсвилу. Тамо живи нека велика породица, Стилони — велики произвођачи рукавица, знаш. Ето, они су приређивали игранку, па је стриц желео да их поведем тамо пошто је Гил био спречен. Али није било занимљиво. Лакнуло ми је кад се све то свршило.“ Помињао је Белу, Миру и Гилберта по имену, као да се одавно и присно познаје са њима — а та присност увек је остављала велики утисак на Роберту.

„Значи онда ниси имао времена да свратиш овамо, је ли?“

„Не, нисам, јер сам морао да чекам да се цело друштво врати. Просто нисам могао да се извучем. Али зар нећеш да видиш поклон?“ додаде он, у жељи да одврати ток њених мисли од тога што ју је запоставио, јер је знао да јој то нагриза срце.

Почела је да дрешу траку којом је његов поклон био везан, а у исто време мислила је о могућностима забаве коју је сматрао потребно да помене. Које ли су девојке, сем Беле и Мире, биле

тамо? Постоји ли можда нека девојка сем ње у коју се он можда одскора загледао? Он увек говори о Сондри Финчли, Бертини Кренстон и Пили Трамбул. Да ли нису и оне случајно биле на тој игранци?

„Ко је све био тамо сем твојих рођака?" изненадно упита она.

„Ох, многи које ти не познајеш. Двадесет или тридесет особа из разних околних места."

„Је ли био још ко из Ликурга сем твојих рођака?" упорно упита она.

„Ох, неколико. Свртели смо по Џилу Трамбул и њену сестру, јер је Бела то желела. Арабела Старк и Перли Хеинс већ су биле тамо кад смо ми стигли." Није поменуо ни Сондру нити иједну од оних других које су га интересовале.

Али због начина на који је он то казао — због нечега у призвуку његовог гласа и немира у очима, тај одговор није задовољио Роберту, тај нови развој њу је дубоко узнемирио, али под тим околностима осећала је да није мудро салетати исувише Клајда. Можда би то њему било мрско. "Уосталом, откад га познаје, она је њега увек сматрала чланом тога друштва. И није желела да он осети да она покушава да истакне своје право на њега, иако је то била њена права жеља.

„Толико сам желела синоћ да будем с тобом, да бих ти предала поклон", одговори она уместо тога, колико да одврати своје властите мисли, толико и да утиче на његову наклоност према њој. Клајд је осетио тугу у њеном гласу, и то га је као и увек дирнуло, само сада није могао нити је хтео дозволити да се пода својим осећањима онолико колико би иначе то учинио.

„Па знаш, Берта, како је то било", одговори он, готово са изгледом разметљиве храбрости. „Малопре сам ти рекао."

„Знам", одговори она тужно, покушавајући да сакрије право расположење које је овладало њоме. У исто време уклањала је хартију и дизала поклопац са кутије која је садржавала тоалетни прибор. Кад ју је отворила, њено расположење се донекле променило, јер никад није раније имала ништа тако скупоцено и лепо. „Ох, ово је тако дивно, зар не?" узвикнула је, заинтересована за тренутак и против своје воље. «Нисам очекивала тако нешто. Сад моја два мала поклона неће изгледати богзна шта."

Одмах је отишла у други кут собе да му донесе своје поклоне. Клајд је ипак опазио да иако је његов поклон био изванредан, он није довољан да надвлада ону потиштеност коју је његова равнодушност проузроковала код ње. Његова трајна љубав много је битнија за њу од сваког поклона.

„Допада ти се, је ли?" упита он, у жаркој али неразложној нади да ће то послужити да одврати њене мисли.

„Наравне, драги", одговори она, гледајући поклон са интересовањем. „Али мој поклон сад неће изгледати богзна шта", додаде она нерасположено, и не мало потиштена због општег исхода свих својих планова. „Али биће ти користан и увек ћеш га носити са собом, одмах до срца, где и желим да буде."

Пружила му је малу кутију у којој су били метална патентна оловка и сребром украшено џепно перо, што је изабрала јер је мислила да ће му ти предмети бити корисни у његовом раду у фабрици. Пре две недеље он би је загрлио и покушао да је утеша, да заборави јад који јој је причинио. Али сада он је само стајао ту и питао се како би могао да је умири без уобичајених нежности, а да не изгледа исувише хладан. И да би то постигао, он се упусти у одушевљене а ипак некако празне речи о њеном поклону.

„Ох, ала је то дивно, мила, и баш оно што ми је потребно. Заиста, ниси ми могла поклонити ништа што би ме више обрадовало. Стално ћу их употребљавати." Изгледао је да их испитује с највећим задовољством, а затим их је ставио у џеп, готове за употребу. А зато што је она у том тренутку била утучена и сетна, право оличење свих оних дражи из њиховог старог односа, загрлио ју је и пољубио. Допадљива је, нема сумње. Кад га је загрлила и бризнула у плач, приљубио ју је уза се и рекао да нема разлога за све то и да ће се она вратити у среду, и све ће бити као и раније. У исто време мислио је да то није истина, и како је то чудно — с обзиром да је све до недавно толико жудео за њом. Чудновато је што је друга девојка могла толико да га удаљи од ње. Али, ето, тако је. И мада Роберта можда мисли да је он још увек воли као и раније, не воли је и никад је више неће волети. Због овога он ју је доста сажалевао.

Нешто од тог његовог расположења допрло је до Роберте чак и сада док је слушала његове речи и осећала његово миловање. У њима није било искренности. Његово држање је било исувише немирно, загрљаји исувише равнодушни, а у гласу није било истинске нежности. Још један доказ за ово видела је кад је он, после тренутка или два, покушао да се ослободи њеног загрљаја и погледао у часовник, рекавши. „Мислим да ћу сад морати да идем, мила моја. Већ је двадесет до три, а састанак је у три. Волео бих да могу да се одвезем с тобом, али видећемо се кад се вратиш."

Сагнуо се да је пољуби, али Роберта је тога пута осетила једном засвагда да је он према њој друкчији, хладнији. Он се интересује за њу и љубазан је, али његове су мисли другде — и то од свих дана у години баш у овај. Покушала је да прибере нагу и самопоштовање, и делимично је успела у томе — рекавши доста хладно и одлучно при крају. „Па, не бих желела да одоцниш, Клајде. Боље пожури. Али не желим да останем код куће за све време празника. Шта мислиш, ако се вратим на Божић рано после подне, хоћеш ли моћи да дођеш овамо? Не бих хтела да у среду одоцним на

посао."

„Па, зацело, наравне, мила моја, доћи ћу", одговори Клајд расположено и чак свесрдно, пошто, колико је знао, није имао ништа друго у виду за тада, а није ни хтео да је тако брзо и смело остави на цедиљу. „У које време мислиш да ћеш се вратити?"

То је требало да буде у осам, и одлучио је да ће, бар за ту прилику, поновно састајање бити прихватљиво. Опет је извадио часовник, и рекавши, „Мораћу сад да идем", пошао је према вратима.

Узнемирана свим тим и забринута за будућност, пришла му је и, држећи га за ревере и гледајући му у очи, упола га је молила и упола захтевала, „Ово је, дакле, сигурно за божићно вече, је ли, Клајде? Овог пута нећеш уговорити ништа друго, је ли?"

„Ох, ни бриге те. Па ти ме познајеш. Знаш, мила, да нисам могао да оно спречим. Али у уторак бићу овде засигурно", одговори он. Пољубио ју је и журно изишао, осећајући да можда не поступа паметно колико би требало, а ли није јасно видео како би друкчије могао поступити. Човек не може да раскрсти са девојком, као што он то покушава да учини, или ће бар желети да учини, а да не употреби нешто мало тактике или дипломатске вештине, зар не? То не би имало смисла, а било би и невешто. Зацело постоји неки други, бољи начин. У исто време његове су мисли већ летеле Сондри и дочеку Нове године. Ићи ће са њом на забаву у Шенектадију, и онда ће имати прилике да оцени мари ли она за њега онолико колико је то њему синоћ изгледало.

Пошто је отишао, Роберта се прилично изгубљено и малаксало окренула прозору, и загледала се за њим питајући се каква ли је будућност, ако икаква, чека с њим. Рецимо да он сада, из неког разлога, престане да је воли. Дала му је тако много. И њена будућност сад зависи од њега, од постојаности његове љубави. Да ли ће му она можда постати досадна — па неће штети више да је виђа? Ох, како би то било страшно. Шта би она тада — шта би могла да учини? Само да му се није предала, да није тако лако и брзо попустила пред његовим захтевом.

Гледала је кроз прозор у голе, снегом посуте гране дрвећа, и уздисала је. Божићни одмор! И овакав одлазак. Ох! Он стоји тако високо у овдашњем друштву. И има тако много ствари које га маме, сјајних и бољих од оних које би му она могла пружити.

Затресла је главом са сумњом, погледала своје лице у огледалу, покупила оно мало поклона и пртљага што је носила са собом кући, и отишла.

ГЛАВА XXIX

Билц и ђубревита мајурска земља, после Клајда и Ликурга, били су за Роберту довољно невесели, јер је све ту било исувише блиско удружено са оскудицом и одрицањем које помућују природна осећања усредсређена на завичај.

Кад је сишла с воза код сиве, старе дрвењаре која је служила као железничка станица, опазила је свог оца, у оном истом старом капуту који је носио дванаестак година, како је чека са старим расклиматаним али ипак читавим једнопрежним кочијама, и с коњем исто тако кошчатим и уморним као што је и он сам. Он је, увек је мислила, имао изглед уморног и побеђеног човека. Његово се лице озари кад угледа Роберту, јер она је увек била његово најмилије дете, и ћаскао је расположено док се она пела и седала поред њега, а затим су окренули и повезли се друмом који је водио њиховој кући. У време кад су другде изврсни аутомобилски путеви били обична ствар, тај друм био је кривудава, блатњав и пун рупчага.

Док су се возили, Роберта је одбројавала свако дрво, завијутак и камен међаш које је добро знала. Али не са срећним мислима. Све је било исувише суморно. И сама фарма, због Тајтасове хроничне болести као и немоћи најмлађег брата Тома и њихове мајке да помогну много, представљала је као и увек велико бreme. Хипотека од 2000 долара којом је била оптерећена пре толико година никад није исплаћена, северни димњак је још увек био оштећен, степенице су се угибале више него икада, а зидови, ограде и стаје били су исти као и пре — само су сада изгледали сликовити јер их је покривао зимски снег. Чак је и намештај остао она иста збрка старудија као увек. А ту су мајка, млађа сестра, и брат, и они не знају ништа о њеном правом односу с Клајдом — он је ту био само име — и они мисле да се она од свег срца радује што је опет с њима. Међутим, због онога што је знала о свом властитом животу и Клајдовом неизвесном ставу, она се сада осећала потиштенија него икад.

У ствари чињеница да је она, упркос свом привидном недавном успеху упропастила свој добар глас, тако да ће, не успе ли да се удајом за Клајда опет попне на ону моралну висину коју њени родитељи разумеју и одобравају, уместо да буде изасланик лаганог и скромног побољшања друштвеног положаја свију њих, бити сматрана за ону која је тај положај још више унизила — сасвим упропастила — била је довољна да је још више сневесели и дотуче. Та мисао ју је тиштала и пекла.

Још гора и болнија мисао у вези са свим тим била је та што се, због обмана које су од самог почетка њених односа с Клајдом завладале њом, није била поверила ни мајци ни икоме другом. Јер није била уверена да мајка неће сматрати да су њена стремљења превисока. А могла јој је и поставити питања о њему и њој која би могла бити nelaгодна. Међутим, не нађе ли неког исповедника коме се може поверити, све њене брижне сумње у вези с Клајдом мораће остати тајна.

Пошто је поразговарала неколико тренутака са Томом и Емилијом, отшила је у кујну, где јој је мајка била заузета божићним спремањем. Мислила је да утре пут неком својом опаском о фарми и свом животу у Ликургу, али кад је ушла, мајка подиже поглед и рече, „Како се осећаш Бобо, у селу? Теби сад ваљда све изгледа прилично бедно после Ликурга“, додала је помало невесело.

Роберта је опазила, по призвуку у мајчином гласу и прилично задивљеном погледу којим ју је посматрала, да она њу сматра за девојку која је огромно побољшала свој положај. Одмах јој је пришла, загрлила је топло и казала, „Ох, мама, где год си ти, ту је најлепше. Зар ти то не знаш?“

Уместо одговора мајка је само погледа с пуно љубави и доброте, и потапша је по леђима. А онда додаде тихо, „Па, Бобо, ти знаш колико те волим.“

Нешто у мајчином гласу што је сажимало у себи дуге године њиховог међусобног разумевања пуног љубави разумевања заснованог не само на узајамној жељи да једна другу виде срећном, већ и на потпуној отворености у погледу свих осећања и расположења која су дотада владала њима — дирнуло ју је готово до суза. Грло јој се стеже а очи овлажише, мада се трудила да савлада свако узбуђење. Жудела је да јој каже све. Али у исто време, неодољива љубав коју је још увек осећала према Клајду, а такође и чињеница да је упропастила свој углед, показале су јој сада да је подигла препреку која се није могла лако оборити. Уобичајени морални назори тога света ту исувише су јаки — чак и кад је у питању њена рођена мајка.

Оклевала је за тренутак, желећи да може брзо и јасно да изложи мајци проблем који је мучи, па да у ње нађе саосећања, ако не и помоћи. Али уместо тога само је казала, „Ох, волела бих да си све ово време могла да будеш са мном у Ликургу, мама. Можда — ” Заћутала је, схвативши да се налази на ивици да говори неопрезно. Њена мисао је била да би можда била у стању да се одупре Клајдовим упорним жељама да је њена мајка била поред ње.

„Да, верујем да ме се зажелиш“, настави мајка, „али тако је боље за тебе, зар не? Ти знаш како је овде, а свој посао волиш. Волиш свој посао, зар не?“

«Ох, посао је довољно добар. Задовољна сам што се тиче посла. Било ми је тако мило што сам могла да вам помогнем мало, али није тако пријатно живети потпуно сама.“

«Зашто си се одселила од Њутонових, Бобо? Зар је Греис била тако непријатна? Ја сам мислила да би ти она била zgodна другарица.“

„Ох, па и била је испрва“, одговори Роберта. „Али није имала својих познаника међу мушкарцима, па је била стално љубоморна ако би неко обратио најмању пажњу на мене. Нисам могла да идем никуд а да и она не пође са мном, а ако не то, онда је хтела да непрестано будем с њом, и тако никуд нисам могла ићи сама. Знаш како је то, мама. Две девојке не могу се дружити са једним младићем.“

„Да, знам како је то, Бобо.“ Мајка се насмеја мало, а затим додаде, „А ко је он?“

„То је г. Грифитс, мајко“, додаде после тренутног оклевања, а необичност њене везе у поређењу с овим врло простим светом овде блеснула јој је као муња пред очима. Упркос свим страховањима, чак и најмања могућност да удружи свој живот са Клајдовим изгледала јој је чудесна. „Али нећу да икоме засад помињеш његово име“, додаде она. „Он то не жели. Његови рођаци, знаш, врло су богати. Њима — то јест његовом стрицу припада цело предузеће. Али постоји тамо једно правило за сваког ко ради у предузећу — за сваког шефа одељења — да не сме имати ништа ни с једном девојком. А он и не би, ни с једном од осталих. Али он мене воли — а и ја волим њега, па је то онда сасвим друга ствар. Уосталом, мислим ускоро да откажем тамо, па да ступим на посао негде другде, и онда неће бити никакве тешкоће. Онда ћу то моћи да кажем свакоме, а моћи ће и он.“

Роберта је сад мислила да ово што је рекла можда сасвим не одговара истини, кад се има у виду Клајдов недавни поступак и начин на који му се она предала без довољног јемства да ће јој венчањем повратити углед. Можда он — неодређен, неуобличен страх засад — не жели да она о томе икоме сада — икада — говори. А ако је он не буде више волео, и не ожени се њоме, можда ни она неће желети да то ико дозна. У какав је бедан, сраман, тежак положај довела себе!

Г-ђа Алден, пак, дознавши овако нехајно за тај необичан и очито тајан однос, не само да се узнемирила већ се и збунила, толико се бринула за Робертину срећу. Јер мада је Роберта, мислила је она сад у себи, тако добра, чедна и опрезна девојка — најбоља, најнесебичнија и најмилија од све њене деце — ипак, зар није могућно —? Али, не, није вероватно да би ико могао да тако лако и некажњено осрамоти или изневери Роберту. Она је исувише старински одгојена и добра. Затим је додала, „Велиш да је он рођак власника — тог Семјуела Грифитса о коме си нам писала.“

„Да, мама. Он је његов синовац.“

„Младић који ради у фабрици?“ упита мајка, а у исто време се чудила како ли је то Роберта могла да привуче човека Клајдовога положаја, јер она је већ у самом почетку јасно казала да је он члан те породице којој припада фабрика. Већ само то довољно је да изазове бригу. Вајкадашњи исход таквог односа, сасвим обична ствар широм света, изазвао је у ње жесток страх баш од такве везе какву је Роберта изгледа успостављала. Ипак није била нимало уверена да девојка Робертине лепоте и снажљивости не би могла да оствари такву везу без штете по себе.

„Да“, одговори Роберта просто.

„Какав је он, Бобо?"

„Ох, врло је пријатан. Тако је леп, и био је тако добар према мени. Мислим да ми то место не би било тако пријатно да он није тако углађен, а под његовим надзором оне фабричке девојке не забрављају где им је место. Он је, знаш, синовац власника предузећа, и наравне девојке морају да га поштују."

„Па, то је лепо, дабоме. Мислим да је много боље радити за углађен свет неголи за кога било. Знаш да ти се није много допадао посао у Трипетс Милсу. Виђате ли се често, Бобо?"

„Па, да, доста често", одговори Роберта, поцрвеневши мало, јер је схватила да не може да буде сасвим отворена према мајци.

Г-ђа Алден, подигавши поглед, примети то, али, мислећи да је њој нелагодно, упита је шалећи се, „Волиш ли га?"

„Да, волим га, мајко", одговори Роберта просто и поштено.

„А како је с њим? Воли ли он тебе?"

Роберта, приђе кухињском прозору. Испод њега, у подножју падине која води бунару и најплоднијој њиви фарме, бежу поређане све трошне зграде које су више него ишта друго говориле о оскудном материјалном стању у које је породица запала. Стварно, у току последњих десет година, те зграде су постале симболи неспособности и немаштине. Некако баш тога тренутка, тужне и покривене снегом, оне су јој се учиниле као сушта противност свега чему је њена машта тежила. А њене тежње, што уосталом није нимало чудно, биле су удружене с Клајдом. Срећа или несрећа — успех у љубави или неуспех у љубави. Под претпоставком да је он заиста воли, и да ће се све последње њених чежњивих, али можда простих, снова срушити не само на њену главу, већ и на главе свих осталих, а прво на мајчину. Мучила се шта да каже, али је најзад рекла, „Па, он каже да ме воли."

„Мислиш ли да намерава да се ожени тобом?" упита г-ђа Алден бојажљиво али и с надом, јер је од све деце највише волела Роберту, и највећу је наду полагала у њу.

„Па, рећи ћу ти, мама . . ." Реченица је остала недовршена, јер је управо тада Емилија дојурила од капије и узвикнула, „Ох, дошао је Гиф. Довезао се аутомобилом. Неко га је повезао, мислим, а има са собом четири или пет великих завежљаја."

Одмах затим је дошао Том са старијим братом, који је, у новом зимском капуту, првим плодом своје каријере код Општег електричног друштва у Шенектадију, најсрдачније поздравио мајку, а затим Роберту.

„Ох, Гифорде", узвикну мајка. „Нисам те очекивала пре девет. Како си успео да дођеш тако рано?"

„Па, нисам ни ја мислио да ћу доћи тако рано. Али сам наишао у Шенектадију на г. Ририка, па ме је запитао хоћу ли да ме повезе. Видим да је стари Поуп Мајерс у Трипетс Милсу најзад довршио други спрат свој куће, Бобо", окрете се он и рече Роберти, „мислим да ће проћи још једна година док подигне кров."

„Вероватно", одговори Роберта која је добро познавала нарави старог Трипетс Милса. У међувремену ослободила га је капута и завежљаја које је, наслагане на столу у трпезарији, Емилија радознано посматрала.

„Себи руке, Еми!" довикну Гифорд својој малој сестри. „То се не сме ни такнути до Божића ујутро. Је ли ко одсекао јелку? Прошле године то је био мој посао!"

„Још увек је, Гифорде", одговори мајка. „Рекла сам Тому да сачека док ти дођеш, јер ти увек нађеш најлепшу."

Тада је на кухињска врата ушао Тајтас, носећи у наручју дрва, а његово мршава лице и угласти лактови и колена пружали су оштру супротност самопоузданости младог поколења. Роберта је то приметила док је он стајао смешећи се на сина, и, зато што је желела да им свима буде боље него што је икад било, пришла је оцу и загрлила га. „Знаш да је Божић-Бата донео нешто тати што ће му се допасти." Био је то загаситоцрвен кратак вунени капут у којем ће му зацело бити топло док буде обављао разне послове око куће, па је једва чекала да дође божићно јутро да би он могао да га види. Затим је отишла да узме прегачу да би помогла мајци око спремања вечере. Ни тренутка више нису биле саме, а прилика да каже још нешто о предмету који је обе интересовао — Клајд — указала се тек после неколико часова, и она ју је искористила рекавши, „Да, али још не смеш никоме ништа рећи. Казала сам му да нећу рећи, па зато не смеш."

„Нећу, нећу, мила. Само сам те питала. Али ти ваљда знаш шта радиш. Већ си довољно стара, Бобо, да се сама чуваш, је л тако?"

„Јесте, мама. Не треба да бринеш за мене, мила", додаде она, видећи како сенка, не поверења већ бриге, пређе преко вољеног мајчиног лица. Како добро мора пазити да не ствара бриге мајци, која овде на фарми мора да мисли о толиким другим стварима.

У недељу ујутру дошли су Габелови, пуни новости о својем друштвеном и материјалном напретку у Хомеру. Мада њена сестра није била тако лепа као она, а Фред Габел није био човек који би Роберти ма по чему био занимљив, ипак, после њених брижних мисли о Клајду, поглед на Агнесу,

осећајно и материјално задовољну и спокојну у скромној сигурности коју су јој пружали брак и њен не исувише способни муж, био је довољан да изазове у њој расположење пуно несигурности и сумње које ју је мучило још од прошлог јутра. Зар није боље, мислила је, бити удата за човека чак и тако неспособног и недопадовивог али постојаног као што је Фред Габел, него бити у неизвесном положају у коме се сада нашла у свом односу према Клајду? Ето, Габел се распричао о успесима које су он и Агнеса постигли у току прве године брака. За то време успео је да оставку на учитељско звање у Хомеру и да преузме на удеоничарској бази малу књижару и продавницу канцеларијског прибора, а приходи те радње били су умногом увећани одељењем за продају играчака и воћних сокова. Посао се добро развија. Ако све буде ишло како треба, Агнеса ће идућег лета моћи да купи шпански намештај за гостинску собу. Фред јој је већ купио грамофон за Божић. Као доказ свог благостања, донели су лепе поклоне свима члановима породице.

Габел је донео собом један број ликуршке Звезде, и за време доручка, који је због гостију био послужен доцније него обично, читао је месне вести из тога града, јер у Ликургу се налазила трговина на велико код које је набављао један део робе за своју радњу.

„Па, видим да су послови у пуном јеку у твом граду, Бобо“, рече он. „Звезда каже да је Грифитсово предузеће добило поручбину за 120.000 оковратника, и то само из Буфала. Они тамо просто кују новац.“

„У мом одељењу увек има доста посла, то знам“, одговори Роберта живо. „Код нас посао никад не јењава, па било да трговина иде добро или рђаво. Њима канда увек иде добро.“

„Тим људима је баш лако. Не морају да брину ни о чему. Неко је причао да намеравају да подигну у Илиону нову фабрику за производњу кошуља. Јеси ли чула штогод о томе?“

„Не, нисам. Можда је то неко друго предузеће.“

„Кад је реч о томе, како је име оном младом човеку који је, велиш, шеф твог одељења? Није ли и он Грифитс?“ упита он живо, окренувши другу страну листа на којој је такође било вести о месном ликуршком друштву.

„Да, и он је Грифитс — Клајд Грифитс. Зашто?“

„Мислим да сам малочас прочитао овде његово име. Баш сам хтео да знам да ли је то тај исти човек. Дабоме, ево ту. Је ли то он?“ Додао је Роберта новине држећи прст на белешци која је гласила: Г-ђица Ванда Стал, из Гловерсвила, приредила је у петак увече, у својој кући у Гловерсвилу, игранку, на којој је било више истакнутих чланова ликуршког друштва, међу којима и г-ђице Сондра Финчли, Бертина Кренстон, Џил и Гертруда Трамбул г-ђица Перли Хеинс, и г. Клајд Грифитс, Франк Харијет, Треси Трамбул Грант Кренстон и Скот Николсон. Друштво се, као и обично кад се скупи млађи свет, разишло врло доцкан, и ликуршки учесници вратили су се аутомобилом пред саму зору. Говори се већ да ће се већи до ове групе састати на још једној веселој забави код Елерслијевих, у Шенектадију, уочи Нове године.

„Изгледа да је он тамо нека важна личност“, примети Габел, док је Роберта још читала.

Читајући ту белешку, Роберта је прво приметила да је у тој групи мало ко, ако ико, био од оних за које је Клајд рекао да су присуствовали забави. Пре свега, Мира и Бела Грифитс нису уопште поменуте. Међугим, сва она имена која су јој била најпознатија, зато што их је Клајд у последње време често помињао, забележена су као присутна. Сондра Финчли, Бертина Кренстон, сестре Трамбул, Перли Хеинс. Рекао је да та забава није била врло занимљива, а овде пише да је било весело, и он се лично помиње у списку оних који ће присуствовати и другој забави исте врсте уочи Нове године, иако је рачунала да ће то вече провести с њим. Чак није ни поменуо тај договор о дочеку Нове године. И можда ће у последњем тренутку измислити неки изговор за то, као што је урадио и у прошли петак. Ох, боже! Шта ли значи све то!

Одмах је ишчезло и оно мало романтичне дражи што је тај долазак кући имао за њу. Почела се питати да ли је Клајд заиста воли онолико колико се претвара. Мрачно стање у које ју је довела њена неизлечива страст за њим задавало јој је сада страشان бол. Јер без њега и брака и куће и деце, и извесног угледа у малом кругу људи на које је навикла, шта има на свету за девојку као што је она? А осим постојаности његове љубави — ако је заиста постојана — какво јемство има она, пред чињеницама као што су ове, да је он неће напустити једног дана? А ако би се то десило, онда би њена будућност, уколико се тиче брака ма са ким другим, била доведена у питање или чак и онемогућена, а на њега се више не би могла ослонити ни у чему.

Занемела је. И мада ју је Габел запитао, „То је тај човек, је ли?“ устала је не довршивши му и рекла, „Извини ме, молим те, за тренутак. Хоћу да извадим нешто из куфера“, па је журно отишла у своју некадашњу собу на спрату. Тамо је одмах села на кревет, поднимила се — то јој је била навика кад је обузму мучне или прешне мисли — и загледала се у под.

Где ли је сада Клајд? Коју ли је од оних девојака водио на игранку код Стилових? Да ли га она много занима? Све до данас, због Клајдове непрекидне оданости, она није ни помишљала да може постојати и нека друга девојка за коју би његова удворба значила нешто.

Али сада — сада!

Устала је, пришла је прозору и погледала напоље у онај исти воћњак где ју је, још као девојку,

толико пута радосно узбудила лепота живота. Призор је био бедан, пуст и го. Танке, залеђене гране дрвећа — сиве, дрхтаве гранчице — усамљен, лелујав лист погдеде. И снег. И бедне стаје којима треба оправка. И Клајд који постаје равнодушан према њој. Одједном је обузе неодољива мисао да ту не сме остати дуже него што мора — чак ни целог тог дана ако је могућно. Мора се вратити у Ликург и бити близу Клајда, ако ни због чега другог а оно да га наговори да јој се врати са својом старом љубави, а ако ли не то, онда да својим присуством спречи да се не препусти потпуно оним другима. Јасно је да није добро отићи овако, чак ни за божићни одмор. У њеном одсуству могао би је потпуно напустити због неке друге девојке, а ако би се то десило, зар то онда не би била њена кривица? Одмах је почела да смишља изговор да би се могла вратити још тога дана. Али увиђајући да би то због свих оних претходних припрема изгледало необјашњиво и несхватљиво — њеној мајци више него икоме — одлучила је да остане, као што је била наумила, до Божића после подне, а онда да се врати, и да више никад не одлази на тако дуго време.

А у међувремену, све њене мисли биле су усредсређене на то како и на који начин, ако је икако могућно, да буде сигурнија у Клајдову љубав и друштвену подршку, и да ће се у будућности оженити њоме. Под претпоставком да ју је Клајд лагао, како би — ако икако — могла да утиче на њега да то више не чини? Како да га натера да осети да је лагање међу њима грешно? Како да себи осигура прво место у његовом срцу насупрот сновима изазваним могућним чарима неке друге?

Како?

ГЛАВА XXX

Али Робертин повратак у Ликург и у своју собу код Гилпинових на Божић увече није донео ни знака од Клајда нити иједну реч објашњења. Јер код Грифитсових се у међувремену догодило нешто у вези са свим тим, што би не мало занимало и њу и Клајда да су могли да знају о томе. После игранке код Стилових, она иста белешка коју је Роберта прочитала пала је и Гилберту у очи. У недељу ујутру после оне забаве он је седео за доручком и таман је хтео да сркне кафу кад је угледао белешку. Одмах је шкљоцнуо зубима као поклопцем часовника, и уместо да пије спустио је шољицу и прочитао белешку пажљивије. Сем његове мајке, нико други није био за столом нити у соби, али знајући да она, више него ико од осталих, дели његово мишљење о Клајду, он јој је додао новине.

„Погледај, молим те, ко се гура у друштво“, рече он јетко и подругљиво, а у очима му се огледао презир који је осећао. „Још ће нам и овамо доћи!“

„Ко?“ упита г-ђа Грифитс, узевши новине и читајући белешку мирно и разборито, али не без извесног уздржаног узбуђења кад је прочитала његово име. Јер мада је породица већ била обавештена да је Сондра повезла Клајда у свом аутомобилу пре извесног времена и да је доцније био позван на вечеру код Трамбулових, ипак је друштвена белешка у Звезди нешто друго. „Како ли је само дошло до тога да га позову тамо?“ размисљивала је г-ђа Грифитс, која је увек била свесна синовљевог расположења.

„Па ко би други то урадио него она мала Финчлијева вижља, што уображава да је тако паметна?“ рече Гилберт оштро. „Дознала је однекуд — од Беле може бити — да не желимо да имамо ишта с њим, па мисли да је ово згодан начин да се свети мени за нешто што сам јој учинио, или бар она мисли да сам учинио. У сваком случају, она мисли да је не волим, и то је тачно, не волим је. И Бела то зна. То важи и за ону малу уображену Кренстон. Обе стално витлају с њом којекуда. Цело то друштво је једна група разметљиваца и распикућа, а то важи и за браћу тих девојака — Гранта Кренстона и Стјуарта Финчлија — и ако неко од њих не надрља једног од ових дана, онда ја не знам шта говорим. Запамти моје речи! Не раде ништа од почетка па до свршетка године — нико од њих — већ се само проводе, играју и јурцају тамо-амо, као да немају никаква посла под милим богом. И просто не могу да разумем зашто ти и тата пуштате Белу да јурца толико с њима.“

На то се његова мајка успротивила. Њој није могућно да сасвим отуђи Белу од једног дела месног друштва и да је шаље само у неке куће. Сви се они мешају слободно. А и Бела је већ у годинама кад девојка има своје властито мишљење.

Ипак правдање његове мајке, а нарочито објављивање те белешке, није нимало умањило Гилбертово противљење Клајдовим друштвеним стремљењима и успесима. Шта! Тај његов бедни, мали, сиромашни брат од стрица који му је нанео неопростиву увреду, прво, што личи на њега, и, друго, својим доласком овамо у Ликург, да би се наметнуо овој тако отменој породици. И то све пошто му је исувише јасно показао, и то одмах у почетку, да га он лично не воли, да му није потребан, и да га, кад би то њему било остављено на вољу, не би трпео ни тренутка.

„Он нема новаца“, рече он коначно и врло јетко својој мајци, „и једва се ионако одржава овде. А чему све то? Ако га они и приме у друштво, шта ће моћи да уради. Он заиста нема новаца да чини што они чине, а не може га ни зарадити. Посао му не оставља довољно времена да одлази којекуда, а он то не би ни могао кад неко други не би плаћао за њега. И ја никако не увиђам како он може да обавља свој посао и да јури са том гомилом. Та група је стално у покрету.“

У себи се питао да ли ће Клајд одсада бити укључен у то друштво, па ако буде, шта би требало учинити поводом тога. Ако га тако приме у друштво, како ће он и породица моћи избећи да не

буду учтиви према њему? А очевидно, ранији и потоњи догађаји јасно показују да отац не жели да га отпусти.

И заиста, после овог разговора, г-ђа Грифитс је дала своје мужу, док је доручковао за тим истим столом, да прочита ту белешку, и изложила му је Гилбертово гледиште. Али он, веран свом пређашњем расположењу према Клајду, није био склон да дели синовљево мишљење. Напротив, изгледало је, као што је и г-ђа Грифитс видела, да он гледа на догађај објављен у тој белешци као на делимичну потврду своје првобитне оцене о Клајду.

„Морам рећи“, поче он, пошто је саслушао жену докраја, „да не видим шта има рђавог у томе да он понекад иде на забаве, или што га позивају овде-онде чак иако нема новца. То је пре ласкаво и по њега и по нас него ишта друго. Познато ми је шта Гил мисли о њему. Али мени изгледа да је Клајд бар мало бољи него што Гил мисли. У сваком случају, не могу и нећу да предузимам ништа тим поводом. Ја сам га позвао да дође овамо, и најмање што могу да учиним за њ, то је да му пружим прилику да напредује. Изгледа да он ради свој посао ваљано. А, уосталом, како би то изгледало ако му је не бих пружио?“

А доцније, због неких Гилбертових накнадних примедба мајци, додао је, „Заиста, ја више волим да се дружи са бољим светом него с горим — то је сигурно. Пријатне је спољашњости и учтив, и, судећи по свему што чујем у фабрики, он ваљано ради свој посао. Стварно, мислим да би било боље да смо га позвали на језеро прошлог лета, бар на неколико дана, као што сам предлагао. А овако, ако врло ускоро не урадимо нешто за њ, изгледаће као да мислимо да он није довољно добар за нас док остали свет овде сматра да јесте. Ако послушаш мој савет, позваћеш га овамо на Божић или на Нову годину, колико да покажемо нашим пријатељима да ми не мислимо ништа горе о њему.“

Кад је мајка саопштила тај предлог Гилберту, он је узвикнуо, „Па, до ђавола! Добро, само немојте мислити да ћу се ја трудити да будем учтив према њему. Ако отац мисли да је он тако способан, чудновато је зашто му не створи негде неки важнији положај.“

Ипак, можда из овога не би ништа произишло да није Бела, вративши се истог дана из Албанија, дознала, путем сусрета и телефонских разговора са Сондром и Бертином, о најновијим развојима у вези са Клајдом. А тако исто и да је позван да иде с њима на игранку уочи Нове године код Елерслијевих у Шенектадију, а Бела је била укључена у то друштванце пре него што се и мислило на Клајда.

Тај изненадни обрт, који је Бела саопштила мајци, био је довољно важан да наведе г-ђу Грифитс и Семјуела, мада не и Гилберта, да доцније одлуче да се прилагоде како најбоље умеју ситуацији која им је очито наметнута, па да сами позову Клајда на ручак — о Божићу — ту озбиљну свечаност на коју су били позвани и многи људи. Јер то ће, закључили су, послужити да јасно покаже свима, и то одједном, да Клајд није толико занемарен колико неки можда мисле. То је била једина паметна ствар која се могла учинити у овом позном часу. Кад је Гилберт то чуо, схватио је да је тога пута побеђен и кисело је узвикнуо, „Ох, па добро. Позовите га кад хоћете — ако сте ти и тата тога мишљења. Ја чак ни сада не видим никакву стварну потребу за тим. Али удесите како је вама угодно. Констанса и ја идемо у Утику то поподне, па не бих могао бити овде и кад бих хтео.“

Размишљао је о томе колика је то увреда што је Сондра, коју он толико мрзи, у стању да му својом одлучношћу и сплеткама наметне његовог брата од стрица, и да он не може то да спречи. А какав бедник мора да је Клајд, кад покушава да се натура на тај начин иако зна да га не желе! Какав је то младић!

И тако је Клајд у понедељак ујутру примио друго писмо од Грифитсових — овог пута писмо је потписала Мира — у коме га позивају да им дође на ручак о Божићу, у два после подне. Али како ово тада није изгледало да се коси с његовим састанком са Робертом у осам увече, Клајд се предао големој радости због свега тога, јер ето, сад он друштвено стоји исто тако добро као и ма ко други. Иако нема новаца, ето примају га — чак и Грифитсови, између осталих. И Сондра се толико интересује за њ, стварно говори и ради као да је готова да се заљуби у њега. Својом омиљеношћу у друштву победио је Гилберта. Шта да се каже на то? То сведочи, схватио је сад, да га његови рођаци нису сасвим заборавили или да, због његовог недавног успеха у другим правцима, налазе за потребно да буду учтиви према њему — мисао која му је била исто што и ловоров венац такмичару. Гледао је на то безмало са толиким задовољством као да јаз никад није ни постојао.

ГЛАВА XXXI

Али, на жалост, божићни ручак код Грифитсових, на коме су били Старкови са својом кћери Арабелом, г. и г-ђа Винант, који су ручали код Грифитсових зато што је њихова кћи Констанса отишла са Гилбертом, Арнолдови, Антонијеви, Харијетови, Тејлорови, и друге важне личности из Ликурга, учинио је на Клајда толики утисак, па чак му улио и страхопоштовање, те кад је било пет, па и шест часова, он није могао да оде нити да јасно и уверљиво размисли о својој обавези према Роберти. Чак и кад су се, мало пре шест, многи од оних који су били тако лепо угошћени почели дизати, клањати и одлазити (и кад је требало да и он учини то исто, због свога састанка са Робертом), он је, зато што га је ословила Виолета Тејлор, једна из друштва млађих, и рекла му о још једној забави која ће се те

исте вечери одржати код Антонијевих, и срдечно додала, „И ви ћете с нама, зар не? Зацело хоћете“, одмах пристао, иако га је мисао на његово обећање Роберти подсетила да се она вероватно већ вратила и да га очекује. Али за то ће још увек бити времена, зар не?

Међутим, кад је дошао код Антонијевих, та обавеза је изгледала у разговору и игрању са девојкама. Али око девет почео је помало да се брине. Јер она је зацело већ у својој соби па се пита шта ли је то с њим и његовим обећањем. Па још на божићно вече. И после тродневне одсутности.

У души је постајао све узнемиренији и забринутији, мада је споља показивао оно исто ведро расположење које је владало њиме цело поподне. Срећом по њега, сада је цело то друштво, пошто је из ноћи у ноћ у току читаве те недеље играло и проводило се готово до живчане исцрпљености, одједном и несвесно подлегло умору и разишло се. Пошто је испратио Белу Грифитс до кућних врата, Клајд је пожурио у улици Елм да види да ли је случајно Роберта још будна.

Кад се приближио кући Гилпинових, опазио је кроз снегом покривено жбуње и грање светлост једине Робертине лампе. И сад је, у недоумици шта да каже — како да се извини за свој необјашњив поступак — застао близу једног великог дрвета на ивици плочника, размишљајући шта би било најбоље да каже. Да ли да каже да је опет био код Грифитсових, или где другде? Јер, према његовом пређашњем казивању, био је тамо у прошли петак. У ранијим месецима, кад није имао никаквих друштвених обавеза, већ је само романтично сањарио о њима, неистине које јој је казивао нису узнемиривале његову савест. Оне нису биле стварне, и нису му одузимале нимало времена нити су се сукобљавале са његовим жељама да буде с њом. Али сада је оклевао пред стварношћу и чињеницама да ове нове везе значе све за његову будућност. Брзо је одлучио да своју одсутност те вечери објасни другим позивом који је добио касније, и да изјави, да то постаје за њ све више и више дужност а не докона, варљива забава да њу напушта кад год се њима прохте, пошто од Грифитсових, тако рећи, зависи његово материјално стање. Шта он ту може? И са том полуистином, трајно учвршћеном у памети, крчио је преко снега и полако закуцао у њен прозор.

Светлост је одмах била угашена, а затим се подигла завеса. Онда је Роберта, која је дотада тужно размишљала, отворила врата и пустила га унутра, пошто је прво, по обичају, запалила свећу да би, колико год је могуће, избегла да буду примећени, а он је одмах почео шапатам:

„Богами, драга моја, ове друштвене обавезе стварају праву вртоглавицу. Још никад нисам видео град као што је овај. Кад једном човек пође с тим светом на једну забаву, већ је у плану нешто друго куда те позивају. Ти људи су у непрестаном покрету. Кад сам отишао тамо у петак (мислио је на ону лаж да је ишао Грифитсовима), држао сам да ће то бити последње до после празника, али јуче, и то баш кад сам наумио да идем другде, добио сам писмо да очекују да им неизоставно дођем и данас на ручак.

„Мислио сам да ће данашњи ручак почети у два“, продужи он да објашњава, „и завршити се на време да стигнем овамо у осам, као што сам рекао, али није почео до три и разишли смо се тек пре неколико минута. Зар то не прелази сваку границу? И просто нисам могао да се извучем за последња четири сата. Како си ти, мила моја? Јеси ли се лепо провела? Надам се да јеси. Је ли им се допао мој поклон?“

Брзо је избрбљао та питања, на која је она одговарала кратко и сасвим сажето, а све време гледала је у њега као да је хтела рећи, „Ох, Клајде, како можеш да постулаш са мном тако?“

Али Клајд је био толико заузет својим правдањем и настојањем да увери Роберту у истинитост својих речи да ни пре ни после скидања капута, шала, рукавица, и заглађивања косе, није добро па чак ни нежно погледао у њу нити је учинио ишта да јој покаже да се заиста радује што је опет види. Напротив, био је тако ушепртљан и збуњен да је она, упркос његовим пређашњим изјавама и делима, осетила да се он само мало радује што је опет види, и да је, у ствари, више усредсређен на самог себе и делимично објашњење свога врдања него на њу. И мада ју је после неколико минута загрлио и притиснуо своје усне на њезине, ипак је, као и прошле суботе, осетила да је он духовно само делимично с њом. Друге ствари — догађаји који су га задржали од ње у прошли петак и вечерас — узнемиравале су и његове и њене мисли.

Гледала је у њега не верујући му сасвим, а ипак није желела да му не верује. Можда је био код Грифитсових, као што каже, и можда су га они задржали. А опет, можда и није био. Јер није могла да се не сети да јој је прошле суботе рекао да је био тамо у петак, док су међутим новине објавиле да је био у Гловерсвилу. Али ако га она сад буде испитивала о тим стварима, неће ли се он наљутити још више и лагати јој? Јер ипак, није могла да не мисли да, осим његове љубави према њој, она стварно нема никаквог права на њ. Али никако није могла да појми да се он могао тако брзо променити.

„Дакле, то је разлог због којег ниси могао да дођеш вечерас, је ли?“ упита она са више смелости и љутње него што је икад раније показала. „Чини ми се да си ми рекао да зацело нећеш дозволити да те ишта спречи“, продужи она доста потиштено.

„Да, то јесам“, признаде он. „Па и не бих да нисам добио оно писмо. Знаш да не бих дозволио никоме да ме омете — то је могао само стриц — али нисам могао да одбијем позив кад су тражили да им дођем о Божићу. То је исувише важно. То не би изгледало лепо, је ли, нарочито кад сам знао да ти нећеш бити овде после подне.“

Начин и тон којим је то казивао показали су Роберти јасније него ишта што је дотада рекао како важним он сматра ту везу са својим рођацима и како неважним све што она цени у њиховим међусобним односима. Осетила је сада да је она, упркос свем његовом одушевљењу и жарким изјавама у првим данима њихове љубави, много безначајнија у његовим очима него што се то њој чинило. А то значи да су сви њени снови и жртве били узалудни. Обузе је страх.

„Па“, настави она неодлучно, „зар не мислиш, Клајде, да си могао да ми оставиш овде цедуљицу да је нађем кад будем дошла?“ упита она благо, јер није желела да га превише наљути.

„Али зар ти нисам малопре рекао, драга моја, да нисам очекивао да ћу тако одоцнити. Мислио сам да ће се цела ствар свршити бар до шест.“

„Па да — свакако — знам — али ипак —“

Њено лице је имало збуњен, узнемирен, нервозан изглед, у коме беху помешани страх, туга, потиштеност, неповерење, траг негодовања и траг очајања, а све то дало је боју и живост њеним очима, сада укочено упртим у њега, те га обузе мучно осећање да ју је злостављао и не мало понизив. И зато што је видео тај израз у њеним очима, поцрвенео је, и тамно руменило облило је његове иначе врло бледе образе. Али Роберта, као да то није ни приметила нити му тога часа придала икакву важност, додала је после једног тренутка, „Видела сам да је Звезда у свом недељном броју поменула ону забаву у Гловерсвилу, али не каже ништа о томе да су и твоје рођаке биле тамо. Јесу ли биле?“

Први пут у њеном испитивању упитала је ово, као да би могла и да му не верује — а тај обрт Клајд тешко и да је наслућивао дотада. и више него ишта узнемирио га је и наљутио.

„Наравне да су биле“, слага он. „Зашто је потребно да ме питаш, кад сам ти казао да су биле?“

„Па, драги, ништа нисам мислила. Само сам хтела да знам. Али приметила сам да су новине поменуле све оне друге из Ликурга о којима ти увек говориш, Сондру Финчли, Бертину Кренстон. Знаш да ми ниси поменуо никога сем Трамбулових.“

Видела је да се због њених речи накомстрешио и наљутио.

„Да, и ја сам то прочитао, али није тако. Ако су биле тамо, ја их нисам видео. У новинама није увек све тачно.“ Упркос извесној срџби и раздражености што је на тај начин ухваћен у лажи, његово држање није било уверљиво, и он је то знао. Било му је мрско што га она тако испитује. Зашто она то чини? Зар он није довољно важна личност да може да се креће у том свету а да га она тако не спутава?

Уместо да му и даље противречи, или пребацује, само га је погледала са изразом увређене туге. Није му потпуно веровала, али није била ни сасвим уверена да лаже. Један део онога што је рекао вероватно је истина. Важније би било да је он довољно воли да не жели да је лаже нити да поступа рђаво према њој. Али како то да постигне ако он не жели да буде добар и искрен према њој? Она се одмаче неколико корака од њега и безнадежно рече, „Ох, Клајде, мени не мораш да говориш измишљотине. Зар не знаш то? Не бих марила куда си ишао, само да си ми рекао унапред и да ме ниси оставио овако саму на божићно вече. То је оно што ме тако боли.“

„Али ја теби не говорим измишљотине, Берта“, понови он љутито. „Шта ја могу кад новине не пишу истину. Грифитсови су били тамо, то могу да докажем. Дошао сам овамо чим сам могао. Зашто си се сада одједном толико наљутила? Рекао сам ти како ствари стоје. Ја не могу да поступам овде сасвим онако како је мени воља. Позову ме у последњем тренутку и очекују да дођем. И ја то просто не могу да избегнем. Шта вреди љутити се толико због тога?“

Гледао је пркосно, а Роберта, побеђена на овај општи начин, није знала како треба да поступи. У мислима јој је била она вест о дочеку Нове године, али осетила је да можда не би било мудро рећи сад ишта више о томе. Болније него икад здружила га је сада са оним веселим светом којем је он (али не и она) припадао. А ипак је, чак и сада, оклевала да му каже како су тешки болови љубоморе који су је почели мучите. Они се тако лепо проводе у том отменом свету — он и те његове познанице — а она има тако мало од живота. А сем тога, и он и новине стално помињу ту Сондру Финчли и Бертину Кренстон. Да се није загледао у неку од њих?

„Допада ли ти се много та Сондра Финчли?“ упита она изненадно, погледавши га где стоји у сенци, још увек мучена жељом да добије неко мало задовољење — неку малу светлеет — за сву своју невољу.

Клајд одједном осети важност тога питања — наговештај делимично обузданог интересовања, љубоморе и беспомоћности, више у њеном гласу него чак и у њеном погледу. У њеном гласу било је покатакд нечег тако меког, умиљатог и тужног, нарочито кад је била врло потиштена. У исто време, мало га је изненадио проницљив или видовит начин на који се она очито-усредсредила на Сондру. Одмах је осетио да она не треба да зна — да би је то наљутило. Али сујета у погледу његовог општег положаја у том граду, који је изгледа сваки час постајао све сигурнији, подстакла га је да каже:

„Ох, наравне, допада ми се, прилично. Врло је лепа, и сјајна је играчица. Има доста новаца и облачи се лепо.“ Хтео је да дода да изван тога Сондра не значи ништа за њега, но Роберта је, осетивши можда нешто од његовог правог интересовања за ту девојку, као и широки јаз који је

раздваја од свег тог света, одједном узвикнула, „Да, и ко не би, крај толиког новца! Да ја имам толико новаца, могла бих и ја.“

И на његово изненађење и запрепашћење чак, њен глас одједном затрепери а затим задрхта, као у јецају. Видео је и осетио да је дубоко увређена — страшно и болно увређена — да је увређена и љубоморна; и одједном, мада је његов први нагон био да се опет наљути и постане пркосан, одједном је смекшао. Јер болела га је не мало мисао да ону коју је дотада непрекидно волео мори љубомором, јер је и сам поред Хортензе добро упознао те муке. Из неког разлога готово је могао да види себе на Робертином месту. И због тог разлога, ако никаквог другог, рекао је сада врло нежно, „Ох, слушај, Берта, па зар не могу да ти причам о њој или о ма којој другој а да се ти не наљутиш због тога! Нисам мислио да кажем да се нарочито интересујем за њу. Рекао сам ти само оно што сам мислио да желиш да знаш, јер си ме питала да ли ми се она допада, и то је све.“

„Ох, да, знам“, одговори Роберта, стојећи пред њим узбуђена и немирна, бледа лица, изненадно стиснутих песница и гледајући га подозриво а ипак молећиво. „Али оне имају све. Знаш да имају. А ја стварно немам ништа. И тако је тешко да се борим против њих које имају све.“ Глас јој је задрхтао, престала је да говори, очи су јој се напуниле сузама а усне почеле да подрхтавају. Брзо је сакрила лице рукама и окренула се у страну, а рамена су јој се тресла. Целим телом се сада тресла у очајном и грчевитом јецању, и то толико да се и Клајд, збуњен, изненађен и ганут тим изненадним изливом набујалог и снажног осећања, одједном и сам дубоко узбудио. Јер очито, ово није лукавство ни глумљење, срчунати да утичу на њега, већ изненадна и поразна визија саме себе — као што је и сам могао осетити - као остављене и усамљене девојке без пријатеља и изгледа на будућност насупрот оним другима за којима он сада толико јури и које имају тако много — стварно, имају све. Јер у њеној визији биле су све оне протекле усамљене и изгубљене године које су јој поквариле младост, и сада су тако живе због недавне посете кући. Била је заиста дубоко потресена — снажно и беспомоћно.

И узвикнула је из дубине срца, „Да сам икад имала могућности као неке друге девојке — да сам икад била игде или видела ишта! Али бити одгајена у селу, без новаца, без одела, или ма чега другог — и никога да ме упуту. Ох, ох, ох, ох, ох!“

Чим је изустила те речи застидела се такве слабићке и самопрекорне исповести, јер, без сумње, баш то и јесте оно што се њему не допада код ње.

„Ох, Роберта, драга“, рече он одмах нежно и загрли је, искрено дирнут. „Не плачи тако, најмилија. Немој. Нисам мислио да ти нанесем бол, части ми, нисам. Заиста нисам, мила. Знам да си проживела тешке дане, слатка моја. Знам како се осећаш и са каквим си се све тешкоћама борила. Заиста знам, Берта, и не смеш плакати, најмилија. Волим те као и увек. Заиста те волим, и увек ћу те волети. Жао ми је ако сам ти задао бол, богами јесте. Вечерас нисам могао да дођем, части ми нисам, па ни у прошли петак. Ето, просто ми је било немогуће. Али никад више нећу бити такав, ако то буде зависило од мене. Части ми — нећу. Ти си најслађа, најмилија девојка. И имаш тако дивну косу и очи, и тако си лепа мала. Богами, јеси, Берта. И ниједна не игра боље од тебе. И ниједна није лепша од тебе, мила. Престани да плачеш, слатка моја. Молим те. Тако ми је жао, најмилија, ако сам те ма на који начин увредио.“

У Клајду је понекад било извесне нежности, која је потицала од искуства, разочарења и тегоба у његовом властитом животу, а која се испољавала према овом или оном, готово према сваком, у оваквим приликама. У таквим тренуцима његов је глас био мек и топао, а држање нежно и благо, готово као и у мајке према одојчету. То је Роберту јако привукло њему. У исто време, та његова осећајност, иако снажна, била је кратког трајања. Као налет и ускомешаност летње буре — брзо дође, брзо прође. Али у овом случају било је довољно да увери Роберту да он њу потпуно разуме, да саосећа с њом, и да је можда воли још више због тога, Отвари не стоје тако рђаво, бар за сада. Он је њен, и она има његову љубав и снажно саосећање, и због тога и утехе коју јој је то пружало, и због његових благих речи, почела је да брише сузе и да му говори да јој је жао што се показала таком плашљивицом, и да се нада да ће јој он опростити што је сузама овлажила груди његове беспрекорно беле кошуље. И она то никад више неће чинити, само ако јој Клајд опрости овог пута — а за то време он је, ганут осећањем о којем је једва могао слутити да се у толикој мери крије у њој, љубио њене руке, образе, и најзад усне.

А за време тог миловања, мажења и љубљења, он јој је поново потврдио, сасвим будаласто и лажно у овом случају (јер је стварно волео Сондру, иако друкчије, ипак исто тако снажно — можда чак и снажније), да њу увек сматра првом, последњом и једином у свом срцу — а то тврђење изазвало је у ње осећање да га је ипак можда криво оценила. И да је њен положај, ако ишта, сигурнији, ако не и дивнији него што је икад био — далеко бољи од положаја оних других девојака које се можда виђају с њим у друштву, али које он не воли овако дивно као што воли њу.

ГЛАВА XXXII

Клајд је сад стварно био нераздвојни део тог месног зимског друштвеног збивања. Пошто су га Грифитсови упознали са својим пријатељима и познаницима, следило је само по себи да ће бити

примљен у већини месних домова. Али у том врло ограниченем свету, где је свако од иоле важности познавао сваког другог, стање новчаника цењено је исто толико колико и друштвене везе, а у неким случајевима чак и више. Јер угледне месне породице биле су уверене да не само породица већ и богатство сачињава предуслов срећног брака који треба да је заснован на друштвеној сигурности. И тако, мада су Клајда сматрали неоспорно подесним са друштвеног гледишта, ипак, зато што се шапутало да су његова средства врло оскудна, нису били склони да га сматрају као младића који би се могао оженити неком од њихових кћери. Стога, мада су били брзи са позивима, ипак, уколико се тицало њихове деце и познаника, били су такође брзи са предострожним наговештајима да није саветно општити са њим превише.

Али како су Сондра и њена група били пријатељски расположени према њему, а опаске и примедбе њихових пријатеља и родитеља нису још биле исувише одређене, Клајд је и даље добивао позиве за ону врсту забава које су га највише занимале — оне које су почињале и завршавале се играњем. И мада је његова кеса била плитка, пролазио је доста добро. Јер, пошто се Сондра једном заинтересовала за њ, брзо је схватила његов финансијски положај, па се старала да га бар његово пријатељство с њом што мање стаје. А због овог њеног става, који је редом био саопштен Бертини, Гранту Кренстону и осталима, Клајд је могао у већини прилика, нарочито онда кад је забава била у граду, да се креће овамо и онамо без икаквог трошка. Чак и кад је забава била ма где изван Ликурга, а он пристао да дође, одређивана су нечија кола да га повезу.

После одласка у Шенектади на дочек Нове године, што се показало као врло важан излет како за Клајда тако и за Сондру — јер му се она том приликом приближила више него икад раније — и сама Сондра често га је возила у своме аутомобилу. Он је стварно успео да учини утисак на њу, и то на начин који је највише ласкао њеној сујети и годдио њеној најлепшој црти — жаркој жељи да има некога, неког младића као што је Клајд, који би у исто време био привлачан и доброг друштвеног положаја, а зависан од ње. Знала је да њени родитељи не би трпели, због Клајдовог сиромаштва, да води љубав с њим. У почетку није ни мислила на тако нешто, мада је сада приметила да жели да дође до нечега сличног.

Међутим, није се указала прилика за даље зближење све до једне ноћи, отприлике две недеље после дочека Нове године. Враћали су се са сличне забаве у Амстердаму, и пошто су Бела Грифитс и Грант и Бертина Кренстон били одвезени својим кућама, Стјуарт Финчли се окренуо и рекао, „А сад ћемо и вас да одвеземо вашој кући, Грифитсе.“ На то је Сондра, понесена радошћу због Клајдове близине, и не желећи да се то тако брзо сврши, одмах рекла, „Ако хоћете да дођете нашој кући, скуваћу вам топлу чоколаду пре него што одете кући. Да ли бисте то волели?“

„Ох, како да не“, одговори Клајд весело.

„Онда идемо“, узвикну Стјуарт, окренувши аутомобил ка својој кући. „Али што се мене тиче, ја ћу на спавање. Одавно је прошло три.“

„Ти си добар брат. Ко рано леже, лепо изгледа“, рече Сондра.

Пошто, су оставили аутомобил у гаражу, њих троје ушли су у кухињу на задња врата. Кад их је њен брат оставио, Сондра је понудила Клајда да седне за кухињски сто док она донесе потребне ствари. Али кухиња, какву никад није видео, учинила је на њега толики утисак, да је гледао око себе и дивио се богатству и сигурности који су у стању да одрже све то.

„Ала је ово велика кухиња, је л' те?“ рече он. „Колико ви овде имате ствари за кување!“

А она, видећи по томе да он није био навикнут пре свог доласка у Ликург на кухињску опрему те врсте, и да је утолико лакше учинити утисак на њега, одговори, „Ох, не знам. Зар све кухиње нису оволике?“

Клајд, мислећи на сиромаштво које је познавао, и закључујући из њеног одговора да она једва и зна за нешто мање од тога, био је још више устрављен обиљем у којем живи свет коме она припада. Каква средства! Кад само помисли шта би значило оженити се таквом девојком и имати све ово као нешто свакидашње и обично. Имати куvara и послугу, велику кућу и аутомобил, не радити ни за кога, и само заповедати. Та мисао учинила је снажан утисак на њега. Због ње су му њени самосвесни покрети и позирања изгледали још заводљивији. А она, осетивши значај свега овога за Клајда, била је склона да увелича своју нераздвојиву повезаност са свим тим. Њему, више него икоме другом, увидела је сад, она сија као звезда, узор раскоши и друштвене надмоћности.

Пошто је скувала чоколаду у обичном лонцу од алуминијума, а да би учинила још већи утисак на њега, донела је из друге собе богато украшен сребрни прибор. Сипала је чоколаду у лепо украшен суд, и ставила га преда њ на сто. Затим је села на сто пред њега и рекла, „Зар ово није другарски? Просто уживам да дођем овамо у кухињу, али то могу да радим само онда кад кувар није овде. Кад је он ту никоме не дозвољава ни да привири.“

„Ох, заиста?“ упита Клајд, који није знао ништа о понашању куvara у приватним кућама — а то питање сасвим увери Сондру да је зацело било мало или нимало финансијских средстава у свету у којем је он поникао. Али ипак, зато што је он почео да значи тако много за њу, није била нимало склона да му окрене леђа. А када је најзад узвикнуо, „Зар није дивно бити овако заједно, Сондра? Помислите само, готово цело вече нисам имао прилике да вам кажем ни једну реч насамом“,

одговорила је, нимало наљућена том присношћу, „Мислите ли тако? То ми је мило“, и насмешила се, помало с висине али ипак пријатељски.

Узбудио се гледајући је у белој сатинској вечерњој хаљини како седи тако близу њега и клати ногом у плиткој ципелици, а њен лак парфем допире му у ноздрве. Његова машта стварно је пламсала. Младост, лепота, овакво богатство — шта све то не би значило? А она, осећајући жаркост његовог дивљења и обузета бар делимично чаролијом и усхићењем који су тако очито овладали њиме, била је занета толико да је видела у њему човека кога је могла да заволи — врло много. Зар нису његове очи сјајне и црне — врло влажне и чежњиве? А коса! Тако лепа кад му падне ниско по белом челу. Пожелела је да је додирне — да је поглади рукама, да му помилује образе. А његови прсти — танки, осетљиви и леви. Као Роберта, Хортенза, и Рита пре ње, и она је то приметила.

Али он је ћутао и плашио се да речима да одушка том чврсто обузданом ћутању. Јер мислио је: „Ох, кад бих само смео да јој кажем колико је лепа. Кад бих само смео да је загрлим и пољубим, и да је љубим и љубим, и она да љуби мене исто тако.“ И зачудо, у поређењу са његовим првим приступима Роберти, у тој мисли није било похотљивости, већ просто жеља да је држи и милује тако савршену. Доиста, та жарка жеља зрачила је из његових очију. Она је то приметила и била је помало у недоумици због тога, јер је то било оно у Клајда што ју је највише плашило — а ипак ју је копкало толико да је пожелела да му сазна дубљи смисао.

Стога му је рекла, несташно, „Јесте ли имали нешто врло важно да ми кажете?“

„Волео бих да вам кажем много ствари, Сондра, само кад бисте ми дозволили“, одговори он ревносно. „Али рекли сте ми да то не чиним.“

„Ох, јесам. Па и мислила сам то озбиљно. Мило ми је што сте то тако добро упамтили.“ На њеним уснама заиграо је изазивачки осмех и она га погледа као да је хтела рећи, „Али ви стварно не верујете да сам ја све то озбиљно мислила.“

Савладан изразом њених очију, Клајд устаде, узео је за обе руке и, гледајући је право у очи, рече, „Нисте, дакле, мислили све то озбиљно, је л' те, Сондра? Бар не све. Ох, желео бих да смем да вам кажем све што мислим.“ Његове очи су говориле, а она, опет врло свесна тога како је лако њега запалити, а ипак рада да му дозволи да настави по својој жељи, завалила се натраг и рекла. „Ох, да, зацело да јесам. Ви готово све узимате исувише озбиљно, зар не?“ Али у исто време, и против њене воље, израз њеног лица је омекшао и она се опет насмешила.

„Шта ћу, Сондра, над не могу друкчије. Не могу! Не могу!“ рече он страсно и готово плаховито. „Ви не знате како делујете на мене. Тако сте леви. Ох, јесте. Ви знате да јесте. Мислим о вама непрестано. Заиста, Сондра. Залудели сте ме толико да једва могу да спавам, јер непрестано мислим о вама. Богами, помахнитао сам. Куд год се макнем или где год вас видим непрестано мислим о вама. Чак и вечерас кад сам вас видео како играте са оним младићима, једва сам могао то да поднесем. Желео сам да играте само са мном — ни с ким другим. Ви имате лепе очи, Сондра, и тако дивна уста, и тако чаробан осмех.“

Подигао је руке као да је хтео да је помилује нежно, а ипак их је задржао, и у исто време сањалачки се загледао у њене очи, као поклоник у очи светице, а онда ју је изненадно загрлио и привукао себи. Она пак, узбуђена и помало заведена његовим речима, уместо да се одупре онако како би то учинила у сваком другом случају, загледала се у њега, опчињена његовим одушевљењем. Била је тако захваћена и понесена његовом страшћу да јој је изгледало као да би могла да га воли онолико колико он жели. Врло, врло много, само кад би смела. И он њој изгледа диван и омамљив. Заиста је диван, иако је сиромашан — колико је осећајнији и динамичнији него иједан од оних младића које познаје. Зар не би било дивно кад би — да јој то родитељи и њен положај дозвољавају — могла с њим потпуно да дели ово расположење? Истовремено, помислила је да кад би њени родитељи дознали за ово, можда више не би смела да продужи овај однос ни у каквом виду, а камоли да га развија и ужива у њему у будућности. Али упркос овој мисли, која ју је тренутно зауставила и смирила, жудила је и даље за њим. Њене очи биле су топле и нежне — усне извијене у љубак осмех.

„Сигурна сам да не би требало да вам дозволим да ми говорите све то. Знам да не би требало“, противила се немоћно и заљубљено је гледала у њега. „То се не сме, ја знам, али ипак —“ „Зашто не? Зашто је то недозвољено, Сондра? Зашто да не смем, над вас толико волим?“ Његове очи се наоблачише од туге, а она, приметивши то, узвикну, „Ох, па“, затим застаде, „ја — ја —“ Хтела је да дода, „Немојте мислити да ће нам они икад дозволити да продужимо с тим“, али уместо тога само је казала, „Мислим да вас још не познајем довољно добро.“

„Ох, Сондра, кад вас толико волим и толико лудујем за вама! Зар ме не волите нимало, као што ја волим вас?“

Због неизвесности њеног израза, његове очи сада беху чежњиве, уплашене, тужне. Тај њихов сложени израз јако је деловао на њу. Гледала га је у недоумици, питајући се какав ли би могао да буде исход такве луде љубави. А он, опазивши неко колебање у њеним очима, привуче је ближе себи и пољуби је. Уместо да негодује, почивала је за тренутак раговољно и радосно у његовом загрљају, а затим се одједном усправила, јер помисао на то шта му допушта — да је тако љуби — и шта то мора значити за њега, одмах јој је повратила прибраност. „Мислим да је најбоље да сад идете“, рече она

одлучно, а ипак не нељубазно. „Зар не?“

А Клајд, који се и сам изненадио, а затим устукнуо уплашен својом властитом смелошћу, упитао је молећиво и покорно, „Љутите се?“

А она, осетивши његову покорност, роба пред господаром, и делом волећи то а делом мрзећи, јер чак је и она, као Роберта и Хортенза, више волела да буде потчињена него да потчињава, одмахнула је главом одречно и помало тужно.

„Врло је касно“, било је све што је казала, и нежно се осмехнула.

А Клајд, схвативши из неког разлога да не сме рећи ништа више, није имао храбрости ни способности ни подлоге да сада буде смелији, па је узео капут, осврнуо се и погледао ју је тужно али послушно, и отишао.

ГЛАВА XXXIII

Роберта је ускоро увидела да су се њене интуитивне слутње о свему томе брзо обистиниле. Јер исто као и раније, мада са уобичајеним накнадним објашњењима да се друкчије није могло, Клајд је и даље мењао у последњем часу уговорене састанке или је изостајао без претходног обавештења. И мада је она понекад негодовала, или молила, или се задовољавала просто ћутањем и не увек прочитом потиштеношћу, ипак све то није довело ни до какве стварне промене ни побољшања. Јер Клајд је сада био безнадежно заљубљен у Сондру, и Роберта га ничим није могла изменити ни ганути. Сондра је била пребајна.

Али како је она свакодневно у току радног времена била с њим у истом одељењу, он није могао а да нагонски не осети бар неке од оних мисли које су обузимале њену душу — мрачне, тужне, очајне мисли. Покаткад оне су дејствовале на њ тако одређено и снажно као да су гласови оптужбе или прекора — и то толико да није могао а да јој ублажења ради на предложи састанак и каже да ће јој радо доћи још те вечери, ако ће она бити код куће. А она је била тако растројена, и још толико лудо заљубљена у њега, да није могла да не призна да жели да јој дође. А кад се већ једном нађу тамо, психичка снага прошлости као и саме собе деловале су на њих тако да су се осећали принуђени да продуже старе односе.

Али како је он сад сасвим будаласто очекивао сјајнију будућност него што су то уопште месне прилике јамчиле, бринуо је више него икад да се садашњи однос са Робертом не покаже на неки начин штетним по све то. Рецимо да Сондра једном, на неки начин, дозна о Роберти. Како би то било кобно! Или да Роберта сазна за његову љубав према Сондри, па да га толико омрзне и да оде тако далеко да га прокаже или опањка. После оног дочека Нове године, исувише је често долазио ујутру у фабрику са објашњењем да су га позвали Грифитсови, Харијетови, или неки други, и да зато неће моћи доћи на састанак који јој је био заказао пре два дана. И доцније, у три разне прилике, зато што је Сондра свратила аутомобилом по њега, отишао је без иједне речи, ослањајући се на то да ће му идућег дана пасти на памет неки изговор да изглади ствар.

Међутим, ма како то изгледало необично иако не беспримерно, ово стање помешаног саосећања и противности најзад је произвело у њему осећање да мора, пукло куд пукло наћи неки начин да раскине ту везу, па ма то смртно заболело Роберту (Шта се то њега тиче? Никад јој није рекао да ће се оженити њоме.) или угрозило његов положај овде у случају да она не буде хтела да га ослободи ћутке, као што он жели. А понекад је осећао да је заиста лукав, бестидан и свиреп човек који је несавесно искористио девојку која, да ју је оставио на миру, не би хајала за њ. А ово друго расположење, упркос омаловажавању и лажима и покаткад провидно правданом занемаривању и изостајању чак и после утврдо уговорених састанака — тако је чудан либидо људске расе — доводило је до поновног вршења оне паклене или небеске заповести која је пала на Адама и његов сој: „И биће двоје једно тијело.“

Али у вези са овим односом између њих двоје, мора се рећи да они, због Клајдовога као и Робертиног неискуства, нису знали ништа о употреби средстава против зачећа, сем оних најпростијих, која у већини случајева нису довољна. Средином фебруара и, што је нарочито занимљиво, отприлике у време кад је Клајд, због непрекидне Сондрине наклоности, дошао до тачке да је био решен не само да прекине ту телесну већ и сваку другу везу са Робертом, она је почела јасно увиђати да је, упркос његовој попустљивости и својој неизлечивој лудој заљубљености, јурење за њим узалудно и да би боље годило њеном поносу, иако не спокојству њеног срца, да остави ту варош и да у неком другом месту потражи запослење које ће јој омогућити да се издржава и уз то да помаже своје родитеље, и заборава њега ако буде могла. Али, на несрећу, била је принуђена, на своје запрепашћење и ужас, да једно јутро, баш отприлике у ово време, уђе у фабрику, а лице јој је било оличење озбиљнијих и страшнијих сумњи и стрепњи од свих које су је до тада обузимале. Јер сада је, поред њених мучних закључака у погледу Клајда, поникао преконоћ мрачан и неизбежан страх да чак ни то можда неће бити могућно, бар не засад. Јер, због своје и Клајдове сентименталне попустљивости и њене несавладљиве љубави према њему, она је сада, у време најкобније по обоје, установила да је трудна.

Још откако се први пут подала његовим миловањима, бројала је дане и увек је била у стању да честита себи што је све добро. Али сад је било прошло четрдесет и осам часова од увек тачно

израчунатог рока, а никаквог знака није било. А четири претходна дана Клајд није био чак ни близу ње. И његов став у фабрици био је неприступачнији и равнодушнији него икад.

И сад, ово!

Нема никога сем њега коме би се могла обратити. А он се такође отуђио и постао равнодушен.

О ужасу који је потицао из страха да јој можда ни с Клајдовом помоћи ни без ње неће бити лако да се извуче из невоље која јој прети, замишљала је свој дом, мајку, рођаке, све који је познају, и њихове мисли у случају да је тако нешто задеси. Јер Роберта се необично много плашила мишљења друштва уопште, и шта би други могли да кажу. Жиг недозвољеног полног општења! Срам ванбрачности за дете! Слушајући девојке и жене кад говоре о животу и браку и прељуби и јадима који се дешавају девојкама које су попустиле мушкарцима и затим биле остављене, увек је помишљала да је такав жиг рђав чак и за жену која се доцније уда и ужива подршку љубави и снаге мужа — такве љубави, на пример, као што је она којом је њен зет Габел заволео њену сестру Агнесу, или њен отац њену мајку у првим годинама, без сумње — и Клајд њу кад је онако грозничаво уверавао да је воли.

Али сада — сада!

Није могла дозволити да је задрже икакве мисли на његов недавни и садашњи став. Без обзира на то, он јој мора помоћи. Није знала шта друго да ради под тим околностима - куда да се окрене. А без сумње Клајд зна. Једном јој је рекао да ће јој помоћи у случају да се ишта деси. И мада је из почетка, па чак и трећи дан кад је дошла у фабрику, мислила да можда преувеличава опасност и да је то можда нека телесна омашка или пропуст који ће се вероватно поправити сам од себе, ипак, кад се и доцкан поподне није појавио никакав знак промене, обузео ју је неизрецив страх. И оно мало снаге што је до тада прикупила почело се колебати и ломити. Сасвим је сама, ако јој он сад не дође. А потребни су јој упутство и савет — савет дат с љубављу. Ох, Клајде! Клајде! Само да није тако равнодушан према њој! Не сме бити такав! Нешто се мора предузети, одмах — брзо — иначе — милостиви боже, каква би грозота лако могла да произиђе из овога!

Нагло је оставила рад, између четири и пет по подне, и одјурила је у облачионицу. И тамо је написала писамце — журно, хистерично — шкработину.

Клајде — морам се видети с тобом вечерас, сигурно, сигурно. Не смеш се оглушити. Имам нешто да ти кажем. Молим те дођи ми што пре можеш после рада, или да се ма где састанемо. Нисам љута ни бесна ни због чега. Али се морам видети с тобом вечерас, сигурно. Молим те, одмах ми реци где.

А он, осетивши нов, необичан и сасвим уплашен призив у свему томе, одмах погледа у њу па, видећи њено бледо и очајно лице, даде јој знак да ће се састати с шом. Јер, судећи по њеном лицу, мора бита да је од највеће важности то што има да каже, јер иначе нашто та узрујаност и узбуђење? И мада је доцније био заузет, сетио се сада љутито — требало је да иде код Старкових на вечеру — ипак је потребно да прво сврши с овим. Али шта је то, уосталом? Да ли је неко умро или повређен или шта — њена мајка, отац, браћа или сестра?

У пет и тридесет упутио се на уговорено место, питајући се због чега ли је она тако бледа и забринута. А у исто време говорио је себи да, жели ли да се онај друга сан о Сондри обистини, он не сме дрзволити да га она поново уплете у неко велико и дирљиво осећање — да мора сачувати своју нову уравнотеженост и неприступачност тако да Роберта види да је он не воли онолико колико ју је волео. Стигавши на уговорено место у шест часова, затекао је Роберту неутешно наслоњену о дрво у сенци. Изгледала је растројена, потиштена.

„Шта је, шта је то, Берта? Зашто си се толико уплашила? Шта се десило?“

Чак иако је његова љубав очито ишчезавала, њена сасвим видљива потреба за помоћи поново ју је подстакла.

„Ох, Клајде“, рече она најзад, „једва да знам како да ти кажем. За мене је то ужасно, ако је истина.“ Њен глас, напрегнут а ипак тих, и сам је био јасан доказ њеног очајања и неизвесности.

„Па шта је то, Берта? Зашто ми не кажеш?“ понови он, живо а ипак опрезно, трудећи се да задржи изглед нехајног спокојства, мада му то није сасвим полазило за руком у томе тренутку. „Шта не ваља? Зашто си тако узбуђена? Сва дршћеш?“

Зато што се никад раније у животу није нашао пред невољом као што је ова, он се чак и сада није досећао шта би та тешкоћа заправо могла да буде. У исто време, како се био прилично отуђио од ње и осећао се нелагодно због својих недавних поступака, био је у недоумици какав став треба да заузме у ситуацији у којој очито није како треба. Пошто је још увек био осетљив на конвенционалне или моралне подстицаје, није сасвим могао да поступа нечасно, чак и кад су у питању његова највиша стремљења, а да не осети извесно кајање или бар стид. Али њему је такође било стало да не изостане са вечере на коју је био позван и да не буде дубље увучен у неприлике, па је отуда његово држање било нестрпљиво. Роберти то није умакло.

„Знаш, Клајде“, молила је она, озбиљно и ревно, јер ју је и тешкоћа њеног стања храбрила да буде смела и одлучна, „рекао си да ћеш ми помоћи ако се ма шта незгодно деси.“

Због оно неколико недавних и, како их је сада сматрао, лудих састанака у њеној соби, којом

приликом се, због извесног преосталог осећања и жеље њих обоје, упуштао у погдекоји заиста нерасудан физички однос с њом, одједном је схватио у чему је та тешкоћа. И да је то врло озбиљна, силовита и опасна тешкоћа, ако је то заиста истина. А такође и да је он крив, и да је то стварна незгода коју треба савладати, и то брзо, да се не би изродила још већа опасност. Али у исто време, под притиском своје врло скорашње а ипак очито непопустљиве равнодушности према њој, био је готово склон да претпостави да је то можда обично лукавство или ујдурма напуштене девојке, нека мала стратегија у намери да га и против његове воље задржи или поврати његову наклоност — мисао коју је само делимично прихватио. Њено држање исувише је потиштено и очајно. И при првом нејасном схватању како би такав заплет могао бити кобан по њега, он се више уплашио него што се љутио. И то у толикој мери да је узвикнуо:

„Да, али откад знаш да нешто није како треба? Не можеш бити сигурна тако брзо, је ли? Како можеш? Сутра ће ти вероватно бити добро, зар не?“ Али у исто време његов глас је наговештавао неизвесност коју је осећао.

„Ох, не, не верујем, Клајде. Камо да могу! Већ су прошла читава два дана, а никад није било овако.“

Док је то говорила, њено држање било је тако потиштено и жалосно да је одмах био принуђен да одбаци мисао да је то подвала. Али како није хтео да тако брзо погледа у очи тако поразној чињеници, додао је, „Ох, па ни то не мора да значи ништа. Буде то код девојака и дуже од два дана, зар не?“

Тај тон, који је изражавао несигурност, па чак и неупућеност, што раније није изгледало карактеристично за њега, био је довољан да толико уплаши Роберту да је узвикнула. „Ох, не, не мислим тако. Свакако, било би страшно, је ли, ако нешто није како треба? Шта мислиш да треба да чиним? Не знаш ли нешто што бих могла да узмем?“

Клајд, који је био тако брз и нестршвив у успостављању тог односа и код Роберте створио утисак да је он искусан и добро упућен младић који зна више о животу него што се она може надати да ће икад сазнати, и коме без бриге може препустити све опасности и тешкоће које би могле произићи из таквог односа, сада је одједном био у недоумици шта треба да се ради. Стварно, сад је и сам увиђао, он је исто тако недовољно обавештен о полним тајнама и могућним тешкоћама које наступају у једној таквој ситуацији као и ма који младић његових година. Истина, пре него што је дошао овамо, пабирчио је обавештења у Канзас-Ситију и Чикагу из круга хотелских момака паметњаковића као што су Ратерер, Хигби, Хегланд и други, и слушао је њихова брбљања и хвалисања. Али њихово знање, упркос свем хвалисању, наслућивао је, зацело се односило на девојке исто тако нехатне и необавештене као што су били и сами. А иза свега тога, мада он још није био свестан те чињенице, било је мало чега другог сем тобожњих специфичних лекова и средстава предохране од надрилекара и сумњивих дрогериста и апотекара који послују с мозговима Хегландовог и Ратереровог типа. Али чак ако је и тако, где се такве ствари могу набавити у једном градићу као што је Ликург? Откако је оставио Диларда, није имао присних познаника а камоли верних пријатеља на које би се могао ослонити у таквој невољи.

Најбоље што је могао да смисли у том тренутку било је да оде каквом месном или оближњем апотекару који би му, по извесну цену, дао неки добар рецепт или обавештење. Али колико би то стајало? И какве су опасности везане с таквим поступком? Дају ли апотекари таква обавештења? Постављају ли питања? Причају ли о таквим муштеријама или њиховим потребама? Он толико личи на Гилберта Грифитса, који је тако добро познат у Ликургу, да би свако могао да га узме за Гилберта па да се тим поводом расприча о њему и тако изазове незгоду.

И ова ужасна ситуација искрсла је баш сада — сада кад су ствари са Сондром толико напредовале да му она у потаји дозвољава да је љуби и, што је још лепше, пружа му мале доказе своје љубави у виду поклона кравата, златне оловке, кутије веома лепих џепних марамича, што је све заједно са малом картом са њеним иницијалима слато у његов стан за време његове одсутности, па је стога постао уверен да му будућност у погледу Сондре обећава све више и више. Можда чак ни брак, под претпоставком да се њена породица не буде исувише противила и да њена заљубљеност и дипломатска вештина истрају, неће бити ван граница могућности. Наравно, он није сасвим сигуран у то. Њене праве намере и љубав засада су скривени велом мучне неприступачности за које постаје још пожељнија. Због тога је осећао да сад мора, и то брзо и што је могућно вештије и мирније, прекинути своје односе са Робертом.

Зато је сад казао, тобож поуздано, „Па, да сам на твом месту, ја се не бих више бринуо о томе вечерас. Знаш, може то још увек да не буде ништа. Не можеш бити сигурна. У сваком случају, треба ми мало времена да промислим шта бих могао да урадим. Мислим да ћу моћи да ти набавим нешто. Али бих волео да се не узрујаваш толико.“

У исто време био је далеко од тога да се осећа тако сигурним као што је говорио. Стварно, био је много забринут. Његову првобитну одлуку да има с њом што је могућно мање додира, сада је отежавала чињеница да се опасност по њега, ако се неким разлозима не буде могао ослободити сваке одговорности у вези с тим — а та могућност, с обзиром на чињеницу да Роберта још увек ради у

фабрици, да јој је он написао неколико писама, и да би и најмања реч с њене стране могла изазвати истрагу која би била кобна по њега, била је довољна да осети да јој мора брзо помоћи и да у јавност не сме продрети ништа о свему томе. У исто време право је да се каже да због свега онога што је било међу њима није био против тога да јој помогне колико год буде могао. Али у случају да не би могао (тако су његове мисли летеле и сасвим неповољном свршетку) онда — па, онда — зар то не би било бар могућно — неки други би то учинили, ако не и он — да порекне да је имао такве односе с њом, па да се тако извуче. Можда би то био излаз — само кад га околности не би издавале.

Али најмучнија ствар у вези са свим тим била је мисао да он не зна ништа што би стварно користило у таквом случају, сем да иду лекару. И да то значи излагати се трошку и опасности, а захтева и времена — ко зна шта то све значи? Видеће се с њом сутра ујутру, па ако до тада не буде добро, предузеће потребне кораке.

А Роберта се, први пут напуштена на тај прилично нехајан и равнодушан начин, и то у једној таквој кризи, вратила у своју собу замишљена и уплашена, утученија и очајнија него што је икад била у целом свом животу.

ГЛАВА XXXIV

Али Клајдове могућности у оваквој ситуацији биле су мале. Јер, сем Лигета, Вигема, и неколико млађих врло пријатних иако њему неблиских шефова одељења, који су сви сада гледали на њега као на врло високу личност којој би се тешко могло прићи на исувише присан начин, није било никога коме би се могао обратити. А што се тиче оне групе којој се он сада тако ревносно прикључивао било би бесмислено и да покуша, ма како лукаво, да извуче од ње ма какво обавештење. Јер мада су младићи из тога света залазили тамо-амо и, захваљујући свом изгледу, укусу и средствима, упуштали се у разне лакомислености — необуздане пустоловине младости — у какве он и њему слични не би ни сањали да се упусте јер нису имали средстава за то, ипак, он је био тако далеко од сваке праве присности ма са којим од њих, па није ни помишљао да се обрати неком од њих за обавештење.

Најпапетнија мисао, која му је пала на памет готово одмах пошто је оставио Роберту, била је, уместо да потражи неког апотекара, лекара или било кога у Ликургу — а поготову на лекара, јер му је цео лекарски сталеж, овде као и другде, изгледао неприступачан, хладан, бездушан и вероватно врло скуп и непредусретљив кад је у питању једна оваква неморална пустоловина — да оде у неки оближњи град, најбоље Шенектади, јер је већи од осталих а удаљен као и ма које од оближњих места, и да се тамо распита шта би се, ако ишта, могло набавити што би помогло у оваквој ситуацији. Јер нешто се мора наћи.

У исто време, потреба да одлучи и да дела брзо била је тако велика, да је већ на путу Старковима, иако није знао који лек или рецепт треба да тражи, решио да сутра увече оде у Шенектади. Само то је значило, закључио је доцније, да ће проћи цео дан пре него што ће ишта моћи да учини за Роберту, а то ће је, у њеним очима, као и у његовим, изложити опасности коју свако одлагање може донети. Стога је одлучио да одмах предузме нешто, ако буде могао: да се извини Старковима и да међуградским трамвајем оде у Шенектади пре него што се апотеке тамо затворе. Али кад дође тамо — шта? Како да погледа у очи апотекару или његовом помоћнику — и шта да тражи? Дух су му узнемиравале тешке, неспокојне мисли о томе шта ће апотекар мислити, како ће изгледати, шта ће рећи. Само да су Ратерер или Хегланд овде! Они би знали, наравно, и радо би му помогли. Па чак и Хигби. А он је сада, ето, сасвим сам, јер Роберта уопште не зна ништа. Дабоме, неко средство мора да постоји. Ако не, ако не успе тамо, вратиће се и писаће Ратереру у Чикаго, само рећи ће да му пише због неког пријатеља, да овај не би помислио да је он умешан у то.

Кад дође у Шенектади, пошто га тамо нико не познаје, моћи ће, наравно, да каже (та мисао му је синула као надахнуће) да се одскора оженио — зашто да не? Довољно је стар да буде жењен; и рећи ће да је његовој жени „прошло време“ (сетио се тога израза који је једном чуо од Хигбија), а сада им није могућно да се старају за дете, па би желео нешто што би је избавило из тог стања. Шта има тако рђавог у овој замисли? Млад брачни пар могао би се наћи баш у таквој незгоди. Апотекара ће вероватно ганути — или би требало да гане такво стање, па ће му из душевности можда радо рећи шта треба да раде. Зашто да не? То не би био никакав злочин. Додуше, један или двојица могу да га одбију, али трећи можда неће. И тако ће се он ослободити овога терета. А онда никад више, ако не буде знао о томе много више него што сад зна, неће дозволити себи да западне у такву невољу. Никад! То је исувише страшно.

Отишао је Старковима врло узнемирен и постајао је све немирнији сваког тренутка. Најзад, пошто је свршено с вечером, изјавио је, и то већ у девет и тридесет, да су му у фабрици у последњем тренутку тражили врло сложен и подробен извештај о месечном пословању. А пошто то није посао који би могао да ради у канцеларији, мора ићи кући да састави извештај — енергичан и амбициозан трговачки подвиг, према мишљењу Старкових, достојан њиховог дивљења и поштовања. И стога су га извинили.

Кад је стигао у Шенектади, једва је имао времена да погледа унаоколо пре поласка последњег

трамваја за Ликург. Храброст поче да га оставља. Личи ли он довољно на ожењеног младог човека да би икога могао уверити у то? Осим тога, не сматрају ли чак и апотекари да су средства за предохрану недозвољена?

Идући горе-доле врло дугачком Главном улицом, која је у тај час још увек била сјајно осветљена, загледао је у излоге разних апотека, али је за сваку, из разних разлога, одлучио да то није та. У једној, као што је видео на први поглед, стајао је дебео, озбиљан, глатко избријан човек педесетих година, чије су наочари и проседа коса, учинило се Клајду, наговештавали да би он зацело одбио младог молиоца као што је он — одбио би да верује да је он жењен — одбио би да призна да има икакав такав лек, па би уз то још и посумњао да је у незаконитим односима са неком младом девојком. Изгледао је тако озбиљан, богобојажљив, необично угледан и сасвим старински човек. Не, не вреди обраћати се њему. Није имао храбрости да уђе и да погледа у очи таквом човеку.

У другој апотеци угледао је омаленог, увелог, а ипак уредног и наоко проицљивог човека од око тридесет и пет година, који му се одмах учинио довољно погодан, али је споља опазио да му живо помаже нека млада жена, не старија од двадесет или двадесет и пет година. И помислио је да би му она пришла уместо тог човека — nelaгодна и немогућна ситуација — а иако би он хтео да га послужи, зар није вероватно да би и она чула? Стога је одустао од те апотеке, па и од треће, четврте и пете, из разних или подједнако уверљивих разлога — муштерије у апотеци, девојка с момком у содациници спреда, или је власник пред вратима одмерио Клајда кад је погледао унутра и тако га збунио пре него што је имао времена да размисли да ли да уђе.

Али најзад, пошто је одустао од толиких, одлучио је да мора нешто учинити или се вратити побеђен и онда је страшио узалуд време и новац за подвоз. Вративши се до једне мање апотеке у побочној улици, где је тренутак раније видео омаленог апотекара да доколичи, ушао је, и скупивши сву храброст, заустио је: „Хтео бих да дознам нешто. Хтео бих да знам да ли ви знате нешто — па, видите, ствар је у овоме — недавно сам се оженио, и мојој жени је прошло време, а засад ми не можемо да подносимо издатке око деце, па бисмо да то спречимо. Може ли нешто да се набави да се жена спасе од тога?“

Његово држање било је живо и довољно поверљиво, мада обојено немиром, и унутрашњим уверењем да апотекар зацело погађа да он лаже. Али, у исто време мада он то није знао, говорио је убеђеном вернику методистичке секте, противнику мешања у Природне побуде и намере. Свако такво неозбиљно поступање противи се божјим законима, и он у својој апотеци не држи ништа што би ма на који начин ометало Творчеве путеве. У исто време он је био исувише добар трговац, да би отуђио могућност будућег купца, те је сад рекао, „Жао ми је, младићу, али бојим се да вам у овом случају не могу помоћи. Немам ништа те врсте — и никад не држим такве ствари, јер сам против њихове употребе. Али можда неке друге апотеке овде у вароши имају нешто. Не бих вам могао тачно рећи.“ Док је то говорио, његово држање је било свечано, и имао је уверен и озбиљан тон и изглед моралисте који зна да је у праву.

Клајд је одмах схватио, у овом случају сасвим тачно, да га тај човек прекореваче. То је знатно смањило и оно мало поуздања са којим је био пошао у потрагу. А ипак, пошто га тај апотекар није изричито прекореваче, но чак му је рекао да је могућно да неки други апотекари држе такве ствари, охрабрио се после неколико тренутака и, пошто је кратко време корачао тамо-амо загледајући час кроз један, час кроз други излог, најзад је спазио седог апотекара, самог. Ушао је и, пошто је поновио своје првобитно питање, добио је врло поверљиво а ипак нехајно обавештење од мршаваг, црномањастог, препреденог човека који га је служио — у овом случају то није био власник — да има такав лек. Да. Жели ли једну кутију? То ће (јер је Клајд упитао за цену) стајати шест долара — огромна свота за купца који живи од мале плате. Али пошто је тај издатак изгледао неизбежан — а наћи нешто било је велико олакшање — одмах је изјавио да ће купити лек и, пошто му је помоћник донео нешто, замотао и наговестио да је „дејство сигурно“, платио је и изишао.

А онда је заиста, после велике забринутости све до тог тренутка, осетио такво олакшање, да је желео да заигра од радости. Дакле постоји лек и, наравне, дејство је сигурно. Претерана па чак и безобразна цена као да је то потврђивала. А под датим околностима, зар не треба сматрати да је свота можда чак и умерена, пошто га је тако лако ослободила бриге? Али заборавио је да упита да ли има још каквих нарочитих упутстава која би могла бити од користи, па се, са кутијом у џепу, док му је неки средишни и одвојени део његовог бића честитао на срећи и неустрашивој способности у кризи као што је ова, одмах вратио у Ликург и отишао у Робертину собу.

А она је, као и он, под утиском његовог успеха око набагања лека за који су се обоје плашили да не постоји или, ако и постоји, да га је тешко набавити, осетила огромно олакшање. Стварно, поново је била под утиском његове способности и предузимљивости, а те особине она му је увек или бар до тог времена, и придавала. Закључила је такође да је великодушнији и да има више обзира према њој него што је очекивала да ће имати под тим околностима. Бар је не оставља хладно њеној судбини, као што је раније у свом страховању замишљала. Ова чињеница, чак и упркос његовој пређашњој равнодушности била је довољна да је разнежи. Зато је, с неком врстом усхићења заснованим на великој нади у пилуле, одмотала кутију и прочитала упутства, уверавајући га да му је

захвална и да неће никад заборавити како се показао добар према њој у овој прилици. Али у исто време, чак и док је дрешила пакетић, помислила је: а што ће бити ако средство не дејствује? Шта онда? Како ће онда удесити ствар с Клајдом? Уосталом, умовала је, засад се мора задовољити овим и бити захвална на томе, и одмах је узела једну пилулу.

Али Клајд је осетио да би се њени изрази захвалности можда могли сматрати као покушаји за новим зближењем, па се вратио оном ставу који је заузимао последњих дана у фабрици.. Ни у ком случају не сме се више упуштати с њом ни у каква миловања и нежности. Па ако овај лек успе, као што се он најозбиљније нада, ово мора бити последњи њихов састанак, изузев кад се сасвим случајно сретну. Као што је ова криза показала, исувише велика опасност лежи у томе — он би тиме превише изгубио — стварно све — а не би имао ништа сем бриге, незгоде и трошкова.

Стога се повукао у своју ранију неприступачност. «Па, сад ће опет све бити добро, је ли? Бар надајмо се тако, хм? Ту пише да треба узимати по једну пилулу свака два сата, у току од осам или десет часова. И ако ти се мало смучи, ту каже да то не мари ништа. Можда ћеш морати да изостанеш из фабрике дан-два, али то неће марили ништа, је ли, ако те ово ослободи? Доћи ћу сутра увече да видим како си, ако не будеш сутра на послу.»

Смејао се весело, а Роберта га је гледала зачуђено и није могла да усклади његово садашње нехајно држање са оном пређашњом страшћу и дубоком забринутосту. Његова пређашња страст! А сад ово! А ипак, у тим околностима, била му је заиста захвална, те се сада срдачно насмешила, као и он. Али кад је видела да је изишао и врата се затворила за њим, а да међу њима није било ни знака нежности нити икаквог миловања, вратила се постељи, одмахујући сумњиво главом. Јер, рецимо да тај лек уопште не дејствује? А он продужи да буде овако нехајан и неприступачан према њој. Шта онда? Јер ако овај лек не успе, можда ће он и даље бити тако равнодушен и неће штети да јој задуго помаже — или можда хоће? Зар би он заиста могао да буде такав? Он ју је довео у ту неприлику, и против њене воље, и толико ју је уверавао да се ништа неће десити. И сад мора да лежи овде сама и да брине, и нема коме да се обрати, ником живом сем њему, а он је оставља ради других и говори да ће све бити добро. А он је све то проузроковао! Је ли то сасвим право? „Ох, Клајде! Клајде!“

ГЛАВА XXXV

Али лек који је набавио није дејствовао. И зато што јој се смучило, као и због Клајдовога савета, није отишла у фабрику, већ је брижна остала у постељи. Како спасоносног дејства није било, почела је да узима две пилуле на сат уместо једне — рада да по сваку цену избегне судбину која ју је изгледа задесила. А од тога јој је било врло рђаво — тако да је Клајд, кад је дошао у шест и тридесет, био стварно ганут њеним мртвачким бледим лицем, упалим образима и великим и узнемираним очима са неприродно раширеним зеницама. Очеvidно, налазила се у кризи, и то због њега, и мада га је то плашило, у исто време он ју је и сажалевао. Ипак, био је тако збуњен и пометен проблемом пред који га је њено непромењено стање стављало, да су његове мисли сада летеле ка разним видовима и могућностима који би могли настати услед једног таквог неуспеха. Потребни су савет и помоћ неког лекара! Али где да га нађе, како, и кога? А сем тога, питао се, где да набави новац за случај такве потребе?

Како га ништа друго није надахнуло, било му је јасно да треба да одмах оде оном апотекару и да га упита има ли шта друго — неки други лек или нешто што би се могло узети. Или ако не то, онда мора наћи негде неког јевтиног сумњивога лекара, који ће им уз малу награду, или уз обећање плаћања на рате, помоћи у овом случају.

Али чак иако је ова ствар била тако важна — готово трагична — расположење му се прилично повратило кад је изишао. Јер се сетио да има код Кренстонових састанак са Сондром, где ће се у девет, заједно са многим другим, састати и забављати на уобичајени начин — биће играчка. Међутим, кад је дошао код Кренстонових, упркос Сондриној замамљивости, није могао да заборави на Робертино стање, које му је излазило пред очи као привиђење. Шта би било, рецимо, да нека од ових девојака — Надина Харијет, Перли Хеинс, Виолета Тејлор, Џил Трамбул, Бела, Бертина или Сондра, начују нешто о сцени којој је малочас присуствовао? Упркос томе што му је Сондра, седећи за клавиром, добацила преко рамена срдачан осмех кад је ушао, његове су мисли биле код Роберте. Кад се ово сврши, мора опет отићи тамо да види како јој је, да би му лакнуло у случају да јој је кренуло на боље. А у случају да није, мораће одмах писати Ратеру за савет.

Упркос својој невољи, трудио се да изгледа весео и безбрижан као увек — прво је играо са Перли Хеинс а затим са Надином, и најзад је, чекајући прилику да игра са Сондром, пришао групи која је помагала Ванди Стил да реши неку нову загонетку у сликама и изјавио да може да чита поруке написане на хартији и затворене у омотима (стари трик са цедуљама у серијама, о коме је читао у некој старој књизи о салонским вештинама коју је нашао на полици код Пејтонових). План му је био да то употреби још раније, да би направио утисак вештог и сналажљивог човека, али га је употребио вечерас да би одвратио своје мисли од већег проблема који га је морио. И мада је, уз помоћ Надине Харијет, коју је упутио у тајну, успео да потпуно опсени остале, ипак је духом био помало одсутан. Роберта је стално била у његовим мислима. Рецимо да јој се заиста деси нешто и он не буде у стању

да је избави. Можда ће чак очекивати и да се ожени њоме, јер она се толико боји родитеља и света. Шта би он радио? Изгубио би лепу Сондру, а она би можда чак и дознала како ју је и зашто изгубио. Али било би лудо од Роберте да очекује то од њега. Он то неће учинити. Он то не може учинити.

Једно је сигурно. Мора је извући из невоље. Мора! Али како? Како?

И мада му је Сондра у дванаест сати дала знак да је готова да иде и да може, ако хоће да је отпрати до куће (па чак и сврати унутра на неколико тренутака) и мада му је у сенци надстрешнице која је красила главну капију, дозволила да је пољуби и казала му да почиње да мисли да је он најпријатнији младић и да ће на пролеће, кад с породицом буде отишла на Дванаесто језеро, видети да ли може да смисли на неки начин и да удеси да им он долази тамо крајем седмице, ипак, због Робертиног прешног проблема, Клајд је био толико забринут да није могао потпуно да се наслађује тим новим и за њега изванредним и узбудљивим доказом њене љубави — том његовом новом и запањујућом друштвеном и љубавном победом.

Мораће још ноћас да пошаље то писмо Ратереру. Али пре тога мора се вратити Роберти, као што је и обећао, и видети да ли јој је боље. А ујутру отићи ће у Шенектади, неизоставно, да потражи оног апотекара. Јер нешто се мора урадити ако јој ноћас не буде боље.

И тако, док су му Сондрини пољупци горели на уснама, отишао је Роберти, и чим је ушао у собу, њено бледо лице и узнемирене очи рекле су му да се никаква промена није догодила. Ако ишта, било јој је горе и била је тужнија него раније, јер веће дозе толико су је ослабиле да се доиста разболела. Али, као што је сама казала ништа то не мари, само над би могла да се ослободи — и готово би радије умрла него да доживи последице. А Клајд, схватајући њену мисао и искрено бринући за себе, изгледао је помало ојађен и због ње. Али његова пређашња равнодушност и начин на који је отишао и оставио је саму баш те вечери, угушили су у њој осећање да је он сада трајно забринут због ње. То ју је неизмерно жалостило. Јер сада је осетила да је он стварно не воли више, иако јој говори да не треба да брине, да ће јој он, ако ове пилуле не буду дејствовале, набавити друге које ће бити боље, и да ће одмах ујутру отићи оном апотекару у Шенектади да види има ли штогод друго да им предложи.

Али Гилпинови нису имали телефон, а пошто се никад није усудио да дању сврати у њену собу, нити је дозвољавао њој да му долази у кућу г-ђе Пејтон, био је смислио да сутра ујутру пре одласка на посао прође поред њене куће. Ако јој буде добро, обе предње ролетне биће подигнуте до горе; не буде ли, биће спуштене до половине. У том случају отићи ће у Шенектади, а г. Лигету ће телефонирати да има да сврши неке хитне послове.

Ипак, били су необично потиштени и уплашени због онога шта би то могло да значи за њих обоје. Клајд није могао да увери себе да ће, у случају да се Роберта не ослободи, моћи да се извуче а да је не обештети на неки начин који би могао да значи не само привремену помоћ, већ и нешто више — вероватно брак — јер га је већ била подсетила да је обећао да ће јој помоћи до краја. Али — питао се он сада — шта је он стварно мислио тиме кад јој је то рекао. Брак заиста не, јер никада није ни желео да се ожени њоме, већ је само мислио да се лепо забавља водећи љубав с њоме, мада она тада, знао је добро, није тако схватила његову жудњу. Морао је да призна себи да је она вероватно мислила да су његове намере озбиљније, јер му се иначе не би предала.

Пошто је дошао кући, и написао и отпослао писмо Ратереру, Клајд је провео немирну ноћ. Ујутру је отишао апотекару у Шенектадију, јер су Робертине завесе биле спуштене до половине кад је пролазио поред њених прозора. Али овом приликом апотекар није могао да му пружи никакву другу помоћ, сем што је препоручио топла купања ради слабљења, што је био препустио да помене приликом првог сусрета. Такође и нека напорна телесна вежбања. Али приметивши Клајдов забринут израз и закључивши да му ситуација задаје много бриге, рекао је, „Наравно, то што је ваша жена пропустила један месец, не мора да значи ништа озбиљно, знате. Женама се то дешава понекад. Никад не можете бити сигурни док не прође други месец. Сваки лекар ће вам то рећи. Ако је забринута и нервозна, нека проба овако нешто. Али чак ако и то не дејствује, не можете бити сигурни. Идућег месеца може ипак све да буде како треба.”

Охрабрен нешто мало тим обавештењем, Клајд је хтео да оде, јер је Роберта можда у заблуди. Можда се обоје брину беспотребно. Ипак — претрнуо је од страха и на саму помисао на то — можда постоји стварна опасност, а чекати до другог месеца само би значило да је прошао цео месец и да ништа није урађено — и та мисао га је следила. Стога је сада рекао, „У случају да ствари не испадну како треба, да ли знате каквог лекара коме би се могли обратити? Ово је прилично озбиљна ствар за нас обоје, и волео бих да је избавим из тог ако је могућно.”

Нешто у начину на који је Клајд то рекао — крајња нервоза као и готовост да се упусти у такву недопуштену радњу коју је апотекар, по некој својој логици, сматрао посве друкчијом од гутања пилула које служе постизању исте сврхе — навело га је да погледа подозриво Клајда, а кроз главу му је синула мисао да Клајд вероватно и није жељен, и да је посреди једна од оних младалачких пустоловина што потичу из разуданости и доносе патње неискусним девојкама. Стога се његово расположење одмах променило, и уместо да му помогне, сада је хладно рекао, „Па, можда има такав лекар у овоме граду, али ја то не знам. А не бих се ни примио да пошаљем лекару жену у таквом

стању. То се противи закону. Заиста, сваки лекар овде који би био ухваћен да ради тако нешто рђаво би се провео. Али то ипак не значи да нисте слободни да сами потражите лекара, ако желите", додаде он озбиљно, погледавши Клајда подозриво и испитивачки, и закључивши да је најбоље да прекине разговор са таквом особом.

Клајд се стога вратио Роберти са истим препаратом иако му је она била одлучно рекла да је бескорисно набављати га и даље, пошто прва кутија није дејствовала. Али на његово навалывање пристала је да узме лек на нови начин, мада ју је тврђење да су назеб или живци могући узрок само уверило да је Клајд исцрпао своју довитљивост уколико се тиче ње, а ако ли не то, да је он далеко од тога да схвати важност целе те ствари како по њу тако и по себе. А под претпоставком да овај нов начин лечења не дејствује, шта онда? Хоће ли он тада дићи руке и оставити ствар на томе?

Иако је страховао за своју будућност, Клајдова је природа била тако особена да је, зато што му је било врло непријатно да буде овако узнемиран, и зато што се то косило с његовим другим интересима, тврђење да одоцњење од месец дана може не бити кобно, било довољно да он буде вољан да чека још толико, и то прилично равнодушно. Можда се Роберта вара. Можда она прави сву ову забуну низашто. Видеће како ће се осећати пошто покуша овај нов начин.

Али поступак није успео. Упркос томе што се Роберта у својој невољи вратила у фабрику, да би се што више изнурила — тако да су је најзад све девојке у одељењу уверавале да је зацело болесна — да не треба да ради кад јој је очевидно тако рђаво — ипак, ни од тога није било ништа. А чињеница да је Клајд могао и да помисли да се ослони на апотекарове речи да пропусти првог месеца нема важности, само ју је још више једила и плашила.

Заиста, у овој кризи он је пружао занимљив пример о томе како из незнања, младости, сиромаштва, и страха ничу огромне препреке. Технички, он чак није ни знао значење речи „бабица“, нити природу послова које једна бабица обавља. (А у то време било их је три у Лукургу, у кварту породица страног порекла.) У Ликургу је живео тако кратко време, те сем младића из вишег друштва и Диларда, кога је напустио, и шефова разних одељења, није познавао никога - изузев подекојег берберина, галантеристу, продавца дувана, и сличних, од којих је већину сматрао или сувише глупим или сувише необавештеним да би му могли помоћи.

Међутим, проблем због којег се замислио пре него што је уопште одлучио да потражи лекара био је: коме треба да се обрати, и како? Да иде он лично, није могао ни помислити. Пре свега, он превише личи на Гилберта Грифитса, који је овде исувише познат, и за кога би га могли сматрати. А затим, пошто је тако добро одевен, неоспорно је да ће му лекар тражити више него што он може да плати, и постављаће му свакојака незгодна питања, док, међутим, ако би то могао удесити преко неког другог — а појединости да се објасне пре него му се Роберта упути. И зашто да Роберта не иде сама? Зашто? Она увек изгледа тако простосрдјачна, безазлена, скромна и мила. И у таквој ситуацији као што је ова, тако потиштена и утучена, па. Јер, на крају крајева, доказивао је он казуистички самом себи, она а не он налази се пред прешним проблемом који мора решити.

А уз то, помислио је, можда ће она успети да прође јевтиније. Јер оваква каква сад изгледа, тако потиштена — само кад би могао да је наговори да каже да ју је оставив неки младић, чије име, наравно, она не жели да открије, који би лекар, видећи девојку саму и у таквом стању — без икога да се стара о њој — одбио да јој помогне? Чак би се могло десити да јој помогне бесплатно. Ко зна? И тако би се он потпуно извукао из свега тога.

Стога је отишао Роберти да је припреми да ће морати сама, ако он нађе лекара (а то због његовог положаја овде) да му изложи свој случај. Али пре него што је заустео, она га је упитала шта је још, ако ишта, чуо или учинио. Има ли другде да се купе неки други лек? Ово му је пружио прилику коју је желео, па је рекао, „Ето, распитивао сам се и свраћао у многе апотеке, али ми кажу да ако овај не дејствује, неће ниједан. И сад више не знам шта да се ради, сем ако ти не пристанеш да идеш лекару. Али незгода је у томе што је њих тешко наћи — мислим оне који ће то урадити а да завежу језик. Разговарао сам са више људи, не говорећи им, наравно, ко је у питању, али овде није лако наћи лекара, јер сви су исувише плашљиви. То се противи закону, знаш. Али желео бих да знам, ако нађем лекара који хоће да се прими, хоћеш ли ти имати храбрости да му одеш и да кажеш у чему је невоља? То је што желим да знам.“

Погледала га је збуњено, не схватајући потпуно да наговештава да она иде сама, већ сматрајући наравно, да ће и он поћи с њом. А затим, кад је узнемирено усредсредила свој дух на потребу да се појави пред лекаром заједно с њим, прво је узвикнула, „Ох, драги, зар није страшна помисао да морамо тако да идемо лекару? Онда ће он сазнати све о нама, зар не? А сем тога, то је и опасно, је ли, мада не мислим да може бити много горе од тих гадних пилула.“ Питала га је подробније што се ту ради и како, а Клајд није умео да је обавести.

„Ох, не узнемиравај се сад око тога“, рече он. „Неће то болети, знам. Уосталом, бићемо срећни ако нађемо некога ко хоће да се прими. Оно што желим да знам то је, хоћеш ли бити вољна да одеш лекару сама ако га нађемо?“ Она се трже као да је ударена, али он непостиђено продужи, „Како ствари стоје овде, ја не могу ићи с тобом, то је сигурно. Исувише сам познат у овој околини, а и превише личим на Гилберта, а њега сви познају. Ако би лекар помислио да сам ја он, или знао да сам

ја његов брат од стрица или рођак, онда све оде дођавола."

Његове очи биле су не само огледало све несреће коју би осећао кад би био тако изобличен пред целим Ликургом, већ је у њима такође титрала сенка бедне улоге коју је покушавао да одигра у вези с њом — кријући се тако потпуно иза њене невоље. И толико га је мучио страх од онога што би му се могло десити у случају да не успе, да је сада био решен да не попусти, па ма шта Роберта буде мислила или рекла. Али Роберта, схвативши само чињеницу да он намерава да је пошаље саму, узвикнула је у неверици, „Не сама, Клајде! Ох, не, то не бих могла! Ох, боже, не! Па ја бих се смртно уплашила. Ох, забога, не. Па ја бих се толико уплашила да не бих знала шта да радим. Помисли само како би ми било док бих покушавала да му сама изложим ствар. Та просто не бих могла. Уосталом, како бих знала шта да кажем — како да почнем? Ти мораш да идеш са мном, бар први пут, то је све, и да му изложиш све, иначе нећу ићи — па ма шта се десило." Њене очи биле су округле и узбуђене а лице, мада је изражавало сву потиштеност и страх као и дотада, било је преображено одлучним противљењем.

Али ни Клајд се није дао поколебати. «Ти знаш како је са мном овде, Берта. Ја не могу ићи то је све. Ето, замислимо да ме виде — замислимо да ме неко позна? Шта онда? Ти знаш колико сам се свуда кретао откако сам овде. Па лудо би било и помислити да бих ја могао да идем. Уосталом, то ће за тебе бити много лакше него за мене. Ниједан лекар неће сматрати да је то нешто необично што му ти долазиш, нарочито ако будеш сама. Он ће просто мислити да ти се десило малер, а немаш никога да ти помогне. А ако бих ја ишао, и десило се да лекар зна нешто о Грифитсовима, онда би ђаволски платили. Он би одмах помислио да сам пун пара. Ако му не бих платио тачно онолико колико би он од мене затражио, могао би отићи мом стрицу, или мом брату од стрица, а онда, збогом дико! То би ми био крај. А ако бих ја сада овде изгубио своје место, и тако остао без новца, па још са таквим скандалом, шта мислиш где бих био после тога, а и ти? Онда се заиста не бих могао старати о теби. А шта би ти онда? Ако трезвено промислиш, видећеш да је другачије немогуће. Моје име се не сме увлачити у ово без незгоде по нас обоје. Ја морам остати по страни, то је јасно, а једини начин да се то постигне јесте да ја не идем лекару. Сем тога, он ће се много више сажалити на тебе него на мене. То не можеш порећи!"

Његове очи биле су немирне и одлучне и, као што је Роберта закључила по његовом држању, сваки му је покрет показивао извесну окрутност, или бар пркос изазван страхом. Био је решен да заштити своје име, па ма шта се десило — а та је чињеница, због њене дотадашње кроткости, још увек значила много за њу.

„Ах, боже, боже!" узвикну она, узнемирено и тужно овог пута, јер је почела да схвата све неумитнији ужас ситуације, „онда просто не видим како ћемо. Заиста не видим. Јер ја то не могу да учиним, и то је све. То је све тако свирепо — тако страшно. Умрла бих од стида и страха кад бих морала да идем сама."

Али чим је ово казала, осетила је да ће моћи, па чак и да ће ићи сама, ако буде морала. Јер шта јој друго преостаје? А и како би могла да натера њега, с обзиром на његов страх од опасности да угрози свој положај овде? Он је опет заустио, више у самоодбрани него из неке друге побуде:

„Уосталом, и онако не видим како да изведем ту ствар, Берта, сем ако не буде стајала превише. Заиста не видим. Ја не зарађујем тако много, знаш — само двадесет и пет долара недељно засад." (Нужда га је натерала да најзад буде отворен према Роберти.) „И нисам уштедео ништа — ни цента. А ти знаш и зашто, исто тако добро као и ја. Већи део тога потрошили смо заједно. Ако ја пођем с тобом, и он помисли да имам новаца, можда ће ми тражити више него што бих уопште могао да платим. Али ако ти одеш сама и кажеш му како ствари стоје — и да немаш ништа — кад би му само рекла да сам ја побегао или тако нешто, разумеш.

Застао је, јер кад је то рекао видео је како је преко Робертиног лица прешла сенка стида, презирања и очајања што је увучена у нешто тако ниско и бедно. Али упркос том лукавом и прљавом извлачењу с његове стране — тако је велика моћ нужде да принуди и уразуми — ипак је видела да његови разлози имају извесну подлогу. Можда он покушава да њу употреби као заклон, маску, иза које ће покушати да се сакрије, а и она такође. Али ипак, ма како стидно то било, ту су биле пусте, голе хридине чињеница, а у њиховом подножју снажни рушилачки талас нужде. Чула га је кад је рекао, „Не би морала рећи своје право име, знаш, нити одакле си. Не мислим да тражим лекара баш у овој вароши. Онда, ако би му рекла да немаш много новаца — само своју недељну зараду —"

Села је немоћно да размисли, док је он продужио са својим лукавим уверавањем, а већина његових доказа погађала је циљ. Јер ма колико лажан и неморалан био цео тај план, ипак је и сама увиђала да је њена и Клајдова ситуација очајна. И ма како да је иначе била честита и савесна у погледу казивања истине и поштеног делања, јасно јој је било да је ово једна од оних усковитланих бура чињеница и стварности у којој су обично карте и компаси моралног мерења засад од мале користи.

И тако, пошто је захтевала да оду неком далеком лекару, у Утици или Албанију, можда — и самим тим признала да пристаје да иде — разговор је престао. И пошто је он победно у изузимању своје личности, охрабрио се бар до те мере да одлучи да одмах, по сваку цену, нађе неког лекара

коме ће је упутити. Онда ће се његове страшне невоље у вези с овим окончати. А после тога, нека она иде својим путем, као што ће зацело и морати; а он ће, пошто је тако учинио за њу све што је могао, поћи својим, ка сјајном исходу који је пред њим, само ако се ово повољно реши.

ГЛАВА XXXVI

Али пролазили су сати, па чак и дани, па је прошла и читава седмица и навршило се десет дана а од њега ни речи о томе где се налази лекар коме би могла отићи. Јер мада јој је толико говорио о томе, он још није знао коме да се обрати. А сваки час и дан представљали су велику опасност и по њега и по њу. Њен изглед и распитивање показивали су како је жестока, снажна и каткад чак и гласна њена патња. А он је био измучен готово до живчаног слома својом неспособношћу да смисли неки брз и сигуран начин да јој помогне. Где борави лекар коме би је могао упутити са извесном сигурношћу да ће јој помоћи, и како да га пронађе?

Међутим, после извесног времена, док је у памети пребирао имена свих познаника, коначно се опоменуо Орина Шорта, младића који је водио једну малу галантеријску радњу у којој су се готово искључиво снабдевали богати градски младићи — човек отприлике његових година и склоности, као што је Клајд оценио, и који му је још од његовог доласка у Ликург био користан у давању савета о оделу и моди уопште. Стварно, Клајд је већ поодавно био приметан, Шорт је био предузимљив, радознао и тактичан младић, који је, поред тога што је био врло допадљив девојкама, исто тако био врло предусретљив према својим муштеријама, а нарочито према онима које је сматрао бољим од себе, а међу те убрајао је и Клајда. Тај исти Шорт, пошто је дознао да је Клајд у сродству са Грифитсовима, трудно се, ради свог општег напредовања у другим правцима, да развије што је могуће срдачнији и приснији однос са њим, али је Клајд, због општег става својих господских рођака, бар дотада сматрао да је немогуће узети озбиљно такву присност. Али ипак, видећи Шорта тако врло приступачна и уопште предусретљива, он није сматрао да је испод његовог достојанства да ступи с њим у изванредан неусиљен и површно срдачан однос, што је Шорт радо прихватио. Доиста, као и у почетку, Шортово држање остало је и даље услужно и покаткад не мало удворичко. И тако, међу свим онима за које се могло рећи да су с Клајдом у ближем или даљем односу, Шорт је био готово једини коме би се бар могао обратити с питањем и од кога би могао добити неко корисно обавештење.

Стога је, пролазећи поред Шортове радње сваке вечери и јутра, пошто је већ размислио о њему у тој светлости, сматрао за корисно да му климне главом и насмеши му се најпријатељскије, па је тако и радио док нису прошла најмање три дана. А затим је, осећајући да је утро пут колико му то хитност његове садашње невоље допушта, свратио унутра, мада није био нимало сигуран да ће се усудити да још у овом првом наврату помене тај опасан проблем. Одлучио је да исприча Шорту да му се у фабрици обратило неки млад радник, скоро жењен, који се нашао пред опасношћу да добије наследника а још није у стању да га издржава, па га је замолио за обавештење о неком лекару који би му помогао. Једине занимљиве појединости које је Клајд намеравао да дода биле су да је тај млади човек врло сиромашан, плашљив и не врло разборит, те не уме сам да се снађе. Такође ће додати да му је он, Клајд, пошто је боље упућен — мада је новајлија у овој вароши па није у стању да га упутити неком лекару (ова накнадна мисао требало је да увери Шорта да Клајд никад није беспомоћан, па према томе да њему лично такав савет никад не би био потребан) — већ препоручио неко привремено средство. Али на жалост — тако је требало да гласи његова прича — то средство није успело. Стога је потребно нешто сигурније — лекар, ништа мање. А како је Шорт већ одавно овде, а раније је — како је сам причао — боравио у Гловерсвилу, посве је сигурно, бар тако је Клајд доказивао себи, да он познаје — или треба да познаје — бар једног лекара. Али да би одвратио сумњу од себе, намеравао је да дода да би он, дабоме, могао дознати то од неког из свог друштва, но пошто је случај тако необичан (кад би поменуо тако нешто у своме друштву, вероватно би настало оговарање), па зато више воли да пита човека као што је Шорт, који ће му учинити услугу да никоме не говори о томе.

Десило се да је Шорт том приликом, пошто је тога дана имао врло добар пазар, био у одличном расположењу. Кад је Клајд ушао, можда да купи пар чарапа, поздравио га је, „Мило ми је што вас опет видим, г. Грифитсе. Како сте? Баш сам мислио да је већ време да свратите, да вам покажем неке ствари које сам добио откако сте били овде последњи пут. Како иду послови у Грифитсовом предузећу?“

Шортово држање, увек чило, било је у овој прилици двоструко предусретљивије, јер је волео Клајда, али Клајд је сад био толико узбуђен смелашћу свог властитог плана, да је једва могао да га изведе мирно како је то желео.

Али, пошто се већ налазио у радњи, требало је прећи на ствар, па је почео, „Ох, прилично добро. Не могу се потужити. Увек имам онолико посла колико могу да свршим, знате.“ У исто време почео је нервозно да опипава неке кравате које су висиле на покретним пониклованим шипкама. Али пре него што је утрошио и тренутак времена на њих, г. Шорт се окрете, дохвати са полице иза себе неколико кутија најбољих кравата, стави их на тезгу, отвори и рече, „Маните те, г. Грифитсе. Погледајте ове. Ове желим да вам покажем, а оне за вас неће бити ништа скупље. Управо јутрос сам

их добио их Њујорка." Извадио је неколико свежњева од по шест комада, рекавши да је то последња мода. „Јесте ли видели нешто налик на ово ма где у граду? Зацело нисте." Гледао је Клајда с осмехом, и у исто време искрено је желео да се тај младић, који има тако добре везе а ипак није тако богат као остали, спријатељи с њим. То би му овде утврдило положај.

Клајд је, пипајући понуђене кравате и погађајући да је оно што Шорт говори истина, био сад толико узнемирен и збуњен да је једва могао да мисли и говори онако као што је био наумио. „Врло су лепе, заиста", рекао је, преврћући их и осећајући да би у другој прилици радо купио бар две. „Па, узећу ову, свакако, и ову такође." Извадио је две и подигао их, а у исто време размишљао је како да отпочне ону много важнију ствар због које је дошао. Јер зашто да се ту маје и доколичи купујући кравате, кад само жели да упита Шорта о оној другој ствари? Али како је то тешко сад — врло тешко. А ипак заиста мора, мада можда не тако нагло. Прво ће још мало разгледати по радњи, да би отклонио сумњу — питаће га за чарапе. Само, зашто да то чини кад њему ништа не треба, Сондра му је сасвим недавно поклонила туце марамича, неколико оковратника, кравата, и неколико пари чарапа. Па ипак, сваки пут кад је одлучио да проговори, осетио је неки бол у желуцу, страх да неће успети да изведе ствар са потребном лакоћом и уверљивошћу. Све је то тако сумњиво и неверно — тако би лако могао бити изобличен и осрамоћен. Вероватно се вечерас неће моћи одлучити да говори са Шортом. А ипак, доказивао је себи, зар се икад може указати повољнија прилика?

Шорт је у међувремену био отишао у дубину радње а сада, враћајући се са најљубазнијим па чак и ласкавим осмехом, казао је, „Видео сам вас у уторак увече, око девет сати, кад сте шили Финчлијевима. Они заиста имају лепу кућу и врт."

Клајд је видео да је Шорт засењен његовим друштвеним положајем. Било је у томе много дивљења помешаног са извесном сервилношћу. И због тога се одмах охрабрио, јер је увидео да ће, код таквог Шортовог опхођења, ма шта му казао, његове речи бити бар делимично обојене стравом и поштом његовог обожаваоца. Пошто је погледао чарапе и одлучио да купи један пар да би утро пут, додао је, „Ох, добро сам се сетио. Хтео сам да вас упитам нешто. Можда ми ви можете рећи нешто што бих желео да знам. Неки радник у фабрици — млад човек који се недавно оженио — пре неких четири месеца, мислим — налази се у малој незгоди због своје жене." Застао је, у неизвесности да ли ће успети докраја, јер је приметно да се израз Шортовог лица мало променио. А ипак, пошто је казао толико, није знао како да узмакне. Зато се сад нервозно насмејао и продужио, „Не знам зашто се ти људи увек обраћају мени са својим незгодама, али ваљда мисле да ја треба да знам све о тим стварима." (Опет се насмејао.) „Само ја сам овде нов и зелен, па не знам како да га упутим. А ви живите овде дуже од мене, мислим, па рекох да упитам вас."

Док је то говорио, трудио се да му држање буде што равнодушније, али сад је закључио да је погрешио — да ће га Шорт зацело сматрати будалом или особењаком. Иако је Шорта изненадила природа тога питања, и било му чудно што га Клајд пита тако нешто (био је приметно Клајдову изненадану уздржаност и малу нервозу), ипак, било му је мило што му поклања поверење чак и у вези са једном тако шкакљивом ствари, те је одмах повратио своје пређашње држање и приступачност, и одговорио, „Ох, молим, ако је то нешто у чему могу да вам помогнем, г. Грифитсе, радо ћу то учинити. Реците, молим, шта је посреди?"

„Па, ево како је", поче Клајд, коме је не мало лакнуло због Шортове срдчане готовости, али је ипак спустио глас, као да је хтео да обавије прикладном тајанственошћу тај ужасни предмет. „Његова жена већ је два месеца пропустила своје време, а он још није у стању да издржава дете, па не знају људи како да се ослободе. Кад ми је први пут дошао прошлог месеца рекао сам му да проба извесно средство које обично дејствује" — ово је рекао да би истакао пред Шортом своју мудрост и сналажљивост у таквим стварима, а и да би отклонио сваку помисао да се тај случај односи на њега — „али мислим да га нису употребили како треба. Сад је, разумете, сав узрујан због тога, и желео би да иде неком лекару који би жени могао помоћи. Само ја овде не познајем никога. Одскора сам овде. Да је то у Канзас-Ситију или у Чикагу", убацио је поуздано, „знао бих шта да радим. Тамо познајем три или четири лекара." (Да би учинио утисак на Шорта, покушао је да се мудро насмеши.) „Али овде је нешто друго. Кад бих почео да се распитујем код својих пријатеља, то би могло допрети до мојих рођака, а они то не би разумели. Али мислио сам, ако ви познајете некога, ви ћете ми радо рећи. Не бих се збиља петљао око тога, али жао ми је оног човека."

Ућутао је, а лице му је, поглавито због предусретљивости и заинтересованог израза на Шортовом лицу, изражавало већу поузданост него у почетку. Мада је Шорт још увек био изненађен, било му је врло мило да помогне колико год може.

„Велите да су прошла два месеца?"

„Да."

„И средство које сте предложили није помогло."

„Није."

„И пробала га је овог месеца?"

„Да."

„Па, то је зло, заиста. Мислим да је награисала засигурно. Незгода је у томе што и ја нисам

овде тако одавно, г. Грифитсе. Купио сам ову радњу тек пре годину и по дана. Ех, да смо тамо у Гловерсвилу —" застао је за тренутак, као да и он, као и Клајд, сумња у мудрост улажења у појединости те врсте, али је после неколико тренутака наставио, „Видите, те ствари нису тако лаке, ма где да сте. Лекари се увек плаше белаја. Додуше, једном сам чуо тамо за такав један случај, да је девојка отишла лекару — човеку који је становао пар миља изван града. Али била је из прилично добре породице, а и младић који ју је одвео њему био је прилично добро познат тамо. Па сад не знам да ли би тај лекар урадио шта за непозната човека, а шта знате, можда и би. Али знам да се такве ствари увек обављају, па бисте могли покушати. Ако пошаљете тог радника њему, реците му „а мене не помиње и да не каже ко га је послао, јер ја сам доста познат тамо, па не бих волео да будем умешан у ствар у случају да нешто не испадне добро. Знате како је —"

А Клајд на то одговори захвалио, „Ох, па наравно, он ће то разумети. Рећи ћу му да не помиње ничије име." Кад је сазнао лекарево име, извадио је из џепа оловку и бележницу да би се осигурао да неће заборавити то важно обавештење.

Шорт, осетивши колико је Клајду лакнуло, био је склон да се пита постоји ли уопште тај радник или је можда сам Клајд у незгоди. Зашто би се он обраћао у име неког младог радника из фабрике? Али ипак, било му је мило да се нађе на услузи, мада је у исто време помислио како би то била велика месна сензација кад би се он одлучио да је некад у будућности искрчми. Исто тако помислио је да је Клајд, ако се заиста не игра са неком овдашњом девојком која је у невољи, луд што ма кога помаже на овај начин — а нарочито радника. Он то зацело не би радио.

Па ипак му је поновио лекарево име и презиме и тачно описао крај у коме се он налази, колико је могао да се сети, и још му је рекао која је то аутобуска станица и како изгледа кућа. Пошто је Клајд добио што је желео, захвалио се и изишао, а галантериста је гледао за њим расположено и помало подозриво. Ти млади богаташи, помислио је. Заиста је чудно да ме такав младић пита за тако нешто. Човек би помислио да ће међу толиким познаницима наћи некога ко би могао да га упуту брже од мене. Али ко зна, можда се баш због њих и плаши да се распитује. Ко зна коју је довео у неприлику — можда чак и ону младу Финчлијеву цуру. Човек никад не зна. Виђам га покаткад с њом овде-онде, а она је довољно весела. Али, их! Што би то било!

ГЛАВА XXXVII

Тако добивено обавештење представљало је олакшање, али само делимично. За Клајда и Роберту није више могло бити правог олакшања све док се тај проблем коначно не реши. И мада је, одмах после тога дошао и казао јој да је најзад дознао име неког лекара који би јој могао помоћи, ипак му је још предстојао озбиљан задатак да је охрабри да сама оде лекару, а такође и да њега ослободи кривице а у исто време изазове лекареву самилост те тако да јој за своју услугу наплати само неку незнатну своту.

Али сад, уместо да негодује, као што се он испрва плашио, Роберта је била вољна да пристане. Многи Клајдови поступци још од Божића тако су је изненадили, да је била збуњена и без икаквог другог плана сем да се испетља како најбоље може, без икакве бруке по себе и њега, и онда да оде властитим путем — па ма како бедно и очајно то било. Пошто он више не мари за њу и очевидно жели да је се ослободи, није била склона да га присиљава да ради оно што не жели. Нека га, нека иде. Она ће ићи својим путем. Живела је некад без њега, па може опет, само да се испетља из овога. Али ипак, кад је рекла ово самој себи, и схватила сав значај свега тога, и сетила се срећних дана који се више неће вратити, принела је руке очима и брисала сузе које су неодољиво навирале. Кад само помисли да је ово исход свега онога што је било.

Али кад је он дошао исте вечери после разговора са Шортом, а држање му било као да је обавио неки доста користан посао, само је казала, пошто је саслушала његово разлагање што је пажљивије могла, „Знаш ли ти тачно, Клајде, где је то место? Да ли трамвај долази близу, или ћемо морати дуго да пешачимо?" И пошто је он изложио да је то недалеко од Гловерсвила, стварно у предграђу, и да је станица међуградског трамваја удаљена само четврт миље од куће, додала је, „Прима ли он увече, или морамо ићи у току дана? Било би много згодније ако бисмо могли ићи увече. Било би мање опасности да нас неко види." Пошто ју је Клајд уверио да прима и увече, јер је тако чуо од Шорта, она продужи, „А знаш ли да ли је стар или млад? Осећала бих се много лакше и сигурније ако је стар. Не волим младе лекаре. Ми смо код куће увек имали старог лекара, па би ми било лакше да говорим с неким који личи на њега."

Клајд то није знао. Није се сетио да упита, али да би је умирио, рекао је да је он човек средњих година — што је с лучајно било тачно.

Идуће вечери отишли су обоје, али као обично понаособ, у Фонду, где је требало прећи у други трамвај. Кад су стигли у крај у коме се налази лекарева кућа, изишли су из трамваја и пошли путем који је у то зимско доба био још покривен старим, сувим, утабаним снегом. Било је то сразмерно глатко тле за њихове брзе кораке. Јер тих дана није више било оне неужурбане присности међу њима, као некада. Оних других, тако недавних дана, помишљала је Роберта, он би био пресрећан да на оваквом месту, мада не и у оваквој прилици, успори корак, да јој обавије руку око

паса, и да јој говори о чему било — о ноћи, раду у фабрици, г. Лигету, свом стрицу, најновијим филмовима, неком месту у које су намеравали да оду, нечему што би волели да раде заједно кад би могли. Али сад. . . и то у овој прилици, кад јој је потребнија него икад сва његова оданост и потпора! А ево сад, као што види, он је сав неспокојан због тога да ли ће се она, кад буде сама код лекара, уплашити и „устукнути“, да ли ће успети да каже праву реч у право време и уверити лекара да мора да учини нешто за њу, и то врло јевтино.

„Па, Берта, како се осећаш? Добро? Нећеш се смрзнути од страха, је ли? Богами, уздам се да нећеш, јер ово ће бити добра прилика да се једном сврши с тим засвагда. А и није то као да идеш некеме који то раније никад није радио, знаш, јер тај човек ради те ствари. То сам засигурно сазнао. Све што сад имаш да учиниш то је да кажеш, па, знаш, да си у незгоди, је ли, и да не знаш како да се ослободиш ако ти он на неки начин не помогне, јер овде немаш никаквих пријатеља којима би се могла обратити. А уосталом, ситуација је таква да им се не би могла обратити ни кад би хтела. Они би те одали, је ли? А ако те он упита где сам или ко сам ја, ти само реци да сам ја неки овдашњи младић али да сам отишао — реци које год име хоћеш, али да сам отишао, и да не знаш куда сам отишао — побегао, је ли. Затим би било добро да кажеш да си дошла њему зато што си чула да је он помогао некеме у једном таквом случају — да ти је то причала нека девојка, разумеш. Само немој да оставит угисак као да имаш велику плату, знаш — јер би он онда могао да направи већи рачун него што ја могу да платим, је ли, сем ако нам не дозволи да отплаћујемо неколико месеци, или тако нешто, је ли.“

Сад кад ју је довео догде, Клајд је био толико нервозан и толико се трудно да Роберти улије довољно храбрости и снаге да истраје и успе, да је једва и схватао како су недовољна па чак и безначајна, у односу на њену невољу и лекарево расположење и нарав, та његова упутства и неискусни савети. А она је, пак, не само мислила о томе како је њему лако стајати по страни и давати предлоге док њу нужда гони напред, и то саму, већ и о томе да он стварно више мисли на себе него на њу на начин како да се само извуче из тога јевтино и без икакве стварне незгоде по себе.

У исто време, чак и ту у том тренутку, и упркос свему, он ју је још увек силно привлачио — његово бело лице, танке руке, немирно држање. И мада је знала да он говори да би је охрабрио да учини нешто што сам не би имао ни храбрости ни вештине да уради, ипак се није љутила. Само је помишљала у тој кризи да ипак неће поклањати много пажње његовим тако издашним саветима. Неће рећи да је напуштена, јер јој је то изгледало исувише непријатно тврђење којим би саму себе скривила, већ рећи ће да је удата и да су она и њен млади муж исувише сиромашни да већ сада имају бебу — поновиће исту причу коју је, сећа се, Клајд испричао апотекару у Шенектадију. Јер, уосталом, шта зна Клајд о томе како се она осећа? А и он неће да иде с њом да би јој помогао.

Али под утицајем чисто женског нагона, да се у невољи ослони на некога, окренула се Клајду, узела га за руке и стала сасвим мирно, у жељи да је он загрли, да је помилује и каже јој да ће све бити добро и да не треба да се плаши. Иако више није марио за њу, он је сада, пред овим нехотичним доказом њеног пређашњег поверења, ослободио обе руке и загрлио је, више да би је охрабрио него ма шта друго, и рекао, „Хајде, Берта. Не смеш бити таква, знаш. Нећеш ваљда сада кад смо овде да изгубиш храброст! Неће ти бити тешко кад већ једном уђеш. Знаш да неће. Све што треба да урадиш то је да одеш и зазвониш, а кад он дође или ма ко други, само реци да желиш да говориш с лекаром насамо, знаш. Он ће онда разумеги да је то нешто поверљиво, и биће лакше.“

Продужио је са истим саветима, а она је, по томе што у том тренутку у њему није видела никакве топлине према њој, схватила како је очајно њено стање, те се прибрала што је боље могла, и рекавши, «Па онда, причекај овде, хоћеш ли? Немој да идеш далеко. Можда ћу се одмах вратити“, журно отишла у сенку капије и упутила се путањом ка главним вратима куће.

На њено звоњење, отворио јој је врата један од оних и телесно и духовно трезвених малограђанских лекара, који је, супротно овоме како су га Клајд и Шорт замишљали, био типичан и прилично конзервативан паланчанин — озбиљан, опрезан, моралан, полупобожан до извесног стелена, и који је гајио извесна гледишта која је сматрао слободоумним и друга о којима би осредње слободоумни човек помислио да су уска па чак и затуцана. А ипак, због незнања и глупости толиких око себе, био је у стању да сматра себе бар прилично ученим. У сталном додиру са свим видовима незнања и нехата, а такође и трезвености, предузимљивости, конзервативизма, успеха и томе сличног, био је склон, у случајевима у којима чињенице поништавају његове раније закључке о многим стварима, да остави у неизвесности суд о постављеним захтевима раја или пакла и да неузнемирено остане при тој нерешености. Телесно, био је омален, здепаст, шиљате главе, а ипак занимљивих црта лица, хитрих, сивих очију и пријатних уста и осмеха. Проседа, кратка коса била му је подшишана равно преко чела — мали остатак сељачке сујете. Руке са дебелим и меснатим али осетљивим шакама висиле су му млитаво низ тело. Имао је педесет и осам година, био је ожењен и отац троје деце, а син му је већ студирао медицину да би наследио очеву праксу.

Увео је Роберту у неуредну просту чекаоницу и замолио је да причека док вечера, а затим се ускоро опет појави пред вратима исто тако просте унутрашње собе, или ординације, где су се налазили сто, две столице, неколико медицинских инструмената, књиге, као и једно предсобље са

другим медицинским стварима, и дао јој знак да седне. Због његове проседе косе, озбиљности и мирноће и чудне навике да трепће, Роберта је осетила не мало страхопоштовање, мада њен утисак није био нимало онако неповољан као што се плашила. Бар је стар и изгледа паметан и конзервативан, иако није нарочито душеван и срдчан у свом опхођењу. Пошто се за тренутак радознано загледао у њу, као да покушава да позна неког из суседства, почео је, Па ко сте ви, молим? И шта могу да учиним за вас?" Глас му је био тих и сасвим охрабрујући — на томе му је Роберта била дубоко захвална.

У исто време, одједном уплашена чињеницом да се најзад нашла на месту и у тренутку када ће, ако икад, морати да призна срамну истину о себи, само је седела ту, очију право упртих у њега, а затим у под, и прсти су јој се почели играти дршком мале торбице коју је носила.

„Па, видите", поче она, озбиљно и немирно, цело њено држање одједном је одало страхан напор под којим се мучила. „Дошла сам. . . дошла сам. . . то јест. . . не знам да ли вам могу испричати све о себи. Мислила сам да ћу моћи, пре него што сам ушла овамо, али сад кад сам овде, и кад вас видим. . ." Заћутала је и помукла се на столици као да ће да устане, а у исто време је додала, „Ах, боже, како је страшно све то. Тако сам узнемирена и. . ."

„Хајте, хајте, драга моја", прихвати он, приватно и умирљиво, под утиском њеног привлачног а ипак трезвеног изгледа и питајући се за тренутак шта ли је то узнемирило ову тако чисту, скромну и сталожена изгледа девојку, а и прилично забављен њеним „сад кад вас видим" — „Шта је то на мени, сад кад ме видите", понови он њене речи, „шта вас тако плаши? Ја сам само један паланачки лекар, знате, и надам се да нисам тако страхан као што ви канда мислите. Будите уверени да ми можете рећи што год желите — све о себи и не треба да се бојите. Ако има нешто у чему вам могу помоћи, учинићу то."

Био је сасвим пријатан, помислила је сад, а ипак је тако трезвен и уздржан и вероватно старовремски уз то, тако да ће га оно што намерава да му каже зацело не мало запрепастити — а шта онда? Да ли ће учинити ишта за њу? А ако и хоће, како да удеси питање плаћања, јер то ће зацело бити важна тачка? Само да је Клајд овде, или неко други да говори уместо ње. А ипак, мораће да говори, сад кад је ту. Не може да оде а да то не учини. Још једном се помакла и згрчила, нервозно је узела велико дугме свога капута и почела да га врти између палца и кажипрста, а затим настави гушећи се.

„Али ово је. . . ово је. . . ето, нешто друго, знате, можда не оно што ви мислите. . . ја. . . ја. . . ето. . ."

Опет је застала, немоћна да настави, а лице јој је непрестано час бледело, час црвенело. Због узнемирене скромности њеног обраћања, као и због извесне бистрине ока, белине чела, трезвености у држању и одевању, лекар је једва могао и за тренутак да помисли да је овде посреди шта друго сем једна од оних болесних појава чедности, или тачније неискуства, у вези са свим оних шта се односи на људско тело — у неким случајевима врло карактеристична појава код младих и неискусних. И управо је хтео да понови своју уобичајену формулу у таквим случајевима, да њему може све рећи без страха и устезања, па ма шта то било, кад га једна друга мисао, подстакнута Робертином дражесношћу и једрином, а такође и таласима њених властитих мисли који су нападали његова мождана пријемна средишта, наведе да закључи да се он можда вара. На крају крајева, зашто ово не би могао бити један од оних мучних младалачких случајева где су можда посреди неморал и незаконитост. Она је тако млада, здрава и допадљива, а ти случајеви стално се дешавају — покатакд и девојкама најчеститијег изгледа. И увек представљају за лекара незгоду и кубуру. И из разних разлога у вези с његовом повученом и учауреном нарави, као и са природом месног друштва, мрзео је и устезао се да се и најмање пача у то. Такви случајеви су недозвољени, опасни, и обично доносе малу ако икакву награду, а знао је и да месно друштво то сасвим осуђује. А сем тога, он се лично више-мање љутио на те ветропире, младиће и девојке, који се тако слободно упуштају у вршење нормалних функција своје природе, а после су готови да одбију друштвене обавезе које иду с тим — да најзад ступе у брак. И тако, мада је у више махова, у току прошлих десет година, кад је због породичних и других суседских и верских обзира то изгледало сасвим саветно, помогао да се спасу од последица своје лудости неке младе девојке из добрих породица које су склизнуле са стазе врлине и нису се могле друкчије избавити, ипак је био против тога да помаже, било саветом или вештином, у ма каквим случајевима престапа или заплета који не би били под моћном заштитом других личности. То је исувише опасно. Имао је обичај да неизоставно саветује брак без одлагања. Или, ако је то немогуће зато што је виновник срамног дела побегао, његов уобичајен поступак био је да се уопште не пача у то. Исувише је то опасно, а морално и друштвено неисправно, па чак и кажњиво.

Стога је сада гледао у Роберту врло прибрано. Никако, рекао је самом себи, не сме дозволити да се из саосећања или чега другог уплете у то. И тако, да би помогао и себи и њој да постигну и одрже сталоженост која ће им обома омогућити да се ослободе без велике непријатности, привукао је себи своју црну кожу укоричени лекарски дневник, отворио га и рекао, „А сад, да видимо да ли можемо да пронађемо шта је посреди. Како се зовете?"

„Рут Хавард. Г-ђа Хавард", одговори Роберта нервозно и усиљено, одједном изабравши име

које јој је Клајд био предложио да каже. И сада — што је прилично занимљиво - зато што је рекла да је удата, он је лакше дисао. Али зашто сузе онда? Какав би разлог могла имати млада удата жена да буде толико стидљива и узнемирена?

„А крштено име вашег мужа?“ продужи он.

Ма како да је то питање било просто, и ма како да је лако било одговорити на њ, Роберта је ипак оклевала пре него што је рекла, „Гифорд“, име њеног старијег брата.

„Живите овде у близини, је л' те?“

„У Фонди.“

„Да. А колико вам је година?“

„Двадесет и две.“

„Откада сте удати?“

Ово питање је било тако блиско повезано са проблемом пред којим се налазила, да је опет оклевала пре него што је рекла, „Чекајте да промислим — пре три месеца.“

Др Глен је одмах опет посумњао, мада то није ничим показао. Њено оклевање упозорило га је. Зашто та несигурност? Сад се опет питао да ли има посла са девојком која говори истину или су његове прве сумње оправдане. Стога је упитао, „Па, у чему је незгода, г-ђо Хавард? Не треба да се устручавате да ми кажете — ни најмање. Навикао сам на такве ствари већ толико година, ма какве природе биле. То ми је посао, да слушам о невољама људи.“

„Па“, заусти Роберта, још увек узрујано, а та страшна исповест сушила јој је грло и готово кочила језик, и опет је вртела оно исто дугме свога капута и зурила у под. „Ево како је то. . . Видите. . . мој муж нема много новаца. . . и ја морам да радим да бих помогла да се покрију трошкови а ниједно од нас не зарађује много.“ (Изненадила је саму себе својом бестидном способношћу да лаже у овој прилици — она, која је увек мрзела лаж.) „И тако. . . дабоме. . . нисмо у стању, знате, бар не за сада, да... да имамо децу. . . и. . .“

Застала је, јер је губила дах, и стварно није била у стању да продужи са тим крупним лагањем.

Лекару се учинило да је схватио у чему је прави проблем — да се она скоро удала и да се налази баш пред таквим проблемом који је покушавала да оцрта — али ипак није желео да се упусти ни у какву недозвољену радњу, а у исто време желео је да не обесхрабри исувише млади брачни пар који започиње живот, те ју је гледао душевније, јер је заиста био ганут тешком невољом тих младих људи као и њеном смерношћу која јој је доликовала у тој шкакљивој ситуацији. Мучна је то ствар. У понеким случајевима доста је тешко младим људима да се у данашње време подигну у животу. Овај брачни пар без сумње је у некој тешкој финансијској незгоди. То је случај готово са свим младим људима. Ипак, то изазивање побачаја и уплитања у природно или богом установљено животно збивање, е, то је у најмању руку шкакљива и неприродна работа у коју он не жели да се упушта. Уосталом, млади, здрави људи, иако сиромашни, кад ступају у брак знају шта то значи. И није им немогућно да раде, бар не мужу, па ће већ некако испливати.

Исправивши се сада на столици врло прибрано и ауторитативно, он поче, „Мислим да разумем шта желите да кажете, г-ђо Хавард. Али ја се такође питам да ли сте размотрили колико је озбиљна и опасна ствар коју имате на уму. Али“, изненадно додаде он, подстакнут мишљу да ли није можда његов углед на неки начин укаљан ширењем гласова о томе шта је он у прошлости чинио, „откуд да дођете баш мени?“

Нешто у његовом гласу, начин на који је поставио то питање — опрезност и наговештај могућног огорчења у случају да се покаже да њега неко сумњичи да се бави таквим пословима — казали су Роберти да би свако тврђење да је чула за њега или да ју је неко послао њему — упркос Клајдовом друкчијем саветовању — могло бити опасно. Можда ће бити боље да не каже да ју је неко послао. Може се десити да он то схвати као увреду нанесену њему као лекару који ужива добар глас. Зачетак извесног дипломатског инстинкта помогао јој је у овој прилици, те је одговорила, „У пролазу сам више пута приметила вашу таблу и чула сам од разних личности да сте добар лекар.“

Пошто је тако отклоњена његова сумња, продужио је, „На првом месту, то што желите да урадите јесте нешто што ми моја савест не дозвољава да вам саветујем. Разумем, наравно, да ви то сматрате нужним. Ви и ваш муж сте млади и вероватно немате много новаца на располагању, те осећате да ће принова представљати велико бреме у сваком погледу. Без сумње и хоће. Ипак, по моме мишљењу, брак је велика свегиња, а деца су благослов — не клетва. И кад сте пре три месеца били пред олтаром, вероватно сте били свесни да ћете се можда наћи у оваквој ситуацији. Мислим да су сви млади брачни парови свесни тога.“ („Пред олтаром“, помисли Роберта тужно. Да је неком срећом било тако!) „Знам, на жалост, да данас код неког света постоји тежња у том правду. Има их који сматрају да је сасвим оправдано да се у таквим случајевима избегну природне одговорности подвргавајући се таквим операцијама. Али то је врло опасно, г-ђо Хавард, врло опасно законски, а етички и медицински врло погрешно. Многе жене које покушавају да избегну порођај подлегну на тај начин. Поред тога, сваки лекар који им помаже у томе кажњава се затвором, па било рђавих последица или не било. Мислим да ви то знате. У сваком случају, ја сам одлучно против тога са сваке

тачке гледишта. По моме мишљењу, једино оправдање за то јесте, на пример, оно кад живот мајке зависи од такве ситуације. Никако друкчије. А у таквим случајевима цео лекарски сталез је сагласан. Али у вашем случају, уверен сам, ситуација није таква да би оправдала тако што. Ви ми изгледате снажна, здрава жена. Материнство у вашем случају не би имало никаквих озбиљних последица. А што се тиче финансијских разлога, зар заиста мислите, ако лепо родите ту бебу, да ви и ваш муж нећете наћи средства за издржавање? Рекосте да је ваш муж електричар?"

„Да“, одговори Роберта неспокојно, не мало уплашена и потиштена том свечаном придиком.

„Па ето“, настави он. „То није тако неуносно занимање. Бар сви електричари доста наплаћују. А кад размислите, као што и морате, како је озбиљна ствар коју сте наумили да учините, да ви стварно намерава да уништите један млад живот који има исто толико право на опстанак као и ви. . .“ застао је да би јој се суштина његових речи улила у душу — „онда ћете, мислим, осетити да је ваша дужност да застанете и промислите — и ви и ваш муж. Уосталом“, додаде он вештим и више очинским, па чак и уверљивим гласом, „мислим да ће вам обома то дете, кад га већ једном будете имали, више него надокнадити све оне мале тешкоће које ће вам његов долазак на свет можда донети. Реците ми, додаде он радознано, зна ли ваш муж за ово? Или је ово само неки ваш план да спасете себе и њега од превеликог напора?“ Његово лице беше готово весело озарено, јер му се учинило да је ухватио Роберту у некој чисто женској штедљивости и страху, те је помислио да ће је, ако је тако, лако извући из њеног садашњег нерасположења. А она, осетивши куда он циља и сматрајући да јој једна лаж више или мање не може ни помоћи ни шкодити, брзо одговори, „Зна.“

„Па, онда“, продужи он, помало разочаран што се његова претпоставка показала нетачна, али ништа мање решен да одврати и њу и њега, „мислим да вас двоје треба врло озбиљно да размислите пре него што предузмете ма шта у овој ствари. Зна да млади људи, над се први пут нађу у оваквој ситуацији, увек виде само њену најцрњу страну, али не испадне увек тако. Зна да је то био случај са мојом женом и са мном у вези са нашим првим дететом. Али испливали смо. И ако само не пренаглите већ поново претресете ствар, уверен сам да ћете је видети у друкчијој светлости. А ни савест вас после неће мучити.“ Ућутао је, осећајући се прилично уверен да је растерао њен страх, као и одлуку која ју је довела њему — и да ће она, као разумна, проста жена, сад наравно одустати од побачаја — да ће отићи и не мислећи више на тај свој план.

Али уместо да се сагласи или да устане и оде, као што је очекивао, погледала га је уплашеним, разрогаченим очима, и одмах је затим бризнула у плач. Јер укупно дејство његових речи било је на првом месту да оживи јасније него икад нормални друштвени или уобичајени вид ситуације који је она за све време покушавала да искључи из својих мисли а који би, у редовним приликама, да је заиста удата, тачно представљао став који би и сама заузела. "Увидевши сада да њен проблем уопште неће бити решен, или да га бар тај човек неће решити, обузела ју је морбидна паника.

Одједном је почела да стеже и отвара песнице и да се у исто време удара по коленима, док јој се лице грчило од бола и страха, и узвикнула је, „Али ви не разумете, докторе, ви не разумете! Морам да се избавим из овога на неки начин! Морам. Није онако као што сам вам рекла. Нисам удата. Уопште немам мужа. Али, ох, ви не знате шта ово значи за мене. Моја породица! Мој отац! Моја мајка! Не могу да вам објасним. Али морам да се избавим из овога. Морам! Морам! Ох, ви не знате, ви не знате! Морам! Морам!“ Почела се клатити напред и назад, њихајући се час на једну час на другу страну, као у заносу.

А Глен, изненађен и забезекнут и ганут тим изненадним изливом, закључио је по томе да је његова првобитна претпоставка била тачна и да га је, према томе, Роберта лагала, те да сада, ако не жели да се уплете у то, мора заузети чврст па чак и немилосрдан став, па ју је озбиљно упитао, „Нисте удати, велите?"

Уместо одговора Роберта само одречно одмахну главом и настави да плаче. Најзад схвативши у потпуности њен положај, др Глен устаде, а лице му беше слика душевне забринутости али и конзервативне опрезности. Но не говорећи ништа испрва, он ју је само гледао док је плакала. Доцније је казао. «Ех, ех, то је врло гадно. Жао ми је.» Али, плашећи се да се некако не уплете у то, ућутао је, а затим је додао утешно и несигурно. „Немојте плакати. То вам неће ништа помоћи.“ Затим је опет ућутао, још увек решен да се не меша у то. Али радознао да дозна тачне појединости, најзад је упитао, „Па, где је онда младић који је узрок ваше несреће? Је ли он овде?"

Још увек исувише обрвана стидом и очајањем да би могла да говори, Роберта само одречно одмахну главом.

„Али он не зна да сте ви у незгоди, је л' те?"

„Да“, одговори Роберта слабим гласом.

„И неће да се ожени вама?"

„Отишао је,"

„А тако. Млади нитков! А не знате ли куда је отишао?"

„Не“, слага Роберта несигурно.

„Колико има откад вас је оставио?"

„Око недељу дана“, слагала је опет.

„И не знате где је?"

„Не."

„Откад вам није добро?"

„Има више од две недеље", зајеца Роберта.

„А пре тога увек сте имали редовно?"

„Да."

„Па, пре свега", глас му је био спокојнији и пријатнији него малопре — изгледало је да тражи згодан изговор да се извуче из тога случаја који је обећавао мало шта сем опасности и тешкоће. „Ово може и да не буде тако озбиљно као што ви мислите. Знам да сте се вероватно врло много уплашили, али није необично да жене пропусте један месец. У сваком случају, без прегледа човек не може бити сигуран, но чак и кад бисте били сигурни, најпааметније би било да причекате још две недеље. Онда ћете можда установити да је све у реду. Не бих се изненадио ако би се тако десило. Изгледате исувише осетљиви и нервозни, а то понекад проузрокује таква одлагања — просто нервоза. Ако хоћете да послушате мој савет, ма шта да одлучите, немојте засад учинити ништа, већ идите кући и чекајте док не budete сасвим сигурни. Јер чак и кад би нешто требало предузети, за вас не би било саветно да ма шта предузимате пре тога."

„Али већ сам узимала неке пилуле и оне ми нису помогла", рече Роберта.

„Које?" упита Глен радознало, и, пошто је чуо, само је приметно, „Ох, те. Па оне вам не би биле ни од какве користи, ако сте заиста трудни. Али ја вам предлажем да сачекате, па ако видите да сте пропустили и други месец, биће још увек довољно времена да се нешто учини, мада вас озбиљно саветујем да чак ни тада не предузимате ништа ако вам је иоле могућно, јер сматрам да је погрешно сукобљавати се тако са природом. Било би много боље да родите дете и да се старате о њему. Онда не бисте имали на савести још и тај грех да сте уништили један живот."

Био је врло озбиљан и осећао се врло богоугодан кад је то рекао. Али Роберта, пред страхотама које он очевидно није био у стању да схвати, само је узвикнула, драматично као малопре, „Али то не могу да учиним, докторе, кажем вам! Не могу! Не могу! Ви не разумете. Ох, не знам шта ћу учинити ако не нађем неки излаз. Не знам! Не знам! Не знам!"

Одмахивала је главом, стискала песнице и њихала се тамо-амо, док је Глен, као лекар, иако под утиском њеног страха и жалосне лудости која ју је, као што је видео, довела у тај ужасни положај, прао руке од таквог случаја који за њега представља једну тешкоћу, и додао је, „Као што сам вам већ рекао, г-ђице —" (застао је) „Хавард, ако је то ваше име, ја се озбиљно противим операцијама те врсте, као што сам и против оне лудости која доводи девојке и младиће до тога да их сматрају потребним. Лекар не сме да се меша у такве случајеве ако није вољан да проведе десет година у затвору, а сматрам да је такав закон сасвим оправдан. Али то не значи да ја не схватам како је тежак за вас ваш садашњи положај. Али увек има људи који су вољни да помогну девојци у вашем стању, под условом да она не жели да учини нешто што је неисправно, морално или законски. И тако, најбољи савет који сад могу да вам дам јесте да не предузимате ништа, ни сад ни доцније. Најбоље је да идете кући и да родитељима признате све. То ће бити најбоље — најбоље, уверавам вас. То није ни тако тешко као што ви мислите, нити је онако грешно као онај други начин. Не заборавите да је у питању живот — људски живот — ако је заиста онако као што мислите. Људски живот који ви желите да уништите, а у чему вам ја не могу помоћи. Заиста не могу. Може бити да овде-онде има лекара — знам да их има — који етику свога позива узимају мање озбиљно од мене; али ја не могу да дозволим себи да постанем један од њих. Жао ми је — много.

„Стога, најбоље што вам сад могу рећи јесте — идите кући, идите својим родитељима и кажите им. То вам сад може изгледати тешко, али временем ћете увидети да је то најбоље. Ако би то вама или њима прожило неко олакшање, нека дођу да поразговарају са мном. Покушаћу да их уверим да то није најгора ствар на свету. Али да учиним оно што ви тражите — жао ми је, врло, врло ми је жао, али не могу. То ми моја савест не дозвољава."

Ућутао је и са пуно душевности загледао се у њу, али са одлучним и коначним погледом у очима. А Роберта, пренеражена тим изненадним окончањем свих нада које је полагала у њега и схватајући најзад да ју је не само Клајдово обавештење о томе лекару завело, већ и да су сва њена уверавања и преклињања претрпела пораз, упутила се несигурно вратима, а страхоте будућности гомилале су јој се у мислима. Кад је изишла у мрак, пошто је лекар најучтивије и са највећим жаљењем затворио врата за њом, застала је да се ослони о дрво — јер живчана и телесна снага беху је готово издале. Одбио је да јој помогне. Одбио је да јој помогне. И шта сад?

ГЛАВА XXXVIII

Прво дејство лекареве одлуке било је да их запрепасти и уплаши обоје — Роберту и Клајда — преко сваке мере. Јер Роберти су сада очевидно предстојали порођај и срамота. Клајду изобличење и пропаст. А ово им је изгледало једино решење. Затим, полако, бар за Клајда, тешки покров помало се подигао. Можда, ипак, као што је лекар казао — она му је, пошто се довољно прибрала да је могла да говори, испричала и о томе — још није дошао крај. Постоји извесна мала могућност, као што су

наговестили апотекар, Шорт и лекар, да је она можда у заблуди. А ово, мада њу није нимало утешило, довело је до неповољног резултата да Клајд западне у летаргију засновану највише на непрестаном страху од своје неспособности да се ухвати у коштац са ситуацијом као и на извесности да ће друштвено бити изобличен ако то не буде учинио, те, уместо да се још очајније бори, он је стално одлагао да предузме даље непосредне кораке. Иако је јасно схватио вероватне трагичне последице не буде ли предузео ништа, његова је прироца била таква да му је било тешко да смисли коме још да се обрати а да се лично не изложи опасности. Кад само помисли да ју је лекар „оставио на цедилу“, као што се он изразио, и да је Шортов савет тако мало вредео!

Упркос непокојних мисли о томе коме још да се обрати, читаве две недеље па и више нико му није пао на памет. Било је тако тешко питати где било. То просто није могао. Уосталом, кога би могао питати сада? Кога? За те ствари треба времена, зар не? Али у међувремену, док су дани пролазили, и он и Роберта имали су довољно времена да размисле какве ће кораке, ако икакве, морати да предузму — једно према другоме — у случају да не нађу ни медицинско ни хируршко решење. Јер Роберта, подстичући га непрестано, иако не толико речима колико изразом и држањем за време рада, била је одлучна да не сме бити остављена да се бори сама — то не би ни могла. Али Клајд, опажала је, није предузимао ништа. Јер изузимајући оно што је већ био покушао да учини, био је у потпуној недоумици шта да ради. Није имао пријатеља, те је помишљао само на то да проблем изложи као замишљен случај овом или оном појединцу надајући се да би тако могао доћи до неког корисног обавештења. У исто време, ма како то изгледало непрактично и врдаламски, још увек га је мамио онај свет забаве коме је припадала Сондра; вечерима и недељом, упркос Робертином несрећном стању и расположењу, одазивао се позивима и одлазио је овамо и онамо, јер је тиме избављао свој дух од страшног привиђења несреће које му је стално било пред очима. Само кад би могао да се избави из тога! Само кад би могао. Али како, без новца, пријатеља, познавања лекара или, ако не баш њих а оно света који тајно припада полном слободном зидарству који неки каткада — на пример, хотелски момци у Грин—Девидсону — канда добро познају. Писао је Ратереру, наравно, али одговора није било, јер Ратерер се преселио у Флориду, те још није био добио Клајдово писмо. А овде су сви они које је најбоље познавао припадали или фабрици или отменом друштву — појединци исувише неискусни или опасни или, пак, исувише неприступачни и опасни, јер још се није био довољно спријатељио ни с једним од њих да о могао очекивати да ће они бити заиста поверљиви и чувати његову тајну.

Међутим, нешто мора учинити — не може седети скрштених руку и пустити да ствари иду како иду. Роберта му зацело неће још задуго дозвољавати да тако ради јер она се налази пред обелодањењем. И тако је покатакд био на великој муци — хватао се за сламке, за оно што би већина људи сматрала узалудном надом. Тако, на пример, кад се један његов друг, пословођа у фабрици једног дана случајно сетио неке девојке из свога одељења која је била „запала у незгоду“ па је морала да остави фабрику, Клајду се пружила прилика да га упита шта он мисли да би таква девојка морала да уради у случају да не може да издржи или не жели да има дете. Али тај пословођа био је исто тако неупућен као и он, те је само рекао да би вероватно отишла лекару, ако познаје неког или би се „повиновала судбини“ — и Клајд није био ништа паметнији. Другом приликом, у вези са разговором у берберници поводом неког месног случаја који је објавила Звезда о некој девојци која је тужила суду неког неваљалца због прекршаја обећања да ће се оженити њоме, пала је примедба да она „зацело не би тужила ту вуцибатину, да није морала“. На то је Клајд искористио прилику и рекао с пуно наде, „Али, зар не мислите да је она могла наћи неки начин да се извуче из те незгоде и да се не венча са човеком кога не воли?“

„Па то није баш тако лако као што ви можда мислите, нарочито не у овом крају“, објаснио му је мудрац који га је шишао. „На првом месту, то је против закона. А затим, то стаје много новаца. А ако новаца немате, па знате, без новца ни оцу на гроб.“ И штрицкао је маказама, док је Клајд, обузет властитим проблемом, размишљао како је то цела истина. Кад би имао доста новаца — макар и неколико стотина долара — узео би их сада, па би је можда наговорио — ко зна — да сама оде негде и да се оперише.

И тако је, из дана у дан, говорио себи да мора наћи некога. А Роберта је говорила себи да и она мора предузети нешто — не сме се више ослањати на Клајда ако он буде такав. Није се шалити ни оклевати пред оваквом невољом. То је тешко бреме за њу. Клајд зацело не схвата како то страшно погађа њу, па чак и њега. Јер заиста, ако јој он не помогне да се ослободи, као што је јасно обећао у почетку, од ње се не може очекивати да сама преброди буру која долази. Никад, никад, никад! Јер, најзад, у Робертиним очима, Клајд је човек — има добар положај — и није он, већ она је у овој невољи немоћна да се избави.

И сутрадан по истеку рока другог месеца када се једном засвагда уверила да су се њене најгоре сумње обистиниле, она му је на све могуће начине нагласила колико је неизрециво очајна, а већ трећег дана јавила му се писмом да ће те вечери опет да иде оном лекару у близини Гловервила, иако ју је раније одбио — тако је велика њена невоља — и питала га је да ли хоће да је отпрати — позив на који је он, мада је имао уговорен састанак са Сондром, одмах пристао, зато што

сам није успео да уради ништа и зато што је осећао да је то важније од свега другог. Сондри ће морати да се извини великим послом.

И тако су се упутили у ту другу песету, а њихов дуг и нервозан разговор успут није довео ни до чега другог сем објашњења зашто он до тада није успео да учини ништа и извесних похвала њој на храбрости што је сама тако предузимљива.

Али и овога пута лекар није хтео ништа да предузме. Пошто је чекала безмало читав сат док се он вратио однекуд, дозволио јој је само да му каже да је њено стање непромењено и да је мори страх, али ничим није наговестио да би хтео да учини оно што је стварно могао да учини. То се противи његовим предрасудама и етици.

И тако се Роберта опет вратила, али овога пута није плакала, јер је била исувише тужна да би плакала: гушио ју је терет предстојеће опасности и наслућених ужаса и јада који долазе.

А Клајд, чувши за тај пораз, утону у неспокојно, суморно ћутање, немоћан да учини ма какав користан предлог. Није умео да смисли шта треба да каже и поглавито се плашио да Роберта сад не постави неки захтев на који он не би могао пристати из друштвених или финансијских разлога. Међутим, док су ишли кући она је мало говорила о томе. Уместо тога села је и зурила кроз прозор — мислећи о својој безнадежној невољи, која је за њу сваким даном постајала стварнија и ужаснија. Да би се извинила казала је да је боли глава. Хтела је да буде сама — сама да би још размишљала — да би покушала да нађе решење. Мора наћи неки излаз. То она зна. Али какав? Како? Шта би могла да учини? Како да се спасе? Осећала се као животиња која се, сатерана у теснац, бори за живот, а све је против ње, и помишљала је на хиљаду далеких и посве немогућних излаза, и увек се враћала једном и једино сигурном и паметном решењу које је заиста сматрала да би требало да је могуће — брак. А зашто не? Зар није она њему дала све, и то против свог најбољег уверења? Зар није он њу наговорио? Ко је он, уосталом, да је тако одбаци у страну? Његово је држање покатак, због Сондре и Грифитсових и зато што је осећао да ће све то кобно утицати на његове овдашње снове, јасно показивало да је љубав умрла и да он не мисли ни приближно толико о значају њеног стања по њу колико на значај тога по себе, о злу које ће га због тога зацело задесити. И кад то њу није испуњавало крајњим страхом, мада у већини случајева јесте, онда ју је љутило и постепено је најзад довело до закључка да у таквом очајном стању она има права да тражи више него што би иначе и сањала, па и сам брак, пошто другог излаза нема. А зашто не? Зар њен живот није исто тако важан као и његов? Зар није он спојио свој живот са њеним, добровољно? Онда, зашто се не би потрудио да јој помогне сада — а не успе ли у томе, зашто да не учини ту крајњу жртву која је очевидно једино може спасти. Јер ко су, уосталом, све те друштвене личности до којих је њему толико стало? И зашто да он тражи од ње да у оваквој кризи жртвује себе, своју будућност и свој добар глас, само зато што њега те особе интересују? Оне никад нису учиниле много за њега, заиста не толико колико она. И само зато што њему сад постаје досадна, пошто ју је прво наговорио да му учини по вољи — па је ли то икакав разлог да сме да је напусти у оваквој невољи? Уосталом, зар не би и све те друштвене личности, за које се он толико интересује, сматрале, ма какав био његов однос према њима, да је она у праву да прибегне излазу на који ће можда бити принуђена?

Размишљала је много о овоме, нарочито по повратку после овог другог покушаја да измоли др Глена да јој помогне. Њено лице покатак је добивало пркосан, одлучан израз, тако нов за њу, који је изненадно настао тек у тој невољи. Уста су јој се стезала нешто чвршће. Донела је одлуку. Он ће морати да се ожени њоме. Мораће га присилити, не буде ли другог излаза. Мораће — мораће. Кад само помисли на своју кућу, мајку, Греису Мар, Њутонове, све који је познају — на ужас, бол и срамоту којом би то жигосало све оне који су на неки начин исти што и она — њен отац, браћа, сестре. Немогуће! Немогуће! То не сме и не може бити! Немогуће! Изгледало јој је помало свирпо да захтева то, чак и сада, с озбиром на значај који је Клајд до тада придавао својим изгледима овде. Али како, како би друкчије могла да поступи?

И тако је Клајд следећег дана, на своје не мало изненађење, јер су претходне ноћи провели многе сате заједно, примио од ње писмо с поруком да мора опет доћи те вечери. Она има нешто да му каже, а у тону тога писма било је нечега што је изгледало да наговеттава или садржи неку претњу у случају да он одбије, а тога раније није било у њеним писмима. Помисао да ће се та ситуација, ако се не рашчисти, зацело показати кобном, толико га је обрвала да је одмах пристао да оде и чује шта то има да му предложи као решење — или — на шта има да се потужи.

Ушавши у њену собу доцкан увече, затекао ју је сталоженију него икад откако је настала та невоља, а то га је веома изненадило, јер је очекивао да ће је видети уплакану. Али сад, ако ишта, изгледала је попустљивија, јер оне неспокојне мисли како да постигне повољно решење подстакле су њену урођену лукавост која је сада долазила до израза.

И тако је одмах, пре него што му је казала шта има на уму, почела питањем, „Ниси дознао ништа о неком другом лекару, је ли, Клајде, нити си ишта смислио?“

„Не, нисам, Берта“, одговори јој врло тужно и уморно, јер су му живци били толико затегнути да су се готово кидали. „Покушао сам, као што знаш, али је тако ђаволски тешко наћи некога ко се не плаши да се петља у такве ствари. Части ми, да ти право кажем, Берта, готово више не знам шта да

радим. Не знам шта ћемо ако ти не будеш могла да смислиш нешто. Ниси се сетила или чула о неком другом лекару коме би могла отићи, је ли?" Јер одмах после њене прве посете лекару, наговестио јој је да би склапањем присног пријатељства са неком радницом из досељеничких породица, могла полако извући неко обавештење које би им могло бити од користи. Али Робертина нарав није јој омогућавала да ствара таква олака пријатељства, те од тога није било ништа.

Међутим, његова изјава да „више не зна шта да ради" пружила јој је прилику коју је желела, да му изложи предлог који је сматрала да је неизбежан и да се више не може одлагати. Али, плашећи се како ће то Клајд примити, оклевала је, размишљајући у којем облику да га изложи и, пошто је одмахнула главом и показала немир који је заиста осећала, најзад је рекла: „Па ево, рећи ћу ти, Клајде. Размишљала сам о томе и не видим никаквог другог излаза сем — сем да се, па, венчаш са мном. Прошло је већ два месеца, знаш, и ако се одмах не венчамо, сви ће знати, је ли?"

Њено држање док је то говорила представљало је мешавину спољашње храбрости потекле из уверења да је у праву и унутрашње несигурности у погледу Клајдовога става, а изненадни израз изненађења, негодовања, неизвесности и страха који су наизменично преображавали његово лице, само су још више потцртали ту мешавину. Тај изглед и то преображавање, ако су ишта одређено казивали, казивали су да он сматра да она покушава да му нанесе неоправдану озледу. Јер откако је почео све више да се приближава Сондри, његове наде су толико порасле да, док је слушао тај Робертин захтев, његово се чело мрштило а израз се променио: од сразмерно љубазне, иако усплахирене, обзирности претворио се у мешавину страха и противљења, као и одлучности да избегне ту крајњу последицу. Јер то би значило за њ потпуну пропаст, губитак Сондре, упослења, друштвених нада и тежњи у вези са Грифитсовима — свега — мисао од које му се смучило и са које је у исто време оклевао како да поступи. Али, он неће! Неће! Неће то учинити! Никад! Никад! Никад!

Ипак после једног тренутка узвикнуо је двосмислено, „Па, ето, за тебе је то, Берта, добро, јер решава све без икакве незгоде. Али како ћемо са мном? Не треба да заборавиш да то за мене неће бити лако с обзиром на то како ствари стоје данас. Ти знаш да немам новаца. Све што имам то је мој посао. Осим тога, стричева породица још не зна ништа о теби — баш ништа. И ако би се сад одједном дознало да смо све ово време били заједно, и да се ово десило, и да ја морам одмах да се оженим тобом, е, онда ће знати да сам их вукао за нос, па ће се зацело наљутити. А шта онда? Можда ће ме чак и отпустити."

Застао је да види дејство тих речи, али приметивши изванредан израз сумње који се у последње време увек појављивао на Робертином лицу кад год је почињао да се правда, додао је с надом, али и неискрено, покушавајући каквом било обманом да одложи тај изненадни исход, „Уосталом, нисам ни тако сигуран да нећу моћи да нађем лекара. Нисам имао много среће досад, али то не значи да је и убудуће нећу имати. А још има мало времена, зар не? Зацело има. Нема бојазни бар прва три месеца." (Добио је писмо од Ратерера који му је то јавио.) „И пре неки дан чуо сам о неком лекару у Албанију који би то могао учинити. Мислио сам да одем и да поразговорам с њим пре нешто што ти ишта кажем о томе."

Док је говорио, његово држање било је тако непоуздано да је Роберта могла да примети да лаже, да би добио у времену. У Албанију нема никаквог лекара. И сасвим је јасно да је њен предлог њему мрзак и да само смишља на који начин да га избегне. И знала је врло добро да он никад није изричито рекао да ће се оженити њоме. Ма колико навалјивала, она га, на крају крајева, не може присилити на то. Могао би просто да оде из тог краја, као што је једном рекао да ће учинити у случају да због ње необазриво изгуби посао. А колико би већи његов подстрек у том правцу могао бити сад, ако би изгубио овдашњи свет до кога му је толико стало, и нашао се пред неминовношћу да узме и њу и дете. Стога је постала опрезнија, и одустала је од намере да говори с њим одлучно и жестоко, иако је била у великој невољи. А он је био толико узнемирен панорамом блиставог света — чије је средиште Сондра — који је сада бацио на коцку, да је једва могао да мисли јасно. Зар да изгуби све то за онај живот који би он и Роберта могли да створе за себе — мали дом — беба, живот једноликог таљигања испуњен бригом око издржавања ње и бебе о злехудој заради, и од кога се вероватно никад више не би ослободио! Господе! Спопала га је мука. Он не може и неће то учинити. А ипак, увиђао је сад, она би могла сасвим лако да побрка све његове снове, и то само због једног јединог његовог погрешног корака. Стога је постао опрезан, и први пут у животу схватио је да су тактичност и лукавство врло потребни.

У исто време Клајд је у души осећао, и то са извесним стидом, сву ту дубоку промену која се у њему збила.

Али Роберта је говорила, „Ох знам, Клајде, али малопре си и сам рекао да не знаш шта ћеш, зар ниси? А са сваким даном мени ће бити све горе, ако не будемо могли да нађемо лекара. Жена се не може удати и родити дете после неколико месеца — то знаш. Онда би сви на свету знали шта је посреди. Осим тога, ја морам да водим рачуна о себи, као год и о теби, знаш. Па и о беби исто тако." (И на само помињање детета које долази, Клајд је трепнуо и тргао се као да га је неко ошамарио. Она је то приметила.) „Просто морам одмах учинити једно од овог двога, Клајде — или се удати или се ослободити од овога, а ти канда ниси у стању да ме овога ослободиш, је ли? А ако се толико плашиш

шта ће твој стриц мислити или учинити у случају да се венчамо", додаде она немирно али благо, „зашто се не бисмо венчали одмах и онда држали то у тајности за извесно време — докле год будемо могли, или докле год ти будеш сматрао да је то потребно", додаде она лукаво. „У међувремену, ја бих могла отићи кући и рећи родитељима о томе — да сам се удала, али да то мора остати у тајности за извесно време. А онда, кад дође време, кад се стање толико погорша да више не можемо да останемо овде а да не кажемо истину, па могли бисмо отићи некуд, ако будемо хтели — то јест, ако ти не будеш желео да твој стриц сазна или бисмо могли просто објавити да смо венчани још од пре извесног времена. Данас то раде многи млади парови. А што се тиче издржавања", продужи она, приметивши како одједном тамна сенка пређе преко Клајдовога лица као облак, „па, увек можемо наћи нешто да радимо — знам да ја могу, бар пошто се дете роди."

Кад је почела да говори, Клајд је сео на ивицу постеле и слушао нервозно и са сумњом све што је имала да предложи. Али кад је поменула венчање и одлазак, устао је — јер га је обузео неодолјив нагон за кретањем. А кад је завршила обичним речима да ће ићи на посао чим се дете буде родило, погледао ју је готово у паничном страху. Кад само помисли на брак у коме би дошао у положај да мора да подноси то, иако би се са мало среће, а без њеног уплитања, могао оженити Сондром.

«Ох, да, за тебе је то сасвим добро, Берта. То решава све за тебе, али како ћемо са мном? Па ја сам, до ђавола, пробио лед овде, и ако будем морао да купим прње и да се чистим, а то ћу морати ако они икад дознају за ово, онда не знам шта бих радио. Ја немам никаквог занимања нити занат којег бих се могао латити. Могло би да испадне рђаво по нас обоје. Сем тога, стриц ми је пружио прилику зато што сам га молио, а ако бих сад напустио посао, он никад више не би учинио ништа за мене."

У своме узбуђењу заборавио је да је покатакд говорио Роберти да његови родитељи нису посве неимућни и да ако ствари овде не буду ишле сасвим по његовој вољи, он ће се вратити на Запад и можда ће тамо наћи неки посао. Она се сећала тога, па је сад упитала, „Зар твој отац не би хтео да ти помогне да бар привремено добијеш неко запослење?"

Глас јој је био мек и молећив, јер се трудила да Клајд осети да ствари не могу бити тако рђаве као што он замишља. Али и само помињање његовог оца у вези са свим тим — претпоставка да ће баш он, од свег осталог света, бити за њих обоје спас од диринцења, превршила је меру. То је показивало како она потпуно не разуме његов прави положај. А што је још горе, она очекује помоћ баш са те стране. И, кад је не буде добила, можда ће му доцније пребацивати за то — ко зна — за његове лажи. Стога је сасвим јасно колико је потребно да угуши, ако је могуће, и то одмах, сваку помисао на брак. То не може бити — никад.

А ипак, како да се успешно супротстави тој замисли, пошто она осећа да има права да тражи то од њега — како да јој каже отворено и хладно да не може и неће да се ожени њоме? А не учини ли то сада, она ће можда помислити да је сасвим у праву да га принуди да то учини. Можда ће чак сматрати да има права да оде његовом стрицу — његовом брату од стрица (већ је видео Гилбертове хладне очи) и да га прокаже! А онда пропаст! Слом! Крај свих његових снова о Сондри и свему осталом. Међутим, све што је могао сада да смисли да јој каже било је ово: „Али ја не могу то да учиним, Берта, бар не могу сада", а та опаска одмах је навела Роберту да претпостави да замисао о браку, као што ју је тада убацила, он нема смелости да одбаци под постојећим околностима — рекао је, „бар не могу сада". Али чак и док је мислила о томе, он брзо настави, „Уосталом, не желим да се оженим тако ускоро. То би за мене било пренагло. На првом месту, нисам довољно стар, а и немам средстава. И не могу да идем одавде. Нигде ми не би било ни приближно тако добро као овде. Ти не схваташ шта ова прилика значи за мене. Мој отац није рђав, али он не би могао да учини оно што би мој стриц могао, а не би ни хтео. Ти то не знаш, јер иначе не би тражила то од мене."

Ућутао је, а лице му је било слика збуњеног страха и противљења. Није био несличан уплашеној животињи, коју ловац и пас вешто гоне. Али Роберта, замишљајући да је његово потпуно отуђење проузроковао друштвени живот Ликурга, тако супротан њеном бедном положају, а не већа примамљивост неке одређене девојке, одговорила је љутито, иако то није желела, „Ох, да, знам врло добро зашто не можеш да одеш одавде. Није то ни приближно толико због тог твог положаја овде, колико због оних особа вишега друштва са којима стално јуриш којекуда. Знаш. Ти ме више не волиш, Клајде, то је, и нећеш да се одречеш тих особа ради мене. Знаш да је то, и ништа друго. Али ипак, није било тако врло давно, кад си то чинио, мада изгледа да се сад не сећаш." Док је то говорила образи су јој горели а очи пламтеле. Застала је за тренутак, док је он нетремице гледао у њу и питао се какав ли ће бити исход свега тога. „Али ипак, не можеш да ме оставиш да се пробијам како сама знам и умет, јер нећу да дозволим да будем остављена на такав начин, Клајде. Не могу! Не могу! Кажем ти." Била је узрујана и глас јој је постао одсечан. „То за мене значи искушење много. Не знам како да се снађем сама, а немам коме да се обратим сем теби, и ти ми мораш помоћи. Ја морам да се избавим из овога, то је све, Клајде, морам. Нећу да изиђем пред своју породицу, пред свет, беспомоћна, невенчана, осрамоћена." Кад је изговорила то, погледала га је молећиво а ипак силовито и појачала је утисак рукама које је драматично стезала и отварала. „И ако не можеш да ме

избавиш на начин на који си мислио", продужи она врло очајно, као што је Клајд могао да вили, „онда мораш да ми помогнеш на овај други начин, и то је све. Бар док не будем могла да се сама старам о себи. Нећу да будем остављена. Не тражим да се ожениш са мном заувек", додаде она сад, помисливши да ако постави тај захтев у том измењеном облику, Клајд ће можда пристати да се ожени њоме, а доцније ће се његово осећање према њој можда променити и постати нежније. „Можеш ме оставити после извесног времена, ако хоћеш. Пошто се ослободим овога. Не могу те спречити да то учиниш, а не бих хтела ни кад бих могла. Али не можеш ме оставити сада. Не можеш. Не можеш! Уосталом", додаде она, «ја нисам желела да западнем у овај положај, па и не бих, да ти то ниси хтео. Али ти си то тражио од мене, и тражио си да те пустим да дођеш овамо. А сад хоћеш да ме оставиш да се злопатим сама, и то само зато што мислиш да више нећеш моћи да одлазиш у друштво, ако тај свет сазна за мене."

Застала је, јер је напор те борбе био готово превелик за њене уморне живце. У исто време почела је да јеца нервозно а ипак тихо — сви њени покрети изражавали су напор да се обузда и прибере. А после тренутка или два, док су обоје стајали ћутећи и он је гледао немо и питао се шта још да каже као одговор на све то, она се борила са самом собом и најзад је успела да се прибере и да дода, „Ох, шта је то код мене што се толико променило да више нисам оно што сам била пре пар месеци, Клајде? Хоћеш ли да ми кажеш то? Волела бих да знам. Зашто си се ти тако променио? Готово све до Божића био си према мени добар како се само пожелети може. Проводио си са мном готово све своје слободно време, а отада једва да смо провели заједно једно једино вече за које нисам морала да молим. Ко је то? Шта је то? Је ли нека друга девојка, или шта је то, волела бих да знам — је ли то она Сондра Финчли или Бертина Кренстон, или нека друга?"

Док је то говорила њене су очи изражавале питање.

Клајд се плашио дејства које би одређено и сигурно сазнање о Сондри могло имати на Роберту, али сад је на своје задовољство видео да она чак до тог часа није имала ни одређене сумње, а камоли позитивног сазнања о некој одређеној девојци. Пред њеном садашњом невољом, њеним излагањем својих права и њеним претњама, он се кукавички плашио да каже шта је или ко је прави узрок његове промене. Уместо тога, готово недирнут њеном жалашћу јер више стварно није марио за њу, одговорио је, „Сасвим се вараш, Берта. Не разумеш у чему је незгода. Посреди је моја будућност овде — одем ли одавде, заиста никад више нећу наћи овакву прилику. А ако бих се морао оженити на овакав начин, или отићи одавде, онда би све отишло бестрага. Потребно је да причекам, да прво нађем неко запослење пре него што се оженим, знаш — и да уштедим мало новаца, а ако бих пренаглио, не бих имао никакве изгледе у будућности, а ни ти", додао је неуверљиво, заборавивши за тренутак да јој је до малопре доста јасно говорио да не жели више да има икаквих додира с њом.

„Сем тога", продужи он, „кад би ти само могла да нађеш некога, или кад би отишла некуд за извесно време, Берта, и свршила то сама, ја бих ти могао послати новац да то обавиш. Могао бих га набавити пре но што будеш морала да пођеш."

На његовом лицу, док је ово говорио, као што је Роберта јасно видела, огледала се потпуна и беспомоћна пропаст свих његових недавних планова које је имао у вези с њом. А она, схвативши да је његова равнодушност према њој дошла до те тачке да може тако нехајно и свирепо да се одриче ње и њиховог будућег детета, не само да се наљутила, већ се и уплашила због значења свега тога.

„Ох, Клајде", узвикнула је смело и са више храбрости и пркоса него икада откако је познаје, „како си се ти променио! И како свиреп можеш да будеш. Хтео би да одем посве сама, само да би се ти спасао — да би ти могао да останеш овде, да се обогатиш и ожениш неком кад се ја будем склонила с пута и не будеш морао да бринеш о мени. Е па нећу то да учиним. То није право. Нећу, па крај. Нећу. То је све што имам да кажем. Нађи ко ће да ме избави из овога, или се венчај са мном па хајдемо одавде и живимо заједно бар док не родим дете и док се не оправдам пред својом породицом и осталим светом који ме познаје. Свеједно ми је да ли ћеш ме после оставити, јер видим да ме више не волиш, па пошто је тако, не желим ни ја тебе више него што ти желиш мене. Али ипак сада ми мораш помоћи, мораш

Али, ах, боже", опет је заплакала, овог пута тихо и горко „Кад само помислим да је сва наша љубав дошла до овога — да од мене тражиш да одем сама — без икога — а да ти останеш овде, ох, боже! 'ох, боже! И да се после старам о детету. А без мужа."

Кршила је руке и тужно тресла главом. Клајд, схвативши сасвим добро да је његов предлог заиста хладан и равнодушан али, с обзиром на његову жарку жељу за Сондром, да је најбољи или бар најбезопаснији који је могао да смисли, стајао је а да за тренутак није знао шта још да каже.

И мада је било још разговора у истом смислу, закључак тога врло мучног часа гласно је да Клајд још за једну или најдаље две недеље види да ли може да нађе неког лекара или ма кога другог ко би хтео да јој помогне. После тога — па, после тога преостаје она наговештена иако не отворено изражена претња да, не буде ли она тако избављена, и то брзо, он се мора венчати с њом, ако не заувек, онда бар привремено, али ипак законито, док она поново не буде у стању да се стара о себи — претња која је била колико поразна и понижавајућа за Роберту толико и мучна за њ.

ГЛАВА XXXIX

Оваква супротна гледишта, нарочито кад не постоји стварна вештина сналажења у таквој ситуацији, могла су само створити још већу тешкоћу па чак и тешку несрећу ако случај у неком облику не би притекао у помоћ. А случај им није помогао. Робертино присуство у фабрици није му дозвољавало да то избије из главе. Кад би само могао да је наговори да оде да живи и ради негде другде, тако да је не гледа увек, онда би можда могао мирније да размисли. Јер зато што га је непрестано питала — ако ничим а оно својим присуством — шта он намерава да ради, било му је немогућно да мисли. А чињеница да је више не воли као некада тежила је да умањи оне нормалне обзире које јој дугује. Био је превише залуђен, па отуда и растројен мислима о Сондри.

Чак и у клештама те озбиљне недоумиде он се и даље подавао примамљивом сну о Сондри — а мрачна ситуација у вези са Робертом чинила му се каткада само као мрачан облак који баца сенку на тај његов сан. И стога је увече, или кад год су му околности његове још непрекинуте везе са Робертом то дозвољавале, искоришћавао сваку прилику коју су му пружале његове све веће друштвене везе. Сада је, на свој велики понос и задовољство, позиван на вечере код Харијетових и Тејлорових; или на забаве код Финчлијевих или Кренстонових, куда је пратио Сондру или с одушевљењем очекивао да се с њом састане. И она је сада, без оних многих довијања којима је у почетку прикривала своје интересовање за њ, покаткад отворено тражила и стварала прилике да се састаје с њим. И наравно, пошто су се ти сусрети дешавали на типичним скупним приредбама, конзервативнијим родитељима није изгледало да то има икаквог нарочитог значаја.

Јер мада је г-ђа Финчли, особито разборита и проицљива жена, испрва подозриво гледала на пажњу којом су њена кћи и остали обасипали Клајда, ипак, кад је приметила да Клајда све радије примају не само у њеној кући већ и другде, свуда, била је склона да помисли да он зацело има темељнију подлогу него што је чула, па је доцније упитала о њему свог сина, па чак и Сондру. Али кад је од Сондре добила само нејасно обавештење да је он Гилов и Белин брат од стрица и да га сви радо примају — чак иако нема новаца — зато што је тако мио, и да не види зашто њој и Стјуарту не би било дозвољено да га такође примају, она се привремено задовољила тиме — али опоменула је своју кћер да се ни у ком случају превише не спријатељи с њим. Сондра је схватила да је њена мајка делимично у праву, али Клајд ју је толико привлачио да је сада одлучила да обмањује мајку, бар утолико што ће се кришом приближити Клајду колико јој то буде било могућно. Тако је и урадила, и то је ишло до те мере, да су сви којима је блиски однос између Клајда и Сондре био познат могли рећи да њихово узајамно разумевање добива такву присност да би оно заиста запрепастило старије Финчлијеве да су то однекуд знали. Јер, независно од онога што је Клајд понекад маштао о Сондри, њу су обузимале мисли и расположења која су се брзо приближавала ивици најопаснијих видова врло дубоке хемије љубави. Поред стискања руку, пољубаца и заљубљених погледа које су измењивали кад год су мислили да их нико не гледа, било је и оних магловитих али све јачих и дужих маштања о будућности која ће, на овај или онај начин, још увек нејасан обома, обухватити њих обоје.

Ту су скори летњи дани, за време којих ће, можда, заједно седети у чамцу на Дванаестом језеру, а дугачке сенке дрвећа на обали падаће по сребрнастој води, ветар ће набирати површину језера, и док он весла она ће доколичити и мучиће га наговештајима о будућности; ту је и извесна шумска стаза, обрасла травом и ишарана сунчаним зрацима, јужно и западно од Кренстоновог и Фантовог имања, а у близини њиховог, којом ће у јуну и јулу моћи да јашу у лаком касу до оног дивног изгледа званог Тачка Надахнућа, неких седам миља западно; па сеоски вашар у Шарону, на коме ће она, у циганском костиму, као оличење романтике, пословати у шатри, или ће, у свом најбољем јахаћем костиму, показивати своју вештину у јахању — па чајанке, поподневне забаве и игранке по месечини за време којих ће, малаксала у његовом загрљају, њихове очи говорити.

И никаквих обзира према оном што је практично. И никаквог устручавања због власти и вероватног будућег противљења њених родитеља. Само љубав и лето, и идилично и срећно напредовање ка будућем сигурном и несметаном јединству које ће јој заувек дати њега.

А у међувремену, уколико се тиче Роберте, прошла су још два дуга, тужна, ужасна месеца а да она није предузела оно што је била наумила и што би, ако би се остварило, изобличио Клајда. Јер ма колико да је била уверена да Клајд само умује и смишља на који начин да избегне своју одговорност, а да уопште не намерава да се ожени њоме, ипак се и она, као и он, препустила догађајима, јер се плашила да ма шта предузме. Неколико дуга после оног разговора кад му је Роберта казала да очекује да се он ожени њоме, поновио је, иако нејасно, прикривену претњу да неће дозволити да буде приморан да се ожени њоме чак ако се она и обрати његовом стрицу, јер он увек може да оде из тог места.

Он је то изразио тиме што јој је казао да не буде ли остављен неузнемирен у својој садашњој ситуацији, он неће бити у положају да се ожени њоме, а осим тога неће моћи учинити ништа да јој помогне у оно време кад ће јој помоћ највише требати — наговештај који је навео Роберту да уочи код Клајда једну сурову жицу која се у њему дотада није потпуно испољавала, мада, да је добро размислила, она се већ била показала у оно време кад ју је присилио да га пусти у своју собу.

Иако она није предузимала ништа, ипак се плашио да би то могла учинити сваког тренутка, па је бар мало променио свој став потпуне равнодушности — који му је био од користи све до оног времена кад је почела да му прети — у став бар тобожњег интересовала, добре воље и пријатељства. Јер тај врло опасни положај у којем се нашао уплашио га је толико да је изазвао у њему већу тактичност него што је раније показао. А био је и довољно лакомислен да се понада, ако не и да тврдо верује — ако се опет буде опходило као да још увек живо осећа проблем који њу мучи и да је вољан, у случају да не нађу други излаз, да се најзад ожени њоме (мада се није дао наговорити да се икад одређено обавезе на то) — да ће моћи бар да смањи до најмање мере њену одлучност да га принуди да ускоро предузме нешто, и да ће тако добити још времена да исцрпе све могућности да се извуче без брака и без потребе да бежи.

Мада је Роберта осетила позадину те изненадне промене, била је тако потпуно усамљена и растројена да је била вољна да слуша Клајдове тобож искрене и пријатељске опаске и предлоге. Због тога је, на његов захтев, пристала да чека још неко време, за које ће он, као што јој је сада објаснио, не само уштедети нешто новца, него ће и смислити неки план у вези са својим упослењем које ће му омогућити да бар за извесно време оде негде и да се ожени њоме, а затим да њу и дете смести негде другде као закониту супругу, и потом ће се, мада јој то сада није објаснио, вратити у Ликиург и слати јој онолико помоћи колико буде могао. Али, наравно, под условом да никад и нигде, без његове дозволе, она не сме изјавити да се он оженио њоме, нити на икоји начин указати на њега као на оца њеног детета. Такође су се споразумели да ће она, као што је и сама изјавила више пута, само ако он то учини — венча се с њоме — предузети кораке да се разведе од њега на основу тога што ју је напустио, или тако нешто, и да ће то учинити у неком месту довољно удаљеном од Ликиурга, да нико не би дознао о томе. И то не предуго после њиховог венчања, мада није био нимало сигуран да ће она, под претпоставком да се венчају, заиста то и учинити.

Али Клајд је, наравно, био неискрен у свим својим обећањима у то време, а стварно није му било стало ни до њене искренности или неискренности. Нити је имао намеру да остави Ликиург чак ни за оно кратко време потребно да се она ослободи своје садашње неврље, сем ако би баш морао. Јер би то значило растати се од Сондре, а таква одсутност, без обзира на то како била кратка, сасвим би озбиљно сметала његовим плановима. И тако је препустио ствар времену — помишљајући покатак сасвим лакомислено на могућност лажног или тобожњег венчања какво је видео у неком мелодраматичном филму — лажни свештеник и сведоци удружени да преваре неку просту сеоску девојку каква Роберта није била; али то би захтевало толико времена, средстава, смелости, и довитљивости да је и сам Клајд, после кратког размишљања, био довољно паметан да увиди да је то ван његове моћи.

Даље, знајући да, ако се не појави нека дотле непредвиђена помоћ, он срља право у пропаст која се више не може дуго одлагати, дозвољавао је себи ипак да сањари како ће, кад тај кобни час дође и Роберта се не буде више могла заваравати никаквим лукавствима и буде решена да га прокаже, просто одрећи сваку везу за коју га она тада буде оптуживала, и изјавиће да је његов однос према њој увек био само однос шефа одељења према радници — и ништа друго. Изнуђивање ништа мање!

А у исто време, рано у мају, када је Роберта, због разних знакова трудноће и болова, почела да објашњава па чак и да упорно уверава Клајда да више не помажу никакве маштарије ни храброст и да се од ње не може очекивати да после првог јуна остане на своме месту у фабрици, јер тада ће вероватно раднице почети да примећују њено стање, и да неће моћи да поднесе, Сондра је почела да му излаже да ће одмах после четвртог или петог јуна, она, њена мајка и Стјуарт, заједно са нешто послуге, отпутовати у њихов нови летњиковач на Дванаестом језеру да би надгледали извесне радове који морају бити завршени пре почетна редовне сезоне. А после тога, најкасније до осамнаестог, а тада ће стићи и Кренстонови, Харијетови и неки други, а врло вероватно и Бела и Мира доћи ће у песету, он треба да очекује позив да проведе крај недеље код Кренстонових, са којима ће она то удесити преко Бертине. После тога, ако околности буду довољно повољне, уследиће, наравно, и други позиви да проведе суботу и недељу код Харијетових, Фантових и неких других који ће боравити тамо, као и код Грифитсових у Гринвуду, куда ће, због Беле, моћи лако долазити. А за време његовог двонедељног одмора у јулу могао би одсести у Касину, који се налази на Јеловом рту, или ће можда Кренстонови или Харијетови изволети, на њен предлог, да га позову. У сваком случају, Клајду се, као што је и сам увиђао, пружио могућност да, без већих издатака од оних које може покрити са мало штедње за време редовних радних дана, вида прилично од оног језерског живота о коме је тако много читао у месним листовима а да и не помињемо састанке са Сондром у овом или оном летњиковцу, чији власници нису тако ненаклони као Сондрини родитељи његовом присуству и удворби.

Сада су, и то први пут, објаснила му је она даље, њена мајка и отац, због његовог сталног облетања око ње, о чему су били обавештени, већ почели да јој говоре о дугом путовању по Европи, тако да би она, мајка и Стјуарт остали у иностранству најмање две идуће године. Али пошто се на ту вест Клајдово лице замрачило, а и она сама патила због тога, одмах је додала да не треба толико да

се жалости — не треба; она зна да ће све испасти добро. Јер у право време, одсада па до тада, ако нешто — њен лукав напад ако не њено садашње грозничаво интересовање за Клајда — не измени мајчино мишљење о њему — можда ће бити принуђена да предузме извесне самосталне кораке да би осујетила мајчине планове. Али шта ће управо предузети засад није била вољна да каже, мада је то у Клајдовој усијаној машти добило облик бекства и венчања, што њени родитељи после неће моћи да оспоре па ма шта иначе мислили. А истина је да се нека таква мисао почела обликовати у Сондрином духу на изванредно неодређен и засад обуздан начин. Јер, као што је наставила да излаже Клајду, сасвим је јасно да њена мајка покушава да је склони на брак из рачуна — и то са неким младићем који јој се тако упадљиво удварао прошле године. Али због њене садашње љубави према Клајду, казала је весело, она не види како би могли да је приволе на пристанак. „Једина моја незгода у томе је што још нисам пунолетна“, додала је живо. „И, дабоме, то им је адут. Али идућег октобра, а после тога не могу ми богзна шта, то хоћу да знаш. Могу да се удам за кога ја хоћу, наравне. А ако то не могу да урадим овде, па, има више начина да се постигне циљ.“

Та мисао деловала је на Клајда као неки слadak, опојан отров. Изазивала је у њему грозницу и готово га доводила до лудила. Кад само — кад само — не би било Роберте. Тога ужасног и готово нерешивог проблема. Да није тога, и противљења Сондриних родитеља, што она мисли да ће моћи да савлада, зар се не би отвориле пред њим и саме рајске двери? Сондра, Дванаесто језеро, друштво, богатство, њена љубав и лепота. Постајао је не мало махнит мислећи на све то. Кад се једном венчају, шта могу Сондрини родитељи? Шта друго, сем да се повинују и да их приме у раскошна недра свога блиставог дома у Ликургу или да се постарају за њих на неки други начин — да он можда добије неки положај у Финчлијевом предузећу електричних чистилица. И зар не би он онда био раван и самом Гилберту Грифитсу и свима онима који првобитно нису хтели ни да чују за њега, па чак можда и важнији од њих — са Стјуартом, сунаследником целокупне Финчлијеве имовине. И са Сондром као средишним драгим каменом или круном толиког изненадног и аладинског сјаја.

Није помишљао на то како ће пребродити време од тада па до октобра. Није озбиљно узимао у обзир чињеницу да је Роберта баш тада захтевала да се ожени њоме. Моћи ће да је завара, мислио је. А ипак, у исто време, био је болно и неспокојно свестан чињенице да никад раније у животу није био тако опасно стављен на саму ивицу пропасти. Можда је то његова дужност, по мишљењу света — а и његова мајка би то рекла — да бар извуче Роберту из невоље. Али у Естином случају, ко је дошао да њу спасе? Њен љубавник? Отишао је од ње без икакве гриже савести, а она ипак није умрла. И зашто да Роберта, која није у горем положају него што је била његова сестра, смера да га тако упропасти. Зашто да га присиљава да учини нешто што би било безмало исто што и друштвено, уметничко, љубавно или осећајно уморство? А доцније би, само кад би га поштедела сада, могао да учини много више за њу — Сондриним новцем, дабоме. Он не може и неће јој дозволити да се тако понесе према њему. Његов живот био би упропашћен!

ГЛАВА XL

Два догађаја која су се десила у то време још више су заоштрила супротност Клајдових и Робертиних гледишта. Први је био само тај што је једне вечери Роберта угледала у пролазу Клајда како је застао на ивици плочника Средишне авеније, испред Поште, да каже неколико речи Арабели Старк, која је у великом и дивном аутомобилу чекала свог оца, који се налазио у Старковој згради прекопута. А г-ђица Старк, помодарски одевена према сезони и по свом властитом нескумом укусу, седела је извештачено за воланом, да би направила утисак не само на Клајда већ и на остале пролазнике. Роберти — која је била на ивици растројства због Клајдовога одлагања и своје решености да га присили да јој помогне — она је изгледала малне оличење све оне сигурности, раскоши и слободе од одговорности које су толико мамиле Клајда да је стално врдао и био сасвим равнодушен према љутој невољи пред којом се она налазила. Јер, авај, сем њеног оправданог захтева, шта би она могла да изнесе преда њ што би се могло поредити са свим оним што би морао да напусти ако би пристао на њену молбу? Ништа — а та мисао није је могла нимало охрабрити.

Ипак, поредећи у том часу своју беду и самоћу са стањем те г-ђице Старк, на пример, осетила је још жешће негодовање и противљење него раније. То није право. То није поштено. Јер у току неколико недеља које су протекле откако су последњи пут претресали ту ствар, Клајд једва да јој је рекао иједну реч у фабрици или другде, нити јој је долазио у собу, јер се плашио оног уобичајеног питања на које није могао одговорити. То је у ње изазвало осећање да је он не само занемарује већ и да му је она врло мрска.

А ипак, док се враћала кући после тог безначајног и доста типичног призора, срце јој није било ни близу толико срдито колико тужно и чемерно због љубави и среће које су ишчезле и више се никад неће вратити . . . никад . . . никад . . . никад. Ох, како је то ужасно. . . како је ужасно!

Клајду пак, готово у то исто време, десило се да види призор који је поистоветио са Робертом, призор који је, неки би могли помислити, само иронична па чак и злурада судбина могла да смисли или дозволи да се догоди. Јер следеће недеље, кад се друштво возило аутомобилом у летњиковач Трамбулових код Ароу језера да би искористило тај рани пролећни викенд који је Сондра смислила,

било је принуђено, кад су се приближили Билцу, који се налазио на путу, да скрене источно у правцу Робертине куће. Кад су излетници најзад избили на пут север-југ, који иде право из Трипетсвила поред Алденове фарме, ударили су тим путем на север. А неколико минута доцније, дошли су до крајичка Алденове фарме, одакле пут исток-запад води у Билц. Ту је Треси Трамбул, који је тада шофирао, замолио да неко сиђе и упита у оближњој кући да ли тај пут води у Билц. А Клајд, који је био најближи једним вратима, искочио је напоље. А затим, прочитавши име на кутији за писма која је стајала на раскрсници и очевидно припадала крајње запуштеној старој сеоској кући горе на узвишици, није се мало изненадио кад је видео да је то име Тајтаса Алдена — Робертиног оца. Исто тако одмах се сетио да је то зацело њена кућа, јер она му је причала да њени родитељи живе близу Билца. Застао је за часак и оклевао да ли да иде даље, јер једном је био дао Роберти једну своју малу слику, а она ју је можда код куће показала. То, и само поистовећење овог бедног, запуштеног кућерка са Робертом, па према томе и са самим собом, било је довољно да пожели да се окрене и побегне.

Али Сондра, која је била седела поред њега у аутомобилу и сада приметила његово оклевање, узвикнула је, „Шта је, Клајде? Плашиш се вау-вау?“ Схвативши одмах да ће они још говорити о његовом оклевању ако одмах не оде, упутио се стазом. Али изглед те куће, пошто ју је добро осмотрио, био је довољан да изазове у његовом мозгу врло неспокојне и мучне мисли. Јер, заиста, каква је само та кућа! Тако усамљена и гола, чак и у овом светлом пролећном дану! Труо и угнут кров. Димњак на северној страни сломљен — при његовом дну леже отпале гомиле малтерисаног камења; угнут и нахерен димњак на јужној страни причвршћен облицом да се не би срушио. Запуштена путања која води од друма, а којом се он полако пео! Изломљене и померене камене плоче које су служиле као степенице пред главним вратима не мало су га потиштиле. А неокречене, оронуте стаје изгледале су још бедније због своје околине.

Ух! Кад само помисли да је то Робертина кућа. И кад помисли да она, насупрот његовој тежњи ка Сондри и отменом ликуршком друштву, захтева да се ожени њоме! Па још и Сондра је ту у аутомобилу, и види све ово — иако не зна. Сиромаштво! Све је потиштено и туробно. Колико се он удаљио управо од једног таквог почетка као што је све ово!

Док се приближавао вратима осећао је слабост и беше му се смучило у желуцу, као да му је у њ задат ударац. А тада, као да је хтео да га још више потишти, ако је то уопште било могуће, отворио је врата Тајтас Алден, одевен у стари, похабан капут подеран на лактовима, са изношеним памучним панталонама, које су изгледале као вреће, и грубим, неочишћеним, шљапавим цокулама, и погледом га упитао шта жели. А Клајд, запањен како његовим оделом тако и упадљивом сличношћу око очију и уста са Робертом, упитао је што је брже могао да ли онај друм доле иде кроз Билц и спаја ли се са главним северним друмом. Иако би више волео да је чуо једно брзо „да“, јер би онда могао да се окрене и оде, Тајтасу је више било у вољи да сиђе у двориште и да затим покретом руке покаже, да ако желе да наиђу на заиста добар део друма, онда је најбоље да продуже тим трипетсвилским друмом, који води на југ, бар још две миље, па да онда окрену западно. Клајд му је кратко захвалио, и одјурио је готово пре него што је он и завршио.

У тај час се сетио, са осећањем велике потиштености, да Роберта баш у то исто време помишља да ће се он сасвим ускоро, упркос свега што Ликург има да му понуди — Сондру — пролеће и лето који долазе — љубав и романтику, провод, положај, моћ — одрећи свега тога и отићи с њом да се венчају. Искрашће се у неко забачено место! Ох, како је то ужасно! Па још и дете у тим годинама! Ох, зашто је био тако луд и слаб да се тако блиско здружи с њом? И то само због неколико осамљених вечери! Ох, зашто, зашто није могао да чека па би се онда ионако овај свет отворио пред њим? Само да је могао да чека!

А сада, ако не буде могао да се брзо и лако ослободи ње, све ово блиставо признање биће му запело ускраћено, а онај други свет из којег је поникао можда ће раширити своје мршаве, сиромашне руке и опет га обавити, као што га је сиромаштво његове породице било обавило и готово задавило у детињству. Чак је помислио и на то, неодређено и први пут, како је чудно што су та девојка и он, обоје тако сличног порекла, били толико драги једно другоме у почетку. Зашто је то тако било? Како је живот ипак чудан! Али још више но то, мучио га је проблем како да нађе излаз. И његов ум је одмах, још на том излету, опет почео да тражи неко решење. Једна Робертина реч жалбе, или тужба њених родитеља, његовом стрицу или Гилберту, и он би зацело био упропашћен.

Та мисао га је толико онеспокојила да је у аутомобилу седео и ћутао, иако је раније ћаскао са осталима о томе какве их све забаве очекују. А Сондра, која је седела до њега и малопре му покатакд шапутала о својим смеровима за лето, сада је, уместо да настави то чаврљање, шапнула, „Шта ти је цатко-мајено?“ (Кад год је Клајд изгледао и најмање потиштен, она му је овако тепала, јер то је имало готово електрично дејство на њега, иако му је задавало и сладак бол. Понекад ју је називао „својом малом тепавом девојчицом“.) „Лице му је сасвим млачно сад. Хајде, наплови опет добло лице. Насмеши се Сондри. Буди добар дечко, Клајде, и стегни Сондрину руку.“

Окрнула се и загледала му се у очи да вида какав је утисак, ако икакав, произвело то тепање, и Клајд се, наравне, трудно што је боље могао да се покаже ведар. Али и поред тога, и поред све њене дивне и предивне љубави, привиђење Роберте и свега онога што она сад представља,

стално му је лебдело пред очима — њено стање, њен сасвим недавни захтев, очевидна немогућност да сад учини ма шта друго сем да отпутује с њом.

Па — радије него да се препусти томе — зар не би било боље, чак и ако би заувек изгубио Сондру, да побегне, као оно кад су у Канзас-Ситију прегазили оно дете — и да се изгуби без трага и гласа. Али онда би изгубио Сондру, изгубио би своје овдашње везе и свог стрица — читав тај свет! Губитак! Губитак! Беда потуцања којекуда; па да опет мора да пише мајци о своме бекству, јер би јој то неко одавде могао друкчије представити, много неповољније по њега. И шта би његови рођаци мислили о њему! А недавно је писао мајци да напредује врло добро. Шта је то у његовом животу због чега му се дешавају овакве ствари? Зар ће цео његов живот бити такав? Бежање из једне ситуације, само да би запао у другу, и опет почињао све изнова негде другде — или можда да би био присиљен да бежи од нечега још горег. Не, више не може да бежи. Мора се ухватити у коштац и решити ово на неки начин. Мора!

Господе!

ГЛАВА XLI

Петого јуна Финчлијеви су отпутовали као што га је Сондра била упозорила, али пре него што му је саопштила своју жарку жељу да буде спреман да дође Кренстоновима крајем друге или треће недеље — доцније ће му тачно јавити — а тај одлазак тако је деловао на Клајда да је једва знао шта да ради у њеној одсутности, иако је био потиштен петљавином због Робертиног стања. И управо у то време Робертин страх и захтеви постали су тако прешни да му више није било могуће да је увери да ће бити спреман да јој помогне, само ако буде чекала још мало. Упркос свем његовом доказивању, она је сматрала да је њен случај најзад постао критичан и да се више није шалити. Њен изглед, тврдила је (иако је то било углавном само њено уображење), толико се променио да више неће моћи да крије своје стање, и сви који раде с њом у фабрици зацело ће ускоро сазнати. Више није имала спокоја ни у раду ни у сну — више не сме остати овде. Она већ осећа прве болове — што је било чисто уображење. Он се сад мора венчати с њом, као што је рекао, и одмах отпутовати с њом — некуд — куд било, сасвим свеједно — близу или далеко — само да се избави из ове садашње ужасне опасности. А она пристаје — говорила је готово преклињућим гласом — да га пусти да иде својим путем чим се роди дете — заиста пристаје — и никад више, никад неће тражити ништа од њега. Али сад, још ове недеље - најдаље до петнаестог — он се мора постарати да јој помогне, као што је обећао.

Али то би значило да он треба да отпутује с њом пре него што би посетио Сондру на Дванаестом језеру, и да је уопште не би више видео. А сем тога, знао је врло добро, он није уштедео потребну своту која би му омогућила тај нови подухват који она тако упорно захтева. Узалуд му је Роберта сада говорила да је уштедела више од сто долара, којим ће моћи да се користе пошто се венчају или, још пре, око трошкова приликом одласка онамо куда год он буде одлучио да иду. Једино што је могао да разуме или осети било је да ће то за њега значити губитак свега, и да би морао да оде с њом у неко оближње место и да се лати каквог било посла да би је некако издржавао. Али каква би то бедна промена била! Губитак свих његових блиставих снова. Иако је напрезао мозак, није могао да смисли ништа боље сем да она напусти посао и оде својој кући за извесно време, јер — разлагао је он сада, по његовом мишљењу врло лукаво — њему треба још неколико недеља да се припреми за промену која их обоје очекује. Јер, упркос свем свом настојању, као што је сада неистинито говорио, он није успео да уштеди онолико колико се надао. Потребно му је најмање још три или четири недеље да би употпунио своту коју сматра неопходном с обзиром на ту наумљену промену. Знао је да и она сама мисли да свота не би могла бити мања од сто педесет или двеста долара — велики новац у њеним очима — а Клајд међутим, осим своје редовне плате, није имао више од четрдесет долара, и био је наумио да то, и све што буде могао да скупи у међувремену, употреби за издатке који могу настати приликом песете Дванаестом језеру.

Али да би још више подупро свој варалачки предлог да се она врати кући за извесно кратко време, додао је да ће и она морати да се мало опреми, зар не? Не може поћи на такав пут, који значи венчање и потпуну промену друштвене средине, без икаквог побољшања своје опреме у одећи. Зашто не би употребила својих сто долара, или бар један део, у ту сврху? Његов је положај био тако очајан да је чак и то предложио. Роберта, која се због дотадашње неизвесности није усуђивала да припрема или набавља ствари ни за своју венчану опрему ни за повојницу, сада је почела мислити да, ма каква да је крајња намера његовог предлога који је као и сви остали био срачунат на одлагање, не би било рђаво чак ни сада да узме одсуство од две или три недеље и да, уз помоћ једне јевтине а ипак доста добре шваље, која је покатакд помагала њеној сестри, сашије бар једну или две згодне хаљине — једну поподневну, од сивог тафта с цветићима, какву је једном видела на филму, и у којој би се, ако Клајд одржи реч, могла венчати. Уз ту згодну хаљиницу намеравала је да купи укусан сив свилени шеширић — са ободом и китом ружичастих или црвених трешања испод њега, и укусан мали путнички костим од плаве вунене тканине, у чему би, заједно са тамножутим ципелама и мрким шеширом, изгледала отмене као права млада. Чињеница да те припреме повећавају одлагање и

трошкове, или да се Клајд можда ипак неће венчати с њом, или да је то намеравано венчање по обостраном мишљењу већ било изгубило свој сјај и боју, као што и јесте, ипак није била довољна да њеној машти о том венчању као догађају, па чак и као светом обреду, одузме ону боју и романтику којима је оно у њеним очима било окружено и од којих га чак ни тај низ неповољних околности не може да раздвоји. И, зачудо, упркос свим помућеним и затегнутим односима који су настали међу њима, она је још увек гледала на Клајда у готово истој оној светлости као и у почетку. Он је Грифитс, младић одличног друштвеног, ако не и финансијског положаја, с којим би се свака девојка њезиног стања, а и многа далеко изнад ње, радо удружила на овај начин — то јест, путем брака. Он можда није рад да се ожени њоме, али ипак је важна личност. И она би са њим, ако би се постарао да је бар мало воли, могла бити савршено срећна. И, у сваком случају, једном ју је волео. А прича се о људима — бар о неким људима (чула је своју мајку и друге да тако говоре), да кад једном добију дете, они постану сасвим друкчији у своме држању према мајци свог детета, понекад. Заволе и мајку. У сваком случају, за извесно кратко време — ако се буду строго држали оног што су утаначили, он ће бити поред ње да јој помогне да преброди ову велику кризу — да њеном детету да његово име — да јој помаже док опет на неки начин не буде стала на своје ноге.

Стога се засад поуздала у то, без икаквог другог плана, мада са великом стрепњом и неспокојством, јер је опазила да је Клајд постао сасвим равнодушен. И била је у том истом расположењу пет дана доцније кад ју је Клајд пратио до Фонде, пошто је претходно писала својим родитељима да долази кући бар на две недеље, да сашије хаљину или две и да се мало одмори јер се не осећа најбоље. А што се њега тицало, пошто стварно није имао никакву одређену ни изводљиву замисао, њему је изгледало да је сада ћутање, ћутање једина важна и битна ствар, тако да он, чак и под претећом оштрицом ножа несреће, може да размишља још, и још, и још, а да не буде принуђен да ишта предузме и да га тренутно не мучи помисао да ће Роберта, у неком нервозном, ћудљивом или очајном стању, рећи или учинити нешто што ће га, у случају да смисли какву корисну мисао или план у вези са Сондром, омести да то изведе.

Отприлике у исто време, Сондра му је писала са Дванаестог језера весела писма о томе шта га чека тамо кад буде дошао. Плава вода — бела једра — тенис — голф — јахање — возња аутомобилом. Све је већ уговорила са Бертином, писала је. И пољупци — пољупци — пољупци!

ГЛАВА XLII

Два писма, која су тада стигла истовремено, само су нагласила тежину свега тога.
Јелов рт, 10. јун

Клајде, мили,

Како је мој слатки дечак? Добло? Овде је права дивота. Има већ много света, и још пристиже сваким даном. Касино и голфско игралиште на Јеловом рту отворени су и пуни света. Чујем Стјуарта и Гранта како одлазе сада у својим моторним чамцима горе према Грејевом заливу. Мораш се пожурити да нам доћеш, драги. Исусише је лепо да би се дало описати речима. Јахање по зеленим стазама, пливање, а свако поподне у четири игранке у Касину. Мало пре сам се вратила са јахања: на Дикију диван галоп, а ићи ћу и после ручка да предам ова писма на пошту. Бертина каже да ће ти данас или сутра послати писмен позив који ће важити за сваки викенд или које год хоћеш друго време, па зато дођи кад ти Сонда каже дођи, чујеш ли, иначе ће те Сонда стлашно истући. Ти неваљали, добли дечко.

Радиш ли много у тој старој фабричетини? Сонда би више волела да је он с њом. Јахали би, возили се, пливали и играли. Немој да заборавиш тениску ракету и голфске палице. Касино има дивно голфско игралиште.

Јутрос кад сам јахала, нека птица је пролетела испод самих Дикијевих копита. То га је толико уплашило да се пропео и појурио као луд и добро продрумсао Сонду. Је ли малом Клајду жао његове Сондлице?

Она данас пише много писама. После ручка и јахања до поште, Сонда, Бертина и Нина одлазе у Касино. Зар не би волео да си и ти тамо? Могли би играти „Тоди“. Сонда просто обожава ту арију. Али сад мора да се обуче. Сутра ће ти опет писати, неваљали дечко. Кад примиш Бертиново писмо, одмах јој одговори. Видиш ли све ове тачкице? То су пољупци. Велики и мали. Сви су за неваљалог дечка. Сваки дан писи Сонди, и она ће теби.

Још пољубаца.

На то је Клајд одмах одговорио радосно и у истоме стилу. Али готово истом поштом, бар истог дана, добио је следеће писмо од Роберте.

*Били, 10. јун
Драги Клајде,*

Готово је време да легнем, али хоћу да ти напишем неколико редака. Путовање овамо било је тако заморно да ми умало није позлило. Пре свега, нисам много ни желела да дођем овамо (сама), као што знаш. Исувише сам узнемирена и неспокојна због тога, мада се трудим да не будем таква сад кад имамо наш план и кад ћеш ти доћи по мене, као што си рекао.

(На то је Клајд, иако му се готово стужило при помисли на онај бедни сеоски крај у коме она живи, ипак, због Робертине несреће и неизбежне везе с тим селом, осетио ону пређашњу грижу савести и самилост према њој. Јер ипак, то није њена кривица. Она заиста има мало чему да се нада — ничему сем раду или неком сасвим обичном браку. Први пут после толико дана, а у одсутности обеју девојака, био је у стању да мисли јасно — и да саосећа дубоко, иако суморно.) Остатак писма је гласно:

Али овде је сада врло пријатно. Дрвеће се тако лепо зелени, а цвеће је у пуном цвету. Чујем пчеле у воћњаку кад се приближим прозорима. На путу овамо, уместо да одем право кући, свратила сам у Хомер да се видим са сестром и зетом, јер нисам сигурна кад ћу их опет видети, ако икад, пошто сам решена или да ме виде честиту или никад више. Немој да мислиш да овим циљам на нешто страшно, или подло. Само сам тужна. Они имају тако лепу кућицу, Клајде — леп намештај, грамофон, и све, а Агнес је тако срећна са Фредом. Надам се да ће увек бити. Нисам могла да не помислим какву бисмо дивну кућу ми могли имати, само да су се моји снови обистинили. Готово све време док сам била тамо Фред ме је задиркивао због тога што се не удајем, док му нисам рекла, „Ох Фреде, немој да будеш исувише сигуран да и то нећу учинити једног од ових дана. Ко чека, и дочека, знаш како се каже.“ „Да, само ако се не покаже да си чекалица“, одговорио ми је.

Заиста сам се обрадовала кад сам опет видела мајку, Клајде. Она ме тако воли и стрпљива је и увек рада да помогне. Најмилија најдража мајка која је икад, икад постојала. И било би ми страшно да јој задам ма какав бол. Па и Тому и Емилији. Откако сам овде сваке вечери долазе им познаници — и желе да им се и ја придружим, али ја се једва осећам довољно добро да бих могла да учествујем у свему ономе што желе — у картању и забавама — у играма.

(Овде Клајд није могао да живо не замисли похабани домаћи свет којем она припада и који је он тако недавно видео — ону трошну кућу! Оне нахерене димњаке! Њеног простог оца. И све то као супротност оном Сондрином писму!)

Отац, мајка, Том и Емилија стално су поред мене и труде се да ми угоде. Грize ме савест кад помислим како би се они осећали да знају, јер, наравно, морам да се претварам да сам од рада тако уморна и потиштена, као што покаткад и јесам. Мајка ми непрестано говори да треба да останем овде што дуже, или да сасвим оставим посао, да бих се одморила и опоравила, али дабоме, она не зна — сирота мајка! Кад би знала! Не умем ти рећи, Клајде, како се понекад осећам због тога. Ах, боже!

Али ето, не смем да преносим своју тугу на тебе. Па и нећу, као што сам ти рекла, ако само дођеш по мене, као што смо се договорили. И нећу да будем тужна, Клајде. Ни сада нисам таква увек. Почела сам да се припремам, и требаће ми три недеље да посвршавам све што је потребно, а то је довољно да одстраним све моје мисли од свега осим од посла. Али ти ћеш доћи по мене је ли, драги? Нећеш ме опет разочарати и проузроковати ми и овог пута патњу као до сада, јер, ох, то траје већ тако дуго — заиста још откако сам прошли пут била овде о Божићу. Али, био си заиста добар према мени. Обећавам да ти нећу бита на терету, јер знам да ме заиста више не волиш, те ми стога није много стало шта ће се догодити после, само да се спасем од овога. Али искрено ти обећавам да ти нећу бита на терету.

Ох, драги, немој се љутити због ове мрље. Просто нисам више у стању да владам собом као некада.

А сад о ономе због чега сам дошла овамо. Породица мисли да су у питању хаљине за неку забаву у Ликургу и да се запело дивно проводим. Па, боље да мисле то него нешто друго. Можда ћу морати да дођем до Фонде, да купим неке ствари, ако не пошаљем г-ђу Ансу, кројачицу, па будем ли долазила, могли бисмо

се састати тамо ако ти желиш да се видимо пре него што дођеш овамо, мада ја то не верујем. Волела бих да те видим и да поразговарам с тобом опет, ако ти је то по вољи, пре него што кренемо одавде. Све ми то изгледа тако чудно, Клајде, спремати ове нове хаљине и толико желети да те видим, а опет знати да би ти радије да се не видимо. А ипак се надам да си задовољан што си успео да ме наговориш да оставим Ликург и дођем овамо, и да се ти, као што кажеш, лепо проводиш. Јесу ли ти проводи много лепши од оних наших забава прошлога лета над смо ишли на језеро и другде? Али ма какви су, Клајде, зацело можеш да учиниш ово за мене и да се уз то не озлоједиш превише. Знам да то теби сад изгледа тешко, али немој ни да заборавиш да бих ја тражила и могла да тражим и много више кад бих била као неке девојке које познајем. Али, као што сам ти казала, ја нисам таква и никад то не бих могла ни бити. Ако ме заиста не желиш више, пошто ме будеш избавио из ове невоље, ти можеш ићи својим путем, као што сам ти већ казала.

Молим те, Клајде, напиши ми дугачко, весело писмо, чак и ако немаш воље за то, и реци ми све о томе како ни једном ниси помислио на мене откако сам отишла нити си ме се уопште зажелио — а некад си мислио на мене и желео ме, знаш — и како не желиш да се вратим и како ти је немогућно да дођеш овамо пре истека две недеље, рачунајући од идуће суботе, ако и онда.

Ох, драги, не мислим озбиљно ово што пишем — ове страхоте — али тако сам тужна и уморна и усамљена, да покатакд не могу друкчије. Потребан ми је неко с ким бих могла да разговарам — а то не могу ни с ким овде, јер они не разумеју, а не смем да им кажем.

Али ето, казала сам да нећу бити тужна ни нерасположена ни љута, а ипак нисам успела у томе, је ли? Обећавам ти да ћу бити боља идућег пута — сутра или прекосутра, јер ми је лакше кад ти пишем, Клајде. Молим те напиши ми бар неколико речи да бих се разведрила док чекам, свеједно да ли је то искрено или не, јер то ми је тако потребно. А ти ћеш доћи, дабоме. Ја ћу бити тако срећна и захвална, и трудићу се да ти ни у чему не досађујем превише.

Твоја усамљена, Берта

Супротност коју су пружала та два света коначно је определила Клајда да се никад не ожени Робертом — никад — чак неће јој ићи ни у Билц, нити ће јој дозволити да му се врати овамо, ако буде могао то да спречи. Јер зар његов одлазак или њен повратак неће окончати све радости које је тако одскора почео да ужива са Сондром — зар му неће немогућити да борави овог лета са Сондром на Дванаестом језеру — онемогућити му да побегне с њом и да се ожени њоме? За име бога, зар нема никаквог излаза? Никаквог излаза из ужасне тешкоће која се испречила пред њим?

У наступу очајања, нашавши та писма у својој соби по повратку с посла једне топле јунске вечери, бацио се на постељу и готово зајецао. Каква беда! Каква страхота тај његов готово нерешиви проблем! Зар нема начина да је наговори да се удаљи — или да остане — да остане код куће можда још извесно време, а да јој он шаље десет долара недељно, па чак и дванаест, половину читаве своје плате?

Или зар не би могла да се пресели у неки оближњи град Фонду, Гловерсвил, Шенектади — она још није у таквом стању да не може да се стара о себи, да најми собу и мирно остане тамо док не дође тај кобни час, а онда да оде неком лекару или болничарки? Могао би јој помоћи да нађе тако некога кад дође време, само ако буде хтела да не помиње његово име.

Али ето, она га позива да јој дође у Билц, или да се састану негде другде, и то у року од две недеље или пре. То он неће, неће. Ако покуша да га присили на то он ће учинити нешто очајно — побећи ће — или — отићи ће можда на Дванаесто језеро пре него што буде требало да иде у Билц, или пре него што она буде мислила да је томе време, а онда ће наговорити Сондру, ако буде могао — али ох, како су слаби, сасвим слаби изгледи за то — да побегне с њим и да се венчају, чак иако још није сасвим напунила осамнаесту годину — а онда — а онда — кад већ буду венчани и породица не буде у стању да их разведе, а Роберта не буде могла да га пронађе — моћи ће само да га тужи — па, зар он то не би могао да порекне — да каже да није тако — да он никад није имао с њом никакав други однос сем службеног, као сваки шеф одељења. Гилпиновима није био представљен, и није ишао са Робертом ни д-ру Глену из околине Гловерсвила, а она му је казала да није помињала његово име.

Али имај петљу да то порекнеш!

Треба храбрости за то.

Храбрости да погледа Роберти у очи, а зна да му ништа на свету не би било теже него погледати у њене мирне, оптужујуће, ужаснуте, безазлене плаве очи. Да ли би он то могао? Има ли храбрости? Да ли би се све то свршило повољно, кад би и имао храбрости? Би ли му Сондра

веровала — кад буде чула?

Држећи се ове своје замисли, па било да је коначно изведе или не, чак и ако буде отишао на Дванаесто језеро, мора написати Сондри писмо да јој каже да ће доћи. То је одмах и учинио, и написао јој писмо страсно и чежњиво. У исто време одлучио је да уопште не пише Роберти. Можда ће јој телефонирати преко међуградске мреже, јер му је недавно казала да неки њен оближњи сусед има телефон којим се може користити ако из неког разлога буде желео да разговара с њом. Јер писати јој о свему овом, чак и на најопрезнији начин, значило би дати јој у руке, и то сада, баш ону врсту доказа о њиховим односима какав би јој највише био потребан, сада кад је тако решен да се не ожени њоме. Каква подвала! Ниска и бедна, без сумње. Али да је само Роберта хтела да буде мало разумнија, он никад не би ни сањао да се упушта у такав ризик и варалички план. Али, ох, Сондра! Сондра! Па оно велико имање што га је описала, које лежи поред западне обале Дванаестог језера. Како то мора бити лепо! Он ту не може ништа да измени! Мора да поступа и смишља онако као што чини! Мора!

Одмах је устао и отишао да преда на пошту писмо Сондри. Успут је купио вечерње новине надајући се разониди путем читања месних вести о својим познаницима, али је на првој страни албанијског Тајмс-Јуниона спазио наслов који је гласио:

СЛУЧАЈНА ДВОСТРУКА ТРАГЕДИЈА НА ЈЕЗЕРУ ПАС — ИЗВРНУТ ЧАМАЦ
И ШЕШИРИ НА ВОДИ УКАЗУЈУ ДА СУ ВЕРОВАТНО ИЗГУБЉЕНА ДВА ЖИВОТА У
ИЗЛЕТНИЧКОМ МЕСТУ БЛИЗУ ПИТСФИЛДА — НАЂЕН ЛЕШ НЕПОЗНАТЕ
ДЕВОЈКЕ — ЛЕШ ЊЕНОГ САПУТНИКА ЈОШ НИЈЕ ПРОНАЂЕН.

Због свог великог интересовања за веслање и за све облике спорта на води, као и због своје особите вештине у веслању, пливању и роњењу, читао је с интересовањем:

Панкост, Масачусетс, 7. јун. . . Трагична вожња чамцем задесила је прекјуче неког човека и девојку чији идентитет још није утврђен а који су вероватно дошли из Питсфилда на једнодневни излет на Пас језеру, које се налази четрнаест миља северно од тог места.

У уторак ујутру неки човек и девојка, који су казали Томасу Лукасу закупцу Касина и чамаца да су из Питсфилда, изнајмили су један мали чамац око десет часова ујутру и, са котарицом у којој се вероватно налазио ручак, упутили се према северном крају језера. Синоћ у седам часова, пошто се још нису били вратили, г. Лукас је, у пратњи свога сина Џефрија, обишао језеро у своје моторном чамцу, и пронашао је изнајмљени чамац преврнут у плићаку близу северне обале, али од излетника није било ни трага. Помисливши да су можда излетници побегли да би избегли да плате вожњу, вратио је чамац у пристајалиште.

Али јутрос, сумњајући да се десила нека несрећа, прегледао је опет са својим помоћником Фредом Валшом и сином северну страну језера, и најзад је нашао оба излетника где плове међу трском у близини обале. Одмах је предузето претраживање, и данас око три сата извађен је и предат властима лет девојке, о којој се овде ништа не зна, сем да је дошла овамо са пратиоцем. Други леш још није нађен. Пошто је вода у непосредној близини места несреће местимично дубока преко тридесет стопа, није сигурно да ли ће и други леш бити пронађен. Слична несрећа догодила се овде пре петнаестак година, али лешеве утововеника никад нису били пронађени.

На постави девојчиног жакета била је пришивена марка неке питсфилдске трговине. Исто тако, у постави њене ципеле утиснута је марка фирме Ђекобс из истог града. Нема никаквих других знакова о њеном идентитету. Овдашње власти држе да ако је утопљеница имала торбицу, она се налази на дну језера.

Мушкарац је, кажу, био висок, црномањаст човек, имао је око тридесет и пет година, и био је одевен у светлозелено одело и имао је сламни шешир са белоплавом траком. Изледа да девојка није имала више од двадесет и пет година, била је висока пет стопа и пет инчева, а тешка 130 фунти. Имала је дугу, црну косу у плетеницама око главе. На средњем прсту леве руке имала је мали златан прстен са аметистом. О свему томе извештена је полиција у Питсфилду и другим суседним градовима, али до сада није стигао никакав извештај о њеном идентитету.

Ова вест, сасвим обична у мноштву летњих несрећних случајева, заинтересовала је Клајда само површно. Изгледало је чудно, наравне, девојка и мушкарац дођу на неко језеро и, пошто се извезу у малом чамцу, изгубе животе усред бела дана. Исто тако, чудновато је да после нико не може да утврди њихов идентитет. А ето, тако се догодило. Мушкарац је ишчекао заувек. Одбацио је новине, не интересујући се много испрва, и замислио се о другим стварима — о проблему пред којим се заиста налази — како треба да поступи. Али доцније — и баш због тога, док је гасио светлост пре одласка у постељу и још увек размишљао о сложеном проблему који му је живот пружао, дошла му је мисао (шапат ђавола — опак миг неког злодуха?) — рецимо да се он и Роберта — не, рецимо он и Сондра — (не, Сондра уме добро да плива, као и он) — да се он и Роберта налазе у малом чамцу негде, и чамац се преврне, рецимо баш у време кад га спутавају ове страшне компликације. Какав излаз? Како ослобођење из џиновског и сада стварно већ поражавајућег проблема! Али — стани — не тако брзо! — јер може ли човек чак и помислити на једно такво решење у вези са тако тешким проблемом као што је његов а да стварно не изврши злочин у своје срцу — ужасан, страхан злочин?

Не сме ни мислити на тако нешто. То је зло — зло — страховито зло. А ипак, замислимо — случајно, наравно — да се тако нешто догоди? То би онда био крај, зар не, свих његових невоља у вези са Робертом? Не би више било страха због ње — чак ни бојазни ни болне чежње за Сондром. Све његове садашње тешкоће биле би решене тихо, без свађе и без остављања икаквог трага, а пред њим би заувек остала само радост. Просто једно случајно утопљење без предумишљаја — а онда би сјајна будућност била његова!

Али и само размишљање о тако нечем у вези са Робертом у то време — (Зашто ли то његов дух стално поистоветује њу с тим?) — било је страшно, и он не сме, не сме дозволити да му таква мисао долази у памет. Никад, никад, никад! Не сме! То је страшно! Ужасно! Помисао на убиство, ништа мање! Убиство?! А ипак, толико га је било узрујало писмо које му је Роберта написала, насупрот оном Сондрином — тако је дивна и примамљива била слика њеног и његовог живота као што га је она описала, да ни по коју цену није могао сасвим да одагна то друго и на изглед тако лепо и тако природно решење целог свог проблема — само кад би такав несрећан случај могао да задеси њега и Роберту. Јер, на крају крајева, он не смишља никакав злочин, је ли тако? Он само мисли шта би било кад би се таква несрећа десила или кад би само могла да се деси. . . Ах — али „кад би само могла да се деси“. То је мрачна и зла мисао о којој не сме, не сме мислити. НЕ СМЕ. А ипак, ипак. . . Он је одличан пливач, и без сумње би могао испливати на обалу — ма каква била раздаљина. Роберта међутим, као што је видео купајући се с њом на плажама прошлог лета, не уме да плива. А онда — а онда — е, онда, сем ако он наравне не буде хтео да јој помогне . . .

Док је тако размишљао, седећи при светлости светиљке у својој соби између девет и по и десет часова увече, чудни и узнемирујући жмарци пролазили су му кроз тело, косу и врхове прстију. Каква чудна и ужасна мисао! И да му дође овако преко ових новина. Зар то није чудновато? А уз то, горе, у оном језерском крају, куда сад мисли да иде да посети Сондру, има много, много језера — зар не? Има их на двадесетине тамо где је Сондра. Тако она каже. А Роберта толико воли излете и воду — иако не уме да плива — не уме да плива — не уме да плива. О они, или бар он, ићи ће тамо где су језера или би могли отићи, зар не — а ако не, зашто не? Јер обоје су се договарали да четвртог јула, пре свог коначног одласка, пођу на неки излет — он и Роберта.

Али, не! не! И сама помисао на такав несрећан случај у вези са Робертом, ма колико он желео да се ослободи ње — грешна је, мрачна и ужасна! Не сме дозволити да му се дух и за тренутак бави таквим мислима. То је исувише грешно - исувише опако — исувише страшно! Ох, да грозне помисли! Кад само помисли да му је таква мисао уопште пала на ум! И то баш сада — над она захтева да он оде с њом!

Смрт!

Убиство!

Убиство Роберте!

Али да побегне од ње, наравно — да се ослободи тог њеног неразложног, непоколебљивог, непроменљивог захтева! На саму помисао на то облио га је хладан зној. А сад — када — када —! Али не сме мислити на то! Па и смрт оног још нерођеног детета!

Али како би ико могао чак и помислити да уради тако нешто с рачуном — с предумишљајем? А ипак — многи су се тако утопили — младићи и девојке — људи и жене — овде и онде — широм света у летње доба. Зацело, он не жели да се ишта слично догоди Роберти. А нарочито не у ово време. Он није такав човек, ма какав иначе био. Није. Није. Није. И од саме помисли на то избио му је зној по рукама и лицу. Он није такав човек. Честити људи здраве памети не мисле на такве ствари. Па неће ни он — од овога часа.

Дрхтећи од незадовољства са самим собом — што се уопште таква језива мисао усудила да наметне његовом уму - устао је и запалио лампу, и поново је прочитао тај узнемирујући извештај што је хладније и покудније могао, и осетио је да је тиме удаљено од себе једном засвагда све оно што му је он наговестио. Потом се обукао и изишао из куће да се прошета — Викигај авенијом, Средишном авенијом, па у авенију Оук, а затим натраг преко Спруса опет на Средишну — осећајући да се тако удаљује од опакe мисли која га је од тада толико мучила. И после извесног времена, осећајући се боље, слободније, природније и човечније, као што је и желео да се осећа — вратио се у своју собу, да опет отпочине, са осећањем да је заиста успео да се потпуно ослободи најподмуклијег и најгрознијег искушења. Никад више не сме мислити на то! Никад, никад, никад више не сме мислити на то — никад.

А онда, утонувши одмах у немиран, грозничав сан, сањао је о неком бесном црном псу који је хтео да га уједе. Пробудивши се у страху, спасао се зуба те звери, и поново је заспао. Али сада се нашао у неком врло чудном и суморном месту, у шуми или пећини или уском кањону између високих брегова, из којег је водила стаза која је у почетку изгледала прилично добра. Али ускоро, док је ишао њоме, стаза је почела бивати све ужа и мрачнија, и најзад је потпуно ишчезла. А онда, окренувши се да види да ли се може вратити путем којим је дошао, опазио је иза себе испреплетено клупко змија које је испрва више личило на гомилу суварака. А изнад њега претећи њихале су се главе бар двадесет змија, рашљастих језика и пламених очију. А пред њим, кад се брзо окренуо, нека рогата и

дивља звер — огромна је била — под чијим се тешким шапама ломила суват — беше закрчила пут у том правцу. А онда се, престрављен и вичући у безнадежном очајању, опет пробудио — и те ноћи више није тренуо.

ГЛАВА XLIII

Међутим, мисао о језеру, удружена са невољом у којој се налазио, није се дала одагнати тако лако као што је желео, иако се ње ужасавао. То глатко, на изглед недужно иако ужасно гашење двају живота на Пас језеру, случајно доведено у везу са његовим личним проблемом, који је потресао, узнемиравао и готово растројавао његов ионако не исувише снажан дух, дејствовало је на њега. Леш оне девојке — као што га је сад нека чудна сила у његовом мозгу нагонила да мисли — пронађен је, али мушкарчев није. У тој занимљивој чињеници — и против његове воље — крило се наговештење које се стално наметало његовим мислима — наиме, да је могућно да мушкарчев леш уопште и није у том језеру. Пошто зли људи покатад желе да се ослободе других, зар није могућно да је и тај човек отишао тамо са оном девојком да би је се отарасио? Врло спретно и ђаволски смишљено лукавство, које је, бар у том случају, канда сјајно успело.

Али да он прихвати такву злу мисао и да поступи по њој . . . Никад! Међутим, његов властити проблем постајао је сваког часа све очајнији, јер сваки му је дан, или бар сваки други дан, доносио писма од Роберте или писамце од Сондре — а њихове посланице стварале су ону исту супротност између богатства и беде, између веселости и туробности због пораза и неизвесности.

Пошто није хтео да пише Роберти, покатад је кратко разговарао с њом телефоном, пазећи увек шта говори. Како је? Тако му је мило што му она пише и што је сада у селу код куће, где је зацело много пријатније него овде у фабрици по овој врућини. Све иде глатко, наравне, и изузев изненадне навале поруцбина, због чега је у току последња два дана било прилично посла, све је као и раније. Он се труди што најбоље може да уштеди извесну своту новаца за онај план који је познат, али иначе не брине ни због чега па не сме ни она. Због послова није јој писао раније, и не може да пише много — има тако много ствари да посвршава — али му је празно што не види њу на њеном старом месту и нада се да ће је ускоро опет видети. Ако буде долазила близу Ликурга, као што је казала, и заиста сматра да је важно да се састане с њим, па, то би се могло удесити, можда — али зар је то потребно баш сада? Он је толико заузет и очекује да ће се видети с њом доцније, наравно.

Али у исто време писао је Сондри да ће зацело осамнаестог, а и следеће суботе и недеље, ако то буде могућно, бити с њом.

И тако је, помоћу таквог духовног опсенарства и врдања, надахнутих и изазваних жељама за Сондром и неспособношћу да погледа у очи чињеницама у вези са Робертом, постигао толико жељену повластицу да је опет види, бар крајем те једне недеље, и то у таквом оквиру какав још никад у животу није имао среће да види.

Кад је сишао са пристаништа у Шарону, одмах поред терасе гостионице на доњем крају Дванаестог језера, дочекали су га Бертина, њен брат, и Сондра, који су се Грантовим моторним чамцем били спустили низ Чеин да га дочекају. Бистра плава вода индијанског Чеина. Високе, тамне, кошљасте јеле које стражаре на обалама с обе стране и окружују западну обалу траком црне сенке тамо где се дрвеће тако јасно огледа у води. Мали и велики, бели и ружичасти и зелени и смећи летњиковци свуд унаоколо, са баракама за чамце. Павиљони поред обале. Погдекоје витко моло пружа се из понеког пространог и величанственог летњиковца, као што су они који припадају Кренстоновима, Финчлијевима, и другима. Зелени и плави чунови и моторни чамци. Весели хотел са павиљоном на Јеловом рту већ прилично пун првих отмених гостију. Па онда моло и пристајалиште Кренстоновог летњиковца, са два руска хрта које је Бертина недавно набавила и који леже на трави поред обале и очевидно чекају да се она врати, и слуга Џон, један од шестеро што ту служе породицу, који чека да прихвати Клајдов једини кофер, ракету за тенис и голфске палице. Али на њега је направила највећи утисак велика кућа неправилног али ипак господског изгледа, са светлим стазама оивиченим здравцем, и пространом, смеђом верандом са плетеним столицама и сточићима и дивним погледом на језеро; па аутомобили и разни гости који доколиче овде-онде, одевени у одело за голф, тенис или ленчарење.

На Бертинин миг, Џон га је одмах повео у пространу собу са изгледом на језеро, где ће сад имати повластицу да се окупа и пресвуче за партију тениса са Сондром, Бертином и Грантом. После вечере, као што му је објаснила Сондра, која је за ту прилику дошла Бертини, ићи ће са Бертином и Грантом у Касино, где ће бити представљен свима овдашњим познаницима. Ту ће бити игранка. Сутра, рано ујутру, пре доручка, ако жели — јахаће с њом, Бертином и Стјуартом једном дивном путањом која води кроз шуме према западу ка Врху Надахнућа, одакле се у даљини види језеро. И, као што је дознао, сем неколико таквих путања, шума је беспутна за читавих четрдесет миља. Без компаса и вође, рекли су му, човек би могао лутати до смрти — тако су варљиви путокази за оне који не познају тај крај. После доручка и пливања, она, Бертина и Нина Темпл показаће своју нову вештину у Сондрином акваплану. После тога ручак, па тенис или голф, и излет до Касина на чај. После вечере, игранка у летњиковцу Брушкових из Утике.

У року од једног сата по његовом доласку, као што је и сам видео, програм је био сасвим попуњен за цео викенд. Али добро је знао да ће он и Сондра успети да буду насаме не само неколико тренутака, већ, по могућству, и неколико сати. А онда ће видети какве ће му нове насладе пружити та дивна прилика, благодарећи њеном многостраном темпераменту. Упркос тешком бремену које га је притискало због Роберте, а које ће бар за то кратко време моћи да остави по страни, осећао се као у рају.

На тениском игралишту Кренстонових, Сондра, у краткој простој белој сукњи и блузи за тенис, и марамом са жутим и зеленим тачкицама везаном око косе, никад није изгледала тако весела, дражесна и срећна. Онај осмех на њеним уснама! Радосна, насмејана светлост обећања у њеним очима кад год би погледала њега! А покаткад, кад би потрчала да му врати лопту, личила је на птицу која лебди у лету — с подигнутим ракетом у руци, једва додирујући земљу само једним ножним прстом, главе забачене, растављених и увек насмејаних усана. А кад је довикивала двадесет-лав, тридесет-лав, четрдесет-лав, увек је то чинила са шаљивим нагласком на речи „лав⁸“, што га је у исти мах и усхићавало и жалостило, јер је видео, и с једне стране уживао у томе, да је она његова, да је узме и сад ако хоће, само кад би био слободан да то учини. Да није оне друге црне препреке коју је сам подигао!

Па онда овај приказ, где сјајно сунце обасипа кристалном светлошћу травњак који се пружа од високих јела до сребрне таласасте воде језера. А даље од обале, у пола туцета разних праваца, светла бела једра малих чамаца — беле, зелене и жуте боје, љубавници полако веслају у каицима и пролазе обасјани сунцем. Лето — доколица — топлота — боја — безбрижност — лепота — љубав, све о чему је сањао прошлог лета кад је био толико усамљен.

У извесним тренуцима Клајду је изгледало да ће га ухватити вртоглавица од извесности да се испуњава његова велика жеља, да је готово сасвим на домаку; у другим тренуцима, пак, чинило му се (кад га мисао на Роберту запахне као студен ветар) да ништа не би могло бити тужније, ужасније и убитачније по снове о лепоти, љубави и срећи него што је оно што њему прети сада. Онај страшни чланак о језеру и оно двоје утопљеника! Вероватноћа да ће, упркос свом необузданом плану, у року од једне недеље, или две, или највише три, морати заувек да напусти све ово. А онда би се изненадно пренуо и схватио да игра неспретно или погрешно — да му Бертина, или Сондра, или Грант довикују, „Ох, Клајде, о чему ти то мислиш?“. Да се усудио да каже, одговорио би из најмрачнијих дубина свога срца, „О Роберти.“

Те вечери код Брушкових скупило се отмене друштво Сондриних и Бертининих пријатеља и других. У дворани за играње поново се састао са Сондром, која је била сва насмејана, јер се претварала због присутних — нарочито због мајке и оца — да Клајда није видела раније — да чак није ни знала да је он ту.

«Ви овде? Па то је сјајно. Код Кренстонових? Ох, зар то није дивно? Прва кућа до наше. Па то значи да ћемо се виђати сасвим често, је л те? Како би било да мало прогаломирамо сутра ујутру пре седам? Бертина и ја јашемо готово сваког дана. А сутра идемо, ако нас ништа не спречи на излет каицима и моторним чамцем. Не брините што нисте добар јахач. Рећи ћу Бертини да вам да Џерија — он је миран као јагње. А не треба да бринете ни за одело. Грант има сијасет ствари. Следеће две-три игре играћу с другима, али трећу ћете да одседите са мном, хоћете ли? Знам једно дивно местанце, напољу на балкону.»

Отишла је пруживши му прсте руке, али са погледом у очима који је говорио, „ми се разумемо“. А доцније, у сенци напољу, кад нико није гледао, привукла је његово лице своје и жудно га пољубила, и, пре него што је вече истекло, успели су, шетајући стазом која води од куће поред језера, да се загрле на месечини.

„Сондра је тако радосна што је Клајд овде. Он јој много недостаје.“ Миловала му је косу док ју је љубио, и Клајд, сетивши се сенке која тако мрачно лежи између њих, стезао ју је уза се грчевито, очајно. „Ох, моје мило мало девојче“, узвикнуо је. „Моја лепа, лепа Сондро! Кад би само знала колико те волим! Кад би само знала! Волео бих да могу да ти кажем све. Волео бих да могу.“

Али није могао тада — нити икад. Никад се не би усудио да ма шта прослови о црној препреци која стоји између њих. Јер, због свог одгоја, због оних појмова о љубави и браку који су јој усађени, она никад не би разумела, никад не би пристала на тако велику жртву ради љубави, па ма колико га волела. И он би био остављен, напуштен тога истог часа, и то са каквим ужасом у њеним очима.

Ипак, гледајући у његове очи, његово бело, узбуђено лице, док му је сјај месеца одозго стварао беле електричне искрице у очима, узвикнула је кад ју је чврсто загрлио, „Воли ли он Сондру тако много? Ох, слатки дечко! И Сондра воли њега.“ Обујмила му је главу обема рукама, држала је чврсто, и пољубила га је брзо и ватрено десетину пута. „Ни Сондра неће оставити свога Клајдија. Неће. Само причекај па ћеш видети! Сасвим је све једно шта ће се догодити. То што је често чинила, узвикнула, „Али сад морамо ићи, одмах. Не, ни један пољубац више. Не, не, сад Сондра каже — не!

⁸ У игри тениса каже се „лав“ (love — љубав) кад противник нема поена

Приметиће да нас нема." И усправивши се, повукла га је за руку и похитала с њим у кућу да се на време састане са Палмером Торстоном, који ју је тражио.

Следећег јутра, као што му је обећала, појахали су још пре седам и упутили се Врху Надахнућа. Бертина и Сондра, у светлоцрвеним јахаћим жакетима, белим чакширама и црним чизмама, расплетене косе која је лепршала на ветру, већином су брзо одмицале испред њега, а затим се опет враћале. Или му је Сондра весело довикивала да пожури, или су се њих две смејале и ћаскале неких сто корака испред њега, скривене међу гранатим дрвећем да их није могао видети. Због интересовања за њ које је Сондра тако очевидно испољавала тих дана — интересовања због којег је и сама Бертина почела да слути да ће се можда завршити браком, ако не наступе теткоће и родитељи то не спрече — она, Бертина, сва се претворила у осмехе, у право оваплоћење срдчности, и љупко га је позивала да дође и остане преко лета, а она ће бити њихова пратња, па нико неће моћи ништа да им замери. А Клајд је био час усхићен, час замишљен, и упркос себи враћао се — покаткад — мисли којом га је надахнуо онај извештај у новинама — а ипак борио се против ње — покушавао је да је сасвим одагна.

На једном месту Сондра је скренула стрмом стазом која је водила каменитом и у маховину обраслом извору између тамног дрвећа, и довикнула Клајду, „Дођи овамо. Џери зна пут. Неће се оклизнути. Дођи да се напијеш. Ко се овде једном напије воде, брзо се опет враћа овамо — тако кажу."

А кад је дошао и сјахао да се напије, казала му је, „Хтела сам да ти нешто кажем. Требало је синоћ да видиш мамино лице кад је чула да си ти овде. Наравно, она није сигурна да сам ја умешала своје прсте у то, јер мисли да се допадаш и Бертини. Ја сам је навела на ту мисао. Али чини ми се да ипак подозрева да ту има и мога масла, па јој се то много не свиђа. Али не може да каже ништа више и већ је рекла све што је имала да каже. Малопре сам разговарала са Бертином, и она пристаје да ми помаже колико год може. Али мораћемо да будемо обазривији него икад, јер ако би мама превише посумњала, ко зна шта би могла да учини — можда и да идемо одавде, и то можда одмах, да се не бих виђала с тобом. Знаш, она сматра да још не треба да се интересујем ни за кога, сем за оне који се њој свиђају. Знаш како то иде. Таква је и према Стјуарту. Али ако будеш пазио, кад смо у близини некога из наше групе, да не показујеш превише колико мариш за мене, мислим да неће ништа предузети — бар засад. Доцније, тамо на јесен, кад се вратимо у Ликург, ствари ће стајати друкчије. Онда ћу бити пунолетна, па ћу видети шта могу да учиним. Још никад нисам волела, али тебе заиста волим, и нећу те се одрећи Нећу. И они ме не могу присилити на то."

Ударила је ногом о земљу и корбачем по чизми, а два коња гледала су лено и равнодушно. А Клајд, одушевљен и изненађен овом другом њеном одређеном изјавом, а такође и загрејан мишљу да ће сад, ако икад, моћи да јој предложи бекство и венчање и тако се ослободити мача који виси над њим, загледа се у Сондру, а очи му беху пуне узвреле наде и неспокојног страха. Јер она би могла то да одбије, па и да се промени, пренеражена изненадношћу његовог предлога. А он нема ни новаца нити зна куда би је повео, у случају да она прихвати његов предлог. Али можда она има, или би могла имати. А кад већ једном пристане, зар му она не би помогла? Дабоме да би. У сваком случају, осетио је да мора говорити, па пукло куд пукло.

Зато је рекао: „Зашто не би побегла са мном, Сондра, најмилија? До јесени је тако дуго, а ја толико жудим за тобом. Зашто не бисмо? Твоја мајка вероватно ти неће ни онда допустити да се удаш за мене. Али ако бисмо отишли сада, она не би могла ништа, је ли? А доцније, кроз неколико месеци, или тако, могла би јој писати, и она би се онда помирила с там. Зашто не бисмо то учинили, Сондра?" Глас му је био врло молећив, а очи пуне тужног страха од одбијања — и од будућности која је незаштићена лежала иза тога.

Њу је био толико обузео немир који је прожимао његово расположење да је застала — заиста нимало запрепашћена тим предлогом — већ истински ганута и поласкана мишљу да је у стању да изазове код Клајда тако јаку и необуздану страст. Он је тако жесток — сав букти пламеном који је распалила у њему а који она ипак не осећа колико он — пламен какав још никад није видеела ни у њега нити у ма кога другог. Зар не би било дивно кад би могла да побегне са њим — тајно — у Канаду, или Њујорк или Бостон, или куд било? Па узбуђење које би њено бекство изазвало овде и другде — у Ликургу, Албанију, Утики! И разговори и осећања у њеној кући и другде! И Гилберт би јој, и против воље, постао род — па и Грифитсови, којима се њена мајка и отац толико диве.

За тренутак, у њеним очима беше исписана жеља, готово и одлука, да поступи по његовом предлогу — да побегне — да од ове њене жарке и истинске љубави направи узбудљив подвиг. Јер кад се већ венча, шта могу њени родитељи? А зар Клајд није достојан ње, па и њих такође?

Наравно — чак иако готово сви из њеног друштва мисле да он није баш сасвим какав би требало да буде, и то само зато што нема толико новаца као они. Али имаће — зар не — кад се буде оженио њоме и добио исто тако добро место у предузећу њеног оца као што Гил Грифитс има у предузећу свога оца.

Али тренутак доцније, помисливши на свој живот овде, и шта би такав њен одлазак значео за њеног оца и мајку — баш тада, у самом почетку летње сезоне — и како би то переметило њене

властите планове и нарочито озлоједило њену мајку да би можда чак издејствовала и поништење брака на основу њене малолетности, застала је — а ону веселу светлеет пустоловине заменио је приметан траг практичног и материјалног обзира којим се увек одликовала. Уосталом, какву разлику чине неколико месеци. То ће само, о том нема сумње, спасти Клајда да не буде отргнут од ње заувек, док ово што он предлаже може довести до њиховог коначног расанка.

Стога је сада одмахнула главом на одређен одлучан а ипак пријатељски начин, и Клајд је одмах схватио да то значи пораз — најболнији и најнепоправимији пораз што га је икад доживео. Она неће да бежи! Онда је изгубљен — изгубљен — а и она за њега, можда заувек. Ох, боже! Јер мада јој лице омекша од нежности коју обично није показивало — чак ни у најузбудљивијим тренуцима — казала је, „Бих, мили, да не мислим да је најбоље да то не чиним сада. Прерано је. Мама засад неће предузимати ништа. Знам да неће. Осим тога направила је планове за многе забаве овде овога лета, и то све због мене. Она жели да будем пријатна према — па, знаш већ на кога мислим. Па добро, могу и да будем а да то нама нимало не смета, уверена сам — само под условом да не учиним ништа што би је стварно уплашило.“ Застала је да би га охрабрила осмехом. „Али ти можеш доћи овамо кад год хоћеш, је ли, а она ни ови други неће ништа помислити, јер ниси наш гост, је ли тако? Све сам то удесила са Бертином. А то значи да се можемо виђати овде преко целог лета, колико год хоћемо, је ли? А онда на јесен, када се вратим, ако видим да не могу никако да је одобровољим према теби и склоним да нас сматра вереним, ето, побећи ћу с тобом. Да, хоћу, мили — зацело и сигурно.“

Мили! Јесен!

Ућутала је, а њене очи показивале су разумно схватање свих практичних тешкоћа пред којима се налазе, а онда је узела обе његове руке и загледала се у његово лице. Онда је страсно и коначно обавила обе своје руке око његовог врата и, повукавши му главу наниже, пољубила га. „Зар не схваташ, мили? Молим те немој да изгледаш тако тужан, драги. Сондра много воли свога Клајда. И учиниће све да ствари испадну добро. Да, хоће. И све ће бити добро. Причекај само па ћеш видети. Она се никад неће одрећи њега — никад!“

А Клајд, увиђајући да стварно нема ниједног убедљивог разлога с којим би изашао пред њу — ниједног који је не би навео да помисли да је чудна и сумњива та његова велика забринутост — и да све ово, због Робертиног захтева, сем — сем — па —, сем ако га Роберта не пусти на миру, значи за њега потпун пораз, суморно се и чак очајно загледао у њено лице. Како је лепа! И како је савршен тај свет! А њему неће бити допуштено да она буде његова, ни тај свет, никад. А Роберта, са својим захтевом и његовим обећањем, стоји ту, непосредно у његовој позадини! И никаквог излаза сем бекства! Боже!

У том часу појавио се у његовим очима нервозан и готово суманут поглед — никад у његовом животу тако одређен и снажан као тада — поглед на граници између разума и безумља, ништа мање — тако снажан да је његову особеност приметила чак и Сондра. Изгледао је болестан, поражен, невероватно очајан, тако да је она узвикнула. „Па шта ти је, Клајде, срце — изгледаш тако — ох, не умам да кажем тачно како — изгубљен или — Зар ме он тако много воли? Зар не може да чека само још три или четири месеца? Али, ох, дабоме да може. Није то баш тако тешко као што се њему чини. Биће са мном готово све то време — хоће, мили мој. А кад не буде, Сондра ће му писати сваки дан — сваки дан.“

„Али Сондра! Сондра! Кад бих само могао да ти кажем. Кад би само знала шта ће то све да значи за мене —“ Ту је застао, јер тада се, приметно је, у Сондрином изразу појавило сасвим практично питање због чега ли је то тако хитно да она одмах бежи с њим. И Клајд је одмах осетио како њу снажно држи тај свет — да је она његов саставни део — и да ће, буде ли исувише навалџивао, можда изазвати код ње сумњу у мудрост своје првобитне залуђености, те је одустао, уверен да ће, буде ли говорио, изазвати њено испитивање и можда промену — или ће можда њено одушевљење спласнути до тачке да ће чак и сан о јесени ишчезнути.

И тако, уместо да јој даље објашњава зашто му је потребна њена одлука, просто је рекао, „То је зато што те сада толико желим, драга — непрестано. То је, само то. Понекад ми изгледа да ни часа више не могу да будем без тебе. Ах, непрестано толико жудим за тобом.“

Али Сондра, иако поласкана том жудњом, на коју је бар делимично одговарала, само је поновила разлоге које је већ била казала. Морају чекати. На јесен све ће испасти добро. А Клајд, сасвим занемео због свога пораза, али ипак немоћан да се одрекне сласти њене близине, трудно се што је боље могао да се прибере — и размисли, размисли да на неки начин — некако — можда помоћу оног плана о оном чамцу или на неки други начин!

Али на који други начин?

Али не, не, не, — не то. Он није убица, нити би икад могао бити. Он није убица — никад — никад — никад.

А опет, овај губитак.

Та несрећа над главом. Та несрећа над главом. Како да избегне то, а ипак да добије Сондру.

Како, како, како?

ГЛАВА XLIV

А затим, по повратку у Ликург, у понедељак рано ујутру, следеће писмо од Роберте:

Драги Клајде,

Драги мој, често сам слушала ону изреку „да несрећа никад сама не долази“, али све до данас нисам сасвим знала шта она значи. Готово прва особа коју сам јутрос видела био је наш сусед Вилкокс, који је дошао да ми јави да г-ђа Анс неће доћи данас због неког посла који има да сврши за г-ђу Данвиди у Билцу иако је, кад је пошла јуче, све било припремљено за њен долазак, тако да бих и ја могла да јој помогнем мало око шивења, и да тако мало убрзам ствари. А ево, она неће доћи до сутра. Затим је дошла вест да је мамина сестра, г-ђа Николс, врло болесна, па је мама морала да оде њеној кући у Беикерс Понд, око двадесет миља далеко одавде, а Том ју је одвезао, иако би требало да овде помаже оцу у пословима на фарми. Не знам да ли ће мајка моћи да се врати пре недеље. Да ми је боље и да немам толико својих послова, требало је ваљда да и ја одем, мада мајка то није захтевала.

Затим, Емилија и Том, мислећи да је мени све потаман и да ће ме то веселити, позвали су четири девојке и четири момка да нам дођу вечерас на неку врсту јунске забаве на месечини, а сладолед и колаче требало је да спремимо Емили, мајка и ја. А сад сирота Емили мора да јавља свима преко г. Вилкоксвог телефона, којим се служимо, да то, ако је могућно, одложе за неки дан идуће недеље. И дабоме, невесела је и нерасположена.

Што се мене тиче, покушавам да стиснем вилице, као што се каже. Али могу ти рећи, драги, да је то доста тешко. Јер до сада сам имала само три кратка телефонска разговора с тобом, у којима си ми рекао да мислиш да нећеш имати потребан новац пре петог јула. А да би ствар била још гора, као што сам тек данас сазнала, мама и тата решавају се да четвртог иду ујаку Чарлију у Хамилтон (да би остали до петнаестог) и да поведу и мене, ако не одлучим да се вратим у Ликург, а да Том и Емили оду у Хомер, у посету мојој сестри. Али, драги, ја то нећу моћи, као што знаш и сам. Није ми добро, а и бринем. Прошле ноћи страшно сам повраћала, данас сам се једва држала на ногама, а вечерас ми је тако као да ћу да излудим.

Драги, шта да радимо? Зар не би могао да дођеш по мене пре трећег јула? Они ће се у то време спремати за одлазак. Стварно, мораћеш доћи по мене пре, јер мени је просто немогућно да идем с њима. То је педесет миља одавде. Могла бих рећи да ћу ићи с њима кад би ти био сигуран да ћеш доћи по мене пре него што они пођу. Али морам бити потпуно сигурна да ћеш доћи — потпуно.

Клајде, откако сам дошла овамо само плачем. Само да си ти овде, не бих се осећала тако рђаво. Заиста, ја се трудим да будем храбра, драги, али како могу а да покатак не помислим да никад нећеш ни доћи, кад ми ниси написао ни једно писмице, и телефонирао си ми само три пута откако сам овде. А онда, опет, говорим сама себи да ти не можеш бити тако низак, нарочито кад си ми обећао. Ох, ти ћеш доћи, је ли да хоћеш? Све ме, Клајде, сада тако брине, ни сама не знам зашто, и тако се плашим, драги. Мислим о прошлом лету, па онда о овом и о свим мојим сновима. Је ли, драги, то за тебе неће представљати никакву стварну разлику, да дођеш неколико дана раније него што си намеравао? Чак и ако будемо морали да прођемо са нешто мање новца. Знам да ћемо моћи. Ја умем да будем врло штедљива и да пазим на сваку пару. Постараћу се да ми хаљине буду готове до тада. Ако не, задовољићу се онима које имам, а нове ћу сашити доцније. Трудићу се да будем врло храбра, драги, и да ти не досађујем превише, ако само хоћеш да дођеш. Мораш да дођеш, Клајде, да знаш. Друкчије се никако не може, мада бих сада, тебе ради, волела да може.

Молим те, молим те, Клајде, пиши и јави ми да ћеш доћи овамо тачно онако као што си рекао. Много бринем и осећам се овде тако усамљена. Одмах ћу се вратити у Ликург ако не дођеш у време кад си рекао. Знам да се теби неће свидети што та кажем ово, али, Клајде, ја просто не могу да останем овде. А не могу ни да идем са мамом и татом, па, према томе, постоји само један излаз. Мислим да ноћас нећу ни тренути, па те молим да ми пишеш и да ми опет кажеш да не бринем и да ћеш доћи по мене. Кад би само могао да дођеш данас, драги, или крајем ове недеље, ја не бих била тако тужна. Али безмало још две недеље! Сви спавају, у кући је тишина па и ја да престанем.

Али молим те, драги, пиши ми одмах, или ако нећеш телефонирај ми сигурно сутра, јер просто не могу да мирујем ни једног тренутка док ми се не јавиш.

Твоја је несрећна Роберта

П. С. Ово страшно писмо, али нисам у стању да напишем боље. Тако сам тужна.

Али оног дана кад је ово писмо стигло у Ликург, Клајд није био тамо да би одмах одговорио на њ. Због тога је Роберта била обузета најмрачнијим и најхистеричнијим расположењем и мислима, па је у суботу по подне, пошто је била малне уверена да је он можда већ отишао некуда далеко, не јавивши јој се ни једном речју, села и написала следеће писмо у којем је, тако рећи, вриснула и јаукнула.

Били, субота, 14. јун

Драги мој Клајде,

Пишем ово да ти јавим да се враћам у Ликург. Просто не могу више да останем овде. Мама се брине и чуди зашто толико плачем, и ја сам готово болесна. Знам да сам обећала да ћу остати овде до 25. или 26, али ти си био рекао да ћеш ми писати, а ниси ми писао никако — само си ми покатакд телефонирао, иако сам готово луда. Пробудила сам се јутрос и нисам могла а да одмах не заплачем, и тако ово поподне имам страшну главобољу.

Тако се бојим да нећеш доћи и толико страхујем, драги. Молим те доћи и одведи ме некуд, куд било, само да одем одавде и да више не страхујем овако. Много се плашим да ће ме, у стању у којем сам, тата и мама навести да испричам све, или да ће они и сами открити шта је посреди.

Ох, Клајде, ти никад нећеш да схватиш. Рекао си да ћеш доћи, и покатакд сам уверена да хоћеш. Али покатакд почнем да мислим о другим стварима, па сам исто тако уверена да нећеш, нарочито кад ми не пишеш или не телефонираш. Желела бих да ми пишеш и да ми кажеш да ћеш доћи, да бих могла да издржим да останем овде. Чим примиш ово, желела бих да ми пишеш и јавиш тачно датум када ћеш моћи да дођеш — не доцније од првог, заиста, јер знам да не могу издржати овде дуже од тога. Клајде, у целом свету нема девојке несрећне као што сам ја, а ти си ме учинио таквом. Али нисам хтела то да кажем, драги. Ти си некада био добар према мени, а и сада си, јер си обећао да ћеш доћи по мене. Ако дођеш одмах, бићу ти толико захвална. Кад будеш читао ово, па помислиш ли да сам неразумна, молим те, Клајде, не љути се, већ само сматрај да сам луда од туге и бриге и да просто не знам шта да радим. Молим те, Клајде, пиши ми. Кад би само знао колико ми је потребна макар једна твоја реч.

Роберта

Ово писмо, заједно са претњом да ће она доћи у Ликург, било је довољно да произведе у Клајда стање слично Робертином. Кад само помисли да више нема никаквог, а камоли вероватног, изговора помоћу којег би могао да наговори Роберту да одложи свој коначни и категорички захтев. Копао је по мозгу. Не сме јој писати опширна писма којима би сам себе оптужио. То би било лудо, с обзиром на његову решеност да се не ожени њоме. Уосталом, за тако што није ни био расположен сада, одмах после Сондриних загрљаја и пољубаца. То не би могао, чак и кад би хтео.

Али увиђао је да нешто мора учинити одмах, да би ублажио њено очевидно очајање. После десет минута пошто је прочитао последње од та два писма, покушао је преко телефона да добије везу са Робертом. И најзад, после мучног и нестрпљивог полчасовног дозивања, чуо је њен глас, који му се испрва учинио танак и доста свадљив, али то је стварно било само због рђаве везе, „Ало, Клајде, ало. Ох, тако ми је мило што си ме позвао. Била сам страшно нервозна. Јеси ли добио моја два писма? Таман сам се била спремила да пођем одавде ујутру ако ми се не будеш јавио. Просто нисам могла да поднесем да не чујем ништа од тебе. Где си био, драги? Јеси ли прочитао оно што сам ти писала о одласку мојих родитеља? То је истина. Зашто ми не пишеш, Клајде, или зашто бар не телефонираш? Како велиш за оно што сам ти писала о трећем? Хоћеш ли зацело доћи тада? Или да се састанем с тобом другде? Последња три-четири дана била сам тако нервозна, али кад те опет чујем, можда ћу моћи мало да се умирим. Али желела бих да ми напишеш неколико редака бар сваких неколико дана. Зашто нећеш, Клајде? Ниси ми писао ниједанпут откако сам овде. Не умам да ти кажем у каквом сам стању, и како ми је сад тешко да будем приборана.”

Очевидно, Роберта је била нервозна и уплашена док је говорила. Стварно, мада у кући из које је говорила у том тренутку није било никога, Клајду се чинило да она говори врло неопрезно. По његовом мишљењу, њено објашњење да је сасвим сама и да нико не може да је чује није никакво

оправдање. Он не жели да она употребљава његово име нити да помиње писма која му је писала.

Не говорећи искувише јасно, покушао је да јој објасни да је он врло заузет и да је њему тешко да пише онолико колико она можда сматра да је потребно. Зар јој није рекао да ће доћи 28-ог, или тако отприлике, ако буде могао? Па и дошао би да може, само сада изгледа да ће можда морати да одложи то за недељу дана, или тако отприлике, до седмог или осмог јула — а тако ће бар моћи — као што је већ смислио — да скупи још педесет долара, који ће му бити потребни. Али, у ствари, иза тога крила се мисао да ће тако имати довољно времена да још једном посети Сондру, као што је жудео да то учини крајем следеће недеље. Али овај њен захтев, сада! Зар она не би могла да оде са својим родитељима на недељу дана, или тако отприлике, па да он дође по њу тамо или да она дође њему? То би му дало још времена, које је њему толико потребно, и —

Али на то је Роберта просула читаву бујицу нервозног неодобравања — рекавши да ће се она, ако је тако, зацело вратити у своју собу код Гилпинових, ако је буде могла добити, и неће и даље тражити ту време, спремајући се и чекајући га, кад он неће да дође — те је он одједном одлучио да је боље да каже да ће доћи трећег или, ако не дође, да ће до тог датума бар уговорити с њом где да се састану. Јер чак ни тада још није био одлучио како да поступи. Он мора имати још мало времена да размисли — још времена да размисли.

И тако је сада знатно променио тон и рекао, „Али слушај, Берта. Молим те немој да се љутиш. Говориш као да ја немам никаквих брига у вези са свим овим. Ти не знаш колико ће ме све то стајати пре него што се оконча, а канда и не кидаш се много око тога. Ја знам да си забринута, и све то, али не питаш како је мени? Ја чиним све најбоље што могу, Берта, поред свега осталог о чему морам да мислим. Зар нећеш да се стрпиш бар до трећег? Молим те. Обећавам да ћу ти писати, а ако не, телефонираћу та сваки други дан. Је ли добро тако? Али заиста не желим да помињеш моје име као што си малопре учинила. То ми зацело може створити неприлику. Молим те, не чини то. Кад ти се опет будем јавио, рећи ћу само да те тражи г. Беикер, знаш, а ти после реци шта хоћеш. А ако би случајно искрсло нешто што би нас спречило да пођемо тачно трећег, онда би, знаш, могла да се вратиш овамо ако желиш, или да дођеш негде близу, а потом да кренемо одатле чим нам то буде било могућно.“

Његове речи звучале су тако молећиво и благо, и — због нужде у којој се налазио — биле су прожете само трагом некадашње нежности и привидне беспомоћности које су, покатакд, сасвим освајале Роберту, па је и сада осетила неку бизарну и неразложну захвалност. И одмах је одговорила, чак топло и гануто, „Ох, не, драги. Нећу учинити тако нешто. Ти знаш да нећу. То је само зато што ми све иде тако рђаво, па не могу да се уздржим. Ти то знаш, Клајде, је ли? Не могу да те не волим. Увек ћу те волети. И не желим да учиним ништа што би теби нанело бол, драги, заиста не желим уколико то зависи од мене.“

А Клајд, чувши речи праве љубави, и осетивши опет своју стару власт над њом, био је склон да поново игра улогу љубавника, ако ни због чега другог а оно да би одвратио Роберту од пренагљености и оштрине. Јер, као што је рекао самом себи, иако је више не воли, па и не помишља да се ожени њоме, ипак, с обзиром на онај други сан, могао би бар да буде љубазан према њој — зар не? — Да се претвара! И тако се овај разговор завршио новим миром заснованим на том споразуму.

Претходног дана — био је то један прилично мртав дан на језерима са којих се он тек био вратио — он и Сондра и Стјуарт и Бертина, заједно са Нином Темпл и неким младићем по имену Харли Багот, који је тада био у гостима код Торстонових, одвезли су се аутомобилом прво од Дванаестог језера до Залива Трију Миља, малог језерског летовалишта удаљеног неких двадесет и пет миља на север, а одатле, између високих четинарских зидова, до Бит Битерна и неких других малих језера скривених међу високим јелама у пределу северно од Трајн језера. Тај пуст и већим делом сасвим усамљен крај оставио је на Клајда врло необичан утисак. Узани и кишом излокани, па чак и точковима избраздани блатњави путеви вијугали су између високог, немог и тамног дрвећа — шума у правом смислу речи, која се очевидно пружа миљама и миљама на обе стране. Суморни и злокобни изглед мочвара и малих планинских језера на обема странама јединих сразмерно проходних блатњавих путева, који су овде-онде били засвођени туробним и змијастим лозама и прекривени, као напуштена бојишта, влажним и трулим гомилама срушених и изукрштаних стабала — погдегде и по четири једно преко другог — у зеленом муљу нагомиланом у неоцедитим увалама земљишта. Очи и леђа погдекојих жаба које су се, очито неузмирене, сунчале у том топлом јунском дану на лишајевима, лози или маховином покривеним кладама и трулим стаблима; спирале комараца; усамљени шушањ репа понеке змије узнемирене изненадним приближавањем аутомобила; а једну змију су видели кад је побегла у блато и отровне траве и водене биљке које су ту густо расле.

Угледавши једну такву мочвару Клајд се, однекуда, сетио оног несрећног случаја на Пас језеру. Он није био ни свестан да његова подсвест, подстакнута нуждом, осматра усамљеност и корисност тих забачених места. На једном месту је крешталица, осамљена водена птица тога предела, закрештала својим аветињским и злокобним криком, прхнувши из близине у неки мрачнији кутак шуме. На тај глас Клајд се нервозно тргао и усправио у аутомобилу. Никад раније није чуо такав

птичји крик.

„Шта је то?“ упита он Харлија Багота, који је седео поред њега.

„Шта?“

„Па та птица или тако нешто што је баш сад пролетело тамо.“

„Ја нисам чуо никакву птицу.“

„Ух! То је био чудан крик. Да човека подиђе језа.“

Колико и све остало, његову пажњу привлачила је и занимала чињеница да у том готово ненастањеном пределу има тако много усамљених језера, а он ни о једном од њих никад није чуо. Крај кроз који су јурили, колико су им то блањави путеви дозвољавали, био је начичкан језерима у густим јеловим шумама. И само погледом, кад су пролазили поред неког језера, било је знакова да ту постоји логор или колиба, којима се могло прићи само стазом недовољно означеном засекојинама у корам стабала или излоканим или насутим путељком који се губио међу тамним дрвећем. Обале удаљених језера поред којих су прошли биле су углавном готово ненасељене или тако ретко насељене да је свака колиба или кућица која се могла видети преко глатке површине воде понеког јелама окруженог драгог камена била предмет општег интересовања.

Шта га то нагони да мисли о оном другом језеру у Масачусетсу! О ономе чамцу! Леш оне девојке је нађен — али не и леш мушкарца који ју је пратио? Страшно, заиста!

Доцније се сетио — ту у својој соби, после овог последњег разговора са Робертом — да је аутомобил, после још неколико миља, најзад избио у отворен простор на северном крају неког дугачког и узаног језера, чији је јужни део изгледа био раздвојен ртом или острвом, што је наговештавало да је оно још дуже и да има још увала и завоја који се нису могли видети с онога места где је аутомобил био стао. А осим кућице и бараче за чамце на овом горњем делу, место је изгледало сасвим усамљено нигде ни једног моторног чамца нити чуна кад је друштво приспело. И, као и код свих осталих језера која су видели тога дана, на обалама су стражариле, све до саме ивице воде, многобројне зелене јеле — високе и копљасти облика — раширених грана, као и ова поред његовог прозора овде у Ликургу. А иза њих у даљини, јужно и западно, дизала су се грбава а ипак глатка и зелена леђа блиских огранака Адирондакса. А вода пред њима, сада намрешкана поветарцем и блистава у поподневном сунцу, била је загаситоплава, готово црна, што је наговештавало да је врло дубока, као што им је доцније потврдио и водич, који је седео на ниском докату мале гостионице — „дубина је најмање седамдесет стопа, кад се човек отисне иза првих стотинак стопа од бараче“.

Харли Багот, желећи да дозна нешто више о могућностима риболова на том језеру, ради свога оца који је намеравао да дође у тај крај кроз неколико дана, упита тада водича, који као да није обраћао пажњу на остале у аутомобилу, „Колико је дугачко ово језеро?“

„Ох, око седам миља.“ — „Има ли рибе у њему?“ — „Баците удицу па ћете видети. Најбоље место у овом крају за црне грече и сличну рибу. Код оног тамо острва, или одмах јужно од њега, тамо околу на другој страни, има један затон за који веле да је најбоље риболовиште у језерима овога краја. Видео сам двојицу који су после два сата лова донели седамдесет и пет риба. То треба да је довољно за свакога ко не жели да упропасти ово место за нас остале.“

Водич, сувоњав, висок и смежуран човек, дугачке узане главе и малих, оштрих, сјајних, плавих очију, насмеја се чапкунски посматрајући групу. „Не намеравате да окушате срећу данас?“

„Не, то питам само због оца. Можда ће доћи овде идуће недеље. Какви су станови овде?“

„Па, нису баш као они доле у Ракету, дабоме, али ни риба тамо није као ова овде.“ Одмерио их је све уз лукав, искривљен и зналачки осмех.

Клајд никад раније није видео човека те врете. Занимале су га све необичности и супротности тога усамљеног света у поређењу са градовима које је дотада готово једино познавао, а такође и сасвим особен раскош и опрема којима је био окружен код Кренстонових и другде. Чудан и сразмерно пуст изглед тога предела у поређењу са ујурбаним и снажним животом Ликурга, удаљеним мање од сто миља на југ.

„Овај предео ме просто убија“, примети у том часу Стјуарт Финчли. „Тако је близу Чеина а ипак је тако различит. Изгледа као да нема ни живе душе.“

„Па, изузев логоровања у лето и људи који долазе у јесен да лове лосове и срне, овде готово нема ничега после првог септембра“, рече водич. „Ево већ скоро седамнаест година откако сам водич и хватам дивљач у овоме крају, па, изузев нешто више света око оних језера доле — углавном око Чеина лети — не виђам никакву велику промену. Треба да познајете ове крајеве прилично добро да бисте могли да скренете ма где с главних путева, мада, наравно, око пет миља западно одавде пролази железничка пруга. Станица се зове Ган Лоџ. Отуда лети довозимо госте аутобусом. А од оног јужног краја тамо доле води нека врста пута до Греис језера и Залива Трију Миља. Зацело сте се возили једним његовим делом, јер је то засад једини пут у овом крају. Говори се о процењивању пута до Дугог језера, али то су засад још само приче. Али око већине ових других околних језера уопште нема пута, бар не за аутомобиле. Само путање, а поред неких од њих нема чак ни пристојног логоришта. Морате да понесете собом сву опрему. Вад Елис и ја ишли смо прошлог лета на Ган

језеро — то је тридесет миља западно одавде — и морали смо с пртљагом да пешачимо целим путем. Али, ох, што је тамо риболов, а лосови и срне гдеде долазе на појило до саме обале. Лепо их видите као онај пањ тамо преко језера."

Клајд се сећао да је, као и остали, понео утисак да тај предео у погледу усамљености и лепоте — или бар тајанствености — једва има такмаца. А све је то тако близу Ликурга — не више од сто миља друмом, не више од седамдесет миља возом, као што је потом дознао. Али сада, кад се опет нашао у Ликургу и вратио се у своју собу после разговора са Робертом, опет је спазио на своме столу оне исте новине са извештајем о трагедији на Пас језеру. И против воље, његове су очи још једном нервозно али нетремице прочитале до последње речи све оне сугестивне и узбудљиве појединости. Прост и очевидно лак начин на који је нестали пар прво дошао у бараку за чамце; обичан и нимало сумњив начин на који су њих двоје изнајмили чамац и отиснули се; па како су ишчезли према северном крају; а онда преврнут чамац, а у близини обале пловесла и шешири. Стајао је и читао при вечерњој светлости која је још била јака. Пред његовим прозором шириле су се тамне гране јеле које се сетио претходног дана а која га је сада подсетила на све оне четинаре на обалама Биг Битерна.

Али, добри боже! На шта он то управо мисли? Он, Клајд Грифитс! Синовац Семјуела Грифитса! Шта му то пада на памет? Убиство! Да, то је. Овај ужасни извештај — ова ђаволска случајност или варка која му га непрестано ставља пред очи! Најгрознији злочин, злочин због којег људи свршавају на електричној столици ако их ухвате. Уосталом, он не би могао убити никога — зацело не Роберту. Ох, не! Зацело не после свега онога што је било између њих. А ипак — тај други свет! — Сондра — коју ће сад неминовно изгубити ако не предузме нешто —

Руке су му дрхтале, очни капци трептали, коса као да му се дизала на глави, а целим телом пролазили су му хладни, нервозни жмарци у таласима. Убиство! Или бар превртање чамца у дубокој води, што наравно може да се деси ма где, и то случајно, као на Пас језеру. А Роберта не уме да плива. Он то зна. Али би ипак могла да се спасе — ако буде викала у помоћ — ухватила се за чамац — а онда - ако неко буде тамо да је чује — па ако она после исприча! Леден зној изби му по челу, усне му задрхтале, а грло се одједном осуши и поче да га пече. Да би спречио тако нешто, мораће да — мораће да — али не — он није такав. Он не би могао да учини тако нешто — да удари ма кога — једну девојку — Роберту — и то кад се дави или бори за живот. Ох, не, не — не тако нешто! Немогућно.

Узео је свој сламни шешир и изишао, готово пре него што га је ико чуо да мисли, као што би он то казао самом себи — те грозне, страшне мисли. Одсада не може и неће да гаји такве мисли. Није он такав човек. А ипак — а ипак — те мисли. То је решење — ако му оно треба. Начин да остане ту — да не оде — да се ожени Сондром — да се ослободи Роберте и свега — свега — по цену мало храбрости или смелости. Али не!

Ишао је и ишао — далеко од Ликурга — друмом југоисточним који је пролазио кроз сиромашан и малне пуст сеоски крај, те је био сам са својим мислима — или, као што је он осећао, сам да нико не чује његова размишљања.

Смркавало се. Овде-онде палиле су се светиљке по кућерцима. Дрвеће у групама по пољима или дуж пута постајало је нејасно и завијало се у маглу. И мада је било топло — ваздух беживотан и непомичан — он је ишао брзо, и при томе је размишљао и знојио се, као да се трудио да натхода или надмисли или одстрани неко своје унутрашње Ја које је претпостављало да мирује и размишља.

Оно суморно, усамљено језеро тамо горе!

Оно острво према југу!

Ко би видео?

Ко би могао чути?

Она станица у Ган Лоцу од које полази аутобус у ово доба године. (Ах, сећа се тога, је ли? Сам ђаво!) Страшно је што се сећа тога у вези са оваквом мишљу! Али ако ће уопште да мисли о таквој ствари, онда мора добро мислити — то му је било јасно, или мора престати да мисли о томе — једном заувек — заувек. Али Сондра! Роберта! Ако га икад ухвате — електрична столица! А ипак ова беда његовог садашњег стања. Тешкоћа! Опасност да изгуби Сондру. А ипак, убиство —

Обрисао је врело и влажно лице, застао је и загледао се у групу дрвећа тамо преко поља које га је однекуд подсетило на оно дрвеће тамо ... па ... не свиђа му се овај пут. Постаје исувише мрачно овде напољу. Биће боље да се врати. Али онај јужни пут који води до Залива Трију Миља и Греис језера — ако би човек хтео да иде тим путем — до Шарона и Кренстоновог летњиковца — куда би избио после ако би ишао тим путем. Боже! Биг Битерн — оно дрвеће тамо било би као ово пошто се смркне — нејасно и суморно. То би морало бити пред вече, наравне. Нико не би мислио да покуша да ... онда . . . ујутру, кад има толико светлости. Само би лудак урадио тако нешто. Али увече, у сумрак, као ово сад, или мало доцније. Али, до ђавола, он неће да слуша такве мисли. Па ипак, нико не би видео њега ни Роберту — је ли — тамо? Било би тако лако отићи до неког места као што је Биг Битерн — на тобожњи свадбени излет — зар не — четвртог јула, рецимо — или после четвртог или петог, јер тада ће бити мање света. Па да се пријави под туђим именем — не под својим — тако да

никад не би могао бити ухваћен због имена. А онда, опет, било би тако лако вратити се у Шарон Кренстоновима око поноћи, или можда следећег јутра, а онда, кад већ буде тамо, моћи ће да каже да је дошао раним јутарњим возом који стиже око десет часова. А онда . . .

До ђавола — зашто се његов ум стално задржава на тој мисли? Смишља ли он заиста да учини тако нешто? Али не!

То није могућно. Он, Клајд Грифитс, не би могао озбиљно ни помислити тако нешто. То је немогућно. Он то не би могао. Дабоме! То је исувише немогућно, исувише опак, и не може се ни замислити да би он, Клајд Грифитс, могао да изврши такво недело. А ипак . . .

И одмах га је обузело језиво осећање унесрећености и недораслости да изврши тако мрачан злочин. Одлучио је да се врати у Ликург, где ће бар бити међу људима.

ГЛАВА XLV

Има тренутака код осетљиво имагинативних или болесно несавремених — ако нападнути дух није особито јак, а проблем који се налази пред њим има довољно снаге и сложености — кад се разум заправо не руши са свога престола али је ипак пољуљан, заведен или уздрман, а мисли пометене до те мере да изгледа бар за извесно време да ће безумље или пометеност и погрешно или заблудело мишљење надјачати све остало. У таквим случајевима изгледа да се воља и храброст, налазећи се пред великом тешкоћом коју нису у стању да савладају ни да поднесу, код неких повлаче у безглавом бекству, остављајући за собом само паничан страх и привремено безумље.

У овом случају, Клајдов би се ум могао упоредити са малом разбијеном војском у пуном бекству пред већом, а ипак се покатак у свом безглавом повлачењу заустави за тренутак да размисли како да избегне потпуно уништење и у истовременој паници таквога стања прибегава најчуднијим и најнепромишљенијим плановима да се спасе од предстојеће неизбежне судбине. Његове су очи покатак имале напрегнут и суманут поглед, његово понашање показивало је да сваког тренутка и сваког сата размишља о свим својим дотада рђаво уравнотеженим делима и мислима али нигде не налази ни најмањег спаса ни излаза. А, ипак, у извесним тренуцима оно решење наговештено извештајем у Тајмс-Јуниону опет му се наметало, психогенетски, рођено из његовог властитог немирног, жудног и разочараног тражења. И зато је било упорно.

Заиста, сада је то било као да се из дубина неког нижег или вишег света, о коме он никад раније није ни слутио нити у њега погледао . . . из предела негде другде, ван живота и смрти, настањеног створењима друкчијим од њега . . . одједном појавила, као они духови кад се случајно протрља Аладинова лампа — као злодух који се у облику дима појавио из тајанствене боце у рибаревој мрежи — сама суштина неке злобне и ђаволске жеље или мудрости скривене у његовој властитој природи, гнусна а ипак неодрљива, злобна а ипак примамљива, пријатељска а ипак свирепа, и нуди му да бира између зла које прети да га уништи (и против његовог најдубљег противљења) и другог зла које, ма колико да га испуњава гнушањем, срамом и ужасом, ипак му нуди слободу и успех и љубав.

Стварно, средишни или мисаони део његовог мозга могао би се у то време упоредити са запечаћеном и немом двораном у којој он, против своје воље, седи сам и размишља о тајанственим, злим и ужасним жељама или савету неке своје мрачније или исконске и непрепорођене природе, немоћан да их потисне или да сам побегне, а опет нема смелости да ишта предузме.

Јер сада је дух његове најмрачније и најслабије стране проговорио. И рекао је, „Па би ли ти хтео да побегнеш од Робертиних захтева који су ти до сада и све до овог часа изгледали неизбежни? Гле! Ја ћу ти показати пут. Пут води ка језеру — Пас језеру. Онај извештај који си прочитао — мислиш ли да ти је он стављен у шаке тек онако? Сећаш ли се Биг Битерна, дубоке, модро-црвене воде, острва на јужној страни, усамљеног пута за Залив Трију Миља? Како је све то згодно за твоје потребе! Чамац или каик преврне се на таквом језеру, и Роберта је заувек ишчезла из твога живота. Она не уме да плива! Језеро — језеро — оно које си видео — које сам ти ја показао — зар оно није као створено за ту сврху? Тако је удаљено и тако мало посећено, а ипак сразмерно је близу — само стотину миља одавде. А како је лако да с Робертом одет тамо — не право, већ заобилазно — на онај тобожњи свадбени излет о коме сте се већ споразумели. И све што треба да урадиш то је да промениш своје име — и њезино — или нека она задржи своје, а ти своје. Никад јој ниси дозволио да говори о теби и о вашем односу, и она никад није ни говорила. Писао си њој само празна учтива писма. Па сад, ако би се састао с њом негде, као што сте се већ договорили, и то тако да нико не види, могао би отпутовати с њом, као оно раније у Фонду, до Биг Битерна — или неког места тамо у близини.“

„Али у Биг Битерну нема хотела“, исправи одмах Клајд. „Проста талпара која може да прими само мали број лица, и то не врло удобно.“

„Утолико боље. Онда је вероватније да ће тамо бити мање света.“

„Али могао би нас неко видети заједно у возу. Онда би се утврдило да сам ја био с њом.“

„Јесу ли вас видели у Фонда, Гловерсвилу, Литл Фолсу? Зар се раније нисте возили у посебним вагонима или седели далеко једно од другог, па зар и сада не бисте могли тако да учините? Зар се нисте договорили да венчање буде тајно? Па зашто онда не и тајни свадбени излет?“

„Тако је — тако је.“

„Па кад једном удесиш то и стигнете на Биг Битерн или неко друго слично језеро — њих има тамо тако много — ништа лакше него отиснути се у чамцу на језеро. Никаква испитивања. Никакво пријављивање под твојим или њеним именем. Чамац изнајмљен на један сат, на пола дана, на цео дан. Видео си оно острво, тамо далеко на јужној страни оног усамљеног језера. Зар није лепо? Заиста вреди га видети. Зашто не бисте пре венчања отишли тамо на излет? Зар она не би била срећна да то учини — тако уморна и тужна као што је сада — излет — одмор пре тешке пробе новог живота? Зар то није разложно — веродостојно? И вероватно се ни једно од вас неће никад вратити. Обоје ћете се утопити, зар не? Ко би могао да вас види? Један или два водича — онај човек који ће вам изнајмити чамац — гостионичар једанпут, онда кад дођете. Али како ће они сазнати ко си ти? Или ко је она? А чуо си колика је дубина воде.“

„Али ја не желим да је убијем. Нећу да је убијем. Нећу да јој нанесем никакву повреду. Кад би само хтела да ме пусти да идем, а она да иде својим путем, онда бих био најсрећнији да је никад више не видим.“

„Али она те неће пустити да идеш, нити ће хтети да иде својим путем ако је ти не будеш пратио. А ако ти пођеш својим путем, то ће бити без Сондре и без свега онога што она представља, а тако исто и без свег овог пријатног живота овде — без твог положаја уз стрица, без његових пријатеља, њихових аутомобила, забава, песета летњиковцима на језерима. А шта онда? Мало место! Мала плата. Још један период лутања као после оног несрећног случаја у Канзас-Ситију. И нигде и никад више овакве прилике. Је ли ти то милије?“

„Али зар и овде не би могао да се деси неки несрећан случај, који би уништио све моје снове — моју будућност — као онда у Канзас-Ситију?“

„Несрећан случај, свакако — али не исти. У овој прилици план је у твојим рукама. Можеш све удесити онако како ти хоћеш. И још како лако! Толики се чамци преврћу свакога лета — излетници се утопе, јер већином не умеју да пливају. А хоће ли се икад знати да ли је човек који је био са Робертом Алден на Биг Битерну умео да плива? А од сваке смрти, дављење је најлакше — без буке — без вике — можда случајан ударац веслом — или боком чамца. А онда тишина! Слобода — леш који никад нико неће наћи. А ако би био нађен и препознат, зар не би било лако, само ако се унапред постараш, да изгледа да си ти био негде другде, на излету на неком другом језеру пре него што си одлучио да дођеш на Дванаесто језеро. Шта фали томе? Где је грешка?“

„Али рецимо да преврнем чамац, а да се она не утопи, шта онда? Ако се ухвати за чамац, па почне да виче, и буде спасена, и после исприча да ... Али не, то не могу — то нећу. Нећу да је ударим. То би било исувише страшно . . . исувише подло.“

„Али један мали ударац — и најмањи ударац под таквим околностима био би довољан да је збуни и да буде готово с њом. Жалосно, да, али она има могућности да иде својим путем, зар не? Али она неће, и не пушта тебе да идеш својим. Е па онда, зар је то тако страшно и неправедно? И не заборави да те потом чека Сондра — она лепа — дом у Ликургу са њом — богатство, висок положај какав другде никад нећеш постићи — никад — никад. Љубав и срећа — бићеш раван ма коме овде — важнији чак и од Гилберта, твога брата од стрица.“

Глас умуче привремено, повукавши се у сенку -ћутање, снове.

А Клајд, размишљајући о свему што је речено, још није био уверен. Мрачнија страховања или бољи нагони заменили су саветовање гласа у великој дворани. Али док је размишљао о Сондри и свему што она представља, а затим о Роберти, она мрачна личност се изненадно и брзо вратила, још слаткоречивија и лукавија.

„Ах, још увек мислиш о томе. А ниси нашао излаз, нити ћеш га наћи. Да бих ти помогао, ја сам ти искрено показао једини пут — једини пут — оно дугачко језеро. И зар не би било лако веслајући по њему наћи неко осамљено место — неки невидљив кутак близу оне јужне стране где је вода дубока? А има ли ишта лакше него отићи оданде кроз шуме до Залива Трију Миља и Греис језера? А одатле у летњиковац Кренстонових? Оданде саобраћа брод, као што ти је познато. Пих — каква си ти кукавица — немаш храбрости да освојиш оно што желиш надасве — лепоту — богатство — положај — задовољење свих својих материјалних и духовних жеља. А насупрот томе — сиромаштво, досадна свакидашњица, диринцење.“

„Али мораш да бираш — да бираш! А онда на посао. Мораш! Мораш! Мораш!“

Тако је рекао Глас при расстанку, одјекујући из неког далеког кута огромне одаје.

Клајд је испрва слушао то са ужасом и страхом, а доцније са нехајном и филозофском мирноћом, као човек који, посве независно од онога што ће закључити и учинити, има ипак права да размотри чак и најбесомучније и најочајније предлоге за своје ослобођење, и најзад се, због своје душевне и телесне слабости према уживањима и сновима којих није могао да се одрекне, психички заинтересовао до те мере да је почео да мисли да је то остварљиво. Зашто да не? Није ли то баш као што је Глас рекао — могућан и вероватан начин да се овим јединим недељом остваре све његове жеље и снови? Али, због недостатка и слабости његове непостојане и врло колебаљиве воље, тај проблем није се могао решити таквим размишљањем ни тада — па ни током идућих десет дана.

Он стварно није могао, а није ни хтео, да се одлучи на тако нешто. Остало му је, као и обично, да буде принуђен или да изврши или да напусти ту најмахнитију и ужасну мисао. Међутим, током тог времена примио је читав низ писама — седам од Роберте, пет од Сондре — у којима су — тамним бојама у Робертиним, а веселим и шареним у Сондриним — били насликани у оштрој супротности видови црног ребуса који се налазио пред њим. На Робертине молбе, пуне доказивања и претњи, Клајд се није усуђивао да одговори, чак ни телефоном. Јер, расуђивао је сада, одговорити јој, значи мамити је у њену пропаст — то јест, у свирепи покушај да оконча са свим његовим тешкоћама на начин приказан у трагедији на Пас језеру.

У исто време, у неколико писама Сондри, дао је израза најстраснијим изјавама љубави — она је његова драгана — његова чаробница — он гори од жеље да буде с њом на Дванаестом језеру четвртог ујутру, ако му буде било могућно, и узбуђен што ће је опет видети. Али, авај, додао је, он је тако несигуран, чак и сада, како то да изведе, јер постоје извесне појединости у вези са његовим овдашњим послом, које ће га можда задржати дан-два или три — још не зна зацело тачно — али писаће јој најдоцније другог, јер тада ће зацело знати. У себи је помислио, док је то писао, кад би она само знала какве су те појединости — кад би само знала. А ипак, пишући то, а да дотада још није био одговорио на Робертино хитно писмо, исто тако је говорио самом себи да то не значи да он уопште намерава да иде Роберти, а ако и оде, то не значи да смишља да је убије. Ни један једини пут није се он поштено, или тачније речено, отворено и смело и хладно усудио да помисли на извршење тако грозног злочина. Напротив, што се више приближавао коначном решењу или потреби таквог решења, све му је гнусније и ужасније изгледала та мисао — гнуснија и тежа, па му је стога још невероватније изгледало да би је он икад могао извршити. Истина, с времена на време — доказујући непрестано самом себи — презнојавајући се духовно и бежећи од моралних и друштвених ужаса у вези с тим — с времена на време мислио је да би могао да оде на Бит Битерн да је примири и стиша њене садашње претње и тако (опет обмањивање — опет варање самог себе) добије времена да смисли прави пут.

Пут језера.

Пут језера.

Али кад већ једном буде тамо — да ли ће бити паметно да то учини — или не — па, ко би то знао. Можда ће још увек моћи да наговори Роберту да прихвати неко друго гледиште. Јер не може се порећи да она поступа врло неправично и строго у свему томе. Она, као што се њему чинило због његовог животног сна о Сондри, диже читаву планину — ужасну страхоту — од стања које се, на крају крајева, не разликује много од Естиног. А Еста није присиљавала никога да се ожени њоме. И зашто су Алденови много бољи од његових родитеља — сиромашни земљорадници у поређењу са сиромашним проповедницима. И зашто би се он толико бринуо шта ће они мислити, кад Еста није застала да помисли како ће се њени родитељи осећати?

Упркос свему ономе што је Роберта рекла о кривици, зар баш нема нимало кривице до ње саме? Додуше, он се тешко да је намами или заведе — како хоћете — али чак ако је и тако, може ли се она сматрати потпуно недужном? Није ли могла одбити, ако је у оно време била толико сигурна да је тако врло морална? А она то није учинила. А што се тиче целе те ствари, свега овога што се десило, зар он није такође учинио све што је могао да би је избавио из неприлике? Он има тако мало новаца. И стављен је у тако тежак положај. Она је исто толико крива колико и он. А ипак га сада овако прогони. Захтева да се ожени њоме, а међутим, само кад би хтела да иде својим путем — као што би и могла уз његову помоћ — поштедела би обоје читаве те невоље.

Али не, она неће. Па неће ни он да се ожени њоме, и тачка. Нека не мисли она да ће моћи да га присили на то. Не, не, не! Покаткад, кад би га обузело такво расположење, осећао је да би могао да учини ма шта — да је сасвим лако удави, и сама би била крива за то.

А онда би га опет спопао страх од тога шта би људи мислили и учинили, ако би сазнали, шта би он сам морао да мисли о себи доцније, те се осећао прилично уверен да он, ма колико желео да остане, није човек који може ма шта да предузме, и да стога мора бежати.

И тако су прошли уторак, среда и четвртак, после пријема Робертиног писма у понедељак. А онда, у четвртак увече, после дана испуњеног највећим душевним мукама и за њега и за Роберту, примио је ово:

Билц, среда, 30. јун

Драги Клајде,

Пишем само зато да ти кажем да ћу, ако ми се не јавиш до петка у подне телефоном или писмом, бити у Ликургу те исте ноћи, и свет ће сазнати како си се понео према мени. Не могу и нећу да чекам и патим ни једног часа више. Жалим што сам принуђена да предузнем овај корак, али ти си допустио да све ово време прође у ћутању, а у суботу је трећи, а ништа није уређено. Цео мој живот упропашћен је, а биће и твој до извесне мере, али не сматрам да сам само ја томе крива. Учинила сам све што сам могла да бих ти што више олакшала овај терет, и заиста мени је жао због све несреће коју ће то причинити мојим

*родитељима и пријатељима и свима онима које ти познајеш и који су ти драги.
Али нећу више да чекам ни патим ни једног часа.
Роберта*

И са овим писмом у рукама, коначно је готово онемео пред чињеницом да сад заиста мора предузети нешто. Она заиста долази! Не успе ли да је умири или обузда на неки начин, она ће сутра — другога — бити овде. Међутим, ни други, ни трећи, нити иједан дан пре петог нису zgodни за одлазак. У то време биће гомиле празничних излетника. Исувише људи који би их могли видети — намерити се на њих. Потребна је већа скровитост. Њему треба бар још мало времена да се спреми. Сада мора брзо мислити, а онда делати. Господе боже! Да се спреми. Зар не би могао да јој телефонира и каже да је болестан или да је толико забринут због потребног новца или тако нечег, па није могао да пише - а да га је и стриц позвао да дође четвртог на Гринвуд језеро! Стриц! Стриц! Не, то није zgodно. Већ је исувише пута употребио његово име. Какву би разлику то сада представљало за њега или за њу, да ли ће се још једном видети са својим стрицем? Он одлази једном засвагда због ње, или тако јој је бар рекао. И зато је најбоље да јој каже да иде стрицу, да му каже неки изговор зашто одлази, тако да би се можда могао вратити отприлике кроз годину дана. Можда ће она поверовати у то. У сваком случају мора јој рећи нешто што ће је умирити док не прође четврти — наговорити је да остане тамо где је бар док потпуно не створи неки план — одлучити се да ли ће учинити ово или оно. Ово или оно.

Не задржавајући се да смисли ишта више од овога, пожурио је најближем телефону где је било најмање вероватноће да ће га ко чути. Кад је добио везу с њом, почео је једно од оних дугачких и заобилазних објашњења, у којем је овога пута било и улагивања. Пошто јој је казао да је стварно био болестан — да је морао да лежи у постели због грознице и да стога није могао да изиђе до телефона — а затим да је најзад смислио да ће најбоље бити да стрицу нечим објасни свој одлазак, тако да би се доцније могао вратити ако то буде било потребно — он је, употребом најмолећивијих ако не и стварно љубавних речи, измолио од ње да узме у обзир његово стање и успео је не само да је увери да постоји извесно извињење за његово одлагање и ћутање, већ такође и да јој изложи план који је сада смислио; наиме, да она само причека до шестог, ако хоће, а онда ће се он поуздано и неизоставно састати са њом у ма којем месту које она буде изабрала — у Хомеру, Фонди, Ликургу, Литл Фолсу — но пошто се они труде да задрже све у тајности, он би само предложио да она дође шестог ујутру у Фонду и да тамо ухвате подневни воз за Утику. Ту би могли да преноће, а сад није zgodно да овако преко телефона претресају планове и доносе одлуке, а онда ће учинити онако како буду одлучили. Осим тога, моћи ће да јој боље објасни шта он мисли о томе како треба да поступи. Он има једну замисао — можда неки мали излет некуд пре или после венчања, како она буде хтела, али — нешто лепо у сваком случају — (глас му је био промукао а руке и колена помало су му задрхтали кад је ово рекао, само Роберта није могла да примети тај изненадни немир у њему). Али сада не сме да га пита о томе. Не може јој то рећи преко телефона. Сасвим поуздано, у подне шестог он ће бити на станичном перону у Фонди. Све што она има да уради кад га види, то је да купи карту за Утику и уђе у вагон, а он ће купити карту за себе и ући ће у други вагон у онај пред њезиним или иза њезиног. Ако га не буде видела на станици пре поласка, он ће проћи кроз њен вагон као да иде да попије нешто, тако да она види да је он ту — и ништа више — не сме га ословити. А кад стигну у Утику, нека преда свој кофер у гардеробу, а он ће поћи за њом до најближег мирног угла. После тога, он ће свратити по њен кофер, и онда ће отићи заједно у неки мали хотел, где ће се он постарати за све остало.

Али она мора учинити ово. Хоће ли имати вере у њега? Ако хоће, телефонираће јој трећег — сутра — а такође и шестог ујутру — неизоставно, и онда ће обоје знати да је све како треба — да она полази и да ће он бити тамо. Што то? Њен кофер? Онај мали? Наравне. Ако јој треба, нека га понесе, дабومه. Само, да је на њеном месту, он се не би мучио да сад носи превише, јер кад се већ једном сместе негде, биће сасвим лако да пошаљу по све што јој стварно буде требало.

Док је Клајд стајао поред телефона у малој забаченој дрогерији и говорио — усамљени власник био се задубио у неки глуп љубавни роман међу својим боцама и теглама у задњем делу радње — њему је изгледало да је опет крај њега онај џиновски злодух који се био оваплотио у тихој дворани његовог мозга — и да то не говори он, Клајд, хладан, претрнуо и уплашен, већ да неко други говори кроза њ.

Иди на оно језеро на коме си био са Сондром!

У Ликуршком дому или на железничкој станици набави путничке проспекте оног предела.

Иди на његову јужну страну, а потом продужи пешице на југ.

Изабери чамац који се лако преврће — један од оних са округлим дном, какве си виђао овде на Крам језеру и тамо горе.

Купи нов, друкчији шешир, и остави га на води шешир по коме те неће пронаћи. Могао би му чак и извадити поставу, тако да се не зна где је купљен.

Спакуј све своје ствари у кофер, али кофер остави овде, да би, у случају да нешто испадне рђаво, могао брзо да се вратиш овамо, да га узмеш и отпутујеш.

И понеси само оне ствари по којима ће изгледати као да идеш само на излет до Дванаестог језера — а не да одлазиш, и тако ће, ако те буду тражили, изгледати да си само ишао тамо, а не и другде.

Реци јој да намераваш да се ожениш њоме, али пошто се вратиш са излета, не пре.

Ако буде потребно, задај јој лак ударац да би је обезнанио — ништа више — јер тако ће се, кад падне у воду, лакше утопити.

Не плаши се!

Не буди слабић!

Пропешачи кроз шуму ноћу, не дању — тако, а кад те опет виде, ти ћеш бити у Заливу Трију Миља или у Шарону - па ћеш моћи да кажеш да си дошао северним правцем, из Ракета или Лонг језера, или јужним, из Ликурга.

Употреби лажно име и промени рукопис колико год можеш.

Веруј да ћеш успети.

И шапући, шапући — нека ти говор буде мек, речи нежне, чак и пуне љубави. Мораш тако, ако хоћеш сада да је подвргнеш својој вољи.

Тако је говорио злодух његовог мрачнијег Ја.

ГЛАВА XLVI

А онда, шестог јула, у уторак у подне, на станичном перону пруге која из Фонде води у Утику, Роберта излази из билцког воза да сачека Клајда, јер воз којим треба да отпутује у Утику полази тек кроз пола сата. Петнаест минута доцније долази Клајд из једне споредне улице и приближује се станици с јужне стране, тако да Роберта не може да га види, али он, пошто је заобишао западни угао станице и заузео положај иза гомиле дрвених сандука, може да види њу. Како је мршава и бледа! У поређењу са Сондром, како је бедно одевена — плави путнички костим и мали таман шешир који је купила за ту прилику -наговештај скученог и тешког живота насупрот оном који му нуди Сондра. И она помишља да га присили да напусти Сондру и да се ожени њоме, а из тог брака можда се не би могао испетљати пре него што би Сондра и све што она представља постали само успомена. Каква разлика између ставова ових двеју девојака — Сондре, која има све, нуди све, а не тражи ништа од њега, и Роберте, која нема ништа, а тражи све.

Обузе га осећање мрачне и огорчене мржње, и није могао да не осети наклоност према оном незнанцу на Пас језеру и да тајно не пожели да је успео. Можда се и он налазио пред ситуацијом која је била сасвим слична овој. И можда је оно што је учинио ипак било оправдано, па зато није ни откривено. Живци су му трептали. Очи му беху мрачне и пуне мржње, а ипак немирне. Зар то не би могло да успе и у овоме случају?

Али ето, сад је ту с њом на овом истом пороку, и то је резултат њених упорних и нелогичних захтева, и сад он мора мислити, и то одважно, мора извести план који је смишљао последња четири дана, то јест, откако јој је телефонирао, а на неодређенији начин још и у току оних десет дана који су претходили томе. Сада ништа не сме да омете тај утврђени план. Мора прећи на дело! Не сме дозволити да страх утиче на њега да учини ишта мање од онога што је смислио.

И тако је сада ступио напред, да би она могла да га види, и у исто време добацио јој мудар и на изглед пријатељски поглед, као да је хтео рећи, „Видиш, овде сам.“ Али иза тога погледа! Да је само могла да продре испод површине и осети оно мрачно и измучено стање његове душе, како би брзо побегла! Али видећи сад да је он заиста ту, тешка сенка која је лебдела у њеним очима ишчезла је, опуштени углови уста исправили су се, и она, не одавајући се да га је познала, разведрила се и одмах пришла билетарници да купи карту за Утику, као што ју је био упутио.

Мислила је о томе да је он најзад, најзад дошао. И сада ће да је поведе. Стога је нека врста захвалности навирала у њој. Јер сад ће бити заједно најмање седам или осам месеца. И мада ће требати умешности и стрпљења да се ствари поправе, ипак, вероватно ће успети у томе. Одсада мора бити душа опрезности — не сме учинити ни рећи ма шта што би њега могло наљутити, јер он, дабоме, ионако неће бити најбоље расположен због свега овога. Али зацело се и он променио мало — можда гледа на њу љубазније -саосећа с њом помало, јер изгледа да се најзад смилостивио и искрено покорно неизбежном. И видећи у исто време његово светлосиво одело, нов сламни шешир, сјајно углачане ципеле и загаситомрк кофер и (чудна, сумњива и неозбиљна колебљивост с његове стране у овом случају) стив недавно купљеног фотографског апарата који је са ракетом за тенис у платненој футроли био привезан уз кофер — највише због тога да би сакрио монограм К. Г. — обузели су је оно њено некадашње расположење и жудња према његовом лику и темпераменту. Још увек је он, упркос његовој садашњој равнодушности, њен Клајд.

Кад је видео да је купила карту, учинио је то и сам, а затим, добацивши у њеном правцу још један значајан поглед који је говорио да је сада све како треба, вратио се на источни крај перона, а она се вратила своје месту на предњем крају.

(Зашто ли га онај старац у старом тамном зимском оделу и шеширу и са птичјим кавезом у хартији за паковање тако посматра? Да ли наслућује штогод? Да ли га познаје? Да ли је икад радио у

Ликургу или га је видео раније?)

Данас ће купити други сламни шешир у Утики — то не сме заборавити — сламни шешир са утичком марком, који ће носити уместо овога. Затим, кад она не буде гледала, ставиће стари у кофер са осталим стварима. Због тога мораће да је остави за извесно кратко време пошто стигну у Утику — на станици или у читаоници или негде другде — а можда ће је, као што је првобитно смислио, повести у неки мали хотел и пријавити се као г. и г-ђа Карл Греам или Клифорд Голден или Геринг (једна девојка у фабрици тако се зове), и тако, ако буду трагали за њима, претпоставиће се да је отишла са неким мушкарцем који се тако зове.

(Тај звиждук воза у даљини. Зацело сада долази. На његовом часовнику је дванаест и двадесет и седам.)

Сада мора одлучити какво држање треба да заузме према њој у Утики — да ли врло срдечно или супротно томе. Јер преко телефона, наравно, морао је да говори врло меко и топло. Можда је најбоље да тако и настави, јер иначе би могла да се наљути или да постане подозрива или тврдоглава, а то би ствар отежало.

(Зар тај воз неће никад стићи?)

У исто време биће му врло тешко да буде тако пријатан према њој кад, на крају крајева, она њега тако прогони — тражи од њега да чини све што она хоће, па још и да буде љубазан! До ђавола! А опет, ако не би био? — Замислимо да она помало наслути његове мисли — да стварно одбије оно што јој предлаже и тако поквари његове планове.

(Само кад му колена и руке не би покатак так дрхтали.)

Али не, откуд би она могла да прозре тако нешто, кад ни сам није начисто да ли ће бити у стању да иде до краја? Он само зна да нема намеру да бежи с њом, и то је све. Можда неће преврнути чамац, као што је јуче одлучио, али ипак — он с њоме неће отићи.

Али ево и воза. И ево Роберта диже свој кофер. Да ли је претежак за њу у њеном садашњем стању? Вероватно јесте. Гадно. Па и велика је врућина данас. Доцније ће јој свакако помоћи, кад буду били тамо где нико неће моћи да их види. Гледа према њему да би се уверила да и он улази у воз — таква је ових дана, пуна сумње и подозрења. Ено једног седишта у задњем делу вагона, и то у сенци. То није тако рђаво. Сместиће се удобно и гледаће кроз прозор. Јер одмах иза Фонде, миљу или две даље, тече исти Мохок што протиче кроз Ликург, поред фабрике, а дуж чијих су обала шетали он и Роберта прошле године, отприлике у ово доба. Али пошто је за њ сећање на то било сада далеко од пријатног, окренуо је очи новинама које је купио, заклонио се њима што је боље могао и опет је узео да разматра појединости оне замишљене позорнице која га се сада много више тицала — природу језерског предела око Виг Битерна, која га је, још од оног последњег важног телефонског разговора са Робертом, занимала више од сваке географије света.

Јер у петак, после разговора, свратио је у Ликуршки дом и узео три различита проспекта о хотелима, летњиковцима, гостионицама и другим свратиштима у удаљенијим пределима иза Биг Битерна и Дугог језера. Само кад би некако могао доћи до неког од оних сасвим усамљених језера које је описао онај водич у Биг Битерну — но можда ни на једном од њих нема чамаца. А у суботу је на железничкој станици узео још четири проспекта (има их у џепу). Из њих се види колико дуж: ове исте пруге, која иде северно од Биг Битерна и Грас језера, има малих језера и гостионица у којима би он и Роберта могли да одседну дан-два ако она буде хтела — или бар да преноће, пре него што продуже за Биг Битерн и Грас језеро — а то је, каже проспект, дивно језеро — близу железничке станице, и има бар три zgodне гостионице где би двоје могло боравити само за двадесет долара недељно. То значи да би двоје могло да преноћи тамо највише за пет долара. Зацело је тако — и рећи ће јој, као што је већ смишљао тих неколико дана, да је њој потребан мали одмор пре него што оде у неко непознато место. Рећи ће јој да их то неће стати тако скупо - око петнаест долара за подвоз и остало, тако пише у проспектима — ако оду да проведу једну ноћ на Грас језеру — исте вечери кад стигну у Утику — или сутрадан. Мораће да јој све то прикаже као неку врсту свадбеног путовања — као мали пријатан излет — пре венчања. И не би било добро да подлегне ма каквом њеном предлогу да се венчају пре тога — то никако не би ваљало.

(Оних пет птица тамо лети према оној групи дрвећа — испод оног брега.)

Зацело не би имало смисла отићи из Утике право на Биг Битерн ради једне вожње чамцем — само на један дан - седамдесет миља. То ни њој нити икоме другом не би изгледало разумно. То би могло да изазове њену сумњу. Можда би било боље, пошто ионако мора да се одвоји од ње да би купио шешир у Утики, да проведу ову прву ноћ тамо у неком јевтином, скромном хотелу, па онда да јој предложи да оду на Грас језеро. А одатле би ујутру могли отићи на Биг Битерн. Могао би рећи да је на Биг Битерну лепше — или да ће се спустити до Залива Трију Миља — сеоце, као што му је било познато — где би се могли венчати, а успут би могли да сврата на Биг Битерн ради провода. Казаће јој да жели да јој покаже то језеро — да узме неколико њених и својих снимака. Зато је и понео фотографски апарат, а и да би доцније фотографисао Сондру.

Црна ли је ова његова завера!

(Оних девет црних и белих крава на оној зеленој падини.)

А због статива, привезаног за кофер заједно са ракетом, свет ће можда помислити да су они туристи издалека, па ако обоје ишчезну, онда, онда ће помислити да они нису из те околине, зар не? А зар водич није рекао да је језеро свих седамдесет и пет стопа дубоко — као вода у Пас језеру? А ако се Роберта ухвати за чамац — ох, да, шта онда? Заиста, он о томе још није мислио.

(Она три аутомобила тамо јуре готово исто тако брзо као и овај воз.)

Па, при повратку са Грас језера, пошто проведу ноћ тамо (могао би јој рећи да ће се венчати у Заливу Трију Милја на северној страни Греис језера, где станује неки свештеник с којим се упознао), наговориће је да остави свој кофер на станици у Ган Лоџу, где ће сести у аутобус за Биг Битерн, а он ће свој понети. Могао би узгред рећи коме — чамџији, можда, или шоферу, да у коферу има фотографски апарат и запитати га где су најлепши изгледи за снимање. Или можда ручак. Зар то није боља замисао — понети ручак, па и тиме можда преварити и Роберту? А то би завело и шофера, зар не? Људи заиста понекад носе фотографске апарате, кад иду на језера. У сваком случају, њему је врло потребно да понесе свој кофер. Иначе, чему план да иде на јужну страну тог острва, а оданде кроз шуме?

(Ох, да грозна ли и ужасна плана! Дали ће заиста моћи да га изврши?)

Али онај чудни крик оне птице код Биг Битерна. Није му се свидео, као ни сусрет с оним водичем који ће га се можда сетити. Он уопште није разговарао с њим — није чак ни излазио из аутомобила, већ је само гледао кроз прозор; и, колико се могао сетити, водич није ниједном погледао у њега — само је разговарао са Грантом Кренстоном и Харлијем Баготом, који су били изишли и разговарали с њим. Али ако тај водич буде тамо и сети се њега? Али како би то било могуће, кад он њега стварно није ни видео? Водич се њега вероватно и не сећа — па можда чак неће ни бити тамо. Али зашто су му руке и лице влажни непрестано — готово мокри, и хладни — а колена му подрхтавају?

(Овај воз тачно следи кривину ове реке — а прошлог лета он и Роберта — Али не —)

Чим сад стигну у Утику, поступиће на онај начин — мора га добро упамтити и не сме се збунити. Не сме — не сме. Мора је пустити да иде улицом испред њега, на размаку рецимо од око сто стопа, да нико не би помислио да он њу прати. А онда, кад буду негде сасвим сами, он ће је стићи и изложиће јој све ово — биће врло пријатан према њој, као да је још увек воли — мораће — ако мисли да је склони да учини онако како он жели. А онда — а онда, ох, да, оставиће је да причека док он купи други сламни шешир који намерава да — па, да остави на води, можда. И весла такође, наравно. И њен шешир — и — па —

(Дуг, жалостан звиждук овог воза. До ђавола. Већ је почео да се узрујава.)

Али пре него што оду у хотел, он се мора вратити на станицу и оставити нови шешир у кофер, или још боље, носиће га док буде тражио подесан хотел, а затим, пре него што оде Роберти, однеће га и ставити у кофер. Онада ће отићи и наћи њу, и рећи ће јој да га чека код хотелског улаза док не донесе кофере. И, наравно, ако никога не буде било у близини, или буде само мало света, ући ће заједно, па ће га она причекати у женском салону или негде другде, а он ће отићи и пријавити се можда као Чарлс Голден. А онда, па, ујутру, ако она пристане, или ноћас уосталом, ако буде било возова — мораће се обавестити о томе — отпутоваће за Грас језеро у различитим вагонима бар док не прођу Дванаесто језеро и Шарон.

(Онај лепа Кренстонов летњиковац, и Сондра.)

А онда — а онда —

(Онај велики црвени амбар и она бела кућица у близини. И она ветрењача. Тако су слични оним кућама и амбарима које је видео тамо у Илиноису и Мисурију. Па и у Чикагу.)

У исто време Роберта је у свом предњем вагону мислила о томе да Клајд не изгледа врло нељубазан према њој. Додуше, њему је тешко што је приморан да овако напусти Ликург, а могао би да се проводи како му срце жели. Али, у другу руку, она је ту — и нема другог излаза за њу. Мора бити врло срдачна, али не сме бити исувише наметљива нити му сметати. Али ипак, не сме бити ни превише попустљива и слаба јер, на крају крајева, Клајд је тај који ју је довео у овај положај. Стога је ово само правично, а то није много што он чини. Она ће морати да се стара о беби у будућности, и да подноси одсад све оне муке кроз које ће морати да прође. А доцније, мораће да објасни својим родитељима сав овај тајанствени поступак, свој садашњи нестанак и венчање, ако се Клајд заиста венча с њом сада. Она то мора упорно захтевати — и то одмах — у Утики можда — зацело у првом месту у које буду дошли — и мора набавити венчаницу, и чувати је како због себе тако и због бебе. После тога он може да добије развод кад год буде хтео. Али она ће ипак бита г-ђа Грифитс. И Клајдова и њена беба биће такође Грифитс. То је нешто.

(Како је лепа ова речица. Подсећа је на Мохок и оне шетње с њим прошлог лета у почетку њиховог познанства. Ох, прошлог лето! И ово сад!)

И сместиће се негде — у соби или две, без сумње. Где, питала се — у којој ли варошици или граду? Колико далеко од Ликурга или Билца — што даље од Билца то боље, мада би волела да опет види мајку и оца, и то ускоро — чим јој прилике дозволе. Али шта то мари, главно је да они одлазе заједно и да ће се венчати.

Да ли је приметно њен плави костим и тамни шеширић? И да ли је помислио да је иоле допадљива кад се упореди са оним богатим девојкама са којима се увек дружи? Мора бити врло пажљива — не сме га нимало љутити. Али — ох, како би срећан био њихов живот само кад би — само кад би је он мало волео — макар мало.

А затим Утика, и у једној тихој улици Клајд стиже Роберту, а лице му изражава безазлену срдачност и добру вољу, заједно са забринутошћу и опирањем, а све је то стварно маска за страх од дела које смишља — страх да ли ће имати снаге да га изврши — страх од последица ако не успе.

ГЛАВА XLVII

А онда, као што су се те ноћи договорили — излет на Грас језеро идућег јутра у посебним вагонима. Али кад су дошли тамо, показало се, на његово изненађење, да ту има много више света него што је очекивао. Кад је видео толику живост, веома се узнемирио и уплашио. Замишљао је да ће то језеро, као и Биг Битерн, бити готово пусто. Међутим, ту је сада било летовалиште и састајалиште неке мале верске секте — Вајнбренијанаца из Пенсилваније, као што су после сазнали — која је имала своју богомољу и многе кућице на супротној страни језера. И Роберта је одмах узвикнула:

„Ето, зар то није дивно? Зашто се не бисмо венчали тамо преко, код свештеника оне цркве?“

А Клајд, у неприлици и збуњен овим изненадним и врло неповољним обртом, одмах је изјавио, „Па да, наравно - мало доцније отићи ћу тамо да видим“, али његов је ум био заузет мислима како да је обмане. Кад се пријаве и сместе, повешће је у чамац па ће се задржати предуго. Или, ако нађе неко нарочито забачено место, далеко од људских погледа . . . али не, овде има превише света. Језеро није довољно велико, а вероватно није ни врло дубоко. Црно је и мрачно као катран, а на његовој источној и северној обали стражаре високе и тамне јеле — низови копаља наоружаних и опрезних џинова, како се њему сад чинило — готово људождера — тако је суморно, неповерљиво и фантастично колебљиво било стање његове душе. Али ипак, има превише света — десет особа на самом језеру.

Па та језивост.

Тешкоћа.

Али шапат: Одавде се не би могло пешице кроз шуму до Залива Трију Мигља. Ох, не. Донде ће бити и свих тридесет миља у јужном правду. А и ово језеро мање је усамљено — вероватно га стално посматрају чланови те верске секте. Ох, не — мораће рећи — али шта би могао да каже? Да је питао, и да овде не може да се добије дозвола? Или да је свештеник отпутовао, или да тражи извесна уверења која он нема — или — или, па — макар шта чиме би могао да умири Роберту до оног сата сутра — до поласка воза за Биг Битерн и Шарон, где ће се они, наравно, венчати.

Зашто је она тако упорна? И зашто, уосталом, сем ако не због те њене глупе решености да га овако присиљава да лута с њом тамо-амо, кад при том сваки час, сваки минут представља за њега мучење — стварно, бесконачно распињање на крсту — а кад би, кад би само могао да се ослободи ње —! Ох, Сондра, Сондра, кад би сад могла да се приклониш са свог високог положаја и да ми помогнеш. Више не би било лажи! Више не би било патње! Никаквог јада више!

Али уместо тога, нове лажи. Дуго, бесциљно и погубно тражење водених кринова, које је, због његовог немирног расположења, било исто толико досадно Роберти као и њему. Јер, размишљала је она док су пловили чамцем, зашто та равнодушност пред овом могућношћу венчања, које се могло претходно обавити, па би онда овај излет изгледао као срећан сан, као што би и требало да буде, да је само — да је само он све удесио у Утики онако као што је она желела. Али ово чекање — врдање — и то вечито Клајдово колебљиво, неодређено, неизвесно расположења. Она се опет почела питати какве су његове намере — да ли он заиста и искрено мисли да се ожени њоме, као што је обећао. Сутра, или најдоцније прекосутра, знаће то. Па зашто онда да се сада брине?

А онда, сутрадан у подне, Ган Лоџ и сам Биг Битерн, и Клајд излази из воза, прати Роберту до аутобуса који чека, и уверава је, пошто ће се вратити тим путем, да је најбоље да она остави свој кофер ту, а он ће због фотографског апарата и ручка припремљеног на Гран језеру и стављеног у његов кофер, понети свој, јер ручаће на језеру. Али кад су стигли до аутобуса, запрепастио се кад је видео да је шофер онај исти водич кога је слушао у Биг Битерну. Рецимо, покаже се да га је тај водич видео и запамтио — шта онда? Неће ли се у најмању руку сетити лепог Финчлијевог аутомобила — Бертине и Стјуарта на предњем седишту — и њега и Сондре на задњем — и Гранта и оног Харлија Багота како разговарају с њим напољу?

Одједном онај хладан зној који је последњих недеља пратио његова нервозна и уплашена стања изби по његовом лицу и рукама. О чему је оно мислио? Како је наумио? За име бога, како може да очекује да ће извести овакву једну ствар, ако буде тако бедно мислио? Ето, заборавио је и да метне капу од Ликурга до Утике, или бар да ју је извадио из кофера пре него што је узео да купи онај сламни шешир; и што није купио тај шешир пре него што је дошао у Утику.

Али водич га се није сетио, хвала богу! Напротив, упитао га је прилично радознано, као потпуног незнанца, „Идете ли у летњиковац на Биг Битерну? Јесте ли први пут овде?“ Клајд осети велико олакшање, иако је још увек био уплахирен, и одговорио, „Да“, а затим, у свом нервозном

узбуђењу, упита, „Има ли данас много света тамо?“ питање које му је, готово чим га је изговорио, изгледало лудо. Зашто, зашто, од свих питања, да упита баш то? Ох, боже, зар његове глупе, поразне погрешке неће никад престати?

Био је толико узнемирен, заиста, да није чуо водичев одговор, или га је само чуо као глас из даљине. „Нема тако много. Седам или осам особа, мислим. Имали смо око тридесет у Форту, али већина њих отишла је јуче.“

Бешумност тих јела које ивиче тај влажни жути пут којим они путују; хладовина и тишина; тамне сенке и љубичасте и сиве дубине и куци у њима, чак и у само подне. Кад би човек Кришом бежао туда ноћу или дању, ко би га ту могао видети? Негде далеко у дубинама чуо се метални крик креје; пољски врабац, сав устрептао на некој далекој гранчици, испуњавао је сребрне сенке својом савршеном песмом. И док је тај тешки, покривени аутобус прелазио преко поточића и потока, и овде-онде преко грубих дрвених мостова, Роберта је приметила како је вода бистра и блистава, и рекла је, „Зар није дивно тамо? Чујеш ли жуборење воде, Клајде? Ох, како је свеж овај ваздух!“

А ето, умреће тако ускоро!

Боже!

Али рецимо да у Бит Битерну — у летњиковцу и код пристајалишта — буде много света. Или да је језеро, случајно, просто начичкано излетницима — риболовци лове рибу овде-онде, сваки одвојен и сам — нигде усамљеног ни пустог места. Чудно је што на то није раније мислио. То језеро вероватно није ни издалека онако усамљено као што је он замишљао, или можда данас неће бити ништа мање него што је Грас језеро. А шта онда?

„Па, бекство онда — бекство — и нека се једном сврши с тим. Ова затегнутост живаца превише је за њега — до ђавола — свиснуће премишљајући такве мисли. Како је могао и сањати да ће побољшати свој положај тако махнитом и свирепом замишљу — да убије, а онда да побегне — или тачније, да убије, па да се претвара да су се обоје утопили — а да се он — прави убица — измигољи у живот и срећу. Каква ужасна мисао! А како би друкчије? Како? Зар он није превалио цео овај пут да то учини? Па зар да се сада врати?“

А Роберта је, седећи поред њега, непрестано замишљала да не иде никуда другде сем на венчање — сутра ујутру зацело; а ово је сад само пролазно уживање, да вида то лепо језеро о којем јој је он причао — причао, као да је то нешто важније и лепше него ишта што су дотада видели у животу.

Али водич је опет говорио, и то њему, „Не намераваате да останете дуже, ваљда. Видео сам да сте оставили кофер младе даме.“ Одмахнуо је главом у правцу Ган Лоџа.

„Не, одлазимо вечерас — возом у осам и десет. Возите ли ви за тај воз?“

„Дабоме.“

„Тако су ми и рекли — на Грас језеру.“

Ето, зашто је сада додао то о Грас језеру, јер то показује да су он и Роберта били тамо пре него што су дошли овамо. Али та будала и његов „кофер младе даме“! И да га је оставио у Ган Лоџу. До ђавола! Зашто он не гледа своја посла? Или зашто ли је закључио да он и Роберта нису венчани? Или да ли је тако закључио? Уосталом, чему то питање кад су донели два кофера, а он је један понео са собом? Чудновато! Дрскост! Откуд би он могао да зна или да погоди или — шта? Али шта то смета — венчани или невенчани? Ако не буде нађена — «удата или неудата» неће чинити никакву разлику, је ли тако? А ако буде, па се утврди да није била удата, зар то неће доказати да је побегла с неким другим? Наравно! Онда, зашто се сад бринути око тога?

А Роберта је упитала, „Има ли на том језеру још хотела и пансиона осим онога у који идемо?“

„Ниједног, госпођице, осим гостионице у коју идемо. Једна група младића и девојака логоровала је јуче на источној страни, отприлике на једну миљу од гостионице — али не умем вам рећи да ли су они и сада тамо. Данас нисам видео никога од њих.“

Група младића и девојака? За име бога? И можда су они сада на води — сви веслају — или једре — или ко зна шта? А он овде с њом! Можда су неки са Дванаестог језера! Управо као што су он, Сондра, Харијет, Стјуарт и Бертина дошли овамо пре две недеље — можда су неки од њих пријатељи Кренстонових, Харијетових, Финчлијевих и других, па су дошли овамо да се проведу и они ће га, наравно, познати. Онда зацело постоји пут за источну страну овога језера. И све ово сазнање и њихово присуство овде могли би учинити овај његов пут бескорисним. Такво глупо довијање! Такво бесмислено довијање — могао је бар узети више времена — изабрати неко удаљеније језеро, а тако је и требало да учини — али већ толико дана био је на таквим мукама да више није умео да мисли. Па, сад му преостаје, још само да оде и види. Ако тамо буде много света, мораће некако да одвезла до неког заиста усамљеног места или ће се можда вратити на Грас језеро — или куда? Ох, шта ће, шта ће да ради — ако тамо буде много света?

Али баш тада су се на крају дугачког ходника од зеленог дрвећа указали четвртасти травњак, језеро и мала гостионица с верандом на стубовима, окренута према тамноплавој води Биг Битерна. И десно, на води, она ниска, мала барака за чамце с црвеним кровом коју је видео раније кад је био ту. Роберта, угледавши све то, узвикнула је, „Ох, како је дивно, зар не — прекрасно.“ А Клајд,

погледавши у оно тамно, ниско острво у даљини, на јужној страни, и видећи врло мало особа — никога на самом језеру — узвикнуо је узрујано, „Дивота једна.“ Али гушио се док је то рекао.

Сад се појавио и гостионичар — човек средњег раста, црвена лица, и плећат — пришао им је и најгостољубивије упитао, „Остајете ли овде неколико дана?“

Али Клајд, озлојеђен тим новим обртом, плативши водичу један долар, одговори суво и љутито, „Не, не - дошли смо само на поподне. Вечерас одлазимо даље.“

„Онда ћете ваљда остати да вечерате? Воз не полази пре осам и петнаест.“

„Ох, да — тачно. Дабоме. Па, да, у том случају остаћемо.“ . . . Јер наравно, Роберта, на свом свадбеном излету — на дан уочи венчања, на оваквом излету, свакако очекује и вечеру. До ђавола са том здепастом, зајапуреном будалом.

„Добро, онда, понећу ваш кофер, па да се пријавите. Ваша супруга вероватно жели да се мало освежи.“

Повео их је, с кофером у руци, мада је Клајдова највећа жеља била да му га отргне. Није очекивао да ће морати да се пријави — и да остави свој кофер. И неће га оставити. Узеће га опет и изнајмиће чамац. Али ипак је морао, пре него што је могао да узме кофер, „да се исправно пријави“ - како је то Бонифеис рекао, и уписао се као Клифорд Голден, са супругом.

А онда, да би нервоза и збрка створене свим тим биле још веће, обузеле су га мисли на какве ли ће још обрте па можда и особе наићи пре него што крене на ту судбоносну вожњу чамцем — Роберта је казала да ће због врућине, а пошто се ионако враћају на вечеру, да остави свој шешир и капут — шешир у коме је већ био опазио марку Браунштајна из Ликурга, те је помишљао да ли је мудрије да остави ту марку, или да је истргне. Али одлучио је да ће можда после — после — ако заиста изврши ово дело — бити свеједно да ли је марка ту или не. Зар није вероватно да ће ионако утврдити њен идентитет ако је нађу, а ако је не нађу, ко ће знати ко је она била?

У збуњеном и узрујаном душевном стању, једва поимајући јасно значење појединих мисли, покрета или чинова, узео је кофер и повео је према пристајалишту. А затим, пошто је спустио кофер у чамац, упитао је чувара да ли зна где су најлепши изгледи, јер жели да их сними. Кад је то учинио — кад је свршио и с тим бесмисленим разговором — помогао је Роберти (изгледала му је сада као нека магловита личност која улази у нестваран чамац на чисто замишљеном језеру), а затим је ушао и сам, сео у средину, и узео весла.

Мирна, стакласта, блештава површина језера, која је сада обома личила више на уље неголи на воду — као истопљено стакло, огромне количине и тежине, које почива на чврстој земљи дубоко доле. Па лакоћа, свежина и опојност благог ваздуха који се у поветарцу покреће овде—онде једва мрешкајући површину језера. И мекост и крзнаста густина високих јела око обале. Свуда јеле — високе и копљасте. А изнад њих грбава леђа тамних и далеких Адирондаке планина. Нигде ниједног веслача. Ни куће, ни колибе. Трудио се да пронађе логор о коме је водич говорио. Али није могао. Ослушкивао је да чује гласове оних који би могли бити тамо — или ма какве гласове. Али осим заплушкивања његових весала и гласова чувара чамаца и водича који су разговарали, две стотине, три стотине, пет стотина, хиљаду стопа тамо далеко никаквог другог шума није било.

„Зар није тако тихо и мирно?“ казала је Роберта. „Овде као да се све одмара. Мислим да је заиста лепо, много лепше од оног другог језера. Ово дрвеће је тако високо, је ли? Па и оне планине. Мислила сам непрестано како је хладовит и тих онај пут, иако је помало нераван.“

„Јеси ли разговарала с ким у гостионици малопре?“

„Зашто? Нисам; зашто питаш?“

«Ох, мислио сам да ли си можда наишла на неког познатог. Изгледа да данас овде нема много света, је ли?“

„Нема, не видим никога на језеру. Видела сам двојицу у соби за билијар, и била је једна девојка у женском салону, то је све. Зар није ова вода хладна?“ Била је спустила руку преко ивице чамца и вукла је кроз плаво-црне таласиће што су их правила његова весла.

„Је ли? Нисам још замочио руку.“

Застао је у веслању и замочио руку, а затим је наставио. Неће веслати право ка оном острву на југу. Исувише је далеко — исувише је рано. То би јој могло изгледати чудно. Боље је да мало одложи. Мало времена да размисли — мало времена да осмотри. Роберта ће хтети да руча (да руча!) а ено тамо на западној страни, отприлике једну миљу одавде, диван мали рт. Могли би отићи тамо, прво да једу — то јест, да она руча — јер он данас неће јести. А онда — а онда —

Она је гледала у тај исти мали рт — био је то завојит језичак земље који се савијао према југу, али се ипак пружао далеко у језеро, начичкан високим јелима. И сада је додала:

„Јеси ли изабрао какво место, драги, где бисмо могли да се одморимо и ручамо? Помало сам гладна, а ти?“ (Кад га само не би звала драги, и то овде и сада!)

Мала гостионица и барака за чамце постајали су сваког часа све мањм — изгледали су сада као она друга барака за чамце и павиљон на Крам језеру оног дана када је први пут веслао тамо и када је желео да може да се извезе на овакво једно језеро у Адирондаксу, сањао о таквом језеру — и желео сусрет са девојком као што је Роберта — онда. А над њима је сада лебдео исти онакав вунаст

облак какав је пловио над њим оног судбоносног дана на Крам Језеру.

Ужасан је овај напор!

Могли би овде да потраже водене кринове, колико да убије време, пре него — да убије време ... да убије (Боже!) — мора престати да мисли на то, ако ће уопште то да изврши. У сваком случају, не мора да мисли на то баш сада.

Стигли су до малог рта, који се свидео Роберти, и упловили су у мајушан заклоњен залив са малим, извијеним и као мед жутиим жалом, ван домашаја радозналих погледа са северне и источне стране. А онда су обоје сасвим природно изишли из чамца. Пошто је Клајд врло пажљиво извадио ручак из кофера, Роберта га је размештала на новинама простртим на обали, а он је шеткао тамо-амо, правећи усиљене а ипак задивљене опаске о лепоти предела, и јелама и кривини овог малог залива, али у исто време он је мислио — мислио, мислио о оном острву тамо у даљини и заливу негде иза њега, где ће некако, упркос све мањој храбрости, ипак морати да изврши тај грозни и ужасни чин који му предстоји — не сме дозволити да ова пажљиво припремљена прилика оде ни у шта — ако — ако — неће да заиста побегне и остави све за чим највише жуди.

А опет, ужас тога чина и опасност, сад кад се чин тако приближио — опасност да не учини неку грешку — ако ништа више, а оно да не изврне чамац како не треба — да не буде у стању да — да — ох, боже! И да се доцније можда докаже да је он оно што би доиста и био — убица. Ухапшен! Осуђен. (Он не може, он неће то да изврши. Не, не, не!)

А Роберти, која је седела сада ту с њим на песку, било је све потаман, као што је могао да види. Чак је почела и да певуши помало, а затим да му даје савете и практичне опаске о томе какав би требало да буде тај њихов заједнички подухват — о њиховом материјалном и новчаном стању одсада — како и куда да иду — у Сиракузу, највероватније — јер Клајд изгледа није имао ништа против тога — и шта да раде, кад већ једном дођу тамо. Јер Роберта је била чула од свог зета, Фреда Габела, о новој фабрици оковратника и кошуља која је тек отворена у Сиракузи. Зар не би било могуће да Клајд, бар за извесно време, одмах добије место у тој фабрици? А доцније, кад прође њена најгора невоља, зар не би и она могла да ступи у исто предузеће, или у неко друго? А пошто имају тако мало новаца, зашто не би привремено узели заједничку собу код неке породице, или, ако се то њему не допада, зато што више нису тако присни као некад, онда можда две собице, једну поред друге. Уза све његове садашње привидне љубазности и обзире, она је још увек осећала његово непопустљиво опирање.

А он је мислио, ох, па какву разлику чини сада такав разговор? И да ли се он слаже с тим или не. Какву разлику, кад он неће — а неће ни она — ићи тим путем, Велики боже! Али ево, он разговара као да ће она сутра бити овде још увек. А неће бити.

Кад му само колена не би дрхтала тако, и кад му руке, лице и тело не би били тако влажни.

После тога извезли су се у том малом чамцу даље дуж западне обале тога малог језера у правцу оног острва, и Клајд је загледао нервозно и уморно да види да ли има кога, али није било никога — никога — никога на помолу ни на суви ни на води — никога. Било је тако тихо и пусто, хвала богу. Овде — или ма где у овој близини било би згодно, заиста — само да има храбрости да то уради сад, али нема је — још је нема. Роберта је држала руку у води и упитала га мисли ли да би могли да нађу водених кринова или шумског цвећа негде на обали. Водених кринова! Шумског цвећа! А он је, међутим, проверавао да ли између тих високих јела у збијеним редовима нема путева, колиба, шатора, стаза, нити ичега што би личило на људско насеље - а није било ни трага од каквог чуна на пространој површини тога дивног језера тога дивног дана. Ипак, зар не би могао негде бити неки усамљени ловац или водич или рибар у тим шумама или поред тих обала? Зар не би могао бити? И замислимо да је сад ту негде? И да посматра! Судбина!

Пропаст!

Смрт! Али нигде ни звука ни дима. Само — само — ове високе, тамне, зелене јеле — копљаста облика и мирне, а овде-онде подекоја мртва јела — пепељасто бледа на оштром поподневном сунцу — са својим мршавим, усахлим рукама готово претећи испруженим.

Смрт.

И оштар метални крик креје која пролеће дубинама тих шума. Или усамљено и аветињско так-так-так неког усамљеног детлића, а покатак црвена пруга танагре у лету, жутило и црнина коса.

„Ох, сунце дивно сија у мом старом дому усред Кентакија.“

То је Роберта весело певала, са једном руком у дубокој плавој води.

А затим је мало доцније запевала — „Бићу тамо у недељу, ако дођеш и ти“, тадашњу омиљену песму за игру.

А онда, најзад, после читавог сата веслања, размишљања, певања, застајкивања да погледају какво лепо место на обали, извијања каквог повученог затона који је обећавао водене кринове, кад је Роберта већ почела да говори да морају водити рачуна о времену да се не би задржали предуго — залив, јужно од самог острва — диван кутак на води, али мртвачки окружен јелама и омеђен земљом — више налик на мање језеро спојено јазом или каналом са оним већим, али ипак прилично велика површина воде, око десетак хектара готово кружног облика. Како је само то језерце или језеро

окољено дрвећем са истока, севера, југа, па чак и са запада, изузев оног пролаза којим је острво северно од њега одвојено од копна. Рогоз и водени кринови овде-онде — неколико и поред обале. То је место однекуд изгледало као да је нарочито подешено да би се у њега могао мудро али ипак суморно повући човек који је уморан од живота и брига — жељан да се удаљи од борбе и трвења света.

Кад су упловили, та мирна тамна вода као да је захватила Клајда снажније него ишта дотада, овде или ма где — и променила је његово расположење. Јер кад је дошао на то језеро, изгледало му је као да га нешто вуче или мами — и пошто је опловио шегове тихе обале — да плови даље, даље — у бескрајан простор где нема краја ничему — нема завера — нема планова — нема практичних проблема које треба решити — нема ничега. Како је заводљива лепота тога места! Заиста, изгледало је да му се руга — та необичност — то тамно језеро окружено са свих страна дивним, нежним четинарима. А сама вода изгледала је као огроман бисер који је нека моћна рука бацила, можда у гневу, а можда из шале или ђудљивости, у недра ове долине тамне, зелене кадифе — и док је нетремице гледао у њу, чинило му се да је бездана.

А ипак, шта је све то наговештавало тако снажно? Смрт! Смрт! Одређеније него ишта што је икад видео. Смрт! Али тиху, мирну, добровољну смрт у коју би човек, по својој жељи, или у хипнози, или неизрецивој исцрпљености, радосно и захвално утонуо. Тако је тихо — тако хладрвито — тако благо. Чак се и Роберти отео узвик. И сада је први пут осетио чврст стисак неких снажних а ипак пријатељских и самилосних руку на својим раменима. Спокојност коју му оне пружају! И топлиота! Снага! Изгледало је да га те руке умирују и снаже, те су му драге — њихов подстрек — њихова подршка. Кад се само не би уклониле! Кад би само остале увек — руке тога пријатеља! Јер кад је он, у целом свом животу, осетио то утешно и готово нежно осећање? Никад — и то га је однекуд умирило и изгледало му је да се удаљује од свеколике стварности.

Истина, Роберта је ту, али она је већ стварно ишчезла у сенку или мисао, више ваздушаста обмана него стварност. И мада је у њеној боји, облику било нечега што је наговештавало стварност — ипак, била је врло нестварна — толико се он осетио необично усамљен. Снажне руке пријатеља такође су ишчезле. И Клајд је био сам, тако сам и остављен, у том тамном, лепом царству у које је очевидно био доведен а затим остављен. Осећао је и неку чудну хладноћу — чар те необичне лепоте изазивала је у њему језу.

Ради чега је он дошао овамо?

И шта је то што он мора да учини?

Да убије Роберту? Ох, не.

Опет је спустио главу и загледао се у чаробне а ипак издајничке дубине тога привлачног, плавастог, љубичастиг језера које, док је и даље журио у њега, као да је калеидо-скопски променило свој облик у велику кристалну лопту. Али шта је то што се креће у том кристалу? Облик! Долази све ближе — постаје јаснији — и он у њему препознаје Роберту која се бори и маше из воде својим танким, белим рукама и пружа их према њему! Господе! Како је то ужасно! Израз њеног лица! За име бога, на шта он то мисли? Смрт! Убиство!

И одједном је постао свестан да га издаје храброст, на коју је тако дуго рачунао да ће му помоћи овде, па је одмах и свесно заронио у дубине свог бића у узалудном покушају да храброст поврати.

Кит, кит, кит, Ка-а-а-а! Кит, кит, кит, Ка-а-а-а! Кит, кит, кит, Ка-а-а-а!

(Опет онај језиви, аветињски крик оне неземаљске птице. Тако хладан, тако опор! Ето га опет да га тргне из његовог душевног лета и врати поимању стварног или нестварног непосредног проблема који је пред њим у свима његовим мучним видовима.)

Мора бити неустрашив! Мора!

Кит, кит, кит, Ка-а-а-а! Кит, кит, кит, Ка-а-а-а! Кит, кит, кит, Ка-а-а-а!

Шта ли то објављује — опомену — негодовање — осуду? Иста она птица која је огласила и само рађање ове бедне замисли. Јер ено је сада на оном мртвом дрвету — ено те несрећне птице. А сада лети на оно друго дрво — исто тако мртво — мало подаље од обале — и кршти при томе. Боже! А онда се Клајд и против своје воље опет упутио обали. Јер сада је морао, да би оправдао што је понео свој кофер, да предложи снимање — да слика Роберту — можда и себе — на земљи и на води. Јер тако ће је опет сместити у чамац без његовог кофера, који ће остати на сигурном и сувом месту. Кад је изишао на обалу, претварао се да тражи нарочито подесна места за снимање, мада се у ствари трудно да тачно упамти дрво под којим би могао оставити кофер до свог повратка — што мора бити ускоро — мора бити ускоро. Никад више они неће изићи заједно на обалу. Никад! Никад! И то упркос томе што се Роберта тужила да се већ уморила и питала га зар не мисли да би требало ускоро да се врате? Зацело, већ је прошло пет. Клајд ју је уверавао да ће се ускоро вратити — чим је снимити још једном или двапут у чамцу, са оним дивним дрвећем — са оним острвом и овом тамном водом око и испод ње.

Његове мокре, влажне, нервозне руке!

И његове црне, влажне, нервозне очи, које гледају свуда само не у њу.

А затим су се опет нашли на води — око пет стотина стопа од обале, док је он бесциљно баратао тврдим и тешким а ипак малим фотографским апаратом који је држао у рукама, а чамац пловио даље, све ближе средини. А онда је, на том месту и у том тренутку, погледао уплашено око себе. Јер сад — сад — упркос њему самоме, дошао је онај дуго избегавани а ипак беспоговорни тренутак. А на обали ни гласа, ни човека, ни звука. Нигде пута, ни колибе, ни дима! Куцнуо је час који је смислио, или га је смислио неко други, час који ће сада да одлучи о његовој судбини. Тренутак делања — кризе. Све што сад треба да учини то је да се брзо и силовито накрене на једну или на другу страну — да скочи — на леву или десну ивицу и да тако преврне чамац; или, не успе ли у томе, да чамац брзо заљуља па, ако Роберта буде превише викала, да је удари фотографским апаратом који држи у руци, или веслом које му лежи слободно с десне стране. То би се могло учинити — то би се могло учинити — брзо и просто, кад би он сада имао памети и срца, или кад их не би имао — а после тога отпливао би брзо у слободу — ка успеху — дабоме — и Сондри и срећи - новом, већем и слађем животу него што га је икад познавао.

Па зашто чека сада?

Шта му је?

Зашто чека?

У том судбоносном тренутку, и пред крајњом и најпрешнијом потребом да дела, изненадна обамрлост воље — храбрости — мржње или довољног беса; а Роберта са свог седишта на крми гледа нетремице у његово узнемирено а затим одједном искривљено и зајапурено а ипак слабо па чак и пометено лице — лице које је одједном, уместо да буде љутито, бесно, демонско, постало збуњено и готово бесловесно у свом бележењу подједнаке борбе између страха (хемијска одвратност према смрти или убилачкој свирепости која би донела смрт) и ужурбане, немирне а ипак потиснуте жеље да учини — да учини — да учини — а ипак привремено несаломљиве ту и тада — статично стање између моћног нагона да учини и нагона да не учини.

А у међувремену његове очи — зенице постају све веће и страшније; његово лице и тело и руке напрегнути и згрчени — мирноћа његовог положаја, уравнотежена непомићност душевног стања све кобнија и кобнија, али заиста не наговештава свирепу, храбру моћ уништавања, већ неминовност транса или наступа.

А Роберта, одједном опазивши необичност свега тога — то језиво безумље или телесну и духовну неодлучност у тако чудној и болној супротности са околним призором, узвикну, «Ох, Клајде! Клајде! Шта ти је? Шта ти је за име света? Изгледаш тако — тако чудновато — тако — тако. Никад те нисам видела таквога. Шта је то?" И уставши одједном, или тачније сагнувши се напред и пузећи по равном дну, покушала је да му се приближи, јер је изгледао као да ће пасти напред у чамац — или на једну страну, па у воду. А Клајд, осетивши одмах дубину свога неуспеха, своје кукавиштво или недораслост таквој прилици предао се одмах плими пригушене мржње, не само према себи, већ и Роберти — према њеној власти — према власти живота да га овако обузда. А ипак, плашећи се да предузме ма шта — није ни био вољан за то — само је желео да каже да се никад, никад неће оженити њоме — да никад, чак иако ће га она одати, он неће отићи одавде да се ожени њом — да је заљубљен у Сондру и да ће се држати само ње — а ипак није био у стању чак ни то да каже. Али био је љут, збуњен и бесан. А онда, над му се приближила и хтела да га узме за руку и да уклони у чамац фотографски апарат, он је замахнуо на њу, али чак ни тада ни у каквој другој намери сем да се ослободи ње — њеног додира — њеног мољења — њених утеха и саосећања - њеног присуства заувек -боже!

Ипак (још увек несвесно држећи чврсто фотографски апарат) замахнуо је на њу са толиком жестином да ју је не само ударно њиме по уснама, носу и бради, него ју је још одбацио у страну према левој ивици чамца, услед чега се чамац искренуо до саме воде. А затим је, побуђен њеним оштрим вриском (проузрокованим колико посекотином по носу и усни, толико и наглим искретањем чамца) устао и пружио се колико да би јој помогао или прихватио толико да би јој се извинио због изненадног ударца — али при томе је потпуно преврнуо чамац — и он и Роберта су се тога тренутка нашли у води. А при превртању чамца лева ивица ударала је Роберту у главу кад је тонула, а мало затим она се први пут издигла са престрављеним, изобличеним лицем окренутим према Клајду, који се већ био прибранио. Била је ван себе, ужаснута и избезумљена од бола и страха урођеног страха од воде и дављења и од ударца који јој је тако случајно и готово несвесно био задат.

„Упомоћ! Упомоћ!

„Јао, давим се, давим се. Упомоћ! Јао! Клајде, Клајде!"

А онда је чуо Глас крај свога уха!

„Али ово — ово — зар ово није оно о чему си мислио и што си желео непрестано — ти у својој великој невољи? И гле! Упркос твојем страху, твојем кукавиштву, ово — ово — је учињено за тебе. Несрећан случај — несрећан случај твој ненамеран ударац уштеђује ти сада труд око извршења онога што си желео, а ниси имао храбрости да то урадиш! И хоћеш ли ти сада, иако не мораш, јер посреди је несрећан случај, да јој притекнеш у помоћ и тиме још једном да се бациш у ужас тога пораза и неуспеха који те је толико мучио и од чега те ово сада ослобађа? Могао би је спасти. Али

можда и не би могао! Погледај како млатара рукама. Ван себе је. Она није у стању да се спасе, али, ако јој се приближиш сад, могла би у свом безумном страху проузроковати и твоју смрт. Али ти желиш да живиш! А њен живот учинио би одсада твој живот безвредним. Мируј за тренутак — за секунд! Чекај — чекај — угуши самилост и не обзирати се на њено дозивање. А онда — онда — Али, ето! Гле. Свршено је. Она тоне. Никад, никад је више нећеш видети живу — никад. И ено твог шешира на води — као што си желео. А на чамцу, закачен за рашље, виси њен вео. Остави га. Зар то неће показати да је посредни несрећан случај?"

А осим тога, ништа — неколико таласића — мир и свечаност овог чудесног предела. А онда још једном глас оне кобне, подсмешљиве, подругљиве, осамљене птице.

Кит, кит, кит, Ка-а-а-а! Кит, кит, кит, Ка-а-а-а! Кит, кит, кит, Ка-а-а-а!

Крик оне ђаволске птице на сувој јеловој грани.

А онда је Клајд, док су му у ушима још одјекивали Робертини крици и још видео онај последњи, избезумљен, ужаснут и преклињући поглед у њеним очима, запливао тешко, суморно и мрачно ка обали. А у глави му се врзла мисао да, на крају крајева, он стварно није њу убио. Не, не. Хвала богу на томе. Није. А ипак (питао се, излазећи на оближњу обалу и отресајући воду са одела) — је ли? Или није? Јер, зар није одбио да јој притекне у помоћ, и кад је могао да је спасе, и кад је кривица што је пала у воду, ма како то било случајно, заиста била његова? А ипак — а ипак —

Сумрак и тишина предвечерја. На скривеном месту у дубини те исте скривите шуме стајао је Клајд, сам и мокар, са сувим кофером поред себе, и чекао је да се осуши. Али у међувремену, одвезао је са стране кофера неупотребљени статив фотографског апарата, нашао је скривено суво стабло даље у шуми и сакрио га тамо. Да ли је неко видео? Да ли је ико гледао? Онда се вратио и размишљао о правду кретања. Мора ићи западно, а онда јужно. Не сме залутати! Али опет крик оне птице — крештав је и потреса живце. А онда мрак, упркос летњим звездама. А један младић пробија се кроз мрачну, пуну шуму, са сламним шеширом на глави, са кофером у руци, и иде брзо а ипак опрезно — ка југу — ка југу.

КЊИГА ТРЕЋА

ГЛАВА I

Катарачки округ пружа се од најсеверније тачке села познатог под именом Залив Трију Миља на југу па до канадске границе на северу, у даљини од педесет миља. И од Сенашет језера и Индијанских језера на истоку па до река Рок и Скарф на западу, у ширини од тридесет миља. Већи његов део покривен је ненасељеним шумама и језерима, али овде-онде прошаран је селима и засеоцима, као што су Кунц, Грас језеро, Северни Волас и Тамно језеро, а окружно место, Бриџбург, броји ништа мање него две хиљаде душа, од укупних петнаест хиљада колико их има у целом округу. На главном тргу града налази се стара а ипак не ружна зграда окружног суда, са куполом и сатом на њој и неколико голубова на врху, и са изгледом на четири главне улице те мале вароши.

У петак, деветог јула, у канцеларији окружног истражника у североисточном углу зграде, седео је истражник, Фред Хеит, крупан и плећат човек проседих зализака који би могли доличити неком мормонском старости. Његово лице је крупно, а тако исто и руке и ноге. Плас му је сразмеран са осталим телом.

У време кад почиње овај приказ, око два и по часа после подне, лењо је превртао листове неког ценовника за поручбине преко поште, који је био поручио на захтев своје жене. И док је пажљиво читао цене ципела, капутића, шешира и капа за своје петоро јешне деце, паде му у очи један зимски капут подесне величине за њега, са високом јаком, широким појасом и великим упадљивим дугметима, те застаде да тужно размишља како породични буџет од три хиљаде долара годишње не дозвољава такав раскош за предстојећу зиму, а поготову зато што његова жена, Ела, већ најмање три зиме чезне за бундом.

Али без обзира на ток његових мисли и њихов даљи развој, овом приликом прекинуло их је звоњење телефона.

„Да, овде Хеит — Волас Алом из Биг Битерна? Да, продужите, Воласе, — удавио се млад пар — добро, причекајте тренутак — ”

Он се окрете младићу политичких склоности, који је добивао плату од округа као „секретар истражника“ — „Запишите ове појединости, Ерле.“ Затим настави у телефон: „Добро, Воласе, сад ми дајте све појединости — све — да. Женино тело нађено, али не и мужевљево — да — а чамац преврнут на јужној обали — да — сламни шешир без поставе — да — неке белеге око њених уста и очију — њен капут и шешир у гостионици — да — писмо у џепу капута адресовано — коме? — г-ђи Тајтас Алден, Билц, округ Мајмико — да — још увек траже мушкарчев леш, је л те? — да — још ни трага од њега — разумем. Добро, Воласе. — Па — слушајте, Воласе, нека оставе капут и шешир тачно онде где су. Да видим — сада је два и тридесет. Доћи ћу возом у четири. Аутобус из гостионице чека тај воз, је л те? Добро, доћи ћу њиме, сигурно — и, Воласе, желим да запишете имена свих присутних који су били на лицу места кад је тело извађено. Шта? најмање осамнаест стопа дубине?”

— да — вео — закачен за рашље од весала — да — таман вео — да — зацело, то је све. Па, нека оставе све онако као што је нађено, Воласе, а ја ћу одмах доћи. Да. Воласе, хвала вам — до виђења.

Г. Хеит полако спусти слушалицу и исто тако полако устаде са простране столице од ораховине, и узме да глади своје велике записке и да посматра Ерла Њукома, који је био дактилограф, записничар и којешта друго.

„Јесте ли записали све, Ерле?“

„Јесам, господине.“

„Добро, узмите капут и шешир и хајте са мном. Мораћемо да ухватимо воз у три и десет. Испунићете неколико позива у возу. Биће најбоље да понесете петнаест или двадесет комада — за сваки случај, и записате имена свих сведока које будемо нашли на лицу места. Телефонирајте г-ђи Хеит и реците јој да вероватно нећу доћи на вечеру, па ни много пре последњег ноћног воза. Мораћемо можда да останемо тамо до сутра. У оваквим случајевима човек никада не зна како ће ствар испасти, па је најбоље осигурати се.“

Хеит се упути у гардеробу у једном куту плесниве старе собе и извуче велики сламни шешир меког обода, чије поврнуте ивице као да су појачавале стварно благ а ипак људождерски изглед његових буљавих очију и огромних зализана, па, пошто се тако опреми, рече, „Идем часком до начелникове канцеларије, Ерле. Добро би било да телефонирате Републиканцу и Демократа и да им кажете о овоме, да не мисле да их занемарујемо. Видећемо се на станици.“ И он одгега напоље.

Ерл Њуком, висок, витак деветнаестогодишњи младић разбарушене густе косе, врло озбиљног иако покаткад збуњеног понашања, одмах докопа свежањ позива и, док их је трпао у џеп, он обавести телефоном г-ђу Хеит. А затим, пошто је обавестио дневне листове о двоструком дављењу у Биг Битерну, зграби свој сламни шешир са плавом траком, за читава два броја превеликим за њега, и појури кроз ходник, где се, пред широм отвореним вратима канцеларије окружног јавног тужиоца сусрете са Зилом Сондерс, уседелицом и једином стенографкињом вредног и у томе месту доста чувеног Орвила В. Месона, окружног јавног тужиоца. Она је била пошла у канцеларију рачуновође, али изненађена запосленим изгледом и ужурбанашћу г. Њукома, који је обично био много сталоженији, узвикну, „Еј, Ерле. Каква је то журба? Куда тако хитате?“

«Јављено нам је да су се двоје утопили у Биг Битерну. Можда је посреди још нешто горе. Г. Хеит одлази тамо, и ја идем с њим. Морамо да ухватимо воз у три и десет.“

„Ко је то јавио? Неко одавде?“

„Још не знам, али не мислим тако. Нађено је писмо у девојчином џепу адресовано неком у Билцу, округ Мајмико, некој г-ђи Алден. Испричаћу вам када се вратим или ћу вам телефонирати.“

„Јао, ако је то злочин, г. Месон ће се интересовати, зар не?“

„Сигурно, телефонираћемо вам, ја или г. Хеит. Ако видите Беда Паркера или Карела Бендела, реците им да сам морао да отпутујем, и телефонирајте мојој мајци, хоћете ли, Зила, па и њој реците. Ја немам времена.“

„Не брините, Ерле.“

„Хвала.“

И дубоко заинтересован овим најновијим обртом у једноликом свакодневном животу свога шефа, одјурио је весело па чак и ревносно низ јужне степенице Катарачког окружног суда, а г-ђица Сондерс, знајући да је њен шеф отишао неким послом у вези са скорашњом окружном републиканском скупштином и да у канцеларији нема никога с ким би могла да разговара, отишла је у рачуновођину канцеларију да онима који буду тамо искрчми све што је чула о тој очевидно врло занимљивој трагедији на језеру.

ГЛАВА II

Обавештење које су добили иследник Хеит и његов помоћник било је чудно и узнемирујуће. Пре свега, зато што је нестао чамац, као и један на изглед срећан млад пар који је био дошао да ужива у природа, гостионичар је организовао потрагу, и рано ујутру нађен је у Месечевом затону преврнут чамац, шешир, и вео. Све слободно особље, као и водичи и они излетници који су то хтели, одмах су узели да роне по језеру или да помоћу дугачких чакљи покушавају да извуку један или оба леша на површину. Чињеница, коју је саопштио водич Сим Шуп, као и гостионичар и закупац чамца, да је нестала девојка била млада и лепа, а њен пратилац очито имућан младић, била је довољна да појача интересовање те језерске групе шумских радника и особља гостионице до тачке која се граничила са жалашћу. А осим тога, људи су били јако радознали како се, по тако лепом и тихом дану, могао десити такав необичан несрећан случај.

Али далеко веће узбуђење, после врло кратког времена, створила је чињеница да је у само по дне један од људи са чакљом — Џон Поул — шумски радник, најзад успео да извуче на површину Роберту, закачивши је за сукњу, очито повређену по лицу, уснама и носу, као и изнад и испод десног ока — што је свима који су помагали одмах изгледало сумњиво. Штавише, Џон Поул, који је са веслачем Џоом Ренером успео да је извуче на површину, узвикнуо је чим ју је видео: „Гле, сирота мала! Изгледа да уопште нема тежине. Право је чудо како је могла да потоке.“ А онда ју је дохватио

својим снажним рукама и увукао у чамац, мокру и беживотну, док су његови другови дали знак осталим тражиоцима, те су се сви брзо скупчили. Уклонивши њену дугачку, смеђу, густу косу коју јој је вода била пребацила преко лица и тако га сакрила, додао је, „Богме, Џо! Погледај овамо. Заиста изгледа да је ово дете ударено нечим! Погледај, Џо!" И ускоро су шумски радници и излетници посматрали из својих примакнутих чамаца тамноплаве модрице на Робертином лицу.

И одмах су се, чак и док су Робертино тело возили у бараку за чамце и наставили трагање за телом nestалог човека, чуле сумње изражене оваквим речима, „Богме, изгледа некако чудно — те модрице — и све то — зар не? Чудновато је да се онакав чамац могао преврнути на јучерашњем дану." „Брзо ћемо сазнати да ли је и он на дну или није!" После неколико часова узалудног трагања за другим лешом, то осећање сумње претворило се најзад у одређен закључак да је више него вероватно да леш уопште и није у води — а то је била тешка и узбудљива помисао за све.

После овога, пошто је водич који је довезао Клајда и Роберту из Ган Лоца разговарао са гостионичарима из Биг Битерна и Грас језера, утврђено је следеће чињенично стање: 1) да је утопљеница оставила свој кофер у Ган Лоцу, док је Клифорд Голден однео свој; 2) да постоји узнемирујуће неслагање између пријава поднесених у гостионицама на Грас језеру и на Биг Битерну, јер су два гостионичара у току пажљивог претресања имена Карл Греам и Клифорд Голден утврдили носиочеву истовестност на основу његовог изгледа; и 3) да је поменути Клифорд Голден или Карл Греам питао водича, који га је возио на Биг Битерн, да ли има много света на језеру. После тога су се већ настале сумње искристализирале у извесност да је посреди злочин. Више није било готово никакве сумње.

Чим је иследник Хеит приспео, схватио је да су ти људи северних шума дубоко ганути и, поврх тога, одлучни у својој сумњи. Они не верују да се тело Клифорда Голдена или Карла Греама уопште налази на дну језера. И тако је Хеит, пошто је прегледао тело непознате девојке пажљиво положено на креветац у бараки за чамце и видео да је она била млада и лепа, остао под чудним утиском не само због њеног изгледа него и због опште атмосфере сумње. Још горе: кад се повукао у гостионичареву канцеларију и пошто му је предато писмо које је нађено у џепу Робертиног капута, његове су мисли одређено пошле у правду црне и непоколебљиве сумње. Јер прочитао је:

Грас језеро, Њ. Ј., 8. јул

Мила мама,

Овде смо, венчаћемо се, али ово је само за твоје очи. Молим те немој ово да покажеш тати нити икоме другом, јер то се још не сме знати. О Божићу сам ти казала зашто. И не брине, и не питај ништа, и никоме не говори ништа, осим само то да сам ти се јавила и да знаш где сам. И не смеш да мислиш да мени неће бити добро, јер хоће. Грлим те, мамице, и шаљем та пољубац за сваки образ. У сваком случају увери оца да је све добро, али му не казуј ништа, ни Емилији, ни Тому, ни Гифорду, чујеш ли? Шаљем та много, много срдачних пољубаца.

Воли те Берта

П. С. Ово мора остати твоја тајна и моја, док ти мало доцније не јавим друкчије.

У горњем десном углу хартије, као и на омоту, биле су штампане речи: „Гостионица Грас језера, Грас језеро, Њ. Ј., Џек Еванс, власник." Писмо је очигледно било написано ујутру, после оне ноћи коју су провели на Грас језеру под именем г. и г-ђа Карл Греам.

Самовољност тих младих девојака!

Као што писмо показује, јасно је да су то двоје били одсели као муж и жена у тој гостионици, иако нису били венчани. Тргао се кад је писмо прочитао, јер и сам је имао кћери које је много волео. Али му тада паде на ум једна мисао. Ускоро ће се обавити четворогодишњи окружни избори, гласаће се идућег новембра, а тада ће се за идуће три године изабрати целокупно окружно чиновништво, рачунајући и његово звање, а сем тога ове године се бира и окружни судија за раздобље од шест година. У августу, неких шест недеља доцније, одржаће се окружне републиканске и демократске скупштине на којима ће се изабрати партијски кандидати за положаје у окружној самоуправи. Засад, садашњи окружни јавни тужилац нема изгледа да добије ниједан од тих положаја сем звања окружног судије, јер је већ заузимао положај окружног јавног тужиоца у току два узастопна раздобља, а то место задржао је тако дуго не само зато што је био добар говорник провинцијског калибра, већ и зато што је, као главни судски чиновник округа, био у могућности да учини понеку услугу овом или оном пријатељу. Али сада му предстоје, ако не буде срећан да буде кандидован и затим изабран за окружног судију, пораз и политички пад. Јер досад, за све време његовог службовања у томе звању, није се десио ниједан заиста важан случај у вези с којим би се могао одликовати, и, на основу тога, с правом и надом тражити даље признање од народа. Али ово . . .

Међутим, као што је иследник мудро предвиђао, можда ће се овај случај показати управо као

поручен да се пажња и наклоност народа усредсреде на једног човека — садашњег окружног јавног тужиоца — његовог дотадашњег блиског и корисног пријатеља — што би знатно допринело његовом угледу и моћи, а преко њега и самој странци тако да би на предстојећим изборима сви могли бити изабрани — па би тако садашњи окружни јавни тужилац успео не само да буде кандидован већ и изабран за судију за раздобље од шест година. И чудније ствари од ове дешавале су се у политичком свету.

Одмах је одлучио да не одговара ни на каква питања у вези са тим писмом, јер је оно обећавало брзо решење тајне о томе ко је извршилац злочина, ако он уопште постоји, а исто тако и изванредан углед у садашњој политичкој ситуацији ономе ко тајну буде решио. Исто тако, одмах је наредио Ерлу Њукому и водичу који је био довезао Роберту и Клајда на Биг Битерн, да се врате на станицу Ган Лоц, одакле је тај пар био дошао, и да кажу да се кофер који се тамо налази ни по коју цену не сме предати никоме осим лично њему или представнику окружног јавног тужиоца. Затим, управо кад је хтео да телефонира у Билц да утврди да ли тамо постоји породица Алден која има кћер по имену Берта, или можда Алберта, омели су га, у згодан час по његовом мишљењу, два човека и један дечак, тамошњи ловци и постављачи замки, који су, праћени гомилом оних који су већ били упознати са трагедијом, готово бучно изишли пред њега. Јер они су донели вест — вест од највеће важности! И испричали су, уз многа упадања и исправљања, да су око пет часова по подне онога дана кад се Роберта утопила, били пошли из Залива Трију Миља, неких дванаест миља јужно од Биг Битерна, у лов и риболов по томе језеру и његовој околини. И, као што су сада једногласно посведочили, исте вечери, око девет часова, кад су се приближавали јужној обали Биг Битерна — можда су били око три миље далеко од обале — срели су неког младића, о коме су помислили да је излетник који иде из гостионице Биг Битерна у село Залив Трију Миља. Био је то отмено и за тај крај исувише добро одевен младић, изјавили су — имао је сламни шешир и носио је кофер, и зачудили су се зашто он иде пешице у то доба ноћи кад рано ујутру има воз који за један сат стиже у Залив Трију Миља. И зашто се још толико уплашио кад их је срео? Јер, према њиховом причању, кад се тако срео с њима у шуми, скочио је назад као да се уплашио или, још горе, престашио, и као да је хтео да се да у бекство. Додуше, фитиљ у фењеру, који је један од њих носио, био је готово сасвим увучен, јер је месечина још била јасна, и они су ишли тихо, као што чине људи који ослушкују за свакојаким дивљачи. У исто време, ово је зацело сасвим миран крај, којим углавном пролазе поштени грађани, као што су и сами, те није имало потребе да тај младић тако одскочи као да жели да се сакрије у жбуње. Али кад је Бад Бруниг, који је носио фењер, одврнуо фитиљ незнанац се изгледа прибрао и, после једног тренутка, на њихово „Добро вече“, одговорио је исто тако, „Добро вече. Колико има до Залива Трију Миља?“ а они су му одговорили, „Око седам миља.“ Он је затим продужио пут, а и они такође, разговарајући о томе сусрету.

И сад, пошто се опис тога младића готово тачно поклапао са описом што га је дао водич који је одвезао Клајда из Ган Лоца, а исто тако и са оним који су дали гостионичари у Биг Битерну и Грас језеру, изгледало је сасвим јасно да је то зацело онај исти младић који је био у чамцу са тајанственом мртвом девојком.

На то је Ерл Њуком одмах предложио своме шефу да му дозволи да телефонира једном гостионичару у Заливу Трију Миља, те да види да ли је неким случајем тај тајанствени незнанац виђен или пријављен тамо. Није. Нити га је, како је изгледало, видео ико други у то време осим она три човека. У ствари, он је ишчезао као у маглу, мада је увече истога дана утврђено да је, сутрадан ујутру после оног случајног сусрета ових људи са незнацем, неки прилично сличан младић који је носио кофер, али је на глави имао капу а не сламни шешир, отпутовао за Шарон малим језерским паробродом „Лабуд“, који саобраћа између тога места и Залива Трију Миља. Али после тога изгледа да се траг изгубио. Нико у Шарону, бар до тог времена, није се сећао ни доласка ни одласка таквог неког младића. Чак ни капетан брода, као што је доцније потврдио, није приметно његово искрцавање — било је још неких четрнаест особа које су тога дана путовале бродом преко језера, па није могао ништа поуздано да тврди.

Али што се тиче групе људи на Биг Битерну, код свих присутних се полако али сигурно учврстило уверење да је тај човек, био он ко био, окорели неваљалац — најодвратнији злочинац! И одмах се код свих удвостручила и утростручила нестрпљива жеља да буде пронађен и ухваћен. Хуља! Убица! И одмах се кроз цео тај крај пронела вест, и били су извештени, што усменом речју, што телефоном и телеграмом, листови, као Аргус, Тајмс-Јунион из Албанија и ликуршки Стар, о тој дирљивој трагедији, са напоменом да се иза ње можда крије злочин најгоре врсте.

ГЛАВА III

Иследник Хеит, путујући возом за јужна језера, пошто је засад био завршио своју званичну дужност, дао се у размишљање о томе како треба да поступи даље. Који је следећи корак који треба да предузме у овој трагичној ствари? Јер иследник је, видевши Роберту пре свога одласка, био заиста дубоко ганут. Изгледала је тако млада, безазлена и лепа. Плава вунена хаљиница која је тешко падала и приањала уз њу, њене врло мале руке скрштене преко груди, њена топла, смеђа коса још

увек влажна после двадесет и четири сата у води, а ипак некако наговештава живахност и страст које је осећала у животу — све то као да је указивало на неку љупкост која није имала ничега заједничког са злочиним.

Али ма како да је тај случај могао бити жалостан, а несумњиво је такав и био, један друга његов вид тицао га се још више. Да ли да оде у Билц и саопшти г-ђи Алден, којој је оно писмо адресовано, ужасну вест о смрти њене кћери, и да се у исто време распита о карактеру и месту боравка човека који је био с њом, или да прво оде у канцеларију окружног јавног тужиоца у Бриџбургу, Месона, и, пошто му саопшти све појединости, остави томе господину да узме на себе немилу дужност да уцвели једну вероватно сасвим честиту породицу? Јер политичка ситуација морала се узети у обзир. Мада је могао и сам свршити ствар, и тако повећати свој углед, ипак је требало мислити и о општој ситуацији странке. Несумњиво је да на њеном челу треба да буде јак човек, који би допринео снази странке на јесењим изборима, а сада се за то пружа златна прилика. Изгледа да је мудрије урадити ово друго. То би његовом пријатељу, окружном јавном тужиоцу, пружило велику могућност. Стигавши тако у Бриџбург, ушао је тешким корацима у канцеларију Орвила В. Месона, окружног јавног тужиоца, који се одмах усправио на својој столици и сав се претворио у ухо, јер је из иследниковог држања осетио да овај има нешто важно да му саопшти.

Месон је био омален, плећат и телесно снажан човек, али је имао несрећу да у познијој младости сломи носну кост, те је његово иначе допадљиво па чак и привлачно лице било нагрђено и имало је непријатан па чак и страشان изглед. Међутим је он био далеко од тога да буде страشان. Пре би се могло рећи да је био романтичан и осећајан човек. Дечаштво је провес у сиромаштву и занемарености, те је у доцнијим, донекле срећнијим годинама, гледао на оне према којима је живот био љубазнији као на превелике миљенике. Син удове сиромашног земљорадника, виђао је мајку у таквој невољи да састави крај с крајем, да се после дванаесте године одрекао готово свих задовољстава младости да би њој помогао. А затим, у четрнаестој, пао је при клизању, и тако сломио носну кост да је заувек унаказио лице. Отада, осећајући да се налази у неповољним околностима за младалачко такмичење у којем су друга дечаци освајали девојке за којима је он највише жудео, постао је врло осетљив због тог недостатка свога лица. А то је најзад довело до онога што фројдовци обично називају психичким сексуалним комплексом.

Међутим, кад му је било седамнаест година, успео је толико да заинтересује издавача и уредника бриџбуршког Републиканца, да је најзад био постављен за званичног месног репортера. Доцније је постао дописник за цео Катарачки округ, за листове као што су Тајмс-Јунион из Албанија и утички Стар, а у деветнаестој години стекао је повластицу да студира права у канцеларији бившег бриџбуршког судије Дениса Ричофера. Неколико година доцније, кад је постао адвокат, неколико окружних политичара и трговаца прихватило га је и постарало се да буде послан у доњи дом државног законодавног тела на неких шест узастопних година, где је, благодарећи скромној а ипак лукавој и славољубивој готовости да ради по датим упутствима, стекао наклоност оних у престоници а у исто време задржао и пријатељство својих земљака-покровитеља. Доцније, кад се вратио у Бриџбург, пошто је имао изванредан говорнички дар, добио је прво положај помоћника окружног јавног тужиоца на четири године, затим је изабран за судију, и најзад за окружног јавног тужиоца за два раздобља од по четири године. Пошто је постигао тако висок месни положај, оженио се ћерком доста имућног месног дрогеристе, која му је родила двоје деце.

Што се тиче овог случаја, он је већ био чуо од г-ђице Сондерс све што је она знала о тој несрећи, и на њега је, као и на иследника, одмах начинила утисак чињеница да је то случај о коме ће се доиста писати и говорити, и да ће можда тај публицитет бити управо оно што му је потребно да оживи свој поколебани политички престиж и реши проблем своје будућности. У сваком случају, он се врло јако заинтересовао. Зато је сада, кад је видео Хеита, јасно показао колико се живо интересује за тај случај.

„Дакле, пуковниче Хеите?“

„Ето, Орвиле, управо сам се вратио из Биг Битерна Чини ми се да имамо случај који ће вам узети прилично времена.“

Хеитове се крупне очи избуљаше, наговештавајући нешто много значајније од онога што је садржала његова увијена реченица.

„Мислите на оно дављење тамо?“ упита јавни окружни тужилац.

„Да, господине. Управо на то“, одговори иследник.

„Имате ли разлога да мислите да тамо нешто није како треба?“

„Па, истину да вам кажем, Орвиле, сматрам да би се тешко могло посумњати да посреди није убиство.“ Хеитов тежак поглед блесну мрачним сјајем. „Наравне, најбоље је бити опрезан, и ово говорим само вама у поверењу, јер чак и сада нисам сигуран да се тело младог човека не налази у језеру. Али мени то изгледа врло сумњиво, Орвиле. Јуче и данас најмање петнаест људи у чамцима претражило је јужни део језера. А послао сам и неколико момака да овде-онде измере дубину, и вода нигде није дубља од двадесет и пет стопа. Али засад од њега нема ни трага. Њу су извукли јуче, око један сат по подне, после тражења од само неколико часова. Она је врло лепа девојка, Орвиле —

сасвим млада — канда нема више од осамнаест или деветнаест година. Али неколико врло сумњивих околности наводе ме да мислим да се он не налази у језеру. Стварно, још никад нисам видео случај који би више личио на сатански злочин."

Кад је рекао то, узео је да претурга по десном џепу свог изношеног и изгужваног ланеног одела и најзад је извадио Робертино писмо, које је предао свом пријатељу, а потом је привукао столицу и сео док је окружни јавни тужилац читао.

„Па, ово заиста изгледа доста сумњиво, зар не?" изјавио је овај после читања. „Велите да га још нису нашли. Јесте ли се ставили у везу са том женом, да видите шта она зна о томе?"

„Не, Орвиле, нисам", одговори Хеит полако и замигшвено. „А рећи ћу вам зашто. Ствар је у томе што сам синоћ тамо горе одлучио да је ово нешто о чему треба да поразговарам с вама пре него што ишта предузнем. Ви знате каква је сада политичка ситуација. И да ће правилно поступање у оваквом случају вероватно утицати на јавно мњење ове јесени. Мада ја заиста мислим да не треба да мешамо политику са овим злочиним, ипак ја не видим разлога зашто не бисмо поступили тако да од тога видимо неку корист. Стога сам сматрао да ће бити најбоље да дођем и да се прво видим с вама. Наравне, ако желите, Орвиле, отићи ћу и тамо. Само, мислио сам да ће бити боље да ви одете и пронађете тачно ко је тај човек и све остало о њему. Ви знате шта би овакав случај могао да значи са политичке тачке гледишта, само ако га расветлимо, а знам, Орвиле, да сте ви човек који ће то најбоље урадити."

„Хвала, Фреде, хвала", одговори Месон свечано, ударајући писмом по столу и жмиркајући на свога пријатеља. „Захвалан сам вам на вашем мишљењу и сматрам да сте укратко приказали најбољи начин како треба поступити у овом случају. Уверени сте да нико сем вас није видео ово писмо?"

„Само омот. Па и њега је видео само г. Хабард, власник тамошње гостионице, који ми је рекао да га је нашао у њеном џепу и склонно га из страха да не нестане, или да га неко не отвори пре него што ја дођем тамо. Вели, чим је чуо о дављењу, имао је предосећање да можда нешто није како треба. Онај младић, вели, понашао се некако нервозно — чудно."

„Врло добро, Фреде. Онда засад немојте ником говорити о томе, разумете ли? Отићи ћу одмах тамо, наравно. Али, јесте ли нашли још штогод?" Г. Месон је сада сасвим оживео, понашање му је постало испитивачко, динамично и помало диктаторски чак и према његовом старом пријатељу.

„Доста, доста", одговори иследник врло мудро и свечано. «Има ту неких сумњивих посекотина и модрица испод девојчиног десног ока и изнад леве слепоочнице, Орвиле, и преко усне и носа, као да је, јадница ударена нечим каменом, или штапом, или једним од оних весала нађеним у води. Она је још дете, Орвиле, по изгледу и узрасту — врло лепа девојка — али не онако добра као што је могла бити, као што ћу вам одмах доказати." Ту иследник застаде, извади велику џепну марамицу и ишмркну се у њу врло гласно, а потом врло пажљиво обриса браду. „Нисам имао времена да тамо позovem лекара, али обавићу истрагу овде у понедељак, ако будем могао. Наредио сам Луцовим момцима да данас оду тамо и доведу овамо девојчин леш. Али најсумњивији од свег доказног материјала који је досад изишао на видело, Орвиле, то је исказ двојице људи и једног дечака који живе у Заливу Трију Миља и који су у четвртак увече ишли пешице на Биг Битерн у лов и риболов. Наредио сам Ерлу да запише њихова имена и да им изда позиве да дођу на саслушање идућег понедељка."

И иследник исприча појединости о њиховом случајном сусрету са Клајдом.

„Охо, охо!" убаци окружни јавни тужилац, дубоко заинтересован.

„Затим, још нешто, Орвиле", продужи иследник. „Наредио сам Ерлу да телефонира људима из Залива Трију Миља, власнику тамошњег хотела, а такође и шефу поште и управнику полиције, али изгледа да је једина особа која је видела тог младића капетан оног бродича што саобраћа између Залива Трију Миља и Шарона. Мислим да га познајете, то је капетан Муни. Рекао сам Ерлу да и њему пошаље позив. По његовом казивању, у петак ујутру, око осам и тридесет, или управо пред полазак његовог брода за Шарон, тај исти младић, или неко ко сасвим одговара његовом опису, с кофером у руци и капом на глави — имао је сламни шешир кад су га срели она тројица — дошао је на брод и платио превоз до Шарона, где се искрцао. Леп младић, каже капетан. Врло живахан и добро одевен, више налик на неког младића из отменог друштва, и врло неприступачан."

„Да, да", рече Месон.

„Исто тако, наредио сам Ерлу да телефонира онима у Шарон — свима с којима буде могао да добије везу — не би ли сазнао да ли је младић виђен кад се искрцао тамо, али све до мог поласка отуд синоћ изгледа да га се нико није могао сетити. Оставио сам поруку за Ерла да телеграфски пошаље његов опис свим излетничким хотелима и околним станицама, да би мотрили на њега у случају да се ма где појави. Мислио сам да бисте и ви желели да то учиним. Али мислим да ће бити добро да ми издате писмен налог за онај кофер у станици Ган Лоџ. Можда ће се у њему наћи нешто што треба да знамо. Отићи ћу и подићи ћу га лично. А желим да одем још данас, ако будем могао, на Грас језеро, Залив Трију Миља и Шарон да видим шта још могу да откријем. Али, на жалост, Орвиле, мени изгледа јасно да је посреду убиство. Начин како је одвео ону младу девојку у хотел тамо горе на

Грас језеру, а затим се пријавио под другим именем у Биг Битерну, па онда како је удесио да она остави свој кофер, док је он понео свој са собом." Затресао је главом врло свечано. „Тако не поступа честит младић, Орвиле, и сами знате. Али не могу да разумем како су је њени родитељи могли пустити да тако оде куд било са човеком о коме не знају ништа одређено."

„Тако је", одговори Месон тактично, али био је врло радознао због чињенице што је бар делимично утврђено да та девојка није била онолико честита колико је требало да буде. Недозвољен однос! И то, без сумње, са неким имућним младићем из неког великог града на Југу. Важност и публицитет који ће вероватно добити његова делатност у вези с тим! Одмах је устао, узбуђен и енергичан. Само кад би могао да ухвати тога гнусног злочинца, па још с обзиром на мржњу коју ће такав суров убица вероватно изазвати! Августовска скутштина и кандидовања. Јесењи избори.

„Богами, ђаволска ствар", узвикну он, јер се због Хеитовог присуства, који је био побожан и старовремски човек, устручавао да се јаче изрази. „Сматрам да смо на Прагу нечега важног, Фреде. Заиста, мислим да јесмо. Ствар ми изгледа врло гадна — најгнуснији злочин. Мислим да прво треба телефонирати тамо и видети да ли постоји породица Алден, и где тачно живи. Нема више од педесет миља аутомобилом, ако има и толико. Али путеви су рђави", додао је. А затим, „Та сирота жена. Страхујем од тог сусрета. Знам да ће бити болан."

Затим је позвао Зилу и рекао јој да се обавести да ли у близини Билца живи неки човек по имену Тајтас Алден. Исто тако, нека упита како се тачно иде тамо. Затим је додао: „Прво, треба Бартон позвати натраг" (тај Бартон је био Бартон Барли, његов правни помоћник, који је био отишао на недељни одмор) „и ставити му у задатак да вам изда све што буде требало у погледу налога и тако даље, Фреде, док ја одем да потражим ону сироту жену. А затим, бићу вам врло захвалан ако пошаљете Ерла тамо да донесе онај кофер. Довешћу њеног оца да утврди идентитет леша. Али не говорите, молим вас, ништа о овом писму нити о мом одласку тамо док се опет не видимо." Стегао је руку своје пријатељу. „И, још", настави он помало бомбастично, осећајући да се налази пред великим догађајем, „желим да вам захвалим, Фреде. Најискреније да вам захвалим, и никад вам нећу то заборавити. Ви то знате, зар не?" Погледао је у очи свог старог пријатеља. „Ово се може показати боље него што ми мислимо. Канда је то најкрупнији и најважнији случај у целом мом службовању, и ако га само будемо могли рашчистити добро и брзо, пре него што се овде закува ове јесени, можда ће нам то свима користити, а?"

„Тако је, Орвиле, сасвим тако", примети Фред Хеит „Мада, као што сам већ рекао, не мислим да треба да мешамо политику и једну овакву ствар, али пошто се тако десило —" застао је замишљено.

„А у међувремену", продужи окружни јавни тужилац, „наредите Ерлу да се постара за неколико снимака тачног положаја где и како су нађени чамац, весла и шешир, и нека на снимку обележе место где је нађен леш, и позовите колико год можете сведока, а ја ћу се постарати да се сви трошкови исплате. А сутра или у понедељак доћи ћу и ја да лично помогнем."

Тада стеже Хеитову десницу — а затим га потапша по рамену. А Хеит, сасвим задовољан свим својим дотадашњим потезима — па стога и пун наде у будућност — узео свој необични сламни шешир и, закопчавши танки, широки капут, врати се у своју канцеларију да преко међуградског телефона дође у везу са својим верним Ерлом, да му изда упутства шта треба да ради, и да га извести да и сам долази на место злочина.

ГЛАВА IV

Орвил Месон могао је лако саосећати и са породицом за коју је на први поглед видео да је, можда, као и он трпела шибе, поруге и увреде живота. Када је те суботе, око четири сата после подне, приспео из Бриџбурга у свом службеном аутомобилу пред оронулу сељачку кућу, Тајтас Алден је, засуканих рукава, у радничком оделу, излазио из обора у подножју брда, а његово лице и тело показивали су да је он човек који је увек свестан чињенице да је промашио у животу. Месон је одмах зажалио што није телефонирао пре него што је пошао из Бриџбурга, јер је могао да види да ће таквог човека вест о кћериној смрти страховито потрести. У исто време, Тајтас, видећи га да долази и помисливши да он можда жели да упита за пут, учтиво му је пришао.

„Јесте ли ви г. Тајтас Алден?"

„Јесам, господине, то је моје име."

„Г. Алдене, моје име је Месон. Ја сам из Бриџбурга, јавни тужилац за Катарачки округ!"

„Да, господине", одговори Тајтас, чудећи се каквим ли је чудним случајем јавни тужилац једног тако далеког округа дошао да распита о њему. А Месон се опет загледао у Тајтаса, не знајући како да почне. Горчина вести коју је имао да саопшти — њено поразно дејство на такву очевидну слабу и немоћну душу. Застали су под великом тамном јелом која је расла пред кућом. Ветар је у њеним иглицама мрморио својим праисконским шапатом.

«Г. Алдене", поче Месон свечаније и с више обзира него што је то био његов обичај, «ви сте отац девојке чије је име Берта, или можда Алберта, зар не? Нисам сигуран у име."

„Роберта", поправи га Тајтас Алден, а док је то рекао живци су му затрептали од предосећања

неке несреће.

А Месон, сматрајући да га тај човек, кад чује вест, вероватно неће моћи прибрано обавестити о свему, што жели да зна одмах поче да га испитује: „А је л те, да ли случајно не познајете неког младића из овога краја који се зове Клифорд Голден?"

„Не сећам се да сам икад чуо за такву особу", одговори Тајтас полако.

„Или Карл Греам?"

„Не, господине. Ни тога се имена не сећам."

„Тако сам и мислио", узвикну Месон више за себе него као одговор Тајтасу. „А је л те", ово лукаво и заповеднички, „где се сада налази ваша кћи?"

„Па она је сада у Ликургу. Она тамо ради. Али зашто питате? Да није учинила нешто што није требало — да није долазила код вас поводом нечега?" Усиљено се насмешио, а његове сиво-плаве очи гледале су узнемирено и упитно.

„Један часак, г. Алдене", продужи Месон, нежно а ипак врло одлучно. „Све ћу вам одмах објаснити. Али сада желим да вам поставим неколико неопходних питања." И он се загледа у Тајтаса озбиљно и самилосно. „Колико има откако сте последњи пут видели вашу кћер?"

„Па вратила се одавде прошлог уторка ујутру у Ликург. Она ради тамо у Грифитсовој фабрици оковратника и кошуља. Али —?"

„Само још један тренутак", упорно продужи окружни јавни тужилац, „све ћу вам одмах објаснити. Она је овде вероватно провела крај недеље, је ли тако?"

„Била је овде на одсуству око месец дана", објасни Тајтас полако и савесно. „Није се осећала најбоље, па је дошла кући да се мало одмори. Али било јој је добро кад је отишла. Нећете ваљда да ми кажете, г. Месоне, да јој се што догодило, је л те?" Принео је дугачку опаљену руку бради и образима обузет неизвесном слутњом. „Кад бих помислио да је тако што —?" Прошао је руком кроз проређену седу косу.

„Јесте ли имали каквих вести од ње откако је отишла одавде?" продужи Месон мирно, решен да извуче што је могуће више практичних обавештења пре него што падне велики ударац. „Икакво обавештење да одлази некуда другде а не натраг у Ликург?"

„Не, господине, нисмо. Није повређена на неки начин, је л те?? Није учинила ништа што би је могло довести у неприлику? Али не, то она не би могла. Али та ваша питања! Па начин како то говорите." Сада је помало подрхтавао, а рука која је тражила његове танке бледе усне, видљиво је и бесциљно поигравала око његових уста. Али уместо да одговори, окружни јавни тужилац извади из џепа Робертино писмо мајци и, показујући му само рукопис на омоту, упита, „Је ли ово рукопис ваше кћери?"

„Јесте, господине, то је њен рукопис", одговори Тајтас, мало повишеним гласом. „Али шта је то, г. окружни тужиоце? Како сте дошли до тога писма? Шта пише у њему?" Стезао је руке узнемирено, јер је сада у Месоновим очима јасно видео неку трагедију. „Шта је то — то — што је написала у томе писму? Морате ми рећи — ако се ишта десило мојој кћери!" Гледао је узбуђено око себе као да има намеру да се врати у кућу да потражи помоћ — да саопшти својој жени страхоту која му прети — а Месон, видећи у какву га је агонију гурнуо, одмах га узе за руке чврсто а ипак љубазно и поче:

„Г. Алдене, ово је један од оних црних тренутака у животу кад нам је најпотребнија сва храброст коју имамо. Устежем се да вам кажем, јер ја сам човек који је видео доста у животу и знам колико ћете патити."

„Повређена је. Можда је мртва?" узвикну Тајтас, готово пискаво, а зенице су му се шириле.

Орвил Месон климну главом.

„Роберта! Моје првенче! Јао, боже! Оче наш небески!" Тело му се згрчи као од ударца, и он се ослони на најближе дрво да не би пао. „Али како? Где? Погинула од машине у фабрици? Ох, мили боже!" Окренуо се као да је хтео да пође својој жени, а снажни, кривоноси окружни јавни тужилац трудно се да га задржи.

„Један часак, г. Алдене, један часак. Не смете још ићи вашој жени. Знам да је ово врло тешко, ужасно, али дозволите ми да вам објасним. Није у Ликургу. Нити ни од икакве машине. Не! Не — утопила се! У Биг Битерну. Била је тамо на излету у четвртак, разумете ли? Чујете ли? У четвртак. Утопила се у Биг Битерну, у четвртак. Преврнуо се чамац."

Тајтасови узбудљиви покрети и речи у том тренутку толико су узнемирили окружног јавног тужиоца да није могао да изложи онако мирно као што би желео како се то, рецимо и случајно, дављење догодило. Од оног тренутка кад је Месон, говорећи о Роберти, употребио реч смрт, Алденово душевно стање било је као у човека не мало растројеног. После првих питања, почео је да јечи као животиња, као да му је нестало даха. У исто време савијао се, згрчен од бола — а онда је склопио руке и притиснуо их на слепоочнице.

„Моја Роберта мртва! Моја кћи! Ох, не, не, Роберта! Јао, боже мој! Није се утопила! То није могуће. А њена мајка је говорила о њој тек пре једног сата. Ово ће бити смрт за њу кад чује. И мене ће то убити. Да, убиће ме. Ох, моје сирото, драго, драго девојче! Моје рођено. Нисам довољно јак да

поднесем ово, г. окружни тужиоче."

Наслонио се тешко и малаксало на Месонове руке, а он га је придржавао како је најбоље могао. А затим, после једног тренутка, окренуо се упитно и несигурно према главним кућним вратима у која је зурио као потпуно растројен човек. „Ко ће да јој каже?" питао је. „Како јој ико може то рећи?"

„Али, г. Алдене", тешио га је Месон, „вас ради, и ради ваше жене, морам вас замолити да се умирите и да ми помогнете да размотримо ову ствар исто онако озбиљно како бисте учинили и ви да није посреди ваша кћи. Има ту још много више него што сам успео да вам кажем. Али морате ми дозволити да вам објасним. Све је то тако ужасно, и ја потпуно саосећам са вама. Знам шта то значи. Али има неких страшних и болних чињеница са којима се морате упознати. Слушајте! Слушајте!"

А затим, још увек држећи Тајтаса за руку, изложио му је што је могућно брже и упечатљивије разне чињенице и сумње у вези са Робертином смрћу, и најзад му је дао да прочита писмо, и завршио је речима: „Злочин! Злочин, г. Алдене! Тако ми у Брицбургу мислимо, или бар страхујемо да је то — просто убиство, г. Алдене, да употребим сурову, хладну реч." Застао је, док је Алден, пренеражен — тим елементом злочина — зурио као да није сасвим у стању да схвати. И док је он зурио, Месон продужи, „Ма колико да поштујем ваша осећања, ипак, као главни представник закона у свом округу, сматрао сам за своју дужност да дођем овамо данас да бих пронашао да ли ви, ваша жена или ма ко у вашој породици, знате ишта о томе Клифорду Голдену, или Карлу Греаму, или како се већ зове онај који је намамио вашу кћер на оно усамљено језеро. И мада знам да у овоме часу осећате најстрашнији бол, г. Алдене, ипак држим да то треба да је и ваша жеља, као што је и ваша дужност, да учините све што можете да нам помогате да рашчистимо ову ствар. Изгледа да ово писмо указује на то да бар ваша жена зна нешто о том човеку — бар његово име." И он значајно и брзо кврцну прстима по писму.

Чим је наговештени елемент насиља и злочина против његове кћери убачен у тај тешки губитак, у Тајтасу се нашло довољно урођеног животињског инстинкта, а тако исто и радозналости, мржње, и жеље за потером, да довољно поврати своју равнотежу и да немо и свечано саслуша оно што му је окружни јавни тужилац говорио. Његова се кћи не само утопила, већ је и убијена, а убио ју је неки младић за кога је, судећи по овом писму, намеравала да се уда! А он, њен отац, чак не зна ни да тај човек постоји! Чудно је да његова жена зна, а он не зна. И што Роберта није желела да он то сазна.

И одмах, рођена углавном из вере, морала, и опште сељачке неповерљивости према свем градском животу и тајанствености и сложености његових безбожничких путева, у његовом духу појавила се мисао на варошког заводника и вероломника — вероватно неког имућног младића са којим се Роберта упознала у Ликургу и који је успео да је заведе обећањем брака које није био вољан да испуни. И одмах се у његовом духу разбуктала страшна и необуздана жеља да се освети свакоме ко је могао да изврши такав ужасан злочин над његовом кћери. Нитков! Заводник! Убица!

Ето, он и жена мислили су да Роберта мирно, предано и срећно обавља свој тежак, честит посао у Ликургу да би помогла њима и себи. А од четвртка после подне до петка њено тело је лежало под водама оног језера. А они су спавали у својим меким постељама, или су ишли тамо-амо, сасвим несвесни њеног ужасног стања. И сад се њено тело налази негде у некој непознатој соби или мртвачници, и не чувају га нити пазе на њ они који су је највише волели а сутра ће је равнодушни службеници пренети у Брицбург.

„Ако има бога", узвикну он узбуђено, „он неће дозволити да такав нитков прође некажњено! Ох, не, неће! Никад још нисам видео', поче он изненадно наводити, да су деца праведника остављена, нити да просе хлеб." У исти мах, обузет уздрхталим нагоном за делањем, он додаде, „Морам одмах да говорим са женом о овоме. Ох, да, морам. Не, не, ви чекајте овде. Морам јој то рећи први, и сам. Вратићу се. Вратићу се. Ви само причекајте овде. Знам да ће је то убити. Али она мора да зна. Можда ће нам она моћи рећи ко је он, па ћемо га онда моћи ухватити пре него што успе да побегне далеко. Али, ох, сирото моје девојче! Сирота моја драга Роберта! Моја добра, мила, одана кћери!"

И тако, говорећи нејасно и неповезано, док су његове очи и лице сдавали да је полулуд од свога јада, окренуо се и његова кошчата, мршава прилика упутила се несигурним, аутоматским покретима ка дозиданој кујни, где је, као што је знао, г-ђа Алден готовила нека нарочита јела за сутрашњи дан, за недељу. Али кад се приближио није имао храбрости да уђе, и застао је код врата, као човек који оличава сав јад беспомоћног човечанства пред неумитним, необјашњивим и равнодушним силама живота!

Г-ђа Алден, видећи његов израз, беживотно је опустила руке, а истог тренутка, због вести из његових очију, из њених је нестало оног простосрдачног, уморног, а ипак мирног расположења.

„Тајтасе! За име бога! Шта се догодило?"

Подигнуте руке, полуотворена уста, неприродно, чудно и несвесно стезање и ширење очних капака, и онда реч, „Роберта!"

„Шта је с њом! Шта је с њом? Тајтасе — шта је с њом?"

Ћутање. Опет оно нервозно подрхтавање уста, очију, руку. А затим . . . „Мртва! Она се — она

се утопила!" и потом се беспомоћно срушио на клупу, унутра, код самих врата. А г-ђа Алден је укочено гледала један тренутак, јер није одмах разумела, а затим је схватила све и тешко пала на под без иједне речи. Тајтас ју је гледао и климао главом, као да је хтео рећи: „Ако, ако. Тако и треба да буде. Тренутно спасење од размишљања о овој ужасној чињеници." А затим је полако устао, пришао јој, клекнуо поред ње, и опружио је. Потом је исто тако полако изишао пред кућу, где је Орвил Месон седео на разбијеном кућном прагу и, док се сунце клонило западу, размишљао је о несрећи коју је тај самотни неспособни сељак саопштио својој жени. И желео је за тренутак да није онако као што је — да се никаква таква несрећа, ма колико корисна по њега, није ни догодила.

Али, угледавши Тајтаса Алдена, скочио је и пошао пред тим живим костуром у дозидану кујну. Видећи г-ђу Алден, ситну готово као и њена кћер, млитаву и непомићну узео ју је у своје снажне руке и однео кроз трпезарију у другу собу, где се налазила старомодна софа, на коју ју је спустио. Ту јој је опицао било, а онда је одјурио по воду гледајући не би ли спазио кога — сина, кћер, суседа, ма кога. Али не видећи никога, похитао је натраг с водом да је попрска мало по лицу и рукама.

„Има ли ту негде у близини лекар?" Обратило се Тајтасу, који је клечао поред своје жене.

„У Билцу — да — др Креин."

„Имате ли — има ли ико овде телефон?"

„Г. Вилкокс." Показао је у правцу куће Вилкокових, чији је телефон Роберта тако недавно употребљавала.

„Припазите на њу. Вратићу се."

Изјурио је из куће да позове Креина или ма ког другог лекара, а затим се исто тако брзо вратио са г-ђом Вилкокс и њеном кћери. А онда чекање, чекање, док нису стигли први суседи па најзад и др Креин, са којим се посаветовао о томе да ли је паметно да још тога дана претресе са г-ђом Алден неизбежну тајну која га је овамо довела. Др Креин, под јаким утиском г. Месоновог озбиљног, правничког држања, рекао је да би то можда било и најбоље.

И најзад је г-ђа Алден, помоћу хероина, и пошто су сви присутни тужили и јадиковали над њом, била у стању да буде саслушана, полако и уз много подстицања, прво о томе које су олакшавајуће околности, а затим о идентитету тајанствене особе која се помиње у Робертином писму. Уколико је г-ђа Алден могла да се сети, Клајд Грифитс, синовац богатог Семјуела Грифитса, из Ликурга, и шеф одељења у којем је Роберта радила, једини је човек о коме јој је Роберта рекла, и то само једном, прошлог Божића, да јој поклања нарочиту пажњу.

Али ово само по себи, као што су Месон и Алденови и сами осетили, није било нешто што би се са сигурношћу могло узети да значи да се синовац тако великог господина може оптужити за Робертино убиство. Богатство! Положај! Доиста, Месон је био склон да застане и размисли пред таквом оптужбом. Јер друштвена разлика између тог младића и те девојке, са његове тачке гледишта, изгледала је велика. Али ипак, то је могућно. Зашто не? Зар није вероватно да ће се младић таквог сигурног положаја, пре него иједан други, нехајно и у потаји удварати девојци као што је била Роберта, која је, како му је Хеит причао, била тако лепа? Зар није радила у фабрици његовог стрица? И зар није била сиромашна? Осим тога, као што му је Фред Хеит већ казао, ма ко да је човек с којим је та девојка била уочи своје смрти, она се није устручавала да живи с њим и пре венчања. И зар то није карактеристичан став богатог и поквареног младића према сиромашној девојци? Због његових властитих борби у раној младости против ђудљивости случаја и обезбеђеног власништва, та му се мисао много допала. Проклети богаташи! Бездушни богаташи! А его, очевидно је да су њена мајка и отац чврсто веровали у њену невиност и врлину.

Даље испитивање г-ђе Алден само је открило чињеницу да она никад није видела тога младића и да никад није чула ни о једном другом. Једини други подаци, које су она или њен муж могли да пруже, били су да се Роберта за време свог последњег месечног боравка код куће није осећала нимало добро — куњала је по кући и доста се одмарала. И исто тако, да је писала доста писама и предавала их поштару или их остављала у поштанско сандуче доле на раскрсници. Ни г. Алден ни његова жена нису знали коме су била адресована, али поштар ће то вероватно знати, као што је Месон одмах помислио. Исто тако, у то време сашила је неколико хаљина, најмање четири. А за време последњег дана њеног боравка код куће звао ју је на телефон неколико пута неки г. Беикер, као што је Тајтас чуо од Вилкокса. И најзад, при одласку понела је само онај пртљаг који је била донела са собом — своју торбицу и кофер. Кофер је сама предала на станици, али куда га је упутила, ако не у Ликург, Тајтас то не зна.

Али сад, одједном, зато што је придавао велику важност имену Беикер, Месону је синило у памети: „Клифорд Голден! Карл Греам! Клајд Грифитс!" и одмах је застао пред истоветношћу почетних слова и сличношћу у звуку тих имена. Заиста чудновата подударност ако тај исти Клајд Грифитс нема никакве везе са тим злочинцем! Хтео је одмах да оде поштару и да га испита.

Али пошто је Тајтас Алден био важан не само као сведок приликом идентификовања Робертиног леша и садржине кофера који је оставила у Ган Лоцу, већ и зато што ће моћи да наговори поштара да говори слободно, рекао му је да се спреми и пође с њим, уверавајући га да ће већ сутра моћи да се врати.

Пошто је опоменуо г-ђу Алден да никоме не говори о томе, отишао је у пошту да испита поштара. Тај човек, кад су га нашли, сетио се, у присуству Тајтаса који је стајао поред окружног јавног тужиоца као галванисан леш, да је не само било неколико писама — не мање од дванаест, или можда и петнаест — које му је Роберта предала за време свог недавног боравка код куће, већ да су сва била адресована у Ликург некоме ко се звао — чекајте мало — Клајд Грифитс — нико други — Ликург, пост ресторат. Окружни јавни тужилац одмах га је повео у канцеларију месног јавног бележништва, где је његов исказ записан и сверен, а затим је телефонирао својој канцеларији и, дознавши да је Робертин леш пренесен у Брицбург, одвезао се тамо највећом могућном брзином. И пошто је стигао тамо, он је, крај мртвог тела, и у присуству Тајтаса, Бартон Барлија, Хеита и Ерла Њукома, био у стању да закључи за себе — док је Тајтас, полурастројен, укочено гледао у црте лица свога детета — прво, да је она заиста Роберта Алден и, друго, питао се да ли он сматра да је она девојка такве врсте која би се као блудница упустила у овакав однос на какав је пријављивање на Грас језеру канда указивало. Закључио је да није. Овде је посреди случај подмуклог, подлог заводништва и убиства. Ах, тај нитков! И још увек је у слободи! Политичка вредност свега тога готово је била засењена срдитом социјалном огорченошћу против богаташа уопште.

Али тај поглед на покојницу, у десет сати у ноћи, у соби браће Луц, погребника, док је Тајтас Алден, на коленима поред своје кћери, узбуђено приносио њене мале, хладне руке својим уснама и грозничаво и с негодовањем гледао њено воштано лице уоквирено дугом, смеђом косом, тешко да је обећавало доношење непристрасног или бар стручног правничног мишљења. Очи свих присутних биле су влажне од суза.

И сада је Тајтас Алден унео нову и врло драматичну ноту у ситуацију. Док су браћа Луц, са тројицом својих пријатеља, који су држали до њих механичарску радионицу, а тако исто и Еверет Бекер, представник брицбуршког Републиканца, и Сам Таксан, уредник и издавач Демократа, са страхопоштовањем гледали преко глава један другог, стојећи испред побочних врата која су водила у гаражу Луцових, и он је изненадно устао, пришао махнито Месону и узвикнуо, „Желим да пронађете ниткова који је урадио ово, г. јавни тужиче. Хоћу да и он пати као што је патила ова невина, добра девојка. Она је убијена — то је јасно. Нико сем убице не би одвео девојку на такво језеро, и ударио је, као што свако може видети да је била ударена.“

Показао је руком на своје мртво дете. „Немам новаца да помогаем да се гони тај нитков. Али радићу. Продаћу своје имање.“

Глас га је издао и изгледало је да ће пасти кад се опет окренуо Роберти. Тада је Орвил Месон, захваћен паћеничким а ипак осветничким осећањима тога оца, иступио и узвикнуо, „Хајдемо одавде, г. Алдене. Знамо да је ово ваша кћи. Заклињем вас све, господо, као сведоке да је утврђен идентитет ове особе. И ако се докаже да је ово ваше девојче убијено, као што изгледа да јесте, обећавам вам, г. Алдене, верно и по дужности као јавни тужилац овог округа, да са своје стране нећу пожалити ни времена ни новца ни труда да уђем у траг томе ниткову и да га изведем пред суд! А ако је правосуђе Катарачког округа онакво што ја верујем да јесте, можете га препустити ма којој пороти коју наш месни суд сазове. И неће бити потребно да продајете ваше имање.“

Г. Месон, због свог дубоког, иако лако изазваног узбуђења, као и због присуства узбуђених слушаалаца, био је у свом најснажнијем и најбољем беседничком расположењу.

А један од браће Луц — Ед — извршитељ свих послова окружног иследника — осетио се побуђеним да узвикне, „Тако, тако, Орвиле. Ви сте окружни јавни тужилац какав се нама допада.“ И Еверет Бекер је сада узвикнуо, „Само напред, г. Месоне. Ми смо сви с вама до последњег човека, ако буде требало.“ А Фред Хеит и његов помоћник, ганути Месоновим драматичним ставом, његовим врло сликовитим па чак и јуначким изгледом у том тренутку, приђоше му тада, Хеит да се рукује са својим пријатељем, а Ерл да узвикне, „Желим вам успех, г. Месоне. Ми ћемо учинити све што можемо, будите уверени у то. И не заборавите да се онај кофер који је она оставила у Ган Лоџу сада налази у вашој канцеларији. Предао сам га Бартону пре два сата.“

„Врло добро. Умало на то нисам заборавио“, узвикну г. Месон, сасвим мирно и практично у том тренутку. Малопређашњи излив беседништва и узбуђења беше се већ некако стопио у његовој свести са изванредним изливом одобравања какав још никад до тог часа није био доживео ни у једном кривичном случају са којим је дотада имао везе.

ГЛАВА V

Док је ишао у своју канцеларију, у пратњи Алдена и чиновника, његове су мисли тражиле побуду тог грозног злочина — побуду. И због полног лишавања у младости, дух му је стално тежио да се задржи на томе. Размишљајући о Робертиној лепоти и дражима, у супротности са њеним сиромаштвом и строго моралним и верским васпитањем, дошао је до уверења да ју је по свој прилици тај човек или младић, ма ко он био, завео, а доцније, кад се заситио, изабрао је овај начин да је се ослободи — овај лажни, тобожњи свадбени излет на језеро. И одмах је осетио огромну личну мржњу према том човеку. Проклети богаташи! Докони богаташи! Расипнички и зли богаташи — чији је изданак или представник и тај млади Клајд Грифитс. Кад би само могао да га ухвати.

У исто време, због особених околности тога случаја — одједном му је дошла мисао да је та девојка живела ванбрачно с тим човеком — и да је она можда била трудна. И та сумња одмах је била довољна да побуди у њему не само радозналост у погледу свих појединости живота и удворбе који су довели до тога — већ и нестрпљиву жељу да се увери да ли су те његове сумње тачне. Одмах је почео да мисли о лекару који би био подесан да изврши аутопсију — ако не овде, онда у Утики или Албанију — као и о томе да своје сумње саопшти Хеиту, да утврди постојање трудноће, и порекло повреда на Робертином лицу.

Али први његов задатак био је да прегледа садржину кофера, и имао је среће да у њему нађе још један доказ од највеће важности. Јер, осим хаљина и шешира које је Роберта набавила, њеног рубља и пара црвених свилених подвезица купљених код Браунштајна у Ликургу, ту се налазио, још увек у својој првобитној кутији, и тоалетни прибор који јој је Клајд поклонно прошлог Божића. А у њему је била проста бела картица причвршћена за један део сиве свилене поставе, и Клајд је на њој био написао: „За Берту од Клајда — Срећан Божић.“ Али презимена није било. А рукопис је представљао ужурбану шкрабање, јер је Клајд то написао у време кад је нестрпљиво жудео да буде другде, не с њом.

Месон је одмах помислио како је то чудно што убица није знао да се тоалетни прибор заједно са картицом налази у том коферу. А ако је знао и није уклонио картицу, је ли онда могућно да је тај иста Клајд убица? Да ли би човек који смишља убиство пропустио да види такву картицу, са својим властитим рукописом на њој? Какав би то виновник и убица био? Одмах затим помислио је: Рецимо да се постојање ове карте може сакрити до дана суђења, а онда да се изненадно изнесе, ако злочинац буде порицао сваку присност са девојком, као и то да јој је дао икакав тоалетни прибор? Узео је картицу и ставио је у џеп, али не пре него што је Ерл Њуком, загледајући је пажљиво, приметно, „Нисам сасвим сигуран, г. Месоне, али то личи на рукопис на пријави у Биг Битерну.“ Месон одмах одговори, „Па, то ће се брзо утврдити.“

После тога дао је знак Хеиту да пође за њим у суседну собу, па, над су остали сами, далеко од очију и ушију осталих, он рече, „Ето, Фреде, видите, било је управо онако као што сте мислили. Знала је тачно с ким иде.“ (Мислио је на своје властито телефонско саопштење из Билца да је од г-ђе Адлен добио одређене податке о злочинцу.) „Али не бисте погодили ни за хиљаду година, ако вам не бих казао.“ Нагнуо се и лукаво погледао Хеита.

„Не сумњам у то, Орвиле. Ја и не слутим ко је.“

„Дакле, познато вам је предузеће Грифитса & компаније, у Ликургу?“

„Није ваљда — фабриканта оковратника?“

„Да, фабриканти оковратника!“

„Није ваљда син.“ Фред разрогачи очи како одавно није. Својом опаљеном шакетином он се ухвати за крај браде.

„Не, не син. Синовац!“

„Синовац! Синовац Семјуела Грифитса? Та није ваљда!“ Стари, морални, побожни, политички, шићарцијски иследник опет се поглади по бради и исколачи очи.

„Чињенице изгледа указују у томе правцу, Фреде, бар засад. Вечерас опет идем тамо, и надам се да ћу сутра знати много више. Али та Алденова девојка — они су врло сиромашни земљорадници, знате — радила је у Грифитсовој фабрици у Ликургу, а тај синовац, Клајд Грифитс, како сам дознао, шеф је одељења у којем је она радила.“

„Ц! Ц! Ц!“ убаци иследник.

„Провела је месец дана код куће — болесна“ (нагласио је ту реч) „пре него што је пошла на овај излет прошлог уторка. И за то време написала му је бар десет писама, а можда и више. То сам дознао од сеоског поштара. Његов исказ је овде.“ И он се потапша по капуту. „Сва писма су била адресована на Клајда Грифитса, у Ликургу. Имам чак и његов кућни број. И име породице код које је она становала. Телефонирао сам тамо из Билца. Вечерас ћу повести старца са собом, у случају да искрсне нешто што би он могао знати.“

„Да, да, Орвиле. Разумем. Видим. Али један Грифитс!“ И он опет цокну језиком.

„Али желео бих да поразговарам с вама о истрази“, пропуски Месон брзо и оштро. „Знате, дошао сам на мисао да није нимало вероватно да се он решио да је убије само зато што није желео да се ожени њоме. То мени не изгледа логично.“ И изложио је своје мисли које су га навеле да закључи да је Роберта била трудна. Хеит се одмах сложено с њим.

„Па, то онда значи аутопсију“, настави Месон. „А потребно је и лекарско мишљење о природи оних повреда. Мораћемо несумњиво знати, Фреде, и то пре него што леш буде однесен одавде, да ли је та девојка била убијена пре него што је избачена из чамца, или је само била онесвешћена ударцима па онда избачена, или се чамац преврнуо. Као што знате, то је у овом случају од битне важности. Ако у томе не будемо сигурни, нећемо бити у стању да урадим ништа. Али како стоји са овдашњим лекарима? Мислите ли да је иједан од њих кадар да посвршава све то тако ваљано да ће суд после моћи да уважи оно што он буде рекао?“

Месон је сумњао. Он је већ развијао своју тезу.

„Па, што се тога тиче, Орвиле", одговори Хеит полако, „не могу да будем сасвим сигуран. Можда сте ви бољи судија у томе него ја. Већ сам замолио др Мичела да дође сутра и да погледа. Исто тако и Бетса. Али ако бисте ви радије неког другог лекара — Бавоа или Линколна из Колдвотера — шта велите за Бавоа?"

„Радије бих позвао Вебстера из Утике", настави Месон, „или Биниса, или обојицу. Четири или пет мишљења у оваквом случају није превише."

Хеит, осећајући значај велике одговорности која сад почива на њему, додаде, „Па, мислим да сте у праву, Орвиле. Можда је боље имати четворицу или петорицу него једног или двојицу. Али то значи да се поступак мора одложити за дан-два, док ти људи стигну овамо."

„Сасвим тачно! Сасвим тачно", настави Месон, „а то је добро и зато што вечерас одлазим у Ликург, да видим шта тамо могу да утврдим. Човек никад не зна. Можда ћу и њега наћи тамо. Бар тако се надам, а ако ли не, можда ћу наићи на нешто што ће бацити нешто нове светлости на све ово."

Јер оно ће постати крупна ствар, Фреде. Ја то увиђам — најтежи случај који сам икад имао, а и ви — одсада морам отворити четворе очи. Он је вероватно богат, знате, а ако је тако, отимаће се. А ту је и она породица да га подупре."

Нервозно је прешао руком кроз разбарушену косу, и онда је додао, „Па, то је и разумљиво. Прво што ваља да урадимо јесте да добавимо Биниса и Вебстера, из Утике — најбоље ће бити да им телеграфишете вечерас, или да им телефонирате. И Спрала, из Албанија, а онда, да се не бисмо замерили ни овоме свету овде, можда ће бити добро да позовемо и Линколна и Бетса. А можда и Бавоа." Дозволио је себи да се једва приметно насмеши. „У међувремену, Фреде, ја ћу отићи. Удесите да ти људи дођу у понедељак или уторак, уместо сутра. Надам се да ћу се до тада вратити, и у том случају моћи ћу да будем с вама. Ако можете, боље удесите да буду овде у понедељак — знате — што брже то боље — и видећемо шта ћемо дознати дотле."

Пришао је фиоци да узме још неколико формулара, а затим је изишао у предњу собу да изложи Алдану пут који му предстоји, и да каже Барлију да телефонира г-ђи Месон каквим је послом отишао тако журно и да се можда неће вратити до понедељка.

Целим путем до Утике, који је трајао три сата, као и за време једночасовног чекања до доласка ликуршког воза, и у току још једног сата и двадесет минута у томе возу, који их је довезао у Ликург око седам часова, Орвил Месон је из утученог и погруженог Тајтаса марљиво извлачио што је боље могао одломке из Робертине и његове прошлости — о њеној великодушности, оданости, врлини, доброти срца, о местима и условима под којима је раније радила, и о томе колико је зарађивала и шта је радила с новцем — скромна прича коју је он умео да цени.

Кад је са Тајтасом приспео у Ликург, похитао је у Ликуршки дом, где је узео собу да се старац одмори. А затим у канцеларију месног окружног тужиоца, од кога је ваљало да добије овлашћење за свој рад, а тако исто и службеника који ће да извршује његове налоге. И, пошто му је придодат детектив у цивилу, упутио се Клајдовој соби у улици Тејлор, безразложно се надајући да ће га можда наћи тамо. Кад се појавила г-ђа Пејтон и казала да Клајд станује ту, али да је сада одсутан јер је, колико је њој познато, прошлог уторка отишао пријатељима на Дванаестом језеру, био је непријатно принуђен да изјави, прво, да је он јавни тужилац Катарачког округа и, друго, да због извесних сумњивих околности у вези са дављењем неке девојке у језеру Биг Битерну, са којом је, као што он има разлога да верује, Клајд био у то време, он мора да захтева приступ у његову собу. Ова изјава толико је изненадила г-ђу Пејтон да је устукнула, а на лицу јој се појавио израз запањености, ужаса и неверице.

„Не, г. Клајд Грифитс! Ох, то је бесмислено! Па он је синовац г. Семјуела Грифитса и врло је познат овде. Уверена сам да вам могу рећи све о њему и њиховом дому, ако баш морате да знате. Али тако нешто — ох, то је немогућно!" И она погледа Месона и месног детектива, који је већ показивао своју званичну значку, као да је она посумњала у њихово поштење и надлежност.

У исто време, детектив, коме такве околности нису биле нимало необичне, већ је био заузео место иза г-ђе Пејтон у подножју степеница које воде на спрат. А Месон је извадио из џепа решење о кућном претресу, којим се врло промишљено снабдео.

„Жао ми је, госпођо, али принуђен сам да затражим да нам покажете његову собу. Ово је решење о претресу, а овај службеник налази се овде по моме наређењу." Увиђајући одмах узалудност опирања закону, г-ђа Пејтон је нервозно показала Клајдову собу, још увек осећајући да се ту чини нека бесмислена, неправедна и увредљива грешка.

Пошто су ова двојица ушли у Клајдову собу, узели су да загледају овде-онде. Одмах су обојица приметили један мали и не врло јак кофер, закључан и постављен у угао, који је г. Фоне, детектив, одмах почео да диже да би му оценио тежину и јачину, док је г. Месон узео да прегледа сваку поједину ствар у соби — садржину свих фиока и кутија, а тако исто и џепова свих одела. У фиокама ормана, поред нешто одбаченог доњег рубља и кошуља, и неколико старих позивница од Трамбулових, Старкових, Грифитсових и Харијетових, нашао је и лист из подсетника који је Клајд донео кући са свог стола у фабрици на коме је било написано: „Среда, 20. фебр., вечера код Старкових"—а испод тога, „Петак, 22-ог, код Трамбулових" — и овај рукопис Месон је одмах упоредио

с рукописом на картици у своје џепу и, пошто га је њихова сличност уверила да се налази у соби човека кога тражи, узео је позивнице и погледао према коферу што га је детектив сада проучавао.

„Шта ћемо са овим, шефе? Хоћете ли да га понесемо или да га отворимо овде.”

„Мислим”, рече Месон важно, „да ће бити најбоље да га отворимо одмах, Фонсе. Доцније ћу послати по њега, али хоћу сад да видим шта има у њему.” Детектив је одмах извадио из џепа тешко длето и обазрео се унаоколо, тражећи чекић.

„Није врло јак”, рече он, мислим да могу да га развалим, ако желите.”

На то г-ђа Пејтон, запањена тим обртом и желећи да избегав тако груб поступак, узвикну, „Можете добити чекић ако желите, али зашто не причекате да пошаљемо по бравара? Још никад нисам чула за овако што у целом свом животу.”

Кад је детектив добио чекић и обио браву, указале су се у горњој прегради разне безначајне ситнице Клајдове гардеробе — чарапе, оковратници, кравате, подвезице, стари џемпер, пар не исувише добрих дубоких зимских ципела, муштика, црвена лакована пепеоница и пар клизаљки. Али је међу тим стварима, у једном углу, био чврсто завезан свежањ последњих Робертиних петнаест писама, које му је писала из Билца, заједно са њеном малом фотографијом коју му је дала прошле године, а тако исто и свежањ свих Сондриних писамаца и позива до времена њеног одласка на Јелов рт. Она писма која му је писала из тога места Клајд је понео са собом — држао их је поред свога срца. И, што је било још неповољније по њега, тражећи свежањ, који се састојао од једанаест писама његове мајке, од којих су прва два била адресована на име Харија Тенета, пост-рестант, Чикаго — очевидно врло сумњива околност — док су остала гласила на име Клајда Грифитса, и то нека преко клуба Јунион у Чикагу, а нека адресована на Ликург.

Не чекајући да види шта још има у сандуку, окружни јавни тужилац поче да отвара писма и да их чита — прво Робертине три, после чега му је било савршено јасно зашто је она отишла у Билц — затим три прва писма његове мајке, на најјевтинијој простој хартији, што му је пало у очи, у којима је наговештавала лудорије живота и природу оног несрећног случаја који га је отерао из Канзас-Ситија, и у исто време најбрижније и најнежније саветовала га да убудуће иде стазом врлине, што је код овог човека потискиваних страсти и скученог друштвеног искуства створило утисак да је тај младић још од самог почетка био лабавог, самовољног и пустоловног карактера.

У исто време, сазнао је сада на своје изненађење да Клајд, изузев онога што је његов богати стриц можда учинио за њега, очевидно припада сиромашној и врло побожној грани породице Грифитс, и мада би то у обичним приликама донекле утицало на њега у Клајдову корист, ипак, с обзиром на Сондрину писамца, а тако исто и на Робертине дирљива писма и писма његове мајке у којима помиње неки ранији злочин у Канзас-Ситију, био је уверен да је Клајд такве нарави да је могао не само да смисли један такав злочин, већ и да га хладнокрвно изврши. Онај злочин у Канзас-Ситију. Мораће да телеграфише тамошњем јавном тужиоцу и да затражи појединости.

С том мишљу на уму, прегледао је брже, мада ништа мање оштро и критички, разна Сондрине писма, позиве и љубавне поруке, све то на врло намирисаној хартији са монограмом, и све пријатељскије и присније уколико је преписка одмицала, тако да су она последња неизоставно почињала са „Клајде мој мили”- или „Најслађе црне очи” или „Мој најслађи дечко”, и била су потписана са „Сондра” или „Твоја једина Сондра”. Поједина писма била су датирана сасвим недавно, тек 10. маја, 15. маја, и 26. маја, или, као што је одмах приметио, управо у оно време кад су Робертине најтужнија писма почела да пристижу.

Сад је све било сасвим јасно. Једна тајно изневерена девојка у позадини, а он је имао дрскости да се у исто време улагује некој другој девојци, која очевидно припада много вишем друштву, и стекао је њену љубав.

Мада опчињен и поражен тим занимљивим развојем, ипак је схватио да ово није час за седење и размишљање. Далеко од тога. Овај кофер ваља одмах пренети у његов хотел. Доцније ће морати да пронађе, ако буде могао, где се тачно налази та индивидуа, и постарати се да буде ухваћена. Пошто је наредио детективу да телефонира полицији и побрине се да кофер буде пренесен у његову собу у Ликуршком дому, одјурio је кући Семјуела Грифитса, али је тамо дознао да се ниједан члан те породице не налази у граду. Сви су на Гринвуд језеру. Али из телефонског разговора са тим местом дознао је да, уколико је њима познато, тај исти Клајд Грифитс, њихов синовац, налази се у Кренстоновом летњиковцу на Дванаестом језеру, близу Шарона, одмах до Финчлијевог летњиковца. Пошто су име Финчли и град Шарон већ били удружени у Месоновој свести са Клајдом, одмах је закључио да ако је овај још игде у том крају, он мора бити тамо — можда у летњиковцу те девојке — те Сондре Финчли — која му је слала она разна писамца и позиве што их је видео. И зар му капетан „Лабуда” није казао да је видео једног младића који се, дошавши из Залива Трију Милга, искрцао тамо? Еурека! Његов је!

Пошто је добро размислио да ли је мудро да тако поступи, одлучио је да лично оде у Шарон и Јелов рт. Али како се у међувремену снабдео тачним Клајдовим описом, он је тај опис, као и извештај да се Клајд тражи због убиства, саопштио не само ликуршком јавном тужиоцу и шефу полиције, већ такође и Њутону Слаку, бриџбуршком шерифу, као и Хеиту и своје помоћнику, захтевајући од све

тројице да се одмах упуте у Шарон, где ће се састати са њим.

У исто време, говорећи тобож у име г-ђе Пејтон, телефонирао је преко међуградског телефона у Кренстонов летњиковач и, пошто је добио везу са домоуправитељем, упитао је да ли је случајно г. Клајд Грифитс тамо. „Да, господине, ту је, господине, али тренутно није овде, господине. Мислим да је на логоровању негде даље на језеру, господине. Имате ли какву поруку за њега, господине?" И, одговарајући на даља питања, рекао је да не би могао тачно да каже где — друштво је вероватно отишло на Медвеђе језеро, око тридесет миља даље, али он не би могао рећи кад ће се вратити — вероватно кроз дан-два. Али је извесно да је исти Клајд у томе друштву.

Месон је одмах поново телефонирао шерифу у Бриџбург и издао му наређење да поведе собом четири или пет полицајаца, да би потеря могла да се подели у Шарону и тако ухвати тога Клајда ма где он био. Онда ће га бацити у затвор у Бриџбургу, где ће морати да објасни, онако како то закон прописује, све чудне околности које засад канда неминовно указују на њ као на убицу Роберте Алден.

ГЛАВА VI

У међувремену, Клајдово духовно стање, од оног часа када се вода склопила над Робертом а он испливао на обалу и обукао друго одело, а потом отишао у Шарон, у летњиковач Кренстонових, било је стање безмало потпуне умне растројености, проузроковано поглавито страхом и пометњом његовог властитог духа пред питањем да ли је он проузроковао њену прерану смрт. У исто време, тамо поред језера, страховито га је мучила мисао да би све то изгледало довољно окрутно и свирепо да увери свакога да га треба оптужити за убиство, кад би га сад случајно неко видео како се шуња ка југу уместо да се враћа у гостионицу у Биг Битерну да пријави овај, на изглед, несрећан случај. Јер, како се њему сада чинило, он стварно није крив је ли, јер у последњем тренутку осетио је ону промену у своме срцу.

Али ко би му сада поверовао у то, пошто се није вратио да објасни? А не би ни ваљало да се сад врати! Јер ако би Сондра чула да је био на овом језеру са том фабричком радницом — да се пријавио с њом као муж и жена Господе!

И како би доцније објаснио то своме стрицу, или свом хладном, окрутном брату од стрица — или свем оном отменом и циничном ликуршком свету! Не! Не! Кад је забраздио толико, мора ићи и даље. Пропаст — ако не и смрт — лежи у супротном правцу. Мора се снаћи што боље уме, у тој ужасној ситуацији — искористити што боље тај план који се завршио тако чудно и донекле на начин који њега ослобађа кривице.

А опет ова шума! Ова ноћ која се спушта. Језива усамљеност и опасност свега тога у том часу. Шта сад да учини, шта да каже, ако га ико сретне. Био је тако збуњен — умно и живчано болестан. На пуцкетање суве гранчице скочио је као зец.

И у том стању, утонуо је у шуму кад се спустила ноћ, пошто је најпре нашао свој кофер, обукао друго одело, а оно мокро цедио и сушио и потом ставио у кофер и покрио сувим гранчицама и боровим иглицама, а статив закопао испод неке труле кладе. Размишљао је све више о свом врло необичном и опасном положају. Јер замислимо да је неко био на обали кад ју је он ненамерно ударно и кад су обоје пали у воду и она запомагала онако продорно и молећиво — неко ко је све то видео — рецимо један од оних снажних, смелих људи које је видео тога дана где тумарају и који би чак и сад могао да викне на узбуну и дозове двадесетак других који би се ноћас дали у потеру за њим! Лов дивљака на човека! И они би га вратили и нико не би веровао да је он није намерно ударио! Могли би га чак и линчовати без икаквог суђења. Могућно је. Дешавало се то. Уже око врата. Можда метак у чело у овим шумама. И без могућности да објасни како је дошло до свега тога — како га је она већ одавно прогонила и мучила. Они то никад не би разумели.

Размипивајући тако, јурио је све брже — колико су му то дозвољавала стабла јакних, збијених, бодљикавих младих четинара и суво грање које је покатакд злокобно пуцкетало — и непрестано је ишао, мислио на то да пут за Залив Трију Миља мора бити са његове десне стране а месец, кад изиђе, с леве.

Али, боже, шта је то?

Ох, тај страشان звук!

Као цвиљење, вриштање неке авети у овом мраку!

Ето!

Шта је то!

Спустио је кофер и, обливен хладним знојем, згурио се иза једног високог, дебелог дрвета, укочен и непомичан од страха.

Тај звук!

Али то је само сова! Чуо ју је пре неколико недеља код Кренстоновог летњиковца. Али овде! У овој шуми! У овоме мраку! Мора пожурити да изиђе одавде. Нема сумње у то. Не сме се подавати таквим ужасним, страшним мислима, јер иначе неће моћи да сачува снагу и храброст.

Али онај поглед у Робертиним очима! Онај последњи, молећиви поглед! Боже! Стално му је

пред очима, и не може да га се ослободи! Њени жалосни, ужасни крици! Зар не може да их не чује — бар док не изиђе одавде?

Је ли она разумела, кад ју је ударно, да то није било намерно — само израз љутине и протеста? Зна ли она сада, ма где да је — на дну језера — или можда овде поред њега у тами ових шума? Духови! Њен дух! Али он мора изићи одавде — изићи одавде! Мора — а ипак у шуми је сигурност. Не сме превише журити да избије на пут. Пешаци! Можда потеря за њим! Али да ли људи заиста живе после смрти? Има ли духова? И знају ли они истину? Онда она мора да зна — али и оно како је ковао план пре тога. Шта би она мислила о томе! И да ли га она сада, пуна прекора и суморности, прогони неоснованим оптужбама, ма како тачно било да је испрва намеравао да је убије? Намеравао је! Јесте! И то је, дабоме, велики грех. Мада он њу није убио, убио ју је неко други уместо њега? То је истина.

Али духови — Господе — духови који можда прогоне човека после своје смрти, настојећи да га прокажу и казне — који можда упућују људе на траг! Ко зна? Његова мајка, Франк, Еста, Јулија признали су му да верују у духове.

И онда најзад месец — после три сата спотицања, ослушкивања, чекања, знојења, дрхтања. Никога на помолу, хвала богу! И звезде на небу — сјајне а ипак благе, као код Јеловог рта где је Сондра. Кад би могла да га види сада, како бежи од Роберте, мртве у оном језеру, док његов шешир плови тамо на води! Да је могла да чује Робертине крике! Како је чудно што никад, никад, никад неће смети да јој каже да је због ње, њене лепоте, његове страсти за њом и свега онога што она значи за њега, био у стању да ... да .. да ... па, да покуша, то страшно недепо — да покуша да убије девојку коју је некад волео. И целог живота пратиће га то — та мисао! Никад неће моћи да је се ослободи — никад, никад, никад. А он никад раније није мислио о томе. Страшно је то, само по себи је страшно, баш то, зар не?

Али онда одједном, у мраку, око једанаест часова, као што је доцније оценио, јер му је вода била зауставила часовник, и пошто је избио на главни западни друм и ишао њиме миљу-две, из мрака шуме појавила су се она три човека, брзо као духови. Помислио је прво да су га видели у оном тренутку кад је ударио Роберту, или мало донције, па су сад дошли да га ухвате. У часу га је облио мртвачки зној! Па је онај дечак још подигао фењер да му боље осветли лице. И без сумње показао је врло сумњив страх и узнемиреност, јер је управо у том тренутку дубоко размишљао о свему што се догодило, ужасно уплашен мишљу да је некако, на неки начин, оставио неки траг који ће довести потеру право њему. И заиста је одскочио уназад, јер је помислио да су ти људи послати да га ухвате. Али у томе часу онај први, висок и кошчат човек, коме се канда његова плашљивост учинила смешна, довикнуо је, „Здраво, незнанче!“ док је најмлађи, очевидно без икакве зле мисли, ступио напред и одврнуо фитиљ фењера. Онда је схватио да су они само мештани или водичи — а не потеря за њим — и, буде ли хладнокрван и учтив, они неће ни најмање посумњати да је он заиста убица.

Ипак је доцније помислио — „Али они ће ме се сетити како сам са кофером у руци ишао овим пустим друмом у ово доба ноћи, зар не?“ Зато је одлучио да мора да пожури — да пожури — да га нико други не би видео у тој околини.

Онда, сатима доцније и баш кад се месец спуштао ка западу а болешљиво жуто бледило ширило се преко шуме и чинило ноћ још мучнијом и тегобнијом, стигао је у Залив Трију Миља — групице кућа и малих летњиковаца угнежђених на најсевернијем крају предела познатог под именем Индијан Чеин. У њему је, као што је видео са једне окуке, још увек светлuczало неколико бледих светилки. Дућани. Куће. Уличне светилке. Али све је то било нејасно у бледој светлости — тако нејасно и језиво за њ. Једна ствар била му је јасна: у тај час, у оделу у којем је и са кофером у руци, он не сме ући у то место. То би значило сигурно усредсредити радозналост и сумњу на себе, ако још има људи напољу. А пошто бродич који саобраћа између тог места и Шарона, одакле ће продужити за Јелов рт, не полази пре осам и тридесет, мора се сакрити негде и дотерати да изгледа што уљудније.

Стога је поново ушао у јелов честар који се спуштао до саме ивице варошице, да тамо сачека јутро, а по сату на малом црквеном торњу моћи ће да види кад треба да изиђе. Али је у међувремену умовао — Је ли мудро да учини тако? Јер можда га овде неко чека? Она тројица — или неко други ко је можда видео? Или неки полицајац, извештен однекуд. — Али ипак, после извесног времена, одлучио је да је најбоље да поступи тако. Јер зар не би било неразумно и много опасније шуњати се кроз шуме западно од тог језера — и то радије ноћу него дању — јер би по дану могао бити примећен, док би тим бродичем могао стићи у Кренстонов летњиковац на Шарону за сат и по или највише два сата. А пешице би дошао тек сутрадан. Осим тога, обећао је Сондри и Бертини да ће бити тамо у уторак. А сад је већ петак! И можда ће се већ сутра подићи хајка — његов опис бити послат овамо и онамо — док, међутим, јутрос — па, откуд би Роберта могла већ бити нађена? Не, не. Бољи је овај начин. Јер ко њега познаје овде — ко би већ могао рећи да је он Карл Греам или Клифорд Голден. Најбоље је да оде тим путем — брзо, пре него што искрсне нешто ново у вези с њом. Да, да. И најзад, пошто су казаљке на сату показивале осам и десет, изишао је, а срце му је при том јако ударало.

При дну улице био је бродич који је пловио одатле у Шарон. Идући полако, опазио је аутобус који је долазио са Ракет језера. Ако сретне икога познатог на пристаништу или у броду, пало му је на

памет да би могао да каже да је управо стигао са Ракет језера, где Сондра и Бертина имају много пријатеља или, у случају да и оне дођу на брод, да је јуче био тамо. Свеједно је чије ће име или летњиковца поменути — може и да измисли, ако затреба.

И тако се најзад упутио бродићу и укрцао. Потом се искрцао у Шарону, уверен да ни тамо ни амо није привукао ничију нарочиту пажњу на себе. Јер, мада је било неких једанаест путника, који су му сви били непознати, ипак на њ нико није обраћао пажњу осим неке сељанчице у плавој хаљини и белом сламном шеширу, коју је оценио као мештанку. Њени погледи пре су изражавали дивљење него шта друго, али, због његове јаке жеље за скривањем, то га је ипак натерало да се повуче на задњи део брода, док су остали путници више волели предњу палубу. Кад је приспео у Шарон, знајући да већина света иде на железничку станицу да ухвати први јутарњи воз за југ, пошао је брзо за гомилом, само је свратио у најближу гостионицу да би, као што се надао, затурио траг. Мада је препешачио дуги пут од Биг Битерна до Залива Трију Миља, а пре тога веслао цело поподне, и само се претварао да је доде онај ручак који је Роберта била спремила на Грас језеру, ипак чак ни сада није био гладан. Видећи неколико путника да долазе са станице, али никог познатог, пришао им је да би изгледало да с воза иде у гостионицу и затим на излетнички брод.

Пошто воз из Албанија и Утике стиже у то време, пала му је на ум мисао да ће изгледати сасвим вероватно да је он приспео њиме. Стога је прво пошао тобож ка станици, али се успут зауставио да телефонира Бертини и Сондри да је ту, и, пошто му је речено да ће аутомобил а не моторни чамац бити послан по њега, казао је да ће чекати на западној веранда гостионице. Успут се исто тако зауставио код продавнице новина да купи јутарњи лист, мада је знао да у њему још не може бити ничега. Тек што је прешао на веранду гостионице и сео, дошао је Кренстонов аутомобил.

На поздрав шофера Кренстонове породице, кога је добро познавао и који му се смешно у знак добродошлице, пошло му је за руком да се на изглед спокојно и срдечно осмехне, иако га је у души мучио његов велики страх. Јер сад више нема сумње, говорио је он упорно себи, да су она тројица што их је био срео већ стигли у Биг Битерн. И сад је већ зацело примећен Робертин и његов нестанак и, ко зна, можда је нађен и преврнут чамац са његовим шеширом и њеним велом! Ако је тако, зар они нису већ могли јавити да су видели таквог и таквог човека који носи кофер и иде ноћу према југу? А ако је тако, зар ово неће, без обзира на то да ли је леш нађен или није, изазвати сумњу да су се обоје удавили? И рецимо да неким чудним случајем њено тело исплови на површину? Шта онда? И зар није могла да остане модрица од оног тешког ударца што јој је задао? А ако је тако, неће ли људи доћи на мисао да је посреду убиство, па кад виде да његовог леша нема, и она тројица опишу човека кога су видели, зар неће Клифорд Голден или Карл Греам бити осумњичен за убиство?

Али ни Клифорд Голден ни Карл Греам нису Клајд Грифитс. И они уопште не могу да идентификују Клајда Грифитса ни са Клифордом Голденом ни са Карлом Греамом. Зар није он предузео све мере предострожности, па чак прегледао и Робертин кофер и новчаник, тамо на Грас језеру, кад је она на његову молбу после доручка отишла да се побрине за ручак? Зар није? Додуше, нашао је она два писма од оне девојке, Терезе Баузер, упућена Роберти у Билц, али уништио их је још пре поласка у Ган Лоџ. А што се тиче оног тоалетног прибора у оригиналној кутији, са ознаком фирме „Вајтли — Ликург“, мада је додуше био принуђен да га остави, ипак зар није ма ко могао да га купи у Вајтлијевој радњи — г-ђа Клифорд Голден, или г-ђа Карл Греам — па према томе не постоји могућност да се та ствар доведе у везу с њим? То је извесно. Што се тиче њеног одела, чак иако би се њиме установио њен идентитет, зар не би њени родитељи, као и други, помислили да је била отишла на излет са неким непознатим човеком који се зове Голден или Греам, и зар не би желели да целу ствар заташкају без икакве буке? У сваком случају он ће се надати најбољем — чуваће своје живце, биће крепак, пријатан и весео, бар на изглед, и нико неће помислити да је он тај, пошто је он одиста и није убио.

Ето, сад се вози у овом господском аутомобилу. А Сондра и Бертина га чекају. Мораће рећи да је тек приспео из Албанија — да је морао тамо да сврши неки посао за свога стрица и да му је то узело све време, од уторка. И мада би требало да буде блажено срећан са Сондром, ипак ту су све те ужасне ствари о којима ће сада непрестано морати да мисли. Опасност да неком непромишљеношћу можда није сасвим затурио све трагове! А ако није! Обелодањење! Хапшење! Можда брза и праведна пресуда — па чак и казна! Ако не буде био у стању да објасни онај случајни ударац. Крај свих његових снова о Сондри — Ликургу — о лепом животу којем се надао. А да ли ће моћи да то објасни? Да ли ће моћи? Господе!

ГЛАВА VII

Од петка ујутру до уторка у подне, пролазећи кроз пределе који су га раније толико усхићавали и одушевљавали, Клајд је проживљавао најгоре муке страха и ужаса. Јер мада су га Сондра и Бертина дочекале на вратима Кренстоновог летњиковца и увеле у собу у којој ће становати, он није могао да не види колико је свако садашње уживање у супротности са опасношћу од блиске и потпуне пропасти.

Кад је ушао, Сондра је напућивши усне шапнула, али тако да је Бертина не чује, „Рђавко!

Остао си тамо целу недељу дана иако си могао бити овде. А Сондра је била удесила све за тебе! Требало би те добро истући. Хтела сам данас да ти телефонирам, да видим где си." Али у исто време њене су очи изражавале заљубљеност која је сада овладала њоме.

А он је, упркос својим немирним мислима, успео да се весело насмеши — јер сад, у њеном присуству, изгледало је као да ишчежавају и ужас Робертине смрти и опасност пред којом се сам налази. Само кад би сада све ишло добро — кад му не би ушли у траг! Чиста путања! Дивна будућност! Њена лепота! Њена љубав! Њено богатство! А ипак, чим је био уведен у собу, а кофер унесен пре њега, узнемирио се због одела. Влажно је и изгужвано. Мораће га сакрити, можда на једну од горњих полица ормана. И кад је остао сам и закључао врата, извадио је то влажно и изгужвано одело још са блатом са Биг Битерна на ногавицама — а ипак је помишљао да је можда боље да то не учини — можда је боље да га остави закључаног у свом коферу, а кад падне ноћ моћи ће да одлучи шта треба да уради. Али је рубље које је имао на себи тога дана завио у завежљај да би га дао на прање. Док је то радио, био је страшно, болно свестан тајанствености и драме, као и беде свог живота — свега што је доживео откако је дошао на Исток, и како је мало шта имао у младости. И како мало шта има и сада, право говорећи. Пространост и сјај ове собе у поређењу са његовом собом у Ликургу. И како је необично што се он уопште ту налази после јучерашњице. Плава вода овог светлог језера у поређењу са тамнијом водом Биг Битерна. А на травнику који се од ове светле, добро саграђене, простране куће, са њеном широком терасом и пругастим платненим настрешницама пружа све до саме обале језера, Стјуарт Финчли и Виолета Тејлор играју тенис са Франком Харијетом и Винетом Фант, у најотменијем спортском оделу, док Бертина и Харли Багот лешкаре у љуљашци, у хладу.

А и он је, пошто се окупао и обукао, заузео весело, безбрижан став, мада су му живци остали напрегнути, а расположење прожето страхом. А затим је сишао тамо где су се Сондра, Барчард Тејлор и Џил Трамбул смејали поводом неких занимљивих доживљаја приликом јучерашње возње моторним чамцем. Кад је изишао, Џил Трамбул је узвикнула, „Здраво, Клајде! Били сте у скитњи, је л те? Нисам вас видела већ не знам откада." А он је, пошто се чежњиво насмешио на Сондру, жудећи као никад раније за њеном симпатијом и љубављу, сео на ограду веранде и одговорио што је безбрижније могао, „Радио сам у Албанију од уторка. Тамо је врућина. Заиста је лепо бити овде данас. Ко је све дошао овамо?" А Џил Трамбул му је са осмехом одговорила, „Ох, готово сви, чини ми се. Видела сам Ванду јуче код Рандалових. А Скот је писао Вертини да идућег уторка долази у Поинт. Изгледа ми да ове године нико неће ићи у Гринвуд." Затим дуга и жуистра распра о томе зашто Гринвуд није више оно што је био. А онда је Сондра узвикнула, „То ме подсећа! Морам да телефонирам Бели данас. Обећала ми је да ће зацело доћи да види ону изложбу коња идуће недеље у Бристолу." Затим још разговора о коњима и псима. Клајд је пажљиво слушао, трудећи се да изгледа као да га све то занима, али у исто време размишљао је о свему што га се тако очајно тицало. Она тројица. Роберта. Можда су већ нашли њен леш — ко зна — а ипак се питао у себи: Откуд толики страх? Је ли вероватно да ће је наћи у оној дубокој води — дубоко можда педесет пет стопа. Или да њега икад могу идентификовати са Клифордом Голденом или Карлом Греамом? Како би могли! Није ли стварно и потпуно затурио све трагове, изузев у погледу оне тројице. Она тројица! Упркос својој вољи, задрхтао је као од хладноће.

А онда је Сондра осетила његову потиштеност. (Закључила је, по његовој очевидно оскудној опреми приликом прве посете, да је несташица новца узрок његовом садашњем нерасположењу, па је намеравала да му доцније, у току дана, да из свог новчаника седамдесет и пет долара и натера га да их прими да се не би осећао ни најмање нелагодно кад се приликом садашњег његовог боравка укаже каткад потреба за каквим малим издатком.) После неколико тренутака, мислећи на мало голфско игралиште са разним скривеним местима за тајне пољупце и загрљаје, скочила је и узвикнула, „Ко је за игру четворо? Хајте, Џили, Клајде, Варче! Да се кладимо да ћемо Клајд и ја победити вас двоје!"

„Примам опкладу!" узвикну Барчард Тејлор, дижући се и потезући свој џемпер са жутиим и плавим пругама, „иако сам легао тек у четири после поноћи. Шта кажеш ти, Џили? Ако желиш да играмо у ручак, драга моја, ја пристајем."

Клајд се одмах тргнуо и охладио, јер је помислио на оних бедних двадесет и пет долара који су му преостали после свих његових недавних грозних доживљаја. А ручак за четворо стајаће овде најмање осам или десет долара! Можда и више. У исто време је Сондра, опазивши његов израз, узвикнула, „Прима се!" и приближивши се Клајду куцнула га је нежно врхом ципеле и узвикнула, „Али морам да се пресвучем. Брзо ћу се вратити. А ти, Клајде, ево шта ћеш да радиш за то време — иди и нађи Ендруа и реци му да спреми палице, хоћеш ли? Можемо се превести у твоме чамцу, је ли, Барчи?" Клајд похита да нађе Ендруа, размишљајући о вероватној цени ручка ако он и Сондра буду побеђени, али га Сондра стиже и ухвати за руку. „Причекај један тренутак, слатки мој, одмах ћу се вратити." Одјурила је уз степенице у своју собу и вратила се после једног тренутка са раније спремљеним новчаницама стегнутим у својој малој шаци. „Ево, драги, брзо!" шапнула је, докопавши се џепа Клајдовога капута и стављајући новац у њега. „Пст! Ни речи сада! Пожури! То ти је да платиш

ручак у случају да изгубимо, а и за неке друге ствари. Објаснићу ти доцније. Ах, заиста те волим, деране!" А затим, за часак, њене топле, смеђе очи загледаше се у њега са дубоком љубављу, а онда је опет одјурила уз степенице, одакле је довикнула, „Што стојиш ту, глупавко! Иди по голфске палице! Голфске палице!" И ишчезла је.

Клајд опила џеп и схвати да му је дала много — довољно, без сумње, за све његове потребе док буде ту, па и за бекство у случају потребе. И узвикну у себи, „Мила! Девојчице моја!" Његова лепа, душевна, дарежљива Сондра! Она га толико воли — истински га воли. Али ако би икад дознала! Ох, боже! А ипак све је то због ње, само кад би знала. Све због ње! Затим је нашао Ендруа, који је узео вреће с палицама, па су се вратили заједно.

И Сондра се опет враћала, скакућући низ степенице у отменом зеленом плетеном спортском костиму. А Џил се, у новој капи и блузи у којима је изгледала као џокеј, смејала Барчарду, који је седео за волан моторног чамца. Сондра је у пролазу довикнула Бертини и Харлију Баготу у љуљашци, „Ех, ви! Зар нећете с нама?"

„Куда?"

„На голфско игралиште."

„Ох, предалеко је. Али видећемо се после ручка на плажи."

Онда је Барчард дао чамцу такву брзину да је поскакивао по језеру као делфин — а Клајд се загледао као у сну, пола у усхићењу и нади а пола у облаку таме и ужаса, јер одмах за њим можда вребају затвор и смрт. Јер упркос свем његовом претходномдомишљању, почео је да осећа да је погрешио што је изишао из шуме тог јутра. А ипак, зар то није било најбоље, јер једина друга могућност била је да борави тамо по дану а да излази ноћу и иде пешице обалским путем за Шарон? За то би му требало два или три дана. А Сондра би можда, забринута и радознала због тог задоцњења, телефонирала у Ликург, и тиме покренула извесно питање у вези с њим које би се доцније могло показати опасним, зар не?

Али ту сада, тог светлог дана, није било никаквих брига, бар не за остале, ма како црна и очајна била његова позадина. А Сондра, сва весела због његовог присуства, скочила је сада, и држећи свој шарени шал високо у руци као заставу, узвикнула је будаласто и весело, „Клеопатра једри да се састане — да се састане — коме оно она беше забродила у сусрет?"

„Чарлију Чаплину", убаци Тејлор, и у исти мах нагло заокрете чамац што је јаче могао, да би она изгубила равнотежу.

„Ох, ти глупавко!" узвикну Сондра, хватајући равнотежу, а затим добаци Барчарду, „Није ти упалило, Барчи", па продужи, „Клеопатра једри, а — а — ох, знам, на сплаву привезаном за брод", а онда забаци главу и рашири руке, док је чамац и даље поскакивао и шеврдао као уплашен коњ.

„Покушај да ме обориш сад, Барчи", узвикну она.

Барчард је почео нагло да заокреће чамац час на једну час на другу страну, те је Џил Трамбул, уплашивши се за своју безбедност, узвикнула, „Еј, ти, слушај, шта си то наумио? Да нас све подавши?" а Клајд се на то тргао и пребледео као од наглог удара.

Одједном се осети болестан и малаксао. Никад није ни помислио да ће то бити тако, да ће толико патити. Замишљао је да ће све бити друкчије. А ево, побледи на сваку случајну и ненамерну реч! Кад би био стављен на прави оглед — кад би му изненадно пришао неки полицајац и упитао га где је био јуче и шта зна о Робертиној смрти — он би почео да муца, да дршће, можда не би био у стању ни да говори — и тако би се издао, зар не! Мора се прибрати, мора се трудити да изгледа природан, срећан — дабоме бар овог првог дана.

Срећом, у брзини и узбудљивости вожње остали нису приметили да га је та примедба уплашила, те је постепено успео да поврати своју спољашњу мирноћу. Тада се чамац приближио Касину, и Сондра, у жељи да изведе последњи задивљујући подвиг, скочи, ухвати се за ограду и пребаци се на обалу, услед чега се чамац одби, пође даље и окрену се. Због њеног срећног осмеха на њ, Клајда је обузела неодољива жеља за њом — за њеном љубављу, саосећањем, великодушношћу, храброшћу. И да би се показао вредан њених осмеха, скочио је, и пошто је помогао Џили до степеница, брзо се попео за њом, глумећи веселост и одушевљење који су били исто толико шупљи изнутра колико упадљиви споља.

„Ох, богме си ти атлета!"

А мало доцније, на голфском игралишту, под њеним вођством и упућивањем, играо је сасвим добро, с обзиром на своје мало искуство и узнемиреност. А она, радосна што може да буде с њим насамом, у скровитим местима где су се могли љубити и грлити, причала му је о седмодневном излету и логоровању који су припремили она, Франк Харијет, Винета Фант, Барчард Тејлор, њен брат Стјуарт, Грант Кренстон и Бертина, Харли Багот, Перли Хеинс, Џил Трамбул и Виолета Тејлор, а на који полазе сутра после подне моторним чамцем и иду неких тридесет миља уз језеро, а затим четрдесет миља источно од Медвећег језера, снабдевени шаторима и осталом опремом, а посетиће и извесне плаже и скровита места која су позната само Харлију и Франку. Сваког дана ићи ће на неко друго место. Мушкарци ће убијати веверице и ловити рибу за храну. А биће излета по месечини до једне гостионице до које се, кажу, може доћи чамцем. У њиховој пратњи биће двојица—тројица слугу из

разних кућа, као и једна или две старије госпође, да би пазиле на њихово понашање. Али, ох, шетње по шумама! Згоде за љубав — излети по језеру у каицима — читави сати непрекидног миловања бар недељу дана!

Упркос свему што се дотада догодило и што га је наводило да оклева, није могао да не мисли да је, ма шта се десило, можда најбоље да иде? Како је дивно што га она толико воли! А шта би друго и могао да ради овде? То ће га одвести одавде, зар не — све даље од оног места — од места оног несрећног случаја, па ако би неко тражио некога ко је сличан њему, рецимо — е, он неће бити ту где би могли да га виде и говоре о њему. Она тројица.

Али одједном му је синило у памети да ни под каквим околностима не сме отићи, а да прво не сазна што је могуће сигурније да ли се већ сумња на кога. Чим је стигао у Казино и за тренутак остао сам, распитао се у продавници новина и дозволио да ни албанијски, ни утички, нити иједан покрајински поподневни лист неће стићи пре седам или седам и тридесет. Мораће чекати да би дознао.

И тако, иако је после ручка било пливања и веслања, а после тога се са Харлијем Баготом и Бертином вратио Кренстоновима — а Сондра отишла на Јелов рт пошто се најпре договорила с њим да се састану на вечери код Харијетових — његов дух био је обузет мишљу како да што пре дође до поподневних листова. Али увиђао је да не буде ли могао, идући од Кренстонових Харијетовима, успут да набави један или све листове, мораће некако да оде у Казино ујутру, пре поласка за Медвеђе језеро. Мора имати те листове. Мора дознати шта је, ако ишта, речено или учињено до тада поводом двоје утопљеника.

Али на путу Харијетовима није могао да набави листове. Нису били приспели. Па ни код Харијетових, кад је стигао тамо. Али кад је после пола сата седео на веранди и разговарао са осталима, мада је непрестано размишљао о свему томе, Сондра се појави и рече, „Ох, слушајте! Имам нешто да вам кажем. Двоје се удавило јутрос или јуче у Биг Битерну, баш сад ми је Бланш Лок то јавила преко телефона. Она је данас горе у Заливу Трију Милга и каже да су девојчин леш нашли а мушкарчев још не. Кажу да су се утопили негде у јужном делу језера.“

Клајд се одмах усправи, укочен и блед, усне му се претворише у бескрвну црту, а очи се непомично уперише ни у шта овде већ на онај далеки призор на Биг Битерну — високе јеле, тамну воду која се склопила над Робертом. Дакле, нашли су њен леш. А хоће ли поверовати да је и његов леш тамо доле, као што је био смислио? Али треба да слуша! Мора да чује све, упркос вртоглавици.

„Ох, то је страшно!“ рече Барчард Тејлор, престајући да свира у мандолину. „Неко од познатих?“

„Она каже да још не зна.“

„Никад ми се то језеро није свиђало“, убаци Франк Харијет. „Превише је усамљено. Тата, ја и г. Рандал пецали смо тамо прошлог лета, али нисмо остали дуго. Исувише је суморно.“

„Били смо тамо преко три недеље — сећаш ли се, Сондра?“ додаде Харли Багот. „Теби се није допало.“

„Да, сећам се“, одговори Сондра. „Врло пусто место. Не могу да замислим како неко може да жели да иде тамо, без обзира из ког разлога.“

„Па, надам се само да није нико од овдашњих познатика“, додаде Барчард замишљено. „То би нам бар за неко време покварило провод.“

Клајд несвесно овлажи језиком усне и прогута пљувачку да би овлажио суво грло.

„Не мислим да ће и у једном од данашњих листова већ бити вести о томе. Је ли их читао ко?“ упита Винета Фант, која није била чула Сондрино прво саопштење.

„Нема још новина“, рече Барчард Тејлор. „Уосталом, то би било исувише брзо, јер Сондра је рекла да је тек малопре чула преко телефона од Бланше Лок. Она је тамо у близини.“

„Ох да, то је тачно.“

А ипак, зар не би онај Мали шаронски поподневни лист — Банер, чини ми се — могао да има неку вест о томе? Само кад би могао да га види још вечерас!

Али још једна мисао! За име бога! Сада му је то први пут пало на ум. Трагови његових стопа! Да ли је остао неки траг у блату оне обале? Излазећи онако журно из воде није застао чак ни да погледа. Зар није могло бити трагова! И зар они неће онда знати и поћи у потеру за њим — за човеком кога су видела она тројица? За Клифордом Голденом? Она вожња јутрос. Његов одлазак Кренстоновима у њиховом аутомобилу. Оно мокро одело у соби код Кренстонових. Да ли је ко у његовој одсутности већ био у његовој соби, да види, да претресе и испита — можда и да отвори његов кофер? Неки полицајац! Боже! Одело му је тамо у коферу. Али зашто да буде у коферу или ма где другде у његовој близини? Зашто га није сакрио још пре — бацио га, рецимо, овде у језеро, са каменом привезаним за њ? То би га задржало на дну. Боже! Шта је он то уопште мислио пред овако очајном ситуацијом? Рецимо да му затреба то одело!

Устао је и стајао — духовно и телесно стварно слеђен - очи му за тренутак добише стакласт сјај. Мора отићи одавде. Мора се вратити тамо, однах, и склонити оно одело — бацити га у језеро — сакрити га негде у ону шуму иза куће! А ипак — не може се то урадити тако брзо — отићи тако нагло после овог површног разговора о оним утопљеницима. Како би то изгледало?

И одмах му дође мисао — не — буди миран — не показуј ни трага ни од каквог узбуђења, ако икако можеш — изгледај хладнокрван — реци неку, безначајну примедбу, ако можеш.

И тако, прибравши оно мало живчане снаге што је још имао и приближивши се Сондри, он рече, „Гадна ствар, богме?“ Али то је рекао гласом који је упркос једва постагнутој обичности био на ивици несигурности и подрхтавања. Као и његова колена и руке.

„Да, заиста“, одговори Сондра, окренувши се само њему. „Ја никада не волим да чујем такве ствари, а ти? Мајка се и тако брине за Стјуарта и мене што се лудирамо по овим језерима.“

„Да, знам.“ Глас му је био промукао и тежак. Једва је изговорио те речи. Оне су биле нејасне, пригушене. Његове усне стегоше се у још тању бледу црту него раније. Лице му још више пребледе.

„Шта је, шта ти је, Клајде?“ упита га Сондра одједном, погледавши га пажљивије. „Изгледаш тако блед! Твоје очи. Шта ти је? Можда се не осећаш добро вечерас, или је то можда ова светлост овде?“

Да би се уверила, она се окрете и погледа у остале, а онда опет у њега. А он, осетивши колико је важно да не изгледа онако како га је она описала, прибра се што је боље могао и одговори, „Ох, ништа. То је зацело светлост. Зацело је ова светлост. Имао сам — овај — имао сам тежак дан јуче, то је све. Мислим да није требало вечерас да дођем овамо.“ А затим се једва осмехнуо чудно и усиљено. А Сондра, гледајући га са најживљим саосећањем, додаде, „Је ли он тако уморан после јучерашњег рада? Мој мали Клајд, мој сироти дечко! Зашто ми то неваљали деран није рекао јутрос, па да се данас не замарамо онолико? Хоћеш ли да кажем Франку да те одвезе одмах Кренстоновима? Или би можда волео да одеш у његову собу и да прилегнеш? Знаш да он неће имати ништа против. Хоћеш ли да га питам?“

Она се окрете као да ће да говори Франку, али Клајд, безмало у паничном страху због њеног последњег предлога, а ипак тражећи изговор да оде, узвикну озбиљно али уздрхтало, „Молим те, молим те немој, драга. Ја — ја — не желим да то чиниш. Биће ми добро. Отићи ћу у његову собу доцније, ако ми буде потребно, или ћу можда отићи кући мало раније, ако ти не намераваш да останеш дуго овде, али не сад. Не осећам се најбоље, али биће ми добро ускоро.“

Због његовог узрујаног и, како се њој учинило, готово раздражљивог тона, Сондра одуста и рече, „Добро, мили мој. Добро. Али ако се не осећаш добро, дозволи ми да кажем Франку да те одвезе или да те поведе у своју собу. Он неће имати ништа против. А затим, мало доцније — око девет и тридесет — измислићу неки изговор, па ћу те онда повести кући. Одвешћу те пре него што одем својој кући, а исто тако и све друге који буду хтели да пођу. Пристаје ли мој дечко на то?“

Клајд одговори, „Па, мислим да ћу ипак отићи горе да попијем нешто.“ И он оде у једно пространо купатило дома Харијетових, закључа врата, седе и удуби се у размишљање - о пронађеном Робертином лету, о могућностима да је остала нека модрица, о могућности тражења трагова његових стопала у блату, или пешчаном муљу обале; о оном оделу код Кренстонових, о оним људима у шуми, о Робертином коферу, шеширу и капуту, о свом оделу без поставе, остављеном на води — и питао се шта сад да ради. Како да поступи! Како да говори! Да ли да оде доле Сондри сад и да је наговори да беже, или да остане и пати и очајава? А шта ли ће сутрашњи листови открити? Шта? Шта? И је ли мудро да иде сутра на тај уговорени излет, то логоровање, ако буде објављена каква вест која наговештава трагање за њим? Или је мудрије да побегне одавде? Сад има нешто новаца. Могао би отићи у Њујорк, Бостон, Њу-Орлеанс, тамо где је Ратерер — али, ох, не, — никауда где га ико познаје.

Ох, боже! Како је лудо све то његово дотадашње домишљање! Грешке! Да ли је уопште смислио добро из почетка? Је ли, на пример, икада стварно помислио да ће Робертин леш бити пронађен у тој дубокој води? А ипак, ето — испловио је тако брзо — већ првог дана — да сведочи против њега! И мада се потписао онако на оним пријавама тамо, зар није могуће да му сад, на основу исказа оне тројице и оне девојке на броду, уђу у траг? Мора размислити, размислити, размислити! И отићи одавде чим то буде било могуће, пре него што се деси ишта заиста кобно у вези са оним оделом.

Осећајући тренутно све већу слабост и све већи страх, одлучио је да се врати Сондри и да јој каже да се стварно осећа врло рђаво и да би, ако она нема ништа против, најрадије пошао с њом кући, ако она може то да удеси. И тако је Сондра, у десет и тридесет, иако је требало да састанак траје још неколико часова, казала Барчарду да се не осећа добро и замолила га да одвезе њу, Клајда и Џилу до њене куће, али додала је да ће се видети са свима њима сутра, на време за уговорени полазак на Медвеђе језеро.

А Клајд, иако је размишљао да ли је тај његов рани одлазак још једна од оних несрећних грешака које су дотад канда обележавале сваки корак тог очајног и убилачког плана, најзад је ушао у брзи моторни чамац и зачас је био превезен у Кренстонов летњиковац. Кад је приспео тамо, извинио се Барчарду и Сондри што је могао спокојније и учтивије, а онда је похитао у своју собу, где је нашао одело онако како га је оставио — није било ни најмањег трага да је ико долазио ту да наруши мир његове собе. Ипак га је нервозно и са сумњом извадио и завезао у завежљај, а онда је ослушкујући чекао да наступи тих тренутак да се неопажено искраде из куће — и најзад је полако изишао као да

иде у кратку шетњу. А потом је, идући око четврт милје далеко од куће, нашао тежак камен и увезао одело за њ. А онда га је бацио у воду што је даље могао. После тога се вратио, тихо, суморно и нервозно као што је и отишао, непрестано дубоко размишљајући шта ће сутрашњица открити и шта да каже ако се ико појави да га испитује.

ГЛАВА VIII

Зора је сванула после безмало бесане ноћи током које су га мучиле најстрашније мисли о Роберти, о људима који долазе да га ухапсе, и томе слично, и најзад је устао искиданих живаца и с болом у очима. Затим, пошто се отприлике после једног сата усудио да сиђе, видео је Фредерика, шофера који га је јуче довезао, где у аутомобилу излази из гараже. Одмах га је замолио да му донесе све јутарње албанијске и утичке новине. Око девет и тридесет, кад се шофер вратио, отишао је с новинама у своју собу, закључао се и, кад је једне од њих раширио пред собом, опазио је одмах следећи страشان наслов:

ТАЈАНСТВЕНА СМРТ НАЂЕН ЛЕШ ДЕВОЈКЕ У ЈЕЗЕРУ АДИРОНДАКС ПРАТИЛАЦ НЕСТАО

Напругнутих живаца и блед сео је одмах на столицу поред прозора и почео да чита:

Бриџбург, Њ. Ј. 9. јул. Јуче пред само подне извађен је из воде у јужном делу језера Бит Битерн леш непознате девојке, наводно жене неког младог човека који се у среду ујутру пријавио прво у гостионици „Грас језеро“, Њ. Ј, као Карл Греам са супругом, а затим, у четвртак у подне, у гостионици „Биг Битерн“, поред Биг Битерна, као Клифорд Голден са супругом. Због нађеног преврнутог чамца и мушког сламног шешира који је пловио на води претраживано је дно Месечевог затона чакљама и мрежама у току целог јутра. Али до седам часова синоћ леш мушкарчев није нађен а према изјави иследника Хеита, из Бриџбурга, који је око два часа изишао на место трагедије, не сматра се нимало вероватним да ће он уопште бити нађен. Неколико модрица и огреботина на глави и лицу мртве девојке, као и исказ тројице људи који су дошли на лице места док је тражење још било у току и изјавили да су прошле ноћи среди у шуми јужно од језера неког младог човека који одговара опису Голдена или Греама, наводе многе на закључак да је посреди злочин и да убица покушава да побегне.

Девојчин жути кожни кофер, а тако исто и њен шешир и капут били су остављени, и то: кофер у билетарници у Ган Лоџу, железничкој станици пет милја источно од Биг Битерна, а шешир и капут у гардероби на језеру, док је међутим Греам или Голден, веле, пренео свој кофер у чамац.

Према исказу гостионичара у Биг Битерну, млади се пар при свом доласку пријавио као Клифорд Голден са супругом, из Албанија. У гостионици су остали само неколико минута, а онда је Ролден отишао до пристаништа одмах поред гостионице и изнајмио лак чамац у којем се, заједно са девојком, и поневши кофер, отиснуо на језеро. Нису се вратили, а јуче ујутру чамац је нађен преврнут у такозваном Месечевом затону, мајушном заливу или продужењу крајњег јужног дела језера, где је ускоро затим извађен из воде леш младе жене. Пошто на томе месту нема стена у језеру, а озледе на лицу веома су упадљиве, одмах је поникла сумња да је над девојком можда извршено убиство. Ово, као и исказ поменуте тројице људи, и чињеница да у сламном шеширу који је нађен у близини није било ни поставе нити ма каквог другог знака где је кулђен, навели су иследника Хеита да изјави да ће, ако се мушкарчево тело не нађе, претпоставити да је посреди убиство.

Голден или Греам, према опису гостионичара, гостију и водича на Грас језеру и Биг Битерну, нема више од двадесет и четири или двадесет и пет година, витак је, црномањаст, и није виши од пет стопа и осам или девет палаца. У време кад је дошао имао је на себи светлосиво одело, жуте ципеле и сламни шешир и носио је смеђ кофер за који је био привезан кишобран и неки други предмет, вероватно штап.

Шешир што га је девојка оставила у гостионици је загасито-мрк, капут светломрк, а њена хаљина је загаситоплава.

Јављено је свима железничким станицама у близини да мотре на Голдена или Греама, тако да би био ухапшен ако је жив и ако би покушао да побегне. Тело утопљенице биће пренесено у Бриџбург, окружну варош, где ће се доцније повести истрага.

Седео је као скамењен и размишљао. Јер зар неће вест о таквом подлом убиству као што ово сада изгледа, заједно са чињеницом да је извршено у најближој околини, изазвати тако велико узбуђење да ће многи — можда сви пажљиво мотрити на све који долазе и одлазе у нади да ће пронаћи онога који је тако описан? Зар стога не би било боље, пошто су му већ малне на трагу, да оде властима у Биг Битерну или овима овде и отворено призна све што се до сада догодило, свој првобитни план, и разлоге за њ, али да објасни и то да он њу стварно није убио — да се нешто у његовом срцу променило, те није био у стању да учини оно што је био наумио? Али не. То би значило

одати Сондри и Грифитсовима све што се дешавало између њега и Роберте - и то пре него што је сасвим извесно да је овде све свршено за њ. А сем тога, би ли они њему веровали сад, после оног бекства — оних озледа о којима листови пишу? Зар заиста не изгледа као да ју је он убио, па ма како покушао да докаже да није?

Исто тако није невероватно да ће га бар неки од оних који су га видели познати по овом опису у новинама. Боже! Траже га, или тачније траже оног Клифорда Голдена или Карла Греама који изгледа као он, да би га оптужили за убиство! Али ако он изгледа тачно као Клифорд Голден, а дођу она тројица! Почео је да дршће. А има и нешто горе. Нова и страшна мисао која му је у том тренутку први пут синила у памети — сличност почетних слова тих имена са почетним словима његовог имена! Никад раније није мислио неповољно о њима, али сада је увиђао да та подударност може да буде опасна. Зашто раније није мислио о томе? Зашто? Зашто? Ох, боже!

Управо тада му је Сондра телефонирала. Јавили су му да га то она зове. Али ипак мора се прибрати, да га глас не би издао. Како је њен болесни дечко јутрос? Ишта боље? Синоћ јој је изгледала страшна та болест која га је тако одједном спопала. Је ли му сад заиста добро? Хоће ли моћи да иде на излет? Дивно. Страхovala је и бринула целе ноћи да ће бити исувише болестан да би желео да иде. Али он иде, и тако, сад је опет све добро. Драги! Мили дечко! Воли ли је њен дечко много? Она је сасвим уверена да ће му излет пријати. До подне, драги, она ће употребити све слободно време да се спрем, али у један, или један и тридесет, сви ће бити на молу код Касина. А онда — да дивоте! Хеј! На велики провод тамо горе! Он треба да дође са Бертином, Грантом и осталима који долазе отуда, а на молу ће прећи у Стјуартов моторни чамац. Сигурно је да ће се дивно забављати — боговски — али сад мора да прекине разговор. До виђења!

И опет је ишчезла као шарена птица.

Мора да чека још три сата пре него што буде могао да се уклони одавде и тако побегне од опасности да се сретне с неким ко би тражио Клифорда Голдена или Карла Греама! Ипак, могао би до тада да прошета обалом језера до шуме, зар не? — или да седи доле, са кофером, и мотри да ли ће ко наићи дугачком, вијугавом стазом што води од друма или моторним чамцем преко језера. Па ако види некога ко иоле изгледа сумњив, могао би се дати у бекство, зар не? Мало доцније је тако и урадио — прво је одшетао у шуму, осврћући се као гоњена звер. А онда се вратио, па је седео или ходао, а ли је стално мотрио, мотрио. (Ко ли је онај човек? Какав је оно чамац тамо? Куда ли иде? Да случајно не долази овамо? Ко је у њему? Ако је полицајац — детектив? Онда бекство, дабоме — ако буде имао времена.)

Најзад један сат и Кренстонов моторни чамац, са Бертином, Харлијем, Винетом, Грантом, и њим, кренуо је за моло. Кад су стигли тамо, придружили су им се и остали учесници заједно са слугама. Код рукавца Литл Фиш, тридесет миља северно, на источној обали, дочекали су их аутомобили Баготових, Харијетових и осталих, и одатле су се, заједно са пртљагом и чуновима, превезли четрдесет миља на исток до Медвеђег језера, готово исто тако усамљеног и привлачног као и Биг Битерн.

Какво би весеље представљао тај излет, само да оно друго не лебди над њим. Ово дивно задовољство што је близу Сондре, чије му очи стално говоре колико га воли. И њен дух сав зрачи од среће што је он сада с њом. Али ево, Робертин леш је нађен! Па трагање за Клифордом Голденом — Карлом Греамом. Његов тачан опис телеграфисан и објављен свуда. Ови овде — сви ови у својим чамцима и аутомобилима вероватно су га прочитали. А ипак, због блиског познанства с њим и његових веза — Сондра, Грифитсови — не сумњају на њега — чак и не мисле на онај опис. Али ако би! Ако би погодили! "Ужас! Бекство! Изобличење! Полиција! Први би га напустили — ови — сви изузев Сондре, можда. Па чак и она. Да, и она, наравно. Ужас у њеним очима.

А онда те вечери о сунчевом заласку, на западној обали тог истог језера, на ливади глаткој као добро однегован травњак, цело друштво се сместило у пет разнобојних шатора поређаних око ватре, као какво индијанско село, а шатори куварица и слугу налазили су се мало даље. Шест чунова лежало је као сјајне рибе дуж травом обрасле језерске обале. Онда вечера око ватре. Багот, Харијет, Стјуарт и Грант, пошто су се најпре побринули за музику да би остали играли, организовали су партију покера у блеску велике петролеумске лампе. Онда су сви заједно певали разуздане логорске и студентске песме, од којих Клајд није знао ниједну, али се ипак трудно да суделује. Грохотно смејање. Па опкладе ко ће први уловити прву рибу, убити прву веверицу или јаребицу, добити прву трку. И напослетку, свечани планови о премештању логора, сутра, после доручка, бар десет миља даље на исток, где је дивна плажа, и где ће бита само пет миља удаљени од „Ветисик" гостионице, у којој ће моћи да вечерају и играју до миле воље.

А затим тишина и лепота тога логора у ноћи, пошто су сви наводно полегали. Звезде! Тајанствена, сеновита вода, са једва приметним таласићима под лаким ветром, тајанствене сеновите јеле које се договарају на лаким поветарцима, крици ноћних птица и сова — исувише узбудљиви да би Клајд могао да их слуша без унутрашњег немира. Дивота и чаробни сјај свега тога — само — само да не вреба на њ, као авет, не само ужас онога што је учинио, већ и опасност и сила закона који га сматра убицом! А онда, пошто су остали полегали — или се повукли у сенку — искрада се Сондра

ради неколико последњих речи и пољубаца под звездама. Он јој шапуће како је срећан, како јој је захвалан на њеној љубави и оданости, и у једном тренутку малне подлеже искушењу да је упита да ли би га она, у случају да се икад покаже да он није тако добар као што она сада замишља, ипак бар мало волела — а не сасвим замрзела — али се обуздава из бојазни да би после оног његовог испољавања страха могла довести то у везу са његовим садашњим нерасположењем, или, на неки начин, са оном ужасном, разорном тајном која му нагриза утробу.

А после је, лежећи у шатору са четири постеље, с Баготом, Харијетом и Грантом, неспокојно сатима ослушкивао да ли се не прикрадају кораца који би могли значити — који би могли значити — боже — шта све они не би могли значити чак и овде? — закон! хапшење! изобличење! смрт! У току ноћи двапут се пробудио из страшних, убитачних снова, осећајући као да је — и страхујући да је — викао у сну.

А онда још једном чаробна лепота јутра — са округлим и жутиим сунцем које се диже изнад воде језера — а у затону с оне стране плове дивље патке. После извесног времена, Грант, Стјуарт и Харли полуодевени и наоружани пушкама, и шепурећи се због своје ловачке вештине, будаласто одлазе у чуновима у нади да ће убила бар нешто дивљачи пуцајући из даљине, али на весеље свих осталих враћају се празних руку. Младићи и девојке искрадају се до воде у купаћим костимима светлих боја и свиленим огртачима за плажу, и тамо весело скачу у језеро, вичу и чаврљају о томе како је све то дивно. Па доручак у девет, а онда веселост и лепота сјајне флотиле чунова која се креће дуж јужне обале језера, уз свирку бенџоа, гитара и мандолина, и уз одјекивање гласова у песми, шали и смеху.

„Шта ли је то с мојим слатким дераном данас? Лице све мрачно. Зар он баш не може да буде срећан овде са Сондром и свим овим веселим, добрим обешењацима?“

И Клајд одмах схвати да се мора претварати да је весео и безбрижан.

Затим око подне Харли Багот, Грант и Харијет објављују да је тамо — одмах напред — она лепа плажа на коју су мислили — Рамсхорн, језичак копна са чије се највише тачке види цело језеро. А доле, на обали, има места за све шаторе и осталу опрему. А онда, у току тога топлог, пријатног недељног поподнева, онај уобичајени програм — ручак, пливање, играње, шетња, играње карата, музика. А Клајд и Сондра, као и остали парови, искрадају се — Сондра са мандолином — до скривене стене далеко на источној страни логора, где у хладу јела могу да лешкаре — Сондра у Клајдовом загрљају — и да разговарају о стварима које ће зацело остварити доцније, чак иако је, казала му је сад, г-ђа Финчли изјавила да после ове Клајдове песете њена кћи не сме више бити с њим у тако блиском друштву као што тај излет омогућава. Он је исувише сиромашан — исувише је незнатан рођак Грифитсових. (Тако је Сондра, само још увијеније, приказала оно што јој је мајка казала.) Али додала је, „Па то је бесмислено, слатки мој. Али немој да се срдеш. Ја сам се само насмејала и сложила с њом, јер не желим да је баш сада љутим. Али ипак сам је упитала како да избегнем сусрете с тобом, овде и другде, сад пошто си постао тако омиљен. Мој слатки дечко тако је леп. Сви тако мисле — чак и ови младићи.“

У тај исти час, на веранди гостионице „Силвер“ у Шарону, окружни јавни тужилац Месон, његов помоћник Бартон Барли, иследник Хеит, Ерл Њуком, и страшни шериф Слак, трбушаст и набусит, мада довољно срдачан у обичном друштвеном општењу, и још три помоћника — први, други и трећи заменик, Краут, Сисел и Свенк договарали су се о најбољем и најсигурнијем начину да се злочинац одмах ухвати.

„Отишао је на Медвеђе језеро. Морамо поћи за њим и ухватити га пре него што на неки начин сазна да га тражимо.“

И тако су кренули — цела група — Барли и Њуком по самом Шарону да скупе све могуће податке о Клајдовом доласку и одласку отуда Кренстоновима у петак, и разговарали су са свима који су могли да баце неку светлост на његова кретања и позивали су их на саслушање; Хеит у Залив Трију Милга да поразговара са капетаном „Лабуда“, Мунијем, и оном тројицом људи, а Месон заједно са шерифом и његовим заменицима, у врло брзом моторном чамцу изнајмљеном за ту прилику, трагом сада већ познатог правца којим је оно друштво недавно отишло на логоровање, најпре у рукавац Литл Фиш, а одатле ће, ако се покаже да је траг тачан, продужити на Медвеђе језеро.

А у понедељак ујутру, док су они са Рамсхорн рта, подигавши логор, већ ишли у правцу жала Шелтер, четрнаест миља источно, Месон је, заједно са Слаком и његова три заменика, стигао у логориште напуштено прошлог јутра. Ту су се шериф и Месон посаветовали и затим поделивши своје снаге, продужили даље у чуновима узетим на послугу од усамљених становника тога краја: Месон и први заменик Краут поред јужне обале, Слак и други заменик Сисел поред северне, а млади Свенк, горући од жеље да ухапси некога и веже му руке, прерушен за ту прилику као самотан млад ловац или шумар, веслао је право на исток средином језера у нади да ће спазити издајнички дим, ватру, шаторе или људе како доколиче поред обале. Жарко је желео да он буде тај који ће ухватити убицу — хапсим те, Клајде Грифитсе, у име закона! — али, на његову жалост, због Месонових и Слакових наређења, пошто је био најдаљи извиђач, у случају да открије икакав траг, а да не би уплашио плен или га изгубио, морао се вратити и са неке тачке одакле није вероватно да би га злочинац могао чути,

испалити један једини хитац из свог револвера са осам метака, а на то ће група која му буде најближа испалити један хитац као одговор, а онда ће поћи што је могућно брже у његовом правду. Али ни у ком случају он не сме покушати да ухвати злочинца сам, сем ако не примети да неко сумњиво лице, које би одговарало Клајдовом опису, покушава да побегне чамцем или пешице.

У тај исти час, Клајд је, са Харлијем Баготом, Бертином и Сондром, веслао у чуну у правцу истока, заједно са осталом флотилом, осврћући се и питајући се у себи шта ће и како ће. Рецимо да је сад неки полицајац или неко други стигао у Шарон и да иде за њим овамо? Јер, би ли било тешко пронаћи куда је отишао, под претпоставком да само знају његово име?

Али они не знају његово име. Зар то нису показали извештаји у дневним листовима? Зашто увек тако бринути, нарочито на овом савршеном излету, кад најзад он и Сондра могу опет да буду заједно? А уосталом, зар му сада није могућно да сам одлута у те ретко насељене шуме поред обале, да оде ка оној гостионици на другом крају језера — и да се не врати? Зар није у суботу по подне питао тобож случајно Харлија Багота и друге да ли с источне стране језера води какав пут на југ или исток? И зар није сазнао да постоји такав пут.

Најзад, у понедељак у подне, стигли су на жало Шелтер, треће лепо место у плану организатора тога излета, где је помогао око разаципања шатора, док су се девојке наоколу играле.

А у том истом часу, на Рамсхорн рту, млади се Свенк, због пепела њихових ватри на обали, силно одушевио и, као животиња на трагу, пришао је и испитивао то место, а онда је хитро пошао даље. Само сат доцније, Месон и Краут, претражујући исто место, само су га летимично прегледали, јер је било очевидно да је плен умакао даље.

Свенк је веслао што је брже могао, и, око четири, стигао је до жала Шелтер. Опазивши у даљини пет-шест особа у води, одмах се окренуо и пошао натраг у правду осталих, да би им дао уговорени знак. Кад се вратио отприлике две миље, испалио је хитац, на што су му одговорили Месон и шериф Слак. Обе групе су чуле и за веслале су брзо ка истоку.

Клајд је био у води — близу Сондре — и чувши то, одмах се упитао шта ли то значи. Кобни звук оног првог пуцња!

Затим она два накнадна сигнала — мало даље, а ипак очевидно као одговор на онај први! Па онда кобна тишина!

Шта је то? Харли Багот се нашалио, „Слушајте како неки лупежи лове дивљач ван сезоне? То је против закона, зар не?”

«Еј, ви!» викну Грант Кренстон. „То су моје патке тамо!

Оставите их на миру.”

„Ако не гађају боље од тебе, Гранти, оставиће их на миру.” То је казала Бертина.

Клајд, покушавајући да се насмеши, гледао је у правцу одакле је звук дошао и послушвао је као гоњена звер.

Шта га то сад тера да изиђе из воде, да се обуче и побегне! Пожури! Пожури! Пожури! "У свој шатор! У шуму, брзо! Најзад је послушао тај глас и, док већина осталих није гледала, одјурио у свој шатор, пресвукао се у обично плаво радно одело које је још имао, ставио капу на главу и искрао се у шуму иза логора — ван видокруга и домета слуха осталих, док не буде био у стању да размисли и одлучи, старајући се непрестано да га нико не види с воде, из страха — из страха — ко би могао тачно знати шта они пуцњи значе?

А Сондра? И њене речи, у суботу, јуче и данас. Може ли је овако оставити, а да није сасвим сигуран? Може ли? Њени пољупци! Њена мила уверавања о будућности! Шта ће она мислити сад — па и они други — у случају да се не врати? Шаронски и остали листови писали би о овом његовом нестанку и зацело би закључили да је он Клифорд Голден или Карл Греам! Зар не би?

Затим је размишљао о могућој неоснованости тог страховања, заснованом можда само на случајним пуцњевима ловаца који пролазе језером или овим шумама. А онда је стао и расправљао са самим собом да ли да иде или не. Ипак, ах, спокојност овог високог дрвећа сличног стубовима — мекоћа и тишина овог тамног ћилима од четинарских иглица — па жбуње и честари под којима би се могло лежати и крити док не падне ноћ. А онда даље — и све даље. Али ипак се окренуо у намери да се врати у логор, да види да ли је ко дошао тамо. (Могао би рећи да је био пошао у шетњу и залутао у шуми.)

Отприлике у исто време, заклоњени групом дрвећа најмање две миље западно од логора, састали су се на договор Месон, Слак, и остали. Доцније, као резултат тога договора, док је Клајд још оклевао и вратио се мало ближе логору, Месон је, у чуну којим је веслао Свенк, стигао и упитао оне који су тада били на обали да ли се ту налази неки г. Клајд Грифитс и да ли би могао да се види с њим. Харли Багот, који је био најближи, одговори, «Па дабоме. Ту је негде.” А Стјуарт Финчли узвикну, „Е — хеј, Грифитсе!” Али одговора није било.

Међутим Клајд, пошто није био довољно близу да би чуо ишта од свега тога, управо се враћао ка логору, врло полако и опрезно. Месон, закључивши да је он вероватно ту негде и наравне не слути ништа, одлучи да причека неколико тренутака — а Свенку је рекао да се врати у шуму па ако случајно сретне Слака или ма ког другог, да му каже да пошаље по једног човека источно и западно

дуж обале, а да он — Свенк — продужи у чамцу источно до гостионице на самом крају језера, и да отуда пошаље извештај на све стране о присуству сумњивог лица у овоме крају.

У тај час Клајд се налазио само три четвртине миље источно, и још увек му је нешто шапутало: Бежи, бежи, не оклевај! а ипак је оклевао, мислећи на Сондру, на тај дивни живот! Зар да тако оде! И говорио је себи да ће можда учинити већу грешку ако оде неголи ако остане. Јер замислимо да они пуцњи не значе ништа — ловци, обични пуцњи на дивљач који немају никакве везе са њим — па зар због тога да изгуби све? А ипак се најзад окренуо и рекао самом себи да ће можда бити најбоље да се засад не враћа, тек много доцније — кад падне мрак — па ће онда видети да ли су они чудни пуцњеви нешто значили.

Али онда је опет застао тихо и у сумњи, док су врапци и шумске зебе цвркутали своје вечерње песмице. Зурио је око себе и нервозно извиривао.

А онда одједном, из групе високог дрвећа испред њега, не даље од педесет стопа, он виде како му се брзо али тихо приближава неки човек са залисцима, налик на шумског ловца — висок, кошчат човек, оштра погледа, у тамном филцаном шеширу и тамносивом изгужваном и избледелом оделу које је лабаво висило на његовом мршавом телу. Прилазећи, нагло је викнуо, а Клајду се од страха крв следила у жилама, па је стао као укопан.

„Чекајте један тренутак, господине! Не мичите се. Да ваше име није случајно Клајд Грифитс, хм?" А Клајд, опазивши оштар инквизиторски поглед тога незнанца, а исто тако и да је већ извадио револвер и да га подиже, стао је, јер му се због одлучности и ауторитета тога човека срж ледила у костима. Да ли га то заиста хватају? Јесу ли представници закона заиста дошли по њега? Боже! Сад више нема наде у бекство! Зашто није побегао? Ох, зашто није? Одједном га обузе слабост и дрхтавица, па не желећи да оптужи самог себе, хтеде да одговори, „Није!" али због једне паметније мисли, одговори, „Па да, то је моје име."

«Ви логорујете са оним друштвом ту у близини, је л те?"

„Да, господине."

„Добро, г. Грифитсе. Извините за овај револвер. Наређено ми је да вас ухватим по сваку цену, то је све. Моје име је Краут. Николас Краут. Ја сам заменик шерифа Катарачког округа. Имам овде овлашћење да вас ухапсим. Мислим да знате зашто и да сте спремни да мирно пођете са мном." При том г. Краут још чвршће стеже тешко и опасно оружје, и загледа се у Клајда одлучно и заповеднички.

„Па — ја — ја не знам", одговори Клајд слабо и с напором, а лице му беше бледо и мршаво. „Али ако имате овлашћење за моје хапшење, поћи ћу с вама, наравно. Али оно — оно — што не разумем" — глас му је подрхтавао док је то говорио — „то је — то је зашто ме хапсите?"

„Не знате, ех? Нисте ли случајно били на Бит Битерну или Грас језеру прошле среде или четвртка, ех?"

„Не, господине, нисам", слага Клајд.

„А знате ли случајно штогод о дављењу неке девојке, о којој се мисли да је била са вама — Роберта Алден, из Билца, чини ми се."

„Не, Господе боже, не!" одговори Клајд нервозно и испрекидано, запрепашћен што је тај потпуно непознати човек тачно казао Робертино име и адресу, и то тако брзо. Дакле знају. Нашли су кључ тајне. Његово право име и њено! Боже! „Мисли ли се да сам ја извршио то убиство?" додао је slabим гласом — шапатом.

„Онда ви не знате да се она утопила прошлог четвртка? И ви нисте били с њом у то време?" и г. Краут упре у њега строги, инквизиторски и неповерљив поглед.

„Не, наравно да нисам", одговори Клајд, присетивши се сада да само мора да пориче све — док не буде промислио или знао шта друго да чини или да каже.

„И нисте срели три човека који су прошлог четвртка, око једанаест часова ноћу, ишли из Биг Битерна у Залив Трију Миља?"

„Нисам, господине. Наравне да нисам. Рекао сам вам да нисам био тамо."

„Врло добро, г. Грифитсе, немам више ништа да вам кажем. Једино имам да вас ухапсим, Клајде Грифитсе, због убиства Роберте Алден. Ви сте ухапшени." Извадио је — више да би показао силу и власт него због чега другог — пар челичних лисица, а Клајд се на то згрчио и задрхта као под ударцима.

„Није потребно да ми их стављате, господине", молио је. „Молим вас, немојте. Никад нисам имао тако нешто на себи. Ићи ћу с вама и без њих." Гледао је чежњиво и тужно у околно дрвеће, у чије је скровите дубине требало да зарони пре неколико тренутака. У безбедност.

„Па добро, онда", одговори страшни Краут, „ако будете ишли мирно." И узме Клајда за готово одузету руку.

„Смем ли да вас упитам нешто друго", упита Клајд slabим и бојажљивим гласом, док су ишли, јер му је мисао на Сондру и остале заслепљујући и поразно блештала пред очима. Сондра! Сондра! Вратити се тамо као ухапшеник, убица! Изићи пред њу и Бертину! Ах, не! „Да ли, да ли ви намеравете да ме одведете натраг у онај логор?"

„Да, господине, намеравам да вас тамо одведем. Тако ми је наређено. Тамо су баш сада

околни јавни тужилац и шериф Катарачког округа."

„Ох, знам, знам", молио је Клајд хистерично, јер је већ изгубио готово сваку равнотежу, „али зар не бисте могли — зар не бисте могли — ако будем ишао онако како ви желите - сви они тамо су моји пријатељи, знате, и било би ми грозно ... зар не бисте могли да ме спроведете тамо куда желите али тако да заобиђемо логор? Имам сасвим посебан разлог — то јест — ја — ја, ох, боже, уздам се да ме нећете одвести тамо — молим вас немојте, г. Крауте?"

Он је сада изгледао Крауту врло слаб и дечачки чистих црта лица, прилично безазлених очију, добро одевен и доброг понашања — нимало дивљи и суров или разбојнички тип као што је мислио. Доиста, посве је одговарао сталежу који је он (Краут) био склон да поштује. Уосталом, можда тај младић има врло јаке везе? Разговори које је дотад чуо наговештавали су да он припада једној од најбољих породица у Ликургу. Стога је био склон да покаже извесну малу учтивост, па је додао, „Па добро, младићу, нећу да будем исувише строг према вама. Уосталом, ја нисам ни шериф ни околни јавни тужилац, само чиновник који врши своју дужност. Има тамо других чије је да кажу шта ћемо с вама — и кад дођемо до њих, можете их питати, и они можда неће сматрати за потребно да вас враћамо у логор. Али шта ћемо с вашим оделом? Оно је тамо, зар не?"

Ох, да, али то не мари ништа", одговори Клајд нервозно и ревносно. „Увек га могу добити. Само не желим да се сад вратим тамо, ако је икако могућно."

„Добро, онда, хајдемо", одговори Краут. И тако су пошли ћутећи. Висока стабла правила су у сумраку свечане алеје кроз које су ишли као верници између стубова катедрале, а Клајдове су очи узнемирено и уморно посматрале јасно црвенило на западу које се још увек видело кроз дрвеће.

Оптужен за убиство! Роберта мртва! И Сондра мртва — за њега! И Грифитсови! И трици! И мајка! И сви они у логору!

Ох, ох, боже, зашто није побегао, кад га је онај Глас, ма шта он био, толико гонио на то.

ГЛАВА IX

За време Клајдове одсутности, утисци које је г. Месон добио о свету у којем се он ту кретао употпунили су и потврдили његове утиске из Ликурга и Шарона и били су довољни да га отрезне у погледу ранијег мишљења да ће (вероватно) бити лако осудити га. Јер средина у којој је Клајд живео наговештавала је и средства и вољу да се такав скандал заташка. Богатство. Раскош. Па важна имена и везе које ће га без сумње штитити. Зар није вероватно да ће богати и моћни Грифитси, зато што им је ухапшен рођак, предузети кораке, без обзира на то какав је његов злочин, да прибаве најспособнијег адвоката којега могу наћи, да би заштитили своје име? Несумњиво. А затим, са разним одлагањима која је такав способан правник у стању да издејствује, зар није могућно, много пре но што би могао да осуди Клајда, да он сам буде аутоматски уклоњен са положаја јавног тужиоца, и онда да не буде ни кандидован ни изабран за судијски положај за којим толико жуди и који му је толико потребан.

Харли Багот, у џемперу светлих боја и фланелским панталонама, седео је пред кругом привлачних шатора окренутих према језеру и припремао удило. А кроз размакнута шаторска крила могли су се назрети појединци — Сондра, Бертина, Винета, и други — запослени око облачења после малопређашњег купања. Због отмености тога друштва, г. Месон је био у недоумици да ли је, са политичког и друштвеног гледишта, мудро да отворено објави сврху свога доласка, па је одлучио да ће ћутати извесно време, и утонуо је у размишљање о разлици између доживљаја своје ране младости и живота Роберте Алден и ових овде. По његовом мишљењу, могло се и очекивати да ће човек Грифитсових веза бити склон да искористи тако ниско и сурово девојку Робертиног положаја, и да се у исто време нада да ће проћи некажњено. Али ипак, желећи да савлада колико му буде могућно сваку непријатељску силу која ће се можда окомити на њ, најзад је пришао Баготу и, до крајности кисело, али ипак с онолико привидне срдачности и друштвене углађености које је био у стању да покаже, рекао

„Дивно место за логоровање, је л те?"

„Да, и ми смо тог мишљења."

„Ви сте трупа, чини ми се, из летњиковаца и хотела око Шарона?"

„Да. Углавном са јужне и западне обале."

„Од Грифитсових ваљда нема никога сем г. Клајда?"

„Не, мислим да су они још увек на Гринвуду."

„Ви вероватно познајете г. Клајда Грифитса?"

„Па дабоме — он је у нашем друштву."

„Не знате ли случајно откад је он овде — мислим тамо код Кренстонових?"

„Од петка, мислим. Бар видео сам га у петак ујутру. Али он ће ускоро доћи, па га можете и сами питати", заврши Багот, јер је почео да осећа да је г. Месон мало превише радознао, а сем тога не припада ни његовом ни Клајдовом свету.

Управо тада је Франк Харијет, са тениском ракетом под мишком, прошао поред њих.

„Куда, Франче?"

„Да испробам оно игралиште што је Харисон направио јутрос.“

„С ким?“

„С Виолетом, Надином и Стјуартом.“

„Има ли тамо места за још једно игралиште?“

„Како да не, имамо два. Зашто не зовеш Берту, Клајда и Сондру, па да дођете тамо?“

„Па, можда ћу, кад ово уредим.“

Месон одмах помисли: Клајд и Сондра. Клајд Грифитс и Сондра Финчли — она иста девојка чија се писма и карте сад налазе у његовом џепу. Зар је не би могао видети овде заједно с Клајдом — па доцније можда и поразговарати с њом о њему?

Управо тада су Сондра, Бертина и Винета изишле из својих шатора. Бертина је довикнула, „Ох, Харли, јеси ли видео гдегод Надину?“

„Нисам, али Франк је управо прошао овуда. Рекао је да иде на игралиште да игра тенис са њом, Виолетом и Стјуартом.“

„Тако? Па онда хајде, Сондра. И ти, Винета. Да видимо како то изгледа.“

Кад је Бертина изговорила Сондрино име, окренула се да је узме за руку, што је Месону дало тачно оно обавештење и прилику коју је желео — да види и осмотри за тренутак девојку која је тако трагично и без сумње не знајући заменила Роберту у Клајдовим осећањима. И, као што је и сам могао да види, лепша је и богатије одевена него што се она друга икад могла понадати да ће бити. И жива је, у супротности са оном другом, сада мртвом, тамо у мртвачници у Бриџбургу.

Још док их је посматрао, њих три су одскакутале држећи се за руке, и Сондра је довијнула Харлију, „Ако видиш Клајда, реци му да дође, молим те!“ А он јој је одговорио, „Зар мислиш да је тој твојој сенци потребно рећи да дође за тобом?“

Месон, под утиском колорита и драматичности свега тога, гледао је око себе пажљиво, па чак и узбуђено. Сад је сасвим јасно зашто је желео да се ослободи оне девојке — прави, скривени разлог је ту. Она лепа девојка тамо, а исто тако и овај раскош за којим жуди. И кад само помисли да је младић његових година и могућности пао тако ниско да изврши то грозно недело! Невероватно! И да се, само четири дана после убиства оне сиромашне девојке, он ту забавља са овом лепом девојком, и нада се да ће се оженити њоме, као што се Роберта надала да ће се удати за њега. Невероватне гадости живота.

Пошто се Клајд није појављивао, он се сад готово одлучио да каже ко је и да приступи претресу и узапћењу његових ствари, али тад се поново појави Ед Свенк и даде му знак главом да пође за њим. Кад су сасвим зашли у сенку околног дрвећа, Ед Свенк му показа Николаса Краута, поред кога је стајао витак, лепо одевен младић отприлике Клајдових година, судећи по оном извештају, а по воштаном бледилу његовог лица Месон је одмах закључио да је то зацело Клајд. Одмах му је пришао као љутит ос или стршљен, заставши само да прво упита Свенка ко га је ухватио и где — а затим се загледао у Клајда критички и строго, као што доликује човеку који представља силу и величанство закона.

„Дакле, ви сте Клајд Грифитс, је ли тако?“

„Да, господине.“

„Па, г. Грифитсе, моје име је Орвил Месон. Ја сам јавни тужилац округа у којем се налазе Биг Битерн и Грас језеро. Мислим да су вам већ добро позната та два места, је ли тако?“

Застао је да види дејство те подругљиве примедбе.

Очекивао је да ће се Клајд тргнути и задрхтати, али он се само загледао у њега, а његове узнемирене, црне очи показивале су огроман напор. „Не, господине, не бих могао рећи да јесу.“

Јер са сваким кораком док су се враћали кроз шуму, у њему је расло дубоко и непоколебљиво уверење да, ма какви привидни докази или оптужбе били изнесени против њега, не сме рећи ништа о себи, о својим односима са Робертом и своје одласку на Биг Битерн и Грас језеро. Не сме. Јер би то било исто што и признање кривице у вези са нечим зашто стварно није крив. И нико не сме поверовати — никад — ни Сондра, ни Грифитсови, нити ма ко од ових његових отмених пријатеља, да би он могао бити крив и за саму помисао на тако нешто. А ето сви су они ту, сви на дometу гласа, и сваког часа могли би се приближити и дознати зашто је ухапшен. И мада је осећао потребу да пориче да зна ма шта у вези са свим тим, у исто време он се много плашио тога човека — његовог негодовања и срџбе које ће такво држање можда изазвати. Тај његов искривљени нос. Па оне крупне, строге очи.

А онда је Месон, љут због његовог порицања, посматрајући га као какву ретку и очајну звер и закључујући у исто време по његовом бледом лицу да ће признати, или без сумње ускоро бити принуђен да призна своју кривицу, наставио, „Ви, г. Грифитсе, наравно знате за шта сте оптужени.“

„Да, господине, малопре сам то чуо од овог човека овде.“

„И ви то признајете?“

„Забога, господине, наравне да не признајем“, одговори Клајд, и његове танке и сада бледе усне затегосе се преко равних зуба, а очи беху пуне дубоког али прикривеног страха.

„Шта, каква је то бесмислица! Каква дрскост! Ви поричете да сте у прошлу среду и четвртак

били на језерима Грас и Биг Битерну?" „Да, господине."

„Тако дакле", и Месон заузео крут, срдит, инквизиторски став, „онда, замишљавам, порећи ћете и да сте познавали Роберту Алден — девојку коју сте одвели на Грас језеро а затим је прошлог четвртка извели у чамцу на Биг Битерн — девојку са којом сте се познавали у Ликургу целе прошле године, а која је становала код г-ђе Гилпин и радила у вашем одељењу код Грифитса и компаније — девојку којој сте дали онај тоалетни прибор прошлог Божића! Рећи ћете ваљда и да ваше име није Клајд Грифитс, и да нисте становали код г-ђе Пејтон у улици Тејлор, и да ово нису писма и карте из вашег кофера тамо — од Роберте и г-ђице Финчли, све ове карте и писма." Док је он то говорио, извадио је писма и карте и махао њима пред Клајдом. И код сваке тачке свога говора уносио се својим широким лицем са спљоштеним, сломљеним носом и прилично насртљивом брадом Клајду право у лице, сажичући га гневним и презривим погледом, док се Клајд одмицао од њега, трзајући се готово приметно, а студени жмарци му ишли горе — доле по кичми и мучили му срце и мозак. Та писма! Све то обавештење о њему! А тамо у коферу, у шатору, сва она најновија Сондрина писма у којима му пише како ће на јесен њих двоје побећи и венчати се. Да је бар њих уништио. И сад ће их овај човек можда наћи — зацело ће их наћи — па ће можда испитивати Сондру и све ове друге. Скупио се и следио у души, јер су га издајничке чињенице његовог тако рђаво замишљеног и изведеног плана притискивале као Земљина лопта на раменима неког нејаког Атласа.

А ипак је осетио да мора рећи нешто, али не признати ништа. И најзад одговори, „Моје је име заиста Клајд Грифитс, али све остало није истина. О свему осталом не знам ништа."

„Слушајте ви, г. Грифитсе! Немојте ни да покушавате да са мном играте жмурке. То нас неће никуда одвести. Код мене вам то неће нимало помоћи, а уосталом сад за то немам ни времена. Имајте на уму да су ови људи сведоци о ономе што говорите. Управо сам дошао из Ликурга — из ваше собе код г-ђе Пејтон — и имам ваш кофер и писма која вам је писала г-ђица Алден — неоспоран доказ да сте заиста познавали ту девојку, да сте јој се удварали и завели је прошле зиме, и да сте је доцније — пролетос — кад је затруднела с вама, наговорили, прво, да иде својој кући, а затим да пође с вама на тај излет да бисте се, као што сте јој рекли, венчали. Па, заиста сте је венчали — с гробом — ево како сте је венчали — са водом на дну језера Биг Битерна. И сад ви ту стојите преда мном и усуђујете се, иако вам кажем да имам код себе све потребне доказе, да тврдите да је чак и не познајете! Па, мајковићу!"

Док је то говорио, његов је глас постао тако јак, да се Клајд плашио да ће га они у логору чути сасвим јасно. И да ће и сама Сондра можда чути и доћи. И мада му се под плуском удараца поразних чињеница што их је Месон тако брзо износио грло стезало, и једва је заустављао руке да му се грчевито не стежу као клешта, ипак је на крају свега тога одговорио само „Да, господине."

„Ух, до ђавола!" узвикну Месон. „Сад сасвим верујем да сте били у стању да убијете девојку, па још и трудну и да се онако одшуњате! И још покушавате да порекнете да су ова њена писма упућена вама! Па то је као да покушавате да порекнете да сте овде и да сте живи. А ове карте и ова писма овде — шта ћемо с њима? Она ваљда нису од г-ђице Финчли? Шта ћемо за њих да кажемо? Да не намерава да ми кажете да ни ово нису њена писма?"

Махнуо је њима испред Клајдових очију. А Клајд, видећи да се истина о тим писмима може одмах доказати пошто је Сондра у близини, одговори, „Не, не поричем да су то њена писма."

„Врло добро. Али ова друга, из вашег кофера у истој соби, зар нису од г-ђице Алден, упућена вама?"

„Не желим да одговорим на то", одговори он, трепћући уплашено, док је Месон махао Робертиним писмима пред њим.

„Ц! Ц! Ц! За име света", узвикну Месон у великој срџби. „Каква бесмислица! Каква дрскост! Е па добро, нећемо сад да се мучимо око тога. Моћи ћу лако да докажем све то кад томе дође време. Али не разумем како можете да ми у очи поричете то, кад знате да имам доказе! Сећате ли се оне карте, са вашим властитим рукописом, коју сте заборавили да уклоните из кофера који је она по вашој жељи оставила у Ган Лопу, док сте ви свој понели са собом, г. Карле Греаме, г. Клифорде Голдене, г. Клајде Грифитсе — карте на којој сте написали „Од Клајда Берти — Срећан Божић." Сећате ли се? Дакле, ево је." На то је извадио из џепа малу карту коју је узео из тоалетног прибора и махнуо њоме пред Клајдовим носом. „Јесте ли и то заборавили? Ваш властити рукопис!" Застао је, али, не добивши никаквог одговора коначно је додао, „Баш сте ви неки глупак! — све сте рђаво смислили, чак нисте имали мозга, кад сте узели она лажна имена под којима сте се надали да ћете се сакрити, да не употребите почетна слова вашег имена и презимена — г. Карл Греам — г. Клифорд Голден!"

У исто време, схватајући важност признања и смишљајући како да одмах дође до њега, Месон је одједном променио тактику — јер га је Клајдов израз, лице слеђено од страха, навело на мисао да је он можда исувише уплашен да би могао да говори — па је спустио глас и изгладио оне страшне боре на челу и око уста.

„Видите, овако вам је то, Грифитсе", почео је он сад много мирније и простије. „Лагање или само глупо, бесмислено порицање под оваквим околностима не могу вам нимало помоћи. Право

говорећи, само би вам могли шкодити. Можда мислите да сам био помало груб, али то је само зато што сам због овог случаја и сам био силно напетих живаца, јер сам држао да ћу ухватити некога о коме сам веровао да је човек сасвим друкчијег типа него што сте ви. Али сад кад вас видим, и видим каква су ваша осећања због свега тога — како сте стварно уплашени због оног што се догодило — пада ми на ум мисао да можда постоји нешто — неке олакшавајуће околности које би, ако бисте ми сад све испричали, можда бациле мало друкчију светлост на све ово. Дабоме, ја то не знам. Ви то треба да знате најбоље, а ја вам само износим ту мисао, у случају да вам може бити од користи. Јер, дабоме, овде су она писма. А осим тога, кад сутра одемо у Залив Трију Миља, као што се надам, тамо ће бити она три човека која су вас срела пре неко вече кад сте одлазили са Биг Битерна. И не само они, већ и гостионичар са Грас језера, гостионичар са Биг Битерна, тамошњи закупац чамаца, и шофер који је вас и Роберту Алден довезао из Ган Лоца. Они ће вас познати. Мислите ли да вас неће познати нико од њих, да неће бити у стању да каже да ли сте ви били тимо с њом или нисте, или да им порота, кад дође време, неће веровати."

Све је то Клајд зарезао у памћење као аутомат који кврцне на убачен новчић, али није рекао ништа — само је зурио, слеђен.

„И не само то“, настави Месон, врло благо и удворички, „тамо је и г-ђа Пејтон. Она је видела кад сам извадио ова писма и карте из оног сандука у вашој соби и из горње фиоке вашег ормана. А онда, тамо су и све оне девојке у фабрици у којој сте ви и г-ђица Алден радили. Замишљате ли да се оне неће сетити свега о вама и њој, кад дознају да је мртва? Каква глупост! То би и сами требало да видите, ма шта иначе мислили. Заиста, не можете очекивати да ћете се тек тако извући. Само бисте направили будалу од себе. То можете и сами да видите."

Опет је ућутао, надајући се признању. Али Клајд, још увек уверен да би свако признање у вези са Робертом или Биг Битерном значило пропаст, само је зурио док је Месон наставио:

„Добро, Грифитсе, сад ћу вам рећи још једну ствар, и не бих вам могао дати бољи савет ни да сте мој рођени син или брат и да покушавам да вас извучем из овога уместо што се само трудим да вас наведем да кажете истину. Ако се надате да постигнете ма шта корисно по себе, неће вам помоћи то што све овако поричете. Само стварате петљавину и осуђујете самог себе у очима других. Зашто не кажете да сте је познавали, да сте били тамо с њом, и да вам је она писала ова писма, па да тако будемо готови с тим? Из тога се не можете извући, без обзира на то из чега се још надате да ћете се извући. Свака разумна особа — ваша мајка, кад би била овде — казала би вам то исто. То је превише смешно и указује пре на кривицу неголи на невиност. Зашто не признате одмах бар те чињенице, пре него што буде исувише доцкан да се користите икаквим олакшавајућим околностима у вези са целом том ствари — ако тих околности уопште има? Учините ли то сада, и будем ли могао да вам помогнем на неки начин, обећавам вам да ће ме само радовати да то учиним. Јер, уосталом, ја нисам овде зато да отерам човека у смрт нити да га присилим да призна нешто што није учинио, већ само да докучим истину о самој ствари. Али ако ви будете одрицали да сте уопште познавали ту девојку и онда кад вам кажем да имам све доказе и да могу то да докажем, е онда —" и јавни окружни тужилац диже руке увис уморно и с гнушањем.

Али Клајд је, као и до сада, остао нем и блед. Упркос свему што је Месон открио, и свему што је тај, на изглед, пријатељски и присан савет наговештавао, он није могао да замисли да би признање да је макар познавао Роберту значило за њ ишта мање од пропасти. Како ли би кобно било такво признање у очима оних других овде. Окончање свих његових снова о Сондри и овом животу. И тако, с обзиром на све то — и даље ћутање. На то је Месон, љут преко мере, најзад узвикнуо, „Ох, добро, онда, добро. Ви сте дакле коначно одлучили да не говорите, је л те?" А Клајд је, очајан и слаб, одговорио, „Ја немам никакве везе с њеном смрћу. То је све што сад могу да кажем", али чак и док је то говорио, мислио је да је можда боље да не каже то — да је можда боље да каже — али, шта? Да је, наравно, познавао Роберту, да је био с њом тамо — али да никад није намеравао да је убије — да је њено дављење пуки случај. Јер он њу уопште није ударно, само случајно, зар није тако? Само, најбоље је, не признати да ју је уопште ударно, зар не? Јер ко би, под таквим околностима, веровао да ју је озледио случајно фотографским апаратом. Најбоље је и не помињати фотографски апарат, јер у новинама се нигде не помиње да га је имао са собом.

Још увек је размишљао, кад је Месон узвикнуо, „Онда признајте да сте је познавали?"

„Не, господине."

„Па ето", додаде он, окренувши се осталима, „мислим да не преостаје ништа друго већ да га одведемо натраг да видимо шта они тамо знају о њему. Можда ћемо тако извући нешто из ове птичице — суочење са његовим пријатељима. Мислим да су његов кофер и ствари још увек тамо, у шатору. Како би било да га одведемо тамо, господо, да видимо шта они други знају о њему."

На то се брзо и хладно окренуо, а Клајд је, ужаснут од онога што долази, узвикнуо, „Ох, молим вас, немојте! Нећете ваљда да учините то, је л те? Ох, не чините то! Ох, молим вас, немојте!"

Онда се Краут умеша и рече, „Молио ме је тамо у шуми да га не водимо тамо." „Охо, дакле одатле ветар дува, је ли?" узвикну Месон на то. „Превише сте осетљиви да изиђете с нама пред госпођице и господу из летњиковца са Дванаестог језера, а овамо нећете да признате ни да сте

познавали сиромашну малу радницу која је радила за вас. Врло добро. Е па онда, мој отмени пријатељу, или нам сад испричајте све што знате, или ћете поћи тамо." Застао је да види дејство ових речи. „Сазваћемо их све, и тачно ћемо им објаснити како ствар стоји, па ћемо онда видети да ли ћете и пред њима све порицати!" Али приметивши још увек извесно оклевање код Клајда, он додаде, „Водите га, момци." И окренувши се према логору, он пође неколико корака, а Краут узне Клајда за једну руку, Свенк за другу, и поведоше га, на шта он најзад узвикну:

„Ох, молим вас, немојте! Ох, надам се да нећете то учинити, г. Месоне? Ох, ја не желим да се враћам тамо, молим вас. Не зато што сам крив, али ви можете да узмете све моје ствари а да ја не идем тамо. А осим тога, за мене би то значило тако много сада." Грашке зноја опет му избише по бледом лицу и рукама, и био је самртнички хладан.

„Не желите да идете, ех?" узвикну Месон, зауставивши се кад то чу. „То би увредило ваш понос, је л те, да и они дознају? Е па онда, одговорите ми на неколико питања о стварима које желим да знам — и то јасно и брзо, или иначе одосмо — и то без тренутка одлагања! Дакле, хоћете ли да одговорите или нећете?" Он се поново окрете Клајду, који уздрхталих усана и збуњених и поколебаних очију, изјави нервозно и потресно:

„Дабоме да сам је познавао. Дабоме да јесам зацело! Та писма то показују. Али шта је с тим? Ја њу нисам убио А нисам ни ишао тамо с њом у намери да је убијем. Нисам Нисам, кажем вам! Посреди је био само несрећан случај чак нисам хтео ни да је водим тамо. Она је хтела да пођем - да одем некуд с њом, ради — ради, па знате — њена писма то казују. А ја сам само покушавао да је наговорим да оде некуд сама, да мене остави на миру, јер нисам желео да се оженим њоме. То је све. И одвео сам је тамо, не да је убијем, већ само да покушам да је наговорим, и то је све. И нисам преврнуо чамац — бар нисам намеравао. Ветар ми је однео шешир, па смо — она и ја — устали у исто време да га дохватимо, и чамац се преврнуо — то је све. И бок чамца ударно ју је по глави. Видео сам то, али она се тако борила у води да нисам смео да јој се приближим, јер сам се плашио, ако то учиним, да ће можда и мене одвући на дно. А онда је она потонула. А ја сам испливао на обалу. То је цела истина!"

Док је то говорио, његово је лице одједном постало црвено, а тако исто и руке. Очи су му изражавале патњу и страх, два језерца јада и чемера. Мислио је — али можда то поподне није било ветра, и можда ће то они сазнати. Или онај статив испод стабла. Ако га нађу, зар неће помислити да ју је ударио њиме? Облио га је зној и дрхтао је.

Али Месон је већ почео поново да испитује.

„Да видимо, један тренутак. Велите да је нисте одвели тамо у намери да је убијете?"

„Не, господине, нисам."

„Па зашто сте се онда пријавили тамо горе, на Виг Битерну и на Грас језеру, под различитим именима?"

„Зато што нисам желео да ико зна да сам био тамо с њом."

„Ох, разумем. Нисте желели никакав скандал због стања у коме је била?"

„Не, господине. То јест, да, господине."

„Али вам је било свеједно што ће њено име бита осрамоћено у случају да доцније буде нађена?"

„Али ја нисам знао да ће се утопити", одговори Клајд лукаво и мудро, осетивши на време замку.

„Али сте, наравно, знали да се ви лично нећете вратити. Знали сте то, је ли тако?"

„Не, господине, нисам знао да се нећу вратити. Мислио сам да хоћу."

„Прилично вешто. Прилично вешто", помисли Месон у себи, али не рече то, већ брзо продужи,

„И тако, да би све ишло што лакше и природније кад се будете враћали, понели сте свој кофер са собом а њен сте оставили тамо. Је ли тако? Шта кажете на то?"

„Али ја га нисам понео зато што сам намеравао да одем. Ми смо се договорили да ставимо ручак у њега."

„Ми, или ви?"

„Ми."

„И тако, морали сте да носите онај велики кофер да бисте понели мало ручка у њему, ех? Зар га нисте могли понети у хартији или у њеној торбици?"

„Па, њена је торбица била пуна, а ја не волим да носим ствари у хартији."

„Ох, разумем. Исувише сте поносни и осетљиви, ех? Али то вам није сметало да носите тежак кофер целим путем до Залива Трију Миља, рецимо неких дванаест миља, у ноћи, нити вас је било стид да вас људи виде да то чините, хм?"

„Па, пошто се она утопила, а нисам желео да се дозна да сам био тамо горе с њом, морао сам да идем —"

Заћутао је, а Месон је само гледао у њега, мислећи о многим, многим питањима која је желео да му постави — а било је још толико, толико питања која он, као што је знао или наслућивао, неће моћи да објасни. Али већ је падала ноћ, а тамо у логору биле су Клајдове још непреузете ствари —

његов кофер и вероватно оно одело што је имао на себи оног дана на Биг Битерну — сиво одело, као што је чуо — не ово. А испитивати га овде, овако у сумраку, можда би могло бити веома плодно само кад би потрајало мало дуже, ипак није згодно, јер предстоји им пут натраг, а путем ће имати довољно времена да настави са својим питањима.

И зато, ма колико да му је било криво што у том тренутку мора тако да поступи, закључио је, „Е па, знате, Грифитсе, пустићемо вас сад да се за часак одморите. Може бити да је оно што ми рекосте тачно — ја не знам. Заиста, надам се да јесте, вас ради. Пођите сада са г. Краутом. Он ће вам показати куда треба да идете.”

А онда се окренуо Свенку и Крауту и узвикнуо, „Добро, момци. Ево како ћемо. Већ је доцкан, па ћемо морати мало да пожуримо, ако мислимо да још ноћас стигнемо куда. Г. Крауте, како би било да ви одведете овог младића тамо доле где су она два чамца и да нас сачекате тамо. Уснут кликните по који пут да би шериф и Сисел знали да смо готови. А Свенк и ја доћи ћемо у другом чамцу чим будемо могли ”

А кад је то рекао, и Краут повео Клајда, он и Свенк се упутише кроз све гушћи сумрак у логор, а Краут је путем дозивао шерифа и његовог заменика све док му се они нису одазвали.

ГЛАВА X

Дејство Месоновог повратка у логор, са вешћу коју је објавио прво Франку Харијету а затим Харлију Баготу и Гранту Кренстону, да је Клајд ухапшен — да је стварно признао да је био са Робертом на Биг Битерну, иако не да ју је убио, и да је он, Месон, дошао са Свенком да узапти његове ствари — било је довољно да једним дахом уништи тај лепо излет. Јер мада су сви речима изражавали запрепашћеност, неверицу и запањену збуњеност, ипак, ту је био Месон, који је захтевао да му се покажу Клајдове ствари и тврдио је да само на Клајдову молбу он није доведен да сам то учини.

Франк Харијет, најпрактичнији од свих, осећајући истину и беспоговорност тих речи, повео их је одмах у Клајдов шатор, где је Месон почео да претражује садржину кофера и одеће, а Грант Кренстон и Багот, свесни Сондрине жарке љубави према Клајду, отшили су да позову Стјуарта, па онда Бертину, и напослетку Сондру — одвојивши се с њом у страну да би јој у што већој тајности саопштили шта се тада догађало. А она, чим је први пут јасно схватила смисао те вести, пребледела је и онесвестила се, и пала је у Грантово наручје, а кад су је однели у шатор, и пошто је дошла к себи, узвикнула је, „Не верујем ни у једну реч! То није истина! Па то је немогуће! Јадни дечак! Ох, Клајде! Где је он? Куда су га одвели?” Али Стјуарт и Грант, који нису били нипошто тако ганути као она, опомињали су је да ћути. Можда је то ипак истина. Замислимо да јесте! Остали ће чути, зар не? А замислимо да није — онда ће моћи брзо да докаже своју невиност и биће пуштен, зар не? Нема смисла понашати се тако.

Сондра у мислима размотри голу могућност такве ствари — Клајд убио девојку на Биг Битерну — ухапшен и тако одведен — а за њу се јавно — или бар у овом друштву — зна да га је много волела — њени родитељи ће дознати, широка јавност ће дознати — можда.

Али Клајд је зацело невин. Све је то зацело грешка. А онда јој се дух вратио унатраг и мислила је о оној вести о утопљеној девојци коју је први пут чула преко телефона, тамо код Харијетових. А затим Клајдово бледило — његова болест — његов готово потпун слом. Ох, не! — не то! Па његово одлагање, све до прошлог петка, да дође из Ликиурга. Па написане отуда. А онда је поново схватила сав ужас оптужбе, те је одједном опет клонула и лежала сасвим непомићна и бледа, да су се Грант и остали споразумели да је најбоље да логоровање прекину одмах или већ сутра ујутру, и да се врате у Шарон.

А кад се Сондра после извесног времена осветила, казала је кроз сузе да мора одмах да иде одатле, да више не може „да подноси то место”, и замолила је Бертину и све остале да остану поред ње и да не причају никоме о томе да се онесвестила и да је плакала, јер би то само изазвало оговарање. И непрестано је мислила како ће, ако је све то истина, доћи до оних писама које му је писала! Ах, боже! Рецимо да сад падну у руке полицији или штампи, и буду објављена? А ипак је била ганута, јер је осећала љубав према њему, и први пут у њеном младом животу неумољива и сурова стварност потресла је њену веселу и сујетну природу.

И тако, одмах је било уговорено да она са Стјуартом, Бертином и Грантом пређе у гостионицу „Ветисик” на источном крају језера, јер одатле, у зору, рекао је Багот, могу отпутовати у Албани — и тако, заобилазним путем, доћи у Шарон.

У међувремену, Месон, пошто је узаптио све Клајдове ствари, брзо је отпутовао ка рукавцу Литл Фиш и Заливу Трију Миља, и, преноћивши само прве ноћи у некој сеоској кући, приспео је у Залив Трију Миља позно у уторак. Ипак, није пропустио успут да испитује Клајда као што је и намеравао, тим пре што при прегледању његових ствари тамо у шатору није нашао оно сиво одело за које је речено да га је Клајд имао на себи у Биг Битерну.

А Клајд, узнемирен тим новим обртом, порицао је да је имао на себи сиво одело, и тврдио је да је био у истом овом оделу у којем је сад.

„Али зар оно није било сасвим мокро?"

„Јесте."

„Па где је онда очишћено и испеглано?"

„У Шарону."

„У Шарону?"

„Да, господине."

„Код неког тамошњег кројача?"

„Да, господине."

„Код којег кројача?"

Авај, Клајд није могао да се сети.

„Онда сте га носили изгужвано и мокро, је ли тако, од Виг Битерна до Шарона?"

„Да, господине."

„И нико то није приметно — дабоме."

„Не, уколико се ја сећам — није."

„Не, уколико се ви сећате, ех? Па видећемо о томе доцније", и закључио је да је Клајд неоспорно извршио убиство с предумишљајем. А тако исто и да ће ипак некако натерати Клајда да му покаже где је сакрио одело или где га је био дао на чишћење.

Затим је дошао на ред сламни шешир нађен на језеру. Шта има да каже о њему? Кад каже да му је ветар одувао шешир с главе, то значи да је носио шешир на језеру, али то не мора да значи да је то баш тај сламни шешир који је нађен на води. Сад је Месон био решен да пред свим сведоцима утврди власништво шешира који је нађен на води, а тако исто и да је постојао други шешир који је носио доцније.

„Онај ваш сламни шешир за који велите да га је ветар одувао у воду? У оном часу нисте ни покушали да га извадите из воде, је л те?"

„Нисам, господине."

„У узбуђењу ваљда нисте ни мислили на то?"

„Нисам, господине."

„Али ипак, имали сте на глави други сламни шешир кад сте потом ишли кроз шуму. Где сте тај набавили?"

А Клајд, ухваћен у замку и збуњен, застаде за делић секунде, уплашен и у недоумици да ли би се могло доказати или не да је овај други шешир што га сад носи онај исти који је носио кроз шуму. А исто тако и да ли је онај на води био купљен у Утики, као што је и био. А онда се одлучио да слаже. „Али ја нисам имао други сламни шешир." Не поклањајући томе никакву пажњу, Месон пружи руку и скиде сламни шешир са Клајдове главе и поче му испитивати поставу с натписом — Старк & комп., Ликург.

„Овај има поставу, видим. Купили сте га у Ликургу, је л те?"

„Да, господине."

„Када?"

„Ох, прошлог јуна."

„Али ипак сте сигурни да то није онај који сте имали у шуми оне ноћи?"

„Није, господине."

„Па где је онда био?"

И Клајд опет застаде као човек ухваћен у клопку и премишљаше: Боже! Како сад да објасним ово? Зашто сам признао да је онај на језеру био мој? Ипак се одмах опомену да, порекао то или не, на Грас језеру и Биг Битерну има људи који ће се, дабоме, сетити да је на језеру имао сламни шешир.

«Где је онда био?» упорно понови Месон.

А Клајд најзад рече, „Ох, био сам овде једном раније, и носио сам га тада. Заборавио сам га кад сам се последнем пут враћао одавде, али нашао сам га опет пре неки дан."

„Ах, тако. Сасвим згодно, морам рећи." Почео је да верује да заиста има посла с великом врдаламом — да ће морати да смисли лукавије замке, а у исто време одлучио је да позове Кренстонове и све остале чланове из друштва са Медвећег језера да би видео да ли се ико сећа да Клајд није имао сламни шешир кад је дошао овога пута, као и да ли је раније оставио сламни шешир. Клајд, дабоме, лаже и он ће га ухватити!

И тако Клајд није имао мира од језера до Брицбурга и окружног затвора. Јер ма колико да је одбијао да одговара, Месон га је стално салетао оваквим питањима: Ако сте хтели само да ручате на обали, зашто сте онда морали да веслате чак доле до оног крајњег јужног дела језера, кад тамо није ни близу онако пријатно као на другим местима? И где сте провели остатак оног поподнева — зацело не само тамо? А онда се одједном вратио на Сондрину писма која је нашао у његовом коферу. Откада је познаје? Воли ли је онолико колико изгледа да она воли њега? Није ли можда због њеног обећања да ће се удати за њега идуће јесени одлучио да убије г-ђицу Алден?

Мада се Клајд жестоко трудно да порекне ову последњу оптужбу, ипак је већим делом немо и невесело гледао преда се измученим и жалосним очима.

Затим је дошла кукавна ноћ, коју је провео на тавану неке сељачке куће на западном крају језера, на сламњачи на поду, док су Сисел, Свенк и Краут, са пушком у руци, наизменично бдели, а Месон, шериф и остали спавали у приземљу. Неки мештани, због вести која се некако раширила, дошли су пред зору и питали: „Чујемо да је овде онај који је убио девојку тамо на Биг Битерну — је ли то истина?" А онда су причekali да их виде како у зору одлазе Фордовим аутомобилима које је Месон добавио.

А у рукавцу Литл Фиш и у Заливу Трију Миља биле су читаве гомиле света — фармери, трговци, излетници, шумски радници, деца — сви су се скупили на вест која је очигледно била телефонирана унапред. У овом последнем месту, Барли, Хеит, и Њуком, због претходно телефонираног извештаја, извели су пред неког Габријела Грега, врло сувог, мрзовољног и претерано савесног месног судију, све особе из Биг Битерна које су биле потребне да би се утврдио Клајдов идентитет. Сад је Месон, пред тим месним судијом, оптужио Клајда за Робертину смрт, и добио је прописку и законску одлуку да се Клајд задржи у притвору у Брицбургу. А затим је, заједно са Бартоном, шерифом и његовим заменицима, одвео Клајда у Брицбург, где је одмах био притворен.

Кад се ту нашао, Клајд се бацио на гвоздени кревет и ухватио за главу у агонији очајања. Било је три сата изјутра, а кад су се приближавали затвору видео је гомилу од најмање пет стотина особа — бучну, подругљиву и претећу. Јер није ли већ унапред било јављено да је он из жеље да се ожени богатом девојком најсвирепије напао и убио младу и симпатичну радницу, чија је једина кривица била та што га је превише волела. Било је сурових и претећих повика, као: „Ево га, гадног курвића! Висићеш ти на вешалима, ђаволе, причекај па ћеш видети?" Ово је довикнуо неки млад шумски радник, сличан Свенку, оштра, помамна погледа у својим успламтелим младим очима, који се беше нагнуо о из гомиле. И још горе, нека девојка из паланачког сиротињског краја, одевена у памучну хаљину, иступила је као зоља у нејасној светлости уличних светилки и узвикнула, „Погледајте ту подмуклу хуљу — тог убицу! Мислио си да ћеш се извући, је ли?"

Клајд се прибио уз шерифа Слака и мислио је, „Па они заиста верују да сам је ја убио! Можда ће ме чак и линчовати!" Био је тако уморан, збуњен, понижен, и несрећан да је, видећи како се широм отварају да га приме спољашња челична врата затвора, уздахнуо од олакшања због заштите коју му она пружају.

Али кад се нашао у ћелији, патио је без престанка целу боговетну ноћ, са мисли — са мисли о свему што је отишло у неповрат. Сондра! Грифитсови! Бертина. Јутрос ће сви они у Ликургу дознати. И његова мајка, и сви. Где ли је сада Сондра? Јер Месон јој је, наравно, рекао, и свима осталима, кад је отишао по његове ствари. Сад су га знали онаквог какав је — убица, хотимичан убица! Само, само, кад би неко само могао да зна како је дошло до свега тога! Кад би Сондра, његова мајка, кад би ма ко могао да увиди праву истину!

Како би било да сад објасни томе човеку, Месону, пре него што оде даље, како се све тачно догодило. Али то би значило рећи истину о своме науму, о својој правој првобитној намери, о оном фотографском апарату, и о томе како је отпливао даље од ње. О оном случајном ударцу (а ко би му то веровао), о скривању статура после тога. А кад би се једном све то сазнало, зар не би с њим ионако било свршено у погледу Сондре, Грифитсових — и свих осталих. И ипак би га вероватно извели пред суд, и осудили га на смрт због убиства. Ох, боже — убиство. И да му се због тога сад суди; а тај ужасни злочин извршен над њом већ је доказан. У сваком случају, ставиће га на електричну столицу, зар неће? И онда је схватио сав ужас — можда га чека смрт — смрт због убиства — и седео је непомично. Смрт! Боже! Само да није оставио Робертину и мајчина писма у својој соби, тамо у кући г-ђе Пејтон. Да је само пренео кофер у другу собу, рецимо, пре него што је отпутовао. Зашто није мислио на то? Али истог тренутка помислио је да би то можда била погрешка, јер би изгледало сумњиво што је то тада учинио. Али како су дознали одакле је он и како се зове? Онда се опет у мислима вратио на писма у коферу. Јер, сетио се сад, мајка му је у једном свом писму поменула онај догађај у Канзас-Ситију, и тако је Месон дознао за њ. Само да је уништио та писма, Робертину, мајчина, сва! Зашто није? Али није могао да одговори зашто — можда је то била само луда жеља да чува ствари — да чува све што се односи на њега — сваки знак љубазности, нежности према себи. Само да није носио онај други сламни шешир — да се није срео са оном тројицом у шуми. Боже! Могао је знати да ће му ући у траг на неки начин. Само да је продужио кроз ону шуму код Медвећег језера и да је понео са собом кофер и Сондрину писма. Можда се, можда се, ко зна, могао сакрити у Бостону, или Њујорку, или другде.

Растројен и очајан, није могао да спава, већ је ходао тамо-амо, или је седео на ивици тврде и необичне постеле, и размишљао, размишљао. У зору је дошао кошчат, стар, реуматичан тамничар у изгужваној, изношеној, плавој униформи, и донео на црном, гвозденом послужавнику лимено лонче кафе, мало хлеба, парче шунке и једно јаје. И погледао је радознано а ипак некако равнодушно у Клајда док је кроз отвор таман довољно простран прогурао јело мада Клајду није требало ништа.

Доцније су појединачно долазили Краут, Сисел, Свенк, и најзад и сам шериф, да завире и упитају, „Па, Грифитсеј како сте јутрос?" или, „Здраво, желите ли штогод?" док су им очи показивале запрепашћење, гнушање, сумњу или ужасавање којим их је испунио његов злочин. Али ипак, и упркос

томе, показивали су извесно интересовање па чак и ласкав понос што је он ту. Јер, зар он није Грифитс — члан добро познатих друштвених кругова из главних јужних градова. Он је за њих, као и за врло очарану јавност напољу, био звер ухваћена у клопку, ухваћена у њихову законску мрежу њиховом властитом изванредном вештином, и сад је задржан ту као сведок те вештине. А пошто ће новине и свет зацело говорити о томе, то ће бити огромна реклама за њих — њихове слике, као и његова, биће у новинама, њихова имена биће стално удружена са његовим.

А Клајд, гледајући их кроз решетке, трудно се да буде учтив, јер сад се налази у њиховим рукама, и они могу да чине с њим што хоће.

ГЛАВА XI

Аутопсија и њени резултати успорили су и отежали истрагу. Јер мада је заједнички извештај петорице лекара гласно: „Повреда уста и носа; врх носа изгледа мало спљоштен, усне отекле, један предњи зуб мало расклиман, слузокожа испод усана огуљена”, — сви су се сложили да те повреде уопште нису биле смртоносне. Главна повреда је на лубањи (управо то је Клајд и тврдио на првом признању), која је тешко повређена ударцем „неког оштрог оруђа”, што је било несрећно у овом случају, јер због тешког удара чамца постојали су „трагови фрактуре и унутрашњег крварења које је могло проузроковати смрт.”

Али плућа су потонула кад су стављена у воду, а то је био несумњив доказ да Роберта није била мртва кад је пала у воду, већ жива, и да се утопила, као што је Клајд тврдио. И није било никаквих других знакова насиља и борбе, мада су јој руке и прсти били у положају који као да показује да је можда покушала да дохвати нешто или да се ухвати за нешто. За ивицу чамца? Можда? Можда Клајдова прича ипак садржи неки делић истине? Извесно је да су му ове околности ишле донекле у прилог. Ипак, као што су се Месон и остали сагласили, све те околности као да јасно указују на то да ју је он — иако је можда није убио пре него што ју је бацио у воду — ударио, а затим, можда онесвешћену, бацио у воду.

Али чиме? Кад би само могао да наведе Клајда да му то каже!

А онда му је дошло надахнуће! Одвешће Клајда и, мада закон изричито штити оптуженике од присиљавања, натераће га да поново види место свог злочина. И мада можда неће бити у стању да натера Клајда да се ода на неки начин, ипак, кад буду били на самом месту злочина, његове радње можда ће открити нешто о томе где му је одело или оно оруђе којим ју је ударио.

И тако, трећег дана после његовог хапшења, предузета је друга песета Биг Битерну, у којој су Клајда пратили Краут, Хеит, Месон, Бартон Барли, Ерл Њуком и шериф Слак, и полако је поново пређен сав онај терен који је он пропутовао оног ужасног дана. А Краут је, по Месоновом налогу, „подилазио” Клајду, не би ли га љубазношћу придобио и навео, ако је могуће, да све призна. Краутов је задатак био да му доказује да је прикупљен материјал тако уверљив да „никад нећете уверити пороту да нисте оно учинили”, али „ако будете признали све Месону, он ће код судије и гувернера учинити за вас више него што би ико могао — спашће вас, можда, уз доживотну робију или неких двадесет година, а овако ћете извесно бити осуђени на електричну столицу.”

Али је Клајд, због оног истог страха који је управљао њиме на Медвеђем језеру, ћутао као заливен. Јер зашто би рекао да ју је ударио, кад није — бар није намерно? А и чиме, кад мисао на фотографски апарат још није искрсла.

На језеру, пошто је окружни геометар тачно измерио растојање од места где се Роберта утопила до места где је Клајд испливао, Ерл Њуком се изненада вратио Месону са важним открићем. Испод једне кладе, недалеко од места где је Клајд стајао кад је скидао своје мокро одело, нађен је сакривени статив, мало зарђао и влажан, али довољно тежак, као што су Месон и сви остали сад били готови да верују, да Клајд њиме удари Роберту по глави тако да је обори, а после му је лако било да је пренесе у чамац и затим утопи. Али кад су му га показали, Клајд је пребледео више него икад раније и порекао је да је имао са собом фотографски апарат или статив, а Месон је одмах одлучио да поново испита све сведоке да би дознао да ли се ико сећа да је видео код Клајда статив или фотографски апарат.

И још пре свршетка тога истога дана, сазнао је од водича који је довезао Клајда и Роберту, као и од закупца чамаца који је видео кад је Клајд спустио свој кофер у чамац, па и од мале келнерице на Грас језеру, која је видела Клајда и Роберту кад су полазили из гостионице за станицу оног јутра кад су отпутовали са Грас језера, да се сви сећају „свежња жутих штапова” привезаног за његов кофер, а то је морао бити тај статив.

А онда је Бартон Барли закључио да је ипак можда није ударно стативом, већ могуће, па чак и вероватно, неким тежим предметом, и то самим фотографским апаратом, јер се рана на врху главе могла објаснити његовом ивицом, а остале ране на лицу његовом равном површином. Због овог закључка, а да Клајд није ништа знао о томе, Месон је додубавио неколико шумских радника из тога краја и рекао им да роне у непосредној близини места где је нађен Робертин лет, и, пошто су њих шесторица ронили цео дан — због обећање велике награде — неки Џек Богарт изронио је са оним истим фотографским апаратом који је Клајд упустио кад се чамац преврнуо. А што је још горе,

утврђено је било да се у њему налази читав калем филма, и пошто је дат стручком хемичару да га развије, на њему се показао низ Робертиних слика снимљених на обали — како седи на клади, како стоји поред чамца крај обале, како дохвата грање неког дрвета — а све су биле врло нејасне и покварене водом, али су се ипак могле разазнати. А најшира страна фотографског апарата одговарала је, опште узев, дужини и ширини рана на Робертином лицу, те је сад изгледало извесно да су пронашли оруђе којим је Клајд задао оне ударце.

Међутим, на фотографском апарату није било трагова крви. Па ни на боковима нити на дну чамца, који је пренет у Бриџбург ради испитивања. Није их било ни на простирци на дну чамца. — Бартон Барли био је лукав човек какав би се тешко могао наћи у двадесет таквих забачених округа, и он се ускоро дао у размишљање како би то лако било, у случају потребе необоривог доказа, да се он или ма ко други посече по прсту и мало окрвави простирку, бок чамца или ивицу фотографског апарата. И како би исто тако било лако ишчупати две три власи Робертине косе и уплести их међу стране фотографског апарата или их увити око рашаља за весла за које се њен вео био закачио. Пошто је довољно и потајно поразмислио о томе, одиста је одлучио да оде у мртвачницу браће Луц и узме неколико власи Робертине косе. Јер он је био уверен да је Клајд убио ту девојку с предумишљајем. Па зар да се једном таквом младом, ћутљивом, сујетном зликовцу дозволи да умакне само зато што недостаје нека мрвица материјалног доказа? Не, па макар он лично морао да омота те власи око рашаља или испод поклопца фотографског апарата, а онда ће скренути Месону пажњу на њих као на нешто што је дотад било превиђено.

Према томе, оног истог дана кад су Хеит и Месон поново лично мерили ране на Робертином лицу и глави, Варли је кришом уметнуо две Робертине власи између отвора и сочива фотографског апарата, а мало доцније Месон и Хеит неочекивано су их нашли и зачудили се што их нису приметили раније — али су их ипак одмах примили као коначан доказ Клајдове кривице. И заиста, Месон је после тога изјавио да је, што се њега тиче, истрага потпуно завршена. Он је темељно испитивао сваки корак у том злочину и спреман је, ако је потреба, да већ сутра изиђе пред суд.

Али, баш због потпуности доказног материјала, одлучио је, бар засад, да не говори ништа о фотографском апарату — и да, ако је могуће, запечати уста свакоме ко зна нешто о томе. Јер, рецимо да Клајд и даље пориче да је носио собом фотографски апарат, и да његов бранилац не зна да постоји такав доказ, како ће то бити поразно, као гром из ведре неба, кад пред суд изнесу тај фотографски апарат, оне Робертине слике које је Клајд снимлио, и покаже да се и сама дужина једне стране фотографског апарата подударе са дужином рана на њеном лицу. Како ће то бити пресудно! Каква оптужба!

А пошто је он био најподеснији да то изнесе, јер је лично скупио доказни материјал, одлучио је да пише гувернеру државе у сврху тражења одобрења за ванредно заседање Врховног суда тога округа, као и за истовремено ванредно заседање месне велике пороте, која ће се састати на његов позив. Јер, са тим одобрењем, моћи ће да одреди састав велике пороте и, ако оптужница против Клајда буде примљена, онда у року од месец дана или шест недеља може да отпочне претрес. Међутим, задржао је строго за себе чињеницу да би све то могло да буде врло zgodно с обзиром на његову предстојећу кандидацију за новембарске изборе, јер се без ванредног сазива претрес не би могао одржати пре редовног јануарског заседања Врховног суда, а он тада већ не би био на свом садашњем положају, и, мада би вероватно био изабран за месног судију, ипак не би могао лично руководити претресом. А с обзиром на стање јавног мњења које је до крајности огорчено против Клајда, брз претрес изгледао би свима оправдан и логичан. Јер зашто одлагати? Зашто дозволити таквом злочинцу да седи и смишља план како да умакне? А поготову кад ће то суђење, ако га води он, Месон, пронети широм земље његову правничку, политичку и друштвену славу.

ГЛАВА XII

А онда из северних шума вест о сензационалном злочину првог реда, са свим оним занимљиво сликовитим а ипак морално и духовно грозним елементима — љубав, романтика, богатство, сиромаштво, смрт. И одмах су они уредници листова који су тако брзи да осете да је вест о таквом злочину занимљива за целу земљу тражили телефонски и објавили живописне извештаје о томе где је и како Клајд живео у Ликургу, с ким се дружно, како је успео да сакрије своје односе са једном девојком док је очевидно смишљао да побегне с другом. Телеграми с питањима из Њујорка, Чикага, Бостона, Филадельфије, Сан Франциска и других великих америчких градова на Истоку и Западу обасипали су или непосредно Месона или представнике Удружене или Уједињене штампе у тој области тражећи подробније и потпуније појединости о злочину. Ко је та лепа, богата девојка у коју је, вели се, тај Грифитс био заљубљен? Где живи она? Какви су тачно били Клајдови односи с њом? Али Месон, уплашен богатством Финчлијевих и Грифитсових, није био склон да објави Сондрино име, већ је засад само тврдио да је она кћи једног врло богатог ликуршког индустријалца, чије име не жели да саопшти — мада се није устезао да показује свежањ писама која је Клајд био пажљиво завезао траком.

Робертине писма, међутим, описивана су подробно — чак је било и извадака из неких — она

више песничка и тужнија дата су штампи на располагање, јер кога је она имала да је заштити? Кад су објављена, подигао се талас мржње против Клајда као и талас сажаљења према њој — сиротој, усамљеној, сеоској девојци која није имала никога сем њега — а он је био свиреп и неверан — чак и убица. Није ли вешање исувише блага казна за њ? Јер Месон је успут, идући на Медвеђе језеро и враћајући се отуда, а и доцније, пажљиво читао та писма. И због извесних врло дирљивих одломака који су се односили на њен домаћи живот, њену очајну бригу за будућност, њену очевидну усамљеност и ојађеност срца, он је био дубоко ганут, па је доцније пренео то своје осећање и на друге — на своју жену и Хеита и месне новинаре. И тако се десило да су нарочито ови последњи слали из Бриџбурга живе, иако донекле претеране, описе Клајда, његовог ћутања, његове ђудљивости и тврдокорности срца.

А онда је врло романтични млади дописник Стара, из Утике, дошао у дом Алденових, и одмах је приказана свету доста тачна слика ојађене и поражене г-ђе Алден, која се, исувише исцрпљена да би негодовала или се жалила, задовољила само сликом Робертине оданости према својим родитељима, њеног простог начина живота, њене скромности, моралности, побожности — како је једном месни свештеник Методистичке цркве рекао да је она најбистрија, најлепша и најљубазнија девојка коју је икад познавао, и како је годинама пре него што је отишла од куће била десна рука својој мајци. И да су је, без сумње, сиромаштво и усамљеност навели да слуша медене речи тог неваљалца који ју је, обећававши јој брак, завео у тај грешни и за њу готово невероватни однос који ју је одвео у смрт. Јер она је увек била добра, чедна, умиљата и љубазна. „И кад сад помислим да је мртва. Просто, не могу да верујем у то.“

И тако су наведене речи њене мајке.

«Још прошлог понедељка била је овде — мало потиштена, учинило ми се, али са осмехом на лицу, и, из неког разлога који ми је тада изгледао чудан, у понедељак после подне и увече ишла је свуд по кући, загледала је ствари и брала цвеће. А онда је дошла мени, загрлила ме и рекла, 'Волела бих да сам опет мала девојчица, мама, па да ме узмеш у наручје и љуљаш као што си некад чинила.' Али ја сам је упитала, 'Па, Роберта, шта те је то тако растужило вечерас?' А она је одговорила, 'Ох, ништа. Знаш да одлазим ујутру. Па се због тога вечерас осећам некако чудно.' Кад сад помислим да јој је на уму било то путовање. Предосећала је ваљда да све неће испасти онако како је желела. Кад само помислим да је он ударио моју девојчицу, њу која није могла ником да нанесе бол, ни мрава да згази." И онда је, упркос својој вољи, почела тихо плакати, док је ожалошћени Тајтас стајао у позадини.

А од Грифитсових и осталих чланова тога друштва потпуно и готово непрекидно ћутање. Што се тиче Семјуела Грифитса, он није могао ни да схвати ни да верује да је Клајд био кадар да изврши такво недело. Шта! Зар онај благи, доста бојажљив и тако господствен младић каквим га је замишљао, зар он да буде оптужен за убиство? Како се тада налазио далеко од Ликурга — у Горњем Саранаку — где је Гилберт једва дошао до њега — био је готово неприпремљен и да мисли, а камоли да дела. Па то је немогућно! Зацело је посреди нека грешка. Зацело су заменили Клајда с неким другим.

Али му Гилберт објасни да је то неоспорна истина, јер је та девојка радила у фабрици под Клајдовим надзором, а и окружни јавни тужилац у Бриџбургу, са којим је већ био у вези, уверио га је да су код њега нађена писма која је утопљеница писала Клајду, и да Клајд није покушао да то порекне.

„Па добро, онда“, рече Семјуел на то. „Немој да хиташ и, пре свега, док се опет не видимо, не говори о томе никоме осим Смајлију или Готбоју. Где је Брукхарт?“ — мислио је на Дараха Брукхарта, правног саветника Грифитса & комп.

„Он је данас у Бостону“, одговори његов син. „Мислим да ми је рекао прошлог петка да се неће вратити пре понедељка или уторка.“

„Онда му телеграфиши да желим да се одмах врати. Реци Смајлију да види може ли да удеси са уредницима Стара и Бикона да обуставе сваки коментар док се ја не вратим. Бићу тамо сутра ујутру. Исто тако, реци му да узме аутомобил и оде тамо (Бриџбург), још данас ако може. Морам дознати из прве руке све што треба да се зна. Нека се види с Клајдом ако може, а исто тако и с тим јавним тужиоцем, и нека ми донесе сва обавештења до којих буде могао да дође. И све новине. Хоћу лично да видим све што је објављено.“

Отприлике у исто време, у дому Финчлијевих на Четвртом језеру, Сондра је, после четрдесет и осам сати проведених у најмучнијем размишљању о запањујућем климаксу који је зауставио све њене девојачке снове о Клајду, најзад одлучила да све призна оцу, коме је била више наклоњена него мајци. И пошла му је у библиотеку, где је он обично седео после вечере и читао или размишљао о разним својим пословима. Али кад му се приближила, зајецала је, јер је била заиста поражена у својој љубави према Клајду, а исто тако и у својој таштини и обмани о свом високом положају, а страховала је и од скандала који ће ускоро задесити њу и породицу. Ох, шта ће сад рећи мајка, после свег оног опомињања? Па отац? Па Гилберт Грифитс и његова вереница? Па Кренстонови, који никад не би били увучени у такве пријатељске односе с Клајдом да она није утицала на Бертину?

Њени јецаји привукли су очеву пажњу, те се одмах пренуо и подигао поглед, не схватајући им смисао. Но ипак је одмах осетио да је посреди нешто веома страшно, па ју је узео у наручје и утешно рекао, «Де, де! За име света, шта се то десило мојој девојчици? Ко јој је учинио нешто нажао и зашто?» И онда је, са изразом очевидна запањености и потресености, саслушао потпуну исповест о свему што се до тада десило — први састанак с Клајдом, њено интересовање за њ, став Грифитсових, њена писма, њена љубав, а затим ово — ово ужасно откриће и хапшење. И ако је то истина! И њено име буде објављено, и татино! И она се опет заплака као да ће јој срце препући, мада је врло добро знала да ће се на крају отац сажалити на њу и опростити јој, ма колико доцније патио и био нерасположен.

Финчли је одмах, навикнут на мир, ред, тактичност и разумност у своме дому, погледао у кћер запрепашћено и критички а ипак не немилостиво, и узвикнуо је, „Ко би то помислио! До сто ђавола! Чуди ме, мила моја! Запањен сам! Ово је мало превише, морам рећи. Оптужен за убиство! И код њега су, велиш, твоја писма, писана твојом руком, или су можда већ у рукама оног јавног тужиоца. Ц! Ц! Ц! Страшно лудо, Сондра, страшно лудо! Твоја мајка ми је месецима говорила о томе, а ти знаш да је твоја реч превагнула насупрот њезиној. И ето сад шта се десило! Зашто ми то ниси рекла или послушала њу? Зашто ниси поразговарала са мном о свему томе пре него што си тако далеко отишла? Мислио сам да се ти и ја разумемо. Твоја мајка и ја увек смо радили за твоје добро, зар нисмо? Ти то знаш. Уосталом, заиста сам мислио да си паметнија. Богами јесам. Али случај убиства, и ти умешана у то! Господе боже!"

Устао је, леп плав човек у господски скројеном оделу, и шетао је тамо-амо по соби љутито пуцкетајући прстима, док је Сондра и даље плакала. Онда одједном стаде, окрете се кћери, и рече, „Али слушај! Не вреди плакати због тога.

Плакање то неће поправити. Наравне, временом ће се можда то некако заборавити. Не знам. Не знам. Не умем рећи како ће то утицати на тебе. Али једно је извесно. Морамо дознати нешто о тим писмима."

И одмах је, док је Сондра још плакала, позвао своју жену да јој објасни какав их је ударац погодио — друштвени ударац који ће јој остати у сећању до краја живота — а затим је телефонирао Легару Атеберију, адвокату, државном сенатору, председнику Републиканског државног централног комитета и свом дугогодишњем приватном правном саветнику, и изложио му је необичну тешкоћу у којој се његова кћи налази. И упитао га је шта би било најбоље да предузме.

„Па, да видим", рече г. Атебери. „Ја не бих много бринуо да сам на вашем месту, г. Финчли. Мислим да могу да учиним нешто за вас пре него што ствар избије у јавност. Чекајте да видим. Ко је тај јавни тужилац Катарачког округа? Мораћу најпре то да погледам и да поразговарам с њим, па ћу вам онда телефонирати. Али будите без бриге, обећавам вам да ћу успети да учиним нешто — бар постараћу се да се та писма не објаве у новинама. Можда и да се не читају на претресу — нисам сигуран — али сигуран сам да могу да удесим да се њено име не помиње, зато не брините."

Онда је телефонирао Месону, чије је име нашао у судском именику, и одмах је уговорио састанак с њим, јер је Месон канда сматрао да су та писма од битне важности, мада је био толико устрављен Атеберијевим гласом да је брзо објаснио да он и није имао намеру да употреби у јавности ни Сондрино име ни та писма, већ је више хтео да сачува њихову актуелност за поверљив увид велике пороте, ако Клајд не буде хтео да призна и тако избегне јавно суђење.

Атебери је потом телефонирао Финчлију и, видећи да се овај противи свакој употреби писама и Сондриног имена, рекао му је да ће сутра или прекосутра лично отићи у Бриџбург са извесним плановима и политичким обавештењем који ће можда утицати на Месона да двапут промисли пре него што му падне на ум да јавно помене Сондру.

А затим, после озбиљног већања породице Финчли, одлучио је да одмах, без икаквог објашњења или извињења ма коме, г-ђа Финчли, Стјуарт и Сондра отпутују на Меин приморје или у ма које друго место које им се свиди.

Финчли је пак решио да се врати у Ликург или Албани. Није мудро ни за једно од њих да буду тамо где би новинарски дописници могли да дођу до њих, или пријатељи да их испитују. И тако су Финчлијеви одмах побегли у Нарагансет, где су шест недеља живели повучено под именем Вилсонови. Из истог разлога Кренстонови су одмах отпутовали на једно од Хиљаду острва, где је било летњиковача који су углавном одговарали њиховом укусу. А Багови и Харијетови сматрали су да нису толико уплетени у то да би морали да се секирају због тога, па су остали онде где су, на Дванаестом језеру. Али сви су говорили о Клајду и Сондри — о том ужасном злочину и вероватној друштвеној пропасти свих оних који су иоле умрљани њиме, ни криви ни дужни.

У међувремену, Смајли је, по Грифитсовом упутству, отпутовао у Бриџбург, и после дуга два часа са Месоном, отишао је у затвор да се види с Клајдом. Благодарјећи Месону, било му је допуштено да разговара с њим насамо у ћелији. Пошто је Смајли објаснио Месону да Грифитсови не намеравају да мобилишу одбрану у Клајдову корист, већ само желе да дознају да ли је под постојећим околностима одбрана уопште могућна, Месон му је нагласио да би било најпаметније наговорити Клајда да призна, јер, према његовом тврђењу, сасвим је извесно да је он крив, а судски

претрес само би нанео округу новчане издатке а Клајду не би користио ништа — док, међутим, ако би он хтео да призна, можда би се појавили извесни непредвиђени разлози за блажу казну — и свакако би се спречило објављивање у штампи тог великог друштвеног скандала.

После тога Смајли је отишао Клајду у самицу, где је Клајд туробно и безнадежно размишљао, питајући се шта ће и како ће. Али на само помињање Смајлијевог имена одскочио је као ударен. Грифитсови — Семјуел Грифитс и Гилберт! Њихов лични представник. Шта сад да му каже? Јер, без сумње, доказивао је сад самом себи, Смајли га, после разговора са Месоном, сматра кривим. Па шта да каже? Шта да исприча — истину или — шта? Али није имао много времена, јер тек што је почео да размишља, Смајли је ушао у његову самицу. И онда је, оквасивши суве усне језиком, само успео да каже, „Ох, како сте, г. Смајли?“ на што је г. Смајли одговорио са лажном срдечношћу, „Здраво, Клајде, заиста ми је жао што вас видим овде.“ А затим је наставио, „Новине и овдашњи јавни тужилац пуни су прича о некој невољи у коју сте запали, али замишљај да ту нема много истине — зацело је посредни нека грешка, наравно. Због тога сам и дошао овамо, да то пронађем. Ваш стриц ми је телефонирао јутрос да дођем и да вас посетим, да бих сазнао како је дошло до тога да вас држе овде. Наравне, можете разумети како се они тамо осећају. Па су желели да дођем овамо и дознам истину, да бих издејствовао да се та оптужба одбаци, ако је могућно — па ми сада реците све о томе — знате — то јест —“

Застао је, уверен због онога што му је окружни јавни тужилац рекао, а исто тако и због Клајдовога врло нервозног и повученог држања, да неће имати много шта да открије што би допринело његовом оправдању.

А Клајд је, пошто је још једном овлажио усне, почео, „Претпостављам да ствари изгледају прилично рђаво по мене, г. Смајли. Онда кад сам се упознао са г-ђицом Алден нисам мислио да ћу икад запасти у овакву невољу. Али ја њу нисам убио, и то је божја истина. Пре свега, ја чак нисам ни намеравао да је убијем нити да је водим на оно језеро. То је истина, и рекао сам то и јавном тужиоцу. Знам да он има нека њена писма упућена мени, али та писма само показују да је она желела да идем с њом — а не да сам ја желео да идем с њом —“

Застао је у нади да ће Смајли то потврдити неким изразом веровања. А Смајли је, приметивши слагање између његових и Месонових тврђења, а ипак желећи да га умири, рекао, „Да, знам. Баш ми их је мало пре показао.“

»Знао сам да ће то учинити«, продужи Клајд немоћно. „Али ви знате како је то понекад, г. Смајли“, рече готово шапатом, из страха да шериф или Краут не прислушкују. „Човек може да западне у невољу с девојком иако на то испрва није ни помишљао. Знате и сами. Волео сам Роберту у почетку, то је истина, и почео сам да живим с њом, као што она писма показују. Али ви знате за ону одредбу тамо, да ниједан шеф одељења не сме имати ништа са женама које раде у његовом одељењу. Ето, отуда, чини ми се, почиње сва моја незгода. Плашио сам се пре свега да неко не сазна штогод о томе, разумете ли?“

„Да, разумем.“

И тако је, постелено се стишавајући док је говорио, јер му је изгледало да га Смајли слуша са саосећањем, приказао већину доживљаја из времена своје ране присности са Робертом, а исто тако и своју садашњу одбрану. Али није рекао ни речи о фотографском апарату нити о оним шеширима, па ни о изгубљеном оделу, мада су га те ствари непосредно и много мучиле. Како ће икад моћи да то заиста објасни? А на крају га је Смајли, због онога што му је рекао Месон, упитао, „Али шта имате да кажете о она два шешира, Клајде? Онај човек горе рекао ми је да признајете да сте имали два сламна шешира — један који је нађен на језеру, и један са којим сте отишли оданде.“

Клајд, принуђен да каже нешто, а ни сам не знајући шта, одговори, „Али они погрешно тврде да сам имао сламни шешир кад сам отишао оданде, г. Смајли, то је била капа.“

„Тако. Али ипак сте имали сламни шешир на Медвеђем језеру, како ми он рече!“

„Да, имао сам, али, као што сам му рекао, то је био онај који сам имао са собом кад сам први пут ишао Кренстоновима. Рекао сам му то. Заборавио сам га и оставио тамо.“

„Тако. Али има нешто и о некаквом оделу — сивом, чини ми се — и он вели да сте га имали на себи тамо, а сада не може да га нађе? Јесте ли имали такво одело?“

„Нисам. Носио сам плаво одело, оно које сам имао на себи кад су ме довели овамо. Одузели су ми га и дали ми ово.“

„Али он вели да сте рекли да сте га дали на чишћење у Шарону, али да не може да нађе никога ко нешто зна о томе. Шта велите на то? Јесте ли га дали на чишћење?“

„Јесам, господине.“

„Коме?“

„Па, сад не бих могао да се сетим. Али мислим да бих могао да нађем тог човека ако бих опет отишао тамо — он је негде близу станице“, али док је то говорио гледао је у под и скривао поглед од Смајлија.

А онда га је Смајли, као и Месон пре њега, упитао о коферу у чамцу, и зар му није било могуће, кад је већ могао да исплива до обале у ципелама и оделу, да помогне Роберти да се ухвати за

преврнути чамац. А Клајд је одговорио, као и раније, да се плашио да ће га она одвући на дно, али је сад први пут додао да јој је довикнуо да се ухвати за чамац, док је раније изјавио да се чамац одбио од њих. Смајли се сетио да му је Месон то рекао. А исто тако, у вези са Клајдовом причом да му је ветар однео шешир, Месон је рекао да би могао да докаже сведоцима, као и званичним метеоролошким извештајима, да тога необично мирног дана није било ни дашка ветра. Према томе, јасно је да Клајд лаже. Његова прича је исувише прозирна. Смајли, међутим, не желећи да га доведе у неприлику, непрестано је понављао,

„Ох, разумем" или „Па јасно је" или „Тако је то дакле било, је л те?"

А на крају га је упитао о озледама на Робертином лицу и глави. Јер Месон му је обратно пажњу на њих и указао да један удар чамца не би могао проузроковати повреде и на лицу и на глави. А Клајд је био сигуран да ју је чамац ударно само једанпут и да све позледе потичу од тога, јер друкчије он не може да замисли шта их је проузроковало. Али сад је почео да увиђа како је безнадежно то објашњење. Његово држање било је узнемирено и забринито, јер му је било јасно да му Смајли не верује. Он га је очевидно сматрао подлим што није помогао Роберти — то је био мршав изговор да је пусти да се утопи.

И тако, исувише уморан и обесхрабрен да и даље лаже, најзад је ућутао. А Смајли, исувише жалостан и узнемирен да би желео да га даље испитује или да га још више збуњује, осећао се нелагодно и врпољио се, и најзад је рекао, „Па, на жалост, ја сад морам да идем, Клајде. Пuteви су прилично рђави до Шарона. Али врло ми је мило што сам чуо и оно што сте ви имали да кажете. И изложићу ваше речи вашем стрицу тачно онако како сте ми их рекли. Али у међувремену, да сам на вашем месту, ја не бих говорио више него што морам — бар док вам се поново не јавим. Речено ми је да нађем овде, ако могу, неког адвоката да води ту вашу ствар, али пошто је већ доцкан, а и г. Брукхарт, наш главни правни саветник, враћа се сутра, мислим да ћу причекати да прво поразговорам с њим. И тако, ако примите мој савет, просто не говорите ништа док не разговарате са њим или са мном. Он ће доћи или ће послати некога — па ма ко то био, донеће вам писмо од мене и даће вам савет."

С том последњом опоменом оставио је Клајда његовим мислима, а да није ни најмање сумњао да је Клајд крив и да га ништа мање од Грифитсових милиона, ако одлучи да их потроши на то, не може спасти од судбине коју је несумњиво заслужио.

ГЛАВА XIII

А онда је следећег јутра Семјуел Грифитс, у присуству свог сина Гилберта, у великом салону њиховог дома у авенији Викигај, слушао Смајлијев извештај о његовом разговору са Клајдом и Месоном. Смајли је испричао све што је чуо и видео. А Гилберт Грифитс, невероватно разбешњен свим тим, узвикнуо је у једном тренутку:

„Ах, тај убоги ђаво! Та животиња! Шта сам ти рекао, оче? Зар те нисам опоменуо да га не доводиш овамо?"

А Семјуел Грифитс, пошто је размислио о тој примедби која се тичала његове раније луде самилости, погледао је Гилберта врло значајним и забринутим погледом који је говорио: Јесмо ли ми овде зато да претресамо лудост мојих добрих, мада будаластих, првобитних намера или ову садашњу кризу? А Гилберт је мислио: Убица! А она бедна, уображена, Сондрица Финчли, покушавала је да створи нешто од њега углавном зато да би напакустила мени, Гилберту, и тиме се сама упрљала. Лудица! Али и заслужила је то. Сад ће добити оно што је тражила. Само то ће исто тако проузроковати бескрајне незгоде и његовом оцу и свима њима. Јер зар то није неизгладива мрља, која ће вероватно упрљати све — њега, његову вереницу, Белу, Миру, његове родитеље — и можда ће их то стати њиховог положаја у ликуршком друштву? Трагедија! Можда и погубљење! И то у овој породили!

А Семјуел Грифитс, са своје стране, размишљао је о свему што се десило откако је Клајд дошао у Ликург.

Како је у почетку био остављен да ради у оном приземљу и како породица није водила бригу о њему. Остављен да се сналази како зна и уме читавих осам месеци. Зар то није могао бити бар један - од помоћних узрока свег овог ужаса? А затим је постављен за шефа свим оним девојкама! Зар то није била погрешка? Сад је све то могао јасно да види, мада Клајдово недело није нимало правдао — далеко од тога. Како ли је несрећан такав дух — те необуздане и плотске жудње! Каква необуздана бруталност, да заведе ону девојку, а затим, због Сондре - пријатне, љупке мале Сондре — да кује планове да је се ослободи! А сад је у затвору и, према Смајлијевом извештају, он нема никаквог бољег објашњења за све те запањујуће догађаје него да уопште није намеравао да је убије — да чак није ни помишљао на то — да му је ветар однео шешир! Како је то провидно! И ничим разложним не може да објасни откуд она два шешира, ни где је оно изгубљено одело, ни зашто није прискочио у помоћ девојци која се дави. Па оне необјашњене озледе на њеном лицу. Како све то снажно указује на његову кривицу.

„За име бога", узвикну Гилберт, „зар та будала нема ништа боље да каже?" А Смајли одговори

да је то све што је могао да извуче од њега, и да је г. Месон потпуно и сасвим непристрасно уверен у његову кривицу. „Страшно! Страшно!“ рече Семјуел. „Стварно, још не могу то да схватим. Не могу! Не изгледа ми могућно да би ико од моје крви могао да учини тако нешто!“ А онда је устао и ходао по соби инстински ојађен и уплашен. Његова породица! Гилберт и његова будућност! Бела, са свим својим стремљењима и сновима! И Сондра! И Финчли!

Стегао је песнице. Намрштио се и стиснуо усне. Погледао је Смајлија, који је, беспрекорно одевен и углађен, ипак показивао да осећа сву тежину огромног бремена које је на њему, и тужно је климао главом кад год би га Грифитс погледао.

А затим, после безмало још сата и по таквог испитивања и проучавања у сврху проналажења могућности за неко тумачење друкчије од онога које су Смајлијеви подаци допуштали, Грифитс старији је застао и изјавио, „Па, то заиста изгледа рђаво, морам рећи. Ипак, с обзиром на оно што сте ми рекли, не могу да га потпуно осудим док не сазнамо више него што знамо сада. Можда има неких других чињеница које још нису избиле на светлост — он неће да говори, велите, о већини ствари — неких малих података о којима још не знамо ништа — можда неко мало оправдање — чин. Да ли се г. Брукхарт вратио из Бостона?“

„Јесте, оче, овде је“, одговори Гилберт. „Телефонирао је г. Смајлију.“

„Па нека дође овамо у два сата после подне да се видим с њим. Исувише сам уморан да бих још могао да говорим о томе. Испричајте му све што сте рекли мени, Смајли. А онда дођите овамо с њим у два. Можда ће он имати неки други користан предлог, мада не могу да замислим шта би то могло бити. Желим да кажем само једно — надам се да он није крив. И желим да се предузме све што је потребно да се утврди да ли је крив или није, па ако није, да се брани до крајњих граница закона. Али ништа више од тога. Нећу ни покушати да спасем некога ко је крив за тако нешто — не, не, не! — чак ни ако је то мој синовац! Не! Ја нисам такав човек! Неприлика или не — срамота или не — учинићу што могу да му помогнем ако је невин — ако је невин — ако постоји макар и најмањи разлог да се верује у то. Али ако је крив? Не! Никад! Ако је тај младић заиста крив, онда мора искусити последице. Ни један долар — ни један пени — мог новца нећу дата за некога ко би био крив за такав злочин, па макар он био и мој синовац!“

Затим се окренуо и полако и тешко отишао према задњим степеницама, док је Смајли, разрогачених очију, гледао за њим са страхопоштовањем. Његова моћ! Његова одлучност! Његова праведност у таквој судбоносној кризи! Гилберт је исто тако био под снажним утиском, и зачуђено је гледао. Његов отац је заиста прави човек. Он је можда свирепо рањен и ојађен, али за разлику од њега, он није ни ситног духа ни осветољубив.

А онда је дошао г. Дарах Брукхарт, крупан, добро одевен, добро ухрањен, тежак и опрезан правни саветник фирме, са једним оком полускривеним опуштеним очним капком и са доста испупченим трбухом, који је остављао утисак као да духовно иако не баш и физички лебди као балон у некој врло разређеној атмосфери у којој га лако покреће тамо-амо и најмањи дашак сваковрсних правних тумачења и одлука. У случају да не буде било других чињеница, Клајдова кривица изгледала је (њему) очевидна. И, без обзира на то, пошто је пажљиво саслушао Смајлијево набрајање свих сумњивих и оптужујућих околности, био је мишљења да би било врло тешко предузети макар и делимично задовољавајућу одбрану ако не избију неке нове чињенице повољне по Клајда. Она два шешира, онај кофер — оно његово бекство. Па она писма. Али он би волео да их прочита. С обзиром на досадашње податке, целокупно јавно мњење неоспорно ће бити против Клајда а на страни мртве девојке, њеног сиромаштва и њеног сталежа, а такво стање у овако забаченом окружном седишту као што је Бриџбург готово онемогућује повољну пресуду. Јер Клајд је, мада и сам сиромашан, синовац богатог човека и уживао је добар положај у ликуршком друштву. То ће зацело изазвати пристрасност тих паланчана на његову штету. Вероватно би било најбоље тражити да се промени место суђења и тако поништи дејство те пристрасности.

С друге стране, док прво не пошаље Клајду вештог унакрсног испитивача — који ће, пре него што предузме његову одбрану, успети да сазна чињенице од њега, образложивши му да од његових тачних одговора зависи његов живот — он не може рећи да ли има икакве наде или нема. У својој канцеларији он има извесног г. Качумена, врло способног човека, кога би могао послати с таквим задатком и на чијем би се коначном извештају могао основати разуман закључак. Међутим, овакав случај, по његовом мишљењу, има разне друге видове које треба пажљиво размотрити и донети одлуку о њима. Јер наравно, као што г. Грифитс и његов син добро знају, у Утици, Њујорку, Албанију (а сад кад мисли о томе, нарочито у Албанију, где живе два брата, Канаван & Канаван, врло способни мада сумњиви људи) има адвоката дубоко упознатих са тананостима и ујурмама кривичног права. И сваки би се од њих - без сумње — уз довољну награду, а без обзира на првобитни изглед овога случаја, могао придобити да предузме одбрану. И без сумње, променом места, разним предлозима, молбама, и тако даље, без сумње би успели да одложе пресуду или можда да издејствују да коначна пресуда буде нешто мања од смртне казне, ако је то жеља старешине ове врло уважене породице. С друге стране, неоспорна је чињеница да би се тако заоштрена распра зацело рашчула на све стране, а да ли г. Семјуел Грифитс то жели? Јер, под таквим околностима, зар није вероватно, иако је то,

дабоме, сасвим неоправдано, да ће људи рећи да он употребљава своје огромно богатство да би омео правду? У таквим случајевима јавност је пуна предрасуда према богаташима. А ипак, неку врсту одбране од стране Грифитса јавност ће зацело очекивати, па било или не било да она доцније ту исту потребу за одбраном критикује.

Стога је сад потребно да г. Грифитс и његов син одлуче како желе да иступе — да ли са врло познатим адвокатима, стручњацима за кривично право, као што су она двојица које је малопре поменуо, или са мање снажном одбраном, или ни са каквом. Јер, дабоме, било би могућно, и то сасвим неупадљиво, да се Клајду нађе неки способан а ипак посве конзервативан адвокат — можда неко ко станује и ради у Бриџбургу — чија би дужност била да се постара да се свако увредљиво и неоправдано помињање породице у новинама сведе на најмању меру.

И тако, после још три сата већања, Семјуел је најзад сам одлучио да г. Брукхарт одмах пошље свога г. Качумена у Бриџбург да испита Клајда, и да затим, ма какви били његови закључци о Клајдовој кривици или невиности, изабере између тамошњих правничких талената — бар засад — адвоката који ће Клајда најбоље и најпоштеније заступати. Али не треба му обећавати средства нити давати подстрек да учини ишта више осим да из Клајда извуче тачне податке о његовом односу према оптужби. А кад их једном утврди, треба да се усредсреди на такву одбрану која ће најпоштеније тежити да установи само оне чињенице које су уистини повољне по Клајда — кратко речено, не треба покушавати ни на који начин, ни правним извртањем ни казуистиком ни ма каквим ујдурмама, да се лажно докаже невиност и тако осујети правда.

ГЛАВА XIV

Г. Качумен није се показао нимало подесним да извуче из Клајда ишта више него што су већ учинили Месон или Смајли. Мада донекле вешт да повеже највероватније податке из нечијих збрканих изјави, ипак, у области осећања он није био онолико умешан колико је то било потребно у Клајдовом случају. Био је исувише правник, хладан и неосетљив. Стога је, пошто је мучио Клајда четири дуга сата једног врелог јулског поподнева, најзад морао да дигне руке, са осећањем да Клајд као извршилац злочина вероватно пружа најупадљивији пример немоћне неспособности, на коју је икад наишао.

Јер после Смајлијевог одласка, Месон је с Клајдом отишао на обалу Биг Битерна. И тамо је пронашао статив и фотографски апарат. Исто тако, чуо је још Клајдових лажи. И сад је саопштио Качумену да иако Клајд пориче да је имао фотографски апарат, он ипак има доказ да га је имао са собом кад је пошао из Ликурга. Међутим, кад је Качумен изнео ту чињеницу Клајду, овај није имао да каже ништа друго осим да он није носио фотографски апарат и да нађени статив не припада његовом апарату — а та лаж: толико је наљутила Качумена да је одлучио да се више не прегони с њим.

Али у исто време, зато што му је г. Брукхарт рекао да је неки адвокат неопходан ма какви били његови лични закључци у погледу Клајда — јер се ствар тиче милосрђа ако не и части Грифитсових, а западни огранак Грифитса, као што му је Брукхарт већ изложио, нема средстава и није тако важан за ток догађаја — одлучио је да нађе неког адвоката пре него што оде. Стога је, а без икаквог познавања месне политичке ситуације, отишао у канцеларију Ире Келога, председника Катарачке окружне националне банке, који је, мада Качумен то није знао, стајао високо у организацији демократске странке. А тај исти Келог био је, због својих верских и моралних гледишта, веома огорчен против злочина за који је Клајд био оптужен. Али с друге стране, зато што је добро знао да ће тај случај вероватно утрти пут још једној републиканској победи на предстојећим изборима, није био слеп за чињеницу да извесна опозиција која би ослабила Месона не би била наодмет. Изгледало је да судбина исувише очевидно иде на руку републиканској странци у виду Клајдове личности и злочина који је извршио.

Јер после открића тог убиства, о Месону је писала целокупна штампа и његово се име рашчуло широм земље што се већ годинама и годинама није десило ниједном окружном јавном тужиоцу те области. Новински дописници репортери и фотографи из далеких градова, као Буфало' Рочестер, Чикаго, Њујорк и Бостон, већ су пристизали, као што је свако знао и видео, да интервјуишу, скицирају или сниме Клајда, Месона, чланове породице Алден, итд., док је у околини Месон уживао непомућену славу и хвалу, па су чак демократски и републикански гласачи у округу уверавали једни друге да је Месон човек на свом месту, да поступа са младим убицом онако како он то заслужује, и да ни богатство Грифитсово ни породице оне богате девојке коју је убица канда покушавао да улови ни најмање не утиче на тог младог народног трибуна. Он је прави јавни тужилац. Он „богме не зна за шалу“.

Доиста, пре Качуменове песете сазвана је судска комисија, којој је присуствовао, па чак и председавао Месон, и донесен је закључак да је покојницу убио с предумишљајем Клајд Грифитс, који се сада налази у бриџбуршком окружном затвору, где се има држати до пресуде Окружне велике пороте пред коју ће се изнети његов злочин. И Месон је, путем молбе гувернеру, као што је свима било познато, намеравао да издејствује ванредно заседање Врховног суда, што би, дабоме, захтевало и истовремено заседање Окружне велике пороте да саслуша доказни материјал, па или да

осуди или да ослободи Клајда. И сад је дошао Качумен да се распита може ли ту да нађе неког стварно способног адвоката на кога би се могло ослонити у погледу неке врсте одбране за Клајда. И Келогу су одмах пали на памет име и углед неког пл. Алвина Белкнапа, члана фирме Белкнап и Џепсон, из тог истог града — човека који је два пута био државни сенатор, три пута демократски народни посланик за ту област, и на кога су у најновије време демократски политичари гледали као на човека који ће добити и веће почасти чим демократи буду преузели месну власт. Стварно, само пре три године, тај исти Белкнап, у борби против Месона за положај окружног јавног тужиоца, био је ближе победи него иједан други кандидат демократске странке. Он је заиста био тако истакнут политичар, да је баш ове године био одређен за кандидата за положај окружног судије, на који је Месон циљао. И пре овог изненадног и запањујућег Клајдовога случаја, опште је мишљење било да ће Белкнап, после кандидовања, бити изабран. Мада се Келог није докраја потрудио да изложи Качумену све сложене појединости ове врло занимљиве политичке ситуације, ипак му је указао на то да је г. Белкнап сасвим изванредан човек, готово идеалан ако се тражи противник Месону.

После овог кратког увода, Келог се понудио да лично одведе Качумена у канцеларију Белкнапа и Џепсона, која се налазила одмах прекопута у Бауверс блоку.

Кад су затим закуцали на Белкнапова врата, примио их је жустар човек од око четрдесет и осам година, средњег раста и врло пријатна изгледа, чије су се сивоплаве очи одмах урезале у Качуменово памћење као духовни прозори заиста оштроумног човека иако не сасвим заповедничке нарави ни великог калибра. Белкнап је био склон држању које је свима уливало поштовање. Био је факултетски образован, а у младости, због свог изгледа, своје спољашњости и свог друштвеног положаја (отац му је био судија и државни сенатор за ту област), видео је толико такозваног градског живота, да је све оне настраности, као и сексуална ограничена и жудње које су још увек толико мучиле, покретале па чак и карактерисале човека какав је био Месон, већ одавно био покрио углађеним држањем и друштвеним разумевањем, што га је чинило довољно способним да схвати сваки обичнији морални или друштвени заплет који живот пружа.

Стварно, он је био човек који би случају као што је Клајдов пришао са мање жестине и грозничавости него Месон. Јер некад, у својој двадесетој години, и сам је био у неприлици због две девојке, од којих се са једном само забављао, док је у другу био озбиљно заљубљен. И пошто је прву завео и био принуђен да бира између венчања и бекства, изабрао је бекство. Али не пре него што је саопштио ствар свом оцу, који га је саветовао да оде на одмор, а за то време искоришћене су услуге породичног лекара, и тако је, по цени од хиљаду долара и уз трошкове око смештаја трудне девојке у Утики, отац најзад ослободио сина и омогућио му да се врати и доцније ожени оном другом девојком.

И стога, мада нимало није саосећао са свирепим и суровим видовима Клајдовога покушаја да се извуче, а за које је био оптужен (никад, у свим годинама своје адвокатске праксе није био у стању да разуме психологију убице), ипак, зато што се причало да је посреди љубав и утицај неке богате девојке чије име још није објављено, био је наклоњен мишљењу да је Клајд био заведен или опчињен осећањима.

Зар он није сиромашан и сујетан и славољубив? Чуо је да је тако. Чак је и помишљао да би он — будући да је месна политична ситуација таква каква је — могао, себи на корист, и можда на велику штету по снове г. Месона, подесити одбрану, или бар низ правних зачкољица и одуговлачења, услед којих Месон не би могао тако лако као што замишља да освоји положај окружног судије. Зар не би било могућно, брзим правничким потезима — па чак и упркос све већем узбуђењу јавности, или баш због тога — издејствовати промену места суђења — или одлагање док се прибаве нови докази, па да се суђење можда и не одржи пре него што Месон изгуби свој положај. Он и његов млади и помало нов ортак, г. Рубин Џепсон, који је сасвим недавно дошао из државе Вермонт, размишљали су о томе.

И сад се појавио г. Качумен у пратњи г. Келога. И одмах се прешло на већање са г. Качуменом и г. Келогом, и овај други је доказивао да би било политички мудро да он предузме ту одбрану. И пошто је његов властити интерес био у питању, он није много оклевао, после саветовања са својим млађим ортаком да пристане на то. На крају крајева, то му неће шкодити политички, ма како јавност сада била расположена.

А онда је Качумен предао Белкнапу овлашћење, као и писмо за Клајда, па је Белкнап рекао Џепсону да телефонира Месону и да га обавести да Белкнап & Џепсон, као правни заступници Семјуела Грифитса, односно његовог синовца, траже од њега подробен писмен извештај о свим тачкама оптужбе, дотад прикупљеном доказном материјалу, записник о аутопсији и извештај о иследничковој истрази. Исто тако и обавештење да ли је тражено и одобрено ванредно заседање Врховног суда, и ако јесте, који је судија одређен да председава, и кад ће се и где састати Велика порота. Узгред је рекао да су г. Белкнап и Џепсон чули да је тело Роберте Алден упућено њеној кући ради сахране, па траже дозволу за ексхумацију, да би могли да прегледају други лекари које ће сазвати одбрана. Месон се одмах успротивио томе предлогу, али је коначно пристао, радије него да од Врховног суда добије наређење у томе смислу.

Кад су те појединости биле уређене, Белкнап је изјавио да иде у затвор да види Клајда. Било је доцкан а он још није био ручао, и можда неће моћи ни добити ручак, али је желео да поразговара

„од срца срцу“ с тим младићем, за кога му је Качумен рекао да је врло мучан. Али Белкнап, подстакнут својим антагонизмом према Месону и својим уверењем да је духовно кадар да разуме Клајда, био је обузет великом правничком радозналешћу. Романтика и драма тога злочина! Каква ли је девојка та Сондра Финчли о којој је већ био чуо путем тајних веза? Да ли би се она иоле могла употребити у Клајдову одбрану? Већ је био разумео да се њено име не сме помињати — из разлога високе политике. Заиста је много желео да разговара с тим лукавим и амбициозним и таштим младићем.

Кад је стигао у затвор, показав је Качуменово писмо шерифу Слаку и замолио је да га, као нарочиту услугу, одведе негде близу Клајдове самице да би могао непримећен прво да осмотри Клајда. Зато су га тихо одвели на други спрат, отворили су спољашња врата ходника према Клајдовој самици, и пустили су га да уђе сам. Дошавши на неколико стопа од Клајдове самице, могао је да га посматра. У том тренутку Клајд је лежао на гвозденом кревету, лицем окренути на доле и са рукама над главом, тело му је било отружено и млитаво, а послужавник са недирнутом храном стајао је у отвору. Јер после Качуменовог одласка и свог другог неуспеха да увери некога у своје узалудне и бесмислене лажи, био је потиштенији него икад. Стварно, био је толико обесхрабрен да је плакао, а рамена су му се дизала и спуштала у немом болу. Видећи то и сетивши се својих младићких пустоловина, Белкнап се јако сажалио на њега. По његовом мишљењу, бездушан убица не би плакао.

Пришавши, после кратке станке, вратима Клајдове самице, он рече, «Де, де, Клајде! То нема смисла. Не смете тако очајавати. Ваш случај можда није тако безнадежан као што мислите. Зар не бисте хтели да седнете и да поразговорате с једним чика-адвокатом који мисли да можда може да учини нешто за вас? Моје је име Белкнап — Алвин Белкнап. Живим овде у Бриџбургу, а послао ме је онај други колега који је био овде пре кратког времена — Качумен, тако се канда звао? Са њим се нисте слагали најбоље, је ли? Па, не слажем се ни ја. Мислим да он није наша врста људи. Али ево његовог писма којим ме овлашћује да вас заступам. Хоћете ли да видите писмо?»

Срдечно и ауторитативно протурио је писмо кроз уске решетке, којима је Клајд пришао са радозналешћу и сумњом. У гласу тога човека било је нечега тако срдечног, необичног и очевидно осећајног и пуног разумевања, и Клајд се охрабрио, па је без устезања узео писмо, погледао га и вратио са осмехом.

„Ето, и мислио сам тако“, продужи Белкнап врло уверљиво, задовољан постигнутим резултатом, који је приписивао искључиво својој чаробној привлачности. „Тако је боље. Знам да ћемо се добро разумети. Осећам то. Моћи ћете да ми говорите лако и искрено као рођеној мајци. И то без икаквог страха да ће иједна реч коју ми будете казали допрети у туђе уши сем ако ви то будете желели, разумете ли? Јер ја ћу бити ваш бранилац, Клајде, ако ми дозволите, а ви ћете бити мој штићеник, и ми ћемо лепо сести сутра или кад год ви кажете, па ћете ми рећи све што сматрате да треба да знам, а ја ћу вама рећи шта ја сматрам да треба да знам и да ли ћу бити у стању да вам помогнем. И доказаћу вам да у свему у чему будете помогли мени, ви ћете у ствари помоћи себи, јесте ли разумели? И ђаволски ћу се трудити да вас избавим одавде. Па шта велите на то?»

Насмешио се врло охрабрујуће и душевно — чак и мило. А Клајд, осећајући први пут откако је овде да је нашао некога коме би се могао поверити без опасности, већ је помишљао да би можда било најбоље да томе човеку каже све — све — није могао рећи тачно зашто, али му се он свидео. Осетио је брзо, иако нејасно, да га тај човек разуме и да би чак могао да саосећа с њим, кад би знао све или безмало све. И кад му је Белкнап подробно испричао колико је томе његовом непријатељу — Месону — стало до тога да га осуди, и како је он уверен — само ако буде могао да смисли разумну одбрану — да ће целу ствар моћи да одуговлачи док тај човек не оде са свога положаја, Клајд је изјавио да ће му, само ако му да још ту ноћ да промисли о свему, рећи све сутра или кад год он буде одлучио да му дође.

Затим, сутрадан, Белкнап је, седећи на столици и жваћући чоколаду, слушао док је Клајд пред њим, на свом гвозденом кревету, причао своју причу — све појединости свога живота, откако је дошао у Ликург — како је и зашто дошао тамо, случај са гажењем детета у Канзас-Ситију, али није поменуо новински исечак који је био сачувао па га доцније заборавио; о свом састанку са Робертом и својој жудњи за њом; о њеној трудноћи и како је покушао да је ослободи тога — и тако све даље и даље док најзад, у својој великој невољи и страху — пошто му је запретила да ће га проказати — није прочитао онај чланак у Тајмс-Јуниону и покушао да се на делу поведе за њим. Али он сам то није никад смислио, то Белкнап треба да схвати. Нити ју је напослетку камерно убио. Не, није. Г. Белкнап му то мора веровати, ма шта иначе мислио. Никада је није намерно ударио. Не, не, не! То је био несрећан случај. Имао је фотографски апарат, и статив за који се каже да га је Месон нашао неоспорно је његов. Сакрио га је под једну кладу, пошто је случајно ударио Роберту фотографским апаратом, који је затим потонуо у воду, где је без сумње и сада, и у њему су на филму његови и Робертини снимци, ако их вода није покварила. Али он њу није ударио намерно, Не — није. Она му се приближила, и он ју је ударио, али не намерно. Чамац се преврнуо. А затим је описао, што је верније могао, како је пре тога био као у неком заносу, и није могао да предузме ништа иако ју је био довео ту.

Та чудна исповест уморила је најзад и збунила Белкнапа, и он је увидео да обичној пороти

тога забаченог краја није могућно ни представити те мрачне, црне науме и дела као невинне, а камоли уверити је у то, те је најзад, веома заморен, несигуран па чак и пометен, устао, ставио руке на Клајдова рамена и рекао, «Па, то је мислим за данас довољно. Схватам како сте се осећали и како је дошло до свега тога — и видим да сте уморни, и необично ми је мило што сте били у стању да ми све то отворено испричате, јер знам како вам је то морало бити тешко. али не желим да сада још говорите о томе. Биће и других дана, а морам и да свршим неке ствари пре него што сутра или прекосутра узмем да претресем с вама неке мање важне појединости. Засад само спавајте и одмарајте се. Требаће вам сва снага за посао који нам обојици ускоро предстоји. Али сад немојте да бринете, јер то није потребно, јесте ли разумели? Ја ћу вас избавити одавде — то јест, ми ћемо — мој ортак и ја. Имам ортака кога ћу вам ускоро довести. И он ће вам се допасти. Али има једна или две ствари које желим да имате на уму и да их се држите — једна од њих је да не дозволите никоме да вас застраши да учините ма шта, јер ћемо мој ортак или ја долазити овамо бар једанпут дневно, и ма шта да желите да кажете или дознате, то можете рећи нама или дознати од нас. И не говорите ништа никоме — Месону, шерифу, овим тамничарима, никоме — ако вам ја не кажем да то чините. Никоме, чујете ли! И пре свега, не плачите више. Јер, било да сте невинни као анђеоло, или црни као ђаво, најгоре што можете да учините то је да плачете пред ма ким. Јер јавност и затворски службеници не разумеју то — они увек гледају на то као на слабост или признање кривице. А ја не желим да они сад мисле о вама тако, поготову кад знам да стварно нисте криви. Ја то сад знам. Ја верујем у то. Разумете ли!

Према томе, пред Месоном и свима осталим држите се мушки.

„Стварно, желим да од сада покушате да се смејете помало или бар да се смешите, и да тако проводите дане са овим људима овде. Има, знате, једна стара правничка изрека, чиста савест — мирна душа. Мислите на то и изгледајте невинни. Немојте да будете замишљени и да изгледате тако као да сте изгубили и последњег пријатеља, јер нисте. Ту сам ја, а исто тако и мој ортак, г. Џепсон. Довешћу га овамо кроз дан-два, и треба да гледате на њ и да се понашате према њему потпуно исто као према мени. Имајте поверења у њега, јер у правничким стварима он је у извесном смислу вештији и од мене. Сутра ћу вам донети неколико књига, илустрованих листова и новина, и желим да их читате или да гледате с лике. То ће вам помоћи да одвратите мисли од својих брига.“

Клајд је успео да се мало насмеши и климнуо је главом. „Исто тако, одсада желим — не знам да ли сте уопште побожни — али били то или не били — да редовно присуствујете богослужењу које се служи у затвору сваке недеље — ако вас позову. Јер ово је побожна заједница, и желим да направите што је могућно бољи утисак. Немојте се освртати на то шта ће свет рећи или како ће гледати на то — радите овако као што вам кажем. А ако онај човек, Месон, или ма ко од ових људи покушају да вас и даље узнемиравају, пошаљите ми цедуљицу.“

„А сад ћу да идем, па ми се весело насмешите кад будем излазио — а тако ћете радити и кад вам будем долазио. И не говорите ништа, разумете ли?“

Затим је бодро продрмусао Клајда, потапшао га по леђима, и изишао, размишљајући у себи: „Али да ли ја заиста верујем да је овај човек невин, као што тврди? Је ли могућно да човек тако удари девојку а да не зна да је то учинио намерно? И да затим отплива даље, јер је, каже, мислио да би се и сам могао утпити ако би јој се приближио. Зло. Зло. Која би дванаесторица људи поверовала у то? Па онај кофер, она два шешира, оно нестало одело! А ипак се он куне да је није намерно ударио. Али шта да се каже за све оно домишљање — за камеру — што је у очима закона исто тако рђаво. Говори ли он истину или лаже чак и сада — можда покушава и мене да обмане? Па онај фотографски апарат — треба да дођемо до њега пре него што га Месон нађе и прикључи. А оно одело? Треба да га нађем и можда поменем, да би изгледало да није ни сакривено — да кажем да смо га имали све време — да је било послато у Ликург на чишћење. Али не, не — један часак — морам да размислим о томе.“

И тако даље, тачку по тачку, и најзад је уморно одлучио да би можда било боље уопште и не употребити Клајдову причу већ измислити неку другу — некако преудесити тако да ствар изгледа мање свирепа и са правног гледишта мање злочиначка.

ГЛАВА XV

Г. Рубин Џепсон био је посве друкчији од Белкнапа, Качумена, Месона, Смајлија — доиста, од свих који су дотад посетили Клајда или се заинтересовали за његов случај са правног гледишта. Био је млад, висок, сув, неуглађен, смеђ, хладнокрван али не равнодушен, а воље и одлучности чврсте као челик. Његова умна способност и правничка спрема по својој су лукавости и живом интересу подсећале на риса или лисицу. Имао је лукаве, челичне, врло отвореноплаве очи и смеђе лице. Његов дугачак нос наговештавао је снагу и радозналост. Руке и тело били су му снажни. Чим је сазнао да постоји могућност да они (Белкнап и Џепсон) предузму Клајдову одбрану, одмах је прегледао записнике истражних истрага, а исто тако и лекарске извештаје и Робертину и Сондрину писма. И сад, док му је Белкнап излагао да Клајд заиста признаје да је смишљао да убије Роберту, али да је није стварно убио, јер је у судбоносном тренутку код њега настало неко каталептично стање или кајање, што је проузроковало да је само ненамерно удари — он је зуррио без трага осмеха или

било какве примедбе.

„Али он није био у том стању кад је отишао тамо с њом?"

„Није."

„Нити кад је затим отпливао?"

„Није."

„Нити кад је ишао кроз ону шуму, ни кад се пресвукао у друго одело и ставио други шешир, ни кад је ставио онај статив?"

„Није."

„Наравне, знате, ако будемо употребили његову причу, он ће у очима закона бити исто толико крив као да ју је и ударно, и судија ће морати да да такво мишљење."

„Да, знам. Мислио сам о свему томе."

„Па онда —"

„Па, признајем, Џепсоне, то је неоспорно врло тежак случај. Изгледа ми као да су све карте у Месоновим рукама. Ако будемо успели да ослободимо тога младића, онда можемо да ослободимо свакога. Али по моме мишљењу, засад можда не би требало да помињемо оно каталептично стање — бар не ако не желимо да уложимо приговор да је посредни лудило или осећајна поремећеност или нешто слично томе — као на пример онај случај Харија Тоа." Застао је у недоумици и почешао се по проседој слепоочници.

„Ви, дабоме, мислите да је крив?" убаца Џепсон суво.

„Па ето, ма како вам то изгледало чудно, не мислим. Бар нисам уверен да сам тога мишљења.

Да вам право кажем, ово је један од најзагонетнијих случајева на који сам икад наишао. Тај младић није ни издалека тако окорео као што бисте помислили, нити је тако неосетљив — сасвим простодушан и љубазан младић, као што ћете и сами видети — мислим по понашању. Има свега двадесет и једну или двадесет и две године. И упркос његових веза с оним Грифитсима, врло је сиромашан — стварно обичан службеник. Каже ми да су му родитељи сиромашни. Они воде некакву мисију тамо на Западу — у Денверу, канда — а пре тога у Канзас-Ситију. За последње четири године није ишао кући. Кад је радио као хотелски момак у неком хотелу у Канзас-Ситију, запао је у неку луду младићку пустоловину, па је морао да бежи отуда. То је нешто о чему морамо водити рачуна у вези са Месоном — зна ли он што о томе или не зна. Изгледа да је с групом хотелских момака узео аутомобил неког богаташа без његовог знања, па су доцније, из страха да не одоцне, толико журили да су прегазили и убили неку девојчицу. Морамо дознати све о томе и припремити се, јер ако је Месону то познато, он ће заскочити с тим на суђењу, и то управо онда кад буде мислио да ми то најмање очекујемо."

„Е, то му неће упалити", одговори Џепсон, а његове оштре, плаве очи севнуше, «па, макар ја морао да идем у Канзас-Сити да извидим то.»

Белкнап продужи да прича Џепсону све што је сазнао о Клајдовом животу — како је прао судове, био келнер, послуживао у содациници, возио кола и радио разноврсне послове док није дошао у Ликург — како су га девојке увек очаравале — како се прво упознао са Робертом, а затим са Сондром. И најзад како га је једна ухватила у мрежу а у другу се очајно заљубио, али је није могао добити ако се не ослободи оне прве.

„И упркос свему томе, ви нисте уверени да ју је убио?" упита Џепсон на крају.

„Да, као што рекох, нисам нимало уверен да је он то учинио. Али знам да је још увек заљубљен у ону другу. Његово држање се мењало кад год би је један од нас поменуо. Једном, на пример, упитао сам га о његовим односима с њом — и упркос томе што је оптужен да је завео и убио ону девојку, погледао ме је тако као да сам рекао нешто што није требало — као да сам увредио њега или њу." Ту се Белкнап осмехнуо искривљеним осмехом, а Џепсон га је само гледао, забачених дугачких, кошчатих ногу на ораховом писаћем столу.

„Та шта кажете", рече он најзад.

„И не само то", настави Белкнап, „већ је рекао, 'Ма не, наравно не. Она тако нешто не би дозволила, а осим тога', и онда је застао. 'А осим тога — шта Клајде?' упиташ. 'Па то, не сме се заборавити ко је она.' 'Ох, разумем', рекох. А онда је, хоћете ли ми веровати, желео да сазна да ли има начина да се њено име и она писма не објављују у новинама и не помињу на суђењу — да се спречи да њена породица сазна, да она и њезини не би исувише патили."

„Је ли могућно? Али како стоји ствар са оним другом девојком?"

„Управо то желим да вам кажем. Био је у стању да смишља убиство једне девојке, а шта ја знам, можда ју је чак и убио пошто ју је завео, али зато што је био толико обузет својим великим идејама о оној другој девојци, он стварно није био потпуно свестан шта ради. Да ли схватате? Знате како је то код неких младића његових година, а нарочито ако никад нису имали много веза с девојкама и новцем, а желе да постану нешто велико."

„Мислите да му је то мало переметило памет, можда?" убаца Џепсон.

„Па, могућно је — збунило га, хипнотисало, залудило — знате — душевна бура, како то зову у Њујорку. Али он је заиста још увек лудо заљубљен у ону другу девојку. Стварно, мислим да је тај

његов плач у затвору поглавито због ње. Знате, плакао је кад сам ушао да га видим, јецао је као да ће му срце препући."

Белкнап се замишљено почеша по десном уву. „Али ипак, зацело има нечега у овој замисли — да му је све то помутило мозак — с једне стране она девојка, Роберта, која га присиљава да се ожени њоме, а с друге ова која му се нуди да се уда за њега. Знате. И сам сам једном био у таквом шкрипцу." Онда се упусти у причале о томе. „Ах, да", настави потом, „Клајд каже да чланак о оном младом пару који се утопио можемо наћи у Тајмс-Јуниону од осамнаестог или деветнаестог јуна."

„Врло добро", одговори Џепсон, „набавићу га."

„Желим", настави Белкнап, «да сутра пођете са мном тамо, да видимо какав ће утисак он оставити на вас. Бићу тамо да видим да ли ће и вама испричати све онако као што је испричао мени. Желим да чујем ваше лично мишљење о њему." „Зацело ћете га чути", одсечно рече Џепсон. Сутрадан су Белкнап и Џепсон отишли да посете Клајда у затвору. Џепсон га је испитивао и размислио још једном о његовој чудној причи, али чак ни тада није био сасвим уверен да ли је Клајд ударно Роберту ненамерно, као што је тврдио, или није. Јер ако је тако, како је онда могао да отплива и да остави њу да се утопи? Зацело ће у то још теже бити уверити пороту.

У исти мах, ту је и Белкнапово мишљење да је Клајд можда био духовно поремећен и неуравнотежен у време када је прихватио замисао из Тајмс-Јуниона и почео да поступа по њему. То би, дабоме, могло бити истина, али бар њему лично, Џепсону, Клајд изгледа довољно паметан и разуман младић. По Џепсоновом мишљењу он је окрутнији и лукавији него што је Белкнап вољан да верује лукавство ублажено, дабоме, извесном меком и привлачном друштвеном уљуђеношћу због које човек не може да га не заводи. Али Клајд није био нимало вољан да се повери Џепсону као што се поверио Белкнапу — став који је испрва мало допринео да привуче Џепсона њему. Али Џепсонова чврста озбиљност брзо је уверила Клајда у његову стручну ако не и душевну заинтересованост. И после кратког времена гледао је на тог младог човека, чак и више него на Белкнапа, као на онога који би могао највише да учини за њ.

„Наравне, ви знате да су писма која вам је писала г-ђица Алден врло снажна?" поче Џепсон, пошто је чуо Клајдову поновну причу.

„Да, господине."

„Она су врло тужна у очима свакога коме нису познате све чињенице, и због тога, а нарочито ако се упореде са писмима г-ђице Финчли, она ће вероватно учинити да свака порота буде пристрасна на вашу штету."

„Да, то је могућно", одговори Клајд, „али она није увек била таква. Тек кад је запала у неприлику, и пошто сам тражио да ме пусти на миру, почела је тако да пише."

„Знам. Знам. То је тачка о којој треба да размислимо и коју, ако будемо могли, треба да истакнемо. Кад би само било начина да се та писма уопште не употребе", окрете се он и рече Белкнапу. А онда Клајду, „Али оно што желим да вас сад упитам јесте ово — били сте у блиским односима с њом отприлике годину дана, је л те?"

„Да."

„За све то време, док су ваши односи били такви, или пре тога, да ли је била у пријатељским односима или можда у интимним односима с неким другим младићем, ма где било — то јест, уколико је то вама познато?"

Као што је Клајд опазио, Џепсон није презао, или можда није био довољно осетљив да се уздржи, од изношења било које мисли или смицалице о којој би помислио да можда може пружити неки излаз. Али тај предлог, далеко од тога да га расположи, стварно га је запрепастио. Било, би срамно покушати да се убаца таква лаж у вези с Робертом и њеним карактером. Он није ни могао ни хтео да каже такву неистину, те је одговорио:

„Не, господине. Никад нисам чуо да је ишла ма с ким другим. Стварно, знам да није."

„Врло добро! С тим је рашчишћено", оштро рече Џепсон. „Закључио сам по њеним писмима да је истина то што кажете. Али ми морамо да знамо све чињенице. Можда би чинило врло велику разлику да је постојао још неко."

У том часу Клајд није био сасвим сигуран покушава ли он да му укаже на вредност те идеје, али је ипак одлучио да није право ни помишљати на тако нешто. А ипак је мислио: Само кад би овај човек могао да смисли добру одбрану! Он изгледа тако вешт.

«Е па", настави Џепсон истим сувим, испитивачким тоном, у коме, како се Клајду чинило, није било осећања ни сажаљења, „има још нешто што желим да вас упитам. За све време вашег познанства, било пре или после пошто сте постали интимни, да ли вам је она икад написала неко ружно, заједљиво, уцењивачко или претеће писмо?"

„Не, господине, не могу рећи да ми је икад писала таква писма", одговори Клајд, „стварно, знам да није. Не, господине. Изузев оних неколико последњих писама, можда — оних сасвим последњих."

«А ви њој, мислим, никад нисте писали?"

„Не, господине, нисам јој написао ниједно писмо."

„Зашто?”

„Па, она је била тамо у фабрици, у мом одељењу, знате а у последње време, пошто је отишла кући, плашио сам се да јој пишем.”

„Тако.”

У исто време, као што је Клајд сада излагао даље, и то сасвим поштено, Робертине је нарав покатак била далеко од умиљате — умела је да буде сасвим одлучна па чак и тврдоглава. И није се нимало освртала на његове речи да ће га женидба с њом сасвим упропастити, друштвено а и у сваком другом погледу, па чак није помогла ни његова спремност да ради и плаћа за њено издржавање — а тај став, рекао је сада, проузроковао је сву ту невољу — док је међутим г-ђица Финчли (ту се у његовом гласу осетило дубоко поштовање и одушевљење, што је Џепсон одмах приметно) била вољна да учини све за њега.

„Дакле, заиста сте волели врло много ту г-ђицу Финчли, је л те?”

„Јесам, господине.”

„И више нисте могли да волите Роберту пошто сте се упознали с њом?”

„Не, не. Просто нисам могао.”

„Разумем”, рече Џепсон, озбиљно климнувши главом, а у исто време је помислио како би бескорисно и опасно било пустити да то порота сазна. Онда је помислио да би можда било најбоље прихватити ранији Белкнапов предлог, заснован на уобичајеном правном поступку тога времена, и тврдити да је посреди лудило, или „душевна бура”, проузрокована очајним положајем у којем је оптужени мислио да се налази. Али без обзира на то, он настави:

„Велите да вас је нешто обузело кад сте оног последњег дана били тамо у чамцу с њом — да стварно нисте знали шта радите у оно време кад сте је ударили?”

„Да, господине, то је истина.” И Клајд се опет упусти у описивање стања у којем је тада био.

„Добро, добро, ја вам верујем”, одговори Џепсон, који је канда веровао у оно што му је Клајд рекао, мада није био у стању да то схвати. „Али ви знате, наравно, да ниједна порота, с обзиром на оне друге чињенице, неће поверовати у то”, изјави он. „Има исувише ствари које ће ваљати објаснити а које, како ствари сада стоје, ми нисмо у стању да објаснимо. Не знам шта ћемо с тим.” Он се обрати Белкнапу. „Она два шешира, па онај кофер — сем ако се не позовемо на лудило или нешто слично. Нисам тако сигуран у погледу свега тога. Да ли је икад био неки случај лудила у вашој породици, уколико је то вама познато?” додаде он, опет се окренувши Клајду.

„Не, господине, није уколико ја знам.”

„Нисте имали неког ујака, рођака, деду који је имао наступе или чудне идеје или нешто слично томе?”

„Не, господине, нисам то никад чуо.”

„И оним вашим богатим рођацима тамо у Ликургу — њима се ваљда не би много допало кад бих покушао да докажем нешто слично томе?”

„Заиста не би, господине”, одговори Клајд, мислећи на Гилберта.

„Па, чекајте да промислим”, настави Џепсон после извесног времена. „То доста отежава ствар. Али не видим да би ишта друго било тако поуздано.” Он се опет окрете Белкнапу и упита га шта мисли о теорији самоубиства, пошто су и сама Робертине писма показивала њену склоност ка меланхолији која је лако могла изазвати мисао на самоубиство. „Не бисмо ли могли рећи да је она, кад је била с Клајдом на језеру и молила га да се ожени њоме, а он то одбио, искочила из чамца. А да је он био исувише запањен и умно поремећен да би покушао да је спасе.”

„Али шта ћемо с његовом причом да му је ветар однео шешир и да је, покушавајући да га дохвати, преврнуо чамац?” убаци Белкнап као да Клајд није присутан.

„Да, и то је истина, али зар не бисмо можда могли рећи да он, зато што је морално одговоран за њено стање које ју је навело да одузме себи живот, није хтео да призна истину о њеном самоубиству?”

Клајд се на то тргнуо, али ни један од њих сад није обраћао пажњу на њ. Разговарали су као да он није присутан или да не може да има никакво мишљење о тој ствари, поступак који га је изненадио али му није нимало замерало, јер се осећао тако беспомоћан.

„Али она пријављивања под лажним именима! Она два шешира — одело — његов кофер!” истицао је Белкнап одсечно, гласом који је показивао Клајду колико озбиљним он сматра његов положај.

„Па, ма какву теорију изнели, те ствари се морају објаснити на неки начин”, одговори Џепсон у недоумици. „Не можемо прихватити истинит исказ о његовом науку а да не заснујемо одбрану на лудилу, бар тако се мени чини. А ако не употребимо то, онда ћемо, у сваком случају, морати да се боримо са оним доказним материјалом.” Дигао је руке уморно, као да је хтео рећи: Тако ми бога, ја не знам шта да радим.

„Али”, упорно је истицао Белкнап, „с обзиром на све то, и на његово одбијање да се ожени њоме, после оних његових обећања која се помињу у њеним писмима — па, то би само ишло против њега, тако да би јавно мњење било још више нерасположено против њега. Не, то не би ваљало”,

закључи он. „Морамо да смислимо нешто што ће створити извесно расположење према њему.“

Затим се опет окренуо Клајду као да тога разговора није ни било. И гледао га је као да је хтео рећи: „Ти си заиста проблем.“ А онда Џепсон рече, „Ах, да, одело што сте бацили у језеро, тамо близу Кренстонових — опишите ми тачније то место где сте га бацили — колико је оно удаљено од куће?“ Чекао је док је Клајд запињући покушавао да опише разне појединости, уколико је могао да их се сети.

„Кад бих могао да одем тамо, брзо бих га нашао.“ „Да, знам, али вас неће пустити да идете тамо без Месона“, одговори он. „Па чак можда ни с њим. Ви сте сад у затвору, и не могу вас изводити из њега без судског одобрења. Али морам да додам то одело.“ А затим, обраћајући се Белкнапу тишим гласом, додаде, „Морамо доћи до тог одела и дати га на чишћење, а онда ћемо тврдити да га је он био послао на чишћење — а не да га је сакрио, разумете ли.“

„Да, тако је“, примети Белкнап немарно, док је Клајд радознано слушао, помало изненађен тим нескривеним програмом превара и обмана у његову корист.

„А сад, што се тиче оног фотографског апарата који је пао у језеро — морамо покушати да и њега нађемо. Мислим да Месон можда зна или наслућује да је он тамо. У сваком случају, врло је важно да га нађемо пре њега. Ви мислите да се чамац преврнуо отприлике онде где је стајао онај колац онога дана кад сте били тамо?“ „Да, господине.“

„Па, морамо видети да ли можемо доћи до њега“, продужи он, обраћајући се Белкнапу. „Не желимо да то искрсне на суђењу, ако се може спречити. Јер, без тога, мораће да се закуну да ју је ударио оним стативом или да измисле нешто што не стоји, па ћемо их ту можда сплести.“

„Да, то је истина“, одговори Белкнап.

„А сад, што се тиче оног кофера који је код Месона. Тај кофер још нисам видео, али видећу га сутра. Јесте ли оно одело, онако мокро као што је било, ставили у кофер кад сте изишли из воде?“

„Нисам, господине, прво сам га исцедио. А онда сам га осушио колико сам могао. Потом сам га уврио у хартију у којој смо понели ручак, а у кофер сам ставио суве борове иглице, испод одела и поврх њега.“

„И тако у коферу није било никаквих трагова влаге кад сте извадили одело, уколико се сећате?“

„Не, господине, мислим да није било.“

„Али нисте сугурни?“

„Нисам сасвим сигуран, сад кад ме питате — нисам, господине.“

„Па, сутра ћу видети и сам. А сад што се тиче оних озледа на њеном лицу, ви нисте признали никоме, ни овде ни другде, да сте је ударили?“

„Нисам, господине.“

„И озледа на врху њене главе је од удара чамца, баш као што сте рекли?“

„Јесте, господине.“

„Али оне остале мислите да сте јој задали фотографским апаратом?“

„Да, господине. Претпостављам тако.“

„Е онда, ево како то мени изгледа“, рече Џепсон, опет се обраћајући Белкнапу. „Мислим да можемо мирне душе рећи, кад томе дође време, да те озледе није он нанео — разумете ли — већ да су проузроковане чакљама и моткама којима су стругали по дну језера док су је тражили. Бар можемо покушати с тим тврђењем. А ако њих нису проузроковале чакље и мотке,“ додаде он прилично мргодно и суво, „онда су оне зацело последице преношења леша са језера на железничку станицу и оданде возом овамо.“

„Да, мислим да би Месон тешко могао да докаже да нису проузроковане на тај начин“, одговори Белкнап.

„А што се тиче оног статива, па, најбоље ће бити да извршимо ексхумацију и извршимо мерење, а онда да измеримо дебљину ивице тога чамца, и тако Месону неће бити лако да искористи тај статив иако га има.“

Док је то говорио, г. Џепсонове очи биле су врло ситне, врло бистре, и врло плаве. Његова глава, као и тело, имала је мршав, лисичји изглед. А Клајду, који је све то са стравом слушао, изгледало је да ће га тај млади човек можда спасти. Тако је умешан и практичан, тако врло непосредан и хладан и равнодушан, а ипак улива поверење баш као нека необуздана машина која производи снагу.

Било му је жао кад су најзад та двојица били готови да пођу. Јер док су били поред њега, и договарали се и смишљали како да му помогну, осећао се много безбеднијим, јачим, и више се надао и веровао да ће, можда, некад бити ослобођен.

ГЛАВА XVI

Резултат свега тога, међутим, био је да је најзад одлучено да ће можда најлакша и најсигурнија одбрана, под претпоставком да породица Грифитс у Ликургу пристане на то, бити она која би се оснивала на лудилу или „душевној бури“ — привременој умној поремећености услед

љубави и обмане о величини које је у Клајду изазвала Сондра Финчли, а Роберта пак претила да сруши све његове снове и планове. Али после саветовања са Качуменом и Дарахом Брукхартом у Ликургу, и после саветовања те двојице са Семјуелом и Гилбертом Грифитсом, одлучено је да то не би ваљало. Јер, да би се установило лудило или „душевна бура“, били су потребни докази из прошлости или сведочење да Клајд није здраве памети, да је био настран целог свог живота, и морали би се навести извесни специфични примери који би показали да је он заиста чудан — рођаци (међу њима можда и Грифитси из Ликурга) би морали доћи да потврде то под заклетвом — а та врста доказа захтевала би безобзирне лажи и кривоклетство од многих, а бацила би и рђаву светлост на крв и мозак Грифитсових, што је било довољно да одбије и Семјуела и Гилберта. И тако је Брукхарт био принуђен да увери Белкнапа да се та врста одбране мора напустити.

Пошто је ствар тако стајала, Белкнап и Џепсон били су принуђени да поново размисле о свему. Јер свака друга одбрана коју су били у стању да смисле изгледала је посве безнадежна.

„Морам да вам кажем нешто!“ примети непоколебљиви Џепсон, пошто је поново прочитао Робертина и Сондрина писма. „Ова писма Алденове најтежа су ствар која нам предстоји. Ако буду добро читана, она ће вероватно тронути до суза сваку пороту, а ако би се поврх тога изнела и писма оне друге девојке, то би било кобно. Биће боље, мислим, да уопште не помињемо њена писма, ако то он не учини. Јер то би само оставило утисак да је убио Роберту да би је се отарасио. Мени се чини да Месон не би могао пожелети ништа боље.“ Белкнап се најсрдачније сложио с њим.

Али ваљало је одмах смислити неки план. И тако је Џепсон, који је у тој ствари видео велику прилику за себе, најзад закључио из тих разних саветовања да би најсигурније могућна одбрана, са којом би се Клајдови најсумњивији и најособенији поступци најтачније подударали, била та да он уопште није ни смишљао убиство. Напротив, како је био морална ако не и физичка кукавица, као што то и његов исказ канда показује, и у страху да не буде проказан и протеран из Ликурга и из Сондрина срца, и како још никад није био рекао Роберти о Сондри, а мислио је да би сазнање о тој његовој великој љубави према њој (Сондри) можда изазвало у Роберти жељу да га се ослободи, он је брзо и без икаквог горег плана у души одлучио да наговори Роберту да пође с њим на које било оближње излетиште, али не нарочито на Грас језеро или Биг Битерн, да би јој испричао све то и тако стекао слободу — но ипак не без понуде да плаћа њене трошкове колико год буде могао у току оног њеног врло тешког раздобља.

„Све је то лепо и красно“, примети Белкнап. „Али то укључује чињеницу да је одбио да се ожени њоме, зар не? А која би се порота сажалила на њ или поверовала да он није хтео да је убије?“

„Чекајте један тренутак, чекајте један тренутак“, одговори Џепсон помало љутито. „Још не. Зацело. Али још ме нисте саслушали докраја. Рекао сам да имам план.“

„Добро, па какав је тај план?“ упита Белкнап врло заинтересовано.

„Ево, рећи ћу вам — мој план је ово — оставити све чињенице тачно онакве какве јесу, и тачно онако као што их је Клајд испричао и као што их је Месон до сада претресао, изузев, наравне, да ју је ударно — а онда објаснити их — писма, озледе, кофер, два шешира, све — никако их не порицати.“

Застао је и брзо прошао дугачким, мршавим, пегавим рукама кроз своју плаву косу, погледао је преко травњака трга у Клајдов затвор, а затим опет у Белкнапа.

„Све је то врло добро, али како?“ упита Белкнап.

„Другог начина нема, велим вам“, продужи Џепсон сасвим као за себе, не осврћући се на свог старијег ортака, «и мислим да ће ово успети.» Он се окрете и опет погледа кроз прозор, и поче као да говори некоме напољу: „Он одлази тамо, разумете ли, јер се плаши, а и зато што мора да учини нешто, иначе ће бити проказан. И потписује оне пријаве онако као што их је потписао зато што се боји да неко у Ликургу не сазна да је он тамо на језеру. И његов је план да јој призна да воли ону другу девојку. Али“, и сада је застао и чврсто се загледао у Белкнапа, «ово је камен темељац целе ствари — ако ово не буде држало, онда смо пропали! Слушајте! Он одлази тамо с њом, из страха, и то не да се ожени њоме нити да је убије, већ да је наговори да оде од шета. Али кад су једном већ ту, он види како је она болесна, уморна и тужна — па, ви знате колико она њега још увек воли, и он проводи две ноћи с њом, разумете ли?“

«Да, разумем», радознано му Белкнап упаде у реч, али не више с онаквом неверицом. „И то би могло да објасни оне ноћи.“

„МОГЛО? Заиста и би!“ одговори Џепсон лукаво и мирно, а његове као звончићи плаве очи показале су само хладну, практичну логику, без трага осећања или макар саосећања. „И, док је он тамо горе с њом под тим околностима — опет су тако присни, разумете ли (ниједна црта његовог лица није се променила при том), његово се срце мења. Разумете ли ме? Њему је ње жао. Стиди се самог себе — свог греха према њој. То би требало да се свиди овима овде, овим побожним и моралним људима, зар не?“

„Могло би“, мирно убаци Белкнап, који се већ беше веома заинтересовао и почео да гаји извесну наду.

„Он увиђа да јој је нанео неправду“, продужи Џепсон, усредсређен на свој план као паук кад плете мрежу, „и упркос свој својој љубави према оној другој девојци, он је сада готов да поступи

честито према Роберти, јер се каје и стиди самог себе. То уклања онај црни привид да је смишљао да је убије док је са њом проводио оне две ноћи у Утики и на Грас језеру."

„Али он још увек воли ону другу девојку?" примети Белкнап.

„Да зацело. Она му се бар свиђа, био га је очарао и готово залудио онај живот тамо, претворио га у другог човека, али сад је готов да се ожени Робертом, ако она то буде хтела и после његове исповести о оној другој девојци и својој љубави према њој."

„Разумем. Али шта ћемо сад за онај чамац, и онај кофер, и његов одлазак после тога онамо где се налазила Сондра Финчли?"

„Један часак! Један часак! Рећи ћу вам и то", настави Џепсон, а његове су плаве очи продирале у простор као снажан електрични зрак. „Дабоме, он одлази с њом у чамцу, и дабоме носи онај кофер, и дабоме попуњава лажне пријаве, и одлази кроз оне шуме оној другој девојци пошто се Роберта утопила. Али зашто? Зашто? Хоћете ли да знате зашто? Рећи ћу вам! Сажалио се на њу, разумете ли, па је хтео да се ожени њоме, или је бар у последњем тренутку хтео да поступи честито, према њој. Не пре, не пре, упамтите, већ после, пошто је провес с њом у Утики једну ноћ и другу на Грас језеру. Али пошто се она утопила — и то случајно, онда, дабоме, као што и сам каже, ту је била љубав према другој девојци. Он није био престао да је воли чак иако је био вољан да је жртвује да би поступио честито према Роберти. Разумете ли?"

„Разумем."

«А како ће они да докажу да се он није променио у срцу, ако он каже да јесте, и остане при томе?"

„Видим, али он ће морати да исприча врло уверљиву причу", додаде Белкнап, мало потиштено. „И како ћемо са оним шеширима? Мораћемо и то да објаснимо."

„Ево, долазим и на то. Шешир који је имао био је нешто мало прљав. Па је одлучио да купи други. Што се тиче оне приче о капи, коју је испричао Месону, ето, био је уплашен па је лагао, јер је држао да мора некако да се извуче. Сад, дабоме, пре него што ће доцније отићи оној другој девојци — хоћу да кажем док је Роберта још жива, постоји његов однос са оном другом девојком. Шта намерава да учини с њом. Он разговара с Робертом, је л те", продужи он, „а то морамо решити на неки начин. Али мени се чини да је то лако, јер, дабоме, пошто доживи промену у срцу и реши се да поступи исправно према Роберти, све што треба да учини то је да напише писмо оној другој или да оде и да јој каже какву је неправду нанео Роберти."

„Да."

„Јер, чини ми се, ми је ипак не можемо сасвим искључити из овог случаја. Мораћемо је увући, на жалост."

«Па добро, онда морамо", рече Белкнап.

„Јер, видите, ако Роберта још увек сматра да он треба да се ожени њоме — он ће прво отићи да каже тој малој Финчлијевој да се не могу венчати — да он одлази — то јест, ако се Роберта не буде противила што је за толико оставља, разумете ли ме?"

„Да."

„А ако се она буде противила венчаће се с њоме у Заливу Трију Миља или у неком другом месту."

„Да-"

„Али не смете заборавити да је он, док је она још жива, збуњен и потиштен. И да тек после оне друге ноћи, на Грас језеру, он почиње да увиђа како су погрешни били сви његови поступци. Нешто се догоди. Можда се она заплаче или му каже да жели да умре, као што је и писала у оним писмима."

„Да."

„И тако он пожели неко тихо место, где ће моћи на миру да седну и поразговарају, где их нико неће чути ни видети."

„Да, да — продужите."

„Елем, он се сети Биг Битерна. Једном раније, био је тамо, а сад су ту у близини, а мало ниже, свега дванаест миља налази се Залив Трију Миља где се могу, ако тако реше, венчати."

„Разумем."

„Ако ли не, ако она не буде хтела да се уда за њега после његовог потпуног признања, он је може одвести натраг у гостионицу, зар не, и једно или друго може остати тамо или продужити пут."

„Да, да."

„У међувремену, да би се избегло свако задржавање и да не би били принуђени да остају у тој гостионици -прилично је скупа, знате, а он нема много новаца — он носи онај ручак у своје коферу. Исто тако и свој фотографски апарат, јер жели да узме неколико снимака. Јер ако се Месон појави с фотографским апаратом, мораћемо то објаснити, а ми ћемо учинити то боље него он, зар не?"

„Разумем, разумем", узвикну Белкнап, који се сад живо интересовао, и стварно се смешно и трљао руке.

„И тако они одлазе на језеро."

„Да."

„И веслају тамо-амо."

„Да."

„И најзад, после ручка на обали, и неколико снимака —

„Да."

„Он одлучи да јој тачно каже како ствар стоји с њим.

Он је готов, спреман је —"

„Разумем вас."

„Само пре него што ће урадити то, он жели да је сними још једном или двапут у чамцу, одмах поред обале."

„Да."

„И онда ће јој рећи, разумете ли?"

„Да."

„И тако опет одлазе да се мало провозају у чамцу као што су и учинили."

„Да."

Али зато што намеравају да опет изиђу на обалу да наберу цвећа, он тамо оставља свој кофер. То објашњава питање кофера."

„Да."

„Али пре снимања, у чамцу на води, он почиње да јој прича о својој љубави према оној другој девојци — али он ће се, ако она то жели, сада венчати с њоме, потом ће написати писмо Сондри. Или, ако она можда не жели да се уда за њега, пошто он сад воли ту другу девојку . . ."

„Да, продужите!" прекиде га Белкнап нестрпљиво.

„Па", продужи Џепсон, „он ће учинити за њу све најбоље што може, стараће се о њој и помагаће је новчано, јер новаца ће имати пошто се буде оженио том богатом девојком."

„Да."

„Е, али она хоће да се он ожени њоме и да остави ту г-ђицу Финчли!"

„Тако."

„И он пристаје?"

„Зацело!"

„А она му је тако захвална да у свом узбуђењу, или осећању захвалности, скочи да би му пришла, разумете ли?"

„Да."

„И чамац се мало зањише, а он прискочи да јој помогне, јер се боји да ће она пасти, разумете ли?"

„Да, разумем."

„Па, ако нам буде потребно, можемо рећи да је у руци имао или није имао онај фотографски апарат, како ви будете сматрали за умесно."

„Да, видим куда циљате."

„Па, имао га у руци или не, он или она коракну неопрезно, управо као што је и он рекао, или просто услед покрета њихових тела чамац се преврну, и он је удари, или је не удари, како год мислите да је умесно, али, дабоме, случајно."

„Да, видим, тако ми бога!" узвикну Белкнап. „Сјајно, Рубине! Изврсно! Заиста дивно!"

„И чамац удари њу, као и њега, мало, разумете ли?" настави Џепсон, не базирујући се много на његов узвик, јер је био одушевљен својим планом, „па обезнани мало и њега."

„Разумем."

„Он чује њене крике и види је, али је и сам помало распамећен, и, кад се прибере толико да би могао да предузме нешто —"

„Ње више нема", заврши Белкнап мирно. „Утопила се. Разумем вас."

„А затим, због свих оних других сумњивих околности и лажног пријављивања — и зато што ње више нема и он не може да учини ништа за њу — њена родбина, знате, не би волела да сазна њено стање —"

„Разумем."

„Он бежи, уплашен, зато што је морална кукавица — а то ћемо морати да тврдимо још од самог почетка — плаши се да не поремети своје односе са стрицем и изгуби свој положај у томе друштву. Зар то не објашњава ствар?"

„Мислим да се ничим не може боље објаснити, Рубине. Доиста, сматрам да је то објашњење сасвим вероватно, и честитам вам. Не видим како би се ико могао понадати да ће наћи боље. Ако га то не ослободити или не изазове неслагање пороте, онда ћемо га можда извући, па рецимо, са двадесет година. Шта ви мислите?" Он у стаде врло весео, и пошто задивљено погледа свог дугачког мршаваг ортака, додаде, „Дивота!" а Џепсон му својим плавим очима, које су личиле на мирна језерца у безветрици, мирно одговори на тај поглед.

„Али, дабоме, ви знате шта то значи?" додаде Џепсон мирно и тихо.

„Да морамо да га изведемо на клупу за сведоке? Зацело, зацело. Схватам то сасвим јасно. Али то је једина могућност да га спасемо.“

„И он неће пред светом оставити утисак врло постојаног и уверљивог младића, на жалост — исувише је нервозан и узбудљив.“

„Да, знам све то“, одговори Белкнап брзо. „Њега је лако збунити. А Месон ће се окомити на њега као дивљи бик. Али ми ћемо морати да га поучавамо у свему — да га вежбамо. Да му објаснимо да је то једина његова могућност - и да му и сам живот зависи од тога. Да га вежбамо месецима.“

Ако не успе, онда је свршено с њим. Кад бисмо само могли да му некако улијемо храброст — да га научимо да то одглуми.“ Џепсон је гледао право преда се као да види призор у судници, где Клајда, на клупи за сведоке, испитује Месон. А затим, узевши Робертину писма (преписе које је добио од Месона) и разгледајући их, он закључи, „Само кад не би било ових писама.“ Подизао их је и спуштао у руци као да их мери. „Господе!“ најзад рече тмурно. „Да тешког ли случаја! Али још нисмо побеђени, ни издалека! Па ми још нисмо ни почели борбу. Али у сваком случају, бар ћемо се далеко прочути. Да не заборавим“, додаде, „вечерас ће један мој познаник из околине Биг Битерна покушати да нађе онај фотографски апарат. Пожелите ми срећу.“

„Како да не!“ било је све што је Белкнап одговорио.

ГЛАВА XVII

Колико борбе и узбуђења око овако великог судског процеса. Белкнап и Џепсон, пошто су се обратили Брукхарту и Качумену, сазнали су да они сматрају Џепсонов план „можда јединим излазом“, али с тим да се Грифитси помињу што је могућно мање.

А затим су одједном г. Белкнап и Џепсон дали претходне изјаве, састављене тако да покажу њихову веру у Клајда и да га представе као стварно много оклеветаног и сасвим погрешно схваћеног младића, чије су се намере и дела према г-ђици Алден толико разликовала од оног како их је Месон изнео као што се бело разликује од црног. Исто тако наговестили су да прерана журба окружно јавног тужиоца око сазивања Врховног суда у ванредно заседање вероватно има пре политички него чисто правни значај. Иначе, чему та журба, нарочито с обзиром на предстојеће окружне изборе? Постоји ли можда неки план да извесни појединци или групе појединаца искористе у политичке сврхе резултате једног таквог суђења? Г. Белкнап и Џепсон се надају да то није случај.

Али без обзира на такве планове, предрасуде или политичке сврхе ма које особе или групе, одбрана у овом случају не намерава да допусти да један невин младић, као што је Клајд, који је само стицајем околности запас у невољу — као што је његов бранилац спреман да докаже — буде неправедно послан на електричну столицу само зато да би у новембру републиканска странка постигла победу. А сем тога, одбрани ће бити потребно прилично времена да се припреми за борбу против тих необичних а ипак лажних околности. Стога ће она уложити формалан протест у Албанију против молбе јавног тужиоца којом од гувернера тражи ванредно заседање Врховног суда. За то нема никакве потребе, јер редовно заседање за такве случајеве пада у јануару, а припрема одбране таман ће захтевати толико времена.

Али мада су представници разних листова саслушали са великом пажњом овај снажан иако задоцнео одговор, Месон је с презиром одбио то „причање у маглу“ о политичном плану, а исто тако и приму о Клајдовој невиности. „Какав разлог имам ја, представили свег народа овог округа, да било куда пошаљем тога младића, или да изнесем макар једну једину оптужбу против њега, кад се оптужбе не би саме наметале? Не показује ли сам доказни материјал да је он заиста убио ону девојку? И је ли он икад рекао или учинио макар нешто да објасни иједну од оних сумњивих околности? Није! Само је ћутао или лагао. И докле год та врло способна господа не оборе те доказе, ја ћу ићи право напред. Ја сад имам сав потребни доказни материјал да осудим тог младог злочинца. А одложити ову ствар до јануара, кад ја више нећу бити на садашњем положају, као што је то њима познато, и када би нов човек морао да проучава сав овај доказни материјал који је мени сасвим познат, значило би изложити округ великом трошку. Јер сви сведоци које сам прикупио сад су овде и лако их је довести у Бриџбург без великог трошка по округ. А где ће се они налазити идућег јануара или фебруара, нарочито пошто одбрана буде учинила све што може да их растури? Не, господине. Ја се нећу сложити с тим. Али ако они, одсада па за десет дана или две недеље, успеју да ми покажу нешто услед чега би само изгледало да неке моје оптужбе нису истините, бићу потпуно вољан да одем с њима код председника суда, па буду ли могли да му покажу неки доказ који имају или се надају да ће га имати, или да постоје неки далеки сведоци које би требало позвати и који би могли бити од помоћи да се докаже невиност тога човека, е па онда, лепо и красно. Бићу вољан да замолим председника да им дозволи онолико времена колико они сматрају да је потребно, чак иако би то одложило суђење за оно време кад ја више нећу бити на овом положају. Али ако дође до суђења док сам ја овде, као што се искрено надам да хоће, ја ћу га водити како будем најбоље умео, не зато што очекујем икакав положај, већ зато што сам окружни јавни тужилац, и што је моја дужност да тако чиним. А што се тиче тога да се бавим политиком, па и г. Белкнап се исто тако бави политиком, зар не? Он се кандидовао против мене прошлога пута, и чујем да жели да се опет кандидује.“

И тако је отишао у Албани да поново нагласи гувернеру врло велику потребу хитног ванредног заседања Врховног суда, да би Клајд могао бити оптужен. Гувернер је, саслушавши и Месонове и Белкнапове разлоге, одлучио у Месонову корист, зато што дозвола за ванредно заседање не искључује одлагање ако би оно било потребно, а ништа што је одбрана до сада изнела не показује да би је ванредно заседање лишило времена да се припреми за претрес. Уосталом, то ће бити посао судије који буде одређен да у Врховном суду размотри такве разлоге — а не његов. Према томе, наређено је ванредно заседање Врховног суда, а Фредерик Обервалцер, судија једанаестог судског среза, одређен је да председава. А кад се Месон појавио пред њим са молбом да утврди датум Ванредне велике пороте, он је одредио пети август.

А кад то тело почне да заседава, онда Месону неће бити нимало тешко да издејствује оптужбу против Клајда.

А после тога најбоље што су Белкнап и Џепсон могли да учине било је то да оду Обервалцеру, који је био демократа и за своје постављење имао да захвали пређашњем гувернеру, и да изнесу захтев да се промени место суђења, заснован на томе да је тешко замислити да се међу становницима Катарачког округа може наћи дванаест људи који, због јавних и приватних изјава г. Месона, не би већ били потпуно против Клајда, и толико уверени у његову кривицу да би он био осуђен пре него што би одбрана могла да изложи своје гледиште пред таквом поротом.

„Али куда бисте онда ишли?“ упита судија Обервалцер, који је био довољно непристрасан. „Овај исти материјал објављен је свуда.“

„Али, г. председниче, овај злочин који је окружни јавни тужилац толико увеличао —“ (Месон је против овога дуго и ватрено протествовао).

„Али ми ипак тврдимо“, настави Белкнап, „да је јавно мњење исувише изазвано и заведено. Сад је немогућно наћи дванаест људи који би праведно судили томе човеку.“

„Каква глупост!“ узвикну Месон љутито. „Просто којешта! Па новине су и саме прикупиле и објавиле више чињеница него што сам ја учинио. Ако је уопште створено неко нерасположење, изазвале су га јавно откривене чињенице. Али ја тврдим да оно није веће него што би било ма где другде. А осим тога, ако би се суђење пренело у неки далеки округ, иако је већина сведока овде, овом округу били би наметнути велики издаци, које би он могао тешко поднети и који нису оправдани чињеницама.“

Судија Обервалцер, који је био трезвен и моралан човек, спор и претерано опрезан и склон конзервативним методама у свим стварима, био је наклоњен да се сложи. И после пет дана, за време којих није учинио ништа више сем што је доконо размишљао о тој ствари, одлучио је да одбије предлог. Ако они сматрају да он није у праву, ено им Апелације, па нека се одбрана обрати њој. И пошто је одредио петнаести октобар као датум суђења (што је, по његовом мишљењу, давало одбрани довољно времена да се спреми), отпутовао је да проведе остатак лета у својој вили на Плавом језеру, где ће га и тужилац и браниоци, у случају да искрсне каква тешка или за њих нерешљива правна замршеност, моћи наћи и чути његово мишљење.

Али зато што су се г. Белкнап и Џепсон примили одбране, Месон је сматрао да је потребно да удвостручи своје напоре да би, колико је год могућно, осигурао Клајдову осуду. Младог Џепсона плашио се исто толико колико и Белкнапа. И стога је, са Бартоном Барлијем и Ерлом Њукомом, отишао поново у Ликург, где је, између осталог, успео да утврди (1) где је Клајд купио фотографски апарат; (2) да је три дана пре одласка на Биг Битерн рекао г-ђи Пејтон да намерава да понесе са собом фотографски апарат и да треба да купи филмове; (3) да неки галантериста, по имену Орин Шорт, познаје Клајда врло добро, и да му се Клајд пре четири месеца обратио за савет у вези са трудном женом неког фабричког радника — и исто тако (ово је у великом поверењу рекао Бартону Барлију, који га је пронашао) да је овај препоручио Клајду неког доктора Глена, из околине Гловерсвила; (4) др Глен је, кад су га нашли, и показали му Клајдову и Робертину фотографију, познао Роберту, али не и Клајда, и описао је духовно стање у којем је она била кад му је дошла и испричао је оно што му је казала — причу која ниуколико није окривљавала ни Клајда ни њу, и за коју је Месон стога одлучио да ће можда бити најбоље да је бар засад не узима у обзир; и (5), благодарећи тим истим одушевљеним напорима, избио је на површину и онај шеширџија у Утики који је продао шешир Клајду. Дописници листова интервјуисали су Бартона Барлија у Утики, па му је слика изишла у новинама поред Клајдове, а тај трговац је случајно то видео и одмах се сетио Клајда, па је пожурио да то саопшти Месону, и тако је Месон понео са собом његов исказ, прописно откуцан и потврђен заклетвом.

Уз то је и она девојка која је била на пароброду „Лабуд“ и приметила Клајда написала Месону да се сећа да је он имао сламни шешир и да је изишао из брода у Шарону, а тај мали доказ је у потпуности потврђивао изјаву капетана брода и навео Месона да помисли да Промисао или судбина ради за њега. И напослетку, али за њега најважније од свега, добио је писмо од неке жене из Бедфорда, у Пенсилванији, у којем је јавила да су она и њен муж, оне недеље од трећег до десетог јула, логоровали на источној обали Биг Битерна, близу јужне стране језера. А осмог јула поподне око шест часова, док су веслали по језеру, чула је крик неке жене или девојке у невољи — дирљив, тужан

крик. Једва се чуо, и изгледало је да долази с оне стране острва које се налази југозападно од залива у којем су они ловили рибу.

Месон је сад одлучио да не говори ништа о томе обавештењу, као ни о оном фотографском апарату и филмовима, нити о Клајдовом преступу у Канзас-Ситију, све док се не приближи дан суђења, или можда тек у току самог суђења, кад ће за одбрану бити немогућно да то озбиљно оспори или ослаби на неки начин.

Што се тиче Белкнапа и Џепсона, они нису сматрали да имају много шта да раде, осим да увежбају Клајда да све пориче и тврди како је осетио промену у срцу кад је стигао на Грас језеро, а у исти мах и да објасни појаву оних двају шешира и кофера. Истина, постојало је још и питање оног одела баченог у Четврто језеро, у близини Кренстоновог летњиковца, али пошто је неки на изглед случајни рибар дуго грабуљао по дну, оно је извађено, очишћено и испеглано, и сада је висило у закључаном орману у канцеларији Белкнапа -и Џепсона. Њихови људи су ронили и тражили фотографски апарат у Биг Битерну, али га нису нашли — и та околност навела је Џепсона да закључи да га Месон зацело има, те је одлучио да тај апарат помене првом могућном приликом на суђењу. Али што се тиче тога да ју је Клајд ударно њиме, макар и случајно, одлучено је, бар у то време, да се тврди да он то није учинио — мада је после откопавања Робертиног леша у Билцу нађено да озледе на њеном лицу, чак и тада, одговарају до извесног степена величини и облику фотографског апарата.

Јер, пре свега, они су много сумњали у Клајда као сведока. Хоће ли он при причању како се све то десило бити довољно непосредан или одлучан и искрен да увери пороту да ју је тако ударио а да није имао намеру да је удари? Јер од тога ће, било озледа или не било, зависити да ли ће му порота веровати или неће. А ако не буде веровала да ју је случајно ударио, онда ће, дабоме, пресудити да је крив.

После тих припрема чекали су дан суђења, само су с времена на време радили, уколико су се усуђивали, на прикупљању доказа и података о Клајдовом пређашњем добром владању, али их је у томе до извесног степена ометало то што се он у Ликургу, мада на изглед узоран младић, тајно друкчије понашао, и што су се у Канзас—Ситију његови први пословни покушаји завршили онаквом срамотом.

Међутим, једна од најтежих ствари у вези са Клајдом и његовим хапшењем, као што су Белкнап и Џепсон, као и тужилац, сматрали, била је чињеница да до тада ниједан члан његове ни стричеве породице није иступио у његову одбрану. А никоме сем Белкнапу и Џепсону он није рекао где бораве његови родитељи. А ипак, зар не би било потребно, као што су Белкнап и Џепсон доказивали с времена на време, да би се за њега ишта могло учинити, да дође његова мајка или отац, или бар сестра или брат, и да кажу неку добру реч? Иначе би се могло помислити да је Клајд парија, човек који је одувек био скитница и дангуба, и кога се сад намерно клоне сви који га познају.

Стога су се приликом договора са Дарахом Брукхартом, распитали о Клајдовим родитељима и сазнали да се Грифитсови из Ликурга одлучно противе да се доведе иједан члан западне гране ове породице. Постоји, објаснио им је Брукхарт, велики друштвени јаз између њих, и ликуршки Грифитси не би волели да се то искоришћује овде. Уосталом, ко би могао рећи да Клајдови родитељи неће пристати на такво искоришћавање, ако би их обавестила или пронашла сензационална штампа. И Семјуел Грифитс, обавестио је Брукхарт Белкнапа, мишљења је да ће бити најбоље, ако се Клајд томе не противи, да његова блиска породица остане у позадини. Стварно, од тога ће, бар до извесне мере, вероватно зависити обим њихове финансијске помоћи Клајду.

Клајд се сложено са том жељом Грифитсових, мада нико ко је довољно разговарао с њим или га чуо да говори како му је жао мајке што се све то догодило, није могао посумњати у каквоћу крвне и осећајне везе између њега и ње. Цела је истина да је његов, садашњи став према њој био мешавина страха и стида због начина на који би она вероватно гледала на његову садашњу невољу — његов морални ако не и друштвени пад. Да ли ће она хтети да поверује у причу коју су Белкнап и Џепсон смислили о промени која је настала у његовом срцу? Али и без обзира на то, зар да дође овамо и да га гледа тако осрамоћеног кроз те решетке — да мора да се виђа и да разговара с њом из дана у дан! Њене бистре, испитивачке, измучене очи! Њена сумња у његову невиност, јер осећао је да чак и Белкнап и Џепсон, упркос свим њиховим плановима у његову корист, још увек помало сумњају у онај његов ненамерни ударац. Они стварно не верују у то, па би могли да јој кажу то. А би ли његова побожна, благобојажљива мајка, која се ужасавала сваког злочина, била лаковернија од њих?

Кад су га опет упитали шта мисли да би требало учинити у погледу његових родитеља, одговорио је да мисли да засад не би могао да изиђе пред очи својој мајци — то не би ништа користило, а било би мучно по обоје.

И срећом, мислио је он, очевидно ниједна реч о свему томе што га је задесило није допрла до његових родитеља у Денверу. Због њихових особених верских и моралних начела, сви примерци световне и рђаве дневне штампе били су искључени из њихове куће и мисије. А ликуршки Грифитси нису ни желели да их о томе обавесте.

Али једне ноћи, отприлике у време кад су Белкнап и Џепсон најозбиљније претресали питање одсутности његових родитеља, и шта би, ако ишта, требало учинити поводом тога, Еста, која се,

после извесног времена по Клајдовом доласку у Ликургу, удала и становала у југоисточном делу Денвера, случајно је у листу Роки Мантењ — и то одмах после Клајдове оптужбе од стране Белике пороте у Брицбургу — прочитала:

УБИЦА МЛАДЕ РАДНИЦЕ НА ОПТУЖЕНИЧКОЈ КЛУПИ

Брицбург, Њ. Ј. 6. августа. Ванредна велика порота, коју је г. Студербак, гувернер државе, сазвао у заседање поводом случаја Клајда Грифитса, синовца богатог фабриканта оковратника Грифитса из Ликурга, Њујорк, недавно оптуженог за убиство г-ђице Роберте Алден, из Билца, у држави Њујорк, на језеру Биг Битерн у Адирондаксима, 8. јула ове године, данас је примила оптужницу којом се именовали оптужује за убиство с предумишљајем.

После оптужбе, Грифитс, који је упркос готово поразним доказима упорно тврдио да је наведеног злочин несрећан случај изведен у пратњи својих бранилаца, Алвина Белкнапа и Рубина Џепсона, овд., пред председника Врховног суда Обервалцера изјавио је да није крив. Враћен је у притвор до суђења, које је одређено за 15. октобар.

Млади Грифитс, који има само двадесет и две године и који је све до свог хашпења био угледан члан ликуршког отменог друштва, оптужен је да је обезнанио и затим бацио у језеро своју љубавницу, фабричку радницу, коју је завео а затим хтео да је се ослободи ради неке богатије девојке. Браниоце за ово суђење узео је његов богати стриц из Ликурга, који је досад остао по страни. Изузев овога стрица, овде се тврди да ниједан рођак није иступио да помогне његовој одбрани."

Еста се одмах журно упутила мајци. Упркос непосредности и јасности извештаја, она није хтела да верује да је то Клајд. Ипак, ту је била та проклета моћ географије и имена — богати ликуршки Грифитси и одсутност његове нај ближе родбине.

Стигла је брзо колико је то трамвајем било могућно, и појавила се у кући у улици Бидвел, у којој се налазио стан и мисија названа „Звезда наде“, а тешко да је била ишта боља од оне пређашње у Канзас-Ситију. Јер иако је имала неколико соба за намернике, од по двадесетпет цента за преноћиште и сматрало се да покрива трошкове, захтевала је много рада и пружала једва мало више зараде. А поред тога, сад су се и Франк и Јулија, којима је већ одавно био досадно тај једнолики свет у којем су се нашли, озбиљно трудили да га се ослободе, препуштајући оцу и мајци терет мисијског рада. Јулија, која је сада имала деветнаест година била је касирка у неком ресторану доле у граду, а Франк, који се приближавао седамнаестој, упослио се недавно у некој продавници воћа и поврћа. Стварно, једино дете које је у тој кући боравило преко дана био је мали Расел, Естин ванбрачни син, коме је сада било три или четири године и кога су његов деда и баба врло опрезно и лажно приказивали као сироче које су усвојили у Канзас-Ситију. Он је био дете црних очију, помало налик на Клајда, кога су, чак и у тим раним годинама, као и Клајда пре њега, учили оним основним истинама које су кварице Клајдово расположење у његовом детињству.

Кад је Еста, сада сасвим смерна и повучена супруга, ушла, г-ђа Грифитс је била заузета чишћењем, пајањем, и намештањем постеља. Али видећи своју кћер где бледих образа долази у то необично време, даде јој знак да уђе у једну празну собу, јер г-ђа Грифитс, која је, због многих година пуних разних тешкоћа била више-мање навикнута на такве призоре, застала је у чуду, а очи су јој се брзо замутиле маглом стрепње. Какав ли је то нов јад или зло? Јер Естине слабе сиве очи и држање јасно су наговештавали невољу. А у руци је држала савијене новине, које је сад отворила, погледала мајку врло брижно и показала јој чланак, у који се г-ђа Грифитс сад загледала. Али шта је ово?

МЛАДИ УБИЦА СВОЈЕ ЉУБАВНИЦЕ
НА ОПТУЖЕНИЧКОЈ КЛУПИ
ОПТУЖЕН ЗА УБИСТВО Г-ЋИЦЕ РОБЕРТЕ АЛДЕН
НА БИТ БИТЕРН ЈЕЗЕРУ У АДИРОНДАКСИМА 3. ЈУЛА
УБИСТВО С ПРЕДУМИШЉАЈЕМ
УПРКОС ГОТОВО ПОРАЗНИМ ПОСРЕДНИМ ДОКАЗИМА
ОПТУЖЕНИ ИЗЈАВЉУЈЕ ДА НИЈЕ КРИВ
ЗАДРЖАН У ПРИТВОРУ
СУЂЕЊЕ 15. ОКТОБРА
УДАРЦЕМ ОБЕЗНАНИО А ПОТОМ БАЦИО У ЈЕЗЕРО
ЉУБАВНИЦУ РАДНИЦУ
НА СУДУ СЕ НИЈЕ ПОЈАВИО НИ ЈЕДАН РОЂАК

Тако су њене очи и ум аутоматски одабирали најбитније ретке. А затим је брзо прочитала још једном.

КЛАЈД ГРИФИТС, СИНОВАЦ БОГАТОГ ФАБРИКАНТА ОКОВРАТНИКА У ЛИКУРГУ

Клајд — њен син! И то недавно — али не, више је од месец дана — (а они су бринули помало, она и Аса, јер није —) 8. јула! А сада је једанаести август! Онда — да! Али не њен син! Немогућно! Клајд убица девојке која је била његова љубавница! Али он није такав! Писао јој је како напредује —

шеф је великог одељења и има пред собом лепу будућност. Али ни речи о некој девојци. Али сад! А ипак, она мала девојка тамо у Канзас-Ситију. Милостиви боже! А Грифитс, из Ликурга, брат њеног мужа, зна о томе а не пише! Стиди се, гнуша се, без сумње. Равнодушан је. Али не, узео је два адвоката. Какав ужас! Аса! Њена деца! Шта ће новине рећи! Па ова мисија! Мораће је оставити и опет отићи некуд. А ипак, је ли он крив или није крив? Мора сазнати то пре него што би могла да суди или размишља.

Ове новине кажу да је он рекао да није крив. Ох, онај несрећни, безбожни, разметљиви хотел у Канзас-Ситију! Они рђави младићи тамо! Оне две године за време којих је лутао којекуда под лажним именем, и није јој писао. Шта је радио тада? Шта је учио?

Застала је, обузета великим јадима и ужасом од којих у томе часу није могла да је заштити никаква вера у откривене и утешне истине о Богу, милосрђу и спасењу које је стално објављивала. Њен син! Њен Клајд! У затвору, оптужен за убиство! Мора телеграфирати! Мора му писати! Мора отићи тамо, можда. Али како да дође до новца! Шта да ради кад дође тамо. Како да прикупи храброст — веру — да то поднесе. А опет, ни Аса, ни Франк, ни Јулија не смеју то сазнати. Аса са својом чврстом а ипак некако од брига нагризеном вером, са својим slabим очима и све слабијим телом. И зар да Франк и Јулија, који су тек ушли у живот, буду оптерећени овим? Тако жигосани?

Милостиви боже! Зар њене муке никад неће престати? Окренула се, а њене велике, од рада огрубеле руке подрхтавале су лако и тресле новине које је држала, док је Еста, која је у то време саосећала с мајком због свега онога што је морала да препати, стајала поред ње. Покаткад изгледа тако уморна, а сад и ова патња. А ипак, знала је, мајка је најјача у породици — тако права, широких рамена, пркосна — прави духовни вођ на свој настран увек исти начин.

„Мама, просто не могу да верујем да је то Клајд“, било је све што је Еста могла рећи тада. „То просто није могућно, је ли?“

Али г-ђа Грифитс само је зурила у тај кобни наслов, а онда је својим сиво-плавим очима брзо погледала по соби. Услед огромног напора и огромног бола, њено широко лице било је бледо и достојанствено. Њен заблудели без сумње несрећни син, са свим својим пустим сновима, налази се у смртној опасности, у опасности да буде погубљен на електричној столици због злочина — због убиства! Убио је некога — неку сиромашну радницу, кажу новине.

„Пст!“ шапну она, стављајући прст на усне. „Он (показујући на Асу) не треба то да зна, бар засад. Морамо прво послати телеграм, или писати. Одговор би можда могла да примиш ти. Даћу ти новац. Али сад морам да седнем негде за тренутак. Мало сам малаксала. Сешћу овде. Додај ми Библију.“

На малом орману била је Библија друштва Гидео⁹, коју је она, седећи на ивици простог гвозденог кревета, нагонски отворила код Псалма 3 и 4.

„Господе! како је много непријатеља мојих!“

„Кад те зовем, чуј ме Боже, правде моја!“

А затим је читала ћутке, на изглед мирно, 6, 8, 10, 13, 23 и 91, док је Еста стајала у немој запрепашћености и јаду.

„Ох, мама, просто не могу то да верујем. Ох, то је исувише страшно!“

Али г-ђа Грифитс је читала даље. Изгледало је као да је, упркос свему, у стању да се повуче у неко мирно, тихо место, где, бар за извесно време, никаква људска зла и невоље не могу да допру до ње. Онда је напослетку сасвим мирно склопила књигу, устала и казала:

„Сад морамо да размислимо шта да кажемо и коме да пошаљемо тај телеграм — мислим Клајду, наравно — тамо у оно место — у Брицбург — ма где је то“, додаде, гледајући у новине, а затим уметну из Библије — „Страшним ћеш нам стварима у правди одговорити, о Боже!“ „Или можда оној двојници адвоката — њихова имена су ту. Не смем да телеграфишем Асином брату, јер се бојим да би он одговорио њему.“ (Затим, „Ти си моја заштита и снага. У Тебе ћу се уздати.“) „Али ваљда ће му предати телеграм ако га пошаљемо на адресу оног судије или оних адвоката, шта ти мислиш? Али чини ми се било би боље кад би га могли послати право њему. („Он ме води на тиху воду!“) Само му реци да сам прочитала у новинама о њему и да још увек имам вере у њега и волим га, али мора ми рећи истину и шта треба да радим. Ако му треба новаца мораћемо, мислим, да видимо шта можемо да учинимо („Он окрепљује душу моју.“)

А затим, упркос изненадном тренутном миру, опет је почела да крши своје велике, грубе руке. „Ох, то не може бити истина. Ох, боже, не! Ипак је он мој син. Сви га волимо и имамо вере. Морамо рећи то. Бог ће га спасти. Бдиј и моли се. Имај вере. Под крилима његовим заклонићеш се.“

Била је толико изван себе да је једва знала шта говори. А Еста је, стојећи поред ње, говорила, „Да, мама! Ох, наравно! Да, хоћу! Знаш да ће га он примити.“ Али у себи је мислила: „Боже мој! Боже мој! Шта може бити горе од овога — бити оптужен за убиство! Али, дабоме, то не може бити истина. То не може бити истина. Ако би он чуо!“ (Мислила је на свог мужа.) „И то после Расела. И Клајдове незгоде

⁹ Америчко друштво за ширење јеванђеља, основано 1899, које је стављало библије по хотелским собама и железничким вагонима

тамо у Канзас-Ситију. Сирота мама. Она толико пати."

После неког времена, њих две, избегавајући Асу који је у суседној соби помагао у чишћењу, сишле су у општу мисијску собу, у којој је владала тишина и било много плаката који су објављивали милосрђе, мудрост и окрепљујућу правду божју.

ГЛАВА XVIII

Телеграм, састављен у малопре описаном духу, сместа је упућен преко Белкнапа и Џепсона, који су одмах саветовали Клајду шта треба да одговори — да је све добро, да има најбоље адвокате, и да му финансијска помоћ није потребна. А исто тако, да ће бити најбоље, докле год му то његови адвокати не буду саветовали, да се ниједан члан породице не труди да дође, јер се већ чини што је могуће да му се помогне. У исто време писали су г-ђи Грифитс, уверавајући је у своје интересовање за Клајда и саветујући јој да засад остави ствари онакве какве јесу.

Упркос чињеници да су Грифитси тако били спречени да се појаве на Истоку, ни Белкнап ни Џепсон нису се противили да се извесне вести о постојању, месту боравка, вероисповести и бризи Клајдових најближих сродника увуку у новине, јер је штампа управо истицала његову усамљеност. У овом погледу помогло им је то што су телеграм његове мајке, чим је примљен у Бриџбургу, одмах прочитали људи који су се нарочито интересовали за тај случај, па су га онда шапатом пренели у јавност и штампу, што је допринело да његова породица у Денверу одмах буде пронађена и интервјуисана. Ускоро затим, у свим листовима на Истоку и Западу кружило је више-мање потпун извештај о садашњем стању Клајдове породице, о врсти мисије коју она води, а исто тако и о њиховим уским и веома индивидуалистичким верским назорима и делима, па чак је речено да је Клајд у својој раној младости често вођен по улицама да пева и да се моли — откриће које је запрепастило друштво у Ликургу и на Дванаестом језеру отприлике онолико колико и њега самог.

У исто време, г-ђа Грифитс, као поштена жена и свим срцем искрена у својој вери и уверена у добро свог рада, није се устручавала да исприча једном дописнику за другим који би дошао све појединости о мисионарском раду свог мужа и своје у Денверу и другде. А исто тако да ни Клајд нити иједно њено дете нису имали оне могућности које се пружају већини деце. Али њен син, ма каква била та садашња оптужба, није у души рђав, и она не може да верује да је он крив за такав злочин. Све је то само несрећан и случајан стицај околности, које ће он објаснити на суђењу. Али ма какву лудост да је учинио, све то треба приписати оном несрећном случају који је пре неколико година прекинуо мисијски рад у Канзас-Ситију и принудио породицу да се пресели у Денвер, остављајући Клајда да сам крчи себи пут. На њен савет, он је писао у Ликург богатом брату њеног мужа, па је тако он отпутовао тамо — низ изјава са којих је Клајд у својој ћелији црвенео од неке врсте поносног бола и негодовања и био присиљен да пише мајци и протестује. Зашто она увек мора да говори толико о прошлости и о раду са којим су она и отац повезани, кад зна да он тај рад никад није волео и да је мрзео да иде по улицама? Многи људи не гледају на то као она и отац, а нарочито не његов стриц и брат од стрица и сви они богата људи са којима се упознао и који успевају у животу на много друкчији и много лепши начин. И сад, рекао је самом себи, Сондра ће зацело прочитати све то — све оно што се он надао да сакрије.

Ипак, упркос свему томе, због толике искренности и снаге његове мајке, није могао да не мисли о њој са љубављу и поштовањем, па и са узбуђењем због њене поуздане и непоколебљиве љубави. Јер, као одговор на његово писмо, писала му је да жали ако је повредила његова осећања или му ма чиме нанела бол. Али зар не треба истину увек показата? Божји путеви увек воде најбољем, и зацело никакво зло не може потећи их службе Његовој ствари. Он не сме тражити од ње да лаже. Али ако јој каже само једну реч, она ће тако радо покушати да скупим потребан новац и доћи ће му у помоћ — да седи у његовој самици и снује с њим — држећи га за руке — али и да — као што је Клајд то врло добро знао и предвиђао, па стога и одлучио да она засад не треба да дође — захтева од њега истину, гледајући га у очи оним својим бистрим, спокојним плавим очима. Сада то не би могао издржати.

Јер пред њим је, као огроман базалтни рт изнад узбурканог мора, стајало страшно суђење, са свим оним што оно повлачи са собом — Месонов жесток напад, коме, углавном, он може да супротстави само лажи које су за њ саставили Џепсон и Белкнап. Међутим, иако се стално трудно да умири своју савест помишљу да у последњем тренутку није имао храбрости да удари Роберту, ипак је за њега било страшно тешко да изложи и брани ту причу чињеница коју су Белкнап и Џепсон увидели и ради које се овај други чешће појављивао на вратима Клајдове самице поздравом, «Па, како је са ујдурмама данас?»

Како је само похабано и немарно скројено то Џепсоново одело. Изношен и изгужван изглед његовог загаситомрског филцаног шешира, навученог ниско преко очију! Његове дугачке, кошчате руке, које однекуд наговештавају огромну, еластичну снагу. И тврде, ситне плаве очи пуне проицљивог, одлучног лукавства и храбрости, које је покушавао да улије Клајду, па некако и успевао да то учини!

„Је ли долазио још који проповедник данас? Нека сеоска цура или Месонови момци?" Јер у то време, због огромног интересовања које је изазвала Робертине жалосна судбина, а исто тако и

гласови о њеној богатој и лепој супарници, Клајда су посећивали разни плиткоумни буџаклијски адвокати, лекари, трговци, прости евангелисти и свештеници заинтересовани злочином или сексуалношћу, сви пријатељи овог или оног градског чиновника, и стајали би пред вратима његове самце кад би их човек најмање очекивао, и пошто би га прво одмерили радозналим, мрским, или ужаснутим очима, постављали му оваква питања: „Молиш ли се Богу, брате? Клечиш ли и молиш ли се Богу?" (У тим часовима Клајд се сећао мајке и оца.) Је ли се помирио с Богом? Да ли заиста пориче да је убио Роберту Алден? А три девојке са села су га питале: „Да ли бисте хтели да нам кажете име оне девојке у коју кажу да сте били заљубљени, и где је она сада? Нећемо рећи никоме. Хоће ли се она појавити на суђењу?" На таква питања Клајд је могао само да слегне раменима, или да на њих одговара што је могуће нејасније, неискреније или равнодушније. Мада је био склон да негодује против њих, ипак зар га Белкнап и Џепсон нису стално саветовали да се, ради властитог добра, мора трудити да изгледа срдчан, учтив и пун наде? А исто тако долазили су дописници, или дописнице, у пратњи уметника или фотографа, да га интервјуишу или сликају. Али са њима је, по савету Белкнапа и Џепсона, већином одбијао да општи или је говорио само оно што му је речено да треба да каже.

„Можете говорити колико год хоћете", рекао му је Џепсон весело, «али под условом да ништа не кажете. И главу горе, молим. И стално се смешите, разумете ли? Нисте пропустили да прочитате онај списак, је л те?" (Био му је дао дугачак списак питања која ће му без сумње бити постављена над буде био на отпуштеничкој клупи, и на која је требало да одговара онако како је било откуцано испод њих, или да предложи нешто боље. Та питања су се тицала одласка на Биг Битерн, зашто је имао још један шешир, откуда промена у његовом срцу — зашто, кад, где.) „То је ваше молепствије, да знате." А затим би припалио цигарету, никад не нудећи Клајда, јер овај није смео пушити ту да би стекао глас трезвена човека.

И за извесно време, после сваке песете, Клајд је био уверен да ће моћи и да ће поступити тачно како му је Џепсон рекао — ући ће у судницу брзо и отмене — држаће се храбро пред свима, пред свачијим погледом, па чак и Месоновим — заборавиће да га се плаши чак и кад буде давао свој исказ — заборавиће сав ужас оних многих чињеница које је Месон прикупио а које он треба да објасни помоћу те листе одговора — заборавиће Роберту и њен последњи крик, и сав бол и јад нанет губитком Сондре и њеног дивног света.

Али кад падне ноћ, или се одужи дан, без икога осим мршаваог и брадатог Краута или лукавог и неискреног Сисела, или обојице, који се врзмају туда, или долазе до врата да кажу, „Како је?" или да претресају нешто што се десило у вароши, или да играју шаха или даме. Клајд је постајао све нерасположенији и долазио је до закључка да за њега можда ипак нема наде. Како је усамљен — никог сем бранилаца, мајке, брата и сестара! Ни речи од Сондре, наравно. После делимичног опорављења од првог удара и ужаса, она сад мисли нешто друкчије о њему — да је ипак, можда, из љубави према њој убио Роберту, и тиме створио од себе кукавог бедника и жртву. Али због огромног негодовања и ужасавања јавног мњења, она не сме ни да помисли да му пошаље неку реч. Зар он није убила? А уз то, она његова бедна породица — улични проповедници, па и он исто тако — или је бар као дечак из мисије певао и молио се Богу! А ипак упркос самој себи, покатак се у мислима враћала његовом жудном, неразумном и очевидно жарком одушевљењу. (Како ју је дубоко морао волети кад се усудио на тако грозно дело!) Стога се питала да ли ће некад, кад овај случај не буде толико у очима јавности, моћи да му пише, опрезно и без потписа, колико можда да му јави да она жели, због његове велике љубави према њој, да он зна да га није сасвим заборавила. Али би одмах одлучила не, не — њени родитељи — ако би дознали — или наслутили — или јавност, или њени негдашњи другови. — Не сада, ох, бар не сада. Можда доцније, ако буде ослобођен — или — или — осуђен — шта зна она. А ипак је готово непрестано осећала у срцу бол — ма колико да се грозила страшног злочина помоћу којег је покушао да је освоји.

А у међувремену, Клајд је у самици ходао тамо-амо, и кроз прозоре са тешким решеткама гледао у досадан трг, читао и читао новине, нервозно превртао листове часописа и књига које су му донели његови браниоци, играо шах или даме, јео обеде, за које су се Белкнап и Џепсон (на захтев његовог стрица) постарали да се састоје од бољих јела него што се дају обичним хапшеницима.

Ипак се стално враћао на мисао, основану на очевидно непоправљивом и незаборавном губитку Сондре, да ли ће моћи да истраје у томе — да успе у тој, како му се покатак чинило, готово бескорисној борби.

Понекад, усред ноћи или пред зору, кад цео затвор утоне у тишину, долазили би му снови — грозне слике свега онога чега се највише плашио и што је у њему убијало сваки траг храбрости и терало га да одмах скочи на ноге, док му је срце махнито купало, очи се напрезале, а хладан зној му избијао по липу и рукама. Она електрична столица, негде у Државном казненом затвору. Читао је како људи умиру на њој. А затим би ходао горе-доле, размишљајући како, како, у случају да ствар не испадне онако како је Џепсон са сигурношћу очекивао — у случају да буде осуђен и да понован претрес буде одбијен — онда, па — онда, како би могао да провали зид овог затвора и да побегне? Ови стари зидови од опека. Колико ли су дебели? Али да ли је могућно чекићем или каменом, или

нечим што би му неко могао донети — његов брат Франк, или сестра Јулија, или Ратерер, или Хелланд — како би само могао да дође у везу с неким од њих, па да му они донесу тако нешто — кад би само могао да дође до тестере, па да преструже те шипке! А онда да бежи, бежи, као што је требало да учини онда у оним шумама! Али како? И куда?

ГЛАВА XIX

Петнаести октобар — са сивим облацима и оштрим готово јануарским ветром који је скупљао опало лишће у гомиле а затим га растурао у усковитланим вихорима, то је личило на птице које лете тамо-амо. И, упркос осећању борбе и трагедије у душама многих, са електричном столицом као мрачном позадином свега тога, било је нечега празничног и свечаног кад су стотине фармера, шумских радника, и трговаца почели да пристижу у фордовима и бјуицима — фармери са женама, кћерима и синовима па чак и одојчадима у наручју. А затим су се врзали по тргу много пре почетка суђења, а кад се час почетка приближио, скупљали су се испред окружног затвора у нади да ће бар летимично угледати Клајда, или испред оних врата која су најближа затвору а која ће бити једини улаз у судску дворану за публику и Клајда, а одакле ће моћи да осигурају улаз у дворану кад дође време. Јато голуова тужно се шепурило дуж венаца и олука горњег спрата и крова старе судске зграде.

Месон и његово особље — Бартон Барли, Ерл Њуком, Зила Сондерс и млади бриџбуршки дипломирани правник Маниголт — срећивали су доказни материјал и упућивали или обавештавали разне сведоке и поротнике који су се већ скупљали у предсобљу сад готово широм земље познатог јавног тужиоца. А напољу су се чули повици: „Кикирики!“ „Кокице!“ „Вруће „кобасице!“ „Купите животопис Клајда Грифитса, са свим писмима Роберте Алден. Само двадесет—пет цента!“ (То је била збирка преписа Робертиних писама, које је из Месонове канцеларије украо неки пријатељ Бартон Барлија и продао их неком издавачу сензационалних књижица у Бингхамтону, који их је одмах издао у облику свешчице, заједно са кратким описом „великог плана“ и Робертином и Клајдовом фотографијом.

А у међувремену, прекопута у затвору, у соби за посетиоце, били су Алвин Белкнап и Рубин Џепсон, заједно са Клајдом, лепо одевеним баш у оно одело које је покушао да заувек потопи у водама Доњег Дванаестог језера. На себи је имао нову кравату, кошуљу и ципеле, да би се представио у својој најбољој ликуршкој опреми. Џепсон, дугачак и мршав, био је рђаво одевен као и обично, али цела његова појава и сваки његов покрет сведочили су о оној гвозденој моћи која је оставила тако снажан утисак на Клајда. Белкнап, који је изгледао као какав албанијски гиздавац, и на кога је имао да падне терет уводног приказа тога случаја а исто тако и унакрсног испитивања, рече „Ви се нећете уплашити нити ћете показати ма какав знак нервозе због ма чега што ће се можда рећи или учинити у ма којој прилици, је л те, Клајде? Ми ћемо бити с вама, да знате, за све време суђења. Седећете између нас. Смешите се и изгледаћете незаинтересовани или заинтересовани, како год хоћете, али никад уплашени — никад исувише смели ни весели, знате, да они не би помислили да ствар не узимате озбиљно. Разумете — само пријатно, господствено и разумно држање за све време. И не смете се уплашити. Јер то би зацело много наудило и нама и вама. Пошто сте невини, немате разлога да се плашите — мада ћете бити тужни, дабоме. Ви то, знам, већ сад све разумете.“

„Да, господине, разумем“, одговори Клајд. „Радићу тачно онако како кажете. Уосталом, ја њу нисам ударно намерно, и то је истина. Зашто онда да се плашим?“ Ту погледа у Џепсона, на кога се, из психичких разлога, највише ослањао. Стварно, речи које је сад рекао биле су управо оне речи које му је Џепсон толико уливао у главу у току последња два месеца. Ухвативши тај поглед, Џепсон се сад приближи, загледа се у Клајда својим продорним а ипак охрабрујућим и пријатељским плавим очима, и рече:

„Ви нисте криви! Ви нисте криви, Клајде, разумете ли? Ви то сад потпуно схватате, и морате то увек веровати и памтити јер то је истина. Нисте намеравали да је ударите, чујете ли? Кунете се у то. Заклели сте се у то мени и Белкнапу, и ми вам верујемо. А не чини ни најмању разлику што, стицајем околности, нећемо бити у стању да натерамо просечну пороту да увиди то или поверује у то баш онако како ви то будете рекли. То није важно. Рекао сам вам то и раније. Ви знате истину — а и ми исто тако. Али, да бисмо осигурали праведну пресуду, морали смо да смислимо нешто друго — измишљотину или замену за стварну чињеницу, а чињеница је да ви њу нисте намерно ударили, али не можемо се надати да ћемо их уверити у то ако ствар не прерушимо на неки начин. Ви то схватате, зар не?“

„Да, господине“, одговори Клајд, увек пун страхопоштовања према том човеку.

«И стога смо, као што сам вам тако често говорио, смислили ону другу причу о промени у вашем срцу. Она није сасвим тачна временски, али истина је да сте заиста осетили промену у срцу кад сте били тамо у чамцу. И то је наше оправдање. Али они не би никад поверовали у то под свим оним датим околностима, и зато ћемо просто померити ту промену у срцу мало унапред, разумете ли? Рећи ћемо да се то догодило пре него што сте ушли у онај чамац. И мада ми знамо да то није истина, у том облику, ипак није тачна ни оптужба да сте је намерно ударили, а они вас неће послати на електричну столицу због нечега што није истина — бар не са мојим пристанком.“ Он се загледа за

тренутак у Клајдове очи, а затим додаде, „То вам је овако, Клајде. То је као да морате да платите кромпир или одело кукурузом или пасуљом уместо новцем, иако ви имате новаца да платите, али због нечијих лудих схватања, људи неће да верују да је ваш новац исправан. Стога, морате да употребите кромпир или пасуљ. Па и даћемо им пасуљ. Али оправдање је у томе да ви нисте криви. Ви нисте криви. Заклели сте ми се да у последњем тренутку нисте намеравали да је ударите, ма шта да сте испрва били изазвани да учините. А мени је то довољно. Ви нисте криви.”

А тада, да би обмануо самог себе у погледу властитог става који је одлучио да пренесе на Клајда, чврсто и уверљиво зграбио је посувратнике његовог капута и, пошто му се загледао у прилично уморне и сад нервозне црне очи, он додаде, „А сад, кад год се осетите slabим или нервозним, или вам се, док будете седели на клупи, учини да Месон побеђује, хоћу да запамтите ово — само реците себи — ‚Нисам крив! Нисам крив! И не могу ме осудити ако заиста нисам крив.’ А ако вас то не прибере, погледајте у мене. Ја ћу бити тамо. Све што треба да учините, ако осетите да се збуњујете, јесте да погледајте у мене — право у моје очи, баш као што ја сад гледам у вас — и онда ћете знати да желим” да се охрабрите и да радите ово што вам сад говорим — закуните се на оно што тражимо да се закунете, па ма како то изгледало као лаж, и ма како се ви осећали поводом тога. Нећу да дозволим да будете осуђени за нешто што нисте учинили, само зато што не може да вам се дозволи да се закунете у оно што је истина — не, ако ја то могу да спречим. И то је сада све.”

Потапшао га је весело и срдечно по леђима, док је Клајд, чудно охрабрен, осећао, бар тада, да ће заиста моћи да поступи као што му је речено, и да ће тако и поступити.

Затим је Џепсон, извадивши часовник и погледавши прво у Белкнапа а онда кроз најближи прозор кроз који су се могле видети већ скушвене гомиле света — једна, око судских степеница, друга, укључујући дописнике, фоторепортере и цртаче, сасвим пред прилазом у затвор где је нестрпљиво чекала да „на брзину” сниме Клајда или ма кога у вези са претресом — мирно наставио: „Па, ја мислим да је време. Изгледа као да цео Катараци жели да уђе. Имаћемо доста публике.” А онда се опет окрете Клајду и додаде, „Не дајте се, Клајде, да вас тај свет збуни. То је само гомила фармера која је дошла у град да види представу.”

Затим су њих двојица, Белкнап и Џепсон изишли. А Краут и Сисел су ушли да лично предузму старање о Клајду, док су двојица бранилаца, прошавши кроз гомилу која је шапутала, прешли преко трга покривеног пожутелом травом и ушли у судску зграду.

А за њима, после мање од пет минута, са Слаком и Сиселом испред себе и Краутом и Свенком позади — па још са обе стране заштићен двојцом пратилаца за случај нереда или било какве демонстрације — изишао је Клајд, трудећи се да изгледа што безбрижнији и равнодушнији, а ипак, због многих сурових и непознатих лица око себе — људи у тешким капутима и капама од ракуна, великим залисцима, или у изношеном и избледелом и неугледном оделу како обично носе многи фармери те области, у пратњи својих жена и деце, а сви су зурили у њега тако чудно и радознано — осећао се не мало нервозан, као да ће сваког тренутка одјекнути револверски пуцањ, или да ће неко насрнути на њ с ножем — а пратиоци, с рукама на револверима, прилично су доприносили том његовом расположењу. Међутим, само су се чули узвици: „Ево га! Ево га! Долази!” „Ко би рекао да је он могао да уради тако нешто?”

Затим су шкљоцали и зујали фотографски апарати, а његова два заштитника примакла су му се ближе, док се он, уплашен, увукао у себе.

А затим пет мрких камених степеница које воде вратима старог суда. А иза њих, унутрашње степенице које воде у пространу, дугу дворану са високом таваницом и, на источној страни, са високим, узаним прозорима округлих врхова, кроз чија уска окна продире бујица светлости. А на западној страни, уздигнут подијум, са загаситомрком клупом богато украшеном резбаријом. А иза тога, портрет — и на обе стране, северно и јужно, и у позадини, редови клупа — сваки ред виши од оног претходног, и сви пуни света, а простор иза клупа препун људи који стоје, и сви се, кад је он ушао, нагнули, издужили вратове и гледају га оштрим, продорним погледима, и свуда се чује жагор и брујање.

Чуо је опште ш-ш-ш-ш кад се приближавао и прошао кроз вратнице у отворен простор, где је видео Белкнапа и Џепсона за столом и празну столицу између њих за себе. Видео је и осећао очи и лица на која није био сасвим вољан да погледа.

А право испред њега, за једним другим столом у истом квадрату, али ближе уздигнутом подијуму на западној страни, као што је сад видео, био је Месон са неколико људи којих као да се сећао — Ерл Њуком, Бартон Барли, и још један кога никад раније није видео, и сва четворица су се окренули и гледали у њега кад је пролазио.

А око ове унутрашње групе, спољашњи круг новинара, мушкараца и жена, и цртача.

Затим, после извесног времена, сетивши се Белкнаповог савета, успео је да се исправи и да са држањем одмерене мирноће и храбрости — које су донекле утеривале у лаж његово измучено, бледо лице и доста магловит поглед — погледа у дописнике и цртаче који су га пажљиво мотрили или скицирали, па чак и да шапне, „Сасвим пуна кућа, а?” Али управо тада, и пре него што је могао рећи ишта више, зачуло се однекуд неколико гласних тап, тап. А затим глас, „Мир у судници! Долази

славни суд! Нека сви устану, молим!" Шапутање и врпољење публике одмах је престало и настао је тајац. А онда је на врата јужно од подијума ушао крупан, отмен човек румена и глатка лица, у широкој црној тоги, и брзо пришао великој столици иза главног стола и сео је, пошто је мирно погледао преда се а да при том канда није видео никога. На то су сви присутни поседали.

А затим с леве стране, али испод судије, за једним малим столом, неки омален и постарији човек устао је и викнуо, „Чујте! Чујте! Сви који имају посла пред славним Врховним судом државе Њујорк, Округ катарачки, нека приступе и чују. Овај суд је сада у заседању!"

После тога, тај исти човек опет је устао и објаснио, „Држава Њујорк против Клајда Грифитса." На то је Месон устао, стао пред свој сто и одмах изјавио, „Народ је спреман." Онда је Белкнап устао и на учтив и пријатан начин рекао, „Оптуженик је спреман."

Затим је исти чиновник пружио руку у четвртасту кутију испред себе, извадио парче хартије и викнуо, „Сајмон Динсмор", на што је неки мали грбавку у мркром оделу, руку сличних канџама и лица као у ласице, одмах похитао до протничке ложе и ту сео. Чим је то учинио, пришао му је Месон и почео га брзо испитивати — његово лице са пљоснатим носем изгледало је врло нападачко, а снажан му глас допирао је до најдаљих кутова дворане — о његовим годинама, занимању, да ли је жењен или не колико деце има, да ли одобрава или не одобрава смртну казну. Канда је последње питање, као што је Клајд одмах приметно, подстакло код овога нешто налик на мржњу или на неко пригушено узбуђење, јер је одмах наглашено одговорио, „Заиста одобравам — за неке особе" — одговор на који се Месон насмешио, а Џепсон погледао у Белкнапа, који је саркастично промрмљао, „И још говоре о могућности праведног суђења овде." А Месон је, осећајући да је тај врло честити мада исувише уверен фармер мало превише одлучан у својим мишљењима, изјавио, „Ако се суд слаже, народ ће опростити овом поротнику." Белкнап је, после судијиног упитног погледа, климнуо главом у знак пристанка, на што је поротнику било опрштено.

Чиновник је одмах извадио из кутије други листић и викнуо, „Дадли Шиарлајн!" На што је неки сувоњав висок човек, од око тридесет осам до четрдесет година, лепо одевен и прилично пажљив и опрезна држања, пришао и заузео место. Месон га је одмах почео испитивати као и оног првог.

У међувремену, Клајд се, упркос Белкнаповим и Џепсоновим претходним опоменама, већ почео осећати укочен, хладан и бескрван. Јер та публика, као што је и сам могао да осети, била је очевидно непријатељски расположена према њему. Међу том збијеном светином, помислио је са још већом језом, зацело су Робертин отац и мајка, а можда и сестре и браћа, и сви они гледају у њега и надају се свим срцем својим, као што је био обавештен из новина у току прошлих недеља, да ће испаштати.

Па онда сви они из Ликурга и са Дванаестог језера, нико се није постарао да му се јави на неки начин, јер, дабоме, сви сматрају да је он несумњиво крив — да ли је неко од њих овде? Џил или Гертруда или Треси Трамбул, на пример? Винета Фант или њен брат? Она је била у оном логору на Медвеђем језеру оног дана кад је ухапшен. Сећао се свих личности из друштва са којима се упознао у току године, а који ће га сада видети онаквог какав је -сиромашан, неугледан и напуштен, и пред судом за један такав злочин. И то после свег његовог блефирања о својим богатим везама, овде и на Западу. Сад ће они, дабоме, сматрати да је он страشان, као и његов првобитни наум, не знајући и не хајући за његово гледиште — његова расположења и страховања — ону невољу у коју је запао са Робертом — његову љубав према Сондри и свему оном што је она значила за њега. Они то неће разумети. А не би му било ни дозвољено да каже ма шта о томе, чак и кад би хтео.

А ипак, због Белкнаповог и Џепсоновог савета, он мора да седи усправно и да се смеши, или бар да изгледа пријатан и да одговара на свачији поглед смело и право. Стога се окренуо, и, за тренутак, осетио се као скамењен. Јер тамо — Госпде, каква сличност! — лево од њега, на једној клупи поред зида, седела је жена или девојка која је изгледала сушта Робертина слика! То је она њена сестра — Емилија — о којој му је често говорила — али, какво изненађење! Срце му је готово стало. Могла би чак бити и Роберта! И прострелила га је оним сабласним а ипак стварним, гневним и оптужујућим погледом! А до ње нека друга девојка, исто тако доста слична њој — до ње онај старац Робертин отац — она смежурани старац кога је срео оног дана кад је свратио у његово двориште да упита за пут, а који га сад гледа готово дивље својим сивим и уморним очима које тако јасно говоре, „Убице! Убице!" А поред њега, блага, болешљива женица педесетих година, са велом, врло згурена и упалих очију, која је на његов поглед спустила очи и окренула их у страну, као да је поражена великим болом а не мржњом. Њена мајка — без сумње. Ох, какав положај! Каква непојмљива несрећа! Његово срце затрепта. Руке му задрхташе.

Да би се умирио, погледао је доле, прво у Белкнапове и Џепсонове руке на столу испред себе, јер су се обојица играли писаљком коју су држали над блоком хартије док су гледали у Месона и онога пред њим — овога пута то је био неки дебелоко глупа изгледа. Каква разлика између Џепсонових и Белкнапових руку — Белкнапове су тако кратке, меке и беле, Џепсонове тако дугачке, мрке, чворновате и кошчате. Па Белкнапово пријатно и благо држање овде у суду — његов глас — „молим поротника да сиђе" насупрот Месоновом попут револвера „Опрштено му је!" или Џепсоновом спором а ипак снажном иако прошаптаном, „Боље га пустите да иде, Алвине. Нема у њему ништа за

нас." А онда му је Џепсон одједном рекао, „Седите усправно! Седите усправно! Гледајте око себе! Не треба тако клонути. Гледајте људима у очи. Смешите се природно, Клајде, ако хоћете да се смешите. Гледајте им право у очи. Неће вам они ништа. То је само гомила фармера која је дошла да се забавља."

Али Клајд, приметивши одједном да га неколико дописника и цртача пажљиво посматрају, а затим цртају или пишу о њему, поцрвене од неке ватре и слабости, јер је осетио њихове оштре погледе и узбуђене речи исто онако јасно као што је чуо шкрипу њихових пера. И све ће то бити у новинама — његово бледо лице и уздрхтале руке — они ће то записати — и његова мајка у Денверу, и сви они тамо у Ликургу, видеће и читаће — како је погледао у Алденове, и они погледали у њега, а затим окренуо поглед у страну. Ипак — ипак — мора боље да влада собом — да се усправи опет и да гледа око себе — иначе Џепсон ће бити незадовољан њиме. И тако је још једном покушао, што је боље могао, да сузбије страх, да подигне очи, и да се мало окрене и погледа по дворани.

Али кад је то учинио, видео је тамо до зида, поред ивице оног високог прозора, Тресија Трамбула, који је вероватно из интересовања за права или из радозналости или ко зна због чега — зацело не из сажалења према њему — дошао бар за тај дан, и гледао је у том тренутку не у њега, хвала богу, већ у Месона, који је постављао питања оном дебелку. А одмах до њега био је Еди Селе, са дебелим и врло јаким наочарима на кратковидим очима, и гледао је у Клајдовом правду, али га зацело није видео, јер није дао никаквог знака. Ох, како је мучно све то!

А опет пет редова даље, у другом правду, г. и г-ђа Гилпин, које је Месон, дабоме, пронашао. Шта ли ће они да сведоче сад? Како је долазио Роберта у собу? И како је све то било тајно? То би, дабоме било рђаво. И, ко би то очекивао, г. и г-ђа Џорџ Њутон! Због чега ли њих изводе као сведоке? Можда да их испитују о Робертином животу пре него што је почела да се дружи с њим. Ту је и Греис Мар, коју је Роберта престала да воли и коју је често виђао али је само једном разговарао с њом. Шта ће она имата да каже? Могла би, дабоме, да каже како се срео са Робертом, али шта још? Па онда ту је — али не, то није могуће — а ипак — ипак, јесте — зацело — онај Орин Шорт, кога је питао за доктора Глена. Господе! — он ће сад да исприча о томе, можда — нема сумње у то. Како људи памте ствари — више него што би сањао да могу да упамте.

Ту је, с ове стране оног трећег прозора, али подаље од оне страшне групе Алденових, и онај крупни човек са залисцима који доста личи на неког старовременског квекера претвореног у разбојника — Хеит је његово име. Видео га је у Заливу Трију Миља, а исто тако и оног дана кад је спроведен на Биг Битерн. Ох да, он је иследник. А поред њега, онај тамошњи гостионичар што је оног дана тражио од њега да потпише пријаву. До њега опет онај што му је изнајмио чамац, а до њега онај високи, мршави водич који је њега и Роберту довезао из Ган Лоца — мрк, жилав, суров човек који га сад стреља својим ситним, дубоко усађеним, зверским очима, и који ће зацело сведочити о свим појединостама оне вожње од Ган Лоца. Да ли ће се сетити како је био нервозан и узбуђен оног дана, јасно као што се он сам тога сећа? И ако се сети, како ће то утицати на његову одбрану, основану на промени која се десила у његовом срцу? Да ли би требало да говори опет о свему томе са Џепсоном? Али овај човек, Месон! Како је строг! Како енергичан! Колико је само морао имати посла док је прикупио све ове овде да сведоче против њега! И ето, сад је ту, па кад би случајно погледао у у њега, чуо га је како узвикује, као што је узвикнуо у најмање дванаестак случајева (али без икаквог приметног резултата уколико се то тицало поротничке ложе), „Прихватљиво за народ!" Али кад год би он то учинио, Џепсон би се неизоставно само мало окренуо и рекао не дижући послед, „Нема ничега у њему за нас, Алвине. Крут је као кост." А онда би Белкнап, учтив и благ, изнео своје примедбе и обично успевао да их добро обраложи.

Најзад је чиновник — ох, какво олакшање — јасним, танким, крештавим и старачким гласом објавио прекид до два поподне. А Џепсон се, смешећи се, окренуо Клајду и рекао, „Па, Клајде, то је прва борба — није тако страшно, шта велите? Па ни тако тешко, је л те? Али, боље идите тамо и добро ручајте. И поподне ће бити исто тако дуго и досадно."

У међувремену су Краут и Сисел, заједно са двојицом чувара, пришли и окружили га. А затим тискање, гужва и узвици: „Ево га! Ево га! Ево долази! Ево га! Ево!" Нека крупна, гојазна жена прогурала се што је ближе могла и, загледавши му се право у лице, узвикнула, „Да га видим! Само хоћу да вас добро погледам, младићу. Имам две кћери." Али од свих оних из Ликурга или са Дванаестог језера које је познао на клупама за публику, нико му се није приближио, дабоме, и нигде ни трага од Сондре. Па и Белкнап и Џепсон су га толико пута уверавали да она неће доћи. Њено се име не сме чак ни помињати, ако је могуће. Грифитсови и Финчлијеви противе се томе.

ГЛАВА XX

Месон и Белкнап провели су читавих пет дана у одабирању поротника. И најзад је дванаест људи који су имали да суде Клајду било заклето и заузело је своја места И то какви људи — чудни и проседи, или опаљени од сунца и смежурани, фармери и сеоске дућанције и Фордов заступник, гостионичар са Том Диксон језера, продавац из Хамбургерове трговине тканина у Бриџбургу, и неки путујући заступник осигуравајућег друштва који борави у Пардеју, одмах северно од Грас језера. И

сви ожењени, сем једног. И сви су сем једног побожни, ако и нису морални, и сви уверени у Клајдову кривицу чак и пре него што су засели, и зато што сви готово једнодушно мисле о себи да су праведни људи широких погледа, и зато што им је толико стало до тога да буду поротници на том узбудљивом судском процесу, сматрају да могу да суде праведно и непристрасно о чињеницама које буду изнесене пред њих.

И тако су сви устали и положили заклетву.

И Месон је одмах устао и почео, „Господо поротници.”

И Клајд се, као и Белкнап и Џепсон, загледао у њих, питајући се какав ли ће бити утисак Месонове уводне оптужбе. Јер под тим особеним околностима није се могао наћи динамичнији и наелектрисанији тужилац. Ово је била његова прилика. Нису ли очи свих грађана Сједињених Америчких Држава упрте у њега? Он је веровао тако. Било је као да је неко одједном узвикнуо, „Светлост! Починије снимање!”

„Без сумње је”, поче он, „многе од вас, у току прошле недеље, покатакд замарала па и чудила претерана пажња са којом су правници у овом случају претресали списак предложених поротника, од којих сте вас дванаесторица изабрани. Није то било лака ствар наћи дванаест људи којима се све прикупљене чињенице овог необичног случаја могу поднети и које ће они моћи да оцене са свом оном праведношћу и разумевањем које закон захтева. Што се мене тиче, господо, обазривост са којом сам поступио изазвана је само једном побудом — да се задовољи правда. Нема ту ни злобе ни унапред донетих закључака. Све до деветог јула ја нисам знао ни да постоји оптужени, ни његова жртва, па ни злочин за који је он сада оптужен. Али, господо, ма колико да сам, кад сам први пут чуо о томе, био запрепашћен и обузет неверицом да би човек оптуженикових година, васпитања и веза могао да доведе себе у положај да буде оптужен за овакав злочин, постепено сам био принуђен да променим и затим искључим заувек из својих мисли првобитне сумње и да закључим, на основу обилног доказног материјала, којим сам буквално преплављен, да је моја дужност да у име народа извршим улогу тужиоца.

„Али, било то како било, прећимо на чињенице. Две девојке су уплетене у овај случај. Једна је мртва. А друга ће” (ту се окрете и упре прстом у правду Белкнапа и Џепсона), „по споразуму између тужбе и одбране, остати овде безимена, јер никакво добро не може произићи из доношења непотребне патње. Стварно, изјављујем вам, да једини циљ који има свака реч и свака чињеница које ће бити изнесене пред вас јесте да се изврши пуна правда, како то закони ове државе и злочин за који је оптужени окривљен налажу. Пуна правда, господо, пуна и поштена. Али ако ви не будете поступили поштено, и не будете донели праведну пресуду основану на доказном материјалу, народ државе Њујорк и народ Округа катарачког негодоваће озбиљно. Јер народ очекује од вас да правилно расуђујете и да донесете праведну коначну одлуку по овој ствари.”

Ту је Месон застао, драматично се окренуо Клајду и, показујући десним кажипрстом на њега, продужио, „Народ државе Њујорк оптужује” (отегао је ту реч као да је желео да њоме изазове дејство грмљавине), „Клајда Грифитса — хапшеника на оптуженичкој клупи — да је извршио убиство с предумишљајем. Оптужује га да је намерно, злобно, свирепо и на превару убио Роберту Алден, кћер фармера који већ годинама живи близу села Билца у Мајмичком округу, и затим покушао да : њено тело заувек сакрије од очију и правде света. Оптужује” (на то се Клајд, по савету који му је доглапнуо Џепсон, устурио што је удобније могао и гледао што је мирније могао у Месона, који је опет гледао право у њега) „тог истог Клајда Грифитса да је, пре него што је извршио злочин, недељама смишљао план о убиству и како да то убиство изврши, и затим га с предумишљајем, свирепо и хладно, и извршио.

„Оптужујући га за ова дела, народ државе Њујорк изнеће пред вас доказе. Изложиће вам се чињенице, и о тим чињеницама судићете једино ви, не ја.”

Ту је опет застао и, променивши положај, док се нестрпљива публика тискала и нагињала напред, гладна да чује сваку реч коју ће он изустити, подигао је руку и драматично загладивши своју коврцаву косу, продужио:

„Господо, мени неће требати дуго да вам опишем а ви ћете сами у току ових претреса схватити каква је била девојка чији је живот тако свирепо уништен у водама Биг Битерна. За свих двадесет година њеног живота” (Месон је добро знао да је њој било двадесет и три, и да је била две године старија од Клајда) „нико ко ју је познавао није никад рекао ниједне ружне речи против ње, И уверен сам да нико не може изнети супротан доказ о томе у току овог суђења. Пре нешто више од године дана — 19. јула — отишла је у град Ликург да би радом својих руку помогла својој породици.” (Ту су се зачули кроз дворану јецаји њених родитеља, сестара, и браће.)

„Господо”, настави Месон и поче да приказује Робертин живот од времена кад је први пут отишла од куће и наставила се код Греис Мар па до оног времена кад је, пошто се срела с Клајдом на Крам језеру и због њега се посађала са својом пријатељицом и Њутоновима, прихватила његов предлог да станује сама код непознатог света, кријући ту сумњиву околност од својих родитеља, и најзад подлегла његовој превари — а писма која му је писала из Билца показивала су у појединостима сваки поједини корак у развоју те драме. А затим, на исти подробен начин, прешао на

Клајда — његово интересовање за збивања у ликуршком друштву и лепу г-ђицу Х која је, лудо заљубљена у њега, сасвим безазлено и љупко наговестила да се он може надати да ће се оженити њоме, и тако нехотице изазвала код њега страст која је проузроковала ону наглу промену у његовим осећањима према Роберти, а резултат тога је био, као што је Месон казао да ће доказати, план чија је последица Робертина смрт.

„Али ко је тај“, изненадно и врло драматично упита он сада, „ко је тај кога оптужујем за све то? Ено га, седи тамо! Је ли он син рђавих родитеља — производ сиротињског предграђа — човек коме је била ускраћена свака могућност да правилно и поштено схвати вредност и дужност честитог и примерног живота? Је ли? Напротив. Његов је отац од исте оне лозе која је дала Ликургу једну од његових највећих и најкориснијих индустрија — Грифитсово предузеће за производњу оковратника и кошуља. Био је сиромашан — да о томе нема сумње. Али не сиромалшији од Роберте Алден — а њено сиромаштво очевидно није утицало на њен карактер. Његови родитељи су у Канзас-Ситију, Денверу, и пре тога у Чикагу и Гранд Рапидсу, у Мичигену били нерукоположени проповедници који су јавно водили једну религиозну мисију - они су, по свему што сам дознао, искрено побожни и исправни људи у сваком погледу. Али овај њихов најстарији син, од кога се могло очекивати да ће бити потпуно под њиховим утицајем, рано је окренуо леђа њиховом свету и одао се лакомисленом животу. Постао је хотелски момак у једном чувеном хотелу у Канзас-Ситију, у Грин-Девидсону.“

Затим је казао да се Клајд никад није могао нигде скрасити — да је можда због неког недостатка у својој природи, више волео да лута којекуда. Доцније, казао је Месон, добио је важан положај шефа одељења у добро познатој фабрици његовог стрица у Ликургу. А затим је постепено уведен у друштвене кругове његовог стрица и стричеве деце. И његова плата била је таква да је могао да станује у једној од бољих кућа у граду, док је девојка коју је убио живела у бедној собици у једној забаченој и сиротињској улици.

„Али ипак“, продужи он, „колико је истицана тобожња младост овог оптуженика!“ (Ту је дозволио себи презрив осмех.) „Његова одбрана и новинарски дописници назвали су га дечком безброј пута. Он није дечак. Он је брадат човек. Он је имао већа друштвена и васпитна преимућства него ико од вас у поротничкој ложи. Путовао је. У хотелима, клубовима и ликуршком друштву, које је тако блиско познавао, био је у додиру са пристојним, угледним, па чак и способним и истакнутим људима. Ето, у време његовог хапшења пре два месеца, налазио се у једном тако отменом друштву да се бољим овај крај не може подичити. Не заборавите ово! Његов ум је зрео а не зелен. Потпуно је развијен и савршено уравнотежен.“

„Господо, као што ће вам показати доказни материјал“, продужи он, „свега четири месеца после његовог доласка у Ликург, она, сада мртва, девојка ступила је на посао код оптуженог, у његово одељење. И није прошло више од два месеца после тога, а он ју је навео да се пресели из честите и богобојажљиве куће коју је била изабрала у кућу у којој није знала ништа, а чије је главно преимућство, по његовом мишљењу, било то што је пружала тајност, скровитост и сигурност његовој подлој намери коју је већ гајио према тој девојци.“

„У Грифитсовом предузећу постоји једно правило, као што ћемо вам доцније показати на овом претресу, које објашњава много — а то правило гласи да ниједан виши службеник или шеф одељења не сме, ни у фабрици ни ван ње, имати никакве ближе односе ни са једном девојком која ради у фабрици. То не би служило ни моралу ни части оних који раде за то велико предузеће, па зато није ни дозвољено. Ускоро после оптужениковог доласка тамо, саопштено му је то правило. Али је ли га оно задржало? Је ли га недавна и за њега толико корисна наклоност његовог стрица иоле задржала од тога? Ни најмање. Тајност! Тајност! Од самог почетка! Завођење! Завођење! Тајно смишљено и неморално и незаконито и друштвено недозвољено искоришћавање њеног тела ван брака који обнавља и оплемењује људску расу!“

„То је била његова камера, господо! А је ли ико у Ликургу или другде знао да постоји такав однос између њега и Роберте Алден? Нико живи! Нико живи! Уколико сам могао да утврдим, није уопште знао ништа о том односу све до после девојчине смрти. Нико живи! Замислите!“

„Господо поротници“, ту његов глас доби безмало свечан призив. „Роберта Алден је волела оптуженог свом снагом своје душе. Волела га је оном љубављу која је највише тајанство људског мозга и људског срца, која у својој снази и својој слабости не познаје чак ни страх од стида или казне бесмртног небеског престола. Она је била искрена, човечна, пристојна и добра девојка — страсна и заљубљена. Волела је као што само може да воли племенита, предана и самопожртвована душа. И волећи тако, најзад му је дала све што жена може да да човеку кога воли.“

„Пријатељи, ова ствар се десила милионима пута у овом нашем свету, и десиће се милионима и милионима пута у бућности. Она није нова, и никад неће бити стара.“

„Али у јануару или фебруару ове године, та девојка, која сада лежи у гробу, била је принуђена да дође оптуженом, Клајду Грифитсу, и да му каже да ће ускоро постати мајка. Доказаћемо вам да га је тада, као и доцније, молила да оде куда с њом и да се ожени њоме.“

„А је ли он то учинио? Је ли хтео да учини? Ох, не! Јер у то време настала је промена у сновима и осећањима Клајда Грифитса. Имао је времена да открије да име Грифитс у Ликургу отвара

врата најотменијих ликуршких друштвених кругова — да је човек који је био нико и ништа У Канзас-Ситију или Чикагу овде врло важна личност, и да ће га то довести у додир са школованим и богатим девојкама, девојкама које се крећу далеко од оне области којој је припадала Роберта Алден. Не само то, већ је нашао и Девојку којој је, због њене лепоте, богатства и угледа, постао врло привржен, а мала фабричка радница, у очајно сиромашној и скривитој соби коју јој је он нашао, изгледала је поред ње заиста бедно — довољно добра да је превари али не довољно добра да се ожени њоме. И није хтео да је узме." Он ту застаете, али само за тренутак, а онда настави:

«Али нисам могао да утврдим да је иједног часа макар и најмање изменио или прекинуо иједну од тих друштвених забава које су га толико опчиниле. Напротив, од јануара до петог јула, па и после — да, чак и пошто је покојна Роберта најзад била принуђена да му каже да ће, ако се не ожени њоме, бити приморана да се обрати осећању правде оне заједнице у којој се он креће, и после кад је већ лежала хладна и мртва под водом Биг Бктерна — он је продужио с игранкама, баштенским забавама, аутомобилским возњама, вечеринкама, веселим излетима на Дванаесто и Медвеђе језеро, очевидно без иједне мисли да би због њене велике моралне и друштвене невоље требало на неки начин да измени своје понашање."

Ту је застао и загледао се у правду Белкнапа и Џепсона, које то није толико узнемирило нити забринуло, и само су се насмешили, прво на њега, а затим један на другога, док је Клајд, застрашен снагом и жестином свега тога, углавном помислио колико претеривања и неправедности има у томе. Али још док је размишљао о томе, Месон настави:

„Али у то време, господо, као што сам већ поменуо, Роберта Алден почела је упорно захтевати од Грифитса да се ожени њоме. И он је обећао да ће то учинити. А ипак, као што ће сав овај доказни материјал показати, он уопште није намеравао да то учини. Напротив, кад је њено стање постало такво да више није могао да подноси њена преклињања ни опасност коју је њено присуство у Ликургу неоспорно представљало за њ, наговорио ју је да оде очевој кући, и предложио јој је да сасије неколико потребних хаљина да би се спремила да отпутује с њим у неки далеки град, где их нико неће познати и где ће, као његова супруга, моћи часно да роди њихово дете. А судећи по писмима која му је писала, као што ћу показати, то је требало да буде три недеље после њеног одласка кући у Билц. Али, је ли он дошао по њу као што је обећао? Не, он уопште није дошао.

„Најзад јој је, и то само зато што другог излаза није било дозволио да дође к њему — шестог јула — тачно два дана пред њену смрт. Не раније али чекајте! -

— У међувремену, то јест, од петог јула до шестог јула, оставио ју је у бригаама у оној малој, усамљеној ратарској кући на периферији Билца у Мајмичком округу. Суседи су долазили да виде како шије хаљине и да јој помогну, а она чак ни тада није смела да објави да јој је то свадбена опрема. Слутила је и страховала да ће је овај оптуженик изневерити. Писала му је свакодневно, понекад и двапут дневно, извештавајући га о својим стрепњама и тражећи од њега да је увери словом или речју да ће доћи по њу.

„Али је ли бар то учинио? Ниједним словом! Ниједном! Ох, не, господо, ох, не! Напротив, само путем телефонских порука — јер њима се не може да уђе у траг тако лако, а нису ни лако разумљиве. А и оне су биле тако малобројне и кратке, да се и сама покојница горко жалила због његовог немара и безобзирности према њој у то време. И на крају пете недеље, над је већ постала очајна, писала му је" (ту је Месон из збирке писама на столу иза себе узео једно писмо и прочитао): „Пишем само зато да ти кажем да ћу, ако ми се не јавиш до петка у подне било телефоном или писмом, доћи у Ликург, и свет ће сазнати како си поступио према мени.' То су речи, господо, које је та сирота девојка најзад морала да напише.

«А је ли Клајд Грифитс желео да свет дозна како је поступио према њој? Наравне да није! И отада је почео да смишља план како да избегне изобличење и заувек запечати уста Роберте Алден. Господо, тужба ће доказати да јој је заиста заувек затворио уста."

Тада је Месон показав карту Адирондакса, коју је нарочито поручио за ту сврху, на којој је црвеним мастилом било означено Клајдово кретање до и после њене смрти — до његовог хапшења на Медвеђем језеру. При том је застао да исприча пороти о Клајдовом добро смишљеном плану да сакрије свој идентитет, о лажним пријавама и о оним шеширима. Исто тако истакао је да у возу између Фонде и Утике, и опет између Утике и Грас језера, Клајд није путовао у истом вагону са Робертом. А затим је наставио:

„Не заборавите, господо, да он, мада је раније уверавао Роберту да ће то бити њихово свадбено путовање, ипак није желео да ико зна да је он са својом будућом невестом — не, чак ни онда кад су приспели на Биг Битерн. Јер он није намеравао да се ожени њоме, већ да нађе пустињу да тамо угаси живот девојке које се заситио. Али је ли га то спречило, двадесет и четири и четрдесет и осам сати пре тога, да је држи у загрљају и да јој понавља обећање које није имао намеру да испуни? Је ли? Показаћу вам пријавнице из двају хотела у којима су одсели и где су, због побожњег блиског венчања, становали у истој соби. А једини разлог што се то десило четрдесет и осам сати уместо двадесет и четири сата доцније јесте што се преварио у погледу усамљености Грас језера. Видећи да је оно пуно живота, летње средиште неке верске колоније, одлучио је да оде на Биг Битерн

језеро, које је усамљеније. И тако је, господо, дошло до запрепашћујућег и грозног призора, где један тобож невин и врло погрешно схваћен младић вуче ту уморну, уцвељену девојку од места до места да би нашао довољно пусто језеро да је утопи у њему, а њу тада деле само четири месеца од материнства!

«А затим, кад је најзад нашао довољно усамљено језеро, одвео ју је из гостионице у којој се опет лажно пријавио као г. Клифорд Голден са женом, ставио је у чамац и одвезао у смрт. Сирота мала замишљала је да иде на кратки излет пред венчање, о којем јој је говорио и које ће све запечатити и посветити. Запечатити и посветити? Запечатити и посветити као што вода која се склапа над утопљеником печати и посвећује, а никако друкчије — никако друкчије. А затим се упутио, здрав, читав и подмукао — као вук од своје жртве — слободи, браку, друштвеном, материјалном и љубавном блаженству и високом положају и удобности, док је она почивала, непомична и безимена, у свом воденом гробу.

„Али, ох, господо, чудни су путеви природе, или божанске промисли која уобличава нашу судбину, па ма како је ми незналачки тесали! Човек снује, али Бог — Бог — одређује!

„Уверен сам да се оптуженик још увек пита откуд ја знам да је она још увек веровала да ће се венчати пошто оду из гостионице на Биг Битерну. И не сумњам да се он још увек теши мишљу да ја то не могу знати стварно и извесно. Али како би лукав и дубок морао бити онај дух који би могао да предвиди све случајеве и могућности живота. Јер, док сад седи ту, уверен да ће га његов бранилац извући из овога" (на то је Клајд сео сасвим усправно, коса му се готово дизала, а руке, сакривене под столом, подрхтавале), „он не зна да је та девојка, у соби у гостионици на Грас језеру, написала мајци писмо, али није имала времена да га пошаље, те је остало у џепу њеног капута који је оставила тамо због врућине која је владала тога дана, а и зато дабоме што је мислила да ће се вратити. А то писмо сад је овде, на овоме столу."

На то су Клајдови зуби готово зацвочотали. Стресао се од језе. Она је заиста оставила капут тамо! Белкнап и Џепсон се исто тако усправише, питајући се шта би то могло бити у томе писму. Да ли би кобно и колико, оно могло да поквари или онемогући план одбране који су смислили? Остало им је само да чекају и чују.

„Али у томе писму", продужи Месон, „она каже зашто је дошла тамо — зато да би се венчала, ништа мање" (на то су Џепсон и Белкнап, а исто тако и Клајд, дубоко одахнули — то је било сасвим у оквиру њиховог плана), „и то кроз дан-два", настави Месон, још увек у уверењу да Клајду утерује страх у кости. „Али Грифитс, или Греам, из Албанија, или Сиракузе, или ко зна одакле, знао је боље. Знао је да се неће вратити. Па је понео са собом у чамац све своје ствари. И цело дуго поподне, од подне до вечери, тражио је место на том усамљеном језеру — место које се не види тако ни с једне тачке на обали, као што ћемо и показати. И кад се спустило вече, нашао га је. И одлазећи кроз шуме после тога, са новим сланим шеширом на глави и чистим, сувим кофером у руци, мислио је да је изван опасности. Клифорда Голдена нема више — Карла Греама нема више — утопио се на дну Биг Битерна, заједно са Робертом Алден. Али Клајд Грифитс је жив и Слободан и одлази на Дванаесто језеро, друштву које толико воли.

„Господо, Клајд Грифитс је убио Роберту Алден пре него што ју је бацио у оно језеро. Ударно ју је по глави и лицу, а мислио је да га ничије око не види. Али кад је њен последњи самртни крик одјекнуо над водама Биг Битерна, тамо је био сведок, и пре него што тужба заврши своје излагање, тај сведок ће бити овде да да свој исказ."

Месон није имао очевица, али није могао да се одупре тој прилици да убаци тако поразну мисао у противнички табор.

И заиста, резултат је био онакав какав је очекивао, па и већи. Јер Клајд, који је до тада, а нарочито после грома оног писма, покушавао да све то дочека са непоколебљивим изгледом стрпљиве невиности, сад се следио, а затим клонуо. Сведок! И он је овде да сведочи! Боже! Онда је он, ма ко то био, скривен на усамљеној обали језера, видео онај случајни ударац, чуо њене крике — видео да није ни покушао да јој помогне! Видео га је кад је испливао на обалу и сакрио се — можда га је посматрао како се пресвлачи у шуми. Боже! Рукама стеже ивице столице, а главу забаци с трзајем као од снажног ударца, јер то је смрт — његово извесно погубљење. Боже! Сад више нема наде. Глава му клону, и изгледао је као да ће се обезнанили.

На ово Месоново откриће Белкнап је прво испустио оловку којом је писао белешке, а затим се загледао зачуђено и запрепашћено, јер они нису имали никаквих доказа којима би се могли бранити од таквог ударца. Али, сетивши се да је тренутно сасвим заборавио на своју опрезност, одмах се прибрао. Да ли је могуће да их је Клајд лагао — можда ју је убио хотимично, и то пред тим невиђеним сведоком? Ако је тако можда би ипак било добро да напусте ту тако безнадежну и непопуларну ствар.

И Џепсон је, за тренутак, био запањен и поражен. И кроз његов опрезан и не лако поколебљив мозак летеле су мисли — постоји ли заиста сведок? — Је ли Клајд лагао? — онда је коцка бачена, јер зар им он није признао да је ударно Роберту, а сведок је то зацело видео? То би значило крај свакој одбрани основаној на промени у срцу. Ко би поверовао у то, после таквог сведочења?

А због саме борбености и одлучности своје природе, он није хтео да дозволи да га та поразна изјава потпуно збуну. Уместо тога, окренуо се и, пошто је осмотрио збуњеног и утученог Белкнапа и Клајда, помислио је: Ја то не верујем. Мислим да лаже или блефира. У сваком случају, сачекаћемо да видимо. Од сада па до часа наше одбране има још доста времена. Погледај све те сведоке тамо. Моћи ћемо да их унакрсно испитујемо недељу дана ако хоћемо — док он не буде смењен са положаја. Има доста времена да се учини много шта — и да у међувремену сазнамо нешто о том сведоку. Уосталом, остаје још и самоубиство, или оно што се стварно десило. Можемо пустити Клајда да се закуне на оно што се заиста десило — каталептични напад — а није имао храбрости да то учини. Није вероватно да би то ико други могао да види из даљине од пет стотина стопа. Он се туробно насмеши. Готово у исто време додаде, али не за Клајдове уши, „Можда ћемо, у најгорем случају, моћи, да га извучемо са двадесет година, шта ви мислите?”

ГЛАВА XXI

А затим сведоци, сведоци, сведоци — сто двадесет и седам сведока. А њихове исказе, нарочито лекара, тројице водича и оне жене која је чула Робертин последњи крик, оспоравали су Џепсон и Белкнап, јер је вероватност Клајдове смеле одбране зависила од слабости и грешака тих исказа. Све је то одужило претрес до позног новембра, а Месон је био изабран великом већином за судијски положај за којим је толико жудео. Због велике жестине и борбености претреса, јавно мњење било је уморено од једне обале до друге. По мишљењу новинарских дописника, сваки даном постајало је све јасније да је Клајд крив. А ипак, због непрестано понављаних Џепсонових наређења, он је мирно, па чак и смело, гледао у очи сваком сведоку који га је оптуживао:

„Ваше име?”

„Тајтас Алден.”

„Ви сте отац Роберте Алден?”

„Јесам, господине.”

«Па сад, г. Алдене, испричајте пороти како се и под којим околностима догодило да ваша кћи Роберта иде у Ликург.»

«Стављам приговор. То нема везе, без важности је и непотребно», оштро добаца Белкнап.

„Ја ћу то довести у везу”, рече Месон, погледавши у судију, који је одобрио да Тајтас може да одговори под условом да се његова изјава одбаца ако не буде „у вези”.

„Отишла је тамо да се упосли”, одговори Тајтас.

„А зашто је ишла тамо да се упосли?”

Опет приговор, али је старцу дозвољено да продужи пошто су законске формалности биле задовољене.

„Па, наша фарма тамо близу Билца никад није доносила довољно, те је било потребно да нам деца помажу, а како је Боба најстарија —”

„Предлажем да се то одбаца!” „Бришите то из записника.”

„Боба је било име од милоште које сте дали вашој кћери, је л те?”

„Противим се”, итд., итд., „Изузеће”.

„Да, господине. Код куће смо је понекад звали Боба — само Боба.”

Клајд је слушао пажљиво и без узмицања подносио строги и оптужујући поглед тога замишљеног сеоског Пријама, изненађен надимком своје пређашње љубавнице. Он је њу звао „Берта”, а она му никад није казала да су је код куће звали „Боба”.

И усред приговора, образлагања и одлука, Алден је, под Месоновим вођством, продужио да прича како је Роберта, пошто је примила писмо од Греисе Мар, одлучила да оде у Ликург и настани се код г-ђе Њутон. И како ју је пошто се упослила у Грифитсовој фабрици, породица мало виђала све до петог јуна ове године, кад је дошла кући да се одмори и сашије неколико хаљина. „Није ништа говорила о томе да намерава да се уда?”

„Није.”

Али писала је неколико дугачких писама — коме, он то није знао у то време. Била је потиштена и болесна. Двапут ју је видео како плаче, али није рекао ништа, јер је знао да она не жели да буде примећена. Било је неколико телефонских позива из Ликурга, последњи четвртог или петог јула, уочи оног дана кад је отпутовала, о томе је сасвим сигуран.

„А шта је имала са собом кад је отпутовала?”

„Своју торбицу и свој мали кофер.”

„Да ли бисте знали кофер који је однела, кад бисте га видели?”

„Бих, господине.”

„Је ли ово та торбица?” (Заменик помоћника окружног јавног тужиоца донео је торбицу и ставио је на мали сто.)

Алден је, пошто ју је погледао и обрисао очи надланицом, изјавио, „Јесте, господине.”

Затим, као што је Месон намеравао да изведе сваку тачку претреса, заменик помоћника окружног јавног тужиоца унео је врло драматично мали кофер, а Тајтас Алден, његова жена, кћери и

синови заплакали су се кад су га видели. Пошто је утврђено да су ствари Робертине, отворио је прво торбицу па онда кофер. Затим је вадио једну по једну ствар, и њихово власништво било је утврђивано — хаљине које је Роберта сашила, нешто доњег рубља, ципеле, шешири, тоалетни прибор који јој је поклонно Клајд, фотографије њене мајке, оца, сестара и браће, стари породични кувар, неколико кашика, виљушка и ножева и сланик и биберник — што јој је све дала њена баба и што је она чувала за „своју кућу“ кад се буде удала.

Све то обављено је упркос Белкнапових приговора, а на основу Месоновог уверавања да ће то „довести у везу“, што ипак није могао да учини, те је наређено да се тај доказни материјал „одбаци“. Али његов дирљив значај већ се био дубоко урезао у душе и срца поротника. А Белкнапова критика Месонове тактике само је навела тога господина да бесно рикне, „Па ко заступа тужбу?“ На то је Белкнап одговорио, „Републикански кандидат за положај окружног судије у овом округу, мени се чини!“ — изазивајући тиме грохотан смех, што је навело Месона да викне готово из свег гласа. „Господине председниче суда, ја протестујем! Неетички је и незаконито покушавати да се у овај претрес убади политично питање које с њим нема никакве везе. А циљ му је да лукаво и злобно наговести овој пороти да је мени, зато што сам републикански кандидат за окружног судију, немогућно да прописно и поштено заступам оптужбу у овом случају. Захтевам извињење, и оно ми се мора дати пре него што учиним један корак даље у овом претресу.“

На то је судија Обервалцер, осећајући да је извршен врло озбиљан прекршај уобичајеног понашања у суду, позвао Белкнапа и Месона преда се, и пошто је саслушао мирна и учитива тумачења о томе шта се тиме мислило и шта се није мислило, најзад наредио, под претњом казне за непоштовање суда, да ниједан од њих не сме више ни на који начин поменути политичку ситуацију.

Ипак, Белкнап и Џепсон су честитали себи што је на тај начин њихово мишљење, да Месон искоришћује овај случај у интересе своје кандидације, с успехом изнесено пред пороту и суд.

Али сведоци су се и даље низали!

Сада је као сведок изишла Греис Мар, и у течном и брбљивом изливу описала како се и где први пут упознала са Робертом — како је она била невинна и чедна и побожна девојка, али да је код ње после сусрета са Клајдом на Крам језеру наступила велика промена. Постала је неповерљива, неискрена и склона да сваковрсним изговорима правда нове и необичне пустоловине — као на пример, што излази ноћу и остаје позно, а суботе и недеље проводила је другде, а не онде где је казала — најзад се, зато што се она, Греис Мар, усудила да јој приговори, изненадно одселила а да није оставила ни своју нову адресу. Али је посреди био мушкарац, а тај мушкарац био је Клајд Грифитс. Јер кад је једне вечери у септембру или октобру прошле године ишла за Робертом до њеног стана, видела је њу и Клајда у даљини, близу Гилпинове куће: Стајали су испод неког дрвета, и он ју је био загрлио.

Затим ју је, на Џепсонов предлог, преузео Белкнап, и најлукавијом врстом испитивања покушао је да дозна да ли је Роберта пре свог доласка у Ликург била тако побожна и смерна као што г-ђица Мар тврди. Али г-ђица Мар, увела и нервозна, упорно је тврдила да је Роберта, колико је њој познато, била оличење истинољубља и чедности све до сусрета са Клајдом на Крам језеру.

Затим су Њутонови под заклетвом поновили готово исту ствар.

А онда су Гилпинови, жена, муж, и кћери, свако понаособ, под заклетвом саопштили оно што су видели или чули. Г-ђа Гилпин је казала кад се отприлике Роберта уселила у њену кућу, са једном малом торбицом и кофером — оном истом торбицом и кофером које је Тајтас познао. А затим је канда живела врло усамљено, док се она најзад није сажалила и предложила јој ово или оно познанство, али је Роберта то увек одбијала. Али доцније, крајем новембра, иако због њене љупкости и опште трезвености није имала срца да јој ишта примети о томе, она и њене две кћери приметиле су да покатакд, после једанаест часова, Роберта прима неког у својој соби, али ко је то био, она није могла рећи. На то је Белкнап унакрсним испитивањем покушао да извуче неко признање или утисак по коме би се могло закључити да је Роберта била нешто мање повучена и чедна него што су је сви сведоци до сада представљали, али то му није пошло за руком. Г-ђа Гилпин, а исто тако и њен муж, очевидно су је волели, и само под Месоновим, и доцније Белкнаповим притиском признали су да ју је Клајд посећивао позно у ноћи.

Затим је старија кћи, Стела, изјавила да је крајем октобра или почетком новембра, ускоро пошто је Роберта закупила собу, прошла поред ње и неког човека — а сада види да је то био Клајд — кад су стајали мање од сто стопа удаљени од куће, и приметивши да се очевидно свађају, застала је да послушне. Није могла да чује сваку реч, али кад ју је Месон навео питањима, сетила се да му је Роберта казала да не може да га пусти да јој дође у собу — „да „то не би изгледало пристojно“. Он се најзад окренуо и отишао, оставивши Роберту раширених руку, као да га моли да се врати.

У току свега тога Клајд је зурio запрепашћено, јер у оно време — стварно, за све време свог дружења са Робертом — он је мислио да га никад нико није опазио. И очевидно, то је потврђивало много од онога за што га је Месон оптужио у свом уводном говору — да је, хотимично и са пуним знањем природе преступа, наговорио Роберту да учини оно што она зацело није хтела да учини — а управо та врста доказа могла је да утиче неповољно по њега на судију а исто тако на пороту и на сав

тај затуцан народ сељачког округа. Белкнап је, схватајући то, покушао да збуни Стелу, не би ли се показало да није сигурна да је то био Клајд. Али је само успео да добије обавештење да је она у новембру или почетком децембра, ускоро после поменутог догађаја, видела Клајда кад је дошао са неком кутијом под мишком, закуцао на Робертина врата и ушао, и онда је била сигурна да је то онај исти младић кога је видела оне месецом обасјане ноћи како се свађа са Робертом.

Затим су сведочили Вигем и после њега Лигет о томе како су Клајд и Роберта ступили у фабрику, о пропису које се тиче шефова одељења и женске радне снаге и, колико су могли да примете, о Клајдовом и Робертином на изглед беспрекорном понашању, јер изгледало је да они никад и не гледају једно у друго, и, што се тога тиче, нити ма у кога. (Тако је посведочио Лигет.)

После њих опет други. Г-ђа Пејтон је сведочила о томе какву је собу имао Клајд и какво је било његово друштвено кретање, уколико је она могла то да опази. Г-ђа Алден је посведочила да јој је Роберта о Божићу прошле године признала да јој се њен шеф у фабрици — Клајд Грифитс, власник синовац удвара, али да то још мора да остане тајна. Франк Харијет, Харли Багот, Треси Трамбл и Еди Селе посведочили су да је у току прошлог децембра Клајд позиван овде и онде и да је одлазио на разне друштвене приредбе у Ликиургу. Џон Ламберт, апотекар из Шенектадија, сведочио је да му се у јануару обратно неки младић, а сада види да је то био оптужени, за неко средство за побачај. Орин Шорт је изјавио да га је Клајд крајем јануара упитао да ли зна неког лекара који би могао да помогне једној младој удатој жени — по Клајдовом тврђењу жени неког радника у Грифитсовом предузећу — која је исувише сиромашна да би могла да издржава дете и чији га је муж, рекао му је Клајд, замолио за то обавештење. Онда је др Глен сведочио о Робертиној посети — а већ раније сетио се ње по сликама објављеним у новинама — али је додао да као лекар није био вољан да изиђе у сусрет њеној жељи.

Затим је Ч. Б. Вилкокс, фармер, сусед Алденових изјавио да је отприлике двадесет деветог или тридесетог јуна био у перионици иза кујне, кад је Роберту, преко међуградске телефонске линије, позвао неко из Лигурга који је рекао да се зове Беикер, и да је чуо кад му је казала, „Али, Клајде не могу да чекам тако дуго. Знаш да не могу. И нећу.“ Глас јој је био узбуђен и тужан. Г. Вилкокс је сигуран да је име гласило „Клајд“.

А Етел Вилкокс, кћи тога Вилкокса — ниска раста, дебела и муцава — заклела се да је три пута пре тога, кад је Роберта тражена преко међуградског телефона, ишла по њу. Сваког пута позив је био из Ликиурга од неког ко се звао Беикер. И једном приликом чула је да Роберта њега назива Клајдом. А једном је чула кад је казала «ни под каквим околностима не може да чека дуго», мада није знала шта је тиме хтела рећи.

А онда је Роџер Вин, сеоски писмоноша, изјавио да је између седмог или осмог јуна и четвртог или петог јула примио најмање петнаест писама од Роберте лично или их извадио из поштанског сандучета на раскрсници поред Алденове фарме, и да зна поуздано да је већина тих писама била упућена Клајду Грифитсу, пост ресторана, Ликиург.

Затим се Амос Шовалтер, чиновник поште у Ликиургу, заклео да је, према његовом најбољем сећању, између седмог и осмог јуна и четвртог или петог јула, Клајд, кога је знао по имену, тражио и примио на пошти најмање петнаест или шеснаест писама.

После њега се Р. Т. Бигенс, надзорник бензинске станице у Ликиургу, заклео да је шестог јула око осам часова ујутру, отишавши у авенију Филдинг, која се налази у крајњем западном делу града и својим северним крајем води до постаје електричне железнице која саобраћа између Ликиурга и Фонде, видео Клајда одевеног у сиво одело, са сламним шеширом на глави и смеђим кофером у руци, уз који је био привезан жут фотографски статив и још нешто — можда кишобран. Знајући у којем крају Клајд станује, зачудио се зашто пешачи, кад је на Средишној авенији, недалеко од свог стана, могао ући у кола Фонда-Ликиург. А Белкнап је унакрсно испитивао тога сведока како се могао заклети да је оно што је видео био статив, пошто је био удаљен сто и седамдесет пет стопа, али Бигенс је и даље тврдио да је то био статив — од светложутог дрвета, имао је месинган оков и три ногарице.

А после њега, Џон В. Трешер, шеф станице у Фонди, посведочио је да је ујутру шестог јула (јасно се сећао тога због извесних других ствари које је прокњижавао) издао Роберти Алден карту за Утику. Сећао се г-ђице Алден, јер ју је био приметно неколико пута у току претходне зиме. Изгледала је врло уморна, готово болесна, и носила је смеђ кофер, сличан оном смеђем коферу тамо, који му је био показан. Сећао се и оптуженог, који је исто тако носио кофер. Није опазио да је Клајд приметно девојку нити да је разговарао с њом.

Затим је дошао на ред Квинси Б. Деил, кондуктер управо оног воза што саобраћа од Фонде до Утике. Приметио је био, и сада се сећа тога, Клајда у једном вагону у задњем делу воза. Исто тако био је приметно и Роберту, које се сетио по доцније објављеним фотографијама. Она му се љубазно начмешила и он јој је рекао да тај кофер што га носи изгледа доста тежак за њу и да ће рећи неком кочничару да јој га изнесе у Утики, на што му се она захвалила. Видео ју је над је изишла у Утики и ишчезла у станичној згради. Клајда тамо није приметно.

Затим је утврђено да је Робертин кофер био остављен неколико дана у гардероби на станици у Утики. Онда је прегледана књига пријава хотела Ренфрудом, и Џери К. Керношиан, директор тога

хотела, изјавио да је књига исправна, а под датумом шести јул било је записано — „Клифорд Голден, са супругом". Вештаци су одмах упоредили с тим оне две пријаве из гостионица на Грас језеру и Биг Битерну и заклели се да је рукопис исти. Затим је све то упоређено са картом која је нађена у Робертином коферу, па су и сви поротници, један по један, пажљиво погледали, а исто тако и Белкнап и Џепсон, који су све то осим карте већ раније видели. Тада је Белкнап још једном протестовао против неоправданог, противзаконитог и срамног прикривања доказног материјала од стране окружног јавног тужиоца. Настала је дуга и огорчена препирка, која је само послужила да се приведе крају десети дан претреса.

ГЛАВА XXII

Затим је, једанаестог дана, Франк В. Шефер, службеник хотела Ренфру у Утики, изјавио да се сећа Клајдовог и Робертиног доласка у хотел, а исто тако и тога да је Клајд пријавио обоје као г. и г-њу Клифор Голден, из Сиракузе. А онда је Волас Вандерхоф, продавац у галантеријског радњи „Звезда" у Утики, испричао како је Клајд изгледао и како се опходио приликом куповања сламног шешира. И кондуктер воза између Утике и Грас језера дао је свој исказ. Па власник гостионице Грас језеро. Па Бланш Петингил, келнерица, која се заклела да је за време ручка чула Клајда како уверава Роберту да је тамо немогућно добити дозволу за венчање — да би било боље да причекају до сутрадан, док оду у неко друго место — а тај исказ био је нарочито штетан, јер је исповест коју је Клајд тобож учинио Роберти постављао један дан раније, али је она, као што су се Џепсон и Белкнап доцније сложили, лако могла имати извесне претходне фазе. После ње дао је исказ кондуктер воза којим су отпутовали у Ган Лоц. А после њега водич и шофер аутобуса, који је саопштио Клајдова чудна питања о томе да ли тамо има много света и потврдио да је Клајд оставио Робертин кофер а свој понео, рекавши да ће се вратити.

Затим је власник гостионице на Биг Битерну дао свој исказ; па закупац чамаца; па она три човека из шуме, чије је сведочење било врло штетно по Клајда, јер су описали његов страх над их је срео. Затим је следио извештај о налажењу чамца и Робертиног леша, и о томе како је Хеит дошао и нашао писмо у Робертином капуту. Двадесетина сведока посведочила је све то. А онда су дали своје исказе капетан брода, девојка са села, Кренстонов шофер, описан је Клајдов долазак код Кренстонових и напослетку (а сваки корак био је образложен и потврђен заклетвом) његов долазак на Медвеђе језеро, потеря за њим и хватање — да и не говоримо о разним фазама његовог хапшења — шта је рекао — што је заиста било најштетније по Клајда, јер га је приказивало као лажљивог, неискреног, и уплашеног.

Али је неоспорно да се најтеже и најштетније сведочење односило на фотографски апарат и статив — на околности под крјима су ти предмета нађени — и на темељу тога Месон је рачунао на осуду. Први му је циљ био да осуди Клајда на основу тога што је лагао да није имао фотографски апарат и статив. Да би то постигао, прво је увео Ерла Њукома, који се заклео да је извесног дана, кад су он, Месон, Хеит, и остали у вези са истрагом извели Клајда на место извршења злочина, у друштву са неким мештанином, Билом Свартсом, који је доцније испитан као сведок, претраживао испод оборених стабала и по жбуњу, нашао статив сакривен испод једне кладе. Исто тако, додао је (под Месоновим вођством, упркос Белкнапових и Џепсонових приговора који су сваки пут били одбачени) да је Клајд, кад су га упитали да ли је имао фотографски апарат или статив, порекао да ишта зна о томе, а на то су Белкнап и Џепсон негодовали безмало вичући.

Одмах затим прочитана је изјава (за коју је судија Обервалцер доцније наредио да се избаци из записника) коју су потписали Хеит, Барли, Слак, Краут, Свенк, Сисел, Бил Свартс, Руфус Фостер, окружни геометар, и Њуком, а у којој се тврди да је Клајд, кад су му показали статив и упитали да ли је имао статив, «са жестином порекао више пута да га је имао". Али да би што више истакао значај тога, Месон је одмах додао, „Па добро, господине председниче, али ја имам и друге сведоке који ће се заклетти да је све тачно што пише у том извештају, па и више од тога", и одмах је викнуо „Џозеф Фрезер! Џозеф Фрезер!" и извео је једног трговца спортским прибором, фотографским апаратима, итд., који је изјавио под заклетвом да је између петнаестог маја и првог јуна оптужени Клајд Грифитс, кога је познавао из виђења и по чувењу, дошао к њему да купи фотографски апарат извесне величине, заједно са стативом и да је оптужени најзад изабрао један „Санк", величине 3 ½ са 5 ½, и купио га је на отплату. После пажљивог прегледа и поређења извесних складишних бројки на апарату и стативу са бројевима у својој књизи, г. Фрезер је утврдио да су фотографски апарат и жути статив, који су му показани, заиста они које је продао Клајду.

Клајд се тргао ужаснут. Дакле ипак су нашли фотографски апарат, а исто тако и статив. И то пошто је изјавио да није имао фотографски апарат. Шта ће та порота, и судија, и ова публика да мисле о његовом лагању? Хоће ли, после овог доказа да је лагао о безначајном фотографском апарату, поверовати у његову причу о промени која је настала у његовом срцу? Боље да је признао одмах.

Али док је он тако мислио, Месон је позвао Самјона Дожа, младог планинца и шофера, који је посведочио да је, на захтев окружног јавног тужиоца, у суботу, шеснаестог јула, у пратњи Џона Поула,

који је извадио Робертин леш из воде, више пута ронио на оном месту где је нађен њен леш, и најзад успео да нађе фотографски апарат. Затим је Доџ потврдио да је то тај апарат.

Одмах затим пришло се сведочењу о до тада још непоменутом филму, нађеном у фотографском апарату пошто је био извађен, који је доцније био развијен и сад укључен у доказни материјал, а састојао се од четири снимка који су приказивали особу врло сличну Роберти и два снимка који су сасвим јасно представљали Клајда. Белкнап није био у стању да те снимке оспори нити искључи.

Затим је Флојд Терстон, један од Крестонових гостију у Шарону осамнаестог јуна — датум Клајдове прве песете тамо — посведочио да је Клајд том приликом узео неколико снимака апаратом отприлике величине и врсте онога који су му показали, али како није био уверен да је то баш тај исти, његов исказ је одбачен.

Потом је Една Патерсон, собарица у гостионици на Грас језеру, изјавила под заклетвом да је, над је ушла у собу у коју су се Клајд и Роберта сместили увече седмог јула, видела Клајда са фотографским апаратом у руци, а тај апарат био је, уколико се сећа, управо исте величине и боје као и овај пред њом. Исто тако том приликом видела је и статив. А Клајд, у чудном, полухипнотисаном стању, сећао се добро уласка те девојке у ону собу и чудио га је и забрињавао непрекидни ланац чињеница који су тако могли да изграде сведоци из разних, неповезаних и неочекиваних места, и то после тако дугог времена.

После ње, али других дана, док су Белкнап и Месон на сваком кораку оспоравали прихватљивост свега тога, дали су своје исказе петорица лекара, које је Месон био позвао у време кад је Робертин леш пренесен у Бриџбург. Они су се редом заклели да су озледе, по лицу и глави, биле довољне, с обзиром на Робертино телесно стање, да је онесвесте. А због стања плућа мртве девојке, која су испробавана огледом одржавања на води, изјавили су да је у време кад је њено тело први пут пало у воду морала још увек бити жива, мада не нужно и при свести. А што се тиче природе оруђа којим су јој те озледе биле задате, они нису могли рећи ништа поуздано сем да је оно морало бити тупо. И све Белкнапово и Џепсоново довијање није их могло навести да кажу да су ударци могли бити тако лаки да је нису обезнанили или онесвестили. Главна повреда изгледа да се налази на врху лубање довољно је дубока да је могла да произведе излив крви у мозгу. Снимци свега тога укључени су у доказни материјал.

У том психолошком тренутку, кад су и публика и порота биле болно и снажно узбуђене, изнето је неколико снимака Робертиног лица, узетих у време кад су се Хеит, лекари и браћа Луц старали о њеном лешу. Затим је показано да величине озледа на десној страни тачно одговарају величинама двеју страна фотографског апарата. Одмах после тога изведен је Бартон Барли да под заклетвом изјави како је нашао две власи које одговарају коси на Робертиној глави — или је бар Месон покушавао да то докаже — које су се биле ухватиле између сочива и поклопца. А затим је, после много часова, Белкнап, бесан а ипак и узнемирен доказним материјалом те врсте, покушао да то побије подсмехом, и најзад је ишчупао светлу влас из своје косе и упитао поротнике и Барлија да ли би се усудили да тврде да једна једина влас са нечије главе показује општу боју косе дотичне особе, а ако не, јесу ли онда вољни да верују да је баш та влас из Робертине косе.

Месон је затим позвао г-ђу Раџер Донахју, која је на најмирнији начин испричала како су, предвече осмог јула између пет и тридесет и шест часова, она и њен муж, чим су подигли шатор код Месечевог затона, отишли на веслање и рибарење, и како је она, кад су били отприлике пола миље од обале и можда четврт миље изнад шуме или северног руба копна које окружује Месечев затон, чула крик.

„Између пет и тридесет и шест после подне, велите?"

„Да господине."

„А којег датума?"

„Осмог јула."

„А где сте тачно били у то време?"

„Били смо —"

„Не, били смо'. Где сте ви лично били?"

„У чамцу са својим мужем прелазила сам преко оног места које сам доцније сазнала да се зове Јужни затон."

«Да. А сад реците шта се затим десило.»

„Кад смо стигли на средину затона, чула сам крик."

„Какав је био?"

„Био је продоран — као крик бола — или некога ко је у опасности, био је оштар — незабораван крик."

Ту је пао предлог да се то „одбаци", па је наређено да се одбаци последња реченица.

„Одакле је долазио?"

„Из даљине. Из шуме или иза ње."

„Јесте ли тада знали да има још један затон или залив — тамо испод оног језичка шуме?"

„Нисам, господине.“

„Па, шта сте мислили тада — да је можда долазио из шуме испод оног места где сте ви били?“
(Приговор. Приговор уважен).

„А сада нам реците је ли то био крик мушкарца или жене? Какав је то крик био?“

„Био је то крик жене, нешто налик на ‚Ох, ох!‘ или ‚Ох, јао!‘ — врло продоран и јасан, али далек, наравно. Двострук врисак, онакав какав се чини у болу.“

„Уверени сте да се нисте могли преварити у погледу врете тога крика — да ли је мушки или женски?“

„Да, господине. Уверена сам. Био је женски. Био је превисок за мушки или дечачки глас. Морао је бити женски.“

„Тако. А сад нам реците г-ђо Донахју — видите ову тачку на карти која показује где је нађен леш Роберте Алден?“

„Да, господине.“

„И видите ову другу тачку, над оним дрвећем, која приближно показује где се налазио ваш чамац?“

„Да, господине.“

„Мислите ли да је тај глас дошао оданде где се налази ова тачка у Месечевом затону?“
(Приговор. Уважен.)

„Је ли се тај крик поновио?“

„Није, господине. Чекала сам, и упозорила сам свог мужа, па смо чекали, али га нисмо поново чули.“

А онда ју је Белкнап, желећи да покаже да је тај крик могао бити изазван страхом а не болом или повредом, поново испитао о целој ствари, али показало се да се ни она ни њен муж, који је исто тако изведен да посведочи, нису дали поколебати. Исто тако обоје су тврдили да нису могли да избришу из сећања дубок и тужан утисак који је глас те жене оставио на њих. Он им обома није давао мира, и говорили су о њему пошто су се вратили у логор. Зато што се хватао сумрак, он није хтео да трага за местом одакле је глас дошао; а зато што је она осећала да је нека жена или девојка можда убијена у тој шуми, није хтела да остане дуже ту, па су се рано следећег јутра преселили на друго језеро.

Томас Барет, такође адирондачки водич, запослен у логоришту на Дам језеру, изјавио је под заклетвом да је, у време које је поменула г-ђа Донахју, ишао поред обале ка гостионици на Биг Битерну и видео не само човека и жену подаље од обале, отприлике на опасном месту, већ је и приметно даље, на јужној обали залива, шатор тих излетника. Исто тако, рекао је да се ни с једне тачке изван Месечевог затона, сем близу улаза не би могао видети чамац у затону. Улаз је узан, и сваки видик са самог језера сасвим је затворен. Било је и других сведока да потврде ово.

У том психолошком тренутку, кад је поподневно сунце већ почело да слаби у великој, уској судској дворани, Месон је, као што је унапред био пажљиво смислио, узео да чита Робертина писма, једно по једно, на најпростији недекламаторски начин, али са свом душевношћу и узбуђењем које је у њему изазвало прво читање тих писама. Она су га била расплакала.

Почео је са писмом број један, датираним осмог јуна, само три дана после њеног одласка из Ликурга, па их је читао сва редом до четрнаестог, петнаестог, шеснаестог и најзад седамнаестог писма, у којима је она мало-помало, или позивањем на погдекоје важније моменте, изнела цео свој однос са Клајдом све до његовог плана да дође по њу кроз три недеље, па кроз месец дана, па осмог или деветог јула, и најзад њену изненадну претњу која је убрзала његову наглу одлуку да се састане с њом у Фонди. И док их је Месон читао, све врло дирљиво, сузне очи, марамице, и кашљање у публици и међу поротницима потврђивали су важност тих писама:

Рекао си ми да не бринем и да не мислим толико о томе како ми је, и да се проводим. Теби је то лако рећи, кад си у Ликургу, окружен својим пријатељима који те свуда позивају. Тешко ми је да говорим тамо из Вилкоксове куће, где увек неко може да ме чује, а и ти ме непрестано опомињеш да не кажем ово или оно. Имала сам много штошта да те упитам, али нисам могла. А ти си ми само рекао да је све добро. Али ниси ми рекао да ћеш сигурно доћи двадесет седмог, већ да ћеш због нечега, што нисам могла добро да разумем — телефон је много зујао — можда доћи доцније. Али, Клајде, то је немогуће. Моји родитељи одлазе трећег у Хамилтон, моме стрицу. А Том и Емили истог дана иду сестри. Али ја не могу и нећу да опет идем тамо. А не могу да останем овде сасвим сама. Зато мораш, заиста мораш да дођеш, као што си ми обећао. Не могу чекати дуже од тога, Клајде, у стању у којем сам, и зато просто мораш да дођеш по мене. Ох, молим те, молим те, преклињем те да ме више не мучиш даљим одлагањем.

Па онда:

Клајде, дошла сам кући, јер сам мислила да могу да ти верујем. Обећао си ми тако свечано пре него што сам пошла да ћеш, ако одем, доћи по мене најдаље кроз три недеље — да ти неће требати дуже да се спремиш и скупиш довољно новца за оно време које ћемо провести заједно или док се не упослиш негде другде. Иако ће трећег јула бити говото месец дана откако сам отишла, ти

јуче испрва ниси био нимало сигуран да ћеш моћи доћи до тог дана, мада ће моји родитељи, као што сам ти рекла, зацело отићи тада у Хамилтон, где ће остати десет дана. Наравне, после си рекао да ћеш доћи, али то си рекао као да само покушаваш да ме умириш. То ме отада страшно мучи.

Јер кажем ти, Клајде, болесна сам, много. Осећам несвестицу готово непрестано. И толико се бринем шта да радим ако не дођеш, да сам готово изван себе.

Клајде, знам да не мариш више за мене као некада и да би више волео да је све друкчије него што јест. А ипак, шта да радим? Знам да ћеш рећи да је то исто моја грешка колико и твоја. Па и свет, кад би знао, можда би мислио исто тако. Али колико сам те пута молила да ме не присиљаваш да чиним нешто што не желим и због чега ћу се кајати, као што сам чак и онда са страхом предвиђала, али ја сам те исувише волела да бих те пустила да одеш од мене кад си остао упоран у својем захтеву да спроведеш своју вољу.

Клајде, само кад бих могла да умрем. То би решило све. У последње време толико сам се молила Богу да умрем, богами јесам. Јер живот сад не значи за мене онолико колико је значао кад сам се упознала с тобом и кад си ме ти волео. Ах, они срећни дани! Само да је све друкчије. Само кад ти не бих стајала на путу. Све би било много боље, и за мене и за све нас. Али сад не могу, Клајде, кад сам без кршене паре и кад нема другог начина осим овог да спасем име нашег детета. А ипак, да није оног ужасног бола и срамоте које бих тиме нанела својој мајци, оцу, и целој породици, била бих вољна да окончам све то на један други начин. Богами бих.

Па онда:

Ох, Клајде, Клајде, живот је много друкчији данас него што је био прошле године. Помисли — онда смо ишли на Крам језеро и на она друга језера тамо близу Фонде и Гловервила и Литл Фолса, али сада — сада. Баш малопре су неки Томови и Емилијини другови и другарице свратили по њих да иду да беру јагоде, па кад сам их видела да одлазе, а знајући да ја не могу и да никад више нећу моћи да уживам у томе, плакала сам, плакала дуго, дуго.

И напослетку:

Данас сам се опраштала од неких места. Има тако много кутака, мили, и сви су ми они тако драги. Знаш, провела сам овде цео свој живот. Прво, ту је бунар, сав обрастао у зелену маховину, и кад сам пролазила поред њега, рекла сам му збогом, јер му нећу ускоро опет доћи — можда никада. Затим стара јабука, где смо пре много година имали нашу дечју кућицу — Емилија, Том, Гиффорд и ја. Па дивна мала сеница у воћњаку у којој смо се понекад играли.

Ох, Клајде, не можеш појмити шта све ово значи за мене, осећам да никад више нећу видети свој дом, кад овог пута одем одавде. А мама, сирота драга мама, колико је волим и како ми је жао што сам је тако обманула. Она се никад не љути и увек ми толико помаже. Понекад зажелим да смем да јој кажем, али не смем. Она је имала толико невоља, па не могу да јој сасвим уцвелим срце. Не, ако одем и вратим се некад, удата или мртва — сад ми је то готово свеједно — она никад неће дознати, и тако јој нећу нанети бол, а за мене то значи много више неголи и сам живот. Па сад збогом, Клајде, док се не састанемо као што си телефонирао. И опрости ми за све незгоде које сам ти нанела.

Твоја тужна, Роберта

При читању Месон се и сам покатакд заплакао, а кад је завршио, окренуо се, уморно и ипак победоносно, јер по његовом мишљењу, изложио је најпотпунију и необориву оптужбу, и узвикнуо је, „Народ је завршио своју реч.“ У том тренутку г-ђа Алден, која је била у судској дворани са мужем и Емилијом, исцрпљена не само напором због дугог трајања претреса већ и болом који су та писма изазвала, изустила је плачљив а ипак јасан крик и срушила се онесвешћена. А Клајд, и сам исцрпљен, чувши њен крик и видећи је како пада, скочио је — али Џепсон га је одмах задржао руком, док су се судски послужитељи и други упослили око ње и Тајтаса и помогли им да изиђу из дворане. Публика је била безмало, иако не сасвим, толико узбуђена и разјарена против Клајда тим обртом, као да је он, ту и тада, извршио још један злочин.

Кад је то узбуђење прошло, а већ се било сасвим смркло, казальке судског часовника показивале су пет часова, и цео је суд био уморан, судија Обервалцер објавио је да ће се суђење наставити следећег дана.

И одмах су сви дописници, репортери, и цртачи поустајали, шапћући један другом да сутра почиње одбрана и питајући се ко су и где су сведоци одбране и да ли ће, с обзиром на запањујућу масу доказа, Клајду бити дозвољено да се појави као сведок при сопственој одбрани, или ће се његови браниоци задовољити површно убедљивим доказом о његовој умној и моралној слабости, а у томе би се случају ствар можда завршила доживотном робијом — и ничим мањим.

А Клајд, извиждан и испсован док је излазио из суда, питао се да ли ће сутра, као што је већ одавно био припремљен, имати храбрости да устане и ступи на подијум — питао се нема ли пута, ако нико не буде гледао (није имао лисице на рукама док је спровођен у затвор и натраг), можда сутра увече кад сви почну устајати и гомиле се покрену и они стражари пођу према њему — па кад би — само кад би могао да потрчи, или пође спокојно и мирно а ипак брзо и на изглед ненамерно до оних степеница, и онда низ њих и напоље — према — па, свеједно — ма куда према оним малим побочним вратима што воде на главне степенице које је већ раније видео из затвора. Кад би само

могао да се дохвати неке шуме а онда да иде, да иде, или да јури, јури, можда не стајући и не једући, можда данима, све док — док не побегне — куд било. То је, дабоме, само могућност. Могу га и убити, или му ући у траг помоћу паса и људи, али ипак, и то представља неку могућност, зар не?

Јер овако нема никаквог изгледа. После свега овога нико неће поверовати да он није крив. А он неће да умре тако. Не, не, не тако!

И још једна несрећна, црна и мучна ноћ. А онда још једно несрећно, сиво, зимско јутро.

ГЛАВА XXIII

У осам сати следећег јутра већ су били по продавницама велики градски листови са крупним насловима, који су сваког јасно обавештавали:

ОПТУЖБА ПРОТИВ ГРИФИТСА ЗАВРШЕНА МНОШТВОМ УВЕРЉИВИХ ДОКАЗА
 ПОБУДА И ПОСТУПАК ОБЈАШЊЕНИ
 ДОКАЗАНО ЈЕ ДА ОЗБИЉНЕ ОЗЛЕДЕ ПО ЛИЦУ И ГЛАВИ ОДГОВАРАЈУ ЈЕДНОЈ СТРАНИ
 ФОТОГРАФСКОГ АПАРАТА
 НА КРАХУ ДРАМАТИЧНОГ ЧИТАЊА ПИСАМА МРТВЕ ДЕВОЈКЕ ЊЕЗИНА СЕ МАЈКА ОБЕЗНАЊУЈЕ

А архитектонски начин на који је Месон изградио своју оптужбу, као и његово упадљиво и драматично излагање, био је довољан да код Белкнапа и Џепсона, а исто тако и Клајда, изазову тренутно уверење да су потпуно поражени - да сад никаквим могућним средствима неће моћи да увере пороту да Клајд није окорели зликовац.

И сви су честитали Месону на мајсторском начину на који је изложио оптужбу. Клајда је много тиштала и жалостила мисао да ће његова мајка читати о свему томе што се догодило прошлог дана. Мораће да замоли Џепсона да јој телеграфише да не верује у то. Па и Франк и Јулија и Еста. Без сумње ће и Сондра данас читати све то, а ипак, у току свих тих дана, свих тих црних ноћи, ни једне речи од ње! Покаткад је у новинама помињана нека г-ђица Х, али ниједном тачно није речено њено име. Ето шта богата породица може да учини за човека. Данас ће почети његова одбрана, и он ће морати да иступи као једини сведок који нешто значи. А ипак се питао, како ће моћи? Гомила. Њена ћуд. Живчана затегнутост њене неверице и мржње. И кад Белкнап заврши с њим, доћи ће опет Месон. Лако је Белкнапу и Џепсону. За њих нема опасности да ће бити мучени, а њега ће зацело мучити.

Али упркос свему томе, после једног часа проведеног са Џепсоном и Белкнапом у својој самици, нашао се опет у судској дворани, под упорним погледима те неугледне пороте и узбуђене и живо заинтересоване публике. Сада је Белкнап стао пред пороту и, пошто је свечано погледао сваког поротника, почео је:

„Господо — пре нешто више од три недеље окружни јавни тужилац рекао вам је да ће, на основу доказног материјала који ће вам изнети, тражити од вас поротника да неизоставно прогласите присутног оптуженика кривим за злочин за који је оптужен. Све отада био је то дуг и досадан поступак. Нерасудна и неискусна, али у сваком погледу невина и ненамерна дела дечака од петнаест или шеснаест година претресана су пред вама, господо, као да су у питању дела окорелог зликовца, а очевидно само зато да бисте стекли предубеђење неповољно по оптуженог, о кога се, изузимајући један рђаво протумачен несрећан случај у Канзас-Ситију — несрећан случај протумачен најбруталније и најбезобзирније од свих на које сам наишао у својој пракси — о коме се, велим, може рећи да је живео чистим ваљаним, непрекрним и безазленим животом као ма који дечак његових година. Чули сте да је био назван човеком — брадатим човеком — злочинцем и злочином прожетим производом најцрње утробе пакла. А међутим, њему је само двадесет и једна година. Ено га тамо. И усуђујем се да кажем, да кад би неком чаролијом речи могао у овом тренутку да скинем с ваших очију копрену свих тих свирепих мисли и осећања које му је приписала бучна и погрешна и могао бих рећи (да нисам био опоменут да то не чиним) политички пристрасна тужба, њега не бисте могли видети у тој светлости у којој га сада гледате исто онако као што не бисте могли ни устати из те ложе и одлетети кроз оне прозоре.

«Господо поротници, не сумњам да сте се ви, а исто тако и окружни јавни тужилац, па чак и публика, чудили како смо, под бујицом тако повезаног а покаткад и готово отровног доказног материјала, ја и мој колега, или овај оптуженик, могли да останемо онако мирни и прибрани.» (Тада је озбиљно и учтиво махнуо руком у правцу свој; ортака, који је још увек чекао свој час.) И ето, као што сте видели, ми нисмо само остали мирни, већ је наша мирноћа била мирноћа људи који не само осећају већ и знају да је у овој правничкој борби правда на њиховој страни. Ви се, дабоме, сећате речи евонског барда — Троструко је наоружан онај чији је спор праведан.¹⁰

„У ствари, нама су познате, а оптужби у овом случају на жалост нису познате, врло чудне и неочекиване околности које су довеле до те драматичне и врло несрећне смрти. А пре него што

¹⁰ * Шекспир, „Хенри VI“, 2

завршимо, ви ћете и сами видети. У међувремену, дозволите ми да вам кажем, господо, да сам још од самог почетка овог претреса веровао да ви, господо, чак и независно од светлости којом намеравамо да осветлимо ову тужну трагедију, нисте нимало уверени да се такав бруталан или зверски злочин може ставити на плећа овог оптуженика. Не можете бити уверени! Јер ипак, љубав је љубав, а поступци страсти и рушилачког љубавног осећања, било код мушкарца или жене, нису поступци обичног злочина. Сетите се само, сви смо ми некад били младићи. И ви које сте зреле жене биле сте девојке, и знате добро — ох, још како добро — грознице и јаде младости који немају ничега заједничког са доцнијим практичним животом. Не судите да вам се не суди, и каквом мером мерите, онако ће вам се мерити.'

„Признајемо постојање и чар и силну љубавну омамљивост тајанствене г-ђице Х, а постоје и њена писма, која нисмо били у могућности да изнесемо овде, и постоји њихово дејство на оптуженика. Признајемо његову љубав према тој г-ђици Х, и намеравамо да покажемо помоћу наших сведока, а исто тако и рашчлањивањем неких исказа који су дати овде, да тобож лукаво и појудно салетање којим је, како се тврди, оптужени завео са праве и уске стазе морала једну дивну душу која је тако жалосна а ипак, као што ћемо показати, сасвим случајно збрисана из живота, можда није ништа лукавије ни појудније од поступка ма којег младића који види да је његова изабраница окружена људима који гледају на живот само са гледишта најстрожих и најтесногрудних моралних прописа. А, господо, као што вам је рекао окружни јавни тужилац, Роберта Алден је волела Клајда Грифитса. У самом почетку односа, који се доцније претворио у трагедију, покојница је била дубоко и неизлечиво заљубљена у њега, као што је у то време и он веровао да је заљубљен у њу. А они који су дубоко и озбиљно заљубљени једно у друго не хају много шта други мисле о њима. Они се воле — и то је довољно!

„Али, господо, нећемо се задржавати толико на томе виду овог питања колико на објашњењу које ћу вам сад изложити. Зашто је уопште Клајд Грифитс ишао у Фонду или Утику, или на Грас језеро, или на Биг Битерн? Мислите ли да ми имамо икаквог разлога или жеље да поричемо или забушуримо чињеницу да је он то учинио, и то заједно са Робертом? Или да поричемо разлог због којег је, после њене изненадне и на изглед необичне смрти, одлучио да се удаљи, као што је и учинио? Ако и за тренутак заиста тако мислите, онда сте ви у већој заблуди и безнадније заведена порота од свих оних пред којима смо у току свих наших двадесет и седам година имали част да расправљамо.

«Господо, рекао сам вам да Клајд Грифитс није крив, и није. Можда мислите да и ми сами зацело верујемо у његову кривицу. Али ви се варате. Живот је тако необичан, чудан, да се често дешава да неко буде оптужен да је учинио нешто што није, а ипак изгледа да све околности наговештавају да јесте то учинио. Било је много жалосних и ужасних судских грешака зато што су се људи ослањали само на индиције. Будите опрезни! Ох, будите врло опрезни да вас никакав погрешан суд, заснован на некој месној, или верској, или моралној теорији о понашању, или на некој предрасуди, а подупрт тобож непобитним чињеницама, не заведе да и сами нехотице, и упркос најбољим и најплеменитијим намерама, видите злочин или намеру за извршење злочина, иако никакав злочин нити икаква таква намера није некад стварно постојала нити се била уврежила у душу и дело овог оптуженика. Ох, будите опрезни! Будите врло, врло опрезни!"

Ту је застао да предахне, и изгледало је као да се дао у дубоке па чак и тужне мисли, а Клајд је, одушевљен тим смишљеним и смелим почетком, постао храбрији. Али сад је Белкнап опет проговорио, те мора слушати — не сме пропустити ниједну реч из тога говора који га толико крепи надом.

„Кад је тело Роберте Алден извађено из воде Биг Битерна господо, прегледао га је лекар. Он је тада изјавио да се девојка утопила. Тај лекар доћи ће овамо да то посведочи, а то сведочење користиће оптуженику, па му то морате дозволити.

„Окружни јавни тужилац рекао вам је да су Роберта Алден и Клајд Грифитс били верени, и да је она отишла од своје куће у Билцу и отпутовала с њим шестог јула на свадбено путовање. Па, господо, тако је лако изврнути мало изванредан стицај околности. Речима „били верени" окружни јавни тужилац истакао је догађаје који су довели до одласка на дан шестог јула. У ствари, нема ни трукне непосредног доказа да је Клајд Грифитс икад био прописно верен са Робертом Алден, нити да је, изузев неколико навода из њених писама, пристао да се ожени њоме. А и ти наводи, господо, јасно показују да је он само под притиском моралних и материјалних брига, изазваним њеним стањем - за које је, дабоме, он био одговоран, али које је ипак уследило по обостранам пристанку — младића од двадесет и једне и девојке од двадесет и три године — пристао да се ожени њоме. Је ли то, питам вас, права и прописна веридба — веридба на коју мислите кад уопште говорите о веридби? Не забравите, ја уопште не покушавам да увредим, нити омаловажим, нити бацим сенку на ту сироту, мртву девојку. Ја само износим чињенично стање и тврдим да са гледишта закона овај младић није био прописно верен са том девојком. Он јој није унапред дао реч да ће се ожени њоме. . . Никада! За то нема доказа. То му морате признати. А само због њеног стања — признајемо да је он био одговоран за њ — пристао је да се ожени њоме, у случају. . . у случају" (застао је да би боље истакао

ту реченицу), „да она не буде вољна да га пусти. А пошто није била вољна да га пусти, као што то показују њена писма која су прочитана овде, тај пристанак, под претњом изобличења у Ликургу, постаје, у очима и речима јавног окружног тужиоца, веридба, и не само то, већ света зарука коју нико сем неваљалаца, ниткова и убице не би смео да раскине! Али, господо, раскинуте су многе заруке, отвореније и светије у очима закона и религије. Хиљаде људи и хиљаде жена доживљавали су промене у своме срцу, њихове су заклетве, оданост и поверење били презрени, и они су скривали своје ране у тајним кутовима своје душе, или су због тога драговољно одлазили у смрт, од властите руке. Као што је окружни јавни тужилац рекао, то није ништа ново, и никад неће бити старо. Никад!

„А ето, упозоравам вас, такав случај ви сада разматрате и донећете пресуду о њему — случај девојке која је жртва такве промене расположења. Али са гледишта закона то није злочин, па ма колико то био морални или друштвени злочин. И само чудан и готово невероватно тежак а ипак посве погрешно протумачен стицај околности у вези са смрћу те девојке извео је мог брањеника пред вас. Заклињем се да је тако. Заиста, ја знам да је тако. И то ће вам бита потпуно објашњено, на ваше потпуно задовољство пре него што се овај претрес оконча.

„Али у вези са овом последњом изјавом, морам да учиним још једну, као увод у све што следи.

„Господо поротници, младић о чијем се животу овде суди, духовна је и морална кукавица — ни више ни мање од тога — а никако неки препреден и окорели злочинац. Као и многи људи у критичним ситуацијама, он је жртва духовног и моралног комплекса страха. Зашто је то тако, нико до сада није могао потпуно да објасни. Сви ми имамо неког тајног баука, неки потајни страх. Ове две особине, и ништа друго, довеле су га у опасни положај у којем се сада налази. Кукавичлук, господо — страх од оног прописа који је обавезан у фабрици чији је власник његов стриц, а исто тако и страх од речи коју је дао својим претпостављеним, навели су га још у самом почетку да крије своје интересовање за лепу девојку са села која је дошла да ради у његовом одељењу. А доцније, да крије своје општење с њом.

„Али, по закону, ту нема никаквог злочина. Не бисте могли осудити човека за то, ма шта иначе мислили о томе. Кукавичлук, духовни и морални, господо, спречио га је, пошто се уверио да више не може да издржи однос који му је некад изгледао тако привлачан, да не каже отворено да не може и неће да се даље дружи с њом, а камоли да се ожени њоме. А ево, хоћете ли ви сад да погубите човека зато што је био жртва страха? И опет, ако је човек већ једном истински одлучио да не може и неће да трпи извесну жену, или жена човека — да би било само мучење живети с њом — шта бисте ви хтели да он учини? Да се ожени њоме? Зашто? Да би се потом заувек мрзели, презирали и мучили? Можете ли заиста рећи да одобравате то као правило, или метод, или закон? Е ипак, по мишљењу одбране, у овом случају учињено је, с обзиром на околности, нешто заиста разумно и довољно праведно. Учињена је понуда, али без брака — и, авај! узалуд. Предлог да живе одвојено, и да он ради да би је издржавао, а да она живи негде другде. Њена писма, тек јуче прочитана у овом суду, указују на тако нешто. Али, на жалост, тада је дошло до овог често трагичног, захтева да се учини оно што је у многим случајевима најбоље не учинити! А затим онај последњи, дуги пут до Утике, Грас језера и Биг Битерна. И све то без икакве сврхе. Али и без икакве намере да је убије или пошаље у смрт. Ни најмање намере. И показаћемо вам зашто.

„Господо, још једном истичем да је кукавичлук, духовни и морални, а не смишљање и наум неког злочина, навело Клајда Грифитса да са Робертом Алден путује под разним лажним именима по свим оним местима које сам малопре поменуо — навео га да напише ‚Г. и г-ђа Карл Греам‘, ‚Г. и г-ђа Клифорд Голден‘ — духовни и морални страх од велике друштвене грешке и греха које је починио тиме што је подлегао својој жељи и упустио се у онај недозвољени однос с њом — кукавичлук, или духовни и морални страх од последица.

„А тај духовни и морални кукавичлук спречио га је тамо на Биг Битерну, кад су се воде тог језера тако несрећним случајем склопиле над њом, да се врати у гостионицу у Биг Битерну и јави о њеној смрти. Духовни и морални кукавичлук — ништа више и ништа мање. Мислио је на своје богате рођаке у Ликургу, на њихов пропис који је прекршио својим боравком на језеру са том девојком — на патњу, срам и гнев њених родитеља. А осим тога, ту је и та г-ђица Х — најсјајнија звезда у најсјајнијем сазвежђу свих његових снова.

„Ми признајемо све то, и потпуно смо вољни да прихватимо гледиште да је он мислио, и морао мислити, на све то. Тужба га терети, и ми признајемо да је тако и било, да је он био толико очаран том г-ђицом Х, а и она њиме, да је био вољан и рад да остави ту своју прву драгану, која му се предала, ради оне која му је, због своје лепоте и богатства, изгледала много пожељнија — исто као што је и Роберти Алден он изгледао пожељнији од осталих. И ако је она погрешила у погледу њега — као што је јасно да јесте — зар није — зар није и он могао да погреши у свом слепом трчању за оном која, на крају крајева — ко зна? — можда не би толико марила за њега. У сваком случају, мисао која га је највише плашила у то време као што је и сам признао нама, својим браниоцима, била је да ће, ако та г-ђица Х дозна да је он био тамо са овом девојком о којој она чак није ни чула, то значити крај њене наклоности према њему.

„Знам, господо, да за такво понашање, према вашем гледању на ствари, нема оправдања.

Човек може бити жртва унутрашњег сукоба између двеју недозвољених склоности, а да ипак, са гледишта закона и цркве, буде крив за грех и злочин. Али упркос томе, истина је да такви сукоби постоје у људском срцу, без обзира на закон и без обзира на веру, и у многим случајевима они постају побуде за дела њихових жртава. И ми признајемо да су они подстакли поступке Клајда Грифитса.

„А је ли он убио Роберту Алден?”

„Не!

„И опет, не!

„А је ли он уопште смишљао, крајичком ума или друкчије, да је одведе тамо прерушен под разним лажним именима и, ако не хтедне да га ослободи, да је утопи. Бесмислено! Немогућно! Лудо! Његов план био је посве друкчији.

„Али господо”, ту је одједном застао као да му је управо тада синула нека нова или заборављена мисао, „можда ћете бити задовољнији мојим образлагањем и коначном пресудом коју ћете донети, ако будете чули исказ бар једног очевица смрти Роберте Алден — једног који није само чуо глас, него стварно био присутан, и који је видео, па према томе и зна како је дошло до њене смрти.”

Погледао је у Џепсона као да је хтео рећи, Па, Рубине, најзад смо ту! А Рубин је, окренувши се Клајду, неусиљено али са гвозденом одлучношћу у сваком свом локрету, шапнуо, „Па, ту смо, Клајде, сад од вас зависи. Само, и ја ћу с вама, разумете ли? Одлучио сам да вас ја лично испитујем. Увежбавао сам вас и увежбавао, и мислим да вам неће бити тешко да мени одговарате, је ли тако?” Насмешио се на Клајда срдечно, и бодро, а Клајд, због Белкнапове снажне одбране као и овог најновијег и врло повољног обрта у вези с Џепсоном, устао је готово безбрижно, што се посве разликовало од његовог расположења само четири сата раније, и шапнуо је, „Ох, мило ми је што ћете ви то радити. Мислим да ћу се добро показати.”

Али публика је у међувремену, чувши да ће бити изведен неки очевидац, и да га неће извести тужба већ одбрана, скочила на ноге, почела да криви вратове и да се врпољи. Судија Обервалцер, веома љут због исувише слободног понашања публике на том претресу, ударао је чекићем, а његов је секретар гласно викнуо: „Мир! Мир! Ако сви не седну, публика ће морати да остави дворану! Молим редаре да успоставе ред.” Онда је настао напрегнут тајац, а Белкнап је викнуо, „Клајде Грифитсе, заузмите место за сведоке.” Публика — видећи на своје изненађење како Клајд ступа напред у пратњи Рубина Џепсона — поче да се врпољи и шапуће упркос строгим наредбама судије и редара. Чак и Белкнап, над је видео Џепсона да прилази, прилично се изненадио, јер по првобитном плану требало је да он испитује Клајда. Али док је Клајд полагао заклетву, Џепсон му је пришао и рекао, „Препустите га мени, Алвине, мислим да ће тако бити најбоље. Он ми изгледа узрујанији и потреснији него што бих желео, али уверен сам да ћу га провући.”

А публика је приметила промену и почела да шапуће. А Клајд је, гледајући својим крупним нервозним очима тамо-амо, мислио: Ето, најзад стојим овде као сведок. И сад ме, наравно, сви посматрају. Морам изгледати врло миран, као да ме се не тиче врло много, јер ја њу стварно нисам убио. Па тако је, и нисам. А ипак му је кожа била модра, очни капци црвени и отечени, руке су му, упркос његовој вољи, подрхтавале. Џепсон се, својим високим, гипким и динамичним телом сличним зањиханој брезии, окренуо њему и, загледавши се чврсто својим плавим очима у Клајдове црне очи, почео је:

„А сада, Клајде, прво о чему треба да се постарамо јесте да порота и сви остали чују наша питања и одговоре. А затим, кад будемо сасвим готови, описаћете нам свој живот онако како га се сећате — где сте рођени, одакле сте дошли, чиме су се занимали ваш отац и мајка, и, најзад, шта сте ви радили и зашто, откако сте почели да радите па до сада. Можда ћу вас каткад прекинути понеким питањем, али углавном пустићу вас да сами причате, јер знам да нам ви то можете рећи боље неко ико други.” Али да би охрабрио Клајда и да Клајд не би ни за тренутак заборавио да је он ту — зид, бедем, између њега и нестрпљиве, узрујане, неповерљиве гомиле обузете мржњом — пришао му је ближе, понекад тако близу да је стављао руку на наслон столице на којој је Клајд седео. И непрестано је говорио, „Да — да — да — да.” „А шта онда?” „Па онда?” И на сваки такав снажан, бодар и пријатељски звук његовог гласа, Клајд би се пренуо као да му нека сила улива снагу, те је тако био кадар да без подрхтавања исприча кратку али преиначену историју своје младости.

„Рођен сам у Гранд Рапидсу, у Мичигену. Моји родитељи су у то време водили мисију у томе месту и држали су проповеди по улицама. . .”

ГЛАВА XXIV

Клајдов исказ дошао је до оне тачке кад се његова породила преселила из Квинсија, у држави Илиноис (где су његов отац и мајка боравили зато што им је био понуђен неки посао за Армију спаса), у Канзас-Сити, где је од своје дванаесте до петнаесте године покушавао да нађе неки посао, јер му је увек било мрско да у исто време похађа школу и бави се верским радом, као што се то од њега очекивало.

„Јесте ли у школи редовно завршавали разред?”

„Нисам, господине. Исувише често смо се селили."

„У којем сте разреду били кад вам је било дванаест година?"

„Па требало је да будем у седмом, а био сам тек у шестом. Због тога нисам волео школу."

„А како је било с верским радом ваших родитеља?"

„Па добро — али никад нисам волео да стојим ноћу по уличним угловима."

Затим је причао о трговини „Све-по-пет-и-десет—цента", па о содаџиници, разношењу новина, и напослетку о томе како је постао момак у Грин-Девидсону, најотменијем хотелу у Канзас-Ситију, као што је сам рекао.

„Али сада, Клајде", рече Џепсон, плашећи се да Месон при унакрсном испитивању у вези са Клајдовом веродостојношћу као сведоком не уђе дубље у питање преврнутог аутомобила и прегаженог детета у Канзас-Ситију и тако поквари дејство приче коју је Клајд требало да исприча, па реши да га претекне у томе. Подесним питањима моћи ће свакако све то да објасни и ублажи, а ако би се то оставило Месону, он би то могао да извитопери у нешто заиста врло црно. Стога је наставио:

„А колико сте времена радили тамо?"

„Нешто више од годину дана."

„А зашто сте оставили тај посао?"

„Па, због једног несрећног случаја."

„Каквог несрећног случаја?"

На то се Клајд, претходно припремљен и увежбан, упустио у појединости о томе како је дошло до смрти оне девдечице и његовог бекства — што је Месон доиста и намеравао да изнесе. Али сада, док је слушао све то, он је само затресао главом и иронично промрмљао, „Боље би било да то изложи подробније." А Џепсон, свестан важности онога што чини — да вероватно, како би он то рекао, „заглављује" цев једног од г. Месонових најбољих топова, продужио је:

„Колико оно рекосте, Клајде, да вам је онда било година?"

„Седамнаест или осамнаест."

„Велите", продужи он, пошто је завршио са питањима која је могао да смисли у вези са свим тим, „да нисте знали да сте се могли вратити кући, јер ви нисте узели тај аутомобил, и да бисте били, пошто све то објасните, условно пуштени и предати надзору ваших родитеља?"

„Стављам приговор!" повика Месон. „Нема никаквих доказа да се он могао вратити у Канзас-Сити и да би био условно пуштен и предан надзору својих родитеља."

„Приговор се усваја!" грмну судија са свог високог престола. „Нека се одбрана не удаљава од предмета."

„Не слажем се", довикну Белкнап са свог седишта.

„Не, господине. То нисам знао", Клајд ипак одговори.

„Је ли то био разлог што сте, после свог одласка, променили име у Тенет, као што сте рекли?" продужи Џепсон.

„Јесте, господине."

„А откуд вам је пало на памет баш то име, Клајде?"

„Тако се звао један дечак са којим сам се играо у Квинсију."

„Је ли он био добар дечак?"

„Стављам приговор!" довикну Месон. „Непотребно, безначајно и без везе."

„Ох, па он се могао дружити са добром децом упркос ономе што бисте ви желели да порота верује, и у томе смислу ово је још те како у вези", рече Џепсон подругљиво.

„Приговор се усваја!" грмну судија Обервалцер.

„Али зар нисте онда помишљали да он то можда не би волео, или да му чините неправду што употребљавате његово име да бисте затурили траг?"

„Нисам, господине — мислио сам да има много Тенета."

На то се могао очекивати благонаклон осмех, али је публика била тако непријатељски расположена и огорчена према Клајду да је таква неозбиљност у судској дворани била немогућна.

„Слушајте, Клајде", продужи Џепсон, пошто, као што је одмах приметно, није успео да ублажи расположење светине, „ви сте волели своју мајку, је ли тако? — или није?"

Приговор и препирка најзад су били завршени одобрењем да се то питање постави.

„Да, господине, заиста сам је волео", одговори Клајд — али после извесног приметног оклевања — стезања грла и дизања и спуштања грудног коша.

„Много?"

„Да господине — много." Сад се није усудио да погледа ни у кога.

„Је ли се она увек трудила да учини за вас све што може, на свој начин?"

„Јесте, господине."

«Е па онда, Клајде, како сте могли после свега тога, чак иако се десио тај ужасни несрећни случај, да побегнете од куће и одете тако далеко а да јој ниједном речју не јавите да ви нисте ни издалека онако криви као што то изгледа, и да она не треба да се брине, јер ви радите и трудите се да опет постанете добар младић?"

„Па писао сам јој — само се нисам потписивао својим именем."

„А тако. Имате ли још штогод да кажете?"

„Имам, господине. Једном сам јој послао мало новаца. Десет долара."

„Али уопште нисте помишљали да се вратите?"

„Нисам, господине. Плашио сам се да ће ме ухапсити ако се вратим."

„Другим речима", ово је Џепсон врло јасно истакао, „били сте морална и духовна кукавица, као што је рекао мој колега, г. Белкнап."

„Оспоравам то тумачење ове оптуженикове изјаве", прекиде га Месон.

„Овој оптужениковој изјави стварно није потребно никакво тумачење. Она је врло јасна и поштена, као што свако може то да види", брзо убаци Џепсон.

„Приговор се усваја!" довикну судија. „Продужите. Продужите."

„То је, по моме мишљењу, било зато што сте морална и духовна кукавица, Клајде — али ја вас не кривим за оно што је изван ваше моћи. (На крају крајева, ви нисте створили себе, је ли тако?)"

Али ово је било превише, и судија га је опоменуо да смотреније поставља следећа питања.

„И тако, живели сте у разним местима, у Алтону, Пеорији, Блумингтону, Милвокију, и Чикагу — крили сте се по собичцима у забаченим улицама, радили сте као судопера, били сте помоћник у посластичарници, и кочијаш, и променили сте своје име у Тенет иако сте се стварно могли вратити у Канзас-Сити на свој стари посао?" додаде Џепсон.

„Стављам приговор! Стављам приговор!" викну Месс «Нема никаквог доказа да се могао вратити тамо и поново ступити на своје старо место."

„Приговор се усваја", изјави Обервалцер, мада се у томе часу у Џепсоновом џепу налазило писмо Франсиса Сквајерса, бившег шефа хотелских момака у Грин-Девидсону у време када је Клајд био тамо, у којем извештава да, осим оног догађаја у вези са украденим аутомобилом, он не зна ништа неповољно о Клајду, који је увек до тада био вредан, поштен, ваљан, послушан и уљудан. Исто тако, додао је да је у оно време кад се тај несрећни случај десио, он лично био уверен да је Клајд само био заведен и, да се само био вратио и лепо објаснио ствар, био би поново примљен у службу. Али то за претрес нема важности.

Затим је Клајд испричао како је, после бекства од опасности која му је претила у Канзас-Ситију и лутања тамо-амо у току две године, најзад у Чикагу добио место кочијаша, доцније хотелског момка у клубу Унион, и како је, док је још био запослен на оном првом месту, писао мајци, и доцније, на њен предлог, намеравао да пише стрицу, али се случајно намерио на њ у клубу Унион, и он га позвао да дође у Ликург. Затим су следиле по реду све оне појединости о томе како је ступио на посао, како је био унапређен, како су га његов брат од стрица и надзорник упознали са разним прописима, и како се доцније упознао са Робертом, и, још доцније, са г-ђицом Х. Исто тако, испричао је и све појединости о томе како се и зашто удварао Роберти Алден, и како се и зашто, кад је задобио њену љубав, осећао задовољним — али како је доцније појава г-ђице Х и њена неодолљива чар сасвим променила сва његова осећања о Роберти, али мада ју је још увек ценно, осећао је да никад више не би могао, као раније, пожелети да се ожени њоме.

Али Џепсон, у жељи да скрене пажњу пороте од чињенице да је Клајд био тако непостојан — исувише незгодне чињенице да се тако рано изнесе на претресу одмах је убацио:

«Клајде, ви сте стварно волели Роберту испрва, зар не?"

„Јесам, господине."

„Па онда сте морали знати или сте бар оценили по њеним поступцима, још у почетку, зар не, да је она савршено добра, невина и побожна девојка."

„Да, господине, то је било моје мишљење о њој", одговори Клајд, понављајући оно што му је било речено да каже.

„Е па онда, мислите ли да бисте могли да објасните себи и овој порота, али само укратко засад, не улазећи у појединости, како, зашто, где, и када су се догодиле оне промене које су довеле до односа који сви ми" (ту је смело мудро и хладно погледао у публику, а затим у поротнике) „жалимо. Како то, ако сте испрва имали тако високо мишљење о њој, да сте доцније могли тако брзо да се упустите у тај недозвољен однос? Зар ви нисте знали да сви људи, и жене исто тако, сматрају то грешним и, ван брака, неопростивим — да је то злочин са гледишта закона?"

Смелост и иронична жаока овога биле су довољне да најпре изазову тајац код публике, а затим и извесно нервозно узбуђење, што су Месон и судија Обервалцер приметили, па су се обојица намрштили. Гле ти дрског младог циника! Како се усуђује да, путем подметања и тобож под видом озбиљног испитивања, убаци такву мисао, која, бар оним што подразумева, погађа у саме темеље друштва — у веру и морал! Међутим, он је стајао ту лавовски смео, док је Клајд одговарао:

„Да, господине, мислим да јесам — зацело — али ја нисам покушавао да је заведем испрва, нити икад, стварно. Волео сам је."

„Волели сте је?"

„Јесам, господине."

„Много?"

„Врло много.“

„А је ли и она вас волела исто толико, у то време?“

„Да, господине, јесте.“

„Од самог почетка?“

„Од самог почетка.“

„Казала вам је то?“

„Јесте, господине.“

„У време кад се одселила од Њутонових — чули сте овде све исказе о томе — јесте ли је навели или покушавали да је наведете на неки начин, преваром или договором, да се одсели оданде?“

„Не, господине, нисам. Хтела је то да учини по својој вољи. Желела је да јој помогнем да нађе стан.“

„Желела је да јој помагате да нађе стан?“

„Да, господине.“

„А зашто?“

„Зато што није познавала град тако добро, па је мислила да бих јој ја можда могао рећи где има нека добра соба, која не би била скупа за њу.“

„Па јесте ли јој ви препоручили собу коју је узела код Гилпинових?“

„Не, господине, нисам. Никад јој нисам ништа рекао ни о једној соби. Сама ју је нашла.“ (Овај је одговор био тачно упамтио.)

„А зашто јој нисте помогли?“

„Зато што сам дању био исувише заузет послом, а често и увече. Уосталом, мислио сам да она зна боље од мене шта жели — какву врсту света, и све то.“

„Јесте ли ви лично икад видели ту собу код Гилпинових пре него што се она преселила тамо?“

„Нисам, господине.“

„Јесте ли икада имали ма какав разговор с њом, пре него што се она преселила тамо, о врсти собе коју би требало да узме — о положају те собе у погледу улаза, излаза, издвојености, или тако нечега?“

„Нисам, господине, никад.“

„Никад нисте захтевали, на пример, да узме такву собу у коју бисте могли улазити или излазити ноћу или дању, а да не будете примећени.“

„Никад. Уосталом, нико не би могао лако да уђе или изађе из те куће, а да не буде примећен.“

„А зашто не?“

„Зато што су се врата њене собе налазила одмах до врата главног улаза, и ко год би се нашао ту, могао би да види.“ И то је био још један одговор који је тачно упамтио.

„Али ви сте улазили и излазили, зар не?“

„Па, јесам, господине — то јест, обоје смо одлучили још у почетку да ће бити најбоље да нас што мање виђају заједно, ма где.“

„Због оног фабричког прописа?“

„Да, господине — због оног фабричког прописа.“

Затим је дошла на ред прича о разним његовим тешкоћама са Робертом зато што се г-ђица Х појавила у његовом животу.

„А сада, Клајде, мораћемо ући мало у питање те г-ђице Х. Због споразума одбране и тужбе коју ви, господо поротници, потпуно разумете, ово питање можемо само узгред додирнути, јер се све то тиче једне сасвим невинне особе, чије право име овде не би било ни од какве користи. Али морамо се дотаћи извесних чињеница, мада ћемо прећи преко њих што је могућно краће, колико ради невинне девојке која је жива, толико и ради честите покојнице. Уверен сам да би и г-ђица Алден, да је жива, желела да се тако поступи а сад што се тиче г-ђице Х“, продужи он, обраћајући се Клајду „обе стране су се већ сложиле да сте се упознали с њом у Ликургу, у новембру или децембру прошле године. То је тачно, зар не?“

„Да, господине, тачно је“, одговори Клајд тужно.

„И да сте се одмах много заљубили у њу?“

„Да, господине. То је истина.“

„Она је богата?“

„Јесте, господине.“

„Лепа?“

„Мислим да сви то признају“, рече Џепсон суду уопште, не тражећи и не очекујући одговор од Клајда, али је овај био тако темељно обучен да је одговорио, „Јесте, господине.“

„Јесте ли вас двоје — мислим ви и г-ђица Алден — у време када сте се ви први пут упознали са г-ђицом Х, већ били ступили у поменути недозвољен однос?“

„Да, господине.“

„Е па сад, с обзиром на све то — али не — један часак! - има нешто друго што желим прво да

вас упитам чекајте да се сетим! — у време када сте се први пут упознали са г-ђицом Х, јесте ли још увек били заљубљени у Роберту Алден, јесте ли — или нисте?"

„Још увек сам био заљубљен у њу — јесам, господине."

„Није вам, бар до тог времена, постала нимало досадна? Или можда јесте?"

„Не, господине. Није."

„Њена љубав и друштво били су вам драгоцени и мили као и увек?"

„Да, господине, били су."

Кад је Клајд то рекао, мислио је на прошлост и изгледало му је да је то што је рекао заиста истина. Доиста, пред сам сусрет са Сондром, стварно је био на врхунцу задовољства и уживања са Робертом.

„А какви су, ако икакви, били ваши планови у погледу ваше будућности са г-ђицом Алден — пре него што сте се упознали са тог г-ђицом Х? Зацело сте понекад мислили о томе, зар не?"

„Па, готово и нисам." (Кад је рекао то облизнуо је усне нервозно.) „Знате, никада нисам имао никакав стваран план да учиним ма шта — то јест, да учиним ма шта према њој што не би било сасвим право. Па ни она, наравне. Још из почетка пустили смо се, тако рећи, да нас носи струја.

Можда зато што смо тамо били тако усамљени. Она се није дружила ни с ким, а ни ја. А и онај пропис забрањивао ми је да је слободно изводим, па кад смо се већ једном зближили, продужили смо, дабоме, не мислећи много о томе — ни она ни ја — бар како се мени чини."

„Просто сте се пустили да вас носи струја, зато што се још ништа није било десило, а нисте ни очекивали да ће се десити. Је ли тако?"

„Не, господине. То јест, да, господине. Тако је било."

Клајд се ревносно трудан да каже сасвим тачно те толико увежбане и врло важне одговоре.

„Али зацело сте помишљали на нешто — једно од вас или обоје. Вама је била двадесет и једна година, њој двадесет и три."

„Да, господине. Ваљда јесмо — мислим да сам помишљао покаткад."

„А на шта сте то помишљали? Можете ли да се сетите?"

„Па да, господине, мислим да могу. То јест, знам да сам понекад мислио, ако ствари буду ишле како треба и ја будем зарађивао мало више и она се упосли негде другде, да ћу почети да је јавно изводим, и да ћу се можда доцније, ако се и даље будемо волели као до тада, оженити њоме."

„Ви сте онда заиста мислили да се ожените њоме, је ли тако?"

„Да, господине. Знам да јесам, овако као што сам казао, наравно."

„Али то је било пре него што сте се упознали са том г-ђицом Х?"

„Да, господине, то је било пре тога."

(„Лепо изведено!" рече Месон саркастичним шапатом државном сенатору Редмонду. „Изврсна глума", одговори Редмонд, шапћући као да је у позоришту.)

„А јесте ли ви то њој икада изричито рекли?" настави Џепсон.

„Па, нисам, господине. Не сећам се да јесам — не изричито."

„Или сте јој рекли или јој нисте рекли. Које од тога двога?"

„Па, ниједно сасвим. Говорио сам јој да је волим и да не желим да ме икад остави и да се надам да она то никад неће учинити."

„Али јој нисте казали да желите да се ожените њоме?"

„Не, господине. Нисам јој казао да желим да се оженим њоме"

„Е па добро, добро! - а она - шта је она одговорила?"

„Казала је да ме никад неће оставити", одговори Клаш тешко и уплашено, јер је при том мислио на Робертине последње крике и њене очи уперене на њега. Извадио је марамицу и обрисао своје влажно и хладно лице и руке

(„Добро режирано!" промрмља Месон тихо и цинички „Прилично вешто — прилично вешто!" примети Редмонд олако.)

„Али, реците ми", настави Џепсон тихо и хладно, „кад сте гајили таква осећања према г-ђици Алден, како сте могли, после сусрета с г-ђицом Х, да се тако брзо промените? Зар сте ви тако нестални да ни сами не знате шта вам срце хоће од дана до дана?"

„Па, до тада нисам мислио тако — нисам, господине!"

„Јесте ли икад у животу, пре него што сте се упознали са г-ђицом Алден, били дубоко и неодољиво заљубљени?"

„Нисам, господине."

„А јесте ли сматрали да сте били дубоко и неодољиво заљубљени у г-ђицу Алден — да је она била ваша права љубав — до времена када сте се упознали са г-ђицом Х?"

„Да, господине, јесам."

„А после — шта онда?"

„Па — после — после никад више то није било оно исто."

„Хоћете да кажете да сте, кад сте угледали г-ђицу Х, кад сте је видели једном или двапут, сасвим престали да волиге г-ђицу Алден?"

„Па не, господине. Није било баш тако“, одговори Клајд брзо и озбиљно. „Волео сам је и даље, донекле — стварно, не мало. Али пре него што сам могао да се приберем, био сам потпуно изгубио памет за г-ђицом г-ђицом —“

„Да, том г-ђицом Х. Знамо. Заљубили сте се лудо и слепо у њу. Је ли тако?“

„Јесте, господине.“

„А онда?“

„Па — па онда — просто нисам више марио за г-ђицом Алден тако много — нисам могао.“ Зној је облио Клајдово чело и образе док је то говорио.

„Разумем! Разумем!“ рече Џепсон беседнички и гласно имајући у виду пороту и публику.

„Случај из Хиљаду и једне ноћи очарани и чаробница.“

„Не знам шта хоћете тиме да кажете“, рече Клајд

„Били сте опчињени, јадни мој младићу — опчињени лепотом, љубављу, богатством, стварима за којима понекад жудимо врло, врло много, а никад не можемо да их освојимо — то је што сам хтео да кажем, а то је и оно на шта се своди велики део љубави на свету.“

„Да, господине“ одговори Клајд сасвим безазлено, тачно закључивши да је то само Џепсонов беседнички потез.

„Али ја бих желео да знам како то да сте ви, иако сте толико волели г-ђицу Алден као што кажете — иако сте доспели у онај однос који је требало да буде освештен браком — како то да сте се могли осећати тако мало здружени с њоме или обавезни према њој, да сте се бавили мишљу да је се одрекнете због те г-ђице Х? Како је то стварно било? То бих волео да знам, а уверен сам да би и ова порота желела да зна то. Где је било ваше осећање захвалности? Ваше осећање моралне обавезе? Хоћете ли да кажете да их ви немате? Ми желимо да знамо.“

Ово је стварно било унакрсно испитивање — напад на свог властитог сведока. Али Џепсон је имао право на то, те се Месон није умешао.

„Па ...“ и ту је Клајд застао и збунио се, баш као да није био унапред припремљен на све то, и изгледао је као да тражи, а стварно је и тражио, у свом духу или разуму неку мисао која би му помогла да објасни све то. Јер мада је тачно да је био научио одговор напамет, али сад, када је то питање постављено преда њ у суду, а исто тако и онај стари проблем који га је толико збуњивао и мучио у Ликургу, једва је могао да мисли јасно о свему ономе што му је било речено да каже, па уместо да одговори, он се врпољио и окретао, док најзад није почео:

„Стварно, никад нисам много мислио о томе. Нисам ни могао кад сам једном видео њу. Покушавао сам понекад, али нисам могао. Само сам је желео, а више нисам желео г-ђицу Алден. Знао сам да не радим право — сасвим — и било ми је жао Роберте — али свеједно, нисам могао да учиним ништа. Само сам мислио о г-ђици Х, и више нисам могао да мислим на Роберту као раније, па ма колико се трудио.“

„Хоћете ли да кажете да вас савест није гризла због тога?“

„Не, господине, осећао сам грижу савести“, одговори Клајд. „Знао сам да не радим оно што је право и то ми је задавало доста бриге у погледу ње и мене, али свеједно, нисам могао да поступим друкчије.“ (Понављао је речи које му је Џепсон био написао, и кад их је први пут читао осетио је да су оне доста тачне. У оно време савест га је прилично мучила.)

«А онда?»

„Па, онда је она почела да негодује што не свраћам код ње тако често као раније.“

„Другим речима, почели сте да је занемарујете?“

„Да, господине, донекле — али не сасвим — не господине.“

„Па, кад сте видели да сте толико залуђени том г-ђицом Х, шта сте учинили? Јесте ли рекли г-ђици Алден да је више не волите, већ да волите неку другу?“

„Не, нисам. Нисам тада.“

„Зашто нисте тада. Јесте ли сматрали да је то поштено и часно, да истовремено говорите двома девојкама да их волите?“

„Не, господине, али није било ни сасвим тако. Видите, у то време ја сам се тек био упознао са г-ђицом Х, па Роберте нисам ништа ни говорио. Она ми не би дозволила да то познанство негујем. Али тада сам ипак знао да више не могу да волим г-ђицу Алден.“

„Али шта ћемо с правом које је г-ђица Алден полагала на вас? Зар нисте осећали да је то било довољно, или да је требало да буде довољно, да вас спречи да трчите за другом девојком?“

„Јесам, господине.“

„Па зашто сте то онда чинили?“

„Нисам могао да одолим.“

„Г-ђици Х, мислите?“

„Да, господине.“

„И тако сте продужили да облетате око ње док нисте успели да вас и она заводи?“

„Не, господине, уопште није тако било.“

„Па како је онда било?“

„Само сам се виђао с њом овде-онде, и полудео сам за њом.“

„Тако. Али ипак нисте отишли и рекли г-ђици Алден да је више не волите?“

„Нисам, господине. Нисам тада.“

„А зашто нисте?“

„Зато што сам мислио да бих јој тиме задао бол, а то нисам желео да учиним.“

„А, тако! Нисте имали моралне ни духовне храбрости да то тада учините?“

„Не знам да ли је ту посреди морална или духовна храброст“, одговори Клајд, помало увређен и наљуђен тим описом, „али мени је ипак било ње жао. Плакала је, па нисам имао срца да јој ишта кажем.“

„Разумен! Па нека буде тако, кад хоћете. Али сад ми одговорите на нешто друго. Онај однос између вас двоје — шта имате да кажете о томе — пошто сте осетили да је више не волите. Је ли тај однос трајао и даље?“

„Па није, господине, бар не тако дуго“, одговори Клајд врло нервозно и постиђено. Мислио је на сав тај свет пред собом — на своју мајку — Сондру — на сав народ широм Сједињених Америчких Држава — који ће то читати и сазнати. И кад су му та питања показана први пут, пре много недеља, замолио је Џепсона да му објасни од какве је користи све то. А Џепсон му је одговорио, „Васпитно дејство. Уколико те људе брже и јаче запрепастимо извесним стварним чињеницама овдашњег живота, утолико ће нам бита лакше да их придобијемо да мало разумније размотре ваш проблем. Али сад не лупајте главу око тога. Кад дође време, ви само одговорите на та питања, а остало оставите нама. Ми знамо шта радимо.“ И тако је Клајд додао:

„Знате, пошто сам се упознао са г-ђицом Х, нисам више марио за њом толико, на тај начин, па сам гледао да више не свраћам код ње тако често. И не дуго после тога запала је у невољу, и онда — овај —“

„Тако. А кад се то десило — отприлике?“

„Крајем јануара.“

„А кад се то десило шта је било онда? Јесте ли или нисте осећали да вам, под тим околностима, дужност налаже да се ожените њоме?“

„Па, нисам — бар како је онда било стање ствари — то јест, хтео сам рећи, ако бих могао да је избавим из оне неприлике.“

„А зашто нисте? Шта мислите кад кажете то »стање ствари«?“

„Па ето, било је тачно онако као што сам вам рекао. Нисам је више волео, а пошто јој нисам обећао да ћу се оженити њоме, и она је то знала, мислио сам да ћу поступити довољно поштено ако јој помогнем да се избави из неприлике, и онда бих јој рекао да је више не волим као што сам је некада волео.“

„Али нисте јој могли помоћи да се избави из неприлике?“

„Нисам, господине. Али покушавао сам.“

„Ишли сте оном апотекару који је сведочио овде?“

„Да, господине.“

„Јесте ли ишли још коме?“

„Јесам, господине — седморици других пре него што сам уопште ишта добио.“

«А оно што сте добили није помогло?»

«Није, господине.»

„Јесте ли ишли оном младом галантеристи који је овде то посведочио?“

„Јесам, господине.“

„А је ли вам он препоручио неког лекара?“

„Па — јесте — али не бих желео да кажем којег.“

„Добро и не морате. А јесте ли слали г-ђицу Алден неком лекару?“

„Јесам, господине.“

„Је ли она ишла сама, или сте и ви ишли са њом?“

„Ишао сам с њом — то јест, до капије.“

„Зашто само до капије?“

„Па, разговарали смо о томе, па је она мислила као и ја, да је можда тако најбоље. У то време нисам имао превише новца. Мислио сам да ће јој можда наплатити мање ако оде сама него ако будемо ишли заједно.“

(„До ђавола, овај ми краде већину адута“, помисли Месон у том тренутку. „Он унапред искоришћује оно чиме сам мислио да га прорешетам.“ И он се забринуто истури на столицу. Берли и Редмонд и Ерл Њуком — сви су сад јасно видели шта Џепсон покушава да постигне.)

„Тако. А да то није можда било зато што сте се плашили да би ваш стриц или г-ђица Х могли сазнати о томе?“

„Ох, да, ја. . . то јест, обоје смо мислили на то и разговарали смо о томе. Она је схватила у каквом сам ја положају тамо.“

„Али јој нисте говорили о г-ђици Х?“

„Не, о г-ђици Х нисам."

„А зашто нисте?"

„Па, нисам сматрао да би било добро да јој то кажем баш тада. То би јој било исувише непријатно. Мислио сам да сачекам док се опорави."

„Па да јој онда кажете и оставите је. Јесте ли то хтели рећи?"

„Па да, господине, не будем ли и даље могао више да је волим — да, господине."

„Али не ако би била у невољи?"

«Не, господине, не бих то учинио ако би била у невољи. Али видите, у то време надао сам се да ћу моћи да је спасем од тога."

„Тако. Али зар њено стање није утицало на ваш став према њој — зар нисте желели да целу ту ствар поправите тиме што ћете оставити г-ђицу Х и оженити се г-ђицом Алден?"

„Па — није, господине — не управо тада — то јест, не у то време."

„Како то мислите — „не у то време"?"

«Па, доцније сам заиста почео да осећам тако нешто, као што сам вам рекао — али не тада — то се десило доцније — пошто смо пошли на излет у Адирондаке планине."

«А зашто не тада?"

„Казао сам зашто. Био сам исувише лудо заљубљен у г-ђицу Х да бих могао да мислим ма о чему другом."

„Нисте могли да се промените чак ни тада?"

„Нисам, господине. Било ми је жао, али нисам могао."

„Тако. Али то сад није важно. Вратићемо се на то доцније. Сад само желим да објасните пороти, ако можете, по чему је то г-ђица Х, насупрот г-ђици Алден, изгледала у вашим очима тако много пожељнија. Које су то особине, црте лица, духа, опхођења, или положаја — или свеједно чега — које су вас тако опчиниле? Да ли бисте нам то могли рећи?"

То питање су Белкнап и Џепсон на разне начине и из разних разлога — психичких, правничких, личних постављали Клајду и раније, и добивали су различите резултате. Испрва он није могао нити је уопште хтео да говори о њој, јер се плашио — ма шта рекао о њој — да ће се то шчепати и употребити на претресу и у новинама, заједно с њеним именом. Али кад је доцније, због општег прећуткивања њеног имена у новинама, постало јасно да се оно неће ни помињати, дозволио је себи да о њој говори слободније. Али сада, овде пред судом, опет је постао нервозан и ћутљив.

„Па, знате, то је тешко рећи. Она је мени изгледала врло лепа. Много лепша од Роберте — али не само то: била је друкчија од свих девојака које сам икада познавао — самосталнија — и сви су се толико обазирали на све што је она чинила и говорила. Чинило ми се да зна више него ико кога сам познавао. И дивно се одевала, била је врло богата, припадала је вишем друштву, а њено име и фотографије биле су увек у новинама. Читао сам о њој свакога дана кад је нисам виђао, и тако ми је непрестано била пред очима. Била је смела — не тако простодушна и лаковерна као г-ђица Алден — и испрва ми је било тешко да верујем да се толико заинтересовала за мене. Најзад нисам могао да мислим ни на кога другог нити на ма шта друго — само сам мислио о њој — и више нисам желео Роберту. Просто нисам могао јер ми је г-ђица Х непрестано била у памети."

„Па, мени се чини да сте били заљубљени, или чак и хипнотисани", вешто убаци Џепсон на завршетку те изјаве, гледајући кришом у пороту. „Ако то није слика потпуне залуђености, онда ја не знам шта је." Али, видео је, лица публике и поротника остала су хладна и непомична.

Одмах затим дошла је на ред брза и мутна бујица плана за који је био оптужен, а то је био неумитан траг коме је све водило.

„А сад, Клајде, шта се догодило после тога? Испричајте нам све о томе онако како се најбоље сећате. Немојте ништа да сенчите, нити покушавајте да изгледате ишта бољи или ишта гори. Она је мртва, а можда ћете и ви то бити, ако ова дванаесторица госпде овде коначно тако одлуче." (А на то као да је студена језа прожела целу судску дворану, па и Клајда.) „Али за мир ваше душе најбоља је истина", — ту је Џепсон помислио на Месона — нека обеснажи то ако може.

„Да, господине", рече Клајд просто.

„Е па, кад је она запала у невољу и ви јој нисте могли помоћи, шта је било онда? Шта сте учинили? Како сте поступили? . . . Али, чекајте тренутак — колика је била ваша плата у то време?"

„Двадесет и пет долара недељно", признаде Клајд.

„И никаквог другог прихода?"

„Нисам добро чуо."

„Је ли постојао икакав други извор из којег сте тада добивали новац?"

„Није, господине."

„А колико сте плаћали за собу?"

„Седам долара недељно."

„А за храну?"

„Ох, пет или шест."

„Јесте ли имали других издатака?"

„Јесам, господине — за одело и прање рубља.“

„Морали сте плаћати свој удео приликом разних друштвених приредаба и забаве, је ли тако?“

„Стављам приговор, јер питање је сугестивно!“ довикну Месон.

„Приговор се усваја“, одговори судија Обервалцер.

„Можете ли да се сетите још каквих издатака?“

„Па, возња трамвајем и возом. А онда, морао сам да подносим и разне друштвене издатке, да плаћам свој удео.“

„Дабоме!“ узвикну Месон врло љутито. „Желео бих да престанете са давањем мигова томе папагају.“

„Ја бих желео да врло поштовани окружни тужилац гледа своја посла!“ одбруси Џепсон — колико ради Клајда, толико и себи за вољу. Желео је да растера његов страх од Месона. „Ја испитујем оптуженика, а што се папагаја тиче, видели смо их овде доста за последњих неколико недеља, и то накљуканих до гуше оним што треба да кажу, као ђачићи.“

„То је дрска лаж!“ довикну Месон. „Стављам приговор и захтевам извињење.“

„Извињење треба дати мени и овом оптуженику, ако господин председник дозволи и брзо ћу га добити, само ако господин председник одложи овај претрес за неколико минута“, а онда је ступио право пред Месона и додао, „И могу га добити без икакве судске помоћи.“ На то је Месон, мислећи да ће бити нападнут, заузео одбрамбен став, док су се редари, полицајци, стенографи, записничари, па и сам секретар суда, сјатили наоколо и зграбили оба правника, а судија Обервалцер жестоко лупао чекићем о сто и говорио:

„Господо! Господо! Обојица сте повредили достојанство суда, обојица! Извините се суду, и један другоме, или ћу прогласити претрес неважећим, осудити вас обојицу на затвор од десет дана и новчану казну од по пет стотина долара.“ Затим се нагнуо напред и намрштено гледао обојицу. Џепсон је одмах одговорио врло учтиво и помирљиво, „С обзиром на околности, господине председниче, извињавам се вама, јавном тужиоцу, и овој пороти. Напад окружног јавног тужиоца на оптуженог изгледао ми је исувише неправедан и ничим неизазван — то је све.“

„Без објашњења“, додаде Обервалцер.

„С обзиром на околности, господине председниче, извињавам се вама и браниоцу. Био сам превише нагао, можда. А и овоме оптуженику такође“, подргну се Месон, пошто је прво погледао у љутите очи судије Обервалцера а затим у Клајдове, који је одмах устукнуо и окренуо се.

„Продужите“, промумла Обервалцер туробно.

„А сад, Клајде“, настави Џепсон, миран као да је само био запалио или бацио жижицу. „Велите да вам је плата била двадесет и пет долара и да сте имали те разне издатке.“

„Јесте ли, до тада, били у стању да сачувате неку пару за црне дане?“

„Нисам, господине — не много — у ствари, нимало.“

„Па онда, рецимо да је лекар коме се г-ђица Алден обратила пристао да јој помогне и тражио — рецимо сто долара или тако отприлике — јесте ли били спремни да дате ту своту?“

„Нисам, господине — то јест, не одмах.“

„Је ли она имала што свог новца, уколико вам је то познато?“

„Није, колико знам — није, господине.“

«Па како сте онда мислили да јој помогнете?»

„Мислио сам овако: ако она или ја нађемо некога ко би хтео да чека да му плаћам у ратама, можда бих могао да уштедим нешто и тако исплатим то.“

„Тако. Били сте савршено вољни да то учините, је ли тако?“

„Да, господине, био сам.“

„И ви сте јој то рекли, јесте ли?“

„Јесам, господине. Она је то знала.“

„А кад ни ви ни она нисте могли да нађете никога ко би хтео да јој помогне, шта је било онда? Шта сте онда радили?“

„Па, хтела је да се оженим њоме.“

„Одмах?“

„Да, господине. Одмах.“

„А шта сте ви казали на то?“

„Казао сам јој да ја просто не могу одмах. Нисам имао новаца да бих се могао оженити. Па и да сам се оженио њоме, а да после не одем никуда, бар док се дете не роди, сви би дознали, те ионако не бих могао остати тамо. А не би могла ни она.“

„А зашто не?“

„Па због мојих рођака. Они не би хтели више да ме држе, а не би ни њу, уверен сам.“

„Тако. Не би вас сматрали подесним за посао који сте обављали, па ни њу. Је ли тако?“

„Бар тако сам ја мислио“, одговори Клајд.

„А шта онда?“

„Па ето, чак и да сам хтео да отпутујемо и да се оженим њоме, нисам имао довољно новаца

да то учиним, а није имала ни она. Морао бих да напустим службу и да одем некуда другде, да нађем неку другу службу пре него што бих је могао позвати да дође к мени. А нисам знао куда бих могао отићи и зарађивати онолико колико сам тамо зарађивао."

„А посао у хотелу? Зар нисте могли да се опет латите њега?"

„Па можда — да сам имао какву препоруку. Али нисам хтео да се враћам томе послу."

„А зашто не?"

„Па тако, нисам га више волео — ни ту врсту живота."

„Али то не значи да нисте хтели да учините ништа? То није био ваш став?"

„Ох, не, господине. Није. Одмах сам јој рекао: ако би хтела да оде на неко кратко време — док роди дете а мене пусти да останем тамо у Ликургу, ја бих се труднo да живим скромније и слао бих јој све што будем могао да уштедим док се она сасвим не опорави."

„Али нисте хтели да се ожените њоме?"

„Нисам, господине, тада нисам осећао да бих то могао учинити."

„А шта је она рекла на то?"

„Није хтела да пристане. Казала је да то не може и неће ако се не оженим њоме."

„Тако. И то одмах?"

„Па да — бар сасвим ускоро. Била је вољна да чека још извесно кратко време, али није хтела да отпутује ако се не оженим њоме."

„А јесте ли јој казали да је више не волите?"

„Па, готово — јесам, господине."

„Шта значи то, 'готово'?"

„Па то, да сам јој рекао да не желим да се женим. Уосталом, она је знала да је више не волим.

И сама је то рекла."

„Вама, у то време?"

„Да, господине. Много пута."

„Па да, то је истина — то пише у свим оним њеним писмима која су прочитана овде. Али кад је она то одбила тако одлучно, шта сте онда радили?"

„Нисам знао шта да радим. Али мислио сам: ако је наговорим да оде својој кући на извесно кратко време, а ја покушам да уштедим колико будем могао — па ... можда . . . кад већ буде тамо и увиди да никако не желим да се оженим њоме —"

(Клајд је застао и протрљао усне. То лагање је било тешко.)

„Да, продужите. И упамтите, истина је боља од сваке лажи, ма колико се ви ње стидели."

„И да ће можда, кад се мало више уплаши и не буде тако одлучна —"

„А нисте ли се и ви уплатили?"

„Јесам, господине."

„Добро, продужите."

„Да ће онда — па — можда, ако јој понудим све што до тада будем успео да уштедим — знате, мислио сам да ћу можда моћи и да узajим нешто новца — да ће можда пристати да оде — а да ме не присиљава да се оженим њоме — просто да живи негде а ја да јој помажем."

„Тако. Али она није пристала на то?"

„Па није — није пристала да мене пусти — али пристала је да оде кући на месец дана. Није хтела да каже да ће ме пустити."

„Али јесте ли ви њој тада, или у ма којој другој прилици пре или после тога, рекли да ћете доћи тамо и ожени се њоме?"

„Не, господине. Нисам никад."

„Па шта сте јој онда рекли?"

„Рекао сам јој да ћу ... чим будем дошао до новца", замуца Клајд, јер је толико био нервозан и обузет стидом, „доћи по њу, отприлике кроз месец дана, па ћемо онда отићи некуда док — док — па, док се она не ослободи."

„Али јој нисте рекли да ћете се ожени се њоме?"

„Не, господине. Нисам."

„Али, дабоме, она је хтела да ви то учините."

„Да, господине."

„Јесте ли уопште помишљали на то да је она тада могла да вас принуди да то учините — мислим, да се венчате с њом и против своје воље?"

„Не, господине, нисам. То не би могла, ако бих ја то могао да спречим. Мој план је био да чекам доклегод будем могао, и да уштедим новаца колико год будем могао, па да онда, кад дође време, просто одбијем венчање, а њој да дам сав новац који будем имао и да је отада помажем коликогод ми то буде могућно."

„Али ви знате", настави Џепсон, врло учтиво и дипломатски, „да се у овим писмима која вам је писала г-ђица Алден" — дохватио је са стола јавног тужиоца оригинална Робертина писма и свечано их вагао у руци помиње неки план који сте вас двоје имали у вези са тим излетом — или је бар она

мислила да сте такав план имали. Сад нам тачно реците какав је то био план? Ако се добро сећам, она га изрично помиње као „наш план“.

„Знам то“, одговори Клајд — јер је за протекла два месеца претресао баш то питање са Белкнапом и Џепсоном. „али једини план који је мени познат“ — трудно се што је боље могао да изгледа искрен и уверљив — „био је онај који сам јој предлагао толико пута.“

„А тај је био?“

„Па то, да она отпутује и изнајми собу негде, а ја да јој шаљем потпору и да је посећујем покатакд.“

„Е, ту грешите“, рече Џепсон лукаво. „То није, нити је могао бити, план на који је она мислила. У једном од ових писама она каже да зна да ће вама бити тешко што ћете морати да одете и останете тако дуго, то јест, док се она не ослободи, али да тако мора да буде.“

„Да, знам“, одговори Клајд брзо и тачно као што му је било речено, „али то је био њен план, не мој. Непрестано ми је говорила да жели да тако учиним, и да то морам учинити. Поновила ми је то више пута преко телефона, и можда сам јој рекао „Па добро, па добро!“ не мислећи да се сасвим слажем с њом, већ само да желим да о томе још поразговарам с њом доцније.“

„Тако. Дакле ви држите да је она мислила једно, а ви нешто друго.“

„Ја знам да се никад нисам сложио с њеним планом — потпуно. То јест, никад нисам предузео ништа више сем што сам јој рекао да чека док не скупим довољно новца да дођем тамо и још поразговарам с њом и склоним је да отпутује — онако како сам јој предлагао.“

„Али ако она не би пристала на тај ваш план, шта онда?“

„Па, онда сам намеравао да јој признам све о г-ђици Х и да је замолим да ме пусти.“

„А ако она ипак то не би учинила?“

„Па, онда сам помишљао да побегнем, али нерадо сам мислио о томе превише.“

„Ви, Клајде, дабоме, знате да неки овде мисле да сте имали план, и да се тај план зачео у вашем духу отприлике у то време, да сакријете ваш и њен идентитет и да је намамите на једно од оних усамљених језера у Адирондаке планинама па да је хладнокрвно убијете или утопите, да бисте онда могли да се ожените са том г-ђицом Х. Има ли у томе макар мало истине? Реците овој пороти — да или не — које је од тога двога?“

„Не! Не! Никад нисам помислио да убијем њу, нити икога другог“, успротивио се Клајд врло драматично, хватајући се за наслон своје столице и трудећи се да изгледа што уверљивији, јер је био увежбан да тако уради, мада је у срцу и души осећао вапијуће сазнање да јесте смишљао; а то га је највише ослабило у томе тренутку — болно и ужасно га ослабило. Очи свег тог света. Очи судије, пороте, Месона, и свих тих новинара. И чело му опет поста влажно и хладно, и нервозно је облизао своје танке усне и тешко гутао, јер му је грло било суво.

А затим, почевши са низом писама које је Роберта писала Клајду по одласку кући и завршавајући са оним писмом којим је захтевала да дође по њу или ће се она вратити у Ликург и изобличити га, Џепсон је подробно ушао у разне фазе „тобожњег“ плана и злочина, трудећи се што је боље могао да умањи и најзад обори све што је до тада било посведочено.

Клајдово сумњиво држање што није писао Роберти. Па, плашио се незгодних заплета у вези са својим рођацима, послом, свачим. А то исто важи и за његово подешавање да се састану у Фонди. У то време он није имао никакав план ни о каквом излету с њом у неко одређено место. Само је неодређено мислио да се састане с њом негде — где било — и да је, ако је могуће, наговори да га остави на миру. Али како је дошао јул, а његов план још увек био неодређен, прво што му је пало на памет било је да оду некуда, у неко јевтино излетиште. Роберта је у Утики предложила да оду на неко језеро на северу. И тамо, у хотелу а не на железничкој станици, набавио је неколико карата и проспеката — кобно тврђење у извесном смислу, јер је Месон имао један проспект са печатом Ликуршког дома на корицама, што Клајд није био приметно у оно време. И док је Клајд тако сведочио, Месон се сетио тога. Што се тиче одласка из Ликурга забаченом улицом — па, посреди је, дабоме, жеља да сакрије свој одлазак са Робертом, али само зато да би сачувао њено и своје име од гласила. То исто важи и за вожњу у посебним вагонима, за пријављивање као г. и г-ђа Клифорд Голден, и тако даље, за сва она лукава скривања и заваривања трага. А што се тиче она два шешира, па, један је био прљав, а кад је видео други који му се допао, купио га је. А кад је приликом оног несрећног случаја изгубио шешир, наравне, ставио је на главу други. Дабоме да је носио и фотографски апарат, и тачно је да га је имао код Кренстонових приликом своје прве посете осамнаестог јуна. Једини разлог због којег је испрва порицао да га је имао јесте тај што се плашио да не буде осумњичен за Робертину сасвим случајну смрт, коју би било тешко објаснити. Он је погрешно оптужен за њену смрт одмах после хапшења у шуми, и плашио се због свога учешћа на том кобном излету, а како није имао браниоца нити икога другог да каже неку реч за њега, сматрао је за најбоље да не говори ништа, и тако је извесно време порицао све, али је одмах, чим је добио браниоца, поверио њима тачне чињенице о томе случају.

Исто је тако било и са несталим оделом, које је, зато што је било мокро и блатњаво, савио у шуми у завежљај и, кад је дошао Кренстоновима, сакрио га је иза неког камења тамо, намеравајући

да га доцније узме и да на хемијско чистићење. Али чим се упознао са г. Белкнапом и Џепсоном, испричао је о томе обојици, и они су то одело нашли и дали да се очисти.

„Али сада, Клајде, о вашим плановима и одласку на то језеро — хајде пре свега да чујемо о томе.“

И онда је — сасвим онако како је то Џепсон укратко испричао Белкнапу — уследила прича о томе како су он и Роберта приспели у Утику а потом на Грас језеро. Али још није било никаквог плана. Намеравао је, у најгорем случају, да јој призна своју велику љубав према гћици Х и да изазове њено саосећање и разум не би ли га ослободила, а у исто време понудиће јој све што буде могао да учини за њу. У случају да она то одбије, намеравао је да прекине с њом и, ако је потребно, да оде из Ликурга и напусти све.

„Али кад сам је видео у Фонди и доцније у Утики, онако уморну и забринуту“, ту се Клајд тешко да да призив искренности речима које су други брижљиво саставили за њ, „а и некако беспомоћну, опет сам се сажалио.“

„Да, а шта је било онда?“

„Па, нисам био сасвим уверен, у случају да не пристане да ме ослободи, да ћу имати много снаге да је оставим.“

„А шта сте онда одлучили?“

„Тада ништа. Слушао сам оно што је она говорила, и покушавао сам да је уверим како ће ми бита тешко да учиним богзна шта, чак ако и отпутујем с њом. Имао сам само педесет долара.“

„Да.“

„Онда се она заплакала, па сам закључио да ту више не могу да говорим с њом о томе. Била је исувише исцрпљена и нервозна. Зато сам је упитао дали би волела да одемо на дан-два у неко место, да се мало опорави“, продужио је Клајд, али се немоћно врпољио и гутао пљувачку због тежине лажи коју је говорио, што је чинио увек кад год је покушавао да учини нешто што је премашало његову моћ — да каже неистину или да изведе вешт подвиг — и додао је: „И она је рекла, „Да, можда на неко од оних језера горе у Адирондаке планинама — свеједно које — ако имамо новаца за то.“ И кад сам јој рекао, и то највише зато што се онако рђаво осећала, да мислим да бисмо могли —“

„Значи да сте ви стварно отишли тамо само ње ради?“

„Да, господине, само ње ради.“

«Тако. Наставите.“

„А онда је она казала да бих могао да сиђем да набавим неколико проспеката, па ћемо можда наћи неко место где није тако скупо.“

„А јесте ли то учинили?“

„Јесам, господине.“

„Па онда?“

„Прегледали смо проспекте и изабрали смо Грас језеро.“

„Ко је изабрао? Обоје — или она?“

„Па, она је узела један проспект а ја други, и она је у своме прочитала оглас о тамошњој гостионици у којој двоје могу одсести за двадесет и један долар недељно, или пет долара дневно. Па сам помислио да за један дан човек не би могао пожелети ништа боље.“

„Јесте ли намеравали да останете само један дан?“

„Не, господине. Не, ако она буде желела да остане дуже. Моја је замисао испрва била да бисмо могли остати два-три дана. Нисам знао унапред — мислио сам да останем онолико колико ми буде требало да претресем ствари с њом, тако да она схвати и увиди мој положај.“

„Разумем. А онда?“

«Па, онда смо следећег јутра отишли на Грас језеро.“

„Још увек у посебним вагонима?“

„Да, господине — у посебним вагонима.“

„А кад сте дошли тамо?“

„Пријавили смо се.“

„Како?“

«Као Клифорд Греам, са женом.“

«Још увек сте се плашили да би неко могао знати ко сте ви?“

„Да, господине.“

„Јесте ли покушали да некако измените рукопис?“

„Јесам, господине — мало.“

„Али зашто сте употребили ваше иницијале — К. Г. .“

«Па, мислио сам да иницијали на моме коферу треба да буду исти као и почетна слова имена на пријави, а да ипак не буде исто име.“

„Тако. Добро смишљено у извесном смислу, али не тако добро у другом — само упола добро, што је увек најгоре.“ На то се Месон помаче на столици, као да је поумио да стави приговор, али се

очигледно предомисли и опет полако седе. Џепсоново десно око још једном је брзо и испитивачки погледало у пороту, која се налазила с његове десне стране. „Па јесте ли јој коначно казали да желите да се све то једном сврши, као што сте били наумили — или нисте?”

„Хтео сам да говорим с њом о томе одмах пошто стигнемо тамо, ако будем могао — или бар следећег јутра — али чим смо стигли и сместили се, она је почела да ми говори да кад бих само хтео сада да се оженим њоме, она не би остала дуго у браку са мном — и да је болесна и забринута и осећа се све горе — и једино жели да се то оконча и да име детету, а после би отишла и мене би пустила да идем својим путем.”

„А онда?”

„Па онда — онда смо отишли на језеро —”

„Које језеро, Клајде?”

„Па, Грас језеро. Пошто смо стигли тамо, отишли смо да се провозамо у чамцу.”

„Одмах? После подне?”

„Да, господине. Она је то желела. А онда, док смо били на језеру и веслали —” (Застао је.)

„Да, продужите.”

„Опет се заплакала, и изгледала је тако беспомоћна, тако болесна и забринута, да сам помислио да је она ипак у праву и да ја грешим — да не би било право, због детета и свега што је било, да се не оженим њоме, па сам одлучио да треба то да учиним.”

„Разумем. Променили сте се у срцу. Јесте ли јој то казали одмах?”

„Нисам, господине.”

„А зашто нисте? Зар нисте увиђали да сте јој задали већ доста мука?”

„Јесам, господине. Али ето, управо кад сам хтео да јој говорим о томе, сетио сам се свих ствари о којима сам мислио пре него што сам дошао тамо.”

„О чему на пример?”

„Па, о г-ђици Х, о свом животу у Ликургу, о тешкоћама на које бисмо наишли ако бисмо тако отишли.”

„Да.”

„И онда ... па ... онда просто нисам могао да јој то кажем одмах, бар не тога дана.”

«Па кад сте јој онда казали?»

„Рекао сам јој да не плаче више — да ја мислим да ће можда све испасти добро ако ми да још двадесет и четири сата да размислим о свему — да ћемо можда моћи да одлучимо нешто.”

„А онда?”

„Онда је она, после кратког времена, рекла да јој се не допада Грас језеро. Желела је да одемо одатле ”

„Она?”

„Да. А онда смо опет извадили карту предела и упитао сам неког човека у хотелу да ли су му позната тамошња језера. Он ми је рекао да је језеро Биг Битерн најлепше у целој тој околини. И ја сам га једанпут видео, и рекао сам Роберти шта је тај човек казао, и онда је она казала зашто не бисмо отишли тамо?”

„Јели то, дакле, био разлог зашто сте отишли тамо?”

„Јесте, господине.”

„И никакав други разлог?”

„Не, господине — никакав — сем и то што нам је то језеро било успут, кад се будемо враћали.”

„Тако. То је било у четвртак, осмог јула?”

„Да, господине.”

„А сад, Клајде, као што сте чули, оптужени сте да сте г-ђицу Алден одвели на то језеро с једином и унапред смишљеном намером да је убијете — да нађете неко усамљено и тихо место, а затим да је ударите фотографским апаратом, или веслом, или тојагом, или можда, каменом, и онда да је баците у воду. Шта имате да кажете на то? Је ли то истина, или није истина?”

„Не, господине! То није истина!” одговори Клајд јасно и одсечно. „Пре свега нисам отишао тамо од своје воље; отишао сам тамо само зато што се њој није допало Грас језеро.” Тада, зато што се био згурио на столицу, он се исправи и погледа у пороту и публику са онолико снаге и уверљивости колико је могао да скуп — као што му је било речено да учини. У исто време додао је, „А желео сам да јој угодим што сам боље могао, да би била мало веселија.”

„Јесте ли је још увек сажаљевали, тога четвртка, као и дан пре?”

„Јесам, господине — мислим, још и више.”

„А јесте ли тада већ били коначно одлучили шта ћете да урадите?”

„Јесам, господине.”

„Па шта је то било?”

„Одлучио сам да поступим што поштеније могу. Мислио сам о томе целе ноћи, и схватио како би њој било тешко, па и мени, кад не бих учинио оно што је право — јер казала је, три или четири пута, да ће се убита не учиним ли то. И зато сам био одлучио тога јутра, десило се ма шта, да

исправим целу ствар."

„То је било на Грас језеру. У четвртак ујутру ви сте још увек били у хотелу?"

„Да, господине."

„И шта сте намеравали да јој кажете?"

„Да знам да нисам поступио према њој сасвим како треба, и да ми је то жао — а исто тако да је њен захтев довољно оправдан, па, ако ме буде хтела и после онога што ћу јој рећи, отићи ћемо да се венчамо. Али морам јој прво рећи прави разлог зашто сам се променио — да сам заљубљен у једну другу девојку, да је то јаче од мене — да ћу вероватно, оженио се њоме или не —"

„Г-ђицом Алден, мислите?"

„Да, господине — да ћу увек волети ту другу девојку, јер ми је она непрестано у памети. Али ипак, ако је то њој свеједно, ја ћу се оженити њоме, чак иако је никад више нећу моћи волети онако као некада. То је све."

„А шта би онда било са г-ђицом Х?"

„Па, мислио сам и о томе, па сам закључио да ће она то лакше поднети, јер је богата. А помишљао сам и то да ће ме Роберта можда пустити а да ћемо ипак остати пријатељи и да ћу јој помагати онолико колико будем могао."

„Јесте ли били одлучили где ћете се венчати с њом?"

„Нисам, господине. Али знао сам да има доста места у близини Биг Битерна и Грас језера."

„Али јесте ли намеравали да то учините а да о томе не кажете ни речи г-ђици Х?"

„Не, господине. Не сасвим. Мислио сам, ако Роберта не буде хтела да ме ослободи, а не буде се противила да је оставим на неколико дана, да одем г-ђици Х и да јој кажем, па онда да се вратим. А ако се успротиви, намеравао сам да напишем писмо г-ђици Х и да јој објасним целу ствар, а онда да се венчам са Робертом."

„Разумем. Али, Клајде, између осталог доказног материјала, овде је и писмо које је нађено у џепу капута г-ђице Алден — оно што је писано на хартији гостионице на Грас језеру и адресовано њеној мајци, у којем јој пише да ће се ускоро удати. Јесте ли јој већ били рекли тога јутра, тамо на Грас језеру, да ћете се зацело оженити њоме?"

„Нисам, господине. Нисам до краја, али кад сам устао тога јутра, рекао сам јој да је то пресудан дан по нас и да ће она сама одлучити да ли жели да се оженим њоме или не жели."

„Ох, разумем. Тако дакле", насмеши се Џепсон, као да му је много лакнуло. (А Месон, Њуком, Барли, и државни сенатор Редмонд слушали су са најдубљом пажњом, и узвикнули, *sotto voce* и готово истовремено, „Ово већ прелази сваку меру!")

„А сада долазимо на сам излет. Чули сте шта су казали сведоци, и какве се мрачне побуде и науми приписују сваком кораку у вези са тим одласком. Сад желим да нам то испричате на свој властити начин. Овде је сведочено да сте били понели оба кофера — њен и свој — али да сте њен оставили у Ган Лоцу кад сте стигли тамо, а свој сте понели на језеро у ономе чамцу. Зашто сте то учинили. Молим вас говорите тако да вас чују сви поротници."

„Разлог томе био је тај" — грло му се опет толико осушило да је једва могао да говори — „што нисмо знали да ли ћемо моћи добити шта за ручак на Биг Битерну, па смо одлучили да понесемо нешто са Грас језера. Њен кофер је био пун а у моме је било места. И фотографски апарат је био у њему, и статив привезан за њ. Па сам одлучио да њен оставим а понесем свој."

„Ви сте одлучили?"

„Па питао сам је шта она мисли, и рекла је да ће тако бити најбоље."

„Где сте је то питали?"

„У возу, кад смо долазили."

„А јесте ли знали да ћете се вратити у Ган Лоц после одласка на језеро?"

„Да, господине, знао сам. Морали смо. Другога пута није било. То су нам рекли на Грас језеру."

„Сећате ли се исказа оног шофера који вас је возио, да сте за време вожње за Биг Битерн били врло нервозни и питали сте има ли тамо много света?"

„Сећам се, господине, али ја уопште нисам био нервозан. Можда сам питао да ли има света, али ја не видим ништа рђаво у томе. То би ваљда свако могао да упита."

„И ја тако мислим", потврди Џепсон. „Па шта се десило кад сте се пријавили у гостионици на Биг Битерну, сели у чамац и отиснули се на језеро са г-ђицом Алден? Јесте ли, ви или она, били нарочито замишљени или узрујани или ма по чему друкчије расположени него ма ко други ко би кренуо да се провоза по језеру? Јесте ли били нарочито срећни или нарочито суморни, или шта?"

„Па, мислим да нисам био нарочито суморан — не нисам, господине. Мислио сам, наравне, о свему ономе шта сам хтео да јој кажем, и о томе шта ми предстоји, према томе да ли ће она одлучити овако или онако. Не могу рећи да сам баш био весео, али мислио сам да ће све испасти добро, ма како се ствари окренуле. И одлучио сам да пристанем да се оженим њоме."

«А она? Је ли она била врло весела?"

„Па — јесте, господине. Изгледало ми је да је много срећнија, из неког разлога."

„А о чему сте разговарали?"

„Ох, прво о језеру — како је лепо и где ћемо ручати, кад то будемо хтели. А онда смо веслали поред западне обале и брали смо водене кринове. Она је била тако срећна да ми је било непријатно да јој у том часу ма чиме кварим расположење, па смо веслали све до два сата, и онда смо изишли да ручамо."

„Где је то тачно било? Устаните и покажите на карти тим штапићем куда сте ишли, колико сте се задржали, и због чега?"

И тако је Клајд, са штапићем у руци и стојећи испред велике карте језера и предела у којима се одиграла ова трагедија, показивао у појединостима дугу вожњу чамцем дуж обале, групу дрвећа до које су одвеслали после ручка, да је виде — па једно лепо местанце са воденим криновима код којега су се задржали — па сваку тачку где су се зауставили, док нису, око пет поподне, стигли у Месечев затон, чија их је лепота толико очарала да су само седели и посматрали, као што је он то рекао. Доцније, да би узео неколико снимака у оближњој шуми, изишли су на обалу — а он се све време канио да каже Роберти о г-ђици Х и да је упита за њену коначну одлуку. А затим, пошто су на неколико тренутака оставили кофер на обали, одвеслали су да узму још неколико снимака из чамца, и после су готовили по мирној води, у тишини и лепоти, док најзад није скупио довољно храбрости да јој каже оно шта му је лежало на срцу. Испрва, рекао је, Роберта је изгледала врло изненађена и потиштена, па се и заплакала мало, и казала је да је за њу можда најбоље да не живи више — осећала се тако несрећном. Али доцније, кад јој је истакао чињеницу да је њему заиста жао, и да је савршено вољан да поправи ствар, она се одједном променила и постајала све веселија, а затим је одједном, у наступу нежности или захвалности он не уме тачно рећи — скочила и хтела да му приђе. Руке је била испружила и учинила је покрет као да је хтела да му се баца пред ноге или у крило. Али баш тада, оклизнула се или се њена хаљина закачила, и пала је. А он је са фотографским апаратом — (Џепсонова одлука у последњем тренутку или његова адвокатска опрезност) — нагонски устао не би ли је ухватио и придржао да не падне. Можда је - сам то не би могао тачно рећи — лицем или рукама ударила о фотографски апарат. У следећем тренутку, пре него што је потпуно схватио како се све то десило, и то тако да ни он ни она нису имали времена да ишта смисле или предузму, обоје су се нашли у води, а чамац, који се преврнуо, изгледа да је ударно Роберту, јер њој је канда мркнула свест.

„Довикнуо сам јој да покуша да се ухвати за чамац — он се полако удаљавао од нас — али је изгледало да ме она не чује или не разуме шта говорим. Испрва сам се плашно да јој се превише приближим, јер она се бацакала у свим правцима, и пре него што сам десет пута замахнуо к њој, њена глава је потонула, и онда се појавила и потонула по други пут. Чамац се већ био удаљио добрих тридесет или четрдесет стопа, па сам знао да је не могу подићи у њ. Онда сам видео, ако желим да се спасем, да морам да испловим на обалу."

Кад се нашао тамо, испричао је, одједном му је синило у памети како су изузетне и сумњиве све те околности у којима се нашао. Одједном је схватио, казао је, како рђаво изгледа цела та ствар још од самог почетка. Лажно испуњена пријава. Чињеница да је његов кофер ту — а њен није. А вратити се сад значило би да би морао све да објасни, па би сви то сазнали — и све што је у вези са његовим животом отшило би у неповрат — г-ђица Х, његово упослење, његов друштвени положај — све — док међутим, ако не каже ништа (ту и тада први пут, као што се сада заклео, дошла му је та мисао), можда ће се помислити да се и он утопио. С обзиром на ту чињеницу, и на то да никаква помоћ коју би јој сада могао пружити не би је повратила у живот, а признање би само значило незгоду за њега и срамоту за њу, одлучио је да не каже ништа. И тако, да би прикрио све трагове, скинуо је одело, оцедио га, савио и упаковао што је боље могао. Затим, пошто је ставив, заједно са кофером, био оставио на обали, одлучио је да сакрије и њега, па је тако и учинио. Његов први сламни шешир, онај без поставе (али сада је изјавио да није знао да нема поставе), нестао је приликом превртања чамца, па је ставио на главу онај други који је имао са собом, мада је имао и капу, па је могао и њу носити. (Обично је на путовање носио по два шешира јер често се догоди да човеку затреба и онај други.) Затим се одважио да пође пешице јужно кроз шуму, ка железничкој прузи, јер је мислио да она сече шуму у том правду. Тада није знао да туда пролази аутомобилски пут, а што се упутио право Кренстоновима, признао је сасвим просто да је то било природно и разумљиво. Они су његови пријатељи, а желео је да оде некуда где ће моћи да размисли о тој ужасној ствари која га је погодила као гром из ведра неба.

Пошто је изложио све то — и како се ни он ни Џепсон канда нису сећали ничега више — Џепсон се, после краће станке окренуо и рекао врло јасно, а ипак некако тихо:

„Слушајте, Клајде, ви сте положили свечану заклетву овде пред овом поротом, овим судијом, пред свим овим народом овде, и, изнад свега, пред Богом, да ћете говорити истину, целу истину, и ништа друго доли истину. Ви схватате шта то значи, зар не?"

„Да, господине, схватам."

„Заклињете ли се пред Богом да у оном чамцу нисте ударили Роберту Алден?"

„Заклињем се. Нисам је ударно."

„Нити сте је бацили у оно језеро?"

„Заклињем се. Нисам је бацио."

„Нити сте намерно или хотимично покушали на неки начин да преврнете онај чамац, нити да неким другим начином проузрокујете њену смрт?"

„Кунем се у то!" узвикну Клајд, изразито и узбуђено.

„Заклињете ли се да је посредни био несрећан случај — и да га ви нисте припремали ни смишљајући?"

„Заклињем се", слагао је Клајд, осећајући да у тој борби за живот говори делимично истину, јер тај се несрећни случај десио без његове воље и подешавања. То се није догодило онако као што је он смишљао, у то се могао заклетити.

А онда је Џепсон прешао својом великом снажном шаком преко лица, стиснуо своје танке усне у дугачку и значајну црту, погледао благо и спокојно по суду и пороти, и изјавио, „Тужба може да преузме сведока."

ГЛАВА XXV

У току целог непосредног испитивања Месон се осећао као нестрпљив ловачки пас, жељан да јурне за стопама своје жртве — као лисичар пред последњим скоком на свој плен. Сада га је подстицала снажна жеља да разбије Клајдов исказ, да покаже да је од почетка до краја изаткан од лажи, као што је бар делимично и био. И тек што је Џепсон завршио, скочио је на ноге и устремио се на Клајда, који, видећи га да гори од жеље да га изобличи, осетио се као да ће бити телесно нападнут.

„Грифитсе, ви сте имали у руци онај фотографски апарат у часу кад је она пошла ка вама у чамцу?"

„Јесам, господине."

„Она се спотакла и пала, и ви сте је случајно ударили њиме?"

„Да."

„С обзиром на ваше истинољубиво и поштено држање, ви се ваљда не сећате да сте ми рекли, тамо у шуми на обали Биг Битерна, да нисте имали фотографски апарат?"

„Да, господине — сећам се."

„И то је била лаж, наравно?"

„Јесте, господине."

„И речена са свим жаром и снагом са којом сада говорите ову нову лаж?"

„Ја не лажем. Објаснио сам зашто сам то рекао."

„Објаснили сте зашто сте то рекли! Објаснили сте зашто сте то рекли! И зато што сте лагали тамо, очекујете да вам се верује овде, је л те?"

Белкнап устаде да негодује, али га Џепсон повуче да седне.

„Али ово је ипак истина."

„И дабоме, никаква сила на свету не би вас могла натерати да овде кажете икакву лаж — па ни јака жеља да се спасете електричне столице?"

Клајд је лако пребледео и задрхтао; трептао је својим црвеним и уморним очним капцима. „Па може бити да бих, можда, али не под заклетвом. Мислим да под заклетвом не бих."

„Мислите! Ах, тако. Лажите колико год хоћете — ма где — и ма кад — и ма под којим околностима — изузев кад вам се суди за убиство!"

„Не, господине! Није то. Али оно што сам малопре рекао, истина је."

„И ви се заклињете на јеванђељу, је л те, да сте се променили у срцу?"

„Да, господине."

„Да је г-ђица Алден била врло тужна, и да је то изазвало ту промену у вашем срцу?"

„Да, господине. Тако је било."

„Е па сад, Грифитсе, кад је она била тамо у селу и чекала вас — писала вам је сва она писма, је ли тако?"

„Јесте, господине."

„Просечно сте примали по једно писмо сваког другог дана, је ли тако?"

„Јесте, господине."

„И знали сте да је она тако усамљена и несрећна, је ли тако?"

„Јесте, господине — али ја сам њој објаснио —"

„Ох, ви сте објаснили! Хоћете да кажете ваши адвокати су то објаснили уместо вас! Зар вас они нису из дана у дан учили тамо у затвору како да одговарате кад томе дође време?"

„Не, господине нису!" одговори Клајд смело, уловивши Џепсоново око у том тренутку.

„Кад сам вас питао тамо на Медвеђем језеру како је дошло до смрти те девојке — зашто ми то нисте рекли онда, па бисте уштедели сву ову невољу и сумњу и истраживање? Не мислите ли да би јавност љубазније и с већим веровањем саслушала то тамо него што ће то учинити сада, пошто сте узели пет дугачких месеци да све то смислите помоћу двојице адвоката?"

„Али ја то нисам смишљао ни са каквим адвокатима", упорно рече Клајд, још увек гледајући у

Џепсона, који га је подржавао свом својом духовном снагом. „Мало пре сам казао зашто сам то учинио.“

„Ви сте казали! Ви сте казали!“ рикну Месон, готово ван себе због сазнања да то лажно објашњење представља довољан штит или бедем иза којег се Клајд може сакрити кад год осети да је исувише притиснут — мали пацов! Зато је готово дрхтао од пригушеног беса кад је продужио.

„А пре него што сте отишли тамо горе — док вам је она писала та писма — сматрали сте их тужним, зар не?“

„Па да, господине. То јест“ — оклевао је неопрезно „бар извесне одломке.“

„А тако — сад само извесне одломке. Учинило ми се да сте само рекли да сте их сматрали тужним.“

„Па и сматрам.“

„И сматрали сте.“

„Да, господине, и сматрао сам.“ Али Клајдове очи почеле су да лутају нервозно у правцу Џепсона, који је постојано зрачио на њ као сноп светлости.

„Сећате ли се да вам је писала ово?“ Ту Месон узме и отвори једно писмо и поче да чита: „Клајде — ја ћу заиста умрети, драги, ако не дођеш. Тако сам усамљена. Готово сам луда. Волела бих да могу да одем и да се више никад не вратим, па да ти више не досађујем. Кад би само хтео да ми телефонираш, бар једанпут сваког другог дана, пошто нећеш да ми пишеш. Иако ми је твоја реч охрабрења тако потребна.“ Месонов глас је био благ, био је тужан. Док је говорио, могао се осетити талас самилости како, крећући се попут звука и боје, обузима не само њега већ и све присутне у високој, уској судској дворани. „Изгледа ли вам то иоле тужно?“

„Да, господине, изгледа.“

„А је ли вам изгледало тужно онда?“

„Јесте, господине, изгледало је.“

„А знали сте да је то искрено, је л те?“ зарежа Месон.

„Да, господине, знао сам.“

«А онда зашто вас мало од тога сажалења, за које тврдите да вас је тако дубоко гануло тамо на средини Биг Битерна, није гануло у Ликургу да дигнете телефонску слушалицу тамо у кући г-ђе Пејтон, где сте становали, и успокојите ону осамљену девојку бар једном једином реченицом да ћете доћи? Је ли то било зато што тадашње ваше сажалење према њој није било тако велико као после, кад вам је написала оно претеће писмо? Или зато што сте имали неки план, па сте се плашили да би често телефонирање могло привући пажњу? Како то да сте одједном осетили толико сажалење на Биг Битерну, а нимало у Ликургу? Је ли сажалење нешто што можете да одвртите и заврнете, као славину?“

„Никад нисам рекао да нисам осећао нимало сажалења“, одговори Клајд смело, кад му се поглед сусрете са Џепсоновим.

„Ето, оставили сте је да чека све док је властити страх и невоља нису принудили да вам прети.“

„Па признао сам да се нисам понео лепо према њој.“

„Ха, ха! Лепо! Лепо! И због тог признања, упркос свим осталим исказима које смо чули овде, укључујући ту и ваш, ви очекујете да ћете изићи одавде као слободан човек, је л те?“

Белкнап више није могао да се обузда. Приговорио је судији са огорченом плаховитошћу, „Ово је срамота, господине председниче. Зар је јавном тужиоцу дозвољено да држи говор приликом постављања сваког питања?“

„Зашто раније нисте уложили приговор“, одговори председник. „Нека окружни јавни тужилац убудуће правилно поставља питања.“

Месон је олако примио ту опомену и опет се обратно Клајду. „У своме исказу рекли сте да сте у ономе чамцу, тамо на средини језера, држали у руци фотографски апарат за који сте једном порекли да сте га уопште имали?“

„Јесам, господине.“

„Она је била у задњем делу чамца?“

„Да, господине.“

„Бартоне, молим вас, реците да унесу тај чамац!“ довикнуо је Бартону тога тренутка, и четири момка из канцеларије окружног јавног тужиоца изиђоше на врата иза судијиног подијума и ускоро се вратише носећи чамац, у којем су се Клајд и Роберта возили, и спустите га пред пороту. Док су они то радили Клајд се охладио и укочено гледао. Исти онај чамац! Трептао је и подрхтавао, а публика се ускомешала и пажљиво загледала; готово чујан талас радозналости прешао је двораном. Затим је Месон узео фотографски апарат, махнуо њим горе-доле и узвикнуо, „Ту смо сад, Грифитсе! Ево фотографског апарата за који нисте хтели да признате да је ваш. Уђите у овај чамац, узмите фотографски апарат, и покажите пороти тачно где сте седели ви а где г-ђица Алден. И покажите нам тачно, ако можете, како сте и где ударили г-ђицу Алден, и где је она и како пала.“

„Стављам приговор!“ изјави Белкнап.

Дугачко и досадно правничко препирање најзад се завршило тиме што је судија дозволио да се бар за извесно време продужи с том врстом испитивања. На крају, Клајд изјави, „Нисам је намерно ударно“, на што Месон одговори, „Да, чули смо кад сте то рекли“, а затим је Клајд сишао и, упућиван тамо-амо, најзад је ушао у чамац и сео на средње седиште, а три човека држали су чамац право.

„А сад, Њукоме — хајде ви седите тамо где треба да је седела г-ђица Алден, и заузимајте оне положаје за које он буде рекао да их је она заузимала.“

„Хоћу, господине“, одговори Њуком, ступивши напред и седнувши, а Клајд је узалудно покушао да ухвати Џепсонов поглед, али није могао јер му је делимично био окренут леђима.

„А сад, Грифитсе“, настави Месон, „покажите г. Њукому како је г-ђица Алден устала и пошла ка вама.“

Тада је Клајд, осећајући да је слаб и лажљив и омрзнут, опет устао нервозно и укочено — језива необичност свега тога произвела је код њега невероватну незграпност — и покушао да покаже Њукому како је Роберта устала и делом ишла а делом пузила, и онда се спотакла и пала. После тога, са фотографским апаратом у руци покушао је да покаже, колико је најбоље могао да се сети, како је несвесно махнуо руком и ударно Роберту, једва знајући где — у браду или можда у образ, он није био сигуран, али дабоме, не намерно и не толико јако да би је стварно повредио, како му се то онда учинило. Али тада је настала дуга препирка између Белкнапа и Месона о вредности таквог испитивања, пошто је Клајд изјавио да се не сећа јасно — али је Обервалцер коначно дозволио то испитивање из разлога шта ће оно показати да ли је потребан лак или тежак ударац да би се оборила-особа која стоји „несигурно“ или „лабаво“.

„Али, за име бога, како те играрије, изведене на човеку г. Њукомовог раста, могу да покажу шта би се десило кад је у питању девојка раста и величине г-ђице Алден?“ упорно је питао Белкнап.

„Па лепо, онда ћемо ставити девојку раста и тежине г-ђице Алден.“ И одмах је позвао Зилу Сондерс и ставио је на Њукомово место. Али Белкнап је ипак наставио, „Па шта је с тим? Околности нису исте. Тај чамац није на води. Не постоје две особе које би биле исте у погледу отпорности или телесног реагирања на случајне удареце.“

„Одбијате дакле да дозволите да се изведе овакав покушај?“ (Месон се окренуо и цинички упитао.)

„Ох, изведите га кад хоћете. Али то не значи ништа, као што свако може да види“, додаде Белкнап сугестивно.

И тако је Клајд, по Месоновим упутствима, гурнуо Зилу „отприлике исто тако снажно“ (по његовом мишљењу) као што је случајно био гурнуо Роберту. Она се завела уназад — мало, не много, али је при том успела да се ухвати рукама за обе ивице чамца и тако се спасе. Порота је, упркос Белкнаповој нади да ће његово оспоравање поништити дејство тога, добила утисак да је Клајд, због своје кривице и страха од смрти, вероватно покушао да уради много блаже оно што је био урадио много свирепије. Јер, зар се лекари нису заклели да је тај ударац, као и онај други по темену, вероватно био снажан? И није ли Бартон Барли посведочио да је нашао влас косе у фотографском апарату? Па крик који је чула она жена. Шта ћемо с тим?

Али после тог опита претрес је био прекинут за тај дан.

Сутрадан, на звук чекића, Месон је био ту, као и увек свеж, и opak. А Клајд је, после мучно проведене ноћи у самици и многог храбрења од стране Џепсона и Белкнапа, био решен да буде што хладнокрвнији и упорнији и да изгледа што невинији, али сад више није имао истинске петље за тај подухват, јер био је уверен да је месно јавно мњење потпуно против њега — да сви верују да је крив. А још је Месон почео врло дивљачки и опорно:

«Ви још увек тврдите да сте осетили промену у срцу, је л те, Грифитсе?»

„Да, господине, тврдим.“

„Јесте ли икад чули о враћању утопљеника у живот?“

„Не разумем вас добро.“

„Вама је познато, дабоме, да они за које се мисли да су се утопили, они који потону последњи пут и више не избијају на површину, понекад буду извађени из воде и враћени у живот методама прве помоћи — крећу им руке и превијају их преко кладе или бурета. Чули сте о томе, зар не?“

„Да, господине, мислим да сам чуо. Чуо сам да се утопљеници могу повратити у живот, али не сећам се да сам икад чуо како се то ради.“

„Нисте чули?“

„Нисам, господине.“

„Ни колико могу да остану под водом а да ипак буду спасени?“

„Не, господине. То нисам чуо.“

„Нисте никад чули, на пример, да човек који је био под водом читавих петнаест минута може да буде повраћен у живот?“

„Нисам, господине.“

„И тако, вама није пало на памет, кад сте испливали на обалу, да сте могли дозвати људе у помоћ и тако чак и тада спасти њен живот?“

„Не, господине, та мисао није ми дошла. Мислио сам да је она већ мртва."

„Тако. Али док је још била жива, тамо на води — како ћемо с тим? Ви сте прилично добар пливач, зар не?" „Да, господине, пливам доста добро." „Довољно добро, на пример, да се спасете препливавањем раздаљине од пет стотина стопа, са обућом и оделом на себи. Је ли тако?"

„Па, толико сам онда препливао — јесам, господине."

„Заиста јесте — а то је, морам рећи, прилична раздаљина за човека који није могао да преплива тридесет и пет стопа до преврнутог чамца", закључи Месон.

Ту је Џепсон одвратио Белкнапа од намере да предложи да се та опаска брише из записника.

Клајд је сада подробно испитиван о свом веслачком и пливачком искуству, и морао је да призна да се много пута возио по језерима у опасним чуновима, као што су каици, а да му се ипак ниједном није десио несрећан случај.

«Први пут кад сте повезли Роберту на Крам језеру, то је било у каику, зар не?"

„Да, господине."

„Али онда вам се није ништа догодило?"

„Није, господине."

„Ви сте је онда волели врло много?"

„Јесам, господине."

„Али оног дана кад се утопила у Биг Битерну, у оном сигурном чамцу округла дна, ви је више нисте волели."

„Па рекао сам каква су била моја осећања тада."

„А наравно, не може бити никакве везе између чињенице да сте је на Крам језеру волели, а на Биг Битерну —"

„Рекао сам каква су била моја осећања тада."

„Али сте ипак желели да је се ослободите, зар не? Чим умре, да отрчите оној другој девојци. То не поричете, је л те?"

„Казао сам зашто сам то учинио", понови Клајд.

„Казали сте! Казали сте! А зар ви мислите да ће поштен, честит и паметан свет поверовати у то ваше објашњење?" Месон је био малне ван себе од беса, те се Клајд није усудио да ишта примети. Председник је унапред прихватио Џепсонов приговор и викнуо, „Приговор се усваја." Али је Месон наставио, „А зар нисте и ви могли бити нешто мало непажљиви, Грифитсе, с тим чамцем, па га сами преврнули?" Пришао му је и искосио се на њ.

„Не, господине, нисам био непажљив. Посреди је био несрећан случај који нисам могао да спречим." Клајд је био потпуно хладнокрван мада блед и уморан.

„Несрећан случај. Као и онај несрећан случај, тамо у Канзас-Ситију, на пример. Вама су прилично познати случајеви те врсте, зар не, Грифитсе?" упита Месон подругљиво и полако.

„Казао сам како се то десило" одговори Клајд нервозно.

„Прилично су вам познати несрећни случајеви који се завршавају смрћу девојака, зар не? Да ли увек побегнете кад једна од њих умре?"

„Стављам приговор", узвикну Џепсон гласно, скочивши на ноге.

„Приговор се усваја", рече Обервалцер оштро. „Пред овим судом нема ничега о неком другом несрећном случају. Нека се тужба ограничи на предмет."

„Грифитсе", продужи Месон, задовољан што је вратио Џепсону за његово правдање несрећног случаја у Канзас—Ситију, „кад се тај чамац изврнуо после оног вашег случајног ударца, и ви и г-ђица Алден пали у воду — колико сте били удаљени једно од другог?"

„Па то нисам приметно у оном тренутку."

„Прилично близу, зар не? Зацело не много даље од стопе или две — с обзиром на положај у којем сте били у чамцу?"

„Па, нисам приметно. Можда је тако, господине."

„Довољно близу да је дохватите и држите, да сте хтели, зар није тако? Због тога сте и скочили, зар не, кад сте видели да ће она пасти у воду?"

„Да, због тога сам скочио", одговори Клајд тешко, „али нисам био довољно близу да је дохватим. Знам да сам одмах потонуо, а кад сам изронио на површину, она је већ била доста далеко."

„Колико? Као до овог или оног краја оспорничке ложе, или упола толико, или колико?"

„Па, казао сам да то нисам тачно приметно. Отприлике колико одавде до оног краја, мислим", слага он, повећававши раздаљину најмање за осам стопа.

„Зар је то могућно!" узвикну Месон, претварајући се да је зачуђен. „Овај чамац се овде преврне, ви обоје потонете близу једно другог, а кад избијете на површину, она је готово двадесет стопа далеко од вас. Не мислите ли да вас је у томе мало издало памћење?"

„Па, мени се тако учинило кад сам изронио на површину."

„Е па лепо, кад се чамац преврнуо и кад сте обоје избили на површину, где сте ви били у односу према њему? Овде је сад чамац, а где сте ви били, рецимо тамо у публици, мислим у погледу удаљености?"

„Па, као што сам рекао, нисам тачно приметно кад сам први пут избио на површину“, одговори Клајд, гледајући нервозно и у недоумици у простор испред себе. Зацело му се спрема нека клопка. „Отприлике као одавде до оне ограда иза вашег стола, мислим.“

„Значи, око тридесет до тридесет и пет стопа“, наговести Месон лукаво и с надом.

„Да, господине. Отприлике толико, можда. Нисам сасвим сигуран.“

„Док сте ви били тамо а чамац овде, где је била г-ђица Алден?“

Клајд је помислио да Месон зацело има у памети неку геометријску или математичку схему којом намерава да докаже његову кривицу. Одмах је постао опрезан и погледао у правду Џепсона. Али у исто време схватио је да не сме поставити Роберту исувише далеко. Био је рекао да она не уме да плива. Треба ли она да буде ближе чамцу од њега? Зацело. Ухватио се лудо — махнито — за мисао да ће најбоље бити да каже да је она била на половини те раздаљине — не више, врло вероватно. Па је тако и рекао. Месон је одмах наставио:

„Према томе, она није била удаљена више од петнаест стопа, или тако отприлике од вас и од чамца?“

„Не, господине, можда није. Мислим да није.“

„Хоћете ли онда да кажете да нисте могли да препливате ту малу раздаљину и да је придржавате док не допливате до чамца, који је био само петнаест стопа далеко од ње?“

„Па, као што сам рекао, био сам прилично збуњен кад сам испливао на површину, а она се тако бацакала и врштала.“

„Али чамац је био ту — не даље од тридесет и пет стопа, према вашем властитом казивању — мада је то, морам рећи, врло велика даљина коју је чамац прешао за тако кратко време. И хоћете ли да кажете, иако сте доцније препливали пет стотина стопа до обале, да нисте могли да допливате до чамца и гурнете га на време до ње, да се и она спасе? Она се борила да би се одржала на површини, зар не?“

„Јесте, господине. Али био сам збуњен у почетку“, бранио се Клајд суморно, свестан да су очи свих поротника и гледалаца упрте у њега, „и ... и ...“ (због опште сумње и неверице, сад снажно усредсређене на њега, живци су му били готово попустили, па је оклевао и замуцкивао)... „вероватно нисам мислио довољно брзо шта треба да радим. И плашио сам се ако јој се приближим . . .“

„Знам. Духовна и морална кукавица“, подругну се Месон. „И врло споро мислите, над вам користи да будете спори, а брзо над вам користи да будете брзи. Је ли тако?“

„Није, господине.“

„Ако није онда ми реците, Грифитсе, како то да кад сте изишли из воде после неколико тренутака, имали сте довољно присебности да сакријете онај статив пре него што сте се упутили кроз шуму, а међутим, кад је требало спасти њу, били сте збуњени и нисте могли да урадите ништа? Како сте могли постати тако мирни и разборити ним сте ступили ногом на земљу? Шта можете да кажете о томе?“

„Па . . . овај . . . рекао сам вам да сам доцније увидео да ми није преостало ништа друго што бих могао да учиним.“

„Да, знамо све то. Али зар се вама не чини да то захтева прилично бистру главу, да се човек, после толиког страха у води, заустави у таквом тренутку и предузме такву меру предострожности — да закопа онај статив? Како то да сте могли да мислите тако јасно, кад пре неколико тренутака нисте могли да смислите ништа у погледу оног чамца?“

„Да . . . али . . .“

„Ви нисте желели да она живи, упркос тобожњој промени у вашем срцу! Није ли тако?“ рикну Месон. „Није ли то та црна, жалосна истина? Она се давила, као што сте желели да се утопи, па сте је и пустили да се утопи! Није ли тако?“

Он је истински дрхтао док је то викао, а Клајд, са тим чамцем пред собом и живим сећањем на Робертине очи и крике док се давила, у свој њиховој дирљивој и ужасној снази, устукнуо је и скупιο се на столици, јер га је плашила тачност Месоновог тумачења онога што се стварно десило. Јер никад, чак ни Џепсону ни Белкнапу, није признао да није желео да спасе Роберту из воде. Непрестано је лажно тврдио да је желео да је спасе, али да се све то одиграло тако брзо, а он је био тако збуњен и уплашен њеним крицима и покретима, па није био кадар да ма шта учини пре него што је она потонула.

„Ја . . . Ја сам желео да је спасем“, мрмљао је посве сив у лицу, „али . . . али . . . као што сам рекао, био сам збуњен . . . и ...“

„Зар не видите да лажете!“ викну Месон, нагнувши се још ближе и дигнувши увис своје снажне руке, а изобличено му лице било је гневно и намргођено као лик осветничке немезе или фурије или гаргуле, „зар не видите да сте намерно и са свирепим лукавством пустили да та сирота, напаћена девојка умре тамо, иако сте је могли спасти исто онако лако као што сте могли препливати педесет од оних пет стотина стопа које сте препливали да бисте спасли себе?“ Јер он је сада био уверен да тачно зна како је Клајд убио Роберту — нешто у његовом држању и душевном стању било га је уверило у то — па је био решен да то извуче из њега, ако буде могао. И мада је Белкнап одмах скочио

и протествовао што се против његовог клијента неправедно ствара предубеђење у очима пороте, и да он има право — и сада захтева — да се претрес огласи неважећим — судија Обервалцер одбио је тај предлог, а Клајд је ипак имао времена да одговори, али врло немоћно и неуверљиво, „Не! Не! Нисам. Желео сам да је спасем, да је то било могуће.“ Али целокупно његово држање, као што је опазио сваки поједини поротник, било је држање човека који је заиста баш онаква духовна и морална кукавица као што је Белкнап тврдио — али, што је још горе, који је заиста крив за Робертину смрт. Јер, уосталом, питао се сваки поротник, зашто он није могао да је спасе, ако је био довољно снажан да доцније исплива на обалу — или бар да отплива до чамца и догура га и помогне јој да се ухвати за њ?

„Она је била тешка само сто фунти, је ли тако?“ продужи Месон грозничаво. „Да, мислим тако.“ „А ви — колико сте ви имали тада?“ „Око сто четрдесет“, одговори Клајд. „И човек од сто четрдесет фунти тежине“, подругну се Месон, окренувши се пороти, „не сме да се приближи једној слабој, болесној, малој девојци која је тешка свега стотину фунти, а која се дави, јер се боји да се она не ухвати за њега и не одвуче га на дно! А ту је још, на свега петнаестак до двадесетак стопа, савршено исправан чамцац, јак да одржи троје или четверо, да не потону! Како то?“

Застао је, да би боље нагласио и да би се свима што дубље урезало у памети, извадио велику белу марамицу, обрисао њоме врат, лице и ручне зглобове — јер био се ознојио од својих емотивних и физичких напора, а онда се окренуо Бартону Барлију и рекао, „Нека се овај чамцац изнесе одавде, Бартоне. Неће нам требати бар за извесно време.“ И четворица редара одмах то учинише.

А кад је опет заузео свој пређашњи став, окренуо се Клајду и почео, „Грифитсе, ви сте знали боју и мекоћу косе Роберте Алден доста добро, зар не? Били сте довољно интимни с њом, зар не?“

„Знам боју њене косе, или мислим да знам“, одговори Клајд, тргнувши се — а очајна и малне видљива језа проже га и на саму помисао на то.

«А знате ли каква је кад се додирне?» заинтачи Месон. „У оним данима ваше велике љубави, пре него што се појавила г-ђица Х, зацело сте је често опипали.“

„Не знам да ли сам то учинио или нисам“, одговори Клајд, ухвативши Џепсонов поглед.

„Па, опште говорећи. Ви зацело знате да ли је била оштра или мека — свиласта или јака. То знате, зар не?“

„Да, била је свиласта.“

„Па, ево један њен прамен“, додаде он, сад више да би мучио Клајда него ради чега другог, да би га истрошио живчано — и приђе свом столу где се налазио омот из којег извади дуг прамен светлокестењасте косе. „Не изгледа ли то као њена коса?“ И принесе прамен Клајду, који, запрепашћен и узнемирен устукну од те косе као од нечег нечистог и опасног — али је одмах покушао да се приборе — а будне очи поротника запазиле су све. „Ох, не плашите се“, рече Месон подругљиво. „То је само коса ваше мртве драгане.“

Потресен том примедбом — и свестан радозналих погледа поротника Клајд узе прамен у руку. „То изгледа, и под прстима се осећа, као њена коса, зар не?“ настави Месон.

„Па, бар изгледа тако“, одговори Клајд потресено.

„А сад“, настави Месон, прилазећи брзо столу и враћајући се са фотографским апаратом о који су, између поклопца и механизма за снимање, биле закачене две власи Робертине косе, које је Барли био ставио ту, и затим га је пружио њему. „Узмите овај фотографски апарат. Он је ваш, иако сте се заклели да није — и погледајте у ове две власи ту. Погледајте их?“ И уперео је фотографски апарат у Клајда, као да је хтео да га удари њиме. „Оне су се закачиле ту — вероватно онда кад сте је ударили тако лако да је то произвело све оне озледе на њеном лицу. Не можете ли рећи пороти да ли су те власи њене или нису?“

„То не бих могао рећи“, одговори Клајд немоћно.

„Шта кажете? Говорите гласно. Немојте да будете толика морална и духовна кукавица. Јесу ли или нису?“

„То не бих могао рећи“, понови Клајд — али чак и не гледајући у њих.

„Погледајте их. Погледајте их. Упоредите их са овим праменом. Ми знамо да је ово њена коса. А ви знате да су ове власи у фотографском апарату њене, зар не знате?“

Немојте се тако снебивати. У животу сте често миловали њену косу. Она је мртва. Ове вас власи неће ујести. Јесу ли ове две власи — или нису — исте као ове друге власи овде — за које знамо да су њене — иста боја — иста мекоћа — све исто? Погледајте! Одговорите! Јесу ли или нису?“

Клајд је, под притиском и упркос Белкнапу, био принуђен да их погледа и опипа. Али ипак је опрезно одговорио, „То не бих могао рећи. Изгледа да јесу, а и под прстима су мало сличне, али не могу да кажем.“

„Ох, не можете, је л те? Чак иако знате да су се те две власи — кад сте јој задали онај свиреп и крвнички ударац — закачиле и остале.“

„Али ја јој нисам задао никакав крвнички ударац“, упорно одговори Клајд, гледајући у Џепсона — „и не бих могао рећи.“ Говорио је у себи да неће дозволити да га тај човек тако застраши — али се

ипак осећао врло слаб и болестан. А Месон, ликујући због психолошког дејства, ако ни због негa другог, врати фотографски апарат и прамен на сто и рече, „Утврђено је обилним исказима да су те две власи нађене у том фотографском апарату кад је овај био извађен из воде. А заклели сте се да сте га ви последњи имали у рукама пре него што је доспео у воду.”

Окренуо се да би се сетио још нечег — нечег новог чиме ће мучити Клајда, па је наставио:

„Грифитсе, што се тиче оног пута кроз шуму: колико је сати било кад сте стигли у Залив Трију Миља?”

„Око четири изјутра, мислим — пред саму зору.”

„А шта сте радили отада па до поласка брода?”

„Ох, шетао сам.”

„По Заливу Трију Миља?”

„Не, господине — изван места.”

„По шуми, ваљда. Чекали сте да се варош пробуди, да не бисте пали у очи. Је ли тако?”

„Па, чекао сам док је изишло сунце. А био сам и уморан, па сам сео и одморио се мало.”

„Јесте ли спавали добро и имали пријатне сневе?”

„Био сам уморан, па сам и спавао мало — да.”

„А како то да сте знали кад полази пароброд и све то о Заливу Трију Миља? Нисте ли се раније обавестили о свему томе?”

„Па свима тамо познат је пароброд који саобраћа између Шарона и Залива Трију Миља.”

„Ох, збиља? А има ли још какав разлог?”

„Па, кад смо разматрали питање места где бисмо се венчали, видели смо да се тамо иде паробродом”, одговори Клајд лукаво, а не возом. Воз иде само до Шарона.”

„Али приметили сте да се налази јужно од Биг Битерна?”

„Па јесмо — мислим да јесмо”, одговори Клајд.

„И да онај пут западно од Ган Лоца води јужно према њему, око доње обале Биг Битерна?”

„Приметно сам кад сам дошао тамо да има неки пут или стаза — али нисам мислио да је то прави друм.”

„Тако. А зашто сте онда, кад сте се срели са оном тројицом у шуми, питали колико има до Залива Трију Миља?”

„Ја их нисам то питао”, одговори Клајд, као што га је Џепсон био научио да каже. „Питао сам их да ли има пута до Залива Трију Миља, и колико има до њега. Нисам знао да ли је то баш тај пут или није.”

„Па они нису тако посведочили овде.”

„Свеједно ми је шта су они посведочили, али ја сам њих то питао.”

„Изгледа, по нашем мишљењу, да сви сведоци лажу а само ви говорите истину . . . Зар није тако? А кад сте дошли у Залив Трију Миља, јесте ли свратили где да се заложите? Зацело сте били гладни, зар не?”

„Не, нисам био гладан”, одговори Клајд просто.

„Желели сте да што пре одете из тога места, зар не? Плашили сте се да би она тројица могли да оду горе у Биг Бетерн и да тамо, кад чују о смрти г-ђице Алден, испричају да су вас видели — зар није тако?”

„Не, није тако. Али нисам желео да останем тамо. Рекао сам зашто.”

„Тако. Али кад сте стигли у Шарон, где сте се осетили мало сигурнији — мало удаљенији — одмах сте јели, зар не? Тамо вам је прилично пријало, зар не?”

„Ох, не знам ништа о томе. Попио сам шољу кафе и појео један сендвич.”

„И парче пастете, као што смо овде већ доказали”, додаде Месон. „А затим сте се помешали са светом који је долазио са станице, као да сте управо приспели из Албанија, као што сте после казали свима. Је ли тако било?”

„Да, тако је било.”

„Па, као заиста невин човек који је сасвим недавно доживео племениту промену у срцу, зар не мислите да сте предузимали превише мера предострожности? Крили сте се, чекали у мраку, и претварали се као да сте тобож приспели право из Албанија.”

„Већ сам одговорио на све то”, упорно рече Клајд

Следећи Месонов напад састојао се у томе да посрами Клајда што је, упркос свега што је она учинила за њ пријавио Роберту, у три различите хотела, као љубавницу тројице разних људи у току од три дана.

„Зашто нисте узели засебне собе?”

„То она није хтела. Желела је да буде са мном. А нисам имао ни много новаца.”

«Па чак и да је тако, како сте могли имати тако мало поштовања према њој док сте били тамо, а потом се тобож толико старати за њен углед после смрти да сте побегли и притајили њену смрт да бисте, велите, заштитили њено име и углед?”

„Господине председниче”, рече Белкнап, „то није питање. То је читав говор.”

„Повлачим то питање", дочека Месон и затим настави: „Признајете ли, Грифитсе, да сте духовна и морална кукавица — признајете ли то?"

„Не, господине. Не признајем."

„Не признајете?"

„Не, господине."

„Онда кад лажете, и заклињете се у то, ви сте као и свака друга особа која није морална ни духовна кукавица, и заслужујете све презирање и казну која чека кривоклетника и лажног сведока. Је ли то тачно?"

„Да, господине. Мислим да јесте."

„Па ако нисте духовна ни морална кукавица, како правдате то што сте ту девојку оставили у језеру — пошто сте је, велите, случајно ударили, а знали сте како ће њени родители туговати због њене смрти — а да никоме нисте рекли ни једну реч о томе — већ сте се просто удаљили — и сакрили сте статив и одело, и одшуњали се као обичан убица? Да сте чули то о неком другом, зар не бисте помислили да је то понашање човека који је смишљено извршио убиство и покушава да побегне? Или бисте помислили да је то само лукаво, ружно довијање човека који је само духовна и морална кукавица и који настоји да избегне оптужбу за случајну смрт девојке коју је завео, а вест о чијој смрти би могла да смета његовом благостању? Које је од овога двога?"

„Али ја њу нисам убио", упорно изјави Клајд.

„Одговорите на питање!" подвикну Месон.

„Молим суд да саопшти сведоку да не мора да одговори на такво питање", рече Џепсон, уставши и уперивши поглед прво у Клајда, а затим у Обервалцера. „Оно је више расправљање неголи питање и не односи се на чињенице."

„Уважавам", одговори Обервалцер. „Сведок не мора да одговори." На то се Клајд само загледа, веома охрабрен том неочекиваном помоћи.

«Па, да наставимо", рече Месон, раздражен и озлојеђен као никад тим будним старањем Велкнапа и Џепсона да сломе снагу и значај сваког његовог напада и стога још више решен да не дозволи да га поразе — „велите да нисте намеравали да се ожените њоме, ако не будете морали, пре него што сте отишли тамо?"

„Да, господине."

„Да је она желела да ви то учините, али да се ви нисте били одлучили?"

„Да."

„А сећате ли се кувара, сланика, биберњаче, кашика, ножева, и тако даље, које је ставила у свој кофер?"

„Да, господине. Сећам се."

«Шта замишљате да је имала на уму кад је пошла из Вилца са тим стварима у коферу — да ће становати у некој спаваћој соби за неудату самицу, а ви да ћете долазити да је посећујете једанпут недељно, или једанпут месечно?"

Пре него што је Белкнап стигао да приговори, Клајд избаци добар одговор.

„Не умем да кажем шта је при том имала на уму."

„Нисте ли јој могли рећи преко телефона, док је била у Билцу, на пример — пошто вам је писала да ће доћи у Ликург ако ви не доћете по њу — да ћете се оженити њоме?"

„Не, господине, нисам."

„Нисте били толика духовна и морална кукавица да бисте могли бити застрашени да учините тако нешто, је л' те?"

„Никад нисам рекао да сам духовна и морална кукавица."

„Није вас могла застрашити девојка коју сте завели?"

„Па нисам осећао тада да треба да се оженим њоме."

„Нисте мислили да је она тако добра миразуша као г-ђица Х?"

„Нисам мислио да треба да се оженим њоме, кад је не волим више."

„Чак ни да бисте спасли њену част — и своју честитост?"

„Онда нисам мислио да бисмо били срећни заједно."

„То је, замишљам, било пре те велике промене која се десила у вашем срцу?"

„То је било пре него што смо отишли за Утику, да."

„И док сте још увек били онако очарани г-ђицом Х?"

„Био сам заљубљен у г-ђицу Х — да."

„Сећате ли се како вам је она, у једном од ових писама на која јој никад нисте одговорили" (ту Месон узме једно од првих седам писама да прочита одломак из њега) „написала ово: .исувише сам узнемирена и неспокојна због свега, мада се трудим да не будем таква — сад кад имамо наш план и кад ћеш ти доћи по мене, као што си ми обећао'. На шта је она то тачно мислила ту кад је написала — ,сад кад имамо наш план'?"

„Не знам, сем ако није то да ћу доћи по њу да је привремено одведем некуда."

„Не да се ожените њоме, наравне."

„Не, то јој нисам рекао.“

„Али одмах после тога, у овом истом писму она каже: ‚На путу овамо, уместо да одем право кући, свратила сам у Хомер да се видим са сестром и зетом, јер нисам била сигурна кад ћу их опет видети, ако икад, пошто сам решена или да ме виде честиту или никад више да ме не виде‘. Шта управо замишљате да је хтела рећи речју ‚честита‘? Да живи негде скривена и неудата, да роди дете, и да јој пошаљете нешто новаца, а затим да се можда врати и претвара да је неудата и невина, или удата а муж јој умро — или шта? Не мислите ли да је веровала да ће се удати за вас, да ћете живети у браку бар извесно време и да ће добити ваше име? Тај ‚план‘ који она помиње није могао садржати ништа мање од тога, је ли тако?“

„Па можда је она тако мислила“, врдао је Клајд. „Али ја јој никад нисам рекао да ћу се оженити њоме.“

„Добро, добро — оставићемо то за тренутак“, продужи Месон упорно. „Али сад слушајте ово“, и узе да чита из десетог писма: ‚За тебе то неће представљати никакву стварну разлику да дођеш неколико дана раније него што си намеравао, је ли, драги? Чак ако и будемо морали да пођемо са мало мање новца, знам да ћемо моћи, бар за оно време које ћу провести с тобом, а то вероватно неће бити више од шест или осам месеци у најгорем случају. Знаш да сам пристала да те тада пустим да одеш, ако то будеш желео. Ја умем да будем врло штедљива и чуварна. Друкчије се никако не може, Клајде, мада бих сада, тебе ради, желела да може‘. Шта мислите да значи све то — ‚штедљива и чуварна‘ — и да вас неће пустити да одете пре него што прође осам месеци? Значи ли то становање у самачкој соби а ви да долазите и да је посећујете једанпут недељно? Или сте стварно пристали да се венчате с њом, као што она канда мисли овде?“

„Не знам, осим ако можда није мислила да може да ме присили“, одговори Клајд; а на то се ти брђани, фармери и поротници, почеше да подругују и подсмевају, толико су били бесни због речи „да ме присили“ коју је Клајд једва приметно. „Ја никад нисам пристао.“

„Осим ако би могла да вас присили. Дакле, тако сте ви мислили о томе, је л' те, Грифитсе?“

„Да, господине.“

„И ви бисте се заклели у то исто тако брзо као и у ма шта друго?“

„Па заклео сам се у то.“

Месон и Белкнап и Џепсон, па и сам Клајд, сада су постали свесни снажног презира и беса који је према њему осећала већина присутних још од самог почетка — а то осећање сада је расло и потресало све. Испуњавало је дворану. А Месон је још увек имао пред собом довољно времена да узима и бира насумце из обилног доказног материјала средства којима ће испитивати, збуњивати и мучити Клајда. И тако је сад, прегледавши своје белешке — које је Ерл Њуком, да би биле прегледније, поређао по столу у виду лепезе — опет почео:

„Грифитсе, у вашем јучерашњем исказу, којим је руководио ваш бранилац, г. Џепсон“ (на то се Џепсон подругљиво поклонило), „говорили сте о оној промени срцу коју сте осетили кад сте се растали са Робертом у Фонди и Утики прошлог јула — управо кад сте полазили на овај смртоносни пут.“

Клајдово „да, господине“ дошло је пре него што је Белкнап могао да приговори. Али Белкнап је ипак успео да се израз „смртоносни пут“ промени у „пут“.

„Пре него што сте с њом пошли тамо, ви је нисте волели онолико колико би то требало. Је ли тако?“

„Не онолико колико сам је некад волео — не, господине.“

„А колико сте је — од када до када — заиста волели, пре него што је ваша љубав почела да хлади?“

„Па од времена кад сам је први пут видео па док се нисам упознао са г-ђицом Х.“

„А после више нисте?“

„Ох, не могу рећи да је после тога нисам баш нимало волео. Волео сам је донокле — прилично — мислим — али ипак не онолико као некада. Мислим да сам је више сажаљевао неголи што друго.“

„А сад, да видимо — то је било између првог децембра прошле године и априла или маја ове године — је ли тако?“

„Отприлике тако, — да, господине.“

„Дакле, у току тог времена — од првог децембра до првог априла или маја, били сте у интимним односима с њом, је ли тако?“

„Да, господине.“

„Чак иако је нисте много волели?“

„Па — да, господине“, одговори Клајд оклевајући помало, а фармери су се пренули и издужили вратове на то помињање сексуалног злочина.

„А ипак сте ноћу, упркос томе што је она боравила сама у својој собици — одана вам да оданија није могла бити, као што сте и сами посведочили — ишли на игранке, забаве, вечере, и аутомобилске излете, док је она тако седела тамо.“

„Ох, али нисам ишао непрестано."

„Ох, нисте? Зар нисте чули исказе Тресија и Џиле Трамбул, и Фредерика Селса, и Франка Харијета, и Барчарда Тејлора баш о томе предмету?"

„Јесам, господине."

„Па, јесу ли сви они лагали или су говорили истину?"

„Говорили су истину, мислим, уколико су могли да се тачно сете."

„Али нису се сећали — најтачније — хоћете ли то да кажете?"

„Па ја нисам био непрестано одсутан. Можда сам ишао два или три пута недељно — можда понекад и четири пута — не више."

„А остало време посвећивали сте г-ђици Алден?"

„Да, господине."

„Је ли то оно на шта је она мислила у овом писму?" Са хрпе Робертиних писама узео је друго писмо, отворио га и, држећи га пред њим, прочитао: „Из вечери у вече, после оног ужасног Божића кад си ме оставио, проводила сам вечери сама, готово увек.' Лаже ли она, или не лаже?" брецну се Месон љутито, а Клајд, осећајући да би било опасно да Роберту оптужи да је лагала, немоћно и покуњено одговори, „Не, она не лаже. Али ја сам ипак провео неколико вечери са њом."

„Али ипак, ви сте чули кад су г-ђа Гилпин и њен муж посведочили овде да је г-ђица Алден, из вечери у вече, после првог децембра, готово увек била сама у својој соби, и да су је они сажалевали и сматрали да је то неприродно, па су покушали да је уведу у своје друштво, али она то није хтела. Чули сте, је л' те, кад су то посведочили?"

„Да, господине."

„Али ви ипак тврдите да сте били доста често с њом?"

„Да, господине."

„А у исто време волели сте г-ђицу Х и тражили сте њено друштво?"

„Да, господине."

„И покушавали да је наговорите да се уда за вас?"

„Желео сам да то учини — да, господине."

„А ипак сте продужили своје односе са г-ђицом Алден, онда кад су вам то допуштали ваши други интереси?"

„Па . . . да, господине", опет је Клајд оклевао, јако узнемирен бедном сликом свога карактера коју су та открића стварала, а ипак је однекуд осећао да он није тако рђав као што га све то представља — или бар није намеравао да буде. И други су радили сличне ствари, зар не — они младићи у ликуршком друштву — или су говорили да тако раде.

„Не мислите ли да су ваши учени браниоци нашли врло благ назив за вас када су вас описали као духовну и моралну кукавицу?" рече Месон подруглаиво, а у исто се време из дубине дуге, уске судске дворане, усред дубоке тишине која је претходила и потом уследила — али не без Белкнаповог брзог и громког протеста — чу осветнички глас неког разјареног брђанина, „Зашто не убију тог проклетог скота и не сврше с њим?" Обервалцер је одмах, лупајући чекићем, опоменуо на ред и наредио да се кривац ухапси, а исто тако и да се сви они који не седе удаље из судске дворане — што је и учињено. А кад је преступник притворен, одређено је да ће му се судити следећег јутра, а после тога настала је тишина, и Месон је наставио:

„Грифитсе, ви кажете да кад сте дошли из Ликурга нисте имали намеру да се ожените Робертом Алден, осим у случају да не нађете никакво друго решење."

„Да, господине. Таква је била моја намера у то време."

„И стога сте били прилично сигурни да ћете се вратити?"

„Да, господине — мислим да сам био."

„Зашто сте онда све ствари у вашој соби упаковали у онај сандук и закључали га?"

„Па ... па ... овај", муцао је Клајд, јер је тај напад дошао тако брзо и тако без везе са оним о чему је малопре говорено, да је једва имао времена да се прибере — „па ето — нисам баш сасвим сигуран. Нисам знао да ли ћу можда морати да одем с њом, хтео не хтео."

„Разумем. Ако бисте тамо неочекивано одлучили — као што сте и учинили —" (ту се Месон искезио на њ као да је хтео рећи — Мислите ли ви да вам то ико верује?) „не бисте имали времена да се вратите и лепо упакујете своје ствари и отпутујете?"

„Па не, господине — ни то није био разлог."

„Е онда, шта је био разлог?"

„Па видите", а зато што раније није размишљао о томе, нити је имао оштроумности да одмах схвати битност умесног и разложног одговора, Клајд је оклевао, што су сви — а на првом месту Белкнап и Џепсон — приметили, и затим је наставио, „Па видите — у случају да сам морао да отпутујем, чак и на кратко време, као што сам и мислио да се лако могло догодити, сматрао сам да ће можда бити потребно да узмем своје ствари што је могућно брже."

„Тако. Ви сте сасвим сигурни да то нисте учинили зато да бисте могли што брже побећи, у случају да полиција открије ко је Клифорд Голден или Карл Греам?"

„Не, господине. То нисам учинио због тога."

„И тако, ни г-ђи Пејтон нисте казали да напуштате собу?"

„Нисам, господине."

„Пре неколико дана рекли сте у своме исказу нешто о томе да немате довољно новца да одете по г-ђицу Алден и одведете је некуда где бисте живели с њом у привременом браку — па макар то трајало само шест месеци?"

„Да, господине."

„Колико сте имали новаца кад сте из Лукурга пошли на пут?"

„Око педесет долара."

„Око педесет? Зар не знате тачно колико сте имали?"

„Имао сам педесет долара — господине."

„А колико сте потрошили док сте били у Утики и на Грас језеру, и за подвоз до Шарона?"

„Мислим да сам потрошио око двадесет долара на том путовању."

„Зар не знате?"

„Не знам тачно — не знам, господине — али тако нешто око двадесет долара."

«Па да видимо сад ако можемо како ствар тачно стоји», продужи Месон, а Клајд опет осети замку и узврпољи се — јер постојао је и сав онај новац што му је Сондра дала, а нешто је и од тога био потрошио. „Колико сте платили возну карту од Фонде до Утике?"

„Долар и четврт."

„А колико сте платили за собу у Утики, за вас и Роберту?"

„Четири долара."

„И наравно, вечерали сте те ноћи, а ујутру сте доручковали, колико вас је то стало?"

„Око три долара за оба обеда."

„Је ли то све што сте потрошили у Утики?" Месон је покатак гледао искоса у лист хартије на којем су биле исписане бројке и белешке, али Клајд то није приметио.

„Да, господине."

„А шта ћемо за онај сламни шешир, за који је доказано да сте га тамо купили?"

„Ох, господине, заборавио сам на то", рече Клајд нервозно. „Шешир сам платио два долара — тако је, господине." Схватио је да мора бити опрезнији.

„А возне карте до Грас језера платили сте, наравно, пет долара. Је ли тако?"

„Јесте, господине."

„Затим сте узели чамац на Грас језеру. Колико сте то платили?"

„Тридесет и пет цента на сат."

„А колико сте били у њему?"

„Три сата."

„Свега један долар и пет цента."

„Да, господине."

„А онда колико су вам наплатили за ону ноћ у хотелу? Пет долара, је л' те?"

„Да, господине."

„А затим, зар нисте платили за оно јело које сте понели за ручак на језеру?"

„Да, господине. Мислим да је то износило око шездесет цента."

„А колико вас је стао подвоз до Биг Битерна?"

„Један долар за возне карте до Ган Лоџа и један долар за аутобус до Биг Битерна."

„Те своте, видим, памтите прилично добро. Па то је и природно. Нисте имали много новца, па је то било важно. А колико сте платили возну карту од Залива Трију Миља до Шарона?"

„Седамдесет и пет цента."

„Јесте ли се икад потрудили да све то тачно саберете?"

„Нисам, господине."

„Па, хоћете ли?"

„Треба да промислим."

„Па ви знате колико је то, зар не знате?"

„Да, господине, знам."

„То је двадесет и четири долара и шездесет и пет цента. Казали сте да сте потрошили двадесет долара. Али овде постоји неслагање за четири долара и шездесет и пет цента. Како то објашњавате?"

„Па, ваљда нисам сасвим тачно рачунао", одговори Клајд, раздражен тачношћу тих бројки.

Али сада га Месон лукаво и благо упита, „Ох, да, Грифитсе, заборавио сам колико сте оно платили за чамац који сте изнајмили на Виг Битерну?" Желео је да чује шта Клајд има да каже о томе, јер је напорно и дуго радио на тој клопки.

„Ох — ах — ах — то је", поче Клајд да муца, јер на Биг Битерну, сетио се, није се чак потрудио ни да упита за цену, пошто је тада мислио да се ни он ни Роберта неће вратити. А ето, то је сад искрсло овде први пут, и то на такав начин. Месон, схватајући да га је уловио, само рече, „Да?", на

што Клајд одговори насумце, „Па, тридесет и пет цента на сат — исто као и на Грас језеру — тако је рекао закупац."

Али је одговорио пребрзо. Он није знао да закупац чамца чека ту да посведочи да Клајд није ни стао да упита за цену. А Месон настави:

„Ох, тако, је л' те? Закупац чамца вам је то рекао, је л' те?"

„Да, господине."

„Па зар се не сећате да ви уопште нисте ни питали закупца? Цена није тридесет и пет цента на сат, већ педесет цента. Али, дабоме, ви то не знате, јер сте толико хитали да одете на језеро, а нисте ни рачунали да ћете се вратити и платити за чамац. Стога уопште нисте ни питали, ето видите. Видите ли? Сећате ли се сад?" Ту Месон показа рачун који је добио од закупца и махну њиме пред Клајдом. „Вожња стаје педесет цента на сат", понови он. „Ту наплаћују више него тамо на Грас језеру. Али желео бих да знам, кад добро памтите ове друге своте, као што смо управо чули, како то да не знате ову своту? Зар нисте помишљали на издатак који ћете морати да поднесете ако се извезете у чамцу и задржите се у њему од поднева до ноћи?" Напад је дошао тако брзо и силовито да се Клајд одмах збунио. Врпољио се и увијао, гутао је пљувачку и гледао нервозно у под, стидећи се да погледа у Џепсона, који је однекуд пропустио да га о томе поучи.

„Па", продера се Месон, „имате ли какво објашњење за то? Не изгледа ли то чак и вама чудно, да можете да се сетите сваке поједине своте, свих својих издатака — само не ове?" Сви поротници пажљиво су слушали и нагињали се напред. Клајд, приметивши њихово интересовање и радозналост, а исто тако и јаку сумњу, одговори:

„Па не знам како се десило да то заборавим."

„Па дабоме да не знате", брецну се Месон. „Човек који смишља како ће да убије девојку на пустом језеру мора да мисли о многим стварима, па није никакво чудо ако заборави понешто. Али кад сте дошли у Залив Трију Миља, нисте заборавили да упитате чиновника колико стаје превоз до Шарона, је л' те?"

„Не сећам се да ли сам га упитао или нисам."

„Е, видите, а он се сећа. Посведочио је то овде. Потрудили сте се да упитате и за цену собе на Грас језеру. Упитали сте колико стаје возња у чамцу тамо. Чак сте питали и за цену аутобуске карте до Виг Битерна. Каква штета што се нисте сетили да упитате колико стаје возња у чамцу на Биг Битерну? Сад не бисте били нервозни због тога, је ли тако?" Ту Месон погледа у поротнике, као да каже: Ето видите!

„Вероватно, просто нисам мислио на то", понови Клајд.

„Врло лепо објашњење, уверен сам", рече Месон подрумБиво. А затим додаде што је брже могао, „Ви се ваљда не сећате своте од тринаест долара и двадесет цента колико сте платили за ручак у Касину, деветог јула — одмах сутрадан после смрти Роберте Алден — сећате ли се тога, или се не сећате?" Месон је био драматичан, упоран, хитар — једва му је, по његовом мишљењу, давао времена да мисли и дише.

На то је Клајд готово скочио, толико га је изненадило то питање и оптужба, јер није знао да су сазнали и за тај ручак. „А сећате ли се", продужи Месон, „да је код вас нађено преко осамдесет долара кад сте ухапшени?"

„Да, сад се сећам", одговори он.

На тих осамдесет долара био је заборавио. Али сада не рече ништа, јер није могао да смисли шта да каже.

„Шта ћемо с тим?" настави Месон упорно и љутито „Ако сте имали само педесет долара кад сте пошли из Ликурга, а преко осамдесет долара кад сте ухапшени, и потрошили двадесет и четири долара и шездесет и пет цента, и још тринаест долара за ручак, где сте добили тај новац?"

„На то не могу да одговорим сада" одговори Клајд набусито, јер се осећао сатеран у теснац и увређен. То је био Сондрин новац, и он о томе неће ништа извући из њега.

„Зашто не можете да одговорите на то?" рикну Месон. „Где мислите да сте ви? И шта мислите зашто смо ми овде? Да нам кажете на шта хоћете и на шта нећете да одговорите? Ово је претрес, и овде се ради о вашем животу — не заборавите то! Са законом се не можете играти, ма колико да сте мене лагали. Ви сте овде пред овом дванаесторицом људи, и они чекају да чују. Како стоји с тим? Где сте добили тај новац?"

„Узајмио сам га од једног пријатеља."

„Па реците његово име. Од којег пријатеља?"

„То не желим да кажем."

„Ох, не желите! Лажете колико сте имали новаца кад сте пошли из Ликурга — то је јасно. Па још под заклетвом. Зар то није истина?"

„Не, није истина", најзад рече Клајд, болно дирнут том оптужбом, „Узајмио сам тај новац кад сам дошао на Дванаесто језеро."

„А од кога?"

„То не могу да кажем."

„Онда је та ваша изјава без вредности“, одговори Месон.

Клајд је почео да показује склоност ка прећуткивању. Почео је да спушта глас, и кад год је Месон захтевао да говори гласније и да се окрене тако да порота може да му види лице, чинио је тако, али је осећао све већу мржњу према том човеку који се труди да извуче из њега сваку тајну. Дотакао се Сондре, а она му је још увек била исувише близу срца да би открио ишта што би бацило неку сенку на њу. И тако је сада седео и гледао прилично пркосно у поротнике док је Месон одабирао неке снимке.

„Сећате ли се ових снимака?“ упита он сад Клајда, показујући му неке нејасне и водом оштећене Робертине снимке, заједно са још неколико других — ни на једној од њих није било Сондриног лица — снимљених приликом његове прве посете Кренстоновима, а ту је било и још четири доцнија снимка са Медвеђег језера, на једном од којих је он држао бенџо, као да свира. „Сећате ли се где су снимљене ове слике?“ упита Месон, показујући му најпре Робертине фотографије.

„Да, сећам се.“

„Где је то било?“

„На јужној обали Биг Битерна, оног дана кад смо били тамо.“ Знао је да су ти снимци били у фотографском апарату, и рекао је то Белкнапу и Џепсону, а ипак се сада не мало изненадио кад је видео да им је пошло за руком да их развију.

„Грифитсе“, настави Месон, „ваши браниоци нису вам рекли да су ловили и ловили тај фотографски апарат, за који сте се ви заклели да га нисте имали, све док нису дознали да је он код мене, је л' те?“

„Никада ми нису рекли ништа о томе“, одговори Клајд.

„Е, то заиста није лепо. Могао сам им уштедети доста труда. Ове су фотографије нађене у оном фотографском апарату, а снимљене су одмах после оне промене која се десила у вашем срцу, сећате ли се?“

„Сећам се кад су снимљене“, одговори Клајд набусито.

„Снимљене су пре него што сте се вас двоје последњи пут извезли у оном чамцу — пре него што сте јој коначно рекли оно што сте желели да јој кажете — пре него што је она убијена тамо — у време кад је, као што сте посведочили, била врло тужна.“

„Не, то је било дан раније“, пркосно рече Клајд.

„Ох, тако. Па ето, ове слике изгледају исувише веселе за особу која је била тако потиштена као што сте нам ви казали.“

„Да — али — она онда није била ни приближно тако потиштена као што је била дан раније“, рече Клајд, јер то је била истина које се сад сетио.

„Тако. Али ипак погледајте ове друге снимке. Ова три овде, на пример. Где је то снимљено?“

„Код Кренстоновог летњиковца, мислим, на Дванаестом језеру.“

„Тако је. И то је било осамнаестог или деветнаестог јуна, зар не?“

„Деветнаестог, мислим.“

„А сад, сећате ли се једног писма које вам је Роберта писала деветнаестог?“

„Не, господине.“

„Не сећате се баш ниједног нарочитог?“

„Не, господине.“

„Али сва су била тужна, рекли сте?“

„Да, господине — била су.“

„Па ево, ово је то писмо, написано у време кад су ове слике снимљене.“ Он се окрете пороти.

„Волео бих да порота погледа ове слике и затим да чује само један одломак из овог писма, које је г-ђица Алден истог дана писала оптуженом. Он је признао да није хтео да јој пише ни телефонира, иако ју је сажалевао рече он, окрећући се пороти. Ту је отворио писмо и прочитао Робертину дугу, жалосну молбу. „А овде су још четири слике, Грифитсе.“ И он пружи Клајду четири слике снимљене на Медвеђем језеру. „Врло веселе, зар не мислите и ви тако? Не личе много на човека који је тек доживео велику промену у срцу после најстрашнијег периода сумње, забринутости и рђавог владања — и који тек што је видео како се утопила жена којој је нанео најсвирепију неправду и према којој је у последњем часу намеравао да поступи часно. Те слике приказују вас као да немате никакве бриге на свету, зар не?“

„Па то су само групне слике. Нисам могао да се издвајам.“

„А ова овде у води. Зар вам није било ни најмање нелагодно да се купате у језеру већ другог или трећег дана пошто је Роберта Алден потонула на дно Биг Битерна, а нарочито кад сте доживели такву узвишену промену у срцу?“

„Нисам желео да се зна да сам био тамо с њом.“

„Знамо све о томе. Али шта да кажемо за ову слику са бенџом. Погледајте је!“ И он му је пружи. „Врло је весела, зар не?“ зарежа. А Клајд, у недоумици, уплашено одговори:

„Али ја нисам био весео.“

„Ни кад сте свирали у бенџо, као овде? Ни кад сте играли голф и тенис са вашим пријатељима, одмах сутрадан после њене смрти? Ни кад сте плаћали ручкове од тринаест долара? Ни кад сте опет били са г-ђицом Х, са којом сте, по сопственом казивању, желели да будете у друштву!"

Месоново држање је било гневно, претеће, злокобно, пуно огорченог презира.

„Па, не баш тада — не, господине."

„Шта мислите под тим — ,не баш тада'? Зар нисте били онде где сте желели да будете?"

„Па у једном смислу јесам — заиста", одговори Клајд, мислећи шта ће Сондра помислити кад то буде читала, а без сумње читаће. У новинама је свакодневно готово све објављивано. Није могао порећи да је био с њом, и да је желео да буде с њом. Али, у исто време, он није био срећан. Уплетен у тај срамни и грозни план. Како је ужасно патио! Али сад мора то да објасни некако, да Сондра разуме кад буде читала, а и ова порота. И зато је сада додао, гутајући сувим грлом и лижући усне сувим језиком, „Али ја сам ипак жалио г-ђицу Алден. Тада нисам био срећан — нисам могао. Само сам покушавао да уверим свет да нисам имао никакве везе са њеним одласком тамо — и то је све. Нисам видео другог начина да то учиним. Нисам хтео да будем ухапшен због оног што нисам учинио."

„Зар ви не знате да је то лаж! Зар нисте свесни да лажете!" повика Месон, као да је желео да га цео свет чује, а ватра и бес његовог неверовања и презира били су довољни да увере и пороту и публику да је Клајд гнусан лажов. „Чули сте исказ Руфуса Мартина, куvara на Медвеђем језеру?"

„Јесам, господине."

„Чули сте да се он заклео да вас је видео негде у близини Медвеђег језера како држите у загрљају г-ђицу Х и љубите је. Је ли то истина?"

„Јесте, господине."

„И то само четири дана пошто сте оставили Роберту Алден под водом Биг Битерна. Јесте ли се и онда плашили хапса?"

„Јесам, господине."

„Чак и кад сте се љубили и грлили са г-ђицом Х?"

„Да, господине", одговори Клајд тужно и безнадежно.

„За име света!" викну Месон, „зар би човек могао и замислити да се и такве ствари могу брбљати пред поротом кад то не би чуо својим ушима? Зар ви заиста тврдите ту под заклетвом и пред овом поротом, да сте могли да се љубакате и грлите са једном превареном девојком, док друга лежи на дну језера, свега сто миља удаљеном, и да сте ипак били несрећни због онога што сте чинили?"

„Па ипак, тако је било", одговори Клајд.

„Изврсно! Неупоредиво", узвикну Месон.

Уморно и са уздахом извадио је опет велику белу марамицу и, погледавши по судској дворани, узео је да брише лице као да је хтео рећи, ово је заиста тежак задатак — а потом је наставио још снажније:

„Грифитсе, јуче сте, као сведок, изјавили под закле твом да ви лично нисте смерали да идете на Биг Битерн кад сте пошли из Ликурга."

„Не, господине, нисам."

„Али кад сте вас двоје ушли у ону собу у Ренфру дому у Утики, и кад сте видели како она изгледа уморна, ви сте јој предложили да би мали одмор — нешто у оквиру могућности ваших заједничких новчаних средстава у оно време — био добар по њу. Није ли тако било?"

„Да, господине. Тако је било", одговори Клајд.

„Али до тада ви нисте чак ни помислили одређено на Адирондаке планине?"

„Не, нисам, господине — то јест, нисам помишљао ни на једно одређено језеро. Мислио сам да бисмо можда могли отићи у неко летовалиште — а она су овде већином поред језера — али нисам мислио ни на једно одређено, уколико се сећам."

„Тако. И кад сте то предложили, она вам је рекла да би било добро да набавите неколико проспеката или карата, зар не?"

„Да, господине."

„И онда сте ви сишли и набавили сте их."

„Да, господине."

„У Ренфру дому, у Утики?"

„Да, господине."

„Нигде другде, случајно?"

„Не, господине."

„И после, кад сте прегледали те карте, видели сте Грас језеро и Биг Битерн, и одлучили сте да одете тамо. Је ли тако било?"

„Да, јесмо", слага Клајд врло нервозно, зажаливши што је потврдио да је у Ренфру дому набавио проспекте. Могла би и ту бити нека замка.

„Ви и г-ђица Алден?"

„Да, господине."

„И изабрали сте Грас језеро као најбоље, зато што је најјевтиније. Је ли тако било?"

„Да, господине. Тако је било."

„Разумем. А сећате ли се ових овде?" додаде он, пружајући руку и узимајући са стола свежањ проспеката, за које је прописно утврђено да су нађени у Клајдовом куферу на Медвеђем језеру приликом његовог хапшења. Он затим уручи проспекте Клајду. „Прегледајте их. Јесу ли то проспекта које сам нашао у вашем куферу на Медвеђем језеру?"

„Па, изгледају као проспекта које сам тамо имао."

„Јесу ли то они које сте нашли у Ренфру дому и однели горе да их покажете г-ђици Алден?"

Не мало уплашен због брижљивости којом је Месон сада прилазио томе питању проспеката, Клајд их је отворио и превртао. Па чак ни сада, зато што је печат Ликуршког дома (Поздрав из Ликуршког дома, Ликург, Њујорк) био утиснут црвеним словима врло сличним црвеном штампаном тексту проспекта, он у почетку то није приметно. Прелиставао је проспекте, а затим је, уверен да ту нема никакве замке, одговорио, „Да, мислим да су ово ти проспекти."

„А сад", настави Месон лукаво, „у којем сте од њих нашли ону белешку о гостионици на Грас језеру и о тамошњим ценама? Да није у овом?" И узео је управо онај исти жигосани проспект на чијој је страни била забелешка - Месон ју је показивао кажипрстом — коју је Клајд показао Роберти. А у средини је била карта која је приказивала Индијански Ланац са Дванаестим језером, Биг Битерном, Грас језером, и многим другим језерима, а на дну карте јасно је био обележен пут који води од Грас језера и Ган Лоца, поред јужног краја Биг Битерна, до Залива Трију Милџа. Видећи то опет после тако дугог времена, одједном је помислио да то Месон вероватно покушава да утврди да је он знао за тај пут, па је помало уздрхтао и с језом одговорио, „Да, то би могао бити тај проспект. Изгледа тако. Чини ми се да је то можда тај."

„Зар не знате да јесте?" заинтачи Месон мрачно. „Зар не можете да оцените по тој белешци да ли јесте или није?"

„Па изгледа налик на њега", одговори Клајд врдајући, кад је прочитао забелешку која га је првобитно навела да се одлучи за Грас језеро. „Мислим да је то можда тај проспект."

„Мислите! Мислите! Постајете мало опрезнији кад се приближавамо нечем практичном. Погледајте опет у ту карту и реците ми шта видите. Реците ми да ли не видите пут који води јужно од Грас језера."

„Да", одговори Клајд после извесног времена помало набусито и јетко, толико га је намучио и изубијао тај човек толико решен да му што пре ископа гроб. Пипао је карту и претварао се да гледа оно што му је речено, али видео је само оно што је још одавно видео тамо у Ликургу, пред свој полазак у Фонду на састанак са Робертом. А сад се то овде искоришћује против њега.

„А куда води тај пут, молим? Хоћете ли да кажете пороти куда води — одакле докле?"

А Клајд је, нервозан и уплашен и телесно врло изнурен, одговорио, „Па, пут води од Грас језера до Залива Трију Милџа."

„А до којих или поред којих других места пролази?" продужи Месон, гледајући преко његовога рамена.

„До Ган Лоца. То је све."

„А како стоји са Биг Битерном? Зар не долази близу њега, кад му се прилази с јужне стране?"

„Да, господине, ево овде."

„Јесте ли икад видели или проучавали ту карту пре него што сте из Утике пошли на Грас језеро?" упита Месон силовито.

„Не, господине — нисам."

„Никад нисте знали да постоји тај пут?"

„Па, можда сам то и видео", одговори Клајд, „али ако и јесам, на то нисам обратно пажњу."

„И дабоме, није нимало вероватно да сте видели или проучавали тај проспект и тај пут пре него што сте пошли уз Утике?"

„Не, господине. Никад га раније нисам видео."

„Тако. Потпуно сте уверени у то?"

„Да, господине. Јесам."

„Е па онда, објасните ми, или објасните овој пороти, ако можете, а под свечаном заклетвом коју толико поштујете, откуда на овоме проспекту отиснут жиг 'Поздрав из Ликуршког дома, Ликург, Њујорк'. На то је савио проспект и на последњој страни показао је Клајду танак црвен печат, отиснут између осталог црвеног текста. А Клајд, видећи то, загледа се као човек у трансу. Његово врло бледо лице постало је сиво, дугачки танки прети затварали су се и отварали, а црвени, отечени и уморни очни капци трептали су и трептали, не би ли одагнавали кобну чињеницу која је била пред њим.

„Не знам", рекао је помало немоћно, после извесног времена. „Зацело је био на полици у Ренфру дому."

„Ех, зар баш зацело? А ако ја доведем овде два сведока који ће се заклету да су вас видели трећег јула — три дана пре него што сте отпутовали из Ликурга у Фонду — кад сте ушли у Ликуршки

дом и узели са полице четири или пет проспеката, хоћете ли још увек рећи, зацело је био на полици у Ренфру дому шестог јула?" Кад је рекао оно, Месон је застао и победоносно погледао око себе, као да је хтео рећи, ето, одговори ми на то ако можеш! А Клајд потресен, укочен и без даха, морао је да мучи бар петнаест секунди пре него што је био кадар да довољно влада живцима и гласом да би одговорио, „Па, зацело је био. Ја га нисам узео у Ликургу."

„Врло добро. Али у међувремену даћемо овој господи овде да то погледају", и додао је проспект најстаријем поротнику, који га опет додаде поротнику до себе, и тако редом, а за то време у дворани су се чули шапат и жагор.

А над су поротници завршили, Месон се, на велико изненађење публике, која је очекивала све нове и нове нападе и открића, готово без краја и концa — окренуо и изјавио, „То је све." И одмах су многи у дворани почели да шапућу: „Ухваћен је у замку! Ухваћен!" А судија Обервалцер је одмах изјавио да с обзиром на то да је већ доцкан, а и зато што има још извештај број сведока одбране као и неколико сведока оптужбе, он би желео да се тиме заврши рад за тај дан. Белкнап и Месон су се радо сложили. А Клајду су — врата судске дворане била су чврсто закључана све док он не би прешао у своју самицу прекопута — пришли Краут и Сисел и одвели га кроз та врата и низ степенице на које је већ данима гледао и мислио. Кад је отишао, Белкнап и Џепсон су се погледали, али нису рекли ништа док се нису закључали у својој канцеларији, а тада је Белкнап почео, „ . . . Није се држао довољно добро. Најбоља могућа одбрана, али премало храбрости. Он просто нема храбрости, и то је све." А Џепсон се бацио тешко у фотељу, још увек у капуту и са шеширом на глави, и рекао је, „Нема храбрости, у томе и јесте главна невоља, без сумње. Зацело ју је убио. Али мислим да сад не можемо да напустимо брод. Ипак, држао се готово боље него што сам очекивао." А Белкнап је додао, „Учинићу све што будем могао у завршном говору, то је све што могу." А Џепсон је прилично уморно одговорио, „Тако је, Алвине, ствар сада, морамо признати, углавном зависи од вас. Али у међувремену, отићи ћу у затвор и покушаћу да га мало охрабрим. Не би било добро пустити га да сутра изгледа превише уплашен или утучен. Мора седети право и показати поротницима да он осећа да није крив, па ма шта они мислили." Устао је, турио руке у џепове свог дугачког капута и, кроз зимску таму и студен тога суморног града, отишао је да посети Клајда.

ГЛАВА XXVI

Остатак претреса састојао се од исказа једанаесторице сведока — четворица су били за Месона, а седморица за Клајда. Један од ових последњих — неки др А. К. Сод, из Рехобета — десио се у Биг Битерну оног дана када је Робертин леш био донесен у бараку за чамце, и сада је изјавио да је леш видео и прегледао, и да озледе, какве су биле онде, нису изгледале друкчије него онакве какве би могле настати од ударца какав јој је Клајд случајно задао, као што је и сам признао, и да је неоспорно да је г-ђица Алден потонула у свесном стању а не у несвесном, као што би тужба желела да увери пороту — а то је навело Месона да испита лекарску прошлост тога господина, која, на жалост, није била тако сјајна као што се пожелети могло. Докторирао је у другоразредној медицинској школи у Оклахоми и отада је стално био лекар у неком градићу. Сем њега, а потпуно без икакве везе са злочиним за који је Клајд оптужен, Семјуел Јеарзли, фармер из околине Ган Лоца, који је возио ка путем којим је Робертин леш био превезен из Биг Битерна у Ган Лоц, сада је под заклетвом озбиљно посведочио да је пут, као што је приметно возећи се њиме оног истога јутра, био врло џомбаст, а то је омогућило Белкнапу, који га је испитивао, да покаже да је то бар могућан узрок са којег су озледе на Робертиној глави и лицу биле тако нарочито изразите. Али тај исказ је доцније оспорио противнички, Месонов, сведок — кочијаш браће Луц, који се исто тако заклео да на том путу није наишао ни на каква изрована ни џомбаста места. Ту су били и Лигет и Вигем, који су изјавили да је Клајд, уколико су они могли да запазе и оцене у вези са његовим радом у Грифитсовој фабрици, био пажљив, одан и користан. Код њега, као службеника, нису приметили ништа рђаво. Затим су неколико других незнатнијих сведока казали да је Клајдово друштвено кретање и понашање, уколико су они могли то да опазе, било пажљиво, углађено и смотрено. Није учинио ништа рђаво, колико је њима познато. Али, на жалост, као што је Месон унакрсним испитивањем брзо сазнао, они никад нису били ни чули за Роберту Алден и њену несрећу, па чак ни за Клајдове односе с њом.

Најзад, пошто су многе ситнице, опасности и тешкоће биле пребројене, поткрепљене или одбијене, колико год су то једна и друга страна могле да постигну, Белкнапова дужност је била да каже завршну реч у Клајдову одбрану.

Он је томе посветио читав дан, и врло пажљиво и у духу свога уводног говора развијао је и истицао сваку тачку која је тежила да покаже како је, готово несвесно, ако не сасвим безазлено, Клајд запао у однос са Робертом који се завршио тако несрећно по обоје. Духовни и морални кукавичлук поновио је, попаљен или бар подстакнут разним несташицама у Клајдовој раној младости, а сем тога нове могућности какве му се раније никад нису пружале, утицале су на његов „можда исувише савитљив, чулан, непрактичен и сањалачки дух". Несумњиво, он није био правичан према г-ђици Алден. То не долази у питање. Не. Али с друге стране као што то врло јасно показује признање које је одбрана од њега извукла — он се на крају није показао онако свиреп ни зао као што би тужба желела

да јавност и поштована порота мисле. Многи су били далеко свирепији у свом љубавном животу него што је овај младић икад помишљао да буде, и, дабоме, они нису били неминовно обешени због тога. И разматрајући вешто да ли је овај младић заиста извршио злочин за који је оптужен, дужност је пороте да не дозволи да је икакве племените побуде, изазване оним што је та сирота девојка препатила у својим љубавним односима с овим младићем, наведу да поверује или закључи да је он извршио злочин за који је оптужен. Ко покатакд није био свиреп у свом љубавном животу, без обзира на пол којем припада?

Потом је прешао на другу и подробну критику доказног материјала, заснованог само на околностима — јер ни једна једина особа није видела ни чула ништа од наведеног злочина, док је, међутим, сам Клајд врло јасно објаснио како је дошло до тога да се нашао у оном посебном положају. После тога прешао је олако преко случаја са проспектом, а исто тако и чињеница да је Клајд заборавао колико стаје вожња у чамцу на Биг Битерну, да је закопао статив, и да је био тако близу Роберте а није јој помогао; објаснио је то као пуку случајност или последицу заборавности, а то што јој није притекао у помоћ, као последицу његове обезнањености, збуњености и страха — „оклевао је кобно али не злочиначки баш у оном тренутку свог живота кад није требало да оклева“ — заиста снажна иако језуитска одбрана која није била без својих добрих страна и тежине.

А затим је Месон, у пламеном уверењу да је Клајд убица најхладније и најгоре врсте, провео читав дан у расплетању „паукове мреже лажи и неоснованих тврђења којима се одбрана нада да ће одвратити мисли пороте од непрекидног низа обилних доказа којима је тужба доказала да је тај „брадати човек“ заиста „убица крвавих руку“ Провео је читаве сате у поновном излагању исказа разних сведока. Сатима је оптуживао Клајда, или је препричавао Робертине горке јаде — тако да су и порота и публика опет били готови да пролију сузе. А Клајд, седећи између Белкнапа и Џепсона, дошао је до закључка да није вероватно да ће га, с обзиром на доказни материјал тако вешто и дирљиво поновљен, иједна оваква порота ослободити.

А онда је Обервалцер са свог високог седишта поучио пороту: „Господо — сав доказни материјал, строго говорећи, више је или мање заснован на посредним доказима, па било да се он састоји од чињеница које допуштају закључак да постоји кривица, било од исказа очевидаца. Искази очевидаца у овом случају засновани су на основима подозрења.

«Ако нека од материјалних чињеница не иде у прилог мишљењу да је кривица вероватна, ваша је дужност, господо, да то узмете у обзир.

„И не смете сметнути с ума да доказни материјал не треба одбацити или потценити зато што је основан на посредним доказима. Посредни доказни материјал често је поузданији од непосредног.

„Овде је много говорено о побуди и њеној важности у овом случају, али не смете заборавити да доказ побуде није уопште неопходан ни битан за осуду. Мада побуда може да буде околност која је од помоћи да се утврди злочин, ипак се од заступника тужбе не тражи да докаже побуду.

«Ако порота нађе да је Роберта Алден случајно или нехотице испала из чамца, и да оптужени није покушао да је спасе, то не чини оптуженог кривим, и порота мора закључити да оптужени „није крив“. Али ако порота нађе да је оптужени на неки начин, намерно, у томе часу и на томе месту, изазвао кобну несрећу или јој допринео, било ударцем или друкчије, онда мора прогласити оптуженог кривим.

„Мада не кажем да сви морате да се сложите с одлуком, ипак бих предложио да ниједан од вас не треба да узме непопустљив став, ако после пажљивог разматрања увиди да није у праву.“

То су биле речи које је судија Обервалцер, са свога високог седишта, свечано и поучно упутио пороти.

После тога, у пет сати после подне, поротници су устали, и један за другим изишли су из дворане. Одмах затим, Клајд је, пре него што је публици било дозвољено да остави зграду, изведен у своју самицу. Шериф се стално бојао да Клајд не буде нападнут. А после тога пет дугих часова, за време којих је Клајд ходао тамо-амо у својој самици, или се претварао да чита или да се одмара, а за све то време Краут и Сисел, које су представници штампе подмитили да их обавесте о томе како се Клајд сада „држи“, наизменично су лукаво и ћутке мотрили на њ из највеће могуће близине.

У исто време судија Обервалцер, Месон, Белкнап и Џепсон, са својим пратиоцима и пријатељима, вечерали су у посебним просторијама бриџбуршког хотела „Централ“, а затим су, уз по коју чашу, нестршљиво чекали да се порота сложи, и желели су и надали се да ће одлука бити донесена у скоро, ма каква била.

У то време, дванаесторица људи — фармери, чиновници, и ситни трговци, поново су расправљали ради властитог духовног задовољства, о сјајним Месоновим, Белкнаповим и Џепсоновим потезима. Али, од све те дванаесторице, само је један — Семјуел Апам, апотекар — (Месонов политички противник, а привучен Џепсоновом личношћу) — био наклоњен Белкнапу и Џепсону. Зато се претварао да сумња у потпуност Месонових доказа, али му је најзад, пошто је већ пало пет куглица, било припрећено изобличењем, народним гневом и срамотом који ће зацело уследити ако порота не буде једногласна. „Удесићемо ми тебе. Нећеш проћи а да јавност тачно не дозна твој став.“ На то је он, зато што је имао уносну апотеку у Северном Менсфилду, одмах одлучио

да ће бити најбоље да заборави на опозицију према Месону и да се сложи.

Затим су се чула четири тупа ударца на вратима која из поротничке собе воде у судску дворану. То је ударао најстарији поротник Фостер Лунд, трговац цементом, кречом и каменом. Његова велика песница је лупала. На то су се стотине оних који су се после вечере угурали у топлу и загушљиву судску дворану — мада многи нису никако ни излазили — пренули из полудремежа који их је био обузео. „Шта је то? Шта се десило? Је ли порота готова? Каква је одлука?“ Људи, жене и деца гурали су се да приђу што ближе. А два редара на стражи пред поротничким вратима узвикнуше, „Ето! Ето! Чим дође судија.“ Онда су други редари одјурили прекопута у затвор, да извести шерифа да треба довести Клајда — и у хотел „Централ“ да позову Обервалцера и остале. А затим је Клајда, полуобамрла или распамећена услед усамљености и убитачне неизвесности, са лисицама на рукама, увео Краут и поставио га између Слака, Сисела, и других. Обервалцер, Месон, Белкнап и Џепсон, и цела група новинара, цртача, фотографа, и других, ушли су и заузели место на којима су седели током свих тих дугих недеља. Клајд је, трепћући и жмиркајући, сада седео иза Белкнапа и Џепсона — не са њима, јер га је Краут држао тако чврсто да је морао да седне с њим. Кад је Обервалцер сео и записничар заузео своје место, отворена су врата поротничке собе и дванаест поротника ушло је свечано један за другим — необичне и разнолике прилике у незграпним и већином врло похабаним оделима, која су била куплена готова. Кад су ушли, поседали су у поротничку ложу, али су одмах устали на заповест секретара, који је рекао: „Господо поротници, јесте ли донели сложну одлуку?“ — али ниједан од њих није погледао Белкнапа, Џепсона, ни Клајда, а Белкнап је то одмах протумачио као кобно.

„Свршено је“, шапну он Џепсону. „Против нас. Видим.“ А онда је Лунд изјавио, „Јесмо. Налазимо да је оптужени крив за убиство с предумишљајем.“ А Клајд је, потпуно распамећен, ипак покушавао да одржи равнотежу и остане миран, и укочено је гледао право преда се, према пороти и даље од ње, а да готово није ни трепнуо. Та није ли му Џепсон у његовој самици прошле ноћи, затекавши га дубоко потиштеног, рекао да одлука на том суђењу, чак и под претпоставком да буде неповољна, неће бити ни од каквог значаја. Претрес је од почетка до краја био неисправан. Предрасуда и пристрасност избијале су на сваком кораку. Такво насиље, тиранисање и подметање како је Месон чинио пред поротом не може никад проћи као исправно ни пред једним вишим судом. Поновно суђење — на основу призива — биће зацело дозвољено, мада сада не може да долази у питање ко би могао да руководи тим новим суђењем.

Сетивши се сада тога, Клајд је говорио себи да то ипак можда није тако важно. Стварно није — а можда јесте? Кад само помисли шта те речи значе, у случају да ново суђење не буде дозвољено. Смрт! Ето шта би то значило, ако би било коначно — можда и јесте коначно. Морати сести на ону столицу, коју је гледао у мислима тако дуго — у току свих тих дана и ноћи кад није могао да је одагна из својих мисли. Она је опет ту пред њим — та ужасна, страшна столица — само је ближа и већа него икад раније — тамо у самом средишту простора између њега и судије Обервалцера. Сад је јасно види — четвртаста, тешких наслона за руке, тешког наслона за леђа, неколико каишева на врху и са страна. Господе! Рецимо да сад нико не хтедне да му помогне! Чак ни Грифитси можда више неће хтети да дају новац! Кад само помисли на то! Ни апелациони суд, који су Џепсон и Белкнап поменули, можда исто тако неће хтети да му помогне. А онда би те речи биле коначне. Да! Биле би! Господе! Вилице су му подрхтавале, а затим се стегле — јер у том тренутку постао је свестан да оне подрхтавају. А у том часу Белкнап је устао и тражио да поротници гласају појединачно, а Џепсон се нагнуо и шапнуо Клајду, „Не брините се због тога. То није коначно. Издејствоваћемо поништење, сигурно као један и један два.“ Али док су поротници појединачно одговарали „Да“ — Клајд је слушао њих, не Џепсона. Зашто сваки то каже са толиким наглашавањем? Зар нема ни једног који осећа да он можда није учинио оно што је Месон рекао — да није ударно намерно? Зар нема ниједног који бар мало верује у ону промену у његовом срцу о којој су Белкнап и Џепсон тако упорно доказивали да се догодила? Гледао их је све — мале и велике. Изгледали су као црвеносмеђа трупа дрвених играчака, лица и руку бледомрких или попут старе слоноваче. Затим је помислио на мајку. Она ће сазнати сада, јер овде су се скупили сви ти новинари, цртачи, и фотографи. А шта ће Грифитси — његов стриц и Гилберт — мислити сада? И Сондра! Сондра! Ниједне речи од ње. А он је непрестано и отворено изјављивао — јер су му Белкнап и Џепсон казали да мора тако да говори — да је његова страсна љубав према њој била она неодољива сила која је управљала њиме — она је била стварни разлог свега тога! Али ниједне речи. А ни сада му неће послати ни речи, дабоме — она која је намеравала да се уда за њ и да му да све!

А светина око њега је нема, иако је — или можда баш зато — дубоко задовољна. Мали угурсуз није „изврдао“. Свим оним трућањем о промени у срцу није могао да превари дванаесторицу разумних људи овог округа. Каква глупост! Џепсон седи и гледа непомично, а Белкнап, чије снажно лице изражава презир и пркос, износи своје предлоге. Месон, Барли, Њуком, и Редмонд једва крију своје задовољство иза неприродно строгих маски, док Белкнап и даље тражи да се пресуда одложи за недељу дана — до идућег петка, кад ће му бити zgodније да присуствује, али судија Обервалцер одговара да се не слаже с тим, сем ако се не изнесе неки добар разлог. Али сутра ће, ако одбрана то

жели, саслушати њено образложење, па ако буде задовољавајуће, одложиће пресуду — а ако ли не, пресуда ће бити изречена следећег понедељка.

Али Клајда се чак ни то за тренутак није тицало. Мислио је о својој мајци и о томе шта ће она мислити — осећати. Писао јој је уредно, и увек је истицао да је невин и да она не сме веровати, чак ни делимично, у оно што чита у новинама. Он ће зацело бити ослобођен. Појавиће се као сведок, у своју одбрану. Али сад. . . сад. . . ох, она му је потребна — тако му је потребна. А сада му је изгледало да су га готово сви напустили. Страшно је, страшно усамљен. Мора јој брзо написати неколико речи. Мора. Мора. Затражио је од Џепсона парче хартије и оловку, и написао је: „Г-ђа Грифитс, Мисија Звезда наде, Денвер. Колорадо. Драга мајко — осуђен сам — Клајд." Затим је хартију пружио Џепсону и замолио га, нервозно и немоћно, да то одмах пошаље. «Одмах, синко, не брини», одговори Џепсон, ганут његовим изгледом, па дозвољава неког малог курира који је био у близини и даде му цедуљицу заједно са новцем.

А док се то збивало, сви излази били су закључани. Сисел и Краут нису повели Клајда познатом му бочном излазу кроз који се био надао да ће утећи. А сви новинари, публика, и заостали чланови пороте загледали су се у њега, јер чак ни тада нису се били довољно нагледали Клајда, већ су му пиљили у лице да би видели како је он то примио. Због месног јавног мњења, које је било непријатељски расположено према Клајду, судија Обервалцер, на Слакову молбу, није прекинуо претрес доклегод му није било јављено да је Клајд опет закључан у својој самици, па су тек онда поотварана врата. А онда је светина покуљала напоље, али само да би пред вратима судске дворане сачекала да види у пролазу Месона, који је, од свих особа на том суђењу, постао јунак дана — Клајдова немеза — Робертин осветник. Али он се није одмах појавио већ, уместо њега, Џепсон и Белкнап, и не толико потиштени колико свечани и пркосни — нарочито Џепсон, који је, слегнувши раменима, одговорио, „Још не, али ни овај округ није једини закон." Одмах затим појавио се Месон — са тешким пространим врскапутом преко рамена и изношеним меким шеширом навученим ниско на очи, а за њим Барли, Хеит, Њуком, и остали, као нека краљевска свита — и ишао је као да је потпуно неспособан значаја и части коју му указује та гомила која га чека. Јер није ли он сада победилац и изабрани судија! Одмах га је опколила светина која му је клицала, а двадесетак најближих покушавали су да га зграбе за руку или захвално потапшу по рамену или руци. „Живео Орвил! Честитамо, судијо!" (Његова нова или блиска титула.) „Богами, Орвиле Месоне, заслужујете захвалност овог округа!" „Ура! Ура! Ура!" „Трипут ура за Орвила Месона!" На то је гомила три пута громко кликнула — а Клајд је то јасно чуо у својој самици и наслутио му смисао.

Кличу Месону што га је осудио. У великој гомили напољу нема никога ко не верује да је он потпуно крив. Роберта — њена писма — њена решеност да га натера да се ожени њоме — њен циновски страх од срамоте — довели су га до овога. Да буде осуђен. На смрт, можда. Далеко од свега за чим је жудео — далеко од свега што је сањао да ће постићи. А Сондра! Сондра! Ниједне речи! Ниједне речи! И тако, плашећи се да Краут или Сисел или можда неко други не мотри на њ (готов да чак и сада достави сваки његов покрет), а не желећи да покаже да је потпуно сломљен и очајан, сео је, узео неки илустровани лист и претварао се да чита, а његов је поглед лутао далеко, далеко, ка другим призорима — мајци — браћи и сестрама — Грифитсовима - свима које је познавао. Али осећајући да не може да поднесе та нестварна привиђења свога ума, најзад је устао, бацио одело са себе, и потражио свој гвоздени кревет.

„Осуђен! Осуђен!" А то значи да мора умрети! Господе! Али какав је благослов моћи сакрити лице у јастук, и не дозволити никоме да те гледа — ма како тачно сви они могли да погоде!

ГЛАВА XXVII

Мучан исход те велике борбе и великог неуспеха, а јавно мњење — због овог строгог месног тумачења те трагедије — од једне обале до друге — чврсто уверено да је Клајд крив и, као што су новине свуда разгласиле, правилно осуђен. Дирљива судбина сироте мале девојке са села! Њена тужна писма! Колико је морала да пати! Па она слаба одбрана! Чак и Грифитси у Денверу били су толико потресени доказним материјалом изнесеним у току претреса, да су се једва усуђивали да читају новине отворено — једни другима — већ су их махом читали сами, а доцније се сашаптавали о поразној и страшној поплави посредног доказног материјала. Али ипак, та мала породична група која се тако дуго борила сложено, кад је прочитала Белкнапов говор и Клајдов исказ почела је да верује у свог сина и брата, упркос свему што су били прочитали против њега И зато — за време претреса и после њега — писали су му бодрећа писма пуна наде, основана често на његовим писмима у којима је стално понављао да није крив. Али кад је, осуђен, телеграфисао мајци у свом дубоком очајању — кад су новине то потврдиле — у породици Грифитс настала је запрепашћеност. Јер, зар то није доказ? А ипак да ли је? Сви листови канда тако мисле. Па су ужурбано слали многе дописнике г-ђи Грифитс, која је, заједно са својим ситним породом, потражила уточиште од неподношљивог публицитета у једном забаченом делу Денвера, далеко од мисијског света. А једно подмитљиво предузеће за сеобе одало је њену адресу.

И сада је та америчка сведочица божје управе на земљи, седећи на столици у свом бедном

стану, притиснута бригада око средстава за голи живот — понижена неумитним силама живота и страшним и свирепим ударцима случаја — а ипак мирна у својој вери — казала, „Не могу да мислим одјутрос. Као да сам протрнула, и све ми изгледа чудно. Мој син осуђен за убиство! Али ја сам његова мајка, и нимало нисам уверена у његову кривицу! Он ми је писао да није крив, и ја му верујем. А коме би казао истину и поверио се ако не мени? Али постоји Онај који све види и све зна.“

Али у исто време постојало је тако много којечега у дугом нису доказног материјала, као и у оној Клајдовој првој лудорији у Канзас-Ситију, да је она морала да се упита — и уплати. Зашто није био кадар да објасни откуда онај проспект? Зашто није могао да притекне у помоћ тој девојци, кад је тако добар пливач? И зашто је тако брзо отишао тој тајанственој г-ђици Х — ко било да је она? Ох, зацело, зацело, она неће морати, упркос својој вери, да закључи да је њен најстарији син — најамбициознији и најполетнији иако најнемирнији од све њене деце — крив за такав злочин! Не! Она не може да посумња у њега — чак и сада. Под милостивим вођством Бога живога, зар није грех да мајка поверује у грех свога детета, ма како страшни изгледали његови заблудели путеви? У тишини разних мисијских одаја, пре него што је била принуђена да се одсели отуда због радозналих и немилих посетилаца, зар она није толико пута стајала у средини једне од тих бедних одаја док је чистила и пајала, невиђена ни од кога — забачене главе, затворених очију, мрка лица извајана у просте а ипак уверене и озбиљне црте — прилика из раних дана Јеванђеља и његовог тест хиљада година старог света — и у скрушености управљала своје мисли оном замишљеном престолу на којем је мислила да види живи џиновски дух и тело Бога живога — њеног Творца. И молила се по четврт и по пола сата да јој Он да снагу, разумевање, и да је упути да сазна да ли је њен син невин или је крив — па ако је невин, да се то горуће бреме патње дигне са њега и са ње и свих оних који су мили њему и њој — а ако је крив, да јој покаже шта треба да ради — како да издржи док се њему не покаже како заувек да спере са своје бесмртне душе ужас онога што је учинио — да опет постане, ако је могућно, чист пред Господом.

„Моћан си, о Боже, и нема никога сем Тебе. Гле, Теби је могућно све. У Твојој милости је живот. Смилуј се, Боже. Ако су његови греси као скерлет, учини да буду бели као снег. Ако су црвени као црвац, учини да буду као вуна.“

Али у њој је и тада — чак и док се молила — била мудрост Еве у погледу Евиних кћери. Та девојка за коју веле да ју је Клајд убио — како стоји с њом? Зар није и она грешила? И зар није она била старија од Клајда? Новине тако кажу. Читајући писма, ред по ред, била је ганута њиховом патетиком и јако је и дубоко саосећала са несрећом која је задесила Алденове. Али ипак, као мајка и жена пуна мудрости прастаре Еве, увиђала је да је Роберта и сама морала пристати — да су њене дражи допринеле да њен син буде слаб и згреши. Једна јака, добра девојка не би пристала — не би могла. Колико ли је таквих исповести чула у мисији и на уличним састанцима? И не би ли се могло рећи у прилогу Клајду — као у самом почетку живота у рајскоме врту — „жена ме је довела у искушење?“

Заиста и зато —

„Милост Његова је до века“, наводила је она. А ако је његова милост трајна — сме ли милост Клајдове мајке бити мања?

„Ако имате вере колико зрно горушично“, говорила је самој себи — а сада је, пред тим досадним репортерима, додала „Је ли је мој син убио? То је питање. Ништа друго није важно у очима нашег Творца“, и погледала је у те искусне, неосетљиве младиће погледом особе која је уверена да ће их њен Бог уразумити. Њена дубока искреност и вера ипак су дејствовали на њих. „Да ли га је порота пригласила кривим или невиним није тако важно у очима Онога који у шаџи држи звезде. Одлука пороте је одлука људска. Она је овоземаљска, земна. Прочитала сам одбрану његовог адвоката. Мој син ми је и сам у својим писмима рекао да није крив. Ја верујем моме сину. Уверена сам да је невин.“

А Аса је, у другом куту собе, мало говорио. Зато што није разумео стварност свога доба, а није имао ни искуства у погледу неумољивих и нагонских сила страсти, он није био кадар да разуме ништа од свега овога. Рекао је да никад није разумео Клајда, као ни његове недостатке и грозничава сањарења, па зато више воли да не говори о њему.

„Али“, наставила је г-ђа Грифитс, „ја никад нисам бранила Клајда од његовог греха према Роберти Алден. Он јесте погрешно, али и она је погрешила зато што му се није одупрла. Нико не сме да буде попустљив према греху. Мада ми је срце пуно саучешћа и љубави према рањеном срцу њених драгих родитеља који толико пате, ипак не смемо да заборавимо да је тај грех био узајаман, и свет треба то да зна и да суди сходно томе. То не значи да желим да га заштитим“, рече она. „Требало је да се сећа поука из младости.“ На то се њене усне стиснуше у тужном и донекле прекорном болу. „Али прочитала сам и њена писма. И осећам да јавни тужилац не би имао зашто да оптужи мог сина да није било тих писама. Он се користио њима да би утицао на осећања пороте.“ Устала је, као да је прошла кроз мазију, и узвикнула је снажно и достојанствено, „Али он је мој син! Сад је осуђен. Као мајка, морам мислити како да му помогнем, ма шта мислила о његовом греху.“ Склопила је руке, и чак су и репортери били ганути њеном несрећом. „Морам ићи к њему. Требало је да одем раније. Сада то

увиђам." Застала је, јер је постала свесна да свој најдубљи бол, своју невољу и свој страх износи пред те очи и уши јавности који можда то не разумеју нити хају.

„Неки питају", прекиде је један од њих — врло практичан и неосетљив младић Клајдових година — „зашто нисте били тамо за време претреса. Можда нисте имали новаца да отпутујете?"

„Нисам имала новаца", одговори она просто. „Бар не довољно. А и саветовали су ми да не долазим — да нисам потребна. Али сад — сад морам ићи — како било — мораћу да смислим на који начин." Пришла је малом, расклиматаном писаћем столу, који је сачињавао део оскудног и безбојног намештаја. „Ви, младићи, идете у град", рече она. „Да ли би један од вас хтео да преда телеграм ако му дам новац?"

Како да не!" узвикну онај који јој је био поставио најгрубље питање. „Дајте га мени. Новац није потребан. Платиће мој лист." Помислио је да унесе телеграм у свој извештај или да пише о њему.

Села је за жути, огуљени писаћи сто, нашла хартију и перо, и написала је: „Клајде — уздај се у Бога. Он је свемоћан. Одмах уложи призив. Читај псалам 51. Други претрес докажаће твоју невиност. Ускоро ћемо ти доћи. Отац и мајка."

„Можда је ипак боље да вам дам новац", додаде она нервозно, питајући се да ли сме да дозволи да лист плати за то и питајући се у исто време да ли ће Клајдов стриц хтети да плати обнову процеса. Можда ће то много стајати. Затим је додала, „Доста је дугачак."

„Ох, не мари ништа!" узвикну други од те тројке, рад да прочита телеграм. „Напишите колико год хоћете. Постараћемо се да телеграм буде послан."

„Ја желим препис тога", рече трећи оштрим и непопустљивим гласом, видећи да први дописник ставља телеграм у џеп. „То није приватно. Дајте ми то сад — ви или она!"

На то је онај први, да би избегав сукоб, који је г-ђа Грифитс почела да лредосећа на свој спори начин, извадио цедуљицу из џепа и пружио је осталима, који су је одмах преписали.

У време кад се то дешавало, Грифитси из Ликурга, упитани за мишљење о мудрости и финансирању новог претреса, изјавили су да се они више не интересују за то нити су најмање уверени у оправданост призива — бар не о њиховом трошку. Мучење и друштвено иако не трговински-убилачка снага свега тога — сваки тај час по једна Голгота. Белина будућност — а тек Гилбертова! - потпуно је помрачена и оцрњена том ужасном сликом злочина што га је један од њихове крви замислио и извршио! И самог Семјуела Грифитса, као и његову жену, поразила је та муњевита експлозија његовог добронамерног мада очевидно непрактичног и бесмисленог добротинства. Није ли га дуга и практична животна борба научила да је осећање у пословним стварима лудост? Све до оног часа кад се упознао с Клајдом он није дозвољавао да осећања иоле утичу на њега. Али оно његово погрешно мишљење да је његов отац поступио неправедно према његовом млађем брату! А сад ово! Ово! Његова жена и кћи принуђене су да сиђу са позорнице најсрећнијих и најспокојнијих година и да живе као изгнанице — можда заувек — у неком предграђу Бостона, или другде — или вечито да подносе очи и саучешће својих пријатељица! А он и Гилберт отада малне непрестано већају да ли би било мудро да своје предузеће претворе у обвезнице неких других предузећа у Ликургу или другде — или, ако ли не то, да се преселе, не постепено већ брзо, у Рочестер, Буфало, Бостон или Бруклин, где би могли да подигну главну фабрику. Та срамота могла би се избећи ако би се удаљили из Ликурга и од свега онога што он сад представља за њих. Морају почети живот сасвим изнова — бар друштвено. То не значи много за њега и његову жену — њихово је ионако готово прошло. Али Бела, Гилберт, Мира — како да се поврати њихов углед, на који начин, и где?

И тако су, чак и пре свршетка претреса, Семјуел и Гилберт Грифитс донели одлуку да преселе фабрику у Јужни Бостон, где ће моћи пристојно да се склоне, бар док се делимично не забораве све те невоље и срамота.

Због тога је свака даља помоћ Клајду била одлучно одбијена. Зато су Белкнап и Џепсон сели да заједно размотре стање. Пошто је њихово време било тако драгоцено — посвећивано дотад најуспелијој пракси у Бриџбургу — а и многи су предмети били у задоцњењу због заузетости око овога претреса — они очевидно нису били ни најмање уверени да њихов лични интерес или њихово милосрђе допушта или налаже да раде за Клајда без даљег обештећења. Стварно, по њиховом мишљењу, трошкови око обнављања претреса били би знатни. Материјал је огроман. Морале би се извршити велике и скупе припреме, а државна помоћ у том погледу бедно је мала. У исто време, као штс је Џепсон истакао, глупо је мислити да западни Грифитси не би могли баш ништа да учине. Зар они нису већ одавно повезани са верским и хуманитарним радом? Зар не би могли, ако им се саопшти трагичност Клајдовога садашњег положаја, разноврсним молбама за помоћ да прикупе довољно прилога да се бар покрију стварни трошкови око обнове претреса? Дабоме, они досад нису помагали, али то је било зато што је Клајдовој мајци било јављено да није потребна. Ствар сад стоји друкчије.

«Биће најбоље да јој телеграфишете да дође", предложи Џепсон практично. „Успећемо да Обервалцер одложи пресуду до десетог, ако му кажем да она долази овамо. Уосталом, само јој јавите да дође, па ако одговори да не може, онда ћемо се постарати за њен путни трошак. Али она ће га вероватно добити, па можда и нешто преко тога за призив."

Одмах су послали телеграм и писмо г-ђи Грифитс, у којима се она извештава да још ништа није речено Клајду, али да су његови ликуршки рођаци одбили да га и даље ма на који начин помажу. А он ће бити осуђен најдаље до десетог, па је због његове будућности потребно да се неко из породице — најбоље она — појави. Исто тако речено јој је да се постара да новац, потребан за покриће трошкова око призива, буде прикупљен или бар зајемчен.

Г-ђа Грифитс је онда пала на колена и молила се Богу да јој помогне. Овде, сада, Он мора показати своју моћну руку — своје непресушно милосрђе. Светлост и помоћ морају доћи однекуд — иначе како да набави путни трошак, а камоли да скупи новац за призив?

Док се молила — на коленима — дошла јој је на ум мисао. Новинари јуре за њом ради њених изјава. Свуда је прогоне. Зашто није отишла у помоћ своме сину? Шта она мисли о овом? Шта о оном? И сад је казала самој себи, зашто не би отишла уреднику једног од великих листова који су увек тако ради да је испитују, и саопштила му у каквој је великој нужди? Па тако, ако јој он помогне да оде своме сину, на време да буде с њим на дан изрицања пресуде, она ће му, Клајдова мајка, послати извештај о изрицању пресуде. Листови шаљу своје дописнике свуда — чак и на тај претрес, као што је прочитала. Па зашто не њу — његову мајку? Зар и она не би умела да говори и пише? Написала је толике верске расправе.

Зато је сад скочила на ноге — али је одмах опет пала на колена, „Услишио си моју молитву, ох, мој Боже!“ узвикнула је. Потом је уморна, обукла свој прастари црни капут и ставила црн шешир са узицама — донекле налик на верску одећу — и одмах се упутила највећем и најчувенијем дневном листу. Зато што је суђење њеном сину било толико разглашено, одведена је право главном уреднику, који се исто толико заинтересовао колико је и она била импресионирана, и који ју је саслушао са поштовањем и саучешћем. Схватио је њен положај и сматрао да ће се лист заинтересовати за то. Ишчекао је за неколико тренутака, а онда се вратио. Биће узета за дописницу за време од три недеље, па и после тога док не добије отказ. Њени трошкови тамо и натраг биће плаћени. Један помоћник, чијем ће је старању сад предати, упутиће је како треба припремити и сређивати дописе. Исто тако, добиће и нешто готовог новца. Може поћи вечерас, ако хоће — што пре то боље. Лист би желео једну или две њене фотографије, пре него што пође. Али док је говорио, приметио је да су њене очи затворене — глава забачена. Хвалила је Бога што је тако брзо услишио њену молитву.

ГЛАВА XXVIII

На бриџбуршкој станици, осмог децембра после поноћи, излази из путничког воза уморна и растројена жена. Цича зима и сјајне звезде. На њено питање, усамљен станични службеник, упућује је у бриџбуршки хотел „Централ“ — право улицом која се пружа пред њом, па од друге бочне улице само два блока лево. Дремљиви портир хотела „Централ“ одмах јој даје собу, а чим сазнаје ко је она, упућује је у окружни затвор. Али она, после кратког размишљања, налази да час није згодан. Можда он спава. Лећи ће и устати рано. Послала му је неколико телеграма. Он зна да она долази.

Поранила је, у седам, а у осам појавила се у затвору, с писмима, телеграмима и препорукама у руци. Службеници, кад су прегледали писма која је донела и уверили се да је то она, известили су Клајда о њеном доласку. А он, потиштен и изгубљен, чувши ту вест, обрадовао се исто онолико колико се испрва плашио њеног доласка. Јер сад је све друкчије. Цела та дуга и мрачна историја испричана је. А због уверљивог Џепсоновог објашњења, можда ће моћи да јој погледа у очи и да каже без дрхтања да је то истина — да није мислио да убије Роберту — да је није хотимично пустио да умре у води. А онда је журно отишао у собу за посетиоце, где му је, благодарећи Слаковој љубазности, било дозвољено да насамо разговара с мајком.

Видећи је како устаје на његов улазак, и хитајући к њој, осетио је у својој напаћеној и сложеној души не малу сумњу, али и уверење да ће у њеном срцу наћи уточиште, самилост, можда помоћ и то без критике. И узвикнуо је с напором, јер му се грло беше стегло, „Ох, мама! Мило ми је што си дошла.“ Али и она је била исувише ганута да би могла да говори — и њен осуђени син у њеном загрљају — па је само притисла његову главу на своје груди и погледала навише. Господ јој се смиловао оволико. Зашто не би и више? Коначно ослободио њеног сина — а ако не то, онда бар нека му поново суде — нека правично размотре доказе који му иду у прилог, а тога, наравно, још нема. И тако су стајали неколико тренутака.

А онда вести од куће, разлог зашто је она ту, њена дужност да разговара с њим као дописница новина — и да се доцније, у часу изрицања пресуде појави у суду заједно с њим — На што се Клајд тргао. И ето, као што чује од ње, његова ће будућност вероватно зависити само од њеног труда. Ликуршки Грифитси, из својих властитих разлога, решили су да га више не помажу. Али она — ако би само могла да ступи пред свет са оправданим захтевом — можда би му још увек могла помоћи. Зар јој Господ није помогао до сада? Али да би ступила пред свет и пред Господа са праведном молбом, она мора сазнати од њега — сада — истину: да ли је намерно или ненамерно ударио Роберту, да ли ју је намерно или ненамерно оставио да умре. Прочитала је доказни материјал и његова писма, и приметила је све недостатке његовог исказа. Али је ли истина оно што је доказивао Месон или није истина?

Клајд, као и увек испуњен стравом пред тим њеним непопустљивим и неустрашивим поштењем, које никад није био кадар да потпуно схвати, казао је, са свом чврстином коју је могао да прикупи — а ипак и са тајном језом у срцу — да је истина оно у што се био заклео. Он није учинио оно због чега је оптужен. Није. Али, авај, помислила је она загледавши се у њ, шта ли је то у његовим очима — мали трептај можда. Он није тако поуздан — тако уверен и одређен као што се издала — као што се молила да ће бити. Не, не, у његовом држању, у његовим речима док је говорио, било је нечега — једва приметан призив узмицања, осећање извесног немира, можда сумње, а то ју је сад следило.

Он није довољно одређен. И можда је заиста смишљао, бар делимично, као што се испрва и бојала кад је први пут чула о томе — можда ју је чак и ударио на том усамљеном, скровитом језеру! — ко то зна? (како сажити и убија моћ такве помисли). И то упркос свег његовог супротног сведочења.

Али „свемоћни Јехова, не захтевај од мајке да у свом и свога сина најцрњем часу посумња у њега — да својом невером учини његову смрт извесном. Ох, не — не захтевај. О Јагње Господње, не захтевај!“ Окренула се; петом је смрвила крљуштину главу те црне сумње — исто тако ужасну за њу као што је његова кривица била за њ. «О, Авесаломе, сине Авесаломе! Не, не, такву мисао нећемо гајити. Ни Бог сам не би је наметао једној мајци.» Није ли он овде — њен син — пред њом, и ето поуздано тврди да он то није учинио. Она мора веровати — вероваће му потпуно. Вероваће — па и верује му — ма каква паклена сумња још увек остала закључана у најдубљој тамници њеног ојађеног срца. Да, да, јавност треба да сазна њена осећања. Она и њен син наћи ће пута. Он мора веровати и мора се молити. Има ли он Свето писмо? Чита ли га? Неки затворски проповедник већ одавно био је дао Клајду Свето писмо, па јој он сад рече да има и да чита.

Али она сад мора прво отићи да се види с његовим адвокатима, а затим да састави свој допис за новине, и онда ће се вратити. Чим је изишла на улицу салетело је неколико дописника који су је ревносно испитивали о томе зашто је дошла. Верује ли она у невиност свога сина? Сматра ли или не сматра да је суђење било правично? Зашто није дошла раније? А г-ђа Грифитс, на свој непосредни, озбиљан, матерински начин, поверила им се и рекла како је и зашто дошло до тога да је она ту, а исто тако и зашто није дошла раније.

Али сад кад је дошла, она се нада да ће остати. Господ ће пружити средстава за спасење њеног сина, у чију је невиност уверена. Зар они неће да се помоле Богу да јој помогне? Зар неће да се моле за њен успех? Неколико дописника, не мало ганути и задивљени, казали су јој да хоће, наравно, а затим су је описали свету онакву каква је средовечна, неугледна, побожна, одлучна, искрена и озбиљна, и дирљиво уверена у невиност свога сина.

Али кад су ликуршки Грифитси чули о њеном доласку било им је непријатно, као да им је био задат још један ударац. А кад је Клајд у својој самици читао о томе доцније, био је прилично потресен суровим публицитетом који је пратио све што је у вези с њим, али ипак, због мајчина присуства, био је помирен и са својом судбином, а доцније готово и срећан. Ма какве биле њене мане и недостаци, она је његова мајка, зар не? И дошла му је у помоћ. Нека свет мисли шта хоће. Не борави ли он у сенци смрти, а ето, она га бар није напустила. Њој дугује захвалност што се тако спретно и брзо усплила као дописница тог денверског листа.

Никад раније није учинила тако нешто. Ко зна, можда ће успети, упркос својој пукој сиротињи, да реши питање поновног суђења и да тако спасе његов живот? Ко зна? А ипак, како је он често и равнодушно грешио према њој! Ох, како често. А она је ипак ту — његова мајка, брижна и напаћена због њега, и пуна љубави према њему, и его, покушава да му спасе живот тиме што ће неком листу на Западу слати дописе о његовој осуди. Више га нису, као доскора, мучили и узнемиравали њен похабани капут, необичан шешир, и широко, непомично лице, и доста крути и прости покрети. Она је његова мајка, она га воли и верује у њега и бори се да га спасе.

Међутим, када су се Белкнап и Џепсон први пут видели с њом, утисак који је оставила није био тако јак. Из неког разлога они нису очекивали да ће видети тако сирову, нешколовану а ипак тако поуздану жену. Широке ципеле ниских потпетица. Необичан шешир. Стари мрк капут. Али после неколико тренутака, привукла им је пажњу њена озбиљност и вера и љубав према сину и њене одлучне, испитивачке, честите и чисте плаве очи, у којима се огледала одуховљена увереност и способност да се жртвује без узмицања.

Мисле ли они лично да је њен син невин? То мора прво сазнати. Или потајно верују да је крив? Много ју је намучио сав тај противречни доказни материјал. Бог је ставио тежак крст на њу и њезине. Али ипак, нека је благословено име Његово! Кад су видели и осетили њену велику забринутост, обојица су одмах изјавили да су уверени у Клајдову невиност. Ако би он био погубљен због тог тобожњег злочина, то би била трагедија правде.

А ипак, обојица су се, сад кад су је видели, забринули одакле ће доћи потребна средства, јер начин на који је она дошла ту, а који им је изложила, казао им је да она нема ничега. Обнова процеса, међутим, зацело би стајала најмање две хиљаде долара. "У току једночасовног разговора, они су јој јасно изложили главне трошкове око поновног суђења - налози које треба припремити па доказни материјал и путовања која би ваљало предузети — а она је често понављала да не види шта ће и

како ће. А затим је изненада, по њиховом мишљењу прилично без везе а ипак дирљиво и драматично, узвикнула, „Господ ме неће оставити. То знам. Он ми је открио своју вољу. Његов глас ме је тамо у Денверу упутио оним новинама. И сад кад сам овде, уздаћу се у Њега, и он ће ме водити.”

Белкнап и Џепсон само су се погледали, неуверени и безбожно изненађени. Таква вера! Проповедница! Јеванђелисткиња, ништа мање! То је Џепсону дало идеју! Свуда постоји верски елеменат који ваља узети у обзир и који се потпуно слаже управо са таквом вером. Под претпоставком да ликуршки Грифитси остану упорни и непопустљиви — онда — онда — сад кад је она овде — па ту су цркве и побожан свет уопште. Не би ли било могућно, са таквом нарави и таквом вером, обратити се за потребан новац за обнову претреса у Апелационом суду баш оном елементу који је до тада највише осуђивао Клајда и знатно допринео његовој осуди? Ова уцвељена мајка. Њена вера у њенога сина.

Готово!

Предавање, са улазницама по толико и толико, у којем би она, убога сирота као што се и види, изложила оправданост захтева свога сина — покушала да задобије наклоност предрасудама заведене публике а узгред и две хиљаде долара или и више помоћу којих би се могла спровести обнова процеса.

Џепсон јој је изнео тај предлог и понудио се да припреми предавање или белешке — извод из разних својих доказа — стварно, читаво предавање које би она могла да преудеси и изложи према свом нахођењу — све оне појединости које сачињавају крајњу основну истину о њеном сину. А она је, озарена лица и светлих очију, пристала да то учини. Покушаће. То је најмање што може да учини — да покуша. Заиста, заиста, нису ли то Божји Глас и Рука Његова у најцрњем часу њеног страдања?

Следећег јутра Клајд је изведен да чује пресуду а г-ђа Грифитс добила је место близу њега и трудила се, са хартијом пред собом и писаљком у руци, да хвата белешке о том за њу неизрециво болном призору, а велика гомила света посматрала ју је. Његова мајка! "У улози дописника листа. Има у тој породици и у том призору нечег бесмисленог, чудног, неосетљивог, чак и смешног. Кад човек помисли да су им ликуршки Грифитси тако близак род.

Клајда је међутим крепило и храбрило њено присуство. Јер зар није она синоћ дошла у затвор са својим планом? И чим се ово сврши — ма каква била пресуда — она ће се дати на посао.

И тако је Клајд сада, готово упркос самом себи, у свом најцрњем часу, стојећи пред судијом Обервалцером, пошто је прво саслушао кратак приказ оптужнице и претреса (за који је Обервалцер изјавио да је био правичан и непристрасан), и затим уобичајено, „Имате ли неки разлог који би показао да вам се сада не би могла по закону изрећи смртна пресуда?" — на изненађење своје мајке и слушалаца (али не и Џепсоново, јер га је он научно да тако одговори) казао јасним и чврстим гласом:

„Нисам крив за злочин за који сам оптужен. Нисам убио Роберту Алден, и зато сматрам да ту пресуду не треба изрећи.”

А затим се загледао право преда се, свестан једино погледа пуна љубави којим га је гледала мајка. Јер није ли се њен син сада изјаснио, овде у овом кобном часу, пред свим тим народом? А његова реч овде, ако и не у оном затвору, зацело је истинита, зар не? Значи, њен син није крив. Није. Није. Слава буди имену Господњем на небесима. Одлучила је да у свом допису нарочито обради ту тачку — да би изишла у свим листовима — а и доцније ће је употребити у свом предавању.

Али Обервалцер, без и најмањег знака изненађења или узнемирења, настави, „Имате ли још штогод што бисте желели да кажете?"

„Немам”, одговори Клајд, после тренутног оклевања.

„Клајде Грифитсе”, тада рече Обервалцер, „пресуда овог суда гласи да сте ви, Клајд Грифитс, криви за убиство с предумишљајем извршеним над Робертом Алден, и зато се осуђујете на смрт, и наређује се да вас, у року од десет дана после данашњег заседања овог суда, шериф Катарачког округа преда, заједно са пресудом овог суда, управнику Државног затвора државе Њујорк у Оберну, где ћете бити затворени у самици до недеље која почиње у понедељак, 28. јануара 19—, а управнику Државног затвора државе Њујорк у Оберну наређено је да једног дана поменуте недеље изврши смртну казну над вама, Клајдом Грифитсом, на начин који прописују закони државе Њујорк.

После тога, осмех г-ђе Грифитс своје сину и Клајдов осмех њој. Јер пошто је изјавио да није крив — и то овде — њен је дух био бодар упркос тој осуди. Он је заиста невин — зацело јесте, кад је тако изјавио овде. А Клајд је, због њеног осмеха, говорио себи да мајка сад верује у њега. Њу није поколебао против њега ни сав тај доказни материјал. А та вера, била погрешна или не, сада га је снажила — била му је тако потребна. Сад је осећао да је истина оно што је малопре рекао. Он није ударно Роберту. То јесте истина. Према томе, он није крив. А ипак су га Краут и Слак опет дочепали и спровели у самицу.

Одмах затим његова мајка села је за новинарски сто и почела објашњавати присутним представницима штампе који су се радознано окупили око ње: „Не смете мислити о мени исувише рђаво, ви, господо новинари. Не знам много о овоме послу, али то је једини начин који сам могла да смислим да бих била са својим сином. Друкчије не бих могла доћи.” На то је један сувоњави високи

дописник рекао, «Не брините, мајко. Могу ли да вам у чему помогнем? Хоћете ли да вам поправим то што желите да кажете? Учинићу то врло радо.» А онда је сео поред ње и помогао јој да изложи своје утиске онако како је сматрао да ће се допасти њеном денверском листу. И остали су јој понудили разне услуге, и сви су били много ганути.

Два дана доцније, кад су спремљена спроводна акта и његова мајка обавештена о промени а да јој није дозвољено да га прати, Клајд је спроведен у Оберн, у казнени завод државе Њујорк, где ће у «кући смрти» или „Сојаку убица“, како се то здање звало — тешко да човек може замислити да се људско биће може присилити да издржи суморнији и мучнији пакао — двадесет и две самице на два посебна спрата — бити затворен док се не нареди обнова претреса или не изврши смртна казна.

Али док је путовао од Бриџбурга до тог места, на свакој успутној станици биле су гомиле света — младих и старих — људи, жена, и деце — сви су хтели да бар за тренутак виде тог необичног младог убицу. Девојке и жене, тобож љубазно заинтересоване а у ствари раде да изблиза виде тог смелог и романтичног мада несрећног младића, добацивале су му по који цвет овде-онде и довикивале му весело и гласно док је воз одлазио из станице:

„Здраво, Клајде! Надамо се да ћемо вас ускоро опет видети. Немојте да останете тамо предуго.“ „Ако затражите призив, зацело ћете бити ослобођени. Ми се бар надамо.“

Клајда је не мало изненадило а доцније чак и храбрило ово по њега очевидно повољно неслагање између ставова светине у Бриџбургу и ове изненадне, болесне, грозничаве па чак и хистеричне радозналости, те се клањао, смешно па чак и махао руком. Али је ипак мислио, „Одлазим у кућу смрти, а они су ипак тако пријатељски наклоњени. Чудим се како смеју.“ А Краут и Сисел, његови чувари, зато што су се истакли и прочули тиме што су га ухватили и чували, а исто тако и због необичне пажње путника у возу и појединаца из гомила напољу, осећали су се и сами поласкани.

Али по свршетку овог кратког шареног лета кроз слободан простор после његовог хапшења, поред тих гомила светине које су чекале и преко зимским сунцем обасјаних снежних поља и брегова који су га подсећали на Ликург, Сондру, Роберту и све оно што је тако калеидоскопски и кобно сазнао у току тих протеклих двадесет месеци, дошли су сури тамнички зидови Оберна — и, пошто је приведен писару управникове канцеларије, и кад су му име и злочин били заведени у књиге, предат је двојници чувара, који су се постарали да се окупа и буде ошишан — ошишали су му његову таласасту, црну косу којој се толико дивио — и оденули су га у пругасто робијашко одело са ружном капом од исте тканине, а добио је и тамничко рубље и тешке, сиве, филцане папуче које ублажују бат хапшеничког немирног корачања којем ће се временем можда подавати, и број 77221.

Тако опремљен, одведен је одмах у кућу смрти, где су га закључали у једној самици у приземљу — четвртаст, светао, чист простор, величине осам до десет стопа, снабдевен водоводним уређајем као и гвозденим креветом, столом, столицом и малом полицом за књиге. И ту једва осећајући да има и других самица око њега — порећаних горе и доле у тој широкој просторији — прво је стајао, а онда је сео — неподржан више оним приснијим друштвеним животом затвора у Бриџбургу — ни оним необичним гомилама и призорима који су ницали на његовом путовању овамо.

Грозничава узбудљивост и беда тих часова! Она смртна пресуда, оно путовање, и она светина што кличе; оно шишање доле у тамничкој берберници — а берберин је робијаш; па ова одећа и рубље које има на себи. Овде нема огледала — нити игде — али свеједно — он осећа како изгледа. Овај капут као врећа, и те панталоне и ова пругаста капа. Бацио ју је безнадежно на под. Јер само пре једног сата имао је на себи пристојно одело, кошуљу, кравату, ципеле, и изгледао је уредан и пријатан, као што је и сам мислио кад је пошао из Бриџбурга. Али сад — како ли сад мора да изгледа? А сутра ће му доћи мајка — и доцније Џепсон и Белкнап можда. Боже!

Али још горе — тамо, у оној самици тачно прекопута његове, један бледожут и мршав Кинез злокобна изгледа, у одећи истој као што је његова, пришао је шипкама својих врата и загледао се у њега својим загонетним косим очима, али се одмах окренуо и почешао — гамад, по свој прилици, помислио је Клајд са страхом. У Бриџбургу је било стеница.

Кинез-убица. Јер није ли ово кућа смрти? Али овде је раван њему. И одело му је исто као његово. Хвала богу, посетилаца вероватно нема много. Чуо је од мајке да је једва икоме дозвољено — да ће само она, Велкнап и Џепсон, и свештеник кога сам буде изабрао моћи да му долазе једанпут недељно. А ти тврди, бело окречени зидови били су дању блештаво осветљени широким светларницима озго — а ноћу електричним сијалицама из спољашње просторије — и све је то било много друкчије него у Бриџбургу — много блештавије и суровије осветљено. Тамо, зато што је затвор старији, зидови суро-мрки и не врло чисти — самице пространије, намештаја више — сто, понекад и са чаршавом, књиге, новине, шаховска табла — а овде међутим — овде нема ничега, ови тврди уски зидови — гвоздене шипке дижу се горе до тешке чврсте таванице — и та врло, врло тешка гвоздена врата која ипак — као и она у Бриџбургу, имају мали отвор кроз који се, дабоме, протура храна. Тада се однекуд чу глас:

«Еј, људи добили смо још једног новог! Приземље, друга самица, лево.» А онда други глас, „Та шта велиш? А какав је?“ И трећи, „Како се зовет, новајлијо? Не бој се. Није ти ништа горе но нама.“ Тада први глас одговори броју два, „Повисок и сувоњав. Дечак. Личи помало на мамину мазу, али

свеједно, није рђав. Еј, ти! Реци нам како ти је име!"

А Клајд је, збуњен и нем, размишљао. Јер како човек треба да прими такво упознавање? Шта да каже — шта да ради? Треба ли да се опходи пријатељски према тим људима? Али његов нагон да поступа тактично подстакао га је чак и ту да одговори врло учтиво и брзо, „Клајд Грифитс". А један од првих гласова продужи, „Ох, па дабоме! Знамо ми ко си ти. Добро нам дошао, Грифитсе. Нисмо ми тако рђави као што изгледамо. Читали смо много о теби, док си био тамо у Бриџбургу. Мислили смо да ћеш ускоро доћи овамо." А један други глас, „Немој да будеш превише потиштен. Ни овде није много горе. Бар само место је добро — кров над главом, штоно веле." А онда смех однекуд.

Али Клајду се исувише стужило и био је исувише згрожен, да би могао да говори, па је жалосно гледао у зидове и врата, а затим прекопута у Кинеза, који је ћутке стајао поред својих врата и нетренице гледао у њега. Ужасно! Ужасно! И они разговарају тако један с другим, и тако присно са незнањем. И не помишљају на његов јад, његову несвиклост, његов страх — на ужас који мора да осећа. Али зашто би убица изгледао плашљив, можда, или несрећан ма коме? А што је најгоре, они су овде нагађали колико ће проћи времена док он дође овамо, што значи да се овде зна о њему све. Да ли ће га ружити — или га застрашивати — или му правити неприлике ако не буде чинио онако како они желе? Кад би га Сондра, или ма ко од оних које је познавао, видели или чак само замислили оваквог какав је сада . . . боже! — А његова мајка долази сутра.

А затим, један сат доцније, кад се спустило вече, висок, сабласан чувар у уреднијој униформи, протурио је кроз отвор на вратима гвозден послужавник с храном. Храна! И то за њега, овде. И онај бледожути, онемоћао Кинез прекопута узима своју порцију. Кога ли је он убио? Како? А онда се чу у разним самицама дивљачко стругање гвоздених послужавника! Ти звуци су га подсетили на гладне животиње које ждери пре неголи на људе. А неки од тих људи чак разговарају док једу и стружу. Смучило му се.

„До ђавола! Право је чудо што они тамо у кујни не могу да смисле ништа друго осим хладног пасуља, прженог кромпира, и кафе."

„Кафа вечерас . . . охо, момче! . . . Елем, у затвору у Буфалу — ипак . . ."

„Ох, умукни с тим", зачу се из другог угла. „Сити смо се наслушали затвора у Буфалу и твог прописног ждерања. Али примећујем да овде не показујеш нимало апетита за поподневни чај."

„Ипак", настави први глас, „кад се човек осврне на то, мора да је тамо било прилично добро. Бар тако ми сада изгледа."

„Ох, Раферти, умукни једном", повика неки други глас.

А затим неко, вероватно опет Раферти, рече, „Сад ћу мало да одспавам — па ћу онда наредити шоферу да ме мало провоза. Ноћас је ваздух зацело диван."

Тада се јави још један промукао глас, „Ох, ти са том твојом болесном маштом. Црко би за једну цигарету. А онда једна добра партија карата."

„Картају ли се овде?" упита се Клајд.

„Мислим да Розенстеин неће да игра откако је изгубио на општинским изборима."

„Неће, велиш?" Оно је рекао Розенстеин.

Лево од Клајда, из самице одмах до његове, зачу се пригушен а ипак сасвим чујан глас, упућен чувару у пролазу. „Пет! Има ли каква порука из Албанија?"

„Ни речи, Хермане."

„Ни писма?"

„Никаквог писма."

Глас је био врло напрегнут, врло узрујан, врло несрећан, а потом је настала тишина.

Тренутак доцније, из самице мало подаље, чу се глас из најдубљег пакла у који људска душа може да утоне — глас потпуног и неизрецивог очајања. — «Ох, боже мој! Ох, боже мој! Ох, боже мој!"

А онда одозго неки други глас. „Ох, Исусе! Зар тај фармер опет почиње? Не могу то да издржим. Чувару! Хеј, чувару! Зар немате неко умирујуће средство да дате томе човеку?"

Још једном глас из најдубљег пакла, „Ох, боже, мој! Ох, боже мој! Ох, боже мој!"

Клајд је устао стегнутих песница. Живци су му били затегнути као жице које ће да препукну. Убица! Убица коме ускоро предстоји смрт, можда. Или можда јадикује над нечим што је слично његовој властитој судбини. Јадикује — као што је он бар у души тако место јадиковао тамо у Бриџбургу. То кукање! Боже! А зацело има и других.

И из дана у дан и из ноћи у ноћ још више тога, без сумње, док, можда — ко би могао знати — осим ако — Али, ох, не! Ох, не! Не он — не то — не његов дан. Ох, не. Цела година мора протећи пре него што би се то уопште могло десити — или је бар Џепсон тако рекао. Можда две. Али, и то —! . . . кроз две године!!! Ухватила га је грозница на помисао да ће кроз тако кратко време, две године . . .

Она друга просторија! И она је негде овде. Ова просторија у вези је с њом. Зна он то. Постоје нека врата. Она воде оној столици. Оној столици.

А затим опет онај глас, као малопре, „Ох, боже мој! Ох, боже мој!"

Клонуо је на постељу и покрио уши рукама.

ГЛАВА XXIX

„Кућа смрти“ у овом затвору била је једна од оних сурових творевина и установа углавном људске неосетљивости и глупости за коју стварно нико није првенствено одговоран. Цело њено устројство и поступак били су стварно резултат низа основних законских одредаба, за којима су уследиле одлуке и прописи које су створиле ћуди и привидне потребе разних управника, док се најзад - постелено и без ичега што би се могло назвати достојним ма чијег размишљања — није скупило и ступило на снагу све што се уопште могло замполита у области непотребне и стварно неовлашћене свирепости или глупог и убилачког мучења. А све то у циљу да човек кога је порота осудила буде присиљен да доживи не само ону смрт коју пресуда захтева, већ и хиљаду других пре ње. Јер и сама зграда, својим распоредом и прописима који су управљали животима и радњама обитавалаца, била је довољна да неминовно доприноси том мучењу.

Та просторија, од камена, бетона и челика, била је широка тридесет а дуга педесет стопа, а у висину од око тридесет стопа од пода била је покривена стакленим кровом. Она је вероватно представљала побољшање у поређењу са старијом и гором кућом смрти, са којом је још увек била повезана вратима, подељена уздуж широким ходником, дуж којег је у приземљу било дванаест самица, шест на свакој страни, окренуте једна према другој и свака величине осам до десет стопа. А изнад њих налазио се други ред самица, названих балконске самице — по пет на свакој страни.

Кроз средину тога главног ходника пролазио је други ужи ходник — с чије се обе стране налазио подједнак број приземних самица — који је једним крајем водио у такозвану Стару кућу смрти (у коју су сада примани само посетиоци обитаваоца Нове куће смрти), а другим у одају смрти у којој се налазила електрична столица. Две самице у доњем ходнику — тамо где су се ходници укрштали — биле су окренуте према вратима те одаје смрти. Две самице преко-пута ових, на супротним угловима, биле су окренуте ка ходнику који је водио у Стару кућу смрти или оно што би се сада, помоћу врло бујне маште, могло назвати собом за посетиоце, у којој су се осуђеници могли састати двапут недељно с а најближом родбином или адвокатима. Али ни с ким другим.

У Старој кући смрти (или садашњој соби за посетиоце), још увек су самице биле саставни део тога простора за посетиоце, све у једном реду на једној страни ходника, што је спречавало да осуђеници посматрају једни друге, а свака је самица имала спреда жичани заклон и зелене завесе које су се могле навући. Јер некада те су завесе навлачене кад год је нов осуђеник долазио или одлазио, или ишао у дневну шетњу или на купање, или био одвођен кроз мала гвоздена врата где се раније налазила одаја смрти. Сматрало се да осуђеник не треба да види своје другове. Али та Стара кућа смрти, баш због тих обзира који су наметали подвојеност и велику усамљеност, доцније је сматрана нечовечном, и стога је саграђена ова новија, по мишљењу разумних и милостивих власти, боља кућа смрти.

Заиста у овој није било тако малих ни суморних самица као у оној старој, чија је таваница била ниска а водоводни уређаји бедни, док је у новој таваница била висока, одаја и ходници блештаво осветљени, а ниједна није била мања од осам до десет стопа. Али, за разлику од старе, ова нова имала је ту врло рђаву страну што врата самице нису имала жичани заклон већ само завесе.

Осим тога, зато што су сви осуђеници били смештени у та два низа самица, сваки је морао да трпи све ужасе злих, болесних и потпуно изгубљених и очајних нарави око себе. Никакве праве подвојености ту није било. Дању — блесак светлости долазио је кроз стаклени кров засвођен високо изнад зидова; ноћу — блештава светлост великих и јаких сијалица обасјавала је сваки кутак самица. Никакве подвојености, никаквих игара сем карата и „даме“ — јер су се само оне могле играти а да затвореници не излазе из својих самица. Додуше, било је књига и новина за оне који су их могли читати и уживати у њима под тим околностима. И посете — обично ујутру и поподне долазио је свештеник, а мање редовно рабин или протестантски пастор, а сваки је од њих нудио своје саучешће и услуге онима који су хтели да их приме.

Али проклетство тога места није долазило од тих предности, какве су да су, већ упркос њима — од тог непрекидног додира, као што је свако могао да види, са духовима застрашеним и изобличеним мишљу на блиску смрт, која је за многе била тако близу да је деловала као ледена рука на челу или рамену. И нико — ма колико се трсио — није био кадар да то издржи без умног или телесног поремећаја у неком облику. Мрачна расположена — затегнутост живаца — неописиви ужаси и очајања који су ту дували као ветрови или дуси тиштали су или застрашивали све редом! То се испољавало у најнеочекиванијим тренуцима — у клетвама, уздасима, чак и сузама, и позивима на певање бога ради! — или у најнехотичнијим неочекиваним узвицима или јауцима.

Али било је и нешто горе од тога, а то је можда производило ону најмучнију и најубитачнију од свих тих невоља — онај попречни ходник који је једним крајем водио Старој кући смрти, а другим, у одају за погубљење. Јер с времена на време — авај, како често! — он је био позорница бар једног дела трагедије која се ту тако редовно одигравала — коначног чина извршења смртне казне.

Јер кроз тај ходник водили су човека, последњег дана његовог живота, из његове боље самице у новој згради, где је можда био заточен годину или две, у једну од оних старијих самица у

Старој кући смрти, да би своје последње часове провео у самоћи, мада је у последнем тренутку ипак био принуђен да још једном (на свом самртном маршу) прође тим ужим, попречним ходником — где су сви могли да га виде — и оде у одају за погубљење на другом крају.

Исто тако, кад год је хапшеник одлазио да се види с адвокатом или рођаком, доведеног ради састанка с њим у Стару кућу смрти, он је морао проћи средњим ходником у тај ужи, и тако доћи у Стару кућу смрти, где је смештен у самицу, пред којом је на раздаљини од две стопе био жичани заклон, пред којим је опет седео стражар, све док он и његов посетилац (жена, син, мајка, кћи, брат, адвокат) разговарају — и стражар је чуо све. Ту није било стиска руку, ни пољубаца, ни пријатељских додира — па чак ни присне речи коју стражар не би могао чути. А кад најзад кобни час куцне ма за кога од њих, сваки затвореник — био он опак или прост, осетљив или тврда срца — био је стварно иако не намерно принуђен да чује иако не види коначне припреме — одвођење осуђеника у једну од ћелија Старе куће смрти, последњу посету можда уплакране мајке сина, кћери, оца.

Ником није падало на ум при смишљању као ни при спровођењу свега тога на непотребно и неправедно мучење којем су тиме изложени све они који су доведени овамо не зато да се над њима одмах изврши смртна казна, већ да се ту држе док виши судови не донесу одлуку да ли њихови случајеви заслужују обнову судског поступка или не.

У почетку, наравно, Клајд је осетио мало шта од свега тога. У току његовог првог дана, само је окусио најмању кашичицу од свега тога. И да би му олакшала или отежала бреме, његова мајка је дошла одмах сутрадан у подне. Пошто јој није било дозвољено да га прати, остала је да се коначно договори са Белкнапом и Џепсоном, а исто тако и да подробно опише своје личне утиске у вези са одласком свога сина — (Те утиске који су јој раздирали срце!). И мада је желела да нађе собу негде близу казненог завода, одмах после доласка у Оберн, похитала је у управникову канцеларију и кад је предала писмо судије Обервалцера, као и писмо Белкнапа и Џепсона, који моле да јој се љубазно дозволи да се бар том првом приликом састане с Клајдом насамо, било јој је дозвољено да се види са сином у одаји посве одвојеној од Старе куће смрти. Јер и управник је већ био читао о њеном пословању и жртвама, па га је занимало да види не само њу већ и Клајда.

Али промена Клајдовога изгледа тако нагла и запањујућа толико ју је потресла да је једва могла да говори, па чак и да се поздрави с њим кад је ушао, тако су му бледи и сиви били образи и тако засенчен и измучен поглед. Па глава, онако ошишана! То робијашко одело! И ту, у том ужасном затвору, са гвозденим вратима и бравама и дугачким ходницима по којима на сваком кораку стоје униформисани стражари.

За тренутак се тргла и задрхтала, безмало онесвешћена тим ударцем, мада је пре тога одлазила у многе хапсане и веће затворе — у Канзас Ситију, Чикагу, Денверу - и делила верске расправе и поуке и нудила своје услуге у погледу свега што је могла да учини. Али ово — ово! Њен рођени син! Њене широке, снажне груди почеше да се надимају. Погледала је, а затим је окренула своја тешка, широка леђа да би тренутно сакрила лице. Усне и брада јој задрхташе. Узе да преврће по торбици коју је носила, тражећи марамицу, а у исто време прошапта за себе, „Боже мој, зашто си ме оставио?“ Али чак и док је то чинила, она помисли — не, не, не, он је не сме видети такву. Зар тако — зар да својим сузама повећа његову малодушност. Али упркос својој великој снази, није могла одмах да престане и плакала је и даље.

А кад Клајд виде то, и упркос својој пређашњој решености да се добро држи и каже мајци неку утешну и охрабрујућу реч, он сада заусти:

„Али ти не смеш то, мама. Ах, не смеш плакати. Знам да ти је тешко. Али биће све добро. Зацело хоће. Није тако страшно као што сам мислио.“ А у себи је говорио, „Ох, боже, и те како је страшно.“

Г-ђа Грифитс рече гласно, „Јадно моје дете! Мој мили сине! Али не смемо очајавати. Не. Не. „Где, избавићу те из замки злих.“ Бог није напустио ни једно од нас. И нећо — то знам. „Он ме води на тиху воду.“ „Он крепи душу моју.“ Морамо се уздати у Њега. Сем тога“, додаде она брзо, колико да скрепи Клајда толико и себе ради, „ја сам се већ побринула за призив. Биће уложен још ове недеље. И биће узет у разматрање. А то значи да твој случај не може ни бити размотрен пре истека године. Али ето, потресло ме је кад сам те видела таквог. Знаш, нисам била сасвим припремљена на то.“ Исправила се, погледала горе, и насмешила се храбро мада усиљено. „Управник ми изгледа врло љубазан човек, али ипак, кад сам те сад видела, некако —“

Обрисала је очи, влажне од те изненадне и страховите буре, и да би забавила и себе и њега, говорила му је о врло потребном раду који је чека. Гг. Белкнап и Џепсон много су је охрабрили пред сам полазак. Посетила их је у њиховој канцеларији, и они су јој нагласили да и она и он треба да сачувају ведро расположење. Сад ће она да држи предавања, и то одмах, и тако ће ускоро доћи до средстава. Ох, да. И г. Џепсон ће ускоро доћи једног дана, да га посети. Никако не сме сматрати да је правка страна свега овога окончана. Далеко од тога. Недавна пресуда зацело ће бити поништена и наредиће се нов претрес. Прво суђење било је лакрдија, као што и сам зна.

А што се ње тиче — чим нађе неку собу у близини затвора — отићи ће најугледнијим свештеницима у Оберну да види да ли може да добије одобрење да у некој цркви, или двома или

трима, говори у одбрану свога сина. Кроз дан-два г. Џепсон ће јој послати податке које ће моћи да употреби. А после тога, ићи ће у друге цркве, у Сиракузи, Рочестру, Албанију, Шенектадију — по многим градовима на Истоку — док не скупи потребну своту. Али њега неће занемарити. Виђаће се с њим бар једанпут недељно и писаће му писмо сваког другог дана, а можда чак и сваког дана, ако буде могла. Говориће с управником. Зато не сме очајавати. Њу чека велики и тежак посао, дабоме, али Господ ће је водити у свему што предузме. Она то зна. Зар Он није већ показао своју спасоносну и чудотворну милост?

Клајд се мора молити Богу за њу и за себе. Нека чита Исаију. Нека чита псалме — двадесет трећи, педесет први и деведесет први сваког дана. Исто тако и књигу пророка Авакума. „Где су зидови против руке Господње?" А онда, после још проливених суза и до крајности дирљивог и тужног призора, најзад је устала да се опрости, а Клајд, потресен до дна душе толиким јадом, вратио се у своју самицу. Његова мајка. И у тим годинама — са тако мало новаца — хоће да се лати покушаја да сакупи новац потребан за његово спасење. А он је некад тако рђаво поступао према њој — сад је то увиђао.

Сео је на ивицу постеље и наслонио главу на руке, док је пред затвором — гвоздена затворена врата закључала су се за њом, и само је самачка одаја и мазија наумљеног низа предавања у разним местима била пред њом — г-ђа Грифитс застала — ни издалека тако уверена у све оно што је казала Клајду. Бог ће јој зацело помоћи. Мора. Је ли је Он икад досад оставио — потпуно? А сад — овде — у њеном најцрњем часу — у најцрњем часу њеног сина! Хоће ли?

Мало доцније застала је у малом парку, иза затвора, да погледа у високе, суре зидове, у стражарске куле са наоружаним стражарима у униформама, и у прозоре и врата са железним шипкама. Казнени завод. И њен син је сада тамо — и, још горе, у оној тескобној и уској кући смрти. И осуђен да умре на електричној столици. Сем ако — сем ако — Али, не, не, не — то не сме бити. То не може бити. Онај призив. Новац за то. Мора се одмах дати на посао — не сме мислити ни очајавати. Ох, не. „Мој штит и мој оклоп." „Моја светлост и моја снага." «О Господе, ти си моја снага и мој спас. У тебе ћу се уздати." Затим је опет обрисала очи и додала, «О Господе, ја верујем. Помози ми у мом неверовању."

Тако се г-ђа Грифитс удаљила, наизменично се молећи и плачући.

ГЛАВА XXX

После тога низали су се за Клајда дуги дани у затвору. Његова мајка га је похађала само једанпут недељно, јер јој је, кад се дала на посао, било немогућно да долази чешће — путовала је у току идућа два месеца између Албанија и Буфала, па је чак одлазила и у Њујорк — али без успеха којему се испрва надала. Јер поводом њеног обраћања црквама и јавности — после тронедељних покушаја међу више-мање покрајинским и чисто секташким круговима — најзад је, сва исцрпљена, била принуђена да изјави (тајно, а не пред Клајдом) да су хришћани у најмању руку врло равнодушни — да нису онолико хришћани колико би требало да буду. Јер сви су, а нарочито свештеници тога краја — јер они су опрезно и уздржано представљали своју паству — били истог мишљења да је тај процес озлоглашен и, дабоме, непријатан, а завршио се осудом са којом се конзервативнији људи у земљи слажу — бар ако је судити по штампи. Уосталом, ко је та жена и њен син? Методистичка позивачица на покајање — тајна проповедница — жена, која упркос свим учењима и поступцима организованим и историјским а исто тако и посвећеним верским властима и установама (богословским семинарима организованим црквама и њиховим подружницама и творевинама које све пажљиво, и законито тумаче реч божју, јер је тумаче историјски и саобразно догми), мада није рукоположена, хода по улицама и води неку неовлашћену, па према томе и никакву мисију. А да је остала код куће, као што доликује доброј мајци, и посветила се сину и осталој својој деци — њиховом подизању и васпитању — да ли би се то уопште догодило?

И не само то — већ према Клајдовим сопственим речима на том претресу, није ли он згрешио са том девојком — било да ју је убио или не? А тај грех је, по мишљењу многих, безмало раван убиству. Зар он то није признао? И зар да се одбрана осуђеног блудника — ако не и убице (ко би то могао знати?) — држи у цркви? Не — ниједна хришћанска црква није место у којем би се могло расправљати о том случају, па још уз наплату улазнице, ма како поједини припадници разних цркава саосећали са г-ђом Грифитс — или негодовали против судске неправде која је можда нанесена њеном сину. Не, не. То није пробитачно са моралног гледишта. То би можда чак и усадило у духове младих неке појединости тога злочина.

Осим тога, због онога што су дневни листови писали о њеном доласку на Исток да помогне своје сину, а и због слике коју је сама пружила у својој простој одећи, већина свештеника је сматрала да је она једна од оних несталних особа које не припадају ниједној одређеној секти, нити су упућене у богословље, а које самом својом појавом шкоде истинској и чистој вери.

И тако су сви редом — не зато што су били тврда срца, већ зато што су добро промислили — одлучили да јој ускрате дозволу — зацело има неки бољи начин — мање незгодан по хришћане — нека јавна дворана, можда, у коју би хришћани врло вероватно дошли ако би се путем штампе

позвала онако како треба. И тако је г-ђа Грифитс свуда, сем у једном случају, била одбијена, и речено јој је да се обрати другде — а на католике — нагонски — због предрасуда — а и због извесне нејасне мудрости несаглашљиве са чињеницама — није чак ни мислила. Христове милости, као што их тумачи чувар светих кључева св. Петра, нису, знала је, за оне који не признају непогрешивост Христовог намесника.

Стога, после многих дана проведених у узалудном куцању на разна врата, била је најзад принуђена — и не мало потиштена — да се обрати неком Јеврејину, власнику главног биоскопа у Утики — позоришту греха. Он јој је бесплатно уступио биоскопску дворану за преподневно предавање у одбрану свога сина, названо „Мајчина молба за свог сина“, — које јој је донело, по цени од двадесет и пет цента од особе, огромну своту од две стотине долара. Испрва ју је та свота, иако мала, толико охрабрила да је била уверена да ће ускоро — ма какав био став правоверних хришћана — зарадити довољно за Клајдов позив. Можда ће то дуже потрајати — али успеће.

Али, као што је брзо увидела, било је и других чињеница које је требало узети у рачун — возне карте, њени лични издаци у Утики и другде, а да и не говоримо о извесним врло неопходним свотама које је морала да шаље у Денвер своје мужу, који готово није имао од чега да живи и, због те велике трагедије у породици, био се разболео тако озбиљно да су Франкова и Јулијина писма постала веома узнемирујућа. Могло се десити да се више не придигне. Нека помоћ била је потребна.

Стога је г-ђа Грифитс, поред властитих трошкова, стварно морала да од тог свог садашњег јединог извора прихода одваја и друге своте. То је било страшно — с обзиром на Клајдову невољу — али ипак није се могла одрећи ни својих потреба, јер се морала одржавати да би задобила победу. Није с разлогом могла да напусти мужа да би помогла само Клајду.

Уколико су дани пролазили, број слушалаца постајао је све мањи, и најзад је постао тако мали да је једва покривала своје издатке — мада је ипак најзад успела да одвоји — поред својих издатака — хиљаду и сто долара.

Али управо у то време, у часу највеће забринутости, Франк и Јулија су јој телеграфисали да одмах дође кући ако жели да још једном види Асу. Њему је врло рђаво и држи се да неће преболети. Спутана тим разним тешкоћама, а и зато што за Клајда није могла да учини ништа друго осим да га посећује једанпут или двапут недељно — кад су јој то дозвољавале њене друге обавезе — журно је отишла да се саветује са Белкнапом и Џепсоном и изложила им те своје велике тешкоће.

А они, видећи да ће тих хиљаду и сто долара колико је до тада прикупила бити предати њима, саветовали су јој, у изливу хуманости да се врати своје мужу. Јасно је да ће Клајду сада бити доста добро, пошто ће требати још читава година дана — или бар још десет месеци да се изврше припреме за поновно суђење. А после тога мораће да прође још једна година пре него што се донесе одлука. А без сумње, пре истека тог времена, моћи ће да се сакупи новац који је потребан за накнадни део трошкова око обнове третреса. А ако ли не — па — у сваком случају (видећи је онако изнурену и растројену), она не треба да се брине. Г. Белкнап и Џепсон постараће се да интереси њеног сина буду ваљано заштићени. Они ће уложити позив и даће образложење — и учиниће све што буде било потребно да се њен син правилно саслуша кад томе дође време.

Пошто јој је тај велики терет скинут с душе — и пошто је још двапут посетила Клајда и уверила га да ће се вратити што је могуће брже — чим се Аса опорави и она буде могла да поднесе издатке свога повратка — отпутовала је, али кад је стигла у Денвер видела је да није нимало лако повратити Аси здравље.

А у међувремену Клајд је био остављен и да се ту сналази како најбоље зна и уме и да размишља о свету који је и у свом најбољем облику био нека врста пакла душевних зала — над којим би — као и над Дантеовим — требало написати — „Оставите сваку наду — ви који улазите амо.“

Та суморност. Та спора али горућа психичка снага! Очигледан страх и потиштеност — сталан и несавладиви за оне који су упркос све своје храбрости или својих стрепњи, свога разметања или своје стварне равнодушности (било је чак и таквих), ипак били принуђени да мисле и чекају. Јер сад, у вези с тим најхладнијим и најчемернијим обликом затворског живота, он је био у сталном духовном, иако не телесном додиру са двадесеторицом других осуђеника различите нарави и народности, од којих се сваки, као и он сам, био подао неком жару или беди своје природе или својих околности. За сваког је убиство било духовна и телесна експлозија, коначни исход, или закључна епизода, а кад је оно било откривено, они су се после каквих све ужаса и мука душевне и правичне борбе и неуспеха најзад нашли овде, одвојени од света — затворени у ова двадесет и два гвоздена кавеза, и чекали су — чекали су — шта?

Како су добро они то знали. И како је добро он то знао. Каквих је све гласних јавних бесова и очајања и молитава било ту покатакд! А покатакд — каквих све клетви подлих или грубих шала — или прича упућених свима — или разузданог смеха — или уздисања и јечања у оним познијим часовима кад дух, измучен борбом, замукне и тобож настане одмор за тело и душу.

У дворишту, иза најудаљенијег краја дугачког ходника, двапут дневно по неколико минута, између десет и седамнаест часова, изводили су затворенике у групама од по пет или шест — да дишу, прошећају, врше телесне вежбе, или да трче и скачу, како им је по вољи. Али увек под будним

очима стражара, бројно довољних да их савладају, у случају покушаја побуне у ма којем виду. Ту су, почев од другог дана, изводили и Клајда, некад с једном групом некад с другом. Али он је испрва снажно осећао да не би могао да суделује ни у једном од тих јавних забављања у која су се остали — упркос кобној судбини која их чека — канда радо упуштали.

Ту су била два црноока опака, Италијана, од којих је један убио девојку зато што није хтела да се уда за њега; а други, да би дошао до новца за себе и своју жену, опљачкао и убио свога таста и затим покушао да спали његово тело! И велики Лари Донахју — четвртасте главе, плећат, великих ногу и руку, прекоморски војник, који је, кад су му отказали посао ноћног чувара у некој бруклинској фабрици, сачекао у заседи надзорника који га је отпустио, и убио га у ноћи, негде на отвореној утрини, али није био довољно обазрив да не изгуби своју војничку медаљу, помоћу које је доцније пронађен и идентификован. Клајд је све то дознао од необично равнодушних и повучених а ипак на изглед пријатељски расположених стражара, који су даноноћно ишли поред тих самица — два и два, па налево круг — и смењивали се сваких осам часова. Па полицијски чиновник Риордан, из Рочестера, који је убио жену зато што је хтела да га остави — а сад је и њега чекала смрт. Па Томас Маурер, млади фармер, у ствари пољски радник, кога је Клајд још прве ноћи чуо како јеца — човек који је вилама убио свога послодавца — и сада је требало да и сам ускоро умре — као што је Клајд чуо, и непрестано је ходао поред зида — погнуте главе и с рукама на леђима — суров и снажан човек тридесетих година, за кога би се пре рекло да је њега неко тукао и издао неголи да је он мучио и убио другога, Клајд је размишљао о њему — о његовој правој кривици.

Па онда Милер Николсон, адвокат из Буфала, четрдесетих година, висок, витак и упадљиво отмена изгледа — образован и интеллигентан човек, за кога, судећи по изгледу, нико не би рекао да је убица — као ни за Клајда — али који је ипак био осуђен због тровања неког врло богатог старца чију је имовину покушао да присвоји. А ипак у његовом изгледу и држању — бар тако се чинило Клајду — није било ничега што би га обележавало као злочинца — учтив и углађен човек, који је, приметивши Клајда већ првог јутра његовог доласка, пришао му и рекао, „Плашите ли се?“ Али врло нежним и брижним гласом, као што је Клајд чуо и осетио, иако је стајао утучен и слеђен — плашећи се готово и да се покрене — или да мисли. А ипак је — зато што је заиста био дубоко потиштен — одговорио „Да, плашим се.“ Али чим је то рекао, упитао се зашто је то учинио (то је признање слабости), а затим, кад га је нешто у том човеку охрабрило, зажалио је што је то помислио.

„Зовете се Грифитс, је л те?“

„Да.“

„Ја се зovem Николсон. Не плашите се. Навићи ћете се на ово.“ Насмешио се весело али уморно. Али његове очи нису изгледале веселе — у њима није било осмеха.

„Па можда се и не плашим баш толико“, одговори Клајд, трудећи се да измени оно своје прво, брзо и нехотично признање.

„Е то је добро. Будите храбри. Овде сви морамо да будемо храбри — иначе бисмо полудели. Добро ће вам чинити да дишете дубоко. Или да ходате брзо. То је добро.“

Удаљио се неколико корака и почео да врши вежбе рукама, а Клајд је стајао ту, говорећи — готово гласно — још увек је био тако потресен, „Сви морамо да будемо храбри — иначе бисмо сви полудели.“ А то је била истина, као што је видео и осетио те прве ноћи. Полудели би заиста. Били су на самртним мукама, можда, зато што су морали да гледају те ужасне и убитачне и — за сваког од њих неминовне трагедије. Али колико ће он морати да подноси то? Колико ће моћи?

После једног или два дана, увидео је да та кућа смрти, није сасвим таква — није сва ужас — бар не на површини. У њој је стварно било — и то упркос блиској и неминовној смрти која је чекала сваког од њих — задиркивања, подсмеха и шале — чак и игара, расправљања о свим могућим стварима, почев од смрти и жена до атлетике и позоришта — о свим облицима људског такмичења у вештинама или невештинама, бар колико је то дозвољавао општи ниски ступањ интелигенције те групе'.

Обично, кад се сврши доручак, они који нису прозвани да се прикључе првој групи за излазак у двориште, играли су дама или карата. Те две игре играли су не помоћу табле за игру дама или са шпилем карата групе које би биле пуштене из својих самица, већ тако што би један од увек присутних стражара дао двојци затвореника (ако би се играло дама) по једну таблу за игру, али без фигура. Оне нису биле потребне. Затим би један од њих објавио почетни потез. „Мичем са Ф 2 на Е 1“ — сваки квадратих био је обележен бројем — а свака страна словом. Потези су бележени оловком.

На то би други играч — пошто забележи тај потез на својој таблици и проучи његово дејство на свој општи положај, довикнуо, „Мичем са Е 7 на Ф 5.“ Ако би још неки од присутних одлучили да учествују у игри — на једној или другој страни, таблица и оловка биле би дате сваком ко их затражи. Онда би Шорти Бристол, желећи да помогне „Холанђанину“, Свигхорту, три самице даље од њега, можда, довикнуо, „Ја не бих тако, Холанђанине. Чекај мало, има бољи потез.“ И тако даље, уз задиркивање, псовке, смех или препирке, према тешкоћама и променљивој срећи игре. Тако је било и са картама. Играло се исто тако лепо, мада је сваки играч био закључан у својој самици.

Али Клајд није волео карте — па ни подруживање ни раскалашан разговор. Изузев једног

човека — Николсона — за њега је ту било исувише развратног па чак и бруталног разговора који му се није свиђао. Али Николсон га је привлачио. После извесног времена — после неколико дана — помислио је да би му тај адвокат — његово присуство и друштво за време шетње у дворишту — кад год би се десило да буду у истој групи — могао помоћи да издржи све то. Он је ту био најинтелигентнији и најугледнији човек. Остали су били друкчији — ћутљиви покаткад — а већином туробни, груби и неприступачни.

Али тада је, недељу дана после његовог доласка — и то када је због Николсона почео да осећа бар неку подршку — извршена смртна казна над Пасквалом Кутронеом, из Бруклина, Италијаном, осуђеним за убиство брата зато што је овај покушао да му заведе жену. Његова је самица била најближа попречном ходнику, а Клајд је дознао по свом доласку, да је делимично био умно пореметио од брига. Кад су остали — у групама од по шест — излазили у двориште ради телесног кретања, њега су увек остављали у његовој самици. Како је ужасно изгледало Клајду његово мршаво лице кад би, при пролазу, покаткад погледао унутра — лице подељено на три страшна дела двома браздама или хапшеничким борама јада које су ишле од очију до усних углова. Почев од Клајдовога доласка, као што је дознао, Пасквале се почео молити Богу дању и ноћу. Јер је већ пре тога био обавештен о блиском дану своје смрти, која је имала уследити у року од једне недеље. После тога пузио је горе-доле по самици, и, љубећи под и лижући ноге бронзаног Христа на крсту који су му дали. Често су га походили брат и сестра који су недавно били приспели из Италије и због којих је у извесне часове одвођен у Стару кућу смрти. Али, као што су сад сви шапутали, Пасквале је умно био ван домашаја сваке помоћи коју би му могли пружити браћа и сестре.

Целе ноћи и целог дана, кад они нису били ту, пузио је тамо-амо и молио се Богу, а они који су били будни и покушавали да читањем скрате време, морали су да слушају његово мрмљање молитава и звецкање бројаница којима је одбројавао безбројне оченаше и молитве Богородици.

Мада је било гласова који би покаткад узвикнули, „Ох, за име Христа — кад би само хтео да одспава мало“ — он ипак није престајао. Није престајао ни да удара челом о под — у молитви, док га најзад, кобног дана уочи смрти, нису извели из самице и спровели у другу, у Старој кући смрти где је, до сутра ујутру, као што је Клајд доцније сазнао, требало да се последњи пут опрости, ако буде имао с ким. Исто тако било му је дозвољено неколико часова да припреми душу за свог Творца.

Али, да чудног стања које је целе те ноћи обузимало све оне који су били затворени у овој кобној одаји. Мало их је окусило вечеру, као што се видело по враћеним послужавницима... Завладала је тишина — а затим су неки почели да мрмљају молитве — неки који, као што су знали, временски нису били много удаљени од Пасквалове судбине. Неки Италијан, осуђен због убиства чувара неке банке, постао је хистеричан, вриштао је, ударао столицом и столом о шипке својих врата, подерао у комадиће чаршаве своје постеље, па је чак покушао да се задави док најзад није био савладан и одведен у неку ћелију у другом делу зграде ради посматрања.

А за све време тог узбуђења други су се чули како ходају и мрмљају, или дозивају чуваре да учине ово или оно. Клајд је, пошто никад раније није доживео ни замислио такав приказ, стварно дрхтао од страха и ужаса. Целе последње ноћи живота тога човека лежао је на сламњачи и терао од себе језиве мисли. Дакле таква је смрт овде; људи плачу, моле се Богу, губе памет — али се ход смрти нимало не зауставља, упркос свем њиховом страху. Уместо тога, у десет часова, да би се умирили они који су остали, донета им је и понуђена хладна закуска — али нико није јео изузев Кинеца прекопута.

А онда, у четири сата следећег јутра — чувари који обављају тај посао смрти прошли су тихо главним ходником и навукли тешке зелене завесе којима су самице опремљене, да нико не би видео кобну поворку која ће проћи попречним ходником, од Старе куће смрти до одаје у којој се извршује смртна казна. Али сви су се пробудили и поустајали на тај шум.

Извршење смртне казне је ту! Час смрти је куцнуо. Оно је тај сигнал. Неки од оних који су се, због страха или кајања или урођених верских уверења, вратили неком облику вере која штити или теши, пали су на колена у својим самицама и молили су се Богу. Неки су пак само ходали или мрмљали. А неки су вриштали с времена на време у необузданој грозници страха.

Клајд је био претрнуо и нем. Готово без мисли. Убиће оног човека у оној соби тамо. Она столица — она столица које се већ одавно толико плашио — тамо је унутра — тако близу сада. А ипак његов је час, као што су му Џепсон и мајка рекли, још увек тако далеко — ако икад — икад буде дошао — ако икад — икад —

Али сада су се зачули други шумови. Неко ходање тамо-амо. Врата самице зашкрипала су негде. Затим је било јасно да се отварају врата што воде из Старе куће смрти у ону одају — јер се зачуо глас — неколико гласова, још нејасних. А онда други глас, мало јаснији, као да се неко моли Богу. Затим онај значајни бат ногу поворке која се креће ходником. „Господе, смилуј се. Христосе, смилуј се на нас.“

„Маријо, Мајко милостива, Маријо, Мајко милостива, свети Михаиле, моли се за мене; мој добри Анђеле, моли се за мене.“

„Света Маријо, моли се за мене; свети Јосифе, моли се за мене. Свети Амброзије, моли се за

мене; сви ви, свеци и анђели, молите се за мене."

„Свети Михаиле, моли се за мене; мој добри Анђеле, моли се за мене."

Био је то глас свештеника који је пратио осуђеника и читао молитве. Али кажу да осуђеник више није био здраве памети. А ипак, зар није то и његов глас мрмљао? Јесте. Клајд је то могао посведочити. Јер у последње време слушао га је исувише често. А сад ће отворити и она друга врата. Погледаће кроз њих — тај осуђеник који ће тако ускоро умрети — видеће оно — видеће је — видеће ону капу — и оне каише. Ох, знао је све о томе сада, мада то никад неће бити стављено на њ, можда.

„Збогом, Кутроне!" чу се промукао, уздрхтао глас из неке самице — Клајд није могао разабрати из које. „Иди у бољи свет!" А затим други гласови, „Збогом Кутроне. Нека ти се Бог смилује, — иако не знаш да говориш енглески!"

Поворка је прошла. Она врата се затворите. Он је сад тамо, унутра. Сад га без сумње везују каишима. Питају га шта још жели да каже — он који више није здраве памети. Сад су каиши зацело причвршћени. Капа је навучена. Кроз један тренутак, тренутак, зацело —

А затим, мада Клајд то није знао ни приметно у том тренутку — одједном слабљење светлости у тој одаји — и у целом затвору — идиотски или непромишљен резултат постојања само једног електричног система за снабдевање како волтажа за убијање тако и за осветљење те и свих осталих просторија. На то одмах повика неки глас:

«Пуштена је. То је прво. Ето, свршено је с њим."

И други глас, „Да, готов је, убоги ђаво."

А затим, отприлике после једног минута, друго слабљење светлости, које је трајало тридесет секунди — и најзад треће.

„Ето — зацело — то је сад крај."

„Да. Он сад зна шта је на другој страни."

А затим тај ад — мртва тишина — и доцније неколико промрмљаних молитава. А Клајду је било хладно и обузела га нека врста грозничавог дрхтања. Није се усуђивао да мисли — а камоли да плаче. Дакле тако је то. Навуку завесе. И онда — онда. Човека нема више. Она три слабљења светлости. Зацело, због повећане волтаже. И то после свих оних ноћи проведених у молитви. Они јецаји! Оно ударање главом! А само пре једног минута био је жив - пролазио је туда. А сад је мртав. А једног дана — он — он! — како може бити уверен да неће? Како?

Тресао се на постељи окренутим лицем надоле. Чувари су дошли и подигли завесе — очевидно тако сигурни у свој живот као да у свету нема смрти. Доцније их је чуо како разговарају — не толико с њим — он се досад показао исувише ћутљив — већ са неким другима.

Јадни Пасквале. Цео тај систем смртне казне сасвим је наopak. И управник мисли тако. Па и они. Он ради на томе да се смртна казна укине.

Али онај човек! Његове молитве! И сад њега нема. Његова самица тамо прекопута празна је, неко други биће затворен у њу — да и тај доцније оде. Неко — многи — као Кутроне, као и он сам — боравио је у овој — лежао је на овој сламњачи. — Устао је — сео је на столицу. Али он и други седели су на њој. Устао је — само да се опет свали на сламњачу. „Боже! Боже! Боже! Боже!" узвикнуо је за себе — али не гласно — а ипак је тај узвик личио на узвике онога човека који га је толико уплашио оне прве ноћи кад је дошао овамо, и који је још увек био ту. Али и он ће отићи. Отићи ће и сви ови остали — можда и он — сем ако — сем ако —

Видео је прву смрт.

ГЛАВА XXXI

У међувремену, Асино стање је и даље остало озбиљно, и прошло је читава четири месеца пре него што се мало придигао или пре него што је г-ђа Грифитс могла да помисли да настави са својим предавањима. Али до тада интересовање јавности за њу и за судбину њеног сина било је знатно опало. Ниједан денверски лист није хтео да финансира њен повратак низашто што би она могла учинити за њ. А што се тиче света из околине у којој је злочин био учињен, он се врло добро сећао г-ђе Грифитс и њеног сина, и саосећао је с њом — али је о њему мислио као о човеку који је вероватно крив, па је према томе и правилно кажњен за свој злочин — и сматрао је да ће бити најбоље да се призив не улаже — или — ако буде уложен — да се одбије. Ти злочинци са својим бескрајним призивима.

А код Клајда, тамо у тамници, обављала су се даља извршења смртних казни, а нико се — као што је видео на свој велики ужас — никад није привикао на такве ствари; пољски радник Маурер погубљен је зато што је убио свог послодавца; чиновник Риордан, зато што је убио своју жену - а био је то наочит, одважан човек све до последњег минута своје смрти; а затим, у року од месец дана, отишао је и Кинез, који је, из неког разлога, канда пробавио ту прилично времена (и без речи икоме при разстанку, ипак се добро знало да је умео да каже неколико енглеских речи). А после њега Лари Донахју, прекоморски војник који је, у тренутку пре него што ће се врата затворити за њим громко узвикнуо, „Збогом, момци. Желим вам срећу."

После њега дошао је на ред Милер Николсон. Али, ох — Клајду је то било тако тешко, јер он

му је био близак, па је и сама помисао да ће морати да подноси тај ужасни живот без њега деловала на њ поразно. Јер је то дошло после пет месеци у току којих су шетали, разговарали и с времена на време довикивали један другом из својих самица — и Николсон је почео да га саветује које књиге треба да чита — и истакао је једну врло важну тачку у вези са његовом ствари — за случај поновног суђења — да се треба очајно борити против употребе Робертиних писама као доказног материјала, бар у облику у којем су, јер њихова емотивна снага штетно ће утицати на сваку пороту и онемогућиће мирно, непристрасно разматрање материјалних чињеница које се налазе у њима — па зато, уместо да се писма читају онаква каква су, њих треба сажети, да би се изнеле само чињенице, па тај извод — и само то, поднети пороти. „Ако ваши адвокати успеју да се Апелациони суд сложи са оправданошћу тога, ви ћете зацело победити.“

Клајд је то одмах изложио Џепсону који га је посетио на његов изричит захтев, и чуо од њега да је предлог добар и да ће га он и Белкнап зацело унети у своју молбу.

А ускоро после тога стражар му је, кад је по повратку из дворишта закључао врата његове самице, шапнуо, махнувши главом у правцу Николсонове самице, „Он је на реду. Је ли вам рекао у року од три дана.“

Клајд се одмах згрчио — та вест деловала је на њега као леден дах. Јер управо се био вратио из дворишта с њим, где су шетали и разговарали о једном другом човеку који је тек доведен — неки Мађар из Утике осуђен зато што је спалио своју љубавницу — у пећи — и то је признао огроман, суров, таман, прост човек са лицем као у гаргуле. Николсон је рекао за њега да више личи на животињу неголи на човека. Али ни речи о себи. А у року од три дана/ И био је кадар да шета и разговара с њим као да се ништа неће десити, мада је, по стражаревом казивању, још синоћ био обавештен.

Сутрадан исто — шетња и разговор као да се ништа није десило — гледање у небо и удисање ваздуха. А Клајд, његов друг, био је исувише болестан и грозничав — исувише испуњен страхом и уплашен од самог размишљања о томе у току целе ноћи, да би могао да говори много ма о чему док су шетали, па је мислио: «И он може да се шета овуда. И да буде тако миран. Какав је то човек?» питао се устрављен и изнемогао.

Сутрадан ујутру Николсон се није појавио — остао је у самици да уништава многа писма која је добио из многих места. А пред подне је довикнуо Клајду, који је био на другој страни, удаљен за две самице од шега, „Шаљем вам нешто да ме се сећате.“ Али ни речи о свом одласку.

Онда му је стражар донео две књиге — Робинсона Круса и Хиљаду и једну ноћ. Те ноћи Николсона су одвели из његове самице — следећег јутра пред зору навукли су завесе; прошла је иста она поворка која је Клајду већ била добро позната. Али однекуд ово је било посве друкчије — тако присно — тако свирепе. Док је пролазио, довикнуо је, „Бог вас благословио. Надам се да ћете имати среће да изиђете одавде.“ А затим она ужасна тишина која је настајала после смрти сваког човека.

После тога Клајд је постао осамљен — страховито осамљен. Тад више није било никога — никога — никога — за кога се интересовао. Могао је само да седи и чита — и да мисли — или да се претвара да га занима оно што остали говоре, њихов разговор стварно га није занимао. Његов дух, кад би био ослобођен јада који су га задесили, био би по својој природи склонији романтици неголи стварности. Кад је читао више је волео лаку, романтичну лектуру која приказује некакав такав свет у којем би он волео да живи неголи ма шта што иоле личи на тешку стварност спољашњег света, најмање тамничког. Шта ће најзад бити с њим? Он је тако усамљен! Само писма од мајке, брата и сестара. Аса се не опоравља, и мајка још не може да дође — тамо у Денверу ствари иду тако тешко. Она тражи неку верску школу у којој би могла да предаје — док негује Асу. Али је замолила пречасног Данкана Макмилана, младог свештеника с којим се упознала у Сиракузи приликом свог рада тамо да дође да га посети. Он је тако одуховљен и добар. И уверена је, кад би само дошао, да би Клајду био велика помоћ и снажна подршка у там његовим црним и мучним часовима, кад она више не може да буде с њим.

Док је г-ђа Грифитс походила цркве и свештенике тога краја, настојећи да их придобије да помогну њеном сину, а добијајући врло мало ма од кога, упознала се са пречасним Данканом Макмиланом у Сиракузи, где је он водио самосталну, несекташку цркву. Био је млад и, као она или Аса, нурукоположен свештеник или евангелиста, али далеко снажнијег религиозног темперамента. "У време кад се г-ђа Грифитс појавила пред њим, он је већ био прочитао много о Клајду и Роберти — и био је прилично уверен да је правда вероватно задовољена донетом пресудом. Али њена велика жалост и узбудљиво тражење помоћи веома су га ганули.

И сам је био одан син. А како је имао врло песничку и осетљиву природу мада обуздавану или сублимирану у сексуалном погледу, он је, као и многи у том северном крају био ганут и узбуђен злочиним за који се држало да је Клајд крив. Она тако узбудљива и болна Робертина писма! Њен невесели живот у Ликургу и Билцу! Како је често мислио о томе пре него што се уопште упознао са г-ђом Грифитс. Просте и достојне врлине које су Роберту и њену породицу красиле у том романтичном, милом сеоском свету, из којег је потекла. Неоспорно је да је Клајд крив. А ето, ту се одједном створила г-ђа Грифитс, врло тужна и несрећна, и доказује да је њен син невин. А у исто време Клајд

је заточен у самици, осуђен да умре. Је ли могућно да је због неког чудног стицаја околности почињена судска грешка и да Клајд није онако крив као што изгледа?

Макмиланова нарав била је изузетна — жестока и егзотична. Данашњи св. Бернард, Савонарола, св. Симеун, Петар Пустињак. Живот, мисао, и све друштвене облике и творевине сматрао је као реч, израз, дах божји. Ништа мање. Али ту је ипак било места и за ђавола и његов гнев — за изгнаног Луцифера — који борави тамо и тамо на земљи. Али највише је размишљао о блаженствима, о Беседи на гори, о св. Јовану и његовом непосредном виђењу и тумачењу Христа и Бога. „Који није са мном, против мене је; и који не сабира са мном, просипа.“ Чудна, жестока, узбудљива, збуњена, милостива и на свој начин лепа душа, која тугује с несрећом жудећи за немогућном правдом.

У својим разговорима с њим, г-ђа Грифитс је истицала да он не сме да заборави да Роберта није сасвим без кривице. Зар она није згрешила с њеним сином? Како би он могао да је потпуно ослободи кривице? То је велика грешка суда. Њен син ће бити неправедно погубљен, и то због дирљивих али ипак романтичних и песничких писама те девојке које уопште није требало читати пред поротом мушкараца. Они нису способни, тврдила је, да суде праведно и поштено кад је у питању жалост и несрећа романтичне и лепе девојке. У своје мисијском раду она се уверила у истинитост тога.

Та мисао учинила се пречасном Данкану важна и врло вероватно тачна. А кад би само, казала је, неки моћан и праведан божји изасланик посетио Клајда и снагом своје вере и божјом речи утицао на њега да увиди — уверена је да он то још није увидео, а она, у свом узнемиренем стању и зато што је његова мајка, није га могла навести на то — црну грозоту и ужас његовог греха с Робертом у погледу његове бесмртне душе на овом свету и на ономе — онда би можда, из захвалности и љубави према богу, и због вере у Њега, сво Клајдово сагрешење било опроштено, зар не? Јер без обзира да ли је он или није извршио злочин због којег је оптужен — а она је уверена да није — није ли он ипак у сенци електричне столице — у опасности да сваког тренутка (чак и пре него што се донесе одлука) буде позван пред свога Творца — и то са смртним грехом блудничења у души, чак ако се и не узму у рачун све оне његове лажи и недолично понашање не само према Роберти већ и према оној другој девојци тамо у Ликургу? А преобраћењем и скрушеним покајањем зар се не би очистио од тога? Кад би се само спасла његова душа — она и он били би мирни на овоме свету.

После прве и доцније друге писмене молбе г-ђе Грифитс, у којима му је, по доласку у Денвер, изложила Клајдову осамљеност и потребу за саветом и помоћи, пречасни Данкан отпутовао је у Оберн. Кад је приспео тамо — и кад је изложио управнику своју праву сврху — спасење Клајдове душе њега ради, као и његове мајке и Бога ради, одмах је био пуштен у кућу смрти и одведен до врата Клајдове самице, где је застао и погледао унутра и видео Клајда како несрећан лежи на постели и покушава да чита. А онда је Макмилан, чија се висока, мршава прилика оцртавала пред вратима са шипкама, погнуо главу и без икаквог увода заустео молитву:

„Смилуј се на ме, Боже, у милости својој; и у великој доброта својој, очисти безакоње моје.“

„Опери ме добро од безакоња мојега, и од гријеха мојега очисти ме.“

„Јер ја знам пријеступе своје, и гријех је мој једнако преда мном.“

„Самоме Теби згријеших, и на Твоје очи зло учиних, а Ти си праведан у ријечима својим и чист у суду својем.“

„Где, у безакоњу родих се, и у гријеху затрудње мати моја са мном.“

„Где, истину љубиш у срцу, а изнутра јављаш ми мудрост.“

„Покропи ме исопом, и очистићу се; умиј ме, и бићу бјељи од снијега.“

„Дај ми да слушам радост и весеље, да се прену кости које си потро.“

„Обрати лице своје од гријеха, и сва безакоња моја очисти.“

„Учини ми, Боже, чисто срце, и дух прав понови у мени.“

„Немој ме одвргнути од лица својега, и Светога духа својега немој узети од мене.“

„Врати ми радост спасења својега, и дух Твој слободни нека ме поткријепи.“

„Научићу безаконике путовима Твојим, и гријешници к Теби ће се обратити.“

„Избави ме од крви, Боже, Боже, Спаситељу мој, и језик ће мој гласити правду Твоју.“

„Господе, отвори уста моја, и она ће казивати хвалу Твоју.“

„Јер жртве нећеш; ја бих је приносио; за жртве паљенице не мариш.“

„Жртва је Богу дух скрушен; срца скрушена и поништена не одбацујеш, Боже.“

Застао је — али тек пошто је врло звучним и заиста лепим гласом отпевао цео Педесет први псалом. А затим је подигао поглед, јер је Клајд, веома изненађен, прво сео усправно и онда устао — необично привучен чистом и младалачком и снажном мада бледом приликом — и пришао је ближе вратима, а Макмилан је онда рекао:

„Доносим вам, Клајде, божју милост и спасење. Он ме је позвао, и дошао сам. Послао ме је да бих вам могао рећи да ће ваши греси, ако су као скерлет, постати бели као снег. Ако су црвени као црвац, постаће као вуна. Хајте сад, да умујемо заједно са Господом.“

Ућутао је и нежно се загледао у Клајда. Топао, младалачки полуосмех лебдео му је око усана.

Допала му се Клајдова младост и отменост, а било је очевидно да је и његова изузетна појава освојила Клајда. Још један проповедник, наравно. Али овдашњи протестантски капелан није ни налик овоме човеку — није ни тако упадљив ни тако привлачан.

„Ја се зovem Данкан Макмилан“, рече он, „и долазим са божјег посла у Сиракузи. Он ме је послао — као што је и вашу мајку послао мени. Она ми је казала своје мишљење.

Прочитао сам све што сте ви рекли. И знам зашто сте овде. Али ја сам дошао овамо да вам донесем духовну радост и веселост.“

Изненадно је навео из Псалама 13, 2 „Докле ћу се домишљати у души својој, мутити се у срцу свом дан и ноћ?“ То је из Псалма 13, 2. А ево још нечег што сад поумих да треба да вам кажем. А то је из Св. писма — Десети псалом, „У срцу својем вели: нећу посрнути; невоља ми неће доћи нигда.“ Али ви сте у невољи, видите. И сви ми који живимо у греху. А ево још нечег што баш сад поумих да вам кажем. То је из Псалма 10, 11: „Даже у срцу своме, бог је заборавио, окренуо је лице своје.“ А мени је речено да вам кажем да он не окреће лице своје. Зато ми је речено да вам наведем ово из Осамнаестог псалма, „Усташе на ме у дан невоље моје, али ми Господ би потпора. Тада је пружио с висине руку, ухватио ме, извукао ме из воде велике.“

« „Избавио ме је од непријатеља мојега силнога и од мојих ненавидника, кад бијаху јачи од мене.“

„ „Извео ме је на пространо мјесто, и избавио ме, јер сам му мио.“

„Клајде, све ове речи упућене су вама. Оне су ми дошле сада, овде, као да су ми шапнуте да вам их кажем. Моја уста преносе ове речи које се говоре непосредно вама. Посаветујте се са вашим властитим срцем. Окрените се од мрака ка светлости. Раскините те ланце невоље и очајања; растерајмо те сенке и тај мрак. Грешили сте. Господ може и хоће да опрости. Покајте се. Придружите се ономе који је обликовао свет и одржава га. Он неће презрети вашу веру; неће се оглушити о ваше молитве. Окрените се — у себи — у границама ове самице — и реците: „Госпoде, помози ми. Госпoде, чуј молитву моју. Госпoде, просветли очи моје!“

„Мислите ли да нема Бога — и да вам Он неће одговорити? Молите се. У вашој невољи окрените се Њему — не мени — нити иком другом. Већ Њему. Молите се. Говорите Му. Зовите га. Реците му истину и молите помоћ. Исто тако извесно као што сте овде преда мном ако се у вашем срцу истински покајете за свако зло које сте учинили - тако ћете Њега заиста, заиста, чути и осетити. Узеће вас за Руку. Ући ће у ову самицу и у вашу душу. Познаћете га по миру и светлости који ће вам испунити душу и срце. Молите се. А ако опет затреба да вам помогнем ма у чему — да се молим Богу с вама — или да вам учиним ма какву услугу — да вас ободрим у вашој осамљености — само пошљите по мене; пошљите ми дописницу. Обећао сам вашој мајци и учинићу што могу. Управник има моју адресу.“ Ућутао је, озбиљан и готов да пође — јер је до тада Клајд изгледао више радознао и изненађен неголи ишта друго.

Али због Клајдове младости и извесног изгледа осамљене зависности која се утиснула у њ још од одласка његове мајке и Николсона, он је одмах додао, „Увек ћете ме лако наћи. Имам доста црквеног посла тамо у Сиракузи, али радо ћу га оставити кад год будем могао да вам будем стварно од користи.“ Тада се окренуо као да ће да оде.

Али Клајд, освојен њиме — његовим снажним, поверљивим и љубазним држањем — тако различитим од напрегнутог, устратеног а ипак осамљеног живота ту, довикну за њим, «Ох, немојте још да идете. Молим вас, немојте. Врло је лепо од вас што сте дошли да ме посетите и захвалан сам вам на томе. Мајка ми је писала да ћете можда доћи. Видите, овде сам врло осамљен. Можда нисам много мислио о ономе што сте говорили, јер се не осећам кривим онолико колико неки мисле да јесам. Али дубоко сам жалио. И заиста, свако ко је овде испашта доста.“ Његове очи биле су врло тужне и напаћене.

Макмилан сада први пут дубоко ганут, одмах одговори, „Клајде, не треба да бринете. Доћи ћу кроз недељу дана да вас опет посетим, јер сад видим да сам вам потребан. Не тражим од вас да се молите зато што мислим да сте криви за смрт Роберте Алден. Ја то не знам. Нисте ми рекли, Само Бог и ви знате какви су ваши греси и јади. Али знам да вам је потребна духовна помоћ и Он ће вам је дати — ох, нештедице. „Господ је уточиште убогоме, уточиште у невољи.“

Насмешио се као да је стварно заволео Клајда. А Клајд је осетио то, и то му је годило, па је одговорио да засад нема ништа што би желео да каже, изузев да га замоли да каже његовој мајци да му је добро — и да је, ако може, мало утеша. Чини му се да су њена писма врло тужна. Исувише брине због њега. А ни он сам не осећа се најбоље — доста је изнурен и забринут. А ко не би био на његовом месту? Заиста, кад би могао да задобије духовни мир путем молитве, радо би то учинио. Мајка му је увек препоручивала да се моли — али, на жалост, мора признати да до сада није много слушао њен савет. Изгледао је врло растројен и утучен — упадљиво затворско бледило већ одавно се било улило у његово лице.

Пречасни Данкан, веома ганут његовим стањем, одговори, „Па, не брините, Клајде. Светлост и мир зацело ће вам доћи. У то сам уверен. Видим да имате Свето писмо. Отворите псалме ма где и читајте. Педесет први, Деведесет први, Двадесет трећи псалом. Отворите Јеванђеље по Јовану.

Прочитајте га целог — више пута. Размишљајте и молите се — и мислите о свему што је око вас — о месецу, звездама, сунцу, дрвећу, мору — о своме срцу које куца, о свом телу и снази — и питајте се ко их је створио? Како је све то постало? Па ако не можете да то објасните, питајте се да ли Онај који је створио њих и вас — ма ко да је он, ма шта да је он, ма где да је он — није снажан и мудар довољно, и милостив довољно, да вам помогне кад вам је помоћ потребна — да вам пружи светлост и мир и вођство у часу потребе. Само се упитајте ко је Творац све ове очигледне стварности. И питајте Њега — Творца свега тога — да вам каже како и шта треба да чините. Немојте сумњати. Само тражите, па ћете видети. Тражите ноћу — тражите дању. Погните главу и молите се, и видећете. Заиста, Он вас неће издати. Ја знам то, јер уживам тај мир."

Загледао се у Клајда уверљиво — затим се осмехнуо и отишао. А Клајд, наслонивши се на врата своје самице, почео је да се пита. Творац! Његов Творац! Творац света. . . Тражи, па ћеш видети —! А ипак — у њему је још увек тињао онај његов стари презир према вери и њеним плодовима — према сталним а ипак бесплодним молитвама и придикама његовог оца и мајке. Хоће ли он сад да се обрати вери само зато што је у невољи и што је уплашен, као и ови остали? Нада се да неће. Бар не тако.

Али ипак одуговљеност и нарав пречасног Данкана Макмилана — његова млада, снажна, уверена и драматична личност — његово лице и очи — занимали су га а потом утицали на њ као ниједан свештеник у целом његовом животу. Вера тога човека занимала га је и привлачила и очаравала — и питао се да ли ће ускоро — или можда неће никад — моћи да се узда у њу онолико колико се тај човек очевидно уздао.

ГЛАВА XXXII

Лична увереност и снага такве личности каква је била пречасни Макмилан, мада су у извесном смислу биле за Клајда стара прича која га пре осамнаест месеци не би могла покренути ни на шта (јер је целог живота био навикнут на тако нешто), ипак су ту, под там околностима, деловале на њега друкчије. Затворен, одвојен од света, принуђен врло скученим животом у тој кући смрти да налази утеху или олакшање у властитим мислима, Клајд је, као и остали који су подвргнути сличним ограничењима, био принуђен да се посвети или прошлости, или садашњости, или будућности. Али прошлост је у свим тачкама била сувише болна за размишљање. Пекла га је и палила. А садашњост (његова непосредна околина) као и будућност са својим смртним страхом од онога што ће се зацело догодити у случају да његова молба за поновно суђење буде одбијена, представљале су два вида подједнако страшна за његову будну свест.

Оно што је уследило било је оно што се редовно догађа кад је свест на мукама. Од онога чега се плаши или мрзи, а ипак зна или осећа да је то неизбежно, свест бежи ономе чему може да се нада — или бар ономе о чему може да машта. Али чему се могло надати, о чему се могло маштати? Због оног новог савета што му је био дао Николсон, поновно суђење било је све чему се могао надати, и у том случају, под претпоставком да буде ослобођен, могао би отићи далеко, врло далеко — у Аустралију — или Африку — или Мексико — или тако некуда, где би му, под другим именем — одбацивши своје старе везе и жеље у погледу оног вишег друштвеног живота који га је до недавно толико привлачио — можда пошло за руком да на неки скроман начин опет живи пристojно. Али на путу тог маштања, обасјаног надом, испречила се страшна као мртвачка лубања, могућност да виши суд одбије молбу за поновно суђење. Зашто да не — после оне пороте у Бриџбургу? А затим — као у оном сну у којем је бежао од сплета змија а сукобио се са дворогим носорогом који је ишао према њему — изишла му је пред очи она ужасна ствар у суседној соби — она столица! Она столица! Њени каиши и њени одблесци који су тако редовно слабили светлост сијалица у овој просторији. Није могао да поднесе мисао да ће ући тамо — никада. Али рецимо да његова молба буде одбијена! Доста! Неће више да мисли о томе.

Али осим тога, о чему још има да мисли? То питање много је мучило Клајда до доласка пречасног Данкана Макмилана, са његовом препоруком да се обрати непосредно Творцу свих ствари и да ће то зацело уродити плодом. Ето — како је просто његово решење!

„Дато вам је да познате мир божји“, говорио је он, наводећи Павла, а затим и реченице из Посланица Коринћанима, Галатима, и Ефесцима, да би му показао како ће лако — само ако се буде често молио као што му је рекао — сазнати „мир који превазилази сваки ум“ и уживати у њему. Тај мир је у њему и свуда око њега. Треба само да га потражи; да призна јаде и грешке свога срца, и изрази кајање. „Иштите, и даће вам се; тражите, и наћи ћете; куцајте, и отвориће вам се. Јер сваки који иште, прима; и који тражи, налази; и који куца, отвара му се. Који је међу вама отац у кога ако син заиште хлеба да му да камен? Или ако заиште рибе да му да мјесто рибе змију?“ Тако је он наводио, лепо и озбиљно.

А ипак је пред Клајдом увек био пример његовог оца и мајке. Шта су они имали? Нису им много користиле молитве. Нити изгледа, као што је приметно ту, да оне користе или помажу овим осталим осуђеним људима, од којих се већина сдавала молитвама свештеника, пастора или рабина, а по један од њих био је ту свакога дана. Зар њих и поред тога не воде у смрт — ожалошћене, бучне,

равнодушие или сулуде, као што је био Кутроне? А што се њега тиче, до тада га ниједан од тих свештеника није интересовао. Глупост. Маштарије. О чему? Не би могао рећи. Ипак, ево ту је сад тај мили Данкан Макмилан. Његове благе и мирне очи. Његов мио глас. Његова вера. Она је подстицала и дубоко занимала Клајда. Да ли је могућно — да ли је могућно? Тако је осамљен — тако очајан — помоћ му је тако потребна.

Није ли исто тако истина (учење пречасног Макмилана — утицало је на њега бар до тог степена) да је водио бољи живот — да је обраћао већу пажњу на оно што му је мајка говорила и чему га је учила — да није ишао у ону кућу блуда у Канзас-Ситију — да није трчао за Хортензом Бриге у оној злој намери — ни после ње за Робертом — да се задовољио радом и штедњом, као што без сумње већина људи чини — да би био у бољем положају него што је сада? Али, опет, чињеница је и истина је да је он имао врло снажне нагоне и жудње које је било врло, врло тешко свладати. Мислио је о њима, као и о чињеници да оне канда не узнемирују оне многе друге као што су његова мајка, његов стриц, његов брат од стрица, и тај свештеник ту. Али покатакд је ипак био склон да мисли да су ти остали боље пролазили зато што су страстима и жудњама супротстављали већу духовну и моралну храброст. Он се можда хотимично одавао тим мислима, јер су тако мислили његова мајка и Макмилан и готово сви остали са којима је говорио откако је ухапшен.

Шта значи све то? Има ли Бога? Меша ли се Он у људске послове као што то Макмилан тврди? Да ли је могућно да се човек обрати Њему, или бар некој стваралачкој сили, и затражи помоћ у таквом часу невоље као што је овај, иако никад раније није хтео да зна за Њега? Човеку заиста треба помоћ у таквим приликама — јер је тако осамљен и подвргнут прописима и ограничењима закона — не човека — јер сви су ови стражари само слуге закона. Али да ли ће му та тајанствена сила пружити помоћ? Да ли она заиста постоји и чује људске молитве? Пречасни Макмилан тврди да је тако. „Он је рекао, Бог је заборавио; окренуо је лице своје. Али Он није заборавио. Није окренуо лице своје.”

Али је ли то, истина? Има ли ичега у томе? Мучен потребом за неком духовном ако не и материјалном подршком у својој великој опасности, Клајд је сада радио оно што свако људско биће ради у сличним приликама — тражио је, мада на врло заобилазан, сложен и малне несвестан начин, присуство или бар постојање неке натчовечанске или натприродне личности или силе која би могла или хтела да му помогне на неки начин — почео је да скреће — ма како мало или несвесно засад — ка персонификацији или хуманизацији сила о којима, осим у виду вере, није имао никаквог одређеног схватања. „Небеса казују славу Божју, и дјела руку Његовијех гласи свод небески.” Сетио се тога натписа на прозору мајчине мисије. И другог који је гласно: „Јер је Он живот твој и дуљина дана твојих.” Ипак — чак и упркос његове изненадне наклоности према пречасном Данкану Макмилану, да ли је он још увек далеко од тога да озбиљно претпостави да ће у каквој било вери вероватно наћи окончање свих садашњих јада?

А недеље и месеци су пролазили — пречасни Макмилан долазио му је редовно, најмање једанпут сваке друге недеље, а покатакд и сваке недеље, распитивао се за његово стање, саслушао његове потребе, саветовао га у погледу здравља и духовног мира. А Клајд, рад да сачува његову наклоњеност и посете полако се све више подавао његовом пријатељству и утицају. Та његова висока одуховљеност. Па онај лепо глас. И увек је наводио тако утешне речи. „Љубазни! сад смо деца Божја, и још се не показа шта ћемо бити; него знамо да кад се покаже бићемо као и Он, јер ћемо га видјети као што јест. И сваки који овај над има на Њега, чисти се, као и Он што је чист.”

„По том дознајемо да у Њему стојимо, и Он у нама, што нам је дао од духа Својега.”

„Јер сте купљени скупо.”

„Јер нас драговољно породи ријечју истине, да будемо новина од Његова створења. Сваки добар дар и сваки поклон савршен одозго је, долази од Оца свјетлости, у којег нема промјењивања ни мијењања видјела и мрака.”

„Приближите се к Богу, и он ће се приближити к вама.”

Покатакд је био склон да осећа да ће можда наћи мир и снагу — чак и помоћ — ко зна, обраћењем тој сили. Тако је деловала на њега снага и озбиљност пречасног Макмилана.

А ипак — питање кајања — а с тим и исповести. Али коме? Пречасном Данкану Макмилану, наравно. Он је канда осећао да је Клајду потребно да очисти своју душу пред њим — или пред неким ко је сличан њему — телесним а ипак духовним божјим изаслаником. Али управо у томе је невоља. Јер ту је сав онај лажни исказ који је дао на претресу, а на којем се оснива његова молба за поновно суђење. Зар да то оповргне сад, кад треба да се решава по тој његовој молби. Боље је да причека, зар не, док не вида шта ће бити с том молбом.

Али, ах, како је то бедно, лажно, површно, неискрено. Замишљати да ће се икакав Бог старати за човека који покушава да се погађа на тај начин. Не, не. То није поштено. Шта би пречасни Макмилан мислио о њему кад би знао шта он сада мисли?

Али и питање о његовој стварној кривици — о њеној величини — узнемиравало је њихов дух. Несумњиво је истина да је испрва смишљао да убије Роберту — сада му је то изгледало ужасно. Сад кад су сложена узбуђења и грозница његове жудње за Сондром били нешто попустили, могао је

покаткад да расуђује без очајне жаоке и оструге оног душевног стања које му је било својствено у време када је био у тако непосредном додиру с њом. Они ужасни и немирни дани када је, упркос самом себи — схватио је сада (пошто су му Велкнапова образлагања показала то) — горео од оне помамне грознице која по својим спољашњим знацима није била неслична некој врсти лудила. Лепа Сондра! Бајна Сондра! Како је њен осмех тада био чаробан и ватрен! Чак ни сада та ужасна грозница није сасвим угушена већ је још увек тињала — пригушена свим ужасима које је отада доживео.

Исто тако, мора се рећи у прилог њему — да никад, ни под каквим другим околностима, он не би подлегао таквој ужасној мисли или науму — да убије икога — а камоли девојку као што је била Роберта — да није био толико залуђен — чак и помахнитао. Али зар порота тамо у Брицбургру није с презирањем слушала ту одбрану? И да ли ће виши суд мислити друкчије? Бојао се да неће. А ипак зар то није тачно? Или он потпуно греша? Или шта? Да ли би му пречасни Макмилан, или ма ко други коме би се обратило, могао рећи што о томе? Волео би да разговара с њим о томе — да призна све, да би му све то постало јасно. Даље, ту је и чињеница да иако је све то смислио због Сондре (Бог, ако нико други зна да је тако било), он ипак није био у стању да свој наум изврши. А то није изнесено на претресу, јер лажни облик употребљене одбране није дозвољавао да се права истина расветли — а ипак, то је олакшавајућа околност, зар не — само, да ли би и пречасни Макмилан тако мислио? По Џепсоновом мишљењу лаж је била неопходна. Али да ли је то због тога ишта мање истинито?

У том његовом мрачном и свирепом науму, видео је сада размишљајући о њему често, било је видова, заплета и сумњи које није било тако лако оправдати. Можда су два најгора вида била, прво, што над је довео Роберту на оно језеро — на оно усамљено место — и онда постао онако слаб и бесан на самог себе због своје неспособности да учини зло, толико је уплашио Роберту да је она устала и покушала да му приђе. А то је пре свега проузроковало да је онако случајно удари и да тако, бар делимично, он буде крив за тај ударац — или можда није? — тај убилачки, опаки ударац. Можда. Шта би пречасни Макмилан рекао на то? И кад је она због тога пала у воду, зар није он крив зато што је пала? Та мисао га је много узнемиривала — јер је то био његов стварни удео у кривици за све то. Без обзира на оно што је Обервалцер рекао на претресу о томе што је отпливао од ње — да то није никакав злочин с његове стране што није хтео да је избави, ако се претпостави да је она случајно пала у воду — ипак, како је он сада гледао на то, а нарочито ако се ствар посматра у вези са свим оним што је до тога часа мислио о Роберти, то је ипак злочин, зар не? Не би ли Бог — Макмилан — судио тако? И неоспорно је, као што је Месон вешто показао на претресу, да је могао да је спасе. Па и учинио би то, без сумње да је то била Сондра — па чак и она Роберта из оних дана прошлог лета. А и страх да би га она могла одвући на дно не доликује човеку. (Тако је у ноћима, на својој постељи размишљао и расправљао са самим собом, јер га је Макмилан подстицао да се покаје и помири са својим Богом.) Да, он то мора признати самоме себи. Да је у питању била Сондра, он би одлучно и одмах покушао да јој спасе живот. А кад је тако, он то мора признати — ако се уопште буде исповедио пречасном Макмилану — или већ коме се треба исповедити — кад се једном одлучи на то — можда јавно, пред светом. Али кад би једном учинио такво признање, зар то не би извесно и неминовно одвело његовој осуди? А жели ли он да сада осуди себе и да тако умре?

Не, не, можда је боље да причека мало — бар док виши суд не донесе одлуку о његовом случају. Зашто доводити у опасност своју ствар кад Бог већ зна истину? Заиста, заиста њему је жао. Сада увиђа како је ужасно све то — колико је јада и бола изазвао, поред Робертине смрти. Али ипак — ипак — зар живот није сладак. Ох, кад би само могао да се избави! Ох, кад би само могао да оде одавде — да више никад не види, не чује и не осећа ништа од тог грозног ужаса који сад лебди над њим. Споро смрковање — споро свитање. Дуга ноћ. Уздаси — јауци. Муке и дању и ноћу, тако да му покаткад изгледа да ће полудети; па можда би и полудео да није Макмилана, који му сада изгледа сасвим одан — тако је љубазан и пријатан, а понекад и тако утешан. Волео би да седне једног дана — овде или другде — и да му све каже, да би чуо од њега колико је, по његовом мишљењу, заиста крив, ако је крив уопште — па ако је много, да га умоли да се моли за њега. Понекад је био сасвим уверен да би му молитве његове мајке и пречасног Макмилана много више помогле код тог Бога неголи његове властите молитве. Однекуд још није могао да се моли. Понекад је, слушајући Макмилана како се моли, тихо и милозвучно, док му глас пролази кроз шипке ћелије — или како чита из Посланица Галатима, Солуњанима или Коринћанима, осећао да му мора рећи све, и то ускоро.

Али дани су пролазили, и најзад једног дана, шест недеља после тога — кад је пречасни Данкан већ почео да очајава да због његовог ћутања неће моћи да утиче на њега у правду покајања и спасења — дође писмо од Сондре. Оно је дошло преко управникове канцеларије, а донео га је пречасни Прастон Гилфорд, протестантски капелан затвора, али није било потписано. Било је написано на лепој хартији, а зато што то налажу прописи затвора, било је отворено и прочитано. Али ипак због његове садржине, која се управнику и пречасном Гилфорду учинила више самилосна и прекорна неголи ишта друго, и зато што је очевидно — мада се то није могло утврдити — потицало од оне г-ђице Х о којој се толико чуло у току оног претреса, одлучено је, после пажљивог разматрања, да се Клајду дозволи да га прочита — чак и да је најбоље да он то учини. Можда ће се показати корисно као поука. Пут преступника. И тако му је уручено поткрај једног дана позне јесени — пошто је прошло

дуго и мучно лето (готово година дана откако је дошао ту). И он га је узео. Мада је било откуцано на писаћој машини, без ознаке датума и места, осим што је на омоту био поштански жиг Њујорка — ипак је некако осетио да је то писмо од ње. Зато је постао нервозан — толико да су му руке подрхтавале. А затим га је прочитао — и читао га је много и много пута у току многих дана после тога: „Клајде — Ово је само да не мислиш да те је она која ти је некад била врло драга сасвим заборавила. И она је много патила. И мада она никад неће моћи да разуме како си могао да учиниш оно што си учинио, ипак, чак ни сада, мада те никад више неће видети, она није без жалости и саосећања, а жели ти слободу и срећу.”

Али потписа није било — ни трага од њеног рукописа. Плашила се да потпише своје име, а у свом садашњем расположењу била је исувише удаљена од њега да би га известила где се налази. Њујорк! Али писмо се ма од куда могло послати тамо, да се преда на пошту. Није хтела да га извести — и никад га неће извести — па макар доцније и умро ту, што се лако може десити. Његова последња нада — последњи траг његовог сна ишчезао је. Заувек! Било му је тога тренутка као да се ноћ најзад спушта на преостали слаби одсјај сутона на западу. Нејасно, све слабије руменило — а затим мрак.

Сео је на постељу. Његова несрећна пругаста униформа и сива филцана обућа привукле су му пажњу. Робијаш. Ове пруге. Ова обућа. Ова самица. Овај неизванстан, претећи поглед на будућност о којој је тако страшно размишљати. А затим ово писмо. Дакле ово је крај тог дивног сна! И због тога је он тако очајно покушавао да се ослободи Роберте — чак и да одлучи да је убије. Ово! Ово! Играо се писмом, а затим га је држао сасвим непомично. Где ли је она сада? У кога ли је можда заљубљена? Имала је времена да се промени, можда. Он је њу био можда само површно освојио. А затим је, без сумње, оно страшно откриће о њему уништило заувек свако осећање према њему. Она је слободна. Она има лепоту — богатство. Али нека друга —

Устао је и пришао вратима своје самице да би умирио велики бол. Прекопута у самици у којој је некад био онај Кинез, затворен је Црнац — Вош Хигинс. Убо је ножем келнера у ресторану, тако се причало, који није хтео да га послужи јелом а уз то га и увредио. А до њега је неки млад Јеврејин. Убио је власника златарске радње приликом покушаја да радњу опљачка. Али сад је врло утучен и скрхан, откако је доведен овамо да умре — готово по цео дан седи поднимљен на постељи. Клајд је могао да их вида обојицу — Јеврејин седи поднимљен. Црнац на својој постељи, са ногом пребаченом преко ноге, пуши и пева —

*Ој, велики се точак окреће . . . хм/
Ој, велики се точак окреће . . . хм!
Ој, велики се точак окреће . . . хм!
За мене! За мене!*

А онда се Клајд, немоћан да се ослободи својих мисли опет окренуо.

Осуђен да умре! Он. И ово је крај уколико се тиче Сондре. Он то осећа. Збогом. „Мада те више никад нећу видети.” Бацио се на постељу — не да плаче, већ да се одмори — осећао се тако уморан. Ликург. Четврто језеро, Медвеђе језеро. Смех пољупци — осмеси. Шта је требало да буде у јесен прошле године. А сад — годину дана после тога.

Ето га опет — онај млади Јеврејин. Пева неку побожну песмицу кадгод више не може ћутке да подноси своје душевне муке. И ах, како је то тужно. Многи затвореници вичу да престане. А ипак, ах, та песмица однекуд је сада тако умесна.

„Био сам зао. Био сам нељубазан. Лагао сам. Ах! Ах! Ах! Био сам неверан. Срце ми је било опако. Придружио сам се онима који су творили зло. Ах! Ах! Ах! Крао сам. Варао сам. Био сам свиреп. Ах! Ах! Ах!”

А онда се чуо глас великог Тома Рунија, осуђеног због убиства Томаса Таја, свога супарника у љубави неке девојке из подземља. „За име Христа! Знам да ти није лако. Али није ни мени. Ох, за име бога, престани с тим!”

Клајд је лежао на постељи а у мислима је ритмично пратио Јеврејинову песму — и ћутке му се придружир — „Био сам зао. Био сам нељубазан. Лагао сам. Ах! Ах! Ах! Био сам неверан. Срце ми је било опако. Придружио сам се онима који су творили зло. Ах! Ах! Ах! Варао сам. Био сам свиреп. Хтео сам да убијем. Ах! Ах! Ах! А ради чега? Сујетног — немогућног сна! Ах! Ах! Ах! . . . Ах! Ах! Ах! . . .

Кад је стражар, један сат доцније, ставио његову вечеру на полицу у вратима, он се није ни помакнуо. Храна! А кад се стражар вратио, после тридесет минута, она је још увек била ту, недирнута, као и Јеврејинова — и ћутке је однесена. Стражари су знали да становници тих кавеза не могу да једу кад их спадају ђаволи туге. А било је прилика кад чак ни стражари нису могли да једу.

ГЛАВА XXXIII

Настала потиштеност пала је у очи пречасном Макмилану два дана после пријема писма, те се заинтересовао да дозна разлог томе. У последње време, Клајдово понашање приликом његових песета — мада, опште узев, његова проповедања нису била примана са онаквим жаром какав би он

желео — навело га је да помисли да постепено придобија Клајда за своје духовно гледиште. Њему се чинило да је, не са малим успехом, уверио Клајда у лудост потиштености и очајавања. „Шта! Није ли му мир Божји на домаку, само ако га буде тражио. За онога ко тражи Бога и нађе Га, а он ће Га зацело наћи ако га буде тражио, не постоји жалост, већ само радост. „По том дознајемо да у њему стојимо, и Он у нама, што нам је дао од духа Својега.“ Тако је проповедао или читао — док најзад — две недеље пошто је примио Сондрино писмо, и због дубоке потиштености у коју је после тога био запао, Клајд је коначно одлучио да га замоли да покуша да издејствује код управника дозволу да буде премештен у неку другу самицу или просторију, далеко од те просторије или самице која је Клајду изгледала препуна његових патничких мисли, да би могао да разговара и посаветује се с њим. Као што је рекао пречасном Макмилану, чинило му се да није кадар да одреди своју праву одговорност у вези са свим оним што се тако недавно збило у његовом животу, и због тога канда не може да нађе онај душевни мир о којем му је Макмилан толико говорио. Можда. . . зацело, има нечег погрешног у његовом гледишту. Стварно би волео да претресе с њим преступ за који је осуђен, да би видео да ли има ичег погрешног у његовом схватању. Сад није тако уверен. А Макмилан је, дубоко узбуђен — то је била огромна духовна победа — по његовом мишљењу — истинска награда за веру и молитву — одмах отишао управнику, који је радо пристав да пружи услугу у таквом случају. И дозволио је употребу једне самице у Старој кући смрти, колико год буде потребна, и то без стражара између њега и Клајда — само да један буде у општем ходнику.

И ту је Клајд почео причу о својим односима са Робертом и Сондром. Али због свега што је било изнесено на претресу, само је летимично прешао преко већег дела доказног материјала — осим одбране основане на промени у срцу — рекавши да је он тачан; а затим се упустио подробније у онај кобни доживљај са Робертом у чамцу. Мисли ли пречасни Макмилан — због његовог првобитног наума — па према томе и првобитне намере — да је он крив? — нарочито с обзиром на његову слепу љубав према Сондри — на све његове снове у вези с њом — да ли то заиста сачињава убиство? Он то пита, казао је, јер је тако учинио — а не онако како је изјавио на претресу. Лаж је да је доживео промену у срцу. Али његови браниоци саветовали су му да је та одбрана најбоља, јер нису сматрали да је крив, па су мислили да тај план најбрже води слободи. Али то је лаж. И о свој душевном стању тамо у чамцу, пре и после њеног устајања и покушаја да му приђе — са оним ударцем и после — он није рекао истину — не сасвим. У оном ненамерном ударцу, као што је сада желео да објасни, јер то утиче на његове покушаје да се ода верском размишљању — жеља да се истинито представи пред својим Творцем, ако икако (није тада казао да је једва и био покушао да се тако представи) — било је више него што је био у стању да јасно објасни чак и самом себи. Стварно, чак и сада има у томе много чега што му је нејасно па чак и нерешљиво. Био је рекао да није било гнева у њему — да је настала промена у срцу. Али промене у срцу није било. Стварно, управо пре него што је она устала да му приђе, он је био у неком сложеном, узнемиреном стању, које се граничило, као што му сад изгледа, са трансом или обамрлошћу воље, проузрокованом — или једва да би умео рећи чиме је тачно то било проузроковано. Испрва је мислио — а можда и доцније — да је то делимично проузроковало сажаљење према Роберта — или бар стид због толике свирепости према њој — због његове намере да је удари. Али у исто време било је и гнева — мржње, можда — због њене решености да га натера да учини оно што није желео да учини. Треће — али ипак није био тако уверен у то (размишљао је о томе тако дуго, а ипак чак ни сада није уверен) — могло је бити страха од последица таквог злог дела — мада, управо у оно време, као што му се сада чини, он није мислио на последице — нити на ишта друго сем на своју неспособност да учини оно ради чега је дошао ту — и осећања срдитости због тога.

Ипак је у том ударцу — случајном ударцу до кога је дошло кад је она устала и покушала да му приђе — било извесне срдитости на њу што је уопште хтела да му приђе. И можда је та срдитост — заиста, он није сигуран чак ни сада — била то што је том ударцу дало тако велику снагу. Бар тако је он доцније мислио о томе. Али исто тако истина је да је при устајању покушао да је спасе — чак и упркос своје мржње. И да му је, бар за тренутак, било жао због тог ударца. А опет, кад се чамац преврнуо и обоје пали у воду — у свој тој пометњи, и кад се она давила, он је помислио: „Немој да радиш ништа.“ Јер на тај ћеш се начин ослободити ње. Да, тако је мислио. А и чињеница је, као што су г. Белкнап и Џепсон истакли да је непрестано био под утицајем своје слепе љубави према г-ђици Х, те најснажније побуде у свему томе. А сад, да ли пречасни Макмилан, узимајући у обзир све што се десило пре и после тога — чињеницу да је ненамерни ударац ипак имао срдитости у себи — љутитог незадовољства с њом — стварно — и да јој после није притекао у помоћ — као што се сад заиста поштено труди да покаже — да ли мисли да то сачињава убиство — смртни грех за који се може рећи, и са духовног и са правног гледишта, да заслужије смрт? Да ли он то мисли? Волео би да зна ради мира своје душе — да би могао да се моли Богу, можда.

Пречасни Макмилан, саслушавши све то — а зато што још никад у животу није чуо нити му је ико изложно тако сложен, тежак и необичан проблем, а и због Клајдове вере у њега и поштовања према њему — био је под врло дубоким утиском. Зато је сада седео пред њим и размишљао врло дубоко, тужно па чак и неспокојно — јер та молба за његово мишљење била је тако озбиљна и

прешна — нешто на шта је, као што је знао, Клајд рачунао да ће му дати земаљски и духовни мир. Али ипак, и сам пречасни Макмилан био је исувише збуњен да би могао да одговори брзо.

„Све до времена кад сте сели у онај чамац с њом, Клајде, ви се нисте променили у вашем осећању према њој — у својој намери да — да —“

Лице пречасног Макмилана било је сиво и издужено. Очи су му биле тужне. Осећао је да је саслушао жалосну и ужасну причу — грешну, свирепу, мучну и убитачну причу. Овај дечак — заиста — Његово ватрено немирно срце, које се очевидно побунило против оскудице у многим стварима за којима он, пречасни Макмилан, није никад ни жудео. И због те побуне смртно је згрешио и осуђен је да умре. Колико му је ум био узнемирен, толико му је срце било гануто.

„Не, нисам.“

„Били сте, као што кажете, љути на самог себе што сте били тако слаби да нисте могли да учините оно што сте били наумили да учините.“

„У извесном смислу било је тако, да. Али било ми је и жао, видите. А можда сам се и плашио. Нисам сасвим сигуран сад. А можда и нисам.“

Пречасни Макмилан климну главом. Тако чудно! Тако несхватљиво! Тако грешно! А ипак. . .

„Али ви сте у исто време, велите, били љути на њу зато што вас је дотерала дотле.“

„Да.“

„Дотле да сте морали да се борите са тако ужасним проблемом?“

„Да.“

„Ц! Ц! Ц! И тако сте дошли на мисао да је ударите?“

„Да, јесам.“

„Али нисте могли?“

„Нисам.“

„Хвала милостивом Богу. Али у ударцу који сте јој задали — ненамерно — као што велите — ипак је било извесне срдитости. То је разлог што је тај ударац био тако — тако јак. Нисте желели да вам се приближи.“

„Не, нисам желео. Бар мислим да нисам. Нисам сасвим сигуран. Можда нисам био сасвим при себи. У сваком случају — био сам јако узбуђен, готово болестан — мислим. Ја — ја — “ У свом робијашком оделу — ошишан до главе, Клајд је седео ту, поштено се трудећи да се сети (тачно) како је то стварно било и врло узнемирен што не може чак ни себи да докаже своју кривицу или своју невиност. Је ли крив — или није? А онда је пречасни Макмилан — и сам на великој муци, прошаптао, „Велика су врата и широк пут који води у пропаст.“ И најзад је додао, „Али ви сте устали да је спасете.“

„Да устао сам, после. Мислио сам да је придржим кад се занела. И тако се чамац преврнуо“

„И заиста сте хтели да је придржите?“

„Не знам. Мислим да сам хтео, у том тренутку. Свакако ми је, верујем, било жао.“

„Али можете ли сад рећи истинито и поуздано, као што вас ваш Творац гледа, да вам је било жао — или да сте онда хтели да је спасете?“

„Све се то одиграло тако брзо, разумете ли“, поче Клајд нервозно — готово безнадежно, „да нисам сасвим сигуран. Не, не знам да ли ми је било тако много жао. Не. Стварно, сад не знам. Понекад мислим да ми је можда било жао помало, а понекад мислим да можда није. Али кад је она потонула а ја испливао на обалу, било ми је жао — мало. Али као да ми је било и мило, знате, што сам Слободан, а и плашио сам се такође — Видите —“

„Да, знам. Намеравали сте да одете оној г-ђици Х. Али тамо на језеру, када је она била у води —?“

„Не.“

„Нисте хтели да јој притекнете у помоћ?“

„Нисам.“

„Ц! Ц! Ц! Нисте осећали нимало жалости? Нимало стида? Онда?“

„Јесам, можда стид. Па можда и жалост, помало. Знао сам да је то страшно. Осећао сам то, наравне. Али ипак — видите —“

„Да, знам. Она г-ђица Х. Хтели сте да одете к њој?“

„Да — али сам највише осећао страх, и нисам желео да јој помогнем.“

„Да! Да! Ц! Ц! Ц! Ако се она утопи, могли сте отићи г-ђици Х. Тако сте мислили?“ Усне пречасног Макмилана биле су чврсто и жалосно стиснуте. „Да.“

„Сине мој! Сине мој! Онда је у вашем срцу било убиство.“

„Да, да“, рече Клајд замишљено. „Доцније сам мислио да је тако морало бити.“

Пречасни Макмилан је ућутао и, да би се охрабрио за ту дужност, почео је да се моли — али немо — и за себе: «Оче наш који си на небесима — нека је свето име Твоје; нека дође царство Твоје; нека буде воља Твоја и на земљи као на небу.» А онда му је опет рекао после извесног времена:

„Ах, Клајде. Божја милост је равна сваком греху. Знам то. Он је послао Свог сина да умре за грехе људске. Мора бити тако — само ако будете хтели да се покајете. Али та мисао! То дело! Имате

за много штошта да се молите, сине мој — много. Ох, да. Јер у очима Божјим, на жалост — да — А ипак — Морам Му се молити да ме просветли. Ово је чудна и ужасна повест. Има тако много видова. — Можда — али треба се молити. Молите се сад са мном, да бисмо обојица видели светлост." Погнуо је главу. Седео је немо минутима — а Клајд је исто тако немо седео пред њим узнемирен сумњом. А после извесног времена Макмилан заусти:

„Господе, немој ме покарати у јарости Својој, нити ме у гневу Својем наказити. Смилуј се на ме, Господе, јер сам изнемогао. Исцели ме у мом стиду и тузи, јер ми је душа рањена и црна у очима Твојим. О, дај да нестане зла у срцу мом. Господе, води ме у правди Својој. Дај да нестане зла у срцу мом и заборава га."

Клајд је — погнуте главе — седео мирно — врло мирно. Најзад је био потресен и тужан. Његов грех је, без сумње, врло велики. Ужасан, ужасан! А ипак — Али кад је пречасни Макмилан престао и устао, устао је и он, а Макмилан је додао, „Сад морам да идем. Морам да размишљам — да се молим. Ово ме је узнемирило и дубоко гануло. Ох, заиста, Господе! А ви — сине мој — вратите се и молите се — сами. Покајте се. На коленима се молите, и Бог ће вас чути и опростиће вам. Да, опростиће вам. А сутра — или чим будем могао — доћи ћу опет. Али не очајавајте. Молите се увек — јер је спасење само у молитви, у молитви и кајању. Уздајте се у снагу Онога који држи свет у својој шаци. У Његовој преобилној снази и милости је мир и опроштај. Ох, да."

Куцнуо је у гвоздена врата малом алком за кључеве, и чувар се, чувши то, одмах вратио.

А затим је отпратио Клајда до његове самице, па кад је видео како су га опет затворили у тај тескобни кавез, удаљио се са осећањем тешког и мучног бремена свега онога што је чуо. А Клајд је оставлен да размишља о свему што је рекао — и о томе како је то деловало на Макмилана, као и на њега самог. О утучености свога новог пријатеља. О очевидном болу и ужасу са којим је он гледао на све то. Је ли он стварно и одиста крив? Да ли он стварно и одиста заслужује да умре за то? Је ли то оно што ће пречасни Макмилан просудити? И то упркос свој његовој нежности и милосрђу.

После још једне недеље, дирнут Клајдовим очевидним кајањем и свим збуњујућим и олакшавајућим околностима његове повести, и пошто се био најозбиљније ухватио у коштац са свим њеним моралним видовима, пречасни Макмилан поново се појавио пред вратима његове самице — али само да му каже да ма како слободоумно и широкогрудо било његово тумачење чињеница, које је Клајд најзад истинито изложио, он ипак не осећа да би га могао разрешити кривице за њену смрт. Он је смишљао да убије — зар није? Није јој притекао у помоћ иако је могао. Желео је да она буде мртва, и после му није било жао. У оном ударцу који је проузроковао извртање чамца било је извесне срдитости. Исто тако и у његовом општем ставу у томе часу. Чињеница да је због лепоте и положаја г-ђице Х смишљао то недело, и да је Роберта, после њиховог грешног односа, била решена да се он ожени њоме, не само да нису олакшавајуће околности, но су стварно још један доказ о његовом греху и кривици. Пред Господом је, дакле, више-струко згрешио. По мишљењу г. Макмилана, у оним данима мрака, авај, он је био само мешавина себичности, недозвољене жудње и блуда против чије је грешности Павле грмео. И то је тако било све до краја, и није се променило све до његовог хапшења. Није се покајао — чак ни тамо на Медвеђем језеру где је имао времена да размишља. А сем тога, није ли он, од почетка до краја, подупирао све то лажним и грешним претварањем? Заиста.

С друге стране, ако би га сада послали на електричну столицу упркос овом његовом првом а ипак тако очевидно скрушеном кајању — сад кад он први пут почиње да охвата грозоту свог преступа — то би несумњиво само значило додати злочин злочину — а у том случају преступник би била држава. Јер, као и управник казног завода и многи други, Макмилан је био противник смртне казне — претпостављао је да преступник буде принуђен да служи држави на неки начин. А ипак, осећао је да мора да призна да је Клајд далеко од тога да буде невин. Ма колико размишљао и ма колико желео да га духовно ослободи греха — ипак, зар он није стварно крив?

Узалуд је Макмилан сада указивао Клајду да га његово пробуђено морално и духовно поимање савршеније и лепше него икад раније оспособљава за живот и делање. Клајд се осећао усамљен. Није имао никога ко би веровао у њега. Никога. Није имао никога ко би ма у којем од његових узнемираних и мучних поступака пре оног злочина видео ишта друго сем најцрње кривице. А ипак — ипак — (и то упркос Сондри и пречасном Макмилану и целом свету, Месону, пороти у Брицбургу, Апелационом суду у Албанију, у случају да потврди одлуку пороте у Брицбургу) осећао је у свом срцу да није онолико крив колико сви то мисле. На крају крајева, њих нико није мучио онако као што је њега мучила Роберта својим захтевом да се ожени њоме и да тако упропасти цео свој живот. Они нису, као он, горели оном неугасивом страшћу за оном Сондром која је била његов лепи сан. Њих није кињила, мучила, ругала им се зла судбина његовог детињства и одгоја кад је био принуђен да се понизи да пева и да се моли по улицама, док су му срце и душа вапили за бољим животом. Како му они могу судити, ти људи, сви или ма ко од њих, чак и његова мајка, кад они не знају какве су биле његове умне, телесне и духовне патње? И док је опет све то доживљавао у својим мислима тога тренутка, жаока и духовни отров били су исто тако стварни као и увек. Чак упркос свим чињеницама, па и чињеници да га сви сматрају кривим, нешто дубоко у њему противило се томе, и то га је, чак и сада, покатакд чудило. Ипак — ту је пречасни Макмилан — а он је врло праведан, честит и милостив

човек. Он зацело гледа на све то са једног вишег и бољег гледишта но што је његово. Док је покатакд осећао снажно да је невин, покатакд је осећао да зацело мора бити да је крив.

Ох, те нејасне и замршене и мучне мисли! Зар он никад неће моћи да целу ту ствар види у свом духу сасвим јасно?

И тако Клајд није могао да се истински користи нежношћу ни вером ни оданошћу једне тако добре и чисте душе као што је била Макмиланова, нити свемилосним и свемогућим Богом чији је изасланик Макмилан. Шта стварно он треба да ради? Како да се моли скрушено, усрдно, верно? И у том расположењу — а на подстицање пречасног Макмилана, кога је Клајдова исповест уверила да је он зацело прожет духом Божјим, опет је прелиставао разне одломке и поглавља на која му је било указано — читао је и читао псалме који су му били најпознатији, покушавајући да из њиховог надахнућа прими покајничку скрушеност, која би му, кад би је једном стекао, пружила онај мир и снагу које је у тим дугим и мучним часовима толико желео. Али никад није могао да то потпуно постигне.

Упоредо са свим овим, протекла су још четири месеца. И на крају тог времена — 19. јануара — Апелациони суд је нашао (Џ. Фулхам је прегледао доказни материјал који су поднели Белкнап и Џепсон) у сагласности са Кинкеиндом, Бригсом, Труманом и Добшутером, да је Клајд крив, као што је и пресудила Катарачка окружна порота, и осудио га да буде погубљен једног дана у току седмице кода почиње двадесет осмог фебруара, или тест недеља доцније — и саопштио је у закључку:

„Имамо на уму да се доказни материјал састоји од посредних доказа, и да једини очевидац пориче да је смрт последица злочина. Али сходно најстрожим прописима о том начину доказивања, јавни тужилац је, са врло необичном темељитошћу и способношћу, прикупио и изнео сав доказни материјал који садржи велики број околности, а у циљу да правилно реши питање оптуженикове кривице или невиности.

„Могли бисмо мислити да је вредност неких од тих чињеница узетих посебно подложна сумњи због недозвољавајућих или противречних доказа, и да би се неки догађаји могли тако објаснити и протумачити као да су саглашљиви са невиношћу. Одбрана је — и то врло способно покушавала да наметне такво гледиште.

„Али све те чињенице, узете заједно и размотрене као повезана целина, сачињавају такав уверљив доказ о кривици, да никаквим оправданим расуђивањем нисмо у стању да се отнемо његовом дејству, те смо принуђени да кажемо да пресуда не само да није у противности са доказним материјалом и правилним закључком који се може извући из њега, већ да је обилно оправдана њиме. Пресуда нижег суда је једногласно оснажена.“

Макмилан је тада био у Сиракузи али кад је чуо то, он похита Клајду да, пре него што му ту вест званично саопште, буде тамо да би га охрабрио духовно, јер је веровао да ће само уз помоћ Господа — вечите и увек присутне помоћи у невољи — Клајд бити кадар да поднесе тако тежак ударац. И затекао га је — на чему је био дубоко захвалан — посве необавештеног о ономе што се десило, јер се такве вести нису саопштавале док не стигне наредба за његово погубљење.

После врло нежног и побожног разговора — у току којег је наводио одломке из Матеја, Павла, и Јована о безначајности овог света — о истинској стварности и радости оног другог — Макмилан је најзад саопштио Клајду да је судска одлука неповољна. И да ће — чак иако је Макмилан поменуо молбу коју ће он и неки пријатељи на које ће зацело моћи да утиче поднети гувернеру — ако гувернер молбу не уважи, у року од шест недеља, морати да умре. А затим, кад је најзад схватио сав значај те вести — и док је Макмилан говорио о вери и уточишту које пружају божја милост и мудрост — Клајд је стајао пред њим са више храбрости и карактера у изразу свога лица и очију него што је икад показао у његовом кратком и жудном животу.

„Дакле, донели су одлуку против мене. Сада ћу ипак морати да прођем кроз она врата — као и сви други. И због мене ће навући завесе. У ону другу одају — а потом натраг кроз ходник — а у пролазу ћу рећи збогом, као и они други. Више ме неће бити овде.“ Изгледало је да у мислима прелази сваки тај корак — сваки корак који му је био тако добро познат, само што је сада, први пут доживљавао то за себе. Пред том ужасном вешћу, однекуд исто толико опчињујућом колико и ужасном, није се осећао онако растројен и немоћан као што је испрва замишљао да ће бити. Сада је, на своје изненађење разматрао сав свој пређашњи страх, размишљао је о томе шта ће учинити, шта ће рећи, и то на изглед мирно.

Да ли да понови молитве које му је Макмилан читао овде? Без сумње. Па можда и радо. А ипак —

У тренутном трансу он није био свестан чињенице да Макмилан шапуће:

„Али видите, још нисмо дотерали до краја. Нови гувернер ступа на положај у јануару. Он је, како чујем, врло љубазан и разуман човек. У ствари, знам неколико људи који га познају — и намеравам да лично одем њему — као и да замолим неке моје познанике да му пишу на основу онога што ћу им рећи.“

Али по Клајдовом погледу у том часу, а и по ономе што је рекао, видео је да га он не слуша.

„Моја мајка. Мислим да би требало да јој неко телеграфише. Она ће бити врло несрећна.“ А затим: „Мислим да нису сматрали да она писма није требало употребити онако као што је урађено.

Тако сам и мислио." Мислио је на Николсона.

„Не брините Клајде", одговори напаћени и ожалошћени Макмилан, више склон да га загрли и утеши него да ма шта каже. „Већ сам телеграфисао вашој мајци. А што се тиче те одлуке — одмах ћу отићи вашим адвокатима. А — као што рекох — намеравам да одем самом гувернеру. Он је нов човек, знате."

Још једном је поновио оно што Клајд малопре није чуо.

ГЛАВА XXXIV

Призор се одигравао у кабинету новоизабраног гувернера државе Њујорк, неких три недеље пошто је Макмилан саопштио Клајду вест. После многих претходних и узалудних покушаја Белкнапових и Џепсонових, да се Клајдова смртна казна претвори у доживотну робију (поднели су молбу за помиловање, као и примедбе о томе како је доказни материјал био погрешно протумачен и како су противзаконито Робертина писма читана на претресу у њиховом првобитном облику, на што је гувернер Болтам, бивши обласни јавни тужилац и судија из јужног дела државе био принуђен да савесно одговори да он не види никакво! разлога да се умеша), пред гувернером Волтамом појавила се г-ђа Грифитс са пречасним Макмиланом. Јер, подстакнут општим интересовањем за коначно решење Клајдовога случаја, као и чињеницом да се његова мајка због своје непоколебљиве оданости према своме сину, над је дознала за одлуку Апелационог суда, опет вратила у Оберн и отада се обрађала листовима, а и њему самом путем писама, тражећи да се правилно оцене олакшавајуће околности престапа њеног сина, и зато што му је била упутила неколико молби за пријем да би могла да изнесе преда њ своја најдубља уверења о свему томе, гувернер је најзад пристао да је прими. То не може имати рђавих последица. А можда ће утешно деловати на њу. Исто тако, ћудљиво јавно мњење обично тражи ублажење казне у извесном облику, ако се то не коси исувише са општим уверењима. Али у овом случају, ако је судити по листовима, јавност је била уверена да је Клајд крив. Међутим, г-ђа Грифитс, због својих дугих размишљања о Клајду, Роберти, његовим патњама за време и после претреса, и о чињеници да је, по мишљењу пречасног Макмилана, коначно придобијен за дубоко кајање и духовно јединство са својим Творцем ма какав да је његов првобитни грех, била је уверенија него икад да човечност, па чак и правда захтевају да му бар буде дозвољено да живи. И тако је сада стајала пред гувернером, високим, трезвеним и озбиљним човеком који никад у свом животу није ни наслућивао грознице и ватре које је Клајд упознао, али који је ипак, као врло нежан отац и муж, знао врло добро каква су садашња осећања г-ђе Грифитс. Али он је био потпуно свестан онога што су налагале чињенице — како их је он схватао — а у њему је било и дубоко усађено осећање непроменљиве покорности закону и поретку. Као и референт за помиловања, и он је био прочитао сав доказни материјал који је био поднесен Апелационом суду, а исто тако и најновије представке које су поднели Белкнап и Џепсон. Али на основу чега би он — Девид Болтам, и то без икаквих нових или друкчијих података — већ само на основу поновног тумачења доказног материјала који је већ усвојен — смео да Клајдову смртну казну промени у доживотну робију? Зар порота и Апелациони суд нису већ рекли да он треба да умре?

Стога, кад је г-ђа Грифитс заустила своју молбу дрхтавим гласом, излажући што је боље умела историју Клајдова живота, његове врлине, чињеницу да никад није био рђав нити свиреп дечак — да Роберта, ако не и г-ђица Х, није сасвим без кривице, он је само гледао у њу, дубоко потресен. Љубав и оданост те мајке! Њена очајна патња у овом часу; њена вера да њен син није тако рђав као што чињенице показују њему и сваком другом. „Ох, драги господине гувернеру, како може смрт мога сина, сад кад је духовно очистио своју душу од греха и кад је готов да се посвети божјем раду, да надокнади држави губитак живота оне сироте миле девојке, па било да се њен живот угасио случајно или не — како то може? Зар милиони становника државе Њујорк не могу да буду милостиви? Зар не можете ви, као њихов представник, да изршите милост коју они можда осећају?"

Глас ју је издао — није могла да настави. Уместо тога окренула се и тихо се заплакала, а Болтам је, потресен емоцијом коју није могао да савлада, немо стајао. Сирота жена! Она је тако очевидно честита и искрена. Тада је пречасни Макмилан, видећи прилику која му се пружа, изложио своју молбу. Клајд се променио. Он не зна ништа о његовом ранијем животу — али после хапшења — или бар у току последње године, он је дошао до новог схватања живота и дужности и својих обавеза према човеку и Богу. Кад би само смртна пресуда могла да се промени у доживотну робију —

А гувернер, врло озбиљан и савестан човек, слушао је Макмилана врло пажљиво, јер је видео да је овај искрен и реван и велики идеалиста. У души није нимало сумњао да су речи тога човека — ма шта он рекао — истините уколико му његово разумевање дозвољава да схвати истину.

«Али да ли ви лично, г. Макмилане", најзад је гувернер успео да проговори, „због вашег дугог општења с њим тамо у затвору — да ли ви знате икакву материјалну чињеницу која није изнета на претресу, а која би на извештај начин могла да послужи да се обеснажи или ослаби неки део доказног материјала који је био изнесен на претресу? Као што знате, то би био законски поступак. Не могу да поступим само по осећању — а нарочито с обзиром на једногласну одлуку двају суда."

Гледао је право у Макмилана, који је, блед и нем, гледао у њега. Јер сада је зависило од

његове речи — на његова је плећа канда пало бремене одлуке о Клајдовој кривици или невиности. Али би ли он то могао да учини? Зар није закључио, после довољног размишљања о Клајдовој исповести, да је он крив пред Богом и законом? И да ли би сад могао — из самилости — а упркос свом најдубљем уверењу, да промени свој суд о његовој кривици? Би ли то било истинито — чисто и достојно пред Господом? И одмах је одлучио да он, Клајдов душебрижник, не сме ни у чему да умањи своју духовну вредност у Клајдовим очима. „Ви сте се земљи, ако со обљутави, чим ће се осолити?“ Па је одмах изјавио, „Као његов душебрижник, ушао сам само у духовни, не и у правни вид његова живота.“ На то је Волгам одмах закључио, по нечему у Макмилановом држању, да је он, као и остали, очевидно уверен у Клајдову кривицу. И најзад је прикупио храброст да каже г-ђи Грифитс, „Ако ми се не изнесе неки одређен доказ који до сада нисам видео, а који би довео у питање законитост ових двају налаза, онда г-ђо Грифитс, мени не преостаје ништа друго него да оставим да пресуда остане онаква каква је. Много ми је жао — ах, више него што могу да изразим. Али закон се мора поштовати и његове се одлуке не смеју мењати осим на основу разлога који су и сами основани на закону. Волео бих кад бих могао да одлучим друкчије. Заиста бих. Моје срце и моје молитве су с вама.“

Притиснуо је дугме. Његов секретар је ушао. Било је јасно да је пријем завршен. Г-ђа Грифитс, јако потресена и дубоко потиштена Макмилановим чудним ћутањем и повлачењем у пресудном тренутку, кад му је гувернер поставио то пресудно и непосредно питање о кривици њеног сина, још увек није могла да проговори ни речи. А шта сад? Којим путем? Кома да се обрати? Богу, и само Богу. Она и Клајд морају наћи у свом Творцу утеху за његов неуспех и смрт на овоме свету. Док је размишљала и још увек плакала, пречасни Макмилан јој је пришао и нежно је извео из собе. Кад је изишла, гувернер се најзад обратно своме секретару:

„Никад у животу нисам имао болнију дужност. Ово никад нећу заборавити.“ Окренуо се и загледао у снежни фебруарски предео.

А после тога Клајду је преостало само још две недеље живота, а за то време — због те коначне одлуке коју му је први саопштио Макмилан, али у друштву његове мајке, са чијег је лица Клајд могао да прочита све чак и пре него што је Макмилан проговорио, и од које је још једном чуо колико је потребно да нађе уточиште и мир у Богу свом Спаситељу — махом је ходао горе-доле по својој самици, не могући нигде да мирује задуго. Јер, због тог коначног и потпуно уверљивог осећања да ће ускоро умрети, осећао је потребу, чак и сада, да у мислима размотри цео свој несрећни живот. Његова младост. Канзас-Сити. Чикаго. Ликург. Роберта и Сондра. Како су брзо оне и све што је било у вези с њима пролазиле у тој смотри. Неколико кратких светлих и жестоких тренутака. Његова жеља која је тражила још — још — та жарка жудња коју је осетио тамо у Ликургу кад се појавила Сондра, а сад ово, ово! А сад се чак и ово завршава — ово — ово — Та он је једва и живео до сада — и ове две последње године тако страшне међу овим сурим зидовима. И од овог живота остаје му само четрнаест, тринаест, дванаест, једанаест, десет, девет, осам пролазних и грозничавих дана. Они пролазе — пролазе. Али живот — живот — како ће се без тога — без лепоте дана — сунца и кише — рада, љубави, снаге, жудње. Ох, он заиста не жели да умре. Не. Зашто му непрестано говорити, као што то мајка и пречасни Макмилан чине, да препусти све своје бриге божанској милости, да мисли само о Богу, кад је сад, сад све свршено? А ипак пречасни Макмилан тврди да је прави мир само у Христу и на ономе свету. Ох, Да — али ипак, зар он није могао рећи гувернеру — зар није могао рећи да он није крив — или да бар није толико крив — да је он то само тада тако схватио — том приликом — онда — онда би гувернер можда заменио његову казну доживотног робијом — зар не би? Јер био је питао мајку шта је пречасни Макмилан рекао гувернеру — (мада јој није рекао да је он њему све признао), а она му је казала да му је рекао да је он постао искрено скрушен пред Господом - али не да није крив. А Клајду се учинило чудно што савест није дозволила пречасном Макмилану да учини ништа више за њ. Како је то жалосно. Како безнадежно. Зар никад нико неће разумети — или га оправдати због његових људских и можда грешних жудњи — али због којих су патили толики други као и он?

Али што је било још горе од свега, г-ђи Грифитс, због онога што је пречасни Макмилан рекао — или пропустио да каже, као одговор на коначно питање гувернера Волтама — и доцније, као одговор на њено питање, била је запрепашћена мишљу да је Клајд можда ипак крив, као што се из почетка и плашила. Па га је због тога једном упитала:

„Клајде, ако има нешто што ниси признао, мораш то признати за времена.“

„Све сам признао Богу и г. Макмилану, мајко. Зар то није довољно?“

„Није Клајде. Рекао си свету да си невин. Али ако ниси, мораш то рећи.“

„Али ако ми савест каже да сам у праву, зар то није довољно?“

„Не, није ако Божја реч каже друкчије, Клајде“, одговори г-ђа Грифитс неспокојно и са великим болом у души. Али он тада није хтео да каже ништа више. Како би могао да претреса са својом мајком или са светом те чудне преливе које није могао да одгонети ни приликом свог признања ни у доцнијим разговорима са пречасним Макмиланом. То се није могло.

И зато што њен син није хтео да јој се повери, г-ђа Грифитс је патила. Њен рођени син — и то тако близу смрти, а неће да јој каже оно што је већ рекао г. Макмилану. Зар Бог никад неће престати

да је куша? А ипак, због онога што је Макмилан већ био рекао — да он сматра Клајда, ма какви били његови пређашњи греси, скрушеним и чистим пред Господом — младићем који је уистину спреман да изиђе пред свог Творца — она је била склона да се умири. Господ је велик! Милостив је. У његовим недрима је мир. Шта је смрт — шта живот — ономе чије су срце и душа у миру с Њим? Ништа. Кроз неколико година (само неколико) и она, и Аса, и после њих његова браћа и сестре, доћи ће да му се придруже — и сви његови јади овде биће заборављени. Али без мира у Господу — потпуног и дивног осећања Његове присутности, љубави, старања и милости. . . ! Покаткад је подрхтавала у свом духовном усхићењу — више није била сасвим нормална — као што је Клајд могао да види и осети. Али и по њеним молитвама и бризи за добро његове душе, он је видео како стварно никад није много разумела његова права расположења и стремљења. Жудео је за многим стварима, тамо у Канзас-Ситију, а имао је тако мало. Ствари — само ствари — изгледале су му тако врло важне — и тако је мрзео што су га онако изводили на улицу, пред све оне дечаке и девојке, од којих су многи имали све оно за чим је он тако жудео, иако би радије био ма где у свету него ту — на улици! Онај мисијски живот који је његовој мајци изгледао тако диван, а њему тако суморан! Али грешити ли он што тако осећа? Је ли то било погрешно? Хоће ли се Господ љутити због тога сада? И можда је она у праву што онако мисли о њему. Неоспорно је да би му било боље да је слушао њене савете. Али чудно је што својој мајци, чак ни сад у тим последњим часовима кад више од свега чезне за саосећањем — и више него саосећањем, за истинским и дубоким разумевањем — чак ни сада — ма колико да га је она волела и саосећала с њим и трудила се да му помогне свом својом снагом на свој строг и самопожртвован начин — не може да се окрене и каже — својој рођеној мајци — како се све то догодило. Као да је између њих неки непрелазан јаз и непремостива препрека саграђена од узајамног нераздевања — а управо тако је и било. Она никад не би могла да разуме његову жудњу за удобношћу и раскоши, за лепотом, за љубављу — његову особену врсту љубави која је волела спољашњи сјај, уживање, богатство, положај, његова страсна и непроменљива стремљења и жудње. Она то не би могла да разуме. Гледала би на све то као на грех — зло, себичност. А све оне кобне поступке у вези са Робертом и Сондром, осудила би као блудничење — разврат — чак и убиство. И очекивала би, и заиста очекује од њега, да му буде страшно жао и да се дубоко каје, иако, чак ни сад, и упркос свему што је рекао пречасном Макмилану и њој, није могао да осећа тако — не сасвим — мада је много желео да нађе уточиште у Богу или, још радије, кад би то само било могућно, у њеном добром и самилосном срцу. Кад би то само било могућно!

Господе, све је то тако страшно! Тако је осамљен, чак и у овим последњим часовима што одлећу (како брзо пролазе дани), са својом мајком и пречасним Макмиланом, а ниједно од њих га не разуме.

Али поврх свега тога, и горе од свега, закључан је ту и не пуштају га. То је систем — страховита, уколочени систем — као што је већ одавно осетио. Железан је. Креће се аутоматски, као машина, без помоћи људи и њихових срца. Па ти стражари! Ти људи са својим словом закона, питањима, пријатним а ипак стварно шупљим речима, готовошћу да учине ситне услуге, да одводе људе у двориште и натраг и у купатило — и они су железно — пукне машине, аутомати који човека гурају, гурају, а ипак га спутавају, спутавају — у границама ових зидова, готови да учине услугу али и да убију кад им се човек успротиви — али гурају, гурају, гурају — увек ка оним малим вратима тамо, од којих се не може побећи — не може побећи — гурају га све ближе тим вратима — док га најзад не угурају кроз њих — да се никад више не врати! Да се никад више не врати!

Сваки пут кад би помислио на то, устајао је и ходао по самици. А потом би се обично враћао загонетки своје кривице. Покушавао је да мисли о Роберти и злу које јој је учинио, да чита Свето писмо — чак — и лежао је на својој гвозденој постељи и понављао: „Господе, дај ми мир. Господе, дај ми светлост. Господе, дај ми снагу да се одупрем свакој злој мисли коју не треба да имам. Знам да нисам сасвим чист. Ох, не. Знам да сам смишљао зло. Да, да, знам то. Признајем. Али зар заиста морам умрети сад? Зар нема помоћи? Зар ми нећеш помоћи, Господе? Зар се нећеш појавити, као што моја мајка вели да хоћеш — мене ради? Хоћеш ли учинити да гувернер пре последњег часа замени моју казну доживотног робијом? Хоћеш ли учинити да пречасни Макмилан промени своје гледиште и оде гувернеру, а исто тако и моја мајка? Одагнаћу све грешне мисли. Бићу друкчији. Ох, да, хоћу, ако ми само спасеш живот. Не дај да умрем сада — тако брзо. Не дај. Молићу ти се. Да, хоћу. Дај ми снагу да разумем и верујем — и да се молим Теби. Ох, дај!”

Тако је Клајд размишљао и молио се за време оних кратких, ужасних дана који су уследили после повратка његове мајке и пречасног Макмилана из посете гувернеру па до овог последњег часа — али је на крају у некој врсти психичког ужаса, изазваног неизвесношћу о загробном животу, извесношћу смрти, и вером и осећањима своје мајке и пречасног Макмилана, који му је долазио свакога дана да му тумачи божанску милост и проповеда потребу вере и наде у њу — и дошао је до уверења не само да треба да верује, већ и да заиста верује да је нашао мир потпун и извесан. У томе стању, а на молбу пречасног Макмилана и његове мајке, најзад је, уз помоћ Макмиланову и под његовим надзором (који је с његовим пристанком променио неке реченице) написао изјаву свету, а нарочито младићима његових година, која је гласила:

У сенци Долине смрти моја је жеља да учиним све да нико не посумња у то да сам нашао Исуса Христа, Спаситеља и поузданог пријатеља. Моја једина жалост у овоме часу јесте што Њему нисам дао првенство у своје животу, док сам имао могућности да будем Његов посланик.

Ако бих само могао да кажем ишта што би младе људе привукло Њему, сматрао бих то највећом повластицом коју сам икад уживао. Али све што могу да кажем сада јесте, „Јер знам коме вјеровах, и увјерен сам да је кадар аманет мој сачувати за дан онај“ (с тим га је речима Макмилан био добро упознао).

Кад би млади људи ове земље само знали радост и задовољство хришћанског живота, знам да би учинили све што је у њиховој моћи да постану озбиљни, ваљани хришћани, и трудили би се да живе онако како би Христос хтео да живи.

Нема ничега што сам оставио неуређено а што би ме спречило да изиђем пред лице Господа свестан да су ми греси опроштени, јер сам био Слободан и отворен у својим разговорима са својим душобрижником, и Бог зна моје мисли.

Мој задатак је извршен, победа извојевана.

Клајд Грифитс

Кад је написао ту изјаву, тако различиту од свих пређашњих бунтовних расположења да је чак и на њега самог учинила утисак, предао ју је Макмилану, који је, одушевљен тим тријумфом, узвикнуо, „Победа је заиста извојевана, Клајде. Данас ћеш бити са мном у рају. Имате Његову реч. Ваша душа и ваше тело припадају Њему. Нека је вечна хвала имену Његовом.“

Толико је био узбуђен тим тријумфом, да је узео Клајдове обе руке у своје и пољубио их, а затим га је загрлио: „Сине мој, сине мој, који си ми по вољи. У теби је Бог заиста показао Своју истину. Своју моћ да спасе. Видим то. Осећам то. Твоја изјава свету заиста је Његов глас свету.“ Затим је изјаву ставио у џеп, уз споразум да ће је објавити после Клајдове смрти — не раније. А ипак је Клајд, и кад је написао то, помало сумњао. Је ли он заиста спасен? Време је тако кратко! Да ли се може уздати у Бога са оном потпуном извесношћу о којој је малопре изјавио да је осећа? Може ли? Живот је тако чудан. Будућност тако нејасна. Има ли заиста живота после смрти — Бога који ће га радосно дочекати, као што то пречасни Макмилан и његова мајка тврде. Има ли?

Усред овога, два дана пред његову смрт, обузета крајњим страхом, г-ђа Грифитс је телеграфисала Девиду Волтаму: „Можете ли пред својим Богом рећи да не сумњате у Клајдову кривицу? Молим вас телеграфишите. Ако не можете, крв његова пашће на вашу главу. Његова мајка.“

И Роберт Феслер, гувернеров секретар, одговорио је телеграмом: „Гувернер Болтам сматра да нема права да се меша у одлуку Апелационог суда.“

Најзад, последњи дан — последњи час — Клајдов одлазак у самицу у Старој кући смрти, где је, после бријања и купања, опремљен у црне панталоне, белу кошуљу без оковратника, која ће доцније бити раздрљена око врата, нове филцане папуче и сиве чарапе. Кад је тако био опремљен, дозвољено му је било да се још једном види с мајком и Макмиланом, којима је, од шест сати увече очи дана његове смрти до четири последњег јутра било допуштено да остану поред њега и да говоре с њим о љубави и милости Божјој. А онда се, у четири сата, појавио управник и рекао да је, на жалост, време да г-ђа Грифитс оде и остави Клајда старању г. Макмилана. (Тако, на жалост, закон захтева, казао је.) Затим Клајдов последњи опроштај с мајком, којој је, између ћутања и болних стезања срца, успео да каже:

„Мама, мораш веровати да умирем помирен са судбином и задовољан. Неће бити тешко. Бог је услишио моје молитве. Дао ми је снагу и мир.“ Али у себи је додао, „Да ли је?“

А г-ђа Грифитс је узвикнула, „Сине мој! Сине мој, знам, знам. И ја имам вере. Знам да мој Спаситељ живи и да је Он Твој. Иако умиremo — ипак ћемо живети!“ Гледала је према небу и изгледала је као да је у заносу. А онда се нагло окренула Клајду, загрлила га и држала дуго и чврсто у загрљају, шапћући, „Сине мој — дете моје —“ глас ју је издао, јер јој је нестало даха — а њена снага као да је сва ишла њему, док није осетила да мора отићи или пасти. Брзо се и несигурно окренула управнику, који ју је чекао да је одведе Макмилановим пријатељима у Оберну.

А онда су у тами тога зимског јутра — у последњем часу дошли чувари, прво да разрежу десну ногувицу његових панталона за металну плочу, а затим да оду и навуку завесе испред самица. „Време је, на жалост. Буди храбар, сине мој“, рекао је Клајду пречасни Макмилан — сада у пратњи пречасног Гибсона — кад је видео да чувари прилазе.

Клајд је устао с кревета, на коме је, седећи поред пречасног Макмилана, слушао читање Јеванђеља по Јовану, 14, 15, 16: „Да се не плаши срце ваше. Вјерујте у Бога, и мене вјерујте.“ А затим последњи ход, са пречасним Макмиланом с десне и пречасним Гибсоном с леве стране, и са стражарима напред и позади. Али уместо уобичајених молитава, пречасни Макмилан је говорио: „Понизите се дакле под силну руку Божју, да вас повиси кад дође вријеме. Све своје бриге баците на Њ, јер Он брине за вас. Будите спокојни. Мудри су и праведни путеви Његови; Он нас је позвао преко

Исуса Христа у вечну Своју славу, пошто мало пропатимо. Ја сам пут и истина и живот — нико неће доћи Оцу до кроза ме."

Али разни гласови — кад је Клајд ушао на прва врата да пређе у собу са столицом, довикивали су му, „Збогом Клајде“, и Клајд је имао довољно овоземаљске мисли и снаге да одговори, „Збогом, свима.“ Али глас му је звучао тако чудно и немоћно, чак и њему самом, и био је тако далек као да долази од неког другог бића које иде поред њега, а не од њега самог. И његове ноге су се кретале, али изгледало је да то чине аутоматски. И био је свестан оног добро познатог шума папуча — док су га гурали све ближе и ближе оним вратима. Сада су ту: сад их отварају. Тамо је — најзад — столица коју је тако често виђао у својим сновима — које се толико плашио — а којој је сад морао да иде. Гурају га к њој — све ближе и ближе — кроз врата која су сад широм отворена — да га приме — али која су се исто тако брзо затворила за сав земаљски живот који је икад познавао.

То је пречасни Макмилан, посивео и уморан — четврт сата доцније — изишао неутешно, чак и помало несигурно, као човек телесно врло слаб, на хладна врата затвора. Тај дан позне зиме био је тако мутан — тако слаб — још увек тако сив — и тако сличан њему сад. Мртав! Он, Клајд, ишао је тако нервозно, а ипак некако поуздано поред њега само пре неколико минута — а сад је мртав. Закон! Затвори као што је овај. Снажни, зли људи који су се покатак подсмевали док се Клајд молио. Она исповест! Је ли поступио праведно — са мудрошћу Божјом, онако како му је Бог дао да види мудрост? Је ли? Клајдове очи! Он сам — пречасни Макмилан умало се није онесвестио поред њега кад су му стављали ону капу на главу — и кад су пуштали струју смучило му се и дрхтао је, па су му морали помоћи да изиђе из одаје — њему у кога се Клајд био уздао. И молио се Богу да му да снагу — и молио му се.

Ишао је тихом улицом, али морао је да застане и наслони се на дрво — оголено у зими — тако голо и тужно. Клајдове очи! Онај поглед кад је клонуо на ону страшну столицу, са укоченим очима које су, учинило му се, гледале молећиво и збуњено у њега и људе око њега.

Да ли је поступио правилно? Да ли је његова одлука пред гувернером Волтамом била заиста разумна, праведна, и милостива? Да ли је требало рећи — да можда — можда — треба узети у обзир и оне друге утицаје који су деловали на њ? ... Хоће ли он икад више имати душевни мир?

„Знам да мој Спаситељ живи и да ће га Он чувати до онога дана.“

А затим је ишао сатима и сатима пре него што се усудио да изиђе пред Клајдову мајку, која се, у кући пречасног Франсиса Голта и његове жене, припадника Војске спаса, од четири и тридесет молила на коленима за спас душе свога сина, кога је још увек покушавала да замисли у наручју свога Творца.

„Знам у кога сам веровала“, гласио је део њене молитве.

УСПОМЕНА

Сутон летњег вечера.

И високи зидови трговачког средишта града Сан Франциска — високи и сиви у вечерњем сумраку.

А широком улицом јужно од Тржишта — сада прилично тихом после дневне буке, иде мала груди од петоро — човек шездесетих година, сасвим безначајна и исцрпљена изгледа, ниска раста, пун а ипак мртвачки бледа лица — нарочито око бледих, мутних очију — разбарушене седе косе која му вири испод похабаног, округлог филцаног шешира — и он носи мале ручне оргуље какве обично употребљавају улични проповедници и певачи. А са њим жена највише пет година млађа од њега — вита, не тако крупна, али чврсте грађе и снажна — косе беле као снег и одевена у потпуно црну одећу — хаљину, шешир, ципеле. Лица ширег и изразитијег од мужевљевог, али избразданијег борама беде и патње. А поред ње опет, носећи Свето писмо и неколико књига црквених песама — дечко највише седам или осам година стар, округлих очију и живахан, који, због неког блиског разумевања између њега и његове старије сапутнице, изгледа да жели да иде сасвим поред ње и он брзо и жустро корача, али није нимало добро одевен. Са ово троје, али одвојено иза њих, увела и непривлачна жена од двадесет и седам или двадесет и осам година, и још једна друга жена педесетих година — очевидно мајка и кћи, судећи по њиховој великој сличности.

Била је врућина, и у свему томе било је неке слатке чежње лета поред Пацифика. На Тржишту — великој улици у коју су стигли — због многих аутомобила који су се тешко пробивали и трамваја разних пруга који су се кретали у супротним правцима, сачекали су знак саобраћајца.

„Раселе, остани поред мене.“ То је говорила жена. „Најбоље, узми ме за руку.“

„Изгледа ми“, рече муж, врло слаб а ипак спокојан човек, „да саобраћај овде постаје све гори.“

Трамваји су звонили. Аутомобили су бректали. Али изгледа да ова група није била свесна ничега сем чврсте намере да се пробије преко улице.

„Улични проповедници“, рече у пролазу неки банкарски чиновник својој пријатељици, благајници.

„Да, виђам их ту готово сваке среде.“

„Богами, то је канда прилично тешко за оног малишана. Исусише је млад да га вуку по

улицама, зар не, Ела?"

„Да. Тачно. Ја не бих волела да видим свога брата у таквој некој игри. Зар је то живот за малишана?" рече Ела док су се удаљавали.

Пошто је група прешла преко улице и стигла на прву раскрсницу, застала је и погледала око себе као да је стигла на место свога опредељења — човек је спустио оргуље, отворио је и наместио мале али довољне ногаре. У исто време његова жена узела је од свог унука црквене песмарице и Свето писмо, предала је Свето писмо и песмарице своме мужу, ставила једну песмарицу на оргуље и по једну дала свима осталима, узевши и сама једну. Муж: је доста расејано погледао око себе — а ипак је са привидно великим самопоуздањем рекао:

„Вечерас ћемо почета са двеста седамдесет и шестом. ‚Како је чврст темељ.‘ Хајте, г-ђице Шуф."

На то је млађа од двеју жена — врло смежурана и мршава и кошчата и ружна — којој је живот све ускратио — села на жуту столицу преклапушу и, кад је подесила оргуље и преврнула неколико листова песмарице, почела да свира изабрану песму похвалницу, чију су мелодију одмах сви прихватили.

У тај час, појединци различитих занимања и интересовања који су се враћали кући, опазивши ту малу групу тако подесно распоређену у близини главне улице града, успорише ход за тренутак — да би је осмотрили, испод ока или видели шта то она ради. И док је група певала, ова разнолика и равнодушна улична публика посматрала је, привучена особеношћу тих безначајних људи који јавно подижу свој глас против огромног скептицизма и животне равнодушности. Тај седи, ништавни и неспособни старац, у изношеном и изгужваном плавом оделу. Та крепка а ипак неуглађена и уморна седа жена; тај мали, неокаљани, непоковани и неразумни дечак. Шта ради он овде? Па та запуштена и мршава уседелица и њена исто тако мршава и растројена мајка. У целој групи, у очима пролазника, истицала се само супруга, као особа која има ону снагу и одлучност које су, ма колико следе или погрешне, ипак корисне у борби за самоодржање, ако не и за стваран успех у животу. Она је, више него ико од осталих, остављала утисак неке али ипак некакве честите уверености. И многи су је, из гомиле која је заостала, посматрали како стоји с песмарицом у спуштеној руци и с погледом управљеним право испред себе у простор, и сваки је од њих рекао, „Ево једне која, ма какви били њени недостаци, вероватно чини, колико је год то могуће, оно што верује." Нека врста тврде, борбене вере у мудрост и милост оне одређене свемоћне, свевидеће и милостиве силе коју је она објављивала, била је утиснута у свакој црти њеног лица и сваком њеном покрету.

После песме дошла је дугачка молитва жене, а затим мужевљева проповед, казивања оних осталих о томе шта је све Бог учинио за њих. А затим повратни марш у мисију, кад су песмарице биле скупљене, оргуље склопљене, и човек их ременом обесио о раме. Док су ишли — човек примети, „Лепо вече. Чини ми се да су људи вечерас били мало пажљивији него обично."

„Ох, да", одговори млађа жена која је свирала на оргуљама. „Најмање једанаест њих узело је књижице. А неки стари господин упитао ме је где се налази мисија и кад држимо службе."

„Слава Господу", рече човек.

И најзад мисија — „Звезда наде. Неконформистичка, независна мисија, састанци средом и суботом увече, од 8 до 10. Недељом у 11, 3 и 8. Свако је добродошао." Испод овога, на сваком прозору, биле су исписане речи — „Бог је љубав." А испод тога, ситнијим словима, „Кад сте последњи пут писали мајци?"

„Могу ли да добијем десет цента, бако? Хтео бих на углу да купим врућих кестенова." То је упитао дечко.

„Да, можеш Раселе. Али, слушај. Одмах да си се вратио!"

„Хоћу, бако, не брини. Па ти знаш."

Узео је новчић који је његова бака извадила из дубоког џепа своје хаљине и отрчао је да купи кестења.

Њен мили дечко. Светлост и радост њене старости. Мора бити добра према њему, штедрија према њему, не сме га исувише спутавати, као што је можда, спутавала — С пуно љубави а ипак помало расејано гледала је за њим док је трчао. „Њега ради."

Мала дружина, сем Расела, прође кроз жута, неугледна врата и нестаде је.

КРАЈ